DUKE
UNIVERSITY
LIBRARY

Treasure Room

De vita et scriptis Joa. Ludov. Vives vide: D. Pauli Freheri theatr. viror. eruditione clarorum p. 1488. Schroeckh christl. Kirchengesch. seit der Reformation III. Th. S. 95.

Vives natus A.C. 1492. Valenciae denatus ~~159~~ 1541. secund. Freher. 1543.

De vita et scriptis Augustini Vid. Schröckh christl. Kirchengeschichte. P. XV. p. 219 — 530.

Aurel. Augustinus natus Tagastae, urbe quadam Numidiae A.C. 354. d. 13. Novembr. denat. 430. d. 28. Aug.

Ueber die Lehre des heil. Augustinus und der Nachfolger desselben zu den beiden [illegible] unserer Zeit, bei Gelegenheit der Erscheinung folgender Schriften:

1. Freiheit des menschl. Willens und göttl. Gnade. Aus dem Latein. des h. Augustinus, deutsch mit Erläuterungen herausgegeben von Joseph Widmer, Chorherr u. Prof. zu Luzern. Zwei Bände. 1ter Bd. Freih. des menschl. Willens. Zeugnisse S. XXVIII. Einleitungen u. Text 326 S. 2. Bd. göttl. Gnade. Zeugnisse u. Text S. 377 u. Vorrede. S. XXXIII. Einleit. u. [illegible] Luzern, bei Xaver Meyer, 1824 u. 1825. 8.

2. Ueber den Grund u. Nutzen des christl. Glaubens. Zwei Bücher des h. Augustinus.

Uebersetzt u. mit Erläuterungen begleitet
von Jos. Widmer, Luz. bei Fr. Xav. Zgraggen
1824. 8.
Nachrichten verzeichn. im Katholiken Jahrg.
1828. Oktbr. S. 1 ∠ 37.

S. Aurelii Augustini – de Civitate Dei
libri XXII. 2 Thle in 8. 1825. Lpzg. b. Tauchnitz
Wohlfeile Ausgabe broschirt 1 Thlr. 16 gr. (Jeder
Theil einzeln 20 gr.)
auf geleimtem Velinpapier broschirt 2 Thlr
8 gr. (Jeder Thl einzeln 1 Thlr 4 gr.)

D. AVRELII AVGVSTINI HIPPONENSIS EPI-SCOPI, De Ciuitate DEI

LIBRI XXII.

Veterum exemplarium collatione nunc demum caſtigatiſſimi facti, eruditiſſimíſque doctiſsimi LODOVICI VIVIS Commentariis illuſtrati. Quorum XII. priores, hac omniũ illius Operũ Tomi quinti Parte prima continentur:

Cum Indice, hac poſtrema editione caſtigatiſsimo ditiſsimóque facto.

EXCVDEBAT
IACOBVS STOER,
M. D. XCVI.

Treasure Room
878.9
A923A

IOANNES LODOVICVS VIVES INCLYTO PRINCIPI HENRICO VIII. ANGLIÆ REGI, HYBERNIÆ Domino, &c.

S. D.

ITa comparatum eſt natura humanorũ ingeniorum, clariſsime rex, vt illos demũ verè & ex animo admiremur, quos in ea præſtare videmus arte, quæ maximè nobis inter omnes placet, ac probatur. Alij aliis deditꝭ ſunt ſtudiis ac exercitamentis. Sic fert natura rerum, vt hac varietate ſpecioſus ac mirabilis conſiſtat mundus: & tamen, vt inquit ille, ſuum cuique pulchrum. Iam olim opibus & imperio tam latè patenti nõ armis & ſanguine quæſito, ſed à parentibus per manus tradito, & robore animi corporiſque, & virtute bellica, tum charus eras omnibus, tum etiam ſuſpiciendus. Nunc verò poſtquam etiam quantum ingenij viribus ſtudiiſque ſapientiæ valeres documenta dediſti, maior literatis omnibus cœpiſti eſſe ac admirabilior: non quin te antea permagni æſtimarent: præſertim quum regno cuius poteſtas maieſtáſque eſt in terris ſecundùm Deum maxima, animi clementiam probitatémque adiũxeris, quò verior fieres expreſsiórque naturæ principis imago: qui vt maximus, ita eſt & optimus, ac prius quidem optimus, quàm maximus. Sed qui ſtudiis diditi non perinde vel diuitias ſuſpiciunt, vel potentiam, quòd eſſes quidem bonus, id in te complectebantur, & amore proſequebantur ingenti: quòd rex eſſes, non ita admirandum ducebant, quum & ſcelesti homines ſæpe reges fuerint, corporis etiam dotibus inſignes. Vbi verò tua ſacramentorum aſſertio prodiit, qua nihil vel elegantius fieri poteſt, vel purius, vel ſanctius, & vno

228162

vti verbo dicam, Chriſtianius, opinio probitatis animi tui confirmatior reddita eſt, ſi modò id fieri poterat: nam certiſsima firmiſsimáque in omnium animis erat multis exemplis velut clauis infixa, & admiratio iam apud omnes ſuborta. Nempe & apud illos, qui amplius auguſtiúſque nihil putant poteſtate regia, & eos qui diuitias ſupra res vniuerſas conſtituunt: & qui corporis muneribus, formæ, lacertis, agilitati plurimum tribuunt: & qui belli artium ſunt ſtudioſi, velut omnipotentis ac rerum domini: quo fit vt certatim principes omnes amicitiam tecum quibuſcunque poſsint rationibus viiſque, ambiant: omnes tibi ſiue fœdere, ſiue quod optatius eſt, ſanguine iungi affectantes. Nec priuatorum tibi ſtudia deſunt, quæ ipſe fulgore tuarum virtutum facis: alios liberalitate ſeu magnificentia potius alliciens, alios humanitate ac ſuauitate morum, cunctos prudentia atque iuſtitia, duabus verè regiis virtutibus qui quum talis ſis, profectò impudentiam meam fateor, ſæpenumero tibi innoteſcere affectaui: quoniam hæc eſt mea ſententia, laus non mediocris tibi vel notum eſſe. Et quum aliàs ſemper defuerit occaſio, nunc ſeipſa ſponte obtulit, paratis à me in Auguſtini libros De ciuitate Dei commentariis, quos quum diſpicerem cui dicare ſic poſſem, vt tum aliquam ipſe laboris mei gratiam inirem non omnino contemnendam: tum cui dicarentur, non perinde literas dari exiſtimaret, ac ſtipulas, & libros, ac ſarcinas capſarum moleſtas: tum etiam, ceu ad cenſorem grauiſsimum mitterem, qui vnus ſi approbaſſet, ſuffragiis omnium probati commendatíque viderentur, ipſe multis nominibus rationibúſque occurriſti. Primùm, quòd ea es virtute ac doctrina, vt tibi etiã dicaſſem, ſi priuatus eſſes. Deinde quòd viam hanc expeditiſsimam cernebam, qua voti facilè compos fierem iampridem concepti & nuncupati. Accedit huc, quòd, quemadmodum experti narrãt, obuius es ac expoſitus huiuſmodi muneribus: quibus gratiora vix tibi vlla poſſunt contingere. Nam aurum, argentum, gemmas, veſtes, equos, arma tibi qui offerat, planè mari (quod aiunt) aquam, aut ſaltibus ligna. Et profectò vt aliis in rebus omnibus, ita in hoc quoque prudentiſsimè agis, qui dignam virtute ac meritis tuis apud poſteros gloriam libris doctorum hominum parari cogites: ſi non meis aut mei ſimilium, certè facilem te & perhumanum literatis exhibendo, in aliquem incides, cuius ſtylo ceu penicillo quodam eruditiſs. effigies iſtius præſtantiſsimi atque optimi animi depicta & formata immortalitati commendetur: nec vllo obliuionis operiatur ſitu, aut vetuſtatis iniuria corrumpatur, & memoratu digna nõ taceat poſteritas virtutum teſtis incorrupta, ſimul in gloriam tui iam olim cælo redditi, quamuis leue hoc & negligẽdum, ſimul quod magnum in primis eſt, & optandum in exemplum eorum, qui tunc viuent. Præter hæc omnia congruit ſiue ingenio, ſiue ſtudiis tuis

diis tuis

diis tuis hoc opus, in quod Auguſtinus optimam eorum partem, quæ apud veteres legerat autores, tanquam in theſauros coniecit: nempe cum hominibus acutiſsimis ſumma præditis & eloquentia & doctrina diſputaturus. Quo factum eſt, vt aliud agens magis optimarum rerum ſeruarit reliquias, domicilíis earum & quaſi ſedibus, vnde prius peti ſolebãt, euerſis: Itaq. pro Varrone, pro Saluſtio, pro Liuio, pro Cicerone in libris De rep. magni poſterioris ætatis viri hiſce Auguſtini ſcriptis ſunt adiuti: vt Hermolaus, Politianus, Blondus, Beroaldus, quæ tu omnia non ita leges, vt noua tibi & inaudita, ſed vt vetera recognoſces. Adde quod Auguſtini tuúmque ſcribendi inſtitutum eodem propemodum videntur pertinuiſſe. Nam vt tu contra Babyloniam pro meliore illa ſcripſiſti, Roma, ita & Auguſtinus contra Babyloniam illam veterem Romam Chriſtianam & ſanctiorem defendit. Congruit & magnitudini tuæ non opus meum, ſed Auguſtini, ſub quo ipſe deliteſco, ſiue autor ſpectetur, ſiue materia operis. Autor eſt Auguſtinus, vir deum immortalem quàm ſanctus, quàm doctus, quale ſpecimen columénque reip. Chriſtianæ quo vno multis ritibus, multis ſtatutis, moribus, ceremoniis piis ac venerandis eſt illa immixa, nec iniuria. Fuit enim in viro illo ſtudium vberrimum, cognitio ſacrarum ſcripturarum exactiſsima, iudicium acre & exterſum, ingenium ad miraculum acutum. Fuit ipſe ſyncerioris pietatis diligentiſsimus propugnator, moribus manſuetiſsimis & ad charitatem euangelicam effictis, atque expreſsis, vitæque integritate ſanctitatéque inſignis & adorandus: quæ omnia perſequi ne volumine quidem iuſto poſsis, nedum epiſtola. Bene quod de ſcriptore agimus omnibus noto, tibi etiam familiari. Iam opus non eſt de filiis Niobæ, quod aiunt, aut de portis Thebarum: non de ſarciendis veſtibus, aut parandis voluptatibus, non de agro colendo: quæ alioqui argumenta magnis ſunt quoque regibus dedicata, ſed de vtraque ciuitate mundi & Dei, quibus angeli, dæmones, hominéſque vniuerſi continemur: vt natæ, vt educatæ ſint: vt adoleuerint, quò tendant, & quid vbi ad metam percurrerint factura. Quæ vt explicet, nihil neque prophanæ prætermiſit eruditionis, neque ſacræ, quod nõ attingat & exponat. Romanorum res geſtas, deos, ſacra, & ceremonias, philoſophorum placita, cælorũ terræque, tum angelorum, dæmonum, hominum originẽ. Hinc quibus initiis populus Dei creuerit, & quomodo vſque ad Chriſtum Dominum deductus eſt: tum duæ ciuitates comparantur, Dei & mundi: regnáque adducuntur Aſſyrium, Sicyonium, Argiuum, Atticum, Latinum, Perſicum. Poſt hæc quid de Chriſto vates, & Ethnici & Iudæi prædixerint. Iam dicturus de vera felicitate, opiniones veterum philoſophorum de illa confutat & refellit, Deinceps vt venturus ſit Chriſtus de bonis maliſque pronunciaturus

328182

iudex viuorum & mortuorum. Ad hæc de ſceleratorum ſupplicijs. Poſtremò de gaudijs piorum & æterna felicitate. Atque hæc omnia miro ingenio, maximo acumine, eruditione excultiſſima, ſtylo mundo & exterſo, qualis autorē per omne diſciplinarum ſcriptorúmque genus verſatum exercitúmque, & res illas magnas & præſtantiſſimas, & eos quibus cum diſputabatur, decebat. Leges itaq; clariſſime & optime rex iis horis, quas tu immenſis regni negotiis atque occupationibus ſuffuraris, vt literis & ingenij cultui impendas, ſimul noſtros commentarios deguſtabis: de quibus licet mihi dicere, quod Ouidius de ſuis Faſtorum libris dixit, cùm eos Germanico Cæſari mitteret:

Pagina iudicium docti ſubitura mouetur
Principis, vt Clario miſſa legenda Deo.

Quos ſi tibi non diſplicuiſſe ſenſero, nihil verebor, ne parum aliis probentur. Quis enim adeò impudens ſit, vt à tam exacto iudicio diſſentire non erubeſcat? Quòd ſi quis audeat, tua tamen vel tacita mihi patrocinabitur autoritas. Vale optime rex, & Viuem tibi addictiſſimum quouis loco numera, modò inter tuos.

Louanij, Nonis
Iulijs.
M. D. XXII.

IOAN-

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SVOS COMMENTARIOS ad libros de ciuitate Dei D. Aurelij Auguſtini, Præfatio.

QVando de Auguſtino,déque eius opere, quantum quidem videbatur,ſumus locuti, nũc cum lectore ipſo aliquanto familiarius de hiſce meis commẽtariis libet pauliſper commentari. Eraſmus Roterodamus vir adeò laudatus à plurimis, vt ad eum gloriæ cumulum nihil ſit mea de illo prædicatio aut perparum additura, cùm poſt Hieronymum & Cyprianum recognitos, Auguſtinum quoque eundem in modum perpurgare decreuiſſet, nec vni ipſi vacaret tantum operum librorúmque obire, aliis quoque magnis & præſtantibus rebus occupato, alios ſibi adiunxit ſiue operis ſocios,ſiue miniſtros, inter quos me etiam aſciuit:cúmque aliis,quòd eorum eſſet & amplior eruditio,& ingeniũ felicius,& diligentia dexterior: grauiora mandaſſet atque maiora,mihi libros attribuit De ciuitate Dei duos & viginti:quod opus bona ex parte tum rerum geſtarum fabularúmque narrationibus, tũ diſputationibus philoſophicis conſumeretur:quibus rebus bonam ętatis partem videbamur impendiſſe,magno quidẽ conatu ac voto, vtinam pari ſucceſſu. Theologica tametſi multa inerant, tamen non ita forſan, vt aliis libris crebra,quanquã ab hac etiam ſacroſancta diſciplina numquam alieni fuimus,quantum per ætatem noſtram, & aliarum artium,quæ nos mirificè ceperũt ſtudia, licuit. Neq; verò ſic ſum ad hoc ipſe munus electus,tanquam optimè rem executurus,ſed ne prorſus null⁹ eſſet qui hoc ageret, reliquis Eraſmi amicis aliis in alias res intentis. Ac, vt verum fatear, arripui opus ab Eraſmo oblatum auidiſſimè,pollicitus me poſtremam commẽtariis impoſiturum manum ante ſecundum menſem aut tertium.Nam memineram me olim aliquot eius operis volumina legiſſe,quę mihi nec admodũ erãt viſa men-

doſa,& ſatis facilia:ac eiuſmodi,in quæ non parũ eius notitiæ antiquitatis,quã iugi parauerã lectione,poſſem effundere, vt eodem labore ſimul exercerẽ ſtylum.atq; ingeniũ meum: ſimul aliis mea ſtudia nonnihil afferrent fructus, ſimul aliqua ingenij atq; eruditionis gratiã pararem. Et fuit illa profectò iuuenilis quædam cogitatio,quæ lõgè aliter experiendo proceſsit,quàm ipſe mecum eram ratiocinatus,nam opus prę terquam quod eſt longiſſimũ,habet in ſe miram rerum omnium varietatem,hiſtorias,fabulas,naturalia,rhetorica,mathematica,geographica,moralia,theologica:& horum nihil propè, vel tenuiter,vel mediocriter.Iam libri erant ſupra quàm dici poſſit mẽdoſi,qui totã Auguſtini ſententiam praua ſcriptura aliò auertebant.Hic iam non èxiguus in caſtigãdo ex veteribus libris,tum etiam in diuinando labor : nam & diuinandum ſæpenumero fuit,&coniecturis vera reſtituenda lectio: orſus nihilominus ſum ſcribere circiter Calendas Ianuarias , anni ſuperioris,id eſt M.D.XXI.&cõfecto ad finẽ menſis primo libro,affertur de Gulielmi Croij Cardinalis patroni mei morte,qui Vormaciæ naturæ cõceſſerat.Facilè intelligere quiſq; poteſt,vt ea res ſtudiorũ meorum quietem concuſſerit,ſublato eo,qui mihi vnus otia faciebat,quãta cupiebã. Hinc vt nulla vnquã calamitas venit ſola,in morbũ incidi nõ ſimplicem, ita ad curam valetudinis coactus ſum me Brugas conferre ad meos Hiſpanos, inter quos æger more ac modo meo cõmodius tractarer, conualui mẽſe Iunio. Et quoniã dicebãtur eodem Carolus Cæſar,& Britãnus Cardinalis vẽturi, ea me res ibi aliquot menſibus tenuit,vt Eraſmum & Morum conuenirem,viderémq; Tonſtallũ,& Monioium,& doctos alios, tum amicos pleroſque meos,qui eodẽ venturi dicebãtur. Eo loco ſcribere non licebat,quòd bibliothecã,qualem optabam,non haberẽ,vnde quæ ſcribẽda forẽt ſuppeditarẽtur. Tantùm libros aliquot ad vetuſta exẽplaria contuli , quorum vnum dederat mihi Marcus Laurinus decanus ſancti Donatiani Brugenſis:alterũ Carmelitæ Brugenſes : tertiũ Eraſmus miſſum ad ſe Colonia Agrippina,ſcriptũ,vt ferunt,manu diui Lutgeri epiſcopi,Mira dictu res quanta in codicibus varietas,vt vnuſquiſque deſcribentium putaret ſibi licere verba arbitratu ſuo ponere,modò cõſtaret ſenſus,quaſi interpretatio eſſet nõ exſcriptio.ita in hoc libro legas arbitror,in illo puto:in hoc ſignificatum,in illo figuratum:hic præſens,alibi iſte : hic habet

ergo,

ergo,ille igitur:hic æternus,ille immortalis:hic flexiſſe, ille deflexiſſe,alius inflexiſſe.Sed hæc fortaſſis tolerabilia. Quid illa detracta,quid addita,inuerſa? Iã quoties erratũ,quòd verſionem LXX.interpretũ,quam vbique Auguſtinus adducit,voluerunt ad hãc noſtrã detorquere,& ex duabus malè cohærẽtibus vnam facere,nec aliud æquè fuit moleſtum mihi, vt variam lectionẽ expẽdere,examinare excutere in vnoquoq; capite non ſemel. Quæ erant difficiliora in cõmentariis annotaui,quæ verò apertiora & prõptiora in margine. Id accuratius feci in locis ſanctarũ literarum,propter earũ myſterium. In pleriſq; veriorem indicaui lectionẽ,& quid ſentirem, aperui.In cęteris adieciſſe quid legerint alij cõtẽtus, nihil lectori præiudicãs,liberam illi atque integram cenſuram reliqui. Fruetur per me ſuo quiſq; ſiue ingenio ſiue iudicio. Poſt Cęſaris & Cardinalis digreſſum redij Louaniũ ſub finẽ Septembris:hîc cõpoſitis rebus,& digeſta bibliotheca, cœpi totus in ſcriptionem incũbere:ita mihi ea hyeme vſque ad quintumdecimũ librum eſt progreſſum. Extremo vere, quòd ſalutãdi erant amici,parantes in Hiſpaniam proficiſci cum Cęſare, intermiſi opus.Eraſmo ſubinde ſtimulante & inſtãte , vt perficerem,vt mitterem:redij Louanium,& quanta maximè potui diligentia menſe vno quatuor poſtremos libros abſolui, cũ bona parte decimi octaui: venique ad has prętationes ſcribendas adeò feſſus,& labore tanto támq; vario fractus , vt literas omnes libróſq; neſcio quemadmodũ animus auerſaretur,velut crudus ſtomachus ac redũdãs cibos omnes: liberari tandem ea moleſtia miſerè cupiens , &vniuerſis atque vnicis votis exoptans:ita vt cùm ad calcem perueni ,nec pecuniam, nec gratiã ſtudioſorum vllam,nec aliud quicquã exiſtimarim æquè eſſe pretium operæ,ac ſolutum tandẽ liberatúmq; eſſe me labore tã ſinuoſo,& plerunq; inamœno. Narrãdę fuerunt fabulæ & hiſtoriæ:deſcribẽdæ regiones & vrbes: tum conſulendi Platonici penè omnes , & reliquæ philoſophorũ nationes,& theologica tractada,in quibus parcior quàm in profanis aliquot de cauſis fui.Primùm,quòd nõ decebat, profanum hominem,nec natu grãdem timere de ſanctiſſimis rebus vel definire,vel diſputare. Deinde quòd hiſtoria ſacrarum literarum notior ſolet eſſe lecturis Auguſtinũ, & huiuſmodi autores,quàm vt opus ſit eam per me repeti,quæ indicatis locis ex ſacris libris fuſius & apertius cognoſci poteſt , quàm vt à

me hîc plurib. videretur explicãda. Iam dicta ex arcanis noſtrę religionis literis, ab Auguſtino adducta nonnulla enarrauimus: alia præteriuimus, quòd vider ẽ non hũc eſſe illorũ explicãdorũ locũ. Autores profanos crebros ad cõfirmãda Auguſtini dicta velut teſtes induximus, quòd fides dictorũ penes illos eſſet, præſertim in profanis rebus, quas ab illis eſt Auguſtinus mutuatus. Nam in rebus noſtræ pietatis neque Ethnicis quicquam eſt negotij, & ſcriptoribus noſtris nõ perinde multis ſum vſus, ne parum firma Auguſtini autoritas exiſtimaretur, niſi illis velut tibicinibus ſuffulta. Satis enim videbatur eſſe dixiſſe Auguſtinũ, Hieronymũ frequẽtius aduocaui, prę cipuè vbi de linguarum ſignificationibus, aut interpretationibus agebatur: quoniã is vt Græci atque Hebręi ſermonis peritia, ita & cognitione ſanctarũ ſcripturarũ omnes noſtrę religionis ſcriptores lõgè antecellit. Nec putaui fore interpretis aut cõtrouerſias illas mouere, quas noſtri theologi in ſcholis magnis animis agitãt: quanquã iis prima ætate fuimus imbuti, quæ ab inſtituto, à mẽte rationéque Auguſtini plurimũ diſſident: aſpernatúſq; fuiſſet illas, atque indignatus operi ſuo admiſtas, velut tritico loliũ, quacũque cæli parte pur⁹ ille ac ſanctiſſimus animus res hominũ deſpectat. Itaque nec diſputandum mihi cenſui vel cũ hoc hominũ genere, vel cũ antiquioribus quicũque alieni à ſententia Auguſtini eſſent: nã hoc iam non eſſet interpretis, ſed defenſoris ac patroni: cùm nõ modò mea, ſed nec vllius defenſione aut patrocinio ille indigeat. Feci igitur quod Hieronymus in cõmentariis epiſtolæ ad Galatas præfatur ſe feciſſe, vt magna ex parte aliorũ ſentẽtias tantũ referret: ſic & nos quid alij dixiſſent ſenſiſſéntque contenti lecturis explicuiſſe, ſententiam noſtram continuimus, veterẽ Academiæ morẽ imitati: tum quod id magis ad enarratorem alieni operis exiſtimaui pertinere, tum etiam quod cũctari & ſententiã ſuam non prodere, & conſectari magis aliena quàm ſua proferre atque oſtẽtare ante canos decere potius arbitrabar, qui cenſuris ac iudiciis non parum autoritatis addũt, nec immeritò. Multa nunc mihi vera, certa, explorata videntur, quæ, ſi diutius contingat viuere, non modò ambigua per ætatem videbuntur, ſed forſan etiam falſiſſima. Idcirco pleriſq; in locis delectare magis lectorem placuit, quàm docere. Et ſi quid docerem non tam ſeuerè imperando volui perſuadere, quàm blãdè rogãdo monẽdóque. Adducti ſumus nonnũquam

ea cauſa,

ea cauſa, quoniã Auguſtinus fuſus eſt plerunque. ac ipſe interpres ſui: ideo labore docendi adepto ludere libuit, & lectorẽ in digreſſus aliquos interim non prorſus inamœnos ducere: ſimul vt mei laboris quãdoque partẽ leuarem, etſi non onere depoſito, certè frigida ſuffuſa, & per viam aliquãto munitiorem, & inter ſata cultáq; ſpectatu iucunda cõmodiorem. Nam hæc omnia quæ dixi, & ſi habent ſuas animi ceu reparationes refectionéſque, habent nihilominus ſuas ſalebras, ſuos accliues colliculos, per quos nõ ſine ſudore agas onus: ſuos quoq; deſcenſus, per quos non ſine lapſus periculo facias iter, ne faſce preſſus in pronum ferare. Illic verò non ſtratã vllam viã inuenias, nec quod recreet oculos. nec quò vel momẽtum diuertas, ac ne vbi ſedeas quidem feſſus, cùm conferenda ſunt tempora, cùm diuerſitas inter autores atque adeò aduerſitas oſtendenda, cùm ſæpenumero tollenda, cùm quærendum, & euoluendum, & diuinandum vbi ſit locus, quem Auguſtinus affert ex ſcriptore aliquo: quem locum inuenire multum ac diu quæſitum caſus eſt ſæpius quàm eruditionis. Nam in eum incidat frequenter imperitiſſimus, quem doctus inueſtigare non potuit diu veſtigatum. Et hoc mihi tanto fuit difficilius, ac plus temporis extraxit, quòd & imparatus ad hoc opus acceſſi, cùm antea quatuor aut quinque tantùm in eo volumina legiſſem, nec indices vllos mihi ex lectione confeci: vel in hunc, vel in ſimilem aliquem vſum: quos qui habent, næ hi felices in literis ſunt, quibus haud exigua laboris demitur pars. His anguſtiis & difficultatibus inopia Græcorum voluminum acceſſit, quæ eſt in hac regione mira. nam cùm paſſim doctis fias obuius, ſi Ariſtotelem Græcum, aut Demoſthenem, aut Vetus teſtamentum aut Pauſaniam, aut Iſocratem, aut Iulium Pollucem, aut Euſtathium vtendum petas, negant ſe habere, nec apud bibliopolas venales inuenias. Cùm hîc adeſſet Eraſmus, eius bibliotheca adiuuabar: & illinc aliud agens, aliquot mihi decerpſeram loca, quæ ceu præſagiebat animus vſui mihi aliquando futura. Nam ea in hæc commentaria intuli. Græcum Platonem habui in octauum, nonum, & decimum librum ſcribens: Strabonem plerunque Pauſaniam nonnunquàm, ſed præcipuè cùm in decimumoctauum commentarer, & aliquot alios, quibus nõ perinde atque iſtis indigebam. Non quidem quòd Auguſtinus ad ſe enarrandum magnam Græcorum autorũ copiam deſideret, qui Latinos tan-

tùm eſt ſecutus,quos ſolos penè legerat, aut verſos è Græcis. Sed certè ſi adiutus maiore Græcorũ ſupellectile fuiſſem,potuiſſet opus paulò exire ornatius ac locupletius. Itaque nonnulla ſunt à nobis pretermiſſa, quæ partim ex nullo potuerunt autore peti:eorum duntaxat qui extant,partim ex recõditis Græcorum literis fuerunt eruenda, aliàs bibliothecam nacti Græcorum codicum ampliorem, per occaſionẽ ea lectori ſarciemus.Quanquàm ſedulò illud ante alia eſt à nobis aduigilatũ,curatúmque, ne multa ſint quæ in hoc opere ſtudioſi homines cordatíq; poſſent deſiderare.Quæ omnia preſtare aliis vel cognitione rerum ampliore,vel ingenio maiore, vel feliciori memoria leue & facile fuiſſet. Nobis certè haud ſanè credat quiſquã, quàm tædioſum fuerit ac faſtidiorum plenũ:quo fit,vt prima illa, quæ me in opus ſtimulabat, perficiẽdi facilitas planè perierit. At vtilitas quãta ſit futura, pronunciare non eſt meum: quod nec in opere ſuo quiſquam vel incorruptus eſt iudex, vel non ſuſpectus: & euentum rei ſitum in fortunę manu poteſtatéque prædicere nemo poteſt, nec ego promittere. Viuet,& legetur,& placebit,& proderit opus, ſi fauerit genius: ſin aduerſetur, concidet ac interibit. Multa grata ſunt & vtilia tantùm ea cauſa,quòd ſic libuit fortunæ. Illud modò precari poſſum ſi quid optando proficitur, tam vtile vt ſentiant opus legentes, quàm mihi graue & moleſtum fuit ſcribenti. Itaque primum illud amiſimus, ſecundum incertum eſt,tertium nõ profectò certius de gratia, vnde nomẽ gloriáque ad ſcriptorem redit. Primùm nõn ignoro quantum famæ admirationíſque operi etiã optimo detrahatur,quum in alium ſcribitur:id eſt,ædificatur in aliena ſuperficie,& velut ſcribendi argumẽtum ab alio eſt ſuppeditatum: niſi forſan in ſacras literas aliquid commẽteris propter ſanctam maieſtatem earũ,aut in Ariſtotelem,propter receptam ſcholis omnibus autoritatem. Accedit huc, quòd multi quibus omnia quæ negligunt,aut non capiunt, in grammaticam vertuntur,quamlibet in hoc libro ſacra & philoſophica & recondita tractauerimus,grammaticam dicent,ideo pręcipuè, quòd hiſtorias narrauimus,& fabulas, idem de ipſo Auguſtini opere dicturi,niſi pudor impediret,& reuerentia nominis tam omnibus ſacri & admirandi. Alij hoc totum nec viſum, nec iudicatum qualicunque cenſeatur nomine, reiicient, & damnabunt:vt proximè quidam theologiæ licentiatus,quum audiſſet

audiſſet me in libros De ciuitate Dei ſcribere, magno faſtidio operam meam tanquam inutilem prorſus vanámq; aſpernatus eſt. Et quid, inquit, opus eſt libris illis illuſtratore plus ſatis ex ſe perſpicuis & claris? O te felicem quiſquis es, cui tam aperti faciléſque ſunt hi De ciuitate Dei libri. Cæterùm mirari qui audiebãt, vel ingenium hominis, vel eruditionem, vel certè impudẽtiam. Nam imperitiſſimè loquebatur, & rerum omnium veterum erat omnino expers & rudis, rogauítque ex his qui audierant vnus cur ſic cenſeret, quum eſſent tot hiſtoriæ, tot fabulæ, tot philoſophica, tot geographica, tot mathematica. Quid, inquit, illa ad theologum? Deinde ſint a vel b, non ſum ſollicitus. Hoc illud eſt, iſtis nec Cicero, nec Vergilius, nec Plinius, nec alij ſimiles interprete indigent: quum eorum nihil interſit, quis fuerit Scipio, quis Cæſar, quis Pompeius, quis Cato: quæ aut vbi Cartago, Babylonia: herba ne an ſaxum: malua, aut beta: lapis, an lignum: magnes, vel adamas: animal, an metallum: tigris, vel miluus: Sítne qui ardeat mons Aetna, an Alpes: ardeat ne ſulphure accẽſo, an harena. Quid dixerit, quid ſenſerit Plato, quid atomi Democriti conficiant: quid ſimilares partes ſint Anaxagoræ, aut diſſimilares: quid Pythagoræ tranſanimatio. Iſti ad hæc omnia linea ſunt alba, ſicut dici ſolet, in lapide albo. Tantùm illa curanda & expendenda ducunt: an Deus poſſit ſuppoſitare hanc pennam qua ſcribo: an iubere poſſit odium ſui: Poſſitne diſpenſare põtifex ſuper voto profectionis Romanæ, aut Hieroſolymitanæ: an pecuniâ ſacerdotij penſionẽ redimere ſit ſimonia. Verùm enimuero iſti cenſeant quomodo voluerint cunq; de opere. Nec eis ſcribo, nec eos curo mea legere: nec eorũ iudicium cenſurámque naucifacio, nec eis placere ſtudeo, & doctius putabo me ſcripſiſſe, ſi diſplicuero. At illud magnopere dolendum eſt, inſiſtere ſæpenumero ingeniis doctorum quidẽ, ſed nõ perinde bonorum hominum pernicioſum inuidentiæ virus, quo bona opera inceſſant, lacerent, proſcindãt, aut perdere conentur profutura, aut allatura lucẽ obſcurare. Hinc odium, & ex odio rabioſa maledicentia, & impotentis animi verba, & rixæ, & iurgia, & calumniæ. Hinc ſæpe deſperatio & deſponſio meliorum ingeniorum, quum pertæſa rem ſic amaram & inamabilem ab omni ſcribendi & iuuãdæ poſteritatis ratione auertuntur, plerunque & ab ſtudiis etiam: quod tantum abeſt, vt inuidia ingenia fieri doleant, vt ſe

hoc fructum capere ſingularem exiſtimēt,ac laboris ſui præmium:finem verò quem deſtinatam,ſi conſequātur,vt ceſſent omnes, nemo benefaciat.Quod Terentius,vt alios vitæ humanæ mores,ſic & iſtum prudenter expreſſit,quum maleuolum & inuidentem poëtam omnibus contendiſſe viribus ait, ab ſcribendo vti deterreret,& in otium tranſderet.Neque verò id ego dixerim,quod ægrè ferã,me vel admoneri, vel etiã reprehendi.dij meliorem mentem. imò debere me multum profitebor potiora ſuggerenti,& reprehendenti doctè. Nam & meipſum non pigebit mutare ſententiam, ſi vel ſtudium, vel ætas alia docuerit meliora.Cæterùm permoleſtũ eſt, atque intolerandum pronunciari ſemel de toto opere,damnaríque ceu imperitum autfutile, cùm nec legeris,nec forſan ſi legeris inueneris vſqueadeò multa,quæ conuellas:vel ipſe ſi tantundem præſtare tentes,vel nõ valeas,vel ſudes ſatis. Aut ſi vnum,aut ad ſummum alterum deprehēdas erratum, propter illa opus tantum támque varium reiicias vniuerſum, & contemnas: velut ſi egregio inſperſos reprehendas corpore neuos, vt Horatius inquit. In ſumma, quandoquidem hominum linguas nec habeo in manu mea, & liberas decet in liberis ſtudiis,non deprecor quo minus ſentiat,loquatúrque de opere quiſque pro libito.Si enim malũ eſt opus, iraſci ob veritatem non debeo: ſin bonum,eos qui maledixerint, ſua inuidentia excedet tanquam venenum: in quo vno iuſtiſſima eſt inuidia ipſa, cæteris in rebus iniquiſſima. Hoc ſolùm etiam atq; etiam rogo,& obſecro: vt ſi quis à me diſſenſerit, voluerítque id ſcriptis teſtari,meminerit modeſtiæ, & ſine cõuitiis aſperíſque morſibus me,quod ignorauerim doceat. Nam vt conuitia & grauem fortaſſis obiurgationem mereatur liber, non meretur inſtitutũ & conatus animi mei: ita eadem opera fiet,vt ego cum aliis fructum eruditionis illius percipiam, agnoſcámque per magnũ beneficium,atque habeam gratiam immortalem:& ipſe melior magiſter tum ſe profuiſſe intelligat,tum doctrinæ ſuę nulla immodeſtia, quæ peior eſt quàm inſcitia, corruptæ & inquinatæ laudem ampliſſimam auferat.Neque abſit ab ſtudiis humanitatis humanitas, ſeruetúrque illa tranquillitas animorum, qua ſuper res omnes alias Muſæ gaudent.Et incipiamus morem hũc tollere, quem inuidæ omnibus furiæ in præſtantia ſtudia immiſerunt, impetendi & lacerandi eum,quem coniunctiſſimum nobis chariſ-

ſimúmque

ſimúmque debebat reddidiſſe communio ſtudiorum, ac earundem Muſarum cultura, vt prætercam baptiſmum & charitatem Chriſti: quandoquidem hæc iam olim ſurdis auribus inania ſunt nomina, & ægris oculis vanæ ſine corporibus vmbræ: colamúſque literas vt nos delectent, vt iuuent, non vt in certamen acerbum cõmittant, & tela vel eruditionis, vel ſtyli ſubminiſtrent, quibus prauos affectus noſtros explentes feriamus ſauciemúſque inimicum. Sed de his rebus erit tempus, quum locum inueniam dicendi aptiorem. Nunc mihi, vt ad quod cœperam reuertar, tota ſpes in iis eſt, qui candido, qui integro pectore ad lectionem horum librorum accedent, ſiue docti ſint, ſiue indocti. Denique ita me conſolor, ſi ab hominibus nulla redeat ad nos gratia, non deerunt, quibus adductus impulſúſq; hãc me operam nauaſſe nunquam pœniteat. Nam & obſecutum eſſe Eraſmo meo, tam me iuuat, quàm nefas fuiſſet, quod imponeret onus recuſare, qui in me & hominis arcta mecum amicitia coniunctiſſimi & præceptoris optimè meriti ius ac poteſtatem habet. Tum interea dum hæc ſum meditatus honeſtiſſimo me exercitamento occupaſſe, & animum mẽtémque crebris cogitatis honeſtate ac ſanctitate refertiſſimis imbuiſſe, quæ promptiorem me atque expeditiorem ad bene & Chriſtianę viuendum reddant. Hęc vna, ſi cætera deſint vniuerſa, abundè ampla & magnifica merces eſt. Poſtremò vt aliud nihil reputem, niſi me voluiſſe Auguſtino, & proinde Chriſto aliquid ſtudiorum meorum ſacrare, præclarè mecum actum exiſtimare debeo. Quippe qui etiam frigidæ poculum propter ſe ſuumq; nomen præbitum irremuneratum ſe non præteriturum pollicitus eſt: huic quoque meæ voluntati quam vnam ille curat, gratiam referet: præſertim cùm ipſe labores omnes meos ita demum ratos mihi eſſe velim, ſi Chriſto eiúſque caſtiſſimæ & integerrimæ ſponſæ eccleſiæ approbentur.

DE VETERIBVS INTERPRETIBVS HVIVS OPERIS.

***

NArrauit hodie mihi amicus quidam meus, inter colloquendum cum nonnullis fratribus Dominicani ordinis atque inſtituti, incidiſſe ſe in ſermonem de his meis commẽtariis: illos reſpondiſſe, inanem me operam atque induſtriam ludere, ac potuiſſe huius temporis compendium facere, quum in libros Auguſtini De ciuitate Dei ſcripſerint Prædicatorij quidam fratres ad miraculum eruditè, dextrè, exactè, feliciter, nihil ſuprà. Quæ ſi ſic habent, nimis profectò confidens fui, qui me hac ingenij & eruditionis tenuitate ſcripta vſque adeò miranda ſuperare poſſe ſperarim: & demens, qui tantam lucem mea facula obſcurari poſſe crediderim: & ſtultus, vt non illis ſim vſus potius, ſicut Valerij Probi, Seruij, aut Donati commentariis: & malè feriatus, vt vltro tanti temporis fecerim iacturam actum agendo, quod aiunt: & Eraſmus ipſe imprudens, qui nouos commentarios mandarit ſcribendos, vbi tales eſſent veteres: & doctiſſimus quiſque ineptiſſimus huic noſtræ operæ votis fauendo, ſcilicet, vt illi fratres putant, ſuperuacaneę. Quos ego fratres deierare auſim, ne literam quidem in illis commentariis legiſſe, titulos vidiſſe ſolummodo: aut ſi legerunt, & probant, planè ſimiles ſunt ipſi commentatorum. Vt nunquam fuit animus refellere tam apertam inſcitiam, tam inſipidas expoſitorum ineptias, non collegi locos aliquot in primis ridiculos & imperitos, ex quibus de opere toto qui non legiſſent, poſſent iudicium facere, nec profectò fuit neceſſe. Nam in ſeculo iam tot literis diſcipliníſque excultiſſimo rariſſimi ſunt, qui quemcunque in illis commentariis legerint locum, non ſtatim qualis ſit tota maſſa ex quamlibet

quamlibet paruo exemplo poſſint iudicare. Itaque ad doctos homines magna ſanè ac iniucunda ſum moleſtia liberatus ſtultitiis illis patefaciendis. Nihil enim eſt neque grauius, neq; inſuauius, quàm ſtulta refutare prudenter. Quæ ſi tantũ indices, pro ſtultis reiicientur: ſin operã in eorũ natura declaranda inſumas, non tam cõtemnenda reddas, quàm minus apud quoſdam facias ſtulta. Nec deſunt ex hominibus eiuſdẽ ordinis, qui cenſere poſſint: & haud dubiè cenſent quàm vilia, & deſpiciẽda ſint ſcripta illa nó modo Auguſtino, ſed ne Theodolo, vel Faceto, vel Floreto digna: tamẽ quia id nó illi ſolũ, qui totam meã operam ceu inanẽ dãnarunt: ſed alij permulti non credũt, tantũ quia illi fratres prædicatores nucupantur, volo iſtis rationẽ approbare laboris mei, ſi modo approbari ſinant, aut approbationẽ intelligãt: quorũ ego aliquos credo tales eſſe, vt illis nihil inter dictionẽ Ciceronis & Catholicótis interſit: aut inter hiſtoriã Liuij & Vincẽtij, vel inter cognitionẽ rerũ Plinij & Bartholomæi Anglici, aut Hieronymi & Hugonis Carrenſis. qui poterit, cũ nec Latinè ſciant, nec vllos bonos vnquã attigerint ſcriptores, innutriti ſemper & ad ambas aures immerſi ſermonariis Parati, Diſcipuli, aut Dormiſecure? Ego verò ſi apud illos nó mea, ſed eorũ culpa nó profecero, proficiã apud alios & ingenio ſaniore, & eruditione meliore, quales habẽt in ordine ſuo quoſdã etiam mihi amiciſſimos, qui beneficio meliorum literarum cómunem populariũm ſuorũ & agnoſcũt errorem & dolẽt, & quatenus licet, & vitant. Faciam igitur inuitus, quod à principio non ſtatueram, vt homines vita functos, & extra inuidiã omnem iã poſitos, in iudiciũ cenſurámq. reuocẽ: præſertim cum illi homines, quantũ mea fert opinio probi, quod potuere præſtiterint: tametſi hoc imperitum atq; ineptum, vt ferè illo erãt ſeculo. Profitentur ergo ſe in hoc opus ſcribere Thomas Valois, & Nicolaus Triuet, & Iacobus de Paſſauãt. Et veritates colligit Franciſcus de Maronis minorita, ne ſolum regnum prædicatores teneant. Primũ Thomas Valois arbitratus credo ingẽs eſſe opus, & vnius viribus maius, non omnia ſolus eſt obire auſus, ſed ſocium ſibi ſumpſit, ac velut ſuccedaneũ ſodalem ſuum Nicolaum Triuet, tam ſimilem ſibi, quàm ouũ ouo: cui ipſe lampada, quod aiunt, traderet feſſus: neſcio quo volumine: nam etſi legi, non tamen annotaui. Neq. verò aliud ſuſceperunt explicandum, quàm fabulas aut hiſtorias, ſacrilegium

credo rati ſacra cõtrectare:in quo certè modeſtiã hominum non mediocriter laudo:quibus ſatis viſum eſt prophana contaminare,à ſacris abſtinuerũt.Ita ab vndecimo ad decimumoctauum,& à decimonono ad vigeſimũſecundum nihil ferè ſcripſerunt. Quod promptum eſt vnicuiq; videre: nam libri ſunt in manibus.Octauo vero,& nono & decimo libris, quibus Auguſtinus aduerſus Platonicos diſputat, quid dixiſſent miſelli,qui nõ modo Platonem,aut Platonicum vllum,ſed ne vmbrã quidem Philoſophi viderãt?Itaq; ne quod agãt, deſit, toti ſunt in contextu partiendo & diſtribuendo.Hic Auguſtinus tractat de hoc,aut illo,& facit duo.Primũ eſt,quod reprobat Platonem,ibi ſecundũ,quod dicit hoc aut illud,ibi. & dicit,Tum quæ Auguſtinus purè ac Latinè dixerat,ipſi vt chartas impleant,ad ſuũ cœnum, ſuámq; obſcœnitatem trahunt, ceu non aliter poſteris intellecturis.Iam in quinque libris, & parte decimioctaui fabulæ & hiſtoriæ tractantur.Hic putant ſe eſſe in ſua harena,& vagãtur iactántque ſe,vt equus, quod dicitur,in cãpo In quibus omitto ſermonis ſordes ac ſpurcitiam,fatuáſq; & inſulſas narrationes:quas tamẽ ipſi interdum ex facundiſſimis deſumebãt ſcriptoribus, quas nullus ſit tam impatiens ſtomachus,qui vnam ex eis aut alterã poſſit deuorare,niſi quibus fortè ſalubria ſunt noxia.Sed ad res ipſas veniam.Sunt certè commentarij vtiles iis qui nihil vere rectéq. ſcire volũt:qualia ſunt ingenia quædam, quæ ne hiſtoriã quidem audire poſſint verè & vti geſta res eſt, narratam : nefas credo exiſtimantes aliquid remanere ſynceri ac incorrupti. Falluntur igitur infinitis locis,& fallũt,ſi quis ſequatur: tum propter confuſam incertámq; eorum,quæ ſcribebãt, notitiã: tum etiam quod ignoratione Latini ſermonis in ipſis rebus paſſim labebantur.Ad hæc afferũt commentitia pleraque, & nunquam ab autoribus vel ſomniata:partim ex geſtis Romanorum moralizatis,partim quæ fando narrari audierãt inter compotandum in hoſpitali cœnaculo ſodalitatis.Colligã quę prima erunt ad manum paucula quædam,velut exempla.Primo libro,capite quinto,cũ Cæſar apud Saluſtium referat quę ſoleãt in bellis fieri,rapi virgines,pueros diuelli à complexu parentum:etiam commentator hæc iam eſſe à Catilina facta Cæſarẽ ſignificare dicit:verus ſcilicet cómentator quaſi cómentor.Tum capite vigeſimoquarto. Portiũ Latronem declamatorem Catonem fuiſſe dicit, ibi egregiè diſputat, an

iſte

iſte ſit qui Catunculũ puerorum cõpoſuerit. Et libro ſecũdo, capite quarto, Atym dicit oblatum matri deûm in eius templo, vt voueret caſtitatem. Quod credo eũ didiciſſe ab aliquo ex Gallis matris deûm. Et poſt paulum: Symphoniaci, inquit, ſunt canentes tubis, vel alio modo ſonitum magnum facientes. Ex dulci cõcentu magnos facit ſonos, atq; tubas. Et paucis verbis poſt, Vocat, inquit, hic Auguſtinus Symphoniacos, qui in honorem deæ pudicitiæ quædam turpia faciebãt: non melius dixiſſet, ſi illa ætate vixiſſet, & paucis interiectis verbis, Palladem dicit lauari cum matre deûm in Almone amne. Credas Varronem hoc dicere: tantum quoniam Auguſtinus virginis cæleſtis illic meminit, ceu non eſſet alia dea virgo, quàm Pallas. Et mox: Fuit, inquit, ſcena propriè domuncula in medio theatri, quales ſunt domunculæ tabernariorum vel mercatorũ in nundinis, ſecundum Huguitionem. O miſeræ Scauri & Curionis, & Pompeij ſcenæ latiſſimæ, & auro argẽtóque ornatæ, quomodo ad domunculas mercatorũ in nundinis recidiſtis? Sed hoc tolerabilius. & addit: in ſcena pulpitus erat, quem aſcendebant illi, qui fabulas recitabãt: & quot erant carmina, tot reputabant appoſuiſſe fercula. Hæc eſt argutiſſima interpretatio ferculi. Pergit verò: Infra etiam latebant laruati hiſtriones, & mimi, qui ſubitò exeuntes coram populo motibus corporis expreſſerunt hiſtorias, ſeu fabulas recitatas: & iſti propriè fuerũt appellati ſcenici. Scena etiam quandoq; ponitur pro ipſo toto theatro, quãdoque pro fabula, quandoq; pro recitatione fabulæ. Hęc oĩa quis neget eſſe admirabilia, cùm antea nullus vnquã audierit? Quis vnquam vel theatrum dixit ſcenam vel fabulam: vel fabulæ recitationem? Tum addit Valeriũ Maximum dicere, antequã imago matris deûm tranſlata eſſet ex Peſſimunte, imperatores Romanos ſæpe ad Peſſimũtem iuiſſe, vt votã ſoluerent. Vbi hoc vnquam ſomniauit Valerius? ita non ſatis eſt te fingere, niſi & aliis mendacia aſſignes. Narrat quidem iuiſſe illuc Romanos imperatores libro primo, ſed non ante matrem deûm trãſlatam: quo tempore nullus vnquam Romanus eò eſt profectus. Adiicit his Pantheon templum à Domitiano magnæ matri deûm extructum fuiſſe, cùm Pantheon extruxerit ante Domitianũ Agrippa Ioui Victori, deinde cæteris diis. & hæc omnia in eodem verè aureo & copioſo capitulo 4. lib 2. quod licet Cornucopiæ appelles. In ſexto verò capite verſiculi ſũt

Perſij,quos ipſe feſtiuiſſimè explicat:

Diſcite ô miſeri,& cauſas cognoſcite rerum,
Quid ſumus,& quid nam victuri gignimur,
Ordo quis datus?

Sic,inquit,ordinata eſt humana natura, quod eſt ſuper bruta animalia. Putabam eſſe infra. *aut metæ quàm mollis flexus?* Metæ, inquit,id eſt, mortis. Atqui ex hac nullus eſt flexus. *Quid aſper vtile,nummus habet* hic cũ ignoraret,cur aſper nummus diceretur:non defuit moralizatio. Aſper,inquit, id eſt, quantũ habeat aſperitatis,propter curas magnas, quas ingerit,propter quod & ſpinis cõparantur diuitiæ. Nõ ſic Perſius ſua tã acute intellexit,nec tã ſancte.Et capite octauo de poetis annotatio digna quæ ad verbũ edíſcatur. Poetarũ, inquit, duo ſunt genera:veteres, & noui.Veteres omnia quæ canebant,conuertebant ad riſum:vnde de meretriciis & ſtupris,& his quæ poterant prouocare riſum tractabant: ſicut Plautus & Terentius.Noui verò reprehendebant vitia hominum nominatim,vndéque homines laceſſebãt, eorum vitia carpentes vera & ficta:& pingebãtur nudi,quia vitia denudabãt. Tales poetę comici Satyrici appellãtur:ſicut Horatius, Perſius, Iuuenalis,& huiuſmodi. Et paulò pòſt: Poſſunt autem poetæ Tragici ſicut & Comici diuidi in duas partes.Primi puri Tragici:ſecundi verò Elegi,tractãtes de elegia,id eſt,de miſeria. Sic ille,ex Ariſtotele credo, aut ſi quis hoc quoq.doctius de poetis ſcripſit,& tamen qui nihil vnquã de iis poetarũ generibus audiuit:nõ intelliget quàm friuola hæc & imperita ſint, nedũ ſtulta atque ridicula.Si audiuit,huic perinde iſta erunt, cùm de nouis & veteribus loquitur poetis,ac ſi quis dicat, architectorum officium eſt calceos ſuere,cerdonu verò ædificare:& cùm nouos comicos vocat Satyricos, ceu quis dicat fartores eſſe textores,cùm Comicos dixit Elegiacos, velut aliquis agaſones dicat nautas,aut tonſores carbonarios. Iam cũ explicat elegia,id eſt,miſeria:non ſecus quàm ſi interpreteris:ſcrinium,id eſt,liber.& cap.IX. cum de Plauto ageret, iſte ſcripſit, inquit, comœdiam, quæ appellata Aulularia, quaſi non aliã.At philoſophari quoque voluit lib. VII. Nam cùm dixiſſet Auguſtin. Menam deam, quæ menſtruis præeſt,conferre fluores menſtruos,ad eius,quod conceptum eſt, incrementum, ignarus fluorem menſtruũm dici etiam muliebrem ſanguinem,qui fluxurus erat in menſe, niſi vel fœtu vel

vel alia cauſa detineretur: incipit diſtinguere ſanguinẽ menſtruum: vno modo pro eo quod eſt purgamentum naturæ, & ſingulis menſibus eiicitur. Alio modo accipitur pro ſanguine, qui per eiectionem purgatur, & pòſt fluor menſtruus non confert ad incrementum fœtus. niſi per accidens, ſcilicet per ſuam abſentiam. Confert enim pro tanto, quia cùm ipſe expellitur, ſanguis ille vnde fœtus augetur, efficitur mundior, & ad augendum melior. Sed beatus Auguſt. extenſiuè loquens, vocat illum ſanguinem, qui deputatur, fluorem menſtruum. Hæc ille. Primum quis vnquam ſanguinem illum, qui purior remanet in corpore mulieris poſt eiectum menſtruum vocauit fluorem menſtruum? Deinde quomodo iſto augentur fœtus in locis? qui ſi menſtruus ille defluat, fiunt imbecilliores: & ſi largius, & vt alio ſolet tempore effluat, abit cum eo fœtus, nec augeri nec ali poteſt. Sed libet explicationes audire vocabulorũ? Exclamat Auguſt. lib. 11. O animos germane Romanos. Germane, inquit, id eſt altè, vel immaniter: nam Germani habent immania & alta corpora. Et in eodem loquens Aug. de lino aut lanula flaminum, quo vinciebãt caput, quem apicem nominabant, quaſi ſummitatem. Apex, inquit, nomen eſt cuiuſdam hiſtoriographi, vt iam mirandum non ſit feciſſe Deum homines ex limo, cùm iſte faciat ex lino. Et cùm libro quarto poſuiſſet Auguſt. inter prodigia fœminas, & gallinas & homines verſas in maſculum ſexũ. Credo, inquit, litera eſſe falſam, quam tamen multi libri habent, deberet autem litera ſic eſſe, in homines & maſculũ ſexum. Vult enim ſic dicere, quod fœminæ cõuerſæ ſunt in homines, id eſt, in viros, & gallinæ in maſculum ſexum. O tenebras illius ætatis miſerãdas, & tamẽ illis oculi aſſuefacti illatam iam lucem ſpectare non ſuſtinẽt. Claudite iſtis feneſtras omnes & rimulas, ne qua lux penetrare queat, & fruãtur liberè ſua nocte, tenuem quoque & languidulam in tenebroſo cubiculo meridie ipſo accendite lucernam. Illud in eodem miror interprete, quòd cùm grauiſſ. haberet autores, ex quibus nonnulla ſolitus eſt deſumere, poſſétq; ex eiſdem alia quædã afferre, maluit ab Iſidoro petere, aut hoc peioribus Huguitione, & Vincentio hiſtoriali: quod ſuſpicari me cogit ipſum vel aliena eſſe vſum in citandis autoribus opera, vel citatos, aut inueniſſe in aliquo Vade mecum, aut rapiamus totum, aut de aliquo audiuiſſe. Nã definitionem Dei, quam ex Ciceronis primo Tuſ. quæſt. citat

Auguſt.colligi dicit ex his quæ in 3.De nat deo. ſparſim tractat:& cõſolationẽ de morte filię,neſcire ſe dicit,an ſit lib.12. Orationũ,cùm Cicero ipſe in Acad.& Tuſc. quæſt. & Lactãtius & Plinius eius libri meminerint. Valerij Sorani nihil recordatur ſe legiſſe:cùm eius ſit mentio apud Pliniũ,Solinum, Lactantium,Plutarchũ,Seruium , Macrobium.Iam ex multis Diogenibus vnũ,& ex multis Æſchinibus vnum,& ex Socrate & Iſocrate eundẽ conglutinare & conferruminare inuitos & malè cohærentes,non rarũ:vt nec alia omnia,quæ ſi perſequi ſigillatim tentem,rem in infinitũ extendero.]Hęc quę adduxi tãtum velut ſpecimina poſui, quę prima profectò voluenti librũ occurrerunt.Sũt enim vſqueadeò frequentia,& denſa , vt periculum non ſit,ne lateant,ſi non indicẽtur : extant nimirũ &offerunt ſe,atq; adeo ingerunt oculis omniũ volentium intueri,quæ nec in opere ipſo ſum conſectatus.Tum ne faſtidio lectori eſſem tanta prolixitate,tũ quod ineptiora ſunt , quàm vt in eis refellendis aliquid collocari operæ debuerit. Quiſquis mihi fidem non habet,legat ipſe, & vel iudicet,ſi eſt doctus,vel à doctioribus ſententiam exquirat,illíſq; aſſentiatur. Quod ſi quis eſt , qui hæc vnicè forſan ac tenerè cõplectitur, & amat:habet non ſolùm hos commentarios , ſed etiam Huguitionem,Papiam,Græciſtam,Ioan.de Garlandia, Catholicon,illis ſe omnibus oblectet,quòd ſit ei bonũ proſperúmq;, & in eorum complexu hæreat.At Thomæ Valois & Nicolao Triuet prodiit velut ſuccenturiatus Iacobus Paſſauantius, quem nomen ipſum indicat fuiſſe ſcurram aliquem feſtiuum, qui ſodalitium totum oblectabat:cui,vt credo, per iocum luſúmq; nomen Paſſauant eſt à reliquis fratribus inditum. Loquendum eſt de Tertulliano,nihil mihi occurrit , reſeruetur cũ aliis:de Valerio Sorano,nihil mihi modo occurrit , reſeruetur cũ aliis:de Xenophanę & Anaxagora,de Lactantio,reſeruetur cum aliis.Quid malum ſunt iſta alia? vbi reſeruas?in quem vſum?quid quòd nec legerat expoſitores ipſos , quibus dicit ſe ſua addere,vt lib.3.ca.12.ſic ſcribit:In hoc ca. 12. facit Aug.mẽtionẽ de dea Febre,de qua dicit expoſitor, quòd fuit mater Æſculapij,quòd eſt dea inferni, & quòd Numa rex ſacrauit deę Febri mẽſem Februarium.Atqui nunquã id expoſitor ſcripſit,niſi forſan res tam ſtulta ex codicibus ſit ab aliis fratribus,qui eam deprehenderant,eraſa,ſed videlicet ſuper cœnam frater aliquis Paſſauantio narrauerat id expoſitorem

dicere,

dicere. Cæterũ quo reprobet modo, audiamus. Quod non videtur bene dictum, inquit, ſalua ſui gratia. Nam ſicut infra dicetur, Æſculapius fingitur fuiſſe filius Phœbi & Coronidis: ſicut vult Ouidius ſecũdo Met. Nec vnquã legitur, quod Phœbus cũ Febre conuenerit, vel quod ex ea filiũ genuerit. Tum incipit philoſophari, & cõiecturas quęrere. Nec cõuenienter, inquit, fingitur Æſculapius filius Febris, cùm ipſe poſtmodum ſit habitus deus medicinæ quæ habet febrem expellere. Iam ne omnino deſit, quod alij poſſint pro ſe reſpõdere, addit. niſi dicatur ita crudelis filius, quòd matrẽ perſequatur vbiq;, & omni ſede expellat. Ioculares ſunt additiones iſtę ad riſum fratribus mouendũ paratæ. Iſtis omnib⁹ accedit Frãciſcus de Maronis nõn quiuis doctor, ſed illuminatus, & veritates colligit, quaſi cætera eſſent falſa. Sed hic non magis ad hoc opus ſpectat, quàm ad cætera Auguſt ex quis omnib⁹ ita videtur veritates ſelegiſſe, ac ſepoſuiſſe, vt Vergilius gẽmas è ſtercoribus Ennij. Quod ſi alieni à noſtra religione Auguſtini opera ſumãt in manibus, illi⁹ ſcilicet illuminatis veritatib. illuminata, quid eis veniet in mentẽ de huiuſmodi veritatibus? quid ſuſpicabuntur? quid credent? Nimirũ eſſe cætera vel paru vera, vel eccleſiæ ſuſpecta: illa tãtummodo teneri & aſſeri à nobis ceu firma & indubitata, vt quæ illuminatus doctor indicarit: in quibus tamen rixoſa multa, alia ambigua, etiam falſa complura inueniat. Nã ſi omnia Auguſtini ſunt æquè vera, quid mihi cum tuis veritatibus, in quarum pleriſque nihil Auguſtini dictis addis, cùm verò addis, ſophiſticaris: & non tu Auguſtini veritatem ſequeris, ſed illum cũ veritate obtorto collo, quò ipſe vis, torques, nempe ad factionem Stoicam, vt contra Thomam locutus videator: & conaris ipſum putari dicere, quæ ne cogitauit quidem vllus ætatis illius? Iam nõ minus ex hiſtoria & fabulis veritates, quàm ex rebus theologicis colligis. Quæ glacies eſt, cùm Auguſtinus narrat Ninum Aſſyriis imperaſſe primũ, te illico ceu veritatum plaſtem cũ formulis tuis ad fingendam ex hoc veritatem accurrere, ceu nõ aliter futura veritate? Veritas, inquis. Ninus fuit rex Aſſyriorum primus. cur quod paulò antè legitur non eſt etiam veritas? cur non quod paulò pòſt? Et vnũ exẽplum adduxi ꝓ multis millibus. Iam quale eſt te figulũ veritatũ, modò aliis incerta, & in primis cõtrouerſia admiſcere: vt cùm cõtra Aquinatęos diſputas, quo nihil facis nec libentius, nec proinde crebrius: mo-

do etiam tibi incerta, vt verbi gratia, cùm Holofernem illũ ex libro Iudith dicis fuiſſe Syrum Aſſueri & Heſter filiũ: de quo veritatibus aliquot poſt eam ambigis: modò etiã vel pueris falſa, vt de hoc ipſo quod Darius ſit fili⁹ Aſſueri & Heſter, tum quod tertij libri Eſdræ Auguſtinus non meminerit, cùm citet ex eo quæſtionẽ illam de re, quæ fortitudine cęteris ante ſtaret: etiã eodem capite, quo tu id dicis libro decimooctauo, ita veritates tuas non ex vna ſimplici veritate videris effingere, ſed partim ex veris, partim ex incertis, partim litigioſis, partim falſis: vt ſtatua illa, quam per quietem Nabocodroſorus vidit, ex auro, argento, calybe, ferro, & argilla erat cõflata. Sed ſint ſanè veritates iſtæ, quantum aliis libuerit, nihil impedio, & legantur ab his, qui eiuſmodi amãt. Ego verò quę ipſe ad verbum ex Auguſtino refert, Auguſtini eſſe puto: cętera quę de ſuo addit, non peculiarius ad Auguſtinum pertinere quàm quæ à ſummulariis aut ſententiariis autoribus de ſimilibus conſcribuntur rebus propè infinita. Hæc paucula de interpretibus huius operis dixiſſe me laſſum & feſtinantem ad alia ſit ſatis, tantum ad bona ingenia commonefacienda non me omnino in his libris actum egiſſe.

Quinam hominum fuerint Gothi, & quomodo Romam ceperint.

CVm Auguſtinus ex Romana captiuitate occaſionem ſumpſerit ſcribendi De ciuitate Dei, vt iis reſponderet, qui eam cladem Chriſtianæ religioni imputabãt, operæpretium erit altius narratione repetita explicare, quínam hominum fuerint Gothi, quomodo in Italiam venerint, vrbémque ceperint. Primùm omnium ferè video conſtare, quos poſterior ętas Gothos, priorem Getas nuncupaſſe: vt illa pauca ex priſcis vocabulis non corrupit. Sic Rutilus & Claudianus poetæ, cùm de Gothis loquũtur, Getas eos ſemper nominant. Oroſius itidem in hiſtoria: Getæ, inquit, qui & nunc Gothi, quos Alexãder euitandos pronunciauit, Pyrrhus exhorruit, Cæſar autem declinauit, relictis vacuéque factis ſedibus, ac totis viribus tuti Romanas ingreſſi prouincias. Hieronymus in Geneſim, Gothos ab eruditis antiquis Getas nominatos eſſe teſtatur. Getæ verò ſunt, qui circa Iſtrum Fluuium habitant, vt autores ſunt Strabo, Mela, Plinius, & alij: latéque regionem poſsidẽt incultam magna parte, & rigoribus immitem: tenéntq; vlteriora Iſtri ad Scythiam, & citeriora ad Thraciam, vbi Tomus Ouidij vatis exilio clara, qui ſe

Gothorum ſedes.

apud

apud Getas agere non ſemel in Triſtibus & Ponto ſcribit : tũ & Mediterranea occupant Germaniam verſus & Iſtri fontẽ: quos Strabo lib.ſeptimo Dacos & olim Dauos nominatos eſſe ait,cùm viciniores Põto dicerẽtur à Gręcis Getę,eundémque vtriſque populis ſermonem eſſe. Quanquam Plinius non aliud inter hos populos videtur ſignificare diſcrimen eſſe, quâ quòd Getę Græcis ſunt,qui Romanis Daci.Sed nos Strabonem hoc ſequemur loco.Getę barbara & fera gẽs eſt,viribus atque animo immani mortiſq; contẽptore ,quod perſuaſum habeant redire animas : ſicut Mela ſcribit: aut ſi non redeant,non tamen extingui, & in meliores ſedes immigrare: quod ſi neutrum contingat,præſtare certè vitæ mortem.Fama eſt poſterioribus deinde temporibus Getas Oſtrogothos eſſe dictos.Dacos verò Viſogothos patriis nominibus,quòd hi ad Occidentem,ad Orientem illi magis ſpectarent.Confunduntur tamẽ plerunq; hæ cognominationes à rerũ ſcriptoribus: non modo recentioribus, ſed etiam antiquis. Hanc gentem tradunt iam olim florente cum plurimum Romana re, impetum in prouinciam populi Romani Mithridatico feciſſe bello:quos L.Lucullus,qui in Aſia magno cũ exercitu imperator res gerebat,è Myſia cum clade exegit.Poſt verò Bœrebiſta duce,cum ab eo ad labores militarémq; diſciplinã eſſent aſſuefacti,egreſſos regionem ſuã multas ſibi gentes ſubegiſſe,Iſtróque cum maxima traiecto manu Thraciam,Macedoniam,& Illyrium late depopulatos, ingentem feciſſe Romanis terrorem. Interímq; dum in eos Romanorũ arma expediuntur, Bœrebiſta fato conceſſit. Auguſtus legiones ferè decẽ in illos miſit,eorúmq; opes vſque adeò attriuit,vt ex ducentis millibus militum ad quadraginta millia copias eorum redegerit: ac parum abfuerit , quin gentem totam imperio ſubderet Romano. Aliquot annos pòſt fines Romanos ingreſſi,Oppium Sabinum conſularem virum cum exercitu cæciderunt,qui à Cornelio Fuſco,Domitiano principe poſt varia prælia tandem compreſſi ſunt. Traianus imperator multum cum eis magnáq; cum gloria belligerauit.Antonius Caracalla per occaſionem nihil tale ſuſpicantes vehementer afflixit. Gordiani verò temporibus in Romanos fines frequentiſſimè ſe effundebant,quos minor Gordianus facili opera excedere prouincia coegit.Ferox & inquieta gens ſuiſque ſedibus male contenta,ſubinde cauſas alienas inuadendi quęrebat.Itaq;

Gotthorũ bella

Philippo Voſtrenſi imperatore, qui primus ex Romanis principibus Chriſtianam pietatem eſt profeſſus, multis cædibus populationibúſque æditis amplius trecenta ferè virorũ millia in proximas ſibi Thraciam Myſiámque irruerũt. Ad quos expellendos miſſus Decius, rem paru plerunque proſperè tẽtatam & ipſe infectam reliquit, quam ſuccedens Philippo in principatu diſſimulauit. Gallus deinde pater & Voluſianus filius certis conditionibus ſibi iniquis pacem cum illis fecerunt: quam Gothi non admodum diuturnam ſeruarunt, ignauia & ſocordia Gallieni principis freti. Non iam Thraciam Miſiámque, ſed Aſiam ipſam minorem ſunt tẽtare adorti. Bithyniam vexatam ſpoliauerunt, reuerſíque in Europã, Thraciam, Macedoniámq; peruaſtarũt. Quibus in Achaiam veniẽtibus Macrinus ſe obiecit, eóſque vicit, ac fugauit perſecutus, quouſque illos intra fines ſuos compulit, quibus tamen ſe non diu continuêre, quanquam egreſſi in ſtrenuiſſ. principem inciderunt, virum nec minoris fœlicitatis quàm virtutis, ſi vita modo contigiſſet in principatu diuturnior. Claudius fuit is, qui ccc. millia eorũ partim deleuit, partim cepit. Infinitam fuiſſe gentis huius multitudinem oportuit Non enim multos poſt annos Aureliano imperium tenente, ad arma redierunt, primóque prælio ſunt ad Danubium ſuperati. Fl. Conſtãtinus tanta illos cæde affecit, vt cogeret tandem multos per annos quietos eſſe. Ita enim iſti pugnabant, vt magno hoſtium malo vincerent, non minore ſuo vincerentur. Atque hęc quidẽ geſſerunt Gothi quandiu certas ipſi habuerunt ſedes. Valente principe Hunni, qui & ipſi ſunt Scythæ, ſed immitiores rudiores que humani cõmercij, in Ryphæos mõtes inclinatiores, inter Tanaim Maſſagetáſque cõcluſi, Gothos regione quam incolerent, per vim eiecêre. Quæ tametſi rigoris intemperie parum humanis erat vſibus commoda, tamen Hunni ſaluberrimam ſuauiſſimámque omniũ exiſtimabant, homines extra ſolis vias curſúſque nati & educati. Hic iã Gothi ſedibus, domibus, laribus, penatibúſque exuti, qui vltra alienos erãt ſoliti fines inuadere, coacti ſunt vel mortẽ fortiter oppetere, vel in alieni ſoli poſſeſſionem, cùm ipſi nullum iam haberẽt, hærere. Sunt qui non Getas illos, quos Oſtrogothos diximus, veniſſe in agrum populi Romani perhibeant, ſed Viſogothos fortuna ſociorum conterritos deliberaſſe de mutandis ſedibus, veritos ne eadem eſſent paſſuri, quæ Oſtrogothi, extendentibus

Gotthi ab Hũnis ſedibus ſuis pelluntur.

dentibus ſe velut marino æſtu Hunnicis armis, vicináſque regiones delentibus. Hæc res Viſogothos in eam ſententiã impulit, vt legatos ad Valentem Romanũ imperatorem mitterent, qui gentis nomine Myſiam citra Danubium flumen ſibi incolendam peterent, ſpondentes cõmuni nomine, ſe omnes Chriſtianã pietatẽ accepturos, futuróſque bonos, fideléſque Romanorũ ſtipendiarios, armis ſuis opibúſque fines illos populi Romani ab incurſibus reliquorũ Scytharum ſedulo defenſuros. Quibus conditionibus adductus Valens, Lupicinum & Maximum velut duûm viros agris diuidundis ad eos miſit, qui ſedes Viſogothis diſtribuerẽt. Hi cùm auarè crudeliterq; haberent gentem, primum ferre Gothi, & diſſimulare iniuriam, ne primo ſtatim alienæ regionis ingreſſu res nouarent, exiſtimantes, cùm exatiati ſuis opibus duces eſſent, facturos ſæuiendi & rapiendi finem. Sed illi dum malignè commeatus partiuntur, & curant, famem intolerabilem effecerunt, quę & ipſis ducibus & Rom. principi exitio fuit. Gothi enim cum fame iam ſe velut beluas viderent peti, correptis tumultuoſiſſimè armis Romanos duces cum præſidiis atrociter cædũt, & ita armati totam Myſiam peruagantur, ínq; proximam tranſcendunt Thraciam, quam ſibi vectigalẽ reddiderunt. Hic illis occurrit Valens, pugnatúmque eſt acriter, fuſis fugatíſque Romanis, magna in eis facta ſtrage. Saucius Imp. in hoſtium poteſtatem viuus venit, quem illi efferatiores poſt tãtum exhauſtum ſanguinem viuũ cremauerũt, rectáque Byzantium petunt: & nullis obuiam factis armis, vrbem corona cingunt, quæ aliquandiu opera & conſilio Dominicæ Valentis coniugis obſidionem ſuis opibus tulit, confirmatis in fidem principis ciuium animis magna Dominicæ largitione. Poſt Valentiniani Valentis fratris virtute ſoluta obſidione, retro abierunt. Valentinianus Theodoſium Hiſpanũ virum accitum ex Hiſpania adoptauit, participémque fecit imperij. Hic Gothos multis præliis fregit contudítque, & ſupplices pacem coegit petere: quam cùm dediſſet, réxque eorum Athalaricus Byzãtium ad Theodoſium ægrum viſendum veniſſet, rex in morbum lapſus aliquot poſtea menſibus moritur. Gothi toto imperij Theodoſij tempore ſub Romano imperatore militarũt: nec regem habuerũt alium, nec ducem, niſi quem Romanus dediſſet Imp. Inter hęc Theodoſius, Mediolani princeps, ſine cõtrouerſia & bello & pace optimus moritur, Baſſo & Phi-

Valens imperator viuus crematur à Gothis.

lippo coss. relictis Archadio & Honorio filiis, & Placidia filia. Archadium Byzantio & illi orientali præfecit imperio, Honoriū occidentali Romanæq; vrbi. Et quia iuuenes admodum erant, tutores educatorésque teſtamento aſſignauit: illi Ruffinum. huic Stiliconē, vafrum vtrunq; & ſceleratū hominem, cuiuſmodi ingenia facillimè in intimas ſe ſolent aulas inſinuare. Hi principum ætate iniuriæ obnoxia ad ſuas ambo augendas opes magnámq; ſibi & immodicam parandam potentiā abutentes non iam de priuata aliqua magnitudine cogitare, ſed ad principale ipſum faſtigiū animos nefariis cogitationibus adiecerant. Ruffinus ſibi, Stilico filio imperiū affectabat. Cùm hęc vterq; cōſilia agitaret, bello opus erat ad eas res perficiendas, vt tempeſtate turbatis rebus, cùm minus eorum deſideria deprehenderētur, tum verò perficerentur facilius, perculſis principum animis bellorū terroribus, nihil nō concedentibus proximis ſibi viris, & qui rerū omnium adminiſtrationibus præeſſent. Nā in pace velut ſereno & tranquillo cęlo & cognoſci tenebras ſuorum animorū, & puniri conſulentibus per ocium principibus poſſe non ignorabāt. Quocirca Gothos gentē ad res nouas tumultúſq; bellicos exciendos aptiſſimā ſpē ingētis prædæ vterque ſolicitat, vt ſuo principi bellū faciat. Gothi occaſionē adeſſe rati, vel rei alicuius bene gerendæ, vel certè intentato bello domū cum haud parua redeundi præda, arma induunt, regéque de ſuo corpore ex Balthorum illuſtri familia Halarico creato, fines ſuos magno vicinorū terrore egrediūtur. Huic ſe paulò pòſt Rhadagaſus cum ducentorū Gothorum milibus coniungit: cumque nulla ſatis terra multitudini alendæ eſſet, caſtra duces diuidunt: diuerſíſq; profecti viis per Pannoniā, Illyricū, Noricúmque incenſis vaſtatíſque obuiis rebus omnibus in Italiā veniunt. Ruffinus cùm imprudentius cogitata exequeretur, ad Theſſalonicam à militibus occiſus eſt. Stilico aſtutius conſilia celabat. & Rhadagaſus quidē per Etruriā ad vrbem cum agmine veniebat, longè latéque quacunq; iret fugā terrorémque oſtendēs. Trepida Romana ciuitas mercenarios duces venienti opponit. Rhadagaſus inconſultius exercitu caſtríſque diſpoſitis, in loca ſe iniqua pręcipitauit. Cómeatibus ademptis multitudinē ſuā fame cōfecit. Ipſe cōploratis rebus dum fugā per occulta cum paucis tentat, à Rom. militibus interceptus necatúſque eſt, Gothorū multitudine viliſſimis preciis diuendita.

Balthorū familia

Secun-

Secundum hanc Gothorũ cladem Halaricus in Italiam venit, maioribus adhuc miſcens omnia terroribus, quàm fecerat Rhadagaſus. Ad cuius rei nuncium, Stilico qui Byzantij erat, præmiſſa copiarũ parte, quæ extremũ Gothorum agmen car pendo ab ſtrage aliqua magna agrorúmque vaſtatione hoſtẽ deterreret. Ipſe per oram ſuperi maris cum viribus peditatus equitatúſque ad hoſtes peruenit, vterq; exercitus caſtra propè Rauennam contulit: Gothi Pollentiam viã obtinebant, numero quidem potiores, ſed arte & diſciplina militari nequaquàm cum exercitu Romano comparãdi. Stilico bellico aſtu plerunque Gothos ſuperauit, cõpulítque in arctum quendam locum, vbi ſedens cõficere poterat bellum, ſi voluiſſet: verùm cum exercitu eſſe decreuerat, quouſque populares ſui Vãdali in Galliã veniſſent. Pro indubio enim habebat eã fore certam occaſionem imperij Eucherio filio parandi. Ita leuibus aliquot certaminibus hoſtem laceſſendo tempus trahebat, quod Halaricus cùm per occultos meatus olfeciſſet, ad Honorium detulit. Eóque velut munere cum placatiore ſibi Ho norio ſe vſurum exiſtimaret, per eoſdem legatos quos ad detegendum Honorio ſcelus Stiliconis miſerat, Galliæ partem ſuę multitudini petiit: Victuros ſe legibus Romanis, nec paruo futuros vſui imperio, belliſque Romanis, nulliſque prouincialibus vel fide vel obſequio erga Romanos ceſſuros. Imperator ancipiti malo concuſſus in partem ditionis Gothos recipere, quàm Stiliconis perfidia ſibi ſuiſq; exitium parare maluit. Neque enim primus detulerat ad Honorium Halaricus, quòd Stilico conqueret ſcelus. Nec tamen tutũ putabat quouis tempore virum tollere ex duabus vxoribus ſibi ſocerum, & opibus ſupra priuatum faſtigium pollentem potẽtémque. Simul igitur cum legatis Gothorum literas ad Stiliconẽ mittit, vt primo quoq; tempore Gothos in Galliam venire permittat. Nuncius hic fuit Stiliconi aſper & importunus: quippe & ſe fraudari tanta ſpe videbat, & ſua conſulta palàm fieri ſuſpicabatur. Hæſit aliquandiu acer & ferox animus, tandem quod tutius erat ſecutus, pariturum ſe iuſſis principis ſui reſpondit. Sed ne res in totum è manibus laberetur, Saulum quendam cum Iudaicis copiis ſubornat, qui Gothorum veſtigiis proximè inſiſtens, cæſis per occaſionem aliquot milibus, irritabilem populum ad fœdus rumpendum impellat. Saulus dominico die, quo ex vetere noſtrę religionis inſtituto

feriamur, cùm toti rebus ſacris intenti Gothi eſſent, impetum in eos facit, primóq; tumultu aliquot ex eis ſternit. Territi Gothi ſubito quantum in trepidatione rerum fieri poterat, num ad arma concurrendum eſſet, conſultant. Venerat enim in religionem feſto ſeruatoris die arma tractare, humanum ſanguinem fundere, cædes hominũ facere. Sed cùm Iudæi modum occidendi trucidandíq; non ponerẽt, ſibi quiſq; conſilium cepit non expectato communi, vt arma ſui tuendi gratia indueret. Cúmq; iam frequentes armati conueniſſent, Halaricus pro tẽpore inſtructa acie imbelle genus hominum facilè ſiſtit. Hinc connixi aliquantum Gothi Iudæos fundunt, fugántque: Et queſti coactos ſe à violatoribus humani iuris diuinum ius polluere ac contaminare, Chriſtum ipſum inuocantes, per cuius iuratum numen fœdus eſſet vtrinque ſancitum, cuiúſq; ferias contra ſuam voluntatem cruore, cædibus, ſtrage fœdaſſent, ira incenſi, per mediam Italiam ad vrbem ferre ſigna pergunt. Dimiſerat Stilico nonnullos milites tanquam ſine bello inutiles, quos ad præſentẽ terrorem coactus eſt ab imperatore repetere, ſimul cum ſupplemẽto copiarũ, vt maximis viribus Gothorum conatibus obuiam iretur. Honorius patefactis Stiliconis conſiliis, magnam militum manum ad eum mittit, dato ducibus occultè negocio, vt opportuno rei agendę tempore captato, Stiliconẽ cum filio obtrũcent. Illi communicato inter ſe conſilio, diéq; deſtinato, quo imperata principis ſtrenue peragerent, diuerſi Stiliconẽ ac filium adorti, & eos ipſos, & ex neceſſariis aliquot, qui vim parabant, Romæ in foro Pacis interficiunt. Imprudens tamẽ & ignauus princeps, duce ſublato, in eius locum neminẽ ſurrogauit, credo ne vllus parem nactus potentiam, ſimilia moliretur. Ita exercitus ſine præcipuo aliquo duce miſerè à Gothis fuſus, per multas clades terrorẽ Gothici nominis ingentem imbibit. Gothi ſuperiores facti, ad vrbem Romam ſigna infeſta ducũt, eámque obſidione diu preſſam, capiũt, diripiũt maiori tumultu atque expilatione rerum, quàm cædibus aut ſtupris, aliiſque tetris ac fœdis facinoribus, quæ vrbibus expugnatis committi per inſolentiam militum ſolent. Halaricus enim vrbẽ ingreſſurus, duo in caſtris edicta propoſuerat. Alterũ, vt à cæde & violatione hominũ abſtinerẽt, ſibi eiuſmodi res diſpliclituras. Alterũ, vt capitale eſſet, ſi quis eum qui ad templa principum Apoſtolorum confugiſſet lęderet, aut ipſa templa

Stilico interficitur

Halarici edicta

templa violaret. Capta eſt à Gothis Roma anno poſt eandem conditam M. C. L X I I I I. Calend April. Flauio & Varrone coss. Quo pacto ſit capta, parum explicant rerum ſcriptores. Baptiſta Egnatius ſe modum eius rei dicit ex Procopio Græco afferre, mirariq; interpretem vel eum locum ſcientẽ prudentémq; tranſiliiſſe: vel ſi in mutilum incidit codicẽ, parum animaduertiſſe, quid deeſſet. Procopium Græcum nondum vidi: fides erit penes Egnatium, hominem diligentem ac bene doctum, quãtum ex ſcriptis iudicare poſſum. Scribit ergo: Obſederat Romam Halaricus iam biennium, nec Honorius, qui Rauennæ deſidebat, aut ferre ſuppetias poterat, aut audebat. Nam cùm nihil minus quàm de vrbis ſalute ſolicitus eſſet, Stilicone interfecto, ducem exercitui minimè præfecerat, qui rem aduerſus Gothos adminiſtraret. Vnde Gothis obſidendæ vrbis cogitatio, Romano milite aut dilapſo, aut ſegniter rem agente. Verum eam fruſtra obſeſſam, cùm expugnare vi non poſſent, ad dolum hoſtis barbarus vertitur. Profectionem in patriam ſimulat, trecentóſque iuuenes corporis & animi vi præſtantes deligit, quos Romanis principibus dono det, inſtructos prius vt omni obſequio dominos ſuos promereri ſtudeant: & ad certam diem circa meridiem, cùm Romani principes ſomno vel ocio vacarent, ad Aſinariam portam aduolẽt: interfectíſq; improuiſo inſultu cuſtodibus, portam ſibi præſto futuris aperiant. Interea Gothi cum reditum alia atq; alia deeſſe ſibi ſimulantes differrẽt, trecenti illi iuuenes occaſione egregiè vſi, portam ſtato die ſuis aperiunt, & intromiſſus Gothus maiore ignominia, quàm damno vrbem omnem populatur. Sunt qui Probæ illuſtris fœminæ & opulentiſſimæ opera patefactam Gothis portam exiſtiment, cùm plebem Romanam paſſim fame & morbis pecudum more cadentem miſeraretur: duo ſunt cognitu non indigna, vnum edictum ab Halarico fuiſſe, vt quicunque in templa diuorum confugerent, præcipuè Petri & Pauli, his nulla vis inferretur. quod & ſumma fide ſeruatum. Alterum, quòd cùm nunciatum Honorio eſſet Rauennæ, Romam perditam, credidit ille de pugnaci Gallo, cui nomen erat Romæ, ſignificatũ eſſe, admiratúmque vehementer tam ſubito periiſſe eum, qui cùm paulò antè feſtiuiſſimè luſerat. Hæc Egnatius. Has omnes clades maledicentiſſima & impia gens religioni Chriſtianæ imputabat, negans futurum, vt capta vnquam eſſet Roma, ſi

Roma capta

deorum religiones à maioribus cultas traditáſque poſteris tenuiſſent. quaſi verò non eandem ob cauſam, quia violatum eſt ius humanum, Galli olim vigentibus, vt aiunt, maximè impiis illis inſaniis, vrbem ceperint, & diruerint: ceu non multi imperatores Chriſtiani optimè rem geſſerint. & tanquam non hæc inclinatio imperij & manifeſtus ad ruinam caſus ceperit ſub imperatoribus gentilibus, & non per eandem ſocordiam ignauiámque Honorius amiſerit Romam, per quam Galienus Ægyptum, Aſiam & Galliam, ad quarũ perditarum rumores dictis luſerit facetis. Aduerſus hos igitur homines ſanctę religionis, etiam ſi nulla contigiſſet calamitas, inimicos, & infenſos, libros conſcripſit Auguſtinus duos & viginti, Ciuitatem Dei, hoc eſt, Chriſtianam religionem aduerſus rabioſas atque impias eorum querelas defendens.

DIVI

DIVI

AVRELII AVGVSTINI IN LIBROS DE CIVITATE DEI EX IPSIVS AVTORIS RETRACTATIONVM LIBRO SECVNDO

Argumentum.

INTEREA Roma Gothorum irruptione, agentium ſub rege Alarico, atque impetu magnæ cladis euerſa eſt: cuius euerſionem deorum falſorum, multorúmque cultores, quos vſitato nomine Paganos vocamus, in Chriſtianam religionem referre conantes, ſolitò acerbiùs, & amariùs, Deum verum blaſphemare cœperunt. Vnde ego exardeſcens zelo domus Dei, aduerſus eorum blaſphemias, vel errores, libros De ciuitate Dei ſcribere inſtitui. Quod opus per aliquot annos me tenuit, eò quòd alia multa intercurrebant, quæ differre non oporteret: & me prius ad ſoluendum occupabant. Hoc autem De ciuitate Dei grande opus, tandem viginti duobus libris eſt terminatum; quorum quinque primi eos refellunt, qui res humanas ita proſperari volunt, vt ad hoc multorum deorum cultum,

quos Pagani colere conſueuerunt, neceſſarium eſſe arbitrentur: & quia prohibentur, mala iſta exoriri atque abundare contendunt. Sequentes autem quinque aduerſus eos loquuntur, qui fatentur hæc mala, nec defuiſſe vnquam, nec defutura mortalibus: & ea nunc magna, nunc parua, locis, temporibus, perſoníſque variari: ſed deorum multorum cultum, quo eis ſacrificatur, propter vitam poſt mortem futuram, eſſe vtilem diſputant. His ergo decem libris, duæ iſtæ vanæ opiniones Chriſtianæ religioni aduerſariæ refelluntur. Sed ne quiſquam nos aliena tantùm redarguiſſe, non autem noſtra aſſeruiſſe, reprehenderet, id agit pars altera, operis huius, quæ duodecim libris continetur. Quanquam, vbi opus eſt, & in prioribus decem, quæ noſtra ſunt, aſſeramus, & in duodecim poſterioribus redarguamus aduerſa. Duodecim ergo librorum ſequentium, primi quatuor continent exortum duarum ciuitatum: quarum eſt vna Dei, altera huius mundi. Secundi quatuor, excurſum earum, ſiue procurſum. Tertij verò, qui & poſtremi: debitos fines. Ita omnes viginti & duo libri, cùm ſint de vtraque ciuitate conſcripti, titulum tamen à meliore acceperunt, vt De ciuitate Dei potius vocarentur. In quorum decimo libro, non debuit pro miraculo poni in Abrahæ ſacrificio, flammam cælitus factam inter diuiſas victimas cucurriſſe: quoniam hoc illi in viſione monſtratum eſt. In decimoſeptimo libro quod dictum eſt de Samuele, non erat de filiis Aaron: dicendum potius fuit, non erat filius ſacerdotis. Filios quippe ſacerdotum, defunctis ſacerdotibus, ſuccedere magis legitimi moris fuit.

Nam

Nam in filiis Aaron reperitur pater Samuelis ; ſed
ſacerdos non fuit : nec ita in filiis, vt eum ipſe
genuerit Aaron : ſed ſicut omnes illius
populi dicuntur filij Iſrael. Hoc
opus ſic incipit, Glorioſiſ-
ſimam ciuitatem
Dei, &c.

ELENCHVS CAPITVM IN DIVI AVRELII AVGVSTINI DE CIVITATE DEI,

LIBRVM PRIMVM.

1 DE aduerſariis nominis Chriſti, quibus in vaſtatione vrbis propter Chriſtum Barbari pepercerunt victis.

2 Quod nulla vnquam bella ita geſta ſint, vt victores propter deos eorum quos vicerāt, parcerent victis.

3 Quòd imprudenter Romani deos penates, qui Troiam cuſtodire non poterant, ſibi crediderint profuturos.

4 De aſylo Iunonis in Troia, quod neminem liberauit à Græcis: & baſilicis apoſtolorum, quæ omnes ad ſe confugientes à Barbaris defenderunt.

5 De generali conſuetudine hoſtium, victas ciuitates euertentium, quid Cato ſenſerit.

6 Quòd ne Romani quidem ita vllas ceperunt ciuitates, vt in templis earum parcerent victis.

7 Quòd in euerſione vrbis, quæ aſperè geſta ſunt, de conſuetudine acciderint belli: quæ verò clementer, de potētia prouenerint nominis Chriſti.

8 De commodis atque incommodis, quæ bonis, atque malis plerunque communia ſunt.

9 De cauſis correptionum, propter quas, & boni, & mali pariter flagellantur.

10 Quòd ſanctis in amiſſione rerum temporalium nihil depereat.

11 De fine temporalis vitæ, ſiue longioris, ſiue breuioris.

12 De

12 De ſepultura humanorum corporum, quæ Chriſtianis etiam ſi fuerit negata, nil adimit.
13 Quæ ſit ratio ſanctorum corporum ſepeliendi.
14 De captiuitate ſanctorum, quibus nunquam diuina ſolatia defuerunt.
15 De Marco Regulo, in quo captiuitatis ob religionem etiam ſponte tolerandæ extat exemplum, quod tamen illi deos colenti prodeſſe non potuit.
16 An ſtupris, quæ etiam ſanctarum forte virginum eſt paſſa captiuitas, contaminari potuerit virtus animi, ſine voluntatis aſſenſu.
17 De morte voluntaria ob metum pœnæ, ſiue dedecoris.
18 De aliena violentiarum libidine, quam in oppreſſo corpore mens inuita perpetitur.
19 De Lucretia, quæ ſe ob illatum ſibi ſtuprum peremit.
20 Nullam eſſe autoritatē, quæ Chriſtianis in qualibet cauſa ius voluntariæ necis attribuat.
21 De interfectionibus hominum, quæ ab homicidij crimine excipiuntur.
22 Quòd nunquam poſſit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.
23 Quale exemplum ſit Catonis, qui ſe, victoriam Cæſaris non ferens, interemit.
24 Quòd in ea virtute, qua Regulus Catone præſtantior fuit, multò magis emineant Chriſtiani.
25 Quòd peccatum, non per peccatum debeat declinari.
26 De his quæ fieri non licet, cùm à ſanctis facta noſcuntur, qua ratione facta credenda ſint.
27 An propter declinationem peccati, mors ſpontanea appetenda ſit.
28 Quo iudicio Dei in corpora continentium libido hoſtilis peccare permiſſa ſit.
29 Quid familia Chriſti reſpondere debeat infidelibus, cùm exprobrant, quòd eam à furore hoſtium non liberauerit Chriſtus.
30 Quàm pudendis proſperitatibus affluere velint, qui de Chriſtianis temporibus conqueruntur.
31 Quibus vitiorum gradibus aucta ſit in Romanis cupido regnandi.
32 De ſcenicorum inſtitutione ludorum.

33 De vitiis Romanorum, quos patriæ non correxit euerſio.
34 De clementia Dei, quæ vrbis excidium temperauit.
35 De latentibus inter impios eccleſiæ filiis, & de falſis intra eccleſiam Chriſtianis.
36 De quibus cauſis ſequenti diſputatione ſit diſſerendum.

IN LIBRVM SECVNDVM.

1 De modo qui neceſſitati diſputationis adhibendus eſt.
2 De his quæ primo volumine expedita ſunt.
3 De aſſumenda hiſtoria, qua oſtenditur quæ mala acciderint Romanis, cùm deos colerent, antequam religio Chriſtiana creſceret.
4 Quòd cultores deorum nulla vnquam à diis ſuis præcepta probitatis acceperint, & in ſacris eorum turpia quæque celebrauerint.
5 De obſcœnitatibus, quibus mater deorum à cultorib. ſuis honorabatur.
6 Deos Paganorum nunquam bene viuendi ſanxiſſe doctrinam.
7 Inutilia eſſe inuenta philoſophica ſine autoritate diuina, vbi quemque ad vitia pronum magis mouet quod dij fecerint, quàm quod homines diſputauerint.
8 De ludis ſcenicis, in quibus dij non offenduntur edictione ſuarum turpitudinum, ſed placantur.
9 Quid Romani veteres de cohibenda poetica licentia ſenſerint, quam Græci deorum ſecuti iudicium, liberam eſſe voluerunt.
10 Qua nocendi arte dæmones velint vel falſa de ſe crimina, vel vera narrari.
11 De ſcenicis apud Græcos in reip. adminiſtrationem receptis, eo quòd placatores deorum iniuſtè ab hominibus ſpernerentur.
12 Quòd Romani auferendo libertatem poëtis in homines, quam dederunt in deos, melius de ſe quàm de diis ſuis ſenſerint.
13 Debuiſſe intelligere Romanos, quòd dij eorum, qui ſe turpibus ludis coli expetebant, indigni eſſent honore diuino.
14 Meliorem fuiſſe Platonem, qui poetis locum in bene

morata vrbe non dederit, quàm hos deos qui ſe ludis ſcenicis voluerint honorari.
15 Quòd Romani quoſdam ſibi deos non ratione, ſed adulatione inſtituerint.
16 Quòd ſi diis vlla eſſet cura iuſtitiæ, ab eis Romani accipere debuerint præcepta viuendi potius, quàm leges ab hominibus mutuare.
17 De raptu Sabinarum aliiſque iniquitatibus, quæ in ciuitate Romana, etiam laudatis viguere temporibus.
18 Quæ de moribus Romanorum aut metu compreſſis, aut ſecuritate reſolutis Saluſtij prodat hiſtoria.
19 De corruptione Romanæ reip. prius, quàm cultum deorum Chriſtus auferret.
20 Quali velint fœlicitate gaudere, & quibus moribus viuere qui tempora Chriſtianæ religionis incuſant.
21 Quæ ſententia fuerit Ciceronis de Romana republica.
22 Quòd diis Romanorum nulla vnquam cura fuerit, ne malis moribus reſp. deperiret.
23 Varietates rerum temporalium non ex fauore aut impugnatione dęmonum, ſed ex Dei veri pendere iudicio.
24 De Syllanis actibus, quorum ſe dæmones oſtentauerunt adiutores.
25 Quantum maligni ſpiritus ad flagitia incitent homines cùm committendis ſceleribus quaſi diuinam exempli ſui interponunt autoritatem.
26 De ſecretis dæmonum monitis, quę pertinebant ad bonos mores, cùm palam in ſacris eorum omnis nequitia diſceretur.
27 Quanta euerſione publicæ diſciplinæ Romani diis ſuis placandis ſacrauerint obſcœna ludorum.
28 De Chriſtianæ religionis ſalubritate.
29 De abiiciendo cultu deorum cohortatio ad Romanos.

IN LIBRVM TERTIVM.

1 De aduerſitatibus quas ſoli mali metuunt, & quas ſemper paſſus eſt mundus cùm deos coleret.
2 An dij qui à Romanis & à Græcis ſimiliter colebantur, cauſas habuerint, quibus Ilium paterentur excindi.
3 Non potuiſſe offendi deos Paridis adulterio, quod inter

ipſos traditur frequentatum.
4 De ſententia Varronis qua vtile eſſe dixerit, vt ſe homines diis genitos mentiantur.
5 Non probari, quod dij adulterium Paridis punierint, quod in matre Romuli non vlti ſunt.
6 De parricidio Romuli, quod dij non vindicarunt.
7 De euerſione Ilij, quod dux Marij Fimbria excîdit.
8 An debuerit Iliacis Roma committi.
9 An illam pacem, quæ ſub Numæ regno fuit, deos præſtitiſſe credendum ſit.
10 An optandum fuerit, quòd tanta bellorum rabie Romanorum augeretur imperium, cùm eo ſtudio quo ſub Numa auctum eſt, & quietum eſſe potuit & tutum.
11 De ſimulachro Cumani Apollinis, cuius fletus creditus eſt cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.
12 Quantos ſibi deos Romani præter conſtitutionem Numæ adiecerint, quorum eos numeroſitas nihil adiuuerit.
13 Quo iure, quo fœdere Romani obtinuerint prima coniugia.
14 De impietate belli, quod Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta.
15 Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.
16 De primis apud Romanos conſulibus, quorum alter alterum patria pepulit, móxque Romæ poſt atrociſſima parricidia à vulnerato hoſte vulneratus interiit.
17 Poſt initia conſularis imperij quibus malis vexata fuerit Romana reſpublica, diis non opitulantibus quos colebat.
18 Quantæ clades Rom. ſub bellis Punicis triuerint, fruſtra deorum præſidiis expetitis.
19 De afflictione belli Punici ſecundi, qua vires vtriuſque partis conſumptæ ſunt.
20 De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dij Romani auxilium non tulerunt.
21 Quàm ingrata fuerit Romana ciuitas Scipioni liberatori ſuo: & in quibus moribus egerit, quando eam Saluſtius optimam fuiſſe deſcribit.

22 De Mithridatis edicto, quo omnes ciues Romanos qui intra Aſiam inuenirentur, iuſſit occidi.
23 De interioribus malis, quibus Romana reſp. exagitata eſt, præcedente prodigio, quod in rabie omnium animalium, quæ hominibus ſeruiunt, fuit.
24 De diſcordia ciuili, quam Gracchiæ ſeditiones excitauerunt.
25 De æde Concordiæ ex ſenatuſconſulto in loco ſeditionum & cædium condita.
26 De diuerſis generibus belli, quæ poſt conditam ædem Concordiæ ſunt ſecuta.
27 De bello ciuili Mariano atque Syllano.
28 Qualis fuerit Syllana victoria vindex Marianæ crudelitatis.
29 De comparatione Gotthicæ irruptionis, cum eis cladibus quas Romani, vel à Gallis, vel à bellorum ciuilium autoribus acceperunt.
30 De connexione bellorum, quę aduentum Chriſti plurima & grauiſſima præceſſerunt.
31 Quàm impudenter præſentia incommoda Chriſto imputent, qui deos colere non ſinuntur, cùm tantæ clades contra eos tempore quo colebantur extiterint.

IN LIBRVM QVARTVM.

1 De his quæ in primo volumine diſputata ſunt.
2 De his quæ libro ſecundo & tertio continentur.
3 An altitudo imperij quę non niſi bellis acquiritur, in bono habenda ſit, ſiue fœlicium, ſiue ſapientium.
4 Quàm ſimilia ſint latrociniis règna abſque iuſtitia.
5 De fugitiuis gladiatoribus, quorum potentia ſimilis fuerit regiæ dignitati.
6 De cupiditate Nini regis, qui vt latius dominaretur, primus intulit bella finitimis.
7 An regna terrena inter profectus ſuos atque defectus deorum vel iuuentur, vel deſerantur auxilio.
8 Quorum deorum præſidio putent Romani imperium ſuũ auctum atque ſeruatum, cùm ſingulis vix ſingularum rerum tuitionem committendam eſſe crediderint.
9 An imperij Romani amplitudo & diuturnitas Ioui fue-

rit aſcribenda, quem ſummum Deum cultores ipſius opinantur.

10 Quas opiniones ſecuti ſint, qui diuerſos deos diuerſis mundi partibus præfecerunt:

11 De multis diis, quos doctores paganorum vnũ eundémque Iouem eſſe defendunt.

12 De opinione eorum, qui Deum animam mundi, & mundum corpus Dei eſſe putauerunt.

13 De his qui ſola rationalia animantia partes eſſe vnius Dei aſſerunt.

14 Augmenta regnorum Ioui incõgruenter aſcribi, cùm ſi, vt volunt, dea eſt Victoria, ipſa huic negotio ſola ſufficeret.

15 An congruat bonis latius velle regnare.

16 Quid fuerit quòd Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos ſingulos deputantes, ędem Quietis extra portas eſſe voluerunt.

17 An ſi Iouis ſumma poteſtas eſt, etiam Victoria dea debuerit exiſtimari.

18 Fœlicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione fecerunt.

19 De fortuna muliebri.

20 De Virtute & Fide, quas Pagani templis & ſacris honorauerunt, prætermittẽtes alia bona, quæ ſimiliter colenda fuerunt, ſi rectè aliis diuinitas tribuebatur.

21 Quòd vnum non intelligentes Deum, Virtute ſaltem & Fœlicitate debuerint eſſe contenti.

22 De ſcientia colendorum deorum, quam à ſe Varro gloriatur collatam eſſe Romanis.

23 De Fœlicitate, quam Romani multorum veneratores deorum diu non coluerunt honore diuino, cùm pro omnibus ſola ſufficeret.

24 Qua ratione defendant Pagani, quòd inter deos colant ipſa bona diuina.

25 De vno tantum colendo Deo, qui licet nomine ignoretur, tamen fœlicitatis dator eſſe ſentitur.

26 De ludis ſcenicis, quos ſibi dij celebrari à ſuis cultoribus exegerunt.

27 De tribus generibus deorum, de quibus Scæuola pontifex diſputauit.

An ad

28 An ad obtinendum dilatandúmque regnum profuerit Romanis cultus deorum.
29 De falſitate auſpicij, quo Romani regni fortitudo & ſtabilitas viſa eſt indicari.
30 Qualia de diis gentium etiam cultores eorum ſe ſentire fateantur.
31 De opinionibus Varronis, qui reprobata perſuaſione populari, licet ad notitiam veri Dei non peruenerit, vnum tamen colendum eſſe cenſuerit.
32 Ob quam ſpeciem vtilitatis principes gentium apud ſubiectos ſibi populos falſas religiones voluerunt permanere.
33 Quòd iudicio & poteſtate veri Dei omnium regum atque regnorum ordinata ſunt tempora.
34 De regno Iudæorum, quod ab vno & vero Deo inſtitutũ atq; ſeruatum eſt, donec in vera religione manſerũt.

IN LIBRVM QVINTVM.

1 Cauſam Romani imperij, omniúmque regnorum, nec fortuitam eſſe, nec in ſtellarum poſitione conſiſtere.
2 De geminorum ſimili diſſimilíque valetudine.
3 De argumento, quod ex rota figuli Nigidius mathematicus aſſumpſit in quæſtione geminorum.
4 De Eſau & Iacob geminis, multum inter ſe morum & actionum qualitate diſparibus.
5 Quibus modis conuincantur mathematici vanam ſcientiam profiteri.
6 De geminis diſparis ſexus.
7 De electione diei quo vxor ducitur, quóve in agro aliquid plantatur, aut ſeritur.
8 De his qui non aſtrorum poſitionem, ſed connexionem cauſarum ex Dei voluntate pendentem Fati nomine appellant.
9 De præſcientia Dei, & libera hominis voluntate, contra Ciceronis definitionem.
10 An voluntatibus hominum aliqua dominetur neceſſitas.
11 De vniuerſali prouidentia Dei, cuius legibus omnia continentur.
12 Quibus moribus antiqui Romani meruerunt, vt Deus

verus, quanuis eum non colerent, eorum augeret imperium.
13 De amore laudis, qui cùm ſit vitium, ob hoc virtus putatur, quia per ipſum vitia maiora cohibentur.
14 De reſecando amore laudis humanæ: quoniam iuſtorum gloria omnis in Deo ſit.
15 De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum.
16 De mercede ſanctorum ciuium ciuitatis æternæ, quibus vtilia ſunt Romanarum exempla virtutum.
17 Quo fructu Romani bella geſſerint, & quantum his quos vicere contulerint.
18 Quàm alieni à iactantia debeant eſſe Chriſtiani, ſi aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cùm tanta Romani geſſerint pro humana gloria & ciuitate terrena.
19 Quomodo inter ſe differant cupiditas gloriæ, & cupiditas dominationis.
20 Tam turpiter ſeruire virtutes humanę gloriæ, quàm corporis voluptati.
21 Romanum regnũ à Deo vero eſſe diſpoſitũ, à quo eſt omnis poteſtas, & cuius prouidentia reguntur vniuerſa.
22 Tempora exitúſque bellorum ex Dei pendere iudicio.
23 De bello in quo Rhadagaiſus rex Gothorum dæmonum cultor vno die cum ingentibus copiis ſuis victus eſt.
24 Quæ ſit Chriſtianorũ imperat. & quàm vera fœlicitas.
25 De proſperitatibus quas Conſtantino imperatori Chriſtiano deus contulit.
26 De fide & pietate Theodoſij Auguſti.
27 Contra inuidos inuectio Auguſtini, qui ſcripſerunt contra editos iam libros.

IN LIBRVM SEXTVM.

1 De his qui dicunt deos à ſe, non propter præſentem vitã coli, ſed propter æternam.
2 Quid Varronem de diis gentium ſenſiſſe credendum ſit: quorum talia, & genera & ſacra detexit, vt reuerentius cum eis ageret, ſi de illis omnino reticeret.
3 Quæ ſit partitio Varronis librorũ ſuorum, quos De antiquita-

quitatibus rerũ humanarum diuinarúmq; compoſuit.
4 Quòd ex diſputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quàm diuinæ reperiantur.
5 De tribus generibus theologiæ ſecundum Varronem:ſcilicet vno fabuloſo,altero naturali, tertio ciuili.
6 De theologia mythica,id eſt,fabuloſa,& de ciuili,contra Varronem.
7 De fabuloſæ & ciuilis theologię ſimilitudine atque concordia.
8 De interpretationibus naturalium rationũ, quas doctiores pagani pro diis ſuis conantur oſtendere.
9 De officiis ſingulorum deorum.
10 De libertate Senecæ, qui vehementius ciuilem theologiam reprehendit,quàm Varro fabuloſam.
11 Quid de Iudæis Seneca ſenſerit.
12 Quòd gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari,æternam eos vitam nemini poſſe præſtare,qui nec ipſam adiuuant temporalem.

IN LIBRVM SEPTIMVM.

1 An cùm in theologia ciuili diuinitatem non eſſe conſtiterit,in ſelectis diis eam inueniri poſſe credendum ſit.
2 Qui ſint dij ſelecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti.
3 Quàm nulla ſit ratio,quæ de ſelectione quorundam deorum poſſit oſtendi,cùm multis inferioribus excellentior adminiſtratio deputetur.
4 Melius actum eſt cum diis inferioribus, qui nullis infamantur opprobriis,quàm cum ſelectis,quorum tantæ turpitudines celebrantur.
5 De paganorũ ſecretiore doctrina,phyſicíſq; rationibus.
6 De opinione Varronis, qua arbitratus eſt Deum eſſe animam mundi, qui tamen in partibus ſuis habeat animas multas,quarum diuina natura ſit.
7 An rationabile fuerit Ianum & Terminum in duo numina ſeparari.
8 Ob quam cauſam cultores Iani bifrontem imaginem ipſius finxerunt, quam tamen etiam quadrifrontem videri volunt.

9 De Iouis poteſtate, atque eiuſdem cum Iano cõparatione.
10 An Iani & Iouis recta diſcretio ſit.
11 De cognominibus Iouis, quæ non ad multos deos, ſed ad vnum eundémque referuntur.
12 Quòd Iupiter etiam Pecunia nuncupetur.
13 Quòd dum exponitur quid Saturnus, quídve ſit Genius, vterque vnius Iupiter eſſe doceatur.
14 De Mercurij & Martis officiis.
15 De ſtellis quibuſdam, quas Pagani deorum ſuorum nominibus nuncupauerunt.
16 De Apolline & Diana, cæteríſque ſelectis diis, quos partes mundi eſſe voluerunt.
17 Quòd etiam ipſe Varro opiniones ſuas de diis pronunciauerit ambiguas.
18 Quæ credibilior cauſa ſit, qua error paganitatis inoleuerit.
19 De interpretationibus quibus colendi Saturni cauſam ratiocinantur.
20 De ſacris Cereris Eleuſinæ.
21 De turpitudine ſacrorum, quæ Libero celebrabantur.
22 De Neptuno & Salacia ac Venilia.
23 De terra quam Varro deam eſſe confirmat, eo quòd ille animus mundi, quem opinatur Deum, etiã hanc corporis ſui infimam partem permeet, eíque vim diuinam impertiatur.
24 De Telluris cognominibus, eorúmque ſignificationibus: quæ etiam ſi non erant multarum rerum indices, nõ multorum deorum debuerunt firmare opiniones.
25 Quam interpretationem de abſciſſione Atys Græcorum ſapientium doctrina repererit.
26 De turpitudine ſacrorum Matris magnæ.
27 De phyſiologorũ figmentis, qui nec veram diuinitatem colũt, nec ab eo cultu quo colẽda eſt vera diuinitas.
28 Quòd doctrina Varronis de theologia in nulla ſibi parte concordet.
29 Quòd omnia quæ phyſiologi ad mundum partéſq; ipſius retulerunt, ad vnum verum Deum referre debuerunt.
30 Qua pietate diſcernatur à creaturis creator, ne pro vno tot dij colantur, quot ſunt opera vnius autoris.
31 Quibus propriè beneficiis Dei excepta generali largitate,

te,ſectatores veritatis vtantur.

32 Quòd ſacramentum redemptionis Chriſti nullis retro temporibus defuerit, ſempérque ſit diuerſis ſignificationibus prædicatum.

33 Quòd per ſolam Chriſtianam religionẽ manifeſtari potuerit fallacia ſpirituum malignorum de hominum errore gaudentium.

34 De libris Numæ Pompilij, quos ſenatus ne ſacrorum cauſæ quales in eis habebantur, innoteſcerent, iuſſit incendi.

35 De hydromantia, per quam Numa viſis quibuſdam dæmonum imaginibus ludificabatur.

IN LIBRVM OCTAVVM.

1 De quæſtione naturalis theologiæ cum philoſophis excellentioris ſcientiæ diſcutienda.

2 De duobus philoſophorum generibus, id eſt, Italico & Ionico, eorúmque autoribus.

3 De Socratica diſciplina.

4 De præcipuo inter diſcipulos Socratis Platone, qui omnem philoſophiam triplici partitione diſtinxit.

5 Quòd de theologia cum Platonicis potiſſimũ diſceptandum ſit, quorum opinioni omnium philoſophorum poſtponenda ſunt dogmata.

6 De Platonicorũ ſenſu in ea parte philoſophiæ, quæ phyſica nominatur.

7 Quanto excellentiores cæteris in logica, id eſt, rationali philoſophia, Platonici ſint habendi.

8 Quòd etiam in morali philoſophia Platonici obtineant principatum.

9 De ea philoſophia, quæ ad veritatem fidei Chriſtianæ propius acceſſit.

10 Quæ ſit inter philoſophicas artes religioſi excellentia Chriſtiani.

11 Vnde Plato illam intelligentiam potuerit acquirere, qua Chriſtianæ ſcientiæ propinquauit.

12 Quòd etiam Platonici, licet de vno vero Deo bene ſenſerint, multis tamen diis ſacra facienda cenſuerunt.

13 De ſententia Platonis, qua definiuit deos nõ eſſe niſi bo-

nos,amicóſque virtutum.
14 De opinione eorum, qui rationales animas trium generum eſſe dixerunt,id eſt, in diis cæleſtibus, in dæmonibus aëreis,& in hominibus terrenis.
15 Quòd neq; propter aërea corpora, neque propter ſuperiora habitacula dæmones hominibus antecellunt.
16 Quid de moribus dæmonum Apuleius Platonicus ſenſerit.
17 An dignum ſit,eos ſpiritus ab homine coli, à quorum vitiis etiam oporteat liberari.
18 Qualis ſit religio, in qua docetur, quòd homines vt commendentur diis bonis, dæmonibus vti debeant aduocatis.
19 De impietate artis magicæ, quæ patrocinio vtitur ſpirituum malignorum.
20 An credendum ſit, quòd dij boni libentius dæmonibus quàm hominibus miſceantur.
21 An dæmonibus nunciis & interpretibus dij vtantur, falliique ſe ab eis aut ignorent,aut velint.
22 De abiiciendo cultu dæmonum,contra Apuleium.
23 Quid Hermes Trimegiſtus de idololatria ſenſerit, & vnde ſcire potuerit ſuperſtitiones Ægyptiacas auferendas.
24 Quomodo Hermes, patenter parentum ſuorum ſit confeſſus errorem, quem tamen doluerit deſtruendum.
25 De his quæ ſanctis angelis & hominibus poſſunt eſſe communia.
26 Quòd omnis religio paganorum circa homines mortuos fuerit impleta.
27 De modo honoris,quẽ Chriſtiani martyribus impẽdunt.

IN LIBRVM NONVM.

1 Ad quem articulum diſputatio præmiſſa peruenerit, & quid diſcutiendum ſit de reſidua quæſtione.
2 An inter dæmones, quibus dij ſuperiores ſunt, ſit aliqua pars bonorum,quorum præſidio ad veram beatitudinem poſſit humana anima peruenire.
3 Quæ dæmonibus Apuleius aſcribat,quibus cùm rationem non ſubtrahat,nihil virtutis aſſignat.

4 De perturbatinoibus quæ animo accidũt, quæ ſit Peripateticorum Stoicorúmque ſententia.

5 Quòd paſſiones quæ Chriſtianos animos afficiunt, non in vitium trahant, ſed virtutem exerceant.

6 Quibus paſſionibus dæmones confitente Apuleio exagitentur, quorum ope homines apud deos aſſerit adiuuari.

7 Quod Platonici figmentis poetarum infamatos deos aſſerant de contrariorum ſtudiorum certamine, cùm hæ partes dæmonum, non deorum ſint.

8 De diis cæleſtibus, & dæmonibus aereis, hominibúſque terrenis Apuleij Platonici definitio.

9 An amicitia cæleſtium deorum per interceſſionem dæmonum poſſit homini prouideri.

10 Quod ſecundum Platonis ſententiam minus miſeri ſunt homines in corpore mortali, q̃ dæmones in æterno.

11 De opinione Platonicorum, qua putant animas hominũ dæmones eſſe poſt corpora.

12 De ternis contrariis, quibus ſecundum Platonicos dęmonum hominúmque natura diſtinguitur.

13 Quomodo dæmones, ſi nec cum diis beati, nec cum hominibus ſunt miſeri, inter vtranq; partem ſine vtriuſque communione ſint medij.

14 An homines cùm ſint mortales, poſſint vera beatitudine eſſe fœlices.

15 De mediatore Dei & hominum homine Chriſto Ieſu.

16 An rationabiliter Platonici definierint deos cęleſtes, declinantes terrena contagia hominibus non miſceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones ſuffragentur.

17 Ad conſequendam vitam beatam, quæ in participatione eſt ſummi boni, non tali mediatore indigere hominem, qualis eſt dæmon, ſed tali qualis eſt vnus Chriſtus.

18 Quòd fallacia dæmonum, dum ſua interceſſione viam ſpondet ad Deum, hoc conatur, vt homines à via veritatis auertat.

19 Quòd appellatio dæmonum iam nec apud cultores eorum aſſumatur in ſignificationem alicuius boni.

20 De qualitate ſcientiæ, quæ dæmones ſuperbos facit.

21 Ad quem modum dominus voluerit dæmonibus innoteſcere.

22 Quid interſit inter ſcientiam ſanctorum angelorum, & ſcientiam dæmonum.
23 Nomen deorum falſo aſcribi diis gentium, quod tamen & angelis ſanctis, & hominibus iuſtis ex diuinarum ſcripturarum autoritate commune eſt.

IN LIBRVM DECIMVM

1 Veram beatitudinem ſiue angelis ſiue hominibus per vnum Deum tribui, etiam Platonicos definiſſe: ſed vtrũ hi quos ob hoc ipſum colendos putant vni tantum Deo, an etiam ſibi ſacrificari velint, eſſe quærendum.
2 De ſuperna illuminatione quid Plotinus Platonicus ſenſerit.
3 De verò Dei cultu, à quo Platonici, quamuis creatorem vniuerſitatis intellexerint, deuiarunt colendo angelos ſiue bonos ſiue malos honore diuino.
4 Quòd vni vero Deo ſacrificium debeatur.
5 De ſacrificiis quæ Deus non requirit, ſed ad ſignificationem eorum obſeruari voluit, quæ requirit.
6 De vero perfecto ſacrificio.
7 Quòd ſanctorum angelorum ea ſit in nos dilectio, vt nos non ſuos, ſed vnius veri Dei velint cultores.
8 De miraculis quæ Deus ad corroborãdam fidem piorum etiam per angelorum miniſterium promiſſis ſuis adhibere dignatus eſt.
9 De illicitis artibus erga dæmonum cultum, in quibus Porphyrius Platonicus quædam probando, quædam quaſi improbando verſatur.
10 De theurgia quæ falſam purgationem animis dæmonum inuocatione promittit.
11 De epiſtola Porphyrij ad Anebuntem Ægyptium, in qua petit de diuerſitate dæmonum ſe doceri.
12 De miraculis quæ per ſanctorum angelorum miniſteriũ Deus verus operatur.
13 De inuiſibili Deo, qui ſe viſibilem ſæpe præſtitit, non ſecundum quod eſt, ſed ſecundum quod poterant ferre cernentes.
14 De vno Deo colẽdo, non ſolùm propter æterna, ſed etiã propter temporalia beneficia quæ vniuerſa in ipſius proui-

prouidentiæ poteſtate conſiſtunt.
15 De miniſterio ſanctorum angelorum , quo prouidentiæ Dei ſeruiunt.
16 An de promerenda beata vita his angelis ſit credendum qui ſe coli exigunt honore diuino: an verò illis qui non ſibi,ſed vni Deo ſancta præcipiunt religione ſeruiri.
17 De arca teſtamenti miraculíſque ſignorum,quæ ad commendandam legis ac promiſſionis autoritatem diuinitus facta ſunt.
18 Contra eos qui de miraculis quibus Dei populus eruditus eſt,negant eccleſiaſticis libris eſſe credendum.
19 Quæ ratio ſit viſibilis ſacrificij , quod vni vero & inuiſibili Deo offerri doceat vera religio.
20 De ſummo veróq; ſacrificio, quod ipſe Dei & hominum mediator effectus eſt.
21 De modo poteſtatis dæmonibus datæ ad glorificãdos ſanctos,qui pertulerunt iam paſſionem,qui aereos ſpiritus non placando ipſos,ſed in Deo permanendo vicerunt.
22 Vnde ſit ſanctis aduerſum dæmones poteſtas, & vnde cordis vera purgatio.
23 De principiis,in quibus Platonici purgationem animæ eſſe profitentur.
24 De vno veróque principio, quod ſolam naturam humanam purgat atque renouat.
25 Omnes ſanctos & ſub legis tempore,& ſub prioribus ſeculis in ſacramento & fide Chriſti iuſtificatos fuiſſe.
26 De inconſtantia Porphyrij inter confeſſionem veri Dei, & cultum dæmonum fluctuantis.
27 De impietate Porphyrij , qua etiam Apuleij tranſcendit errorem.
28 Quibus perſuaſionibus Porphyrius obcæcatus,non potuerit veram ſapientiam,quæ eſt Chriſtus,agnoſcere.
29 De incarnatione domini noſtri Ieſu Chriſti , quam confiteri Platonicorum erubeſcit impietas.
30 Quanta Platonici dogmatis Porphyrius refutauerit , & diſſentiendo correxerit.
31 Contra argumentum Platonicorum, quo animam humanam aſſerunt Deo eſſe coæternam.
32 De vniuerſali via animæ liberandæ , quam Porphyrius

male quærendo non reperit,& quam ſola gratia Chriſtiana reſerauit.

IN LIBRVM XI.

1 De ea parte operis qua duarum ciuitatum,id eſt, cæleſtis ac terrenæ initia & fines incipiunt demonſtrari.

2 De cognoſcendo Deo, ad cuius notitiam nemo hominũ peruenit,niſi per mediatorem Dei & hominum,hominem Ieſum Chriſtum.

3 De autoritate canonicæ ſcripturæ, diuino ſpiritu conditæ.

4 De conditione mũdi,quod nec intemporalis ſit, nec nouo Dei ordinata conſilio,quaſi poſtea voluerit, quod antea noluerit.

5 Tam non eſſe cogitandum de infinitis temporum ſpatiis ante mundum,quàm de infinitis locorum.

6 Creationis mundi & temporum vnum eſſe principium, nec aliud alio præueniri.

7 De qualitate primorum dierum, quia antequã ſol fieret, veſperam & mane traduntur habuiſſe.

8 Quæ qualíſue intelligenda ſit Dei requies, qua poſt opera ſex dierum requieuit in ſeptimo.

9 De angelorum conditione, quid ſecundum diuina teſtimonia ſentiendum ſit.

10 De ſimplici & incommutabili trinitate,patris & filij, & ſpiritus ſancti vnius Dei, cui non eſt aliud qualitas, aliud ſubſtantia.

11 An eius beatitudinis,quã ſancti angeli ab initio ſui ſemper habuerunt etiam illos ſpiritus qui in veritate non ſteterunt,participes fuiſſe credendum ſit.

12 De comparatione beatitudinis iuſtorum,necdum tenentium promiſſionis diuinæ præmium, & primorum in paradiſo hominum ante peccatum.

13 An ita vnius fœlicitatis omnes angeli ſint creati, vt neq; lapſuros ſe poſſent noſſe qui lapſi ſunt, & poſt ruinam labentium perſeuerantiæ ſuæ præſcientiam acceperint qui ſteterunt.

14 Quo genere locutionis dictum ſit de diabolo,quod in veritate non ſteterit,quia veritas non eſt in eo.

15 Quid ſentiendum ſit de eo quod ſcriptum eſt, Ab initio diabolus

diabolus peccat.

16 De gradibus & differētiis creaturarum, quod aliter pendet vtilitatis vſus, aliter ordo rationis.

17 Vitiū malitiæ non naturam eſſe, ſed contra naturam, cui ad peccandum non conditor cauſa eſt, ſed voluntas.

18 De pulchritudine vniuerſitatis, quæ per ordinationē Dei etiam ex contrariorum fit oppoſitione luculentior.

19 Quid ſentiendum videatur de eo quod ſcriptum eſt: Diuiſit Deus inter lucem & tenebras.

20 De eo quod poſt diſcretionem, lucis atque tenebrarum dictum eſt: Et vidit Deus lucem, quia bona eſt.

21 De æterna & incommutabili ſcientia Dei, ac voluntate, qua ſemper illi vniuerſa quæ fecit, ſic placuerunt facienda, quemadmodum facta.

22 De his, quibus in vniuerſitate rerū à bono creatore bene conditarum, quædam diſplicent, & putant nonnullam eſſe naturam malam.

23 De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.

24 De trinitate diuina, quæ per omnia opera ſua, ſignificationis ſuæ ſparſit indicia.

25 De tripertita totius philoſophiæ diſciplina.

26 De imagine ſummæ trinitatis, quæ ſecundum quendam modum in natura eſt necdum beatificati hominis.

27 De eſſentia, & ſcientia, & vtriuſque amore.

28 An etiam ipſum amorem, quo & eſſe, & ſcire diligimus, diligere debeamus, quo magis diuinę trinitatis imagini propinquamus.

29 De ſanctorum angelorū ſcientia, qua trinitatem in ipſa deitate nouerunt, qua operum cauſas prius in operantis arte, quàm in ipſis operibus artificis intuentur.

30 De ſenarij numeri perfectione, qui primus partium ſuarum quantitate completur.

31 De die ſeptimo, in quo plenitudo & requis cōmēdatur.

32 De opinione eorum, qui angelorum creationem, anteriorem nolunt eſſe, quàm mundi.

33 De duabus angelorum ſocietatibus diuerſis, atque diſparibus, quæ non incongrue intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatæ.

34 De eo, quod quidam putant in conditione firmamenti aquarum diſcretarum nomine, angelos ſignatos, &

quod quidam aquas exiſtimant non creatas.

IN LIBRVM XII.

1 De vna bonorum malorúmque angelorum natura.
2 Nullam eſſe Deo eſſentiam contrariam, quia ab eo qui ſummè eſt, & ſemper eſt, hoc totum videtur diuerſum eſſe quod non eſt.
3 De inimicis Dei, non per naturam, ſed per cõtrariam voluntatem, quæ cùm ipſis nocet, bonæ vtique naturæ nocet, quia vitium ſi non nocet, non eſt.
4 De natura irrationalium aut vita carentium quæ in ſuo genere atque ordine ab vniuerſitatis decore non diſcrepat.
5 Quòd in omni natura, ſpecie ac modo laudabilis ſit creator.
6 Quæ ſit cauſa beatitudinis angelorum bonorum, & quæ cauſa ſit miſeriæ angelorum malorum.
7 Cauſam efficientem malæ voluntatis non eſſe quærendam.
8 De amore peruerſo quo voluntas ab incommutabili bono ad bonum mutabile deficit.
9 An ſancti angeli quem habent creatorem naturæ, eundem habeant bonæ voluntatis autorem per ſpiritum ſanctum in eis charitate diffuſa.
10 De falſitate eius hiſtoriȩ quæ multa millia annorum prȩteritis temporibus aſcribit.
11 De his qui hunc quidem mundum non ſempiternum putant, ſed aut innumerabiles aut eundem vnum certa concluſione ſeculorum ſemper naſci & reſolui opinantur.
12 Quid reſpondendum ſit, his qui primam conditionem hominis tardam eſſe cauſantur.
13 De reuolutione ſeculorum, quibus certo fine concluſis, vniuerſa ſemper in eundem ordinem eundémque ſpeciem recitura quidam philoſophi crediderunt.
14 De temporali conditione generis humani, quam Deus nec nouo conſilio conſtituerit, nec mutabili voluntate.
15 An vt Deus ſemper etiam dominus fuiſſe ſemper intelligatur, credendum ſit creaturam quoque nunquam defuiſſe

fuiſſe cui dominaretur , & quomodo dicatur ſemper creatum,quod dici non poteſt coæternum.
16 Quomodo intelligendum ſit,promiſſa homini à Deo vita æterna ante tempora æterna.
17 Quid de incommutabili conſilio aut voluntate Dei fides ſana defendat contra ratiocinationes eorum , qui opera Dei ex æternitate repetita per eoſdem ſemper volunt ſeculorum redire circuitus.
18 Contra eos qui dicunt ea quæ infinita ſunt, nec Dei poſſe ſcientia comprehendi.
19 De ſeculis ſeculorum.
20 De impietate eorum qui aſſerunt animas ſummæ veræq; beatitudinis participes, iterum atque iterum per circuitus temporum ad eaſdem miſerias laboréſque redituras.
21 De conditione vnius primi hominis , atque in eo generis humani.
22 Quod præſcierit Deus hominem , quem primum condidit,peccaturum : ſimúlq; præuiderit quantum piorum populum ex eius genere in angelicum conſortium ſua eſſet gratia tranſlaturus.
23 De natura humanæ animæ creatæ ad imaginem Dei.
24 An vllius vel minimæ creaturæ poſſunt dici angeli creatores.
25 Omnium naturam & omnium ſpeciem vniuerſæ creaturæ non niſi opere Dei formari.
26 De Platonicorum opinione,qua putauerunt angelos quidem à Deo conditos,ſed ipſos eſſe humanorum corporum conditores.
27 In primo homine exortam fuiſſe omnem plenitudinem generis humani , in qua præuidit Deus, quæ pars honoranda eſſet præmio,quæ damnanda ſupplicio.

Finis Elenchi capitum.

DIVI

AVRELII AVGV-
STINI HIPPONENSIS
EPISCOPI AD MARCEL-
LINVM DE CIVITATE
Dei contra Paganos.

LIBER PRIMVS.

De aduerſariis nominis Chriſti, quibus in vaſtatione Vrbis propter Chriſtum barbaris pepercerunt victis.

CAP. I.

GLORIOSISSIMAM ciuitatem Dei, ſiue in hoc temporum curſu, cùm inter impios peregrinatur [a] ex fide viuens, ſiue in illa ſtabilitate ſedis æternæ, quam nunc expectat per patientiam, quoaduſque[b] iuſtitia conuertatur in iudicium, deinceps adeptura per excellentiam victoria vltima & pace perfecta, hoc opere ad te inſtituto, & mea promiſſione debito, defendere aduerſus eos, qui conditori eius deos ſuos præferunt, fili chariſſime[c] Marcelline, ſuſcepi. Magnum opus, & arduum, ſed Deus adiutor noſter eſt. Nam ſcio, quibus viribus opus ſit, vt perſuadeatur ſuperbis, quanta ſit virtus humilitatis, qua fit vt omnia terrena cacumina temporali mobilitate nutantia, non humano vſurpata faſtu, ſed diuina gratia donata celſitudo tranſcendat. Rex enim Deus & conditor ciuitatis tis huius, de qua loqui inſtituimus, in ſcriptura populi ſui ſententiam diuinæ legis aperuit, qua dictum eſt: Deus ſuperbis reſiſtit, humilib. autem dat gratiam.[d] Hoc verò quod Dei eſt, ſuperbæ quoque animæ ſpiritus inflatus affectat, amátque ſibi in laudibus dici: *Iacobi 4.*

c *Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos.* *Aeneid. 6.*

Vnde etiam de terrena ciuitate, quæ cū dominari appetit, &

ſi populi ſeruiant,ipſa ei dominandi [f]libido dominatur : non
eſt prætereundũ ſilentio,quicquid dicere ſuſcepti huius ope-
ris ratio poſtulat,& facultas datur. Ex hac namque exiſtunt
inimici,aduerſus quos defendenda eſt Dei ciuitas,quorũ tamẽ
multi correcto impietatis errore,ciues in ea fiũt ſatis idonei:
multi verò in eam tantis exardeſcũt ignibus odiorũ , támque
manifeſtis beneficiis redemptoris eius ingrati ſunt , vt hodie
contra eam linguas non mouerent, niſi ferrũ hoſtile fugien-
tes,in ſacratis eius locis vitã,de qua ſuperbiunt , inuenirent.
An non etiam illi Romani Chriſti nomini infeſti ſunt , qui-
bus propter Chriſtum barbari pepercerunt? Teſtantur hoc
martyrum loca,& baſilicæ Apoſtolorũ,quæ in illa vaſtatio-
ne vrbis ad ſe confugientes[g]ſuos[h] alienóſque receperũt.Huc
vſque cruentus ſæuiebat inimicus:ibi accipiebat limitem tru-
cidatoris furor:illò ducebantur à miſerantibus hoſtibus, qui-
bus etiam extra ipſa loca pepercerant,ne in eos incurrerent,
qui ſimilem miſericordiam non habebant. Qui tamen etiam
ipſi alibi truces atque hoſtili more ſæuientes, poſteaquam ad
loca illa veniebant,vbi fuerat interdictum , quod alibi iure
belli licuiſſet,tota feriendi refrænabatur immanitas,& capti-
uandi cupiditas frangebatur. Sic euaſerunt multi qui nunc
Chriſtianis temporibus detrahunt: & mala , quæ illa ciuitas
pertulit,Chriſto imputant:bona verò quæ in eos, vt viuerent
propter Chriſti honorẽ,facta ſunt,non imputant Chriſto no-
ſtro,ſed Fato ſuo:cùm potiùs deberent, ſi quid rectè ſaperẽt,
illa quæ ab hoſtibus aſpera & dura perpeſſi ſunt , illi diuinæ
prouidentiæ tribuere,quæ ſolet corruptos hominum mores
[i] bellis emendare atque conterere:itémque vitã mortaliũ iu
ſtam atque laudabilẽ,talibus afflictionibus exercere , proba-
támq. vel in meliora trãſferre,vel in his adhuc terris propter
vſus alios detinere.Illud verò quod eis vel vbicũque,propter
Chriſti nomẽ,vel in locis Chriſti nomini dicatiſſimis & ampliſ
ſimis,ac pro largiore miſericordia ad capacitatẽ multitudi-
nis electis, præter bellorũ morẽ truculenti barbari peperce-
runt,hoc tribuere temporibus Chriſtianis : hinc Deo gratias
agere,hinc ad eius nomen veraciter currere,vt effugiãt[k]pœ-
nas ignis æterni.Quod nomen multi eorũ mendaciter vſur-
parunt,vt effugerẽt pœnas præſentis exitij. Nam quos vides
petulanter & procaciter inſultare ſeruis Chriſti , ſunt in eis
plurimi qui illum interitum cladémque non euaſiſſent , niſi

ſeruos

ſeruos Chriſti ſe eſſe finxiſſent. Et nunc ingrata ſuperbia atque impiiſſima inſania, eius nomini reſiſtunt corde peruerſo, vt ſempiternis tenebris puniantur, ad quod nomen ore vel ſub dolo confugerunt, vt temporali luce fruerentur.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN PRIMVM LIBRVM DE CIuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

CAP. I.

EX fide viuens,} *Habacuc ſecundo: Iuſtus ex fide viuet. Idē ſæpenumero Paulus. Hoc eſt enim vitæ huius viaticum. Apud Prophetam variè legitur, tum ex fide mea, tum ex fide ſua viuet. Sic verterunt Septuaginta, τῇ ἑαυτοῦ πίστει ζήσει.*

b Iuſtitia conuertatur in iudicium. } *Pſalmo nonageſimotertio. Hebraica veritas habet: Quoniam in iuſtitiam conuertetur iudicium. De conſummatione ſeculi intelligitur, de quo eſt id quod ſequitur: Victoria vltima. Pugnat hîc eccleſia quotidie, & Vincit quotidie. Sed finis vnius belli gradus eſt alterius. Tunc erit ei vltima & perfecta victoria, quum tota in cælos tranſlata in regno erit pacis pacifici regis Chriſti Ieſu.*

c Marcelline.} *Extant inter epiſtolas Auguſtini aliquot ad Marcellinum, & huius viciſſim ad Auguſtinum. Familiaritas eorum videtur conciliata in Africa. Sic enim Oroſius ſcribit de Marcellino: In his diebus præcipiente Honorio & adiuuante Conſtantino, pax & vnitas per vniuerſam Africam eccleſiæ catholicæ reddita eſt, & corpus Chriſti, quod nos ſumus, grata diſceſſione ſanatum eſt, impoſita exequutione ſancti præcepti Marcellino tribuno viro in primis prudenti & induſtrio, omniúmque bonorum ſtudiorum appetentiſſimo.*

d Hoc verò quod Dei eſt,} *Vel quòd illi ſuperbia ſua ſibi attribuerent, quod eſſet Dei: reſiſtere videlicet ſuperbis. Vel quòd tam inuiſa eſt ſuperbia etiam ſuperbis, vt ſuperbiſſima Romana gens gaudeat inter laudes ſuas illud poni: quòd ſuperbos debellet. Superbos fuiſſe Romanos, & alios ſuperbis ſuperbiæ eorum gratia ſuccenſuiſſe, declarant Catonis Cenſorij verba, ex oratione quam pro Rhodienſibus in ſenatu ha-* *Ro. ſuperbia.*

buit Rhodienſes, inquit, ſuperbos eſſe aiunt, id obiectantes, quod mihi de liberis meis dici nolim. Sunt ſanè ſuperbi, Quid ad nos attinet? Idne iraſcimini, ſi quis ſuperbior eſt quàm nos? Addit his verbis Gellius libro ſeptimo: Nihil prorſus hac compellatione dici poteſt neque grauius, neque minutius aduerſus homines ſuperbiſsimos facta, qui ſuperbiam in ſeſe amarent, in aliis reprehenderent.

[c] Parcere} *Vergilius in ſexto Aeneidos, cùm laudes aliarũ gentium, quibus Romanos antecellunt, percenſuiſſet ad Rom. conuerſus, inquit:*

Tu regere imperio populos Romane memento.
Hæ tibi erunt artes, paciq; imponere morem,
Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos.

Paci imponere morem, eadem forma dicitur, qua morem gerere & morem pati.

[f] Ipſa ei dominandi libido.} *Vetus eſt, Tyranno ſeruire ſubiectos, ipſum tyrannum ſuis libidinibus & voluptatibus. Sic de Perſarum rege dicebat Diogenes Cynicus. Sic Cicero in Paradoxis de Cæſare.*

[g] Suos.} *Chriſtianos.*

[h] Alienos.} *Qui Chriſti pietatem non colunt, quos ipſe Auguſtinus vocat paganos.*

Pagani. [i] Bellis emendare.} *Hoc planè conſpicuum eſt in Romanis, qui meliores erant bellorum temporibus, quàm altiſsima in pace.*

[k] Pœnas ignis ęterni.} *Non has temporales ſolùm & planè momentaneas.*

Quòd nulla vnquam bella ita geſta ſunt, vt victores propter deos eorum quos vicerant, parcerent victis.

CAP. II.

Tot bella geſta conſcripta ſunt, vel ante conditam Romam, vel ab eius exortu & imperio, legãt, & proferant ſic ab alienigenis aliquam captam eſſe ciuitatem, vt hoſtes qui ceperant parcerent eis, quos ad deorum ſuorum templa confugiſſe compererant: aut aliquem ducem barbarum præcepiſſe, vt irrupto oppido nullus feriretur, qui in illo vel in illo templo fuiſſet inuentus. [a] Nónne vidit Aeneas *Priamum per aras*
Sanguine fœdantem [b] *quos ipſe ſacrauerat ignes?*
[c] Nónne Diomedes & Vlyſſes, *cæſis ſummæ cuſtodibus arcis,*
Corripuere ſacram effigiem, manibúſque cruentis
[d] *Virgineas auſi diuæ contingere vittas?*
[e] Nec tamen quod ſequitur verum eſt,

Ex illo

Ex illo fluere, ac retro ſublapſa referri
Spes Danaûm.

Poſtea quippe vicerunt, poſtea Troiam ferro ignibúſque delerunt, poſtea confugientem ad aras Priamũ obtruncauerũt. Nec ideo Troia periit, quia Mineruam perdidit. Quid enim prius ipſa Minerua perdiderat, vt periret? An fortè cuſtodes ſuos? Hoc ſanè verum eſt, illis quippe interemptis potuit auferri. Neq. enim homines à ſimulachro, ſed ſimulachrum ab hominibus ſeruabatur.[f] Quomodo ergo colebatur, vt patriã cuſtodiret & ciues, quæ ſuos non valuit cuſtodire cuſtodes?

L. VIVES.

[a] Nonne vidit Æneas.} *Secundo Aeneidos: Vidi Hecubam, centúmque nurus Priamumq; per aras. &c. Id contigit nocte qua Troia eſt à Græcis capta & incenſa, cùm Neoptolemus Pyrrhus, Achillis filius Priamum ad aras occidit.*

[b] Quos ipſe.} *Qua in re maior eſt indignitas, quaſi nec illi dij profuerint ei quos idem ipſe conſtituerat & illo in loco dicauerat. Credo de Veſta intelligi, in cuius æde perpetuus ſeruabatur ignis. Commentatores Vergilij parum id explicant. Liberum ſit vnicuique exiſtimare.*

[c] Nonne Diomedes.} *Et hoc ex Vergilio eodem libro verbis Sinonis, De Palladio intelligendum, quod Diomedes & Vlyſſes bello Troiano rapuerunt ex Mineruæ templo. Nec ſunt ſacrilegium veriti cui cædem adiunxerunt, & nihilominus Troianos Græci vicere. Palladium ſimulachrum eſt Palladis, de quo tam varia tradunt rerum ſcriptores, vt ineptum ducam perſequi longius eorum opiniones. Excerpam tamen ex Varrone, Dionyſio Halicarnaſſeo, Ouidio, Plutarcho, & Seruio, quæ mihi veriſimiliora videbuntur. Chryſes Pallantis filia, quum Dardano nuberet: pro dote ſecum attulit Palladium, & magnorum deorum ſimulachra. Quibus templa Dardanus in Samothracia conſtruxit: quæ poſtea ſacra in Ilium ſunt nepotum tempore tranſuecta, accepto oraculo manſuram vrbem, quandiu & in ea Palladium illud. Quocirca in intimam arcis partem eſt reconditum, effecto altero quodam Palladio illi ſimillimo, quod in publico negligentius aſſeruabatur. Cúmque Pyrrhus ex Heleno vate Priami filio, inexpugnabilem eſſe Troianam vrbem, ſaluo in ea Palladio, cognouiſſet idque principibus Græcorum renuntiaſſet, Vlyſſes & Diomedes per fraudem primùm ingreſſi, deinde facta in cuſtodes vi, Palladium illud imaginarium ſurripuerunt. Alterum capta iam vrbe, Sycas Aeneæ tradidit cum magnis diis, quos penates Troianos vocant. Aeneas in Italiam illa omnia ſecũ aduexit. Hinc ex Alba longa, ſiue vt Varro putat, ex Lauinio* Palladiũ.

Romam Palladium translatum eſt, ſtatutúmq. in æde Veſtæ, quæ cùm deflagraret, L. Metellus Pont. Max. Palladium medio ex incendio ſuſtulit, amiſſis luminibus. Palladium vulgò conſpectum eſt Heliogabalo Imperatore incenſa æde Veſtæ. Herodianus. Fuit alterum Palladium, quod Athenis in arce dicauit Nicias.

d Virgineas.} *Nam Pallas virgo ſemper fuit.*

e Nec tamen quod ſequitur verum eſt.} *Nimirum, nam à mendace Sinone dicitur, quanquam verum eſſe poteſt, ſpem Danaum eſſe tunc fractam. Sed nihilominus Troiam ceperunt.*

f Quomodo ergo colebatur.} *Argumentum à minore, qui poterit ſeruare ciues & patriam, cùm ne cuſtodes quidem potuerit ſeruare, quod erat minus, & certè natura ipſa prius?*

Quàm imprudenter Romani deos penates, qui Troiam cuſtodire non potuerunt, ſibi crediderunt profuturos.

CAP. III.

ECce quibus diis vrbem Romani ſeruandam ſe commendaſſe gaudebant. O nimium miſerabilem errorem! Et nobis ſuccenſent cùm de diis eorum talia dicimus, nec ſuccenſent autoribus ſuis, quos vt ediſcerent, mercedem dederũt: doctoréſque ipſos inſuper, & ſalario publico, & honoribus digniſſimos habuerunt. Nempe apud Vergilium, quem propterea paruuli legunt, vt videlicet Poeta magnus omniúmque præclariſſimus atque optimus, teneris ebibitus annis, non facilè obliuione poſſit aboleri, ſecundum illud Horatij:

[a] *Quo ſemel eſt imbuta recens ſeruabit odorem*
Teſta diu.

Apud hunc ergo, Vergilium nempe, Iuno inducitur infeſta Troianis, Æolo ventorũ regi aduerſus eos irritando dicere:

[b] *Gens inimica mihi Tyrrhenum nauigat æquor,*
Ilium in Italiam portans, victóſque penates.

[c] Itáne iſtis penatibus victis, Romam ne vinceretur, prudentes commendare debuerunt? [d] Sed hæc Iuno dicebat velut irata mulier, quid loqueretur ignorans. Quid Æneas ipſe[e] pius toties appellatus, nónne ita narrat?

[f] *Panthus Otriades, arcis Phœbiq. ſacerdos,*
Sacra manu, victóſque deos, paruúmque nepotem
Ipſe trahit, curſúque amens ad limina tendit?

Nónne deos ipſos, quos victos nó dubitat dicere, ſibi potius quàm

quàm ſe illis perhibet commendatos, cùm ei dicitur:

[g] *Sacra ſuóſque tibi commendat Troia penates?*

Si igitur Vergilius tales deos, & victos dicit, & , vt vel victi quoquo modo euaderent homini commendatos, quæ demẽtia eſt exiſtimare his tutoribus Romam ſapienter fuiſſe commiſſum, & niſi eos amiſiſſet, non potuiſſe vaſtari? Imò verò victos deos tanquã pręſides ac defenſores colere, quid eſt aliud quàm tenere non numina bona, ſed[h] dæmonia mala? Quanto enim ſapientius] creditur, Romam ad iſtam cladem non fuiſe venturam, niſi prius illi periſſent, ſed illos potius olim fuiſe perituros, niſi eos, quantum potuiſſet, Roma ſeruaſſet? Nãquis nõ cùm aduerterit, videat, quãta ſit vanitate præſumptum, non poſſe vinci, ſub defenſoribus victis, & ideo periſſe, quia[i] cuſtodes perdidit deos ſuos: cùm vel ſola potuerit eſſe cauſa pereũdi, cuſtodes habere voluiſſe perituros? Nõ itaque cùm de diis victis illa conſcriberẽtur, atque canerẽtur, poetis lbebat mẽtiri, ſed cordatos homines cogebat veritas cõfiteri. Verùm iſta opportunius alio loco diligenter copioſéq. tractanda ſunt. Nunc quod inſtitueram, de ingratis hominibus dicere, parũper explicẽ, vt poſſum: qui ea mala quæ pro ſuorum morũ peruerſitate merito patiũtur blaſphemãtes, Chriſto imputant. Quod autem illis etiam talibus propter Chriſtũ parcitur, nec dignanter attendere & eas linguas aduerſus eius nomen demẽtia ſacrilegæ proteruitatis exercent, quibus linguis vſurpauerũt mendaciter ipſum nomen vt viuerẽt: vel quas linguas in locis ei ſacratis metuendo preſſerunt, vt illic tuti atq. muniti eſſent , & vbi propter eum illæſi ab hoſtibus fuerant, inde in eum maledictis hoſtilibus proſilirent.

L. VIVES.

a QVo ſemel.} *Horatius epiſt ij. Citatur paſſim in argumentum virium aſſuefactionis in animis teneris: quale eſt illud eiuſdem, Neque amiſſos colores Lana refert medicata fuco.*

b Gens inimica.} *Primo Æn. Erat Iuno Troianis inimica: Primùm quòd genus ducebant à Dardano Iouis & Electræ filio, quæ fuit Iunonis pellex. Secundùm, quia raptus Ganymedes Trois filius, Hebæ ipſius Iunonis filiæ erat miniſterio prælatus. Tertiùm, quòd Antigone Laomedontis filia Iunonis formam ſpreuit, idcirco verſa in ciconiam. Poſtremò, quòd in iudicio de forma, victa diſceſſerat, iudice Paride Priami filio.*

c Itáne iſtis pen,} *De pe, maior eſt & intricatior diſputatio, quàm*

de Palladio. Penates quaſi penites exiſtimo dici, quòd penitiſſimi ſunt dij, & proprij. Macrobio illorum placet ſententia, qui deos penates dixerunt eſſe, per quos penitus ſpiramus, per quos habemus corpus, per quos rationem animi poſſidemus. Itaque penates ſunt præſides & cuſtodes dij. Penates totius generis humani putarunt, Pallada ſummum æthera, Iouem medium æthera, Iunonem infirmum. Sũt & cælo penates ſui, vt Martianus Capella in nuptiis ludit. In terra ſunt & ſui cuique ciuitati, ſui cuique domui penates. Nam vnaquæq; domus, parua quædam eſt ciuitas, ſeu potius vnaquæque ciuitas, magna quædam domus. Et vt ſingulæ ciuitates domúſque penates habent ſuos, ita & focũ quoque. Quin & curiæ ſingulæ ſingulas habent Veſtas à Romulo conſtitutas, vt ſcribit Dionyſius Halicarnaſſeus, quibus Numa qui Romulo ſucceſſit, Veſtam communem ſuperinduxit, hoc eſt focum vrbis, vt interpretatur ſecundo De legibus Cicero. Iam qui fuerint dij penates, quos Aeneas in Italiam portauit, non conuenit. Macrobius ex variis varia colligit. Sunt qui Neptunum & Apollinem velint, quos legimus muros Troianos extruxiſſe. Alij Veſtam dicunt. Nam Vergilius cùm dixiſſet:

Sacra, ſuóſque tibi commendat Troia penates, mox addit,
Sic ait, & manibus vittas, Veſtámque potentem
Aeternúmque adytis effert penetralibus ignem.

Veſtam non tam puto ex penatibus fuiſſe, quàm penatibus additum focum. Ideò dictator cæteríque magiſtratus Romani, quo die dignitatem inibant, Veſtæ & penatibus ſacra faciebant. De Veſta & penatibus, ſic ſcribit ſecundo De nat. deorum Cicero. Nam Veſtæ nomen à Græcis. Ea eſt enim quæ ab illis ἑστία dicitur. Vis autem eius ad aras & focos pertinet. Itaque in ea dea quæ eſt rerum cuſtos intimarum, omnis & precatio & ſacrificatio externa eſt. Nec longè abſunt ab hac vi dij penates, ſiue à penu ducto nomine: eſt enim omne quo veſcuntur Penus. *homines penus: ſiue ab eo quo penitus inſident, ex quo etiam penetrales à poetis vocantur. Tãtum ille. Sed hoc loco non vacat prolixè diſputare de his rebus. Dionyſius lib. 1. in templo obſcuro & humili, quod eſt haud procul foro, duas deorum Troianorum imagines ſe vidiſſe perhibet, duorum iuuenum ſedentium, piláque habentium in manibus vetera artis huius opera, quibus ſit inſcriptio D. penates. ſiméleſque vetuſtis pleriſque in templis conſpici iuuenes militari habitu cultúque. Non dubito quin iſti ſint Caſtor & Pollux: nam aliis locis penates po. Rom. nominantur, quod Prudentius ſignificat aduerſus Symmachum: Gemini quoque fratres, corrupta de matre nothi Ledeia proles, Nocturníque equites celſæ duo numina Romæ Impendent, retinente ſolo magníue triumphi Nuncia ſuffuſo figunt veſtigia plumbo. Iſti tamen penates*

Troiani

Troiani nō fuerunt, qui ſub ipſum Troianum bellum vitæ conceſſerant. rapta iā Helena. Ideo illa ignara eorū mortis requirit eos inter Græcos proceres de muris Troianis ſpectans apud Homerum Iliad. γ. Sed neque hi ſunt dij magni. Varro iij. De lingua Latina. Terra enim & cælum, vt Samothracum initia docent, ſunt Dij magni, & hi, quos **Magni** *dixi, multis nominibus. Nam neque quas Samothracea antea portas* **dij.** *ſtatuit duas virilis ſpecies Aeneas, dij magni: neque vt vulgus putat ij Samothraces dij qui Caſtor & Pollux. hæc ille. Penates Troiani erant magni dij, θεοὶ μεγάλοι, qui Vrbi & Latio præſidebant. Inter quos erant Palladium, & ignis ſempiternus. hinc Vergilius:*

Veſtáque mater,
Quæ Tuſcum Tiberim, & Romana palatia ſeruas.

Quanquam peculiarem illum vrbis tutelarem Deum nominare nefas exiſtimant, nec putatur Veſta. Illúmque quòd Valerius Soranus auſus eſſet prodere, neci deditus eſt. Sed hac de re iam nimio plura.

d Sed hæc Iuno.} *Nam Seruius & Donatus propterea victos penates Iunonem dixiſſe aiunt, vt contemnendos faceret, ne religioni eſſet Aeolo, quòd aduerſum deos aliquid eſſet facturus.*

e Pius.} *Pius in deos, pius in patrē, pius in filium, quos omnes ex incendio eripuit. Eſt enim pietas officioſus erga deos, patriam: parentes,* **Pietas.** *ſanguine coniunctos cultus, denique gratitudo iis quibus debemus.*

f Panthus.} *Secundo Aeneidos.*

Ecce autem telis Panthus elapſus Achiuum,
Panthus Otriades, &c.

g Sacra ſuóſque.} *Verba ſunt Hectoris per quietem ab Aenea viſi.*

Romam ad iſtam cladem.} *Argumentū ab euentu vnius rei ad euentum alterius ſimilis. Senſus eſt deprauatus. Sic eſt legendum. Non Romam ad iſtam cladem: vt ſit, ſapientius multò exiſtimaretur, ſi non illud putaretur Romam ad hanc cladem non fuiſſe venturam, niſi illi periíſſent, ſed illud putaretur potius illos olim, &c.*

h Sed dæmonia mala.} *Nam malos & ignauos fuiſſe aliquos dæmonas fatebantur veteres. Genius enim alius alio præſtabat & virtute, & ſapientia, & viribus. Erat enim alacrior & celſior genius Augusti genio Marci Antonij, vt magnus ille Aegyptius dixit apud Plutarchū in vita M. Antonij. Nec Chriſtiana religio negat inter angelos, intérque dæmonas alios aliis eſſe natura & viribus excellentioribus.*

i Cuſtodes.} *Tales quales Plato dicit in ſua Politia eſſe magiſtratus ebrioſos & voluptarios, qui cuſtodibus ipſi indigeant.*

De aſylo Iunonis in Troia, quod neminem liberauit à Græcis, & baſilicis Apoſtolorum, quæ omnes ad ſe confugientes à barbaris defenderunt.

CAP. IIII.

IPſa, vt dixi, Troia, [a] mater Romani populi, ſacratis in locis deorum ſuorum munire non potuit ciues ſuos ab ignib. ferróque Græcorũ eoſdem ipſos deos colentium: quin etiam [b] Iunonis aſylo,

Cuſtodes lecti Phœnix, & dirus Vlyſſes,
Prædam aſſeruabant: huc vndique Troia gaza
Incenſis erepta adytis, menſæque deorum,
Cratereſque auro ſolidi, captiuáque Veſtis
Congeritur. Pueri & pauidæ longo ordine matres.
Stant circùm.

Electus eſt videlicet locus tãtæ deæ ſacratus, nõ vnde captiuos non liceret educere, ſed vbi captiuos liberet includere. Compara nunc aſylum illud non cuiuſlibet dei gregalis, vel de turba plebis, ſed Iouis ipſius ſororis & coniugis, & reginæ omnium deorum, cum memoriis noſtrorum Apoſtolorum. Illud incenſis templis & diis erepta ſpolia portabantur, non reddẽda victis, ſed diuidẽda victoribus: huc autem, & [d] quod alibi ad ea loca compertum eſt pertinere, cum honore & obſequio religioſiſſimo reportatũ eſt. Ibi amiſſa, hîc ſeruata libertas: ibi clauſa, hîc interdicta captiuitas: ibi poſſidendi à dominantibus hoſtibus premebantur, huc liberandi à miſerantibus hoſtibus ducebantur. Poſtremò illud Iunonis templum ſibi elegerat auaritia & ſuperbia [e] leuium Græcorum: iſtas Chriſti Baſilicas miſericordia & humilitas [f] etiam immanium barbarorum. Niſi fortè Græci quidam, in illa ſua victoria, tẽplis deorum [g] communium pepercerunt: atque illò confugiẽtes miſeros victóſque Troianos ferire, vel captiuare non auſi ſunt. Sed Vergilius poetarum more illa mentitus eſt. [h] Imò verò morem hoſtium ciuitates euertentium ille deſcripſit.

L. VIVES.

a MAter Romani pop. } *Nam à Troianis, qui ſub Aenea in Italiam venerunt, conditum eſt Lauinium, à Lauinianis Alba longa, ab Albanis Romani. Saluſtius vrbem Romam condidiſſe atq; habuiſſe initio Troianos narrat, qui Aenea duce ſedibus vagabantur incertis.*

b Iunonis aſylo.} *Verba ſunt Aeneæ ſecundo Aeneidos.*
c Phœnix.} *Amintoris filius, Achillis fuit magiſter, qui doceba. eum Phœnix & benefacere & benedicere, vt Homerus ait Iliad. γ.*
d Quod alibi.} *Magna vis auri eſt è Vaticano ſubrepta, & iuſſu Halarici reddita, vt Oroſius ſcribit libro ſeptimo.*
e Leuium Græcorum.} *Hæc eſt Græcorum apud Romanos nota, quos ideo Græculos dicebant. Et ſunt quidam Auguſtini codices qui habent Græculorum. Cicero pro Flacco: Quo loco etiam atque etiam facite vt recordemini, quæ ſit temeritas multitudinis, quæ leuitas propria Græcorum. Idem ſignificat Lucianus in Mercede ſeruientibus; & Iamblichus Græcos ſuos ingenio leues nominat.*
f Etiam immanium.} *Ad pondus comparationis hoc facit: nam barbari Græcis opponantur, & non quilibet barbari, ſed immanes, iis qui videri volunt à ſe profectam humanitatem. Cicero ad Q. Fratrem, qui Aſiæ minori, quæ Græca eſt, præerat: Quum verò ei generi hominum præſimus, non modò in quo ipſa ſit, ſed etiam à quo ad alios perueniſſe putetur humanitas, certè iis etiam eam potiſſimum tribuere debemus, à quibus accepimus.*
g Communium.} *Nam eoſdem deos colebant Græci & Troiani.*
h Imò verò morem.} *Ne magis ſimilis crudelitatis reprehenſio ad Græcos quàm ad cæteras videatur gentes pertinere, quum in vrbes hoſtiliter irrumpunt.*

Hoc caput iungatur ſuperiori.

De generali conſuetudine hoſtium victas ciuitates euertentium quid Cæſar ſenſerit.

CAP. V.

a QVem morem etiam Cęſar, ſicut ſcribit Saluſtius, nobilitatæ veritatis hiſtoricus, ſententia ſua, quam de coniuratis in ſenatu habuit, commemorare non prętermittit: Rapi virgines, pueros diuelli libero parentũ complexu, matres familiarum pati quæ victoribus collibuiſſet, fana atque domos ſpoliari, cædem & incendia fieri. Poſtremò armis, cadaueribus, cruore atque luctu omnia compleri. Hic ſi fana tacuiſſet, deorum ſedibus ſolere hoſtes parcere putaremus, & hæc non ab alienigenis hoſtibus, ſed à [b] Catilina & ſociis eius nobiliſſimis ſenatoribus, & Romanis ciuibus Romana templa metuebant. Sed hi videlicet perditi & patriæ parricidæ.

L. VIVES.

a QVem morem etiam Cæſar. } *C. Cæſar tum prætor, qui poſteà fuit dictator, deprehenſa coniuratione Catilinæ, rogatus à Cicerone conſule quid de coniuratis cenſeret faciundum, ea dixit, quæ Saluſtius literis mandauit. Nec ſolùm illo ciuili, de quo tunc agebatur bello, ea futura dicit mala, ſed eiuſmodi ait eſſe belli ſæuitiam, ea ſolere victis accidere. Cicero in Verrem. Mitto adhibitam vim ingenuis, matrefamiliâs violatas, quæ tum vrbe capta cõmiſſa non ſunt, neque odio hoſtili, neque licẽtia militari, neq; more belli, neq; iure victoriæ. Sic ille.*

b Catilina. } *Nota eſt hiſtoria ex Saluſtio, & ipſe de ea alio in loco nonnulla dicam.*

Quòd nec Romani quidem ita vllas ceperunt ciuitates, vt in templis earum parcerent victis.

CAP. VI.

QVid ergo per multas gentes, qui inter ſe bella geſſerunt, & nuſquam victis in deorum ſuorum ſedibus pepercerũt, noſter ſermo diſcurrat? Romanos ipſos videamus, ipſos inquam recolamus: reſpiciamúſque Romanos, de quorum præcipua laude dictum eſt.

Parcere ſubiectis & debellare ſuperbos.

[a] & quod accepta iniuria ignoſcere malebãt quàm perſequi: quando tot tantáſque vrbes, vt latè dominarentur, expugnatas, captáſque euerterunt, legatur nobis quæ templa excipere ſolebant, vt ad ea quiſquis confugiſſet, liberaretur. An illi faciebãt, & ſcriptores earundem rerum geſtarũ iſta reticebãt? Itáne vero, qui ea quæ laudarẽt, maximè requirebãt, iſta præclariſsima ſecundùm ipſos pietatis indicia præterirẽt? Egregius Romani nominis [b] Marcus Marcellus, qui [c] Syracuſas vrbem ornatiſſimam cepit, refertur eam prius fleuiſſe ruituram, & ante eius ſanguinem [d] ſuas illi lachrymas effudiſſe. [e] Geſſit & curã pudicitiæ, etiam in hoſte ſeruandæ. Nã priuſquam oppidum victor iuſſiſſet inuadi, conſtituit edicto, ne quis corpus liberum violaret. Euerſa eſt tamen ciuitas more bellorum, nec vſpiam legitur ab Imperatore tam caſto atq; clemẽti fuiſſe præceptum, vt quiſquis ad illud vel illud templum fugiſſet, abiret illæſus. Quod vtique nullo modo præteriretur, quando nec eius fletus, nec quod edixerat pro pudicitia minimè violãda potuit taceri. [f] Fabius Tarẽtinæ euerſor vrbis, à ſimulachrorum deprædatione ſe abſtinuiſſe laudatur,

tur.[g]Nam cùm ei ſcriba ſuggeſſiſſet quid de ſignis deorum quæ multa capta fuerãt fieri iuberet, cõtinentiam ſuam etiã iocando condiuit. Quæſiuit enim cuiuſmodi eſſent: & cùm ei non ſolùm multa grandia, verumetiam renunciarẽtur armata: Relinquamus, inquit, Tarentinis deos iratos. Cùm igitur nec illius fletum, nec huius riſum, nec illius caſtam miſericordiam, nec huius facetam continentiam, Romanarum rerum geſtarum ſcriptores tacere potuerunt, quando prætermitterẽt ſi aliquibus hominibus in honorem cuiuſpiam deorum ſuorum ſic peperciſſent, vt in quoquam templo cædem vel captiuitatem fieri prohiberent?

L. VIVES.

a ET quod accepta iniuria } *Saluſtius in Catilinario bello, de veteribus Romanorum moribus loquens, de quibus eiſdem eſt illud elogium: Ignoſcendo creuiſſe.* *Ignoſcẽdo creuiſſe.*

b Marcus Marcellus. } *Claudiæ gentes duæ fuerant: altera patritia, quæ originem ſumpſit ab Appio illo Claudio, qui ſub recentem illam regum expulſionem, ex Regillo Sabinorum Romam commigrauit, & in ſenatum, intérque patritias gentes lecta eſt. Altera fuit plebeia quidem, ſed non potentia minor, vt Suetonius inquit in Tiberio, nec dignitate. Ex hac primus, qui Marcellus cognominatus eſt, fuit hic, de quo Auguſtinus meminit, vt Plutarchus ex Poſidonio ſcribit. Tanta in re miror falli ſcriptorem hiſtoriæ, & rerum Romanarum peritiſſimum, quum centum annis antea fuerint Claudij Marcelli. Fuit verò hic de quo loquimur quater conſul, nam ſecundùm creatus conſul, ſed quia vitio, eum magiſtratum non geſſit. Si quis nunc numeret, quinque conſulatus erunt. Primùm conſul fuit bello Gallico cum Cn. Cornelio Scipione, quo bello ſpolia opima de Viridemaro Gallorum rege retulit: eáque fuere tertia & vltima inter tot bella à populo Romano, cum tot gentibus tam diuerſis ſub ducibus geſta. Poſt ſecundum conſulatum Syracuſas expugnauit. Quartum conſul cum Q. Criſpino in inſidias temerè à ſe met præcipitatus, magnus dux, manúq; promptus, & conſilio optimus, occiſus eſt, anno vndecimo Punici belli ſecundi, qui vndequadragies collatis ſignis dimicauerat, vt ſcribit Plinius libro ſeptimo.* *Claudij.* *Marcellus.*

c Syracuſas vrbem ornatiſſimam. } *Syracuſæ ciuitas eſt in Sicilia vetuſta fama, & opibus ingentibus. Hanc obſedit per triennium Marcellus, tandem expugnauit, tantúmque ex ea prædæ egeſtum eſt, quantum vix capta Carthagine, quæ tum maximè florebat, paribúſque cum populo Romano viribus contendebat, fuiſſet.* *Syracuſæ.*

d Suas illi lachrymas.} *Liuius libro vigeſimoquinto: Marcellus vt mœnia ingeſſus, ex ſuperioribus locis, vrbem fermè omnium illa tempeſtate pulcherrimam ſubiectam oculis vidit, illachrymaſſe partim gaudio dicitur tantæ rei perpetratæ, partim vetuſta gloria vrbis: Athenienſium claſſes demerſæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clariſsimis ducibus deleti occurrebant, tum bella tot geſta, & opulentiſsimi tyranni, eaque momento horæ arſura omnia. Eandem ſententiam Valerius habet, De humanitate.*

e Geſſit & curam } *Liuius ibidem: Marcellus ex omnium ſententia militibus edixit, ne quis liberum corpus violaret, cætera prædæ futura, quod edictum ad cædes, vulnera, & pudicitiam ſpectabat.*

Fabius. f Fabius Tarentinę euerſor vrbis.} *Secundo bello Punico Tarentum nobiliſsima Calabriæ vrbs à Romanis ad Annibalem & Carthaginienſes defecit, præſidium tamen Romanum, cuius erat dux Liuius* *Q. Fabius Maximus* *Salinator, in arcem ſe recepit. Q. Fabius Maximus eam ciuitatem recuperauit, militibúſque diripiendam tradidit. Hic Fabius eſt ille, qui afflictis ſecundo bello Punico ab Annibale Romanis rebus, ſapientia ſua opem tulit, trahendóq; tempus impetum illum violentiſsimum Annibalis retardauit, & de quo verè Ennius dixit:*

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem.

Non vacat, ac ne libet quidem mihi inſectari ea, in quibus commentator huius libri falſus eſt: longum nimis hoc eſſet, & moleſtum admodum. Sed quia hoc loco cum aliis nonnullis errat, qui & aliena opinione ſunt iſtis in rebus docti, & ſua doctiſsimi, nec ſunt reuera indocti, ideo continere me non potui, quin lectorem admonerem, non hunc primum Fabium dictum eſſe Maximum, ſed eius auum, qui Conſul quinquies fuit, nactus id cognomen, quod cenſor cum P. Decio Mure forenſem omnem turbam in quatuor tribus coniecit, quas vrbanas vocauit, tametſi haud negauerim fuiſſe hunc Quintum Fabium, de quo hic loquitur Auguſtinus, dignum eo cognomine, etiamſi nouum ab eo inciperet.

g Nam cum ei ſcriba.} *De hoc Liuius libro vigeſimo ſeptimo.*

Quòd in euerſione Vrbis quæ aſperè geſta ſunt, de conſuetudine acciderint belli: quæ verò clementer, de potentia prouenerint nominis Chriſti.

CAP. VII.

QVicquid igitur vaſtationis, trucidationis, deprædationis, concremationis, afflictionis, in iſta recentiſſima Romana clade commiſſum eſt, fecit hoc conſuetudo bellorum. Quòd autem more nouo factum eſt,

eſt, quòd inuſitata rerum facie immanitas barbara tam mitis apparuit, vt ampliſſimæ baſilicæ implendę populo cui parceretur, eligerentur & decernerentur, vbi nemo feriretur, vnde nemo raperetur, quò liberandi multi à miſerantibus hoſtibus ducerentur, vnde captiuandi nulli nec à crudelibus hoſtibus abducerentur: hoc Chriſti nomini, hoc Chriſtiano tempori tribuendũ, quiſquis non videt, cæcus: quiſquis videt, nec laudat, ingratus: quiſquis laudãti reluctatur, inſanus eſt. Abſit, vt prudens quiſquam hoc feritati imputet barbarorum. Truculentiſſimas & ſuauiſſimas mentes ille terruit, ille frenauit, ille mirabiliter temperauit, qui per Prophetam tantò antè prædixit:[b] Viſitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis peccata eorũ: miſericordiam autem meã non diſpergam ab eis.

L. VIVES.

a FEcit hoc conſuetudo bellorum. } *Quintilianus quæ fieri captis ſoleant vrbibus octauo libro ſcribit ad hunc modum: Effuſæ per domos ac templa flammæ & ruentium tectorum fragor, & ex diuerſis clamoribus vnus quidam ſonus. Aliorum fuga incerta. Alij in extremo complexu ſuorum cohærentes, & infantium fœminarúmque ploratus, & malo vſque in illum diem ſeruati fato ſenes: tum illa profanorum ſacrorúmque direptio, efferentium prædas, repetentiúmque diſcurſus, & acti ante ſuum quiſque prædonem catenati, & conata retinere infantem ſuum mater, & ſicubi maius eſt lucrum, pugna inter victores. Hactenus ille. Hæc verò interim fiunt, quia vt ſunt milites genus hominum inſolentiſſimum, ſine modo, ſine modeſtia vlla, temperare victoriæ cupiditati, & libidini, & iræ ſuæ nequeunt: interim quia vi capto oppido niſi illa ad terrorem facerent, periculum eſſet ne ipſis eſſent patienda.* Deſcriptio capiiuitatis vrbium.

b Viſitabo. } *De filiis Dauid dicitur Pſalmo octogeſimooctauo: Si boni non fuerint.*

De commodis atque incommodis, quæ bonis ac malis plerunque communia ſunt.

CAP. VIII.

DIcet aliquis: Cur ergo iſta diuina miſericordia etiam ad impios ingratóſque peruenit? Cur putamus, niſi quia eam ille præbuit, qui quotidie facit oriri ſolem ſuum ſuper bonos & malos, & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos? Quamuis enim quidam eorum iſta cogitantes, pœnitendo ab impietate ſe corrigant: quidam verò, ſicut Apoſtolus dicit, diuitias bonitatis & longanimitatis Dei contemnentes,

tes, ſecundum duritiam cordis ſui & cor impœnitens [b] theſaurizent ſibi iram in die iræ & reuelationis iuſti iudicij Dei, qui [c] reddet vnicuique ſecundum opera eius: Tamen patientia Dei ad pœnitentiam inuitat malos, ſicut flagellum Dei ad patientiam erudit bonos. Itémque miſericordia Dei fouẽdos amplectitur bonos, ſicut ſeueritas Dei puniẽdos corripit malos. Placuit quippe diuinæ prouidentiæ præparare in poſterum bona iuſtis, quibus non fruentur iniuſti: & mala impiis, quibus non excruciabuntur boni. Iſta verò temporalia bona & mala vtriuſque voluit eſſe communia, vt nec bona cupidius appetantur, quæ mali quoque habere cernũtur, nec mala turpiter euitentur, quibus & boni plerunque afficiũtur. Intereſt autem plurimum [d] qualis ſit vſus, vel earum rerum quæ proſperæ, vel earum quæ [e] dicuntur aduerſę. Nam his bonis temporalibus nec bonus extollitur, nec malus frãgitur, malus autem ideo huiuſcemodi infœlicitate punitur, quia fœlicitate corrumpitur. Oſtendit tamen Deus ſæpe etiam in his diſtribuendis euidentius operationem ſuam. Nam ſi nunc omne peccatum manifeſta plecteretur pœna, nihil vltimo iudicio reſeruari putaretur. Rurſus ſi nullum peccatum nunc puniret apertè diuinitas, nulla eſſe prouidentia diuina crederetur. Similiter in rebus ſecundis, ſi non eas Deus quibuſdam petentibus euidentiſſima largitate concederet, non ad eũ iſta pertinere diceremus. Itémque ſi omnibus eas petentibus daret, nonniſi propter talia præmia ſeruiendum illi eſſe arbitraremur: nec pios nos faceret talis ſeruitus, ſed potius cupidos & auaros. Hæc quum ita ſint, quicunque boni malíque pariter afflicti ſunt, non ideo ipſi diſtincti non ſunt, quia diſtinctum non eſt, quod vtrique perpeſſi ſunt. Manet enim diſſimilitudo paſſorum etiam in ſimilitudine paſſionum, & licet ſub eodem tormento, non eſt idem virtus & vitium. Nam ſicut ſub vno igne aurum rutilat, palea fumat, & ſub eadem [f] tribula ſtipulæ comminuuntur, frumenta purgantur: nec ideo cum oleo amurca confunditur, quia eodem præli pondere exprimitur: ita vna eadémque vis irruens bonos probat, purificat, [g] eliquat: malos damnat, vaſtat, exterminat. Vnde in eadem afflictione, mali Deum deteſtantur, atque blaſphemant: boni autem precantur & laudant. Tantum intereſt, non qualia, ſed qualis quiſque patiatur. Nam pari motu exagitatum & exhalat horribiliter cœnum, & ſuauiter fragrat vnguentum.

L. VIV.

L. VIVES.

a Dicet aliquis.} *Quum illa verba ſint de filiis David, hoc eſt, de piis dicta, quomodo ad impios quoque miſericordia domini extenditur?*

b Theſaurizent.} *Congregent. Nam theſaurus congregatio eſt tam bonarum rerum quàm malarum. Hinc apud Græcos, θησαυρὸς κακῶν, & apud Plautum, theſaurus ſtupri.* *Theſaurus.*

c Reddet.} *Vulgò habetur reddit. Auguſtinus melius: nam de futuro ſeculo loquitur Apoſtol. & Græcè eſt ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ.*

d Qualis ſit vſus.} *Terentius in ἑαυτὸν τ. Quæ quidem in homine dicuntur bona parentes, patriam incolumem, amicos genus, cognatos, diuitias. Atque hæc perinde ſunt vt illius animus qui ea poſſidet. Qui vti ſcit, ei bona: ei qui non vtitur recte, mala. Hæc Terentius ex Platone multis in locis.* *Bona in humanis.*

e Dicuntur.} *A populo veras rerum naturas ignorante.*

f Tribula.} *Tribulum ponit Vergilius inter inſtrumenta ruſtica primo Georgicôn. Plinius libro decimooctauo: Meſſis ipſa alibi tribulis in area, alibi equorum greſſibus exteritur, alibi perticis flagellatur. Eſt ergo inſtrumentum quo fruges maturæ in area teruntur. Id quomodo fiet, docet Varro libro De rebus ruſticis primo.* *Tribulum.*

g Eliquat.} *Liquidos facit. pertinet ad ſimilitudinem auri. Si quis velit paulo longius philoſophari, eliquantur caritate boni, vt in Canticis: Anima mea liquefacta eſt, vt dilectus loquutus eſt. Sed hæc perſequi ſi quis hic voluerit, nullus erit finis. In ſacris libris commodius iſta.*

De cauſis correptionum, propter quas & boni & mali pariter flagellantur. CAP. IX.

Qvid igitur in illa rerum vaſtitate Chriſtiani paſſi ſunt, quod eis non magis fideliter iſta conſiderantibus ad profectum valeret? Primò, quòd ipſa peccata quibus Deus indignatus impleuit tantis calamitatibus mundum, humiliter cogitantes, quanuis longè abſint à facinoroſis, flagitioſis atque impiis, tamen non vſque adeò ſe à delictis deputant alienos, vt nec temporalia pro eis mala perpeti ſe iudicent indignos. Excepto enim quòd vnuſquiſque quamlibet laudabiliter viuens, [a] cedit in quibuſdam carnali concupiſcentiæ, & ſi non ad facinorum immanitatem & gurgitem flagitiorum, atque impietatis abominationem, ad aliqua tamen peccata vel rara vel tantò crebriora, quantò minora. Hoc ergo excepto, quis tandem facilè reperitur,

qui eoſdē ipſos, propter quorum horrendam ſuperbiā, luxuriam & auaritiam, atque execrabiles iniquitates & impietates, Deus, ſicut[b] minando prædixit, cōterit terras, ſic habeat, vt habendi ſunt: ſic cum eis viuat, vt cum talibus viuendum eſt: Plerunque enim ab eis docendis, admonendis, aliquando etiam obiurgandis, & corripiendis malè diſſimulatur: vel cùm laboris piget, vel os eorum verecūdamur offendere: vel cùm eorum inimicitias deuitamus, ne impediant, & noceant in iſtis tēporalibus rebus: ſiue quas adipiſci adhuc appetit noſtra cupiditas, ſiue quas amittere formidat infirmitas: ita vt (quamuis bonis vita malorum diſpliceat, & ideo cum eis non incidant in illā damnationem, quæ poſt hanc vitā talibus pręparatur: tamē quia propterea peccatis eorum damnabilibus parcunt, dum eos in ſuis licet leuibus & venialibus metuunt) iure cū eis temporaliter flagellentur, quāuis in æternum minimè puniantur. Iure iſtam vitā quando diuinitus affliguntur cū eis, amarā ſentiūt, cuius amādo dulcedinē peccantibus eis amari eſſe noluerunt. nam ſi propterea quiſq; obiurgandis & corripiēdis malè agentibus parcit, quia opportunius tēpus inquirit, vel eiſdē ipſis metuit, ne deteriores ex hoc efficiātur, vel ad bonam vitam & piam erudiendos impediant infirmos alios, & premant atq; auertāt à fide, non videtur eſſe cupiditatis occaſio, ſed conſiliū charitatis. [c]Illud eſt culpabile, quòd hi, qui diſſimiliter viuūt, & à malorum factis abhorrent, parcunt tamē peccatis alienis, quæ dedocere & obiurgare deberent, dum eorum offenſiones cauēt, ne ſibi noceant in his rebus, quibus licitè boni atque nocentes vtuntur: ſed cupidius quàm oportebat eos, qui in hoc mundo peregrinātur, & ſpem ſupernæ patriæ[d] præ ſe gerunt. Non ſolùm quippe infirmiores vitam ducentes coniugalem, filios habentes vel habere quærentes, domos ac familias poſſidētes: quos Apoſtolus in eccleſia alloquitur docens, & monens quemadmodum viuere debeant & vxores cum maritis, & mariti cum vxoribus: & filij cum parentibus, & parētes cum filiis: & ſerui cum dominis, & domini cum ſeruis: multa temporalia, multa terrena libenter adipiſcūtur, & moleſtè amittūt: propter quæ non audent offendere homines, quorū ſibi vita contaminatiſſima & cōſceleratiſſima diſplicet: verumetiam hi, qui ſuperiorem vitæ gradum tenēt, nec coniugalibus vinculis irretiti ſunt, & victu paruo ac tegumēto vtūtur, plerunq; ſuæ famæ ac ſaluti conſul

conſulentes,dum inſidias atq; impetus malorum timent, ab eorum reprehenſione ſeſe abſtinent. Et quanuis non in tantum eos metuant, vt ad ſimilia perpetranda quibuſlibet eorum terroribus atque improbitatibus cedant: ea ipſa tamen,quæ cum eis non perpetrāt, nolunt plerunque corripere,cùm fortaſſe poſſint aliquos corripiendo corrigere: ne ſi non potuerint, ſua ſalus ac fama in periculum exitiúmque perueniant.Hoc non ea conſideratione, qua ſuam famam ac ſalutem vident eſſe neceſſariam vtilitati erudiendorum hominum,ſed ea potius infirmitate, qua delectat lingua blandiens [e] & humanus dies: & reformidatur vulgi iudicium, & carnis excruciatio,vel peremptio:hoc eſt,propter quædā cupiditatis vincula, non propter officia charitatis. Non mihi itaq; videtur hæc parua eſſe cauſa, quare cum malis flagellentur & boni,quando deo placet perditos mores etiam temporalium pœnarum afflictione punire.Flagellantur enim ſimul non quia ſimul agunt malā vitam,ſed quia ſimul amant temporalem vitam:non quidem æqualiter,ſed tamen ſimul, quam boni contemnere deberent,vt illi correpti atq; correcti conſequerentur æternam:ad quam conſequendam ſi nollent eſſe ſocij,[f] ferrentur & diligerentur inimici: quia donec viuunt,ſemper incertum eſt,vtrum voluntatem ſint in melius mutaturi.Qua in re non vtique parem, ſed longè grauiorem habent cauſam,quibus [g] per Prophetam dicitur: Ille quidem in ſuo peccato morietur,ſanguinē autē eius de manu ſpeculatoris requirā.[h] Ad hoc enim ſpeculatores,hoc eſt, populorū præpoſiti cōſtituti ſunt in eccleſiis,[i] vt nō parcāt obiurgādo peccata.Nec ideo tamen ab huiuſcemodi culpa penitus alienus eſt,qui licet præpoſitus non ſit, in eis tamen quibus vitæ huius neceſſitate cōiungitur,multa monēda, vel arguēda nouit,& negligit,deuitans eorū offenſiones, propter illa quibus in hac vita nō indebitis vtitur,ſed plus quàm debuit delectatur.Deinde habent aliā cauſam boni,quare tēporalibus affligātur malis:qualē habuit [k] Iob: vt ſibi ipſe humanus animus ſit probatus & cognitus, quanta virtute pietatis gratis Deum diligat. Quibus rectè conſideratis atque perſpectis, attende vtrum aliquid mali acciderit fidelibus & piis, quod eis non in bonū vertetur:niſi fortè putandum eſt Apoſtolicam illam vacare ſententiam, vbi ait: [l] Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.

L. VIVES.

a CEdit in quibuſdam. } *Tam penitiſſimè viſceribus noſtris hæret Venereæ rei cupiditas, tam ingenitus eſt à natura nobis ille appetitus, quem ſubtiliſſimè magna illa artifex omnium animantium pectoribus indidit, quo vel aliud agentes ſtirpem propagaremus, vt ne cogitare quidem de explenda cupiditate illa poſſimus, quin voluptate neſcio qua occulta tangamur, quam plerique minimum veniale peccatum eſſe volunt.*

b Minando prędixit. } *Sæpe per prophetas, vt Eſaiã & Hieremiã.*

c Illud eſt culpabile. } *Cicero in Officiis: Sunt enim qui quod ſentiunt, etſi optimum ſit, tamen inuidiæ metu non audent dicere.*

d Præ ſe gerunt. } *Velut ducem itineris.*

e Et humanus dies. } *Paulus 1. Cor. 4. Mihi autem pro minimo eſt, vt à vobis iudicer, aut ab humano die. Eſt humanum iudicium, quo quis ab hominibus bene vel malè audit: cui contrarius eſt dies domini, qui intima cordis ſcrutatur & iudicat.*

f Ferrentur & diligerentur. } *Non ferẽdi ſolùm ſunt mali, ſed etiã diligendi, præcipiente domino, vt inimicos quoq; diligamus. Matth. 5.*

g Per prophetam. } *Ezechielis 33. Quòd ſi ſpeculator viderit gladium vementem, & non inſonuerit buccina, & populus ſe non cuſtodierit, veneritque gladius & tulerit de eis animam, ille quidem in iniquitate ſua captus eſt, ſanguinem autem eius de manus ſpeculatoris requiram.*

h Ad hoc enim ſpeculatores. } *Eſt ἐπίσκοπος ſpeculator, & obſeruator, & cuſtos, & præfectus. Cicero ad Atticũ lib. vij. Vult enim me Pompeius eſſe, quem tota hæc Campania & maritima ora habeat ἐπίσκοπον, ad quem delectus, & negotij ſumma referatur. Andromache apud Homerum Iliad. ω. Hectorem appellat Troiæ ἐπίσκοπον. Athenienſes quos ad ſtipendiarias ſubditáſque ciuitates mitterent, vt quid in quaque ageretur diligenter inſpicerent, obſeruaréntque, epiſcopos dixerunt, & φύλακας, quos Lacedæmonij ἁρμοστάς. Præfectos annonæ iureconſultus Archadius epiſcopos nominauit. Sunt qui ἐπὶ in eo nomine redundare arbitrentur: de quorum numero eſt Euſtathius Homeri interpres: & σκοπὸν & ἐπίσκοπον idem eſſe.*

i Vt non parcant. } *Sic Paulus ad Titum, vt faciunt hoc tempore noſtri epiſcopi, quos non ſine ingenti dolore paſſim videmus ad martyrium agi, quòd nimis amaram dicant veritatem, & vitia inſectentur contemptis epiſcopatuum annuis prouentibus, ita ſeruet eos Chriſtus.*

k Iob. } *Nota eſt hiſtoria, de quo Hieronymus ſuper eundem: Sed*

hæc

hæc Iob contigerunt, vt appareat foris hominibus, quod intrinſecus erat ante Deum.

l Scimus quoniam. } *Ad Rom. 8. Et aduerſa & proſpera meritum bonis augent: nihilque eſt, quod non ipſi in incrementa ſuarum virtutum conuertant.*

Quòd ſanctis in amiſſione rerum temporalium nihil pereat.

CAP. X.

AMiſerunt omnia quæ habebant. Nunquid fidem? nũquid pietatem? nunquid [a] interioris hominis bona, qui eſt ante Deũ diues? Hę ſunt opes Chriſtianorum, quibus opulentus dicebat Appſtolus: Eſt autem quæſtus magnus pietas cum ſufficientia. Nihil enim intulimus in hunç mũndum, ſed nec auferre quid poſſumus: habentes autem victum & tegumentum, his contenti ſimus. Nam qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum, & deſideria multa ſtulta & noxia, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix eſt enim omnium malorum [b] auaritia, quam quidam appetentes à fide pererrauerunt, & inſeruerunt ſe [c] doloribus multis. Quibus ergo terrenæ diuitiæ illa vaſtatione perierunt, ſi eas ſic habebant quemadmodum [d] ab iſto foris paupere, intus diuite audierant: id eſt, ſi mundo vtebantur tanquam non vtentes, potuerunt dicere, quòd ille grauiter tentatus, & minimè ſuperatus. [e] Nudus exij de vtero matris meæ, nudus in terram reuertar. Dominus dedit, dominus abſtulit: ſicut domino placuit, ita factum eſt: ſit nomen domini benedictum. Vt bonus ſeruus magnas facultates haberet ipſam ſui domini voluntatem, cui pediſſequus mente diteſceret, nec contriſtaretur eis rebus viuens relictis, quas fuerat citò moriens relicturus. Illi autem infirmiores qui terrenis his bonis, quanuis ea non proponerent Chriſto, aliquantula tamen cupiditate cohærebant, quantum hæc amando peccauerint, perdendo ſenſerunt. Tantum quippe doluerunt, quantum ſe doloribus inſeruerunt: ſicut Apoſtolum dixiſſe ſuprà commemoraui. Oportebat enim vt eis adderetur etiam experimentorum diſciplina, quibus fuerat tam diu neglecta verborum. nam cùm dixit Apoſtolus, Qui volunt diuites fieri, in tentationem incidunt, &c. profectò in diuitiis cupiditatem reprehendit, non facultatem, [f] qui præcepit alibi dicens, Præcipe diuitibus huius mundi, non ſu-

perbè ſapere, neque ſperare in incerto diuitiarum ſuarũ, ſed in deo viuo, qui prę̃ſtat nobis omnia abundãter, ad fruendum: bene faciant,[g] diuites ſint in operibus bonis, facilè tribuant, cómunicent, theſaurizent ſibi fundamentũ bonũ in futurum, vt apprehendant verã vitam. Hæc qui de ſuis faciebant diuitiis, magnis ſunt lucris leuia dãna ſolati: plúſque lętati ex his quæ facilè tribuendo[h] tutius ſeruauerunt, quàm contriſtati ex his quæ timidè retinendo facilius amiſerũt. Hoc enim potuit in terra perire, quod piguit inde transferre. Nam qui receperunt conſiliũ domini ſui dicentis: Nolite cõdere vobis in terra theſauros, vbi tinea & rubigo exterminant, & vbi fures effodiunt & furãtur, ſed theſaurizate vobis in cælo theſauros, quò fur non accedit, neq; tinea corrũpit: vbi enim eſt theſaurus tuus, & ibi erit & cor tuũ: tribulationis tempore probauerũt quàm rectè ſapuerint, nõ contemnẽdo veraciſſimũ præceptorem, & theſauri ſui fideliſſimum inuictiſſimúmq. cuſtodem. Nam ſi multi ſunt gauiſi, ibi ſe habuiſſe diuitias ſuas, quò contigit vt hoſtis non accederet, quanto certius & ſecurius gaudere potuerũt qui monitu Dei ſui illuc migrauerant, quò accedi omnino nõ poſſet?[i] Vnde Paulinus noſter, Nolẽſis epiſcopus, ex opulentiſſimo diuite, voluntate pauperrimus, & copioſiſſimè ſanctus, quãdo & ipſam Nolã barbari vaſtauerunt, cùm ab eis teneretur, ſic in corde ſuo, vt ab eo poſtea cognouimus, precabatur: Domine, nõ excrucier propter aurũ & argentum: vbi enim ſint omnia mea, tu ſcis. Ibi enim habebat omnia ſua, vbi eũ condere, & theſaurizare ille monuerat, qui hæc mala mũdo ventura prædixerat. Ac per hoc qui domino ſuo monẽti obedierãt, vbi & quomodo theſaurizare deberẽt, nec ipſas terrenas diuitias barbaris incurſantibus amiſerunt. Quos autẽ nõ obediſſe pœnituit, quid de talibus rebus faciendum eſſet, ſi nõ præcedẽte ſapientia, certè cõſequente experientia didicerũt. At enim quidam boni etiam Chriſtiani tormẽtis excruciati ſunt, vt bona ſua hoſtibus proderẽt. Illi verò nec prodere, nec perdere potuerũt bonũ,[k] quo ipſi boni erãt. Si aũt torqueri, quàm[l] mãmona iniquitatis prodere maluerũt, boni nõ erant. Admonẽdi autẽ fuerãt, qui tãta patiebãtur pro auro, quanta eſſent ſuſtinẽda pro Chriſto: vt eum potius diligere diſcerẽt, qui pro ſe paſſos æterna fœlicitate ditaret, non aurũ & argentũ, pro quo pati miſerrimũ fuit, ſeu mentiendo occultaretur, ſeu verũ dicẽdo proderetur. Nãq; inter tormẽta nemo

Paulinus Nolenſis epiſcopus.

nemo Chriſtum confitendo amiſit, nemo aurum niſi negando ſeruauit. Quocirca vtiliora erant fortaſſe tormenta, quæ bonũ incorruptibile amandũ docebãt, quàm illa bona quæ ſine vllo vtili fructu dominos ſui amore torquebant. Sed quidam etiam non habentes quod proderent, dum habere creduntur, torti ſunt. Et hi fortè habere cupiebant, nec ſancta voluntate pauperes erant: quibus adminiſtrandum fuit, nec facultates, ſed ipſas cupiditates talibus eſſe dignas cruciatibus. Si verò melioris vitæ propoſito reconditum aurum argentúmque non habebant, neſcio quidem vtrum cuiquam talium acciderit, vt dum habere creditur, torqueretur. Veruntamen etiam ſi accidit, profectò qui inter illa tormenta paupertatem ſanctam confitebatur, Chriſtum confitebatur. Quapropter etſi non meruit ab hoſtibus credi, non potuit tamen ſanctæ paupertatis confeſſor ſine cælesti mercede torqueri.

L. VIVES.

a INterioris hominis.} *Mentis: ſic ſæpe apud Paulum.*

b Eſt auaritia.} *Vulgò eſt cupiditas, ſed melius Auguſtinus. φιλαργυρία enim eſt Græcè.*

c Doloribus multis.} *Hactenus verba Pauli.*

d Ab iſto.} *A Paulo.*

e Nudus exij.} *Verba ſunt Iob conſolantis ſe ſuper amiſsis opibus & liberis.*

f Qui præcipit alibi.} *Paulò pòſt eodem cap. 6. 1. ad Timoth.*

g Diuites ſint in operibus bonis.} *Iſtis rebus erunt diuites.*

h Tutius ſeruauerunt.} *Qui theſaurizarunt ſibi ſempiternum in cælo theſaurum, ex eo quòd benignè pauperibus imperti(ti) ſunt: quod declarat illud quod ſequitur ex Matth. 6 cap. & ſunt Chriſti verba.*

i Vnde Paulinus noſter.} *Gothi poſt direptam vrbem Romam per Latium, Volſcos, Campaniam, Calabros, Salentinos, Apulos, Brutios longè & latè ſparſi vagantes, & velut ingens quædam calamitas vaſtantes vniuerſa, Conſentiam venerunt: poſt quadraginta annos Genſericus cum Vandalis & Mauris, capta Roma totum Campaniæ tractum populatus eſt, Nolámque miſerabili ruina diruit. Hoc tempore, vt Paulus Diaconus refert, Paulinus Epiſcopus Nolanæ eccleſiæ, vir ſanctiſsimus, & ſicut Gregorius ſcribit, eloquentiſsimus profanáque eruditione in primis doctus, nec prophetici ſpiritus expers, quum redimendis Chriſtianis captiuis cenſum omnem conſumpſiſſet, videretque viduam captiuum filium afflictim lugentem & lamentantem, támque immodicas lachrymas pietati*

admixtas, multò magis pius ipſe ferre non poſſet, cum vidua in Aphricam vbi captiuus erat filius traiecit, ibi vicariis manibus redemptum filium matri reddidit. Paulinus verò quum eius ſanctitas etiam barbariſsimis eſſet hominibus venerabilis iuſſus eſt in patriam cum ſuis omnibus ciuibus dono acceptis redire. De qua re fuſius Gregorius Romanus pontifex lib. Dialog. iij. Sed credo Auguſtinum non de his loqui temporibus, quibus ipſe ad cæleſtem illam vitam commigrarat, ſed de primis illis Gotthorum.

k Quo ipſi boni.} *Virtutem quam nemo eripere poteſt, & hæc ſola eſt bonum, quæ poſsidentes bonos facit. Nam ſi opes ſunt bona, vt inquit in Paradoxis Cicero, cur non reddunt poſsidentes bonos?*

Mãmona. l Mammona iniquitatis.} *Mammona vox eſt Syra vt Hieronymus inquit, quæ apud eos opes ſignificat, quod apud Græcos πλοῦτος: Auguſtinus in ſermone De verbis domini, & in quæſtionibus Euangelij, Mammon Punicè lucrum eſſe dicit, multiſque in verbis vicinas eſſe linguas, Hebræam & Afram.*

De fine temporalis vitæ, ſiue longioris, ſiue breuioris.

CAP. XI.

Fames bona.

MVltos, inquiunt, etiam Chriſtianos fames diuturna vaſtauit. Hoc quoque in vſus ſuos boni fideles piè tolerando verterunt. Quos enim fames necauit, malis vitæ huius ſicut corporis morbus eripuit: quos autem non necauit, docuit parcius viuere, docuit productius ieiunare. Sed enim multi etiam Chriſtiani interfecti ſunt, multi multarum mortium fœda varietate conſumpti. Hoc ſi ægrè ferendum eſt, omnibus qui in hanc vitam procreati ſunt vtique commune eſt. Hoc tamen ſcio, neminem fuiſſe mortuum, qui non fuerat aliquando moriturus. Finis autem vitæ, tam lõgam quàm breuem vitam hoc idem facit. Neque enim aliud melius & aliud deterius, aut aliud maius & aliud breuius eſt, quod iam pariter non eſt. Quid autem intereſt, quo mortis genere vita iſta finiatur, quando ille cui finitur, iterum mori non cogitur? Cùm autẽ vnicuiq; mortaliũ ſub quotidianis vitæ huius caſibus, innumerabiles mortes quodammodo cõminentur, quandiu incertũ eſt, quænã earũ vẽtura ſit: quæro vtrum ſatius ſit, [a] vnam perpeti moriendo, an omnes timere viuendo? Nec ignoro quàm inertius eligatur, diu viuere ſub timore tot mortiũ, quàm ſemel moriendo nullã deinceps formidare. Sed aliud eſt quod carnis ſenſus infirmiter paui-

dus

dus refugit, aliud quod mentis ratio diligenter enucleata cõuincit. Mala mors putanda non eſt, quam bona vita pręceſſerit. Neq; enim facit malam mortem, niſi quod ſequitur mortem. Non itaque multum curandum eſt eis, qui neceſſariò morituri ſunt, quid accidat vt moriantur, ſed moriendo, quò ire cogantur. Cùm igitur Chriſtiani nouerint longè meliorem fuiſſe [b] religioſi pauperis mortẽ inter lingentium canum linguas, quàm impij diuitis in purpura & [c] byſſo, horrẽda illa genera mortium quid mortuis obfuerunt, qui bene vixerunt?

L. VIVES.

a VNam perpeti. } *Sic Cæſar malle ſe mortem ſemel obire quàm toties timere dixit.*

b Religioſi pauperis. } *Nota eſt hiſtoria ex Lucæ 16, de Lazaro mendico, & locuplete luxurioſo.*

c Byſſo. } *Byſſus genus eſt lini delicatiſſimi. Plinius xix.*

De ſepultura humanorum corporum, quæ Chriſtianis etiam ſi fuerit negata, nil adimit.

CAP. XII.

AT enim in tanta ſtrage cadauerum, nec ſepeliri potuerunt. Neque iſtud pia fides nimium reformidat, tenens prædictum, nec abſumentes beſtias reſurrecturis corporibus obfuturas, quorum capillus capitis non peribit. Nec vllo modo diceret Veritas: Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non poſſunt occidere, ſi quicquam obeſſet futuræ vitæ, quicquid inimici de corporibus occiſorum facere voluiſſent. Niſi fortè quiſpiam ſic abſurdus eſt, vt contendat eos qui corpus occidũt non debere timeri ante mortem ne corpus occidant, & timeri debere poſt mortem, ne corpus occiſum ſepeliri non ſinant. Falſum eſt ergo quod ait Chriſtus, qui corpus occidunt, & poſtea non habeant quid faciant: ſi habent tanta, quæ de cadaueribus faciant? Abſit, vt falſum ſit quod Veritas dixit. Dictũ eſt enim aliquid eos facere cùm occidũt, quia in corpore ſenſus eſt occidẽdo: poſtea verò nihil habere quod faciãt, quia nullus ſenſus eſt in corpore occiſo. Multa itaque corpora Chriſtianorũ terra non texit, ſed nullũ eorum quiſquã à cælo & terra ſeparauit, quam totã implet præſentia ſui, qui nouit vnde reſuſcitet quod creauit. Dicitur quidem in Pſalmo: Poſuerunt [a] mortalia ſeruorum tuorum eſcam volatilibus cęli, carnes ſancto- *Pſ. 78.*

rum tuorum beſtiis terrę. Effuderunt ſanguinem eorum ſicut aquam in circumitu Hieruſalem,& nõ erat qui ſepeliret. ſed magis ad exaggerandam crudelitatem eorum qui iſta fecerunt,non ad eorũ infœlicitatem qui iſta perpeſſi ſunt. Quanuis enim hæc in conſpectu hominum dura & dira videantur: ſed precioſa in conſpectu domini mors ſanctorum eius. Proinde omnia iſta,id eſt,curatio funeris,conditio ſepulturę,põpæ exequiarum magis ſunt viuorum ſolatia, quàm ſubſidia mortuorum. [b] Si aliquid prodeſt impio ſepultura precioſa, oberit pio vilis aut nulla. Præclaras exequias in cõſpectu hominum exhibuit [c] purpurato illi diuiti turba famulorum, ſed multò clariores in conſpectu domini hulceroſo illi pauperi miniſterium præbuit angelorum, qui eum non extulerunt in marmoreum tumulum, ſed in Abrahæ gremium ſuſtulerunt. [d] Rident hæc illi, contra quos defendendam ſuſcepimus ciuitatem Dei. Veruntamen ſepulturæ curam etiam [e] eorum philoſophi contempſerunt:& [f] ſæpe vniuerſi exercitus dum pro terrena patria morerentur, vbi poſtea iacerent, vel quibus beſtiis eſca fierent,non curauerunt. Licuítque de hac re [g] poetis plauſibiliter dicere:

Cælo tegitur qui non habet vrnam.

Quantò minus debent de corporibus inſepultis inſultare Chriſtianis, quibus & ipſius carnis & mẽbrorũ omnium reformatio nõ ſolùm ex terra, verumetiã ex aliorum elementorũ ſecretiſſimo ſinu, quò dilapſa cadauera receſſerunt, [h] in temporis puncto reddenda,& redintegranda promittitur?

L. VIVES.

a Mortalia.} *Cadauera morticina θνησιμαῖα.*

b Si aliquid prodeſt impio.} *Lucanus lib. 9.*

Et æternos animam collegit in orbes.

Sepulchra *Non illuc auro poſiti,nec thure ſepulti. Perueniunt.*

c Purpurato illi diuiti.} *De quo ſuperiore cap.*

d Rident.} *Sepulturæ magna cura apud Romanos: hinc multa de religione ſepulchrorum,& pœnæ legibus additæ, qui hoc vel illud commiſerit,inſepultus abijciatur: ſicut illud apud declamatores: qui parentes in calamitatibus deſeruerit,inſepultus abijciatur: qui cauſas mortis in ſenatu non reddiderit,inſepultus abiiciatur: homicida inſepultus abiiciatur. Sic ad popularem ſenſum pro Milone loquitur Cicero, quum infœlicius dicit cadauer Publij Clodij fuiſſe, quòd honore illo & conſueta funeris pompa caruerit.*

Philoſo-

e Philoſophi.} *Gentilium philoſophi, vt Diogenes Cynicus, qui ſe canibus auibúſque exponi mortuum iuſsit: quúmq; amici admonerent de laniatione cadaueris, apponite, inquit, mihi baculum, quo aues & canes abigam. Atqui nihil ſenties, inquiunt illi. Si nihil ſentiam, reſpondit Diogenes, quid mihi oberit laniatio? Idem fecit Menippus, & penè fuit iſtud Cynicis omnibus commune. Theodorum Cyrenæum Cicero in Tuſculanis ſcribit Lyſimacho crucem minanti reſpondiſſe: Terribilis ſit hæc purpuratis tuis. mea nihil intereſt, humi ne an ſublime putreſcam. Eadem eſt Socratis ſententia in Phædone Platonis.*

f Sæpe vniuerſi exercitus.} *Loquitur forſan de his legionibus, quas ſcribit in originibus Cato Maior, ſæpe in eum alacres profectas locum, vnde ſe nunquam redituras ſcirent. Quid quòd ante Herculem occiſos in bello humare non fuit mos? Eos enim ſepelire primus inſtituit Hercules, vt Aelianus in varia hiſtoria autor eſt.*

g Poëtis plauſibiliter.} *Cum approbatione & plauſu populi. Lucanus in vij. de occiſis Pharſalica pugna loquens, quos Cæſar comburi aut humari vetuit, multas & graues ſententias, vt ſolet, de ea re dicit: inter cæteras verò illas ad Cæſarem conuerſus:*

Nil agis hac ira, tabéſne cadauera ſoluat,
An rogus, haud refert: placido natura receptat.
Cuncta ſinu. *& poſt:*
Capit omnia tellus
Quæ genuit: cælo tegitur qui non habet vrnam.

Idem declamator ille apud Senecam: Omnibus natura ſepulturam dedit. Naufragorum idem fluctus, qui expulit: ſuffixorum corpora crucibus in ſepulturam ſuam defluunt: eos qui viui vruntur, pœna funerat. Et Vergilius, qui pœnas apud inferos in ſepultis ſtatuit, tamen verbis Anchiſæ facilem ſepulchri iacturam eſſe dicit. Verſiculus ille Mecœnatis.

Nec tumulum curo, ſepelit natura relictos:

In primis laudatur à veteribus. Porrò vrna vas erat, in quo reliquiæ cadaueris combuſti ſeruabantur.

h In temporis puncto.} *Prima Corinth.* 15.

Quæ ſit ratio ſanctorum corpora ſepeliendi.

CAP. XIII.

NEc ideo tamen contemnenda & abiicienda ſunt corpora defunctorum, maximéque iuſtorum atque fidelium, quibus tanquam organis & vaſis ad omnia bona opera ſanctus vſus eſt Spiritus. Si enim paterna veſtis & annulus, ac ſi quid huiuſmodi, tantò charius eſt poſteris, quantò erga parentes maior affectus: nullo modo ipſa

ſpernenda ſunt corpora, quæ vtique multò familiariùs atque cõiunctiùs, quàm quælibet indumenta geſtamus. Hæc enim [a] non ad ornamentũ vel adiutorium quod adhibetur extrinſecus, ſed ad ipſam naturam hominis pertinent. Vnde & antiquorũ iuſtorum funera officioſa pietate curata ſunt, & exequiæ celebratæ, & ſepultura prouiſa: ipsíque dum viuerent, de ſepeliendis vel etiam transferendis ſuis corporibus filiis mãdauerunt, [b] & Tobias ſepeliendo mortuos, Deum promeruiſſe, teſte angelo commendatur. Ipſe quoque dominus die tertio reſurrecturus, religioſæ mulieris [c] bonum opus prædicat, prædicandúmque commendat, quod vnguentum precioſum ſuper mẽbra eius effuderit, atq; hoc ad eum ſepeliendũ fecerit. Et laudabiliter commemorantur [d] in Euangelio qui corpus eius de cruce acceptũ diligenter atque honorificè tegendũ ſepeliendúmque curarũt. Verùm iſtæ autoritates non hoc admonent, quòd inſit vllus cadaueribus ſenſus: ſed ad Dei prouidentiam, cui placent etiam talia pietatis officia, corpora quoque mortuorũ pertinere ſignificant, propter fidem reſurrectionis aſtruendam. Vbi & illud ſalubriter dicitur, quanta poſſit eſſe remuneratio pro eleemoſynis, quas viuentibus & ſentientibus exhibemus, [e] ſi neque hoc apud Deum perit, quod ex animis hominum membris officij diligentięque perſoluitur. Sunt quidem & alia, [f] quæ ſancti patriarchæ de corporibus ſuis vel condendis vel transferendis prophetico ſpiritu dicta intelligi voluerunt. Non autem hic locus eſt, vt ea pertractemus, quũ ſufficiant iſta quæ diximus. Sed ſi ea quæ ſuſtentandis viuentibus ſunt neceſſaria, ſicut victus & amictus, quanuis cũ graui afflictione deſint, non frangunt in bonis perferendi tolerandíque virtutem, nec eradicant ex animo pietatem, ſed exercitatam faciunt fœcundiorem: quantò magis quum deſunt ea quæ curandis funeribus condendíſq; corporibus defunctorum adhiberi ſolent, non efficiunt miſeros in occultis piorũ ſedibus iam quietos? Ac per hoc quando iſta cadaueribus Chriſtianorum in illa magnæ vrbis, vel etiã aliorum oppidorum vaſtatione defuerunt, nec viuorum culpa eſt, qui nõ potuerunt iſta præbere, nec pœna mortuorum, qui non poſſunt iſta ſentire.

L. VIVES.

a NOn ad ornamentum. } *Platonici ſolum animum dicebant eſſe hominem, corpus animo tanquam indumentum circundatum,*

datum, vel carcerem potius. Auguſt. tamen ex veriore opinione corpus partem hominis eſſe dicit.

b Et Tobias.} *Tobiæ 2. & 12.*

c Bonum opus.} *Matthæi 26. de Maria Magdalena.*

d In Euangelio.} *Ioannis 19. Ioſeph & Nicodemus.*

e Si neque hoc apud Deum perit.} *Nec hauſtus aquæ frigidæ nomine Dei datus caret præmio. Matth. 10.*

f Quæ ſancti patriarchæ.} *Iacob moriens iniunxit Ioſeph filio, vt in monumentum maiorum ſuorum inferretur, nec relinqueretur in Aegypto. Gen. 47. Ipſe quoq; Ioſeph fratribus mandauit, vt & ipſi meminiſſent, & ita poſteris traderent, cùm migrarent in terram illam patribus à Deo promiſſam, oſſa ſua in eam vti transferrent Geneſis vltimo.*

De captiuitate ſanctorum, quibus nunquam diuina ſolatia defuerunt.

CAP. XIIII.

SED multi, inquiunt, Chriſtiani etiam captiui ducti ſunt. Hoc ſanè miſerrimum eſt, ſi aliquò duci potuerunt, vbi Deum ſuum non inuenerunt. Sunt in ſcripturis ſanctis huius etiam cladis magna ſolatia. [a] Fuerunt in captiuitate tres pueri, fuit Daniel, fuerunt [b] alij prophetæ, nec Deus defuit conſolator. Sic ergo nõ deſeruit fideles ſuos ſub dominatione gentis, licet barbaræ, tamen humanæ, qui prophetam non deſeruit nec [c] in viſceribus beluæ. Hæc quoque illi cum quibus agimus malunt irridere, quàm credere: qui tamen in ſuis literis credunt [d] Arionem Methymnæum nobiliſſimum citharistam, cùm eſſet eiectus de naui, exceptũ Delphini dorſo, & ad terras peruectum. Verùm illud noſtrum de Iona incredibilius eſt. Planè incredibilius, quia mirabilius: & mirabilius, quia potentius.

L. VIVES.

a FVerunt in captiuitate.} *Danielis primo: Ananias, Miſael, & Azarias cum Daniele captiui fuerunt Nabuchodonoſoris.*

b Alij prophetæ.} *Vt Hieremias, Ezechiel, & alij.*

c In viſceribus beluæ.} *Ionam intellige, qui triduum fuit in ventre ceti, imago hæc eſt Chriſti ſeruatoris reſurgentis è morte ad vitam.*

d Arionem Methymnæum.} *Arionis fabula & Delphini vulgata eſt apud ſcriptores, Herodotus eam primus ſcripſit, libro Muſarum primo hinc Ouidius in Faſtis, & Plinius libro nono, & Gellius lib. xvi, & Ælianus De animalibus, & alij permulti. Fuit Arion citharœdus ex Methymna Lesbi inſulæ oppido, temporibus ſeptẽ Græ-*

ciæ ſapientum , nam Periandro fuit chariſſimus. Sunt qui putent eum tragici carminis fuiſſe inuentorem, chorúmq; inſtituiſſe, & ceciniſſe carmen dithyrambicum. Hic cùm ex Italia magno facto quæſtu domum rediret, viderétque pecuniæ gratia coniurare in ſuam perniciem nautas, rogauit vt ſibi cæteris captis, vitam ſolam relinquerent: cúmque id non impetraſſet, blāditiis exorauit, vt fidibus pauliſper liceret canere, quò mortem ſuam cantu illo conſolaretur. Ad ſuauitatem ſonitus congregatos ferunt Delphinos aliquot, ipſúmque Ariona non ignarum naturæ illius animalis, antequam inde dilaberetur, cum cithara & toto cultu deſiliiſſe in dorſum vnius ex illis, qui eum placidè ad Tænarum deuexit: ibíque viſitur ſimulachrum delphini vehentis, & hominis inſidentis. Plinius aſſerit eſſe delphinum amicum homini animal, idque multis exemplis confirmat.

e Quia mirabilius.} *Intra viſcera ſeruatum eſſe tam diu.*

De Regulo, in quo captiuitatis ob religionem etiam ſponte tolerandæ extat exemplum, quod tamen illi Deos colenti prodeſſe non potuit.

CAP. XV.

HAbent tamen iſti de captiuitate religionis cauſa etiã ſponte toleranda , & in ſuis præclaris viris nobiliſſimum exemplum.[a] Marcus Attilius Regulus Imperator populi Romani captiuus apud Carthaginienſes fuit. Qui cùm ſibi mallent à Romanis ſuos reddi, quàm eorum tenere captiuos, ad hoc impetrandum etiam iuſtum præcipuè Regulum cum legatis ſuis Romam miſerunt, prius iuratione conſtrictum, ſi quod volebant minimè peregiſſet, redit urum eſſe Carthaginẽ. Perrexit ille, atque in ſenatu contraria perſuaſit: quoniam non arbitrabatur vtile eſſe Romanæ reip. mutare captiuos. Nec poſt hanc perſuaſionem à ſuis ad hoſtes redire cõpulſus eſt: ſed quod iurauerat, id ſponte impleuit. At illi eum excogitatis atq; horrẽdis cruciatibus necauerunt. [b] Incluſum quippe anguſto ligno vbi ſtare cogeretur, clauíſque acutiſſimis vndiq; cõfixo, vt ſe in nullam eius partẽ ſine pœnis atrociſſimis inclinaret, etiam vigilando peremerunt. Meritò certè laudant virtutem, tam magna infœlicitate maiorem. [c] Et per deos ille iurauerat, quorum pro cultu prohibito, has generi humano clades iſti opinantur infligi. Qui ergo propterea colebantur, vt iſtam vitam proſperam redderent, ſi verum iuranti has irrogari pœnas ſeu voluere, ſeu permiſere, quid periuro grauius irati facere potuerunt?

Sed

[d] Sed cur ratiocinationem meam nō potius ad vtrunque concludam? Deos certè ſi ille coluit, vt propter iuriſiurãdi fidē, nec remaneret in patria, nec inde quolibet ire, ſed ad ſuos acerrimos inimicos redire minimè dubitaret: hoc ſi huic vitæ vtile exiſtimabat, cuius tam horrendum exitum meruit, proculdubio fallebatur. Suo quippe docuit exemplo, nihil Deos ad iſtam temporalem fœlicitatem ſuis prodeſſe cultoribus, quandoquidem ille eorum deditus cultui, & victus & captiuus abductus eſt: & quia noluit aliter quàm per eos iurauerat facere, nouo ac prius inaudito nimiúmque horribili ſupplicij genere cruciatus extinctus eſt. ſi autem cultus deorum poſt hãc vitam velut mercedem reddit fœlicitatem, cur calumniãtur temporibus Chriſtianis, ideo dicētes Vrbi accidiſſe illam calamitatē, quia deos ſuos colere deſtitit, cùm potuerit etiam illos diligentiſſimè colens tam infœlix fieri, quã ille Regulus fuit? Niſi fortè contra clariſſimam veritatem, tãta quiſquam dementia miræ cæcitatis obnititur, vt cōtendere audeat vniuerſam ciuitatē deos colentem infœlicē eſſe non poſſe, vnū verò hominē poſſe: quòd videlicet potentia deorum ſuorum multos potius ſit idonea cōſeruare, quàm ſingulos, [e] cū multitudo conſtet ex ſingulis? Si autem dicūt M. Regulum etiam in illa captiuitate, illíſq; cruciatibus corporis, animi [f] virtute beatum eſſe potuiſſe, virtus potius vera quæratur, qua beata poſſit eſſe & ciuitas. Neq; enim aliunde beata ciuitas, aliunde homo: cùm aliud ciuitas nō ſit, quàm concors hominū multitudo. Quamobrem nondum interim diſputo, qualis in Regulo virtus fuerit. Sufficit nūc quòd iſto nobiliſſimo exēplo coguntur fateri, nō propter corporis bona, vel earū rerum quæ extrinſecus homini accidunt, colēdos Deos: quandoquidem ille carere his omnibus maluit, quàm deos, per quos iurauit, offendere. Sed quid faciemus hominibus qui gloriãtur talem ſe habuiſſe ciuem, qualem timent habere ciuitatem? Quòd ſi non timēt, tale ergo aliquid, quale accidit Regulo, etiam ciuitati tam diligenter, quàm ille, deos colenti accidere potuiſſe fateantur, & Chriſtianis temporibus non calumnientur. Verùm quia de illis Chriſtianis orta quæſtio eſt, qui etiam captiui ducti ſunt: hoc intueantur & taceant, qui ſaluberrimæ religioni hinc impudenter atque imprudenter illudunt: quia ſi diis eorum probro non fuit, quòd attentiſſimus cultor illorum, dum eis iuriſiurandi fidem ſeruaret, patria caruit, dum

aliam nō haberet, captiuúſq; apud hoſtes lōga morte & ſupplicio nouæ crudelitatis occiſus eſt, multò minus nomen criminandum eſt Chriſtianum, in captiuitate ſacratorum ſuorum, qui ſupernam patriam veraci fide expectantes, etiam g in ſuis ſedibus peregrinos ſe eſſe nouerunt.

L. VIVES.

Attilius Regulus.

MArcus Attilius Regulus.} *Hiſtoria hæc eſt etiam celebris: ſcribunt eam plurimi. M. Attilius Regulus primo Punico bello conſul cum L. Manlio Vulſone factus eſt: vtrique conſuli Africum bellum eſt mandatum: quod ſolum ea tempeſtate gerebat po. Ro. Attilius primus omnium Romanorum exercitum in Africam tranſportauit, ibíque victos aliquot præliis Carthaginienſes implorare aliena auxilia coëgit. Accitus eſt è Lacedæmone Xanthippus homo in bellis exercitatiſſimus, cuius virtute reparatum eſt bellum, & commiſſa pugna, in qua Ro. exercitus eſt cæſus, & ipſe Imperator Attilius in poteſtatem hoſtium viuus venit. Qui cùm per aliquot annos eſſet inter alios captiuos Carthagine ſeruatus, anno belli quarto decimo, à condita Roma quingenteſimo tertio, ad ſenatum legatus de commutandis captiuis miſſus eſt, fide data rediturū ſe, ſi non impetraſſet, cuius gratia mittebatur. Romam cùm veniſſet, ſenatúſque illi datus eſſet, ſententiam eſt à conſule conſulari rogatus loco, quam dicere primùm recuſauit. Deinde iuſſus à ſenatu dicere, diſſuaſit quod Carthaginienſes petebāt, quòd captiui Carthaginienſes qui Romæ erant, iuuenes eſſent, & bello boni: Romani verò, qui eſſent Carthagine, ſenes, belló iam inutiles, nec conſiliis magnopere neceſſarij. Itaque ei cunctus ſenatus aſſenſus eſt. Cúmque à liberis, conſanguineis, gentilibus, propinquis, neceſſariis, clientibus, quæ maxima pars populi erat, retineretur, fidē hoſti datam liberare prorſus voluit, non ignarus infecta re, & quidem ſe diſſuadente infenſiſſimos ſibi Afros habiturum, moriendúmque ſibi per exquiſitiſſima ſupplicia eſſe. Ita Carthaginem reuerſus, legatione renunciata, per longa & noua cruciamenta interiit.*

b Incluſum.} *Alij alio dicunt eum mortis genere periiſſe: in perpetua vigilia conſentiunt omnes. Valerius libro nono de machina in qua vndique præacuti ſtimuli eminebant, meminit, quem Auguſtinus ſequitur.*

c Et per Deos.} *Significantius fuiſſet, ſi addidiſſet quod emphaſin haberet: Et per illos Deos ille iurauerat, quorum, &c.*

d Sed cur ratiocinationem meam.} *Dilemma. ſi præmium bene cultæ religionis illorum Deorum eſt in hac vita, cur ſic obiit Attilius eius obſeruantiſſimus? ſi eſt poſt hanc vitam, cur proſperitatem huius tanquam mercedem expetant?*

Cùm

e Cùm multitudo conſtet ex ſingulis.} *Si ſint ergo ſinguli miſeri, quî poterit eſſe multitudo fœlix?*

f Virtute beatum.} *Sic Cicero ſentit multis in locis, ſic Seneca, ſic docti & ſapientes omnes, qui de Regulo loquuntur.*

g In ſuis ſedibus.} *Terreſtribus.*

An ſtupris, quæ etiam ſanctarum forte virginum eſt paſſa captiuitas, contaminari potuerit virtus animi, ſine voluntatis aſſenſu.

CAP. XVI.

MAgnum ſanè crimen ſe putant obiicere Chriſtianis, cùm eorum exaggerantes captiuitatem, addunt etiam ſtupra commiſſa, non ſolùm in aliena matrimonia virginéſque nupturas, ſed etiam in quaſdam ſanctimoniales, Hîc verò non fides, non pietas, nó ipſa virtus quæ caſtitas dicitur, ſed noſtra potius diſputatio[a] inter pudorem atque rationem quibuſdam coarctatur anguſtiis. [b] Nec tantùm curamus hîc alienis reſponſionem reddere, quantum ipſis noſtris conſolationem. Sit igitur in primis poſitum atque firmatum, virtutem qua rectè viuitur[c] ab animi ſede membris corporis imperare, ſanctúmque corpus vſu fieri ſanctæ voluntatis. Qua inconcuſſa ac ſtabili permanente, quicquid alius de corpore, vel in corpore fecerit, [d]quod ſine peccato proprio non valeat euitari, præter culpam eſſe patientis. Sed quia non ſolùm quod ad dolorem, verumetiam quod ad libidinem pertinet, in corpore alieno perpetrari poteſt, quicquid tale perpetratum fuerit, & ſi retentam conſtantiſſimo animo pudicitiam non excutit, pudorem tamen incutit: ne credatur factum cum mentis etiam voluntate, quod fieri fortaſſe ſine carnis aliqua voluptate non potuit. Ac per hoc & quæ ſe occiderunt, ne quicquam huiuſmodi paterentur, quis humanus affectus eis nolit ignoſci? Et quæ ſe occidere noluerunt, ne ſuo facinore alienum flagitium deuitarent, quiſquis eis hoc crimini dederit, ipſe crimine inſipientiæ non carebit.

L. VIVES.

a INter pudorem atque rationem.} *Pudor enim prohibet etiam corporis violationem non vocari malam, ratio id iubet.*

b. Nec tantùm.} *Erunt hæc quæ dicentur noſtris Chriſtianis mulieribus, quarum corpora violata ſunt, vice cuiuſdam conſolationis.*

c Ab animi ſede.} *Sic Platonici in capite, tanquam in arce, ratio-*

nem cum virtute ſtatuunt, mandatricem operum proſpectur ámque laberi, vt Claudianus inquit.

d Quod ſine peccato.} *Nam alio modo, ſi ſine peccato noſtro vitare poſſumus, anniti pro viribus debemus, vt vitetur.*

De morte voluntaria ob metum pœnæ ſiue dedecoris.

CAP. XVII.

NAm vtique ſi non licet priuata poteſtate alicui hominem occidere vel nocentem, cuius occidendi licentiam lex nulla concedit, profectò etiam qui ſeipſum occidit, homicida eſt. Et tantò fit nocentior cùm ſe occiderit, quantò innocẽtior in ea cauſa fuit, qua ſe occidendum putauit.[a] Nam ſi Iudæ factũ meritò deteſtamur,[b] eúmque veritas iudicat, cùm ſe laqueo ſuſpendit, ſceleratæ illius traditionis auxiſſe potius quàm expiaſſe commiſſum, quoniam Dei miſericordiam deſperando[c] exitiabiliter pœnitens, nullum ſibi ſalubris pœnitentiæ locum reliquit: quantò magis à ſuá nece ſe abſtinere debet, qui tali ſupplicio, quid in ſe puniat non habet? Iudas enim cùm ſe occidit, ſceleratum hominem occidit: & tamen non ſolùm Christi, verumetiam ſuæ mortis reus finiuit hanc vitam, quia licet propter ſuum ſcelus, alio ſcelere ſuo occiſus eſt.

L. VIVES.

a NAm ſi Iudæ factum.} *Hoc notum eſt omnibus ex Euangelio.*

b Eúmque veritas iudicat.} *Actuum primo Petrus, & quòd dominum prodiderit, & quòd ſe ſuſpenderit impiè & nefariè feciſſe pronunciat.*

c Exitiabiliter:} *Ita enim pœnituit eum, vt non ſatis ſe poſſe pœnitere tanti ſceleris deſperarit.*

De aliena violentiarum libidine, quam in oppreſſo corpore mens inuita perpetitur.

CAP. XVIII.

CVr autem homo qui mali nihil fecit, ſibi malefaciat, & ſeipſum interficiendo hominem interficiat innocentem, ne alium patiatur nocẽtem: atque in ſe perpetret peccatum proprium, ne in eo perpetretur alienum? At enim, ne vel aliena polluat libido metuitur. Non polluet ſi aliena erit. Si autem polluet aliena non erit. Sed cùm pudicitia virtus ſit animi,[a] comitémque habeat fortitudinem, qua potius quælibet mala tolerare, quàm malo conſentire decernat.[b] Nullus autem magnanimus & pudicus in poteſtate

habeat,

,, habeat,quid de ſua carne fiat, ſed tantùm quid annuat men-
,,te,vel renuat : Quis tandem ſana mente putauerit ſe per-
,,dere pudicitiam , ſi fortè in apprehenſa & oppreſſa car-
,,ne ſua exerceatur & expleatur libido non ſua ? Si enim hoc
,,modo pudicitia perit , profectò pudicitia virtus animi
,,non erit:nec pertinebit[c] ad ea bona quibus bene viuitur , ſed
,,in bonis corporis numerabitur:qualia ſunt,vires , pulchritu-
,,do,ſana integráque valetudo , ac ſi quid huiuſcemodi eſt, [d]
,,quæ bona,etiam ſi minuantur,bonã iuſtámque vitam omnino
,,non minuunt. [e]Quòd ſi tale aliquid eſt pudicitia,vt quid pro
illa ne amittatur, etiam cum periculo corporis laboratur?
Si autem animi bonum eſt,[f] etiam oppreſſo corpore non a-
mittitur. Quinetiam ſanctæ continentiæ bonum eſt,cùm im-
munditiæ carnalium concupiſcentiarum non cedit, & ipſum
corpus ſanctificatur: & ideo cùm eis non cedere inconcuſſa
intentione perſiſtit,[g]nec de ipſo corpore perit caſtitas , quia
eo ſanctè vtendi perſeuerat voluntas , & quantum in ipſo eſt
etiam facultas. Neque enim eo corpus ſanctum eſt , quòd e-
ius membra ſunt integra , aut eo quòd nullo contrectantur
attactu , cùm poſſint diuerſis etiam caſibus , vulnerata vim
perpeti: & medici aliquando ſaluti opitulantes , hæc ibi fa-
ciant,quæ horret aſpectus. [h] Obſtetrix virginis cuiuſdam in- ,,
tegritatem manu velut explorans,ſiue maleuolentia,ſiue in- ,,
ſcitia,ſiue caſu dum inſpicit,perdidit. Non opinor quenquam ,,
tam ſtultè ſapere,vt huic periiſſe aliquid exiſtimet, etiam de
ipſius corporis ſanctitate, quamuis membri illius integritate
iam perdita. Quocirca propoſito animi permanẽte,per quod
etiam corpus ſanctificari meruit , [i] nec ipſi corpori aufert
ſanctitatem violentia libidinis alienæ, quàm ſeruat perſeue-
rantia continentiæ ſuæ. An verò ſi aliqua fœmina mente cor-
rupta,violatóque propoſito , quod Deo vouerat , pergat vi-
tianda ad deceptorem ſuum,adhuc eam pergentem ſanctam
vel corpore dicimus , ea ſanctitate animi per quam corpus
ſanctificabatur amiſſa atq. deſtructa:abſit hic error. Et hinc
potius admoneamur,ita nõ amitti corporis ſanctitatem, ma-
nente animi ſanctitate , etiam corpore oppreſſo, ſicut amit-
titur corporis ſanctitas violata animi ſanctitate , etiam cor-
pore intacto. Quamobrem quia non habet quod in ſe mor-
te ſpontanea puniat fœmina , ſine vlla conſenſione ſua vio-
lenter oppreſſa, & alieno compreſſa peccato : quantò minus

antequam hoc fiat, ne admittatur homicidium certum, cùm ipſum flagitium quamuis alienum adhuc pendet incertum? An fortè huic perſpicuæ rationi, qua dicimus corpore oppreſſo, nequaquam propoſito caſtitatis vlla in malum conſenſione mutato, illius tantùm eſſe flagitiũ qui opprimens concubuerit, non illius quæ oppreſſa concumbenti nulla voluntate conſenſerit, contradicere audebunt hi, contra quos fœminarum Chriſtianarum in captiuitate oppreſſarum, nõ tantùm mentes, verùm etiam corpora ſancta defendimus?

L. VIVES.

a Comitémq; habeat fortitudinem. } *Connexæ namque ſunt virtutes omnes, & inter ſeſe complexæ, vt philoſophi docent. Sed eſt nonnullis maior inter ſe cognatio & coniunctio, quàm cum aliis.*

b Nullus autem magnanimus. } *Hic Plutarchus, niſi memoria fallor, ex Menandro dicit, non eſſe boni ac fortis viri dicere: Hoc non patiar. eſſe verò eius dicere: Hoc non faciam.*

Bona triplicia.

c Ad ea bona. } *Ad virtutes: nam triplex genus bonorum fecerunt Platonici & Peripatetici, quos populus ſecutus eſt: bonorum animi, bonorum corporis, bonorum fortunæ ſiue externorum.*

d Quæ bona etiamſi. } *Hoc non modò ex ſententia Stoicorum, ſed etiam Platonis & Peripateticorum: qui externa & corporis bona, tametſi ad beatitudinem nonnihil, ad bonam tamen ſanctámque vitam nihil dicebant pertinere.*

e Quòd ſi tale aliquid. } *Si ex bonis eſt corporis, non eſt tanti, vt corporis iactura fiat propter eam: præſtantius enim debet cenſeri corpus quàm ipſa.*

f Etiam oppreſſo corpore } *Sic ægram animi Brutus & Colatinus Lucretiam conſolabantur, de qua proximo loquetur capite, auertendo noxam à coacta in autorem delicti, vt inquit Liuius, mentem peccare, non corpus. Et vnde cõſilium abfuerit culpam abeſſe: Et nutrix illa apud Senecam in Hippolyto: Mens impudicam facere, non caſus ſolet.*

g Nec de ipſo. } *Caſtitas corporis ex illa manat, quæ in mente eſt.*

h Obſtetrix virginis cuiuſdam. } *Videtur rem factam narrare, quoniam cuiuſdam dicit.*

i Nec ipſi corpori. } *Quàm ad vulgarem ſenſum illud dictum eſt, ſiue à Bruto, ſiue à Liuio, homine vtroque ingenij & prudentiæ non vulgaris, de ſanguine Lucretiæ iam occiſæ loquente: Per hunc caſtiſſimum ante regiam iniuriam ſanguinem iuro. quaſi verò poſt regiam iniuriam non etiam fuerit caſtiſſimus, ſi libido omnis ab animo abfuerit, vt abfuiſſe putant.*

De Lucretia, quæ ſe ob illatum ſibi ſtuprum peremit.

CAP. XIX.

[a] LVcretiam certè matronam nobilem veterémque Romanam, pudicitiæ magnis efferunt laudibus. Huius corpore cùm violenter oppreſſo, Tarquinij regis filius libidinoſè potitus eſſet, illa ſcelus improbiſſimi iuuenis marito Colatino, & propinquo Bruto, viris clariſſimis & fortiſſimis indicauit, cóſque[b] ad vindictam cóſtrinxit. Deinde fœdi in ſe commiſſi ſceleris ęgra atque impatiens ſe peremit. Quid dicemus? Adultera hæc, an caſta iudicanda eſt? quis in hac controuerſia laborandum putauerit? Egregiè quidam ex hoc veracitérque declamans ait: Mirabile dictu, duo fuerunt, & adulterium vnus admiſit. Splendidè atque veriſſimè. Intuens enim in duorum corporum commixtione, vnius inquinatiſſimam cupiditatem, alterius caſtiſſimam voluntatem: & non quid coniunctione membrorum, ſed quid animorum diuerſitate ageretur, attendens: Duo, inquit, fuerunt, & adulterium vnus admiſit. Sed quid eſt hoc, quod in eam grauius vindicatur, quę adulteriũ non admiſit?[d] Ille patria etiam cum patre pulſus eſt: hæc ſummo eſt mactata ſupplicio. Si non eſt illa impudicitia, qua inuita comprimitur, non eſt hæc iuſtitia, qua caſta punitur. Vos appello leges iudicéſq. Romani. Nempe poſt patrata facinora, nec quenquam[e] ſceleſtũ & indemnatum impunè voluiſtis occidi. Si ergo ad veſtrũ iudicium quiſquam deferret hoc crimen, vobíſque probaretur: non ſolùm indemnatam, verũ etiam caſtam & innocentem interfectam eſſe mulierem: nónne eum qui id feciſſet, ſeueritate congrua plecteretis? Hoc fecit illa Lucretia, illa ſic prædicata Lucretia innocentem, caſtam, vim perpeſſam [f] Lucretiam inſuper interemit. Proferre ſententiam. Quòd ſi propterea non poteſtis, quia non aſtat, quam punire poſſitis, cur interfectricem innocentis & caſtæ tanta prædicatione laudatis? Quam certè apud infernos iudices, etiam tales, quales poetarum veſtrorum carminibus cantitantur, nulla ratione defenditis.[g] conſtitutam ſcilicet inter illos.

Qui ſibi letum
Inſontes p perere manu, lucémque peroſi,
Proiecere animas.

Cui ad ſuperna redire cupienti

Fata obſtant, triſtique palus innabilis vnda Alligat.

An fortè ideo ibi non eſt, quia non inſontē, ſed malè ſibi conſciam ſe peremit? Quid ſi enim [h] quod ipſa tantūmodo noſſe poterat, quamuis iuueni violenter irruenti, etiam ſua libidine illecta conſenſit? Idq; in ſe puniens ita doluit, vt morte putaret expiādum? quanquam ne ſic quidem occidere ſe debuit, ſi fructuoſam poſſet apud deos falſos agere pœnitentiam. Verūtamen ſi fortè ita eſt, falſúmque eſt illud, quòd duo fuerunt, & adulterium vnus admiſit, ſed potius ambo adulterium cōmiſerunt, vnus manifeſta inuaſione, altera latente conſenſione, non ſe occidit inſontem, [i] & ideo poteſt à literatis eius defenſoribus dici non eſſe apud inferos inter illos qui ſibi letum inſontes peperere manu. Sed ita hæc cauſa ex vtroque latere coarctatur, vt ſi extenuatur homicidium, adulterium cōfirmetur: ſi purgatur adulterium, homicidium cumuletur. [k] Nec omnino inuenitur exitus, vbi dicitur: Si adultera, cur laudata? ſi pudica, cur occiſa? Nobis tamē in hoc tā nobili fœminæ huius exemplo, ad iſtos refutandos, qui Chriſtianis fœminis in captiuitate compreſſis, alieni ab omni cogitatione ſanctitatis inſultant: ſufficit quod in præclaris eius laudibus dictum eſt: Duo fuerunt, & adulterium vnus admiſit. Talis enim ab eis Lucretia magis credita eſt, quæ ſe nullo adulterino potuerit maculare cōſenſu. Quod ergo ſeipſam quoniam adulterium pertulit, etiam non adultera occidit, non eſt pudicitiæ charitas, ſed pudoris infirmitas. Puduit enim eam turpitudinis alienæ in ſe cōmiſſæ, [l] etiā ſi nō ſecum: [m] & Romana mulier laudis auida nimium verita eſt, ne putaretur quod violenter eſt paſſa cùm viueret, libēter paſſa, [n] ſi viueret. Vnde ad oculos hominū mentis ſuæ teſtem illā pœnā adhibendam putauit, quibus conſcientiam demonſtrare non potuit. Sociam quippe facti ſe credi erubuit, ſi quod alius in ea fecerat turpiter, ferret ipſa patienter. Non hoc fœminæ Chriſtianæ fecerūt, quæ paſſæ ſimilia viuūt. Tamē nec in ſe vltæ ſunt crimen alienū, ne aliorū ſceleribus adderent ſua, ſi quoniam hoſtes in eis concupiſcendo ſtupra cōmiſerant, illæ in ſeipſis homicidia erubeſcenda committerent. Habent quippe intus gloriam caſtitatis, [o] teſtimonium conſcientiæ: habent autem coram oculis Dei ſui, nec requirunt amplius: vbi quid rectè faciant, non amplius habent. ne deuient ab autoritate legis diuinæ, cùm malè deuitant offenſionem ſuſpicionis humanæ.

L. VIVES.

a Lucretiam certè.} *Hæc Lucretiæ hiſtoria vulgaris eſt quamuis eam Dionyſius paulum aliter, quàm Liuius tradat, ſed in ſumma rei conſentiunt.*

b Ad vindictam conſtrinxit.} *Liuius verbis Lucretiæ, Sed date dextras fidémque haud impune adultero fore. datâ ordine omnes fidem.*

c Egregiè quidam.} *Nondum quis hic fuerit legi. Scholiaſtes noſter Vergilium dicit eſſe, ac ſe à magno quodam viro, qui hiſtorias multas legerat, ſcriptum inueniſſe. Quaſi verò qui multas legit hiſtorias, poſſit ex ſe nouam de rebus antiquis confingere. Sed nec Vergilius declamauit vnquam, nec cauſam egiſſe niſi vnam, ídque ſemel traditur, ac forſan in illa vna, quæ nunquam extitit, magnus ille hiſtoriarum lector diuinauit hoc dictum eſſe. Cuius rei affirmandæ licentiam habebat, quia multas legerat hiſtorias, & eò maiorem, ſi vel licentiatus erat, vel doctor.* *Vergilius egit cauſam vnam.*

d Ille patria.} *Expulſus Tarquinius rex cum regia ſtirpe. de hoc libro tertio.*

e Sceleſtum & indemnatum.} *Cicero ſcribit de capite ciuis Romani legibus eſſe cautum, ne iudicium ferretur, niſi à toto populo magnis comitiis quæ dicuntur Centuriata. Modum & ordinem iudicij ponit in oratione Pro domo ſua, & Plutarchus in Gracchis.* *De capite ciuis Ro. qualiter iudicabatur*

f Lucretiam inſuper.} *Hoc enim auget rem, Lucretiam fuiſſe: hoc eſt, patritiam & primariam ciuitatis fœminam.*

g Conſtitutam ſcilicet inter illos} *Vergilius in ſexto, nouem circulis inferna contineri narrat: in quorum tertio dicit.* *Inferorum nouem circuli.*

Proxima deinde tenent mœſti loca, qui ſibi letum
Inſontes peperere manu, lucémque peroſi,
Proiecere animas: quàm vellent æthere in alto
Nunc & pauperiem & duros perferre labores?
Fata obſtant, triſtíque palus innabilis vnda
Alligat, & nouies Styx interfuſa coërcet.

h Quod ipſa tantummodo.} *Neque enim alius ſcire poteſt, an & ipſa voluptate aliqua delinita tacitè conſenſerit.*

i Et ideo poteſt non literatis eius defenſoribus.} *Melius ſic: Ideo poteſt à literatis eius defenſoribus, vel à non literatis eius defenſoribus.*

k Nec omnino inuenitur exitus.} *Dilemma eſt hoc: Si adultera, cur laudata? ſi pudica, cur occiſa? Hoc genus argumenti veteres, qui de rhetorica præceperunt arte, vel infirmatione alterius partis ſolui dicunt, vel conuerſione, quam ἀντιστροφὴν vocant. Exempla ſunt phe.* *Dilemma. Antiſtro-*

apud Cicęronem in Rhet. Neutrum inueniri poſſe huic concluſioni exitum Auguſtinus dicit.

l Etiã ſi non ſecum.} *Nam aliena ipſa fuit à conſenſu turpitudinis.*

Romani laudis auidi.

m Et Rom. mulier.} *Romana enim gens auidiſſima fuit laudis, de qua dictum eſt:*

Vincit amor patriæ, laudúmque immenſa cupido.

Quin & ipſa Lucretia, vt Ouid. de ea inquit in Faſtis.

Succubuit famæ victa puella metu.

n Si viueret.} *Poſt adulterium in ſe perpetratum.*

o Teſtimonium conſcientiæ.} *Paulus 2 ad Corinth. 1. Nam gloria noſtra hæc eſt, teſtimonium conſcientiæ noſtræ. Idem Stoici & cuncti ex gentibus ſapientes dixerunt.*

Nullam eſſe autoritatem, quæ Chriſtianis in qualibet cauſa ius voluntariæ necis attribuat. CAP. XX.

NEque enim fruſtra in ſanctis canonicis libris nuſquã nobis diuinitus pręceptum permiſſúmve reperiri poteſt, vt vel ipſius adipiſcendæ immortalitatis, vel vllius carendi cauendíve mali cauſa, nobiſmetipſis necem inferamus. Nam & prohibitos nos eſſe intelligendum eſt, vbi lex ait: Non occides: præſertim: quia non addidit, proximum tuũ: ſicut falſum teſtimonium cùm vetaret: Falſum, inquit, teſtimonium non dices aduerſus proximum tuum. Nec ideo tamẽ ſi aduerſus ſeipſum quiſquam falſum teſtimonium dixerit, ab hoc crimine ſe putauerit alienum, quoniam regulam diligẽdi proximum à ſemetipſo dilector accepit: quandoquidẽ ſcriptum eſt: Diliges proximum tuum ſicut teipſum. Porrò ſi falſi teſtimonij non minus reus eſt, qui de ſeipſo falſum fatetur, quàm ſi aduerſus proximum hoc faceret: cùm in eo præcepto, quo falſum teſtimonium prohibetur, aduerſus proximum prohibeatur, poſsítque non rectè intelligentibus videri non eſſe prohibitũ, vt aduerſus ſeipſum quiſquam falſus teſtis aſſiſtat: quantò magis intelligendum eſt, non licere homini ſeipſum occidere, cùm in eo quod ſcriptũ eſt: Nõ occides: nihilo deinde addito, nullus, nec ipſe vtique cui præcipitur, intelligitur exceptus? Vnde quidam hoc præceptum etiã in beſtias ac pecora conantur extendere, vt ex hoc nullum etiam eorũ liceat occidere. Cur nõ ergo & herbas, & quicquid humo radicitus alitur ac figitur? Nam & hoc genus rerum, [a] quanuis non ſentiat, dicitur tamẽ viuere: ac per hoc poteſt & mori: proinde etiam cùm vis adhibetur, occidi, Vnde & Apoſtolus

lus cùm de huiuſcemodi ſeminibus loqueretur: Tu, inquit, quod ſeminas non viuificatur, niſi prius moriatur. Et in Pſalmo ſcriptum eſt: Occidit vites eorum in grandine. Nunquid igitur ob hoc cùm audimus: Non occides, virgultum vellere nefas dicimus, & Manichæorum errori inſaniſſimè acquieſcimus? His igitur deliramentis remotis, cùm legimus, Non occides: ſi propterea non accipimus hoc dictum eſſe de frutetis: quia nullus eſt eis ſenſus: nec de animantibus irrationalibus, volatilibus: natatilibus, ambulatilibus, reptilibus: quia nulla nobis ratione ſociantur, quam non eis datum eſt nobiſcum habere communem: vnde iuſtiſſima ordinatione creatoris & vita & mors eorum noſtris vſibus ſubditur: reſtat ergo vt de hominibus intelligamus, quod dictum eſt, Non occides: non alterum, ergo nec te. Neque enim qui ſe occidit, aliud quàm hominem occidit. *Pſ.77.*

L. VIVES.

a Qvanuis non ſentiat, dicitur viuere. } *Ariſtoteles animatos dicit ſtirpes, & viuentes, inſenſibiles tamen. Plato ex Empedoclis ſententia animales illos ait, & ſentientes. Vtrumcunque ſit, mori poſſunt, quia viuunt.* *Stirpes animati.*

De interfectionibus hominum, quæ ab homicidij crimine excipiũtur.

CAP. XXI.

Qvaſdam verò exceptiones eadẽ ipſa diuina fecit autoritas, vt nõ liceat hominem occidi. Sed his exceptis quos Deus occidi iubet, ſiue data lege, ſiue ad perſonam pro tempore expreſſa iuſſione. Non autem ipſe occidit, qui miniſterium debet iubenti, ſicut adminiculum gladius eſt vtenti. Et ideo nequaquam contra hoc præceptum fecerunt, quo dictum eſt, Non occides: [a] qui Deo autore bella geſſerunt, aut perſonam gerentes publicæ poteſtatis ſecundùm eius leges, hoc eſt, iuſtiſſimæ rationis imperium, ſceleratos morte punierunt. Et Abraham non ſolùm non eſt culpatus crudelitatis crimine, verumetiam laudatus eſt nomine pietatis, quòd voluit filium nequaquam ſceleratè, ſed obedienter occidere. Et meritò quæritur, vtrum pro iuſſu Dei ſit habendum, quod [b] Iepte filiam quæ patri occurrit, occidit, cùm ſe immolaturum Deo id vouiſſet, quod ei redeunti de prælio victori primitus occurriſſet. [c] Nec Sampſon aliter excuſatur: quòd ſeipſum cum hoſtibus ruina domus oppreſſit: niſi quia ſpiritus latenter hoc iuſſerat, qui per *Abraham* *Iepte* *Sampſon*

illum miracula faciebat. His igitur exceptis, quos vel lex iuſta generaliter, vel ipſe fons iuſtitiæ Deus ſpecialiter occidi iubet, quiſquis hominem vel ſeipſum, vel quemlibet occiderit, homicidij crimine innectitur.

L. VIVES.

QVi Deo autore.} *Vt Iudæi, qui geſſerunt quidem bella, ſed iubente diſertis verbis Deo. Quòd ſi illi pij ſunt habiti, quód vt Deo parerent contra humanitatem omnem bellum & cædem hoſtibus attulerunt, profectò non poſſumus nos non eſſe omnium maximè impij, qui tam multa millia etiam Chriſtianorum vetante Deo contrucidemus.*

b Iepte.} *Iud. 11. cuius factum ſimile videtur ei quod de Agamemnone ſcribunt Tragici qui in Aulide filiam* Iphigeniam *immolauit Dianæ. Iepte ſacrificium multi reprobant: nam votum de his rebus, quæ ſolent immolari cum bona Dei gratia, erat interpretandum, vt illud quoque Agamemnonis.*

c Nec Sampſon }*Iudicum decimoſexto.*

Quòd nunquam poſsit mors voluntaria ad magnitudinem animi pertinere.

CAP. XXII.

ET quicunque hoc in ſeipſis perpetrauerunt, animi magnitudine fortaſſe mirandi, non ſapientiæ ſanitate laudandi ſunt. Quanquam ſi rationem diligentius conſulās, nec ipſa quidem animi magnitudo rectè nominatur, vbi quiſque non valendo tolerare, vel quæque aſpera, vel aliena peccata, ſe ipſū interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur, quæ ferre non poteſt, vel duram ſui corporis ſeruitutem, vel ſtultam vulgi opinionem. Maiórque animus meritò dicendus eſt, qui vitam ærumnoſam magis poteſt ferre, quàm fugere, & humanum iudicium maximè vulgare, [a] quod plerunque caligine erroris inuoluitur, præ conſcientię luce ac puritate contemnere. Quamobrem ſi magno animo fieri putādum eſt, cùm ſibi homo ingerit mortem, ille potius[b] Cleombrotus in hac animi magnitudine reperitur: quē ferunt lecto Platonis libro, vbi de immortalitate animæ diſputauit, ſe præcipitem dediſſe de muro, atque ita ex hac vita migraſſe ad eam, quam credidit eſſe meliorem. Nihil enim vrgebat aut calamitatis, aut criminis, ſeu verum, ſeu falſum, quod non valendo ferre ſe auferret, ſed ad capeſſendam mortem, atque ad huius vitæ ſuauia vincula rumpenda ſola affuit animi magnitudo. Quod tamen magnè potius factum eſſet

quàm

quàm bene, teſtis ei potuit eſſe Plato ipſe, quem legerat: qui profectò id præcipuè potiſsimúmque feciſſet, vel etiam fieri præcepiſſet, niſi ea mente qua immortalitatem animę vidit, nequaquam faciendum,[c] quinetiam prohibendum eſſe iudicaſſet.

L. VIVES.

a QVod plerunq; caligine erroris.} *Populum ſapientes olim magnum erroris magiſtrum ſoliti ſunt appellare.*

b Theobrotus. } *Legendum Cleombrotus. Hic fuit Ambraciota, qui lecto Platonis Phædone de immortalitate animæ, vt ex hac vita, quæ eſt velut mors quædam, ad immortalitatem migraret, è muro ſe in mare dedit præcipitem, cùm nihil ei mali contigiſſet. Cicero eſt autor in primo Tuſc. quæſt. In eum extat epigramma Callimachi Græcum. Latinum memini me legere:*

Vita vale, muro præceps delapſus ab alto
Dixiſti moriens Ambraciota puer:
Nullum in morte malum credens: ſed ſcripta Platonis,
Non ita erant animo percipienda tuo.

Fuit & alius Cleombrotus Lacedæmoniorum rex, quem Epaminundas Thebanus vicit.

c Quinetiam prohibendum. } *Et quidem in eodem Phædone in principio, nefas eſſe dicit homini ſibimet manus afferre: nec aliter iraſci Deum ſi id fiat, quàm dominum, ſi quod ſe mancipiorum occiderit: aliíſque multis in locis ait migrare ex hac vita nulli hominum licere iniuſſu Dei. Sumus enim hic omnes velut in acie, loco vnicuique ſuo ab imperatore Deo aſsignato: maiorique ſupplicio afficiendum deſertorem vitæ, quàm deſertorem militiæ.*

Quale exemplum ſit Catonis, qui victoriā Cæſaris non ferens, ſe interemit.

CAP. XXIII.

AT enim multi ſe interemerunt, ne in manus hoſtium peruenirent. Non modò quęrimus vtrum ſit factum, ſed vtrum fuerit faciendum. Sana quippe ratio etiam exemplis anteponenda eſt, cui quidem & exempla concordant: ſed illa quæ tantò digniora ſunt imitatione, quantò excellentiora pietate. Non fecerunt Patriarchę, non Prophetę, non Apoſtoli: quia & ipſe dominus Chriſtus, quando eos ſi perſequutionem paterentur, fugere admonuit de ciuitate in ciuitatem, potuit admonere vt ſibi manus inferrent, ne in manus perſequentium peruenirent. Porrò ſi hoc ille non

iuſſit, aut monuit, vt hoc modo ſui ex hac vita migrarent, quibus migrantibus manſiones æternas ſe præparaturum eſſe promiſit, quælibet exempla opponant gentes quæ ignorant Deum, manifeſtum eſt hoc non licere colentibus vnum verum Deum. Sed tamē illi etiā præter Lucretiā, de qua ſuprà ſatis quod videbatur diximus, non facilè reperiunt de cuius autoritate præſcribant,[a] niſi illum Catonem, qui ſe Vticæ occidit: [b] non quia ſolus id fecit, ſed quia [c] vir doctus [d] & probus habebatur, vt meritò putaretur recte etiam fieri potuiſſe vel poſſe quod fecit. De cuius facto quid potiſſimum dicam, niſi quòd amici eius etiam [e] docti quidam viri, qui hoc fieri prudentius diſſuadebant, imbecillioris quàm fortioris animi facinus eſſe cenſuerunt? quo demonſtraretur non honeſtas turpia præcauens, ſed infirmitas aduerſa non ſuſtinens. [f] Hoc & ipſe Cato in ſuo chariſſimo filio indicauit. Nam ſi turpe erat ſub victoria Cæſaris viuere, cur autor huius turpitudinis pater filio fuit, quem de Cæſaris benignitate omnia ſperare præcepit? Cur non & illum ſecum coegit ad mortē? [g] Nam ſi eum filium qui contra imperium in hoſtem pugnauerat etiam victorem, laudabiliter Torquatus occidit, cur victus victo filio pepercit Cato, qui non pepercit ſibi? An turpius erat contra imperium eſſe victorem, quàm contra decus ferre victorem? Nullo modo igitur Cato turpe eſſe iudicauit ſub victore Cæſare viuere, alioquin ab hac turpitudine paterno ferro filium liberaret. Quid eſt ergo, niſi quòd filiū quantum amauit, cui parci a Cæſare & ſperauit & voluit, tantum gloriæ ipſius Cæſaris, [h] ne ab illo etiam ſibi parceretur, [i] vt ipſe Cæſar dixiſſe fertur, inuidit: aut vt aliquid nos mitius dicamus, erubuit?

L. VIVES.

Catones. a NIſi illum Catonem } *Catones ſunt ex gente Porcia è Tuſculo Latinorum oppido oriunda. Primus qui in ea gente Cato, hoc eſt cautus & prudens eſt dictus, fuit M. Porcius, homo nouus, ſed maximos honores aſſequutus, conſulatum, cenſuram, triumphum. Huius pronepos fuit M. Porcius Cato, vterque maximus & innocentiſſimus vir. Ille Maior, hic Minor appellatus eſt. Minor prætorius adhuc bello ciuili Pompeiano, Pompeij, hoc eſt, ipſius reip. & libertatis partes aduerſus C. Cæſaris tyrannidem ſecutus eſt: victo ad Pharſaliam à Cæſare Pompeio, & in Africa Scipione Metello Pompei ſocero, ipſe fracta fortuna partium, cùm omnia ſuperata eſſe à Cæſare videret*

videret, Vticæ, quæ ciuitas eſt in Africa, perlecto prius bis eadem ipſa nocte Platonis Phædone De animæ immortalitate, gladio ſe transfixit.

b Non quia ſolus.} *Nam alij alijs bellis permultis ſe occiderant, ne poteſtatem ſui hoſtibus facerent. Et in eodem ciuili Scipio, Metellus, & Afranius, & Iuba rex ſe interemerunt.*

c Vir doctus.} *Stoicus & Græcæ ſapientiæ callentiſſimus.*

d Et probus.} *Catonis vtriúſq; & innocentia & ſapientia etiam in prouerbium abierunt. Vnde & illud apud Iuuenalem:* *Catonum ſanctitas.*

Tertius è cælo cecidit Cato.

Hunc Catonem ſic ad Viniciū deſcribit Velleius Paterculus: Hic genitus proauo M. Catone principe illo familiæ Porciæ, homo virtuti ſimillimus, & per omnia ingenio dijs quàm hominibus propior: qui nunquam rectè fecit, vt facere videretur, ſed quia aliter facere non poterat, cuíq; id ſolum viſum eſt rationem habere, quod haberet iuſtitiam: omnibus humanis vitiis immunis, ſemper fortunam in ſua poteſtate habuit. Hæc Velleius, vt & Senecæ, & Lucani, & Ciceronis, & Saluſtij, aliorúmque ampliſſima de Catone teſtimonia prætermittam.

e Docti quidam.} *Vticæ cum Catone dicuntur fuiſſe Apollonides Stoicus, & Demetrius Peripateticus, & Cleanthes Medicus. Nam Cato Græcos philoſophos multum in comitatu habebat, quantúmque oderat eos proauus, tantum dilexit pronepos. Et nocte qua ſe occidit, Plutarchus refert, diſputationem ſuper cœnam ortam de his rebus, quæ ad veram hominis libertatem pertinerent: in qua Demetrius multa dixiſſet aduerſus ea quæ conſtantiſſimè affirmabat Cato, de laude eorum qui ſe occiderent, adeò vt ſuſpicionem alijs faceret, eum ſua ſe manu ſtatuiſſe tollere.*

f Hoc & ipſe.} *Plutarchus ſcribit, cùm Cæſar Vticam acceſſiſſet, Catonem eos, quos ſecū habebat nauigio dimiſiſſe, ſuaſiſſéque vehementer filio, vt & ipſe cum alijs nauigaret, qui nunquam adduci potuit, vt patrē relinqueret. Huic filio iuueni Cæſar, vt Liuius lib. cxiiij. & Cæſar ipſe in bello Africo ſcribunt, ignouit: fuitque in Venere intemperans, vt Plutarchus in vita patris tradit. Sed pro patria in acie Philippenſi in partibus M. Bruti conſobrini ſui fortiter pugnans interiit, nec excedere ex acie voluit fugientibus iam primoribus.* *Catonis filius.*

g Nam ſi eum filium.} *T. Manlius Torquatus conſul, filium, quòd contra edictum pugnauerat, tametſi proſperè, ſecuri percuti iuſſit: de hoc alibi.* *Manlius Torquatus.*

h Ne ab illo.} *Catonem tradit Plutarchus, nec voluiſſe quicquam à Cæſare petere, nec pro ſe peti permiſiſſe.*

i Vt ipſe Cæſar.} *Nota eſt illa Cæſaris vox ad nuntium mortis*

Catonis: Inuideo Cato gloriæ tuæ, nam & tu inuidiſti meæ: ne inter cætera mea præclarè facta numeraretur & illud, me Catonem ſeruaſſe. Libros ſcripſit Cæſar Anticatones duos contra Catonem, vt Cicero ipſe & Suetonius meminerunt. Ea volumina vir clariſſimus Cardinalis Leodienſis confirmauit ſe in antiqua quadam bibliotheca Leodij vidiſſe, & curaturum vt ad me mitterentur. Quod ſi fecerit, non inuidebo ſtudioſis hominibus lectionem eorum.

Quòd in ea virtute, qua Regulus Catone præſtantior fuit, multò magis emineant Chriſtiani. CAP. XXIIII.

NOlunt autem iſti contra quos agimus, vt ſanctum virum Iob, qui tam horrēda mala [a] in ſua carne perpeti maluit, quàm illata ſibi morte omnibus carere cruciatibus: vel alios ſanctos ex noſtris literis ſumma autoritate celſiſsimis, fidéque digniſſimis, qui captiuitatem dominationémque hoſtium ferre, quàm ſibi necem inferre maluerunt, Catoni præferamus: ſed ex literis eorum, eidem illi Marco Catoni Marcum Regulum præferamus. Cato enim nunquam Cęſarem vicerat, cui victus dedignatus eſt ſubiici, & ne ſubiiceretur, à ſeipſo elegit occidi: Regulus autem Pœnos iam vicerat, imperióque Romano Romanus imperator non ex ciuibus dolendam, ſed ex hoſtibus laudandam victoriam reportauerat: ab eis tamen poſtea victus, maluit eos ferre ſeruiendo, quàm eis ſe auferre moriendo. Proinde ſeruauit & ſub Carthaginienſium dominatione patientiam, & in Romanorum dilectione conſtantiam: nec victum auferens corpus ab hoſtibus, nec inuictum animum à ciuibus. Nec quòd ſe occidere noluit, vitæ huius amore fecit. Hoc probauit, cùm cauſa promiſſi iuríſque iurandi ad eoſdem hoſtes, quos grauius in ſenatu verbis, quàm in bello armis offenderat, ſine vlla dubitatione remeauit. Tantus itaque vitæ huius contemptor, cum ſæuientibus hoſtibus, perquaslibet pœnas eam finire, quàm ſe ipſe perimere maluit, magnum ſcelus eſſe, ſi homo ſe interimat, proculdubio indicauit. Inter omnes ſuos laudabiles, & virtutum inſignibus illuſtres viros non proferunt Romani meliorem, quem neque fœlicitas corruperit, nam in tanta victoria [b] pauperrimus permanſit, nec infœlicitas fregerit: nam ad tanta exitia reuertit intrepidus. Porrò ſi fortiſsimi & præclariſsimi viri terrenæ patriæ defenſores, deorúmque licèt falſorum, non tamen fallaces cultores, ſed veraciſſimi etiam iuratores, qui hoſtes vi-

ctos

ctos more ac iure belli ferire potuerunt, hi ab hoſtibus victi ſeipſos ferire noluerunt, & cùm mortem minimè formidarent, victores tamen dominos ferre, quàm eam ſibi inferre maluerunt: quantò magis Chriſtiani verum Deum colentes, & ſupernæ patriæ ſuſpirantes, ab hoc facinore temperabunt, ſi eos diuina diſpoſitio vel probãdos, vel emendãdos ad tempus hoſtibus ſubiugauerit, quos in illa humilitate non deſerit, qui propter eos tam humiliter venit Altiſſimus: [c] præſertim quos nullius militaris poteſtatis, vel talis militiæ iura conſtringunt, ipſum hoſtem ferire ſuperatum?

L. VIVES.

a IN ſua carne.} *Vlcere enim peſſimo eſt afflictus,*

b Pauperrimus.} *Liuius libro 18 & Valerius in Exemplis de paupertate. Cùm Attilius prorogatum in proximum annum imperium cognouiſſet, conſulibus de ſucceſſore ſibi mittendo ſcripſit. Inter cauſas cur prouincia vellet decedere illam attulit præcipuam, quòd agellus ſuus ſeptem iugerum, quem ſolum habebat, à mercenario vaſtaretur, quòd ſi ita pergeret facere, non fore vnde vxor & liberi ſui alerentur: ſenatus dato ædilibus negotio, patrimonio Attilij proſpexit.*

c Præſertim quos.} *Alienam facit hanc pugnandi rationem à Chriſtiana pietate, id eſt, inhumanitatem ſæuiſſimam à manſuetiſſima humanitate.*

Quòd peccatum non per peccatum debeat declinari.

CAP. XXV.

QVis ergo tam malus error obrepit, vt homo ſe occidat, vel quia in eum peccauit, vel ne in eum peccet inimicus, cùm vel peccatorem vel peccàturũ ipſum occidere non audeat inimicũ? At enim timendũ eſt & cauendũ, ne libidini hoſtili ſubditũ corpus illecebroſiſſima voluptate animũ alliciat cõſentire peccato. Proinde, inquiunt, nó iam propter alienũ, ſed propter ſuum peccatũ, antequam hoc quiſque committat, ſe debet occidere. Nullo modo quidem hoc faciet animus, vt cõſentiat libidini carnis ſuæ, aliena libidine concitatæ, qui Deo potius eiúſque ſapientiæ, quàm corporis cõcupiſcentiæ ſubiectus eſt. Verũtamen ſi deteſtabile facinus & dãnabile ſcelus eſt etiam ſeipſum hominem occidere, ſicut veritas manifeſta proclamat, quis ita deſipiat, vt dicat: Iam nunc peccemus, ne poſtea forte peccemus: iam

nunc perpetremus homicidium, ne fortè poſtea incidamus in adulterium? Nónne ſi tantum dominatur iniquitas, vt nòn innocentia, ſed potius peccata eligantur, ſatius eſt incertum de futuro adulterium, quàm certum de præſenti homicidium? Nónne ſatius eſt flagitium cõmittere, quod pœnitendo ſanetur, quàm tale facinus vbi locus ſalubris talis pœnitentiæ non relinquitur? Hæc dixi propter eos vel eas, quæ nõ alieni, ſed proprij peccati deuitandi cauſa, ne ſub alterius libidine etiam excitatæ, ſuæ forte conſentiant, vim ſibi qua moriantur inferendam putant. Cæterùm abſit à mẽte Chriſtiana, quæ in deo ſuo fidit, in eóq; ſpe poſita, eius adiutorio nititur: abſit, inquã, vt mens talis quibuſlibet carnis voluptatibus ad conſenſum turpitudinis cedat. [a] Quòd ſi illa concupiſcentialis inobedientia, quæ adhuc in membris [b] moribundis habitat, præter noſtræ voluntatis legem quaſi lege ſua mouetur: quantò magis abſque culpa eſt in corpore non conſentientis, ſi abſque culpa eſt in corpore dormientis?

L. VIVES.

a QVòd ſi illa concupiſcentialis.} *Mouetur enim ex ſe libido corporis etiam voluntate reſiſtente ac repugnãte. hinc victa voluntate à carne, naſcitur pudor: vt aliàs dicetur fuſius.*

b Moribundis.} *Membra hæc noſtra morti ſubdita quotidie moriuntur, & tamen vitam quandam videntur per ſe habere aliam à vita animi: quantò magis abſq; culpa eſt, ſi motus illi libidinis inter dormiendum excitantur ſine culpa, quia natura illos agitat abſque aſſenſu voluntatis, quantò minus erunt ſine culpa, vbi non ſolùm quieſcit voluntas, ſicut in ſomno, verumetiam aduerſatur, & obſiſtit?*

De his quæ fieri non licet, cùm à ſanctis facta noſcuntur, qua ratione facta credenda ſint. CAP. XXVI.

SEd quædam, inquiunt, ſanctæ fœminæ tempore perſecutionis, vt inſectatores ſuæ pudicitiæ deuitarent, in rapturum atque necaturum ſe flumen proiecerunt: eóque modo defunctæ ſunt, earúmque martyria in catholica eccleſia veneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temerè audèo iudicare. Vtrum enim eccleſiæ aliquibus fide dignis teſtificationibus, vt earum memoriam ſic honoret, diuina perſuaſerit autoritas, neſcio, & fieri poteſt vt ita ſit. Quid ſi enim hoc fecerunt non humanitus deceptæ, ſed diuinitus iuſſæ: nec errantes, ſed obedientes: ſicut de Sampſone aliud nobis fas non eſt credere?

Cùm

Cùm autem Deus iubet,ſéq. iubere ſine vllis ambagibus intimat,quis obedientiam in crimen vocet?quis obſequium pietatis accuſet?Sed nō ideo ſine ſcelere facit,quiſquis Deo immolare filiū decreuerit,quia hoc Abrahã etiam laudabiliter fecit.Nam & miles cùm obediens poteſtati ſub qua legitimè conſtitutus eſt,hominem occidit,nulla ciuitatis ſuæ lege reus eſt homicidij: imò niſi fecerit,reus eſt imperij deſerti atque contempti.Quòd ſi ſua ſpōte atque autoritate feciſſet,jn crimen effuſi humani ſanguinis incidiſſet. Itaque vnde punitur ſi fecerit iniuſſus,inde punietur niſi fecerit iuſſus. Quòd ſi ita eſt iubente imperatore,quātò magis iubēte creatore? Qui ergo audit non licere ſe occidere,faciat ſi iuſſit cuius non licet iuſſa contemnere.Tantummodo videat,vtrum diuina iuſſio nullo nutet incerto.[b]Nos per aurem conſcientiam conuenimus, occultorum nobis iudicium non vſurpamus. Nemo ſcit quid agatur in homine, niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt.Hoc dicimus,hoc aſſerimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem ſpontaneam mortem ſibi inferre debere, velut fugiendo moleſtias tēporales, ne incidat in perpetuas. Neminem propter aliena peccata,ne hoc ipſo incipiat habere grauiſſimum proprium,quem non polluebat alienum:neminē propter ſua peccata præterita,propter quæ magis hac vita opus eſt,vt poſſint pœnitēdo ſanari. Neminem velut deſiderio vitæ melioris,quæ poſt mortem ſperatur: quia reos ſuæ mortis,melior poſt mortem vita non ſuſcipit.

L. VIVES.

a SEd quædam inquiunt.} *Pelagiam ſcribit Ambroſius libr.iij.De virginibus,cum matre & ſororibus præcipitem ſe dediſſe in flumē, ne à perſequenti milite violaretur: eam tamen, vt idem inquit, martyrum numero eccleſia aſſcripſit. Item Sophroniam, quæ ſe occidit, ne vim à Maxentio Cæſare pateretur:vt Euſebius in Eccleſiaſtica hiſtoria perhibet.* Pelagia. Sophronia.

b Nos per aurem.} *Ab exterioribus iudicium de interioribus facimus:in occulta enim acies noſtra non penetrat.*

An propter declinationem peccati mors ſpontanea appetenda ſit

CAP. XXVII.

REſtat vna cauſa,de qua dicere cœperam,qua vtile putatur vt ſe quiſquam occidat,ſcilicet ne in peccatum irruat,vel blandiente voluptate,vel dolore ſæuiente. Quam cauſam ſi voluerimus admittere, eò vſque progreſſa

perueniet, vt hortandi ſint homines tunc ſe potius interimere, cùm lauacro ſanctæ regenerationis abluti, vniuerſorum remiſſionem acceperint peccatorum. Tunc enim tempus eſt cauendi omnia futura peccata, cùm omnia ſunt deleta præterita, quòd ſi morte ſpontanea rectè fit, cur non tunc potiſſimum fit? Cur baptizatus ſibi quiſque parcit? Cur liberatum caput tot rurſus vitæ huius periculis inſerit, cùm ſit facillimæ poteſtatis illata ſibi nece omnia deuitare, ſcriptúmque ſit. Qui amat periculum, incidit in illud? Cur ergo amantur tot & tanta pericula, vel certè etiam ſi non amantur, ſuſcipiuntur? Cur manet in hac vita, cui abſcedere licitum eſt? An verò tam inſulſa peruerſitas cor euertit, & à conſideratione veritatis auertit: vt ſi ſe quiſquam interimere debeat, ne vnius captiuantis dominatu corruat in peccatum, viuendum ſibi exiſtimet, vt ipſum perferat mundum per omnes horas tentationibus plenum, & talibus qualis ſub vno domino formidatur, & innumerabilibus cæteris, ſine quibus hæc vita non ducitur? Quid igitur cauſæ eſt, cur in eis exhortationibus tempora cóſumamus: [a] quibus baptizatos alloquendo ſtudeamus accendere, [b] ſiue ad virginalem integritatem, ſiue ad continentiam vidualem, ſiue ad ipſam thori coniugalis fidem, cùm habeamus meliora, & ab omnibus peccandi periculis remota compendia, vt quibuſcunque poſt remiſſionem recentiſſimam peccatorum, ad arripiendam mortem, ſibíque ingerendam perſuadere potuerimus, eos ad dominum ſaniores purioréſque mittamus? Porrò ſi quiſquis hoc aggrediendum atque perſuadendum putat, non dico deſipit, ſed inſanit, qua tandem fronte homini dicit: Interfice te, ne paruis tuis peccatis adiicias grauius, dum viuis ſub domino barbaris moribus impudico, qui non poteſt niſi ſceleratiſſimè dicere: Interfice te, peccatis tuis omnibus abſolutis, ne rurſus talia vel etiam peiora committas, dum viuis in mundo tot impuris voluptatibus illecebroſo, tot nefandis crudelitatibus furioſo, [c] tot erroribus & terroribus inimico? Hoc quia nefas eſt dicere, nefas eſt profectò ſe occidere. [d] Nã ſi hoc ſponte faciendi vlla cauſa iuſta eſſe poſſet: Quia verò nec iſta eſt, ergo nulla eſt. Non itaque vobis, ô fideles Chriſti, ſit tædio vita veſtra, ſi ludibrio fuit hoſtibus caſtitas veſtra. Habetis magnam verámque conſolationem, ſi fidam conſcientiam retinetis, non vos conſenſiſſe peccatis eorum, qui in vos peccare permiſſi ſunt.

L. VIVES.

a QVibus baptizatos alloquendo. } *Ne quis fallatur hoc loco, nemo olim ſacro admouebatur baptiſterio, niſi adulta iam ætate, & cùm idem ipſe & ſciret quid ſibi miſtica illa vellet aqua & ſe ablui illa peteret, nec ſemel peteret. Cuius rei imaginem adhuc in noſtris infantium baptiſmis videmus. Nam rogatur etiam, num infans eo die natus, vel pridie, velit ne baptizari, idque ter: pro quo ſuſceptores reſpondent, velle. Audio in quibuſdam Italiæ vrbibus morem veterem magna ex parte adhuc conſeruari. hæc dicta ſunt mihi tantùm, vt Auguſtini ſenſus fiat apertior.*

b Siue ad virginalem. } *Tangit tres ſtatus bene viuentiũ in eccleſia.*

c Tot erroribus & terroribus. } *Septimi caſus.*

d Nam ſi hoc ſponte. } *Clauſulis decommodus arguendi modus per repugnantiam, cum ſublato annexo, & id quoque cui annexum eſt, neceſſe eſt auferri. meminit in Topicis Cicero,*

Quo iudicio Dei in corpora continentium libido hoſtilis peccare permiſſa ſit.

CAP. XXVIII.

QVod ſi fortè cur permiſſi ſint quæritis, alta quidem eſt prouidentia creatoris mundi atque rectoris, & inſcrutabilia ſunt iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius. Veruntamen interrogate fideliter animas veſtras, ne fortè de iſto integritatis & continentiæ vel pudicitiæ bono vos inflatius extuliſtis, & humanis laudibus delectatæ, in hoc etiam aliquibus inuidiſtis? Non accuſo quod neſcio, nec audio quod vobis interrogata corda veſtra reſpondent. Tamen ſi ita eſſe reſponderint, nolite mirari[b] hoc vos amiſiſſe, vnde hominibus [c] placere geſtiiſtis: illud vobis remanſiſſe, quod oſtendi hominibus non poteſt. Si peccantibus non conſenſiſtis diuinæ gratiæ, ne amitteretur, diuinum acceſſit auxilium: humanæ gloriæ, ne amaretur, humanum ſucceſſit opprobrium. In vtroque conſolamini puſillanimes: illinc probatæ, hinc caſtigatæ: illinc iuſtificatæ, hinc emendatæ. Quarum verò corda interrogata reſpondẽt, nunquam ſe de bono virginitatis vel viduitatis vel coniugalis pudicitiæ ſuperbiſſe, [d] ſed humilibus conſentiendo, de dono dei [e] cum tremore exultaſſe, nec inuidiſſe cuiquam paris excellentiam ſanctitatis & caſtitatis: ſed humana laude poſtpoſita, quæ tantò maior deferri ſolet, quantò eſt bonum rarius, quod exigit laudem, optaſſe potius, vt earum amplior numerus eſſet,

quàm vt ipſæ in paucitate amplius eminerēt. Nec iſtæ, quidē quę tales ſunt, ſi earū quoque aliquas barbarica libido cōpreſſit, permiſſum hoc eſſe[f] cauſentur: nec ideo credant Deum iſta negligere, quia permittit quod nemo impunè committit. Quædam enim velut pondera malarum cupiditatum, & per occultum præſens diuinum iudicium relaxantur, & quædam manifeſto vltimo reſeruantur. Fortaſſis autem iſtæ, quæ bene ſibi ſunt conſciæ, non ſe ex iſto caſtitatis bono cor inflatum extuliſſe, & tamen vim hoſtilem in carne perpeſſæ ſunt, habebant aliquid latentis infirmitatis, quæ poſſet in ſuperbiæ faſtum,[g] ſi hanc humilitatem in vaſtatione illa euaſiſſent, extolli.[h] Sicut ergo quidam morte rapti ſunt, ne malitia mutaret intellectum eorum, ita[i] quidam ab iſtis vi raptum eſt, ne proſperitas mutaret modeſtiam earum. Vtriſque igitur quæ de carne ſua, quòd turpem nullius eſſent perpeſſæ cōntactum, vel iam ſuperbiebant, vel ſuperbire, ſi nec hoſtium violentia contrectatæ eſſent, forſitan poterant: non ablata eſt caſtitas, ſed humilitas perſuaſa. Illarum tumori occurſum eſt[k] immanenti, iſtarum occurſum eſt imminenti. Quanquam & illud non ſit tacendum, quòd quibuſdam quæ iſta perpeſſæ ſunt, potuit videri continentiæ bonum in bonis corporalibus deputandum: & tunc manere, ſi nullius libidine corpus attrectaretur: non autem eſſe poſitum in ſolo adiuto diuinitus robore voluntatis, vt ſit ſanctum & corpus & ſpiritus: nec tale bonum eſſe, quod inuito animo non poſſit auferri. Qui error eis fortaſſe ſublatus eſt. Cùm enim cogitant qua conſcentia Deo ſeruierint. & fide inconcuſſa non de illo ſentiunt, quòd ita ſibi ſeruientes, eúmque ita inuocantes deſerere vllo modo potuerit, quantúmque illi caſtitas placeat, dubitare non poſſunt, vident eſſe conſequens, nequaquam illum fuiſſe permiſſurum, vt hæc acciderent ſanctis ſuis, ſi eo modo perire poſſet ſanctitas, quam contulit & diligit in eis.

L. VIVES.

a ET inueſtigabiles.} *Sic enim vulgò legitur ad Romanos vndecimo pro contrario, id eſt, minimè inueſtigabiles. Inueſtigabilia enim ſunt ea, quæ veſtigando inueniuntur : viæ autem domini humanæ mentis inueſtigari non poſſunt. Græcè ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ.*

b Hoc vos amiſiſſe.} *Famam & integrum nomen amiſiſſe, pudicitiam retinuiſſe.*

c Placere geſtiiſtis.} *Hoc eſt, placere cupiiſtis.*

Sed

d Sed humilibus cõſentiendo.} *Ad Rom.* 12. *Non altum ſapientes, ſed humilibus conſentientes. ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι.*

e Cum tremore exultaſſe. } *Pſal. 2. Seruite domino in timore, & exultate ei cum tremore.*

f Cauſentur. } *Non in eo ſignificatu quo nunc philoſophi in ſcholis, id eſt, cauſa ſint, ſed cauſam afferant: vt apud Vergil.*

Cauſando noſtros in longum ducis amores.

g Si hanc humilitatem. } *Puto hic accipi pro humiliatione, qua quis deiicitur calamitate aliqua, niſi quis malit legere: Quæ poſſet in ſuperbiæ faſtum ſi hanc humilitatem in vaſtatione illa euaſiſſent, extollere.*

h Sicut ergo quidam. } *Verba ſunt Sapientiæ quarto, de Enoch: ſed hic non de illo intelligendum: nam is viuens ad dominum tranſlatus eſt ſed de aliis, qui mortui ſunt, & ad dominum è vita traducti eadem cauſa, qua ille viuens aſſumptus.*

i Quidam. } *Vetat pudor dicere, quid illud ſit.*

k Immanenti. } *Non vt philoſophi, id eſt, per aliquod tempus moranti, ſed iam intus manenti: quod verbum poſuit Auguſtinus, figuram agnominationis captans in illis duobus, immanens & imminens,* *Agnominatio.* *quod in aliis multis facit.*

Quid familia Chriſti reſpondere debeat infidelibus cùm exprobant, quòd eam in furore hoſtium non liberauerit Chriſtus.

CAP. XXIX.

HAbet itaque omnis familia ſummi & veri Dei conſolationem ſuam, non fallacem, nec in ſpe rerum nutantium vel labentium cõſtitutam, vitámque etiam ipſam temporalem minimè pœnitendam, in qua eruditur ad æternam boníſque terrenis tanquam peregrina vtitur, nec capitur, malis autem aut probatur, aut emendatur. Illi verò qui probitati eius inſultant, eíque dicunt, cùm fortè in aliqua temporalia mala deuenerit: [a] vbi eſt Deus tuus? Ipſi dicant: Vbi ſint dij eorum, quum talia patiuntur? pro quibus euitandis eos vel colunt, vel colendos eſſe contendunt? Nam iſta reſpondet: Deus meus vbique præſens eſt, vbique totus, nuſquam incluſus: qui poſſit adeſſe ſecretus, abeſſe non motus. Ille cùm aduerſis rebus exagitat, aut merita examinat, aut peccata caſtigat, mercedémque mihi æternam pro toleratis piè malis temporalibus ſeruat. Vos autem qui eſtis. cum quibus loqui dignum ſit, ſaltem de diis veſtris, quantò minus de Deo meo, qui [b] terribilis eſt ſuper omnes

deos? quoniam omnes dij gentium dęmonia, Dominus autem cælos fecit.

L. VIVES.

a *V*Bi eſt Deus tuus? } *Pſal.41. Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie: Vbi eſt Deus tuus?*

b Qui terribilis. } *Pſalmo nonageſimoquinto,*

Quòd pudendis proſperitatibus affluere velint qui dę Chriſtianis temporibus conqueruntur.

CAP. XXX.

a SI Naſica illę Scipio veſter quondam pontifex viueret, quem ſub terrore belli Punici in ſuſcipiendis Phrygiis ſacris, cùm vir optimus quæreretur, vniuerſus ſenatus elegit, cuius os fortaſſe non auderetis aſpicere, ipſe vos ab hac impudentia cohiberet. Cur enim afflicti rebus aduerſis de temporibus querimini Chriſtianis, niſi quia veſtram luxuriam cupitis habere ſecuram, & perditiſſimis moribus remota omni moleſtiarum aſperitate diffluere. Neque enim propterea cupitis habere pacem, & omni genere copiarum abundare, vt his bonis honeſtè vtamini, hoc eſt modeſtè, ſobriè, temperanter, piè, ſed vt infinita varietas voluptatum inſanis effuſionibus exquiratur: ſecundíſque rebus ea mala oriantur in moribus, quæ ſæuientibus peiora ſint hoſtibus. [b] At ille Scipio pontifex maximus veſter, ille iudicio totius ſenatus vir optimus, iſtam vobis metuens calamitatem, nolebat æmulam tunc imperij Romani Carthaginem dirui, & decernenti, vt dirueretur contradicebat Catoni, timens infirmis animis hoſtem, ſecuritatem: [c] & tanquam pupillis ciuibus idoneum tutorem, neceſſarium videns eſſe terrorem. Nec eum ſentẽtia fefellit, re ipſa probatum eſt, quàm verum diceret. [d] Deleta quippe Carthagine, magno ſcilicet terrore Romanæ reipublicæ depulſo & extincto, tãta de rebus proſperis orta mala continuò ſubſecuta ſunt, vt erupta diruptáque concordia, prius ſæuis [e] cruentíſque ſeditionibus, deinde mox [f] malarum connexione cauſarum, bellis etiam ciuilibus tantæ ſtrages æderentur, tantus ſanguis effunderetur, tanta cupiditate proſcriptionum ac rapinarum ferueret immanitas, vt Romani illi qui vita integriore mala metuebant ab hoſtibus, perdita integritate vitæ, crudeliora paterentur à ciuibus, eáque ipſa libido dominandi, quæ inter alia vitia generis humani immoderatior inerat vniuerſo populo

Romano, poſteaquam in paucis potentioribus vicit, obtritos, fatigatóſque cæteros etiam iugo ſeruitutis oppreſſit.

L. VIVES.

a SI Naſica.} *Filius fuit hic Gnei Cornelij Scipionis, qui cum P. fratre in Hiſpania ab Afris interemptus eſt, bello Punico ſecundo, eius belli anno xiij. cùm à decem viris librorum Sibyllinorum carmen eſſet inter Sibyllina inuentum, fore vt hoſtes ex Italia pellerentur, ſi mater deum ex Peſinunte ciuitate Phrygiæ Romam afferretur, legati ſunt ad Attalum miſsi, qui tum ibi regnabat, vt ſenatus & pop. nomine matrem deum ab eo peterent. In via Delphicum Apollinem legati conuenère, ſciſcitantes ecquid ſpei poſſent de impetranda matre deum ab Attalo habere. Oraculo bonum ſunt animum habere iuſsi, impetraturos ab Attalo quod peterent: cæterùm curarent, ne ab optimo totius ciuitatis viro Romæ exciperetur. Cùm iam ergo Oſtiam appuliſſet nauis, cum ſimulachro deæ, à iuratis patribus de optimo ciuitatis viro ſententias dicere. P. Cornelius Scipio Naſica adoleſcens, nec dum quæſtura primo dignitatis gradu functus, vir optimus iudicatus eſt, qui & ſacra ex S.C. excepit. Liuius lib. xxix. & alij permulti.* Scipio Naſica

b At ille Scipio.} *Anno ab Vrbe condita D.C. cùm legati Rom. qui Carthaginem iuerant, renunciaſſent ingentem ſe naualis materiæ vim Carthagine inueniſſe, conſultatum eſt in ſenatu de bello Carthagini ex ſuſpicione inferendo. M. Porcius Cato cenſorius, vt ſecurus aliquando tandem viueret pop. Ro. non modò bellum Chartagini faciendũ eſſe cenſebat ſed omnino excidendũ terrorem. Naſica de quo ſum locutus, nolebat nimio otio po. Rom. luxuriare, & diffluere: volebat aliquid eſſe, quod velut frænum eſſet effuſæ multorum virorum libidini, ideo non modò non eſſe delendam Carthaginem, ſed ne bellum quidem ſine legitima & magna cauſa inferendum ducebat, Liuius & alij.* Belli Punici origo

c Et tanquam pupillus ciuibus.} *Appium Claudium dicere ſolitum ſcribit Valerius, melius popul. Rom. negotium quàm otium commendari: quòd is po. nimia quiete in deſidiam reſolueretur, & negotium nomen horridum ciuitatis Roman. mores in ſuo ſtatu continuit, blandæ appellationis quies plurimis vitiis infecit.* Negotium quàm otiũ

d Deleta quippe Carthagine.} *Saluſtius in bello Iugur. nam ante Carthaginem deletam pop. & ſenatus Rom. placidè modeſtéque remp. inter ſe tractabãt: neque gloriæ certamẽ, neque dominationis inter ciues erat, metus hoſtis in bonis artibus ciuitatem continebat. ſed vbi illa for-* Rom e-lius. m

mido à mentibus diſceſſit, ſcilicet ea quæ res ſecundæ amant, laſciuia atque ſuperbia inceſſere.

e Cruentíſque ſeditionibus.} *Tiberij Gracchi, deinde C. fratris, in quibus primùm vſque ad ſanguinem ciuilem ventum eſt, quorum prior fuit decem annis poſt deletam Carthaginem.*

f Malarum connexione cauſarum.} *Nam ex ſeditione C. Gracchi ortus eſt tribunatus Liuij Druſi, quem patres equitibus, qui ex lege Gracchi iudicabant, oppoſuerunt. Ex hoc bellum ſociale, quòd promiſſa à Liuio Druſo ciuitas non præſtaretur: ex hoc Mithridaticum, cùm Mithridates rex Ponti confiſus diſcordiæ Italiæ multa ciuium millia quæ in ſuo regno negotiabantur iuſſit interfici. Ex hoc bella ciuilia Mariana, cùm Marius prouinciam & bellum Mithridaticum L. Syllæ vellet eripere. Ex huius ſeminibus Sertorianum, Lepidanum, coniuratio Catilinæ, poſtremò Pompeianum. Hinc Cæſaris regnum, quo occiſo bella ciuilia, Antonianum, Philippenſe Bruti & Caſſij: Siculum Sexti Pompeij, Actiacum. Tandem reſpublica in monarchiam & tyrannidem verſa eſt.*

Bella ciuilia.

Quibus vitiorum gradibus aucta ſit in Romanis cupido regnandi.

CAP. XXXI.

NAm quando illa quieſceret in ſuperbiſſimis mentibus, donec continuatis honoribus ad poteſtatem regiam perueniret? Honorum porrò continuandorum facultas non eſſet, niſi ambitio præualeret. Minimè autem præualeret ambitio, niſi in populo auaritia luxuriáque corrupto. Auarus verò luxurioſúſque populus ſecundis rebus effectus eſt, quas Naſica ille prouidentiſſimè cauēdas eſſe cēſebat, quando ciuitatem hoſtium maximam, fortiſſimã, opulentiſſimámq; nolebat auferri: vt timore libido premeretur: libido preſſa non luxuriaretur, luxuriáq; cohibita nec auaritia graſſaretur. Quibus vitiis obſeratis: ciuitati vtilis virtus floreret & creſceret, eíq; virtuti libertas cōgrua permaneret. Hinc etiam erat, & ex hac prouidentiſſima patriæ charitate veniebat, quod idē ipſe veſter pōtifex maximus à ſenatu temporis illius, quod ſæpe dicendum eſt electus, ſine vlla ſententiarum diſcrepantia vir optimus [a] caueam theatri ſenatum cōſtruere molientem, ab hac diſpoſitione & cupiditate compeſcuit: perſuaſítque oratione grauiſſima ne [b] Græcã luxuriã virilibus patriæ moribus paterētur obrepere, & ad virtutem labefactãndum eneruandámq; Romanam peregrinę conſentire nequitiæ: tãtúmq; autoritate valuit, vt eius verbis commota

mota ſenatoria prouidentia etiã ſubſellia quibus [c] ad horam congeſtis in ludorum ſpectaculo iam vti ciuitas cœperat, deinceps prohiberet apponi. Quanto ſtudio iſte ab vrbe Roma [d] ludos ipſos ſcenicos abſtuliſſet, ſi autoritati eorum, quos deos putabat, reſiſtere auderet, quos eſſe noxios dæmones nõ intelligebat: aut ſi intelligebat, placandos etiam ipſe potius, quã cõtẽnendos deos exiſtimabat. Nõdũ enim fuerat declarata gẽtibus ſuperna doctrina, quæ fide cor mundãs ad cęleſtia vel ſupercęleſtia capeſſenda, humili pietate humanũ mutaret affectum, & à dominatu ſuperborũ dæmonum liberaret.

L. VIVES.

a Caueam theatri.} *Liuius lib. xlviij. & Valerius De inſtit. antiquis Vale. Meſſala & Caſſius cenſores theatrum faciendum locauerant, in quo populus Ro. ſedens ſpectaret ludos. Naſica id ne fieret in ſenatu obtinuit, tanquam publicis moribus nociturum. Ita S. C. totus ille theatricus apparatus deſtructus eſt, cautúmque eodem S. C. ne quis in vrbe aut propius mille paſſus ſubſellia imponeret, ſedénſve ludos ſpectaret. Paulò ante Punicum bellum tertium pop. Ro. per aliquot annos ſpectauit ſtans vſque ad deletam Corinthum, quo tempore L. Mummius ludis, quos in triũpho fecit theatrum erexit. ſed temporarium. Primum manſurum theatrum Pompeius Magnus Romæ extruxit lapide quadrato, autore Corn. Tacito lib. xiiij. ad exemplum illius quod Mitylenis viderat bello Mithridatico.* *Theatrum Romæ.*

a Cauea.} *Alibi alia, in theatro locum medium ſignificat, in quo poſtea fuerũt equitum ſedes per cuneos diſtinctæ: interdum etiam pro conſenſu totius pop. accipitur, vt Seruius viij. Æneid. ait.* *Cauea Theatri.*

b Grecam luxuriam.} *Græci multis ſeculis antè Romanos theatra habuerant, & nomen ipſum Græcum rem ex Græcia deductam oſtendit. Dicitur enim à θεᾶσθαι, quod eſt ſpectare.*

c Ad horam.} *Ad tempus. nam theatra Romæ antè fuerunt temporaria, quàm manſura, & ſicut Tacitus inquit, ſubitariis gradibus, & ſcena in tempus ſtructa.*

d Ludos ipſos ſcenicos.} *Qui in ſcena exhibebantur: de quibus proximo libro.*

De ſcenicorum inſtitutione ludorum. CAP. XXXII.

VEruntamen ſcitote qui iſta neſcitis: & qui vos iſta ſcire diſsimulatis aduertite, qui aduerſus liberatorem à talibus dominis liberati murmuratis: ludi ſcenici, [a] ſpectacula turpitudinum, & licentia vanitatum, non ho-

minum vitiis, ſed deorum veſtrorum iuſſis Romæ inſtituti ſunt. [b] Tolerabilius diuinos honores deferretis illi Scipioni, quàm deos eiuſmodi coleretis. Neque enim erant illi dij ſuo pontifice meliores. Ecce attēdite, ſi mens tam diu potatis erroribus ebria, vos aliquid ſanum conſiderare permittit: Dij propter ſedandam corporum peſtilētiam ludos ſibi ſcenicos exhiberi iubebant, pontifex autem veſter propter animorum cauendam peſtilentiam, ipſam ſcenam conſtrui prohibebat. Si aliqua luce mētis animū corpori præponitis, eligite quem colatis. [c] Neque enim & illa corporum peſtilentia, ideo conquieuit, quia populo bellicoſo, & [d] ſolis antea ludis Circenſibus aſſueto, ludorum ſcenicorū delicata ſubintrauit inſania: ſed aſtutia ſpirituum nefandorum præuidens illam peſtilentiam iam fine debito ceſſaturam, aliam lōgè grauiorem, qua plurimum gaudet, ex hac occaſione non corporibus, ſed moribus curauit immittere: quæ animos miſerorum tantis obcæcauit tenebris, tanta deformitate fœdauit, vt etiam modo, quod incredibile forſitan erit, ſi à noſtris poſteris audietur, Romana vrbe vaſtata quos peſtilētia iſta poſſedit, atque inde fugientes, Carthaginem peruenire potuerunt, in theatris quotidie certatim [e] pro hiſtrionibus inſanirent.

L. VIVES.

a Spectacula turpitudinum.} *Nam fœdiſſima & viſu fiebant, & auditu dicebantur.*

Viri præſtantes. b Tolerabilius diuinos honores.} *Tertullianus in Apologetico dicit ſatius fuiſſe deos fieri, ſapientiæ Socratem, iuſtitiæ Ariſtidem, militiæ Themiſtoclem, eloquentiæ Ciceronem, fœlicitatis Syllam, opum Craſſum, ſublimitatis Pompeium, grauitatis Catonem. hi enim dijs ipſis præſtabant hiſce rebus. Non diſsimularunt multi veterum bonos viros meliores diis ſuis eſſe. Sic Seneca libro De tranquillitate vitæ ſecundo: Catonem Vticenſem certius viri ſapientis fuiſſe exemplum, quàm Herculem, aut Vlyſſem affirmat. Eundem Lucanus verum patriæ parentem nominat, digniſſimum aris Romanis.*

c Neque enim & illa corporum.} *Liuius lib. vij. Neque tamen ludorum primum initium procurandis religionibus inſtitutum, aut religione animos, aut corpora morbis leuauit.*

Circenſes ludi. d Solis antea ludis Circenſibus aſſueto.} *Circenſes ludos primus Romæ fecit Romulus, quarto menſe ab Vrbe condita, vt ſcribit Fabius Pictor, quo die Sabinas rapuit. Longius tempus alij tradunt, quod magis crediderim. Circenſes dictos ſcribit Seruius, quòd ſenſibus circundarent*

cundaretur. Nam cùm rudis vetuſtas non loca huiuſmodi ludis aptá ædificaſſet, inter enſes & flumina eos agebant, vt ignauis vtrinque præſens eſſet periculum. Poſtea Tarquinio Priſco rege locus eſt deſignatus Circo, qui poſtmodum Maximus eſt dictus vt Liuius refert ſingulis annis iſti ludi ſunt celebrati, & Magni, ac Romani, & Circenſes variè dicti. Equi & pugiles certabant. Sacri fuerunt Conſo, quem Græci ἱπποποσειδῶνα vocant, id eſt Neptunum equeſtrem, cuius templum Dionyſius ait ab Euandro in Latio erectum, diémque feſtum ſtatutum, quem illi ἱπποκρατίαν, Latini Conſualia nominant: quo die ceſſabant ab operibus equi & muli, ſertíſque redimebantur. ἱπποποσειδῶν. Conſenſus.

d Solis antea ludis.} *Valer. De inſtit. & Liu. lib. 7. autores.*

e Pro hiſtrionibus.} *Non ſe pro hiſtrionibus gerebant, nec ſic intelligendus Auguſtinus, quod non admonerem, niſi quidam ſic exiſtimarent, ſed quòd ſtudio ſpectandi hiſtriones inſaniebant.*

De vitiis Romanorum, quos patriæ non correxit euerſio.

CAP. XXXIII.

O Mentes amentes, quis eſt hic tantus non error, ſed furor, vt exitium veſtrum, ſicut audiuimus, plangentibus Orientalibus populis, & maximis ciuitatibus in remotiſſimis terris, publicum luctum mœrorémque ducentibus, vos theatra quæreretis, intraretis, impleretis, & multò inſaniora quàm fuerant antea faceretis? Hanc animorum labem ac peſtem, hanc probitatis & honeſtatis euerſionẽ vobis Scipio ille metuebat, quando conſtitui theatra prohibebat: quando rebus proſperis vos facilè corrumpi atque euerti poſſe cernebat: quando vos ab hoſtili terrore ſecuros eſſe nolebat. neq; enim cẽſebat ille fœlicẽ eſſe remp. ſtãtibus mœnibus, ruentibus moribus: ſed in vobis plus valuit quod dæmones impij ſeduxerũt, quàm quod homines prouidi pręcauerũt. Hinc eſt quòd mala quæ facitis, vobis imputari non vultis: mala verò quæ patimini, Chriſtianis temporibus imputatis. Neq; enim in veſtra ſecuritate pacatã rempub. ſed luxuriã quæritis impunitã, qui deprauati rebus proſperis, nec corrigi potuiſtis aduerſis. Volebat vos ille Scipio terreri ab hoſte, ne in luxuriã flueretis, [a] vos nec cõtriti ab hoſte luxuriam repreſſiſtis: [b] perdidiſtis vtilitatẽ calamitatis, & miſerrimi facti eſtis, & peſſimi permanſiſtis. Et tamen quòd viuitis Dei eſt, qui vobis parcendo admonet, vt corrigamini pœnitẽdo: qui vobis etiã ingratis præſtitit, vt vel ſub nomine ſeruorũ eius, vel in locis martyrũ eius hoſtiles manus euaderetis.

L. VIVES.

a VOs nec contriti.} *Quia Carthagine effuſiſſimo ſtudio ludos ſpectabatis.*

b Perdidiſtis vtilitatem calamitatis.} *Qua homines emendantur, & ictiſapiunt, & pro merito eis deputatur, cùm patienter aduerſa tolerant. Plato in Gorgia calamitates ac ſupplicia, & ipſis qui perferunt, & ſpectatoribus vtilia eſſe ait: vtrique enim redduntur meliores, illi dolore, hi exemplo.*

De clementia Dei, quæ Vrbis excidium temperauit.

CAP. XXXIIII.

ROmulus & Remus [a] aſylum conſtituiſſe perhibentur, quò quiſquis confugeret, ab omni noxa liber eſſet, augere quærentes creandæ multitudinem ciuitatis. Mirandum in honorem Chriſti præceſſit exemplum. Hoc conſtituerunt euerſores Vrbis, quod inſtituerant antea conditores. Quid autem magnum ſi hoc fecerunt illi, vt ciuium ſuorum numerus ſuppleretur, quod fecerũt iſti, vt ſuorum hoſtium numeroſitas ſeruaretur? Hæc & talia, ſi qua vberius & commodius potuerit, reſpondeat inimicis ſuis redempta familia domini noſtri Ieſu Chriſti, & peregrina ciuitas regis Chriſti.

L. VIVES.

a ASylum.} *Locus eſt ſacer, vnde fas non erat quenquam rapere. nam inde habet nomen. συφέχω namque eſt rapio, & ἄλφα ςερητικὸν, id eſt priuatiuum. Hinc per lambdaciſmum factum eſt aſylum pro aſyrum, Seruius lib. 8. Æneid. Tametſi συλᾶν. eſt etiam ἀφαιρεῖσθαι, hoc eſt, tollere auferre: vt apud Homer. ἔσυλα τεύχεα καλά: abſtulit pulchra arma. Poſtquàm Hercules migrauit è terris, nepotes eius timentes inſidias eorum, quos auus afflixerat, Athenis ſibi primum aſylum, hoc eſt, templum miſericordiæ collocarunt: vnde nullus poſſet abduci: quod etiam Statius dicit: Herculeos fama eſt fundaſſe nepotes. Aſylum Romulus & Remus ſtruxerunt inter arcem & Capitolium, loco Intermontio nominato, vt multitudo facinoroſorum ſpe impunitatis eò conflueret, ad nouam vrbem incolendam. Cui diuo diuæve templum ſit pro aſylo erectum, non conſtat, & Dionyſius ignorare ſe dicit. Sunt qui Veioui tradant: celebrabatur tamẽ aſyli locus 4. Nonas Feb. Ouid. 2. Faſtorum. In Græcia & Aſia multa fuerunt aſyla. Tiberius Cæſar pertæſus nimiam illorum licentiam, iura omnibus ferè illis ademit, vt Suetonius & Tacitus perhibent.*

De latentibus inter impios eccleſiæ filiis, & de falſis intra eccleſiam Chriſtianis.

CAP. XXXV.

MEminerit ſanè in ipſis inimicis ſuis latere ciues futuros, ne infructuoſum vel apud ipſos putet, quòd [a] donec perueniat ad confeſſos, portat infenſos: ſicut ex illorum numero etiam Dei ciuitas habet ſecum, quandiu peregrinatur in mundo, connexos communione ſacramentorum, [b] nec ſecum futuros in æterna ſorte ſanctorum, qui partim in occulto, partim in aperto ſunt. Qui etiam cum ipſis inimicis aduerſus Deum, cuius ſacramentum gerunt, murmurare nō dubitant: modò cum illis theatra, modò eccleſias nobiſcū replentes. De correctione autem quorundam etiam talium multò minus eſt deſperandum, ſi apud apertiſſimos aduerſarios prædeſtinati amici latitāt, adhuc ignorati etiam ſibi. Perplexæ quippe ſunt iſtæ duæ ciuitates in hoc ſeculo, inuicémque permixtæ, [c] donec vltimo iudicio dirimantur: de quarum exortu & procurſu & debitis finibus, quod dicendum arbitror, quantum diuinitus adiuuabor, expediam propter gloriam ciuitatis Dei, [d] quæ alienis à contrario comparatis clarius eminebit.

L. VIVES.

a DOnec perueniat ad confeſſos.} *Ad declarationem vltimam, quid quiſque confiteatur, quod tunc demum fiet, cùm aperti erunt conſcientiarum libri: id eſt, in futura vita.*

b Nec ſecum futuros.} *Iuxta illud domini: Multi vocati, pauci electi.*

c Donec vltimo.} *Sic in Euangelio: Angeli ſeparabunt malos de medio iuſtorum in conſummatione ſeculi.*

d Quæ alienis à contrario.} *Sic Ariſtoteles: Contraria inter ſe collata liquidius dignoſcuntur.*

De quibus cauſis ſequenti diſputatione ſit diſſerendum.

CAP. XXXVI.

SED adhuc quædā mihi dicenda ſunt aduerſum eos, qui Romanæ reipublicæ clades in religionem noſtram referunt: quia diis ſuis ſacrificare prohibentur. Commemoranda enim ſunt quæ & quanta occurrere potuerint, vel ſatis eſſe videbuntur mala, quæ illa ciuitas pertulit, vel ad eius imperium pertinētes prouinciæ, antequàm

eorum ſacrificia prohibita fuiſſent, quæ omnia proculdubio nobis tribuerent, ſi iam vel illis clareret noſtra religio, vel ita eos à ſacris ſacrilegis prohiberet. Deinde monſtrandum eſt, quos eorum mores, & quam ob cauſam verus Deus ad augendum imperium adiuuare dignatus eſt, [a] in cuius poteſtate ſunt regna omnia: quámque nihil eos adiuuerint hi, quos deos putant: quin potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint. Poſtremò aduerſus eos dicetur, qui maniſeſtiſſimis documentis confutari atque conuicti conantur aſſerere, non propter vitæ præſentis vtilitatem, ſed propter eam quæ poſt mortem futura eſt, colendos eſſe deos. Quæ niſi fallor, quæſtio multò erit [b] operoſior, & ſublimiori diſputatione dignior, vt & cõtra philoſophos in ea diſſeratur: [c] non quoſlibet, ſed qui apud illos excellẽtiſſima gloria clari ſunt, & nobiſcum multa ſentiunt: ſcilicet de animæ immortalitate, & quòd Deus verus mundum condiderit, & de prouidentia eius, qua vniuerſum quod condidit, regit. Sed quoniam & ipſi in illis quæ contra nos ſentiunt, refellendi ſunt, deeſſe huic officio non debemus: vt refutatis impiis contradictionibus pro viribus, quas Deus impartiet, aſſeramus ciuitatem Dei, verámque pietatem, & Dei cultum, in quo vno veraciter ſempiterna beatitudo promittitur. Hic itaque modus ſit huius voluminis, vt deinceps diſpoſita ab alio ſumamus exordio.

L. VIVES.

a IN cuius poteſtate ſunt regna omnia.} *Sic Matth 28. Chriſtus loquitur: Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & in terra.*

b Operoſior.} *Difficilior, maioris operæ.*

c Non quoſlibet.} *Non vulgares aut extremæ notæ, id eſt enim quilibet interdum, vt apud Græcos ὁ τυχὼν frequens. Hoc capite Auguſtinus quid hactenus fecerit, quídque facturus poſthac ſit, breuiter exponit.*

DIVI-

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER SECVNDVS.

De modo, qui neceſſitati diſputationis adhibendus eſt.

CAP. I.

SI rationi perſpicuæ veritatis infirmus humanæ conſuetudinis ſenſus non auderet obſiſtere, ſed doctrinæ ſalubri languorem ſuum tanquam medicinæ ſubderet, donec diuino adiutorio fide pietatis impetrante ſanaretur, non multo ſermone opus eſſet ad conuincendum quemlibet vanæ opinationis errorem, his qui rectè ſentiunt, & ſenſa verbis ſufficientibus explicant. Nunc verò quoniam ille eſt maior & tetrior inſipientium morbus animorum, quo irrationabiles motus ſuos etiam poſt rationem plenè redditam, quanta homini ab homine debetur, ſiue nimia cæcitate, qua nec aperta cernuntur, ſiue obſtinatiſſima peruicacia, qua & ea quæ cernuntur, non feruntur, tanquam ipſam rationem veritatémque defendunt, [a] fit neceſſitas copioſius dicendi plerunque res claras, velut eas non ſpectantibus intuendas, ſed quodam modo tangendas, palpantibus & conniuentibus offeramus. Et tamen quis diſceptandi finis erit & loquendi modus, ſi reſpondendũ eſſe reſpondentibus ſemper exiſtimemus? Nam qui vel non poſſunt intelligere quod dicitur, vel tam duri ſunt aduerſitate mentis, vt etiã ſi intellexerint, nõ obediant, reſpondent vt ſcriptũ eſt, & loquũtur iniquitatem atq; infatigabiliter vani ſunt. Quorũ dicta contraria ſi toties velimus refellere, quoties obnixa frõte ſtatuerunt non curare quid dicant, dum quocunq; modo noſtris diſputationibus contradicant, quàm ſit infinitum & ærumnoſum & infructuoſum vides. Quamobrem nec teipſum mi fili Mar-

celline, nec alios quibus hic labor noſter in Chriſti charitate vtiliter ac liberaliter ſeruit, tales meorum ſcriptorum velim iudices, qui reſponſionem ſemper deſiderent, cùm his quæ leguntur audierint aliquid contradici, ne fiant ſimiles earum mulierculærum, quas commemorat Apoſtolus: Sẽper diſcentes, & ad veritatis ſcientiam nunquam peruenientes.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SECVNDVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

a FIt neceſſitas.} *Figura Græca* ϗ τῦτο τὶ συμϐαίνειν ἀνάγκη *apud Demoſthenem, quod eſt apud illos frequentiſſimum: tametſi apud Latinos ſit hæc loquendi forma. Neceſſitas eſt vt labores, ſicut apud Quintilianum.*

De his quæ primo volumine expedita ſunt.

CAP. II.

SVperiore itaque libro, cùm de ciuitate Dei dicere inſtituiſſem, vnde hoc vniuerſum opus illo adiuuante in manus ſumptum eſt, occurrit mihi reſpondendum eſſe primitus eis, qui hæc bella, quibus mundus iſte conteritur, maximéque Romanæ vrbis recentem à barbaris vaſtationem Chriſtianę religioni tribuunt, qua prohibentur nefandis ſacrificiis ſeruire dæmonibus: cùm potius hoc deberẽt tribuere Chriſto, quod propter eius nomen contra inſtitutum morémq; bellorum cis quò confugerent, religioſa & ampliſſima loca barbari libera præbuerunt, atq; in multis famulatũ debitum Chriſto: non ſolùm verum, ſed etiam timore confictum ſic honorauerũt, vt quod in eos belli iure fieri licuiſſet, illicitũ ſibi eſſe iudicarent. Inde incidit quæſtio, cur hæc diuina beneficia etiam ad impios ingratóſque peruenerint? & cur illa itidẽ dura, quæ hoſtiliter facta ſunt, pios cũ impiis pariter afflixerint? Quam quæſtionem per multa diffuſam, in huius æui quotidianis, vel Dei muneribus, vel hominum cladibus: quæ quoniã vtraq; bene vel malè viuentibus permixtè, atque indiſcretè ſæpe accidũt, ſolẽt multos mouere: vt pro ſuſcepti operis neceſſitate diſſoluerem: aliquantum immoratus ſum, maximè

maximè ad conſolandas ſanctas fœminas & piè caſtas, in quibus ab hoſte aliquid perpetratum eſt, quod intulit verecundię dolorem, & ſi non abſtulit pudicitiæ firmitatem, ne pœniteat eas vitæ, apud quas nō eſt vnde poſſit pœnitere nequitiæ. Deinde pauca dixi in eos, qui Chriſtianos aduerſis illis rebus affectos, & præcipuè pudorē humiliatarum fœminarum, quāuis caſtarum atq; ſanctarum, proteruitate impudentiſſima exagitant, cùm ſint nequiſſimi & irreuerentiſſimi, & longè ab eis ipſis Romanis degeneres: quorū pręclara multa laudantur, & literarū memoria celebrātur, imò illorum gloriæ vehementer aduerſi.[b] Romā quippe cura partā veterū auctámq; laboribus, fœdiorē ſtantē fecerant quàm ruentem: quandoquidem in ruina eius lapides & ligna, in iſtorum autē vita omnia, non murorū, ſed morum munimenta atq; ornamenta ceciderunt, cùm funeſtioribus eorum corda cupiditatibus quàm ignibus tecta illius vrbis arderent. Quibus dictis, primū terminaui librum: deinceps itaque dicere inſtitui, quanta mala ciuitas illa perpeſſa ſit ab origine ſua: ſiue apud ſeipſam, ſiue in prouinciis iam ſibi ſubiectis, quæ omnia Chriſtianæ religioni tribuerent, ſi iam tunc Euangelica doctrina aduerſus falſos & fallaces eorum deos teſtificatione liberrima perſonaret.

L. VIVES.

a QVam quæſtionem.} *Illa erat præcipua quæſtio eorum philoſophorum, qui Dei prouidentia mundum negabant regi, vt Plutarchus ſcribit libro De placitis philoſophorum primo.*

b Romam quippe.} *In vetuſto exemplari, quod mihi vir & literarum & literatorum amantiſſimus M. Laurinus ſancti Donatiani Brugenſis decanus accommodauit, ſic ſcribebatur: Romam quippe partam veterum auctámque laboribus, alibi paratam.* *Marc. Laurinus.*

De aſſumenda hiſtoria, qua oſtenditur, quæ mala acciderint Romanis cùm deos colerent, antequam religio Chriſtiana creſceret. CAP. III

MEmento autem me iſta cōmemorantem adhuc contra imperitos agere, ex quorū imperitia illud quoque ortum eſt vulgare prouerbium:[a] Pluuia defecit, cauſa Chriſtiani nominis. Sunt nanque qui eorū ſtudiis liberalibus inſtituti amant hiſtoriam, qua facillimè iſta nouerunt. Sed vt nobis ineruditorum turbas infeſtiſſimas reddant ſe noſſe diſſimulant, atque hoc apud vulgus affirmare nituntur, clades quibus per certa interualla locorum & temporum genus hu-

manum[b] oportet affligi, cauſa accidere nominis Chriſtiani, quod contra Deos ſuos ingenti fama & præclariſſima celebritate per cuncta diffunditur. Recolant ergo nobiſcum, antequam Chriſtus veniſſet in carne: antequam eius nomen ea cui fruſtra inuident, gloria populis innoteſceret: quibus calamitatibus res Romanæ multipliciter varieq; contritę ſunt, & in his defendāt ſi poſſunt deos ſuos, ſi propterea coluntur, ne iſta mala patiantur cultores eorum, quorum ſi quid nunc paſſi fuerint nobis imputanda eſſe contendunt. Cur enim ea quæ dicturus ſum permiſerunt accidere cultoribus ſuis, antequam eos declaratum Chriſti nomen offenderet, eorúmq; ſacrificia prohiberet?

L. VIVES.

a PLuuia defecit. } *Significat ita dictum illud fuiſſe ab impiis hominibus iactatum, vt quicquid mali accideret, imputandum eſſe Chriſtianis iudicarent. Tertullianus: Prætexentes ſanè ad odij defenſionem illam quoque vanitatem, quòd exiſtiment omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi Chriſtianos eſſe cauſam. Si Tiberis aſcendit in mœnia, ſi Nilus non aſcendit in arua, ſi cœlum ſtetit, ſi terra mouit, ſi fames, ſi lues, ſtatim Chriſtianus ad leonem acclamatur. Cyprianus contra Demetrianum: Sed enim cùm dicas plurimos conqueri, quòd bellà crebrius ſurgāt, quòd lues, quòd fames ſæuiāt, quòd imbres, quòd pluuias ſerena longa ſuſpendant, nobis imputari, vltra tacere non oportet.*

Chriſtianū nomen quā olim Rom. exoſum.

b Oportet affligi. } *Ita ferente ſorte rerum humanarum mirè viciſſitudinaria, & fato illo, quæ ipſa eſt omnipotentis Dei voluntas.*

Quòd cultores deorum nulla vnquam à diis ſuis præcepta probitatis acceperint. & in ſacris eorum turpia quæque celebrauerint.

CAP. IIII.

PRimò ipſos mores ne peſſimos haberent, quare dij eorum curare noluerūt? Deus enim verus eos, à quibus non colebatur, meritò neglexit: Dij autem illi, à quorum cultu ſe prohiberi homines ingratiſſimi conqueruntur, cultores ſuos ad bene viuendum quare nullis legibus adiuuerūt? Vtique dignum erat, vt quomodo iſti illorum ſacra, ita illi iſtorum curarent facta. Sed reſpōdetur, quòd voluntate propria quiſque malus eſt. Quis hoc negauerit? Veruntamen pertinebat ad cōſultores deos, vitæ bonæ præcepta non occultare populis cultoribus ſuis, ſed clara prædicatione prębere: per vates etiā conuenire atque arguere peccantes, palàm

minari

minari pœnas malè agentibus; præmia rectè viuentibus polliceri. Quid vnquam tale in deorum illorum tẽplis, prompta & eminenti voce concrepuit? Veniebamus nos etiam aliquãdo adoleſcẽtes ad ſpectacula[a] ludibriáq; ſacrilegiorum: ſpectabamus[b] arreptitios, audiebamus[c] ſymphoniacos, ludis turpiſſimis, qui diis deabúſque exhibebantur, [d] oblectabamur. Cæleſti virgini, & Berecynthiæ matri deorum omnium ante eius lecticam[e] die ſolenni lauationis eius, talia per publicum cantitabantur[f] à nequiſſimis ſcenicis, qualia non dico matrẽ deorum, ſed matrem qualiumcunq; ſenatorum, vel quorumlibet honeſtorum virorum, imò verò qualia nec matrem ipſorum ſcenicorum deceret audire. Habet enim quiddam erga parentes humana verecundia, quod nec ipſa nequitia poſſit auferre. Illam enim turpitudinem obſcœnorum dictorum atque factorum, ſcenicos ipſos domi ſuæ[g] proludendi cauſa coram matribus ſuis agere puderet, quàm per publicum agebant, coram deorum omnium matre, ſpectante & audiente vtriuſq; ſexus frequentiſſima multitudine. Quæ ſi illecta curioſitate adeſſe potuit circũfuſa, ſaltem offenſa caſtitate debuit abire confuſa. Quæ ſunt ſacrilegia, ſi illa erant ſacra? aut quæ inquïnatio, ſi illa lauatio?[h] Et hęc fercula appellabantur, quaſi celebraretur conuiuium, quo velut ſuis epulis immunda dæmonia paſcerentur. Quis enim non ſentiat cuiuſmodi ſpiritus talibus obſcœnitatibus delectentur: niſi vel neſciens vtrum omnino ſint vlli immundi ſpiritus deorum nomine decipientes: vel talem agens vitam, in qua iſtos potius quàm Deum verum & optet propitios, & formidet iratos?

Berecynthia deûm mater

L. VIVES.

a Ludibria ſacrilegiorum.} *Inuerti illud, ſacra ludorum, vel ludos ſacros.*

b Spectabamus arreptitios.} *Locus hic poſtulat, vt de matre deum nonnulla dicam. Diodorus Siculus libro ſuæ Bibliotheces quarto, de matre deûm non vno modo narrat fabulam. Primùm enim ſcribit, Cælum ex Titæa coniuge liberos ſuſcepiſſe quinque & quadraginta, muliebris ſexus duos, Reginam, & Opem: quarum Reginam ætate & prudentia præſtantiorem, in gratiam matris fratres omnes educaſſe, ideo dictam matrem deum, nupſiſſéque Hyperioni fratri, ex quo Solem & Lunam genuerit: qui cùm ſcelere auunculorum interiſſent, ipſam in furorem verſam, cum tympanis cymbaliſque terram ſuæ ditionis peragraſſe, morémque eiuſmodi manſiſſe poſt eius fatum,*

Mater deum.

Addit Diodorus aliam fabulam: Menoem vetuſtiſſimum Phrygiæ regem, ex vxore Dindymene filiam procreaſſe, quam exponi iuſſerit in monte Cybelio, infantem à feris enutritam euaſiſſe in admirabilem pulchritudinem: inuentámque à muliere paſtoria educatam pro ſua, dictámque à monte in quo eſſet expoſita Cybelem, multas artes ingenij acumine & inueniſſe & edocuiſſe mortales: ſicut cantum tibiæ, luſus choreas, cymbalorum tympanorúmque ſonitus, artem præterea veterinariam, & infantum morbis lenimenta: quibus quòd multi curarentur pueri, idcirco eam magnam matrem nominatam eſſe. Quæ cùm adoleuiſſet, iuuenem amarit terræ illius, nomine Atym, ex eóque grauidam eſſe, à Menoe patre, qui famam de virtute factíſque eius acceperat reuocatam pro virgine, cuius flagitio cognito, Atym & nutrices iuſſu regis affectos eſſe ſupplicio: Cybelem amore incenſam ex deſiderio Atys inſaniiſſe, domóque paterna egreſſam ſolam cum fiſtula & tympano, paſſis crinibus totam regionem peragraſſe dementatam, veniſſéque in Nyſam ad Dionyſium: aliquot verò annis poſt eam iam mortuam, cùm & difficultate annonæ, & morbo in Phrygia laboraretur, oraculo iuſſi ſint Phryges Atym & Cybelem venerari: hinc ſacra ceremoniáſque magnæ matris deûm ortas. Hæc ex Diodoro, haud dubiè quin originem rei attulerit. Sed hanc alij Iouis, Iunonis, Neptuni, & Plutonis matrem fuiſſe autumant, ideo Rheam & Latinè Opem dictam: eandem eſſe Cybelem & Veſtam. Nec dubito quin hæc res geſta confundatur, vt nuſquam ferè non ſit in deorum fabulis, virginémque haberi, nempe Veſtam, eámque ob cauſam excîſum eſſe. Atym iuuenem formoſiſſimũ, quem cùm illa adamaſſet, præcepiſſétque ne cum muliere ſe vlla vnquam commiſceret, illéque præcepto deæ neglecto, nympham Sangritidem adamaſſet, à Cybele virilitate diminutus eſt, idcirco & ſacerdotibus gaudet in eum modum deformatis. Et quoniam hanc Phrygij plurimùm in monte Ida coluerunt, hinc nomen Idææ matris inuenit, & Berecynthiæ, à monte etiam eiuſdem Phrygiæ. Sacerdotes Gallos nuncupanunt à Gallo amne Phrygiæ, cuius aqua phanaticos potantes reddit. Ipſi quoque Galli inſani caput per furorem rotant, cultríſque faciem & muſculos corporis totius diſſecant, morſibus quoque ſeipſos impetunt, cùm maiore ſe correptos furore, vel ſimulant, vel reuera ſentiunt. Deam iſtam, hoc eſt, ingens in Ida ſaxum, quam incolæ deûm matrem vocabant, Romam legati aduexerunt, pridie Idus Apriles, eóq. die feriæ eius celebrantur & ludi, quæ Megaleſia dixerũt. Liuius lib. xxix. ſic de matre Idæa loquens, inquit: In ædem Victoriæ, quæ eſt in Palatio, pertulere deã pridie Idus Apriles. Iſq; dies feſtus fuit. Populus frequens dona deæ in Palatium tulit, lectiſterniúmque & ludi fuere Megaleſia

Cybele quas artes inuenerit.

Atys

Galli ſacerdotes.

Megaleſia.

galeſia appellata & lib.xxxvi.Per idem fere tempus ædes matris magnæ Idææ dedicata eſt,quàm deam is P.Cornelius aduectam ex Aſia, P.Cornelio Scipione,cui poſtea Africano fuit cognomen, P. Licinio Coſ.in Palatium à mari detulerat,locauerant ædem faciendam M. Liuius,C.Claudius cenſores,M.Cornelio,T.Sempronio Coss. tertiodecimo anno poſtquam locata erat,dedicauit eam M.Iunius Brutus: ludíq. ob dedicationem eius facti, quos primos ſcenicos fuiſſe Antias Valerius eſt autor,Megaleſia appellatos,Hæc Liuius, cum quibus Varro conſentit lib.De lingua Latina.3.

b Abreptitios.} *Lymphatos, furore correptos,quales erant Galli Berecynthiæ,hos arreptitios Auguſtin.ſuper Gen.areptos ſpiritus nominat.*

c Symphoniacos.} *Modulotores,ἀπὸ τῆς συμφονίας, id eſt concentu & modulatione.In feſto Cybeles multi ædebantur ſonitus compoſiti, & ad numerum:vt tibiis & tympanis.Ouid.lib.4.Faſtorum:*

Protinus inflexo Berecynthia tibia cornu
Flabit,& Ideæ feſta parentis erunt.
Ibunt ſemimares,& inania tympana tundent,
Aeráque tinnitus,ære repulſa dabunt. Et pòſt.
Tibia dat Phrygios,vt dedit antè,modos.

Et tibiam Diodorus inuentum dicit eſſe Cybeles,à qua doctus eſt Marſyas.qui cum Apolline certauit.

d Oblectabantur.} *Locus non videtur carere mendo: ſic, vt puto legendus: Ludis turpiſſimis oblectabamur, qui diis deabúſque exhibebantur, cæleſtíque virgini Berecynthiæ matri deorum omnium. Hanc enim ta netſi prolibus abundantem.tamen virginem dicebant eſſe,vt quæ eſſet etiam Veſta,tum quòd talis voluit à patre Menoe videri & credi.*

e Die ſolenni lauationis eius.} *Pridi Idus Aprilis, mater deûm magna pompa à Gallis ad Almonem fluuium producebatur,qui non procul ab Vrbe Tiberi miſcetur,ibíque ad confluentem duorum amnium abluebatur veteri inſtituto.Nam quo primum die ex Aſia illuc eſt aduecta à ſacerdote lota eſt,iſque mos poſtea per ſingulos annos eſt ſeruatus.Lucan.in primo:* *Matris deum ablutio*

Et lotam paruo reuocant Almone Cybelem.

Apertius Ouidius in quarto:

Eſt locus in Tiberim quo lubricus influit Almon,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpurea canus cum veſte ſacerdos,
Almonis dominam ſacráque lauit aquis.

Prudentius in martyrio Romani:

Nudare plantas atque carpentum ſcio
Lapis nigellus euehendus eſſedo,
Quem ad lauachrum præeundo ducitis,
Almonis vſque peruenitis riuulum.
Proceres togatos matris Idææ ſacris,
Muliebris oris clauſus argento ſedet,
Pedes remotis atterentes calceis.

f A nequiſſimis ſcenicis.} *Primi anni ſingulis ludi ſcenici erãt Megaleſia in quibus hiſtriones ad nouum opus egredientes, mira laſciuia ſpurciſſima & turpiſſima quæque in matrem deûm, & Atym dictitabant: tum & alij per id temporis etiam honeſtiſſ. Romanorum cultu diſſimulato, vt noſci nõ poſſent, licentioſiſſimè per vrbem vagabãtur, nullis verbis factíſq; fœdis parcentes, vt autor eſt Herodianus in Commodo.*

g Proludendi.} *Exercendi ſui gratia, & meditandi artem.*

Fercula. h Et hæc Fercula.} *A ferendo, quòd in ſolenni, ſiue ſacrorum, ſiue triumphi ferrentur, ac geſtarentur reuerenter, vt in ſacrificiis ludíſque deorum ſimulachra, clarorum virorum ſtatuæ: in triumphis imagines vrbium deuictarum, arma hoſtibus detracta, pecuniæ captiuæ, & reliqua ſpolia. Sic Cicero, & Suetonius, & cæteri. At quæ ſacris menſe apponuntur, quoniam lancibus feruntur ſolicitè, & quaſi reuerenter, fercula nominantur.*

De obſcœnitatibus, quibus mater deorum à cultoribus ſuis honorabatur.

CAP. V.

Nequaquam iſtos, qui flagitioſiſſimè conſuetudinis vitiis oblectari magis quàm obluctari ſtudent, ſed illum ipſum Naſicam Scipionem, qui vir optimus à ſenatu electus eſt, cuius manibus eiuſdem dæmonis ſimulachrum ſuſceptum eſt, in vrbémque peruectum, habere de hac re iudicem vellem. Diceret nobis vtrum matrem ſuam tam optimè de rep. vellet mereri, vt ei diuini honores decernerentur: ſicut & Græcos & Romanos aliáſque gentes conſtat quibuſdam decreuiſſe mortalibus, quorum erga ſe beneficia magnipenderant, eóſque immortales factos, atque in deorũ numerum receptos eſſe crediderant. Profectò ille tantam fœlicitatem ſuæ matri, ſi fieri poſſet, optaret. Porrò ſi ab illo deinde quæreremus, vtrũ inter eius diuinos honores vellet illa turpia celebrari: nónne ſe malle clamaret vt ſua mater ſine vllo ſenſu mortua iaceret, quàm ad hoc dea viueret,

vt illa

vt illa libenter audiret? Abſit vt ſenator populi Romani ea mente præditus, qua theatrum ædificari in vrbe fortium virorum prohibuit, ſic vellet coli matrem ſuam, vt talibus dea ſacris propitiaretur, qualibus matrona verbis offenderetur. Nec vllo modo crederet verecundiam laudabilis fœminę, ita in contrarium diuinitate mutari, vt honoribus eam talibus aduocarent cultores ſui: qualibus conuitiis in quempiam iaculatis, cùm inter homines viueret, niſi aures clauderet, ſeſéque ſubtraheret, erubeſcerent pro illa & propinqui, & maritus, & liberi. Proinde talis mater deûm qualem habere matrem puderet quemlibet etiam peſſimum virum, Romanas occupatura mẽtes quæſiuit optimum virum, non quem monendo & adiuuando faceret, ſed quem fallendo deciperet: ei ſimilis [a] de qua ſcriptum eſt: Mulier autem virorum precioſas animas captat, vt illæ magnæ indolis animus hoc velut diuino teſtimonio ſublimatus, & verè ſe optimum exiſtimãs, veram pietatem religionémque nó quæreret, ſine qua omne quanuis laudabile ingeniũ ſuperbia vaneſcit & decidit. Quo modo igitur niſi inſidiosè quæreret dea illa optimum virum, cùm talia quærat in ſuis ſacris, qualia viri optimi abhorrent ſuis adhibèri conuiuiis?

L. VIVES.

a DE qua ſcriptum eſt.} *Prouer ſexto, nos Capit legimus: Auguſtinus Capiat. iuxta Septuaginta, ἀγρεύει, quaſi venatur*

Deos paganorum nunquam bene viuendi ſanxiſſe doctrinam.

CAP. VI.

HInc eſt, quòd de vita & moribus ciuitatum atque populorum, à quibus colebantur illa numina, non curarunt, ut tam horrendis & deteſtabilibus malis, non in agro & vitibus, non in domo atque pecunia, non denique in ipſo corpore, quod menti ſubditur, ſed in ipſa mente, in ipſo rectore carnis animo, eos impleri ac peſſimos fieri ſine vlla ſua terribili prohibitione permitterent. Aut ſi prohibebant, hoc oſtendatur potius, hoc probetur. Nec nobis neſcio quos ſuſurros pauciſſimorum auribus anhelatos, & arcana velut religione traditos iactant, quibus vitæ probitas caſtitáſque diſcatur: ſed demonſtrentur atque commemorentur loca talibus aliquando conuenticulis conſecrata: non vbi ludi agerentur obſcœnis vocibus & motibus hiſtrionum, [a] nec

vbi Fugalia celebrarentur, effuſa omni licentia turpitudinũ, & verè Fugalia, ſed pudoris & honeſtatis: ſed vbi populi audirent quid dij præciperẽt dę cohibenda auaritia, ambitione frangenda, luxuria refręnanda: vbi diſcerent miſeri, quod diſcendum [b] Perſius increpat, dicens:

Diſcitéque ô miſeri, & cauſas cognoſcite rerum,
Quid ſumus, aut quidnam victuri gignimur, ordo
Quis datus, [c] aut metæ quàm mollis flexus, & vnde:
[d] Quis modus argenti, [e] quid fas optare, [f] quid aſper
Vtile nummus habet: patriæ charíſque propinquis,
Quantum elargiri deceat, [g] quem te Deus eſſe
Iuſſit, & humana qua parte locatus es in re.

Dicatur in quibus locis hæc docentium deorũ ſolebant præcepta recitari, & à cultoribus eorum populis frequenter audiri, ſicut nos oſtẽdimus ad hoc eccleſias inſtitutas, quaquauerſum religio Chriſtiana diffunditur.

L. VIVES.

Fugalia [a] NEc vbi Fugalia.} *De Fugalibus nihil me apud alios memini legere. Nec dubitarem aliquid ex coniectura admonere, & lectori permittere, vt aliud pro eo verbum ſubſtitueret, niſi idem Auguſtinus adderet, & verè Fugalia, ſcilicet pudoris & honeſtatis. Et quanquam non ignoro coniecturas veritate occulta bonas, eadem patefacta ridiculas plerunque eſſe, tamen tentabo ſi hac quoque parte prodeſſe ſtudiis poſſim: ſi non afferendo verum, certè excitando, vt quaratur. Primùm Varro li. De lingua Latina quinto ſic ſcribit:* Iunio menſe *populi Fugia videtur nominatus, quòd eo die repente tumultu fugerit populus. Non multò enim poſt hic dies fuit, quàm Gallorum diceſſus ex Vrbe. Et qui tũc ſub Vrbe populi, vt Ficulneates ac Fidenates, & finitimi alij contra nos coniurauerunt, aliquot huius diei veſtigia fugæ in ſacris apparent. De quibus rebus antiquitatum libri plura referunt. Hactenus Varronis verba, hoc eſt Fugiæ deæ feſtum, quæ eſt lætitiæ dea, à fugatis hoſtibus nominata. Nam poſtridie eius diei vicini populi ſunt deuicti à Romano, magnáque celebritate & lætitia omnium agi ferias illas, quòd periculum fuerit ne à finitimis gentibus reliquiæ Romani nominis, quæ Gallicæ cladi ſuperfuerant, tollerentur. Quam deam Hylus libro de diis Vitulam vocat. Piſo Vitulam victoriam dici ſcribit, ſicut Macrobius teſtatur in Saturnalibus. Erant ergo Fugalia, vel Fugialia poſtridie Nonas Iunias Lætitiæ deæ lætiſſimus dies. In quo credibile eſt populum in omnem licentiam ſolutiſſimum, atque effuſiſſimum fuiſſe. Hac nolim cuiquam eſſe præiudicij loco, ſed ſolùm*

Fugia dea — Vitula dea

dicta,

dicta, vt alij acutius & diligentius rem veſtigent, ſi modò tanti æſtimabunt.

b Perſius.} *Satyra tertia ex præcepto vetere, quod pro foribus templi Apollinis Delphici Amphictyones ſcripſere: Noſce teipſum, hæc Perſius dicit.*

c Aut metæ quàm mollis flexus.} *Metæ erant in Circo ſeptem.* *Metæ Circi*
Domitianus ludis quibuſdam, ne curreretur niſi vſque ad quintam indixit, vt citius peragi poſſent ludi apparatiſ. quos ædebat. Suetonius in eius vita. Septies illæ omnes attingebantur metæ. Arsque erat & induſtria non parua in equis rotíſque flectendis ad finem metarum, ne poſterior dexteritate flectendi priorem anteuerteret. Propertius:

Aut prius infecto depoſcit præmia curſu,
Septima quàm metam triuerit ante rota.

Huc ſpectat illud Horatij principij Odarum.

Sunt quos curriculo puluerem Olympicum
Collegiſſe iuuat, metáque feruidis Euitata rotis.

Erant & curſores quidam in Græciæ certaminibus, quibus non ſat erat ex lege certaminis perueniſſe ad metam: niſi recurrerent vnde venerãt, & circumactu celerrimo vbi metam pertigerant, διαυλοδρόμους vocãt. διαυλοδρόμοι.
nam δίαυλος eſt ſpatij circuitio, vt ſcribit Vitruuius lib. 5. qui ſexies ſpatium circuibant δολιχοδρόμοι ſunt dicti. Hic eſt proprius ſignificatus flexus & metæ. Perſius aut rectè ſentit eſſe mollem flexum à virtute ad vitium: aut obliquè non eſſe facilem à vitio ad virtutem, vbi illud aſſuetudine in humana mente inualuerit, tyrannidémque occuparit. Idcirco ne vitio aſſueſcamus monet, quoniam non ſit in manu noſtra iugum eius ſemel admiſſum excutere, quoties & quando velimus. Aut de flexu ætatis intelligit, cùm ab adoleſcentia in virilem ætatem tranſimus, quo tempore mores mutari decet. Sicut ille apud Terentium ait: aut à virili & actuoſa ætate ad ſeniorem & quietiorem. De quo flexu Cicero in primo De oratore: Si infinitus forenſium rerum labor, & ambitionis occupatio. de curſu honorum etiam ætatis flexu contigiſſet. Sed apertius pro M. Cælio & per eandem metaphoram: In hoc flexu quaſi ætatis, nihil enim occultabo fretus humanitate ac ſapientia veſtra, fama adoleſcentis paulum hæſit ad metas notitia muliebri & infœlici vicinitate. Et Seneca lib. De tranquill. vitæ primo: Non in curſu tantùm Circíque certamine, ſed in ſpatiis vitæ interius flectendum eſt.

c Et vndæ.} *Genitiuus eſt ab vnda, ſimili genere metaphoræ. In naumachia ſunt metæ conſtitutæ, ad quas ſubitò nauis eſſet conuertenda. Vergil. in quinto.*

Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam.

Conſtituit ſignum nautis pater: vnde reuerti
Scirent, & longos vbi circumflectere curſus.

In vetuſto exemplari legebatur: Qua mollis flexus, & vnde. quod non eſt vſque adeò abſurdũ. Sic legit Antonius Nebriſſenſis noſter grammaticus diligentiſſ.

d Quis modus argenti. } *Ex Platone. ex quo Perſius omnia quæ de moribus diſſerit. In Phædro Socrates ſic precatur: O amice Pan, & cæteri dij date obſecro, vt intrinſecus pulcher efficiar, quæq; mihi extrinſecus addita ſunt, internorum ſint amica, ſolum ſapientem diuitem exiſtimem: huius verò auri tantum elargimini, quantum, nec ſuſtinere, nec geſtare alius, quàm vir temperans queat. Hæc ille. Sunt enim faciles opes magis optandæ, quàm immodicæ.*

e Quid fas optare. } *Et hoc ex Alcibiade ſecundo Platonis De voto: in quo Plato docet quid optandum à dijs. Eandem Socratis ſententiam ponit Valerius in ſeptimo. Iuuenalis de votis:*

Orandum eſt, vt ſit mens ſana in corpore ſano.

Niſi intelligatur, quid fas optare in argento. nam & prius eſt de ea re, & quod ſequitur: Quid aſper vtile numus habet.

Aſper numus. f Aſper. } *Numus expreſſo ſigno & extanti aſper eſt tactu, vſu tritus ſit leuis. Sic vaſa argentea cælata in quibus aliquid eminet, Plinius aſpera nominat. Suetonius numum aſperum dixit in Nerone: Aurum obryzum & numum aſperum ingenti faſtigio exegit. An pro nouiter percuſſo, an quia meliores erant aſperi, quàm qui plana erant nota, quales fuerint ne olim, non ſat ſcio. Inæqualem numum dici aſperum ostendit aſperitatis definitio in Timæo Platonis:* *Aſperitas.* *Aſperitas, inquit, eſt durities inæqualitati permixta.*

g Quem te Deus eſſe iuſſit, & humo. } *Etiam ex Platone qui Deum facit Imperatorem generis humani, aſſignantem ſuum vnicuique in ſtatione hac & veluti militia locum, à quo non licet diſcedere iniuſſu illius. Facit hoc ad rectum officium vitæ, vt quiſq; ſciat, quæ pars ſit generis humani, vt iuxta illam viuat, ſatisfaciátque muneri ſuo, ſit ne agricola an vrbanus, ſeruus an liber, tum cerdo, ſartor, philoſophus, ſacerdos, miles, princeps magiſtratus, priuatus.*

Inutilia eſſe inuenta philoſophica ſine autoritate diuina, vbi quenquã ad vitia pronum magis mouet, quod dij fecerint, quàm quòd homines diſputauerint. CAP. VII.

AN nobis forte philoſophorum ſcholas diſputationéſque memorabunt? Primò hæc non Romana, ſed Græca ſunt: aut ſi propterea iam Romana, quia & Græcia facta eſt Romana prouincia, non deorum præcepta ſunt,

ſunt, ſed hominum inuenta, qui vtcunque conati ſunt inge- niis acutiſſimis prȩditi ratiocinando veſtigare,[a] quid in rerum natura latitaret: [b] quid in moribus appetendum eſſet, atque fugiendum: [c] quid in ipſis ratiocinandi regulis certa connexione traheretur, aut quid nón eſſet cōſequens, vel etiam repugnaret. Et quidam eorum quædam magna quantum diuinitus adiuti ſunt, inuenerunt: quantum autem humanitus impediti ſunt, errauerunt: maximè [d] cùm eorum ſuperbiæ iuſtè prouidentia diuina reſiſteret, vt viam pietatis ab humilitate in ſuperna ſurgentem, etiam iſtorum comparatione monſtraret. vnde poſtea nobis erit in Dei veri & domini volūtate diſquirendi ac diſſerendi locus. Veruntamen ſi philoſophi aliquid inuenerunt, quod agendæ bonæ vitȩ beatæq; adipiſcendæ ſatis eſſe poſſit: quantò iuſtius talibus diuini honores decernuntur? Quantò melius & honeſtius in Platonis templo libri eius legerentur, quàm in templis dæmonum Galli abſcinderentur, [e] molles conſecrarentur, inſani ſecarentur, & quicquid aliud, vel crudele, vel turpe, vel turpiter crudele, vel crudeliter turpe in ſacris taliū deorum celebrari ſolet? Quātò ſatius erat ad erudiendam ad iuſtitiam iuuentutem publicè recitari leges deorum, quàm laudari inaniter leges atque inſtituta maiorum? [f] Omnes enim cultores talium deorum, mox vt eos libido perpulerit, [g] feruenti, vt ait Perſius, tincta veneno, magis intuentur quid Iupiter fecerit, quàm quid docuerit Plato, vel cenſuerit Cato. [h] Hinc apud Terentium flagitioſus adoleſcens ſpectat tabulam quandam pictam in pariete, vbi inerat pictura hæc, Iouem quo pacto Danaë miſiſſe aiunt in gremium quondam imbrem aureum: atque ab hac tanta autoritate adhibet patrocinium turpitudini ſuæ, cùm in ea ſe iactat imitari Deum. At quem Deum? inquit: Qui templa cæli ſummo ſonitu concutit, ego homuncio id non facerem? Ego verò illud feci ac lubens.

L. VIVES.

a QVid in rerum natura.} *Triplicem philoſophiæ partem attingit hic naturalem.*

b Quid in moribus.} *Moralem.*

c Quid in ipſis.} *Rationalem ſeu dialecticam: de quibus alibi.*

d Cùm eorum ſuperbiæ.} *Quòd ſuis ingeniis, quæcunque inuenirent, referebant accepta, nihil beneficio Dei tribuentes. De qua re fuſè diſputat Lactantius.*

e Molles conſecrarentur.} *Erant omnes iſti Galli pathici homines, ſpurciſsimis flagitiis obruti. De quibus Apuleius multa narrat nefanda lib 8. & 9. ſui Aſini. Item Lucianus, vnde Apuleius ſumpſit argumentum.*

f Omnes enim cultores talium deorũ.} *Eorum quos colimus exemplis plurimum mouemur. Similes enim illis euadere ſtudemus, ſiue homines ſint, ſiue dij. Populus principis ſimilis eſſe affectat: diſcipuli præceptoris, quem colunt: & mortales, eorum quos pro immortalibus venerantur. Hinc nobis & Chriſti & ſanctorum noſtræ religionis propoſita ad imitationem exempla. Plato lib. De repu. 2. eam cauſam inter cæteras affert, cur poetas nolit in ſua ciuitate, quod quæ de diis ſint commentis, peſsimum ſint legentibus exemplum: ſicut bella, rapinæ, ſeditiones, adulteria, furta, & ſimilia. Ex quo loco ſumpta ſunt illa verba, quibus loquentem Menippum Lucianus facit ἐν νεκυομαντίᾳ: Ego igitur, inquit, cùm puer adhuc eſſem audirémque Homerum & Heſiodum ſeditiones ac bella canentes, non ſemideorum modò, ſed ipſorum etiam deorum adulteria quoque, violentias, rapinas, ſupplicia, patrum expulſiones, & fratrum & ſororũ nuptias. Hæc me hercle omnia bona pulchráque putabam, & ſtudioſè erga ea afficiebar. Neque enim deos vnquam putaui mœchaturos, aut ſeditiones inuicem fuiſſe moturos, niſi de his rebus perinde ac bonis iudicaſſent. Hæc ille. Quæ nos maluimus Thomæ Mori verbis dicere, quàm noſtris: cuius laudes obiter atque aliud agentem attingere penè ſit nefas. Grandibus enim voluminibus vix adhuc totæ queant explicari. Quis enim de illius ingenij accumine, de iudicij acrimonia, de varietate eruditionis atque præſtantia, de facunda linguæ eloquentia, de ſuauitate morum ac probitate: in prouidendis rebus conſilio, in exequendis dexteritate, in omnibus moderatione, integritate, æquitate, fide, ſatis pro dignitate dixerit? niſi vno verbo ſumma, perfecta, vndique abſoluta, ſuis omnibus conſummata numeris dixerit: niſi id quod res eſt, exemplaria, ſpecimina, ſui quódque generis affirmarit? Magna loquor, & mirabuntur qui Morum non norunt: ſed ſciunt vera me loqui, qui norunt, qui libros legerint, qui actus vel viderint, vel audierint, fidem facillimé habebunt. Cæterùm in huius viri laudibus velut in latiſsimo pelago erit aliud tempus, quo liceat vela pandere, & nos totos proſperrimæ auræ committere, ſcriberéque tum multa, tum maxima, ídque ſecundis lectoribus.*

Thomas Morus.

g Feruenti tincta veneno.} *Perſius Satyra tertia:*

Cùm dira libido.

Mouerit ingenium feruenti tincta veneno.

De omni bili intelligitur, quod eſt feruens venenum: ſed hîc pro ſemine gen-

ne genitali poſuit Auguſtinus, ſicut virtus apud alios.

h Hinc apud Terentium.} *In Eunucho, Chærea qui pro Eunucho ad Thaidem à Parmenone erat deductus, flagrans amore virginis Thaidi dono à Thraſone milite datæ, de ſtupro, quod ipſe virgini obtulerat, Antiphoni ſocio narrans ſic inquit: Dum apparatur, virgo in conclaui ſedet ſuſpectans tabulam pictam, vbi inerat pictura hæc, Iouem quo pacto Danae miſiſſe aiunt quondam in gremium imbrem aureum. Egomet quoq; id ſpectare cœpi. & quia conſimilem luſerat iam olim ille ludum, impendio magis animus gaudebat mihi. Deum ſeſe in hominem conuertiſſe, atque per alienas tegulas veniſſe clanculum per impluuium, fucum factum mulieri. At quem Deum? qui templa cæli ſumma ſonitu concutit. Ego homuncio hoc non facerem? ego illud verò ita feci, ac lubens. Hactenus verba illius. Danae formoſa virgo à patre Acriſio ſeruabatur in turri, nec vlli virorum ad eam erat acceſſus: quàm Iupiter cùm adamaret, aurea pluuia per impluuium turri illapſus vitiauit: hoc eſt muneribus aureis, quibus nihil eſt ſatis occluſum, atque obſeptum, & ipſius virginis & cuſtodum animos corrupit.* **Danae.**

De ludis ſcenicis, in quibus dij non offenduntur editione ſuarum turpitudinum, ſed placatur.

CAP. VIII.

AT enim non traduntur iſta ſacris deorum, ſed fabulis poetarũ? Nolo dicere illa myſtica quã iſta theatrica eſſe turpiora. Hoc dico quòd negantes conuincit hiſtoria, eoſdem illos ludos in quibus regnant figmenta poetarum, non per imperitum obſequium ſacris deorum ſuorum intuliſſe Romanos, ſed ipſos deos, vt ſibi ſolenniter æderentur, & honori ſuo conſecrarentur acerbè imperando, & quodammodo extorquendo feciſſe. Quod in primo libro breui commemoratione perſtrinxit.[a] Nam ingraueſcente peſtilentia ludi ſcenici autoritate pont. Romæ primitus inſtituti ſunt. Quis igitur in agenda vita non ea ſibi potius ſectanda arbitraretur, quæ actitantur ludis autoritate diuina inſtitutis, quàm ea quæ ſcriptitantur legibus humano conſilio promulgatis? Adulterum Iouem ſi poetæ fallaciter prodiderunt, dij hi vtrique quia caſti quibus tantum nefas per humanos ludos confictum eſt, non quia neglectum eſt iraſci ac vindicare debuerunt.[b] Et hæc ſunt ſcenicorum tolerabiliora ludorum, comœdiæ ſcilicet, & tragœdiæ, hoc eſt fabulæ poetarum agendæ in ſpectaculis, multa rerum turpitudine, ſed

nulla ſaltem ſicut alia multa verborũ obſcœnitate cõpoſitæ: quas etiã inter ſtudia quæ honeſta ac liberalia vocantur, pueri legere & diſcere coguntur à ſenibus. L. VIVES.

a NAm in graueſcéte.} *Quoniam & hoc libro, & aliis ſequentibus Auguſt. de ludis ſcenicis plerunque meminit, locus poſtulare videtur, vt de illis nonnulla dicam: & quæ ſparſim multis capitibus eſſent dicenda, hic omnia vna ſerie contexam, quo melius intelligantur. Et primùm de eorum origine apud Græcos, poſtmodum apud Romanos. Nam imitatio ex Græcia manauit in Italiam.* *Fabularũ theatri origo.* *Veteres igitur in Græcia agricolæ, cùm ſacrum Libero pro anni prouentu facerent incenſis altaribus primùm aliquid vice precum cantillabant: deinde quò propitiorem ſibi redderent Liberum, eius geſta, victorias, ſubactóſque reges, illius triumphos, & regum calamitates concinnebant. Cœpit præmium induſtriæ proponi caper, vel capri ſacrificati corium vini plenum. Et ingenia tum præmio non parui apud ruſticos homines & tenues pretij, tum oſtentandi ſui gratia carmina confinxerunt, incondita primùm paucáque: deinde, vt fit, plura & elimatiora: cúmque in deuictis à Libero regibus, parum eſſet in ſingulos annos materiæ, ad reliquos reges illis calamitatibus ſimiles itum eſt, deque ipſis multa ſunt cantata.* *Tragœdia* *Atque hæc eſt nuncupata trogœdia, vel ἀπὸ τοῦ τράγου, hoc eſt hirco, quem accipiebat victor in certamine: vel à fæcibus vindemiarum, quibus ora perungebantur, quas Græci τρύγας vocant.* *Comœdia.* *Comœdiam, ſunt qui eiſdem cœptam ſacris velint: aliis ſacris Apollinis Nomij, hoc eſt paſtorum vicorúmque præſidis: quidam per idem tempus vtrique deo ſacrificari tradunt. Dicam quod eſt vulgatius: Athenienſibus per pagos adhuc diſperſis, necdum coactis in vrbem à Theſeo, agricolæ peractis ſacris, tum eos qui in ſacrificio fuerant, tum etiam viatores ſalſis dictis impetebant, riſúmque excitabant ſpectatoribus. Vrbe conſtructa, ſolenni & ſtato tempore, vetere more in vrbem agricolæ plauſtris vecti veniebant, faceta dicacitate modò, ruſticos modò etiam pleroſque de vrbanis inceſſentes, præcipuè ſi à quoquam erant iniuria affecti. Et hæc quidem comœdia eſt dicta, vel ἀπὸ τῶν κωμῶν, id eſt, à vicis pagíſque in quibus agebatur, vel ἐπὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἐκώμαζον, quòd in viis laſciuirent, & dictis petulantioribus luderent. Nam eo tempore nondum villas & vicos Athenienſes κώμας dicebant, ſed δήμους. Placuit hic mos vrbano populo, & eos qui dicendo valebant, ad eruditius ſcribendum de eo argumenti genere carmen ſunt adhortati. Ita ſenſim ruſtici ſunt excluſi, qui ſimplicitate ſua, ſiue odio, ſiue inuidia momorderunt quidem, ſed non cruento morſu. Poetæ vrbani primùm acrius*

ſum

cùm taxaſſent ciuium facta, profuerunt nonnihil, quòd à ſceleribus multos metu retrahebant: cæterùm cœperunt affectibus vel ſuis, vel amicorum ſeruire, ſimultates aſperè exercere, ſtylis pro telis abutentes, principes viros interdum nihil commeritos in ſcena proſcindere, idque nominatim. Quod cùm eſſet paſſus Alcibiades ab Eupolide in Baptis fabula, illum corripi iuſſit, ac mergi in mare. nam tum fortè Alcibiades imperator erat, claſſémque habebat in Piræo: cúmque mergeretur poëta, illud ſubinde Alcibiades ingerebat: Tu me in ſcena ſæpe merſiſti Eupoli, ego te in mari. Huius exemplo ſatis territis poëtis. ſucceſsit lex opera Alcibiadis lata, ne quem liceret nominatim in ſcena taxare: ita genus illud comœdia abolitum eſt, dictáque eſt vetus comœdia, hoc eſt ἀρχαία. *Succeſsit media, qua obliquis dictis perſtringebantur multi tacitis nominibus: & eo in ſuſpicionem venit nobilitati, tanquam ſua facta notarentur. Ita in totum eſt ſublata, repertáque eſt noua, quæ de mediocribus perſonis luſit confictis nominibus, & argumento tam alieno ab iis quæ faciebat nobilitas, vt manifeſtum eſſet, quoſuis potius quàm nobiles perſtringi: deinde affectibus tam moderatis, vt nemo de ſe dici etiam nominatim ægrè admodum tuliſſet. Huius princeps fuit Menander, qui cum Alexandro Macedone vixit paulò minor eo. Vetus bellis Peloponneſiacis viguit, in quo Ariſtophani plurimi deferunt palmam: quamuis in media quoque multum eum valuiſſe dicant. Sed haud dubiè Antiphanes Lariſſæus fuit in hoc genere facilè primus. Atque hæc quidem in Græcia. Romæ verò cum anno ab Vrbe condita circiter quadringenteſimum, T. Sulpitio Potito. C. Licinio Stolone Coſ. & ſuperiore anno peſtilentia laboratum eſſet, & eodem laboraretur, ex libris Sibyllinis ludi ſcenici ſunt voti: noua res in populo bellicoſo. Ludiones ſunt ex Hetruria aſciti, qui gentis nomine hiſtriones nuncupantur, híque ad tibicinis cantum taciti ſaltarunt, motibus non omnino, vt illa ætate, inconcinnis, neque verſum dixere vllum. Ruſtici in Italia vetuſto Græciæ more peractis ſacris, poſt meſſem, gratulatíque deis de bono anni proueutu, hilariores, opere perfecto, ruſticana quædam dicta in ſe inuicem iactabant ad riſum mouendum: interim ſpurcis verbis non abſtinentes: interim paulò mordacius attingentes, ídque alternis verſibus, qui dicebantur Feſcenini, à Feſcenina ciuitate Hetruriæ. Hos cœperunt Romani hiſtriones imitari, ſed parcentes nominibus. nam id iam antea Duodecim tabulis erat cautum ne fieret. Feſcenini ſenſim ex ſcena abierunt, relicti nuptiis & triumphis, fabulæq; cœptæ ſunt introduci, quæ delectarent ſine cuiuſquam offenſione. quod Horatius epiſtola ad Auguſtum attingit. Ita cùm nominatim lædi quemquam in ſcena non liceret, ex Græco*

Eupolis

Comœdia vetus, media, & noua

Feſcenini

ritu alia fabularum genera ſunt Romam adducta, noua ſcilicet Comœdia, & Satyra: non illa quæ vno carminis genere in vitia inuehebatur, qualem ſcripſere Horatius, Perſius, & Iuuenalis: nam huic initium dedit Lucilius, qui ſub Scipione Æmiliano meruit bello Numantino: ſed in quam introducebantur Satyri contumelioſi & ſpurci, tunicis villoſis, motu graui, inconditóque & ruſticano. Scena erat floribus, frondibus, herbis virentibus inſtructa, in faciem montium ſyluarum & ſpeluncarum, ſicut ſcenæ tragœdiarum regalem magnificentiam imitantur, & comicæ mediocrium ac plebeiorum ædificiorum rationem, vt Vitruuius libro quinto ſcribit. Ab iſtis Satyris primam fabulam iuſtam Græco modo Latinis verſibus fecit Liuius Andronicus Salinatoris libertus, anno à condita Roma quingenteſimo decimoquarto, Appio Claudio Cæci filio, Sempronio Tuditano conſulibus, bello Punico primo, aliquot annis antè perfecto ex digeſtione temporum Attici. Secuti ſunt hunc Næuius, Plautus, Ennius, Terentius, & alij permulti, qui comœdias ſcripſere. Reliqua de ludis ſcenicis ſuis locis dicentur.

Satyra

Scenarum ornatus

Fabula prima Romæ

b Et hæc ſunt ſcenicorum tolerabiliora.} *In ludis interim fabulæ iuſto argumento exhibebantur populo: interim hiſtriones motus dabant impudicos ſilentio, nonnunquam quædam dicebant in rationem feſti conficta. E fabulis ſunt nonnullæ palliatæ, quarum argumentum eſt Græcum, hiſtrionéſque pallio more Græco vtuntur: quales ſunt omnes Terentianæ, & Plautinæ: aliæ togatæ, quarum argumentum ex Romanis rebus petitur, ludionéſque toga Romano indumento amiciuntur: quales ſunt Afranij. Et ex togatis, aliæ ſunt prætextatæ, cùm res imperatorum & principum Romanorum aguntur, neceſſéque eſt eſſe prætextam in ſcena, veſtimentum magiſtratuum Romanorum: à quibus non multum crediderim argumento abfuiſſe trabeatas, quas C. Melius Spoletanus Mecœnatis libertus inuenit. Ac neſcio an fuerint eædem, quia in re nihil habeo certi. Aliæ tabernariæ, in quibus de rebus vulgi agitur. Sunt tragœdiæ, ſunt comœdiæ, ſunt Satyræ, ſunt etiam Mimi, qui dicuntur Planipedes, quòd nec ſocco vtuntur, nec cothurnis, ſed planis pedibus exeunt in proſcenium, quanuis Satyras & Mimos ſub comœdia video comprehendi, Quin & tragœdiam ſpeciem eſſe comœdiæ quidam affirmant. Tragœdia magna infortunia continet, ardentes affectus, atrocia ſcelera, minimùm turpitudinis. Comœdia amores, nequitias, flagitia tractat, quæ in fabulam induxit Menander, vt Macedonibus eiuſmodi rebus deditis, placeret. Satyra laſciuiores habet Faunos & Syluanos, qui iocis & ſalibus agreſtibus delectabant: interim admixtis lachrymis, ſed vt erant dij immũdi & illoti,*

Palliatæ fabulæ

Togatæ

Prætextatæ

Trabeatæ

Mimi

illoti ſpurciora iactabant & fœdiora dictu auditúque. In Mimis licentia maxima, nullis parcebant turpibus. Et tamen hæc tolerabiliora erāt præ aliis rebus, quæ in Bacchanalibus agebantur, quæ propter incredibilem turpitudinem ex Italia ſenatuſconſulto ſunt eiecta: vel in Saturnalibus, vel in Floralibus, quos ludos per meretrices & perditiſsimorū hominum genera celebrabant. Quorum Floralium actores cùm deam ipſam non reuererentur, vnum hominem Catonem ſunt reueriti, quo præſente agere recuſarunt. *Floralia*

Quid Romani veteres de cohibenda poetica licentia ſenſerint, quam Græci deorum ſecuti iudicium, liberam eſſe voluerunt.

CAP. IX.

QVid autem hic ſenſerint Romani veteres, [a] Cicero teſtatur in libris, quos de Republica ſcripſit, [b] vbi Scipio diſputans ait: Nunquam comœdiæ niſi conſuetudo vitæ pateretur, probare ſua theatris flagitia potuiſſent. Et Græci quidā antiquiores vitioſæ ſuæ opinionis quandam conuenientiam ſeruauerunt, apud quos fuit etiam lege conceſſum, [c] vt quod vellet comœdia nominatim, vel de quo vellet, diceret. Itaque ſicut in eiſdē libris loquitur Africanus, quem illa non attigit, vel potius quem nō vexauit, cui pepercit? Eſto: populares homines improbos, in repub. ſeditioſos, [d] Cleonem, [e] Cleophōtem, [f] Hyperbolum læſit. Patiamur, inquit, & ſi huiuſmodi ciues, à [g] cenſore melius eſt quàm à poeta notari: [h] ſed Periclem cùm iam ſuæ ciuitati maxima autoritate plurimos annos domi & belli præfuiſſet, violari verſibus, & eos agi in ſcena non plus decuit, [i] quàm ſi Plautus, inquit, noſter voluiſſet, aut Næuius, [k] Publio & Cneo Scipioni, [l] aut Cæcilius [m] Marco Catoni maledicere. Deinde paulò poſt noſtræ, inquit, contrà duodecim tabulæ [n] cum perpaucas res capite ſanxiſſent, in his hanc quoque ſanciendam putauerunt, ſi quis [o] actitauiſſet, ſiue carmen condidiſſet, quod infamiam faceret, flagitiúmve alteri. Præclarè. Iudiciis enim ac magiſtratuum diſceptationibus legitimis propoſitam vitam, non poetarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire, niſi ea lege vt reſpondere liceat, & iudicio defendere. Hæc ex Ciceronis quarto De republica libro ad verbum excerpēda arbitratus ſum, nonnullis propter faciliorem intellectum vel prætermiſſis, vel paululum commutatis. Multum enim ad rem pertinēt quam molior explicare, ſi potero. Dicit deinde

alia,& ſic cõcludit hũc locũ,vt oſtẽdat veteribus diſplicuiſſe Romanis,vel laudari quenquã in ſcena viuum hominem, vel vituperari.Sed vt dixi,hoc Græci quanquam inuerecundius, tamen conuenientius licere noluerunt,cùm viderent diis ſuis accepta & grata eſſe opprobria,non tãtùm hominum,verùm & ipſorum deorum in ſcenicis fabulis:ſiue à poetis eſſent illa confiꝗa:ſiue flagitia eorum vera commemorarentur & agerentur in theatris,atque ab eorum cultoribus vtinam ſolo riſu ac non etiam imitatione digna viderentur. Nimis enim ſuperbum fuit famæ parcere principum ciuitatis & ciuium, vbi ſuę famæ parci numina noluerunt.nam quod affertur pro defenſione,non illa vera in deos dici,ſed falſa atque confiꝗa: idipſum eſt ſceleſtius, ſi pietatem cõſulas religionis:ſi autem malitiam dæmonum cogites, quid aſtutius ad decipiendum atq; callidius?Cùm enim probrũ iacitur in principem patriæ bonũ atq; vtilem,nónne tantò eſt indignius,quantò à veritate remotius,& à vita illius alienius? Quæ igitur ſupplicia ſufficiunt,cùm deo fit iſta,tam nefaria,tam inſignis iniuria?

L. VIVES.

Ciceronis libri De republica a CIcero teſtatur in libro quarto De rep. } *Si quos antiquorum libros ex iis,qui vel omnino amiſſi ſunt, vel certè non extant,vellem extare,ſunt iſti ſex Ciceronis De republica: neque enim dubito quin opus fuerit admirabile: facio ex his fragmentis quæ vidi coniecturam. Audio apud quoſdam tanquam aurea mala aſſeruari, interim dum non prodeunt,coniecturæ ex aliis ipſius Ciceronis locis collectæ nos docent.*

Scipiones b Vbi Scipio.} *Gens Cornelia inter cætera cognomina, & illud Scipionum ſumpſit,ab eo qui patri cæco & ſenecta infirmo vice Scipionis erat.Clari ex hac familia fuerunt complures,de quibus dicam ſuo loco. Hic,quẽ in libris De repub.loquentem facit Cicero, fuit L. Aemilij Pauli,qui Perſeũ Macedoniæ regem vicit,filius:quem Scipio Africani Maioris filius adoptauit, ideo à gente in qua eſt natus Aemilianus cognominatur.Carthaginem & Numantiam deleuit.*

Veteres comœdiæ Nebulæ Ariſtophanis c Vt quod vellet comœdia.} *ἀρχαία,hoc eſt vetus: dixi iam de hac re ſiebat,vt ciues metu ne in ſcena traducerentur, vel pergerent bene viuere,ſi ſic inſtituerant,vel à ſcelerum via retraherentur. Socrates expedire dicebat ſeipſum de induſtria comicis offerre.Nam ſi meritò quidem reprehenderint,emendabimus:ſin falsò tum illa nihil ad nos attinebunt. Et ipſe Socrates innocentiſſimus & ſanctiſſimus vir, irriſus erat ab Ariſtophane in Nebulis, fabula nebulonica, quam poeta*

in

in hoc ſolùm ediderat. Quod fuit vel maximum argumentum, ſcriptores veteris comœdiæ linguam iam tum habuiſſe venalem, vel perturbationibus animi tranſverſos agi.

d Cleonem. } *Cleon Byrſopola homo ſeditioſus, Niciæ, Demoſtheni, & bonis ferè omnibus inimicus fuit: bello tamen nō malus, vt Thucydides & Plutarchus ſcribunt. In hunc ſcripſit Ariſtophanes fabulam, quam ἱππεῖς nominauit, hoc eſt, equites: cuius quum peculatum & tyrannicas opes vellet populo pateſacere, opifex perſonam Cleonis ſe facturum negauit, veritus illius potentiam. Poeta fæcibus hiſtriones vnxit. qui quum in ſcenam prodire reformidarent, Ariſtophanes ipſi perſonam Cleonis ſolus ſuſtinuit, tanta rabie in illum erat accenſus. Propter quod factum accuſatus à Cleone, talentis quinque mulctatus eſt, vt ipſe in Acharnenſibus comœdia queritur, hoc eſt, reuomuit quantum hauſerat. Nam fortaſſe pretio à Nicia & Demoſthene accepto ad ſcribendā fabulam erat adductus, vt in Nephelis fecit pecunia ab Anito & Melito Socratis inimicis accepta. Homo qui per ebrietatem multa conſcripſit. Cleonis meminit etiam Plutarchus in Politica.* Cleon Equites Ariſtophanis

e Cleophontem. } *Hunc etiam Plutarchus ſimilem Cleonis fuiſſe dicit.* Cleophon

f Hyperbolum. } *Et huius tāquam improbi ciuis meminit Thucydides, & Plutarchus, & Lucianus ἐν μισανθρώπῳ. oſtraciſmo, quod genus erat ſuffragiorum, ex vrbe eſt eiectus, non metu pœnitentiæ vel dignitatis, vt alij, ſed tanquam publicum ciuitatis dedecus & opprobrium. Cicero in Bruto de Glaucia loquens: Homo, inquit, ſimillimus Athenienſis Hyperboli, cuius improbitatem veteres Atticorum comœdiæ notarunt. Ab Eupolide Hyperbolum notatum ſubſignificat Quintilianus in primo Inſtitutionum de muſica loquens. De hoc ſcripſit caput Cælius in farragine Antiquarum lect. libro nono.* Hyperbolus

g A cenſore } *Quinto quoque anno duo creabantur, qui cenſui, hoc eſt, æſtimationi opum faciendæ, & iudicio de moribus, déque exiſtimatione vniuſcuiuſque ciuis præeſſent. Cenſores ſunt dicti à cenſu. Nam, vt Feſtus inquit, tanti quiſque ſua bona faciebat, quanti illi æſtimaſſent, & magiſtri morum. Sic Cicero ad Appium Pulchrum.* Cenſor

h Sed Periclem } *Hic eloquentia & magnis ciuilibus artibus populum Athenienſem ita ſibi conciliauit, vt princeps in ea republica per multos annos fuerit: domi & foris conſilio bonus, & fœlicitate par. In huius labiis ſeſſitaſſe πειθὼ hoc eſt, perſuadendi deam, & vt Cicero in tertio De oratore interpretatur, leporem: vt Ennius Suadam, Horatius diminutiuum huius Suadelam dixit, Eupolis antiquæ comœdiæ* Pericles πειθὼ

f 2

autor ſcripſit. Eorum verſuum ſententia eſt apud Ciceronem ſæpe & Quintilianum, Græci aliquot verſus, nam Eupolis comœdiæ, vt alia permulta intercidêre: ſunt apud Plinium Cæcilium libro Epiſtolarum primo, pars etiam apud Suidam. Neutrius iſtorum meminiſſe Politianum in capite Centuriæ ſuæ, vbi de hoc agit, miror. Sed verſus ipſos petit ab interprete quodam Ariſtidis Græci, eóque innominato: tametſi non negarim plures illic eſſe, quàm vel apud Suidam, vel Plinium. Ariſtophanes etiam comœdiæ veteris ſcriptor fulgura Periclem ore miſiſſe & tonitrua dicit, miſcuiſſeque totam Græciam. Et hoc quidem Ariſtophanes, & Eupolis dicebant, quum illi conuiciarentur, ac malè dicerent: ſicut Cicero libro de oratore tertio, & de perfecto Oratore, & Quintilianus libro duodecimo inquiunt. Inceſſebatur quoque Pericles à comicis, quòd capite eſſet oblongo, idcirco galeatus ſemper depingebatur.

Plautus i Quàm ſi Plautus inquit, noſter.} *Primus poeta Latinus fuit Liuius. vt dixi, hunc ſecutus eſt Næuius: qui bello primo Punico militauit. Deinde Plautus Næuio ferè æqualis: qui reliquit comœdias, quarum maxima pars adhuc extat, quo poeta nemo magis & ſua & proximæ ætatis hominibus placuit. Scipio noſtrum appellat, quem nunquam viderat, ſed quia Latinus fuit, nam de Græcis erat loquutus antea.*

Scipionis fratres k P.& C. Scipioni.} *Fratres hi fuerant, & ſi Seruio credimus, gemini, quorum P. genuit Africanum ſuperiorem, C. Naſicam virum optimum, de quo diximus. Vterque in Hiſpania occubuit à Pœnis occiſus ſecundo Punico bello, quod cœptum eſt P. Cos. Hos duos fratres Cicero pro Cornelio Gallo. duo fulmina imperij appellat. Sunt qui putent de eiſdem intelligi illud Vergilij in ſexto: Duo fulmina belli Scipiadas, ex Lucretio mutuatum: Scipiades belli fulmen. Carthaginis horror. Horum ergo tempore illi poetæ vixerunt.*

Cæcilius l Aut Cæcilius.} *Cæcilius Statius bello Macedonico & Aſiatico floruit cum Ennio, cuius fuit contubernalis. Volcatius Sedigitus palmã ei de comicis tribuit, Horatius grauitatem. Eius nihil ſupereſt, ſermonem non admodum videtur Cicero probare.*

Cato ſenior m M. Catoni.} *Seni, qui primus ex familia Porcia geſſit honores, is Tuſculi natus eſt. & vſque ad conſulatum, triumphum & cenſuram peruenit Homo nouus, toti nobilitati inuidioſus, maximæ fuit in republica autoritatis. Vixit cum Ennio & Cæcilio.*

n Cùm perpaucas res capite ſanxiſſent.} *Pauciſſima fuerant apud Rom. veteres crimina, quorum pœna eſſet capitalis, multò adhuc pauciora apud ſequentes: nam lex Porcia vetabat condemnatis ciuibus*

vitam

vitam adimi, ſed exilium permitti. Ita capite puniri eos, qui carmen in alium ſcripſiſſent, incredibiliter exhorruiſſe infamiam Romanos ſignificat. Sed videat lector, an de capitis diminutione lex iſta intelligatur: de qua inquit Feſtus: Capite diminutus appellatur, qui ciuitate mulctatus eſt: qui liber alteri mancipio datus eſt, cui aqua & igni interdictum eſt, quæ à iureconſultis maxima capitis diminutio nominatur. Nam capitis diminutio eſt illis triplex: maxima, minor, minima. Hoc admonendi gratia dixerim, non interpoſita ſententia mea. Horatius in epiſtola ad Auguſtum: Quinetiam lex pœnáque dicta, malo quæ nollet carmine quenquam Deſcribi, vertêre modum formidine fuſtis. Porphyrio fuſtuariam dicit ſupplicium eſſe conſtitutum in autorem carminum infamium. Acron in metaphoram vertit dictum. Capitis diminutio

o Actitauiſſet.} *Codex vetuſtus occentauiſſet, credo melius Feſtus: Occentaſſent antiqui dicebant, quod nunc conuitium fecerint dicimus: quod id clarè & cum quodam canore fit, vt procul exaudiri poßit, quod turpe habetur.* Occentare

Qua nocendi arte dæmones velint vel falſa de ſe crimina, vel vera narrari. CAP. X.

SEd maligni ſpiritus, quos iſti deos putant, etiam flagitia, quæ non admiſerunt, de ſe dici volunt: dum tamen humanas mentes his opinionibus velut retibus induant, & ad prædeſtinatum ſupplicium ſecum trahant: ſiue homines iſta commiſerint, quos deos haberi volunt, qui humanis erroribus gaudent, pro quibus etiam ſe colendos mille nocendi fallendíque artibus interponunt: ſiue etiam nullorum hominum illa crimina vera ſint, qua tamen de numinibus fingi libenter accipiunt fallaciſſimi ſpiritus, vt ad ſceleſta ac turpia perpetranda, velut ab ipſo cælo traduci in terra, ſatis idonea videatur autoritas. Cùm igitur Græci talium numinum ſeruos ſe eſſe ſentirent, inter tot & tanta eorum theatrica opprobria parcendum ſibi à poetis nullo modo putauerunt: vel diis ſuis etiam ſic conſimilari appetentes: vel metuentes, ne honeſtiorem famam ipſi requirendo, & eis ſe hoc modo præferendo, illos ad iracundiam prouocarent. Ad hanc conuenientiam pertinet, quòd etiam [a] ſcenicos actores earundem fabularum, non paruo ciuitatis ſuæ honore dignos exiſtimarunt. Siquidem quod in eo quoque De republica libro commemoratur, [b] Æſchines Athenienſis, [c] vir eloquentiſſimus, cùm adoleſcens

tragœdias actitauiſſet, rempublicam capeſſiuit: & Ariſtodemum[d] tragicũ item actorem maximis de rebus pacis ac belli, legatum ad Philippum Athenienſes ſæpe miſerunt. Non enim conſentaneum putabatur, cùm eaſdem artes eoſdémque ſcenicos ludos, etiam diis ſuis acceptos viderent, illos per quos agerentur in infamium loco ac numero deputari.

L. VIVES.

a Scenicos actores earundem fabularum.} *Aemilius Probus de Græcis loquens, In ſcenam verò prodire, & populo eſſe ſpectaculo nemini in eiſdem gentibus fuit turpitudini: quæ omnia apud nos partim infamia, partim humilia, atque ab honeſtate remota ponuntur.*

Aeſchines b Æſchines.} *Athenienſis orator, Demoſthenis inimicus, tragœdias egit in ſcena. Ideo Demoſthenes in oratione De corona,* πίθηκον τραγικὸν *eum vocat. Quintilianus hypocritam eum fuiſſe dicit: id eſt, hiſtrionem. Plutarchus in 10. rhetoribus exercuiſſe eum tragœdias ſcribit. Idem Philoſtratus in Sophiſtis, qui eum non coactum vertiſſe ſolum exilij gratia ſcribit, ſed quum iudicio de Cteſiphonte victus eſſet, ad Alexandrum contendiſſe, qui tunc Aſiæ imperabat: vbi verò de eius morte in itinere intellexit, flexiſſe curſum Rhodum, captúmque inſulæ amœnitate ſtudiis apta, reſediſſe in eo loco. Aeſchines ipſe epiſtola quadam ad populum Athenienſem videtur affirmare hiſtricam ſe artem deſiiſſe, antequam ad rempublicam accederet.*

c Vir eloquentiſſimus.} *Eloquentiſſimum fuiſſe ſatis conſtat, & quidem ampla & decora voce, nec deſunt qui proximum ei poſt Demoſthenem locum aſſignent, natura magis valuit, quàm arte. Quidam illum nullius fuiſſe diſcipulum tradunt, ſed repentè è ſcriba factum oratorem, dixiſſéque primùm aduerſus Philippum Macedoniæ regem: hinc famam popularem gratiámque auſpicatum, ideo & miſſum ad eundem regem legatum. Alij magiſtros ei dant Platonem & Iſocratem, quidam Leodamanta. Genus illud dicendi Rhodium, inter Aſianum & Atticum medium Aeſchines Rhodi in ſeceſſu inſtituit, cùm ibi aperuiſſet ſcholam.*

Ariſtodemus d Ariſtodemum.} *Hic, vt Demoſthenes ſcribit, legatus ad Philippum profectus eſt cum Demoſthene ipſo & Aeſchine. Hic eſt Ariſtodemus, quem cùm rogaſſet Demoſthenes, quid mercedis accepiſſet, vt ageret, illéque talentum reſpondiſſet: At ego, inquit Demoſthenes, plus accepi vt tacerem. Autor Critolaus.*

De ſcenicis apud Græcos in reipub. adminiſtrationem receptis, eo quòd placatores deorum iuſtè ab hominibus ſpernerentur.

CAP. XI.

HÆc Græci turpiter quidem, ſed ſanè diis ſuis omnino congruenter,[a] qui nec vitam ciuium lacerandam linguis poetarũ & hiſtrionum ſubtrahere auſi ſunt, à quibus cernebant deorum vitam eiſdem ipſis diis volentibus & libentibus carpi: & ipſos homines, per quos iſta in theatris agebantur, quæ numinibus quibus ſubditi erant, grata eſſe cognouerant, non ſolùm minimè ſpernendos in ciuitate, verùm etiam maximè honorandos putauerũt. Quid enim cauſæ reperire poſſent, cur ſacerdotes honorarẽt: quia per eos victimas diis acceptabiles offerebãt, & ſcenicos probroſos haberent, per quos illam voluptatem ſiue honorem diis exhiberi petentibus, & niſi fieret iraſcentibus, eorum admonitione didicerant: cùm præſertim [b] Labeo, quẽ huiuſcemodi rerum peritiſſimum prædicant, numina bona à numinibus malis, iſta etiam cultus diuerſitate diſtinguat: [c] vt malos Deos propiciari cædibus & triſtibus ſupplicationibus aſſerat, bonos autem obſequiis lætis atque iucũdis: qualia ſunt, vt ipſe ait, ludi, conuiuia, [d] lectiſternia. Quod totum quale ſit, poſtea, ſi Deus iuuerit, diligẽtius diſſeremus. Nunc ad rem præſentem quod attinet, ſiue diis omnibus omnia tanquã bonis permixtè tribuãtur, neq; enim eſſe decet deos malos, cùm potius iſti quia immundi ſunt ſpiritus, omnes ſint mali: ſiue certa diſcretione, ſicut Labeoni viſum eſt, illis illa, iſtis iſta diſtribuantur obſequia: competentiſſimè Grçci vtroſque honore dignos ducunt, & ſacerdotes per quos victimæ miniſtrantur, & ſcenicos per quos ludi exhibentur. Ne vel omnibus diis ſuis, etſi ludi omnibus grati ſunt, vel quod eſt indignius his quos bonos putant, ſi ludi ab eis ſolis amantur, facere conuincantur iniuriam.

L. VIVES.

a QVi nec vitam ciuium.} *Siſitheus cùm populo comœdiam exhiberet, qua Cleanthem Stoicum cõuiciis proſcindebat, cæteris indignantibus ferunt philoſophum dixiſſe, iniquum eſſe, cùm Hercules & Dionyſius maledictis hiſtrionum paſſim inceſſantur, nec iraſcantur, homines iraſci.*

b Labeo} *Labeones fuerunt tres, maxima iuris ciuilis ſcientia præditi: ſed vnus omnium doctiſſimus Antiſtius Labeo, qui cum Cæſare* *Labeones*

Auguſto vixit. Trebatij Teſtæ diſcipulus: non iuris modò, ſed totius quoque antiquitatis omniúmque artium peritiſſimus, & planè polyhiſtor: vt refert Gellius. Auguſto non admodum charus propter magnam ingenij linguæque libertatem. Opinio hæc eius ex Platonica & Stoica diſciplina videtur manaſſe, quamuis nonnullis immutatis. Nam Platonici deos omnes bonos dicebant: inter dæmonas verò, & heroas quoſdam bonos, quoſdam malos. Porphyrius in ſacrificiis ait, verum & pium cultorem nunquam ſacrificaturum aliquod animal diis, ſed dæmonibus. Idem in libro De via intelligibilium fuſius explicat, qui boni dæmones, qui mali, ſed de ho alibi.

Sacrificia triſtitiæ c Vt malos Deos.} *Quò peiores dij ſunt, & inferiores, eo triſtiore genere ſupplicationum volunt propiciari, vt dij inferi, Pluto, Proſerpina, & alij. Lucanus verbis Erictus ad inferna numina:*

Si vos ſatis ore nefando
Pollutóque voco: ſi nunquam hæc carmina fibris
Humanis ieiuna cano: ſi pectora plena
Sæpe dedi, & laui calido profecta cerebro.
Si quis, qui veſtris caput extáque lancibus infans.
Impoſuit, victurus erat.

d Lectiſternia.} *De his libro tertio.*

Quòd Romani auferendo libertatem poetis in homines, quam dederunt in deos melius de ſe, quàm de diis ſuis ſenſerunt.

CAP. XII.

At Romani ſicut in illa De repub. diſputatione gloriatur Scipio, probris & iniuriis poetarum ſubiectam vitam famámque habere noluerunt, capite etiam puniri ſancientes tale carmen condere ſi quis auderet. Quod erga ſe quidam ſatis honeſtè conſtituerunt, ſed erga deos ſuos ſuperbè & irreligiosè. Quos cùm ſcirent non ſolùm patienter, ſed etiam libenter poetarum probris maledictíſque lacerari, ſe potius quàm illos huiuſcemodi iniuriis indignos eſſe duxerũt, ſéque ab eis etiam lege munierunt, illorum autem iſta etiam ſacris ſolennitatibus miſcuerunt. Itáne tãdem Scipio laudas hanc poetis Romanis negatam eſſe licentiam, vt cuíquam opprobrium infligerẽt Romanorum cum videas eos nulli deorum peperciſſe veſtrorum? Itáne pluris tibi habenda eſt exiſtimatio veſtræ [a] curiæ, quàm Capitolij, imò Romæ vnius quàm cæli totius: vt linguã maledicam in ciues tuos exercere poetæ etiam lege prohiberẽtur, & in deos tuos ſecuri, tanta cõuitia nullo ſenatore, nullo cẽſore, nullo principe,

cipe,nullo pontifice prohibente iacularentur? Indignum videlicet fuit vt Plautus, aut Næuius Publio & Cneo Scipioni, aut Cæcilius M.Catoni malediceret: & dignum fuit vt [b] Terentius veſter flagitio Iouis optimi maximi adoleſcentium nequitiam concitaret.

L. VIVES.

a CVriæ veſtræ quàm Capitolij. } *Curia locus in quo ſenatus habebatur,pro ſenatoribus ponitur:Capitolium pro ipſis diis.*

b Terentius veſter. } *Nam familiariſſimus Scipioni & Lælio dicitur fuiſſe,quin & adiutari ab illis in ſcribendis fabulis poetam putauerunt multi:quod Terentius ipſe in prologo Adelphorum ſubſignificat. De Scipione Memmius opinatur,in Oratione pro ſeipſo, Et Quintilianus meminit in x. Inſtit. De Lælio Corn. Nepos, & Cicero in epiſtola quadam ad Atticum,licet ex aliorum ſententia.* *Terentius*

Debuiſſe intelligere Romanos,quòd dij eorum qui ſe turpibus ludis coli expetebant,indigni eſſent honore diuino.

CAP. XIII.

SEd reſponderet mihi fortaſſe ſi viueret: Quomodo nos iſta impunita eſſe nollemus, quæ ipſi dij ſacra eſſe voluerunt, cùm ludos ſcenicos vbi talia celebrantur,dictitantur,actitantur,& Romanis moribus inuexerunt,& ſuis honorib. dicari exhiberíque iuſſerunt? Cur ergo non hinc magis ipſi intellecti ſunt non eſſe Dei veri, nec omnino digni, quibus diuinos honores deferret illa reſpublica? Quos enim coli minimè deceret miniméque oporteret, ſi ludos expeterēt agēdos cōuitiis Romanorū, quomodo quæſo dij colēdi putati ſunt,quomodo non deteſtandi ſpiritus intellecti,qui cupiditate fallēdi inter ſuos honores ſua celebrari crimina popoſcerunt? Itémque Romani,quāuis iam ſuperſtitione noxia premerentur,vt illos deos colerēt, quos videbant ſibi voluiſſe ſcenicas turpitudines cōſecrari, ſuæ tamen dignitatis memores ac pudoris, actores talium fabularū nequaquam honorauerunt more Græcorum, ſed ſicut apud Ciceronem idem Scipio loquitur: [a] Cùm artem ludicram ſcenámq; totam probro ducerent, genus id hominum nō modò honore ciuium reliquorum carere, ſed etiam tribu moueri [b] notatione cenſoria voluerunt. Præclara ſanè, & Romanis laudibus annumerāda prudentia. Sed vellem ſeipſa ſequeretur,ſe imitaretur. Ecce enim rectè quiſquis ciuiū Romano-

rum eſſe ſcenicus elegiſſet, non ſolùm ei nullus ad honorem dabatur locus, verumetiam cẽſoris nota tribũ tenere propriã minimè ſinebatur. O animũ ciuitatis laudis auidum [c] germanéq; Romanum. Sed reſpõdeatur mihi, qua conſentanea ratione homines ſcenici ab omni honore pelluntur, & ludi ſcenici deorũ honoribus admiſcẽtur? Illas theatricas artes [d] diu virtus Romana non nouerat, quæ etſi ad oblectamentum voluptatis humanæ quærerẽtur, & vitio morũ irreperẽt humanorũ, dij eas ſibi exhiberi petiuerũt? Quomodo ergo abiicitur ſcenicus, per quem colitur deus? Et theatricæ illius turpitudinis, qua fronte notatur actor, ſi adoratur exactor? In hac cõtrouerſia Græci Romaníq; concertãt. Græci putãt rectè ſe honorare homines ſcenicos, cùm colant ludorum ſcenicorũ flagitatores deos. Romani verò hominibus ſcenicis nec [e] plebeiam tribum, quantò minus ſenatoriam curiam dehoneſtari ſinunt? In hac diſceptatione huiuſcemodi ratiocinatio ſummam quæſtionis abſoluit: [f] Proponũt Græci: Si dij tales colẽdi ſunt, profectò etiam tales honorandi ſunt. Aſſumunt Romani: Sed nullo modo tales homines honorãdi ſunt. Concludunt Chriſtiani: Nullo igitur modo dij tales colendi ſunt.

L. VIVES.

Hiſtronũ infamia a CVm artem ludicram. } *Neceſſe erat hiſtriones perditiſſimis fuiſſe moribus & deploratæ nequitiæ, cùm in ea ciuitate pro ciuibus non haberentur, cuius erant tam multa millia hominum flagitioſorum & facinoroſorum ciues. Moueri tribu, & ſtipendia non facere hiſtriones, autores ſunt Liuius & Valer. niſi poteſtas roget. Nam tum videtur cogere, quod Decimo Laberio cõtigit, rogante Cæſare, vt mimum ſuum ageret in ſcena, qui nihilominus fuit poſt hiſtricam artẽ eques Romanus: nam qui inuitus cõmittit in legem, non videtur committere. Excipiuntur ab ea lege actores Attellanarum, quæ ſunt fabulæ ſeueriores, iocis Italicam priſcam diſciplinã redolentibus conditæ. Liu. & Valer. Ideo nec deponunt in ſcena perſonam, aut alij hiſtriones. Feſtus.*

Attellanæ b Notatione cen. } *Quæ de moribus & fortunis vniuſcuiuſque fiebat quinto quoque anno.*

Germani c Germanéque Rom } *Germanum, inquit Thomas Valois, id eſt, immane: nam Germani immania habent corpora ô hominem germanè nugatorem: quid enim aliud poſſim dicere? Mihi nequaquã potuit illud declarari: quo pacto librum quis intelligat, quacunque de re ſit ille cõpoſitus, qui linguã qua ſcriptus eſt, ignoret. Sæpe hac de re cum hominibus*

mei

meo iudicio non imperitis, ſuo peritiſſimis, diſputanti me non intelligere dicebam, quemadmodum Scotus, Occam, & ſimiles ſacros ſcriptores intelligere atque enarrare potuerint. Accur. Bar. & Bal. iura, cùm Latinè neſciuerint: quo ſermone & hæc & illi tradita eſſent. Repugnabant illi mihi, & fieri poſſe contendebant, ac ſi intelligere aiebant quæ me ipſe negarem. Cedo illis, & quod nō capiam ſtupori mei ingenij imputo: quāquam hic velim me doceant, num myſterium aliquod prædicatores iſti occuluerint, cùm germanum exponunt, id eſt, immane: & Romanum, id eſt, altum. Germanū *Quòd ſi ſic eſt, clamabo inſidias nobis ſimplicibus à callidis hominibus fieri. Nec eſſe rem ferendam, maiore commentatore indigere commentatorem, quàm eum quem enarret, niſi fortè ſenſus hic aliquis eſt eruendus anagogicus vel tropologicus, relicto literali. Nos homines craſſi, germanum pro vero, natiuo, expreſſo, genuino accipi in Latina lingua ſcimus. Sic Cicero, vt vnum exemplum pro multis millibus afferam, Act. in Verrem 5. Tum multa, tum hoc nemini me dicere, facilè eſſe perſpicuum, quantum inter hunc, & illum Numidicum verum ac germanum Metellum intereſſet. Ita germanè Romanum, id eſt, verè Romanū: Romanus vere Auguſtinus pro generoſo, & in omne honeſtum erecto dixit. Acutiores iſti homines & ſolidioris eruditionis, verbis relictis, res ipſas & corpora apprehendunt, nec quæuis corpora, ſed humana, & eadem immania. Eiuſdem farinæ, ſicut dicunt, eſt & illud, quod tertio pòſt capite, Apicem quem flaminem in capite geſtat, hiſtoriographum quendam eſſe dicit, quaſi verò parum eſſet, hominem repentè ex lino feciſſe, maiore artificio quam Prometheus ex luto finxerit, niſi etiam hiſtoricus crearetur mira & plus quam diuina artificis dexteritate, qui ſuam fœturam eruditam produxerit, cùm Deus nos rerum omnium rudes edat.*

d Diu virtus Romana.} *Quadringentos ferè per annos.* *Romæ ordines*

e Plebeiam.} *Ordines Romæ erant tres, ſenatorius, equeſter, plebeius, qui erat infimus, de quibus alibi Plebeiam dixit tribum, non quòd vlla eſſet tribus plebeia, ſed in vnaquaque eſſent homines plebei & de fæce vulgi.*

f Proponunt Græci.} *Dialectici & eos ſicuti rhetores, tres partes faciunt perfectæ argumentationis, qui Græcè dicitur ſyllogiſmus, Latinè ratiocinatio.* *Syllogiſmi partes* *Prima, qua exponitur ſumma argumentationis: hæc eſt expoſitio, ſiue propoſitio. Altera, cum propoſitione aſſumpta rem continet ſpecialius, de qua aliquid volumus colligere: hæc eſt aſſumptio. Tertia, quæ ratiocinationem claudit, complexio. Nec refert quibus hæc diſtincta ſint locis. Interim complexio eſt prima, ſæpe aſſumptio ſecunda, vel vltima Pſeudodialectici hæc omnia confundunt, vt ſunt bonarum omnium artium expertes, & locum exiſtimant natu-*

ras mutare rerum, ex ſeipſis omnia metientes, qui cùm in ſcholis plus ſint quàm viri, extra ſcholas in vita communi minus quàm infantes.

Meliorem fuiſſe Platonem, qui poetis locum in bene morata vrbe non dederit, quàm hos deos, qui ſe ludis ſcenicis voluerint honorari. CAP. XIIII.

DEinde quærimus, ipſi poetæ talium fabularum compoſitores, qui Duodecim tabularum lege prohibentur famam lædere ciuium, tam probroſa in deos cõuitia iaculantes, cur non vt ſcenici habeantur inhoneſti? Et qua ratione rectum eſt, vt poeticorum figmentorum & ignominioſorũ deorum [a] infamentur actores, honorẽtur autores? [b] An fortè Platoni Græco potius palma danda eſt, qui cum ratione formaret, qualis eſſe ciuitas debeat, tanquam aduerſarios ciuitatis poetas cenſuit vrbe pellendos. Iſte verò & deorum iniurias indignè tulit, & fucari corrumpíque figmentis animos ciuium noluit. Confer nunc [c] Platonis humanitatem à ciuibus decipiendis poetas vrbe pellentem, cum deorum diuinitate honori ſuo ludos ſcenicos expetẽte. Ille, ne talia vel ſcriberentur, [d] etſi non perſuaſit, diſputando tamen ſuaſit leuitati laſciuiæq; Græcorũ. Iſti vt talia etiam agerentur iubendo extorſerũt grauitati & modeſtiæ Romanorũ. Nec tantùm hæc agi voluerunt, ſed ſibi dicari, ſibi ſacrari, ſibi ſolenniter exhiberi. Cui tandem honeſtius diuinos honores decerneret ciuitas, vtrũ Platoni hæc turpia & nefanda prohibenti, an dęmonibus hac hominum deceptione gaudentibus, quibus ille vera perſuadere non potuit? [e] Hũc Platonem Labeo inter ſemideos commemorandũ putauit: ſicut Herculẽ, ſicut Romulum. Semideos autem heroibus anteponit, [f] ſed vtroſq; inter numina collocat. Verũtamen iſtũ quem appellat ſemideum, non heroibus tantùm, ſed etiam diis ipſis præferendum eſſe non dubito. Propinquant autem Romanorũ leges diſputationibus Platonis, quando ille cuncta poetica figmenta condemnat, iſti autem poetis adimunt ſaltem in homines maledicendi licentiam: [g] illic poetas ab vrbis ipſius habitatione repellit, iſti ſaltem actores poeticarũ fabularũ remouent à ſocietate ciuitatis: & ſi contra deos ludorum ſcenicorum expetitores aliquid auderent, fortè vndiq; remouerent. Nequaquã igitur leges ad inſtituendos bonos, aut corrigendos mores malos à diis ſuis poſſent accipere, ſiue ſperare Romani, quos legibus ſuis vincunt atque cõuincunt. Illi enim honori ſuo depoſcunt

ludos ſcenicos,iſti ab honoribus omnibus repellunt homines ſcenicos: illi celebrari ſibi iubent figmentis poeticis opprobria deorũ,iſti ab opprobriis hominum deterrent impudentiam poetarũ. Semideus autem ille Plato, & talium deorum libidini reſtitit, [h] & ab indole Romanorũ quid perficiendum eſſet,oſtẽdit:qui poetas ipſos vel pro arbitrio mentientes,vel hominibus miſeris, quaſi deorũ facta peſſima imitanda proponentes, omnino in ciuitate bene inſtituta viuere noluit. Nos quidẽ Platonem,nec deũ,nec ſemideũ perhibemus: nec vlli ſancto angelo ſummi Dei,nec veridico prophetæ,nec apoſtolo alicui,nec cuilibet Chriſti martyri,nec cuiquã Chriſtiano homini cõparamus, cuius noſtræ ſententię ratio Deo proſperante ſuo loco explicabitur. Sed eum tamen,quandoquidem ipſi volunt fuiſſe ſemideum, pręferendum eſſe cenſemus,ſi non Romulo & Herculi: [i] quanuis iſtum nec occidiſſe fratrem, [k] nec aliquod perpetraſſe flagitium [l] quiſquam hiſtoricorum [m] vel poetarum [n] dixit, aut [o] finxit: [p] certè vel Priapo,vel alicui [q] cynocephalo,poſtremò vel [r] Febri, quę Romani numina [ſ] partim peregrina receperunt, [t] partim ſua propria ſacrauerũt. Quomodo igitur tanta animi & morum mala, bonis pręceptis & legibus, vel imminentia prohiberent,vel inſita extirpanda curarent dij tales: qui etiam ſeminanda & augenda flagitia curauerunt, talia vel ſua, vel quaſi ſua facta per theatricas celebritates populis innoteſcere cupientes: vt tanquam autoritate diuina ſua ſponte nequiſſima libido accederetur humana:fruſtra hoc exclamante Cicerone, [u] qui cùm de poetis ageret,ad quos cùm acceſſiſſet,inquit: Clamor & approbatio populi,quaſi magni cuiuſdam & ſapiẽtis magiſtri, quas illi obducunt tenebras? quos inuehunt metus? quas inflammant cupiditates?

L, VIVES.

a INfamentur actores.} *Actores ab agendo, hiſtriones qui agunt fabulam in ſcena. Autores, qui eam ſcribunt poetæ: quamuis autor latiſſimè pateat, quæ ſunt literarij ludi.* *Actor* *Autor*

b An fortè Platoni } *Plato lib. De rep. 2. Poetas ex ea ciuitate, quam optimam inſtituit, expellit. propter flagitia & ſcelera, quæ diis canunt. Et in decimo volumine eiuſdem operis, cùm multa dixiſſet in eos Socrates, locum totum claudit, vt ſentiat expellendam poeſim, quæ affectus inducit parum viriles: illam verò retinendam, quæ maſcula eſt & caſta. Itaque non omnem poeticam ille damnat: nam poetas* *Poetas Plato è rep. expulit* *Quos poetas non expellit Plato.*

interdum diuinum genus vocat, cùm ſcilicet ſacros concinunt hymnos. Quòd ſi cecinerint poetæ virum bonum, tametſi pauperem fœlicem eſſe: contra malum & diuitem & infœlicem: ſi non nimis corrumpantur licentia, nec rabie percellantur, nec impellantur aſſentatione, neque ea canant, quæ bonos mores corrumpant, vtiles ſunt reipublicæ Platonicæ.

Humanitas c Platonis humanitatem. } *Hic humanitas non accipitur vel pro ingenita quadam animi manſuetudine, hominúmque beneuolentia, quæ φιλανθρωπία dicitur, nec pro eruditione in artes bonas, quæ παιδεία, ſed pro hominis natura, qua homines ſumus: ſicut bonitas, qua boni. Oſtendit id quod ſequitur. nam diuinitati comparatur, in hoc ſignificatu eſt etiam reperire apud alios, vt apud Cicer. 1. De Orat.*

Suadere. Perſuadere d Etſi non perſuaſit. } *Miror vel ex hoc loco non admonitos eſſe noſtros philoſophos & theologos, quid inter perſuadere & ſuadere intereſſet. Sed illi quod à miraculo non procul abeſt, Latina ſine Latinitate intelligunt, Græcitatis peritiores, cùm ne legere quidem ſciant Græcè. Apud hanc enim gentem πειθὼ vtrunque eſt, & ſuadere, & perſuadere.*

e Hunc Platonem Labeo. } *Ordines deorum ex Varrone, deinde ex Platonicis aliis libris ponam. Romani quoſdam deos ſummos nominabant, medioxumos alios, alios heroes infimos, quaſi terreſtres, ab ἔρα, quam veteres terram dicebant: vt Capella perhibet. Medioxumos dixere, quos merita in cælum vocarunt, vt ſcribit Cicero in Leg. hoc eſt ſemideos, velut hybridas quoſdam ex mortali & immortali progenitos: vt Romulum, Herculem Aeſculapium, Tyndaridas, & ſimiles.*
Heroes *Heroes ſunt ex vtroque mortali parente nati, qui meritis fœliciorem quandam nacti ſunt ſortem, quàm vulgus generis humani. Addunt quidam Semones, de quibus alio loco.*

f Sed vtroſque inter numina. } *Eos qui ſanctè vixiſſent, & ex hac vita migraſſent, in deorum numero veteres Romani eſſe cenſuerunt, eorúmque feſta*
Necia *Necia ſunt appellata. Cicer. 2. De leg.*

g Ille poetas ab vrbis. } *In vetuſtis codicibus, Brugenſi & Colonienſi ſic legitur: Ille poetas ab vrbis ipſius habitatione, iſti ſaltem actores talium fabularum remouent à ſocietate ciuitatis, & ſi contra deos.*

Indoles h Et ab indole Romanorum. } *Ab inchoata virtute, ab initiis, ab ſpecimine, quanuis & plenam virtutem interdum ſignificat. ſed hic, id quod dixi, declarat quod ſequitur, quid perficiendum eſſet, oſtendit.*

i Quanuis iſtum nec occidiſſe fratrem. } *Quod fecit Romulus, qui occidit Remum.*

k Nec aliquod perpetraſ. } *Vt Herculem, qui ſtupris, libidinibus, rapinis,*

rapinis, latrociniis, homicidiis totum inquinauit orbem: quem illi purgatum ab eo exiſtimabant.

l Quiſquam hiſtoricorum.} *Vt de Romulo faciunt.*

m Vel poetarum.} *Vt de Hercule.*

n Dixit.} *Hiſtoricus.*

o Finxit.} *Poeta.*

p Certè vel Priapo.} *Diodorus initium colendi Priapi hoc tradit: Cùm Oſiris Aegyptiorum rex à Typhone fratre impio & facinoroſo homine eſſet cæſus, corpus eius inter conſcios coniurationis eſt diuiſum: virilia cum nemo vellet recipere, in Nilum flumen ſunt abiecta Typhone ab Iſide Oſiridis coniuge deuicto, cætera Oſiridis partes ſunt inuentæ præter pudenda, quæ Iſis ſacrauit, colique multis ceremoniis inſtituit, eique qui in Aegypto initiabantur, prima ſacra faciebant: nominatuſque eſt Priapus: occulto nomine, quòd veteres honeſtiore vocabulo ſic nominarent inhoneſta. Hunc Græci Phallum & Ityphallum nuncupant: ex Latinis Columella lib. 11.* *Priapus* *Ityphallus*

Sed truncum fortè dolatum.
Arboris antiquæ numen venerare Ityphalli,
Terribilis membri: medio qui ſemper in horto
Inguinibus puero prædoni falce minetur.

Erat enim hortorum cuſtos. Diodorus Typhonem quoque nominatum eum perhibet. Idē autor eſt filium hunc fuiſſe Veneris & Dionyſij natū, vt inquit Seruius & Valerius Flaccus Lāpſaci, quæ ciuitas eſt Helleſponti: ideo Lampſacenus eſt dictus, & Helleſpontiacus, Verg. 4. Geor.

Et cuſtos furum atque auium, cum falce ſaligna
Helleſpontiaci ſeruet tutela Priapi.

Et in opere obſcœno loquitur Priapus:

Patria mulctabor, & olim
Ille tuus ciuis Lampſace Gallus ero.

Alij in Priapo vrbe natū putāt, haud procul à Lāpſaco propter vineta: eſſe ad Helleſpontū ſacra Priapi orta Strabo putat. Recens eſt hic deus, & ab Heſiodo ignoratus: quem Fulgentius inter Semones collocat, & cælo receptum nondum eſſe perhibet, propter tenuitatem meritorum.

q Cynocephalo.} *Ad verbum canicipiti. Diodorus lib. 4. Cynocephalos corpore humano voceq; dicit eſſe, caninis capitibus, fera animalia atq; indomita, multoſq; in inſulis Nili. Oſiris Anubin habuit filium, qui patrem in peregrinatione ſecutus, canis imagine pro inſignibus vſus eſt: idcirco & huius animalis forma in Aegypto eſt cultus, & latrator à Verg. dicitur lib. 8. tum etiam quòd ſignificabatur cuſtos corporis Oſiridis & Iſidis. Sunt qui putent hunc eſſe Mercurium, à ſagacitate ſic dictum.* *Cynocephalus* *Anubis*

Febris dea

r Febri.} *Romani aras multas Febri erexerunt. Veteris cuiuſdam in Palatio meminit Cicero 2. De leg. eiuſdem Valerius in Antiquis inſtit. & Plin. lib. 2. tum & alterius in area Marianorum monumentorum, tertiæ quoque in ſumma parte vici longi.*

s Partim peregrina.} *Lucanus ad Aegyptum:*
Nos in templa tuam Romana accepimus Iſim,
Semicanéſque deos, & ſiſtra mouentia luctum.

t Partim ſua propria.} *Vt Febrim.*

v Qui cùm de poeticis agens.} *In antiquis codicibus ſic legitur: Quiq; cùm de poetis ageret, ad quos cùm acceſſiſſet, inquit, clamor, &c. Puto hæc eſſe ex libris De repub. In tertio Tuſculan. ſic ait de cauſis, quæ virtutis ſemina à natura nobis indita corrumpunt, loquens: Accedunt etiam poëtæ, qui cùm magnam ſpeciem doctrinæ ſapientiæq; præ ſe tulerint, audiuntur, leguntur, ediſcuntur, & inhæreſcunt penitus in mentibus. Cùm verò accedit eodem maximus quidam magiſter, populus atque omnis vndique ad vitia conſentiens multitudo, tum planè inficimur opinionum prauitate, à naturáque ipſa deſciſcimus. Similia lib. 2. & 4. plurima, quæ velut digito indicaſſe ſat fuerit, ne verboſitate librum & lectorem oneremus.*

Quod Romani quoſdam ſibi deos non ratione, ſed adulatione inſtituerunt. CAP. XV.

QVæ autem illis eligendorum deorum etiam ipſorum falſorum ratio, ac non potius adulatio eſt? quando iſtum Platonem, quem ſemideum volunt, tantis diſputationibus laborantem, [a]ne in animis malis, quæ præcipuè cauenda ſunt, mores corrumperentur humani, nulla ædicula ſacra dignum putarunt, & Romulum ſuum diis multis prætulerunt: [b]quamuis & ipſum ſemideum potius quàm Deum, velut ſecretior eorũ doctrina commendet? [c]Nam etiam flaminem illum inſtituerunt, [d] quod ſacerdotij genus adeò in Romanis ſacris [e]teſtante apice excelluit, [f] vt tres ſolos flamines haberent tribus numinibus inſtitutos: Dialem, Ioui: Martialem, Marti: Quirinalem, Romulo. [g] Nam beneuolentia ciuium velut receptus in cælum Quirinus eſt poſtea nominatus: ac per hoc & Neptuno & Plutoni fratribus Iouis, & ipſi Saturno patri eorum iſto Romulus honore prælatus eſt: vt pro magno ſacerdotium quod Ioui tribuerant, huic etiam hoc tribuerẽt, & Marti tanquam patri eius, forſitan propter ipſum.

L. VIVES.

a NE in animis malis.} *Sunt qui legant: Ne in animi malis alij*

lu,alÿ:Ne à malus optimè omnium,Ne animæ malis.

b Quamuis & ipſum ſemideum potius.} *Cicero in Leg. Diuos & eos qui cæleſtes ſemper ſunt habiti,colunto.Illos quos in cælum merita vocarunt,Herculem,Liberum,Aeſculapium.Caſtorem,Pollucem,Quirinum.*

c Nam etiam flaminem.} *De flamine quæ dicam, erunt ex Varrone, Dionyſio,Feſto,Plutarcho,Gellio,Seruio. Inter ſacerdotum ordines Numa Pompilius quoſdam fecit,dixítque flamines,quorum inſigne erat galerus,vt pontificibus,ſed filum in eo inerat lanæ albæ, hinc filamines appellatos,quaſi pilamines. Sunt qui dicant à pileo, quod non procedit:nam & pontifices pileos habebant. Alij quaſi filamines à filo, tum etiam quòd per æſtatem.cùm propter calorem galerum geſtare non poſſent,lini filis caput amiciebant.Nam nudis eſſe capitibus ſub dio religio erat.feſtis tamen diebus inter ſacra pileo eos vti erat neceſſe. Appianus Alexandrinus flaminem Dialem ſemper velo & galero feſtis profectiſque diebus vti ſolere,ſcribit. Sunt qui à flammeo, quod genus eſt tegminis capitis,quanuis mulierum potius quàm virorum hoc genus. Sacerdotes primùm Numa tres creauit: Ioui vnũ,qui dicitur Dialis,à Dios,quod eſt Iouis:Marti vnum,qui Martialis: Quirino vnum, qui Quirinalis. Pluribus diis eundèm eſſe flaminem, vel eidem deo plures non licebat. Auctus eſt ſenſim hic numerus,& xv. tandem fuerunt,ſine iis qui conſecratis Cæſaribus per adulationem ſunt dati, vt C.Cæſari dictatori lege Antoniana,quod Cicero 2.Philipp.indignatur, & Auguſto,& aliis permultis.Verum præcipui ſemper fuere, quos Numa inſtituit.inter quos maximus fuit Dialis,qui Ioui ſacra faciebat: galeróque ſolus vtebatur albo,maximæque dignationis eſt dictus.Cuius ceremonias & leges ſcribunt,cùm Plutarchus in Problematis,tum Gellius lib.x.ex Fabio Pictore:Maſſurio Sabino,Varrone,& aliis. Minimus inter omnes flamines erat Pomonalis,quòd leuiſſima eſſet Pomona dea, quæ pomis præeſt. Alij erant mediocris maieſtatis,vt Volcanalis Vulcani,Furinalis Furideæ,Falacer Falacris patris,Palatualis deæ,in cuius tutela erat Palatium,*Floralis *Floræ matris.*

Flamen

Pomona dea

d Quod ſacerdotij genus adeò in Ro. ſacris. } *Flamines tametſi maximæ autoritatis,tamen pontificis maxim. dicto audientes erant. Sic populus iuſſit primo bello Punico, cùm L. Metellus, pont. max. Poſthumium flaminem, Martialem conſulem non eſt paſſus à ſacris diſcedere. Sic bello Aſiatico primo, cùm P.Licinius pont. itidem max.iter in Sardiniam Q.Fabij Pictoris prætoris flaminis Quirinalis impediuit.*

e Teſtante apice.} *Apex faſtigium,& ſummum aliquid alicui ad-*

ditū rei. In flamine eſt id, quod in capite geſtat, pileus ſcilicet, vel fila lanea. Lucanus lib. 1. Et tollens apicem generoſo vertice flamen. Valer. lib. 1. At Sulpitio inter ſacrificandum apex prolapſus eidem ſacerdotiū abſtulit. Apicem non dabant Romani, niſi principibus ſacerdotibus, vt nunc mitras. Seruius lib. 8. Aeneid. Et vocabant apicem ab apendo, quod eſt vincire: vnde aptus. & apiculum filum, quo flamines velatum apicem gerunt. Feſtus de his apicibus loquitur. Vergil. in 8.

Hinc exultantes Salios, nudóſque Lupercos
Lanigeróſque apices.

f Vt tres ſolos.} *Præcipuos & veros flamines, quíque priſca illa erant flaminum autoritate.*

Romulus deus — g Nam beneuolentia ciuium.} *Mortuo Romulo ſenatus in ſuſpicionem populo venit, tanquam illum in conſilio laceraſſent. Lenita eſt multitudo teſtimonio Iulij Proculi, qui iurauit ſe Romulum vidiſſe euntem in cælum. Liuius lib. 1. Ennius his verbis inducit populum Romanum lamentantem:*

O Romule Romule dic,
Qualem te patriæ cuſtodem dij genuerunt.
Tu produxiſti nos intra luminis oras.
O pater. ô genitor patriæ, ô ſanguine dis oriunde.

Quirinus — h Quirinus eſt poſtea.} *Multis mutata nomina poſt deificationem, vt auguſtiores videantur relicto humano nomine, ſic quæ mulier Leda, Nemeſis dicta eſt dea: quæ Circe, Maria: quæ prius Ino, poſt factam deam Matuta: qui Aeneas poſtea Iupiter indiges Quirinus nominatus eſt in gratiam Sabinorum, propter quos Romani homines Quirites appellati à Curibus Sabinis: ſiue, vt Ouidius inquit:*

Quòd haſta quiris priſcis eſt dicta Sabinis,
Bellicus à telo venit in aſtra Deus.
Siue ſuo regi nomen poſuere Quirites,
Seu quia Romanis iunxerat ille Cures.

Quòd ſi diis vlla eſſet cura iuſtitiæ, ab eis Romani accipere debuerunt præcepta viuendi potius quam leges ab aliis hominibus mutuari.

CAP. XVI.

SI autem à diis ſuis Romani viuēdi leges accipere potuiſſent, nō aliquot annos poſt Romam conditam [a] ab Athenienſibus mutuarentur leges Solonis: quas tamen vt non acceperūt, tenuerūt, ſed meliores & emēdatiores facere conati ſunt: [b] quamuis Lycurgus Lacedæmoniis leges ex Apollinis autoritate ſe inſtituiſſe cōfinxerit. Quod prudenter

denter Romani credere noluerunt,[c] propterea non inde acceperunt.[d] Numa Pompilius, qui Romulo ſucceſſit in regnũ, quaſdam leges,[e] quæ quidem regendæ ciuitati nequaquam ſufficerent condidiſſe fertur. Qui eis etiam multa ſacra cõſtituit:[f] non tamen perhibetur eaſdem leges à numinibus accepiſſe. Mala igitur animi, mala vitæ, mala morum: quæ ita magna ſunt,[g] vt his doctiſſimi eorum viri etiam ſtantibus vrbibus reſpublicas perire confirment? dij eorum ne ſuis cultoribus acciderent minimè curarunt, imò verò vt augerentur, ſicut ſuprà diſputatum eſt, omnino curauerunt.

L. VIVES.

a AB Athenienſibus mutuarentur leges.} *Anno ccc. ab Vrbe condita, poſt multas inter plebem, & patres diſſenſiones, tres legata miſſi ſunt in Græciam, iuſſi leges Solonis deſcribere, & mores atque inſtituta reliqua Græciæ cognoſcere: vt componi ſtatus ciuitatis Romanæ exemplo Græcorum poſſet. Athenis Chærephanes erat Archon, Olympiade lxxxij Gnauiter negotium eſt à legatis tranſactum, & proximo anno redierunt, creatique ſunt decemuiri legum ferendarũ, qui primùm decem tabulas iuris ciuilis Ro. ſcripſerunt, deinde addiderunt duas approbatæque ſunt omnes comitiis centuriatis: atque hæ ſunt nobiliſſimæ leges Duodecim tabularum. Liu. li. 3. & Dionyſ. 10. & alij.* Leges xij. tabularum

b Quanuis Lycurgus.} *Inclytæ ſunt Lycurgi leges, quas ille Lacedæmoniis dedit, ex Apollinis Delphici, vt finxit, oraculo. Pleni ſunt Græcorũ & Latinorũ libri Lycurgi huius legumq. præduraru*m*, quas Sparta vnis tulit. Eſt & liber à Xenophonte de illis ipſis legibus editus, multa etiam à Plutarcho de iis conſcripta: ideo in re nota nõ ero lectori faſtidio.* Lycurgi leges quales

c Propterea non inde.} *Adde quod magis ad ciuilem vitam & manſuetudinem faciebant Solonis, quàm Lycurgi leges agreſtes & ſanguinariæ, vt Plato & Ariſt. notarunt. Finis enim earum non erat alius, quàm vt optimos bellatores facerent Spartanos.*

d Numa Pompil.} *Curibus Sabinis natus eſt vir ſuæ ætatis optimus. De hoc Liu. lib. 1. & Dionyſ. & Plutarch. in eius vita, & alij quamplurimi.*

e Quæ quidem regendæ ciuitati} *Hoc ſatis notum eſt: nam leges aliundè petierunt.*

f Non tamen perhibetur.} *At Aegeriæ congreſſus ſimulauit, ſed nymphæ potius quàm deæ, & fabulam eſſe conſtabat. De hoc aliàs.*

g Vt iis doctiſſimi eorum viri.} *Facere non poſſum quin feſtiuiſſimum quoddam Plauti dictũ ex Perſa huc adducam: rogat virginem Sagariſtio ſeruus, vt munitum tibi viſum eſt oppidum? reſpondet* Plauti dictum ex Perſa

illa: Si incolæ bene ſunt morati, pulchrè munitum arbitror: perfidia & peculatus ex vrbe & auaritia ſi exulant, quarta inuidia, quinta ambitio, ſexta obtrectatio. ſeptima periurium, octaua indiligentia, nona iniuria, decima, quod peſſimum aggreſſu, ſcelus. Hæc niſi vnde aberunt, centuplex murus rebus ſeruandis paru'ſt.

De raptu Sabinarum, aliiſque iniquitatibus, quæ in ciuitate Romana etiam laudatis viguere temporibus.

CAP. XVII.

AN fortè populo Rom. propterea leges non ſunt à numinibus conſtitutæ,[a] quia, ſicut Saluſtius ait, Ius bonúmque apud eos, non legibus magis quàm natura valebat? [b] Ex hoc iure ac bono credo [c] raptas eſſe Sabinas, Quid enim iuſtius & melius, quàm filias alienas fraude ſpectaculi inductas, nõ à parentibus accipi, ſed vi vt quiſque poterat auferri? Nam ſi iniquè Sabini facerent negare poſtulatas, quantò fuit iniquius rapere non datas? Iuſtius autem bellum cum ea gente geri potuit, quæ filias ſuas ad matrimonium corregionalibus & confinalibus ſuis negaſſet petitas, quàm cum ea quæ repetebat ablatas. Illud ergo potius ibi fieret, vbi Mars filium ſuum pugnantem iuuaret, vt coniugiorum negatorum armis vlciſceretur iniuriam, & eo modo ad fœminas quas voluerat, perueniret. Aliquo enim fortaſſe iure belli iniuſtè negatas, iuſtè victor auferret, Nullo autem iure pacis non datas rapuit, & iniuſtum bellum cum earum parentibus iuſtè ſuccenſentibus geſſit.[d] Hoc ſanè vtilius fœliciúſque ſucceſſit.[e] Quod etſi ad memoriã fraudis illius Circenſium ſpectaculum manſit, facinoris tamen in illa ciuitate & imperio non placuit exẽplum: faciliúſque Romani iń hoc errauerunt, vt poſt illam iniquitatem deum ſibi Romulum conſecrarent, quàm vt in fœminis rapiendis factum eius imitandum, lege vlla vel more permitterent. Ex hoc iure ac bono[f] poſt expulſum cum liberis ſuis regem Tarquinium, cuius filius Lucretiam ſtupro violenter oppreſſerat, Iunius Brutus conſul,[g] Lucium Tarquinium Collatinum maritum eiuſdem Lucretiæ collegam ſuum, bonum atque innocentem virum, propter nomẽ & propinquitatem Tarquiniorũ coegit magiſtratu ſe abdicare, nec viuere in ciuitate permiſit. Quod ſcelus fauẽte vel patiente populo fecit, à quo populo conſulatũ idẽ Collatinus, ſicut etiã ipſe Brutus acceperat. Ex hoc iure ac bono [h] Marcus Camillus illius temporis vir egregius, qui

Veientes

Veiẽtes,grauiſſimos hoſtes populi Rom.poſt decẽnale bellũ, quo Romanus exercitus toties malè pugnãdo grauiter afflictus eſt,iã ipſa Roma de ſalute dubitãte atq; trepidãte,facillimè ſuperauit,eorúmq; vrbem opulentiſſimam cepit, inuidia obtrectatorũ virtutis ſuæ, & inſolẽtia tribunorũ plebis reus factus,tam ingratam ſenſit quam liberauerat ciuitatem, vt de ſua damnatione certiſſimus in exilium ſponte diſcederet:[i] & decẽ milibus æris abſens etiam damnaretur :[k] mox iterum à Gallis vindex patriæ futurus ingratæ. Multa commemorare iam piget fœda & iniuſta,quibus agitabatur illa ciuitas:[l] cùm potẽtes plebẽ ſibi ſubdere conarẽtur,plébſq; illis ſubdi recuſaret,& vtriuſq; partis defenſores magis ſtudiis agerent amore vincendi,quàm æquum & bonum quicquam cogitarent.

L. VIVES.

a QVia ſicut Saluſtius.} *In bello Catilinario de veteribus Romanus loquens:Ius eſt ciuilis æquitas vel ſcripta legibus ſcripta,vel inſtitutis aut moribus recepta. Bonum eſt iuris ipſius origo & temperatio atque emendatio,quæ fit ex prudẽtia iudicis accõmodantis ſe rationi cauſæ,& flectẽtis legẽ ad cauſam, non cauſam ad legẽ,vt in hoc propoſito Ariſtoteles de Lesbia norma dicit, quinto Ethicorum. Hoc bonum ſolet etiã bonũ & æquum nominari, vt apud eũdem Saluſtiũ in Iugurt. Fit reus Bomilchar magis ex æquo & bono,quàm ex iure gentium Cic. in Bruto:Ita enim Craſſus multa tum contra ſcriptũ pro æquo & bono dixit. Dicitur etiã æquũ,ſiue æquitas. Cicero pro Cecinna: Iſtũ locũ fugis,& reformidas,& me ex hoc,vt ita dicã,campo æquitatis, ad iſtas verborũ anguſtias,& ad omnes literarum angulos reuocas. Quintil. in 4. Quo loco tamen iudicis natura noſcenda eſt, iuri magis an æquo ſit oppoſita Idem in 6. Iure pugnandum an æquo? De his nos quædam in noſtra Legum æde diximus:plura & exactiſſima Gulielmus Budæus in Annot. Pandect. explicans illud à iureconſultis non ſatis intellectum: Ius eſt ars æqui & boni Quo viro Gallia acutiore ingenio, acriore iudicio,exactiore diligentia,maiore eruditione nullum vnquam produxit: hac verò ætate nec Italia quidem. Nihil eſt vſquam vel Græcorum,vel Latinorum ſcriptorum,quod ille non euoluerit,legerit,excuſſerit. Græca & Latina iuxtà & ſummè callet. Tam facilè vtraq; lingua loquitur, quàm Gallica,quæ eſt ei vernacula,haud ſcio an etiam facilius. De libro Græco quæ ſunt ſcripta,leget Latinè de Latino Græcè. Hæc quæ videamus tam elaboratè,tã excultè ab eo conſcripta,ex tẽporali ſunt ei facultate parta. Facilius tũ Græcè ſcribit,tũ Latinè,quàm etiam earum linguarũ peritiſſimi intelligant. Nihil eſt tã reconditũ, tã abſtruſum in*

Ius *Bonum* *Bonum* *Aequum* *Gulielmi Budæi laus*

his linguis quod non perueſtigarit, adierit, inſpexerit, & velut Cerberum è tenebris produxerit in lucē. Infinitæ ſunt ſeu vocum ſignificationes, ſeu loquendi figuræ, ac proprietates, quas vnius Budæi operâ ſciunt homines ſtudioſi priorib. ſeculis ignoratas. Et hæc quidem omnia tanta & tam admirabilia ipſe per ſe ſine magiſtro vllo perdidicit. Fœlix ac fœcundum ingenium, quod in ſe vno inuenit & doctorē, & diſcipulum, & docendi viā, rationémque. Et cuius decimam partem alij ſub magnis magiſtris vix diſcunt, ipſe id totum à ſe magiſtro edoctus eſt. Nihil dixi de ſcientia iuris, quæ per ipſum inſtaurari collapſa iam cœpit, nihil de philoſophia, cuius ipſe in libris De aſſe id ſpecimen edidit, quod edere non quiuiſſet niſi homo, qui in omniū philoſophorum libris aſſiduò verſatus eſſet, maximóſque in eis progreſſus haberet. Accedit his omnibus, quòd haud dubiè cæteras res vniuerſas antecellit, probitas tanta doctrinæ congrua decénſque tam rara, támque admirabilis, vt ſine cæteris ingenij dotibus monumentíſque miraculum poſſet videri: vt eruditione, ita & probitate ſuperiorem non habet. Qui in omni vita actibúſque tam variis primas ſemper religioni partes attribuit. Qui vir coniugatus liberorum plenus, nunquam commodis vllis & rei familiaris incrementis tranſuerſus eſt actus, ſemper ſéque ſuámque fortunam rexit, & moderatus eſt: nec à fortuna quantumuis magnæ ſpe propoſita, abripi ſe ſe permiſit, ſemper ſeipſum habuit in ſua poteſtate. Homo verſatus in legationibus in aula. inter principes viros nihil vnquam gratiæ dedit, nulli aſſentari in animum induxit. patrimonium nunquam auxit, quòd à recto vel pilum latū deflectere non ſuſtinuit, in ſeipſum acrior quàm in alios iudex: muneribus inuidioſiſſimis functus, non inuenit à quo labecula ſpargeretur vlla, vel ſuſpicione criminis quamlibet perſtringeretur etiam in libera gente, nec omnino muta, & ſatis ſuſpicaci. Sentio me modum deſtinatæ breuitatis egreſſum, dum me loquendi de amico longè optimo dulcedo tenuit. Nunc ad inſtitutum reuertar. Eſt ergo Saluſtij ſenſus, æquitatem illam tum ciuilem, quam Ius appellant, tum etiam naturalē, quæ ingenita eſt à natura animis bene ſentientium & iudicantium, quâ nihil cum ſit melius, idcirco bonum nominatur, non magis valuiſſe apud Romanos latis legibus, quàm naturalibus iudiciis hominum ſapientium.

b Ex hoc iure ac bono.} *Acerba ironia.*

Sabinæ raptæ c Raptas eſſe Sabinas.} *Cùm fœminas ad coniugium non poſſet à vicinis populis impetrare Romulus, ex conſilio Numitoris aui & ſenatus, ludos ſe facturum ſimulauit Neptuno equeſtri: ita euocatis fœminis vicinarum gentium, eas omnes potiſſimū Sabinas medio ſpectaculo Ro. rapuerunt. Sic enim inter Romulum & ſuos conuenerat, quarto menſe poſt conditam Romā, vt Dionyſius perhibet ex Fabio Pictore. Plutarchus xiiij. Cal. Septemb. dicit. Conuenit numerus; nam Roma xij. Cal.*

Maias eſt cœpta ædificari, Palilium die. Tametſi Gellius, non Aulus ille Nocturnus, ſed antiquus quidam ſcriptor, quarto anno id ſcribit cõtigiſſe, quod eſt vero ſimilius. Et raptæ ſunt, vt Dionyſius tradit, ſexcentæ & octoginta, quod magis credo, quam quod de triginta ſcribunt alij, vnde manarit Curiarum numerus. Iuba tres addit ad numerum. Dionyſ. Antias Valerius quingentas viginti ſeptem prodit. Sunt qui velint Thalaßum non fuiſſe virum, ſed ſignum, quod Romulus militibus direptioni dedit. Feſtus ex Varrone ſignum lanificij fuiſſe ait, ceu quis dicat quaſillum, vel calathum. *Thalaßus*

d Hoc ſanè vtilius.} *Et hi populi, qui raptas amiſerant, & alij, quos vel iſti ſuis lachrymis, vel exemplum ad multos pertinens mouit, contra Romanos ceperunt arma, Sabini, Ceninenſes, Cruſtumerij, Attenates. Romulus cùm tantum in ſe parari bellum videret, ad Ethruſcorum opes, quæ tunc plurimum valebant, confugit. Cælius quidam Vibennus Ethruſcus princeps ſuppetias tulit Romulo, à quo Cælius mons in Vrbe eſt dictus. Auus quoque ſubſidium nepoti miſit. Ceninenſes, Cruſtumerios, & Attenates Romulus non magnis nec difficilibus prælijs ſuperauit, cum Sabinis, cùm vario & periculoſo pugnaretur Marte, repente raptarum precibus fœdus & amicitia coijt.* *Vicinorum bellũ cum Romulo.*

e Quod etſi ad memoriam.} *Ludi quotannis Neptuno equeſtri celebrabantur: variè nominati: Circenſes, Magni, Romani, apud priſcos Conſualia, cui deo ſacrificabatur, quem præeſſe conſilio exiſtimabant, à quo opem conſilijque Romulus in difficultate coniugiorum petierat. Eius ara ſub terra eſt defoſſa, quoniam conſilium non ſacra modò res eſt vt ait Plato, ſed occulta quoque eſſe debet.* *Cõſus deus*

f Poſt expulſum.} *Rurſum ironia.*

g Lucium Tarquinium.} *Expulſis regibus comitijs centuriatis, vt Seruius Tullius populũ deſcripſerat, conſules creantur L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus Lucretiæ maritus. Aegerij fratris Tarquinij Priſci filius, vt dicit Liuius: nepos verò, vt Dionyſius. Brutus cùm non modò regem, ſed ne regium quidem nomen vellet in Vrbe ſupereſſe, magiſtratum collegæ abrogauit, quòd Tarquinius vocaretur, isq; bonis ſuis ſumptis vltrò Collatiam habitatum migrauit. Hoc factum Cicero tertio Officiorum ſubindicat non admodum fuiſſe coniunctum cũ honeſtate, ſed quia vtiliſſimum fuit patriæ, idcirco honeſtum etiam videri. Obſeruatum eſſe ait Iulius Obſequens, neminem qui magiſtratum collegæ abrogaſſet, annum vixiſſe: quorum primus fuit Brutus, deinde T. Gracchus, & P. Tarquinius.* *Conſules primi*

h Marcus Camillus.} *Hic Veios opulentißimam Ethruriæ vrbem cepit, qui decennali obſidione erant oppugnati. Tunc enim primùm* *Camillus*

populus Ro. cœpit in caſtris ſub pellibus hybernare odio illius gentis, ne illinc diſcederent, quouſque bellum eſſet confectum. Iam inde enim à Romulo rege per trecentos annos propè continenter cum Veientibus bellum geſſerant. Liuius lib. 5. & Plutarch. in Vita Camilli: huic Camillo quod mala fide prædam Veientanam populo dicebatur diuiſiſſe. L. Apuleius trib. pleb. diem ad populum dixit: Camillus vitandæ inuidiæ gratia, tametſi falsò accuſabatur, Ardeam exulatum iuit duobus annis ante Romam à Gallis captam.

i Et decem milibus. } *Liuius quindecim milibus æris grauis mulctatum dicit Camillum abſentem. Plutarchus quindecim milibus aſſium. aſſes & æra grauia idem fuiſſe oſtendit Budæus meus.*

As & æs graue idẽ.

k Mox iterum à Gallis. } *Capta à Gallis Roma, Camillus coacto ex his qui Allienſi cladi ſuperfuerant, exercitu, ſolutus exilio & comitiis curiatis dictator creatus ab iis, qui in Capitolio obſidebantur, Gallos primùm ex Vrbe leui prælio exegit: deinde via Gabina ad octauum lapidem ingenti affecit cæde. Liu lib. 5. Maluit ergo hic tantus vir afflictæ patriæ, quàm ſuæ iniuriæ memor eſſe, ideo alter Romulus appellatus eſt.*

l Cum potentes. } *Hoc malum poſt expulſos reges penè per annos quingentos durauit, vt plebes & nobiles diſſentionibus etiam odiis inter ſe certarent, vtriſque volentibus alteris imperare: quæ ſtudia factionum per paucos ſeditioſos tribunos plebis ex parte plebis, & ſenatores ex nobilitate accẽdebãtur. Hinc Lucan. Et cũ cõſulib. turbãtes iura tribuni.*

Quæ de moribus Romanorum, aut metu compreſſis, aut ſeueritate reſolutis Saluſtij probat hiſtoria. CAP. XVIII.

ITaque habebo modum, & ipſum Saluſtium teſtem potius adhibebo, cùm in laude Romanorum dixiſſet, vnde nobis iſte ſermo ortus eſt. Ius bonúmque apud eos non legibus magis quàm natura valebat, prædicans illud tempus, quo expulſis regibus incredibiliter breui ætatis ſpatio ciuitas plurimum creuit. [a] Idem tamen in primo hiſtoriæ ſuæ libro, atque ipſo eius exordio fatetur, etiam tunc cùm ad conſules à regibus eſſet trãſlata reſpublica: [b] poſt paruum interuallum, iniurias validiorum, & ob eas [c] diſceſſionem plebis à patribus, aliáſque in vrbe diſſenſiones fuiſſe. Nam cũ optimis moribus & maxima concordia populum Romanum [d] inter ſecundum & poſtremum bellum Carthaginienſe commemoraſſet egiſſe: cauſámque huius boni non amorem iuſtitiæ, ſed ſtante Carthagine metum pacis in fide fuiſſe dixiſſet, vnde & Naſica ille ad reprimendam nequitiam, ſeruandóſq; iſtos

iſtos mores optimos, vt metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat euerti, continuò ſubiecit idem Saluſtius, & ait: [e] At diſcordia, & auaritia, atq; ambitio, & cætera ſecūdis reb. oriri ſueta mala, poſt Carthaginis excidium maximè aucta ſunt: vt intelligeremus etiam antea & oriri ſolere & augeri. Vnde ſubnectēs cur hæc dixerit: Nam iniuriæ, inquit, validiorum, & ob eas diſceſſio plebis à patribus, aliæq; diſſenſiones domi fuere: iam inde à principio, neq; amplius quàm regibus exactis, dum metus à Tarquinio, & [f] bellum graue cū Ethruria poſitum eſt, æquo & modeſto iure agitatum. Vides quemadmodum illo etiam breui tempore vt regibus exactis, id eſt eiectis, aliquantulum æquo & modeſto iure ageretur, metū dixit fuiſſe cauſam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius regno atq; vrbe pulſus, Ethruſcis ſociatus contra Romanos gerebat. Attende itaq; quid deinde cōtexat: Dein, inquit, ſeruili imperio patres plebem exercere, [g] de vita atq; tergo regio more conſulere, [h] agro pellere, & cæteris ex partibus ſoli in imperio agere. Quibus ſæuitiis & maximè fœnoris onere oppreſſa plebs cum aſſiduis bellis tributum ſimul & militiam toleraret, armata [i] montem Sacrum atque Auentinum inſedit. Túmque tribunos plebis, & alia ſibi iura parauit, diſcordiarum & certaminis vtrinq; finis fuit ſecundum bellum Punicum. Cernis ex quo tēpore, id eſt paruo interuallo poſt reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus, ait: Ius bonúmq; apud eos non legib. magis quàm natura valebat. Porrò ſi illa tēpora talia reperiūtur, quibus pulcherrima atque optima fuiſſe prædicatur Romana reſpublica: quid iam de conſequenti ætate dicēdum aut cogitandum arbitramur, cùm paulatim mutata, vt eiuſdem hiſtorici verbis vtar, ex pulcherrima atque optima, peſſima ac flagitioſiſſima facta eſt, poſt Carthaginis videlicet, vt commemorauit, excidium? Quæ tempora ipſe Saluſtius, quemadmodum breuiter recolat, & deſcribat, in eius hiſtoria legi poteſt, quantis malis morum, quæ ſecundis rebus exorta ſunt [k] vſque ad bella ciuilia demonſtret eſſe peruentum. Ex quo tempore, vt ait, maiorum mores non paulatim vt antea, ſed torrētis modo præcipitati, adeò iuuentus luxu atq; auaritia corrupta eſt, vt meritò dicatur genitos eſſe, qui [l] neque ipſi habere poſſent res familiares, neque alios pati. Dicit deinde plura Saluſtius de Syllæ vitiis, cæteráque fœditate reipublicæ: & alij ſcriptores

in hæc conſentiunt, quamuis [m] eloquio multum impari. Cernis tamen, vt opinor, & quiſquis aduerterit, facillimè perſpicit colluuiem morum peſſimorum, quò illa ciuitas prolapſa fuerit, ante noſtri ſuperni regis aduentum. Hæc enim geſta ſunt non ſolùm antequam Chriſtus in carne præſens docere cœpiſſet, verùm etiam antequam de virgine natus eſſet. Cùm igitur tot & tanta mala temporum illorum vel tolerabiliora ſuperius, vel poſt euerſam Carthaginem intoleranda & horrenda diis ſuis imputare non audeāt, opiniones humanis mentibus vnde talia vitia [n] ſylueſcerent, maligna aſtutia inſerentibus, cur mala præſentia Chriſto imputant, qui doctrina ſaluberrima & falſos ac fallaces deos coli vetat, & iſtas hominum noxias flagitioſáſque cupiditates diuina autoritate deteſtans atque condemnans, his malis, tabeſcenti ac labenti mundo vbique familiam ſuam ſenſim ſubtrahit, qua condat æternam, & non plauſu vanitatis, ſed iudicio veritatis glorioſiſſimam ciuitatem?

L. VIVES.

a IDem tamen in primo hiſtoriæ.} *Et hos libros hiſtoriarum Saluſtij de bellis ciuilibus amiſimus. Paucæ quædam reſtant orationes.*

b Poſt paruum interuallum.} *Poſt quindecim annos. Liuius libro ſecundo: Ap. Claudius deinde, & P. Seruilius conſules facti: inſignis hic annus eſt nuncio Tarquinij mortis. Mortuus eſt Cumis, quò ſe poſt fractas opes Latinorum ad Ariſtodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti patres, erecta plebs. ſed patribus nimis luxurioſa fuit lætitia. Plebi, cui ad eam diem inſeruitum erat, iniuriæ à primoribus fieri cœptæ.*

Tarquinij Superbi mors

c Diſceſſionem.} *Diſceßit plebs à patribus primùm propter fœnus decimo ſeptimo anno à parta libertate. Iterum propter tyrannidem de emuirorum legibus ferendis. anno ccciij. Tertiò propter æs alienum & longa inter tribunos plebis & patres certamina, aliquot annis ante bellum Pyrrhi.*

Diſceßiones plebis à patribus

d Inter ſecundum.} *Tria fuerunt bella inter Romanos & Carthaginienſes geſta. Primum per xxiij. annos in Sicilia, poſt in Africa: cœptum anno ab Vrbe condita ccccxc. App. Claudio Caudace & Q. Fuluio Flacco Coſſ. tot anni ſunt in Plinio libr. xxxiij. in cuius codice pro quingenteſimo octogeſimoquinto, legendum, quadringenteſimo octogeſimoquinto. Liuius & Eutropius huic ſummæ tredecim annos adimunt. Alterum poſt xxiij annos. Cœptum P. Scipione, T. Sempronio*

Punica bella

Locus in Plinio emendatur

Coß. in

Coſ. in Hiſpania, Sicilia, Italia, in Africa geſtum. & ibi perfectum à Scipione Africano maiore decimoſeptimo poſtquam cœperat. Tertium poſt vndequinquaginta annos Manilio & Marcio Cēſorino Coſ. Tertio anno perfectum à Scipione Africano Minore, totum in Africa ipſa geſtum: cuius finis excidium fuit vrbis Carthaginienſis. De his bellis fuſius aliàs.

e At diſcordia.} *Idem in Iugurthino.*

f Bellum graue cum Ethruria.} *Cum Porſenna rege Ethruſcorum potentiſſimo, qui volebat Tarquinios in regnum reſtitui. & obſidione ingenti premebat Romanos, & expugnaſſet eos, ni territus eſſet à Q. Mutio Scæuola. Liuius lib. 1.* *Porſennæ bellum*

g De vitâ atque tergo.} *De verberibus. Cædebatur virgis morti ad dictus apud Romanos, deinde necabatur. Interim cùm facinus non erat graue, ſatis habebant virgis cædere. Tum etiam qui creditoribus propter debita à iudicibus addicebantur, multa turpia & miſeranda patiebantur nexi apud creditores, multáſque ſeruili more in tergo plagas: huic malo ſubuenere leges Porcia & Semproniæ, quæ liberum corpus Romani ciuis virgis aut aliis verberibus cædi vetant.* *Supplicia noxiorum Romæ* *Leges Porcia & Semproniæ*

h Agro pellere.} *Nā diuites quos agros populi Romani manu ceperant, primùm tanquam precio reipub. nomine à ſenatu colendos accipiebant: deinde alii ad aliorum facinora conniuentibus dominos ſe faciebant. excluſa plebe. Hinc leges agrariæ de agris populo diuidundis toties tentatæ magna indignatione nobilitatis, nec vnquam ſine tumultibus agitatæ.* *Leges agrariæ*

i Montem ſacrum.} *Prima ſeceſſio fuit in Sacro monte, qui eſt trans Anienem amnem: vel, vt Piſo ſcribit in Auentino, qui pars eſt vrbis. Ibi tribuni plebis primùm ſunt plebi dati velut tutores eius, qui pro commodis excubarent intercederéntque patriciorum in ipſam iniuriis: eſſéntque ſacroſancti, quos qui violaſſet, eius caput Ioui ſacrum eſſet, bona & familia ad Cereris venderentur. Secunda ſeceſſio fuit primùm in Auentinum: deinde quò maior ſolitudo, & exinde terror eſſet in Vrbe, in Sacrum montem eſt itum. Rurſus compoſitis cum ſenatu rebus in Auentinum, ibíque tribunos recuperauit: ex Auentino ventum eſſe in Capitolium, ibi à Pont. Max. comitia habente creatos eſſe trib. pleb. Cicero pro Cornelio De maieſtate.* *Seceſſio plebis prima* *Trib. plebis* *Seceſſio altera.*

k Vſque ad bella ciuilia.} *Inter patres & Gracchos, Tiberium primum, deinde Caium ad bella ciuilia, inter Marium & Syllam.*

l Qui neque ipſi.} *Cùm luxu perditiſſimi eſſent, & quæcunque rapere poterant, ſubitò prodigerent, ita ad explendam effuſionem hanc in aliorum bona impetum facere eos erat neceſſe, doliúmque per-*

terebratum implere laborabant.

Saluſtij phraſis

m Eloquio.} *Placuit omnibus ætatibus aſtricta illa, & tamen culta viuidáque Saluſtij dictio, eúmque Thucididi ſcriptori Græco noſtris viſum eſt opponere: ſicut Quintil. lib.* 10.

Syluеſcere

n Syluеſcerent.} *In modũ ſyluæ diffunderẽtur & propagarẽtur. Sic apud ſcriptores rerum ruſticarũ, Catonem, & Columellam, Græci ὑλομανεῖν vocant, quaſi luxuriare arbores, quod eſt in herbis ἐξυβρίζειν.*

De corruptione Romanæ reipub. prius quàm cultum deorum Christus auferret. CAP. XIX.

ECce Romana reſpublica: quod nõ ego primus dico, ſed autores eorum vnde hæc mercede didicimus, tã tò antè dixerunt ante Chriſti aduentum, paulatim mutata, & ex pulcherrima atque optima, peſſima atque flagitioſiſſima facta eſt. Ecce ante Chriſti aduentum, poſt deletam Carthaginem, maiorũ mores, non paulatim vt antea, ſed torrentis modo præcipitati, adeò iuuentus luxu atque auaritia corrupta eſt. Legant nobis cõtra luxũ & auaritiam præcepta deorum ſuorũ pop. Rom. data. Cui vtinam tantũ caſta & modeſta reticerent, ac non etiã ab illo probroſa & ignominioſa depoſcerent, quibus per falſam diuinitatem pernicioſam conciliarent autoritatem. Legant noſtra, & per Prophetas, & per ſanctum Euangelium, & per apoſtolicos Actus, & per Epiſtolas, tã multa contra auaritiã atque luxuriam, vbique populis ad hoc congregatis, quàm excellenter, quàm diuinè, non tanquam ex philoſophorũ cõcertationibus ſtrepere, ſed tanquã ex oraculis & Dei nubibus intonare: & tamẽ luxu atque auaritia, ſæuíſque ac turpibus moribus ante aduentũ Chriſti rẽpub. peſſimã ac flagitioſiſſimam factã, non imputant diis ſuis: afflictionem verò eius quamcunque iſto tẽpore ſuperbia deliciæq; eorũ perpeſſæ fuerint, religioni increpitant Chriſtia-
„ næ. Cuius præcepta de iuſtis probíſque moribus, ſi ſimul au-
„ dirent atque curarẽt reges terræ, & omnes populi, principes
„ & omnes iudices terræ, iuuenes & virgines, ſenes cum iunio-
„ ribus, ætas omnis capax, & vterq; ſexus, & quos Baptiſta Ioan
„ nes alloquitur [a] exactores ipſi atq; milites: & terras vitæ pręſentis ornaret ſua fœlicitate reſpublica, & vitæ æternę culmẽ
„ beatiſſimè regnatura conſcenderet. Sed quia iſte audit, ille contemnit, pluréſque [b] vitiis malè blandientibus, quàm vtili virtutũ aſperitati ſunt amiciores, tolerare Chriſti famuli iubentur: ſiue ſint reges, ſiue principes, ſiue iudices, ſiue milites,

ſiue

ſiue prouinciales,ſiue diuites,ſiue pauperes, ſiue liberi, ſiue ſerui vtriuſlibet ſexus:peſſimã etiã, ſi ita neceſſe eſt,flagitioſiſſimámq; rempub.& in illa angelorũ quadã ſanctiſſima atque [c] auguſtiſſima curia,cæleſtiq; repub.vbi Dei voluntas lex eſt,clariſſimum ſibi locum etiam iſta tolerantia comparare.

L. VIVES.

a EXactores.} *Lucæ 3.ſic vulgò legitur: Venerunt autem & publicani vt baptizarentur,& dixerunt ad illum: Magiſter,quid faciemus? At ille dixit ad eos: Nihil amplius quàm quod constitutum eſt vobis,facite. Pro facite eſt Græcè πράσσετε,quod primus annotauit Eraſmus vertendum exigite.Hinc Auguſtinus rectè exactores nominat,qui dicuntur τελῶναι.* Exactores

b Vitiis malè blandient.} *Alludit ad duas illas vitij & virtutis vias,quas Heſiodus finxit:quem Virgilius imitatus eſt in litera Pythagoræ:ſeu,vt alij volunt,Auſonius.* Carmen de litera Pythagoræ

c Auguſtiſſima.} *Certum eſt ita debere legi: & non anguſtiſſima. Sed prætermittendum non eſt quod annotauit frater, penè nomen mihi ore excidit,anguſtam hic dici cæleſtem curiam, quòd via ſit ad illam arcta,& pauci eam ingrediantur,iuxta dictum Chriſti ſeruatoris. Et quo rem poſſent auditores melius memoriæ mãdare, verſiculo ſanè quàm feſtino ſignauit:*

Arcta eſt via verè quæ ducit ad gaudia vitæ.

De ratione metri ſolicitum ſe magnopere eſſe negabat, vt bene tinniret.

Quali velint fœlicitate gaudere,& quibus moribus viuere, qui tempora Chriſtianæ religionis incuſant.

CAP. XX.

VErùm tales cultores & dilectores deorum iſtorum, quorum etiam imitatores in ſceleribus & flagitiis ſe eſſe lætantur, nullo modo curant peſſimam ac flagitioſiſſimam eſſe rempublicam. Tantùm ſtet,inquiunt,tantùm „ floreat copiis referta, victoriis glorioſa, vel quod eſt fœli-„ cius, pace ſecura ſit. Et quid ad nos? imò ad nos magis per-„ tinet, ſi diuitias quiſque ſemper augeat, quæ quotidianis ef-„ fuſionibus ſuppetant, per quas ſibi etiam infirmiores ſubdat „ quiſque potentior. Obſequantur diuitibus pauperiores cauſa „ ſaturitatis,atque vt eorũ patrociniis quieta inertia perfruan-„ tur. diuites pauperibus ad clientelas & ad miniſterium ſui „ faſtus abutantur. Populi plaudant non conſultoribus vtilita-„ tum ſuarum, ſed largitoribus voluptatum. Non iubeantur „ dura,non prohibeantur impura:reges non curent quàm bo-„

„ „ nis, ſed quàm ſubditis regnent: prouinciæ regibus non tan„ quam rectoribus morum, ſed tanquã rerũ dominatoribus, & „ deliciarum ſuarũ prouiſoribus ſeruiant, eóſque nó ſynceriter „ honorent, ſed nequiter ac ſeruiliter timeant: Quid alienę vi„ neæ potius, quàm quid ſuæ vitæ quiſq; noceat, legibus aduer„ tatur. Nullus ducatur ad iudices, niſi qui alienæ rei, domui, ſa„ luti, vel cuiquã inuitò fuerit importunus, aut noxius. Cæterũ „ de ſuis, vel cum ſuis, vel cum quibuſcunque volentibus faciat „ quiſque quodlibet. Abundent publica ſcorta, vel propter om„ nes quibus frui placuerit, vel propter eos maximè, qui priua„ ta habere non poſſunt. Extruantur ampliſſimæ atque ornatiſ„ ſimæ domus, opipara conuiuia frequententur, vbi cuique li„ buerit, & potuerit die noctúq; ludatur, bibatur, vomatur, dif„ fluatur.[a] Saltationes vndique concrepent, theatra inhoneſtæ „ lætitiæ vocibus, atq; omni genere ſiue crudeliſſimæ, ſiue tur„ piſſimę voluptatis exæſtuent. Et ille ſit publicus inimicus, cui „ hæc fœlicitas diſplicet. Quiſquis eam mutare vel auferre ten„ tauerit, eũ libera multitudo auertat ab auribus, euertat è ſedi„ bus, auferat à viuentibus. Illi habeantur dij veri, qui hanc adi„ piſcendam populis procurauerunt, adeptámque ſeruauerunt. „ Colãtur vt voluerint, ludos expoſcant quales voluerint, quos „ cum ſuis vel de ſuis poſſint habere cultoribus: tantũ efficiant „ vt huic fœlicitati nihil ab hoſte, nihil à peſte, nihil ab vlla cla„ de timeatur. Quis hanc remp. ſanus, non dicam Romano im„ perio, ſed [b] domui Sardanapali comparauerit? qui quondam rex ita fuit voluptatibus deditus, vt in ſepulchro ſuo ſcribi fecerit, ea ſola ſe habere mortuum, quæ libido eius etiam cùm viueret, hauriendo conſumpſerat: quem regem iſti ſi haberent ſibi in talibus indulgentem, nec in eis cuiquam vlla ſeueritate aduerſantem, huic libentius quàm Romani veteres Romulo templum & flaminem conſecrarent.

L. VIVES.

Salutationes Romæ — a SAltationes vndique.} *In codice Brugenſi eſt, Salutationes, in Colonienſi erat, Salutationes, ſed abraſum eſt u. Studium certè ſalutandi magnum erat Romæ, & inter magnos honores erat ſalutari, inter præcipua verò officia ſalutare. Vtraque res erat mirè plauſibilis, & popularis, multúmque faciebat ad potentiam. Saluſtius in Iugurt. Certè quibus magna induſtria videtur ſalutare plebem. De ſalutationibus pleni ſunt omnium Latinorum libri.*

Sardanapalus — b Domui Sardanapali.} *Thonos concoloros, Græci Sardanapalum*

lum nuncuparunt, rex fuit Aſſyriorum vltimus, ad omne voluptatum genus abiectiſſimus: qui cùm ab Arbace Medo parari aduerſum ſe bellum cognouit, prælio fortunam rei tentare ſtatuit: ſed victus muliebris homo & imbellis in aulam refugit, quam ſecum & cum omni gaza regia incendit, multò antea cum voluptatibus dementatus inſaniret, ſuo in ſepulchro tale vt incideretur epitaphium iuſſit:

Καὶ ἔχω, ὅσσ' ἔφαγον, καὶ ἐφύβρισα καὶ σὺν ἔρωτι
Τέρπν' ἔπαθον. τὰ δὲ πολλὰ, καὶ ὄλβια πάντα λέλειπται.

Quos Cicero in 5. Tuſcul. ſic vertit:

Hæc habeo quæ edi, quæq; exaturata libido
Hauſit. at illa iacent multa & præclara relicta.

Addit idem Cicero: Quid aliud, inquit Ariſtoteles, in bouis non in regis ſepulchro inſcriberes? hæc habere ſe mortuum dicit, quæ ne viuus quidem diutius habebat, quàm fruebatur. Chryſippus ad ſuam Stoicitatem conuertit illos verſus. Plura Athenæus lib. 5.

Quæ ſententia fuit Ciceronis de Rom. rep. CAP. XXI.

Sed ſi contemnitur, qui Romanam rempublicam peſſimam ac flagitioſiſſimam dixit: nec curant iſti, quãta morum peſſimorum ac flagitioſorũ labe ac dedecore impleatur, ſed tantummodo vt conſiſtat & maneat, audiant eam, non vt Saluſtius narrat peſſimã ac flagitioſiſſimam factam, ſed ſicut Cicero diſputat, iam tunc prorſus periſſe, & nullam omnino remanſiſſe rempublicam. Inducit enim Scipionem, eum ipſum qui Carthaginem extinxerat, de republica diſputantem, [a] quando præſentiebatur ea corruptione, quam deſcribit Saluſtius, iam iámque peritura. [b] Eo quippe tempore diſputabatur, quo iam vnus Gracchorum occiſus fuit, à quo ſcribit ſeditiones graues cœpiſſe Saluſtius. Nam mortis eius fit in eiſdem libris commemoratio. Cùm autem Scipio in ſecundi libri fine dixiſſet, vt in fidibus ac tibiis atque cantu ipſo ac vocibus, concentus eſt quidam tenendus ex diſtinctis ſonis, quem immutatum ac diſcrepantem aures eruditæ ferre non poſſunt, íſque concentus ex diſſimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur & congruens: ſic ex ſummis, & mediis, & infimis interiectis ordinibus vt ſonis, moderata ratione ciuitatẽ conſenſu diſſimillimorum cõcinere: & quæ harmonia à muſicis dicitur in cãtu, eam eſſe in ciuitate concordiam: arctiſſimũ atq; optimum omni in republica vinculũ incolumitatis, eámq; ſine iuſtitia nullo pacto eſſe poſſe: ac deinde cùm aliquantò latius & vberius diſſe-

ruiſſet, quantum prodeſſet iuſtitia ciuitati, quantúmque obeſſet ſi abfuiſſet, ſuſcepit [c] deinde Pilus vnus eorum qui diſputationi aderant, & popoſcit vt hæc ipſa quæſtio diligentius tractaretur, ac de iuſtitia plura dicerētur, propter illud, quod iam vulgò ferebatur, [d] Rempublicam regi ſine iniuria non poſſe. Hanc proinde quæſtionē diſcutiendam & enodandam eſſe, aſſenſus eſt Scipio: reſpondítq; nihil eſſe, quod adhuc de republica putaret dictum, & quò poſſent longius progredi, niſi eſſet confirmatum, non modò falſum eſſe illud ſine iniuria non poſſe: ſed hoc veriſſimum eſſe, ſine ſumma iuſtitia rempublicā regi non poſſe. Cuius quæſtionis explicatio, cùm in diem conſequentem dilata eſſet, in tertio libro magna cōflictatione res acta eſt. Suſcepit enim Pilus ipſe diſputationem eorum, qui ſentirent ſine iniuſtitia regi non poſſe rempublicam, purgās ſe præcipuè, ne hoc ipſe ſentire crederetur. Egítque ſedulò pro iniuſtitia contrà iuſtitiam, vt hanc eſſe vtilem reipublicæ, illam verò inutilē veriſimilibus rationibus & exemplis velut conaretur oſtendere. [e] Tum Lælius rogantibus omnibus, iuſtitiam defendere aggreſſus, aſſeruit quātum potuit nihil tam inimicum quàm iniuſtitiam ciuitati, nec omnino niſi magna iuſtitia geri aut ſtare poſſe rempublicam. Qua quæſtione quantum ſatis viſum eſt pertractata; Scipio ad intermiſſa reuertitur, recolítque ſuam atq; commendat breuem reipublicæ definitionē, qua dixerat eam eſſe rem populi. Populum autem non omnem cœtum multitudinis, ſed cœtum iuris conſenſu & vtilitatis communione ſociatum eſſe determinat. Docet deinde [f] quāta ſit in diſputando definitionis vtilitas, atq; ex illis ſuis definitionibus colligit tunc eſſe rempublicam, id eſt rem populi, cùm bene ac iuſtè geritur, [g] ſiue ab vno rege, ſiue à paucis optimatibus, ſiue ab vniuerſo populo. Cùm verò iniuſtus eſt rex, [h] quem tyrannum more Græco appellauit: aut iniuſti optimates, quorum conſenſum [i] dixit eſſe factionē: aut iniuſtus ipſe populus, cui nomen vſitatū non reperit, niſi vt etiam ipſum tyrannum vocaret, non iam vitioſam ſicut pridie fuerat diſputatū, ſed ſicut ratio ex illis definitionibus connexa docuiſſet, omnino nullam eſſe rempublicam: quoniam non eſſet res populi, cùm tyrannus eam factione capeſſeret, nec ipſe populus iam populus eſſet, ſi eſſet iniuſtus, quoniā non eſſet multitudo, iuris conſenſu & vtilitatis communione ſociata, ſicut populus fuerat definitus. Quando ergo

reſpub.

reſpub.Romana talis erat,qualem illam deſcripſit Saluſtius, non iam peſſima ac flagitioſiſſima, ſicut ipſe ait, ſed omnino nulla erat:ſecundum iſtam rationem quam diſputatio de rep. [k]inter magnos eius tū principes habita patefecit.Sicut etiam ipſe Tullius non Scipionis ,nec cui uſquam alterius , ſed ſuo ſermone loquens in principio quinti libri demonſtrauit,commemorato prius[l]Ennij poetæ verſu.quo dixerat:

Moribus antiquis res ſtat Romana virisque.

Quem quidē ille verſum,inquit,vel breuitate vel veritate tāquam ex oraculo mihi quodā eſſe[m] effatus videtur. nā neque viri,niſi ita morata ciuitas fuiſſet,neq; mores,niſi hi viri præfuiſſent,aut fundare,aut tā diu tenere potuiſſent tantā & tam iuſtè latéque imperantē remp Itaq; ante noſtrā memoriā , & mos ipſe patrius præſtātes viros adhibebat, & veterum morē ac maioru inſtituta retinebant excellentes viri. Noſtra verò ætas cū remp. ſicut pictura accepiſſet egregiā, ſed euaneſcentem vetuſtate,non modò eam coloribus iiſdem quibus fuerat renouare neglexit,ſed ne id quidem curauit,vt formā ſaltem eius &[n] extrema tanquā lineamenta ſeruaret.Quid enim manet ex antiquis moribus,quibus ille dixit rem ſtare Romanā; quos ita obliuione obſoletos videmus, vt non modò non colantur,ſed etiam ignorētur?Nam de viris quid dicam?Mores enim ipſi interierunt [o] virorum penuria,cuius tanti mali non modò reddenda ratio nobis , ſed etiam tanquam reis capitis quodammodo dicenda cauſa eſt.Noſtris enim vitiis, non caſu aliquo remp.verbo retinemus,re ipſa verò iā pridem amiſimus.Hæc Cicero fatebatur[p]longè quidem poſt mortem Africani,quem in ſuis libris fecit de repub.diſputare, adhuc tamen[q]ante aduentū Chriſti.Quæ ſi[r] diffamata & præualeſcente religione Chriſtiana ſentirentur atque dicerētur quis non iſtorum ea Chriſtianis imputanda eſſe cenſeret ? Quamobrem cur non curarunt dij eorum,ne tunc periret atque amitteretur illa reſp.quā Cicero longè antequam Chriſtus in carne veniſſet , tam lugubriter deplorat amiſſam? Viderint laudatores eius,etiam illis antiquis viris & moribus qualis fuerit,vtrum in ea viguerit vera iuſtitia:an fortè nec tunc fuerit viua moribus , ſed picta coloribus. Quod & ipſe Cicero neſciens,cum eā præferret.expreſſit:ſed aliâs.ſi Deus voluerit, hæc videbimus. Enitar enim ſuo loco, vt oſtendam ſecūdum definitiones ipſius Ciceronis , quibus quid ſit reſpublica , &

quid ſit populus, loquente Scipione breuiter poſuit, atteſtantibus etiam multis, ſiue ipſius, ſiue eorum quos loqui fecit in eadem diſputatione ſententiis, nunquam illam fuiſſe rempublicam, quia nunquam in ea fuit vera iuſtitia. Secundùm probabiliores autem definitiones, & pro ſuo modo quædam reſpublica fuit: & melius ab antiquioribus Romanis, quàm à poſterioribus adminiſtrata eſt. Vera autem iuſtitia non eſt, niſi in ea republica, cuius conditor rectórque Chriſtus eſt: ſi & ipſam rempublicam placet dicere, quoniam eam rem populi eſſe negare non poſſumus [f] Si autem hoc nomen, quod alibi aliter vulgatum eſt, ab vſu noſtræ locutionis eſt fortè remotius, in ea certè ciuitate eſt vera iuſtitia, de qua Scriptura ſancta dicit: Glorioſa de té dicta ſunt ciuitas Dei.

L. VIVES.

a Quando præſciebatur.} *Hunc locum ſic lego: Quando præſentiebat ea corruptione, quam deſcribit Saluſtius, iamiã perituram.*

Tiberius Gracchus

b Eò quippe tempore } *Cùm Tiberius Gracchus aduerſa & perculſa nobilitate legem agrariam trib. pleb. tuliſſet, velletq. ſibi tribunatũ continuari, quo & tutior ab iniuria diuitum eſſet, & cœpta perficeret, ne quis plura quàm quingena agri iugera poſſideret, à Scipione Naſica ſequente ſenatu fuſtib. occiſus eſt, corpuſque eius in Tiberim proiectum, Scipione Africano, de quo hic loquitur, bellum ad Numantiam gerente: qui introducitur à Cicerone in hortis ſuis cũ Lælio & Furio diſputãs de repub. paucis diebus antequam mortẽ obiret: occiſus vt creditur, opera C. Gracchi Tiberij & Semproniæ Gracchorum ſororis, quam Scipio habebat vxorem.*

Scipionis Aemiliani mors

Legati Athenienſes tres doctiſſimi

c Deinde Pilus } *Cùm inter ſecundum & tertium Punicum bellum Athenienſes Romam legatos miſiſſent Carneadem Academicum, & Critolaum Peripateticum, & Diogenem Stoicum, tres nobiliſſ. illius ætatis philoſophos, Carneades vel exercendi ſui, vel oſtentãdi ingenij gratia, pro iuſtitia elegantem & acutam habuit orationem, Catone priſco, Galba & alijs pleriſq. principibus viris præſentibus: poſtridie pro iniuſtitia orauit eiſdem audientibus: diluitq. omnia pridiana argumenta aliáque attulit pro iniuſtitia fortiora, quod fecit ex more ſectæ, cuius inſtitutum eſt nihil ipſos affirmare tãtum confutare aliena. ex hac poſteriore diſputatione decerpſit ſuã L. Furius Pilus, homo qui perbene Latinè loqui putabatur, literatiúſq. quã cæteri, aggreſſúſq; eſt accuratiſſ. oratione iuſtitiam vituperare, vt eloquentiam Lælij excitaret ad laudes illius virtutis: eadem mente qua Glauco lib. De repub. Platonis 2. iniuſtitiam laudat, vt Socratem de iuſtitia diſſerentem audiret.*

L. Furius Pilus

d Remp,

d Remp. regi ſine iniuria non poſſe. } *Vetus eſt illud: Sine iuſtitia ne Iouem quidem poſſe principem agere, vt Plutarchus docet in libro de Doc. principum. cúmq. reſpublica ad ſe ſuámque libertatem tutandam ſæpe cogeretur cum ciuibus agere iniquè, tum ad augendam potentiam multa contra ius ac bonum patraret, quæ proſperè deinde ſuccedebant, Romani homines antiquum illud dictum inuerterūt, dixerúntque ſine iniuria regi rempublicam non poſſe. Iſtud idem attingebat Carneades, vt Lactantius refert, & Romanis quoque ipſis dicebat, qui totius orbis potirentur dominio, ſi iuſti velint eſſe, hoc eſt, ſi aliena reſtituant, ad caſas eſſe redeundum, & in neceſſitate ac miſeriis iacendum.*

Remp. ſine iniuria regi nō poſſe.

e Tum Lælius } *Huius concertationis meminit Cicero in Lælio.*

f Quanta ſit in diſput. d. vtil. } *Plato, Ariſtoteles: & omnes veteres philoſophi in omni diſputatione à definitione incipiendum eſſe conſueuerunt, & ita tradiderunt. Neque enim facilè de re quapiam diſſeras, ni prius quid ea ſit poſueris. Rodolphus Agricola in 1. libr. De dialectica inuentione. Vtilis eſt, inquit, hæc definiendi ratio, cùm propter rerum cognitionem, quæ definitione explicatæ, mirum eſt quo pactò velut certum quoddam ſignum deſtinandarum cogitationum proponat animo: tū quod parit autoritatem diſſerenti: neque enim rem melius noſcere videtur, quàm qui quid ea ſit, breuiter & aptè poſſit explicare. Hæc Agricola, quem hominem laudauit in Prouerbiis Eraſmus meritiſſimò: & qui vnus exemplo poteſt eſſe fortunam in omni re dominari ſicut Saluſtius inquit, eámq. res omnes ex libidine magis celebrare obſcurareque quàm ex vero. Vix & hac noſtra, & patrum memoria fuit vnus atque alter dignior, qui multum legeretur, multúmq. in manib. haberetur, quàm Rodolphus Agricola Phryſius. Tantum eſt in eius operib ingenij, artis, iudicij, grauitatis, dulcedinis, eloquentiæ, eruditionis: at is pauciſſimis noſcitur, vir non minus qui vt ab omnib. cognoſceretur dignus quàm Politianus, vel Hermolaus Barbarus, quos mea quidem ſententia, & maieſtate & ſuauitate dictionis non æquat modò, ſed etiam vincit.*

Definitionis vtilitas

Rodolphus Agricola

g Siue ab vno rege. } *Triplicem ſpeciem tangit adminiſtrandæ reip. Nam vel reſp. à populo ipſo regitur: hanc Græci δημοκρατίαν dicunt, id eſt populi imperium: ſiue à paucis, hæc ὀλιγαρχία, id eſt, principatus paucorum, quæ ſub ſe habet ἀριστοκρατίαν. id eſt, optimatum adminiſtrationem. Optimates nobiles appellant: ſed re vera quicunque dignitate & opibus plurimum in repub. poſſunt, ij ſunt optimates. Idcirco ὀλιγαρχία non multum videtur ab ἀριστοκρατίᾳ differre: quod & Cicero ſignificat, cùm ſecundam partem dicit paucorum optimatum. Tametſi paulò diuerſius idem de optimatibus pro Seſtio, cauſæ videlicet inſeruiens, vt ſolet. Regitur ciuitas interdum*

Regimen ciuitatis triplex

Optimates

ab vno, ea eſt μοναρχία principatus vnius.

Tyrannus h Quem tyrannum.} *Olim veteres reges omnes principéſque etiam iuſtiſſimos tyrannos appellabant, vt apud Verg. & Horatium nam & ipſum nomen quod Græcorum eſt, principatum tantummodo ſignificat. Plato qui vnus rectè adminiſtrat ciuitatem, vocatur τύραννος καὶ βασιλεὺς, tyrannus & rex. Feſtus lib 18. tyrannos dictos putat à Turrhenorum præcipua crudelitate. Sed illinc puto potius, quod introducto ab Athenienſibus populari adminiſtratione, & eos multis poſtea ciuitatibus æmulatis cœpit tyranni nomen in odium adduci. Et tyranni vocati ſunt, qui ſuis commodis imperarent, non publicis: tum & à Romanis iſtud profectum, apud quos ingẽs fuit odium regis regníque, ſed & in Græcia quiſquis in ciuitate dominabatur, quæ ſoleret eſſe libera, tyrannus dicebatur, non rex.*

i Dixit eſſe factionem.} *Memmius de optimatibus loquens apud Saluſtium: Metum à ſcelere ſuo ad ignauiam veſtram tranſtulere, quos omnis eadem cupere, eadem odiſſe, eadem metuere in vnum coegit: ſed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio eſt.*

Amicitia Factio k Inter magnos eius principes.} *Finguntur ſermoni illi interfuiſſe Scipio Africanus, C Lælius qui cognominatus eſt Sapiens. L. Furius, tres per idem tempus, vt ait* Porcius, *qui agitabant nobiles: tum etiam, iuuenes C. Fannius, Q. Scæuola augur, gener Lælij, Q. Tubero ex clariſſimis familiis.*

Ennius l Ennij poetæ} *Huius præter fragmenta quædam, quæ ex variis antiquis ſcriptoribus colligere, & in vnum velut corpus diſperſa redigere, in animo habeo, nihil extat. Rudiis natus eſt, vt Mela & Sylius ſunt autores, quæ vrbs eſt Salentinorum. Tarenti primùm, dehinc Romæ familiariter vixit cum* Catone, *Galba, Flaminio, & aliis principibus, donatus ciuitate ab eodem Flaminio*

m Effatus.} *Aptiſſimo vſus eſt verbo religionum.*

n Extrema tanquam lineamenta.} *Similitudo à pictoribus deducta, qui primùm picturam lineis ſolis deſcribunt, quæ dicitur monogramma: deinde colorem addunt & velut ſpiritum ac vitam corpori mortuo tribuunt.*

o Virorum penuria.} *Idem Saluſtius in Catilina dicit, remp. tanquam effœtam iam olim, nullum clarum virum producere.*

p Longè quidem} *Annos circiter ſeptuaginta.*

q Ante aduentum Chriſti.} *Annos ſexaginta: tot enim ſunt à Cicerone Cos. quo anno ipſe libros De repub. ſcripſit, ad quadrageſimum ſecundum annum imperij Auguſti, quo natus eſt Chriſtus.*

Diffamare r Diffamata.} *Fama extenſa, diuulgata. In hoc ſenſu & alij vtũtur.*

Apuleius

Apuleius 4. Aſini: Et ſalutis communis admonens diffamat incendio repētino domum ſuam poſſideri. Illud eſt lepidum, quod Remigius interpres Epiſtolarum Pauli, in Epiſtola priore ad Theſſal. vbi interpres verterat: A vobis diffamatus eſt ſermo domini dicit pro manifeſto & diuulgato Paulum parum de verborum proprietate ſolicitum diffamatum dixiſſe. Quid facias principibus iſtis ſcholarum, qui nondum ſciunt Paulum non Latinè ſed Græcè ſcripſiſſe? Tum etiam nimis eſt arrogans homines ignorantiſſimos huius rationis loquendi, toties de ſignificātibus vocabulorum ineptè diſputare & ineptius definire: quod paſſim in dialectica & philoſophia faciunt, cùm nihil minus videri velint quàm grammatici, & indigniſſimè ferant, ſi quis paulò literatior de vocabulis in hiſce artibus vel meminerit.

s Si autem hoc nomen.} *An hoc dicit quia reſpub. popularis eſt ciuitas, vbi populus imperat, regnum Chriſti vnius eſt?*

Quod diis Romanorum nulla vnquam cura fuerit, ne malis moribus reſpub. deperiſſet. CAP. XXII.

SEd quod pertinet ad præſentem quæſtionem, quamlibet laudabilem dicant iſtam fuiſſe, vel eſſe remp. ſecundum eorum doctiſſimos autores, iam longè ante Chriſti aduētum peſſima ac flagitioſiſſima facta erat: imò verò nulla erat, atque omnino perierat perditiſſimis moribus: vt ergo non periret, dij cuſtodes eius populo cultori ſuo dare præcipuè vitæ ac morum præcepta debuerunt, à quo tot templis, tot ſacerdotibus, & ſacrificiorum generibus, tam multiplicibus variiſque ſacris, tot feſtis ſolennitatibus, tot tantorumque ludorum celebritatibus colebantur, vbi nihil dæmones niſi negotium ſuum egerunt: non curantes quemadmodum illi viuerent, imò curantes vt etiam perditè viuerent, dum tamen honori ſuo illa omnia metu ſubditi miniſtrarent. Aut ſi dederunt, proferatur, oſtendatur, & legatur, quas deorum leges illi ciuitati datas cōtempſerint[a] Gracchi, vt ſeditionibus cuncta turbarent: quas[b] Marius, & [c]Cinna, & [d]Cato vt in bella etiā progrederētur ciuilia, [e]cauſis iniquiſſimis ſuſcepta, & crudeliter geſta, crudeliúſque finita: [f] quas deniq; Sylla ipſe, cuius vitam, mores, facta deſcribentē Saluſtio aliiſque hiſtoriæ ſcriptoribus, quis non exhorreat? Quis illam remp.[g] non tunc periſſe fateatur? An fortè propter huiuſcemodi ciuium mores Vergilianam illam ſententiam, ſicut ſolent pro defenſione ſuorum deorum opponere audebunt, Carbo

[h]*Diſceſſere omnes adytis: ariſque relictis*

Dij quibus imperium hoc ſteterat.

Primū ſi ita eſt,non habent cur querantur de religione Chri-
ſtiana,quòd hac offenſi eos dij ſui deſeruerint, quoniam qui-
dem maiores corū iam pridem morib. ſuis ab vrbis altaribus
tam multos ac minutos deos,tanquam muſcas abegerunt.Sed
tamen hæc numinum turba vbi erat,cùm lõgè antequā mo-
res corrumperentur antiqui,[i] à Gallis Roma capta & incenſa
eſt? An præſentes fortè dormiebant? Tunc enim tota vrbe in
hoſtiū poteſtate redacta,ſolus collis Capitolinus remanſerat:
„ qui etiam ipſe caperetur,[k] niſi ſaltem anſeres diis dormiẽti-
„ bus vigilarent. Vnde penè[l] in ſuperſtitionem Ægyptiorū be-
ſtias auéſque colentium Roma deciderat,[m] cum anſeri ſolẽ-
nia celebrarent. Verùm de his aduentitiis,& corporis potius
quàm animi malis:quę vel ab hoſtibus,vel alia clade accidunt
nondum interim diſputo. Nunc ago de labe morum, quibus
primùm paulatim decoloratis,deinde torrẽtis modo præci-
pitatis,tanta, quanuis integris tectis mœnibúſque facta eſt
ruina reipublicæ,vt magni autores eorum eam tunc amiſſam
non dubitent dicere.Rectè autem abſceſſerant vt amitteren-
tur omnes adytis,aríſque relictis dij, ſi eorum de bona vita
atque iuſtitia ciuitas præcepta cõtempſerat. Nunc verò qua-
les quæſo dij fuerunt, ſi noluerunt cum populo cultore ſuo
viuere,quem malè viuentem non docuerunt bene viuere?

L. VIVES.

Gracchi a GRacchi.} *T. Graccho qui bis Coſ bis triumphalis,cenſor & augur fuit,ex Cornelia minore Africani ſuperioris filia geniti,maxima & admirabili indole iuuenes:quorum vterque cùm legem agrariā tueretur,de agris diuidũdis,ab irritata nobilitate,in tribunatu cæſus eſt, Tiberius à Naſica priuato.Caius à L.Opimio conſule nouem annis poſt: ille fuſtibus,hic iam ferro:quod fuit primum ciuile bellum in quo ad ferrum vſque ventum eſt,anno à Roma condita* DCXXVII.

Marius b Marius.} *Hic Arpinas fuit,nouus homo,ad ſeptimum conſulatum euectus:Iugurtham primùm,deinde Cymbros & Teutonas vicit,déque his omnibus triumphauit:ad extremum inuidia & odio L. Syllæ, qui bello Iugurthino legatus ipſius fuerat,bellum ciuile cum Sylla mouit, in quo ipſe Marius eſt victus,& in Africam fugit.*

Cinna c Cinna.} *Victo Mario cùm ad bellum Mithridaticum Sylla proficiſceretur,C.Cornelium Cinnam,& Octauium Coſſ. in vrbe reliquit. Cinna ſtudio rerum nouarum à collega diſſenſit.pulſúſque eſt ab eo, & à factione bonorum ex vrbe.quam iniuriam cum omni genere crudelitatis*

Cinna

Cinna vindicare ſtatuiſſet, reuocato ex Africa Mario, bellum patriæ fecit: in quam cum magnis copiis ingreſſus, multóſque mortales trucidauit, & ſe ſecundùm, Marium verò ſeptimùm conſulem ſine populi ſuffragiis creauit: quo in magiſtratu Marius deceſſit poſt multa fœdè & crudeliter perpetrata.

d Carbo.} *Carbones, vt Cicero ad Papyriū Pætum ſcribit, multi fuerunt ex Papyria gente, ſed non illa patritia. Hic, de quo Auguſtinus loquitur, Cneus Papyrius Carbo fuit partium Marianarū, qui victus à Sylla, in Siciliā fugit, ibíque à Pompeio magno interfectus eſt Lilybæi.* Carbo

e Cauſis iniquiſſimis.} *L. Sylla, & Q. Pompeio Coſſ. Aſia prouincia & bellum Mithridaticum Syllæ obuenerat. Hoc ægrè ferebat Marius, propter antiquas cum Sylla ſimultates, iam inde à bello Iugurthino: itaque per P. Sulpitium tribunum pleb. ſeditioſiſſimum & ſceleratiſſimum hominem, efficere conatus eſt, vt populus Mithridaticum bellum ſibi mandaret. Populus tametſi ingenti tumultu trib. ferente ſciuit tandem, ac iuſſit. Hanc contumeliam non tulit Sylla, & implorato à ſuo exercitu auxilio, legatos Marij, qui ad accipiendas legiones Capuā iuerant, violauit, infeſtáſque legiones ad vrbem admouit, vim & fraudem inimicorum vlturus. Hinc ſemina bellorum omnium ciuilium. Nam Marius cum ſua factione in vrbe ad Eſquilias occurrit, & iuſta acie decertatum atrociter eſt.* Belli ciuilis Mariani origo

f Quas denique Sylla.} *Fuit hic patritius ex gente Cornelia, cúmq; ſtrenuam operam bello ſociali nauaſſet reip. Coſ. factus eſt. In eo magiſtratu bello ciuili profligato, victóque deinde Mithridate, & ſuperatis Mario iuuene, Carbone, Norbano, Sertorio, Domitio Scipione, & aliis Marianis, dictaturam in perpetuam lege Valeria inuaſit, in qua multa milia ciuium Rom. crudeliſſimè proſcripſit, homo immaniſſimus, & in omnes voluptates proiectiſſimæ libidinis.* Sylla

g Non tunc periiſſe.} *Lucanus verbis Catonis.*

Olim vera fides Sylla Marióque receptis Libertatis obit.

h Diſceſſere omnes adytis.} *Carmen eſt Vergilij 2. Æneid. quod Seruius & Macrobius putant pertinere ad euocationem deorum. Nam cùm oppugnabātur ciuitates, erátque in animo imperatoribus eas demoliri, ne cōtra deos geri bellum videretur, iíque ſuis ſedibus moueri inuiti, quod nefas erat, euocabātur ex obſeſſa ciuitate ab imperatore obſidere, vt in vrbem victricem volentes migrarent. Sicut Veiis fecit Camillus, & Carthagini atque Numantiæ Scipio, & Mummius Corinthi.* Euocationes deorū

i A Gallis Roma.} *Galli tranſalpini ſæpe in Italiam migrarunt magna manu: poſtremi eorum fuere Senones: hi Cluſium petierunt, hinc Romam, quam & ceperunt anno ab ea condita CCCLX. ſolme an ca-* Roma à Gallis capta

*teris Gailis ciſalpinis adiun*ƈ*li, incertum.*

Anſeres Capitolini

k Niſi ſaltem anſeres.} *Hiſtoria eſt, & apud hiſtoricos, & apud poetas vulgatiſsima, cùm Galli explorata ad arcem via ſilentio noctis ad eam aſcenderẽt, obdormiſséntq; vigiles, clangore anſerũ, qui in Capitolio ſeruabantur Iunoni ſacri, proditi, Ita M. Manlius correptis armis quem primum Gallum iam in ſummo conſiſtentem offendit, vmbone deturbauit, Hic alios ſecum pondere corporis traxit in ruinam: interea Romani ad tumultum accurrerunt, & Galli magna vi repulſi ſunt.*

Aegyptiorum dij beluini

l In ſuperſtitionem Ægyptiorum }*Hi quaſdam beluas propter vtilitatem conſecrarunt, tanquam deos, vt Cicero in primo De nat. deorum inquit. Et fusè Diodorus lib. ſuæ Biblio. 2. velut canem, felem, ibim, bouem, crocodilum, ancipitrem, & alia.*

Anſerũ apud Rom. honor

m Cum anſ.} *Propter illud beneficium Romæ quot annis, vt Plutarchus in Fortuna Romanorum ſcribit, dicam Latinè Budæi verbis, quibus enim poſsem elegantius? Canis in crucem ſublatus viſitur, anſérque in eleganti grabatulo, geſtariolóve, quàm decentiſsimè ſedens. Plinius libro vigeſimo nono: Eadem de cauſa ſupplicia annua canes pendunt inter ædem Iuuentutis & Summani, viui in furcas ſambucea arbore fixi. Quin & Cenſores primum omnium, quæ pro magiſtratu faciunt, ſacrorum anſerum cibos locant.*

Varietates rerum temporalium, non ex fauore, aut impugnatione dæmonum, ſed ex veri Dei pendere iudicio.

CAP. XXIII.

QVid quod etiam videntur eorum affuiſſe cupiditatibus implendis, & oſtenduntur non præfuiſſe refrænandis? [a] Qui enim Marium nouum hominem & ignobilem, cruentiſſimum autorem bellorum ciuilium, atque geſtorem, vt ſepties conſul fieret adiuuerunt, atque vt in ſeptimo ſuo conſulatu moreretur ſenex, nec in manus Syllæ futuri mox victoris irrueret: cur nõ etiam iuuerunt, vt à tantorum ſe compeſceret immanitate facinorũ? Si enim ad hæc eum dij eorũ non iuuerunt, nõn paruum eſt, quod & fatentur etiam nõ propitiis diis ſuis poſſe accidere homini iſtam temporalem, quam nimis diligunt tãtam fœlicitatem, & poſſe homines ſicut fuit Marius, ſalute, viribus, opibus, honoribus, dignitate, longæuitate cumulari, & perfrui diis iratis: poſſe etiã homines, ſicut fuit Regulus, captiuitate, ſeruitute, inopia, vigiliis, doloribus excruciari & emori diis amicis. Quod ſi ita eſſe concedunt, [b] cõpendio nihil eos prodeſſe, & coli ſuperfluo confitentur. Nam ſi virtutibus animi & probitate vitæ, cuius

præmia

præmia poſt mortem ſperanda ſunt, magis cõtraria vt populus diſceret:inſtituerunt:ſi nihil etiam in his tranſeuntibus & temporalibus bonis,vel eis quos oderunt nocent,vel eis quos diligunt proſunt, vt quid coluntur,vt quid tanto ſtudio colẽdi requiruntur? Cur quia laborioſis triſtibúſq; temporibus tanquam offenſi obſceſſerint murmuratur, & propterea Chriſtiana religio conuitiis indigniſſimis læditur? Si autem habent in his rebus,vel beneficij, vel maleficij poteſtatem, cur in eis affuerunt peſſimo viro Mario, & optimo viro Regulo defuerunt? An ex hoc ipſi intelligũtur iniuſtiſſimi & peſſimi? Quòd ſi propterea magis timendi & colendi putantur, neque hoc putentur. Neque enim minus eos inuenitur Regulus coluiſſe,quàm Marius. Nec ideo vita peſſima eligenda videatur, quia magis Mario quàm Regulo dij fauiſſe exiſtimantur. [c] Metellus enim Romanorum laudatiſſimus,[d] qui habuit quinque filios conſulares, etiam rerum temporalium fœlix fuit, [e] & Catilina peſſimus oppreſſus inopia & in bello ſui ſceleris proſtratus infœlix: & veriſſima atque certiſſima fœlicitate præpollent boni Deum colentes, à quo ſolo conferri poteſt, Illa igitur reſpublica malis moribus cùm periret, nihil dij eorum pro dirigendis vel corrigendis egerunt moribus,ne periret,imò deprauandis & corrumpendis addiderũt moribus,vt periret. Nec ſeſe bonos fingant, quòd velut offenſi ciuium iniquitate diſceſſerint. Prorſus ibi erant, produntur,conuincuntur,nec ſubuenire præcipiendo,nec latere tacendo potuerunt. [f] Omitto quod Marius à miſerantibus Minturnenſibus Maricæ deæ in loco eius commendatus eſt, vt ei omnia proſperaret, & ex ſumma reuerſus deſperatione incolumis in Vrbem duxit crudelem crudelis exercitum. Vbi quàm cruenta quàm inciuilis, hoſtiliſque immanior eius victoria fuerit:eos qui ſcripſerunt legant qui volunt. Sed hoc,vt dixi,omitto,nec Maricæ neſcio cui tribuo Marij ſanguineam fœlicitatem,ſed occultæ potius prouidẽtiæ Dei ad iſtorum ora claudenda,eóſque ab erroribus liberandos, qui non ſtudiis agunt,ſed hæc prudenter aduertunt. Quia etſi aliquid in his rebus dæmones poſſunt, tantum poſſunt, quantum ſecreto omnipotentis arbitrio permittuntur: ne magnipendamus terrenam fœlicitatem, quæ ſicut Mario malis etiam plerunque conceditur, nec eam rurſus quaſi malam arbitremur, cùm ea multos etiam bonos ac pios vnius

Dei veri cultores, inuitis dæmonibus prępolluiſſe videamus: nec eoſdem immundiſſimos ſpiritus, vel propter hęc ipſa bona maláve terrena propiciandos, aut timendos exiſtimemus. Quia ſicut ipſi mali homines in terra, ſic etiam illi nō omnia, quę volunt facere poſſunt, niſi quantum illius ordinatione ſinuntur, cuius plenè iudicia nemo comprehendit, iuſtè nemo reprehendit.

L. VIVES.

Marij crudelitas a QVi enim Marium. } *Hic ex Africa reuerſus ad pileũ ſeruos euocauit: Colonias, Hoſtiã, Antium, Lauinium, Aritiã crudeliter diripuit atque vaſtauit : vrbem ingrediens ſignum militibus dedit, vt quemcunque non reſalutaſſet occiderent. Dici non poteſt, quàm multi hoc modo interierint & nobiles & ignobiles. Lucanus optimè paucis verbis Marij crudelitatem deſcripſit:*

Vir ferus, & fato cupienti perdere Romam Sufficiens.

Hic tamen ſeptimùm conſul, vt dixi, in lecto ſuo interiit. Sicut Lucanus inquit:

Fœlix, & euerſa conſul moriturus in vrbe.

Rediit paulò pòſt Sylla ex Aſia, & Marium filium omnéſque Marianarum partium duces ſuſtulit.

b Compendio. } *Luſit Auguſtinus antithetis, compendio & ſuperfluo: vel compendio, id eſt, breuiter, vel compendio, id eſt, vtilitati, cuius contrarium eſt diſpendium.*

Metelli fœlicitas c Metellus. } *Valerius lib 7. & Plinius itidem 7. Q. Metellus Macedonicus fœliciſſimus ab omnibus iudicatus eſt, quod omnibus corporis & animi dotibus præditus fuerit: idem conſul & cenſor, idem magnum bellum fœliciter geſſerit, triumpharit, quatuórque filios reliquerit, tres conſulares, duos triumphales, vnum cenſorium, quartum prætorium & conſulatus candidatum, vt ſcribit Velleius, quem magiſtratum adeptus eſt: tres filias clariſſimis viris nuptas ex quibus nepotes viderit, & à tãta támque illuſtri & honorata turba à ſe progenita, extrema ſenecta facillimo vitæ curriculo vſus, rogo ſit impoſitus.*

d. Quinque filios conſulares. } *Hæc hiſtoria ab aliquo ſciolo deprauata eſt, nec credo ſic Auguſtinum eam ſcripſiſſe, niſi quis dicat quinque illos filios fuiſſe conſulares, id eſt, conſulatu dignos. quod acutiſſimè & aſpexit meus feſtiuiſſimus interpres, & planè nunquam tam acutè vidiſſet, niſi legiſſet, dialecticam, ita vt ſint conſulares, quaſi conſulabiles, vel conſulificabiles, magiſtraliter loquendo, hoc eſt apti nati ad fiendum conſules.*

Catilina e Et Catilina. } *Mores & vita L. Sergij Catilinæ notiores ſunt, propterea*

pterea quòd Saluſtius qui de iis ſcripſit, frequens eſt in manibus hominum. Hunc ad coniurationem contra patriam inter cætera inopia rei ſamiliaris ſtimulatum ferunt, cui profuſiſsimo & ſumptuoſiſsimo nihil ſatis erat. Nam ſub Sylla multa rapuerat, multa à Sylla dono acceperat. Quo Sylla cùm in aliis permultis, tum in occidendo M. Mario fuerat vſus carnifice.

f Omitto quod Marius. } *C. Marius cùm ex ciuili pugna prima ſolus fugeret, Minturnas Campaniæ oppidum peruenit. Minturnenſes eum, vt gratum Syllæ victori facerent, immiſſo percuſſore tollere decreuerant. Cùmque is aſpectu & increpatione Marij fugiſſet, in religionem oppidanis venit, tanquam in numinum protectione Marius eſſet, ita eum ad proximum oppido lucum produxerunt. qui Maricæ ſacer erat, vt inde quà liberet, abiret. Plutar. in Vita Marij. Velleius paludem Maricæ dicit. De Marica Lactantius: Quæ prius, inquit, Circe poſt factam deam Maricam vocatam. Seruius 7. Aeneid. & Maricam dicit vxorem fuiſſe Fauni, quæ eſt dea littoris Minturnenſium iuxta Lyrim fluuium. Horatius:* Marij fuga — Marica

Innantem Maricæ
Littoribus tenuiſſe Lyrim.

Quòd ſi voluerimus accipere vxorem Fauni, non procedit. Dij enim τοπικοὶ, id eſt, locales, ad alias regiones nunquam tranſeunt. Sed poteſt dictum eſſe per poeticam licentiam, Laurentino Marica, cùm ſit Minturnenſis. Dicunt alij per Maricam Venerem intelligi debere, cuius fuit ſacellum iuxta Maricam in quo erat ſcriptum, νεὼν τῆς ἀφροδίτης. Sanè Heſiodus Latinum Circes & Vlyſsis filium dicit. quod & Vergilius tangit dicendo:

Solis aui ſpecimen.

Sed quia temporum ratio non procedit, illud accipiendum eſt Iginij, qui ait Latinos plures fuiſſe: vt intelligamus poetam abuti nominum ſimilitudine. Tantùm Seruius.

De Syllanis actibus, quorum ſe dæmones oſtentauerunt adiutores.

CAP. XXIIII.

SYlla certè ipſe, [a] cuius tempora talia fuerunt vt ſuperiora, quorum vindex eſſe videbatur, illorũ comparatione quærerentur, cùm primum ad vrbem contra Marium caſtra mouiſſet, adeò læta exta immolanti fuiſſe ſcribit Liuius, vt cuſtodiri ſe [b] Poſthumius haruſpex voluerit capitis ſupplicium ſubiturus, niſi ea quę in animo Sylla haberet, diis iuuantibus impleuiſſet. Ecce non diſceſſerant adytis, aríſque relictis dij, quan-

do de rerũ euentu prædicebant,nihilq; de ipſius Syllæ correctione curabant. Promittebãt præſagiendo fœlicitatem magnam,nec malam cupiditatem minando frangebant. Deinde cùm eſſet in Aſia bellum Mithridaticum gerens,per Lucium Titiũ ei mandatũ eſt à Ioue,quòd eſſet [c] Mithridatem ſuperaturus:& factũ eſt. Ac poſtea molienti redire in vrbẽ,& ſuas amicorúmq; ſubortas iniurias ciuili ſanguine vlciſci, iterum mandatũ eſt ab eodem Ioue per militem quendam legionis ſextæ,prius ſede Mithridate prænunciaſſe victoriam,& tunc promittere daturũ ſe poteſtatẽ, qua recuperaret ab inimicis rempublicã non ſine multo ſanguine. Tum percõtatus Sylla, quæ forma militi viſa fuerit,cùm ille indicaſſet eã, recordatus eius eſt quam prius ab illo audierat, qui de Mithridatica victoria ab eodem mandata pertulerat. Quid hic reſponderi poteſt quare dij curauerint velut fœlicia iſta nũciare, & nullus eorũ curauerit Syllã monẽdo corrigere,tanta mala facturũ ſceleſtis armis ciuilibus, qualia non ſolùm fœdarent, ſed auferrent omnino rempublicam? Nẽpe intelliguntur dæmones,ſicut ſæpe iam dixi. Notúmque nobis eſt in literis ſacris, réſque ipſæ ſatis indicant negotium ſuũ agere, vt pro diis habeantur,vt colãtur,vt ea illis exhibeantur, quibus ij qui exhibent ſociati,vnã peſſimam cauſam cum eis habeant in iudicio Dei. Deinde cùm veniſſet Tarentũ Sylla,atq; ibi ſacrificaſſet, vidit in capite vitulini iecoris ſimilitudinem coronæ aureæ. Tunc Poſthumius haruſpex ille reſpondit præclarã ei victoriam ſignificari,iuſſitq; vt extis illis ſolus veſceretur. Poſtea paruo interuallo [d] ſeruus cuiuſdam Lucij Pontij, vaticinando clamauit: A Bellona nũcius venio,victoria tua eſt Sylla. Deinde adiecit,arſurũ eſſe Capitolium. Hoc cùm dixiſſet,continuò egreſſus è caſtris,poſtera die concitatior reuerſus eſt, & Capitoliũ arſiſſe clamauit. Arſerat autẽ reuera Capitolium. Quod quidem dæmoni & prꝗuidere facilè fuit, & celerrimè nuntiare. Illud ſanè attende, quod ad cauſam maximè pertinet,ſub qualibus diis cupiant eſſe. qui blaſphemant Saluatorem,volũtates fidelium à dominatu dęmonũ liberantẽ. Clamauit homo vaticinãdo,victoria tua eſt Sylla, atq; vt id diuino ſpiritu clamaſſe crederetur,nunciauit etiã aliquid,& propè futurũ,& mox factũ,vnde longè aberat per quẽ ille ſpiritus loquebatur,non tamen ille clamauit, ab ſceleribus parce Sylla,quæ ille victor tam horrenda commiſit,cui corona au-

rea

rea ipſius victoriæ illuſtriſſimũ ſignũ in vetulino iecore apparuit. Qualia ſigna ſi dij iuſti dare ſolerent, ac non dęmones impij, profectò illis extis, nefaria potius atq; ipſi [a] Syllæ grauiter noxia mala futura monſtrarent. Neque enim eius dignitati tantũ profuit illa victoria, quantũ nocuit cupiditati. Qua factum eſt, vt immoderatis inhias, & ſecũdis rebus elatus, ac præcipitatus, magis ipſe periret in moribus, quàm inimicos in corporibus perderet. Hęc illi dij verè triſtia vereq; lugenda, non extis, non auguriis, non cuiuſquam ſomnio vel vaticinio pręnunciabant. Magis enim timebant, ne corrigeretur, quàm ne vinceretur. Imò verò [e] ſatis agebãt vt victor ciuium glorioſus, victus atque captiuus nefandis vitiis: & per hæc ipſis etiam dęmonibus multo obſtrictius obſideretur.

L. VIVES.

a SYlla certè ipſe.} *Cùm tam ſæuè atque impotẽter Mariani in republica dominarentur, Sylla omnium votis deſideriiſq; ad vindictam expectabatur: tum ipſe ex bonis initiis in tantam crudelitatem euaſit, vt mitiſſimus tunc ſit viſus Marius præ illo, Lucanus:* *Syllæ crudelitas*

Sylla quoque immenſis acceſſit cladibus vltor,
Ille, quod exiguum reſtabat ſanguinis vrbis
Hauſit. Et pòſt:
Tunc data libertas odiis, reſolutáque legum
Frænis ira ruit, non vni cuncta dabantur.
Sed fecit ſibi quiſque nefas. ſemel omnia victor
Iuſſerat.

b Poſthumius.} *Cicero lib. 1. De diuinatione, hunc haruſpicem etiam bello ſociali ſignificat fuiſſe cum Sylla: quo bello Cicero ipſe militauit. Idem Valer lib. 1. De prodigiis.* *Poſthumius.*

c Mithridatem.} *Hic fuit fortiſſimus rex Ponti, cui bellum eſt à pop Rom. indictum, quòd Nicomeden è Bithynia expuliſſet: at bellum exarſit ſupra modum poſtea quàm rex quicquid ciuium Romanorum in ſuo regno negotiabatur, vno die iuſſit occidi. Huius opes luxauit Sylla: fregit L. Lucullus: extinxit Cn. Pompeius. qui totum eius regnum in poteſtatem Romanorum redegit, ipſo occiſo. Plutar in Vitis, & Appianus Alexan in Mithridatico Florus & alij.* *Mithridates*

d Seruus cuiuſdam.} *Idem Plutar. in Sylla: Capitolium à Tarquinio Superbo rege eſt extructum in rupe Tarpeia, templum Ioui omnium pulcherrimum ab Horatio Puluillo Coſ. dedicatum, primo libertatis anno. Arſit bello ciuili Mariano, Cn. Carbone, & L. Scipione Coſ. anno ab Vrbe condita dclxxi. reſtitutum à Sylla: refectum*

verò & dicatum à Q. Catulo : hoc ſolum fœlicitati Syllæ negatum, vt ipſe idem dicebat. Sunt qui putent opera Syllæ incenſum Capitolium, alij Carbonis Coſſ. Appianus in bello ciuili fortuitam fuiſſe deflagrationem, & cauſam latere ſcribit.

e Satis agebant.} *Diligenter & anxiè curabant, quod & ſatagitare dicitur.*

Quantum maligni ſpiritus ad flagitia incitent homines cùm in committendis ſceleribus quaſi diuinam exempli ſui interponunt autoritatem, CAP. XXV.

Illinc verò quis non intelligat, quis non videat, niſi qui tales deos imitari magis eligit, quàm diuina gratia ab eorum ſocietate ſeparari, quantum moliantur maligni iſti ſpiritus exemplo ſuo, velut diuinam autoritatem prębere ſceleribus? Quinetiam [a] in quadam Cāpanię lata planicie, vbi non multò poſt ciuiles acies nefario pręlio conflixerūt, inter ſe prius pugnare viſi ſunt. Nanque ibi auditi ſunt primū ingentes fragores, móxq; multi ſe vidiſſe nunciarunt per aliquot dies duas acies pręliari. Quę pugna vbi deſtitit, veſtigia quoq; velut hominū & ęquorū, quanta de illa conflictione exprimi poterant, inuenerūt. Si ergo veraciter inter ſe numina pugnarūt, iam bella ciuilia excuſentur humana: conſideretur tamē quę ſit talium deorū vel malitia, vel miſeria. Si autem ſe pugnaſſe finxerunt, quid aliud egerunt, niſi vt ſibi Romani bellando ciuiliter, tanquā deorum exemplum nullū nefas admittere viderentur? Iam enim cœperāt bella ciuilia, & aliqua nefandorum pręliorum ſtrages execrāda pręceſſerat. [b] Iam multos mouerat, [c] quod miles quidam dum occiſo ſpolia detraheret, fratrē nudato cadauere agnouit, ac deteſtatus bella ciuilia, & ſeipſum ibi perimēs fraterno corpori adiunxit. Vt ergo tanti huius mali minimè tęderet; ſed armorū ſceleſtorum magis magíſq; ardor increſceret, mox hi dęmones, quos illi deos putabāt, & colendos eſſe ac venerandos arbitrantur, inter ſe pugnantes hominibus apparere voluerunt, ne imitari tales pugnas ciuica trepidaret affectio, ſed potius humanū ſcelus diuino excuſaretur exemplo. Hac aſtutia maligni ſpiritus etiam ludos, vnde multa iam dixi, ſcenicos ſibi dicari ſacraríq; iuſſerunt, vbi deorum tanta flagitia theatricis cāticis atque fabularum actionibus celebrata ſunt, vt quiſquis eos talia feciſſe crederet, & quiſquis non crederet, ſed tamen illos libentiſſimè ſibi talia velle exhiberi cerneret, ſecurus

imitar

imitaretur. Ne quis itaque exiſtimaret in deos conuitia potius quã eis dignũ aliquid ſcriptitaſſe, [d] vbicunq; illos inter ſe pugnaſſe poetæ cõmemorarũt, ipſi ad decipiẽdos homines poëtarum carmina firmauerunt, pugnas videlicet ſuas non ſolùm per ſcenicos in theatro, verumetiã per ſeipſos in campo humanis oculis exhibẽtes. Hæc dicere cõpulſi ſumus, quoniam peſſimis moribus ciuium, Romanam remp. iam antea perditã fuiſſe, nullámq; remanſiſſe ante aduentum domini noſtri Ieſu Chriſti, autores eorũ dicere, & ſcribere minimè dubitauerũt. Quam perditionem diis ſuis non imputant, qui mala tranſitoria quibus boni, ſeu viuant, ſeu moriantur, perire non poſſunt, Chriſto noſtro non imputant: cùm Chriſtus noſter tanta frequenter pro moribus optimis præcepta contra perditos mores: dij verò ipſorum nullis talibus præceptis egerint aliquid cum ſuo cultore populo, pro illa repub. ne periret, imò eoſdem mores velut ſuis exemplis autoritate noxia corrumpendo egerũt potius vt periret. Quam non ideo, vt arbitror, tunc periiſſe quiſquam iam dicere audebit, quia

Diſceſſere omnes adytis, ariſque relictis

Dij: veluti amici virtutibus cum vitiis hominum offenderentur, quia tot ſignis extorum, auguriorum, vaticiniorum, quibus ſe tanquàm præſcios futurorum auditoréſque præliorum iactare & cõmendare geſtiebãt, conuincuntur fuiſſe præſentes: qui ſi verè abſceſſiſſent, mitius Romani in bella ciuilia ſuis cupiditatibus, quàm illorum inſtigationibus exarſiſſent.

L. VIVES.

a IN quadam Campaniæ lata planicie.} *Iulius Obſequens: Lucio Scipione, C. Norbano Coſſ. inter Capuam & Vulturnum ingens ſignorum ſonus, armorumq; horrendo clamore auditus, ita vt viderentur duæ acies concurrere per plures dies. Rei miraculo intus conſiderantibus veſtigia equorum, hominum, & recens protritæ herbæ, & virgulta viſa molem ingentis belli portendere. Hæc ille. Porrò Scipio & Norbanus fuerunt primi conſules, cum quibus Sylla reuerſus in Italiam conſixit. nam Marianarum erant partium.* *Acies auditæ inter ſe concurrentes.*

b Iam multos mouerat.} *Cùm enim in diuerſa acie propinqui ſeſe conſpiciunt, tunc demum bellum eſſe ciuile intelligunt. ſic Lucanus in* 4.

Poſtquam ſpatio languentia nullo
Mutua conſpicuos habuerunt lumina vultus,
Et fratres natóſq; ſuos videre patreſq;,
Deprehenſum eſt ciuile nefas.

c Quod miles quidam,&c.} *Liuius lib.79. Hoc contigit cùm Cinna & Marius infeſta ſigna ad vrbem duxerũt,quibus occurrit C. Pompeius Magni pater. Valer. lib. 5 dicit militem Pompeianum occidiſſe fratrem, qui erat in exercitu Sertorij. Liuius pro Sertorio Cinnam habet. Fieri vtrunque poteſt: nam exercitus omnes ferè erant Cinnæ, qui tamen in quatuor partes erant diuiſi, quarum vnam Cinna ipſe, alteram Marius ductabat, tertiam Quintus Sertorius, quartam Cn.Carbo. & Oroſius concurriſſe cum Sertorio Pompeium ſcribit, qua pugna contigiſſe hoc de duobus fratribus refert.*

Fratres inter ſe concurrentes

d Vbicunque illos inter ſe pugnaſſe. } *Homerus bello Troiano deos inter ſe facit pugnantes, Martem, Venerem, & Apollinem, contra Palladem, Iunonem, & Neptunum.*

De ſecretis dæmonum monitis, quæ pertinebant ad bonos mores, cùm palàm in ſacris eorum omnis nequitia diſceretur.

CAP. XXVI.

Quæ cùm ita ſint, cùm palàm apertéque turpitudines crudelitatibus mixtæ,& opprobria numinum & crimina,ſiue prodita, ſiue confiċta ipſis expoſcentibus, & niſi fierent iraſcentibus,etiam certis & ſtatis ſolennitatibus conſecrata illis, & dicata claruerint, atque ad omnium oculos vt imitanda proponerentur ſpeċtanda proceſſerint: [a] quid eſt quod iidem ipſi dæmones, qui ſe huiuſcemodi voluptatibus immundos ſpiritus eſſe confitentur, qui ſuis flagitiis & facinoribus, ſiue indicatis,ſiue ſimulatis, eorúmque ſibi celebratione expetita ab impudentibus, extorta à pudentibus, autores ſe vitæ ſceleſtæ immundæq; teſtãtur:perhibentur tamen in adytis ſuis ſecretíſq; dare quædam bona præcepta de moribus,quibuſdam velut electis ſacratis ſuis? Quod ſi ita eſt, hoc ipſo callidior aduertenda eſt,& conuincenda malitia ſpirituum noxiorum. Tanta enim vis eſt probitatis & caſtitatis, vt omnis vel penè omnis eius laude moueatur humana natura, nec vſque adeò ſit turpitudine vitioſa, vt totum amittat ſenſum honeſtatis. Proinde malignitas dæmonum, niſi alicubi ſe, quemadmodum ſcriptum in noſtris literis nouimus, transfiguret in angelum lucis, non implet negotium deceptionis. Foris itaque populus celeberrimo ſtrepitu impietas impura circumſonat, & intus paucis caſtitas ſimulata vix ſonat. Præbentur propatula pudendis,& ſecreta laudandis. Decus latet,& dedecus patet, quod malum geritur,omnes cõuocat ſpectatores:quod bonum dicitur, vix aliquos inuenit auditores:

tores:tãquam honeſta erubeſcẽda ſint,& inhoneſta gloriãda. Sed vbi hoc niſi in dæmonũ tẽplis? vbi niſi in fallaciæ diuerſoriis? Illud enim fit,vt honeſtiores,qui pauci ſunt, capiantur, hoc autem ne plures qui ſunt turpiſſimi,corrigantur. Vbi & quando ſacrati cæleſtis audiebant caſtitatis præcepta, neſcimus,[b] ante ipſum tamen delubrũ,vbi ſimulachrum illud loca tũ conſpiciebamus,vniuerſi vndiq; cõfluentes, & vbi quiſque poterat ſtantes,ludos qui agebãtur intentiſſimi ſpectabamus, intuẽtes alternãte cõſpectu, hinc meretriciam põpam [c] illinc virginẽ deam,illam ſuppliciter adorari,ante illam turpia celebrari.Non ibi pudibundos minus, nullam verecundiorem ſcenicã vidimus:cũcta obſcœnitatis implebãtur officia. Sciebatur virginali numini quid placeret,& exhibebatur quod de templo domũ matrona doctior reportaret. Nonnullæ prudentiores auertebant faciẽ ab impuris motibus ſcenicorum, & artem flagitij videre erubeſcentes,furtiua intẽtione diſcebant.Hominibus nanq; verecundabantur,ne auderent impudicos geſtus ore libero cernere,ſed multò minus audebãt ſacra eius,quã venerabantur caſto corde,damnare,Hoc tamen palàm diſcendũ præbebatur in tẽplo,ad quod perpetrandum ſaltẽ ſecretũ quærebatur in domo. Mirum nimiũ ſi vllus ibi erat pudor mortalium,quo humana flagitia non liberè homines cõmitterent,quæ apud deos etiã religioſè diſcerẽt,iratos habituri niſi etiã exhibere curarent. Quis enim alius ſpiritus occulto inſtinctu nequiſſimas agitat mentes,& inſtat faciendis adulteriis,& paſcitur factis,niſi qui etiã ſacris talib.oblectatur,conſtituẽs in tẽplis ſimulachra dęmonũ, amãs in ludis ſimulachra vitiorum, ſuſurrans in occulto verba iuſtitiæ ad decipiendos etiam paucos bonos,frequentans in aperto inuitamenta nequitiæ,ad poſſidendos innumerabiles malos?

L. VIVES.

a Quid eſt quod idem ipſi.} *Locus deprauatus , ſic eſſet ſenſus apertior .quid eſt cùm idem ipſi dæmones qui ſe huiuſcemodi voluptatibus immundos ſpiritus eſſe confitentur, & pòſt : autores ſe vitæ ſceleſtæ immundæq; teſtentur.*

b Ante ipſum tamen delubrũ vbi ſimulachrũ. } *De Floræ deæ ludis ſentit,qui à meretricibus turpiſsimis & impudentiſsimis celebrabantur,vt Plutarchus,& Ouidius, & alij ſcribunt : quippe cùm fuerit & Flora ipſa meretrix.Lactantius lib.1. Celebrantur Floræ ludi cum omni laſciuia,conuenientes memoriæ meretricis. Nam præter ver-* *Flora dea*

borum licentiam, quibus obſcœnitas omnis effunditur, exuuntur etiam veſtibus populo flagitante meretrices, quæ nunc mimorum funguntur officio, & in conſpectu pòpuli vſque ad ſacietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur.

c Illinc virginem deam, illam ſuppliciter adorari. } *Veſtam. Pridie Calendas Maias feſtum erat Floræ, & Veſtæ, & Apollinis, & Auguſti in palatio, Ouidius quarto Faſtorum.*

Exit & in Maias feſtum Florale Calendas,
Tunc repetam, nunc me grandius vrget opus.
Aufert Veſta diem, cognati Veſta recepta eſt
Limine, ſic iuſti conſtituere patres.
Phœbus habet partem, Veſtæ pars altera ceſſit,
Quod ſupereſt illis tertius ipſe tenet.
State Palatinæ laurus, prætextáque quercus
Stet, domus æternos tres habet vna deos.

Quanta euerſione publicæ diſciplinæ Romani diis ſuis placandis ſacrauerint obſcœna ludorum. CAP. XXVII.

a Vir grauis & philoſophus Tertullius ædilis futurus, clamabat in auribus ciuitatis, inter cætera ſui magiſtratus officia ſibi Floram matrem ludorum celebritate placandam:[b] qui ludi tantò deuotius, quantò turpius celebrari ſolent.[c] Dicit in alio loco iam conſul in extremis periculis ciuitatis, & ludos per decem dies factos: neque rem vllam quæ ad placandos deos pertineret prętermiſſam, quaſi non ſatius erat tales deos irritare tēperantia, quàm placare luxuria: & eos honeſtate ad inimicitias prouocare, quàm tanta deformitate lenire. Neque enim grauius fuerant quamlibet crudeliſſima immanitate nocituri [d] homines, propter quos placabantur, quàm nocebāt ipſi cum vitioſitate fœdiſſima placarentur. Quādoquidem vt auerteretur quod metuebatur ab hoſte in corporibus, eo modo dij cōciliabantur, quo virtus debellaretur in mentibus. qui non opponerentur defenſores oppugnatoribus mœnium, niſi prius fierent expugnatores morum bonorum. Hanc talium numinum placationem petulantiſſimam, impuriſſimam, impudentiſſimam, nequiſſimam, immundiſſimam, cuius actores laudanda Romanę virtutis indoles honore priuauit,[e] tribu mouit, agnouit turpes, fecit infames: hanc inquam pudendam veræque religioni aduerſandam & deteſtandam talium numinum placationem, has fabulas in deos illecebroſas atque criminoſas, hæc

igno-

ignominioſa deorũ facta ſcelerate turpitérque conficta, vel ſceleratius turpiúſq; commiſſa, oculis & auribus publicis ciuitas tota diſcebat: hæc commiſſa numinibus placere cernebat, & ideo non ſolùm illis exhibenda, ſed ſibi quoque imitanda credebat: non illud neſcio quid vel bonum vel honeſtum, quod tam paucis, & tam occulte dicebatur, ſi tamen dicebatur, vt magis ne innoteſceret quàm ne non fieret, timeretur.

L. VIVES.

a Vir grauis & philoſophus Tertullius.} *Legendum eſſe Tullium certum eſt. Nam ea quæ hic ex eo adducit Auguſtinus, ſunt in eius Orationibus. Dicendum ergo, vel: Vir grauis & philoſophaſter Tullius: vt irrideat Auguſtinus eius philoſophiam, quæ à tam ſtultis religionibus nequiuerit ipſum liberare: vel. Vir grauis & philoſophus Tertullius, vt non ſolùm vulgus, ſed principes deditos eſſe huiuſmodi ſpurcitiis oſtendat: nec quoſuis principes, ſed graues, & eoſdem philoſophos, nec infimæ notæ, ſed præcipuos: vt ter ad augendam ſignificationem eius philoſophiæ facit, ſicut ter maximus. Cicero ergo Actione in Verrẽ 6. Nunc ſum deſignatus ædilis, habeo rationem quid à populo Romano acceperim: mihi ludos ſanctiſſimos maxima cum ceremonia Cereri, Libero, Liberæq; faciendo, mihi Floram matrem populo, plebique Romanæ ludorum celebritate placandam.* Aedilis curulis officiũ

b Qui ludi.} *Tales erant vt præſente Catone Minore actores agere noluerint, Seneca, Valerius, Plutarchus, Martialis.*

c Dicit in alio loco iam conſul.} *Actione in Catilinam 3.*

d Homines propter quos.} *Catilina cum ſuis coniuratis.*

e Tributa amouit.} *In antiquis eſt, Tribu mouit: melius.*

De Chriſtianæ religionis ſalubritate.

CAP. XXVIII.

Ab iſtarum ergo immundiſſimarum poteſtatum Tartareo iugo & ſocietate pœnali erui per Chriſti nomen homines, & in lucem ſaluberrimæ pietatis ab illa pernicioſiſſimæ impietatis nocte transferri quæruntur, & murmurant iniqui & ingrati, & illo nefario ſpiritu altius obſtrictiúſque oppreſſi, quia populi confluunt ad eccleſias caſta celebritate, honeſta vtriuſque ſexus diſcretione: vbi audiant, quàm bene hic ad tempus viuere debeant, vt poſt hanc vitam beate ſempérq; viuere mereantur. Vbi ſancta ſcriptura iuſtitiæque doctrina, de ſuperiore loco in cõſpectu omnium perſonante, & qui faciunt, audiant ad præmium, & qui nõ fa-

ciunt, audiant ad iudicium. Quò etſi veniunt quidam talium præceptorum irriſores, omnis eorum petulantia aut repentina immutatione deponitur, aut timore vel pudore comprimitur. Nihil enim eis turpe ac flagitioſum ſpectandum imitandúmque proponitur, vbi veri Dei, aut præcepta inſinuantur, aut miracula narrantur, aut dona laudantur, aut beneficia poſtulantur.

De abiicien do cultu, Deorum cohortatio ad Romanos.

CAP. XXIX.

HÆc potius concupiſce, ô indoles Romana laudabilis, ô progenies Regulorum, Scæuolarum, Scipionum,[a] Fabritiorum: hæc potius concupiſce, hæc ab illa turpiſſima vanitate & fallaciſſima dæmonum malignitate diſcerne. [b] Si quid in te laudabile naturaliter eminet, non niſi vera pietate purgatur atque perficitur, impietate autem diſpergitur, & punitur. Nunc iam elige quid ſequaris, vt non in te, ſed in Deo vero ſine vllo errore lauderis. Tunc enim tibi gloria popularis affuit, ſed occulto iudicio diuinæ prouidentiæ vera religio, quam eligeres, defuit. Expergiſcere,[c] dies eſt, [d] ſicut experrecta es in quibuſdam, de quorum virtute perfecta, & pro fide vera etiam paſſionibus gloriamur, qui vſquequaque aduerſus poteſtates inimiciſſimas confligentes, eáſque fortiter moriendo vincentes, ſanguine nobis hanc patriam peperere ſuo. Ad quam patriam te inuitamus & exhortamur, vt eius adiiciaris numero ciuium, cuius quodammodo aſylum eſt vera remiſſio peccatorum. Non audias degeneres tuos Chriſto Chriſtianíſve detrahentes, & accuſantes velut tempora mala, cùm quærant tempora in quibus non ſit quieta vita, ſed potius ſecura nequitia. Hæc tibi nunquam, nec pro terrena patria placuerunt. Nunc iam cæleſtem arripe, pro qua minimum laborabis, & in ea veraciter ſempérq. regnabis. Illic enim tibi non Veſtalis focus,[e] non lapis Capitolinus, ſed Deus vnus & verus, [f] qui nec metas rerum, nec tempora ponet, imperium ſine fide dabit. Noli deos falſos fallacéſque requirere, abiice potius, atque contēne in veram emicās libertatē. Non ſunt dij, maligni ſunt ſpiritus, quibus æterna tua fœlicitas pœna eſt.[g] Non tam Iuno Troianis à quibus carnalē originē ducis, arces videtur inuidiſſe Romanas, quàm iſti dæmones, quos adhuc deos putas, omni

omni generi hominum ſedes inuidẽt ſempiternas? Et tu ipſa non parua ex parte de talibus ſpiritibus iudicaſti, quãdo ludis eos placaſti, & per quos homines eoſdem ludos feciſti, infames eſſe voluiſti. Patere aſſeri libertatem tuam aduerſus immundos ſpiritus, qui tuis ceruicibus impoſuerant ſacrandam ſibi & celebrãdam ignominiam ſuam. Autores criminum diuinorum remouiſti ab honoribuis tuis, ſupplica Deo vero, vt à te remoueat illos deos qui delectantur criminibus ſuis, ſiue veris, quod ignominioſiſſimum eſt, ſiue falſis, quod malitioſiſſimum eſt. Bene quod tua ſpõte hiſtrionibus & ſcenicis ſocietatẽ ciuitatis patere noluiſti, euigila plenius, nullò modo his artibus placatur diuina maieſtas, quibus humana dignitas inquinatur. Quo igitur pacto deos, qui talibus delectantur obſequiis, haberi putas in omni numero ſanctarum cæleſtiũ poteſtatum, cùm homines per quos eadem aguntur obſequia, non putaſti habendos in numero qualiumcunque ciuium Romanorum? Incomparabiliter ſuperna eſt ciuitas clarior: vbi victoria, veritas: vbi dignitas, ſanctitas: vbi pax, fœlicitas: vbi vita, æternitas, Multò minus habet in ſua ſocietate tales deos, ſi tu in tua tales homines habere erubuiſti. Proinde ſi ad beatam peruenire deſideras ciuitatem, deuita dæmonum ſocietatem. Indignè ab honeſtis coluntur, qui per turpes placantur: ſic iſti à tua ſocietate remoueantur purgatione Chriſtiana, quomodo illi à tua dignitate remoti ſunt notatione cenſoria. De bonis autem carnalibus, quibus ſolis mali perfrui volunt, & de malis carnalibus quæ ſola perpeti nolunt: quod neque in his habeánt, quam putantur habere iſti dæmones poteſtatem, quanquam ſi haberent, deberemus potius etiam iſta contemnere, quàm propter iſta eos colere, & eos colendo ad illa quæ nobis inuident peruenire non poſſe: tamen nec in iſtis eos hoc valere quod hi putant, qui propter hæc eos coli oportere contendunt: deinceps videbimus vt hic ſit huius voluminis modus.

L. VIVES.

a Fabritiorum.} *Fabritius conſul fuit bello Pyrrhi, quo tempore maximè viguit Romana virtus, vir fortiſſimus, pauper continens, ab omni vel opum, vel voluptatum, vel honoris cupiditate alienus.* *Fabritius*

b Si quid in te laudabile.} *Semina in nobis eſſe virtutum, Stoici dicebant à natura indita, aliis maiora, aliis minora, ea excoli, augeri,* *Semina virtutum*

perfici diſciplina, educatione, exercitatione.

Dies

c Dies eſt.} *Ad illud Pauli ad Romanos 13. Nox præceßit, dies appropinquauit. Dies eſt clara notitia bonorum in cuius poteſtate eſt ſol, ſicut ait Pſalmiſta, Nox obſcura & tenebroſa.*

d Sicut experrecta es in quibuſdam.} *Romanos aliquot ad Chriſtum conuerſos eſſe.*

e Non lapis Capitolinus.} *Iouis ſimulachrum in Capitolio erat lapideum: hinc per Iouem lapidem ſanctißimum Romanis iuſiurandum, vt etiam in prouerbium ceſſerit.*

f Qui nec metas } *Verba ſunt Iouis apud Vergilium 1. Aeneid. promittentis imperium Romanis æternum. Quantò Saluſtius ſapientius in Oratione ad C. Cæſarem ſenem futurum aliquando populi Romani excidium ait: & Africanus minor cùm incendium Carthaginis ſpectaret, lachrymabundus Homeri verſu ſignificauit arſuram quoque aliquando ſuam Romam.*

g Non tam Iuno.} *Eodem primo Aeneidos.*

DIVI

DIVI

AVRELII AVGV-STINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER TERTIVS.

De aduerſitatibus quas ſoli mali metuunt, & quas ſemper paſſus eſt mundus dum deos coleret.

CAP. I.

IAm ſatis dictum eſſe arbitror de morum malis, & animorum, quæ præcipuè cauenda ſunt, nihil deos falſos populo cultori ſuo, quo minus eorum malorum aggere premeretur, ſubuenire curaſſe, ſed potius, vt maximè premeretur, egiſſe. Nunc de illis malis video dicendum, quæ ſola iſti perpeti nolunt, qualia ſunt fames, morbus, bellum, exſpoliatio, captiuitas, trucidatio, & ſi qua ſimilia, iam in primo libro commemorauimus. Hæc enim mali ſola deputant mala, quæ non faciunt malos: nec erubeſcunt inter bona quæ laudant, ipſi mali eſſe qui laudant: magíſque ſtomachantur:[a] ſi villam malam habeãt, quàm ſi vitam. Quaſi hoc ſit hominis maximum bonum habere bona omnia præter ſeipſum: ſed neq; talia mala, quę iſti ſola formidant, dij eorum quando ab eis liberè colebantur, ne illis acciderent, obſtiterunt. Cùm enim variis per diuerſa loca temporibus ante aduẽtum Redemptoris noſtri, innumerabilibus nónnulliſque etiam incredibilibus cladibus genus conteretur humanum, quos alios quàm iſtos deos mundus colebat, excepto vno populo Hebræo,[b] & quibuſdam extra ipſum

populum, vbicunque gratia diuina digni occultiſſimo atque iuſtiſſimo Dei iudicio fuerunt? Verùm ne nimium longum faciam, tacebo aliarum vſquequaque gentium mala grauiſſima, quod ad Romam pertinet, Romanúmque imperium tãtùm loquar, id eſt, ad ipſam propriè ciuitatem, & quæcunque illi terrarũ, vel ſocietate coniunctæ, vel conditione ſubiectæ ſunt, quæ ſint perpeſſę ante aduentum Chriſti, cùm iam ad eius quaſi corpus reipublicæ pertinerent.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN TERTIVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

CAP. I.

a SI illa mala.} *In vetuſtis codicibus: Si villam malam: quod eſt acutius dictum per denominationem.*

b Et quibuſdam extra ipſum populum. } *Vt Iob, & quidam inter gentiles alij ad naturæ legem vitam ſuam dirigentes: de quibus alibi.*

An dij, qui & à Romanis, & à Græcis ſimiliter colebantur, cauſas habuerint, quibus Ilium paterentur excidere.

CAP. II.

PRimùm ipſa Troia vel Ilium, vnde origo eſt populi Romani, neque enim prætereundum, aut diſſimulandũ eſt, quod & in primo libro attigi, eoſdem habens deos, & colens, cur à Græcis victum, captum, atque deletum eſt?[a] Priamo, inquiunt, ſunt reddita Laomedontea paterna periuria[b] Ergo verum eſt quod Apollo atq; Neptunus eidem Laomedonti mercenariis operibus ſeruierunt. Illis quippe promiſiſſe mercedem falſúmque iuraſſe perhibetur. Miror Apollinem nominatum diuinatorem in tanto opificio laboraſſe, neſcientem quòd Laomedon fuerat promiſſa negaturus. Quanquam nec ipſum Neptunum patruum eius, fratrem Iouis, regem maris decuit ignarum eſſe futurorum. [c]Nam hunc Homerus de ſtirpe Æneæ, à cuius poſteris condita

dita Roma eſt,[d] cùm ante illam vrbem conditam idem poeta fuiſſe dicatur, inducit magnum aliquid diuinantem, quem etiam nube rapuit, vt dicit, ne ab Achille occideretur, cuperet cùm vertere ab imo,[e] quod apud Vergilium confitetur:

Structa ſuis manibus periuræ mœnia Troiæ. Neſciētes igitur tanti dij Neptunus & Apollo Laomedontem ſibi negaturum eſſe mercedem, ſtructores mœnium Troianorum gratis & ingratis fuerunt, Videant ne grauius ſit tales deos credere, quàm diis talibus peierare. Hoc enim nec ipſe Homerus facilè credidit[f] qui Neptunum quidem contra Troianos, Apollinem autem pro Troianis pugnantem facit, cùm illo periurio ambos fabula narrat offenſos. Si igitur fabulis credūt, erubeſcāt talia colere numina, ſi fabulis non credunt, non obtendant Troiana periuria, aut mirentur deos periuria puniſſe Troiana, amaſſe Romana. Vnde enim coniuratio Catilinæ in tanta támque corrupta ciuitate, habuit etiā eorum grādem copiā, quos manus atque linguà periurio, aut ſanguine ciuili alebat? [g]Quid enim aliud toties ſenatores corrupti in iudiciis, [h]toties populus in ſuffragiis, vel in quibuſque cauſis, quæ apud eum concionibus agebantur,[i] niſi etiā peierando peccabant? Nam corruptiſſimis moribus ad hoc mos iurandi ſeruabatur antiquus, non vt à ſceleribus metu religionis prohiberentur, ſed vt periuria quoque ſceleribus cæteris adderentur.

L. VIVES.

a PRiamo, inquiunt.} *Verg. primo Georgicôn:*

Satis iam pridem ſanguine noſtro
Laomedonteæ luimus periuria Troiæ.

b Ergo verum eſt, quod Apollo.} *Apollo & Neptunus cùm Laomedontem Phrygiæ regem mœnibus Troiam circundare viderent, opúſque eſſe ingens, operam ſuam regi locauerunt magna auri mercede, quam perfecto opere Laomedon eſt inficiatus.*

c Nam hunc Homer.} *Cùm Æneas quondam prælio cum Achille manum conſeruiſſet, ſuperaretúrque ab eo, ac parum abeſſet, quo minus à fortiore Achille occideretur, Neptunus ſic loquitur apud Homerum Iliados γ.*

ἀλλ' ἄγεθ' ἡμεῖς περ μιν ὑπὲκ θανάτου ἀγάγωμεν, — *Vaticiniū Neptuni.*
μή πως καὶ κρονίδης κεχολώσεται, αἴ κεν ἀχιλλεὺς
τὸν δὲ κατακτείνῃ. μόρσιμον δ' οἵ ἐστ' ἀλέασθαι,
ὄφρα μὴ ἄσπερμος γενεὴ καὶ ἄφαντος ὄληται
δαρδάνου, ὃν κρονίδης περὶ πάντων φίλατο παίδων,

οἱ ἕθεν ἐξεγένοντο γυναικῶν τε θνητάων
ἤδη γὰρ πριάμου γενεὴν ἤχθηρε κρονίων.
νῦν δὴ αἰνείαο βίη τρώεσσιν ἀνάξῃ,
καὶ παῖδες παίδων τοὶ, καὶ οἱ μετόπισθε γένωνται.

Quos verſus ſic vtcunque Latinos fecimus, ſolùm vt intelligi à Latinis poßint:

Funere nos iſtum iam nunc reuocemus acerbo,
Irarum ſæuos ne æſtus Saturnius h.ros
Colligat, hunc leto proles Pellæia forte
Si dederit, triſti licet hunc ſubducere fato:
Ne ſtirps tota cadat, cæcíſque oppreſſa tenebris
Intereat gens illa, fuit charus, cui Dardanus autor.
Quem pater omnipotens reliquis plus omnibus vnum
Fœmina quos ipſi genuit, complexus amore eſt.
At poſtquam priami gentem iam Iuppiter odit,
Viribus Aeneas & maieſtate verendus
Iura dabit Phrygiis: natíque & cunctá propago
Aeternum accipiet regnum, illa in gente vetuſtum.

Propter hos Homeri verſus Dionyſius Halicarnaſſeus ſcribit prodidiſſe multos Aeneam relictis in Italia ſociis ad Phrygiam rediiſſe, ibíque inſtaurata Troia regnaſſe, ac regnum per manus filio tradidiſſe. Verum Homerus de regno & Troia Italica loquebatur, quæ Troia illa Phrygia manauerat, id eſt de Lauiniis & Albanis, quorum origo fuit à Troianis Aeneæ ſociis.

d Cùm ante illam vrbem conditam.} *Nec de tempore vrbis conditæ, neque de Homeri vatis ætate ſatis inter ſcriptores conuenit: tameiſi de Roma minor ambiguitas. Plutarchus in Romulo fundamenta vrbis Romæ à Romulo & Remo iacta ſcribit. anno tertio ſextæ olympiadis, quo die fuit lunæ defectus. Dionyſius & Euſebius primo anno ſeptimæ olympiadis conditam volunt, poſt dirutum Ilium anno quatercenteſimotrigeſimoſecundo, Solinus in Polyhiſtore. Cincio Romam xij. olympiade placet conditam: Pictori octaua: Nepoti & Luctatio opiniones Eratoſthenis, & Apollodori cõprobantibus olympiadis vij. anno ij. Pomponio Attico & M. Tullio olympiadis vij. anno iij Collatis igitur noſtris & Græcorum temporibus incipiente olympiade vij. Romam conditam poſt Ilium captum cccc xxxiij anno. De Homeri temporib. & de patria & parentibus maxima contentio ex Græcis autoribus. Quidam Homerum interfuiſſe Troiano bello ſcribũt. Certè ipſe in primo Od. lib. Phemiũ præceptorem ſuum pſallentem in procorum conuiuio inducit: niſi hoc ambitioſe nimis fecerit in gratiam magiſtri parum ſeruata ratione temporum.*

Homeri tempora

Phemius Homeri præceptor

temporũ. Alij centum annis poſt confectum Troianum bellum affirmant vixiſſe. Non deſunt qui huic numero quinquaginta annos adiiciant. Ariſtarchus eo tempore vixiſſe Homerum eſt autor, quo in Ioniam colonia eſt deducta, poſt Heraclidarum deſcenſum annis lx. à bello Troiano cxxx. Crates nondum lxxx. annos putat intereſſe inter dirutum Ilium & natum Homerum. quidam eum ſcribunt Telemacho Vlyſsis filio, & Polycaſta Neſtoris filia genitum. In libris verò chronicis Euſebij Cæſarienſis pontificis ſic ſcribitur: In Latina hiſtoria reperimus, Agrippa apud Latinos regnante Homerus in Græcia claruit, vt teſtatur Apollodorus grammaticus: & Euphorbus hiſtoricus, ante vrbem conditam annis cxxiij. & vt ait Corn. Nepos, ante olympiadem primam annis centum. Quancunque igitur rationem temporum ſequi liceat, Homerus erit vrbe Roma antiquior. Quod & Cic. teſtatur in Tuſc. quæſt.

e Quod apud Verg. } *5. Æneid.*

Pelidæ tunc ego forti.
Congreſſum Aeneam, nec diis nec viribus æquis
Nube caua eripui: cuperem cùm vertere ab imo
Structa meis manibus periuræ mœnia Troiæ.

e Gratis & ingratis. } *Prius aduerbium eſt, poſterius nomen.*

f Qui Neptunum. } *Poſtquàm mercede iuſta fraudatus eſt Neptunus, Troianis infenſus ſemper fuit. Apollo facilior & clementior nihilo eis minus fauit quàm antea. Verg. in ſexto:* *Apollo Troianis fauit*

Phœbe graues Troiæ ſemper miſerate labores,
Dardana qui Paridis direxit tela, manúſque
Corpus in Aeacidæ.

g Quid enim aliud toties ſeruatores. } *Lege Sempronia quã tulit C. Gracchus, equeſter ordo iudicauit per xx. annos ſine infamia. Lege deinde Plautia ex ſingulis tribubus quini deni ſunt creati comitiis populi, qui eo anno iudicarent. Id factum eſt altero anno Italici belli Cn. Pompeio Sexti filio & L. Catone Coſſ. Poſtea lege Cornelia, quam tulit L. Sylla, iudicia tranſlata ſunt ad ſenatum: iudicarunt x. annos turpiſsimè & corruptiſsimè. Cic. in Verrẽ. Cùm adhuc ampliſsimus ordo iudicaret, de corruptis iudiciis multum queritur. Poſtremò lege Aurelia, quam tulit M. Aurelius Cotta prætor, vterque ordo iudicauit.* *Lex Sempronia de iudiciis* *Lex Plautia* *Lex Cornelia* *Lex Aurelia*

h Toties populus. } *Lucanus in primo:*

Hinc rapti faſces pretio, ſectórque fauoris
Ipſe ſui populus, letalíſque ambitus vrbi
Annua venali referens certamina campo.

i Niſi etiam peierando. } *Nam iudices iurati iudicabant, & populus cùm in ſuffragium mittebatur, tacito iureiurando aſtringeba-*

tur perfectis modo ſacris, nec pretium, nec gratiam antiquius ſalute reipublicæ habiturum.

Non potuiſſe offendi deos Paridis adulterio, quod inter ipſos traditur frequentatum. CAP. III.

NVlla itaque cauſa eſt, quare dij, quibus, vt dicunt, ſteterat illud imperium, cùm à Græcis præualentibus probentur victi, Troianis peierantibus fingantur irati.[a] Nec adulterio Paridis, vt rurſus à quibuſdam defenduntur, vt Troiam deſererent ſuccenſuerunt. Autores enim doctoréſque peccatorum eſſe aſſolent, non vltores.[b] Vrbem Romam, inquit Saluſtius, ſicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani: qui Ænea duce profugi, incertis ſedibus vagabantur. Si ergo adulterium Paridis vindicandum numina cenſuerunt, aut magis in Troianis, aut etiam in Romanis puniendum fuit,[c] quia Æneæ mater hoc fecit. Sed quomodo in illo illud flagitium oderant, qui in ſua ſocia Venere non oderant, vt alia omittam, quod cum Anchiſe commiſerat, ex quo[d] Æneam pepererat? An quia illud factum eſt indignante Menelao, illud autem concedente[e] Vulcano? Dij enim credo non zelant coniuges ſuas, vſque adeò vt eas etiam cum hominibus dignentur habere communes. Irridere fabulas fortaſſis exiſtimor: nec grauiter agere tanti ponderis cauſam. Non ergo credamus, ſi placet, Æneam fuiſſe Veneris filium. Ecce concedo,[f] ſi nec Romulum Martis.[g] Si autem illud, cur non & illud? An deos fas eſt hominibus fœminis, mares autem homines deabus miſceri nefas? Dura, vel potius nō credenda conditio,[h] quod ex iure Veneris in cōcubitu Marti licuit, hoc in iure ſuo ipſi Veneri non licere. At vtrunque firmatum eſt autoritate Romana. Neque enim minus credidit recentior[i] Cæſar[K] auiam Venerem, quàm patrem[l] antiquior Romulus Martem.

L. VIVES.

a ADulterio Paridis.} *Hoc opinor omnibus & lippis notum & tonſoribus eſſe, vt inquit ille, Nemo neſcit bellum Troianum natum eſſe, quòd Alexander Paris Helenam Menelai vxorem rapuerit.*

b Vrbem Romam.} *Quo tempore & à quibus condita fuerit Roma, Dionyſius, Solinus, Plutarchus, & alij permulti, multa & longè diuerſiſſima referunt. Ab eis petat, qui hæc fusè voluerit cognoſcere.*

c Quia

c Quia Æneę mater.} *Veneris lenocinio vſus eſt Paris in Helena rapienda. Hoc enim munere Venus in iudicio dearum de forma Paridem iudicem corrupit.*

d Æneam.} *Anchiſæ & Veneris fuit filius. Vergilius:*

Tu ne ille Aeneas, quem Dardanio Anchiſa
Alma Venus Phrygias genuit Simoentis ad vndas?

Et Lucretius:

Aeneadum genitrix hominum, diuûmque voluptas
Alma Venus.

e Vulcano.} *Qui maritus erat Veneris.*

f Si nec Romulum Martis.} *Diony. Halicarnaſſ. ad Martis lucum cùm Ilia Veſtalis virgo iſſet aquæ puræ hauriendæ gratia, in templo compreſſa eſt. Sunt qui putent ab aliquo ex procis, alij ab Amulio ipſo patruo dicunt armato, alij à genio loci. hæc ille. Ego verò & Romulum militis cuiuſpiam fuiſſe filium credo, & Aeneam alicuius ſcorti. Et quia milites ſub Marte eſſe ſunt exiſtimati, & ſcorta ſub Venere, idcirco Romuli pater Mars, Aeneæ mater Venus eſt dicta. Quæ fuerit Aeneæ mater vera, hæc eſt vna ex ineptis illis & ſtultis grammaticorum quæſtiunculis, de quibus diſputari in illis quatuor milibus Didymi voluminibus Seneca ſcribit.*

Romuli pater

Aeneæ mater

g Si autem illud, cur non & illud?} *Pro hoc & illud, Græco more, vel etiam Latino, ſed poeticè magis quàm oratoriè.*

h Quod ex iure Veneris.} *Occulta deriſio, ſed faceta. Mars Venerem adulteratus eſt. hoc licuit Marti in iure Veneris, hoc eſt, in ratione concubitus & libidinis, quæ ſunt ſub Venere: cur non idem in libidine ipſa & luxuria licebit ipſi Veneri, quæ eſt earum domina? quod licet alienis beneficio Veneris, cur Veneri non permitteretur in ſuo libidinoſo regno tam liberè verſari, quàm aliis id quod eſt Veneris permittitur, & quidem à Venere ipſa?*

i Cęſar.} *Hic gentis erat Iuliæ, quæ in Iulum Aeneæ filium genus referebat, & per Iulum in Venerem. Iulia gens ex Alba longa in vrbem à Tullo rege traducta eſt, & inter patritias allecta. Idcirco Cæſar dictator templum Veneri ſtruxit, quod Veneris genitricis appellauit. Idem Cæſar ipſe apud Tranquillum: Amitæ, inquit, meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum eſt. nam ab Anco Martio ſunt Martij reges, quo nomine fuit mater: à Venere Iulij, cuius gentis familia eſt noſtra.*

Cæſaris genus

k Auiam.} *Pro quauis progenitrice poſuit, vt fit ſæpe.*

l Antiquior.} *Antiquior Romulus, & recentior Cæſar, propter tempora quibus vixerunt: inter quos DC. anni & plures interfluxere.*

De ſententia Varronis,qua vtile eſſe dixerit, vt ſe homines ex diis genitos mentiantur. CAP. IIII.

DIxerit aliquis: Itáne tu iſta credis? Ego verò iſta non credo. nam & vir doctiſſimus eorum Varro falſa hęc eſſe, quanuis non audenter, neque fidenter, penè tamen fatetur. Sed [a] vtile eſſe ciuitatibus dicit, vt ſe viri fortes, etiam ſi falſum ſit, ex diis genitos eſſe credant: vt eo modo animus humanus velut diuinæ ſtirpis fiduciam gerens, res magnas aggrediendas præſumat audacius, agat vehementius, & ob hoc impleat ipſa ſecuritate fœlicius. Quæ Varronis ſententia expreſſa vt potui meis verbis, cernis quàm latum locũ aperiat falſitati: vbi intelligamus plura iam ſacra & quaſi religioſa potuiſſe confingi: vbi putata ſunt ciuibus etiam de ipſis diis prodeſſe mendacia. Sed vtrũ potuerit Venus ex concubitu Anchiſę Æneam parere, vel Mars ex Syluię concubitu [b] filiæ Numitoris Romulum gignere, in medio relinquamus. Nam penè talis quæſtio etiam de ſcripturis noſtris oboritur, qua quæritur, vtrum præuaricatores angeli cum filiabus hominum concubuerint: vnde natis gigantibus, id eſt, nimium grandibus ac fortibus viris, tunc terra completa.

L. VIVES.

Vtile exiſtimari diuino ſemine ſatum

a VTile eſſe ciuitatibus. } *Ipſis etiam qui fingunt vtilius, quo populis vtantur ſecundioribus. Sic Scipio nunquam eleuari illam hominum exiſtimationem voluit, quòd diuino ſemine ortus eſſet: & apud Lucianum Alexander vtile ſibi ad res gerendas dicit fuiſſe, quòd filius Iouis Ammonis ſit habitus. Timebatur enim, nec aliquis ipſi repugnare audebat, nempe quem crederet Deum, οἱ βάρβαροι, inquit, κατεπλάγησάν με, καὶ οὐδεὶς ἔτι ἀνθίστατο, οἰόμενοι θεῷ μάχεσθαι. ὥστε ῥᾷον ἐκράτουν αὐτῶν.*

Numitor & eius liberi

b Filiæ Numitoris. } *Numitor Procæ Albanorum regis filius fuit, Amulij frater. Et quidem natu maior, ſed iniuria fratris priuatus vixit, Amulio regnum per vim & dolum occupante. Numitor filium habuit Lauſum, & filiam Rheam, ſiue Iliam Syluiam. Puer eſt occiſus, puella Veſtalibus ab Amulio præfecta eſt, vt obtentu religionis prole perpetuò careret, quæ tamen gemellos, vt dixi, Romulum & Remum ex incerto patre edidit.*

Non probari, quod dij adulterium Paridis punierint, quod in matre Romuli non vlti ſunt. CAP. V.

PRoinde ad vtrunq; interim modò noſtra diſputatio referatur. Si enim vera ſunt quæ apud illos de matre

tre Æneæ & de patre Romuli lectitantur, quomodo poſſunt diis adulteria diſplicere hominum, quæ in ipſis concorditer ferunt? Si autẽ falſa ſunt, nec ſic quidem poſſunt iraſci veris adulteriis humanis, qui etiam falſis delectantur ſuis. Huc accedit, quoniam ſi illud de Marte non creditur, vt hoc quoque de Venere non credatur. Nullo igitur diuini concubitus obtentu matris Romuli cauſa defenditur. Fuit autem ſacerdos Syluia Veſtalis, & ideo dij magis in Romanos ſacrilegum illud flagitium, quàm in Troianos Paridis adulterium vindicare debuerunt.[a] Nam & ipſi Romani antiqui in ſtupro detectas Veſtales ſacerdotes, viuas etiam defodiebant: [b] adulteras autem fœminas, quanuis aliqua damnatione, nulla tamen morte plectebant: vſque adeò grauius quæ putabant adyta diuina, quàm humana cubilia vindicabant.

L. VIVES.

Veſtalis virginis ſuppliciũ

a NAm & ipſi Romani.} *Si qua Veſtalis leuiter deliquerat, verberibus à pont. Max. cædebatur: ſin parum pudicè caſtitatem habuerat, ſtupríque conuicta erat, Sandapila ad portam Collatinam efferebatur tanquam mortua, cum luctu propinquorum & neceſſariorum, ſequentibus pontificibus aliíſque ſacerdotibus in mœſto ſilentio. Iuxta portam locus eſt ſubterraneus, ad quem ſcalis deſcenditur, in eum virgo demittebatur ſola, tollebantúrque ſcalæ, & occludebatur locus vndique, vbi ne fame videretur enecta, panis, lactis & olei aliquantulum ponebatur, ſimul & ardens lucerna: quibus perfectis diſcedebant ſacerdotes, atque eo die iuſtitium erat in vrbe, & mœror pauórque non exiguus, præſertim quòd magnum aliquod malum ſupplicium Veſtalis virginis ciuitati atque imperio portendere arbitrabantur. Qualis eſſe Veſtalis virgo, & quid facere debeat, cùm alij, tum Gellius recenſet fusè libro Noctium Atticarum primo.*

Adulteriorũ lex nulla ante Cæſarem

b Adulteras autem fœminas.} *Ante Cæſarem Auguſtum nihil legibus in adulteros eſt cautum. Nemo enim, quod equidem ſciam, cauſam de adulterio dixit. Nam Clodius de pollutis ſacris Bonæ deæ, non de adulterio eſt poſtulatus: non prætermiſſuris id crimen inimicis, ſi lege eſſet aliquid de eo conſtitutum. Primus Auguſtus legem tulit de adulteriis Iuliam, ſed in viros, & de pudicitia in fœminas, ſed non ita graui adiecta pœna: quanquam poſtea in vtrumque ſexum data eſt actio adulterij grauiore pœna addita, vt videre eſt ex reſponſis Cæſarum in Codice Iuſtiniani, & quadrageſimoſeptimo Pandectarum. Dionyſius in Antiquitatibus ſcribit legem contra adul-*

teros iam initio vrbis ab ipſo Romulo fuiſſe latam: quod credo dictum eſſe ab eo vt in hiſtoria ἐν λωιστὶ, vt alia non pauca,

De parricidio Romuli, quod dij non vindicarunt.

CAP. VI.

ALiud adiicio, quia ſi eò vſque peccata hominum illis numinibus diſplicerent, vt offenſi Paridis facto deſertam Troiam ferro igníque domarent, magis eos contra Romanos moueret Romuli frater occiſus, quàm contra Troianos Græcus maritus illuſus: magis irritaret [a] parricidium naſcentis, quàm regnantis adulterium ciuitatis. Nec ad cauſam quam nunc agimus intereſt, [b] vtrum hoc fieri Romulus iuſſerit, aut Romulus fecerit, quod multi impudentia negant, multi pudore dubitant, multi dolore diſſimulant. Nec nos itaque in ea re diligẽtius requirenda per multorum ſcriptorum perpenſa teſtimonia demoremur. Romuli fratrem palàm conſtat occiſum: non ab hoſtibus, non ab alienis. Si autem perpetrauit aut imperauit hoc Romulus, magis ipſe fuit Romanorum, quàm Paris Troianorum caput. Cur igitur Troianis iram deorum prouocauit ille alienæ coniugis raptor, & [c] eorundem deorum tutelam Romanis inuitauit iſte ſui fratris extinctor? Si autem illud ſcelus à facto imperióque Romuli alienum eſt, quoniam debuit vtique vindicari, tota hoc illa ciuitas fecit, quod tota conſenſit: & non iam fratrem, ſed patrem, quod peius eſt, occidit. Vterque enim fuit conditor, vbi alter ſcelere ablatus non permiſſus eſt eſſe regnator. Non eſt, vt arbitror, quod dicatur quid mali Troia meruerit, vt eam dij deſererent, quo poſſet extingui: & quid boni Roma, vt eam dij inhabitarent, quo poſſet augeri, niſi quòd victi inde fugerunt, & ſe ad iſtos quos pariter deciperent, contulerunt? Imò verò & illic manſerunt, ad eos more ſuo decipiendos, qui rurſus eaſdem terras habitarent, & hic eaſdem artes fallaciæ ſuæ, magis etiam exercẽdo, maioribus honoribus gloriati ſunt.

L. VIVES.

Parricidium a PArricidium.} *Non patris ſolùm mors, ſed paris quoque, niſi quis velit dicere, quaſi patratio cædis. Lex eſt Numæ antiquiſſima: Si quis liberum hominem morti ſciens duit, parricid a eſto.*

b Vtrum hoc fieri.} *Sunt qui tradant Remum in contentione de regno, cùm vtraq; pars ſuum ducem regem conſalutaſſet, ventumq; eſſet ad manus, eſſe in pugna occiſum, à Romulo an à quoquam altero, parum* *Remi mors*

conſtat.

conſtat. Alij, & quidem plures, à Fabio tribuno ſcelerum Romuli cæſum aiunt quòd noua & humilia vrbis mœnia etiam cum irriſione tranſiliſſet: peractâ'que cædem Romulo imperante. Quod factum Cicero impium & inhumanum fuiſſe indicat. Sic enim tertio Off. inquit: Atque in eo rege, qui vrbem condidit, ita non eſt. Species enim vtilitatis pepulit animum eius, cui cùm viſum eſſet vtilius ſe ſolum, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omiſit hic & pietatem, & humanitatem: vt quod vtile videbatur, neque erat, aſſequi poſſet: & tamen muri cauſam appoſuit ſpeciem hon ſtatis, nec probabilem, nec ſanè idoneam. Peccauit igitur, pace vel Quirini vel Romuli dixerim.

c Eorundem deorum. } *Quia à Troia Lauinium primùm per Aeneam hinc Albam per Aſcanium ſunt tranſlati. Ex Alba Romanis per Romulum conſenſu Numitoris communicati: hinc per Tulium omnino traducti Romam.*

De euerſione Ilij quod dux Marij Fimbria excidit.

CAP. VII.

a Ertè enim[b] ciuilibus iam bellis ſcatentibus, quid miſerum commiſerat Ilium, vt[c] à Fimbria[d] Marianarum partiū homine peſſimo euerteretur, multò [e]ferocius atque crudeliùs, quàm olim à Græcis? Nam tunc & multi inde fugerunt, & multi captiuati ſaltem in ſeruitute vixerunt. Porrò autem Fimbria prius edictum propoſuit, ne cui parceretur: atque vrbem totam cunctóſque in ea homines incendio concremauit. Hoc meruit Ilium, non à Græcis, quos ſua irritauerat iniquitate, ſed à Romanis, quos ſua calamitate propagauerat: diis illis communibus ad hæc repellenda nihil iuuantibus: ſiue, quod verum eſt, nihil valentibus. Nunquid & tunc abſceſſere omnes adytis aríſque relictis dij, quibus illud oppidum ſteterat, poſt antiquos Græcorum ignes ruináſque reparatum? Si autem abſceſſerant, cauſam requiro: & oppidanorum quidem quantò inuenio meliorem, tàtò deteriorem deorem. Illi enim contra Fimbriam portas clauſerant, vt Syllæ ſeruarent integram ciuitatem: hic eos iratus incendit, vel potiùs penitus extinxit. Adhuc autem meliorum partium ciuiliū Sylla dux fuit, adhuc armis remp. recuperare moliebatur. Horum bonorū initiorum nondū malos euentus habuit. Quid ergo melius ciues illius vrbis facere potuerunt? quid honeſtius? quid fidelius? quid Romana parentela dignius, quàm meliori cauſæ Romanorū ciuitatem ſeruare, &

contra parricidam Romanæ reipub. portas claudere? At hoc eis in quantum exitium verterit, attendant defenſores deorum. Deſeruerint dij adulteros, Iliúmque flammis Græcorũ reliquerint, vt ex eius cineribus Roma caſtior naſceretur: cur & poſtea deſeruerũt eandem ciuitatem Romanis cognatam, non rebellãtem aduerſus Romam nobilem filiam, ſed iuſtioribus eius partibus fidem conſtantiſſimam piiſſimámque ſeruantem, eámque delendã reliquerunt, non Græcorũ viris fortibus, ſed viro ſpurciſſimo Romanorũ? Aut ſi diſplicebat diis cauſa partiũ Syllanarum, cui ſeruantes vrbem miſeri portas clauſerant, cur eidem Syllæ tanta bona promittebant, & prænunciabant? An & hinc agnoſcuntur adulatores fœliciũ, potiùs quàm infœliciũ defenſores? Non ergo Ilium etiã tunc ab eis, cùm desereretur euerſum eſt. Nam dæmones ad decipiẽdũ ſemper vigilantiſſimi, quod potuerunt, fecerunt. gEuerſis quippe & incenſis omnibus cum oppido ſimulachris, ſolum Mineruæ ſimulachrum ſub tanta ruina templi illius, vt ſcribit Liuius, integrum ſtetiſſe perhibetur. Non vt diceretur:

Dij patrij, quorum ſemper ſub numine Troia

Eſt, Ad eorum laudem: ſed ne diceretur: Exceſſere omnes adytis aríſque relictis dij, ad eorum defenſionem. Illud enim poſſe permiſſi ſunt, non vnde probarentur potentes, ſed vnde præſentes conuincerentur.

L. VIVES.

a CErtè enim.} *Mortuo Caio Mario in ſeptimo ſuo conſulatu, C. Cinna P. Valerium Flaccum ſibi collegam ſubrogauit, cui & Aſiam prouinciam, quam tunc Sylla cum imperio tenebat, mandauit duabus legionibus attributis. Hic Flaccus tum auaritia, qua nihil peius odit exercitus, tum aliis vitiis militibus inuiſus, à C. Fimbria legato Nicomediæ interemptus eſt: Imperiúmque ipſe Fimbria conſenſu militari occupauit, bellúmque cum Mithridate geſsit ſatis fœliciter, ac parum abfuit, quo minus obſeſſum Pergami caperet: cúmque in Phrygia ductaret exercitum, cognouiſſétque Ilienſes Sillæ partes ſequi, per dolum in vrbem admiſſus, vt Appianus ſcribit, ſeu vi capta vrbe, vt Liuius, ciues & vrbem totam crudeliter perdidit nullis neque ſacris neque profanis parcens, annis mille & quinquaginta poſteaquam à Græcis erat deleta.*

b Ciuilibus iam bellis.} *Hoc primum bellum ciuile Marianum antequam Sylla in Italiam rediret & partes omnino deleret.*

c A Fimbria.} *Fuit hic perditiſsimæ audaciæ homo, & ad quoduis facinus*

facinus deſignandum accommodatiſſimus, qui Craſſum interemit, quique in funere C. Marij. Q. Scæuolam virum ornatiſſimum & ſanctiſſimum vulnerandum curauit. Et vbi ferrum non alte in corpus deſcendiſſe accepiſſet, diem illi dixit. Admirantibus cunctis quid pontifex maximus optimum totius ciuitatis ciuem accuſaret, & crimen expectantibus, dixit, ſe illum accuſare, quòd non totum telum corpore excepiſſet. Cicero eſt autor pro Roſcio Amerino.

d Marianarum.} *Cinnanarum potius. Sed tota illa factio Syllæ aduerſa, dicta eſt Mariana.*

e Ferocius.} *Appianus ſcribit in Mithridatico, poſtridie eius diei quo Ilium conflagrauit, Fimbriam ipſum ſuis oculis omnia diligenter eſſe ſcrutatum, nunquid ſupereſſet integrum, vt illud quoque dirueret & incenderet. Ita nullum Ilienſe domicilium, nullum templum, ac ne ſtatua quidem vlla ſuperfuit.*

f Adhuc autem meliorum partium.} *Salluſtius in Catilinario: Noſtra memoria victor Sylla, cùm Damaſippum, & alios huiuſcemodi, qui malo reipublicæ creuerant, iugulari iuſſit, quis nõ factum eius laudabat? homines ſceleſtos, factioſos, qui ſeditionibus rempublicam exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Et ante L. Sylla armis recepta republica ex bonis initiis malos euentus habuit. Quod dictum Auguſtinus tangit.*

g Euerſis quippe.} *Appianus etiam & Iulius Obſequens ſcribunt, Palladium inuentum eſſe illæſum poſt incendium. Seruius in ſecũdo Aeneid. ſtenſum dicit à Fimbria, & Romam aduectum. Equidem demiror ſi iſtud idem eſt Palladium illud vetus Troianũ quod ab Aenea in Italiã portatũ eſſe dicunt cum magnis dis, & poſt Albã delatam collocatum ab Hoſtilio rege in æde Veſtæ, quæ cùm deflagraret Metellus põtifex maximus Palladium ex incendio rapuit: ob quod factũ magni ſunt illi poſtea honores habiti, idq. ſub recentem Rom & Carthaginem pa ẽ, primo Punico perfecto bello, ante Fimbriam plus centũ & quinquaginta annis. Non deſunt qui putent Aeneam relicto ſocus Latinorum regno in Phrygia redijſſe cum Palladio: quorũ opinio reiecta eſt à nobis alio loco. Verùm Lacedæmonij quoque credebant ſe Palladium illud Troianum prope Leucippidarũ templum habere: quod Temon quidam decepto Ergiæo vno ex proſapia Diomedis, Argis ſurripuit detulitq. Lacedæmonem. ad quod ſeruandum Lacedæmones oraculo admoniti Vliſſi herou erexerunt. Sed id Palladium eſt, quod diximus ab Vlyſſ & Diomede raptum bello Troiano. Seruius multa Palladia ſimilia eſſe à Mamurrio fabro facta, ne illud verũ cognoſceretur. Qua in re Lipſum memoria Seruium non dubium eſt, & pro ancylibus poſuiſſe Palladia.*

An debuerit diis Iliacis Roma committi. CAP. VIII.

DIis itaque Iliacis poſt Troiæ ipſius documentum, qua tandem prudentia Roma cuſtodienda commiſſa eſt? Dixerit quiſpiam, iam eos Romæ habitare ſolitos, quando expugnante Fimbria cecidit Ilium. Vnde ergo ſtetit Mineruæ ſimulachrum? Deinde ſi apud Romam erant, quando Fimbria deleuit Ilium, fortaſſe apud Ilium erant, quando à Gallis ipſa Roma capta & incenſa eſt. Sed vt ſunt auditu acutiſſimi motúque celerrimi, ad vocem anſeris citò redierũt, vt ſaltem Capitolinum collem qui remanſerat tuerentur. Ceterùm alia defendenda ſerius ſunt redire commoniti.

An illam pacem, quæ ſub Numæ regno fuit, deos præſtitiſſe credendum ſit.

CAP. IX.

SI etiam Numam Pompilium ſucceſſorem Romuli adiuuiſſe creduntur, vt toto regni ſui tempore pacem haberet, [a] & Iani portas quæ bellis patere aſſolent, clauderet: eo merito ſcilicet, quia Romanis multa ſacra conſtituit. Illi verò homini pro tanto ocio gratulandum fuit, ſi modò id rebus ſalubribus ſciſſet impendere, & pernicioſiſſima ſecuritate neglecta, Deum verum vera pietate perquirere. Nunc autem non ei dij contulerũt illud ocium, ſed eum minus fortaſſe decepiſſent, ſi ocioſum minimè reperiſſent. Quantò enim minus eum occupatum inuenerunt, tantò magis ipſi occupauerunt. Nam quid ille molitus ſit, & quibus artibus deos tales, ſibi, vel ciuitati conſociare potuerit, Varro prodit. Quòd ſi Domino placuerit, ſuo diligẽtiùs diſferetur loco. Modò autem quia de beneficiis eorum quæſtio eſt, magnum beneficium eſt pax, ſed [b] Dei veri beneficium eſt plerunque etiam ſicut ſol, ſicut pluuia, vitæque alia ſubſidia ſuper ingratos & nequam. Sed ſi hoc tam magnum bonum dij illi Romæ vel Pompilio contulerunt, cur imperio Romano per ipſa tempora laudabilia id nunquam poſtea præſtiterunt? An vtiliora erant ſacra cùm inſtituerentur, quam cùm inſtituta celebrarentur? Atqui tunc nondum erant, ſed vt eſſent, addebantur: poſtea verò iam erant, quæ vt prodeſſent, cuſtodiebantur. Quid ergo eſt, quod illi quadragintatres vel vt alij volunt, trigintanouem anni in tanta pace tranſacti ſunt, regnante Numa: & poſtea ſacris inſtitutis, diiſque ipſis qui eiſdem ſacris fuerant inuitati iam præſidibus atque tutoribus,

bus, vix poſt tam multos annos ab Vrbe condita vſque Auguſtum [c] vnus pro magno miraculo commemoratur annus poſt primum bellum Punicum, quo belli portas Romani claudere potuerunt?

L. VIVES.

a ET Iani portas.} *Iani cuius aperta porta belli erat ſignum, clauſa pacis vndique cum populo Romano. Hunc ad infimum Argiletum Numa Pompilius conſtituit monumentum pugnæ cum Sabinis, in qua magna vis aquæ per eam portam erumpens Romanis accedentibus auxiliata eſt. Ideo ſtatutum, vt velut ad opem ferendam reſeratus eſſet bello Ianus. Macrobius primo* Saturnal. *Eam portam primus ipſe qui ædificarat clauſit. Secundò Manlius poſt primum Punicum bellum. Tertiò Octauius Auguſtus. Liuius lib.*1. Ianus

b Dei veri beneficium eſt.} *Ideo Chriſtus ſeruator noſter eam pacem ſuis diſcipulis impartitur, quam mundus dare non poteſt.*

c Vnus pro magno miraculo.} *T. Manlio Torquato, & C. Attilio Coſſ. ſi Eutropio creditur hiſtorico non malo. Hi conſules poſtquam de Sardis triumpharunt, pace vndique terra & mari parta. Ianum Quirinum clauſerunt, quod poſt menſes aliquot eſt rurſum reſeratum, A. L. Poſthumio Albino, & Cn. Fuluio Centimalo, vel vt alij, Sp. Carbilio Coſſ. bello Illyrico.*

An optandum fuerit, quòd tanta bellorum rabie Romanorum augeretur imperium, cùm eo ſtudio quo ſub Numa auctum eſt, & quietum eſſe potuit & tutum. CAP. X.

AN reſpondent, quòd niſi aſſiduis ſibíque cõtinuò ſuccedentibus bellis Romanum imperium tam lõgè latéque non poſſet augeri, & tam grandi gloria diffamari? Idonea verò cauſa, vt magnum eſſet imperium. cur eſſe deberet inquietum? Nónne in corporibus hominum ſatius eſt modicam ſtaturam cum ſanitate habere, quàm ad molem aliquam giganteam perpetuis afflictionibus peruenire? nec cùm perueneris requieſcere: ſed quantò grandioribus membris, tantò maioribus agitari malis? Quid autem mali eſſet, ac non potius plurimum boni, ſi ea tempora perdurarent, quæ perſtrinxit Saluſtius, vbi ait: Igitur initio reges, [a] nam in terris nomen imperij id primum fuit, diuerſi: pars ingenium, alij corpus exercebant: etiam tum vita hominum ſine cupiditate agitabatur, ſua quique ſatis placebant? Aut vt tam multum augeretur imperium, debuit fieri quod Vergilius deteſtatur, dicens:

[b] *Deterior donec paulatim ac decolor ætas,*
Et belli rabies,& amor ſucceſſit habendi?

Sed planè pro tãtis bellis ſuſceptis & geſtis iuſta defenſio Romanorũ eſt:quòd irruentibus ſibi importunè inimicis reſiſtere cogebat,non auiditas adipiſcendæ laudis humanæ, ſed neceſſitas tuendæ ſalutis & libertatis. Ita ſit planè. Nam poſtquam res eorũ,ſicut ſcribit ipſe Saluſtius,legibus,moribus,agris aucta,ſatis proſpera,ſatiſque pollens videbatur,ſicuti pleraque mortalium habentur,inuidia ex opulentia orta eſt. Igitur reges populique finitimi bello eos tentare, pauci ex amicis auxilio eſſe. Nam cæteri metu perculſi longè a periculis aberant. At Romani domi militiæque intenti feſtinare, parare,alius aliũ hortari,hoſtibus obuiã ire: libertatem, patriam, parentéſque armis tegerè. Pòſt vbi pericula virtute propulerant,ſociis atque amicis auxilia portabant, magíſque dandis quàm accipiendis beneficiis amicitias parabãt. Decenter his artibus Roma creuit. Sed regnante Numa, vt tam longa pax eſſet, vtrum irruebant improbi,bellóque tentabant, an nihil eorum fiebat,vt poſſet pax illa perſiſtere? Si enim bellis etiã tum Roma laceſſebatur,ac armis arma obuia ferebãtur: quibus modis agebatur,vt nulla pugna ſuperati,nullo Martio impetu territi ſedarentur inimici: his modis ſemper ageretur, vt ſemper Roma clauſis Iani portis pacata regnaret. Quòd ſi in poteſtate non fuit, non ergo Roma pacem habuit quandiu dij eorum, ſed quandiu homines finitimi circumquaque voluerunt:qui eam nullo bello prouocauerunt:[c] niſi fortè dij tales etiam id homini vendere audebunt, quod alius homo voluit ſiue noluit. Intereſt quidem iam vitio proprio malas mentes quatenus ſinantur iſti dæmones vel terrere vel excitare. Sed ſi ſemper hoc poſſent,nec alia ſecretiore poteſtate contra eorũ conatũ ſæpe aliter ageretur,ſemper in poteſtate haberent pacem bellicáſque victorias,quæ ſemper ferè per humanorum animorum motus accidunt.

L. VIVES.

a NAm in terris nomen imperij.} *Sic etiam Iuſtinus in primo, Herodotus & Plinius. Hoc inſtitutum in Aegypto primùm repertum:apud quos Menes primus rex fuerit, referunt. Quanquam ante hunc regnaſſe Oſiridem & Horum , & alios nonnullos deos Diodorus perhibet. Noſtræ ſacræ literæ Nembroth filium Chuſi,* *Rex primus*

primum

primum regem fuiſſe perhibent, & Babylone imperaſſe.

b Deterior donec.} *Quinque hominũ ætates Heſiodus finxit in opere, cui titulus ἔργα καὶ ἡμέραι, quem locum in hunc modum orditur.*

θεοὶ θνητοί τ' ἄνθρωποι.
χρύσεον μὲν πρώτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων
ἀθάνατοι ποίησαν ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.
οἱ μὲν ἐπὶ κρόνου ἦσαν.

Hunc ſecuti ſunt Vergilius, Ouidius, & reliqui poetæ. Primam ætatem aiunt fuiſſe auream ſub Saturno, ſine bellis, magna concordia generis humani, ſine litibus, ſine querelis: quæ Saturnia tempora nominantur. Altera eſt argentea, ſub Ioue: cùm bella pullulaſcerent, & curæ, & fraudes, & odia. Tertia eſt ænea, cùm genus mortalium totum vndique bellis cõcuteretur, cruentáque eſſent omnia. Quarta heroum ſemideorum, quorũ animi iuſtitiæ quidem erant dediti, ſed inſano amore belligerandi flagrabant. Quinta eſt ferrea in qua nullus malorum eſt modus, cuncta ſeſe velut effractis carceribus in genus humanum ſimul effuderunt, apertæ fraudes, aperta odia & bella capitalia, cædes, rapinæ, incendia, vaſtationes. *Hominum quinque ætates*

c Niſi fortè dij tales vendere.} *Niſi fortè tam mali ac impudentes ſint illi dij, vt pro beneficio id vendant hominibus, quod ex voluntate cuiuſquam eſt profectum, & pro eo tanquam à ſe dato gratiam repoſcant: cùm ſit potius muneris alieni. Interpres noſter, quia figuram illam loquendi non intellexit, effutiit quòd ei ſi primùm venit in mentem, & ſuper illo velut ſaxeo fundamento conſtruxit murũ de vendendo ædificiũ, & de poteſtate dæmonum, & de affectibus humanis: ex ſimilibus initiis maxima pars eorum quæ philoſophi & theologi in ſcholis nugantur eſt orta. Commenti ſunt videlicet mira ſomnia ſuper his locis vel Ariſtotelis, vel ſacrorum ſcriptorum, quæ non intelligebant, fœlices architecti quorum ſtructura ad cælum vſque erecta elegantiſſima & fortiſſima creditur, cuius eſt fumus pro fundamento.*

De ſimulachro Cumani Apollinis, cuius fletus creditus eſt cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.

CAP. XI.

Vas tamẽ plerunque cõtra eorũ fieri volũtatẽ, nõ ſolùm fabulæ multa mentientes, & vix veri aliquid vel indicãtes, vel ſignificãtes, ſed etiã ipſa Romana confitetur hiſtoria, [a]Neq; enim aliũde Apollo ille Cumanꝰ, cũ aduerſus Achæos[b]regémque Ariſtonicũ à Romanis bellaretur.

quatriduo fleuiſſe nunciatus eſt. quo prodigio haruſpices territi, cùm id ſimulachrum in mare putauiſſent eſſe proiiciendum, Cumani ſenes intercesſerũt atque retulerũt tale prodigiũ, [c] & Antiochi, [d] & Perſidis bello in eodem apparuiſſe figmento: & quia Romanis fœliciter proueniſſet, ex ſenatuſcõſulto eidem Apollini ſua dona eſſe miſſa teſtati ſunt. Tũc verò peritiores acciti haruſpices reſponderũt, ſimulachri Apollinis fletum ideo proſperum eſſe Romanis, quoniam [e] Cumæ colonia Græca eſſet, ſuíſq; terris vnde accitus eſſet. id eſt ipſi Græciæ luctum & cladem Apollinem ſignificaſſe plorãtem. Deinde mox regem Ariſtonicũ victum & captum eſſe nunciatum eſt, quẽ vinci vtiq; Apollo nolebat & dolebat: & hoc ſui lapidis etiam lachrymis indicabat. Vnde non vſquequaque incongruè, quanuis fabuloſis, tamen veritatis ſimilibus, mores dæmonum deſcribuntur carminibus poetarum. Nam Camillam Diana doluit apud Vergilium & Pallantem moriturum Hercules fleuit. Hinc fortaſſis & Numa Pompilius pace abundans: ſed quo donãte neſciens, nec requirens: cùm cogitaret ocioſus, quibuſnam diis tuendam Romanam ſalutem regnúmq; committeret: nec verum illum atq; omnipotẽtem ſummũ Deum curare opinaretur iſta terrena: atq; recoleret Troianos deos, quos Æneas aduexerat: neq; Troianum, neq; Lauinienſe ab ipſo Ænea conditum regnum diu conſeruare potuiſſe, alios prouidendos exiſtimauit, quos illis prioribus, ſiue qui cum Romulo iam Romam tranſierant, ſiue quãdoq; Alba euerſa fuerant trãſituri, vel tanquam fugitiuis cuſtodes adhiberet, vel tanquam inualidis adiutores.

L. VIVES.

a NEque enim aliunde Apollo ille Cumanus. *Attalus Aſiæ rex teſtamento populum Romanum heredem fecerat regni. Id Ariſtonicus Eumenis Attali fratris filius ex concubina genitus præoccupauit: hinc bellum eſt ei indictum: miſſus eò Licinius Craſſus Coſ. & pont max. victus eſt ab Ariſtonico. M. Perpenna conſul inſequentis anni, audita Craſſi fortuna, magnis itineribus in Aſiam venit, victúmque acie Ariſtonicum fame domitum, in deditionem Stratonicæ, quò poſt prælium confugerat, cepit, Romámque miſit. Romanis Nicomedes Bithyniæ, Mithridates Ponti, Ariarathes Cappadociæ, Pylemænes Paphlagoniæ, reges fauebant. Ariſtonico Achaia.*

b Regémq; Ariſtonicum. } *Hæc Apollinis lachrymatio contingit*

Appio

Appio Claudio, M. Perpenna Coſſ. vt Iulius Obſequens narrat in fragmento libri De prodigiis. Inquit enim: Ap. Claudio, M. Perpenna Coſſ. Publius Craſſus aduerſus Ariſtonicum dimicans occiſus. Apollinis ſimulachrum lachrymauit per quatriduum. Vates portenderunt Græciæ fore exitium, vnde deductum eſſet: ſacrificatum tum à Romanis, donáque in templo poſita. Hæc ille. Fletus ſimulachrorum malum aliquod prænunciabant his quibus fauerent. vt fletus Iunonis Soſpitæ Lauinij L. Aemilio Paulo, Cn. Bebio Pamphilo Coſſ. ingens peſtilentia ſecuta. Sic Lucanus in Prodigiis bellorum ciuilium: *Craſſus occiſus* *Sudantes dij*

Indigetes fleuiſſe deos, vrbiſque laborem
Teſtatos ſudore lares.

c Et Antiochi. } *Syriæ regis, quem L. Cornelius Scipio Africani frater vicit. Liuius fusè Decad. quarta.* *Antiochus*

d Et Perſidis bello. } *Alij Xerxis, melius Perſæ Philippi filij Macedonum regis, quem intra paucas horas deuicit L. Aemilius Paulus, bello Macedonico ſecundo. Plutarch. in Vita Aemilij Pauli, & alij.*

e Quoniam Cumana Colonia. } *Vel Cumæ colonia: Chalcidienſes & Cumæi, vt eſt apud Strabonem lib. 5. populi Græciæ magna olim claſſe in Italiam nauigarunt, appulſiq; littori Campano, vrbem ibi condidere: duces erant Cumæorum Hippocles, Chalcidienſium Megaſthenes: ij pacti ſunt inter ſe, vt alteri coloniam poſſiderent gentis: alteri nomen darent. Ita factum eſt: Cumæ dicuntur, & colonia eſt Chalcidia. Verg. in ſexto de Cumis:* *Cumæ*

Chalcidicáque leuis tandem ſuperaſtitit arce.

Hanc vrbem Strabo affirmat cunctas & Italiæ & Siciliæ vrbes vetuſtate antecedere.

Quintos ſibi deos Romani præter conſtitutionem Numæ adiecerint, quorum eos numeroſitas nihil iuuerit.

CAP. XII.

NEc his ſacris tamen Roma dignata eſt eſſe cõtenta, quæ tam multa illic Pompilius conſtituerat: nam ipſius ſummum templum nondum habebat Iouis. [a] Rex quippe Tarquinius ibi Capitolium fabricauit. [b] Æſculapius autem ab Epidauro abiuit Romam, [c] vt peritiſſimus medicus in vrbe nobiliſſima artem glorioſius exerceret. Mater etiam deûm[d] neſcio vnde à [e] Peſſimunte. Indignum enim erat, vt cùm eius filius iam colli Capitolino præſideret, adhuc ipſa in loco ignobili latitaret. Quæ tamen ſi omnium deorum mater eſt, non eſt ſecuta ſolùm Romam quoſdam

filios ſuos, verùm & alios præceſſit etiam ſecuturos. Miror ſanè, ſi ipſa peperit Cynocephalum, [f] qui longè poſtea venit ex Ægypto.[g] Vtrum etiam dea Febris ex illa nata ſit, [h] viderit Æſculapius [i] pronepos eius. Sed vndecunque nata ſit, non opinor audebunt eam ignobilem dicere dij peregrini [k] deam ciuem Romanam. Sub hoc tot deorum præſidio, quos numerare quis poteſt, indigenas & alienigenas, cælites, terreſtres, infernos, marinos, fontanos, fluuiales: & vt Varro dicit certos atque [l] incertos, in omnibúſque generibus deorũ ſicut in animalibus mares & fœminas? Sub hoc ergo tot deorum præſidio conſtituta Roma, non tam magnis & horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo, agitari affligíque debuit. Nimis enim multos deos [m] grandi fumo ſuo, [n] tanquam ſigno dato ad tuitionem congregauerat: quibus templa, altaria, ſacrificia, ſacerdotes inſtituendo atque præbendo, ſummum verum Deum, cui vni hæc ritè geſta debentur, offenderet. Et fœlicior quidem cũ paucioribus vixit: Sed quantò maior facta eſt, ſicut nauis nautas, tantò plures adhibendos putauit, credo deſperans pauciores illos, ſub quibus in comparatione peioris vitæ melius vixerat, non ſufficere ad opitulandum granditati ſuę. Primò enim ſub ipſis regibus excepto Numa Põpilio, de quo iam ſuprà locutus ſum, quantum malum diſcordioſi certaminis fuit, quòd fratrem Romuli coegit occidi?

L. VIVES.

a Rex quippe Tarquinius} *Tarquinius Superbus. Liuius libro primo.*

Aeſculapius b Æſculapius.} *Bello Samnitico ex Epidauro Romã eſt aduectus à Quinto Ogolnio legato anguis manſueti ſpecie: tranſnauítque in inſulam Tiberis, vbi ei templum eſt extructum, & feriæ Calend. Ianuarius datæ. Porrò Epidaurus, quæ antè Epitaurus, vt ſcribit Strabo oppidum eſt in Achaia ſupra Corinthum Orientali littore: quod Saronium vocat Plinius, inclytum Aeſculapij templo, quod ſuo in agro habet, quinque paſſuum milibus ab vrbe.*

c Vt peritiſſimus medicus.} *Aeſculapij tres fuerunt Ciceroni. Primus Apollinis filius, quem Arcades colunt. Secundus, ſecundi Mercurij, Valentis & Pheronidis filij frater, is fulmine percuſſus, dicitur humatus eſſe Cynoſuris. Tertius Arſippi & Arſinoe, qui primus purgationẽ alui dẽtíſque euulſionem, vt ferunt, inuenit: cuius in Arcadia, nõ longè à Luſio flumine ſepulchrũ, & lucus oſtẽditur. Aeſculapium*

pium illum nobilem medicum Tarquinius de Illuſtribus viris diſſerens, ſicut eſt apud Lactantium, ait incertis parentibus natum expoſitum, & à venatoribus inuentum, canino lacte nutritum. Chironi traditum, didiciſſe medicinam, fuiſſe autem Meſſenium. ſed Epidauri habitaſſe. Hippocrates Cous bellum cui nauicula nomen eſt. ſcripſiſſe illum refert, vt nos in philoſophiæ initiis diximus. Cor. Celſus in deorum numerum receptum tradit, cùm medicinam adhuc rudem paulò ſubtilius excoluiſſet.

d Neſcio vnde nata.} *Ignobile erat eius genus, vt Saturni fratris. Nam Opem hanc dicunt fuiſſe, idcirco filij Cæli ſunt habiti, quòd eorum ignoraretur origo, cùm tamen magni & in admiratione hominum eſſent. Eos verò qui ſunt tales, de cælo deſcendiſſe vulgus ferunt.*

e Præneſtinum montem.} *Locus hic eſt in omnibus exemplaribus, quæ quidem videre mihi contigit, mendoſus. Alibi ſic: Mater etiam deum neſcio vnde à Peſsinunte monte. ſed ſatius erit pro Præneſtinum legere Palatinum. Nam in Palatio locata eſt magna deûm mater à mari aduecta Romam. Liu lib. 36. & Victor in Vrbis regionib.*

f Qui longè poſtea.} *Sacra Aegyptia Romam eſſe introducta têporibus Syllæ ſignificat Apuleius in Metamorphoſi, hoc eſt, centum amplius annis poſtquàm mater deûm eſt Romam tranſlata. Sed L. Piſo & A. Gabinius Coſſ. edicto ſanxerunt, ne in Capitolio eſſent: tametſi hoc ſequentibus temporibus eſt abolitum. Tertullianus in Apologetico.*

g Vtrum etiam dea Febris.} *Alibi, vtrum etiam deus Februus ex illa natus ſit: quod non congruit, cùm Februus ſit Pluto, cui Februario menſe ſacrificatur à purgatione dictus, de quo non dubitatur. Sed & legendum eſſe Febrim oſtendit, quod ilico additur, viderit Aeſculapius, & alia quæ ſequuntur.*

h Viderit Æſculapius.} *Facetè, quia medicus.*

i Pronepos.} *Quia Apollinis filius, hic Iouis, Iupiter Opis.*

k Deam ciuem Romanam.} *Et hoc falſum. Nam Romani Febrem deam finxerunt.*

l Incertos.} *Nam ſunt quidam de quorum diuinitate non ſatis conſtat, quales ſunt Fauni, Syluani, Nymphæ, Ouidius in 1. Metam. verbis Iouis:*

> *Sunt mihi ſemidei, ſunt ruſtica numina Fauni.*
> *Et Nymphæ, Satyrique, & monticolæ Syluani.*
> *Quos quoniam nondum cæli dignamur honore,*
> *Quas dedimus certè terras habitare ſinamus.*

Euiuſmodi ſunt & Hippolytus, & Corybantes, & Atys, & Sabba-

zius quos Lucianus ἐν ὑπερνεφέλῳ μετοίκους θεοὺς & ἀμφιβόλους vocat: id eſt, inquilinos deos, & ambiguos.

m Grandi fumo ſuo.} *Sacrificiorum, vel vanitate, vt ad allegoriam fumi alludat. nam fumus pro re vana atq; inani ſolet accipi: vnde illud fumos vendere.*

n Tanquam ſigno dato.} *Bellicis aut ſuſpectis temporibus in æditis ſpeculis faſces lignorum prætenuium, perque ſiccorum ponunt ſpeculatores, vt ſi quis vel ſubitus hoſtium aduentus emineat, vel terror aliquis exiſtat, poßint quàm primum faſcibus incenſis, & ſuos & vicinos certiores facere. φρυκτοὺς Græci id genus faſcium vocant, quibus interdum ad centeſimum lapidem intra ſemihorulam ſignificatur, vt amici ad propellendum periculum poßint in tempore accurrere: poteſt etiam intelligi hoc ſignum quod Auguſtinus dicit, de ſigno quod in prælio ſolet dari.*

Quo iure, quo fœdere Romani obtinuerint prima coniugia.

CAP. XIII.

QVomodo nec Iuno, quæ cum Ioue ſuo iam fouebat Romanos rerum dominos gentémque togatam, nec Venus ipſa Æneadas ſuos potuit adiuuare: vt bono & æquo more coniugia mererentur, cladéſque tanta irruit huius inopiæ, vt ea dolo raperent, móxque compellerentur pugnare cum ſoceris: & miſeræ fœminæ nondum ex iniuria maritis conciliatæ, iam parentum ſanguine dotarentur. At enim vicerunt in hac conflictatione Romani vicinos ſuos. Quantis & quàm multis vtrinque vulneribus ac funeribus, tam propinquorum quàm confinium iſtæ victoriæ conſtiterunt? [a] Propter vnum Cæſarem ſocerum, & vnum generum eius Pompeium: iam mortua Cæſaris filia vxore Pompeij, quanto & quàm iuſto doloris inſtinctu, Lucanus exclamat:

Bella [b] per Emathios plus quàm ciuilia campos,
Iúſq; datum ſceleri canimus.

Vicerunt ergo Romani, vt ſtrage ſocerorũ manibus cruentis ab eorum filiabus amplexus miſerabiles extorquerent: nec illæ auderent flere patres occiſos, ne offenderent victores maritos: quæ adhuc illis pugnantibus [c] pro quibus facerent vota, neſciebant. Talibus nuptiis populum Romanũ non Venus, ſed Bellona dotauit: [d] aut fortaſſis Alecto illa infernalis furia, iam eis fauente Iunone, plus in illos habuit licentiæ, quàm cum eius precibus contra Æneã fuerat excitata. [e] Andromache fœlicius captiuata eſt, quàm

quàm illa coniugia Romana nupſerunt: licet ſeruiles, tamen poſt eius amplexus nullũ Troianorum Pyrrhus occidit. Romani autem ſoceros interficiebãt in prælijs, quorũ iam filias amplexabantur in thalamis. Illa victori ſubdita, dolere tantũ ſuorum mortem potuit, non timere. Illæ ſociatæ bellantibus, parentum ſuorum mortes procedentibus viris timebant, redeuntibus dolebãt, nec timorem habentes liberum, nec dolorem. Nam propter interitum ciuium, propinquorũ fratrũ, parentũ, aut piè cruciabantur, aut crudeliter lætabantur, victorijs maritorũ. Huc accedebat quod vt ſunt alterna bellorum, aliquæ parentum ferro amiſerunt viros, aliæque vtrorumq; ferro & parẽtes & viros. Neq; enim & apud Romanos parua fuerunt illa diſcrimina. Siquidẽ ad obſidionẽ quoque peruentum eſt ciuitatis, clauſiſq; portis ſe tuebantur. [f] Quibus dolo apertis, admiſsiſq; hoſtibus intra mœnia, [g] in ipſo foro ſcelerata & nimis atrox inter generos ſoceróſq; pugna cõmiſſa eſt. Et raptores illi etiam ſuperabantur, & crebrò fugientes intra domos ſuas, [h] grauius fœdabãt priſtinas, quamuis & ipſas pudendas lugendáſq; victorias. Hic enim Romulus de ſuorum iam virtute deſperans, [i] Iouem rogauit vt ſtarent, [k] atque ille hac occaſione nomen Statoris inuenit. [l] Nec finis eſſet tanti mali, niſi raptæ illæ laceratis crinibus emicarent, & prouolutæ parentibus iram eorũ iuſtiſſimam, non armis victricibus, ſed ſupplici pietate ſedarent. Deinde T. Tatium regem Sabinorum, ſocium regni Romulus ferre compulſus eſt, germani conſortis impatiens: [m] ſed quando & iſtum diu toleraret, qui fratrem geminúmque non pertulit? Vnde & ipſo interfecto, vt maior deus eſſet, regnum ſolus obtinuit. Quæ ſunt iſta iura nuptiarum, quæ irritamenta bellorum, quæ fœdera germanitatis, affinitatis, ſocietatis, diuinitatis? Quæ poſtremò ſub tot diis tutoribus [n] vita ciuitatis? Vides quanta hinc dici & quàm multa poſſent, niſi quæ ſuperſunt noſtra curaret intentio, & ſermo in alia feſtinaret.

L. VIVES.

a PRopter vnum Cæſarem. } *Iulia vnica C. Cæſaris filia, Cn. Pompeio Magno nupſit. hæc grauida è partu obiit, patre bellum in Gallia gerente. Deinde ſocer & gener geſſerunt bellum ciuile.*

b Per Emathios. } *Emathiam antea, quæ poſtea Macedonia fuit, dictã eſſe, author eſt Plin. lib. 4. In hac Põpeius & Cæſar concurrerunt.*

c Pro quibus facerent vota. } *Ouidius 3. Faſtorum de Sabinis,*

cùm in procinctu eſſent acies Romanorũ & Sabinorum, Mars loquitur:

Conueniunt nuptæ dictam Iunonis in ædem,
Quas inter mea ſic eſt nurus auſa loqui:
O pariter raptæ, quoniam hoc commune tenemus
Non vltra lentæ poſſumus eſſe piæ.
Stant acies, ſed vtra dij ſunt pro parte rogandi?
Eligite, hinc coniunx, hinc pater arma tenet.
Quærendum eſt, viduæ fieri malitis, an orbæ?

Alecto d Aut fortaſſis Alecto.} *Tres furiæ, Alecto, Tiſiphone, & Megæra Acheronti & Noctis fuiſſe filiæ dicuntur. Alecto iras, odia, turbas, ſeditiones rixas, bella, cædes in genere humano excitat.*

Quæ poßit vnanimes armare in prælia fratres,
Atque odijs verſare domos.

Hanc aduerſus Troianos Iuno ſtimulat Aeneid. 7.

e Andromache.} *Hectoris coniunx Tetionis Thebarum Ciliciæ regis filia. Hanc poſt euerſum Ilium vxorem duxit Pyrrhus Achillis filius.*

f Quibus dolo apertis.} *Arci Romanæ præerat Sp Tarpeius: huius filiam Tarpeiam virginem magnis promißis corrupit Tatius rex Sabinorum: vt quum petitum aquam exiret, armatos in arcem admitteret. Ipſa ſe facturam promiſit, ſi quod in læuis omnes geſtarent, ſibi daretur. Accepit conditionem rex, & quum intus iam eſſent, virginem ſcutis obrutam interemerunt. Hæc enim in læuis geſtabant, quum de aureis armillis ſenſiſſet, quas in ſiniſtris brachijs habebant. Plutarchus in Parallelis hoc Albanis, non Sabinis, contigiſſe ſcribit, ex Ariſtide Mileſio. Sed ego Latinis ſcriptoribus Liuio, Fabio, Piſoni, Cincio, etiam Dionyſio Græco magis accedo.* *Tarpeia virgo*

g In ipſo foro.} *Inter colles Capitolinum & Palatinum eſt pugnatum.*

h Grauius fœdabant priſtinas.} *Non de Sabinis victorias, ſed de Ceninenſibus, Cruſtuminis & Antennatibus.*

i Iouem rogarent vt ſtarent.} *Liuius lib. 1. verbis Romuli, ſuis fugientibus: At tu pater deûm hominúmque hinc ſaltem arce hoſtes deme terrorem Romanis fugámque fœdam ſiſte. Hic ego tibi templum Statori Ioui, quod monumentum ſit poſteris, tua præſenti ope ſeruatam vrbem eſſe voueo. Hæc ille.*

k Atque ille occaſione Statoris. *Aſiſtendo, niſi fortè ab ſtando, id eſt, erigendo: quoniam conciderant Romanorum animi. Cicero Iouem hunc cuſtodem imperij Romani frequenter nominat. Credo, quia eius templum erat ſuæ domui vicinum. Diuus Hieronymus Iouem*

Statorem

Statorem ſtare dicit, non quòd ideo dictum Statorem putet, quòd rectus ſtet, ſed quòd Iupiter tonans, ſicut annotauit Hermolaus Barbarus, ſedens fingatur in antiquis monetis ac ſimulachris: ſtator verò ſtans tanquam erectus ad ferendam opem. Seneca in 4. De beneficijs libro, altiorem reddit cauſam cur Stator dicatur: Non, inquit, quemadmodum hiſtorici tradiderunt, ex eo quòd poſt votum ſuſceptum acies Romanorum fugientium ſtetit, ſed quòd ſtant beneficio eius omnia ſtator ſtabilitorq́; eſt. Cicero non diſsimiliter. Atque etiam Iouem cùm opt. Max dicimus, cumq́; eundem ſalutarem, hoſpitalem, ſtatorem, hoc intelligi volumus, ſalutem omnium in eius eſſe tutela, verùm vterque Stoico more. Nam apud Ciceronem ea verba quæ citaui, loquitur Cato Stoicus 3. De finibus. Stoici ad altiores intellectus hæc omnia de diis reuocabant.

l Nec finis eſſet tanti mali.} *Media pugna raptæ paſsis crinibus inter duas acies ſe coniecerunt. Et hinc viros, inde parentes ad concordiam precibus & lachrymis adduxerunt. Ita intermiſſo prælio fœdus eſt ictum, Sabini in ciuitatem admiſsi, & Tatius in partem regni.*

m Sed quãdo & iſtum.} *Laurentes Titum Tatium Lauini interfecerũt, quinto anno poſtquam cœpiſſet regnare cum Romulo, quòd ab eius propinquis legati ſui eſſent pulſati. Romulus eam rem lætus accepit.*

n Iura ciuitatis.} *In vetuſtis exemplaribus, in altero eſt vita, in altero vitæ ciuitatis: vtrunque argutius quàm iura.*

De impietate belli, quòd Albanis Romani intulerunt, & de victoria dominandi libidine adepta.

CAP. XIIII.

QVid deinde poſt Numam ſub aliis regibus? Quanto malo, non ſolùm ſuo, ſed etiam Romanorum, in bellum Albani prouocati ſunt? quia videlicet pax Numæ tam longa viluerat, quam crebræ ſtrages Romani Albaníque exercitus fuerunt, & vtriuſque comminutio ciuitatis. [a]Alba nanque illa, quam filius Æneæ creauit Aſcanius, Romæ mater propior ipſa quàm Troia à Tullo Hoſtilio rege prouocata conflixit. Confligens autem & afflicta eſt & afflixit, donec multorum tæderet pari defectione certaminum. Tunc euentum [b] belli de Tergeminis hinc atque inde fratribus placuit experiri: à Romanis tres Horatij, ab Albanis autem tres Curiatij proceſſerunt: à Curiatiis tribus duo Horatij, ab vno autem Horatio tres Curiatij ſuperati & extincti ſunt. Ita Roma extitit victrix, ea clade etiam in certamine extremo, vt de ſex viuis vnus rediret domum. Cui damnum in vtriſque? Cui luctus niſi Æneæ ſtirpi, niſi Aſcanij

poſteris,niſi proli Veneris,niſi nepotibus Iouis? Nam & hoc plus quàm ciuile bellum fuit, quando filia ciuitas cum ciuitate matre pugnauit. [c] Acceſſit aliud huic Tergeminorum pugnæ vltimę atrox atq; horrendum malum. Nam vt erant ambo populi prius amici,vicini quippe atque cognati, vni Curiatiorum deſpóſata fuerat Horatiorum ſoror: hæc poſtea quàm ſponſi ſpolia in victore fratre cóſpexit, ab eodem fratre quoniam fleuit, occiſa eſt. Humanior huius vnius fœminæ, quàm vniuerſi populi Romani mihi videtur fuiſſe affectus. Illa quem virum iam fide media retinebat, aut fortè etiam ipſum fratrem dolens,qui eum occiderat, cui ſororem promiſerat,puto quod non culpabiliter fleuerit. Vnde enim apud Vergilium [d] pius Æneas laudabiliter dolet, hoſtem etiam ſua peremptum manu. Vnde Marcellus Syracuſanam ciuitatem recolens, eius paulò ante culmen & gloriam ſub manus ſuas ſubitò concidiſſe, communem cogitans conditionem flendo miſeratus eſt. Quæſo ab humano impetremus affectu, vt fœmina ſpóſum ſuum à fratre ſuo peremptum ſine crimine fleuerit, ſi viri hoſtes à ſe victos etiam cum laude fleuerunt. Ergo ſponſo à fratre illatam mortem quando fœmina illa flebat, tunc ſe contra matrem ciuitatem tanta ſtrage bellaſſe, & tanta hinc & inde cognati cruoris effuſione viciſſe Roma gaudebat. Quid mihi obtenditur nomen laudis,noménq; victoriæ? Remotis obſtaculis inſanæ opinionis, facinora nuda cernantur,nuda penſentur,nuda iudicentur. Cauſa dicatur Albæ,ſicut Troiæ adulterium dicebatur. Nulla talis,nulla ſimilis inuenitur. Tantum vt deſides moueret Tullus in arma viros,& iam deſueta triumphis Agmina. Illo itaque vitio tantum ſcelus perpetratum eſt ſocialis belli atque cognati. Quod vitium Saluſtius magnum tranſeunter attigit. Cùm enim laudans breuiter antiquiora commemoraſſet tempora, quando vita hominum ſine cupiditate agitabatur, & ſua cuique ſatis placebant: Poſtea verò, inquit, quàm [e] in Aſia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij atque Athenienſes,cœpere vrbes atque nationes ſubigere, libidinem dominandi cauſam belli habere,maximam gloriam in maximo imperio putare, & cætera quæ ipſe inſtituerat dicere. Mihi huc-uſque ſatis ſit eius verba poſuiſſe. Libido iſta dominandi magnis malis agitat & conterit genus humanum. Hac libidine Roma tunc victa Albam ſe viciſſe triumphabat, & ſui

ſceleris

ſceleris laudē gloriam nominabat. Quoniā laudatur, inquit ſcriptura noſtra, peccator in deſideriis animæ ſuæ, & qui iniqua gerit, benedicitur. Fallacia igitur tegmina, & deceptoriæ dealbationes auferantur à rebus, vt ſyncero inſpiciantur examine. Nemo mihi dicat, magnus ille atque ille, quia cum illo & illo pugnauit, & vicit. Pugnant etiam gladiatores, vincunt & ipſi: [f]habet præmia laudis, & illa crudelitas. Sed puto eſſe ſatius cuiuslibet inertiæ pœnas luere, quàm illorum armorū gloriam quærere. Et tamen ſi in arenā procederēt pugnaturi inter ſe gladiatores, quorum alter filius, alter pater eſſet, tale ſpectaculum quis ferret? quis non auferret? Quomodò ergo glorioſum alterius matris, alterius ciuitatis, inter ſe armorum potuit eſſe certamen? An ideo diuerſum fuit, quòd arena vlla nō fuit, & latiores cāpi non duorū gladiatorū, ſed in duobus populis multorum funeribus implebātur:[g] nec amphitheatro cingebantur illa certamina, ſed vniuerſo orbe, & tunc viuis & poſteris quouſq; iſta fama porrigitur, impium ſpectaculum præbebatur? Vim tamen patiebātur ſtudij ſui dij illi præſides imperij Romani, & taliū certaminum tanquam theatrici ſpectatores, donec Horatiorū ſoror propter Curiatios tres peremptos, etiam ipſa tertia ex altera parte fraterno ferro duobus fratribus adderetur, ne minus haberet mortiū etiam Roma quæ vicerat. [h]Deinde ad fructum victoriæ Alba ſubuerſa eſt. Vbi poſt Ilium quod Græci euerterunt, & poſt Lauinium vbi rex Latinus Æneā regem peregrinū atq; fugitiuū conſtituerat, tertio loco habitauerāt numina illa Troiana, ſed more ſuo etiā inde iam fortaſſe migrauerāt, ideo deleta eſt. Diſceſſerant videlicet omnes adytis aríſq; relictis dij, quibus imperiū illud ſteterat. Diſceſſerāt ſanè ecce iā tertio, vt eis quarta Roma prouidentiſſimè crederetur. Diſplicuerat & Alba, vbi Amulius expulſo fratre, & Roma placuerat, vbi Romulus occiſo fratre regnauerat. Sed antequam Alba dirueretur, tranſfuſus eſt, inquiunt, populus eius in Romam, vt ex vtraque vna ciuitas fieret. Eſto, ita factum ſit, vrbs tamen illa Aſcanij regnum, & tertium domicilium Troianorum deorum, ab vrbe filia mater euerſa eſt. Vt autem belli reliquiæ è duobus populis vnum facerent miſerabile coagulum, multus antè fuſus vtriuſq; ſanguis fuit. Quid iam ſingulatim dicam ſub cæteris regibus toties eadem bella renouata, quæ victoriis finita videbantur, & tantis ſtragibus iterum atque iterum confecta,

iterũ iterúmq; poſt fœdus & pacẽ inter generos & ſoceros,& eorũ ſtirpem poſteróſq; repetita? Non paruũ indiciũ calamitatis huius fuit, quòd portas belli nullus clauſit illorũ, nullus ergo illorum ſub tot diis præſidibus in pace regnauit.

L. VIVES.

Alba a ALba namque.} *Albæ ſunt multæ. Eſt enim Alba in Hiſpania, quæ & Virgo dicitur. Plin. lib. 3. Eſt in Gallia Narbonenſi Heluorum oppidum. Eſt in Italia ad lacum Fucinum: vnde Albenſes, Eſt in Gallia citeriore, quæ cognominatur Pompeia Eſt in Latio in dorſo montis Albani, quæ Alba longa. Roma verò, non illa modò quam Romulus condidit, colonia eſt huius Albæ, quam deduxerunt Romulus & Remus, ſed etiam veterem illam, quæ ante hanc fuit, ſunt qui arbitrantur à Romulo Aeneæ filio conditam. Deinde cum ob cælum peſtilens, tum & incurſiones hoſtium deſereretur, ab Albanis miſerantibus eſſe reſtitutam miſſis eò de ſuis ciuibus, qui lapſa repararent, & frequẽtem facerent vrbem ſolitariam.*

b Belli de Tergeminis } *Liuius lib. 1. Res eſt vulgaris, Metius Suffetius Albanorum dictator, hoc conſilium & ſibi cepit, & Tullo dedit Romanorum regi, ne ſtrage vtriuſque populi res decideretur, ſed transigeretur per paucos. Ita fœdere icto commiſſum eſt fortunæ ſex virorum, vter populus alteri imperaret Bini Tergemini erant in illis exercitibus, illi commiſſi ſunt, vt cuius populi ciues viciſſent, penes eum eſſet imperium.*

c Acceſſit aliud. } *Satis fuſe Auguſtinus id narrat vt intelligi poſſit.*

d Pius Æneas. } *Lauſum Mezentij filium in decimo Aeneid.*

Cyri e In Aſia Cyrus. } *Cyri duo fuerunt, Maior de quo hîc loquitur, qui Aſiam, Scythiam, totúmque Orientem domuit, eo tempore quo Tarquinius Superbus regnabat Romæ: Crœſum Lydorum opulentiſſ. regem cepit: à Thomiri Scytharum regina captus & interfectus eſt, capite in cacabum humani ſanguinis plenum coniecto, vt ſanguine ſe humano ſaturaret, quem tantopere ſitiebat: Plutarchus, Strabo, Trogus: Herodotus, & alij quàm plurimi Græci. Herodotus hunc μεγάλον βασιλῆα vocat. Vnde & cæteri Perſarum reges ſic vocari voluerunt. Alter fuit Cyrus Minor Darij filius, Artaxerxis frater, cuius ἀνάβασιν in Perſiam ſcripſit Xenophon.*

Magnus rex.

Theatrum amphitearum

f Habet præmia laudis. } *Coronas leminiſcatas.*

g Nec amphitheatro. } *Theatrum eſt in modum ſemicirculi, amphitheatrum in modum circuli, harena ſternabatur, & in eo munus gladiatorium ædebatur.*

h Deinde

h Deinde ad fructum victoriæ.} *Liuius primo bello Veienti. Cùm Metius Albanus cum exercitu medium ſe geſsiſſet, nec Tullo Romano regi pugnanti ex fœdere aſſuiſſet, Tullus Metium quadrigis diſcerpi, Albam verò dirui iuſsit, Albanóſque Romam migrare.*

Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.

CAP. XV.

IPſorum autem regũ qui exitus fuerunt? De Romulo viderit adulatio fabuloſa, qua perhibetur receptus in cælum. Viderint quidam ſcriptores eorum,[a] qui eum propter ferocitatem à ſenatu diſcerptum eſſe dixerunt, [b]ſubornatúmque neſcio quem Iulium Proculum, qui eũ ſibi apparuiſſe diceret, eúmque per ſe populo mãdaſſe Romano, vt inter numina coleretur, eóque modo populum qui contra ſenatũ intumeſcere cœperat repreſſum atque ſedatum. Acciderat enim & ſolis defectio, quam certa ratione ſui curſus effectã[c] imperita neſciẽs multitudo meritis Romuli tribuebat. Quaſi verò ſi luctus ille ſolis fuiſſet, non[d] magis Deo credi deberet occiſus, ipſumque ſcelus auerſione, etiam diurni luminis indicatum: ſicut reuera factũ eſt, cùm Dominus crucifixus eſt crudelitate atque impietate Iudæorum.[e] Quam ſolis obſcurationem nõ ex canonico ſyderum curſu accidiſſe, ſatis oſtendit, quòd tũc erat paſcha Iudęorum: nam plena luna ſolenniter agitur.[f] Regularis autẽ ſolis defectio non niſi lunæ fine contingit. Satis & Cicero illam inter deos Romuli receptionẽ putata magis ſignificat eſſe quàm factã, quando & laudãs eum in libris De rep. Scipioniſq; ſermone. Tantũ eſt, inquit, conſecutus, vt cum ſubito ſole obſcurato nõ cõparuiſſet, deorum in numero collocatus putaretur: quã opinionem nemo vnquàm mortalis aſſequi potuit, ſine eximia virtutis gloria. Quod autẽ dicit eũ ſubitò nõ comparuiſſe profectò ibi intelligitur, aut violentia tẽpeſtatis, aut cædis facinoriſq; ſecretum. Nam & alij ſcriptores eorum, defectioni ſolis[g] addũt etiam ſubitam tẽpeſtatem, quę profectò aut occaſionem ſceleri præbuit, aut Romulum ipſa conſumpſit.[h] De Tullo quippe etiã Hoſtilio, qui tertius à Romulo rex fuit, qui & ipſe fulmine abſumptus eſt, dicit in eiſdem libris idem Cicero, propterea & iſtũ non creditum inter deos receptum tali morte, quia fortaſſe quod erat in Romulo probatũ, id eſt perſuaſum, [i]Romani vulgare noluerunt, id eſt, vileſacere, ſi hoc & alteri, facilè tribueretur. Dicit etiam apertè in inuectiuis: Illum qui

hanc vrbem cōdidit Romulum, ad deos immortales beneuolentia famáq; ſuſtulimus: vt non verè factū, ſed propter merita virtutis eius beneuolentia iactatum diffamatúmq; monſtraret.[k] In Hortenſio verò dialogo cū de ſolis canonicis defectionibus loqueretur: Vt eaſdem, inquit, tenebras efficiat, quas effecit in interitu Romuli, qui in obſcuratione ſolis eſt factus. Certè hic minimè timuit hominis interitum dicere, quia diſputator magis quàm laudator fuit. Cæteri autē reges populi Romani, excepto Numa Pópilio & Anco Marcio, qui morbo interierūt, quàm horrēdos exitus habuerunt? Tullus, vt dixi, Hoſtilius victor & euerſor Albæ, cum tota domo ſua fulmine concrematus eſt.[l] Priſcus Tarquinius per ſui deceſſoris filios interēptus eſt. Seruius Tullius generi ſui Tarquinij Superbi, qui ei ſucceſſit in regnū, nefario ſcelere occiſus eſt. Nec diſceſſere adytis aríſq; relictis dij, tanto in optimum illius populi regem patricidio perpetrato, quos dicunt vt hoc miſeræ Troiæ facerent, eámque Græcis diruendam exurendámq; relinquerent, adulterio Paridis fuiſſe commotos. Sed inſuper interfecto à ſe ſocero, Tarquinius ipſe ſucceſſit. Hūc illi dij nefarium parricidam ſoceri interfectione regnātem, inſuper multis bellis victoriíſque gloriantem, & de bellorum manubiis Capitolium fabricātem, non abſcedentes, ſed præſentes manētéſq; viderūt, & regem ſuum Iouem in illo altiſſimo templo, hoc eſt in opere parricidæ, ſibi præſidere atque regnare perpeſſi ſunt. Neque enim adhuc innocens[m] Capitolium ſtruxit, & poſtea malis meritis vrbe pulſus eſt, ſed ad ipſum regnum in quo Capitoliū fabricaret immaniſſimi ſceleris perpetratione peruenit. [n] Quod verò eum Romani regno poſtea depulerunt ac ſecluſerūt mœnibus ciuitatis, non ipſius de Lucretiæ ſtupro, ſed filij peccatum fuit, illo non ſolùm neſciēte, ſed etiam abſente commiſſum. Ardeam ciuitatem tūc oppugnabat, & pro pop. Rom. bellum gerebat: neſcimus quid faceret. ſi ad eius notitiam flagitiū filij deferretur. Et tamen inexplorato eius iudicio & inexperto, ei populus ademit imperium: & recepto exercitu, à quo deſeri iuſſus eſt, clauſis deinde portis non ſunt paſſi intrare redeūtem. At ille poſt bella grauiſſima, quibus eoſdem Rom. concitatis finitimis attriuit, poſteaquā deſertus ab eis quorum fidebat auxilio, regnum recipere non valuit,[o] in oppido Tuſculo Romæ vicino, quatuordecim, vt fertur, annos priuatam vitā quietus habuit,

habuit,& cum vxore conſenuit, optabiliore fortaſſis exitu, quàm ſocer eius generi ſui facinore,[p] nec ignorante filia, ſicut perhibetur,extinctus Nec tamen iſtum Tarquinium Romani crudelem, aut ſceleratum,ſed ſuperbum appellauerũt, [q] fortaſſis regios eius faſtus alia ſuperbia non ferentes. Nam ſcelus occiſi ab eo ſoceri optimi regis ſui vſque adeò contempſerunt, vt eum regem ſuum facerent:vbi miror ſi non ſcelere grauiore mercedem tantam tãto ſceleri reddiderũt, nec diſceſſere adytis aríſque relictis dij. Niſi fortè quiſpiam ſic defendat iſtós deos,vt dicat eos ideo manſiſſe Romæ,quo poſſent Rom.magis punire ſuppliciis quàm beneficiis adiuuare,ſeducentes eos vanis victoriis,& bellis grauiſſimis conterentes. Hæc fuit Romanorum vita ſub regibus laudabili tempore illius reip.vſque ad expulſionem Tarquinij Superbi per ducentos fermè & quadraginta & tres annos,cùm illæ omnes victoriæ tam multo ſanguine, & tantis emptæ calamitatibus.vix illud imperium[r] intra viginti ab vrbe miliaria dilatauerint:quantum ſpatium abſit vt ſaltem ad alicuius [ſ] Getulæ ciuitatis nunc territorium comparetur.

L. VIVES.

a QVi eum propter ferocitatem.} *Dionyſius lib. 2. refert patres diſcerpſiſſe Romulum: ac vnumquenque fruſtum aliquod corporis ſub toga occuluiſſe.ne quid vſquam compareret: ita quomodo Romulus obierit à multitudine eſſe ignoratum.* **Romuli mors**

b Subordinatum neſcio quem. } *Legendum ſubornatum: neſcio quem addit,vel propter obſcuritatem autoris, vel propter vtilitatem mendacij & perіurij.*

c Imperitia neſciens multitudo.} *Antequam oſtenſa eſſet vulgo à philoſophis ratio defectuum ſolis & lunæ homines cùm illa ſydera deficere viderent aut ſcelus aliquod ingens,aut mortem eorum metuebãt. Hic pauor non in rudi ſolùm erat plebe.ſed in eruditis quoque, velut Steſichoro & Pindaro lyricis vatibus.*

d Magis ideo credi deberet.} *Tota ſententia eſt inuerſa defectu negationis. Dicendum enim,non magis ideo.*

e Quam ſolis obſcurationem.} *Interuentu lunæ inter ſolem & nos auferuntur nobis ſolis radij, ídque defectus ſolis dicitur. Interiecta verò terra inter ſolem & lunam,illiúſq. vmbra in lunam ingruente, fit lunæ deliquiũ:idcirco nec deficere ſol poteſt niſi luna ſilente, cùm ei ſubiicitur:hoc eſt,in coitu ipſorum ſyderum: nec luna ipſa. niſi cùm eſt plena, cùm maximè videlicet à ſole diſtat, tum demum enim terra ſolis ſplen-*

dorem auferre ei poteſt.

f Regularis } *Idem eſt regularis quod canonicus: à canone Græco: hinc quidam monachi diui Auguſtini ne non ſemel putentur regulares, bis hoc vocari gaudent.*

g Addunt etiam ſubitam tempeſtatem. } *Liuius: Subitò coorta tempeſtas cum magno fragore tonitribúſque.*

Tullus Hoſtilius h De Tullo. } *Hunc quidam fulmine cum tota domo conflagraſſe ſcribunt. Alij incenſam eius domum ab Anco Martio, qui poſtea regnauit, affirmant.*

i Romani vulgare noluerunt, id eſt, vilificare. } *Quod Auguſtinus ſcripſerat vilefacere parum erat ſcitè & doctrinaliter dictum. Ideo vilifacere fuit pro eo ſubſtituendum, præſertim ſi Tullianus aliquis emendauit, quibus omnia in hanc formam cõuertuntur, hominificare, animalificare, accidentificare, aſinificare.*

k In Hortenſio. } *Hortenſium amiſimus. Nam quem quidam Hortenſium eſſe putant, quartus eſt Academicarum quæſtionum. Marcellus eſt teſtis in pleriſque locis.*

Priſcus Tarquinius l Priſcus Tarquinius. } *Quintus Romanorum rex, Demarati Corinthij filius, à paſtoribus, quos filij Anci Martij ſubornarunt, occiſus eſt, Huic ſucceſſit Seruius Tullius gener, vir magnus & pace & bello, qui multis præclaris & vtiliſſimis inſtitutis vrbem ornauit, atque adauxit. Opera Tarquinij Superbi generi eſt occiſus. Tarquinius in ſuos ciues aſper & immitis, bello ſtrenuus.*

Capitoliũ m Capitolium. } *Id Saturnio colle, qui poſtea Tarpeius eſt dictus, Ioui regi opt. max. ædificauit.*

n Quod verò eum. } *Septimus hic rex & vltimus fuit expulſus à Bruto, Collatino, Lucretio, Valeſio, Horatio, & alijs, cùm ob multas acceptas antea iniurias, tum ob recens Sexti eius filij facinus in Lucretiam. Ardeam oppugnabat rex, cùm populus ei imperium abrogauit: ipſe cùm in vrbem veniret, exercitu etiam ſpoliatus eſt à Bruto, qui alia via ad caſtra properauerat.*

o In oppido Tuſculo. } *Vulgatior opinio eſt, cũ Cumis diẽ obijſſe, natum annos ferè nonaginta apud Ariſtodemum tyrannum: tametſi haud negauerim aliquot annos eis Tuſculi manſiſſe apud Octauium Mamilium generum: quouſque nobili illa ad lacum Regillum pugna, Mamilius à T. Herminio legato occiſus eſt. Quæ res forſan fecit, vt Auguſtinus memoria laberetur in re videlicet exigua, & quæ non multum interrat ſic aut ſecus narrari.*

p Nec ignorante filia. } *Imò, vt ſcribunt, ſtimulante virum, vt id facinus tantum faceret.*

q Fortaſſis

q Fortaſſis regios eius faſtus. } *Feſtiuum dictum, & aceti plenum.*

r Intra viginti ab Vrbe. } *Sextus Ruffus octodecim miliaria ponit, vſque ad Oſtiam ab Anco rege in portu poſitam, Eutropius non niſi ſedecim.*

ſ Getulæ ciuitatis } *Getulia pars eſt Africæ prope tractum inhoſpitalem & inhabitabilẽ, ſicut Mela Pomp. deſcribit. De Getulis ſic Saluſt. in Iugurth. Africã habuere initio Getuli aſperi incultíque quibus cibus erat caro ferina, atque pabulum vti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege aut imperio cuiuſquam regebantur, vagi palantes, quò nox coegerat ſedes habebant. Hæc & alia nonnulla idem Saluſtius de Getulis. Eam gentem Mela frequentem multiplicémque eſſe ſcribit.* *Getulia*

De primis apud Romanos conſulibus, quorũ alter alterum patria depulit, móxque Romæ poſt atrociſſima parricidia à vulnerato hoſte vulneratus interiit. CAP. XVI.

HVic tempori adiiciamus etiam tempus illud, quouſque dicit Saluſtius, æquo & modeſto iure agitatum, dum metus à Tarquinio & graue bellum cum Etruria poſitum eſt. Quandiu enim Etruſci Tarquinio redire in regnum conanti opitulati ſunt, graui bello Roma concuſſa eſt. Ideo dicit æquo & modeſto iure geſtam rempub. metu premente, non perſuadente iuſtitia. In quo breuiſſimo tempore quàm funeſtus ille annus fuit, quo primi conſules creati ſunt, expulſa regia poteſtate. Annum quippe ſuum non compleuerunt. Nam Iunius Brutus ex honorum eiecit vrbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum. Deinde mox ipſe in bello cecidit, [a] mutuis cum hoſte vulnerib. [b] occiſis à ſeipſo primitus filiis ſuis & vxoris ſuæ fratribus, quòd eos pro reſtituendo Tarquinio cõiuraſſe cognouerat. Quod factum Vergilius poſtea quàm laudabiliter commemorauit, continuò clementer exhorruit. Cùm enim dixiſſet,

Natóſque pater noua bella mouentes
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,

Mox deinde exclamauit & ait:

Infœlix, vtcunque ferent ea facta minores.

Quomodolibet, inquit, ea facta poſteri ferant, id eſt præferãt & extollant, qui filios occidit, infœlix eſt. Et tãquam ad conſolandum infœlicem, ſubiunxit.

Vicit amor patriæ laudúmque immenſa cupido.

Nónne hoc in Bruto, qui & filios occidit, [c] & à ſe percuſſo hoſti filio Tarquinij mutuo percuſſus ſuperuiuere non pótuit,

eíque potius ipſe Tarquinius ſuperuixit, [d] Collatini collegæ videtur innocentia vindicata, qui bonus ciuis hoc Tarquinio pulſo paſſus eſt, quòd tyrannus ipſe Tarquinius? Nam & idem Brutus conſanguineus Tarquinij fuiſſe perhibetur. Sed Collatinum videlicet ſimilitudo nominis preſſit, quia etiam Tarquinius vocabatur. Mutare ergo nomen, nó patriam cogeretur. [f] Poſtremò in eius nomine hoc vocabulum minus eſſet, ſi L. Collatinus tantummodo vocaretur. Sed ideo non amiſit quod ſine vllo detrimento poſſet amittere, vt & honore primus conſul, & ciuitate bonus ciuis carere iuberetur. Etiam ne iſta eſt gloria Iunij Bruti deteſtanda iniquitas & nihilo vtilis reipublicæ? Etiam ne ad hanc perpetrandam,

Vicit amor patriæ, laudúmque immenſa Cupido?

Iam expulſo vtiq; Tarquinio tyranno, cóſul cum Bruto creatus eſt maritus Lucretiæ L. Tarquinius Collatinus: quàm iuſtè populus mores in ciue, non nomen attendit, quàm iniuſtè Brutus collegam primæ ac nouæ illius poteſtatis, quẽ poſſet, ſi hoc offendebatur, nomine tantũ priuare, & patria priuauit & honore. Hæc mala facta ſunt, hęc aduerſa acciderũt, quando in illa rep. æquo & modeſto iure agitatum eſt. [g] Lucretius quoque qui in locũ Bruti fuerat ſurrogatus, morbo antequam idem annus terminaretur, abſumptus eſt. Ita P. Valerius qui ſucceſſerat Collatino, & M. Horatius, qui pro defuncto Lucretio ſuffectus fuerat, annũ illum funereũ atq; Tartareũ, qui conſules quinque habuit, cópleuerunt. Quo anno conſulatus ipſius nouũ honorem ac poteſtatẽ auſpicata eſt Ro. reſp. tunc iam diminuto paululum metu, non quia bella conquieuerãt, ſed quia nó tam graui póndere vrgebant. Finito ſcilicet tempore, quo æquo & modeſto iure agitatum eſt, ſecuta ſunt quæ idẽ Saluſtius breuiter ſic explicat: Deinde ſeruili imperio patres plebẽ exercere, de vita atq; tergo regio more cóſulere, agro pellere, & cæteris expertib. ſoli in imperio agere. Quibus agitata ſæuitiis, & maximè fœnore oppreſſa plebs, cum aſſiduis bellis tributum & militiam ſimul tolerararet, armata montem Sacrum atque Auentinum inſedit. Túncq; tribunos plebis & alia ſibi iura parauit, diſcordiarum, & certaminis vtriuſque finis fuit ſecundum bellum Punicum.

L. VIVES.

a MVtuis cum hoſte vulneribus. } *Cum Arunte Tarquinio regis filio, mortuum matronæ annum luxerunt: collega Valerius*

Valerius laudauit, eáque fuit prima funebris oratio Romæ.

b Occiſis à ſeipſo.} *De reducendis clàm Tarquiniis Vitellij fratres vxoris Bruti, cum legatis regiis agebant, & aſciuerant in conſilium T. & Tib Iunios Brutos conſulis filios. Brutus re detecta, de filiis & vxoris fratribus ſupplicium ſumpſit.*

c Et à ſe percuſſo hoſte & filio Tarquinij. } *Sic legitur in vetuſtis libris, & à ſe percuſſo hoſti filio Tarquinij mutuo percuſſus.*

d Collatini collegæ.} *Dixi obſeruatum eſſe, qui collegæ magiſtratum abrogarit, annum non vixiſſe.*

e Nam & idem Brutus.} *Hic fuit M. Iunij & Tarquinij regis ſororis filius.*

f Poſtremò ſi in eius nomine.} *Melius ſi coniunctio, ſi aliò transferretur ſic: Poſtremò in eius nomine hoc vocabulum minus eſſet, ſe Lucius Collatinus.*

g Lucretius. *Primus annus conſularis quinque habuit conſules, Brutum & Collatinum primum. Collatino abrogato magiſtratu ſuffectus eſt Publius Valerius Publicola. Bruto mortuo in bello, Valerius Spurium Lucretium Lucretiæ patrem ſubſtituit: huic morbo abſumpto, ſucceßit M. Horatius Puluillus.*

Poſt initia conſularis imperij quibus malis vexata fuerit Romana reſpublica, diis non opitulantibus quos colebant.

CAP. XVII.

QVid ita ego tantas moras vel ſcribens patiar, vel lecturis afferam? Quàm miſera fuerit illa reſp. tam lõga ætate per tot annos vſque ad ſecundum bellum Punicum, bellis forinſecus inquietare nõ deſiſtentibus, & intus diſcordiis ſeditionibúſque ciuilibus à Saluſtio breuiter intimatum eſt. Proinde victoriæ illæ non ſolida beatorũ gaudia fuerunt, ſed inania ſolatia miſerorum, & ad alia atque alia terribilia mala ſubeunda illecebroſa incitamenta minimè quietorum. Nec nobis quia hæc dicimus, boni Romani prudentéſque ſuccenſeant: quanquam de hac re nec petendi ſint nec monendi, quãdo eos minimè ſuccenſuros eſſe certiſſimũ eſt. Neq; enim grauius vel grauiora dicimus autoribus eorũ, & ſtylo & ocio multum impares. Quibus tamen ediſcendis & ipſi elaborauerunt, & filios ſuos elaborare compellunt. Qui autem ſuccenſent, quando me ferrent, ſi ego dicerẽ, quod Saluſtius ait? Plurimæ turbæ ſeditiones & ad poſtremum bella ciuilia orta ſunt, [a]dum pauci potentes, quorum in gratiã plerique conceſſerant ſub honeſto patrũ aut plebis nomine do-

minationes affectabāt:boníq; & mali ciues appellati,non ob merita [b] in remp. omnibus pariter corruptis,ſed vti quiſq; locupletiſſimus & iniuria validior,quia præſentia defendebat, pro bono ducebatur. Porrò ſi illi ſcriptores hiſtoriæ ad honeſtam libertatem pertinere arbitrati ſunt, mala ciuitatis propriȩ non tacere,quam multis locis magno præconio laudare compulſi ſunt,cùm aliam veriorem quo ciues ȩterni legendi ſunt non haberent:quid nos facere conuenit,quorũ ſpes quãtò in Deo melior & certior,tãtò maior debet eſſe libertas cũ mala præſentia Chriſto noſtro imputant,vt infirmiores imperitioréſque mẽtes alienẽtur ab ea ciuitate , in qua ſola iugiter fœlicitérque viuendũ eſt ? Nec in deos eorũ horribiliora nos dicimus,quàm eorum identidem autores quos legũt & prædicant:quandoquidem & ex ipſis quæ diceremus accepimus, & nullo modo dicere,vel talia,vel cuncta ſufficimus.[c] Vbi erant ergo illi dij,qui propter exiguã fallacémque huius mũdi fœlicitatem colendi exiſtimantur,cũ Ro. quibus ſe colendos mendaciſſima aſtutia venditabant,tantis calamitatibus vexarentur?Vbi erãt quando Valerius cõſul & ab exulib. & ſeruis [d] incẽſum Capitoliũ cũ defenſaret,occiſus eſt?Faciliúſq; ipſe prodeſſe potuit ædi Iouis , quã illi turba tot numinũ cum ſuo maximo atque optimo rege,cuius templũ liberauerat,ſubuenire.Vbi erant quãdo denſiſſimis fatigata ciuitas ſeditionum malis, cum legatos Athenas miſſos ad leges mutuandas paululum quieta operiretur,graui fame peſtilẽtiáque vaſtata eſt? Vbi erant quando rurſus populus cum fame laboraret,prȩfectum annonȩ primum creauit, atque illa fame inualeſcente, [e] Sp. Æmilius,qui eſurienti multitudini frumẽta largitus eſt, regni affectati crimen incurrit,& eiuſdem præfecti inſtantia per dictatorem L.Quintiũ ætate decrepitũ,à Q.Seruilio magiſtro equitũ,cum maximo & periculoſiſſimo tumultu ciuitatis occiſus eſt?Vbi erant quando peſtilentia maxima exorta, diis inutilibus ſine remedio populus diu multũque fatigatus, noua [f] lectiſternia,quod nunquã antea fecerat,exhibenda arbitratus eſt? Lecti autẽ ſternebantur in honorem deorũ,vnde hoc ſacrum vel potius ſacrilegium nomen accepit.Vbi erant quando per decẽ continuos annos malè pugnando crebras & magnas clades apud Veios exercitus Rom.acceperat,niſi per Furium Camillum tandem ſubueniretur, quem poſtea ciuitas ingrata damnauit?Vbi erant quando Galli Romam ceperunt,

runt,ſpoliauerunt,incenderunt,cædibus impleuerunt? Vbi erant cùm illa inſignis peſtilentia tã ingentem ſtragem dedit, qua & ille Furius Camillus extinctus eſt, qui remp. ingratam & à Veientibus antè defendit, & de Gallis poſtea vindicauit? Inde in hac peſtilentia ſcenicos ludos aliam nouã peſtem nõ corporibus Ro.ſed,quod eſt multò pernicioſius,moribus intulerunt. Vbi erant quãdo alia peſtilentia grauis[g] de venenis matronarum exorta credita eſt,quarũ ſupra fidem multarum atque nobilium mores deprehenſi ſunt omni peſtilentia grauiores? Vel quando in Caudinas furcas à Samnitibus obſeſſi ambo cum exercitu cõſules fœdus cũ eis fœdum facere coacti ſunt: ita vt equitibus Ro.ſexcentis obſidibus datis, cæteri amiſſis armis aliíſque ſpoliati priuatíq; tegminibus, ſub iugũ hoſtium cum veſtimentis ſingulis mitterentur? Vel quando graui peſtilentia cæteris laborantibus, multi etiã in exercitu icti fulmine perierunt? Vel quando itidẽ alia intolerabili peſtilentia Æſculapium ab Epidauro quaſi medicũ Deum Roma aduocare atque adhibere cõpulſa eſt: quoniam regem omnium Iouẽ, qui iam diu in Capitolio ſedebat,multa ſtupra, quibus adoleſcens vacauerat,nõ permiſerãt fortaſſe diſcere medicinam? Vel cum conſpirantibus vno tempore hoſtibus Lucanis,Brutiis,Sãnitibus, Etruſcis & Senonibus Gallis, primò ab eis legati perempti ſunt:deinde cum prætore oppreſſus exercitus,ſeptem tribunis cum illo pereuntibus,& militũ tredecim milibus? Vel quando poſt graues & longas Ro.ſeditiones quibus ad vltimum plebs in Ianiculum hoſtili diremptione ſeceſſerat: cuius mali tam dira calamitas erat, vt eius rei cauſa,quod in extremis periculis fieri ſolebat, & dictator crearetur Hortenſius,qui plebe reuocata in eodem magiſtratu expirauit, quod nulli dictatori antè contigerat, quod illis diis iam pręſente Æſculapio grauius crimen fuit. [h] Tum verò tam multa bella vbique crebruerũt,vt inopia militum proletarij illi, qui eo quod proli gignẽdæ vacabãt,ob egeſtatem militare non valentes,hoc nomen acceperãt,militiæ conſcriberentur.Accitus etiam à Tarentinis [i] Pyrrhus rex Græciæ, tunc ingenti gloria celebratus Ro.hoſtis effectus eſt, [k]Cui ſanè de rerum futuro euentu cõſulenti,ſatis vrbanè Apollo ſic ambiguũ oraculum ędidit, vt è duobus quicquid accidiſſet, ipſe diuinus haberetur. Ait enim:Dico te Pyrrhe vincere poſſe Ro.atque ita ſiue Pyrrhus à Ro.ſiue Romani à Pyrrho vin-

cerētur ſecurus fatidicus vtrunlibet expectaret euentū. Quę tunc & quàm horrenda vtriuſq; exercitus clades, [l] in qua tamen ſuperior Pyrrhus extitit, vt iam poſſet Apollinē pro ſuo intellectu prędicare diuinū: niſi proximè alio prælio Ro. abſcederent ſuperiores: [m] atque in tanta ſtrage bellorum etiam peſtilentia grauis exorta eſt mulierū. Nam priuſquàm maturos partus æderent, grauidę moriebantur. Vbi ſe credo Æſculapius excuſabat, quòd [n] ἀρχίατρον ſe, non obſtetricem profitebatur. Pecudes quoque ſimiliter interibāt, ita vt iam defecturum genus animaliu crederetur. Quid hyems illa memorabilis tam incredibili immanitate ſæuiēns, vt niuibus horrenda altitudine etiam in foro per dies XL. manētibus. Tiberis quoque glacie duraretur? Si noſtris temporibus accidiſſet, quæ iſti & quanta dixiſſent? [o] Quid illa itidem ingens peſtilentia, quandiu ſæuiuit, quàm multos peremit? Quæ cùm in annum aliū multò grauius tenderetur, fruſtra pręſente Æſculapio aditum eſt ad libros Sybillinos. [p] In quo genere oraculorum, ſicut Cicero in libro De diuinatione commemorat, magis interpretibus vt poſſunt ſiue volunt dubia coniectantibus credi ſolet. tunc ergo dictū eſt eam eſſe cauſam peſtilentię, [q] quòd plurimas ædes ſacras multi occupatas priuatim tenerent: ſic interim à magno imperitiæ vel deſidiæ crimine Æſculapius liberatus eſt. Vnde autem à multis ędes illæ fuerant occupatæ nemine prohibente, niſi quia tantæ numinum turbæ diu fruſtra fuerat ſupplicatum, atque ita paulatim loca deſerebantur à cultoribus, vt tanquam vacua ſine vllius offenſione poſſent humanis ſaltem vſibus vendicari? Nam quæ tunc velut ad ſedandam peſtilentiam diligenter repetita fuerunt atque reparata, niſi poſtea eodem modo neglecta atque vſurpata latitarent, non vtique magnæ peritiæ Varronis tribueretur, quod ſcribens de ædibus ſacris tam multa ignorata commemorat. Sed tunc interim elegans non peſtilentiæ depulſio, ſed deorum excuſatio procurata eſt.

L. VIVES.

a DVm pauci potentes.} *Homines de plebe, qui vel odio nobilitatis, vel captandæ popularis auræ gratia remp. turbabant, vt eo pacto res ſuæ meliores & potentiores eſſent: illud tamen actionibus ſuis prætendebant, ſe iura populi & communem libertatem defendere: patritij verò contrà niti, & multum de commodis vulgi detrahere, vt id ſibi ſuiſque apponerent, illo prætextu, quòd dignitatem ſenatus tue-*

tus tuerentur, quàm eſſe quàm ampliſſ è rep. foret: ſed re vera pro ſua potentia quiſque certare atque contendere.

b In remp. inceſſerant.} *In codice Colonienſi non habetur inceſſerant: & haud dubiè ſublata ea voce ſenſus eſt integrior.*

c Vbi erant ergo illi dij.} *Hæc omnia quæ Auguſt. recenſet ſunt ex Liuio, quæ ſatius erit vbi apud eum inueniri poſſint, indicare, ne longis narrationibus & oneri lectori ſimus & faſtidio.*

d Incenſum.} *Non ab incendo ſed ab inſcendo, quod eſt aſcendo. Neque enim incenderant, ſed aſcenderant: ideo alibi ſcribitur inſcenſum.*

e Sp. Æmilius.} *Certum eſt legendum eſſe Melius, ex hiſtoria.*

f Lectiſternia.} *Lectis olim cubantes epulabantur. At quoties in templo aliquo publico placandæ Deum iræ cauſa conuiuium exhibebatur, aut nocturnū erat ſacrum, diíſque tanquàm epulaturis aut cubituris lecti ſternebantur, id lectiſternium vocabant. Liu. lib. 5. Laborante peſtilentia ciuitate, paucis annis ante Romam à Gallis captam, ex libris Sybillinis, primum lectiſternium in vrbe factum per dies octo, tribus tunc lectis apparatis Apollini & Latonæ, Dianæ & Herculi, Mercurio & Neptuno. Lectiſternium illud fuiſſe primùm, neſcio quî conſtet, cùm ludis ſecularibus, quos primus P. Valer. Publicola, qui cum Bruto conſul fuit, fecit, lectiſternium per trinoctium fuerit, vt apud Valerium legitur lib. 2. & Cenſorinum de die Natali.* Lectiſternium

g De venenis matronarum.} *Liuius lib. 8. Cl. Marcello, T. Valer. Coſſ. prima tunc de veneficiis quæſtio habita, cùm multi principes venenis mulierum interiiſſent.*

h Tum verò tam multa.} *In Gallos Tarentinos, Samnites, Lucanos, Brutios, Hetruſcos: poſtremò his omnibus additus eſt Pyrrhus Epirotarū rex. De proletariis nonnulla dicam. Seruius Tullius ſextus Ro. rex, po. Ro. in ſex claſſes diuiſit: prima claſſis erat eorū qui centum milia aſſium in cenſu haberent, aut plura, tametſi illo rege cenſus maximus fuit CXM. vt tradit Plin. lib. 33. Secunda, qui cenſum intra centum & ſeptuagintaquinque grauis æris milia eſſent profeſſi. Tertia, eorum qui quinquaginta. Quarta, qui quinque & viginti milia. Quinta, qui vndecim milia. Hic vna centuria fuit immunis militia tenuium hominum proletariorum & capite cenſorum. Proletarij erant qui mille & quingentos aſſes in cenſum deferebant, plus minus: qui ſolùm in ciuitate ſufficiendæ proli nulli alteri viderentur vacare publico muneri. vnde à prole proletarij nuncupati. Capite cenſi tenuiores erant, qui ccclxxv. aſſes haberent in cenſu, qui quoniam pecunia non viderentur cenſi, capite ſuo cenſebantur, numerum ciuium augentes. Hæc duo hominum genera immunia fecit militia Seruius Tullius, non quòd arma ipſis tutò* Proletarij Capite cēſi

non committerentur, aut quòd nullum haberent velut obſidem in patria, qui pro eorum forti opera ſponderet, qualem putabant vel præcipuam pecuniam. ſed quia bellicos ſumptus ferre non poſſent. Illis enim temporibus milites de ſuo ſe alebant. Fieri poteſt, vt poſt tributum inſtitutũ vetus mos remanſerit, & cauſæ cur illi homines non militarent, tales ſint pop. Rom. viſæ, qui omnia pecunia metiebatur. Nam eas Valerius & A. Gellius reddunt. Proletarij iam alijs temporibus militarunt, capite cenſis primus arma dedit C. Marius bello Iugurthino, autores Saluſt. & Valer. Idem Quintilianus tangit in milite Mariano. hinc ipſe Marius imperator capite cenſus nuncupatus eſt.

Pyrrhus i Pyrrhus.} *Materno genere ab Achille, paterno ab Hercule progenitus, vtroque à Ioue. Hic cùm orbis imperium animo agitaret, à Tarentinis ad ferendam ſibi contra Rom. opem aduocatus auidus accurrit, occaſionem ſibi oblatam ratus. Italiam totúmque orbem ſuperandi, vt Alexander paulo antea fecerat.*

k Cui ſanè de rerum f.e.} *Cic. 2. De diuin. verſum ſcribit eſſe Ennij. Aio te Aeacida Romanos vincere poſſe. Quod poeta oraculum dicit ab Apolline Pyrrho datum roganti de belli euentu. idcirco Cic. ſic ſcribit: Sed iam ad te venio ò ſancte Apollo, qui vmbilicum terrarum certum obſides, vnde ſuperſtitioſa primum ſæua euaſit vox fera. Tuis enim oraculis Chryſippus totum volumen impleuit, partim falſis, vt ego opinor, partim caſu veris, vt fit in omni oratione ſæpiſſimè: partim flexiloquis & obſcuris, vt interpres egeat interprete, & ſors ipſa referenda ſit ad ſortes: partim ambiguis, & quæ ad dialecticam referenda ſint. Hæc ille, qui verſum ab Ennio fictum videtur aſſerere. Aeacides eſt Pyrrhus quoniam Achilles Pelei filius, hic Aeaci. Verg. in 6. Eruet ille Argos Agamemnoniáſque Mycenas: Ipſúmque Aeacidem genus armipotentis Achilli. Pyrrhum ſignificans.*

Heraclia victoria l In qua tamen ſup.} *Vicit Pyrrhus P. Valerium conſulem ad Heracleam, ſed magna ſuorum cæde. vnde prouerbium, Heraclia victoria. deinde ſuperatus eſt à P. Sulpitio, & P. Decio Coſſ. poſtremò victus fugatus eſt à Curio Dentato, & ex Italia pulſus.*

m Atq; in t.ſ.b.} *Hæc quæ narrat, ſunt ex P. Oroſio accepta, li. 4 quæ ſcribit contigiſſe Fabio Gurgite iterũ, & C. Genutio Coſſ. bello Pyrrhi.*

ἀρχίατρος, n ἀρχίατρον.} *Principem medicum. ἰατρὸς enim medicus eſt: obſtetrix quæ parturientibus adeſt perita infantis excipiendi. Fuerunt & ἀρχίατροι medici principum, vt in Codice Iuſti. De comitibus & ἀρχιάτροις, q. primi medici, qui hodie protomedici nominantur ab Hiſpanis.*

o Quid illa itidem ingens.} *Oroſius lib. 4. ſub primum bellum Carthaginienſium.*

p In

p In quo genere oraculorum.} *Cic.2.De diuin.De Sibyllinis lib. & Sibyllis alio loco fuſé.*

q Quod plurimas ædes ſacras.} *Idem reſponderunt aruſpices, Cic.tempore:cum prodigia, quæ per eos dies contigerant procurarentur. Cic.in Orat.de aruſpicum reſponſis.*

Quantæ clades Rom.ſub bellis Punicis triuerint,fruſtra deorum præſidiis expetitis. CAP. XVIII.

IAm verò Punicis bellis cùm inter vtrunque imperium victoria diu anceps atque incerta penderet,populíque duo præualidi impetus in alterutrum fortiſſimos & opulentiſſimos agerent, quot minutiora regna contrita ſunt? quæ vrbes amplæ nobiléſq; deletæ? quot afflictæ? quot perditæ ciuitates?quàm longè latéque tot regiones terræque vaſtatæ ſunt? Quoties victi hinc atque inde victores? quid hominum conſumptum eſt, vel pugnantium militum, vel ab armis vacantium populorum? Quãta vis nauium marinis etiam præliis oppreſſa, & diuerſarum tempeſtatum varietate ſubmerſa eſt,ſi narrare vel commemorare conemur, nihil aliud quàm ſcriptores etiam nos erimus hiſtoriæ. Tunc magno metu perturbata Rom.ciuitas, ad remedia vana & ridenda currebat. [a] Inſtaurati ſunt ex autoritate librorũ Sibyllinorum ludi ſeculares, quorum celebritas inter centum annos fuerat inſtituta, fœlicioribúſque tẽporibus memoria negligente perierat. [b]Renouarunt etiam pontifices ludos ſacros inferis,& ipſos abolitos annis retrorſum melioribus. Nimirum enim quando renouati ſunt, tãta copia morientium ditatos inferos etiam ludere delectabat:cùm profectò miſeri homines ipſa rabida bella, & cruentas animoſitates funereaſq; hinc atque inde victorias, magnos agerẽt ludos dæmonum,& opimas epulas inferorũ. Nihil ſanè miſerabilius primo bello Punico accidit, quã quod ita Rom.victi ſunt, vt etiam Regulus ille caperetur, cuius in primo & in altero libro mentionẽ fecimus, vir planè magnus & victor antea domitórq; Pœnorum, qui etiam ipſum primum bellum Punicũ cũ feciſſet, niſi auiditate nimia laudis & gloriæ duriores conditiones quàm ferre poſſent feſſis Carthaginiẽſibus imperaſſet. Illius viri & captiuitas inopinatiſſima, & ſeruitus indigniſſima, & iuratio fideliſſima, & mors crudeliſsima ſi deos illos nõ cogit erubeſcere, [c] verum eſt quòd ærei ſunt,& non habẽt ſanguinẽ. Nec mala illo tempore grauiſſima intra mœnia defuerunt. [d] nam

exundante nimis vltra morem fluuio Tiberino, penè omnia vrbis plana ſubuerſa ſunt: aliis impetu quaſi torrentis impulſis: aliis velut ſtagno diuturno madefactis atque ſublapſis. [e] Iſtam deinde peſtem ignis pernicioſior ſubſecutus eſt, qui correptis circa forũ quibúſq; celſioribus, [f] etiam templo Veſtæ ſuo familiariſſimo non pepercit, vbi ei velut vitam perpetuam diligentiſſima ſubſtitutione lignorum, non tam [g] honoratæ quàm damnatæ virgines donare conſueuerant. Tunc verò illic ignis non tantùm viuebat, ſed etiam ſæuiebat. Cuius impetu exterritæ virgines, ſacra illa fatalia [h] quæ iam tres in quibus fuerant preſſerant ciuitates, cùm ab illo incendio liberare non poſſent, [i] Metellus pontifex, ſuæ quodãmodo ſalutis oblitus, irruens ea ſemiuſtulatus abripuit. [k] Neque enim vel ipſum ignis agnouit. Aut verò erat ibi numen, quod non etiam ſi fuiſſet, fugiſſet. Homo igitur potius ſacris Veſtæ, quã illa homini prodeſſe potuerunt. Si autem à ſemetipſis ignem non repellebant; ciuitatem, cuius tueri ſalutẽ putabantur, quid contra illas aquas flammáſq; poterãt adiuuare, ſicut etiam res ipſa nihil prorſus potuiſſe, patefecit? Hęc iſtis nequaquam obiicerentur à nobis, ſi illa ſacra dicerent, non tuendis his bonis temporalibus inſtituta, ſed ſignificandis æternis: & ideo cùm ea quæ corporalia viſibiliáque eſſent perire contingeret, nihil his rebus minui, propter quas fuerant inſtituta, & poſſe ad eoſdem vſus denuò reparari. Nunc verò cæcitate miſerabili, eis ſacris quæ perire poſſent fieri potuiſſe exiſtimant, vt ſalus terrena, & temporalis fœlicitas ciuitatis perire non poſſet. Proinde cùm illis etiam manentibus ſacris, vel ſalutis contritio, vel infœlicitas irruiſſe monſtratur, mutare ſententiam, quam defendere nequeunt, erubeſcunt.

L. VIVES.

Ludi ſeculares

a INſtaurati ſunt.} *Puto non futurum ingratum ſtudioſis antiquitatis ſi de ludis ſecularibus nonnulla dixero, altius repetitis principijs. Valeſius Sabinus homo vt illo tempore erant optimi quoque, ruſticus, ægrotantibus tribus liberis, ac propemodum moribundis, inter vota & comprecationes vocem audiuit, filios fore ſaluos, ſi per pronum Tiberim Terentum portaſſet, ibiq; ex Ditis patris & Proſerpinæ petita aqua calida, quam illi deſideraſſent, recreaſſet. Valeſius de Tarento vrbe ratus oraculum intelligendum, tametſi procul ea vrbs aberat, nec vllus erat ad Tarentum Tiberis, tamen naue conducta, & in ea impoſitis pueris ſecundo flumine Oſtiam contendit, ad campum Martium prope Romam,*

cùm

tum pueros in ſiccū exponeret, vt tædiū nauigationis leuaret, vellétq. ignem accendere, conſuluit gubernatorem, vnde ignis peti poſſet. Ille è proximo Terento reſpōdit, nam paſtoritium ignem videbat ibi lucere, locus ille Terentus dicebatur, quod Tiberis amnium more ripam mollem tereret, vel quòd ara Ditis eo loco ſub terra occuleretur. Valeſius nomine audito lætus illuc nauem appelli iubet, exiſtimans de illo loco ſe eſſe diuina voce admonitum: ac interim dum ipſe in vrbem ad aram emendam curriculo properat, iubet ſeruos altè fodere, vbi collocaretur, viginti pedes altum fodêre. & aram veterem ibi inuenerunt cum inſcriptionē Diti & Proſerpinæ eam Rom. olim condiderant poſt peractum diis inferis ſacrum, cùm pugnaturi cum Albanis in acie iamiam concurſuri ſtarent, iuſſi à dæmone id facere, prius quàm manum cōſererent. Rediit ex vrbe pater, & ad inuentam aram furuas hoſtias Diti & Proſerpinæ ſacrificauit: & tres noctes, tot enim erant filij ægroti, diis ibi facto lectiſternio, exegit, cum cantibus & choreis, liberis iam morbo liberatis. Eundem morem in vrbē induxit vnus ex poſteris Valeſii illius. P. Vale. Publicola, primo libertatis anno à maioribus ſuis acceptum. Triduum & trinoxium ſacris totus populus operabatur ad aras Iouis & Apollinis, quibus mactabatur candidus taurus, & huic canebatur carmen à pueris ac puellis matrimis patrimíſque. Deinde Iunonis, cui iuuenca itidem candida, & hæc quidem interdiu, noctu verò Dianæ, Proſerpinæ, Terræ, & Parcarum quibus furuæ hoſtiæ, lumináque accendebantur. Exhibebantur eo tempore ludi ſcenici in honorem Apollinis & Dianæ, & circenſes, híque ludi tam celebres & magnifici ſeculares dicebantur, quòd ſemel ſingulis agerentur ſeculis. Seculum porrò ſpatium eſt vitæ humanæ longiſſimum, varij vario annorum numero deſcribūt, vt eſt apud Cenſorinum. Romani centum annis, ídque interuallum inter ludos ſeculares, vt Valerius Antias & Varro & Liuius lib. 136. Sed ex commentariis xv uirorum & edicto Cæſaris Auguſti, Carminéque Horatij ſeculari decem anni huic numero adduntur, vt centeſimo quoque & decimo anno fiant. Tametſi carmen illud Horatij, quo maximè Cenſorinus & alij nituntur, Certus vndenos decies per annos: non video cur legi non poſſit Certus vt denos decies per annos: & ſic nonnulli legunt. Sed aliud carmen à Zoſimo citatur Græcum, quod & ipſe Sibyllinum eſſe dicit, in quo eſt εἰς ἔτεα ἑκατὸν δέκα κύκλον ὁδεύων, *ſine apicibus & notis pronunciationis. Porrò præco cum ad hos ludos conuocabat, ad eos vti ludos venirent dicebat, quos nemo ipſorum antea ſpectaſſet, nemo eſſet poſtmodum ſpectaturus. hinc illa Vitellij aſſentatio Claudio ludos ſeculares exhibenti, Sæpe facias. Primus hos ludos Publicola, vt diximus, fecit anno ab Vrbe cond. ccxliiij. ſecundi facti ſunt*

Seculum (margin note)

Sæpe facias. (margin note)

ex libris Sybillinis anno ab Vrbe condita quingenteſimo & altero, P. Claudio Pulchro, L. Iunio Bruto Coſ. vndecimo anno primi belli Punici. Tertij primo anno tertij belli Punici. M. Manlio, Martio Cenſorio Coſſ. quarti non expectato iuſto tempore, L. Aemilio Lepido, L. Aurelio Oreſte Coſſ. Quintos Auguſtus & Agrippa fecerunt, Furnio & Syllano Coſ. reductos ad æquum tempus. Sextos Cl. Cæſar anticipatos, ſe iiij. & L. Vitellio principis patre iij. Coſ. Septimos Domitianus veriore computatione, ſe xiiij & L. Minutio Ruffo Coſſ. Octauos iuſto tẽpore Septimius Seuerus, Chilone & Vibone Coſ. Nonos Philippus Voſtrenſis anno ab Vrbe cond. M. Aemiliano & Aquilino Coſſ. vt tradit Caſſiodorus. Hæc de ludis ſecularibus ex Varrone, Vale. Hor. L. Floro, Feſto, Zoſimo, Herodiano, Suet. Cenſori. Caſſiodoro, Porphyrione, Acrone, Angelo Politiano. Nunc ad cætera pergamus.

b Renouarunt etiam Pontifices.} *Alios videtur velle eſſe ludos Ditis & Proſerpinæ, atque ſeculares, cùm omnes eoſdem eſſe dicant, niſi diuidat fortè Auguſtinus ludos & ſacrificia deorum inferorum, à ludis & ſacris aliorum deorum, quæ per illos dies fiebant, & profectò ludi deorum inferorum aliam videntur habuiſſe originem quàm ſeculares. Feſtus enim ad hunc modum ſcribit: Tauri appellabantur ludi in honorem deorum inferorum facti: inſtituti autem videntur hac de cauſa: Regnante Tarquinio Superbo cùm magna incidiſſet peſtilentia in mulieres grauidas, quæ fuerat facta ex carne diu vendita populo taurorum, ludi ob hoc diis inferis inſtituti & Tauri vocati. hæc Feſtus. Adde quòd ſeculares ludi Apollini interdiu, & Dianæ fiebant noctu, Tauri verò diis inferis.*

Tauri ludi

c Verùm eſt quòd ærei ſunt.} *Alibi aërij, & congruentius opinioni Auguſtini: nam Platonici dæmonas aëreos eſſe dicebant, cùm quibus Auguſtinus videtur aliquot locis conſentire, vt poſt diſputabimus. porrò in pudore ſanguis rubore exornat faciem.*

d Nam exundante.} *Oroſius lib. 4.*

Tiberis exundatio, Romæ conflagratio

e Ignis.} *Ibidem, & Liu. lib. 19. & Ouid. lib. 6. Faſt. Declamatores apud Senecam ficto ſe exercent argumento, priuandus ne ſit Metellus ſacerdotio, quòd ſit cæcus, poſita lege, vt ſacerdos integer ſit.*

f Etiam templo Veſtæ ſuo familiariſſ. *Quoniam in eo ignis colebatur. quod mox Auguſt. declarat.*

g Honoratæ.} *Nam honos earum maximus apud omnes homines ordinéſque erat ſacerdoti Veſtæ etiam magiſtratus via cedebat.*

Metellus

h Quæ iam tres.} *Ilium, Lauinium, Albam.*

i Metellus pontifex. } *L. Cæcilius Metellus pontif x. max. bis conſul, dictator, magiſter equitum xvuir agris diuidundis. qui primus ele*

phantos

phantos primo Punico bello in triumpho duxit, de quo Q. Metellus eius filius in ea oratione quam in funere ipſius habuit, ſcriptum reliquit, decem maximas res optimáſque in quibus quærendis ſapientes ætatem exigerent, conſummaſſe: eum ait voluiſſe primarium bellatorem eſſe, optimũ oratorem, fortiſſimum imperatorem, auſpicio ſuo maximas res geri, maximo honore uti, ſumma ſapientia eſſe. ſummum ſenatorem haberi pecuniam magnam bono modo inuenire, multos liberos relinquere, & clariſſimum in ciuitate eſſe. Plin. lib. 7. cap. 43.

k Neque enim vel ipſum } *Locus mendoſus & qui variè legitur, alibi pro vero, verum, vt referatur ad numen: alibi, quod nõ etiam ſi fugiſſet, effugiſſet: quaſi non effugiſſet numen, etiam ſi fugiſſet Metellus.*

De afflictione belli Punici ſecundi, qua vires vtriuſque partis conſumptæ ſunt. CAP. XIX.

SEcundo autem bello Punico nimis longum eſt commemorare clades duorum populorum, tam lõgè ſecum latéque pugnantium, ita vt his quoque fatentibus qui non tam narrare bella Romana quàm Romanũ imperiũ laudare inſtituerunt, ſimilior victo fuerit ille qui vicit. Hannibale quippe ab Hiſpania ſurgente, & Pyreneis montibus ſuperatis, Gallia tranſcurſa, Alpibúſque diruptis, tam longo circumitu auctis viribus, cuncta vaſtando aut ſubigendo, torrentis modo Italiæ faucibus irruente, quàm cruenta bella geſta ſunt, quàm multa prælia: quoties Ro. ſuperati, quã multa ad hoſtem oppida defecerunt, quàm multa capta & oppreſſa, quàm diræ pugnæ, & toties Hannibali Ro. clade glorioſæ? [b]De Cannenſi autẽ mirabiliter horrendo malo quid dicã, vbi Hannibal cũ eſſet crudeliſſimus, tamen tanta inimicorum atrociſſimorũ cæde ſatiatus, [c]parci iuſſiſſe perhibetur? [d] Vnde tres modios annulorũ aureorũ Carthaginem miſit: quo intelligerent tantã in illo prælio dignitatem cecidiſſe Romanã, vt facilius eã caperet menſura quàm numerus: atq; hinc ſtrages turbæ cæteræ, tantò vtique numeroſioris, quãtò infirmioris, quæ ſine annullis iacebat coniicienda potius quàm nuncianda putaretur. Denique tãta militũ inopia ſecuta eſt, [e] vt Ro. reos facinorum propoſita impunitate colligerent, [f]ſeruitia libertate donarent, atque ex illis pudendus, non tam ſuppleretur [g]quàm inſtrueretur exercitus. Seruis itaque, [h] imò ne faciamus iniuriam, iam libertis, pro Ro. rep. pugnaturis arma defuerũt. Detracta ſunt templis, tanquam Romani diis ſuis di-

cerent: Ponite quæ tam diu inaniter habuiſtis, ſi forte aliquid vtile inde facere poſſunt noſtra mancipia, vnde vos noſtra numina nihil facere potuiſtis. Tunc etiam ſtipendiis ſufficiendis cùm defeciſſet ærarium, in vſus publicos opes venere priuatæ, adeò vnoquoque id quod habuit conferente, vt præter ſingulos annulos aureos, ſinguláſque bullas miſerabilia dignitatis inſignia, nihil ſibi auri ſenatus ipſe, quantò magis cæteri ordines tribúſque relinquerent. Quis ferret iſtos ſi noſtris temporibus ad hanc inopiam cogerentur, cùm eos modò vix feramus, quando pro ſuperflua voluptate plura donantur hiſtrionibus, quàm tunc legionibus pro extrema ſalute collata ſunt?

L. VIVES.

a VT iis quoque fatentibus. } *Liuius in procemio tertiæ Decadis, & Silius Italicus libro primo: Propiúſque fuere periclo. Queis ſuperare datum. Qui duo ſcriptores, ille oratione ſoluta hic numeris aſtricta bellum hoc Punicum, multis libris perſecuti ſunt: alij quoque permulti, idcirco hiſtoriæ narrandæ ſuperſedebo.*

Cannenſis clades

b de Cannenſi. } *Ad Cannas Hannibal nobili clade Romanos affecit, tertio anno belli Punici, L. Æmilio Paulo & P. Terentio Varrone Coſſ. Liuius libro duodecimo Cannæ, vt Sabellicus in Annotationibus ſentit, non eſt Cannuſium oppidum, ſed vicus in Apulia prope Aufidum amnem, qui nunc vulgari ſermone Cannellæ nominantur.*

c Parci iuſſiſſe perhibetur. } *An hîc Auguſtinus vocem illam ſubſignificat Hannibalis, qua Maharbali præfecto equitum ſuadenti vt militem à pugna recentem & cruentum adhuc Romam duceret, reſpondiſſe fertur, præcedant hoſtes, læta res eſt, nos poſtea ſequemur. nam Hannibalem in ipſo prælio, vel poſt prælium confectum militibus Romanis qui aderant peperciſſe nondum legi. Niſi ſit illud, quod Liuius quoque narrat, poſt Cannenſem pugnam, quod nunquam aliàs contigerit, vocatos eſſe ab Hannibale Romanos, quos miti ſatis ſermone ſit allocutus: Non internecione ciuium ſibi eſſe cum Ro. bellum, de dignitate atque imperio certare, itaque redimendi ſe captiuis copiam facere pretium fore in capita equiti qüingenos quadrigatos numos, tricenos pediti, ſeruo centum.*

d Vnde tres modios. } *Alij huic menſuræ dimidium addunt modium. alij vnicum dicunt fuiſſe modium, & hanc famam veriorem eſſe affirmat Liuius. Annulus inſigne erat equeſtris ordinis, quo à plebe diſtinguebatur: vtebantur tamen eo ſenatus & nobilitas, Plin. lib. 33. pro-*

promiſcuum eius vſum fuiſſe bello ſecundo Punico ſcribit: Nam alioqui, inquit, non potuiſſent trimodia illa annulorum Carthaginem ab Hannibale mitti. Porrò modius cuiuſmodi ſit menſura, declarat Budæus in Aſſe ſuo: vbi alia menſurarum genera. Res eſt longa, illinc petat, qui deſiderat.

e Vt Ro. reos facino.} *Oroſius lib. 4 hoc à Iunio Bubulco dictatore factum dicit, ad exemplum Romuli qui ſceleſtis & facinoroſis hominibus Aſylū aperuit. Liuius idem libro 23. M. inquit, Iunius deſcendit equo, dixítque qui capitalem fraudem auſi quíque pecuniæ iudicati in vinculis eſſent, qui eorum apud ſe milites fierent: eos noxa pecuniáque ſe exolui iuſſurum.*

f Seruitia} *Octo millia ſerui donati ſunt libertate & militarunt Volones nominati, quòd cùm ſinguli togarentur, velle ſe militare reſponderunt. Liuius.* *Volones*

g Quàm inſtrueretur exercitus. } *Octo milia enim erant ſeruorum & ſex milia facinoroſum, quæ armauit ſpoliis Gallicis triumpho C. Flaminij tranſlatis.*

h Imò ne faciamus.} *Tametſi non fuerunt liberi, antequam Hannonem ad Beneuentum vicerunt, donatíque ſunt libertate à T. Graccho imperatore, ſub quo fortè in militia operam nauarant.*

i Tribúſque.} *Hoc verbum an ſit additum ab aliquo, neſcio. Certè ſenatores ipſi erant ex tribubus, quas primum ex tota ſua multitudine Romulus tres fecit: procedente deinde tempore auctæ, ad quinque & triginta peruenerunt. Senatores, equites, & plebei in has erant diuiſi, neque erat quiſquam ciuis Rom. qui non eſſet alicuius tribus. Cicero Antoniana ſexta ad po. Ro. Num quiſnam eſt veſtrum, qui tribum non habet? atqui certè nemo. Illum quinque & triginta tribus patronum adoptarunt. Quid ergo ſibi vult, cæteri ordines tribúſque, quaſi ita eſſent diſtinctæ tribus à ſenatu, vt reliqui ordines, equeſter & plebeius: an fortaſſe hoc eodem dicitur modo, quo illud, Senatus populúſque Rom. ſeu ſenatus populus plebsq. Romana: cùm in populo & Senatus intelligatur & plebs hoc potius crediderim.* *Tribus*

De exitio Saguntinorum, quibus propter Romanorum amicitiam pereuntibus dij Romani auxilium non tulerunt.

CAP. XX.

SEd in his omnibus belli Punici ſecundi malis, nihil miſerabilius ac miſerabili querela dignius, quam [k]exitium Saguntinorum fuit. Hæc quippe Hiſpaniæ ciuitas amiciſſima populo Romano dum eidem populo fidem ſeruat, euerſa eſt. Hinc enim Hannibal fracto fœdere

Romanorum cauſas quæſiuit quibus eos irritaret ad bellum. Saguntum ergo ferociter obſidebat. Quod vbi Romæ auditũ eſt, miſſi ſunt legati ad Hannibalem, vt ab eius obſidionẽ diſcederet, Contempti Carthaginem pergunt, querimoniámq; reponũt fœderis rupti, infectóque negotio Romam redeunt. Dum hæ moræ aguntur, miſera illa ciuitas opulentiſſima, ſuæ reip. Romanæque chariſſima, octauo vel nono à Pœnis menſe deleta eſt. Cuius interitum legere, quantò magis ſcribere horroris eſt. Breuiter tamen eum commemorabo: ad rẽ quippe quæ agitur multum pertinet. Primò fame contabuit. nam etiam ſuorum cadaueribus à nonnullis paſta perhibetur. Deinde feſſa omniũ rerum, ne ſaltem captiua in manus Hannibalis perueniret, ingentem rogum publicè ſtruxit, in quem ardentem, ferro etiam trucidatos omnes ſe ſuóſque miſerũt. [b] Hic aliquid agerent dij helluones atque nebulones ſacrificiorum adipibus inhiantes, & fallacium diuinationum caligine decipientes: hic aliquid agerent vt ciuitati populi Ro. amiciſſimæ ſubuenirent, & fidei conſeruatione pereũtem perire non ſinerent. Ipſi vtique medij præfuerunt, cũ Romanæ reip. interiecto fœdere copulata eſt. Cuſtodiens itaque fideliter quod ipſis præſidibus placito iunxerat, fide vinxerat, iuratione conſtrinxerat, à perfido obſeſſa, oppreſſa, cóſumpta eſt. [c] Si dij ipſi tempeſtate atque fulminibus, Hãnibalem poſtea Ro. proximum mœnibus terruerunt, longéque miſerunt, tũc primum tale aliquid facerent: audeo quippe dicere, honeſtius illos pro amicis Romanorum, ideo periclitãtibus, de Romanis frãgerent fidem, & nullam opem tunc habentibus, quàm pro ipſis Romanis, qui pro ſe pugnabant atque aduerſus Hannibalem opulenti erant potuiſſe tempeſtate ſæuire. Si ergo tutores eſſent Roma. fœlicitatis & gloriæ, tam graue ab ea crimen Saguntinæ calamitatis auerterent. Nunc verò quàm ſtultè creditur diis illis defenſoribus Romam victore Hannibale non periſſe, qui Sagũtinæ vrbi non potuerũt, ne pro eius periret amicitia ſubuenire? Si Saguntinorum Chriſtianus populus eſſet, & huiuſmodi aliquid pro fide Euangelica pateretur, quanquam ſeipſe, nec ferro, nec ignibus corrupiſſet, ſed tamen ſi pro fide Euãgelica excidium pateretur, ea ſpe pateretur qua in Chriſtum crediderat, non vt mercede breuiſſimi temporis, ſed æternitatis interminæ potiretur. Pro iſtis autẽ diis, qui propterea coli perhibẽtur, propterea colendi requiruntur,

runtur, vt harum labentium atq; tranſeuntium rerum fœlicitas tuta ſit, quid nobis defenſores & excuſatores eorum de Saguntinis pereuntibus reſpondebunt, niſi quòd de illo Regulo extincto? Hoc quippe intereſt, quòd ille vnus homo, hæc tota ciuitas, vtriuſque tamen interitus cauſa, conſeruatio fidei fuit. Propter hãc enim ad hoſtes & redire ille voluit, & noluit iſta tranſire. Conſeruata ergo prouocat deorũ iram fides? An poſſunt & diis propitiis perire, non ſolùm quique homines, verumetiam ingratę ciuitates? Vtrum volunt eligant. Si enim fidei ſeruatæ iraſcuntur illi dij, quærãt perfidos à quibus colantur. Si autẽ etiam illis propitiis multis grauibúſque cruciatibus afflicti, interire homines ciuitatéſq; poſſunt, nullo fructu fœlicitatis huius coluntur. Deſinant igitur ſuccenſere qui ſacris deorũ ſuorum perditis, ſe infœlices factos eſſe putant. Poſſent enim illis non ſolùm manentibus, verumetiã fauentibus non ſicut modò de miſeria murmurare, ſed ſicut tunc Regulus & Saguntini excruciati horribiliter etiam penitus interire.

L. VIVES.

a Exitium Saguntinorum.} *Liuius lib 21. Saguntus vrbs eſt Hiſpaniæ vlterioris, mille paſſibus diſtans à mari noſtro, a Zacynthiis & Ardeatibus, inquit Silius, condita & poſſeſſa: quæ gentes in Hiſpaniam ante captum Ilium venere: fide in Romanos & clade ſua nobilis veteris amplitudinis & magnificentiæ ſpectantur adhuc veſtigia ædificiis antiquitate venerandis, & monumentis maiorum inſcriptionibúſque antiquiſſimis, quæ paſſim eſt videre. Murum veterem patria lingua nunc vocant, agri iuríſq; Valentini. Supereſt imago quædã priſtinæ arcis in monte, qui magnã Hiſpaniæ partem diuidit, ſitæ. Eam ciuitatem Polybius libro Hiſtoriarum tertio, ſcribit cæteris Hiſpaniæ ciuitatibus & terreſtrium frugum copia, & numero ciuium, & fortitudine peritiáque rei militaris antecelluiſſe. Hanc & oderat Hannibal, quòd ſocietate Romanorum freta, multis Carthaginienſium in Hiſpania ſociis graues iniurias intuliſſet: & bello impetijt, tum vt illas vlciſceretur, tum etiam vt occaſionem inueniret belli molem in Romanos conuertendi: quam re nullam ardentius iam inde à nono ætatis ſuæ anno concupierat.* Saguntus

b Hic aliquid agerent helluones.} *Deeſt dij, vt ſit dij helluones, q. voraces. In re honeſta vſus eſt Cicero, Nam Catonem Iuniorem librorum helluonem nominauit tertio De fin. quomodo helluones ſint, & nebulones, declarat quod ſtatim ſequitur.*

c Si ipſi dij. } *Liuius lib.xxvj Cùm ante mœnia Romana ſtaret Hannibal.iam cùm Ro.commiſſurus prælium, cuius præmium erat futura Romana vrbs, maxima ſecuta eſt tempeſtas, quæ duas acies diremeret. Reuerſis Carthaginien.in caſtra, Romanis in vrbem, mira tranquillitas cum ſerenitate eſt ſecuta. Idem contigit poſtridie cùm inſtructi ad pugnam ambo exercitus conſiſterent ſignum expectantes: quæ res in religionem Hannibali venit, tanquàm à diis arceretur ab vrbe Roma, ita moueri inde caſtra iuſsit.*

Quàm ingrata fuerit Romana ciuitas Scipioni liberatori ſuo,& in quibus moribus egerit, quando eam Saluſtius optimam fuiſſe deſcribit.

CAP. XXI.

POrro inter ſecundum & poſtremũ bellum Carthaginienſe, quando Saluſtius optimis moribus & maxima concordia dicit egiſſe Romanos, multa enim prætereo ſuſcepti operis modum cogitans. Eodem ergo ipſo tempore morum optimorum maximæque concordiæ [a] Scipio ille Romę Italiæque imperator; eiuſdémque belli Punici ſecundi tam horrendi, tam exitioſi, tam periculoſi præclarus mirabilíſque confector, victor Hannibalis, domitórque Carthaginis: cuius ab adoleſcentia vita deſcribitur [b] diis dedita, templíſque nutrita [c] inimicorum accuſationibus ceſſit, caréńſque patria, quam ſua virtute ſaluã & liberam reddidit, [d] in oppido Linternenſi egit, reliquam compleuítque vitam, poſt inſignem ſuum triumphum, nullo illius vrbis captus deſiderio, [e]ita vt iuſſiſſe perhibeatur, ne ſaltem mortuo in ingrata patria funus fieret. [f]Deinde tunc primùm per Cn. Manlium proconſulem de Gallogræcis triumphantem, [g]Aſiatica luxuria Romam omni hoſte peior irrepſit. Tunc enim primùm lecti ærati,& precioſa ſtragula viſa perhibentur. Tunc inductæ in conuiuia pſaltriæ, & alia licentioſa nequitia. Sed nunc de his malis quæ intolerabiliter homines patiũtur, non de his quæ libenter faciunt, dicere inſtitui. Vnde illud magis quod de Scipione commemoraui, quòd cedens inimicis extra patriam quam liberauit mortuus eſt, ad præſentem pertinet diſputationem, quòd ei Romana numina, à quorum templis auertit Hannibalẽ, non reddiderunt vicẽ, quæ propter iſtam tantummodo coluntur fœlicitatẽ. Sed quia Saluſtius eo tempore ibi dixit mores optimos fuiſſe, propter hoc de Aſiana luxuria commemorandũ putaui, vt intelligatur etiam illud à

Saluſtio in comparatione aliorum temporum dictum, quibus temporibus peiores vtique in grauiſſimis diſcordiis mores fuerunt. Nam tunc, id eſt, inter ſecundum & poſtremum bellum Carthaginienſe,[h] lata eſt etiam illa lex Voconia, ne quis heredem fœminam faceret,[i] nec vnicam filiam. Qua lege quid iniquius dici aut cogitari poſſit ignoro. Veruntamen toto illo interuallo duorum bellorum Punicorum tolerabilior infœlicitas fuit. Bellis tantummodo foris conterebatur exercitus, ſed victoriis cõſolabatur. Domi autem nullæ, ſicut aliàs, diſcordiæ ſæuiebãt. Sed vltimo bello Punico vno impetu alterius Scipionis, qui ob hoc etiam ipſe Africani cognomen inuenit, æmula imperij Romani ab ſtirpe deleta eſt. Ac deinde tantis malorum aggeribus oppreſſa Romana reſpublica, vt proſperitate ac ſecuritate rerum, vnde nimium corruptis moribus mala illa congeſta ſunt, plus nocuiſſe monſtretur, tam citò euerſa, quàm prius nocuerat tamdiu aduerſa Carthago. Hoc toto tẽpore vſque ad Cæſarem Auguſtũ, qui videtur non adhuc vel ipſorum opinione glorioſam, ſed cõtentioſam & exitioſam, & planè iam eneruem ac languidam libertatem omnimodo extorſiſſe Romanis, & ad regale arbitrium cũcta reuocaſſe, & quaſi morbida vetuſtate collapſam, veluti inſtauraſſe ac renouaſſe rempublicam. Toto ergo iſto tempore, omitto ex aliis atque aliis cauſis etiam atque etiam bellicas clades,[k] & Numantinum fœdus horrenda ignominia maculoſum:[l] volauerant enim pulli de cauea, & Mancino conſuli, vt aiunt, augurium malum fecerant, quaſi per tot annos, quibus illa [m]exigua ciuitas Romanorum circũſeſſa exercitũ afflixerat, ipſíque Rom. reip.[n] terrori eſſe iam cœperat, alij contra eam malo augurio proceſſerint.

L. VIVES.

a Scipio ille.} *P. Cornelius Scipio Africanus, qui tranſitu ſuo in Africam Hannibalem ex Italia tandem poſt ſextumdecimum annum quàm erat ingreſſus, euellit, & eam in Africa vicit, fugauítque, ac periculoſiſſimo bello finem impoſuit.* *Scipio Africanus*

b Diis dedita.} *Liuius lib. xxvj. de Scipione. Ad hæc iam inde ab initio præparans animo, ex quo togam virilem ſumpſit, nullo die prius vllam publicam priuatámque rem egit, quàm in Capitolium iret ingreſſúſque ædem conſideret, & plerunque tempus ſolus ibi tereret. Hic mos per totam vitam ſeruabatur.*

c Inimicorum accuſationibus.} *Liuius lib. xxxviij. & Plutarchus in vita eius.*

d In oppido Linternenſi. } *In Campania eſt, ſeu potius in villa Linternenſi.*

e Ita vt iuſſiſſe perhibeatur.} *Liuius varias ſcribentium opiniones de loco mortis Africani recenſet. Non enim inter eos ſatis conuenit, num obierit Romæ.*

Gallogræci f Deinde tunc primum.} *Liuius lib. xxxix. Gallogræci populi ſunt in Aſia minore, qui Græca lingua dicuntur Galatæ, ex Gallis, qui ſub Brenno in Græciam tranſiuere, & Græcis commiſti.*

g Aſiatica.} *Aſiæ minoris, de qua alibi.*

Lex Voconia h Lata eſt etiam illa lex Voconia.} *Tulit eam Q. Voconius Saxa tribunus plebis. Suaſit M. Cato ſenior, paulò ante bellum Macedonicum Perſæ. Liuius libro quadrageſimoprimo, quo in loco pro Voconio legitur Volumnius.*

i Nec vnicam filiam.} *Etiam ſi ſolam vnam haberet filiam, nec plures liberos.*

k Et Numantinum fœdus. } *Hoſtilij Mancini conſulis, qui cùm triginta milia militum ſub ſignis haberet, à quatuor Numantinorum milibus victus, fœdus cum illis icere coactus eſt ſibi & reipublicæ ignominioſum.*

Pulli in auſpicio. l Volauerant.} *Solebant Romani in bellis ferre ſecum pullos in cauea, qui eos cuſtodiebat, pullarius dicebatur. Si paſcebantur pulli auidè, bonum erat ſignum: ſi tam auidè, vt ex offa aliquid in terram decideret, optimum. Id enim erat tripudium ſoliſtimum, olim terripauium dicebatur, quod terram pauiret, hoc eſt, feriret id quod ex ore* *Soliſtimum* *pullorum caderet poſt tripudium. Soliſtimum verò quod in ſolum caderet. Sic enim ſcribebatur in libris auguralibus: tripudium fieri, ſi quid ex offa pullorum in ſolum ceciderit. Ominoſum & triſte, ſi pulli non paſcerentur: ſicut P. Claudio Cæci filio. Peius multò, ſi ex cauea fugerent. Augures, vt Feſtus docet, quinque ſignorum genera ſolebant obſeruare: ex cælo, ex auibus, ex tripudiis, ex quadrupedibus, ex diris.*

m Exigua ciuitas.} *Sine muris, ſine turribus, vix quatuor bellatorum milia ad bellum emittebat. Origo belli fuit, quòd Sedigenſes conſanguineos ſuos hoſtes populi Romani victos ad ſe refugientes vrbe & tectis excepiſſent.*

n Terrori.} *Cicero Numantiam & Carthaginem duos terrores imperij Romani appellat pro Murena.*

De

De Mithridatis edicto, quo omnes ciues Romanos, qui intra Aſiam inuenirentur, iuſſit occidi. CAP. XXII.

SEd hæc inquam omitto, quanuis illud nequaquam tacuerim,[a] quòd Mithridates res Aſiæ, vbique in Aſia peregrinantes ciues Romanos, atque innumerabili copia ſuis negotiis intentos, vno die occidi iuſſit: & factum eſt. Quàm illa miſerabilis rerũ facies erat, ſubito quẽque vbicunque fuiſſet inuentus in agro, in via, in oppido, in domo, in vico, in foro, in templo, in lecto, in conuiuio, inopinatè atque impiè fuiſſe trucidatum? Quis gemitus morientium, quæ lachrymæ ſpectantium, fortaſſe etiam ferientium fuerunt? Quàm dura neceſſitas hoſpitum, non ſolùm videndi nefarias illas cædes domi ſuæ, verumetiam perpetrandi: ab illa blanda comitate humanitatis, repente mutatis vultibus ad hoſtile negotiũ in pace peragendum, mutuis, vt ita dicam, omnino vulneribus: cùm percuſſus in corpore, & percuſſor in animo feriretur? Num & iſti omnes auguria contẽpſerant? Num deos domeſticos & publicos cùm de ſedibus ſuis ad illam irremeabilem peregrinationem profecti ſunt, quos conſulerent, non habebant? Hoc ſi ita eſt, non habent cur iſti in hac cauſa de noſtris temporibus conquerantur. Olim Romani hæc vana contemnunt. Si autem conſuluerunt, reſpondeatur quid iſta profuerunt, quando per humanas duntaxat leges nemine prohibente talia licuerunt.

L. VIVES.

a QVòd Mithridatis.} *Primus Mithridates ex genere fuit ſeptẽ illorum Perſarum, qui Magis imperium abſtulere. huic inimicus fuit Antigonus rex Syriæ, expulitque eum in Cappadociam, vbi poſtea regnauit: regnúmque per manus filiis tradidit, illíque à ſe genitis continua ſerie vſque ad ſextum nepotem. Sextus fuit Mithridates, qui bellum cum Romanis geſſit: vir ingenti corporis robore, nec minus animo atque ingenio potens. Sexiuges equos regebat, vigintiduas diuerſarum gentium ſonabat linguas, Magnúſque eſt cognominatus Hic primùm amicus fuit Rom. nam contra Ariſtonicum auxilia Craſſo Coſſ. miſit: deinde ſuſcepto cum Nicomede rege Bithyniæ bello, alienatus eſt ab eis, ita in Phrygiam prouinciam Rom. inuaſit. pulſo Aquilio legato, mox Q. Oppium proconſulem & eundem Aquilium legatum in vincula coniecit: literáſque per totam Aſiam ſuis præfectis miſit, vt certo quodam die, quicquid ciuium Romanorum in ſua ditione eſſet, trucidaretur: nec cuiquam vel dignitas, vel* Mithridates quot fuerint

ætas, vel ſexus, vel locus, ad quem confugiſſet, prodeſſet: quòd illi ita, vt rex imperauerat, executi ſunt.

De interioribus malis, quibus Romana reſp. exagitata eſt, præcedente prodigio, quòd in rabie omnium animalium, quæ hominibus ſeruiunt, fuit.

CAP. XXIII.

SEd iam illa mala breuiter quantum poſſumus commemoremus: quę quantò interiora, tantò miſeriora extiterunt: diſcordiæ ciuiles, vel potius inciuiles: nec iam ſeditiones, ſed etiam ipſa bella vrbana, vbi tantus ſanguis effuſus eſt: vbi partium ſtudia, non contentionum diſſentionibus,[a] variiſque vocibus in alterutrum, ſed planè iam ferro armiſque ſęuiebant: bella ſocialia, bella ſeruilia, bella ciuilia quantum Romanum cruorem fuderũt, quantam Italię vaſtationem deſertionémque fecerunt? nam antea quàm ſe aduerſus Romam [b] ſociale Latium commoueret, [c] cuncta animalia humanis vſibus ſubdita, canes, equi, aſini, boues, & quęque alia pecora ſub hominum dominio fuerunt, ſubito efferata & domeſticę lenitatis oblita, relictis tectis, libera vagabantur: & omnem non ſolùm aliorum, verùm etiam dominorum auerſabantur acceſſum, non ſine exitio, vel periculo audentis, ſi quis de proximo vrgeret. [d] Quod quanti mali ſignum fuit? Quòd ſi hoc ſignum fuit, quod tantum malum fuit, quantum malum fuit illud, cuius hoc ſignum fuit? Hoc ſi noſtris temporibus accidiſſet, rabidiores iſtos quàm illi ſua animalia pateremur.

L. VIVES.

Sociale bellum

a VAriiſque vocibus.} *Nam antea conuitiis, iurgiis, rixis, verborum velitatione res agebatur, manibus abſtinebatur.*

b Sociale Latium.} *Cùm aduerſus potentiam equitum, qui iudiciis præerant, lege C. Gracchi, ſenatus M. Liuium Druſum tribunum plebis curaſſet creandum, Liuius quo maioribus viribus cauſam optimatium tueretur, ſocios & Italicos populos vt ſecum conſentirent, ſpe ciuitatis ſolicitauit. Hanc ſpem cùm altè imbibiſſent Italici omnes, nec Liuio repentè mortuo fides exolueretur, primùm Picentes ceperunt arma. Hos ſecuti ſunt Veſtini, Marſi, Latini. Pelıgni. Marucini, Lucani, Samnites, conſulibus. Sex. Iulio Cæſare, L. Martio Philippo, ab V. C.* DCLXII. *ann. variè geſtum, varia fortuna partium. Tandem Italici populi ſubacti ſunt à diuerſis imperatoribus. Hiſtoria eſt à multis conſcripta, Liuio, Floro, Plutarcho, Oroſio, Velleio, Appiano,*

b Social

b Sociale Latium.} *A Latinis cœpit initium motus, qui feriis Latinis in monte Albano Cæſarem & Philippum Coſ. Rom. decreuerant obtruncare.*

c Cuncta animalia humanis vſibus.} *Oroſius lib. 5. Iulius Obſequens in Prodigiis de hoc tempore: Armenta in tantam rabiem concitata ſunt, vt vaſtando ſuos hoſtile imaginarentur bellum, lachrymantéſque multis affectibus calamitatem præſagirent ſuis.*

d Quod quanti mali ſignum.} *In antiquis codicibus ſic habetur: De proximo vrgeret, quanti mali ſignum fuit, ſi hoc ſignum fuit, quod tantum malum, ſi etiam ſignum non fuit. Puto & hic legendum etiam ſi ſignum nō fuit: vt ſignificet Auguſtinus, neceſſe eſſe illud malum fuiſſe atrox & perniciosiſſimum, cuius ſignum erat tale, vt ipſum per ſe etiam ſi alterius mali prænuncium non eſſet, maximum & cùm primis horrendum erat. Lectio codicis impreſſi mihi non improbatur, tametſi ſenſus manet vtrobique idem.*

De diſcordia ciuili, quam Gracchiæ ſeditiones excitauerunt.

CAP. XXIIII.

INitium autem ciuilium bellorum fuit, ſeditiones [a] Gracchorum agrariis legibus excitatæ. Volebant enim agros populo diuidere, quos nobilitas perperam poſſidebat. Sed eis tam vetuſtā iniquitatem audere conuellere periculoſiſsimū, imò verò vt ipſa res docuit, perniciosiſſimū fuit. Quę funera facta ſunt, cùm prior Gracchus occiſus eſt: quę etiam cùm alius frater eius non longo interpoſito tempore. Neq; enim legibus & ordine poteſtatum, ſed turbis animorúmq; cōflictibus nobiles ignobiléſq; necabantur. Poſt Gracchi alterius interfectionem, Lucius Opimius conſul, qui aduerſus eum intra vrbem arma cómouerat, eóq; cum ſociis oppreſſo & extincto, ingentem ciuium ſtragem fecerat, cùm quęſtionem haberet iam iudiciaria inquiſitione cęteros perſequens, tria millia hominum occidiſſe perhibetur. Ex quo intelligi poteſt, quantā multitudinem mortiū habere potuerit turbidus conflictus armorum, quando tantam habuit iudiciorum velut examinata cognitio. [b] Percuſſor Gracchi ipſius caput quantum graue erat, tanto auri pondere cónſuiivendidit. Hęc enim pactio cędem prçceſſerat. In qua etiam occiſus eſt cum liberis [c] Marcus Fuluius conſularis.

L. VIVES.

a GRacchorum.} *De his alibi dixi, maior fuit Tiberius, minor Caius. Tiberius nouem annis ante Caiū eſt cæſus, res eſt nota.*

nullus ſcriptor non meminit, Plutarchus, Appianus, Valerius, Cicero, Oroſius, Saluſtius, Florus, & alij.

Caius Gracchus b Percuſſor Gracchi. } *C. Gracchus cùm videret ſuam manum à conſule & ſenatu loco pelli, in lucum Furinæ confugit. L. Opimius conſul ſe Gracchi caput auro repenſurum per præconem iuſſit pronunciari. Ita Septimuleius Anagninus familiaris Graccho cùm placidè in lucum veniſſet, multa prius familiariter, vt ſolebat, collocutus cum Graccho ipſum nihil ſuſpicantem confodit, capútque abſcidit, & quo eſſet grauius, pro cerebro, quòd eruerat plumbum infudit. Porrò L. Opimius conſul fuit cum Q. Fabio Maximo Pauli nepote Gracchi propinquo.*

c Marcus Fuluius conſularis. } *Quinto antè anno conſul fuerat cum M. Plautio.*

De æde Concordiæ ex ſenatuſconſulto in loco ſeditionum & cædium condita. CAP. XXV.

ELeganti ſanè ſenatuſconſulto [a] eo ipſo loco vbi funereus tumultus ille commiſſus eſt, vbi tot ciues ordinis cuiuſque ceciderunt, [b] ædes Concordiæ facta eſt, vt Gracchorum pœnæ teſtis [c] concionantium oculos feriret, memoriámque compungeret. Sed hoc quid aliud fuit, quàm irriſio deorum? Illi deę templum conſtituere, quæ ſi eſſet in ciuitate, non tantis diſſentionibus dilacerata corrueret? Niſi fortè ſceleris huius rea Concordia, quia deſeruerat animos ciuium, meruit in illa æde tanquàm in carcere includi. Cur enim ſi rebus geſtis congruere voluerunt, non ibi potius ædem Diſcordiæ fabricauerunt? An vlla ratio redditur, cur Concordia dea ſit, & Diſcordia dea non ſit: vt ſecundum Labeonis diſtinctionem bona ſit iſta, illa verò mala? Nec ipſe aliud ſecutus videtur, quàm quòd aduertit Romæ etiam Febri, ſicut Saluti templum conſtitutum. Eo igitur modo, non tantùm Concordiæ, verumetiam Diſcordiæ cõſtitui debuit. Periculoſè itaq; Romani tã mala dea irata viuere voluerunt, [d] nec Troianum excidium recoluerunt originem ab eius offenſione ſumpſiſſe. Ipſa quippe quia inter deos non fuerat inuitata, trium dearum litem aurei mali ſuppoſitione commentata eſt. Vnde rixa numinum, & Venus victrix, & rapta Helena, & Troia deleta eſt. Quapropter ſi fortè indignata, quòd inter deos in vrbe nullum templum habere meruit, ideò iam turbabat tantis tumultibus ciuitatem, quantò atrocius potuit irritari, cùm in loco illius cædis, hoc eſt, in loco ſui operis ad

ris aduerſariæ ſuæ conſtitutam ædem eſſe videret? Hæc vana ridentibus nobis illi docti ſapientéſque ſtomachantur, & tamen numinum bonorum malorúmque cultores de hac quæſtione Concordiæ Diſcordiæq; non exeunt, ſiue prætermiſerint harum dearum cultum, eiſque Febrem Bellonámq; prætulerint, quibus antiqua fana fecerunt: ſiue & iſtas coluerint, cùm ſic eos diſcedente Concordia, Diſcordia ſæuiens vſque ad ciuilia bella perduxèrit.

L. VIVES.

a EO ipſo loco.} *Appianus in foro dicit. Idem Varro, & P. Victor de Regionibus vrbis, octaua regione ponit: id eſt, in foro Romano, cùm pugna ſit commiſſa in Auentino, tametſi incepta ad Capitolium.*

b Ædes Concordiæ.} *Aedes Concordiæ Romæ fuerunt plures, vetuſtiſſima quam propter ſeceſſionem militarem vouit extruxítque M. Furius Camillus: de qua Ouidius primo Faſtorum. Neſcio an eadem ſit, quam Flauius ædilis in Area Vulcani maxima nobilitatis inuidia dicauit, P. Sulpitio, P. Sempronio Coſſ. Liuius libro 9. Credo non eſſe eandem. Altera eſt, quam vouit L. Manlius prætor etiam propter ſeditionem militarem in Gallia. Facienda eſt locata à duumuiris, Gn. Puppio Cæſone, Quintio Flaminio ad hoc creatis à prætore vrbis, dicata in arce à M. & Gn. Attiliis. Liuius libro vigeſimoſecundo & vigeſimotertio. Tertia eſt in foro Romano, prope Græcoſtaſim ædificata à L. Opimio conſule, deletis Gracchanis partibus, vbi eſt etiam baſilica Opimia. Varro libro 3. De lingua Latina. Erecta eſt ea ædes ingenti indignatione populi Romani, ad quam etiam cùm conſtrueretur inſcriptum eſt: Opus Vecordiæ. Quarta ædes Concordiæ poſita eſt à Liuia Auguſta, niſi eadem ſit antiquiſſima, quàm fecerat Camillus, reparata à Liuia, quòd vetuſtate laberetur: de qua Ouidius primo Faſtorum. Feriæ huius xviij. Calend. Februarias.* Aedes Concordiæ plures

c Concionantium.} *Tribunorum, & eorum qui cum populo agebant: ne quid apud populum de ſenatu parum honorificè auderent dicere, exemplo Gracchi, cuius facinoris illud eſſet monumentum, deterriti.*

d Nec Troianum excidium.} *Cùm ad nuptias Pelei & Tethidis Diſcordia ſola inuitata non eſſet, indignata aureum in conuiuium malum immiſit, ſic inſcriptum, ἡ καλὴ λαβέτω, id eſt, pulchra accipiat. Hinc de forma inter Venerem, Mineruam, & Iunonem orta contentio. Itúmque eſt ad Paridem iudicem, ex quo iudicio natum eſt illud malorum pelagus belli Troiani.* Belli Troiani origo

De diuerſis generibus belli, quæ poſt conditam ædem Concordiæ ſunt ſecuta.

CAP. XXVI.

PRæclarũ verò ſeditionibus obſtaculum, ædem Concordiæ teſtem cædis ſuppliciíque Gracchorum concionantibus opponendam putarunt. Quantũ ex hoc profecerint, indicant ſecuta peiora. Laborarunt enim deinceps concionatores non exemplum deuitare Gracchorũ, ſed ſuperare propoſitum. L.[a] Saturninus trib. plebis,[b] & C. Cęſar, Seruilius prætor, [c] & multò pòſt [d] Marcus Druſus, quorum omnium ſeditionibus cædes primò iam tunc grauiſſimæ, deinde ſocialia bella exarſerũt: quibus Italia vehemẽter afflicta, & ad vaſtitatem miſerabilem deſertionémque perducta eſt. [e]Bellũ deinde ſeruile ſucceſſit, & bella ciuilia: in quibus quæ prælia commiſſa ſint, quid ſanguinis fuſum, vt omnes ferè Italiæ gentes quibus Romanum maximè præpollebat imperium, tanquam ſæua barbaries domarentur. Iam ex pauciſſimis, hoc eſt, minus quàm ſeptuaginta gladiatoribus quemadmodum bellum ſeruile contractum ſit, ad quantum numerum & quàm acrem ferocémque peruenerit: quos ille numerus Imperatores populi Romani ſuperauerit, quas & quomodo ciuitates regionéſque vaſtauerit, vix qui hiſtoriam ſcripſerunt, ſatis explicare potuerunt. Neque id ſolum fuit ſeruile bellum, ſed & Macedoniam prouinciam prius ſeruitia depopulata ſunt, deinde Siciliam orámque maritimã. Quãta etiam & quã horrenda commiſerint primò latrocinia, deinde valida bella piratæ, quis pro magnitudine rerum valeat eloqui?

L. VIVES.

a SAturninus.} *Gn. Apuleius Saturninus trib. pleb. cùm rempub. legibus agrarijs turbaret, à C. Mario ſextum, & L. Valerio Flacco Coſ. quibus ſenatus dederat negotium, vt viderẽt, ne quid reſpub detrimenti caperet, occiſus eſt: cùm tamen legẽ ferret, vt Mario gratifi aretur.*

b Et C. Cæſar. } *Cæſar eſt additum, nec eſt in veteribus libris, ſed ſolùm C. Seruilius Glaucia prætor, qui cum Saturnino faciebat. Cicero in Bruto: Seditioſorum poſt Gracchos L. Apuleius Saturninus eloquentiſſimus viſus eſt. Magis ipſe tum & motu atque ipſo amictu capiebat homines, quàm aut dicendi copia, aut mediocritate prudentiæ. Longè autem poſt natos homines improbiſſimus C. Seruilius Glaucia ſed peracutus, & callidus, cum primíſque ridiculus. is cùm ex ſummis & fortuna & vita ſordibus in prætura conſul factus eſſet, ſi ra-*

Glaucia Saturninus

ſi rationem eius haberi liceret iudicatum eſſet. Nam & plebem tenebat, & æqueſtrem ordinem beneficio legis deuinxerat. Is prætor eodem die, quo Saturninus tribunus plebis, Mario & Flacco Coſſ. publicè eſt interfectus Hæc apud Ciceronem. Si quis tamen C. Cæſarem legi vellet, non erraret omnino. Sed tempora non congruerent. Nam hic, qui frater fuit L. Cæſa is concionibus ſuis populum Rom. mouit, eiúſque nimia cum Sulpitio trib. pleb. contentio cauſa fuit belli ciuilis Mariani. vt Pædianus memoriæ mandauit. hunc Cæſarem Cicero in Bruto ſcribit, ædilem curulem quotidie conciones habuiſſe.

c Et multò poſt. } Legendum, non multò poſt, nempe ſeptem annis: tot enim ſunt à Saturnino tribuno ad Liuium tribunum, id eſt, à Mario & Flacco Coſſ ad Flaccum & Herennium Coſſ.

d M.Druſus. } M. Liuius Druſus, de quo antè dixi, nobili genere, & ad dicendum paratus. ſuperbiſſimus omnium Rom. qui cùm à ſenatu vocaretur, ſenatum potius ad ſe venire iuſſit, & ſenatus paruit. Huius patrem ſenatus patronum appellauit. *Marc. Druſus*

e Bellum deinde ſeruile. } In Sicilia bellum ſeruile eſt excitatum ante ſociale ab Euno Syro quodam, qui ſe furore magnæ matris deûm correptum ſimulauit, ſexaginta milia hominum ſunt ab eo coacta, & prætores quatuor victi, caſtráque ab eis capta. Perpenna fugitiuos tandem obſeſſos vicit. Paulò pòſt Cleon Cilix alterum bellum ſeruile, in eadem inſula excitauit, ingentes conflatæ copiæ, & prætores ſicut antea victi, & caſtris exuti, bellum M. Aquilius confecit. In Italia bellum ſeruile à Spartaco & Chryſo motum, qui cum quatuor & ſeptuaginta gladiatoribus eo ludo Lentuli, qui erat Capuæ, profugerunt, quibus ſe ingens ſeruorum manus adiunxit. P. Varenum prætorem, & Claudium Pulchrum legatum, qui primi ipſis armati occurrêre, vicerunt. Deinde Chryſus cum ſuis copiis à Q. Vario prætore cæſus eſt. Spartacus, qui ſuperfuit, cum conſule Lentulo primùm, deinde cum L. Gellio, & Q. Ario prætore: poſt cum Caßio proconſule, & Gn. Manlio prætore proſperè conflixit. Ad poſtremum M. Craſſus prætor ipſum ſuperauit, exercitúmque eius deleuit. *Bellum ſeruile*

f Quanta etiam, &c. latrocinia. } Cilices piratæ mare infeſtum cùm redderent, miſſus eſt aduerſus eos P. Seruilius proconſul, qui Iſauros, & aliquot alias eorum vrbes expugnauit: quo digreſſo ipſi validiores inſurrexerunt, & ad Caietam vſque Miſſenum & Oſtiam cum magno Romanorum terrore & dedecore prædabũdi peruenere. Gn. Pompeius lege Gabinia imperator aduerſus eos creatus, toto mari intra quadraginta dies expulit. Liuius libro 99. & Cicero pro lege Manilia, L. Florus, & alij. *Bellum piraticum*

De bello ciuili, Mariano atque Syllano. CAP. XXVII.

Cvm verò Marius ciuili ſanguine iam cruentus, multis aduerſarum ſibi partium peremptis, victus vrbe profugiſſet, vix paululum reſpirante ciuitate, [a] vt verbis Tullianis vtar, ſuperauit poſtea Cinna cũ Mario. Tum verò clariſſimis viris interfectis, lumina ciuitatis extincta ſunt. [b] Vltus eſt huius victoriæ crudelitatem poſtea Sylla: nec dici quidem opus eſt, quanta diminutione ciuiũ, & calamitate reipublicæ. De hac enim vindicta quæ pernicioſior fuit quàm ſi ſcelera quę puniebantur, impunita relinquerentur, [c] ait & Lucanus:

Exceſſit medicina modum, nimiúmque ſecuta eſt
Quà morbi duxere manus: periere nocentes.
Sed cùm iam ſoli poſſent ſupereſſe nocentes,
Tunc data libertas odiis, reſolutáque legum
Frænis ira ruit.

Illo bello Mariano atque Syllano, exceptis his qui foris in acie ceciderunt, in ipſa quoque vrbe cadaueribus vici, plateæ, fora, theatra, templa completa ſunt: vt difficilè iudicaretur, quando victores plus funerum ædiderint, vtrum prius vt vincerent, an poſtea quia viciſſent. Cùm primum victoria Mariana, quando de exilio ſe ipſe reſtituit, exceptis paſſim quaqua verſum cædibus factis, caput Octauij conſulis poneretur in roſtris: Cæſar, & [d] Fimbria in domibus trucidarentur ſuis: [e] duo Craſſi pater & filius in conſpectu mutuo mactarentur: [f] Bebius & Numitorius vnco tracti ſparſis viſceribus interirent: [g] Catulus hauſto veneno, ſe manibus inimicorum ſubtraheret: [h] Merula flamen Dialis præciſis venis Ioui etiam ſuo ſanguine litaret. In ipſius autem Marij oculis continuò feriebantur, [i] quibus ſalutantibus dexteram porrigere noluiſſet.

L. VIVES.

a VT verbis Tullianis vtar } *H..c quæ ſequuntur. Superauit poſtea Cinna cum Mario. Tum verò clariſſimis viris interfectis, lumina ciuitatis extincta ſunt. Verba ſunt Ciceronis tertia Inuectiua in Catil. Quos interfecerint Cinna & Marius nos prolixè in tertia Syllana perſecuti ſumus: hi fuere duo fratres C. & L. Iulij Cæſares, Atilius Serranus, P. Lentulus, L. Craſſus, M. Antonius orator, Gn. Octauius, L. Cornelius, Merula flamen Dialis Coſ. L. Catulus, C. Arcarius, M. Bebius, Numitorius, Sex. Licinius.*

Interfecti à Mario & Cinna

b Vltus

b Vltus eſt huius.} *Verba ſunt adhuc Ciceronis eodem loco.*

c Ait & Lucanus.} *Libro ſecundo:*

Sylla quoque immenſis acceßit cladibus vltor:
Ille quod exiguum reſtabat ſanguinis vrbi,
Hauſit, dúmque nimis iam putrida membra recidit,
Exceßit medicina modum, nimiúmque ſecuta eſt
Quà morbi duxere manus.

d Fimbria.} *Fuit C. quidam Fimbria, quem Velleius Flauium nominat: hic partium fuit Marianarum, qui Troiam deleuit. Fuit alter C. Fimbria, ſed Licinius qui vixit cum Gracchis, peruenítque ad bella ciuilia, in quibus eſt occiſus intra penates ſuæ domus: quemadmodum & Cæſar, autor Florus. Huius Fimbriæ meminit in Claris oratoribus Cicero, quem ego puto fuiſſe illũ, qui iudex in contentione de viro bono pronunciare noluit. Cuius rei autor eſt Cicero in 3. Offic. & Valerius libro 7.* C. Fimbria. Licinius

e Duo Craſſi.} *Filius ab equitibus Fimbriæ ſatellitis Cinnæ eſt occiſus. Pater ne in poteſtatem hoſtium veniret, manum ſibi intulit.*

f Bebius.} *Hic ferarum ritu inter manus carnificum, ſine ferro diſcerptus eſt. Lucanus libro ſecundo:* Bebius

Vix te ſparſum per viſcera Bebi
Innumeras inter carpentis membra coronæ
Diſcerpſiſſe manus.

g Catulus hauſto veneno.} *L. Luctatius Catulus collega fuerat Marij in quarto eius conſulatu bello Cymbrico, ambóque de Cymbris triumpharant. Pro hoc cùm apud Marium totus ſenatus ſupplex deprecaretur, Marius nihil aliud quàm moriendũ eſſe reſpondit. Itaque Catulus vbi hoc Marium dixiſſe reſciſſet, accenſis carbonibus ſe ſuffocauit. Dubium an hauſtis prunis, vt Portia Bruti coniunx: an fumo in cubiculo vbique occluſo & recens gypſo incruſtato. Nam ea res letalis eſt, niſi certa remedia adhibeantur. Sunt qui hauſiſſe illum venenum putent, vt hîc Auguſtinus.* Luctatius Catulus

h Merula flamen Dialis.} *Hic ſibi in cella Iouis venas præcidit.*

i Quibus ſalutantibus.} *Illud erat ſignum, quod Marius militibus dederat.*

Qualis fuerit Syllana victoria vindex Marianæ crudelitatis.

CAP. XXVIII.

SYllana verò victoria ſecuta huius videlicet vindex crudelitatis, poſt tantũ ſanguinem ciuiũ quo fuſo comparata fuerat, finito iam bello inimicitiis viuentibus crudelius in pace graſſata eſt. Iam

etiam poſt Marij maioris priſtinas ac recentiſſimas cædes additæ fuerant aliæ grauiores[a] à Mario iuuene atque Carbone earundem partium Marianarum. Qui Sylla imminente non ſolùm victoriam , verùm etiam ipſam deſperantes ſalutem,cuncta ſuis alieníſque cædibus impleuerunt. Nã præter ſtragem latè per diuerſa diffuſam,obſeſſo etiam ſenatu, de ipſa curia tanquam de carcere producebantur ad gladium. [b]Mutius Scæuola pontifex quoniam nihil apud Romanos tẽplo Veſtæ ſanctius habebatur,aram ipſam amplexus, occiſus eſt:[c]ignémque illum qui perpetua cura virginum ſemper ardebat,ſuo penè ſanguine extinxit.Vrbem deinde Sylla victor intrauit:[d]qui in villa publica,non iam bello,ſed ipſa pace ſęuiente ſeptem milia peditum vndecunque inermia , non pugnando,ſed iubendo proſtrauerat.In vrbe autem tota quẽ vellet Syllanus quiſque feriebat. Vnde tot funera numerari omnino non poterant,[e]donec Syllæ ſuggereretur ſinendos eſſe aliquos viuere,vt eſſent quibus poſſent imperare qui vicerant.Tunc iam cohibita quæ hac atque hac paſſim furibunda ferebatur licentia iugulandi,[f] tabula illa cum magna gratulatione propoſita eſt , quæ hominum ex vtroque ordine ſplendido,equeſtri ſcilicet atque ſenatorio , occidendorum ac proſcribendorum duo milia continebat : contriſtabat numerus,ſed conſolabatur modus.Nec quia tot cadebant, tantum erat mœroris,quantum lætitiæ , quia cæteri non timebant.Sed in quibuſdam eorum,qui mori iuſſi erant, etiam licet ipſa crudelis cæterorum ſecuritas,genera mortiũ exquiſita congemuit.[g]Quendam enim ſine ferro laniãtium manus diripuerunt:immanius homines hominem viuum , quàm beſtiæ ſolent diſcerpere cadauer abiectum.[h]Alius oculis effoſſis & particulatim membris amputatis , in tantis cruciatibus diu viuere:vel potius diu mori coactus eſt. [i] Subhaſtatæ ſunt etiam tanquam villę quædam nobiles ciuitates.Vna verò velut vnus reus occidi iuberetur,ſic tota iuſſa eſt ciuitas trucidari.Hæc facta ſunt in pace poſt bellum,non vt acceleraretur, obtinenda victoria,ſed ne contemneretur obtenta. Pax cum bello de crudelitate certauit,& vicit. Illud enim proſtrauit armatos,iſta nudatos.Bellum erat vt qui feriebatur, ſi poſſet, feriret:pax autem vt qui euaſerat,viueret,ſed vt moriens non repugnaret.

L. VIVES.

a A Mario iuuene.} *Hic fuit Marij ſenioris filius, qui conſul cum Gn. Carbone fuit ante annos vigintiquinque per vim factus, qui vna ſignificatione literarum Damaſippum prætorem ſatellitem ſuum iuſſit quicquid erat in vrbe patritiorum interficere, bonúſque & diligens ſatelles iuſſa domini ſedulò executus eſt: nam ſpecie conſulendi contracto ſenatu, patritios omnes interemit.* Marij filius

b Mutius Scæuola. } *Liuius lib. 87. Lucanus verò lib. 2. à Mario ſeniore videtur ſcribere Scæuolam interfectum. Hiſtorici à Mario iuuene tradunt.* Scæuola

c Ignémque illum } *Imitatio Lucani:*

Ante ipſum penetrale deæ, ſempérque calentes
Mactauere focos: parum ſed feſſa ſenectus
Sanguinis effudit iugulo, flammíſque pepercit.

d Qui in villa publica. } *Apud Liuium & Florum eſt, in via publica, & Liuius octo milia ponit. Apud autorem libelli De viris illuſtribus eſt, in villa publica: & numerus eſt nouem milium.*

e Donec Syllæ. } *Hoc Syllæ à Q. Catulo dictum putant Eutropius & Oroſius. Alij à C. Metello iuuene freto affinitate, & ex calore ætatis audaci. Sunt qui, vt Plutarchus refert, à Fuſidio aſſentatore Syllæ. Idem Florus, etſi apud Plutarchum Offidius pro Fuſidio legatur, ſed mendæ eiuſmodi apud illum autorem, vel ipſius, vel interpretum, vel librariorum culpa ſanè non paucæ. Apud Florum & Oroſium Furſidius. Huius Fuſidij meminit Saluſtius in Oratione Lepidi conſulis.*

f Tabula. } *Tabula proſcriptionis, vt certus numerus occidendorum deſignaretur, vt ſciret quiſque victurus ne an moriturus eſſet. Proſcriptos licebat occidere, eorum bona diuidebantur, & pars cedebat Syllæ, pars percuſſori. Filij priuati hæreditate etiam petere honores lege Syllæ prohibebantur. Tunc primùm tabula proſcriptionis eſt Romæ viſa.*

g Quendam enim ſine ferro Bebium. } *Hic fuit Bebius Marianus: alter, de quo modò diximus, fuit Syllanus. Eodem genere fati ambo perierunt. Nam Syllani vt ſe de Marianis eadem ratione crudelitatis, qua illi vſi fuerant, vindicarent: idem Mariano Bebio fecerunt, quod ſuo erat factum à Marianis. Vtriuſque Bebij meminit Florus.* Bebij diſcerpti

h Alius oculis. } *M. Marius Gratidianus C. Marij propinquus. Hanc crudelitatem exercuit L. Catilina ad buſtum L. Catuli in* Marij Gratidiani mors

Mario homine gratioſiſſimo, qui tribunus plebis & bis prætor fuerat, vt Q. Cicero in Paræneſi ad fratrem M. ſcribit. Primum enim brachia illi & crura fregit, aures deinde, linguam & naſum præſecuit, oculos defodit, poſtremò capite truncauit.

Subhaſtare i Subuaſtatæ ſunt etiã.} *In codice Laurini legitur, ſubhaſtatæ, haud dubiè congruentius hiſtoriæ. Florus: Municipia Italiæ ſplendidiſſima ſub haſta venierunt, Spoletum, Interamna, Præneſte, Fluentia. Nam Sulmonem vetus oppidum ſocium atque amicum, facinus indignum, nõdum expugnatum, vt obſides iure belli, & modo morte damnati duci iubentur: ſic damnatam ciuitatem iuſſit Sylla deleri. Hæc apud Florum libro tertio. Liuius lib. 88. Præneſtinos omnes inermes iuſſos eſſe a Sylla interimi ſcribit. Porrò ſubhaſtare vocabulum fuit ætatis Auguſtini, quo vtuntur Cæſares illorum temporum Theodoſius & Archadius. C. De reſcind. vend.*

De comparatione Gothicæ irruptionis cum eis cladibus, quas Romani vel à Gallis, vel à bellorum ciuilium autoribus acceperunt.

CAP. XXIX.

QVæ rabies exterarum gentium, quę ſæuitia barbarorum, huic de ciuibus victoriæ ciuium comparari poteſt? Quid Roma funeſtius, tetrius, amariúſque vidit? Vtrum olim Gallorũ, & paulò ante Gothorum irruptionem, an Marij & Syllæ, aliorúmque in eorum partibus virorum clariſſimorum, tanquam ſuorum luminum in ſua membra ferocitatem? Galli quidem trucidauerunt ſenatum, quicquid eius in vrbe tota, præter arcem Capitolinam, quæ ſola vtcũque defenſa eſt, reperire potuerunt. Sed in illo colle conſtitutis, auro vitam ſaltem vendiderunt, quam & ipſi ferro rapere non poſſent, poſſent tamen obſidione conſumere. Gothi verò tam multis ſenatoribus pepercerunt, vt magis mirũ ſit, quòd aliquos peremerunt.[a] At verò Sylla viuo adhuc Mario ipſum Capitolium quod à Gallis tutum fuit, ad decernendas cædes victor inſedit. Et cum fuga Marius eſſet elapſus ferocior cruentiórq; rediturus, iſte in Capitolio per ſenatus etiã conſultum, tam multos vita rebúſque priuauit. Marianis autem partibus Sylla abſente quid ſanctum cui parcerent fuit, quando Mutio ciui, ſenatori, pontifici, aram ipſam vbi erant, vt aiunt, fata Romana miſeris ambienti amplexibus non pepercerunt?[b] Syllana porrò tabula illa poſtrema, vt omittamus alias innumerabiles mortes, plures iugulauit ſenatores quàm Gothi vel expoliare potuerunt.

L. VI.

L. VIVES.

a AT verò Sylla.} *In prima victoria de Mario cùm per ſenatuſconſultum Sulpitium, Marios, & alios inimicos ſuos hoſtes reipublicæ curauit declarari.*

b Syllana porrò tabula.} *Plutarchus in Sylla, ter eum intra paucos dies proſcriptionum diuerſas tabulas propoſuiſſe ſcribit.*

De connexione bellorum, quæ aduentum Chriſti plurima & grauiſſima præceſſerunt.

CAP. XXX.

QVa igitur fronte, quo corde, qua impudentia, qua inſipientia, vel potius amentia, illa vel diis ſuis non imputant, & hęc noſtro imputāt Chriſto? Crudelia bella ciuilia omnibus bellis hoſtilibus, autoribus etiam eorum fatētibus amariora: quibus illa reſpublica nec afflicta, ſed perdita omnino iudicata eſt, longè ante aduentum Chriſti exorta ſunt, & ſceleratarum concatenatione cauſarum à bello Mariano atque Syllano [a] ad bella Sertorij [b] & Catilinæ, quorum à Sylla fuerat ille proſcriptus, ille nutritus: [c] inde ad Lepidi & Catuli bellum, quorum alter geſta Syllana reſcindere, alter defendere cupiebat. [d] inde ad Pōpeij & Cæſaris, quorum Pompeius ſectator Syllæ fuerat, eiúſque potentiam vel æquauerat, vel iam etiam ſuperauerat. [e] Cæſar autem Pōpeij potētiam non ferebat, ſed quia nō habebat, quam tamen illo victo interfectóq; tranſcendit. [f] Hinc ad alium Cæſarem, qui pòſt Auguſtus appellatus eſt, peruenerunt, quo imperāte natus eſt Chriſtus. Nam & ipſe Auguſtus cū multis geſſit bella ciuilia, & in eis etiam [g] multi clariſſimi viri perierunt, inter quos [h] & Cicero diſertus ille artifex regēdæ reipublicę, Pompeij quippe victorem [i] Caium Cæſarem, qui victoriā ciuilem clementer exercuit, ſuíſque aduerſariis vitam dignitatémque donauit? tanquam regni appetitorem, quorundam nobilium coniuratio ſenatorum velut pro reipublicæ libertate in ipſa curia trucidauit. [k] Huius deinde potētiam multū moribus diſpar, vitiis omnibus inquinatus atq; corruptus, affectare videbatur Antonius, cui vehementer pro eadem illa velut patriæ libertate Cicero reſiſtebat. [l] Tunc emerſerat mirabilis indolis adoleſcēs ille alius Cæſar, illius Caij Cęſaris filius adoptiuus: qui, vt dixi poſtea appellatus eſt Auguſtus. Huic adoleſcenti Cæſari, vt eius potentia contra Antonium nutriretur, Cicero fauebat: ſperans eum depulſa & oppreſſa Antonij do-

minatione inſtauraturũ reipublicæ libertatem, [m] vſque adeò cæcus atque improuidus futurorum, vt ille ipſe iuuenis, cuius dignitatem ac poteſtatem fouebat, & eundem Ciceronem occidendum Antonio quadam quaſi cócordiæ pactione permitteret, & ipſam libertatem reipublicæ, pro qua multum ille clamauerat, ditioni propriæ ſubiugaret.

L. VIVES.

Sertorius a AD bella Sertorij.} *Q. Sertorius Mirſinius, Marianis rebus per ignauiam ducum ruentibus cum exercitu, quem ductabat, per loca aſpera ac difficilia in Hiſpaniam ſe recepit, vbi bellum aduerſus duces Syllanos ſtrenuè geſſit. Ad vltimum fractus à Pompeio Magno proditione ſuorum M. Perpennæ, Antonij, & aliorum cœnans confoſſus eſt, magnus dux, & cuilibet veterum, ſi materia melior clariórque affuiſſet, comparandus.*

Catilina b Et Catilinæ.} *Catilina partium fuit Syllanarum, quo vſus eſt Sylla in multis occidendis carnifice. Hic poſtea cum pleriſque patritiis coniurauit aduerſus patriam: à Cicerone & C. Antonio Coſſ. oppreſſus eſt.*

Lepidus Catulus c Inde ad Lepidi & Cat.} *M. Aemilio Lepido, Q. Luctatio Catulo Coſſ, Sylla deceſſit, ſepultúſque eſt in campo Martio. In eius funere de componenda repub. & actis Syllæ reſcindendis inter duos conſules vſque ad iurgia eſt progreſſum. Inde Lepido volente vt proſcripti à Sylla reducerentur, eíſque ſua redderentur bona Catulus contradicebat cum ſenatu, non quod iniquum hoc eſſet, ſed quòd videbant initium eſſe tumultus, qui nullo tempore eſſet futurus grauior, quàm tunc, cùm afflicta reſpublica recreari & reſpirare videretur. Ita ex diſſenſione ad arma ventum eſt. Gn. Pompeius & Q. Catulus armato exercitu cum Lepido conſeruerunt manus, eúmque leui prælio ſuperatum copiis omnibus exuerunt, reditúmque eſt in vrbem ſine tumultu, & iis quæ bellum ſequi ſolent. Victoria fuit moderatiſſima, armáque ſtatim poſita.*

Gn. Pompeius d Inde ad Pompeij & Cæſaris.} *Gn. Pompeius magnus Gn. Pōpeij Strabonis filius, Syllæ ex Aſia venienti cum tribus legionibus, quas in agro Piceno collegerat, occurrit: magnóque vſui & momento ad victoriam Syllæ fuit. Idcirco eum Sylla inter præcipuos habere amicos, illi res maximas commendare, reliquias belli ciuilis in Sicilia, Africa, Italia, & Hiſpania confecit. Triũphauit bis eques Romanus, antequam eſſet ſenator. Piratas ingenti fœlicitate & celeritate domuit. Mithridatem & totum Orientem vicit, de quis gentibus tertium triumphum duxit ſpecioſiſſimum, maximáſque opes eſt nactus, & ſummam in republica autoritatem, potentiámque, ſed ciuilem, quæ omnia*

nia fuſius in Pompeio fugiente perſecutus ſum. Ad extremum bellum ciuile à Cæſare motum geßit pro republica, in quo victus ad opes Ptolemæi pueri pupilli ſui confugit, in cuius regno à miniſtris regis occiſus eſt, vt victori Cæſari gratificarentur.

e Cæſar autem Pompeij.} *C. Iulius Cæſar, Lucij filius fuit, cuius amita Iulia C. Mario nupſit huic conſuli ſenatus opera Pompeij Galliam prouinciam in quinquennium decreuit: quo tranſacto, alterum quinquennium ei eſt additum, autoribus Pompeio & Craſſo conſulibus: quo decennio totam Galliam Cæſar ſubegit: eúmque Pompeium plus in republica poſſe indignaretur, nactus alias cauſas belli, arma in patriam induit. Lucanus in primo:* *Iulius Cæſar*

Nec quenquam iam ferre poteſt, Cæſárve priorem,
Pompeiúſve parem.

Suetonius in Cæſare caput ſcribit De cauſis belli ciuilis Pompeiani. Verùm Pompeio mortuo dictaturam perpetuam Cæſar inuaſit: omniáque in republica arbitratu ſuo diſpoſuit regio more. De hoc ciuili bello ſcripſere Cæſar ipſe in Commentariis, Plutarchus in Vitis diuerſorum, Appianus in Bellis ciuilibus, L. Florus, Oroſius, Eutropius, & Cicero multis locis & explicatius, quippe qui bello interfuit non poſtrema & ipſe pars.

h Hinc ad alium Cæſarem.} *C. Octauius filius fuit Gn. Octauij prætorij viri & Actiæ. Actia filia Actij Balbi & Iuliæ Cæſaris ſororis. Hunc C. Octauium Cæſar heredem poſteriore teſtamento ſcripſit ex dodrante: vt Suetonius narrat, quem & ferre nomen iußit. Ad eum poſt Cæſarem interfectum multi veterani propter nomen auunculi conuenere, quibus, Cicerone autore, partes ſenatus contra M. Antonium defendit adhuc adoleſcens: quem & vicit, & compulit in Galliam vlteriorem ad M. Lepidum fugere, cum quo rediens triumuiratum ex fœdere conflauit: hoc eſt, internecionem reipublicæ. Triumuiri fuerunt M. Antonius, M. Lepidus, C. Octauius Cæſar. Inter conuenta erat, vt M. Antonius ſineret auunculum ſuum Sextum Iulium Cæſarem proſcribi: M. Lepidus fratrem ſuum Lucium: Octauius Ciceronem, quem patris colebat loco. Idque poſtulatum eſt ab Antonio, quòd orationibus illius hoſtis eſſet à ſenatu iudicatus. Ex illis tribus præcipuis viris ſolus Cicero ab Antonij ſatellitibus eſt occiſus, alij euaſerunt. Bellauit deinde Octauius cum Caßio & Bruto, adiuuante collega M. Antonio, illóſque opera Antonij in Philippicis campis vicit: deinde cum L. Antonio triumuiri fratre, quem ad deditionem Peruſiæ compulit. Hinc cum Sex. Pompeio Magni filio, quem priuauit claſſe, cum M. Lepido triumuiro, quem triumuiratu* *C. Octauius* *Triumuiratus*

exuit. Poſtremò cum M. Antonio triumuiro ad Actium, quem & vicit: ſolúſque ſuperfuit Imperator populi Romani ciuilibus omnibus confectis bellis, Auguſtúſque à Valerio Meſſala oratore nomine ſenatus & pop. Rom ſalutatus eſt. Imperij huius anno quadrageſimo-quarto à condita Roma decl j. feſta vndique terra marique parta pace, quietis tranquilliſque vniuerſo genere rebus, in Bethleem Iudæ natus eſt Ieſus Chriſtus, naturæ princeps, & conditor, rex regum, & dominus dominantium.

g Multi clariſſimi.} *Triumuiri longè plures omnis ſexus & ordinis proſcripſerunt, quàm Sylla. hos tres Iuuenalis Satyrico naſo Syllæ diſcipulos appellat, magiſtrúmque proſcribendi arte viciſſe ſignificat.*

Ciceronis mors h Et Cicero diſertus ille artifex.} *Tres & ſexaginta natus annos interijt, vt Liuius & Aufidius Baſſus computant. De cuius morte ſi quis variorum videre ſententias deſiderat, habet apud Senecam libro primo Suaſoriarum. Diſertum artificem appellat Auguſtinus, quòd lingua velut clauo nauem reipublicæ moderaretur, & ageret quò vellet. Vnde & ille verſiculus ab eo ſuorum factorum conſcio vſurpatus, qui inimicos malè momordit: Cedant arma togæ, concedant laurea linguæ. Plinius ſenior eum ſalutans: Salue, inquit, primus in toga triumphum, linguæq; lauream merite.*

C. Cæſar i C. Cæſarem.} *M. & D. Brutus, C. Caſſius, & alij ad lx. ſenatores in eum conſpirauerunt, ac Idibus Martiis in curia Pompeiana pugionibus confoderunt.*

Marc. Antonius k Huius deinde potentiam.} *Conſul tunc erat M. Antonius cum P. Cornelio Dolabella. Antonius exercitibus occupatis ſummum in republica imperium & dominatum affectabat, quem repulit primum ſuis orationibus Cicero: deinde triumuir eſt factus, vt dixi. Hiſtoriam belli Antoniani nemo hiſtoricus melius poteſt perſequi quàm Cicero in Philippicis fecit.*

l Tunc emerſerat.} *Cicero authoritate & eloquentia ſua Cæſarem Octauium adoleſcentem, Hircium & Panſam conſules in Antonium armauit.*

Brutus m Vſque adeò cæcus.} *Satis erat Cicero à M. Bruto admonitus, ne nimium potentiam Octauij aleret, néve plus æquo puerili fideret ingenio, quamlibet bono: poſſe immodica fortuna mutari, & inſoleſcere. Grauiſſimæ duæ epiſtolæ Bruti, altera ad Ciceronem ipſum, altera ad Atticum de ea ipſa re adhuc extant, quæ planè virile illud & prudentiæ plenum M. Bruti pectus indicant, & ferè aperiunt. Tameiſi Ciceronem non adeò ſtupidum crediderim, quin vt alia permulta occul-*

occultiora, ita & in hoc animo & cogitatione præuiderit. Quòd & ſignificauit ſæpenumero amicis verbo illo toties ab ipſo vſurpato: Cæſarem Octauium laudandum, ornandum, tollendum Cuius meminit Velleius, & D. Brutus in quadam epiſtola ad Ciceronem.

Quòd impudenter præſentia incommoda Chriſto imputent, qui deos colere non ſinuntur, cùm tantæ clades eo tempore quo colebantur extiterint. CAP. XXXI.

DEos ſuos accuſent de tãtis malis, qui noſtro Chriſto ingrati ſunt de tantis bonis. Certè quando illa mala fiebant, calebant aræ numinum, [a] Sabæo thure ſertíſque recentibus halabant: clarebant ſacerdotia, fana renidebant, ſacrificabatur, ludebatur, furebatur in templis: quando paſſim tantus ciuium ſanguis à ciuibus, non modò in cæteris locis, verùm inter ipſa quoque deorum altaria fundebatur. [b] Non elegit templum, quò confugeret Tullius: quia fruſtra elegerat Mutius. Hi verò qui multò indignius inſultant Chriſtianis temporibus, aut ad loca Chriſto dicatiſſima confugerunt, aut illuc eos vt viuerent etiam ipſi barbari deduxerunt. Illud ſcio, & hoc mecum quiſquis ſine ſtudio partium iudicat, facillimè agnoſcit: vt omittam cætera, quę multa commemoraui, & alia multò plura, quę commemorare longum putaui, ſi humanum genus ante bella Punica reciperet Chriſtianam diſciplinam, & conſequeretur rerum tanta vaſtitatio, quanta illis bellis Europam Africámque contriuit: nullus talium, quales nunc patimur, niſi Chriſtianę religioni illa mala tribueret. Multò autem minus eorum voces tolerarentur, quantum attinet ad Romanos, ſi Chriſtianę religionis receptionem & diffamationem, vel irruptio illa Gallorum, vel Tiberini fluminis, igniúmque illa depopulatio, vel quod cuncta mala præcedit, bella illa ciuilia ſequerentur. Mala etiam alia, quę vſque adeò incredibilia acciderunt, vt inter prodigia numerarentur, ſi Chriſtianis temporibus accidiſſent, quibus ea niſi Chriſtianis hominibus tanquàm crimina obiicerent? Omitto quippe illa, quæ magis fuerunt mira quàm noxia, [c] boues locutos, infantes nondum natos de vteris matrum quædam verba clamaſſe, [d] volaſſe ſerpentes, [e] fœminas & gallinas, & homines in maſculinum ſexum fuiſſe conuerſas: & cętera huiuſmodi quę in eorum libris, non fabuloſis, ſed hiſtoricis ſeu vera ſeu falſa ſint, non inferunt hominibus perniciem, ſed ſtuporem. [f] Sed & cùm

pluit terra,[g] cùm pluit creta,[h] cùm lapidibus, non vt grando appellari ſolet hoc nomine,[i] ſed omnino lapidibus. Hæc profecto etiam grauiter lædere potuerunt. Legimus apud eos [k] Ætneis ignibus ab ipſo montis vertice vſque ad littus proximum decurrẽtibus ita feruiſſe mare, vt rupes exurerentur, & pices nauium ſoluerentur. Hoc vtique non leuiter noxium fuit, quamuis incredibiliter mirum.[l] Eodem rurſus æſtu igniũ tanta vi fauillæ ſcripſerunt oppletam eſſe Siciliam, vt [m] Catinenſis vrbis tecta obruta & oppreſſa diruerent, qua calamitate permoti miſericorditer[n] eiuſdem anni tributum ei relaxauere Romani.[o] Locuſtarum etiã in Africa multitudinem prodigij ſimilem fuiſſe, cùm iam eſſet populi Romani prouincia, literis mandauerunt: conſumptis enim fructibus foliiſque lignorum, ingenti atque inæſtimabili nube in mare dicunt eſſe deiectam. Qua mortua reditáque littoribus atque hinc aëre corrupto, tantam ortam peſtilentiam dicunt, vt [p] in ſolo regno Maſiniſſæ [q] octingenta hominum millia periſſe referantur, & [r] multò amplius in terris littoribus proximis: tunc Vticæ [ſ] ex triginta milibus iuniorum quę ibi erant, decem remãſiſſe confirmant. Talis itaque vanitas qualem patimur eíque reſpondere compellimur: quid horum non Chriſtianæ religioni tribueret, ſi temporibus Chriſtianis videret? Et tamen diis ſuis non iſta tribuunt: [t] quorum ideo cultum requirunt, ne iſta vel minora patiantur, cùm ea maiora pertulerint à quibus antea colebantur.

L. VIVES.

Sabæi a SAbæo.} *Sabæi populi ſunt iuxta Syriam & Arabiam, apud quos naſcitur thus, Vergilius:*

India mittit ebur, molles ſua thura Sabæi.

Seruius Sabæos nominato ait à σέβεσθαι, quod eſt colere: quia thure quod apud eos naſcitur, deos placamus.

b Non elegit templum. *Obiit in Formiano ſuo, cùm tentata nauigatione trans mare ad Brutum, tempeſtate repulſus eſſet.*

Boues locuti. c Boues locutos. } *Frequentiſsimè in Prodigiis apud hiſtoricos, vt bello Punico ſecundo Q. Fabio Maximo quartùm, & M. Marcello iij. Coſ. quo eodem anno Spoleti ex muliere vir eſt factus, & Marucia infans in vtero iò triumphe clamauit. Autor Liuius lib. 24. Locuta & bos bello Antiocheno, Roma caue tibi, & bello ciuili Antoniano, bos vrgenti ſe in opere dixit, non defuturum frumentum, ſed homines qui illud ederent, & aliâs ſæpiſsimè.*

d Vo-

d Volaſſe ſerpentes.} *In Libyæ ſolitudinibus ſerpentes ſunt pluri-mæ volucres: quæ Africo vento in agrum Aegyptium cum magna indigenarum pernicie ſe effundunt. Idcirco Cicero Ibem ab illis cultum hominibus ſcribit, quòd hoc animal eam peſtem ab Aegypto auertat. Idem Herodotus in Euterpe.* *Volantes ſerpentes*

e Fœminas & gallinas & homines.} *Sexus mutatos, ex fœminis hominibus viros factos, ex gallinis gallos & gallinaceos. Mendum nullum eſt in ſcriptura admoneo, quandoquidem vim coniunctionis noſter interpres parum intelligens, parum rectè ſic legi putat: Fœminas & gallinas, & homines: tum etiam quòd fœminam non poſſe ad alia animalia pertinere exiſtimat, quàm ad homines: & homines eſſe tantummodo virilis ſexus: ideo ſic explicat fœminas conuerſas in homines: id eſt, in viros, inquit. En quales homines venerabatur, ſeculum prius: quinam ſumebant ſibi veteres autores enarrandos, cùm nondum ſcirent homines etiam ad mulieres pertinere, & fœminas de brutis quoque animalibus dici? Et miramur tam corruptas nos artes omnes à patribus accepiſſe? Miremur potius cùm tale hominum genus in illas inuaſerit, nos aliquas omnino accepiſſe. Porrò hanc ſexus mutationē. Plin. lib. 7. non eſſe fabuloſam dicit: & aliquot teſtimonia affert. ſuámque fidem interponit, quòd teſtificari ſe quæ viderit, aiat. Et profectò conſideranti mihi rationem ſexuum, difficile videtur ex mare fieri fœminam. Contrà fieri, non item. nam retrahere naturam virile membrum intrinſecus facere, que ex eo locos fœmineos difficillimum eſt: expellere verò locos foras, peníſque in modum deformare, & ſi rarum, fieri tamen poteſt, facilius quàm credatur.* *Fœminas de brutis dici*

f Sed & cum pluit.} *Terra pluiſſe idque non ſemel aut iterum rerum ſcriptores tradunt. Liuius, & Iulius Obſequens, & alij.*

g Cum pluit creta.} *Obſequens in prodigiis, Q. Metello, Tullio Didio Coſ. creta candida pluit.*

h Cùm pluit lapides.} *Neque hoc rarum. Primùm poſt conditam Romam, Tullo hoſtilio rege contigit quod vix credibile videbatur: poſtea toties, vt nulli mirum iam eſſet: ocioſum ſit in re creberrima exempla afferre.*

i Sed omnino vel terræ.} *Antiqui libri ſic habent: Sed omnino lapidibus: hæc profectò, &c.*

k Ætneis ignibus.} *Aetna mons eſt in Sicilia Vulcano ſacer, qui per noctem flammas euomuit per hiatum ſtadiorum xx. quem craterem vocant: quos duos eſſe vult Solinus in Polyhiſtore. dictus ſic vel ab Aetna filio Bria rei Cyclopis, vel ab Aetna filia Cœli & Terræ, quam alij Thaliam vocant, quemadmodum Seruius dicit.* *Aetna mõs*

Hunc montem Vergilius deſcripſit longo carmine. Ouidio ſunt qui attribuant. Seneca Ouidium à deſcribendo Aetna deterritum refert, quòd illum à Vergilio iam ſciret cantatum. Cornelij Seueri putant eſſe nonnulli. Exundat ſæpe incendiis vicinis agris gentibúſque noxiis. Sic Gn.Seruilio Cæpione, & C.Lælio Coſ. Tum Seruio Flacco & Q. Calphurnio Coſ.hoc quod Auguſt, hîc narrat contigit, M. Aemilio, L. Aurelio Coſ. Obſequens: Aetna mons terræ motu ignes ſuper verticem latè diffudit, & ad inſulam Liparas mare efferbuit, & quibuſdam aduſtis nauibus vapore pleroſque nauales exanimauit. Piſcium vim magnam exanimem diſperſit, quos Liparenſes auidius epulis appetentes contaminatione ventris conſumpti ſunt: ita vt noua peſtilentia vaſtarentur inſulæ. Hactenus verba ſunt Iulij. Accidit iſtud paulò ante ſeditionem C. Gracchi, Oroſius addit multos mortales incendio abſumptos, coactóſque eſſe deſertis ſuis quàm longiſſimè aufugere.

l Eodem rurſus affectu.} *Oroſius lib.5.capite 12.*

m Catinenſis vrbis.} *Alibi Catanenſis, idem eſt.illa enim ciuitas & Catana & Catina dicitur, etſi Catina ſit etiam in Hiſpania, & in Arcadia. Plin.lib.3. Mons Aetna nocturnis mirus incendiis, crater eius patet ambitu ſtadiorum xx. fauilla Tauromininm & Catanem vſque peruenit feruens.* *Catina*

n Eiuſdem anni.} *Oroſius decem annorum tributum à ſenatu eis remiſſum eſt autor.*

o Locuſtarum etiam in Africa.} *Liuius lib.9. Oroſius, Eutropius, Iulius Obſequens, contigit etiam ante ſeditionem C.Gracchi, P.Plautio Hiſpeo, M. Fuluio Flacco Coſ.*

p In ſolo regno Maſiniſſę.} *An potius Micipſæ filij eius. nam Maſiniſſa iam obierat. Sed dici poteſt Maſiniſſæ regnum, quòd illud ei pro maximis meritis populus Romanus dedit.*

q Octingenta hominum milia.} *Sic Oroſius, qui & regnum Micipſæ nominat. Obſequens dcccc. hominum milia in vniuerſum ſcribit fato deceſſiſſe. Eutropius tametſi non bonus admodum computator, ſic inquit: Qua peſtilentia in Numidia dcccc. milia hominum, circa Carthaginem verò cc. M. Romanorum verò militum, qui ibi ad præſidium erant xxx. M. extincta ſunt. eadem penè Oroſius, niſi quòd pro nongentis octingenta ponit.*

r Multò amplius in terris.} *Diuerſum ſcribunt hiſtorici quos legimus, niſi Auguſtinus alios autores ſit ſecutus, vel oratorio modo inflexerit hiſtoriam ad ſuam vtilitatem. Quod licere fieri Cicero ſub perſona Attici docet in Bruto; & ab ipſo Cicerone nonnunquam eſſe factum*

factum, & nos interdum in eius orationibus deprehendimus, & Aſconius Pedianus annotauit.

ſ Ex triginta milibus virorum.} *Veteres libri habent, iuniorum: certè de militibus eſt intelligendum, qui Vticæ relicti erant præſidium Africæ.*

t Quorum ideo cultum.} *Legendum, quorum ideo cultum requirunt, ne iſta vel minora.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER QVARTVS.

De his quæ primo volumine diſputata ſunt.

CAP. I.

De ciuitate Dei dicere exorſus, prius reſpondendum putaui eius inimicis, qui terrena gaudia conſectantes, rebúſque fugacibus inhiantes, quicquid in eis triſte, miſericordia potius admonentis Dei quàm punientis ſeueritate patiuntur, religioni increpitant Chriſtianæ, quæ vna eſt ſalubris & vera religio. Et quoniam cùm ſit in eis etiam vulgus indoctum, velut doctorum autoritate in odium noſtrum grauius irritantur, exiſtimantibus imperitis, ea quæ ſuis temporibus inſolitè acciderunt, per alia retro tempora accidere non ſolere. Eorúmque opinionem, etiam iis qui eam falſam eſſe nouerunt, vt aduerſum nos iuſta murmura habere videantur, ſuæ ſcientiæ diſſimulatione firmantibus: de libris quos autores eorum ad cognoſcendam præteritorum temporum hiſtoriam memoriæ mandauerunt,

longè aliter eſſe quàm putant, demonſtrandum fuit: & ſimul docendum, deos falſos quos vel palàm colebant, vel occultè adhuc colunt, eos eſſe immundiſſimos ſpiritus & malignißiſſimos ac fallaciſſimos dæmones: vſque adeò vt aut veris, aut fictis etiam ſuis tamen criminibus delectentur, quæ ſibi celebrari per ſua feſta voluerunt: vt à perpetrandis damnabilibus factis humana reuocari non poſſit infirmitas, dum ad hæc imitanda velut diuina præbetur autoritas. Hæc non ex noſtra coniectura probauimus, ſed partim ex recenti memoria, quia & ipſi vidimus talia ac talibus numinibus exhiberi: partim ex literis eorum, qui non tanquàm in contumeliam, ſed tanquàm in honorem deorum ſuorum iſta conſcripta poſteris reliquerunt: ita vt vir doctiſſimus apud eos Varro, & grauiſſimæ autoritatis, cùm rerum humanarum atque diuinarum diſpartitos faceret libros, alios humanis, alios diuinis pro ſua cuiuſque rei dignitate diſtribuens, non ſaltem in rebus humanis, ſed in rebus diuinis poneret ludos ſcenicos: cùm vtique ſi tantummodo boni & honeſti homines in ciuitate eſſent, nec in rebus humanis ludi ſcenici eſſe debuiſſent. Quod profectò non autoritate ſua fecit, ſed quoniam eos Romæ natus & educatus in diuinis rebus inuenit.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN QVARTVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

NVnc ex rebus geſtis po. Rom. ad religionem eius ſacra, ceremoniáſque tranſeundum. Superioribus libris nullam præfati ſumus veniam, quòd acta illius populi, ſi non ad plenum ex aliquo, quoniam periijt magna pars T. Liuij ſcriptoris rerum copioſiſſimi, certè ex multis quoquo modo colligi potuerunt: quatuor libris ſequentibus, ſed in primis hoc quarto ignoſci nobis petimus, ſi quo in loco vel diligentiam noſtram lector deſiderarit, vel ingenium. Nullus de his rebus autor ad hanc memoriam peruenit, qui quidē extet. Interciderunt enim, vt alia eiuſdem viri quamplurima: ſic & Antiquitates M. Varronis, quas vnas ſi haberemus, ſatisfacere potuiſſemus Auguſtino, vnde illi ſunt ferè quæ dicit deſumpta. Itaq; emendicanda nobis

Antiquitates M. Varronis

nobis è variis fuerunt, quæ huc afferremus, ne nudi omnino & inopes, omniq. non modò cultu ac ornatu, ſed inſtrumento quoque domeſtico egeni videremur: quæ ſi non magnifice conſtructa & parata ſunt, contenti erimus hoc ſolo, non prorſus videri pudẽdã noſtrã mẽdicitatẽ, quod nõ aſſecutis etiã venia danda: præſertim nulla conatus & diligentiæ culpa, & in re cuius cum maximè maximo generis malo vigeret. plurimi erant & quidem doctiſſimi, vt de vulgo taceam, qui non paruam ſanè partem ignorabant. Sicut ipſe teſtatur Varro. Profectò Iuuenalis in Satyra prima neſciiſſe videtur Pecuniam pro dea Romanis cultam, cùm ait.

Et ſi funeſta pecunia templo
Nondum habitas, nullas nummorum ereximus aras.

Quam tamen cum Aeſino & Argentino Varro inter deos numerat. Quis ergo miretur, ſi rem ope & benignitate Chriſti ex hominum vita iam olim pulſam, nos adeò non teneamus exactè, vt vel quiuis ex illo populo, vel etiam, ſi diis placet, Varro ipſe, qui Romanis põtificibus exprobrare nec falſo auſus eſt, eſſe in ſuis diis ac religionibus complura, quæ illos laterent, quæ omnia ipſe aperuit & declarauit vir totius veteris æui conſultiſſimus? Iſtis omnibus accedit nullam fore, aut rebus humanis, aut eruditioni iacturam, ſi quemadmodum de vſu vitáque, ſic etiam de memoria impietas eiuſmodi abiret. Quid enim confert eruditioni flagitia Iouis aut Veneris noſſe? quibus diis quæ ſacra fiant? quæ oſtenta, quibus hoſtiis ſacríſque procurãda? quæ auguria prodigiáque, à quibus mittantur? quomodo expientur? ſi quibus hæc placent, contendant nos per ea fieri peritiores. Ego verò qui non pauciora ex illis deliramentis noui, quàm quiuis eorum, contendo futurum vtilius vitæ moribúſque in totũ neſciri: quæ res minus me reddit ſolicitum, ſi cuius diui diuæq. diuinitatẽ, genus templa, aras, feſta, ceremonias, ſacra. horum omnium rationem & modum haudquaquam copiosè perſecutus ſum. tametſi adhibita nobis eſt opera, ne lector harum rerum ſtudioſus, vacuus earum à lectione noſtrorum commentariorum diſcedat.

De his quæ libro ſecundo & tertio continentur. CAP. II.

ET quoniam in fine primi libri quæ deinceps dicenda eſſent, breuiter poſuimus, & ex his quædam in duobus conſequentibus diximus, expectationi legentium quæ reſtant reddenda cognoſcimus. Promiſeramus ergo quædam nos eſſe dicturos, aduerſus eos, qui Romanæ reip. clades in religionem noſtram referunt, & commemoraturos quæcunque & quantacunque occurrere potuiſſent, vel ſatis eſſe viderẽtur, mala, quæ illa ciuitas pertulit, vel ad eius imperium prouinciæ pertinentes, antequam eorum ſacrificia

prohibita fuiſſent: quæ omnia proculdubio nobis tribuerent, ſi iam vel illis noſtra clareret religio, vel ita eos à ſacrilegiis prohiberet. Hæc in ſecundo & tertio libris ſatis, quantum exiſtimo abſoluimus: in ſecundo agentes de malis morum, quæ mala vel ſola, vel maxima deputanda ſunt. In tertio autem libro de his quæ ſtulti ſola perpeti exhorrent,[a] corporis videlicet, externarúmque rerum, quæ plerunque patiuntur & boni. Illa verò mala non dico patiēter. ſed libenter habēt, quibus ipſi fiunt mali. Et quàm pauca dixi de ſola illa ciuitate, atque eius imperio, nec inde omnia vſque ad Cæſarem Auguſtum. Quòd ſi ita commemorare voluiſſem, & exaggerare illa mala quæ non ſibi inuicem homines faciunt, ſicut ſunt vaſtationes, euerſionéſque bellantium: ſed ex ipſius mundi elementis terrenis accidunt rebus, [b] quæ vno loco Apuleius breuiter ſtringit in eo libro quem De mundo ſcripſit: terrena omnia dicens mutationes, [c] conuerſiones atque interitus habere. Namque immodicis tremoribus terrarum, vt verbis eius vtar, diſſiluiſſe humum & interceptas vrbes cum populis dicit: abruptis etiam imbribus prolutas totas eſſe regiones: illas etiam quæ prius fuerant continentes, hoſpitibus atque aduenis fluctibus inſulatas, aliáſque deſidia maris pedeſtri acceſſu peruias factas: ventis ac procellis euerſas eſſe ciuitates: incendia de nubibus emicuiſſe, quibus Orientis regiones conflagratæ perierunt: & in Occidentis plagis ſcaturigines quaſdam ac proluuiones eaſdem ſtrages dediſſe. Sic ex Aetnæ verticibus quondam effuſis crateribus, per decliuia, incendio diuino, torrentis vica flammarum flumina cucurriſſe Si hæc atque huiuſmodi, quæ habet hiſtoria, vnde poſſem colligere voluiſſem, quando finiſſem, quæ illis temporibus euenerunt, antequàm Chriſti nomen illa iſtorum vana & veræ ſaluti pernicioſa comprimeret? Promiſeram me etiam demonſtraturum, quos eorum mores, & quam ob cauſam Deus verus ad augendum imperium adiuuare dignatus eſt, in cuius poteſtate ſunt regna omnia, quámque eós nihil adiuuerint hi quos deos putant, & potius quantum decipiendo & fallendo nocuerint: vnde nunc mihi video dicendum, & magis de incrementis imperij Romani. Nam de noxia fallacia dæmonum, quos velut deos colebant, quantum malorum inuexerit moribus eorum, in ſecundo maximè libro non pauca iam dicta ſunt. Per omnes autem abſolu-

tos tres libros vbi opportunum viſum eſt, commemorauimus etiam in ipſis bellicis malis, quantum ſolatiorum Deus per Chriſti nomen, cui tantum honoris barbari detulerunt, præter bellorum morem bonis maliſque contulerit, qui facit ſolem ſuum oriri ſuper bonos & malos, & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos.

L. VIVES.

a Corporis videlicet externarúmque rerum.} *Vt eſt triplex bonorum genus, ita & malorum triplex illis contrarium.*

b Quæ vno loco Apuleius.} *Alibi in eo libro, L. Apuleius Madaurenſis philoſophus fuit Platonicus, antiquæ dictionis amator & æmulus. Librũ Metamorphoſeos ex Luciano vertit ac multis addit' ſuũ fecit: De mundo ſiue Coſmographia ex Ariſtotele ad verbũ diſſimulato, quod vehementer miror, autore, tametſi Ariſtotelem, & Theophraſtum ſequi ſe in eo opere profiteatur, inaudita ciuili loquendi formula: nam ſurripere appellat ſequi, quod ciuilius etiam eſt quàm fugæ, credendi nomen indere: credo quòd ſequi vocaret præcurrere, ac viam monſtrare: & planè iſtæ ſunt innouatæ vocũ ſignificationes, quo gratior fiat oratio atque lepidior. Libellũ De mundo vt recentiores tranſeam, veteres, de quorum numero ſunt Iuſtinus philoſophus ac martyr, & Themiſtius Euphradæ, Ariſtotelis eſſe dicũt: quanquã phraſis parũ id indicare videatur, florentior & cõcinnior quàm ſolet eſſe Ariſtotelica. Sed de hoc non eſt nunc diſputãdi locus. Certè vel ab Ariſtotele, vel a Theophraſtro, vel aliquo illorum temporum Ariſtotelicæ doctrinæ ſectatore conſcriptum eſſe res oſtendit, compendiũ, ſicut Iuſtinus inquit, Peripateticæ philoſophiæ illius quæ ad naturam ſpectat. Verba hæc quæ ab Auguſtino citantur, deſunt in exemplari Apuleij Florentino: quod mihi Petrus Aegidius Antuerpianus, homo apprimè eruditus, & amicus omnium quos norim candidiſſimus atque integerrimus, accommodauit. Deſunt & in Veneto antiquiore, quod vidimus apud egregium virum Petrum Apoſtoliũ, & in noſtro recentiore quod excuſit Aſulanus Aldi ſocer. Sic enim in eis omnibus habetur. Terrena omnia mutationes & conuerſiones, poſtremò interitus habẽt. Poſtremò quod eſt in triremi gubernator, & tamen ſcripſiſſe hæc Apuleium, quæ Auguſtinus adducit, apparet, tum ex ſtilo formáq; orationis planè Apuleiana, tũ etiam quod in Ariſtotelis libro leguntur. Ad hunc enim modum dicit, ſi quis fortè requirit Græca verba:* Μόνα τε τὰ οὐράνια, διὰ τοῦτο ἀεὶ τὴν αὐτὴν σώζοντα τάξιν διακεκόσμηται. καὶ οὔποτε ἀλλοιωθέντα μετεκινήθη, καθάπερ τὰ ἐπὶ γῆς εὔτρεπτα ὄντα πολλὰς ἑτεροιώσεις, καὶ πάθη ἀναδέδεκται. σεισμοί τε γὰρ βίαιοι πολλὰ μέρη τῆς γῆς ἀνέρρηξαν. ὄμβροι τε κατέκλυσαν ἐξαί-

Apuleius

Liber De mundo an Ariſtot.

σιῶν καταῤῥαγέντες, ἐπιδρομαί τε κυμάτων καὶ ἀναχωρήσεις πολλάκις, καὶ ἤπειροι ἐθαλάττωσαν· καὶ θάλατται ἠπείρωσαν· βίαι τε πνευμάτων καὶ τυφώνων εἰσίν, ὅτε πόλεις ὅλας ἀνέτρεψαν. πυρκαϊαί τε, καὶ φλόγες. αἱ μὲν ἐξ οὐρανοῦ γενόμεναι πρότερον, ὥσπερ φασίν, ἐπὶ φαέθοντος τὰ πρὸς ἕω μέρη κατέφλεξαν. αἱ δὲ πρὸς ἑσπέρας ἐκ γῆς ἀναβλύσασαι, καὶ ἐκφυσήσασαι, καθάπερ τῶν ἐν αἴτνῃ κρατήρων ἀναῤῥαγέντων, καὶ ἀνὰ τὴν γῆν φερομένων χειμάῤῥου δίκην. *Hactenus Ariſtoteles. Quæ verba Latina Apuleius reddit, vbi Orientis regiones conflagraſſe dicit. Phaëthontis incendium Ariſtoteles diſertè explicat, illius quem ſolis filium fuiſſe perhibet, & aurigandi ignorantia cælum & terras incendiſſe. hæc verò Ætnæ conflagratio prima eſt eruptio ignis ex eo monte quæ ſecundo anno octauæ & octogeſimæ Olympiadis, tribus ante natum Platonem annis contigit: ſi modò Euſebio Cæſarienſi bene ſunt tempora digeſta. quod non temerè contingit, haud dubiè librariorum potius vitio, quàm autoris. In conflagratione ſeruatos eſſe pios homines miraculo quodam ne ab igne læderentur. & hoc De mundo libro attingit Ariſtoteles, & fuſius in Mirabilibus naturæ auditionibus explicat, quem etiam librum nondum certum habeo num ſit Ariſtotelicus.*

Ætna conflagratio

c Conuerſiones, & intenſiones, & remiſſiones, atque i. h.} *Periiſſet nugator ille, niſi aliud admiſcuiſſet Auguſtino de intentione & remiſſione formarum ſuper qua re maior eſt inter eos digladiatio, quàm vnquam inter Græcos & Troianos fuit ſuper formoſa Helena: nimirum illas ſuas formas nihilum formæ huius debere cedere exiſtimant: In antiquis Auguſtini libris non leguntur illa duo verba, intentiones & remiſſiones, nec in Græco Ariſtotelis codice, ſed ſolùm ἐπιγενέσεις, καὶ πάθη, quaſi conuerſiones & interitus, ideo nec euerſiones dicendum, ſed conuerſiones.*

An latitudo imperij, quæ nonniſi bellis acquiritur, in bono habenda ſit ſiue fœlicium ſiue ſapientium.

CAP. III.

IAm itaque videamus quale ſit, quod tantam latitudinem ac diuturnitatem imperij Romani illis diis audent tribuere: quos etiam per turpiũ ludorum obſequia, & per turpium hominum miniſteria ſe honeſtè coluiſſe contendunt. Quanquam prius vellem paululum inquirere, quæ ſit ratio, quæ prudentia, cùm hominum fœlicitatem non poſſis oſtẽdere, ſemper in bellicis cladibus, & in ſanguine ciuili vel hoſtili, tamẽ humano, cũ tenebroſo timore, & cruenta cupiditate verſantiũ: vt vitro lætitia eorũ cõparetur fragiliter ſplẽdida: cui timeatur horribilius ne repẽte frãgatur: de

imperij

imperij magnitudine ac latitudine velle gloriari. Hoc vt facilius diiudicetur : non vaneſcamus inani ventoſitate iactati, atque obtundamus intentionis aciem altiſonis vocabulis rerum, cum audimus populos, regna, prouincias, ſed duo conſtituamus homines. Nam ſingulus quiſque homo, vt in ſermone vna litera, ita quaſi elementum eſt ciuitatis & regni, quantalibet terrarum occupatione latiſſimi. Quorũ duorum hominem, pauperem vnum, vel potius mediocrem, alterũ prædiuitem cogitemus: ſed diuitem timoribus anxium, mœroribus tabeſcentem, cupiditate flagrantem, nunquam ſecurum, ſemper inquietum, perpetuis inimicitiarum contentionibus anhelantem, augentem ſanè his miſeriis patrimonium ſuum in immenſum modum, atque illis augmentis cura quoque amariſſimas aggerantem: mediocrem verò illum re familiari parua atque ſuccincta ſibi ſufficientem, cariſſimum ſuis cognatis, vicinis, amicis, dulciſſima pace gaudẽtem, pietate religioſum, benignum mente, ſanum corpore, vita parcum, moribus caſtum, conſcientia ſecurum. Neſcio vtrum quiſquam ita deſipiat, vt audeat dubitare quem præferat. Vt ergo in his duobus hominibus, ita in duabus familiis, ita in duobus populis, ita in duobus regnis regula ſequitur æquitatis. Qua vigilanter adhibita, ſi noſtra intentio corrigatur, facillimè videbimus vbi habitet vanitas, & vbi fœlicitas. Quapropter ſi verus Deus colatur, eique ſacris veracibus & bonis moribus ſeruiatur, vtile eſt, vt boni longè latéque diu regnent. Neque hoc tam ipſis, quàm illis vtile eſt, quibus regnant. Nam quantum ad ipſos pertinet, pietas & probitas eorum, quæ magna dona Dei ſunt, ſufficit eis ad veram fœlicitatem, qua & iſta vita bene agatur, & poſtea percipiatur æterna. In hac ergo terra regnum bonorum, non tam illis præſtatur, quàm rebus humanis Malorum verò regnum magis regnantibus nocet, qui ſuos animos vaſtunt ſcelerum maiore licentia: his autem qui eis ſeruiendo ſubduntur, non nocet niſi iniquitas propria. Nã iuſtis quicquid malorum ab iniquis dominis irrogatur, non eſt pœna criminis, ſed virtutis examen. [a] Proinde bonus etiam ſi ſeruiat, liber eſt: malus autem etiam ſi regnet, ſeruus eſt: nec vnius hominis, ſed quod eſt grauius, tot dominorum, quot vitiorum. De quibus vitiis cùm ageret ſcriptura diuina: A quo enim quis, inquit, deuictus eſt, huic & ſeruus addictus eſt.

L. VIVES.

Stoici Chriſtianis proximi

a PRoinde bonus etiam ſi ſeruiat.} *Stoicum paradoxum, cuius meminit Cicero in Paradoxis, & pro Murena: idcirco Hieronymus Stoicam ſectam ſimillimam cenſet Chriſtianæ religionis.*

Quàm ſimilia ſint latrociniis regna abſque iuſtitia.

CAP. IIII.

REmota itaque iuſtitia, quid ſunt regna, niſi magna latrocinia?[a] quia & ipſa latrocinia quid ſunt, niſi parua regna? Manus etenim ipſa hominum cum imperio principis regitur, pacto ſocietatis aſtringitur, placiti lege præda diuiditur. Hoc malum ſi in tantum perditorum hominum acceſſibus creſcit, vt & loca teneat, ſedes conſtituat, ciuitates occupet, populos ſubiuget, euidentius regni nomen aſſumit, quod ei iam in manifeſto confert non adempta cupiditas, ſed addita impunitas. Eleganter enim & veraciter Alexandro illi Magno [b] quidam comprehenſus pirata reſpondit. Nam cùm idem rex hominem interrogaſſet, quid ei videretur, vt mare haberet infeſtum? ille libera contumacia, quid tibi, inquit, vt orbem terrarum? Sed quia id exiguo nauigio facio, latro vocor: quia tu magna claſſe, Imperator.

L. VIVES.

a QVia & ipſa latrocinia.} *Hoc idem elegantiſſimè Cyprianus ad Donatū: Madet, inquit, orbis mutuo ſanguine: & homicidiū, cùm admittunt ſinguli, crimen eſt: virtus vocatur, cùm publicè geritur. Impunitatem ſcelerib. acquirit, nō innocentiæ ratio, ſed ſæuitiæ magnitudo. Et profectò non modò non eſt bonorum hominum bellare, ſed ne latronum, ac ne hominum quidem. belluarum eſt iſte furor, vnde bellū nomē accepit, vt in Officiis ſubſignificat Cicero; & Feſtus apertè teſtatur.*

Piratæ cuiuſdam liberè dictū

b Quidam comprehenſus pirata:} *Ex Cicer. lib. De rep. 3 vt eſt apud Nonium Marcellū. Nam cùm quæreretur, inquit, ex eo, quo ſcelere impulſus mare haberet infeſtum vno myoparone, eodem, inquit, quo tu orbem terræ. Porrò myoparo nauicula ſolebat eſſe piratica. Lucanus in x. Alexandrum fœlicem terrarum prædonem vocat: &,*

Terrarum fatale malum, fulménque quòd omnes
Percuteret populos, paritérque, & ſydus iniquum Gentibus.

De fugitiuis gladiatoribus, quorum potentia ſimilis fuerit regiæ dignitati.

CAP. V.

PRoinde omitto quærere quales Romulus congregauerit, quoniam multum eis conſultum eſt, vt ex illa vita dato ſibi conſortio ciuitatis, pœnas debitas

cogitare deſiſterent: quarum metus eos in maiora facinora propellebat, vt deinceps pacatiores eſſent rebus humanis. Hoc dico, quod ipſum Romanũ imperium iam magnũ multis gentibus ſubiugatis, cæteríſque terribile, acerbè ſenſit, grauiter timuit, non paruo negotio deuitandæ ingentis cladis oppreſſum: quãdo pauciſſimi gladiatores in Campania de ludo fugientes, exercitum magnum compararunt: [a] tres duces habuerunt: Italiam latiſſimè & crudeliſſimè vaſtauerunt. Dicant quis iſtos Deus adiuuerit, vt ex paruo & contemptibili latrocinio peruenirent ad regnum, tantis iam Romanis viribus arcibúſque metuendum? [b] An quia non diu fuerunt, ideo diuinitus negabuntur adiuti? Quaſi verò ipſa cuiuſlibet hominis vita diuturna ſit. Iſto ergo pacto neminem dij adiuuant ad regnandum, quoniam ſinguli quique citò moriuntur. Nec beneficium deputandum eſt, quod exiguo tempore in vnoquoque homine, ac per hoc ſigillatim vtique in omnibus vice vaporis euaneſcit. Quid enim intereſt eorum qui ſub Romulo deos coluerunt, & olim ſunt mortui, quòd poſt eorum mortem Romanum tantum creuit imperium, cùm illi apud inferos cauſas ſuas agant? Vtrum bonas an malas, ad rem præſentem non pertinet. Hoc autem de omnibus intelligendum eſt, qui per ipſum imperium quamuis decedentibus ſuccedentibúſque mortalibus in longa ſpatia protendatur, paucis diebus vitæ ſuæ curſum raptímque tranſierunt, actuum ſuorum ſarcinas baiulantes. Sin verò etiam ipſa breuiſſimi temporis beneficia deorum adiutorio tribuenda ſunt, non parum adiuti ſunt illi gladiatores, qui ſeruilis conditionis vincula ruperunt, fugerunt, euaſerunt, exercitum magnum & fortiſſimũ collegerunt, obedientes regum ſuorum cõſiliis & iuſſis: multum Romanæ celſitudini metuendi, & aliquot Romanis Imperatoribus inſuperabiles multa ceperunt: potiti ſunt victoriis plurimis, vſi voluptatibus quibus voluerunt: quod ſuggeſſit libido, fecerunt: poſtremò donec vincerentur, quod difficillimè eſt factum, ſublimes regnantéſque vixerunt. Sed ad maiora veniamus.

L. VIVES.

[a] TRes duces.] *Sparthacum, Chryſum, & Oenomaum. Memorabile eſt quod Plinius lib. iij & xxx. refert, interdixiſſe caſtris ſuis Sparthacum auro & argento: vnde non miror tantum*

Duces fugitiuorum.

eius opes potentiámque creuiſſe. Et lex illa melior erat in caſtris fugitiuorum, quàm ſunt aliæ Midicæ in vrbibus potentium regum.

b An quia non diu fuerunt.} *Tertio anno poſtquam fugerant deleti ſunt à M. Licinio Craſſo.*

De cupiditate Nini regis, qui vt latius dominaretur, primus intulit bella finitimis. CAP. VI.

a IVſtinus qui Græcam, vel potius peregrinam, Trogum Pompeium ſecutus, non Latinè tantùm ſicut ille, verùm etiam breuiter ſcripſit hiſtoriam, opus librorum ſuorum ſic incipit: b Principio rerum, gentium nationúmque imperium penes reges erat, quos ad faſtigium huius maieſtatis, non ambitio popularis, ſed ſpectata inter bonos moderatio prouehebat. Populi nullis legibus tenebãtur: c arbitria principum pro legibus erant. Fines imperij tueri magis quàm proferre mos erat. Intra ſuam cuique patriam regna finiebantur. d Primus omnium Ninus rex Aſſyriorum veterem & quaſi auitum gentibus morem noua imperij cupiditate mutauit. e Hic primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad reſiſtendum populos, ad terminos vſque Libyæ perdomuit. Et paulò pòſt: Ninus, inquit, magnitudinem quæſitæ dominationis continua poſſeſſione firmauit: Domitis igitur proximis, cùm acceſſione virium fortior ad alios trãſiret, & proxima quæque victoria inſtrumentum ſequentis eſſet, totius Oriẽtis populos ſubegit. f Qualibet autem fide rerum, vel iſte, vel Trogus ſcripſerit: nam quædam illos fuiſſe mẽtitos, aliæ fideliores literæ oſtendunt, cõſtat tamẽ & inter alios ſcriptores regnum Aſſyriorum à Nino rege fuiſſe lõgè latéque porrectum. Tam diu autem perſeuerauit, g vt Romanum nondum ſit eius ætatis. Nam ſicut ſcribunt qui chronicam hiſtoriam perſecuti ſunt, mille ducentos & quadraginta annos ab anno primo quo Ninus regnare cœpit permanſit hoc regnum, donec transferretur ad Medos. Inferre autem bella finitimis, & inde in cætera procedere, ac populos ſibi non moleſtos ſola regni cupiditate conterere & ſubdere, quid aliud quàm grande latrocinium nominandum eſt?

L. VIVES.

a IVſtinus qui Græcam.} *Trogus Pompeius ab initio gentium res populorum omnium complexus ad ſua tempora perduxit. Iuſtinus magnum opus in breuiarium contraxit, quam Epitomen nominauit, vt Florus fecit in Liuio, quanquam paulò fuſius. Vtinã Florus*

non

non tā breuis cōpreſſúſque eſſe ſtuduiſſet:nūc pro Trogo Iuſtinus legitur. Sunt qui hiſtoriā Trogi vidiſſe ſe in Italia affirment,per quietē puto.

b Principio rerum gentium } *Principio ſingulæ familiæ ſingulos reges habuerunt, vel natu maximos,vel conſilio, prudentia, æquitate præſtantiſsimos,aliquantum pòſt multis familiis cœpit idem rex imperare,interdum eidem plures reges, quos populus duces ſibi rectoréſque & velut ſpeculatores publici commodi eligebat, non qualem ſors dediſſet cogebatur accipere,nec nobilitas valebat,nec ambitus: ſua vnicuique vtilitas cum communi coniuncta ſatis chara,ſatíſque commendata erat, ne eligeret niſi optimum.* *Reges primi*

c Arbitria principum. } *Cùm princeps eſt bonus,ſatius eſt ab eo regi,quàm à bona lege:ſicut Ariſtoteles docet in lib. De repub.*

d Primus omnium Ninus } *Hic fuit Beli filius,de quo alibi.*

e Hic primus intulit bella finitimis. } *Ante Ninum conſtat bellatum eſſe inter mortales:iam enim Afri & Aegyptij inter ſe pugnarant ſudibus, quas vocarunt phalangas, & belli autores Plinius in quinto Phœnices eſſe dicit. Iuſtinus Veporem Aegypti & Tanaim Scythiæ reges nominat,qui bella cum longinquis populis nominis & gloriæ cauſa geſſerint. Ninus verò primus finitimis cupidine augendæ ditionis bellum fecit.* *Ninus rex* *Primum bellum*

f Qualibet autē fide rerū. } *Græci ſcriptores ſiue luxuria ſtyli, ſiue quo res patriæ eſſent admirabiliores, ſiue quo magis operib. ſuis lectorem oblectarent,teneréntque,ſiue gentis vitio,multa ſunt in hiſtoria mentiti. Latini qui res Græcas tractarunt,cùm neceſſe haberent eos ſequi,etiam multa falſa pro veris aſſeruerunt;vt Trogus & Curtius Ruffus.*

g Vt Rom. nondum ſit eius ætatis. } *Quantum durarit imperium Aſſyriorum non inter omnes conuenit. Euſebius* MCC. *&* XL. *annos numerat. Diodorus Siculus* MCCC. *&* LX. *Ex Etheſiæ ſupputatione, quo plurimum vtitur in rebus Aſiæ narrandis. Iuſtinus ex hoc numero ſexaginta adimit:nec de numero regum conſtat. Diodorus xxx. reges fuiſſe Aſſyriorum ſcribit. Euſebius ſex & triginta. Velleius Paterculus tres & triginta à Nino ad Sardanapalum,ita vt ſemper ſucceſſor regni fuerit demortui filius. Porrò Auguſtinus libros De ciuitate Dei ſcripſit principatu Honorij & Theodoſij iunioris circiter annum ab Vrbe condita* MCLXX. *Imperium Aſſyriorū*

An regna terrena inter profectus ſuos atque defectus deorum vel iuuentur vel deſerantur auxilio. CAP. VII.

SI nullo deorum adiutorio tam magnum hoc regnum & prolixum fuit; quare diis Romanis tribuitur Romanum regnum, locis amplum temporibúſq;

diuturnum? Quæcunq; enim cauſa eſt illa, eadem etiã eſt iſta. Si autem & illud deorũ adiutorio tribuendũ eſſe contendunt, quæro quorum? Non enim aliæ gẽtes, quas Ninus domuit & ſubegit, alios tunc colebant deos. Aut ſi proprios habuerunt Aſſyrij, quaſi peritiores fabros imperij cõſtruendi atque ſeruandi, nunquid nam mortui ſunt, quando & ipſi imperium perdiderunt? Aut mercede non ſibi reddita, vel alia promiſſa maiore,[a] ad Medos tranſire maluerunt, atque [b] inde rurſus ad Perſas Cyro inuitante & aliquid commodius pollicente? [c] Quæ gens non anguſtis Orientis finibus poſt Alexandri Macedonis regnum magnum locis, ſed breuiſſimum tempore, in ſuo regno adhuc vſq; perdurat. Hoc ſi ita eſt, aut infideles dij ſunt qui ſuos deſerunt, & ad hoſtes tranſeunt. Quod nec homo fecit Camillus, quando victor & expugnator aduerſiſſimæ ciuitatis, Romam cui vicerat ſenſit ingratam, quam tamen poſtea oblitus iniuriæ, memor patriæ à Gallis iterum liberauit. Aut non ita fortes ſunt, vt deos eſſe fortes decet, qui poſſunt humanis vel conſiliis vel viribus vinci. Aut ſi cùm inter ſe belligerant, non dij ab hominibus, ſed dij ab aliis diis forte vincuntur, qui ſunt quarũmque proprij ciuitatum. Habent ergo & ipſi inter ſe inimicitias, quas pro ſua quiſque parte ſuſcipiunt. Non itaque deos ſuos debuit colere ciuitas magis quàm alios à quibus adiuuarentur ſui. Poſtremò quoquo modo ſe habeat deorũ iſte vel tranſitus, vel fuga, vel migratio, vel in pugna defectio, nondum illis temporibus atque illis terrarũ partibus Chriſti nomen fuerat prædicatum, quando illa regna per ingentes bellicas clades amiſſa atq; trãſlata ſunt.[d] Nã ſi poſt mille ducentos & quadraginta annos, quando regnum Aſſyriis ablatum eſt, iam ibi Chriſtiana religio aliud regnum prædicaret æternum, & deorũ falſorum cultus ſacrilegos inhiberet: quid aliud gentis illius vani homines dicerent, niſi regnum quod tam diu conſeruatum eſt, nulla alia cauſa niſi ſuis religionibus deſertis, & illa recepta perire potuiſſe? In qua voce vanitatis quæ poterat eſſe, & iſti attendant ſpeculum ſuum, & ſimilia conqueri, ſi vllus in eis pudor eſt, erubeſcant.[e] Quanquam Romanum imperium afflictum eſt potius, quàm mutatum; quod & aliis ante Chriſti nomen temporibus ei contigit, & ab illa afflictione recreatum, quod nec iſtis temporibus deſperandum eſt. Quis enim de hac re nouit voluntatem Dei?

L. VIVES.

a AD Medos tranſire.} *Per Arbacem præfectum Mediæ, qui Sardanapalum vicit, indignatus quòd effœminato homini tam multa milia virorum parerent. Iuſtinus, Oroſius, Plutarchus, Euſebius, Diod. Siculus, & alij.*

b Atque inde rurſus ad Perſas.} *Regnatum eſt à Medis in Aſia ab Arbace ad Cyrum Cambyſis filium annos cccl. Aſtiages vltimus* Aſtiages *rex fuit, ex cuius filia Mandane, quæ Cambyſi nupſit, Cyrus eſt natus, quem auus ſomnio admonitus exponi iuſſerat, infans fato eſt ſeruatus. Cùmque adoleuiſſet, ingreſſus Perſepolim expedire populum ſecures iuſsit proximámque ſyluam cædere: poſtridie inſtructiſsimo conuiuio multitudinem exceptam rogauit, num vitam eius diei pridianæ non præferrent? cùmque omnes præferre ſe clamaſſent, quandiu ergo, inquit, Medis parebitis, vita erit vt heſterna, ſi vos imperetis, vt hodierna: Ita coacto ingenti exercitu, aui opes fregit, imperiúmque ad Perſas tranſtulit*

c Quæ gens non anguſtis.} *Regnum Perſarum à Cyro ad Ale-* Perſarum *xandrum Philippi filium per ccxxx. annos ſtetit. Alexander impera-* regnum *uit toti Aſiæ ſex annos, ſucceſſores eius Macedoni gente vſque Seleucum & Antiochum fratres id eſt ab Olympiade cxiiij. ad Olymp. cxxxiij. quo tempore Arſaces ignobili gente vir ſed impiger & acer, diſcordia fratrum regum fretus, regnum vi ſibi ſuiſque aſſeruit. Vnde Parthorum regnum exortum, quod manſit vſque ad Alexandrum Seuerum Cæſarem: quo imperante Xerxes Perſa regum Parthis ademit, & Perſico nomini reſtituit. idque regnum etiam ætate Auguſtini durabat: de quo Herodianus in Alexandro Antonino.*

d Nam ſi poſt mille ducentos & quadraginta. } *Si ſic legamus ſequitur Auguſtinus Euſebium: ſed in veteribus libris ſcribitur, non, quadraginta, ſed, quod excurrit. vt in varietate illa computantium ſententiam ſuam Auguſt. non interponat, ſolum plures quàm mille & cc. annos eſſe ſignificet, incertum quot: pauciores certè centum.*

e Quanquam Rom. Imperium.} *Manet adhuc nomen illius imperij cum exiguis quidem viribus, ſed prima dignitate.*

Quorum deorum præſidio putent Romani imperium ſuum auctum atque ſeruatum, cùm ſingulis vix ſingularum rerum tuitionem committendam eſſe crediderunt. CAP. VIII.

DEinde quæramus, ſi placet, ex tanta deorum turba quam Ro. colebãt, quem potiſſimũ vel quos deos credãt illud imperiũ dilataſſe atq; ſeruaſſe. Neq; enim in hoc tam præclaro opere & tantę pleniſſi-

mo dignitatis,[a] audent aliquas partes, ſub nomine deorum, vel dearũ deæ Cloacinæ tribuere, aut[b] Volupiæ, quæ à voluptate appellata eſt:[c] aut Libentinę, cui nomẽ à libidine, aut[d] Vaticano, qui infantũ vagitibus pręſidet:[e] aut Cuninę, quę cunas eorũ adminiſtrat. Quando autẽ poſſint vno loco libri huius cõmemorari omnia nomina deorũ, aut dearũ, quæ illi grãdibus voluminibus vix cõprehẽdere potuerunt, ſingulis rebus propria diſpertientes officia numinum? Nec agrorum munus vni alicui deo committendum arbitrati ſunt, ſed rura, deæ Ruſinæ: iuga montium, deo iugatino: collibus, deam Collatinam: vallibus, Valloniam præfecerunt. Nec ſaltem potuerunt[f] vnam Segetiam talem inuenire cui ſemel ſegetes cõmendarẽt: ſed ſata frumenta quandiu ſub terra eſſent, præpoſitam voluerũt habere deam Seiam: cùm verò iam ſuper terram eſſent, & ſegetem facerent, deam Segetiam: frumentis verò collectis atque reconditis vt tutò ſeruarentur,[g] deam Tutilinam præpoſuerunt: cui non ſufficere videretur illa Segetia, quandiu ſeges ab initiis herbidis vſque ad ariſtas aridas perueniret. Non tamen ſatis fuit hominibus deorum multitudinem amantibus, vt anima miſera dæmoniorũ turbæ proſtitueretur, vnius Dei veri caſtum dedignata complexum.[h] Præfecerunt ergo Proſerpinam frumentis germinantibus:[i] geniculis nodíſque culmorum, deum Nodotum: inuolumentis folliculorum, deã Volutinam: cùm folliculi pateſcunt, vt ſpica exeat, deam Patelenam: cùm ſegetes nouis ariſtis æquantur,[k] quia veteres æquare hoſtire dixerunt, deam Hoſtilinam: florentibus frumẽtis,[l] deam Floram:[m] lacteſcẽtibus, deam Lacturtiam: matureſcẽtibus,[n] deam Maturam: cùm runcantur, id eſt, à terra auferuntur,[o] deam Runcinam. Nec omnia cõmemoro, quia me piget quod illos non pudet. Hæc autem pauciſſima ideo dixi, vt intelligeretur nullo modo eos dicere audere, iſta numina imperium cõſtituiſſe, auxiſſe, conſeruaſſe Romanum, quæ ita ſuis quæquæ adhibebantur officiis, vt nihil vniuerſum vni alicui crederetur. Quando ergo Segetia curaret imperium, cui curam gerere ſimul & ſegetibus & arboribus nõ licebat? Quando de armis Cunina cogitaret, cuius præpoſitura paruulorum cunas non permittebatur excedere? Quando Nodotus adiuuaret in bello, qui nec ad folliculum ſpicæ, ſed tantùm ad nodum geniculi pertinebat?[p] Vnuſquiſque domui ſuæ ponit oſtiariũ, & quia homo eſt, omnino ſufficit.

Tres

Tres deos iſti poſuerunt, Forculum foribus, q Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat Forculus ſimul fores & cardinem liménque ſeruare.

L. VIVES.

a AVdent aliquas partes ſub nomine.} *Vetera volumina habent: Aliquas partes deæ Cluacinæ tribuere: alibi, Audent aliquas partes numina deorum ac dearum Lauacinæ tribuere: ſed legendum eſt Cloacinæ, cuius ſimulachrum inuentum eſt à Tito Tatio, qui cum Romulo regnauit, in magna quadam cloaca Romana: cúmque ignoraretur cuius eſſet effigies, ex loco illi nomen impoſitum eſt, & Cloacina eſt dicta: autor Lactantius. Cyprianus Cluacinam vocat, ſed puto mendum eſſe. Eſt & Venus Cluacina, quaſi pugnatrix. Eſt enim cluere pugnare, cuius ſimulachrum Rom. eo loco, quo pax facta eſt inter Sabinos & Romanos, cùm propter raptas pugnarent. Plin. lib. 15.* Cloacina Venus Cluacina

b Volupiæ.} *Huius ſacellum erat ad Naualia prope portam Romanulam, vt ſcribit Varro lib. De lingua Lat. 3. Macrobius in Saturnal. xij. Calend. Ianuarias feriæ ſunt diuæ Angeronię, cui pontifices in ſacello Volupiæ ſacrum faciunt: quam Verrius Flaccus Angeroniam dici ait, quòd angores ac animorum ſolicitudines propiciata depellat. Maſurius adiicit ſimulachrum eius deæ ore obligato atque ſignato in ara Volupiæ propterea collocatum, quòd qui ſuos dolores anxietatéſque diſſimulant, perueniant patientiæ beneficio ad maximam voluptatem.* Volupia Angeronia

c Aut Libentinæ.} *Varro lib. 3. De ling. Lat. à libendo libido, libidinoſus, ac Venus Libentina, & Libitina. Libithina longè aliud eſt quàm Libentina.* Libentina

d Vagitano.} *Vaticanum ſcribendum. Sic appellat hunc Gell. lib. 16. ex Varrone: Sicut, inquit, penes quem deum ſint humanæ vocis initia, quoniam pueri cum primum parti ſunt eam primam vocem edunt, quæ eſt prima ſyllaba in nomine Vaticani, vnde etiam vagire naſcitur, & in antiquis codicibus hoc loco non Vagitano, ſed Vaticano habetur.* Vaticanus

e Aut Cuninæ.} *Hæc infantes in cunis tuetur, & faſcinum ſubmouet Lactantius lib. 1.* Cunina

f Vnam ſegetiam.} *At Segeſtam Plin. libr. 18. Hos enim tunc deos maximè nouerant, Seiamque à ferendo, Segeſtam à ſegetibus appellabant, quarum ſimulachra in circo videmus.*

g Deam Tutilinam.} *Tutanus & Tutilina dij, qui rebus tuendis præerant. Nonius Marcellus: Hunc Varro in periculoſis & ſubitis rebus inuocari morem eſſet dicit, vt Herculem malorum depulſorem, quem vocabant ἀλεξίκακον. Tutilinam inauſpicato nominari nefas erat.* Tutanus Tutilina

h Pręfecerunt ergo Proſerpinam.} *Hæc fuit filia Cereris & Iouis, quam Pluto patruus rapuit. Cic. lib. 2. De nat. deorum: Proſerpina ea eſt, quæ Perſephone Græcè nominatur, quam frugum ſemen eſſe, ab-*
Proſerpina *ſconditámque quæri à matre volunt. Varro Proſerpinam eſſe lunam perhibet ex ſententia Ennij & Epicharmi.*

i Geniculis nodiſque.} *Plin. lib. 18 frumenta quædam in genu tertio ſpicam incipiunt concipere, quædam in quarto, ſed etiamnum occultam. genicula autem ſunt tritico quaterna, farri ſena, hordeo octona, ſed non ante ſupradictum geniculorum numerum conceptus eſt ſpicæ. Varro lib. 1. rerum ruſticarum: Spicæ inuolucrum priuſquam prodeat, vaginam nominat. In ipſa ſpica eſt granum: eſt & gluma grani folliculus: eſt ariſta velut acus quædam tactu aſpera erecta, quæ prius quàm in ſpica ariditate diriguit, ſpica vocatur mutica.*

Hoſtire k Quia veteres ęquare hoſtire.} *Eſt hoſtire, vt ait Nonius, comprimere & recedere: hinc hoſtis: eſt & ferire, autore Feſto: eſt quoque æquum reddere, tum compenſare, & æquum beneficium rependere: vnde redoſtire & hoſtimentum. Plautus, Quin promitto, inquam, hoſtire contra, vt merueris. i. æqua reddere, vt exponit Marcellus. Idem Plautus in Aſinaria, Par pari hoſtimentum datum eſt opera pro pecunia.*

Flora l Deam Floram.} *Hanc exiſtimant quidam fuiſſe Accam Laren-*
Chloris *tinam meretricem, alij Melibœã Niobes filiam quæ cùm Apollinis & Dianæ metu colorem mutaſſet Chloris eſt dicta. Hinc à Romanis Flora, quam cum Amycla ſorore ex omnibus liberis Niobes Latona propitiata iam ſeruarit, eámque ex Neleo Neptuni filio genuiſſe Neſtora, qui bello Troiano interfuerit: Homerus canit in 11. Odyſſeæ, qui & hanc quoque cum cæteris fratribus interiiſſe perhibet. Ouidius huic deæ, quòd præſit floribus Zephyrum ventum dat maritum.*

Lacturcia m Lacteſcentibus, deam Lacturciam.} *Alij Lacticiniam legunt. Seruius primo Georgicôn, Lactantem deum eſſe ait, qui lac infundit ſegetibus, & eas facit lacteſcere.*

Matuta n Deam Maturam.} *Alij libri Matutam, quæ fuit Cadmi filia, Athamantis vxor, quæ poſtquàm ſe de ſaxo in mare dedit præcipitem, mutato nomine ex Ino facta eſt λευκόθεα, id eſt, Alba dea, Latinis Matuta mater, quam eandem auroram eſſe perhibent, vnde matutinum tempus: filium habuit Melicertam deum marinum, qui etiam mutato nomine Palæmon nuncupatus eſt. Cic. Ouid. Lactant. Seruius, & alij: templum eius fuit in octaua vrbis regione.*

Runcare o Deam Runcinam.} *Meminit huius Varro in libr. De ling. Lat. Runcare eſt euellere, hinc auerruncare, & auerrũcaſſere apud veteres. i. auferre, amoliri, & Auerrunculus deus, qui mala aliò auerteret.*

p Vnuſ-

p Vnuſquiſque.} *Legendũ Vnũ quiſq; domi ſuæ ponit oſtiarium: & qa homo eſt, omnino ſufficit, quaſi homo vn⁹ ſufficiat, nõ ſufficiãt tres dij.*

q Cardeam.} *Carnam potius: hæc olim Crane eſt dicta, quæ compreſſa eſt ab Iano, eiq; ius cardinis dedit deus. Præeſt vitalibus humanis, feriæ ſunt Calendis Iunijs. Ouid. 5. Faſt. Iunius Brutus pulſo Tarquinio rege huic deæ ſacrum fecit, Calend. Iunij in Cælio monte, pulte fabatia, & lãrido. Macrobius primo Saturnalium.* Crane dea

An imperij Romani amplitudo & diuturnitas Ioui fuerit aſcribenda, quem ſummum deum cultores ipſius opinantur.

CAP. IX.

OMiſſa igitur turba iſta minutorum deorum, vel aliquantum intermiſſa, officium maiorum deorum debemus inquirere, quo Roma tam magna eſt facta, vt tam diu tot gentibus imperaret. Nimirũ ergo Iouis hoc opus eſt. Ipſum enim deorũ omnium deárũmq; regem eſſe volunt: hoc eius indicat ſceptrum, hoc [a] in alto colle Capitolium. De iſto deo quanuis à poeta dictum conuenientiſſimè prædicant: [b] Iouis omnia plena. [c] Hunc Varro credit etiam ab his coli, qui vnum Deum ſolum ſine ſimulachro colunt, ſed alio nomine nuncupari. Quod ſi ita eſt, cur tam malè tractatus eſt Romæ, ſicut quidam & in cæteris gentibus, vt ei fieret ſimulachrum? quod ipſi etiam Varroni ita diſplicet, vt cum tantæ ciuitatis peruerſa conſuetudine premeretur, nequaquam tamen dicere & ſcribere dubitaret, quòd hi qui populis inſtituerunt ſimulachra, & metum dempſerunt, & errorem addiderunt.

L. VIVES.

a IN alto colle.} *Tarpeio.*

b Iouis omnia plena.} *Vergil. in Palæmone ex Arato:* Μεϛαὶ δὲ διος πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ Πᾶσαι δὲ ἀνθρώπων ἀγορχὶ μεϛὴ δὲ θάλασσα, καὶ λιμένες. *Lucanus ſimile in viij.*

Eſtq; dei ſedes, vbi terra, & pontus, & aër, „
Et cælum & virtus: ſuperos quid quærimus vltra? „
Iuppiter eſt quodcunque vides, quodcunque moueris. „

c Hunc Varro.} *Græci Iouem* ζῆνα, *&* δία *nominarunt, vtrunque à viuendo, quòd vitam cunctis præberet, animas inſpiraret. Sicut etiam Orpheus interpretatur in Cratere. Plato in Cratylo vtrunque nomen coniungit* δία κὶ ζῆνα, *quaſi* δι' αὐτὸν ζῆν: *quòd per ipſum ſit viuere. Ro. à iuuando Iouem. Pluta. docet priſcos philoſophos Iouem appellaſſe, mentem rerum omnium creatricem & vitam: ideo hic cultus eſt tanquam deus à ſapientibus viris qui nullum mortalem pro deo habebãt, ſed prin-*

cipem naturæ, immortalem, omnipotentem, variiſque nominibus inſignitus, alio apud Græcos. alio Perſas, alio apud Phœnices, alio apud Aegyptios. Lactantius Saturni filium Cretæ regem propterea Ζῆνα dictum arbitratur, quòd primus ex liberis Saturni maribus vixerit,

Quæ opiniones ſecuti ſunt qui diuerſos deos diuerſis mundi partibus præfecerunt. CAP. X.

Cur illi etiam Iuno vxor adiungitur, quæ dicitur ſoror & coniunx? [a] Quia Iouem, inquiunt, in æthere accipimus, in aëre Iunonem. Et hæc duo elementa coniuncta ſunt, alterum ſuperius, alterum inferius. Non eſt ergo ille de quo dictũ eſt, Iouis omnia plena: ſi aliquam partem implet & Iuno. An vterque vtrunque implet, & ambo iſti coniuges, & in duobus iſtis elementis, & in ſingulis ſimul ſunt? Cur ergo æther datur Ioui, aër Iunoni? Poſtremò ſi ipſi duo ſatis eſſent, [b] quid eſt quòd mare Neptuno tribuitur, terra Plutoni? Et ne ipſi quoque ſine coniugibus remanerent, additur [c] Neptuno Salacia, [d] Plutoni Proſerpina. Nam ſicut inferiorem cæli partem, id eſt aërem, inquiunt, Iuno tenet: ita inferiorem maris Salacia, & terræ inferiorem Proſerpina. Quærunt quemadmodum ſarciant fabulas, nec inueniunt. Si enim hæc ita eſſent, tria potius elementa mundi eſſe, [e] non quatuor eorũ veteres proderent, vt ſingula deorum coniugia ſingulis diuiderentur elemẽtis. Nunc verò omnimodo affirmauerũt [f] aliud eſſeætherẽ, aliud aërẽ, aliud terrã. Aqua verò ue ſuperior ſiue inferior, vtique aqua eſt, puto quia diſſimilis, nunquid intantum vt aqua non ſit? Et inferior terra quid aliud poteſt eſſe quàm terra, quantalibet diuerſitate diſtincta? deinde ecce iam totus in his quatuor vel tribus elementis corporeis completus eſt mundus, [g] Minerua vbi erit? Quid tenebit? Quid implebit? [h] Simul enim cũ his in Capitolio cõſtituta eſt, cùm iſta filia non ſit amborum. Aut ſi ætheris partem ſuperiorem Mineruam tenere dicunt, & hac occaſione fingere poetas, quòd de Iouis capite nata ſit, cur nõ ergo ipſa potius deorũ regina deputatur, quòd ſit Ioue ſuperior? An quia indignum erat præponere patri filiam? Cur nõ de Ioue ipſo erga Saturnum iuſtitia iſta ſeruata eſt? an quia victus eſt? Ergo pugnarunt? Abſit, inquiunt, Fabularum eſt iſta garrulitas. Ecce fabulis non credatur, & de diis ſentiantur meliora. Cur ergo non data eſt patri Iouis: etſi nõ ſublimior, æqualis certè ſedes honoris? [i] Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo eſt.

Tempus

Tempus igitur colunt, qui Saturnum colunt, & rex deorũ Iupiter inſinuatur natus ex tempore. Quid enim indignum dicitur, cùm Iupiter & Iuno nati dicuntur ex tempore, ſi cęlum eſt ille, & illa terra, cùm facta ſint vtique cælũ & terra? [k] Nam hoc quoque in libris ſuis habét eorum docti atque ſapientes. Neque de figmentis poeticis, ſed de philoſophorum libris à Vergilio dictum eſt:

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Coniugis in gremium lætæ deſcendit,

Id eſt, in gremiũ telluris aut terræ: quia etiã hîc aliquas differentias volũt eſſe, [l] atq; in ipſa terra aliud terram, aliud tellurem, aliud tellumonẽ putãt. Et omnes hos deos habent ſuis nominibus appellatos, ſuis officiis diſtinctos, ſuis aris ſacríſq. veneratos. [m] Eandem terram etiã matrem deorũ vocant: vt iam Poetæ tolerabiliora cõfingãt, ſi ſecundũ iſtorum nõ poeticos, ſed ſacrorũ libros, nõ ſolũ Iuno ſoror & coniunx, [n] ſed etiam mater eſt Iouis. [o] Eandem terrã Cererem, eandẽ etiam Veſtã colũt, [p] cùm tamen ſæpius Veſtã non niſi ignẽ eſſe perhibeant pertinentẽ ad focos ſine quibus ciuitas eſſe nõ poteſt: & ideo illi virgines ſolere ſeruire, quòd ſicut ex virgine, ita nihil ex igne naſcatur. Quam totã aboleri vanitatẽ, & extingui vtiq; ab illo oportuit, qui eſt natus ex virgine. Quis enim ferat quòd cùm tantum honoris & quaſi caſtitatis igni tribuerint, aliquãdo Veſtã non erubeſcunt [q] etiam Venerẽ dicere, vt vaneſcat in ancillis eius honorata virginitas? Si enim Veſta Venus eſſet, [r] quomodo ei ritè virgines à Venereis operibus abſtinendo ſeruirent? [ſ] An Veneres duæ ſunt, vna virgo, altera mulier? An potius tres, vna virginum, quæ etiam Veſta eſt, alia coniugatarum, alia meretricum? [t] Cui etiam Phœnices donum dabant de proſtitutione filiarum, antequam iungerent eas viris. Quæ illarũ matrona eſt Vulcani? Non vtiq; virgo, quoniam habet maritum. Abſit autem vt meretrix, [u] ne filio Iunonis, & [x] cooperario Mineruæ facere iniuriã videamur. Ergo hæc ad coniugatas intelligitur pertinere. ſed eam nolumus imitétur in eo, quod fęcit illa cum Marte. Rurſus, inquiunt, ad fabulas redis. Quæ iſta iuſtitia eſt, nobis ſuccenſere quòd talia dicimus de diis eorũ, & ſibi non ſuccẽſere, qui hæc in theatris libẽtiſſimè ſpectãt crimina deorũ ſuorũ? & quod eſſet incredibile, niſi cõteſtatiſſimè probaretur, hęc ipſa theatrica crimina deorum ſuorũ in honorem inſtituta eſſe eorundem deorum,

L. VIVES.

a Quia Iouem, inquiunt.} *Cicero ſecundo de nat. Deorum, Cælum ex dictis Ennij, & Euripidis, tam augurum autoritate, conſenſúque generis humani Iouem eſſe tradit. Aërem autem, ſicut Stoici diſputant, inter cælum & mare interiectum Iunonem, quæ eſt ſoror & coniunx Iouis, quod & ſimilitudo eſt ætheris, & cum eo ſumma coniunctio. Effæminarunt autem eum Iunoníque tribuerunt, quòd nihil eſt eo mollius. Hæc Cicero*

Saturni filius b Quid eſt quod mare Neptuno. } *Tres filij Saturni, Iupiter, Neptunus, & Pluto, ita ſibi ſunt mundum partiti, vt Ioui cælum cederet, Neptuno Maria, Plutoni terra. Iuno nupſit Ioui, & aeri eſt præfecta. Commento huic veritas huiuſmodi præbuit occaſionem, quòd in diuiſione paterni regni imperium Orientis Ioui ceſſerit, quod cæleſte videtur, in quo & Olympus mons, qui ſimilitudine nominis fabulam confirmauit. Imperium maritimum, & claſsis Neptunus accepit: partem quæ ad Occidentem ſolem vergeret. Dis ſiue Pluto, vnde in inferis dominari eſt dictus. Nam & Saturnum ad inferos relegatum fabulantur, quòd ex Oriente in Italiam fugerit, quæ eſt Occidentalis in orbe terræ.*

Salacia c Neptuno Salacia.} *Salaciam à ſalo dictam vult Varro. Feſtus ſcribit à veteribus aquam dictam ſalaciam quam putarent ſalum ciere. hoc eſt mare. pro aqua ipſa ponitur à poetis. Pacuuius: Hinc ſæuitiã ſalaciæ fugimus. Neptunum Diodorus Siculus perhibet nauigandi arte inuenta claſſem inſtituiſſe, eíque præfectum à Ioue, ideo pro deo maris habitum cultúmque à poſteris.*

Proſerpina d Plutoni Proſerpina.} *Hanc Cereris & Iouis filiam Pluto in Sicilia rapuit, quam mater diu quæſitam tandem apud inferos eſſe comperit, impetrauitque à Ioue vt Proſerpina medium annum eſſet cum marito, medium ſecum apud ſuperos. Epicarmus Ennij à proſerpendo nominatam eſſe dicit, quòd modò ad dextram, modò ad ſiniſtram ſerpat, eſſéque lunam eandem & terram, Varro. Raptus Proſerpinæ pleni ſunt & Græcorum & Latinorum libri.*

e Non quatuor.} *Veteres philoſophi quatuor eſſe elementa dixerunt, ignem ſupremum, hinc aera, tertium aquam, poſtremò terram.*

f Aliud eſſe ætherem.} *Cælũ ipſũ & ſuperiorẽ aeris partẽ dixere æthera, inferiorem aera, tametſi hunc quoque æthera ſicut apud poetas.*

Minerua g Minerua vbi erit.} *Euhemerus in ſacra hiſtoria Mineruam ſcribit filiam fuiſſe Iouis & Themidos. Cicero 3. De nat. deorum Mineruas quinque facit. ſed poetico more omnes iſtæ confunduntur. Et vna dicitur Minerua, quam è cerebro Iouis natam volunt præſidem totius*

ſapientiæ

ſapientiæ. Nam ideo & nata eſt è cerebro ſummi dei, & virgo eſt. Et reſidere putatur in altiſſimo cæli loco. Martianus lib. Nuptiarum 6.

Virgo armata decens rerum ſapientia Pallas,
Aetherius fomes, mens & ſolertia fati,
Ingenium mundi, prudentia ſacra tonantis
Ardor doctificus, noſtraque induſtria ſortis.
Quæ facis arbitrium ſapientis prævia curæ
Æ rationis apex, diuumque hominúmque ſacer rite.
Vltra terga means rapidi ac ſplendentis Olympi
Celſior vna Ioue flammantis circulus æthræ.

h Simul enim cum his in Capitolio.} *Cicero ad equites de exilio: Nunc ego te Iupiter opt. max. cuius nutu ac ditione ſola terrarum gubernantur, téque particeps connubij ſocia regni regina Iuno, téque Tritonia armipotens Gorgona, Pallas, Minerua, cæteríque dij deæque immortales, qui excellenti tumulo ciuitatis ſedem Capitolij in ſaxo incolitis conſtitutam. Dionyſius tradit Priſcum Tarquinium bello Sabino vouiſſe templum Ioui, Iunoni, & Mineruæ, exæquaſſéque Tarpeium collem in modum areæ ad id exigendum, ſed nec fundamenta eum iecisſe ereptum ſubita nece. Receptum eſt opus, ac prope abſolutum à Tarquinio Superbo: & ab humano capite in fundamentis reperto dictum eſt Capitolium. Erat verò iam ante conditum Capitolium in cliuo Florali ſacellum Ioui, Iunoni & Mineruæ ſacrum.* *Capitoliũ*

i Quia Saturnus, inquiunt, temporis longitudo eſt.} *Saturnum Heſiodus, Euhemerus, & Diodorus cæli & terræ filium fuiſſe narrant, hominem impientiſſimum, ſed relatam ei gratiã à filio Ioue. Nam pulſus eſt ab eo, vt ipſe patrem expulerat, & verum effecit mimum: Ab altero expectes, alteri quod feceris: hinc deus temporis eſt fictus, ideo dictus* χρόνος, *quaſi* χρόνος. *Cic de nat. deorum: Saturnũ autem eſſe voluerunt, qui curſum & conuerſionem ſpatiorum ac temporum contineret. qui deus Græcè idipſum nomen habet.* χρόνος *enim dicitur, qui eſt idem ſpatium temporis. Saturnus autem eſt appellatus, quòd ſaturaretur annis: ex ſe enim natos comediſſe fingitur, quia conſumit ætas temporũ ſpatia, anniſq. præteritis inſaturabiliter expletur. Vinctus eſt autẽ à Ioue ne immoderatos curſus haberet, atque vt eum ſyderum vinculis alligaret.* *Saturnus* χρόνος

k Nam hoc quoque.} *Videlicet quòd Iuno ſit terra. Hoc Varro libro 3. de lingua Latina, vbi Iunonem terram & tellurem eſſe dicit. Plutarchus quoque, ſicut eſt in Præparatione Euangelica Euſebij Iunonem terram, & nuptialem viri ac fœminæ coniunctionem interpretatur, Seruius Iouem ait, pro æthere & pro aere poni, Iunonem pro terra & aqua.*

Terra *Tellus*

l Atque in ipſa terra aliud terram.} *Terra eſt ipſum elementum. Tellus diminutiuum eſſe putant à terra: capiq. pro dea que terræ præeſt. ideo ædes Telluris ſemper dicitur, non terræ, tametſi tellus quoque pro terra capitur præſertim à poetis. Tellus etiam dicta eſt Proſerpina, & Tellumo Pluto, ſicut etiam Altor & Runſor, cui terrena omnis vis atque natura dedicata eſt, quemadmodum placet Ciceroni. ideo nonulli Cereris filium Plutonem faciunt, ſicut Diodorus refert libro 6. Euſebius in Præparatione Euangelica terræ partem vberem fracémq. dicit à Porphyrio in myſtica theologia Cererem vocari: lapidoſam verò, montoſam, & parum fertilem Rheam, ſiue Opem: & alia de virtutum ſemine terreque permulta Euſebius eodem lib. 3.*

Ceres vnde dicta

m Eandem terram etiam.} *Nempe Rheam.*

n Sed etiã mater.} *Nã & Iuno eſt ſoror & coniunx, & Ops mater.*

o Eandẽ terram Cererem.} *Varro & Tullius ex Chryſippo Stoico Cererem terrã eſſe docent à gerendo, quòd fruges gerat: niſi quis malit ab antiquo verbo Cereo, quod eſt creo Varroni. Eſt enim terra omni parens. Plato in Cratylo, διδοῦσα ὡς μήτηρ δημήτηρ κεκλῆσθαι. Filia fuit Saturni & Opis, ſoror Veſtæ & Iunonis. Has omnes fœminas, & ſorores, & matrẽ terrã fuiſſe volunt. Sic etiã Veſtam Ouid 6. Faſtorum:*

Veſta eadem eſt, & terra ſubeſt. ſubit ignis vtrique,
Significat ſedem terra focuſque ſuam. *Et pòſt:*
Stat vi terra ſua, vi ſtando Veſta vocatur.

Hæc ex Orpheo, qui ait, γῆ μήτηρ πάντων, δημήτηρ πλουτοδότειρα. Quod congruit cum etymo Platonis, qui & ἑστίαν, quæ eſt Veſta, quaſi ἐσσίαν interpretatur.

p Cùm tamẽ ſæpius Veſtã nõ niſi ignem.} *Cic. De nat. deorum. Nam Veſtæ nomen à Græcis: ea eſt enim quæ ab illis Hoſtia dicitur. Vis autem eius ad aras & focos pertinet: & in 2. De leg. Veſtam quaſi focum vrbis, vt Græco nomine eſt appellata, quod nos propè idem Græcum interpretatum nomen tenemus. Ouid 6. Faſtorum:*

Nec tu aliud Veſta niſi quàm viuam intellige flammam,
Natáque de flamma corpora nulla vides.

Cúmque ſit ignis, & dicatur virgo, ex vtraq. cauſa virgines ſunt eius miniſterio adhibitæ, & omnis virginitas ſacra erat illi. Primũ quoniam virgini virgines conuenientiſſimè cõgruerent: deinde quòd ignis nihil ex ſe gignat, vt neq. virgines: ſeruandiq. ignẽ perpetuũ cæleſti ſimilem mos eſt ab Aegyptiis natus, ſi ut Diodorus ſcribit, qui ad alias manauit gentes, Græcas & Barbaras, vt Athenis & Delphis Plutarcho & Straboni. In Prytaneo enim Athenis ignis ſeruabatur ſempiternus: ex Ilio in Latium ſunt tranſlata ſacra Veſtæ, hinc Romam per Romulum:

lum: idcirco Iliaca Veſtæ toties ab ſcriptoribus nominatur. Vergilius:

Sic ait, & manibus vittas, Veſtámque potentem,
Aeternúmque adytis effert penetralibus ignem.

Et fuerunt quidem Veſtæ totidem tunc, quot curiæ. ſicut Dionyſius ſentit ſed templum Veſtæ publicæ Numa rex conſtruxit anno ab Vrbe condita XL. vt Ouidius computat.

q Etiã Venerẽ dicere.} *Iſtud ex phyſica ratione. Phyſici namq. ſicut Macrobius teſtatur, terræ ſuperius hemiſphærium quod nos incolimus, Venerem dixere, inferius verò Proſerpinam: atqui & hanc noſtrã terram Veſtam nominant. Platinus terræ virtutem animamque quæ eſt ex Venere, Veſtam appellat. Accedit huc quod cùm Veſta ſit mundi ignis & fomentum à Venere, nihil videtur abeſſe à flamma grata & prolifica vniuerſi: ideo & colitur Veſta publicè & priuatim, non tanquam ſterilis, ſed Venerea & auctifica: vt per eam tum domus, tum etiã ciuitates populíque nouis ſubinde fœturis æternùm concelebrentur.*

r Quomodò ei ritè virgines.} *Grandis pœna, ſi qua Veſtalis parum caſtè pudicitiam habuiſſet, ſed poſt annos triginta exire licebat, & nubere.* Veſtalis

s An veneres duæ ſunt} *Plato in Conuiuio geminam ponit Venerẽ. Cæleſtem, quæ optimos ſanctiſſimóſque excitaret amores: alterã inferiorẽ popularẽ qua in libidine impellimur: illam ſine matre antiquam cæli filiã. hãc Iouis & Diones multò iuniorẽ & πάνδημον, quaſi vulgarem, & Venerẽ ſanctam veteres omnis caſtitatis exiſtimarunt ſuadentẽ, impulitricémq. Hinc apud Romanos cùm mulieres multæ in flagitium libidinis irruerent penè furentes, ex libris Sibyllinis ſimulachrum Veneris Verticordiæ eſt conſecratum, quò facilius virginum mulierúmq. corda à libidine ad pudicitiam verterentur. Valer. lib. 8. & Ouid. 4 Faſtorum.* Veneres duæ. Venus Verticordia

t Cui etiã Phœnices.} *Hoc de Cypriis narrat Iuſtin. lib. 22. Mos, inquit, erat Cypriis virgines ante nuptias ſtatutis diebus dotalem pecuniam quæſituras in quæſtum ad littus maris mittere, pro reliqua pudicitia libamenta Veneri ſoluturas: credo quòd ex inſtituto Veneris, quæ vt Lactãtius ex ſacra hiſtoria refert, autor meretriciæ vitæ fuit docuítque Cyprias fœminas quæſtũ vulgato corpore facere: Armenis ſimilem ferè morẽ fuiſſe narrat Strabo. Idem ſcribit Herodot. de Lydis. qui Babylonicos plebeios refert cùm rei familiaris anguſtio premuntur, ſolitos quæſtus gratia filias ſuas populo proſtituere. Phœnices multùm coluiſſe Venerẽ tradũtur propter Adonẽ. qui ibi eſt natus, ſacráq. Veneris cum luctu celebraſſe, vbi ipſa dea lugens inducitur, vt refert Macrobius. Simulachrúmq. eius in monte Libano fingitur capite obnupto ſpecie triſti, faciẽ manu læua intra amiculum ſuſtinens. Lachrymæ viſione* Cypri virginum mos.

conſpicientium manare creduntur: apud Euſebium quoque in Euangel. præpar. ad hunc modum legitur. Quod verò maligni ad iſta dæmones humanum genus intruſerunt, quamuis per ſeipſum pateat, tamen inde quoq; apertius videbis ſi adulteria & fornicationes gẽtilium, quæ vſque ad nunc diẽ in Heliopoli Phœnic multíſque aliis in locis peraguntur, in mentem tibi veniant: quaſi enim primitias quaſdam diis debitas turpiſſimas huiuſmodi operationes in templis offerunt. Hæc de Latino Euſebio, & exemplari mendoſiſſimo nequis mihi fraudi oportere eſſe putet, ſi quando minus rectè Euſebij ſententiam explicuero. Proſtituendi fœminas vulgò etiam fuit mos Augilarum in Africa, nocte qua nuberent. Herodotus, Solinus, Mela. Sicæ in eadem terra templo Veneris matronæ dotem quærebant vulgato corpore. Valerius. Locrenſes Iuſtinus ſcribit bello preſſos vouiſſe ſuas ſe filias feſto Veneris proſtituturos ſi victores forent.

Mars — v Ne filio Iunonis.} *An Marti, qui cum Venere concubuit, vnde natus eſt Harmonias. Mars verò Iunonis fuit filius, incerto patre, ſine patre fingunt eum natum. Quod poſſit de Marte intelligi, illud facit quod addit cooperatio Mineruæ: vterque enim deus eſt belli: ſed potius*

Vulcanus — *de Vulcano intellexerim Iouis & Iunonis filio: tametſi Iunonis ſolius filius dici ſoleat, ideo ἀπάτωρ nominatus: vt apud Theocritum, qui artem fabrilem in Lemno inſtituit, cuius vxor fuit Venus, quæ cum Marte rem habuit. Eſſet ergo Vulcani nempe mariti iniuria, ſi vxor diceretur meretrix. Curruca enim non paruum eſt vitium.*

Minerua — c Cooperatio Mineruæ.} *Vulcanus enim & Minerua curant fulmen Iouis, ideo & interdum id iaculantur.*

Vergilius de Minerua.

Ipſa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignem.

Quo loco Seruius grammaticus ait tria ſolum eſſe numina poſſidentia fulminum iactus, Iouem, Vulcanum, & Mineruam: tametſi aliter Plinius libro ſecundo, de diſciplina Ethruſca & Romana. Curat verò Minerua ægidem Iouis: quod ſi quis altius vult philoſophari, Iouis amictum inueniet, & ſapientia Mineruæ, & igne follibúſque Vulcani fabrefactum: tegmen namque capitis Iouis cùm igneum ſit, tamen præſul operis Pallas ipſa texuit. Martianus in Nuptiis. An cooperator dicitur Mineruæ, quòd ex ea genuerit Apollinem illum, in cuius tutela hiſtorici antiqui Athenas eſſe voluerunt Cic. 3. De nat. Deorum. Verùm illud ſimplicius, & ad ſenſum Auguſtini, vt puto, accommodatius, Vulcanum idcirco dici cooperarium Mineruæ, quòd hæc ſit dea artium, etiam earum in quibus vſus eſt manuum, quas Græci χειρουργικὰς vocant. Ille verò deus inſtrumentorum, ſine quibus hæ artes

tes non exercentur. Plutarchus de vtilitate inimici. Ignis artium omnium inſtrumentum eſt, ſi quis norit vti. Adde quòd Vulcanus quoque ipſe artibus præeſſe exiſtimatus eſt. Euſebius enim inquit, ex artibus alias Mineruæ, vt bellicas, alias Vulcano, vt omnes quæ per ignem fiunt, aßignari ſolitas. Theodoritus in Græcis affectionibus Vulcanum à Græcis pro artibus vſurpatum ſcribit, quòd ignis adminiculo pleræque omnes vtantur. Phurnutus artes omnes in poteſtate eſſe Mineruæ & Vulcani dicit, quòd illa ſapientia eſt & acumen. Igne verò pleræque artes ſua exercent opera. Ideo & Homerus de artifice ait, ὃν ἥφαιςος δέδαεν καὶ παλλὰς ἀθήνη: & quem Vulcanus docuit, quem caſta Minerua.

De multis diis, quos doctores paganorum vnum eundémque Iouem eſſe defendunt.

CAP. XI.

QVotquot libet igitur phyſicis rationibus & diſputationibus aſſerant: modò ſit Iupiter [a] corporei huius mundi animus, qui vniuerſam iſtam molem ex quatuor, vel quot eis placet, elementis conſtructam atque compactam implet & mouet: modò inde ſuas partes ſorori & fratribus cedat: modò ſit æther vt aërem Iunonem ſubterfuſam deſuper amplectatur: modò totum ſimul cum aëre ſit ipſe cælum, terrã verò tanquam coniugẽ eandémque matrem: [b] quia hoc in diuinis turpe non eſt, fœcundis imbribus & ſeminibus fœtet: modò autem ne ſit neceſſe per cuncta diſcurrere, deus vnus de quo multi à poeta nobiliſſimo dictum putant:

[c] *Deum nanque ire per omnes*
Terráſque, tractúſque maris, cælúmque profundum.

[d] Ipſe in æthere ſit Iupiter, ipſe in aëre Iuno, ipſe in mari Neptunus: in inferioribus etiam maris ipſe Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proſerpina, in focis domeſticis Veſta, in fabrorũ fornace Vulcanus, in ſyderibus ſol, luna, & ſtellæ: [e] in diuinantibus Apollo, [f] in merce Mercurius, [g] in Iano [h] initiator: in termino terminator, Saturnus in tẽpore, Mars & [i] Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, [k] Diana in ſyluis, Minerua in ingeniis. Ipſe ſit poſtremò etiam illa turba quaſi plebeiorum deorum. Ipſe præſit [l] nomine Liberi virorum ſeminibus, & nomine Liberæ fœminarum. Ipſe ſit [m] Dieſpiter, qui partum perducat ad diem. Ipſe ſit dea Mena, quam præfecerunt menſtruis fœminarum. [n] Ipſe Lucina, quæ à parturientibus inuocetur. Ipſe opem ferat naſcentibus, excipiens eos ſinu terræ, & vocetur Opis. Ipſe in vagitu os aperiat,

& vocetur deus[o] Vagitanus. Ipſe leuet de terra, & vocetur dea Leuana. Ipſe cunas tueatur, & vocetur dea Cunina. Non ſit alius, ſed ipſe in deabus illis, quæ fata naſcētibus canũt, & vocantur [p] Carmentes Præſit fortuitis, vocetúrque Fortuna. [q] In diua Rumina mammam paruulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam. [r] In diua Potina potionem miniſtret. In diua [ſ] Edulica eſcam præbeat. De pauore infantum Pauentia nuncupetur: de ſpe quæ venit [t] Venilia: de voluptate Volupia: de actu Agenoria: de ſtimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, dea Stimula nominetur. Strenua dea ſit, ſtrenuum faciendo. Numeria quæ numerare doceat? [u] Camœna, quæ canere. [x] Ipſe ſit & deus Conſus, præbendo conſilia, & dea [y] Sentia, ſententias inſpirando. [z] Ipſe dea Iuuentas, quæ [a] poſt prætextam excipiat iuuenilis ætatis exordia. Ipſe ſit Fortuna barbata, [b] quæ adultos barba induit, quos honorare voluerit: vt hoc qualecunque numen ſaltem maſculum deum, vel à barba barbatum, ſicut à nodis Nodotum, vel certè non Fortunam, ſed quia barbas habet, Fortunium nominarent. Ipſe in Iugatino deo coniuges iungat, & cùm virgini vxori zona ſoluitur, ipſe inuocetur, & dea Virginenſis vocetur. [c] Ipſe ſit Mutinus, qui eſt apud Græcos Priapus, ſi non pudet. Hæc omnia quæ dixi, & quæcunq; non dixi, non enim omnia dicenda arbitratus ſum, hi omnes dij deæque ſit vnus Iupiter: ſiue ſint, vt quidam volunt, omnia iſta partes eius, ſiue virtutes eius, ſicut eis videtur, quibus eum placet eſſe mundi animum, quæ ſententia velut magnorum multorúmque doctorum eſt. Hæc ſi ita ſint, quod quale ſit, nondum interim quæro, quid perderent, ſi vnum deum colerent prudentiore compendio? Quid enim eius contemneretur, cùm ipſe coleretur? Si autem metuendum fuit, ne prætermiſſæ ſiue neglectę partes eius iraſcerentur: non ergo vt volunt, [d] velut vnius animantis hæc tota vita eſt, quæ omnes ſimul cõtinet deos, quaſi ſuas virtutes, vel membra, vel partes: ſed ſuã quæque pars habet vitam à cæteris ſeparatam, ſi præter alteram iraſci altera poteſt: & alia placari, alia concitari. Si autem dicitur omnes ſimul, id eſt, totũ ipſum Iouem potuiſſe offendi, ſi partes eius non etiam ſingillatim minutatímque colerentur, ſtultè dicitur. Nulla quippe earum prætermitteretur, cùm ipſe vnus qui haberet omnia, coleretur. Nam vt alia omittam, quæ ſint innumerabilia, cùm dicunt omnia ſydera partes Iouis eſſe, & omnia

omnia viuere atque rationales animas habere, & ideo ſine controuerſia deos eſſe, non vident, quàm multos non colant, quàm multis ædes non conſtruant, aras non ſtatuant: quas tamen pauciſſimis ſyderum ſtatuẽdas eſſe putauerunt, & ſingillatim ſacrificandum. Si igitur iraſcuntur, qui non ſingillatim coluntur, non metuunt paucis placatis, toto cælo irato viuere. Si autem ſtellas omnes ideo colũt, quia in Ioue ſunt, quem colunt, iſto compendio poſſent in illo vno omnibus ſupplicare. Sic enim nemo iraſceretur, cum in illo vno omnibus ſupplicaretur, nemo contemneretur, potius quàm cultis quibuſdam iuſta iraſcendi cauſa illis, qui prętermiſſi eſſent, multo numeroſioribus præberetur, præſertim cum eis de ſuperna ſede fulgentibus, turpi nuditate diſtentus præponeretur Priapus.

L. VIVES.

a Corporei huius mundi animus.} *Hoc Thales Mileſius, & Democritus. Stoici verò cum Platone Deum quidem mentem eſſe dicunt, ſed non vtentem mundo pro corpore, mundum ipſum deum eſſe, habereq́ue & mentem & animum, ſed alium quàm ipſe ſit Deus. Veterem plerique Solem mundi animum, mentémque nominarunt: velut Cicero & Plinius, Homerum ſecuti. Phurnutus inquit, quemadmodum nos ab anima adminiſtremur ac regamur, ita mundum animam habere ſe continentem, qui Iupiter dicatur.* *Iupiter*

b Quia hoc in diuinis turpe non eſt.} *Heſiodus in Theogonia ſcribit, Terram peperiſſe Cælum, hinc concubuiſſe cum Cælo ipſo, & ex eo genuiſſe liberos vndecim, inter quos fuit Saturnus.*

c Deum namque ire per omnes.} *Multi veterum exiſtimabant deum eſſe vim per vniuerſum fuſam.*

d Ipſe in æthere.} *Deum vnum eſſe, qui melius ex gentibus ſapiebat, arbitrabantur: cúnque pro varijs virtutibus rationibúſque variè nuncupari. Sic Ariſtoteles in libello De mundo, Orpheum citans: ſic Plutarchus in Dogmatis philoſophorum. Macrobius deos omnes vult eſſe vnum Solem: idque fusè conni titur oſtendere in Saturnalibus.*

e In diuinantibus Apollo.} *Cùm putarent hunc eſſe Solem: id eſt mundi oculum, facilè eum & videre & noſſe omnia, quæ iam eſſent, quæque fuiſſent, & quæ futura eſſent, credebant. Idcirco paſſim cõſulebatur, reſponſitabátque, cum multis aliis in locis, tum præcipuè in Delphis Phocicis, Diodoro autore in vita Philippi, cuius originem talem fuiſſe refert: Eo in loco, quo templi adytum Delphis fuit, ſpecus erat receſſu magno & obſcuro: ad quem capra cùm paſcens aſcendiſſet, aſſla-* *Apollo*

ta eſt ſubterraneo illo ſpiritu, exultaréque modo inſueto cœpit. Quod admiratus paſtor, cùm & ipſe ad oſtium ſpecus veniſſet, correptus eſt furore, cœpítque quædam futura prædicere. Hoc & alij tentarunt, affectíque ſunt eodem modo. Res huc eſt progreſſa, vt qui futura vellet cognoſcere, adduceret qui capite in antrum immiſſo, vaticinaretur. Quod cùm nec ſine periculo fieret, nec etiam ſine exitio multorum, Delphici templum ibi erexerunt Deo vati Apollini: ſtatuerúntque virginem, quæ in machina conſiſtens, tuto poſſet afflari diuino illo ſpiritu, reſponſáque conſulentibus reddere: quam machinam, de tribus fulcris tripodem nominarunt, quaſi trium pedum, eadem forma qua Pythia *poſtea ænei tripodes. Sacerdos Pythia dicebatur, quæ initio virgo fuit, Dianæ ſimilis. Poſtea violata Pythia quadam ab Echecrate, Delphici mulierem non minorem natu annis quinquaginta Pythiam ſtatuerunt, reiectis in perpetuum virginibus: modò illa virginali vteretur cultu, ne in totum mos vetus interiret. Hæc ex illo penè ad verbum.*

Mercurius f In merce Mercurius.} *Hic præeſſe ſermoni eſt creditus, deus eſt factus omnium conuentionum contractuúmque noſtrorum: quoniam hæc omnia per ſermonem tranſiguntur. Maiis Idibus mercatorum erat feſtum, quòd eo die Mercurij ædes eſſet dedicata. A Græcis eam ob cauſam ἀγοραῖος dicitur, hoc eſt forenſis: ſtatuáque illi in foro multis ciuitatibus erigitur. Plautus in principio Amphitryonis hæc duo eius officia verbis aliquot explicat: & nos de hoc alibi.*

Ianus g In Iano.} *Quod vetuſtiſſimus hic eſſet omnium deorum, ideo initiis præeſſe creditus eſt. Regnauit enim in Latio Saturni tempore. Antiquiſſimum chaos ſunt qui putent eum eſſe, ſicut Ouidius & Feſtus, qui inde Ianum dictum autumat inuerſis literis. Cicero ab eundo, 2. De nat. deorum, vnde etiam ianuæ. Cornificius ſcribit à Cicerone, non Ianum, ſed Eanum eſſe nominatum: vnde & Ianiculus mons Rom. ſiue, vt quidam dicunt, quòd ibi ſit ſepultus Ianus: ſiue, vt alij, quòd per eum populus Rom. tranſiret in agrum Hetruſcum. Bifrons pingitur, quòd non ſolùm initiis, ſed extremis eſſet præfectus. De hoc Macrobius primo Satur. & Ouidius primo Faſtorum, multa & nos alibi.*

h Initiator.} *Non ab initiando, id eſt, ſacris imbuendo, ſed incipiendo. Ideo in aliis melius legitur, ianitor.*

Bellona i Bellona.} *A bellis, ideo olim Duellona ſicut duella bella. Pallas putatur eſſe, quæ bellis præeſt. Græci hanc ἐνυὼ vocant, ἔστι δὲ πλαστὸν πρόσωπον ὡς φόβος καὶ ἔρις καὶ κυδοιμὸς, vt inquit Heſychius. Homerus hanc πτολίπορθον nominat, vt Martem: & recentes poetæ matrem Martis eſſe dicunt. Ideo ἐνυάλιον vocant à matre. ἐνυὼ dicitur, quòd*

ἐνῦσα

ἐνιοῦσα θυμὸν καὶ ἀλκὴν τοῖς μαχομένοις. ἢ κατ' εὐφημισμὸν, ἀπὸ τοῦ ἥκιστα ἐνηνὴς καὶ ἐπιεικὴς εἶναι. Vel à furore immittendo bellantibus, vel quod minimè ſit mitis. Huius templum in noua regione vrbis. & ante hoc columna, unde haſta mittitur ſignum belli inferendi. Ouid.

k Diana in ſyluis.} *Luna pleraque nomina habebat: dicebatur enim Lucina, & Proſerpina, & Hecate, & Diana: hæc erat quæ in ſyluis configendis feris intenta virgo fingebatur, cum arcu & pharetra. Ideo Aeneas cùm matrem vidiſſet venatricis cultu, Phœbi ſororem eſſe exiſtimauit. 1. Aeneid. Memini me, neſcio apud quem, diſtichum hoc legere, non abſurdum de Luna:* Diana

Terret, luſtrat, agit, Proſerpina, Luna, Diana,
Ima, ſuperna, feras ſceptro fulgore, ſagitta.

Prudentius libro priore contra Symmachum:

Térque ſuas eadem variare figuras.
Denique cùm luna eſt ſubluſtri ſplendet amictu.
Cùm ſuccincta iacit calamos, Latonia virgo eſt.
Cùm ſubnixa ſedet ſolio, Plutonea coniunx,
Imperitat Furiis & dictat iura Megeræ.

l Nomine Liberi virorum ſeminibus.} *Cic. 2. De nat. deorum, Cerere natos Liberum & Liberam dicit eſſe. Fratres coniugéſque, Solem & Lunam putant eſſe multi: in quorum poteſtate ſint vires generandi, ſub Libero virorum, ideo illi & ſalaces Satyri ſunt comites, & in eius templo feriíſque colitur Priapus: ſub Libera vis fœminarum luce Lunæ fœminea.*

m Dieſpiter.} *Quaſi dios pater. nam dios eſt Iupiter, vel diei pater, vt Varro interpretatur.* Dieſpiter

n Ipſa Lucina.} *Hanc Lunam eſſe ſiue Dianam & Iunonem ſcribit Cicero. Terentius in Andria, Glycerium parturientem inuocare Iunonis Lucinæ opem facit: Iuno, inquit, Lucina fer opem, ſerua me obſecro. Sic & Iuno Opigena, quòd ferre opem in partu laborantibus crederetur, eſt culta Romæ à matronis. Feſtus. Timæus hiſtoricus propterea, qua nocte Alexander Macedo eſt natus, deflagraſſe Dianæ Epheſiæ templum tradit, quòd Diana parturienti Olympiadi deeſſe noluerit. ideo à templo ſuo aberat procul Pellam profecta. Ilythiam quoque colebant Romani in hunc vſum. Pauſanias Parcam eſſe dicit Ilythiam, fuiſſéque quæ ex Hyperboreis Delum venerit, ſitque parienti Latone obſtetricata. Ideo in Attica terra inter deas γενετυλλίδας collocaretur, quæ Geneſi præeſſent. Simulachrum ante illæ poni ſolebat poplitibus flexis, quòd ſic enixa eſſet filia Nauplij, ex quo more facti ſunt illi Nixidi tres in Capitolio ante cellam Mineruæ, quos M.* Lucina Ilythia

Attilius Glabrio victo Antiocho Romam tranſtulit, quibus matronæ ſupplicabant, velut præſidentibus parientium nixibus. Erant enim ſimulachra genibus innixa.

o Vagitanus } *Vaticanus potius.*

Carmentes p Carmentes. } *Hanc prius Nicoſtratam eſſe dictam ferunt Ionij Archadum regis filiam, quæ ex Mercurio Euandrum genuit, quæque furore concitata fata mortalibus caneret: ideo Græcè Theſpiodon dictam, Latinè Carmentem, vt Dionyſius ex Romanis originibus ſcribit. Ouid. 1. Faſt. de ea:*

Ipſa mone quæ nomen habes de carmine dictum. *Et pòſt:*
Quæ ſimul æthereos animo conceperat ignes,
Ore dabat pleno carmine vera dei.

Erat & porta Carmentalis Romæ, quæ poſtea Scelerata dicta eſt, & propè eam ara in Capitolio, vbi ipſa habitauit. Erant & Carmenæ, quæ primæ ſcirent hominem natum apud Varronem, canerentque illi ventura: vnde illa Nicoſtrata putatur Carmenta nominata. Sunt Caſmenæ quoque nuncupatæ, & eliſos, & Camenæ: & qui eas colerent, vates ab earum vaticiniis appellati. Erant & Faunus & Fauna fratres, quorum ille canebat fata viris, hæc fœminis.

Rumina q In diua Rumina. } *Rumina dicta à mammarum: quoniam Rumen mamma antiquo verbo. Plinius & Feſtus. Vnde ficus Ruminalis, quòd ſub ea arbore lupa mammam dedit Romulo & Remo. Huic deæ lac libabatur, lacte aſpergebantur hoſtiæ.*

Educa. Poetica r In diua Potina. } *Donatus Educam & Poticam has deas nominat. Sic enim in Phormione Terentij ait: Apud Varronem legitur initiari pueros Educæ & Poticæ & Cubæ, diuis edendi & potandi, & cubandi, vt primum à lacte & à cunis transferuntur. Quod Verg.*

Nec Deus hunc menſa, dea nec dignata cubili eſt.

Hoc annotauit Probus, hæc Donatus.

s Edulica. } *Lego Educa, & ſic eſt in antiquis codicibus.*

Venilia t Venilia. } *Verg. Veniliam matrem eſſe dicit Turni, ſororem Amatæ Latini regis vxoris. Varro Veniliam dictam eſſe ait à veniendo, & vento ſecundo, qualem qui nactus eſt in mari, gaudet, ſicut inquit Plautus.*

Camœna v Camœna. } *Seruius Camœnas muſas eſſe dicit à cantu. Feſtus ait ſic dictas, quòd caſtæ mentis ſint præſides. Aedes Camœnarum Romæ fuit ad portam Capenam, in prima regione. Camœnæ, Latinè* Muſæ *idem eſt quod Muſæ Græcè. Nec ſolùm cantibus præſunt, ſed humanitati omni & doctrinæ: ſicut Cic. interpretatur 5 Tuſc. quæſt. Plato Craty.* τὰς δὲ μούσας τε καὶ ὅλως τὴν μουσικὴν ἀπὸ τοῦ μῶσθαι ὡς ἔοικε, καὶ

τῆς ζητήσεως τε καὶ τῆς φιλοσοφίας τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπωνόμασαν. *ab inquirendo dicuntur Muſæ, & à philoſophia.*

x Ipſe ſit & Deus Conſus.} *Hunc Liuius, Dionyſ. & Plut. Neptunum equeſtrem eſſe dicunt, cui ſit templum ædificatum ab Arcadibus ante Romulum & Remum, præeſſéque conſiliis. Idcirco velut rem arcanam eius aram toto anno ſub terra occultari in Circo maximo. Conſualibus ſolum proferri. eius dei conſilio vſum fuiſſe Romulum in rapiendis Sabinis. Græci ἱππικὸν ποσειδῶνα vocant, quòd è terra tridenti percuſſa eduxerit equum. Fabuloſè id quidem, ſed re vera, quòd equos domare inſtituerit, & conuertere in hominum vſus.* *Conſus*

y Sentia.} *Fauna Fauni regis ſoror & vxor, Pici filia, Senta eſt dicta, & Fatua: hoc à fando, quòd eius ope farentur infantes. Forſan & Senta eſt nominata, quòd quæ ſentiret quis, ea faretur. Sed nos rem hãc, vt alias hoc libro permultas, in medio reliquimus: coniecturæ enim parum nobis placent.*

z Ipſa dea Iuuentas.} *De hac paulum pòſt.*

a Poſt prætextam.} *Prætexta veſtis erat dignitatis magiſtratúſque, quæ ab Hetruſcis Romam manauit: nec pueri ſolebant ea vti ante filium Tarquinij Priſci regis, qui cùm puerili ætate fortiter feciſſet in bello, bulla aurea & prætexta eſt publicè à parente donatus. Prætexta deinceps manſit ingenuis pueris: bulla quoque iis, quorum patres curulem magiſtratum geſsiſſent. Macrobius: Deponebant pueri quartodecimo anno prætextam, & ſumebant togam virilem. Latum clauum quoque ſenatorum filij, quem induiſſe tunc Auguſtum Tranquillus eſt autor. Latus clauus autem, non toga eſt, ſed tunica purpurea.* *Prætexta* *Latus clauus*

b Quæ adultos barba induit.} *Veteres Apollini ſacrabant ſuarum barbarum primitias, cùm primum ex Ephebis tonderentur. Sic Theſeus Delum eſt profectus, vt id faceret. Plutarchus.*

c Ipſe ſit Motunus vel Tutinus.} *Locus non videtur carere mendo. In veteribus eſt: Mutunus vel Tutunus. & puto alterum ſcripſiſſe Auguſtinum, non vtrunque, Motunum & Tutunum: ſed adiectum alterum à librario, & ex libris inde exſcriptis inoleſſe hanc lectionem. Certè ipſe libro 6. vbi de diis, qui iturus ad thorum nuptialem coniugibus aderant, pro his duobus vnum Priapum nominat. Non dubito quin ſit legendum Mutinus, vt eſt apud Lactantium: tametſi non deſunt codices Lactantiani, qui Futinus habeant. Sed Mutinus videtur dictus, quòd efficiat vt maritus magis, & virgo minus moueatur.* *Mutinus*

d Velut vnius animantis.} *Sic Plato, Cicero, & Stoici mun-*

dum animal vnum eſſe dicunt: & vnam vitam viuere, vt hominem vnum.

De opinione eorum, qui deum animam mundi, & mundum corpus dei eſſe putauerunt.

CAP. XII.

QVid illud? Nónne debet mouere acutos homines, vel qualeſcunque homines? Non enim ad hoc ingenij opus eſt excellentia, vt depoſito ſtudio contentionis attendant, ſi mundi animus deus eſt, eíque animo mundus vt corpus eſt, vt ſit vnum animal conſtans ex animo & corpore: atque iſte Deus eſt ſinus [a] quidam naturæ, in ſeipſo continens omnia: [b] vt ex ipſius anima, qua viuificatur tota iſta moles, vitæ atque animæ cunctorum viuentium [c] pro cuiuſque naſcentis ſorte ſumantur, nihil omnino remanere poſſe, quod non ſit pars Dei. Quod ſi ita eſt, quis nõ videat quanta impietas & irreligioſitas cõſequatur: vt quod calcauerit quiſque, partem Dei calcet: & in omni animante occidendo, pars Dei trucidetur? Nolo omnia dicere quæ poſſunt occurrere cõgitantibus: dici autem ſine verecundia non poſſunt.

L. VIVES.

a SInus quidam naturæ. } *Alibi: Sinu quodam naturæ. Sic Lucanus:*

Placido natura receptat
Cuncta ſinu.

b Vt ex ipſius anima qua viuificatur. } *Sententia Pythagorica, quam expreſſit Verg. 6. Aeneidos:*

Principio cælum & terras campóſque liquentes,
Lucentémque globum lunæ, Titaniáque aſtra
Spiritus intus alit: totámque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.
Inde hominum pecudúmque genus, vitæq; volantum,
Et quæ marmoreo fert monſtra ſub æquore Pontus.
Igneus eſt illis vigor, & cæleſtis origo.

Et in quarto Georgicôn:

His quidam ſignis, atque hæc exempla ſecuti,
Eſſe apibus partem diuinæ mentis, & hauſtus
Aethereos dixere. deûm nanque ire per omnes
Terráſque, tractúſque maris, cælúmque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum
Quenque ſibi tenues naſcentem areſcere vitas,

Scilicet

Scilicet huc reddi, deinde ac reſoluta referri
Omnia: nec morti eſſe locum, ſed viua volare
Syderis in numerum, atque alto ſuccedere cælo.

c Pro cuiuſque naſcentis ſorte.} *Alia plus, alia minus. vt quodque enim proximum illi eſt, ita plurimum recipit: vt longiſſimum, ita minimum. Hoc & alij plerique aiunt, & Ariſtoteles libro De mundo.*

De his qui ſola rationalia animantia partes eſſe vnius Dei aſſerunt. CAP. XIII.

SI autem ſola animalia rationalia, ſicut ſunt homines, partes Dei eſſe contendunt: non video quidem ſi totus mundus eſt Deus, quomodo beſtias ab eius partibus ſeparent? Sed obluctari quid opus eſt? De ipſo rationali animante, id eſt, homine, quid infelicius credi poteſt, quàm Dei partem vapulare, cùm puer vapulat? Iam verò partes Dei fieri laſciuas, iniquas, impias, atque omnino damnabiles, quis ferre poſſit, niſi qui prorſus inſaniat? Poſtremò quid iraſcitur eis, à quibus non colitur, cùm à ſuis partibus non colatur? Reſtat ergo vt dicant omnes deos ſuas habere vitas, ſibi quenque viuere: nullum eorum eſſe partem cuiuſquam, ſed omnes colendos, qui cognoſci & coli poſſunt: quia tam multi ſunt, vt omnes non poſſint. Quorum Iupiter, quia rex præſidet, ipſum credo ab eis putari regnum, vel conſtituiſſe, vel auxiſſe Romanum. Nam ſi hoc ipſe non fecit, quem alium deum opus tam magnum potuiſſe aggredi credant, cùm omnes occupati ſint officiis & operibus propriis, ne alter irruat in alterius? A rege igitur deorum, regnum hominum potuit & propagari & augeri?

Augmenta regnorum Ioui incongruenter aſcribi, cùm ſi, vt volunt, dea eſt victoria, ipſa huic negotio ſola ſufficeret. CAP. XIIII.

HIc primùm quæro, cur non etiam ipſum regnũ Deus aliquis eſt? Cur enim non etiam ita ſit, ſi [a] Victoria dea eſt? Aut quid ipſo Ioue in hac cauſa opus eſt, ſi Victoria faueat, ſitque propitia: & ſemper eat ad illos, quos vult eſſe victores? Hac dea fauente & propitia, etiam Ioue vacante, vel aliud agente, quæ gentes non ſubditæ remanerent? quæ regna non cederent? [b] An fortè diſplicet bonis iniquiſſima improbitate pugnare, & finitimos quietos nulláınque iniuriam facientes, ad dilatandum regnum bello

ſpontaneo prouocare? Planè ſi ita ſentiunt, approbo & laudo.

L. VIVES.

Victoria a VIctoria dea.} *Erat ædicula Victoriæ ad forum Romæ à Catone ſeniore dicata. Erat & Victoriæ ædes prope ædiculam, quam ædem M. Poſthumius Megellus ædilis curulis ex mulctatitia pecunia faciundam curarat. Conſul cum M. Attilio Regulo bello Samnitico dedicauit: huic L. Sylla bellis ciuilibus victor ludos inſtituit, Aſconius Pædianus. Meminit & Cicero prima Act. in Verrem. Victoriam Heſiodus filiam dicit Stygis & Pallantis. Fratres Victoriæ ſunt Zelus, Potentia, Vis, quæ ſemper Iouis regi aſſident, nec ſine illis imperium eſt vel Ioui, vel cuiquam principi vllum.*

b An fortè non diſplicet.} *Legendum ſine negatione: An fortè diſplicet: hoc exigit ſenſus, & ſic habent antiqui libri.*

An congruat bonis latius velle regnare. CAP. XV.

VIdeant ergo ne fortè non pertineat ad viros bonos, gaudere de regni latitudine. Iniquitas enim eorum, cùm quibus iuſta bella geſta ſunt, regnum adiuuit, vt creſceret: quod vtique paruum eſſet, ſi quies & iuſtitia finitimorum contra ſe bellum geri nulla prouocaret iniuria: ac fœlicioribus ſic rebus humanis omnia regna parua eſſent concordi vicinitate lætantia. Et ita eſſent in mundo regna plurima gentium, vt ſunt in vrbe domus plurimæ ciuium. Proinde belligerare, & perdomitis gẽtibus dilatare regnum, malis videtur fœlicitas, bonis neceſſitas. Sed quia peius eſſet, vt iniurioſi iuſtioribus dominarentur, ideo non incongruè dicitur etiam iſta fœlicitas. Sed proculdubio fœlicitas maior eſt vicinum bonum habere concordem, quàm vicinum malum ſubiugare bellantẽ. Mala vota ſunt, optare habere quem oderis, vel quem timeas, vt poſſit eſſe quem vincas. Si ergo iuſta gerendo bella, non impia, non iniqua, Romani imperium tam magnum acquirere potuerunt, nunquid tanquam aliqua dea colenda eſt eis iniquitas aliena? Multum enim ad iſtam latitudinem imperij eam cooperatam videmus, quæ faciebat iniurioſos, vt eſſent, cùm quibus iuſta bella gererentur, & augeretur imperium. Cur autem & iniquitas dea non ſit, vel externarum gentium, ſi Pauor, & Pallor, & Febris dij Romani eſſe meruerunt? His igitur duabus, id eſt, aliena iniquitate, & dea Victoria dum bellorum cauſas iniquitas excitat, Victoria eadem bella fœliciter terminat, etiam feriato Ioue creuit imperium. Quas enim hîc partes Iupiter

Iupiter haberet, cùm ea, quæ poſſent beneficia eius putari, dij habentur, dij vocantur, dij coluntur: ipſi pro ſuis partibus inuocantur? Haberet hic etiam ille aliquam partem, ſi regnum etiam ipſe appellaretur, ſicut appellatur illa victoria.[a] Aut ſi regnum munus eſt Iouis, cur non & victoria munus eius habeatur? Quod profectò haberetur, ſi non lapis in Capitolio, ſed verus rex regum & dominus dominantium cognoſceretur atque coleretur.

L. VIVES.

a AVt ſi regnum munus eſt Iouis. } *Sic Homerus frequenter.*

Quid fuerit quod Romani omnibus rebus & omnibus motibus deos ſingulos deputantes, ædem Quietis extra portas eſſe voluerunt.

CAP. XVI.

MIror autem plurimum, quòd cùm deos ſingulos ſingulis rebus, & penè ſingulis motibus attribuerent, vocauerunt deam Ageroniam, quæ ad agendum excitaret:[a] deam Stimulam, quæ ad agendum vltra modum ſtimularet:[b] deam Murciam, quæ præter modum non moueret, ac faceret hominem,[c] vt ait Pomponius, murcidum, id eſt, nimis deſidioſum & inactuoſum: deam Strenuam, quæ faceret ſtrenuum: his omnibus diis & deabus publica ſacra facere ſuſceperunt.[d] Quietem verò appellantes, quæ faceret quietem, cùm ædem haberet extra portam Collinam, publicè illã ſuſcipere noluerunt. Vtrum indicium fuit animi inquieti, an potius ita ſignificatum eſt, quòd qui illam turbam colere perſeueraret: non planè deorum, ſed dæmoniorum eum Quietem habere non poſſe: ad quam vocat verus medicus, dicens: Diſcite à me, quia mitis ſum, & humilis corde, & inuenietis requiem animabus veſtris.

L. VIVES.

a DEam Stimulam. } *An hæc eſt Horta, quæ in humanis cùm eſſet, Herſilia dicta eſt, vxor Romuli, quam ab hortando & incitando nominatam ait Labeo: cuius ædes nunquam claudebatur, quòd ſemper aliquid præclari fieri hortaretur, nec ceſſandum ſuaderet quæ poſtea vocata eſt. Hera prouidentiæ dea, quæ negligentes ſocordéſque eſſe non pateretur: nominatámque Labeo exiſtimat etiam hac appellatione ab hortando & incitando, Græca voce παρορμᾷν. Plutarchus. Meminerunt huius deæ Ouidius, Gellius, & alij.* Stimula

Murcia b Deam Murciam.} *Non pigebit Hermolai Barbari verba ſubiĳcere, ex Annotationibus in Plinium libro decimoquinto. Plinius eo loco ſic inquit: Quin & ara vetus fuit Veneri Myrtea, quam nunc Myrtiam vocant. Hermolaus: Lego Veneri Myrteæ, quam nunc Murciam vocant ex Feſto, Liuio, Plutarcho, Varrone, Cornelio Nepote De viris illuſtribus. Nam Murcea dea ſocordiæ eſt, vt Strenua, Agenorea, Stimula induſtriæ. Pomponius & Auguſtinus autores. Nam cùm metas Murcias, Apuleius libro ſexto dixit, Veneri dicatas intellexit. Quidam montem Auentinum ideo Murcium vocari tradunt, quòd e lapidibus velut muro conſtructus: non à dea Murcia, nec à Figlinis. Ammianus quoſdam ſolites in Italia vitandæ gratia militiæ pollicem præcidere, Murcos vernacula voce nominatos: Plautus: Murcide, inquit, homo. pro inerti & languido: Tantum Hermolaus autor noſtræ ætatis diligentiſsimus. Ergo in Feſto cùm dicit Murceæ deæ ſacellum erat ſub monte Auentino, qui antè Murcus vocabatur: emendatius legetur, Murciæ deæ, Liuius lib. 1. Tum quoque multis millibus Latinorum in ciuitate acceptis, quibus vt iungeretur Palatio Auentinum, ad Murciæ datæ ſedes. Et Plutarchus in Problematis, quam modò Murciam Venerem, olim Myrtiam vocabant.*

c Vt ait Pomponius.} *Hermolaus, Beroald. & alĳ complures hunc Pomp de hac ipſa re teſtem adducunt. Nec ſat explicant, quis Pomp. ſit, cùm fuerint multi, etiam qui ſcripſerint, an Atticus, an L. Pomp. Attelanarum ſcriptor, an Gn. Pomp. orator, qui omnes vixerunt cum Cicer. an qui poſt Cicer fuere, Pomponius Mela, an Iulius Pomponius Tragicus cuius Quintilianus meminit: an iuris conſultus.*

d Quietem verò appellantes.} *Ego coniectura ducor, Quietem hanc ad mortuos pertinuiſſe. Quietalis enim dictus eſt ab antiquis Orchus, ideo extra vrbem Quies eſt culta. Fanum Quietis erat via Labicana. Liuius libro quarto.*

An ſi Iouis ſumma poteſtas eſt, etiam Victoria dea debuerit exſtimari. CAP. XVII.

AN fortè dicũt, quod deam Victoriam Iupiter mittat, atque illi tanquam regi deorũ obtemperãs, ad quos iuſſerit, veniat, & in eorum parte conſidat? Hoc verè dicitur, non de illo Ioue, quem deorum regem pro ſua opinione confingunt, ſed de illo vero rege ſeculorum, quòd mittat non Victoriam, quæ nulla ſubſtantia eſt, ſed angelum ſuum, & faciat vincere quem voluerit, cuius conſilium occultum eſſe poteſt, iniquum eſſe non poteſt. Nam ſi victoria dea eſt, cur non deus eſt, & triumphus, & victoriæ iungitur

vel

vel maritus, vel frater, vel filius? Talia quippe iſti de diis opinati ſunt, qualia ſi poetæ fingerent, atque à nobis[a] exagitarentur: reſponderent iſti, ridenda eſſe figmenta poetarum, non veris attribuenda numinibus: & tamen ſe ipſi non ridebant, cùm talia deliramenta non apud poetas legebant, ſed in templis colebant. Iouem igitur de omnibus rogarent, ei vni tantummodo ſupplicarent.[b] Non enim ſi quò miſiſſet victoriam, ſi ea dea ſub illo rege eſt, poſſit vel audeat ei reſiſtere, & ſuam potius facere voluntatem.

L. VIVES.

a EXaggerarentur.} *Legendum exagitarentur.*

b Non enim ſe miſiſſet victoria } *Sic in veteribus: Non enim quò miſiſſet victoriam, ſi dea eſt, & ſub illo rege eſt, poßit ei audere reſiſtere, & ſuam potius facere voluntatem. Et Porphyrius in Ratione naturali deorum, Iouem ſcribit fingi ſolitum ſceptrum tenentem læua, dextra verò modò Aquilam, modò Victoriam. Illud quoniam cæterorum deorum dominus, vt auium Aquila, Victoriam autem quoniam illi vniuerſa ſubiecta ſunt. Vel, vt Phurnutus interpretatur, quoniam nihil eſt à quo poßit vinci.*

Fœlicitatem & Fortunam qui deas putant, qua ratione fecerunt.

CAP. XVIII.

QVid quod & Fœlicitas dea eſt? ædem accepit, aram meruit, ſacra ei cõgrua perſoluta ſunt: ipſa ergo ſola coleretur? Vbi enim ipſa eſſet, quid boni nõ eſſet? Sed quid ſibi vult, quòd & Fortuna dea putatur, & colitur? An aliud eſt fœlicitas, aliud fortuna? Quia fortuna poteſt eſſe & mala: fœlicitas autem ſi mala fuerit, fœlicitas non erit. Certè omnes deos vtriuſque ſexus, ſi & ſexus habent, non niſi bonos exiſtimare debemus. Hoc Plato dicit, hoc alij philoſophi, hoc excellentes reipub. populorúmque rectores. Quomodo ergo dea fortuna aliquando bona eſt, aliquando mala? An fortè quando mala eſt, dea non eſt, ſed in malignum dæmonem repente conuertitur? Quot ſunt ergo deæ iſtæ? Profectò quotquot ſunt homines fortunati, hoc eſt, bonæ fortunæ. Nam cùm ſint & alij plurimi ſimul, hoc eſt, vno tempore malæ fortunæ, nunquid ſi ipſa eſſet, ſimul & bona eſſet & mala: his aliud, illis aliud? An illa quæ dea eſt, ſemper bona eſt? Ipſa eſt ergo fœlicitas, cur adhibentur diuerſa nomina? Sed & hoc ferendũ eſt. Solet enim & vna res diuerſis nominibus appellari,[b] Quid diuerſæ ædes, quid

diuerſæ aræ, diuerſa ſacra? Eſt cauſa, inquiunt, quia Fœlicitas illa eſt, quam boni habent præcedentibus meritis. Fortuna verò quæ dicitur bona, [c] ſine vllo examine meritorum fortuitu accidit hominibus & bonis & malis, vnde etiam fortuna nominatur. Quomodo ergo bona eſt, quæ ſine vllo iudicio venit & ad bonos & ad malos? Vt quid autem colitur, [d] quæ ita cæca eſt, paſſim in quoſlibet incurrens, vt ſuos cultores plerunque prætereat & ſuis contemptoribus hæreat? Aut ſi aliquid proficiunt cultores eius, vt ab illa videantur, & amentur: iam merita ſequitur, non fortuitu venit. Vbi eſt ergo definitio illa fortunæ? Vbi eſt quod à fortuitis etiam nomen accepit? Nihil enim prodeſt eam colere, ſi fortuna eſt. Si autem, ſuos cultores diſcernit vt proſit, fortuna nó eſt. [e] An & ipſam, quò voluerit, Iupiter mittit? Colatur ergo ipſe ſolus. Non enim poteſt ei iubenti, & eam quò voluerit, mittenti fortuna reſiſtere. Aut certè ipſam mali colant, qui nolunt habere merita, quibus poſſit dea Fœlicitas inuitari.

L. VIVES.

a QVid quod & Fœlicitas dea.} *Aedis huiuſce deæ meminit aliquoties Plinius. Simulachrum eius Archeſilao plaſtæ locatum eſt à L. Lucullo ſeſtertiis lx. Plinius lib. 35.*

Fortunæ multæ

b Quid diuerſæ ædes.} *Aedes malæ Fortunæ & deteſtatæ in Exquiliis. Aedes Fortunæ fortis in ripa Tiberina. Equeſtris iuxta theatrum. Erat & templum Fortunæ paruæ. & aliud virginis Fortunæ, aliud Primigeniæ. aliud Obſequentis ad Capenam, & Priuatæ, & Viſcatæ, & Publicæ, & Virilis, & Conuertentis in Palatio, & Bene ſperantis, & Auertentis, & Blandæ & Dubiæ in Auentino, & Mammoſæ in duodecima regione, & Barbatæ, & Muliebris: quibus omnibus principium dedit Seruius Tullius quòd ab ea ex ſeruo in regnum eſſet euectus, tum etiam proſpiciens eam occaſionibus rerum plurimum habere in vtranque partem momenti: ſicut Plutarchus inquit in Problematis, omníque in re humana dominari.*

c Sine vllo examine.} *Saltem nobis cognito: ideo cauſas non habere dicitur, quod eæ à nobis ignorantur: ſicut Ariſtoteles, & Platonici. Speuſippus motum ab occulto in occultum fortunam eſſe finit. De hac plura Ariſtoteles ſecundo libro Phyſicæ auſcultationis, & libello De bona fortuna, qui pars eſt moralium voluminum.*

d Quæ ita cæca eſt.} *Ariſtophanes hoc ſalſe in Pluto. qui eſt opum deus: quod argumentum tranſtulit Lucianus in ſuum* μισάνθρωπον.

e An & ipſam quo voluerit.} *Sic Ariſtophanes, qui dicit Plutũ,*

cùm

cùm mittitur à Ioue ad bonos, claudum eſſe: cùm ad malos, celerrimum.

De Fortuna muliebri. CAP. XIX.

FAtitum ſanè huic, velut numini tribuũt, quam fortunam vocãt, [a] vt ſimulachrũ eius quod à matronis dedicatum eſt & appellatũ Fortuna muliebris, etiã locutum eſſe memoriæ commẽdarint, atque dixiſſe nõ ſemel, ſed iterũ: [b] quòd eam ritè matronæ dedicauerint. Quod quidem ſi verum ſit, mirari nos non oportet. Non enim malignis dæmonibus etiã ſic difficile eſt fallere, quorũ artes atque verſutias hinc potius iſti aduertere debuerunt, quod illa dea locuta eſt, quæ fortuitu accidit, nõ quæ meritis venit. Fuit enim fortuna loquax, & muta fœlicitas, & ad quid aliud, niſi vt homines rectè viuere non curarent, conciliata ſibi fortuna, quę illos ſine vllis bonis meritis faceret fortunatos? Et certè ſi fortuna loquitur, non ſaltem muliebris, [c] ſed virilis potius loqueretur, [d] vt non ipſę, quia ſimulachrum dedicauerunt, putarentur tantum miraculum muliebri loquacitate finxiſſe.

L. VIVES.

a VT ſimulachrum eius quod à matronis.} *Anno poſt libertatem partam decimo octauo, Cùm Martius Coriolanus exul bellum intuliſſet patriæ, nec armis repelli poſſet, nec precibus flecti, lachrymis mulierum flexus eſt, templúmque exſtructum Fortunæ muliebri, via Latina ad quartum miliarium ab vrbe, quod cùm dicaretur, bis locuta eſt imago. Prius ſic: Ritè me matronæ vidiſtis, ritéque dedicaſtis Liuius, & Valerius, & Plutarchus autores. Lactantius verò lib. 2. Fortunam muliebrem denunciaſſe periculum ſcribit, hoc eſt, haud dubiè, quod poſterius locuta eſt Huius fortunæ ſignum nefas eſt attingi, niſi ab ea quæ ſemel nupſit. Feſtus.* Fortuna muliebris

b Propter quod eam ritè.} *Propter, ſuperfluit, ideo expungendum.*

c Sed virilis potius.} *Cuius templum in ripa Tiberina, feſtum Calen. April. Ouidius quarto Faſtorum.*

d Vt non ipſæ quæ ſimulachrum.} *Maior enim viris fides habetur, quàm mulieribus.*

De virtute & fide, quas pagani templis & ſacris honorauerunt, prætermittentes alia bona, quæ ſimiliter colenda fuerunt, ſi rectè aliis diuinitas tribuebatur. CAP. XX.

VIrtutem quoque deam fecerunt: quæ quidem ſi dea eſſet, multis fuerat præferenda. Et nunc quia dea non eſt, ſed donum Dei, ipſa ab illo impetretur, à quo ſolo dari poteſt; & omnis falſorum deorum turba vaneſcit.

Sed cur & Fides dea credita eſt, & accepit etiam ipſa templum & altare? Quam quiſquis prudenter agnoſcit, habitaculum illi ſeipſum facit. Vnde autem ſciunt illi quid ſit Fides, cuius primum & maximum officium eſt, vt in verum credatur Deum? Sed cur non ſuffecerat Virtus? Nónne ibi eſt & Fides? [b] Quandoquidem virtutem in quatuor ſpecies diſtribuendam eſſe viderunt: prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem, temperantiam. Et quoniam iſtæ ſingulæ, ſpecies ſuas habent, [c] in partibus iuſtitiæ fides eſt: maximúmque locum apud nos habet, quicunque ſcimus quid ſit, quòd iuſtus ex fide viuit. Sed illos miror appetitores multitudinis deorum, ſi fides dea eſt, quare aliis tam multis deabus iniuriam fecerunt, prætermittendo eas, quibus ſimiliter ædes & aras dedicare potuerunt? Cur Temperantia dea eſſe non meruit, cùm eius nomine [d] nonnulli Romani principes non paruam gloriam compararint? Cur denique Fortitudo dea non eſt, [e] quæ affuit Mutio, cùm dexteram porrexit in flammas: [f] quæ affuit Curtio, cùm ſe pro patria in abruptam terrā præcipitem dedit: [g] quæ affuit Decio patri, [h] & Decio filio, cùm pro exercitu ſe vouerunt? [i] Si tamen his omnibus vera inerat fortitudo, vnde modò non agitur? Quare prudentia, quare ſapientia nulla numinum loca meruerunt? An quia in nomine generali ipſius virtutis omnes coluntur? Sic ergo poſſet & vnus Deus coli, cuius partes cæteri dij putantur. Sed in illa vna virtute & fides eſt, [k] & pudicitia, quæ tamen extra in ædibus propriis altaria meruerunt. Has deas non veritas, ſed vanitas fecit.

L. VIVES.

[a] VIrtutem quoque deam.} *Virtuti ædem vouerat M. Marcellus in Gallia primo ſuo conſulatu. Eam filius eius dicauit ad portam Capenam, Liuius lib. xxix. Alteram C. Marius exſtruxit Virtutis & Honoris ſubmiſsiorem, aliis, ne ſi fortè publicis auſpiciis officeret, augures eam demoliri iuberent. Cicero ij De leg. Colunto illa propter quæ datur homini aſcenſus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem. Fidei ædes in Capitolio fuit, Plinius lib. xxxv. & Cic. iij. Offic. vicinam eam Ioui in Capitolio, iuſiurandúmque eius dicit eſſe ex Ennio & Catone in ij. De nat. deorum. Fidem ab Attilio Calatino conſecratam ſcribit: Feſtus verò ante Romulum & Remum conſecratam ab Aenea in Palatio Fidem refert ex Agathocle, niſi ſit mendum in loco Ciceronis. Sic enim legitur: Vt fides, vt mēs, quas in Capitolio*

Fides (margin)

tolio dedicatas videmus:proximè à M. Scauro, antè autem ab Attilio Calatino erat Fides conſecrata. At Liuius libro 23. Interea duûmuiri creati ſunt, Q. Fabius Maximus, & Attilius Craſſus ædibus dedicandis: Menti Attilius, Fabius Veneri Erycinæ. Vtraque in Capitolio eſt canali vno diſcreta. Ita fieri poteſt, vt Ciceronis verba ſint intelligenda ad hunc modum: Mentem eſſe conſecratam proximè à M. Aemilio Scauro, cùm iam antè fuiſſet ab Attilio conſecrata. Dionyſius & Plutarchus Fidem à Numa eſſe ſacratam referunt, ſtatutúmque maximum iuſiurandum. Mens dea

b Quandoquidem virtutem in quatuor ſpecies.} *Plato, Ariſtoteles, Cicero & alij.*

c In partibus iuſtitiæ fides eſt.} *Cicero primo Offic fundamentum iuſtitiæ fidem vocat. Idem primo De nat. Deo. iuſtitiam erga deos pietatem eſſe dicit; cuius fides eſt pars. Speuſippus pietatem eodem modo finit.*

d Nonnulli Romani principes.} *Poſſunt huc afferri ex Valerio exempla de animi moderatione: de ijs, qui ex inimicis iuncti ſunt amicitia, & neceſſitudine, de abſtinentia & continentia, de verecundia. Hæc enim omnia, ſicut Cicero primo Officiorum oſtendit, ſub temperantia continentur.*

e Quæ affuit Mutio.} *C. Mutius, cùm Porſenna obſideret vrbem, ingreſſus eius caſtra diſsimulato cultu, ferro ſub veſte tecto ſcribam regis obtruncauit, ratus ſe regem occidere. Cúmque iuberet eum captum torqueri rex, ipſe in ignem ſacrificij, qui forte haud procul erat, manum iniecit, eámque tenuit immotam, quo vſque & admirationem & pauorem ſui regi incuteret.* C. Mutius

f Quæ affuit Curtio.} *Lacum dicunt fuiſſe in foro Romano, qui poſtea ſiccatus eſt, ſolúmque effectum, lacui Curtio fuit ad poſteros nomen. Sunt qui à Metio Curtio equite Sabino dictum putent: qui prælio inter Romulum & Sabinos equo illum tranſnarit. Alij à M. Curtio equite Romano, qui ſe in illum coniecit, quòd oraculum iuſſerat immitti in illum id quo plurimum populus Romanus poſſet. Hæc Liuius libro primo & ſeptimo ab Vrbe condita. Varro tamen libro De lingua Latina tertio ſic inquit: Cornelius & Luctatius ſcribunt eum locum eſſe fulguratum, & ex ſenatuſconſulto ſeptum eſſe, ídque factum eſſe à Curtio Coſ. cui M. Genutius fuit collega Curtium appellatum.* M. Curtius

g Quæ affuit Decio patri.} *Hic fuit homo de plebe, ſed magna gloria militari, & inſigni in patriam charitate, Coſ. cum T. Manlio Torquato bello Latino cùm vterque Coſſ. per quietem vidiſſet ex altera acie Imperatorem deberi dijs manibus, ex altera exercitum, pacti in-* Decius

ter ſe, vt ab vtra parte exercitus pop. Ro. inciperet cedere, huius partis Imperator ſe deuoueret pro patria: quod cùm læuo cornu contigiſſet, cui Decius præerat, is ſe ſolenni carmine dijs manibus pro legionibus Ro. deuouit, in mediósque hoſtes, citato equo, immiſit. Liuius lib. 8.

h Et decio filio.} *Hic fuit Coſ. iiij cum Q. Fabio. v qui primus ex ea gente dictus eſt maximus bello Gallico, cúmque ex cornu ſiniſtro, in quo erat Decius* Imperator, *terror & fuga fieri inciperet, Decius exemplum patris ſecutus, pro exercitu patriæ ſe deuouit. Liuius lib. x.*

i Si tamen his omnibus.} *Laurentius Valla in* 2. *De volup. perſon. Epicurei declamans, eleuare nititur hæc Romanorum præclara facta: multáſque affert rationes, non minus interdum veras, quàm argutas: qui ſcire cupierit petat ex eo. Liber eſt vulgaris, tametſi variè à variis editus. Credo Vallam ipſum fuiſſe in cauſa, qui diuerſa reliquerit autographa.*

Pudicitiæ ſacella k Et pudicitia.} *Erat ſacellum Pudicitiæ patritiæ in foro boario ad ædem rotundam Herculis Liuius lib. x. Quidam ſimulachrum hoc Fortunæ putant eſſe, Feſtus, Erat & plebeiæ pudicitiæ ædicula à Virginia ſtructa in vico longo, ſed quæ poſtremò in obliuionem venerit. Liuius.*

Quòd vnum non intelligentes Deum, virtute ſaltem & fœ- [a] licitate debuerunt eſſe contenti.

CAP. XXI.

HÆc enim veri Dei munera ſunt, non ipſæ ſunt deæ. Veruntamen vbi eſt virtus & fœlicitas, quid aliud quęritur? Quid ei ſufficit, cui virtus fœlicitáſque non ſufficit? Omnia quippe agenda complectitur virtus, omnia optanda fœlicitas. Si Iupiter, vt hæc daret, ideo colebatur: quia ſi bonum aliquid eſt latitudo regni atque diuturnitas, ad eandem pertinet fœlicitatem, cur non intellectũ eſt, dona Dei eſſe, non deas? Si autem putatæ ſunt deæ, ſaltem alia tãta deorũ turba non quæreretur. Conſideratis enim officiis deorum dearúmque omniũ, quæ ſicut voluerũt pro ſua opinatione finxerunt: inueniãt ſi poſſunt aliquid, quod ab aliquo deo præſtari poſſit homini habenti virtutẽ, habenti fœlicitatem. Quid doctrinæ,[b] vel à Mercurio, vel à Minerua petendũ eſſet, cùm virtus omnia ſecum haberet?[c] Ars quippe ipſa bene, rectéque viuẽdi virtus à veter. definita eſt.[d] Vnde ab eo quod Græcè ἀρετὴ dicitur virtus, nomen artis Latinos traduxiſſe putauerunt.[e] Sed ſi virtus non niſi ad ingenioſum poſſet venire,[f] quid opus erat deo Catio patre, qui cautos, id eſt acutos faceret, cùm hoc poſſet cõferre fœlicitas? Ingenioſum, quippe na-

ſci,

ſci,fœlicitatis eſt. Vnde etiam ſi non potuit à nondũ nato coli dea Fœlicitas,vt hoc ei cõciliata donaret,conferret hoc parẽtib. eius cultoribus ſuis,vt eis ingenioſi filij naſcerentur. Quid opus erat parturiẽtibus inuocare Lucinã, cùm ſi adeſſet Fœlicitas,non ſolùm bene parerẽt,ſed etiam bonos? Quid neceſſe erat,Opi deę commẽdare naſcentes,deo Vaticano vagientes, deæ Cuninæ iacẽtes,deæ Ruminę ſugẽtes,deo Statilino ſtantes,deæ Adeonæ adeuntes,Abeonæ abeuntes,[g] deę Menti vt bonam haberent mentem,deo Volumno & deæ Volumnę vt bona vellent: [h] diis nuptialib. vt bene cõiugarentur: diis agreſtib. vt fructus vberrimos caperent,[i] & maximè ipſi diuæ Fructeſeæ: Marti & Bellonæ vt bene belligerarent: deę Victorię vt vincerẽt: deo Honorino vt honorarẽtur: [k] deæ Pecuniæ vt pecunioſi eſſent: deo Æſculano & filio eius Argentino,vt habeant æream argenteámq; pecuniam? [l] Nam ideo patrem Argentini Æſculanum poſuerunt,[m] quia prius ærea pecunia in vſu eſſe cœpit,pòſt argentea. Miror autem, quòd Argentinus non genuit Aurinum, quia & aurea ſubſecuta eſt. Quem deũ iſti ſi haberent,ſicut Saturno Iouem,ita & patri Argentino,& auo Æſculano,Aurinum pręponerẽt. Quid ergo erat neceſſe propter hæc bona , vel animi,vel corporis,vel externa,tantã deorum turbam colere & inuocare: quos neque omnes commemoraui,nec ſi potuerunt omnibus humanis bonis minutatim ſingillatímq; digeſtis, & deos minutos & ſingulos prouidere: cùm poſſet magno faciliq; cõpendio vna dea Fœlicitas cũcta conferre: nec ſolũ ad bona capiẽda quiſquam alius, ſed neq; ad depellẽda mala quæreretur? Cur enim eſſet inuocanda propter feſſos diua Feſſonia,propter hoſtes depellẽdos diua Pellonia,propter ægros medicus vel Apollo,vel Æſculapius,vel ambo ſimul quando eſſet grande periculũ? Nec deus Spinienſis,vt ſpinas ex agris eradicaret: [n] nec dea Rubigo , vt nõ accederet,rogaretur: vna Fœlicitate præſente & tuẽte. vel nulla mala exorirentur,vel faciliimè pellerentur. Poſtremò quoniã de duabus iſtis deab. Virtute & Fœlicitate tractamus, ſi fœlicitas virtutis eſt præmium,non dea,ſed Dei donum eſt. Si autem dea eſt , cur non dicatur, & virtutem ipſa conferre, quandoquidem virtutem conſequi fœlicitas magna eſt?

L. VIVES.

a Omnia obtinenda.} *Legendum Optanda. ex veteribus libris.*
b Vel à Mercurio,vel à Minerua.} *Mercurius præeſt elo-*

quentiæ, Minerua artibus & ingenijs.

Virtus c Ars quippe ipſa bene.} *Antiqui omnes virtutes appellarũt artes atq; ſciẽtias bene agendi: tum etiã, quod idem eſt, prudẽtias, vt in Memnone Plato: nec minus eſt ars habitus, quo rectè & benè viuendo ſumus imbuti, & rectè benéque viuimus, quàm quo vel fidibus canimus, vel palæſtram exercemus, vel gladium fabricamur, aut veſtem ſuimus. Verùm iſti nihil intelligunt niſi vocabulis illis dicatur, quibus in ſchola aſſueuerunt. Quod ſi alius dicas, etiam ſi idem valentibus: iam ibi hærent, nihil intelligunt, omnia abſurda, parúmque rectè poſſunt eſſe dicta.*

d Vnde ab eo quod Græcè.} *Donatus in Andriam Terentij, ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, per ſyncopen vult eſſe artem deriuatam.*

Ars e Sed ſi virtus non niſi ad ingenioſum.} *Equidem craſſo ingenio hominem non negauerim bonum eſſe poſſe, & ſunt profectò tales non pauci: ſed illa eximia & ex perfectiſſima nota virtus, non temerè, niſi in ingenioſo inuenitur. Tardis mentibus, inquit in Tuſc. Cicero, virtus non facilè committitur.*

f Quid opus erat deo Cautio.} *In antiquis libris ſcribitur, deo Catio patre, qui Catos, id eſt, acutos faceret. Veteres catos vocabãt prudentes, ingenioſos, induſtrios, quaſi cautos. hinc Portius ille ſapientiſſimus homo Cato cognominatus.*

g Deæ Menti. *Aedes Menti vota eſt poſt pugnam ad lacum Thraſimenum. Liuius lib. 22. dicata tribus annis poſt ab Attilio duumuiro in id creato. In Capitolio fuit ædes Veneri Erycinæ coniuncta, vt antè iam dixi. Sacrata eſt etiam à M. Aemilio Scauro bello Cymbrico. Feſtum eius ſeptimo Idus Iunij. Ouidius.*

Dij nuptiales h Diis nuptialibus,} *Plutarch. in Problematis, quinque deos precari illos qui matrimonio coniunguntur ſcribit: Iouem adultum, Iunonem adultam, Venerem, Leporem, & in primis Dianam: ideo quinque cereos nuptiis accendi morem eſſe, nec pauciores, nec plures. Non eſt autem Lepos epitheton Veneris, vt de Suadela putauit Acron, ſed eſt potius dea per ſe πειθὼ, quam vocat Quintilianus perſuadendi deam. Porrò*

Hymenæus *eſt & Hymenæus præcipuus, qui in nuptiis identidem inuocabatur, ſicut apud Catullum. Hunc Seruius primo Aeneid. ſcribit virum fuiſſe Athenienſem, qui inter bella ſæuiſſima virgines liberauit: propterea nomen eius in nuptiis inuocatur, quaſi liberatoris virginitatis. Martianus hunc Bacchi & Calliopeiæ filium dicit.*

i Et maximè ipſi diuæ fruges.} *In libris manſcriptis: Ipſi diuæ Fructeſeæ.*

k Deæ pecuniæ.} *Iuuenalis Satyra prima, ſignificat huic deæ nec templum eſſe erectum, nec aram, ait enim:*

Et ſi

Et ſi funeſta pecunia templo
Nondum habitas nullas nummorum ereximus aras.

Niſi fortè ignorauit poeta eam eſſe deam. nam Varro ſcripſit etiam doctis multos deos ſacra & ceremonias eſſe occultas.

l Nam ideo patrem. } *Alibi ſic: Nam deum Aeſculanum ideo Argentino præpoſuerunt.*

m Quia prius ærea pecunia. } *Plin. lib. 33. Argentum ſignatum eſt anno vrbis conditæ quingenteſimo octogeſimoquinto, Q. Fabio Coſ. quinque annis ante primum bellum Punicum: vbi pro quingenteſimo legendum eſt quadringenteſimo. Primum enim Punicum bellum cœpit Appio Claudio Cæci fratre, & Q. Fuluio Coſſ. anno V. C. quadringenteſimo nonageſimo. Eutropius in ipſo bello Punico percuſſum dicit, ſed digerendis temporibus fallitur, vt ſæpe. Verùm de hac ratione temporum iam ſum ſuperiore locutus libro. Nota argenti fuerunt bigæ & quadrigæ, vnde bigati & quadrigati. nam victoriati percuſsi ſunt paulum ante bellum ſociale ære admiſto. Aureus nummus bello Punico ſecundo percuſſus lxij. annis poſtquàm argenteus.*

m Nec dea Rubigo. } *Rubigo eſt ros putrefactus, fruges teneras corrumpens & frians. Ad auroram ſolet id vitium ſegetibus accidere, ſilente cælo ſicut ait Plinius, ſereniſque noctibus, nullo ſentiente, niſi cùm factum eſt, in conuallibus & locis, perflatum non habentibus. Nā vētoſa & celſa huic incommodo non ſunt ita obnoxia Idem: Rubigalia Numa conſtituit anno regni ſui vndecimo, quæ nunc aguntur ad ſeptimum Cal. Maij: quoniam tunc ferè ſegetes rubigo occupat. Hoc tempus Varro determinat ſole tauri partem decimam obtinente, ſicut tunc ferebat ratio: ſed vera cauſa eſt, quod poſt dies vndeuiginti ab æquinoctio verno per id quatriduum varia gentium obſeruatione in iiij. Cal. Maij canis occidit, ſydus & per ſe vehemens, & cui præoccidere caniculam neceſſe ſit. Hæc ille. Porrò canis Rubigini mactabatur. Ouid. 4. Faſtorum. Varro in 1. lib. Rerum ruſticarum deum facit Robigum, quem cum dea Flora coniungit, in illis ſex deorum dearúmque paribus, quos initio inuocat. Et Robigum dicit vetere more: nam quaſi rodigus vocatur, à rodendo. Rubigo propriè genus eſt vitij obſcœnæ libidinis, quod hulcus dicitur. Eſt & in ferro rubigo ex ſitu & nimia quiete, vnde etiam in ſegetibus gignitur.*

Rubigo

Robigus

De ſcientia colendorum deorum, quam à ſe Varro gloriatur collatam eſſe Romanis. CAP. XXII.

QVid ergo eſt quod pro ingenti beneficio Varro iactat præſtare ſe ciuibus ſuis: quia non ſolùm commemorat deos, quos coli oporteat à Romanis: ve-

rumetiam dicit,quid ad quenque pertineat? Quomodo nihil prodeſt,inquit,homines alicuius medici nomen formámque noſſe, & quid ſit medicus ignorare: ita dicit nihil prodeſſe ſcire deum eſſe Æſculapium.ſi neſcias eũ valetudini opitulari: atque ita ignores cur ei debeas ſupplicare.hoc etiam affirmat alia ſimilitudine,dicens: Non modò bene viuere,ſed viuere omnino neminẽ poſſe,ſi ignoret quíſnam ſit faber, quis pictor,quis tector,à quo quid vtẽſile petere poſſit, quem adiutorem aſſumere,quem ducem,quem doctorem. Eo modo nulli dubium eſſe aſſerens,ita eſſe vtilem cogitationem deorũ,ſi ſciatur,quam quiſque Deus vim & facultatem aut poteſtatem cuiuſq; rei habeat. Ex eo enim poterimus,inquit,ſcire quem cuiuſq; rei cauſa Deũ aduocare atque inuocare debeamus,ne faciamus [a] vt mimi ſolent,& optemus à Libero aquã, [b] à Lymphis vinũ.Magna ſanè vtilitas. Quis non huic gratias ageret,ſi vera monſtraret:& ſi vnum verum Deum à quo eſſent omnia bona,hominibus colendum doceret?

L. VIVES.

Nympharũ genera

a VT mimi ſolent.} *Mouendi riſus gratia.*

b A Lymphis vinum.} *Lympha eſt omnis humor. Nymphæ præſunt omni generi humorum:ſunt enim maris,quæ Nereides dicuntur, filiæ Nerei:fontium,quæ Naiades:humoris herbarum, & florum, quæ Napeæ:humoris arborum, quæ Dryades,& Hamadryades: humoris montium, quæ Oreades. Nymphæ, Tethidis & Oceani filiæ ſunt ter mille: Heſiodus in Theogonia.*

De Fœlicitate,quam Romani multorum veneratores deorum diu non coluerunt honore diuino, cùm pro omnibus ſola ſufficeret.

CAP. XXIII.

SEd vnde nũc agitur,ſi libri & ſacra eorum vera ſunt, & Fœlicitas dea eſt, cur non ipſa vna quæ coleretur conſtituta eſt, quæ poſſet vniuerſa conferre & compendio facere fœlicem? Quis enim optat aliquid propter aliud, quàm vt fœlix fiat? Cur denique [a] tam ſerò huic tantæ deæ poſt tot Romanos principes [b] Lucullus ædem conſtituit? Cur ipſe Romulus fœlicem cupiens condere ciuitatem, non huic templum potiſſimum ſtruxit, nec propter aliquid diis cæteris ſupplicauit, quando nihil deeſſet,ſi hæc adeſſet? Nam & ipſe nec prius rex,nec,vt putant,poſtea deus fieret, ſi hanc deam propitiam non haberet. Vt quid ergo Romulus conſtituit Romanis deos, Ianum,Iouem,Martem, [c] Picum, [d] Faunum,

num,[e] Tiberinum,Herculem: & ſi quos alios? Vt quid Titus Tatius addidit Saturnum,Opem,Solem, Lunam, Vulcanum, [f] Lucem,& quoſcunque alios addidit, inter quos etiam deam Cloacinã Fœlicitate neglecta? Vt quid Numa tot deos,& tot deas ſine iſta? An eam fortè in tanta turba videre non potuit? [g] Hoſtilius certè rex deos & ipſe nouos Pauorem atque Pallorem propitiandos non introduceret, ſi deam iſtam noſſet & coleret.Pręſente quippe Fœlicitate,omnis pauor & pallor non propitiatus abſcederet, ſed pulſus aufugeret. Deinde quid eſt hoc, quòd iam Romanum imperium longè latéque creſcebat,& adhuc nemo Fœlicitatem colebat? An ideo grãdius imperium, quàm fœlicius fuit? Nam quomodo ibi eſſet vera fœlicitas,vbi vera nõ erat pietas?[h] Pietas enim eſt verax veri Dei cultus, non cultus falſorum tot deorum, quot dæmoniorum.Sed & poſtea iam in deorum numerum Fœlicitate ſuſcepta,magna bellorum ciuilium infœlicitas ſubſecuta eſt. An fortè iuſtè eſt indignata Fœlicitas, quòd & tam ſerò & non ad honorem, ſed ad contumeliam potius inuitata eſt,vt cum ea coleretur Priapus, & Cloacina,& Pauor,& Pallor,& Febris, & cætera non numina colendorum,ſed crimina colentium? Ad extremum,ſi cum turba indigniſſima tanta dea colenda viſa eſt,cur non vel illuſtrius cæteris colebatur? Quis enim ferat,quòd neque [i] inter deos Conſentes,quos dicunt in conſilium Iouis adhiberi,nec inter deos,quos ſelectos vocant,Fœlicitas conſtituta eſt: vt templum aliquod ei fieret, quod & loci ſublimitate & operis dignitate præemineret? Cur enim non aliquid melius, quàm ipſi Ioui? Nam neq; etiam Ioui regnum niſi Fœlicitas dedit? ſi tamẽ cùm regnaret fœlix fuit,& potior eſt Fœlicitas regno. Nemo enim dubitat, facilè inueniri hominem,qui timeat ſe fieri regem. Nullus autem inuenitur, qui ſe nolit eſſe fœlicem. Ipſi ergo dij, ſi per auguria vel quolibet modo eos poſſe conſuli putant, de hac re conſulerentur, vtrum vellent Fœlicitati loco cedere:ſi fortè aliorum ædibus vel altaribus iam fuiſſet locus occupatus, vbi ædes maior atque ſublimior Fœlicitati conſtrueretur:etiam ipſe Iupiter cederet,vt ipſum verticem collis Capitolini Fœlicitas potius obtineret.Non enim quiſpiam reſiſteret Fœlicitati,niſi,quod fieri non poteſt,qui eſſe vellet infœlix. Nullo modo omnino ſi cõſuleretur faceret Iupiter, [i] quod ei fecerunt tres dij.[k] Mars,[l] Terminus, [m] & Iuuentas,

qui maiori &regi ſuo nullo modo cedere voluerunt. Nam ſicut habēt eorum literæ, cùm rex Tarquinius Capitolium fabricare vellet, eúmque locum qui ei dignior aptiórque videbatur, à diis alienis cerneret præoccupatum, non audens aliquid contra eorū facere arbitriū, & credēs eos tanto numini ſuóque principi voluntate ceſſuros: quia multi erant illic vbi Capitolium conſtitutum eſt: per augurium quæſiuit, vtrum concedere locum vellent Ioui: atque ipſi inde cedere omnes voluerunt, præter illos quos commemoraui, Martem, Terminum. Iuuentatem: atque ideo Capitolium ita conſtructum eſt, vt etiam iſti tres eſſent tam obſcuris ſignis, vt hoc vix homines doctiſſimi ſcirent. Nullo modo igitur Fœlicitatem Iupiter ipſe contemneret, ſicut à Termino, Marte, Iuuentate contemptus eſt. Sed ipſi etiam qui non ceſſerant Ioui, profectò cederēt Fœlicitati, quę illis regem fecerat Iouem. Aut ſi non cederent, non id contemptu eius facerent, ſed quòd in domo Fœlicitatis, vel obſcuri eſſe mallent, quàm ſine illa in locis propriis eminere. Ita dea Fœlicitate in loco ampliſſimo & celſiſſimo cōſtituta diſcerent ciues omnes, vnde boni voti petendum eſſet auxilium. Ac ſic ipſa ſuadente natura, aliorum deorum ſuperflua multitudine derelicta coleretur vna Fœlicitas: vni ſupplicaretur: vnius templum frequētaretur à ciuibus, qui fœlices eſſe vellent, quorum eſſet nemo, qui nollet: atque ita ipſa à ſeipſa peteretur, quæ ab omnibus petebatur. Quis enim aliquid ab aliquo deo, niſi fœlicitatem velit accipere, vel quod ad fœlicitatem exiſtimat pertinere? Proinde, ſi Fœlicitas habet in poteſtate, cum quo homine ſit (habet autem ſi dea eſt) quę tandem ſtultitia eſt, ab aliquo eam deo petere, quam poſſit à ſeipſa impetrare? Hanc ergo deam ſuper deos cęteros honorare etiam loci dignitate debuerunt. Sicut enim apud ipſos legitur: Romani veteres[n] neſcio quem Summanum, cui nocturna fulmina tribuebant, coluerunt magis quàm Iouem, ad quem diurna fulmina pertinebant: Sed poſtquàm Ioui templum inſigne ac ſublime conſtructum eſt, propter ędis dignitatem, ſic ad eum multitudo confluxit.[o] vt vix inueniatur qui Summani nomen, quod audire iam non poteſt, ſe ſaltem legiſſe meminerit. Si autem Fœlicitas dea non eſt, quoniam, quod verū eſt, munus eſt dei: ille deus quęratur, qui eam dare poſſit, & deorum falſorum multitudo noxia relinquatur, quam ſtultorum hominum multitudo vana ſe-

na ſectatur, dona dei deos ſibi faciens, & ipſum cuius ea dona ſunt, obſtinatione ſuperbæ voluntatis offendens. Sic enim carere non poteſt infœlicitate, qui tāquàm deam Fœlicitatem colit, & deum datorem fœlicitatis relinquit: ſicut carere non poteſt fame, qui panem pictum lingit, & ab homine qui verum habet, non petit.

L. VIVES.

a TAm ſerò.} *L. Licinius Lucullus conſul fuit cum M. Aurelio Cotta, anno ab Vrbe condita dclxvj.*

b Lucullus.} *L. Licinius Lucullus, qui bellum aduerſus Mithridatem geſſit, cui Gn. Pompeius ſucceſſor eſt miſſus aduerſa nobilitate: hic quòd fœliciter bellum contra Mithridatem & Tigranem reges adminiſtraſſet, templum huic deæ conſtituit.* ***Lucullus***

c Picum.} *Filius hic fuit Saturni, vt ait Vergilius in ſeptimo. Regnauit in Latio Aboriginum tempore, quem Circe vxor in auem ſui nominis mutauit, quòd Pomonam deam adamaſſet: ideo ea auis Romanis eſt ſacra.* ***Picus***

d Faunum.} *Filius hic fuit Pici apud eundem Vergil. pater Faunorum & Satyrorum, & reliquorum agreſtium numinum. Plutarchus in Parallelis Mercurij filium fuiſſe ſcribit. In Latio regnauit tempore Aboriginum, ciuéſque ſuos ritu ferarum viuentes, mitiorem vitam docuit: & primus loca certis nominibus, & ædificia quædam ac lucos ſacrauit, à quo & fana ſunt dicta. Oraculum eius fuit in Albunea Laurentinorum ſylua. Huic alij annuum ſacrum, alij menſtruum celebrant. Valer. Probus in primo Georg. Feſtum huius erat Romæ Nonis Decembribus, vt canit Horatius tertio Carminum.* ***Faunus***

e Tyberinum.} *Hic Capeti filius fuit, Albanorum rex, latro inſignis, qui traiectu Tyberis fluuij ſubuerſus, nomen dedit fluuio, cùm prius Albula diceretur.* ***Tyberinus***

f Lucem.} *Romani Iouem colebant Lucium, vt eſt in carminibus Saliorum, quem præeſſe credebant luci, eiúſque cauſam eſſe. Feſtus Varro lib. 4. De ling. Latina ait, Tit. Tatium Romæ deos ſtatuiſſe Opem, Florámve, Dijouem, Saturnúmque, Solem, Lunam, Vulcanum, & Summanum: itémque Larundam, & Terminum, Curinum, Vortundum. Lares, Dianámque, Lucinámque.*

g Hoſtilius certè rex.} *Cùm commiſſo inter Romanos & Veientes prælio nunciatum eſſet Tullo Hoſtilio Rom. regi Albanos deſciſcere, pallereque & pauere, Rom. ob eam rem videret, ipſe in re trepida templum vouit Pallori & Pauori.* ***Palloris & Pauoris templum***

h Pietas enim.} *Pietas eſt, vt inquit Cic.1. De nat.deorum,iuſtitia aduerſus deos. Eſt & pietas cultus erga maiores, aut ſanguine coniunctos, qui cùm eſt erga deos, religio nominatur. Erat & Romæ ſacellum Pietatis ab Acilio dicatum, vbi mulier habitauit illa, quæ vberibus ſuis aluit patrem cuſtodiæ traditum. Feſtus. Ibique imago factum hoc exprimens viſebatur, vt Valer.ſubindicat lib.5. Aedis Pietatis in Circo Flaminio meminit Obſequens in Prodigijs.*

Dij Conſentes i Inter deos Conſentes} *Duodecim ſunt dij Conſentes, ſex mares, & ſex fœminæ: quorum imagines auratæ ſtabant apud forum, vt refert Varro lib.1. Rerum ruſtic. Hos Ennius diſticho eſt complexus: Iuno, Veſta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Iouis, Neptunus, Vulcanus, Apollo, Conſentes appellant, quaſi conſentientes in eo quod eſt gerendum. His enim vtitur velut conſiliarijs Iupiter in maximis rebus agendis, vt hic Auguſtinus: ſed apertius Seneca tradit ex diſciplina Ethruſca lib. Nat. quæſt. 2. Ferunt in antiquis monumentis Pomponium Lætum, eiuſmodi rerum diligentiſſimum inquiſitorem, & admiratorem obſeruaſſe, atque ita ad Medicen Laurentium ſcripſiſſe, ſingulis illorum deorum ſuum menſem eſſe ſacrum: Ianuarium Iunoni, Februarium Neptuno, Martium Mineruæ, Aprilem Veneri, Maium Apollini, Iunium Mercurio, Quintilem Ioui, Sextilem Cereri, Septembrem Vulcano, Octobrem Marti, Nouembrem Dianæ, Decembrem Veſtæ. Diodorus lib.iij. Chaldæos ſcribit triginta aſtra dixiſſe deos conſultores, & duodecim ſigniferi ſigna: quorum vnumquodque ſuo menſi præeſt, deos principantes nominaſſe. Erant & Aegyptiis ſui duodecim dei præcipui, ſed non idem ac Romanis.*

Terminus i Quod ei fecerunt tres dij.} *Numa Pompilius rex Romanus cùm & publicum agrum populi Romani, & priuatum vniuſcuiuſque certis limitibus terminiſque definiſſet, ſacellum erexit Termino in collo Tarpeio, deo cui nihil animatum ſacrificaretur, ſed ſolùm liba, pultes, & primitiæ frugum: tametſi hoc poſtea, vt alia complura, in diſſuetudinem abiit: Saxúmque erat hic deus, & ſaxa reliqui omnes agrorum, & publici, & priuatorum termini. Quos qui ſtatuto dimouiſſet loco, eum hominem liceret ſine fraude neci dedere. At cùm rex Tarquinius Priſcus templum vouiſſet in Tarpeia rupe Ioui, Iunoni, & Mineruæ auguſtiſſimum, vellétque tanti operis iacere fundamenta, inuenit eo loci multorum deorum aras, & à Tito Tatio & cæteris regibus ſacratas: quas omnes exaugurare cùm vellet, vt liberum eſſet templum ſuis tribus diis, conſilio Næuij Accij auguris vſus, vnumquenque illorum deorum conſuluit, attributis ei auibus, num patri Ioui cederet: aues omnium tales fuerunt, vt cedere ſe ſignificarent: aues Termini & Iuuentæ non pati*

deos

deos illos moueri ſe portenderunt. Ita poſtea ædificato à filio vel nepote eius regis Superbo Capitolio aræ ſunt eodem relictæ loco, quo prius fuerant. Lætum eſſe augurium reſpondit Accius, quo ſignificabatur terminos populi Rom. fere immobiles, & iuuentutem inuictam. Hæc ex Plutarcho & Dionyſio. Liuius & Florus exaugurationem illam rege Tarquinio Superbo factam videntur narrare, tametſi eorum verba ſic intelligi poſſunt, vt ab his quæ attulimus non diſſentiant. Quòd ſi diſſentiant, Liuio & Floro citius hoc loco fidem habuero, quàm aliis Græcis hominibus.

k Mars.} *De Termino & Iuuentate legi apud autores, quos modò recenſui, & alios permultos: de Marte non legi.*

l Terminus.} *Cùm & fœdus inter Saturnum, Titanúmque eius fratrem ſub hac conditione eſſet initum, ne Saturnus prolem aliquam maſculam tolleret, deinde oraculo eſſet Saturnus præmonitus, ſe à filio ſuo regno pellendum: liberos omnes virilis ſexus ſtatuit deuorare: nato verò Ioue, ingens patri ſaxum pro filio eſt ſuppoſitum: cúmque ope illius eſſet Iupiter ſeruatus, cùm iam rerum potiretur, iuſſit illud ſub Parnaſ-*
ſo monte ſtatui, Heſiodus. Græci βαίτυλον appellant, vt Heſy- Bæcylus
chius docet. vnde in voraces fertur illud Græcorum: Καὶ βαίτυλον καταπίνοις: id eſt, Bætylum deglutieris. Euſebius in Phœnicum theologia ex Sanchoniatone, Bætylum Cæli & Rheæ filium perhibet. Saturni fratrem. Porrò Bætylus poſtea dictus eſt τέρμων, Latinè Terminus, qui Ioui maximo noluit cedere. ea fortaſſe fiducia, quemadmodum Lactantius inquit, quod eum è paternis faucibus liberaſſet. Sub dio ſemper Romæ colebatur, & libero fruebatur cælo. Feſtus, & Lactantius.

m Et Iuuentas.} *Iuuentus & Iuuentas, & Iuuenta dicitur, ſed Iu-* Iuuentas
uentas ipſum numen. inquit Acron. Horatius:

Et parum comis ſine te Iuuentas, Mercuriúſque.

Quanquam eſt & ætas ipſa apud eundem Horatium:

Olim Iuuentas & Patrius vigor.

Et in Epodis:

Fugit iuuentas & verecundus color.

Verùm dea hæc Græcè Hebe, Iunonis ſolius filia ſine patre, vt Mars: tametſi Græci Iouem ei dant parentem, vxor fuit Herculis, Ioui poculum miniſtrabat, cui Ganymedes ſucceſſit. Eſt ἥβη propriè robur ætatis vigórq nam ab ἡβάω deducitur. Fuit & Iuuentatis ædes id Circo maximo, quam dedicauit C. Licinius Lucullus duumuir. Vouerat eam ſedecim annis antè M. Liuius Coſ. quo die Aſdrubalem exercitumque eius cecidit. Idem cenſor eam faciendam locauit M. Cornelio, T.

Sempronio Coſſ. Huius quoque dedicandæ ergo ludi facti. Liuius libro xxxvj. Erat & Iuuentæ ædicula in foro.

Sūmanus n Neſcio quem Summanum. } *Capella hunc Plutonem eſſe dicit, quaſi ſummum manium. Aedes huius erat prope fanum Iuuentatis, vt Plinius videtur ſignificare. Summanalia liba erant farinacea in modum rotæ facta Feſtus. Fulmina nocturna ei tribuebantur, vt diurna Ioui, quæ ideo dicebantur Dia. Erant etiam quædam ambigua, quæ noctu, an die facta eſſe ignorabantur, quæ dicebantur Prouerſa. Ideo vtrique ſacrum fiebat cùm procurarentur. Ita Romani ſolos hos duos deos ſeruauarunt, in quorum poteſtate eſſent fulmina. Thuſci nouem deos poſuerunt, & fulmina eſſe vndecim generum ſicut Plinius inquit lib. 2. Feſtus & vulgaris diſciplina augurum Rom. tria genera fulgurum tradebat. Poſtularia, quæ aliquod ſacrum fieri poſtularent: Peſtifera, quæ exitium portenderent: Perentalia, ſuperiorum fulgurum approbari expiationem ſignificantia. Manubias, hoc eſt iactus fulminum, totidem oſtendit. Seneca. Prima eſt Iouis vnius quæ moneat: ſecūda, ex decreto Conſentium, quæ proſit, ſed non impunè: tertia, ex decreto ſuperiorum deorum perniicioſa prorſus. Hæc & alia plurima de generibus fulminum ex Cecinna, Volaterrano & Aldo. Seneca libro Naturalium quæſtionum ſecundo. Plinius quoque nonnulla, ſed in tranſcurſu, vt reliqua.*

Fulgurum tria genera

o Vt vix inueniatur qui Summanni. } *Hic deus prætequam quòd ignobilis erat admodum, etiam non ſatis ſciebatur quis eſſet. non ignorabant vnum eſſe ex diis qui præeſſent nocti, ſed nomen eius proprium in obſcuro erat. Ouidius ſexto Faſt.*

Reddita, quiſquis is es, Summano templa feruntur,
Tunc cum Romanis Pyrrhe timendus eras.

Eius feriæ xiij. Calend. Iulias. Erat Summani ædes prope circum maximum, & ſacellum in Capitolio.

Qua ratione defendant Pagani, quòd inter deos colant ipſa dona diuina.

CAP. XXIIII.

Libet autem eorum cōſiderare rationes. Vſque adeóne, inquiunt, maiores noſtros inſipientes fuiſſe credendum eſt, vt hæc neſcirent munera diuina eſſe non deos? Sed quoniam ſciebant nemini talia, niſi aliquo deo largiente concedi: quorum deorum nomina non inueniebāt, earum rerum nominibus appellabant deos, quas ab eis ſentiebant dari, aliqua vocabula inde flectentes: ſicut à bello Bellonam nuncupauerunt, non bellum: ſicut à cunis Cuninam, non Cunam: ſicut à ſegetibus Segetiam, non ſegetem

ſicut

ſicut à pomis Pomonam, non pomum: ſicut à bobus Bubonam, non bouem: aut certè nulla vocabuli declinatione, ſicut res ipſæ nominantur: vt Pecunia dicta eſt dea, quæ dat pecuniam, nõ omnino pecunia dea ipſa putata eſt. Ita Virtus, quæ dat virtutem:[a]Honor, qui honorem: Concordia, quæ concordiam: Victoria, quæ victoriam dat. Ita, inquiunt, cùm fœlicitas dea dicitur, non ipſa quæ datur, ſed numen illud attenditur à quo fœlicitas datur. Iſta nobis reddita ratione, multò facilius eis, quorum cor non nimis obduruit, perſuadebimus fortaſſe quod volumus.

L. VIVES.

a HOnor, qui honorem.) *Cic.2. De nat. deorum: Vides templum Honoris à M. Marcello renouatum, quod multis antè annis erat bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum. Erat Romæ idem templum Virtutis & Honoris C. Marij, diuerſis tamen cellis. nam eadem fieri non poſſe iam M. Marcello v. Cos. reſponderat collegium Pont. Honori veteres nudis capitibus ſacra faciebant, cùm aliis diis tecti operarentur. Autor in Problematis Plutarchus.* *Honoris templum*

De vno tantum colendo Deo, qui licet nomine ignoretur, tamen fœlicitatis dator eſſe ſentitur. CAP. XXV.

SI enim iam humana infirmitas ſenſit non niſi ab aliquo deo dari poſſe fœlicitatem: & hoc ſenſerunt homines qui tam multos colebant deos, in quibus & ipſum eorum regem Iouem, quia nomen eius à quo daretur fœlicitas ignorabant, & ideo ipſius rei nomine quam credebant ab illo dari, eum appellare voluerunt. Satis ergo indicãt nec ab ipſo Ioue dari poſſe fœlicitatem, quem iam colebant, ſed vtique ab illo, quem nomine ipſius fœlicitatis colendum eſſe cenſebant. Confirmo prorſus à quodam deo, quem neſciebant, eos credidiſſe dari fœlicitatem. Ipſe ergo quæratur, ipſe colatur, & ſufficit. Repudietur ſtrepitus innumerabilium dæmoniorum. Illi non ſufficiat hic deus, cui non ſufficit munus eius. Illi, inquam, non ſufficiat ad colendum deus dator fœlicitatis, cui non ſufficit ad accipiendum ipſa fœlicitas. Cui autẽ ſufficit: nõ enim habet homo, quid amplius optare debeat: ſeruiat vni deo datori fœlicitatis. Nõ eſt ipſe, quẽ nominant Iouem. Nam ſi eum datorem fœlicitatis agnoſcerẽt, non vtique alium, vel aliam, à quo daretur fœlicitas, nomine ipſius fœlicitatis inquirerẽt: neq; ipſum Iouem cum tantis iniuriis colendum putarẽt. Iſte alienarum dicitur[a] adulterator

vxorum. [b]Iſte pueri pulchri impudicus amator & raptor.

L. VIVES.

a Adulterator.} *Alibi adulter. Iouis turpiſſima adulteria ſunt apud poetas decantatiſſima: vt cum Alcmena, cũ Leda, & aliis.*
b Iſte pueri pulchri.} *Ganymedis Phrygij. de hoc alibi.*

De ludis ſcenicis, quos ſibi dij celebrari à ſuis cultoribus exegerunt.

CAP. XXVI.

a Sed fingebat hæc Homerus, ait Tullius, & humana ad deos transferebat, diuina mallem ad nos. Meritò diſplicuit viro graui, diuinorum criminum poeta confictor. Cur ergo ludi ſcenici, vbi hæc dictitantur, cantitantur, actitantur, deorum honoribus exhibentur, inter res diuinas à doctiſſimis conſcribuntur? Hîc exclamet Cicero non contra figmenta poetarum, ſed contra inſtituta maiorum. An non exclamarent & illi, quid nos fecimus? Ipſi dij iſta ſuis honoribus exhibenda flagitauerunt, atrociter imperarunt: cladem niſi fieret, prænunciarunt: quia neglectum eſt aliquid, ſeueriſſimè vindicarunt: quia id quod neglectum fuerat factum eſt, placatos ſe eſſe monſtrarunt. Inter eorum commemoratur virtutes, & miranda facta, quod dicam. [b] Tito Latino ruſtico Romano patrifamiliâs dictum eſt in ſomnis, in ſenatu nunciaret, vt ludi Romani inſtaurarentur, quod primo eorum die in quodam ſcelerato, qui populo ſpectante ad ſupplicium duci iuſſus eſt, numinibus videlicet ex ludis hilaritatem quærentibus triſte diſplicuiſſet imperium. Cùm ergo ille qui ſomnio commonitus erat poſtera die iuſſa facere non auſus eſſet, ſecunda nocte hoc idem rurſus ſeuerius imperatum eſt. Amiſit filium, quia non fecit. Tertia nocte dictum eſt homini, quòd maior ei pœna, ſi non faceret, immineret. Cùm etiam ſic non auderet, in morbum incidit acrem & horribilem. Tum verò ex amicorum ſententia, ad magiſtratus rem detulit: atque in lectica allatus eſt in ſenatum. Expoſitóque ſomnio, recepta continuo valetudine, pedibus ſuis ſanus abſceſſit. Tanto ſtupefactus miraculo ſenatus, quadruplicata pecunia, ludos cenſuit inſtaurari. Quis non videat, qui ſanum ſapit, ſubditos homines malignis dæmonibus, [c]à quorum dominatione non liberat, niſi gratia Dei per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum, vi compulſos eſſe, exhibere talibus diis, quæ recto conſilio poterant turpia iudicari? In illis certè ludis poetica numinum crimina frequentantur:

tur:qui ludi cogentibus numinibus,iuſſu ſenatus inſtaurabantur. In illis ludis corruptorẽ pudicitiæ Iouẽ turpiſſimi hiſtriones cãtabant,agebãt,placabãt:ſi illud fingebatur, ille iraſceretur:ſi autẽ ſuis criminibus etiã fictis delectabatur, quando coleretur,niſi diabolo ſeruiretur? Itáne iſte Romanũ cõderet, dilataret,conſeruaret imperiũ,quouis Romano cui diſplicebant talia,homine abiectior? Iſte daret fœlicitatem,qui infœliciter colebatur:& niſi ita coleretur,infœlicius iraſcebatur?

L. VIVES.

a SEd fingebat hæc Homerus,ait Tullius}. *Primo Tuſc.quaeſt. Nec Homerum audio,qui Ganymedem à diis raptum ait propter formam,vt Ioui pocula adminiſtraret: non iuſta cauſa cur Laomedonti tanta fieret iniuria. Fingebat hæc Homerus,& humana ad deos transferebat:diuina mallem ad nos:quæ autem diuina? Vigere,ſapere,inuenire,meminiſſe. Grauiſſima ſententia:qua notatur vel ſuperſtitio vel impietas eorum,qui Deum menſura noſtræ fragilitatis & noſtrorum affectuum metiuntur,vt talem eum putent,quales nos ſumus,moroſi, difficiles,queruli,ſæui,inuidi,ſuperbi,arrogantes, leues, denique flagitioſi & ſcelerati:quantò eſſet ſatius attollere nos ad æmulationem illius diuinæ virtutis ac probitatis?*

b Tito Latino.} *Hæc hiſtoria eſt frequens apud ſcriptores. Meminerunt eius Cicero primo De diuin.ex Fabio, Gellio, & Cælio. Liuius lib.2. Valerius Maximus lib 1.& poſt hos Au.Gellius, Macrobius, Lactantius. Contigit M. Minutio, A. Sempronio Coſſ anno ab Vrbe condita cclỹ fuſe ab Auguſtino explicatur. Sunt tamen,qui hunc T. Latinum nominent. Lactantius Tyberium Atinum appellat.* *T. Latini hiſtoria*

c A quorum dominatione.} *Alludit ad exclamationem quæ eſt apud Paulum ad Rom 7. Infœlix homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? gratia Dei per Ieſum Criſtum.*

De tribus generibus deorum,de quibus Scæuola pontifex diſputauit. CAP. XXVII.

RElatum eſt in literis,[a] doctiſſimum pontificem Scæuolam diſputaſſe tria genera tradita deorum: vnum à poetis,alterum à philoſophis, tertium à principibus ciuitatis. [b] Primum genus nugatorium dicit eſſe, quòd multa de diis fingantur indigna:ſecundum, nõ congruere ciuitatibus,quòd habeat aliqua ſuperuacua, aliqua etiam quæ obſit populis noſſe. De ſuperuacuis non magna cauſa eſt. Solet enim & à viris peritis dici: ſuperflua non nocent. Quæ ſunt autem illa, quæ prolata in multitudine nocent? Hæc,

inquit, non eſſe deos, Herculem, Æſculapium, Caſtorem, Pollucem. Proditur enim à doctis, quòd homines fuerint, & humana conditione defecerint. Quid aliud, quàm quòd eorum qui ſint dij non habeant ciuitates vera ſimulachra: quòd verus Deus nec ſexum habeat, nec ætatem, nec definita corporis membra? Hæc pontifex noſſe populos non vult, nam falſa eſſe non putat. Expedire igitur exiſtimat falli in religione ciuitates: quod dicere etiam in libris Rerum diuinarum ipſe Varro non dubitat. Præclara religio quò confugiat liberandus infirmus: & cùm veritatem qua liberetur inquirat, credatur ei expedire, quod fallitur. Poeticum ſanè deorũ genus cur Scæuola reſpuat, eiſdem literis non tacetur: quia ſic videlicet deos deformant, vt nec bonis hominibus comparentur, cum [c] alium faciunt furari, alium adulterare. Sic item aliquid aliter turpiter atq; ineptè dicere ac facere: [d] tres inter ſe deas certaſſe de prœmio pulchritudinis: victas duas à Venere Troiam euertiſſe: Iouem ipſum [e] cõuerti in bouem [f] aut cygnum, vt cum aliqua concumbat: [g] deam homini nubere: Saturnum filios deuorare. Nihil denique poſſe confingi miraculorum atque vitiorum, quod non ibi reperiatur, quæ à deorum natura longè abſint. O Scæuola pontifex maxime, ludos tolle, ſi potes: præcipe populis, ne tales honores diis immortalibus deferant, vbi crimina deorum libeat mirari, & quæ fieri poſſunt, placeat imitari. Si autem tibi reſponderit populus: vos nobis importaſtis iſta pontifices, deos ipſos roga, quibus inſtigantibus iſta iuſſiſtis, ne talia ſibi iubeant exhiberi. Quæ ſi mala ſunt, & propterea nullo modo de deorũ maieſtate credenda, maior eſt deorum iniuria, de quibus impunè finguntur. Sed non te audiunt, dæmones ſunt, praua docent, turpibus gaudent: non ſolùm non deputant iniuriam, ſi de illis iſta fingantur, ſed eam prorſus iniuriam ferre non poſſunt, ſi per eorum ſolennia non agãtur. Iam verò ſi aduerſus eos Iouem interpelles, maximè ob eam cauſam, [h] quia eius plura crimina ludis ſcenicis actitãtur, nónne etiam ſi deum Iouem nuncuparis, à quo regitur totus atque adminiſtratur hic mundus: eo illi ſit à vobis maxima iniuria, quòd eum cum iſtis colendum putatis, eorúmque regem eſſe perhibetis?

L. VIVES.

a Doctiſſimum pontificem Scæuolam. } *Mutij Scæuolæ fuerunt multi. Pontifex hic fuit temporibus belli ciuilis. Mariani*

riani à Mario iuniore cæſus: ad quem Cicero itaſſe ſe dicit diſcendi gratia, poſteaquam Scæuola augur interierat.

b Primum genus nugatorium. } *Dionyſius Halycarnaſſeus libro Veterum rerum ſecundo, ſcribit Romanos eieciſſe commenta illa poetarum, quibus dij inter ſe pugnantes, diſsidentes, adulterantes, & eiuſmodi finguntur, quæ non modò de diis, ſed ne de viris quidem bonis vti dicerentur digna eſſent: Romulúmque aſſueſeciſſe Quirites ſuos, vt & bene ſentirent, & bene loquerentur de diis. Hæc & alia ibi cõplura, quorũ etiam in Euangelica præparatione meminit Cæſarienſis Euſebius.*

c Alium faciunt furari. } *Mercurium, qui & Tireſiæ ſubripuit boues, Marti gladium, Vulcano forcipem, Neptuno tridentem, Apollini arcum & ſagittas, Veneri ceſtum, Ioui ſceptrum.* *Mercurius*

d Tres inter ſe deas. } *Hæc pueris quoque ſunt nota.*

e Conuerti in bouem } *Cùm rapuit Europam.*

f Aut cygnum. } *Cùm concubuit cum Leda. De his conuerſionibus Iouis Ouidius lib. ſexto Transformationum.*

g Deam homini nubere. } *Cererem Iaſio, Harmoniam Cadmo, Callirhoen, Chryſaori, Auroram Tithono, Tethyn Peleo, Venerem Anchiſæ, Circen Vlyſsi, eidem Calypſon, & alias quas Heſiodus in Theogonia recenſet.*

h Quia eius plura crimina. } *Adulteria, ſæuitates, impietates, ſtupra.*

An ad obtinendum dilatandúmque regnum profuerit Romanis cultus deorum.

CAP. XXVIII.

NVllo igitur modo dij tales, qui talibus placantur, vel potius accuſantur honoribus, vt maius ſit crimen quòd eis falſis oblectantur, quàm ſi de illis vera dicerentur, Romanum imperium augere, & conſeruare potuiſſent. Hoc enim ſi poſſent, Græcis potius donum tam grande cõferrent, qui eos in eiuſmodi rebus diuinis, hoc eſt, ludis ſcenicis honorabilius digniúſque coluerunt, quando & à morſibus poetarum, quibus deos dilacerari videbant, ſe non ſubtraxerunt, dando eis licentiam malè tractandi homines, quos liberet, & ipſos ſcenicos non turpes iudicauerunt, ſed dignos etiam præclaris honoribus habuerunt. Sicut autem potuerunt auream pecuniam habere Romani, quamuis deum Aurinum non colerent, ſic & argenteam habere potuerunt, & æream, ſi nec Argentinum, nec eius patrem colerent Æſculanum: & ſic omnia quæ retexere piget. Sic ergo & regnum inuito quidem Deo vero nullo modo habere poſſent,

diis verò iſtis falſis & multis ignoratis ſiue contemptis, atque vno illo cognito & fide ſyncera ac moribus culto, & melius hic regnum haberent quantumcunque haberent, & poſt hoc acciperent ſempiternũ, ſiue hic haberent, ſiue non haberent.

De falſitate auſpicij, quo Rom. regni fortitudo & ſtabilitas viſa eſt indicari.

CAP. XXIX.

NAm illud quale eſt quod commemoraui paulo antè, pulcherrimum auſpicium fuiſſe dixerunt, Martem, & Terminum, & Iuuentutem, nec Ioui regi deorum loco cedere voluiſſe? Sic enim, inquiunt, ſignificatum eſt, [a] Martiam gentem, id eſt, Romanam, nemini locum, quem teneret daturam: Romanos quoque terminos propter deum Terminum neminem commoturum: iuuentutem etiam Romanam propter deam Iuuentutem nemini eſſe ceſſuram. Videant ergo quomodo habebant iſtum regem deorum ſuorum, & datorem regni ſui, vt ei auſpicia iſta pro aduerſario ponerent, cui non cedere pulchrum eſſet: quanquam hæc ſi vera ſunt, non habent omnino quid timeant. Non enim confeſſuri ſunt, quòd dij ceſſerint Chriſto, qui Ioui cedere noluerunt. Salus quippe imperij finibus, Chriſto cedere potuerunt, & de ſedibus locorum, & maximè de corde credentium. Sed antequam Chriſtus veniret in carne, antequam iſta denique ſcriberentur, quæ de libris eorum proferimus: ſed tamen poſtea quàm factum eſt ſub rege Tarquinio illud auſpicium, aliquoties Romanus exercitus fuſus eſt, hoc eſt, verſus in fugam, falſúmque oſtendit auſpicium, quod Iuuenta illa non ceſſerit Ioui: & gens Martia ſuperantibus atque irrumpentibus Gallis in ipſa vrbe contrita eſt, & termini imperij, deficientibus multis, ad Hannibalem ciuitatibus, in anguſtum fuerant coarctati. Ita euacuata eſt pulchritudo auſpiciorum, remanſit contra Iouem contumacia nó deorum, ſed dæmoniorum. Aliud eſt enim non ceſſiſſe, aliud vnde ceſſeras rediſſe. Quanquam enim poſtea in Orientalibus partibus [b] Hadriani voluntate mutati ſunt termini imperij Romani. Ille nanque tres prouincias nobiles Armeniam, Meſopotamiam, Aſſyriam Perſarum conceſſit imperio, vt deus ille Terminus, qui Romanos terminos ſecundùm iſtos tuebatur, & per illud pulcherrimum auſpicium loco non ceſſerat

Ioui,

Ioui,plus Hadrianũ regem hominum, quàm regem deorum timuiſſe videatur.[c] Receptis quoque alio tempore prouinciis memoratis, noſtra pene memoria retrorſus terminus ceſſit, [d] quando Iulianus deorum illorum oraculis deditus, immoderato auſu naues iuſſit incendi,quibus alimonia portabatur, qua exercitus deſtitutus, mox etiam ipſo hoſtili vulnere extinctus. in tantam eſt redactus inopiam, vt inde nullus euaderet,vndique hoſtibus incurſantibus, milite Imperatoris morte turbato, niſi placito placis illic imperij fines conſtituerentur: vbi hodiéque perſiſtunt, non quidem tanto detrimento, quantum conceſſerat Hadrianus, [e] ſed media tamen compoſitione defixi. Vano igitur augurio deus Terminus non ceſſit Ioui, qui ceſſit Hadriani voluntati, ceſſit Iuliani temeritati, [f] & Iouiani neceſſitati. Viderunt hæc intelligentiores grauioréſque Romani,ſed contra conſuetudinem ciuitatis, quę dæmonicis ritibus fuerat obligata, parum valebant, quia & ipſi etiam ſi illa vana eſſe ſentiebant,naturæ tamen rerum ſub vnius veri Dei regimine atque imperio conſtitutæ,religioſum cultum qui deo debetur:exhibendum putabant:ſeruientes, vt ait Apoſtolus,creaturæ potius quàm creatori, qui eſt benedictus in ſecula. Huius veri Dei erat auxilium neceſſarium à quo mitterentur ſancti viri & veraciter pij,qui pro vera religione morerentur,vt falſa à viuentibus tolleretur.

L. VIVES.

a Martiam gentem. } *Romanam,quoniam & bellicoſam, & à filio Martis conditam. Sic plerunque Martij animi Romanorum ab autoribus dicuntur.*

b Hadriani voluntati. } *Hic fuit decimuſquartus Ro. princeps adoptatus à Troiano,cui & ſucceſſit. Sed cùm, vt alius multis, ita & gloriam patri inuideret, Armeniam, Meſopotamiam, & Aſſyriam Perſis reddidit,quas Romano imperio Traianus adiunxerat, reuocauítque exercitus, ac finem imperij eſſe voluit Euphratem, amnem: Eutropius lib. 8. cuius ego rei hanc potiſſimum fuiſſe cauſam ſuſpicor,quòd antiquis vatum reſponſis ferebatur infauſtum fore ac infælix Imperatori po. Ro. qui exercitus armatos trans Euphratem amnem vrbéṁque Cteſiphontem promouiſſet:exitium hoc fuiſſe M. Licinio Craſſo, ipſúmque Traianum proximè in Italiam cum Parthica victoria non redijſſe.* *Hadrianus*

c Receptis quoque. } *Ex eodem Eutropio Aſſyria recuperata eſt per Pios fratres, Meſopotamia auſpiciis Galieni,ductu Odenati: Armenia verò auſpiciis Diocletiani,ductu Galerij.*

Iulianus d Quando Iulianus. } *Hic inijt principatum Mamertino & Neuitta Coſſ. anno Vrbis conditæ M. cxvi. Oroſius: Chriſtianæ pietatis inimicus victus à Parthis ad Cteſiphontem copias & rempub. afflixit morte ſua.*

e Sed media tamen compoſitione. } *Ita vt termini illi non vi ma núque quæſiti ſint, ſed conditionibus pacis ab hoſtibus accepti.*

Iouianus f Et Iouiani neceſſitati. } *Hic Pannonius homo ab exercitu in ſummo diſcrimine creatus, pacem cum Perſis fecit ignominioſam quidem, ſed neceſſariam. Niſibidem oppidum & partem ſuperioris Meſopotamiæ Parthis conceſſit, ita termini imperij ſunt mutati.*

Qualia de diis gentium etiam cultores eorum ſe ſentire fateantur.

CAP. XXX.

a Icero augur irridet auguria,[b] & reprehendit homines corui & corniculæ vocibus vitæ conſilia moderantes.[c] Sed iſte Academicus qui omnia eſſe contendit incerta, indignus eſt qui habeat vllam in his rebus autoritatem. Diſputat apud eum [d] Q. Lucilius Balbus in ſecundo De deorum natura libro: & cùm ipſe ſuperſtitiones ex natura rerum velut phyſicas & philoſophicas inſerat, indignatur tamen inſtitutioni ſimulachrorum, & opinionibus fabuloſis, ita loquens: Videtis ne igitur, vt à phyſicis rebus bene atque vtiliter inuentis, ratio ſit tracta ad commentitios & fictos deos? Quæ res genuit falſas opiniones, erroréſque turbulentos, & ſuperſtitiones penè aniles. Et formæ enim nobis deorum, & ætates, & veſtitus ornatúſque noti ſunt: genera prȩterea, coniugia, cognationes, omniáque traducta ad ſimilitudinem imbecillitatis humanȩ: nam & perturbatis animis inducuntur. Accepimus enim deorum cupiditates, ȩgritudines, iracundias. Nec verò, vt fabulȩ ferunt, dij bellis prȩliiſque caruerunt. Nec ſolùm, vt apud Homerum, cùm [e] duos exercitus contrarios alij dij ex alia parte defenderent, ſed etiam vt [f] cum Titanis, aut cum Gigantibus ſua propria bella geſſerunt. Hȩc & dicuntur & creduntur ſtultiſſimè, & plena ſunt vanitatis [g] ſummȩque leuitatis. Ecce interim quæ confitentur qui defendunt deos gentium. Deinde cùm hȩc ad ſuperſtitionem pertinere dicat, ad religionem verò, quam ipſe ſecundum Stoicos videtur docere. Non enim philoſophi ſolùm, inquit, verumetiam maiores noſtri ſuperſtitionem à religione ſeparauerunt. [h] Nam qui totos dies precabantur, inquit, & immolabant, vt ſibi ſui liberi

ſuper

ſuperſtites eſſent, ſuperſtitioſi ſunt appellati. Quis non intelligat eum conari, [i] dum conſuetudinem ciuitatis timet, religionem laudare maiorum, eámque à ſuperſtitione velle ſeiungere, ſed quomodo id poſſit non inuenire? Si enim à maioribus illi ſunt appellati ſuperſtitioſi, qui totos dies precabantur & immolabant, nunquid non & illi qui inſtituerunt, quod iſte reprehendit, deorum ſimulachra diuerſa ętate, & veſte diſtincta, deorum genera, coniugia, cognationes? Hęc vtique cùm tanquam ſuperſtitioſa culpantur, implicat iſta culpa maiores talium ſimulachrorum inſtitutores atque cultores: implicat & ipſum, qui quantolibet eloquio ſe in libertatem nitatur euoluere, neceſſe habebat iſta venerari: nec quod in hac diſputatione diſertus inſonat, mutire auderet in populi concione. Agamus itaque Chriſtiani domino Deo noſtro gratias, [k] non cęlo & terrę, ſicut iſte diſputat, ſed ei qui fecit cęlum & terram: qui has ſuperſtitiones quas iſte Balbus velut balbutiens vix reprehendit, per altiſſimam Chriſti humilitatem, per Apoſtolorum prędicationem, per fidem Martyrum pro veritate morientium, & cum veritate viuentium, non ſolùm in cordibus religioſis, verumetiam in ędibus ſuperſtitioſis libera ſuorum ſeruitute ſubuertit.

L. VIVES.

a Cicero augur.} *Fuit ex collegio augurum Cicero, inauguratus à Q. Hortenſio oratore.*

b Et reprehendit homines.} *Hac de re diſputat Cicero 2. De diuinatione.*

c Sed iſte Academicus.} *Mos iſtius ſectæ erat nihil affirmare, ſed ab aliis poſita & aſſerta conari refellere, atque conuellere. quem morem in ſuis Dialogis multum ſeruauit Cicero, patrociniúmque Academicæ philoſophiæ à ſe eſſe ſuſceptum profitetur in primo De natura deorum.* *Academicus*

d Q. Lucilius Balbus.} *Stoicæ diſciplinæ callentiſſimus.*

e Duos exercitus contrarios.} *Græcos tuentur Iuno, Pallas, Neptunus: Troianos verò Apollo, Venus, Mars.*

f Cum Titanis.} *Titani filij erant Terræ & Titanis Saturni fratris, qui ex fœdere inter Saturnum & Titanem pacto regnum à Ioue repetebant. Primò res eſt iurgiis & conuitiis acta: deinde ventum eſt ad arma. Bellum hoc fuit graue, victi ſunt tamen Titani: grauius multò, quòd qui ſuperfuerant Titanorum reparatis copiis nouíſque domo ſupplementis accitis, Iouem & reliquos ex eius partibus* *Titanes*

in Aegyptum vſque pepulerunt. Illud prius dictum eſt bellum Titanorum, hoc poſterius Gigantum.

g Summæque leuitatis.} *Hactenus verba ſunt Ciceronis.*

Religioſus h Nam qui totos dies.} *Hoc etymon ſuperſtitioſi & religioſi parum probatur Lactātio libro quarto, qui religioſos vocatos dicit à religando, quòd Deo aſtricti religatíque ſint: ſuperſtitioſos verò, qui falſam religionem colerent, ſuperſtitémque defunctorum memoriam. De religioſo Gellius cap. 9 lib. 4. Verùm Cicero non ſolùm eos dicit ſuperſtitioſos, qui ita precarentur: nam addit id nomen poſtea patuiſſe latius, id eſt, aliis permultis eſſe accommodatum.*

i Dum conſuetudinem.} *Ex libris de natura deorum, & De diuinatione ſatis apparet Ciceronem non auſum pronunciare liberè quid ſentiret de diis propter morem in ciuitate à maioribus traditum acceptúmque.*

k Non cælo & terræ.} *Quos Cicero ex ſententia Stoicorum, tanquam principes deos ponit.*

De opinionibus Varronis, qui reprobata perſuaſione populari, licet ad notitiam veri Dei non peruenerit, vnum tamen Deum colendum eſſe cenſuerit. CAP. XXXI.

QVid ipſe Varro, quem dolemus in rebus diuinis ludos ſcenicos, quanuis non iudicio proprio poſuiſſe, cùm ad deos colendos multis locis velut religioſus hortetur, nónne ita confitetur: non ſe illa iudicio ſuo ſequi, quæ ciuitatem Romanam inſtituiſſe commemorat: vt ſi eam ciuitatem nouam conſtitueret, ex naturæ potius formula deos nomináque deorum ſe fuiſſe dedicaturum non dubitet confiteri? Sed iam quoniam in vetere populo eſſet accepta, ab antiquis nominum & cognominum hiſtoriam tenere vt tradita eſt debere ſe dicit, & ad eum finem illam ſcribere ac perſcrutari, vt potius eos magis colere, quàm deſpicere vulgus velit. Quibus verbis homo acutiſſimus ſatis indicat, non ſe aperire omnia, quæ non ſibi tantùm contemptui eſſent, ſed etiam ipſi vulgo deſpicienda viderentur, niſi tacerentur. Ego iſta coniicere putari debui, niſi euidenter alio loco ipſe diceret de religionibus loquens, multa eſſe vera, quæ non modò vulgo ſcire non ſit vtile, ſed etiam tametſi falſa ſint aliter exiſtimare populum expediat, & ideo Græcos [a] Tetelas [b] ac myſteria taciturnitate parietibúſque clauſiſſe. Hic certè totum conſilium prodidit velut ſapientium, per quos ciuitates & populi regerentur. Hac tamen fallacia miris modis maligni-

maligni dæmones delectantur:qui & deceptores & deceptos pariter poſſident,à quorũ dominatione non liberat niſi gratia Dei per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum. Dicit etiam idem autor acutiſſimus atque doctiſſimus, quòd hi ſoli ei videantur animaduertiſſe,quid eſſet Deus,qui crediderunt eum eſſe animam,motu ac ratione mundum gubernantem:ac per hoc etſi nondum tenebat quod veritas habet: Deus enim verus non anima,ſed animæ quoque eſt effector & conditor:tamen ſi contra præiudicia conſuetudinis liber eſſe poſſet, vnum Deum colendum fateretur,atque ſuaderet,motu ac ratione mundum gubernantem, vt ea cum illo de hac re quæſtio remaneret,quòd eum diceret eſſe animam, nó potius animæ creatorem. [c] Dicit etiã antiquos Romanos plus quàm annos centum & ſeptuaginta deos ſine ſimulachro coluiſſe. Quod ſi adhuc, inquit, manſiſſet, caſtius dij obſeruarentur. Cuius ſententiæ ſuæ teſtem adhibet inter cætera etiam gentem Iudæam: nec dubitat eum locum ita concludere, vt dicat:qui primi ſimulachra deorum populis poſuerunt, eos ciuitatibus ſuis & metum dempſiſſe,& errorem addidiſſe: prudenter exiſtimans deos facilè poſſe in ſimulachrorum ſtoliditate contemni. Quod verò non ait errorem tradiderunt, ſed addiderunt, iam vtique fuiſſe etiam ſine ſimulachris intelligi vult errorem.Quapropter cùm ſolos dicit animaduertiſſe, quid eſſet Deus, qui eum crederent animam mundum gubernantem: caſtiúſque exiſtimat ſine ſimulachris obſeruari religionem, quis non videat quantum propinquauerit veritati?Si enim aliquid contra vetuſtatem tanti poſſet erroris,profectò & vnum Deum,à quo mundum crederet gubernari,& ſine ſimulachro colendum eſſe cenſeret:atque in tam proximo inuẽtus facilè fortaſſe de animæ mutabilitate commoneretur,vt naturam potius incommutabilem, quæ ipſam quoque animam condidiſſet,Deum verum eſſe ſentiret.Hæc cùm ita ſint, quæcunque tales viri in ſuis literis multorum deorum ludibria poſuerunt, confiteri ea potius occulta Dei voluntate compulſi ſunt,quàm perſuadere conati.Si qua igitur inde à nobis teſtimonia proferuntur, ad eos redarguendos proferuntur,qui nolunt aduertere de quanta & quàm maligna dæmonum poteſtate nos liberet ſingulare ſacrificium tam ſancti ſanguinis fuſi & donum ſpiritus imperciti.

L. VIVES.

Teletæ. a TEletas.} *Suidas ait, τελετὴν eſſe myſterioſum ſacrificium maximum & ſumptuoſiſſimum, ſic nominatum, quòd in eo multa conſumerentur. Eſt enim τελεῖν inſumere, tametſi eſt quoque perficere: & ideo eſſe quibus hinc potius Teletas eſſe dictas placeat, ceu ſint abſoluta quædam ſacrificia, & quibus nihil deſit. Talia erant ſacra ſolis & lunæ, vt ſcribit Porphyrius, & Bacchi, & quædam expiationes, quæ libris Orphei, & Muſæi continebantur, ſicut Plato docet libro De republica ſecundo, quibus ſcelera non priuatorum modò, ſed publicè quoque ciuitatum, & pro viuentibus, & pro vita iam functis expurgarentur per ſacrificia ludóſque, & omne genus oblectamentorum, quæ ſacra Teletæ dicerentur. & ſi Plato eo loci Teletas ad ſolos mortuos pertinere dicit, & inde dictas, nempe à τελευτήσασι, quæ nos malis, quæ apud inferos ſunt, liberent αἳ τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύουσιν ἡμᾶς.*

b Ac myſteria.} *Qualia Cereris.*

c Dicit etiam antiquos Romanos.} *Plutarchus in Vita Numæ. His autem Romanos prohibuit exiſtimare imaginem Dei aut hominis ſpeciem, aut animalis habere formam. Nec fuit apud eos neque picta, neque ficta Dei prius ſpecies, ſed in prioribus centum & ſeptuaginta annis templa quidem ædificabant, ſacráque tuguria erigebant, ſimulachrum verò nullum corporeum dicabant. Perinde atque nefas eſſet deterioribus meliora aſſimilare, neque aliter atque intelligentia deus percipi poſſit. Hæc ibi eadem apud Clementem, vt Euſebius Cæſarienſis refert, & Dionyſium Halicarnaſſeum, qui ait, templa eſſe à Numa diis erecta, negat tamen ſimulachra in his fuiſſe vlla, quòd Deum nulla ſpecie formáve effingi poſſe crederet. Tarquinius Priſcus vanitate & ſtultitia Græcarum religionum, Ethruſcarúmque domi imbutus Romanos edocuit ſimulachra diis ponere, quòd Tertullianus ſubſignificat, inquiens, Age iam rebus religio profecerit. Nam & ſi à Numa concepta eſt curioſitas ſuperſtitioſa, nondum tamen aut ſimulachris aut templis res diuina apud Romanos conſtabat, frugi religio & pauperes ritus, & nulla capitolia certantia cælo, ſed temeraria de ceſpite altaria, & vaſa adhuc Samia, & nidor ex illis, & deus ipſe nuſquam. Nondum enim tunc ingenia Græcorum atque Thuſcorum fingendis ſimulachris vrbem inundauerant.*

Ad quam ſpeciem vtilitatis principes gentium apud ſubiectos ſibi populos falſas religiones voluerunt permanere.

CAP.

CAP. XXXII.

DIcit etiam de generationibus deorum magis ad poetas, quàm ad phyſicos fuiſſe populos inclinatos: & ideo & ſexum & generationes maiores ſuos, id eſt, veteres crediddiſſe Romanos, & eorum conſtituiſſe coniugia. Quod vtique non aliam ob cauſam factum videtur, niſi quia hominum velut prudentium & ſapientium negotium fuit, populum in religionibus fallere: & in eo ipſo non ſolùm colere, ſed imitari etiam dæmones quibus maxima eſt fallendi cupiditas. Sicut enim dæmones niſi eos quos fallendo deceperint, poſſidere non poſſunt: ſic & homines principes non ſanè iuſti, ſed dæmonum ſimiles, ea quæ vana eſſe nouerant, religionis nomine populis tanquam vera ſuadebant, hoc modo eos ciuili ſocietati velut arctius alligantes, quo ſimiliter ſubditos poſſiderent. Quis autem infirmus & indoctus euaderet ſimul fallaces, & principes ciuitatis, & dæmones?

Quòd iudicio & poteſtate veri Dei omnium regum atque regnorum ordinata ſint tempora.

CAP. XXXIII.

DEus igitur ille fœlicitatis autor & dator, quia ſolus eſt verus Deus, ipſe dat regna terrena & bonis & malis. Neque hoc temerè & quaſi fortuitu, quia Deus eſt, non fortuna, ſed pro rerum ordine ac tempore occulto nobis, notiſſimo ſibi: cui tamen ordini temporum non ſubditus ſeruit, ſed eum ipſe tanquam dominus regit, moderatórque diſponit: fœlicitatem verò non dat niſi bonis.[a] Hanc enim poſſunt habere & non habere ſeruientes: poſſunt & non habere & habere regnantes. Quæ tamen plena in ea vita erit vbi iam [b] nemo ſeruiet vlli. Et ideo regna terrena & bonis ab illo dantur & malis: ne eius cultores adhuc in prouectu animi paruuli, hæc ab eo munera quaſi magnum aliquid concupiſcant. Et hoc eſt ſacramentum veteris teſtamenti, vbi occultum erat nouum, [c] quòd illic promiſſa & dona terrena ſunt intelligentibus, & tunc ſpiritalibus quamuis nondum in manifeſtatione prædicantibus, & quæ illis temporalibus rebus ſignificaretur æternitas, & in quibus Dei donis eſſet vera felicitas.

L. VIVES.

a HAnc enim poſſunt habere.} *Idem Stoici, qui ſapientem ſuum, etiam ſi ſeruitutem ſeruiat, liberum, dominum & fœlicem eſſe aiunt: Stultos verò, etiam ſi reges ſint, ſeruire, & eſſe miſeros.*

b Nemo ſeruiet.} *In quibuſdam codicibus duo verſus qui ſequuntur non ſunt aſcripti, hi ſcilicet: (Et ideo regna mundi huius Deus bonis & malis communiter præſtat, ne boni ea tanquàm Dei magna munera concupiſcant.) Et veriſimile eſt eſſe ſuppoſititios.*

c Quòd illic promiſſa & dona terrena.} *In vetere lege omnia quæ Deus promittebat ſeruatoribus legis erant temporalia & terrena, ſed illa erant æternorum & cæleſtium imagines.*

De regno Iudæorum, quod ab vno & vero Deo inſtitutum atque ſeruatum eſt, donec in vera religione manſerunt.

CAP. XXXIIII.

ITaque vt cognoſcerentur etiam illa terrena bona, quibus ſolis inhiant, qui meliora cogitare non poſſunt, in ipſius vnius Dei eſſe poſita poteſtate, non in multorũ falſorum, quos colẽdos Romani antea crediderunt, populum ſuum in Ægypto [a] de pauciſſimis multiplicauit, & eum inde ſignis mirabilibus liberauit. nec Lucinam mulieres illæ inuocauerunt, quando earum partus vt miris modis multiplicarentur, & gens illa incredibiliter creſceret, [b] ab Ægyptiorum perſequentium, & infantes omnes necare volentium manibus ipſe liberauit, ipſe ſeruauit. Sine dea Rumina ſuxerunt: ſine Cunina in cunis fuerunt: ſine Educa & Potica eſcam potúmque ſumpſerunt: ſine tot diis puerilibus educati ſunt: ſine diis coniugalibus coniugati: ſine cultu Priapi coniugibus mixti: ſine inuocatione Neptuni mare tranſeuntibus diuiſum patuit, & ſequentes eorum inimicos fluctibus in ſe redeuntibus obruit. Nec conſecrauerunt aliquam deam Manniam, quando de cælo manna ſumpſerunt: nec quando ſitientibus aquam percuſſa petra profudit, Nymphas lympháſque coluerunt. Sine inſanis ſacris Martis & Bellonæ bella geſſerunt, & ſine Victoria quidem non vicerunt, non eam tamen deam, ſed Dei ſui munus habuerunt. Sine Segetia ſegetes, ſine Bobona boues, mella ſine Mellona, poma ſine Pomona. Et prorſus omnia pro quibus tantæ falſorum deorum turbæ Romani ſupplicandum putauerunt,

ab

ab vno verò Deo multò fœlicius acceperunt. Et ſi non in eum peccaſſent impia curioſitate, tanquam magicis artibus ſeducti ad alienos deos & idola defluendo, & poſtremò Chriſtum occidendo, in eodem regno, & ſi non ſpatioſiore, tamen fœliciore manſiſſent. Et nunc quòd per omnes ferè terras gentéſque diſperſi ſunt, illius vnius veri Dei prouidētia eſt: vt quod deorum falſorum vſquequaque ſimulachra, aræ, luci, templa euertuntur, & ſacrificia prohibentur, de codicibus eorū probetur, quemadmodum hoc fuerit tanto antè prophetarum. ne fortè cùm legeretur, in noſtris, à nobis putaretur eſſe confictum. Iam quod ſequitur in volumine ſequenti videndum eſt, & hic dandus huius prolixitatis modus.

L. VIVES.

a DE pauciſſimis.} *Filij Iſrael qui Aegyptum ingreſſi ſunt cum eo ſeptuaginta. Gen. 46.*

b Ab Ægyptiorum.} *Alibi ſic, ab Aegyptiis perſequentibus & infantes omnes necare volentibus ipſe ſeruauit: ſed ſenſus eſt idem: idcirco alia permulta, in quibus ſententia non variatur, ſuperſedeo annotare.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER QVINTVS.

Cauſam Romani imperij, omniúmque regnorum, nec fortuitam eſſe, nec in ſtellarum poſitione conſiſtere.

CAP. I.

QVoniam conſtat omnium rerum exoptandarum plenitudinem eſſe fœlicitatem, quæ non eſt dea, ſed donum Dei, & ideo nullum Deum colendum eſſé ab hominibus, niſi qui poteſt eos facere fœlices. Vnde ſi illa dea eſſet, ſola colenda merito diceretur. Iam conſequenter videamus, qua cauſa Deus, qui poteſt & illa bona dare, quæ habere poſſunt etiam nõ boni, ac per hoc etiam non fœlices, Romanum imperium tam magnum támque diuturnum eſſe voluerit. Quia enim hoc deorum falſorum illa quam colebant multitudo non fecit, & multa iam diximus, & vbi viſum fuerit opportunũ eſſe, dicemus. Cauſa ergo magnitudinis imperij Romani,[a] nec fortuita eſt, nec fatalis, ſecundum eorũ ſententiã ſiue opinionẽ, qui ea dicunt eſſe fortuita, quæ vel nullas cauſas habent, vel nõ ex aliquo rationabili ordine venientes: & ea fatalia, quæ præter Dei & hominũ voluntatem cuiuſdam ordinis neceſſitate contingũt. Prorſus diuina „prouidentia regna conſtituuntur humana. Quæ ſi propterea „quiſquã fato tribuit,[b] quia ipſam Dei volũtatem vel poteſtatẽ „fati nomine appellat, ſententiam teneat: linguã corrigat. Cur „enim non hoc primum dicit, quod poſtea dicturus eſt, cùm ab „illo quiſquam quæſierit, quid dixerit fatum? Nam id homines quando audiunt, vſitata loquendi conſuetudine, non intelligunt[c] niſi vim poſitionis ſyderum, qualis eſt quando quis naſcitur,

naſcitur, ſiue cõcipitur: [d] quod aliqui alienãt à Dei voluntate: aliqui ex illa etiã hoc pendere confirmãt. Sed illi, qui ſine Dei voluntate decernere opinantur ſydera, quid agamus, vel quid bonorũ habeamus, malorúmve patiamur, ab auribus omnium repellẽdi ſunt: nõ ſolùm eorũ qui verã religionem tenent, ſed qui deorũ qualiũcunq; licet falſorũ, volũt eſſe cultores. Hæc enim opinio quid aliud agit, niſi vt nullus omnino colatur, aut rogetur Deus? Cõtra quos modò nobis diſputatio non eſt inſtituta, ſed contra eos qui pro defenſione eorum, quos deos putãt, Chriſtianæ religioni aduerſantur. Illi verò qui poſitionem ſtellarũ quodammodo decernentium qualis quiſque ſit, & quid ei proueniat boni, quídve mali accidat, ex Dei voluntate ſuſpendunt, ſi eaſdẽ ſtellas putant habere hãc poteſtatem traditam ſibi à ſumma illius poteſtate, vt volentes iſta decernant, magnam deo faciunt iniuriam: in cuius velut clariſſimo ſenatu, ac ſplendidiſſima curia opinãtur ſcelera facienda decerni: qualia ſi aliqua terrena ciuitas decreuiſſet, genere humano decernente fuerat euertenda. Quale deinde iudicium de hominum factis Deo relinquitur, quibus cæleſtis neceſſitas adhibetur, cùm dominus ille ſit & ſyderum & hominum? Aut ſi nõ dicũt ſtellas, accepta quidẽ poteſtate à ſummo Deo arbitrio ſuo iſta decernere: ſed in talibus neceſſitatibus ingerendis illius omnino iuſſa compleri: itáne de ipſo Deo ſentiendum eſt, quod indigniſſimum viſum eſt de ſtellarum voluntate ſentire? [e] Quòd ſi dicuntur ſtellæ ſignificare potius iſta, quàm facere: vt quaſi locutio quædam ſit illa poſitio, prędicens futura, non agens: non enim mediocriter doctorũ hominum fuit iſta ſententia: nõ quidem ita ſolent loqui mathematici, vt verbi gratia dicant, [f] Mars ita poſitus homicidã ſignificat: ſed homicidam facit. [g] Veruntamen vt concėdamus non eos vt debent loqui, & à philoſophis accipere oportere ſermonis regulam, ad ea prænũcianda, quæ in ſyderum poſitione ſe reperire putant, quî fit, quòd nihil vnquam dicere potuerunt, cur in vita geminorum, in actionibus, in euentis, in profeſſionibus, artibus, honoribus, cæteríſque rebus ad humanam vitam pertinentibus, atque in ipſa morte ſit plerunque tanta diuerſitas, vt ſimiliorės eis ſint, quantum ad hæc attinet, multi extranei, quàm ipſi inter ſe gemini, per exiguum temporis interuallum in naſcendo ſeparati, in conceptu autem per vnum concubitum vno etiam momento ſeminati?

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN QVINTVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

a NEc fortuita eſt, nec fatalis.} *Quoniam de fato multa diſſerit hoc loco Auguſtinus, repetam paulò altius opiniones aliquot veterũ ea de re, quò melius omnia faciliúſque intelligantur. Plato vnum poſuit Deum principem parentémque cæterorum, cuius nutu legibúſque dij omnes ac ipſe mundus tenerentur: miniſtróſque eſſe reliquos deos virtutéſque cæleſtes illius conditoris huius vniuerſitatis: & ab ipſis mundum certis muniis atque officiis adminiſtrari: maximi Dei iuſſa legéſque eſſe ineuitabiles, neceſſitatem appellari. Nulla vi, nulla ratione, aut arte effici poſſe, quo minus illa, vt conſtituta ſunt, perficiantur: vnde eſt illud ab ipſo vſurpatum: Neceſſitati ne deos quidẽ reſiſtere, quæ verò ab aſtris geruntur, talia interdum eſſe, vt euitari ſapientia, induſtria, labore queant, in quo ſita eſt fortuna: quæ verò certis cauſis progrederentur, ac permanerent fixa, id dici fatum, quod tamen neceſſitatem non afferat electionis. Eſt enim multum in noſtra manu ſitum, quid optemus, quid inceptemus: ſed vbi incepimus, reliqua ſunt fati: vt integrum fuit Laio, quemadmodum Euripides dicit, gignere filium. At vbi genuit, patienda illi fuerunt, quæ erant ab Apolline prædicta. Hæc inuolucris, vt alia pleraque, ſignificat Plato in poſtremo De rep tres enim Parcas Neceſſitatis filias in cælis ponit. Lacheſis præconium hoc eſſe ad animas in vitam venturas ſcribit, vt non ſit dæmon eas ſortiturus, ſed contra illas potius dæmonem electuras. Eligentis verò fore culpam omnem, ſi quid acciderit, Deum prorſus inculpatum futurum, ita ſparſiſſe Lacheſim ſortes. Epicurus hæc omnia ridet, omniáque caſu fortuito ſine vllis cauſis contingere arbitratur: aut ſi ſunt vllæ cauſæ, non eſſe præter declinationem atomi. Fortunam Platonici ſtatuunt in cauſis tum ambiguis, & quæ aliter contingere poſſunt, tum etiam obſcuris incertíſque, de quibus reddi nequit ratio, cur ſic potius actum eſt quicquam, quàm ſecus: ita non habet nullas fortuna cauſas, ſed vel mutatu faciles, vel ignotas. Ariſtoteles explicatius ſecundo libro De naturali auditione, & cæteri Peripatetici, inter quos Alexander Aphrodiſienſis: Fortuita ſunt, inquit, quorum finis non eſt ab agente actioni præſtitutus: vt ſi quis fodiens, quo pingueſcat humus reperit theſau-*

Fatũ quid

Parcæ

Fortuna

theſaurum, fortuna eſt: quòd non hoc ille agebat, vt aurum inueniret, ſi etiam terra vberior redditur, cum fortuitò conſequitur, & quod non eſt fortuitum. Itaque in non fortuitis exitus eſt, quem agens intenderat, in fortuitis præter ſpem ac opinionem. Vulgus Fortunam vocat cæcam, temerariam, ſine cauſa vlla, incertam, inſanam, brutam, vt inquit Pacuuius: & fatum cum neceßitate coniunctum ſtatuunt, ac tale, vt non modò in cæteros deos, ſed ipſum quoque principem omnium & fatalium legum conditorem Iouem, ius ac poteſtatem habeat. Quod indicat verſiculus ille, Quod fore paratum eſt, id ſummum exuperat Iouem. Poetæ id confirmant. Nam apud eorum principem Homerum lamentatur Iupiter, quòd charum ſibi filium Sarpedona, quem fata cogerent mori, eripere à morte non poſſet: & Neptunus quòd reditum Vlyßis in patriam impedire non poſſet, vt Cyclopem filium vlciſceretur: quoniam fatis decretum erat illum in Ithacam rediturum: & apud Ouidium idem Iupiter:

Tu ſola inſuperabile fatum
Nata mouere putas. *Et pòſt:*
Quæ neque concurſum cæli, nec fulminis iram,
Nec metuunt vllas tuta atque æterna ruinas.

Fuere qui nihil fortuitum vellent, ſed omnia certa, fixa, immutabilia: vt Democritus, Empedocles, Heraclitus, & hos plerique de multitudine ſunt ſecuti, ſicut Epicurum plurimi. Vtranque opinionem Lucanus explicuit libro 2.

Siue parens rerum primum informia regna,
Materiámque rudem fla[illegible]*ma cedente recepit,*
Finxit in æternum cauſas qua cuncta coercet,
Se quoque lege tenens & ſe[illegible]*ula iuſſa ferentem,*
Fatorum immoto diuiſit li[illegible]*ite mundum.*
Siue nihil poſitum eſt, ſed ſo[illegible]*s incerta vagatur,*
Fertque refertque vices, & habent mortalia caſum.

Fortuna ſæpe pro fato ipſo ſortéque rerum vtuntur: quæ cum ex animi ſententia procedit, nominatur fœlicitas: cùm ſecus infœlicitas. Hæc nunc alio ſuis locis.

b Quia ipſam Dei voluntatem.} *De hoc poſt paulùm.*

c Niſi vim poſitionis ſyderum.} *Ibi eſſe fata, Plato, Stoici, & cæteri propè philoſophi exiſtimarunt, Chaldæos ac Aegyptios ſecuti, quibus omnis mathematicorum manus ſuffragata eſt.*

d Quod aliqui alienant.} *Alij dicunt diuerſam eſſe ſyderum conſtitutionem à voluntate Dei, vt qui volunt omnia regi ab aſtris, Deum non proſpicere rebus noſtris. Et qui etiam ſi curent dij humana, tamen*

aſtra ſuum quoque exercere in nos regnum, vt Manilius, & Firmicus, & poetæ ſæpe. Alij dicunt hos curſus aſtrorum ſubditos eſſe Deo præpotenti, & principi naturæ, vt Plato, & Stoici, nihilque eſſe apud eorum efficientiam quàm leges Dei.

e Quòd ſi dicuntur ſtellę ſignificare potius.} *Origenes in Commentariis ſuper Geneſin illo loco, Sint luminaria cæli in ſigna, ſignificare dicit ſydera, non cauſas eſſe. Sunt enim, inquit, velut apertus quidam liber, omnia futura in ſe ſcripta continens. Quod vel ex eo argui poteſt, quòd ſidera plerunque ſignificant, quæ præterierunt, at qui horum cauſæ nequirent eſſe, cæterum liber hic legi ab humanis ingeniis nulla vi poteſt. Origenem Plotinus eſt ſecutus, qui aſtra negat facere, ſed ſignificare. Seneca de aſtris loquens, Effectus rerum omnium, aut mouent, aut notant, ſed ſiue quod euenit faciunt, quid immutabilis rei notitia proficiet? ſiue ſignificant, quid refert prouidere, quod euitare non poſſis. Sic ille.*

Mars ſidus f Mars ita poſitus.} *Mars ſydus eſt ardens, violentum, cruentum. Firmicus libro tertio, Martem in ſeptimo ab horoſcopo loco partiliter conſtitutum, id eſt, in occaſu, maxima mala & immenſa pericula ſcribit decernere, facere ſcilicet homines homicidas, ſceleratos, facinoroſos.*

g Veruntamen vt concedamus.} *Alludit ad id quod in libello De fato dicit de Chryſippo Cicero, qui volebat mathematicos docere, quemadmodum in arte ſua eſſent locuturi.*

De geminorum ſimili diſsimilíque valetudine.

CAP. II.

a Cicero dicit Hippocratem nobiliſſimum medicum ſcriptum reliquiſſe, quoſdam fratres cùm ſimul ægrotare cœpiſſent: & eorum morbus eodem tempore ingraueſceret, eodem leuaretur, geminos ſuſpicatum. [b]Quos Poſſidonius Stoicus multum aſtrologiæ deditus, eadem conſtitutione aſtrorum natos, [c] eadémque conceptos ſolebat aſſerere. Ita quod medicus pertinere credebat ad ſimillimam temperiem valetudinis: hoc philoſophus aſtrologus ad vim conſtitutionémque ſyderum, quæ fuerat quo tempore concepti natíque ſunt. In hac cauſa multo eſt acceptabilior, & de proximo credibilior coniectura medicinalis: quoniam parentes vt erant corpore affecti dum concumberent, ita primordia conceptorum affici potuerunt vt conſecutis ex materno corpore prioribus incrementis paris valetudinis naſcerentur: deinde in vna domo eiſdem alimentis nutriti, vbi aërem, loci poſitionem, & vim aquarum, plurimum valere ad corpus, vel bene vel male accipiẽdum medi-

cina

cina teſtatur: eiſdem etiam exercitationibus aſſuefacti tam ſimilia corpora gererent, vt etiam ad ægrotãdum vno tempore eiſdémque cauſis ſimiliter mouerentur. Conſtitutionem verò cæli ac ſyderum, quæ fuit quando cõcepti ſiue nati ſunt, velle trahere ad iſtam ægrotandi parilitatem, cùm tam multa diuerſiſſimi generis diuerſiſſimorum affectuum, & euentuum eodem tempore in vnius regionis terra eidẽ cælo ſubdita, potuerunt concipi & naſci: neſcio cuius ſit inſolentiæ. [d] Nos autem nouimus geminos non ſolùm actus & peregrinationes habere diuerſas, verumetiam diſpares ægritudines perpeti. De qua re facillimam, quantum mihi videtur, rationem redderet Hippocrates, [e] diuerſis alimentis & exercitationibus, quæ nõ de corporis temperatione, ſed de animi voluntate veniunt, diſſimiles eis accidere potuiſſe valetudines. Porrò autem Poſſidonius vel quilibet fatalium ſyderũ aſſertor, mirum ſi poteſt hic inuenire quid dicat, ſi nolit imperitorum mentibus in eis quas neſciũt, rebus illudere. Quod enim conantur efficere de interuallo exigui temporis, quod inter ſe gemini dum naſcerentur, habuerunt propter cæli particulam, vbi ponitur horæ notatio, [f] quam horoſcopum vocant, aut non tantũ valet, quanta inuenitur in geminorum voluntatibus, actibus, moribus, caſibúſque diuerſitas: aut plus etiã valet, quàm eſt geminorum vel humilitas generis eadem, vel nobilitas: cuius maximam diuerſitatem non niſi in hora qua quiſque naſcitur, ponũt. Ac per hoc ſi tam celeriter alter poſt alterum naſcitur, vt eadẽ pars horoſcopi maneat: cuncta paria quæro, [g] quæ in nullis poſſunt geminis inueniri. Si autem ſequentis tarditas horoſcopum mutat, [h] parentes diuerſos quæro, quos gemini habere non poſſunt.

L. VIVES.

a Cicero dicit Hippocratem.} *Vbi hoc dicat Cicero non memini me legiſſe, & tamen ſuſpicor fuiſſe in libello De fato: quem qui attentius inſpexerit, inueniet mutilum lacerúmq;, & plenum mendarum ad ætatem noſtram perueniſſe.*

b Quos Poſſidonius Stoicus.} *Rhodius fuit, ibíque docuit, Romam quoque venit, diſcipulus & ſucceſſor Panætij. Cicero.* *Poſſidonius*

c Eadémque conceptos.} *Nõ enim minoris refert, qua ſit quis conceptus hora, quàm qua natus.*

d Nos autem nouimus geminos.} *Quales etiam fuerant Procles & Cyreſteus Lacedæmoniorum reges. Cicero ſecundo De diuinatione.*

e Diuerſis alimentis & exercitationibus.} *Hanc eſſe dicit Ptolemæus primo τῶν ἀποτελεσμάτων, vnam ex cauſis cur iudicare nequeat de partu aſtrologus.*

Horoſcopus f Quam horoſcopum.} *Eſt ὡροσκόπος horæ inſpectio, éſtque ea pars ſigniferi, quæ ſupra noſtrum hemiſphærium aſcendit, cùm quid contingit. Vertitur enim perpetuo zodiacus ille circulus, ſempérque aliqua eius portio nobis oritur, contraria occidit: aliæ alias cæli plagas regiméſque obtinent.*

g Quæ in nullis poſſunt ge.} *Quintilianus in Geminis langentibus: Nihil in rebus humanis voluit eſſe natura tam ſimile, quod non aliqua proprietate ſecerneret. Quid refert an ex eiſdem prima illa deorum corporum animorúmque compago ſeminibus oriatur? ſibi quiſque firmatur, ſibi quiſque componitur, & duo pluréſve fratres naſcuntur fato ſingulorum.*

h Parentes diuerſos.} *Cur non ſint riui idem, cùm ſit fons idem.*

De argumento quod ex rota figuli Nigidius mathematicus aſſumpſit in quæſtione geminorum.

CAP. III.

FRuſtra itaque affertur nobile illud commentum de figuli rota, [a] quod reſpondiſſe ferunt Nigidium hac quæſtione turbatum, [b] vnde & Figulus appellatus eſt. Dum enim rotam figuli vi quanta potuit intorſiſſet; currente illa bis numero de atramento tanquam vno eius loco ſumma celeritate percuſſit: deinde inuenta ſunt ſigna, quæ fixerat deſiſtente motu, non paruo interuallo in rotæ illius extremitate diſtantia. [c] Sic, inquit, in tanta cæli rapacitate, etiam ſi alter poſt alterum tanta celeritate naſcatur, quanta rotam bis ipſe percuſſi, in cæli ſpatio plurimum eſt. Hic ſunt, inquit, quæcunque diſſimillima perhibentur in moribus, caſibúſque geminorum. [d] Hoc figmentum fragilius eſt quàm vaſa quæ illa rotatione finguntur. Nam ſi tam multum in cælo intereſt, quod conſtellationibus comprehendi non poteſt, vt alteri geminorum hereditas obueniat, alteri non obueniat: cur audent cæteri, qui gemini non ſunt, cùm inſpexerint eorum conſtellationes, talia pronuntiare, quæ ad illud ſecretum pertinent, quod nemo poteſt comprehẽdere, & momentis annotare naſcentium? Si autem propterea talia dicunt in aliorum genituris: quia hæc ad productiora ſpatia temporum pertinent: momenta verò illa partium minutarũ,

quæ

quę inter ſe gemini poſſunt habere naſcentes,rebus minimis tribuuntur,de qualibus mathematici non ſolent conſuli.Quis enim conſulat,quãdo ſedeat,quando deambulet,quando, vel quid prandeat? Nunquid iſta dicimus,quando in moribus, operibus, caſibúſque geminorum plurima, plurimúmque diuerſa monſtramus?

L. VIVES.

a QVod reſpondiſſe ferunt Nigidium.} *P.Nigidius Figulus honeſtiſſ.familia natus,ad præturam vſque peruenit.ſummo vir ingenio,cum aliarum diſciplinarum callentiſsimus fuit, ita vt cum M. Varrone,cuius propemodum æqualis erat, conferretur,tum verò maximè matheſeos. In philoſophia Pythagoricos æmulabatur. Meminit eius plerunque Cicero. Suetonius in Auguſto narrat Nigidium comperta hora genituræ Octauij prænunciaſſe dominum terrarum orbi genitum. Lucanus libro primo:* **Nigidius Figulus**

At Figulus cui cura deos ſecretáque cæli.
Noſſe fuit,quem non ſtellarum Aegyptia Memphis
Aequaret viſu,numeriſque mouentibus aſtra.

b Vnde & Figulus appellatus eſt.} *Hic fuit Figulus gente Nigidiorum:nam fuerunt & alij Figuli honoratiore gente, nempe Martia, quorum vnus fuit Coſ.cum L.Iulio Cæſare, duobus annis ante Ciceronem conſulem.Fuit & alius Coſ cum Naſica,ſed abrogatus magiſtratu, quia creatus aduerſis auſpiciis.*

c Sic,inquit,in tanta cæli rapacitate.} *Quintilianus in Geminis languentibus: Quantum putas interfuiſſe temporis,dum primum vteri pondus egeritur, dum parum per exonerata vitalia altero rurſus homine laxantur.Breue fortaſsis exiguúmque videatur mortalibus oculis, ſed ſi mente perſpicere velis orbis huius vaſtitatem, ſcies multum eſſe, quod inter duas tranſcurrit animas.*

d Hoc figmentum fragilius eſt.} *Hoc vnicum Nigidij reſponſum,quod mathematicis omnibus ſubtiliſsimum eſt viſum, omnia Genethliacorum ſcita, placita, promiſſa euertit. Si enim tam breui temporis momento mutantur omnia, vt non diuerſa modò, ſed aduerſa quoque fiant, quis vnquam de nato puero poterit aliquid prædicere, cùm momentum illud, vel quo conceptus, vel quo natus eſt, nemini poſsit eſſe certum. Itaque etiam ſi detur multum in nos virium poteſtatíſque habere ſydera,tamen illud quicquid eſſet, hominibus incomprehenſibile eſſet: cùm momenta, in quibus aſtrorum poſitus neceſſe*

neceſſe eſt collocare, certo deprehendi non poßint, & ſyderum incitatiſſimus curſus tarditatem noſtræ conſiderationis anteuertat. Hoc argumentum cùm contra ſe ſuámque artem Iulius Firmicus propoſuiſſet, homo nugatoriæ loquacitatis, pollicitus ſe ſoluturum, poſtquam ſatis in locis ſe communibus iactaßet, ſolo ſilentio diſſoluiſſe ſibi viſus eſt, arbitratus ſuffuſum ob oculos mentémque lectoris tornata ſua dictione puluerem, inductámque aduerſarij argumenti obliuionem, ſed nec ipſe, nec quiſquam Chaldæorum ab eo ſeſe explicabit. Irretit ſe diuus 7 homab ſimilibus minutis, & temporis, & loci: opuſculo namque quod De fato inſcripſit, propterea eſſe geminis varia ingenia dicit, quod in locis maternis non eodem momento totum ſemen recipitur. Tum etiam centrum cordium amborum g minorum, cùm non ſit idem, ſed varia variiſque in locis eſſe quoque orizontes varios neceſſum eſt. Primum quantula eſt illa mora partium ſeminis? quantulum illud interſtitium cordium? vt ea res totam naturam hominum mutet. Ergo non ſatis erit ad mathematicum attuliſſe natum eſſe aliquem Valentiæ, vel Lutetiæ: ſed in quo vico, in quo cubiculo, in qua cubiculi parte. Verùm hiſce de rebus alio in opere diſputabo fuſius: docebóque homines nihil ſpei, nihil fidei vanis iſtis & ſuperſtitioſis adhibere rebus, ſed totos ab vno Deo ſeruatoréque noſtro Chriſto Ieſu pendere: in illo ſolo ſita eſſe fata omniũ, ab illo ſolo petenda.

Iulius Firmicus

De Eſau & Iacob geminis, multum inter ſe morum & actionum qualitate diſparibus.

CAP. IIII.

a Nati ſunt duo gemini antiqua patrum memoria, vt de inſignibus loquar, ſic alter poſt alterum, vt poſterior plantam prioris teneret. Tanta in eorum vita fuerunt moribúſque diuerſa, tanta in actibus diſparilitas, tanta in parentum amore diſsimilitudo, vt etiam inimicos eos inter ſe faceret ipſa diſtantia. Nunquid hòc dicitur, quia vno ambulante, alius ſedebat: & aliò dormiente, alius vigilabat, alio loquente, alius tacebat: quæ pertinent ad illas minutias, quæ non poſſunt ab eis comprehendi, qui conſtitutionem ſyderum, qua quiſque naſcitur, ſcribunt, vnde mathematici conſulantur? b Vnus duxit mercenariam ſeruitutem, alius non ſeruiuit: vnus à matre diligebatur, alius non diligebatur: vnus honorem, qui magnus apud eos habebatur, amiſit, alter adeptus eſt. Quid de vxoribus, quid de filiis, quid de rebus, quanta diuerſitas?

L. VI-

L. VIVES.

a Nati ſunt duo.} *Eſau & Iacob ex Iſaac & Rebecca. Ge. 25.*
b Vnus duxit. } *Iacob Laban ſocero ſeruiuit propter Rachel. Erat & Rebeccæ matri chariſſimus, præripuítque fratri Eſau benedictionem, qua nihil erat vel honorificentius eo tempore, vel vtilius.*

Quibus modis conuincantur mathematici vanam ſcientiam profiteri.

CAP. V.

SI ergo hæc ad illas pertinent minutias temporum, quæ inter ſe habent gemini, & conſtellationibus non aſcribuntur, quare aliorum conſtellationibus inſpectis iſta dicuntur? Si autem ideo dicuntur, quia non ad minuta incomprehenſibilia, ſed ad temporum ſpatia pertinent, quæ obſeruari notaríque poſſunt: quid hic agit rota illa luti figuli, niſi vt homines luteum cor habentes in gyrum mittantur, ne Mathematicorum vaniloquentia conuincãtur? Quid denique idem ipſi, quorum morbum eodem tempore grauior leuiórque apparebat amborum, medicinaliter inſpiciens Hippocrates, geminos ſuſpicatus eſt? Nónne ſatis iſtos redarguunt, qui volunt ſyderibus dare, quod de corporum ſimili temperatione veniebat? Cur enim ſimiliter eodémque tẽpore non alter prior, alter poſterior ægrotabant, ſicut nati fuerant: quia vtiq; ſimul naſci ambo non poterant? aut ſi nihil momenti attulit, vt diuerſis temporibus ęgrotarent, quòd diuerſis temporibus nati ſunt: quare tempus in naſcendo diuerſum ad aliarum rerum diuerſitates valere contendunt? Cur potuerunt diuerſis temporibus peregrinari, diuerſis temporibus ducere vxores, diuerſis temporibus filios procreare: & multa alia, propterea quia diuerſis temporibus nati ſunt, & non potuerũt eadem cauſa diuerſis etiam temporibus ægrotare? Si enim diſpar naſcendi mora mutauit horoſcopum, & diſparilitatem intulit cæteris rebus, cur illud in ægritudinibus manſit, quod habebat in temporis æqualitate conceptus? Aut ſi fata valetudinis in conceptu ſunt, aliarum verò rerum in ortu eſſe dicuntur, non deberent inſpectis natalium conſtellationibus de valetudine aliquid dicere, quando eis inſpicienda conceptionalis hora non datur? Si autem ideo prænunciant ægritudines, non inſpecto conceptionis horoſcopo: quia indicant eas momenta naſcentium, quomodo dicerent cuilibet eorum geminorum ex natiuitatis hora, quando ægrotaturus eſſet, cùm & alter qui non habebat eandem

horam natiuitatis neceſſe haberet pariter ægrotare? Deinde quęro, ſi tanta diſtantia eſt temporis in natiuitate geminorum, vt per hanc oporteat eis conſtellationes fieri diuerſas, propter diuerſum horoſcopum:[a] & ob hoc diuerſos omnes cardines, vbi tanta vis ponitur, vt hinc etiam diuerſa ſint fata: vnde hoc accidere potuit, cùm eorum conceptus diuerſum tempus habere non poſſit? Aut ſi duorum vno momento temporis conceptorum potuerunt eſſe ad naſcendum fata diſparia, cur non & duorum vno momento temporis natorum poſſint eſſe ad viuendum atque moriendum fata diſparia? Nam ſi vnum momentum quo ambo concepti ſunt non impediuit, vt alter prior, alter poſterior naſceretur: cur vno momento ſi duo naſcuntur, impediat aliquid, vt alter prior, alter poſterior moriatur? Si conceptio momenti vnius diuerſos caſus in vtero geminos habere permittit: cur natiuitas momenti vnius non etiam quoſlibet duos in terra diuerſos caſus habere permittat? Ac vt omnia huius artis vel potius vanitatis commenta tollantur, quid eſt hoc quod vno tempore, vno momento, ſub vna eadémque cæli poſitione concepti diuerſa habent fata, quæ illos perducant ad diuerſarum horarum natiuitatem: & vno momento temporis, ſub vna eadémque cæli poſitione, de duabus matribus duo pariter nati, diuerſa fata habere non poſſunt, quæ illos perducant ad diuerſam viuendi vel moriendi neceſſitatem? An cõcepti nondum habent fata, quæ niſi naſcantur, habere non potuerunt? Quid eſt ergo quod dicunt, ſi hora conceptionalis inueniatur, multa ab iſtis dici poſſe diuinitus? Vnde etiã illud à nonnullis prædicatur, quòd quidam ſapiens horam elegit, qua cum vxore concũberet, vnde filium mirabilem gigneret. Vnde poſtremò & hoc eſt, quod de illis pariter ægrotantibus geminis Poſſidonius magnus aſtrologus, idémque philoſophus reſpondebat: ideo fieri, quòd eodem tempore fuiſſent nati, eodémque concepti. Nam vtique propter hoc addebat conceptionem, ne diceretur ei non ad liquidum eodem tempore potuiſſe naſci, quos conſtabat omnino eodem tempore fuiſſe conceptos: vt hoc quod ſimiliter ſimúlque ægrotabant, nó daret de proximo pari corporis temperamento, ſed eandem quoque valetudinis parilitatem ſydereis nexibus alligaret. Si igitur in conceptu tanta vis eſt ad æqualitatem fatorum, non debuerũt naſcendo eadem fata mutari. Aut ſi propterea

mutantur

mutantur fata geminorum,quia temporibus diuerſis naſcuntur,cur non potius intelligamus iam fuiſſe mutata,vt diuerſis temporibus naſcerentur. Itáne non mutat fata natiuitatis voluntas viuentium, cùm mutet fata conceptionis ordo naſcentium?

L. VIVES.

a ET ob hoc diuerſos omnes cardines.} *Cardines aſtrologi ponunt in genituris præcipuos quatuor: Horoſcopum, quod eſt Oriens ſignum. aduerſum huic Occidens, quòd ab horoſcopo diſtat partibus ſeu gradibus clxxx. per diametrum: Meſuranium, ſiue medium cæli inter horoſcopum & occaſum: Medium huic aduerſum imum cælum, Græcè ſic:* ἀνατολὴ, δύσις, μεσουρανία, ὑπόγειον. *Adduntur & quatuor alij cardines in 2.6.8.12. ab horoſcopo ſignis, qui cardines ſignificant deum, deam, bonam fortunam, & bonum dæmonem, Græcè* θεὸν. θεὰν, ἀγαθὴν τύχην, ἀγαθὸν δαίμονα. *Cardines nihil aliud ſunt, quàm cæleſtia ſigna, quæ ad iudicandum ſpectantur, quorum primus eſt horoſcopus: ab illo cæteri numerantur. Cardo horoſcopi eſt vitæ, ſecundus pecuniæ vel ſpei, tertius fratrum, quartus parentum, quintus filiorũ, ſextus valetudinis, ſeptimus coniugis, octauus mortis. Hæc ex nugis Materni, Manlius lib.2. diuerſa tradit. Sed quantum ad rem attinet, de cardinibus ſatis dictum eſt.*

De geminis diſparis ſexus. CAP. VI.

QVanquam & in ipſis geminorum conceptibus, vbi certè amborum eadem momenta ſunt temporum, ſæpe fit, vt ſub eadem cõſtellatione fatali alter concipiatur maſculus, altera fœmina. Nouimus geminos diuerſi ſexus: ambo adhuc viuunt, ambo ætate vigent adhuc. Quorum cùm ſint inter ſe ſimiles corporum ſpecies, quantum in diuerſo ſexu poteſt: inſtituto tamen & propoſito vitæ ita ſunt diſpares, vt præter actus quos neceſſe eſt à virilibus diſtare fœmineos, ille [a] in officio comitis militat, & à ſua domo penè ſemper peregrinatur: ille de ſolo patrio, & de rure proprio non recedit. Inſuper quod eſt incredibilius, ſi aſtralia fata credantur: non autem mirum ſi voluntates hominum, & Dei munera cogitentur. Ille coniugatus, illa virgo ſacra eſt: ille numeroſam prolem genuit, illa nec nupſit. At enim plurimum vis horoſcopi valet. Hoc quàm nihil ſit, iam ſatis diſſerui. Sed qualecunque ſit, in ortu valere dicunt. Nunquid & in conceptu, vbi & vnum concubitum eſſe manifeſtum eſt? [b] Et tanta naturæ vis eſt, vt cùm conceperit

fœmina, deinde alterum concipere omnino non poſſit. Vnde neceſſe eſt, eadem eſſe in geminis momenta conceptus. An fortè quia diuerſo horoſcopo nati ſunt, aut ille in maſculum dum naſcerentur, aut illa in fœminam commutata eſt? Cùm igitur non vſquequaque abſurde dici poſſit ad ſolas corporum differentias afflatus quoſdam valere ſydereos, ſicut in ſolaribus acceſſibus & deceſſibus videmus etiam ipſius anni tempora variari, & lunaribus incrementis atque decrementis augeri, & minui quædam genera rerum: ſicut echinos, & conchas, [c]& mirabiles æſtus Oceani: non autem & animi voluntates poſitionibus ſyderum ſubdi: nunc iſti cùm etiam noſtros actus inde religare conantur, admonent vt quæramus, vnde nec in ipſis quidem corporibus eis poſſit ratio iſta conſtare. [d] Quid enim tam ad corpus pertinens, quàm corporis ſexus? Et tamen ſub eadem poſitione ſyderum diuerſi ſexus gemini concipi potuerunt. Vnde quid inſipientius dici aut credi poteſt, quàm ſyderum poſitionem, quæ ad horam conceptionis eadem ambobus fuit, facere non potuiſſe, vt cum quo habebat eandem conſtellationem, ſexum diuerſum à fratre non haberet: & poſitionem ſyderum, quæ fuit ad horam naſcentium facere potuiſſe, vt ab eo tam multum virginali ſanctitate diſtaret?

L. VIVES.

Comes a IN officio comitis } *Comitis nomen, quæ eſt dignitas, inauditum eſt priſcis, à recentibus inuentum. Marcellinus Ammianus meminit lib. 14. Nebridij comitis Orientis, & Gerontij comitis Magnentianæ partis, & libro 16. Vrſuli comitis largitionum, & libro 21. Philagrij comitis Orientis. Haud facilè dixerim, an iſti comites ſint, quos Græci dicunt ἀκολούθους, qui hærebant perpetuò in comitatu principis.*

Animalia ſuperfœtantia b Et tanta naturæ vis eſt. } *Ex animalibus lepus & daſypus ſoli ſuperfœtant, vt Ariſtoteles & Plinius perhibent, ita vt concepto vno fœtu, & in vtero adhuc exiſtente, alter concipiatur. In muliere, inquit Ariſtoteles lib. Hiſtor. animalium ſeptimo, raro contingit vt ſuperfœtet: ſed contigit tamen; & vitales naſcuntur, cùm paululum temporis inter duos conceptus interceſſit, quomodo Herculem & Iphiclem procreatos eſſe fabulantur. Fuit & adultera, quæ alterum marito, alterum adultero ſimilem eodem partu ædiderit. Hæc & alia ibidem Ariſt. & Plin. lib. 7. quæ ſunt rara exempla. Et ſi quis vellet contendere, cogi non poſſet, vt ſuperfœtatione confiteretur illos*

fœtus eſſe generatos, tametſi non ignoro Eraſiſtratum nobilem arte medica dicere, geminos omnes ſuper fœtatione gigni, multos geminos eodem modo quidam Stoicorum ſunt autores. Hippon verò & Empedocles vno coitu multitudine ſeminis prouenire geminos exiſtimant. Aſclepiades ſeminis non abundantiæ, ſed vi ac virtuti id tribuit.

c Et mirabiles æſtus Oceani.} *Bene mirabiles, quorũ nemo adhuc verã cauſam ad liquidũ deprehendit. ſiue gemini diurni incrementi. ſiue gemini menſtrui, quas nautæ aquas viuas vocant plena luna & in coitu.* **Oceani æſtus**

d Quid enim tam ad corpus pertinẽs.} *Reliqua enim in omni genere animalium vir & fœmina congruunt, præterquàm ratione illa generandi, in qua eſt ſexus: vt vir ſit, qui in alio poſsit ex ſe generare: fœmina verò, quæ ex alio in ſe: ideo verſas in viros fœminas produnt multi.*

De electione diei quo vxor ducitur, quóve in agro aliquid plantatur aut ſeritur.

CAP. VII.

IAm [a] illud quis ferat, quòd in eligendis diebus noua quædam ſuis actibus fata moliuntur? Non erat videlicet ille natus, vt haberet admirabilem filium, ſed ita potius, vt contemptibilem gigneret: & ideo vir doctus elegit horam qua miſceretur vxori. Fecit ergo fatum quod non habebat, & ex ipſius fato cœpit eſſe fatale, quod in eius natiuitate non fuerat. O ſtultitiam ſingularem, eligitur dies vt ducatur vxor. Credo propterea, quia poteſt in diem non bonum, niſi eligatur incurri, & infœliciter duci. [b] Vbi eſt ergo quod naſcenti iam ſydera decreuerunt? An poteſt homo quod ei iam conſtitutum eſt diei electione mutare: & quod ipſe in eligendo die conſtituerit, non poterit ab alia poteſtate mutari? Deinde ſi ſoli homines, non autem omnia quæ ſub cælo ſunt conſtellationibus ſubiacent, [c] cur alios eligunt dies accommodatos ponendis vitibus vel arboribus, vel ſegetibus: alios dies pecoribus, vel domandis, vel admittendis maribus, quibus equarum vel boum fœtentur armẽta, & cætera huiuſmodi? Si autem propterea valent ad has res dies electi, quia terrenis omnibus corporibus, ſiue animantibus, ſiue non animantibus, ſecundùm diuerſitates temporalium momentorum, & ſyderum poſitio dominatur: conſiderent quàm innumerabilia ſub vno temporis puncto, vel naſcantur, vel oriantur, vel inchoëntur: & tam diuerſos exitus habeant, vt iſtas obſeruationes cuiuis pueor ridẽdas eſſe per-

ſuadeant. Quis enim eſt tam excors, vt audeat dicere, omnes arbores, omnes herbas, omnes beſtias, ſerpentes, aues, piſces, vermiculos, momēta naſcēdi, ſingillatim habere diuerſa? Solent tamen homines ad tentādam peritiam mathematicorum afferre ad eos conſtellationes mutorum animalium, quorum ortus propter hanc explorationem domi ſuæ diligenter obſeruant, eóſque mathematicos pręferunt cæteris, qui conſtellationibus inſpectis dicunt non eſſe hominem natum, ſed pecus. Audent etiam dicere quale pecus, vtrum aptum lanicio, an vectationi, an aratro, an cuſtodiæ domus. Nam & ad canina fata tentantur, & cum magnis admirantium clamoribus iſta reſpondent. Sic deſipiunt homines, vt exiſtiment cùm homo naſcitur, cæteros rerum ortus ita inhiberi, vt cum illo ſub eadem cæli plaga nec muſca naſcatur. Nam ſi hanc admiſerint, procedit ratiocinatio, quæ gradatim acceſſibus modicis eos à muſcis ad camelos elephantóſque perducat. Nec illud volunt aduertere, quòd electo ad ſeminandum agrum die, tam multa grana in terram ſimul veniunt, ſimul germinant, extorta ſegete ſimul herbeſcunt, pubeſcunt, flaueſcunt, & tamen inde ſpicas cæteris coæuas, atque, vt ita dixerim, congerminales alias rubigo interimit, alias aues depopulantur, alias homines auellunt? Quomodo iſtis alias conſtellationes fuiſſe dicturi ſunt, quas tam diuerſos exitus habere conſpiciunt? An eos pœnitebit his rebus dies eligere, eáſque ad cæleſte negabunt pertinere decretum, & ſolos ſyderibus ſubdent homines, quibus ſolis in terra Deus dedit liberas voluntates? His omnibus conſideratis, non immerito creditur, [d] cùm aſtrologi mirabiliter multa vera reſpondent, [e] occulto inſtinctu fieri ſpirituum non bonorum, quorum cura eſt has falſas & noxias opiniones de aſtralibus fatis inſerere humanis mentibus atque firmare, non horoſcopi notati & inſpecti aliqua arte, quæ nulla eſt.

L. VIVES.

a IAm illud quis ferat.} *Scribunt De electionibus aſtrologi, ſicut Haly, Abenragel, & Meſſalach libro in id dicato. Haly interpres Ptolemæi, vt ſcribit Ioannes Picus, friuolam eſſe atque inefficacem hanc partem aſtrologiæ aſſerit.*

b Vbi eſt ergo quod naſcenti.} *Si ad id quod aggrederis aduerſam habes natalem conſtitutionem, nihil proderit auſpicatio, ex ſententia Ptolemæi. Picus aduerſus aſtrologos lib. 2. de hac re paulò plura, tametſi*

tametſi ſummam argumentorum Auguſt. hîc attingit.

c Cur alios eligunt dies.} *Vetuſtiſſ. omnium Heſiodus ἐν ἡμέραις, dies lunæ annique operibus ruſticis faciendis diſtinxit. Hunc ſecuti ſunt Græci & Latini barbarique ſcriptores agricolationum: Democritus & hunc æmulatus Vergilius, Cato ſenior, Varro, Columella, Palladius, Plinius.* *Heſiodus Rei ruſticæ ſcriptores*

d Cùm aſtrologi mirabiliter multa.} *Neceſſe eſt aliquando colli met, qui frequenter iaculatur: falſa mathematicorum reſponſa pauci recordantur, vera celebrantur pro admirabilibus.*

e Et occulto inſtinctu.} *Idem Auguſtinus 2. ſuper Geneſin, ad literam, & 2. De doctrina Chriſtiana: Sunt, inquit, hæc aſtrorum indicia ex pactis cum dæmonibus, & inſtinctu eorum occultiſſimo, quem neſcientes humanæ mentes patiuntur. Illéque eſt fortunatior in prædicendo, qui fauentiorem habet dæmonem, magiſque propicium.*

De his qui non aſtrorum poſitionem, ſed connexionem cauſarum ex Dei voluntate pendentem fati nomine appellant.

CAP. VIII.

QVi verò non aſtrorum conſtitutionem, ſicuti eſt cùm quídque concipitur vel naſcitur, vel inchoatur, [a]ſed omnium connexionem ſeriémque cauſarum, qua fit omne quod fit, fati nomine appellant: non multum cum eis de verbi controuerſia laborandum atque certandū eſt · quando quidem ipſum cauſarum ordinem & quandam connexionem Dei ſummi tribuunt voluntati & poteſtati, qui optimè & veraciſſimè creditur, & cuncta ſcire antequam fiant, & nihil inordinatum relinquere: à quo ſunt omnes poteſtates, quanuis ab illo non ſint omnium voluntates. Ipſam itaque præcipuè Dei ſummi voluntatem, cuius poteſtas inſuperabiliter per cuncta porrigitur, eos appellare fatum ſic probatur. [b] Annei Senecæ ſunt, niſi fallor, hi verſus:

Duc me ſumme pater, alti dominator Olympi,
Quocunque placuerit, nulla parendi mora eſt.
Adſum impiger: fac nolle, comitabor gemens:
Malúſque patiar facere quod licuit bono.
Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

Nēpe euidentiſſimè hoc vltimo verſu ea fata appellauit, quã ſuprà dixerat ſummi patris voluntatem, cui ſe paratū obedire dicit, vt volēs ducatur, ne nolēs trahatur: quoniam ſcilicet ducunt volentē fata, nolentē trahunt. [c]Illi quoq; verſus Homerici huic ſentētiæ ſuffragantur, quos Cicero in Latinū vertit;

Tales ſunt hominum mentes,qualis pater ipſe
Iupiter auctiferas luſtrauit lumine terras.

Nec in hac quæſtione autoritatem haberet poetica ſententia. Sed quoniã Stoicos dicit,vim fati aſſerentes,iſtos ex Homero verſus ſolere vſurpare,nõ de illus poetæ,ſed de iſtorũ philoſophorũ opinione tractatur,cùm per iſtos verſus quos diſputationi adhibẽt,quàm de fato habẽt,quid ſentiãt eſſe fatũ,apertiſſimè declaratur,quoniã Iouem appellant, quem ſummum Deum putant,à quo connexionem dicunt pendère fatorum.

L. VIVES.

Fatũ quid Stoicis

a SEd omnium connexionem, ſeriémq.cauſarum.} *Cicero 1. De diuinat. ex ſententia Stoicorum : fieri igitur omnia fato ratio cogit fateri. Fatum autem id appello,quod Græci εἱμαρμένην, id eſt, ordinem ſeriémque cauſarum,cũ cauſa cauſam ex ſe gignat. Ea eſt ex omni æternitate fluens veritas ſempiterna. Chryſippus apud Gell. fatum dicit eſſe* φυσικὴν σύνταξιν τῶν ὅλων ἐξ ἀϊδίου τῶν ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθούντων, καὶ ἀμεταβόλητον οὔσης τῆς τοιαύτης συμπλοκῆς. *id eſt: Naturalem compoſitionem rerum omnium iam inde ab æternitate aliarum ex aliis naſcentium , eſſéque immutabilem eiuſmodi complicationem.*

b Annei Senecæ.} *Libro Epiſtolarum decimooctauo , verſus ſunt ex Cleanthe Stoico , Latini facti à Seneca: ſenarij omnes , ſed primus parum correctè legitur vulgò. Ratio verſus melius conſtaret , ſi ſic diceretur:*

Duc me parens celſique dominator poli.

In exemplari Colonienſi eſt: Duc ſumme pater,altíque dominator poli. Non omnino malè. In duobus paribus locis primis ſunt tribrachi : quos recipit hoc genus carminis etiam exactius , nedum illud licentioſum comicum aut tragicum. Idem Seneca libro tertio De beneficiis,de Deo loquens: Hunc eundem & fatum ſi dixeris,non errabis. Nanque fatum nihil aliud eſt, quàm ſeries implexa cauſarum. Ille eſt prima omnium cauſa,ex qua cætera pendent. Eadem eſt communis omnium Stoicorum ſententia,vt vnum Deum eſſe dicerent,ipſúmque & mentem , & fatum,& Iouem nominari,aliíſque nominibus permultis. Ita de fato quatuor ſunt veterum ſententiæ,quas Ioan. Picus recenſet lib. Contra aſtrologos 4. Vt alij fatum eſſe naturam dicant,vt quæ electionis ſint,vel caſus,extra fatum ſint,quemadmodũ Verg. ait, Didonem quæ ſe occideret non mori fato. Et Cic. 1. Antoniana : Si quid mihi humanitus accidiſſet,multa enim impendere videbantur præter naturam , etiam præterque fatum. Hæc opinio eſt phyſica, eámque Alexander eſt ſecutus Ariſtote-

Ariſtotelis interpres. Altera ponit æternam ſeriem cauſarum neceſſario nexarum: vt diximus. Tertia ſydera facit fata. Quarta diuini conſilij executionem fatum vocat.

c Illi quoque verſus Homeri.} *Odiſſeæ,* τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων Οἷον ἐπ' ἦμαρ ἄγῃσι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. *Verba ſunt Vlyſsis ad Phemium affirmantis mentes hominum mutari ſubinde, nec ipſas conſtare ſibi, eſſéque ſingulis diebus, quales eo ipſo die vult illas eſſe Iupiter deorum atque hominum parens. Latinus verſus poſterior non expreſsit Homeri ſenſum, niſi ſit mendum, quod ſuſpicor.*

De præſcientia Dei, & libera hominis voluntate, contrà Ciceronis definitionem.

CAP. IX.

HOs Cicero ita redarguere conatur, vt non exiſtimet aliquid ſe aduerſus eos valere, niſi auferat diuinationem. Quā ſic conatur auferre, vt neget eſſe ſcientiam futurorum, eámque omnibus viribus nullā eſſe omnino cōtendat,[a] vel in Deo vel in homine, nullámque rerum prædictionem. Ita & Dei præſcientiam negat, & omnem prophetiam luce clariorem conatur euertere, vanis argumentationibus, & oppjonendo ſibi quædam oracula, quæ facilè poſſunt refelli; quæ tamen nec ipſe cōuincit. In his autem mathematicorum coniecturis refutandis eius regnat oratio, quia verè tales ſunt, vt ſe ipſæ deſtruant & refellant. Multò ſunt autem tolerabiliores,[b] qui vel ſyderea fata cōſtituūt, quàm iſte, qui tollit præſcientiam futurorum. Nam & confiteri eſſe Deum, & negare prçſcium futurorum, apertiſſima inſania eſt. Quod & ipſe cùm videret, etiam illud tētauit aſſerere, quod ſcriptū eſt, Dixit inſipiens in corde ſuo, non eſt Deus: ſed non ex ſua perſona. Vidit enim quàm eſſet inuidioſum & moleſtū, ideóque Cottam fecit diſputantem de hac re aduerſum Stoicos in libris De deorū natura.[c] & pro Lucilio Balbo, cui Stoicorum partes defendendas dedit, maluit ferre ſentētiam, quàm pro Cotta, qui nullam naturam diuinam eſſe contendit. In libris verò De diuin. [d] ex ſeipſo apertiſſimè oppugnat præſcientiam futurorum. Hoc autem totum facere videtur, ne fatum eſſe conſentiat, & perdat liberam voluntatem. Putat enim conceſſa ſcientia futurorum, ita eſſe conſequens fatum, vt negari omnino non poſſit. Sed quoquo modo ſe habeant tortuoſiſſimæ concertationes & diſputationes philoſophorum: nos vt confitemur ſummum & verum Deum, ita

voluntatem ſummámque poteſtatem ac præſcientiam eius confitemur. Nec timemus ne ideo voluntate non faciamus, quod voluntate facimus: quia id nos facturos ille præſciuit, cuius præſcientia falli non poteſt. Quod Cicero timuit, vt oppugnaret præſcientiam:[c] & Stoici, vt non omnia neceſſitate fieri dicerent, quamuis omnia fato fieri contenderent. Quid eſt ergo quod Cicero timuit in præſcientia futurorũ, vt eam labefactare diſputatione deteſtabili niteretur? Videlicet quia ſi præſcita ſunt omnia futura, hoc ordine venient, quo ventura eſſe præſcita ſunt. Et ſi hoc ordine veniẽt, certus eſt ordo rerum pręſcienti Deo: & ſi certus eſt ordo rerũ, certus eſt ordo cauſarum. Non enim aliquid fieri poteſt quod nõ aliqua efficiens cauſa pręceſſerit. Si autem certus eſt ordo cauſarũ, quo fit omne quod fit: fato inquit, fiunt omnia quæ fiunt. Quod ſi ita eſt, nihil eſt in noſtra poteſtate, nullúmque eſt arbitrium voluntatis. Quod ſi concedimus inquit, omnis humana vita ſubuertitur: fruſtra leges dãtur: fruſtra obiurgationes, laudes, vituperationes, exhortationes adhibentur: neque vlla iuſtitia bonis præmia, & malis ſupplicia conſtituta ſunt. Hæc ergo ne conſequantur indigna, & abſurda, & pernicioſa rebus humanis, non vult eſſe præſciẽtiam futurorum: atque in has anguſtias Cicero coarctat animum religioſum, vt vnum eligat è duobus: aut eſſe aliquid in noſtra voluntate, aut eſſe præſcientiam futurorum: quoniam vtrunq; arbitratur eſſe non poſſe: ſed ſi alterum confirmatur, alterum tolli: ſi elegerimus præſcientiam futurorũ, tolli voluntatis arbitrium: ſi elegerimus voluntatis arbitriũ, tolli præſcientiã futurorum. Ipſe itaque vt vir magnus & doctus, & vitæ humanæ plurimum ac peritiſſimè conſulens, ex his duobus elegit liberum voluntatis arbitrium. Quod vt cõfirmaretur, negauit pręſcientiã futurorum: atque ita dum vult facere liberos, facit ſacrilegos. Religioſus autem animus vtrũque elegit, vtrũque cõfitetur, & fide pietatis vtrunque confirmat. Quomodo, inquit: Nam ſi eſt præſcientia futurorum, ſequuntur illa omnia, quæ connexa ſunt, donec eò perueniatur, vt nihil ſit in noſtra voluntate. Porrò ſi eſt aliquid in noſtra voluntate, eiſdem recurſis gradibus eò peruenitur, vt non ſit præſcientia futurorum. Nam per illa omnia ſic recurritur. Si eſt voluntatis arbitrium, non omnia fato fiunt: ſi non omnia fato fiunt, non eſt omniũ certus ordo cauſarum. Si certus cauſarum ordo non eſt, nec rerum certus

eſt

eſt ordo præſcieñti Deo, quæ fieri non poſſunt, niſi præcedẽtibus & efficientibus cauſis. Si rerũ ordo pręſcienti Deo certus non eſt, non omnia ſic veniunt, vt ea ventura præſciuit Porrò ſi non omnia ſic eueniunt, vt ab illo ventura præſcita ſunt: nõ eſt, inquit, in Deo præſcientia omniũ futurorum. Nos aduerſus iſtos ſacrilegos auſus atque impios, & Deũ dicimus omnia ſcire, antequam fiant: & voluntate nos facere, quicquid à nobis nõ niſi volentibus fieri ſentimus & nouimus. Omnia verò fato fieri non dicimus, imò nulla fieri fato dicimus: quoniam fati nomẽ vbi ſolet à loquentibus poni, id eſt, in conſtitutione ſyderum, qua quiſque conceptus aut natũs eſt: quoniã res ipſa inaniter aſſeritur, nihil valere monſtramus. Ordinem autem cauſarum, vbi voluntas Dei plurimum poteſt, neq; negamus, neque fati vocabulo nuncupamus, [f] niſi fortè vt fatũ à fando dictũ intelligamus, id eſt, à loquendo: non enim abnuere poſſumus eſſe ſcriptum in literis ſanctis: Semel locutus eſt Deus, duo hæc audiui: quoniam poteſtas eſt Dei. & tibi Domine miſericordia, quia tu reddes vnicuiq; ſecũdùm opera eius. Quod enim dictum eſt, ſemel locutus eſt, intelligitur immobiliter, hoc eſt incommutabiliter eſt locutus, ſicut nouit incommutabiliter omnia quæ futura ſunt, & quæ ipſe facturus eſt. Hac itaq; ratione poſſemus à fando fatum appellare, niſi hoc nomen iam in alia re ſoleret intelligi, quo corda hominum nolumus inclinari. Non eſt autem conſequens, vt ſi Deo certus eſt omnium ordo cauſarum, ideo nihil ſit in noſtrę voluntatis arbitrio. Et ipſæ quippe noſtræ voluntates in cauſarum ordine ſunt, qui certus eſt Deo, eiúſque præſcientia continetur, quoniã & humanæ volũtates humanorũ operum cauſæ ſunt. Atq; ita qui omnes rerũ cauſas præſciuit, profectò in eis cauſis etiam noſtras volũtates ignorare non potuit, quas noſtrorum operum cauſas eſſe præſciuit.[g] Nam & illud quod idem Cicero cõcedit, nihil fieri, ſi cauſa efficiens nõ præcedat, ſatis eſt ad eũ in hac quæſtione redarguendũ. Quid enim eũ adiuuat, quod dicit: Nihil quidem fieri ſine cauſa, ſed non omnem cauſam eſſe fatalem: quia eſt cauſa fortuita, eſt naturalis, eſt voluntaria? Sufficit quia omne quod fit non niſi cauſa præcedente fieri cõfitetur. Nos enim eas cauſas quæ dicuntur fortuitæ, vnde etiam fortuna nomen accepit, non eſſe dicimus nullas, ſed latentes, eáſque tribuimus, vel Dei veri, vel quorumlibet ſpirituum voluntati: [h] ipſáſque naturales nequa-

quam ab illius voluntate ſeiũgimus, qui eſt autor omnis conditórque naturæ. Iam verò cauſæ voluntariæ, aut Dei ſunt, aut angelorum, aut hominum, aut quorunque animalium: [i] ſi tamen appellandæ ſunt volũtates animalium rationis expertium, motus illi quibus aliqua faciunt ſecundùm naturam ſuam, cùm quid boni malíve appetunt, vel euitant. Angelorum autem voluntates dico, ſiue bonorum, quos Angelos Dei dicimus: ſiue malorum, quos angelos Diaboli, vel etiam dæmones appellamus. Sic & hominum bonorum ſcilicet, & malorum: ac per hoc colligitur non eſſe cauſas efficientes omnium quæ fiunt, niſi voluntarias illius naturæ, ſcilicet quæ ſpiritus vitæ eſt. Nam & aër iſte ſiue ventus dicitur ſpiritus: ſed quoniam corpus eſt, nõ eſt ſpiritus vitæ. Spiritus ergo vitæ qui viuificat omnia, creatórque eſt omnis corporis & omnis creati ſpiritus, ipſe eſt Deus vtique ſpiritus non creatus. In eius voluntate ſumma poteſtas eſt, qui creatorem ſpirituum voluntates bonas adiuuat, malas iudicat, omnes ordinat, & quibuſdam tribuit poteſtatem, quibuſdam non tribuit. Sicut enim omnium naturarum creator eſt, ita omnium poteſtatum dator non voluntatũ. Malę quippe volũtates ab illo non ſunt, quoniam cõtra naturam ſunt, quæ ab illo eſt. Corpora igitur magis ſubiacẽt voluntatibus: quædam noſtris, id eſt, omnium animantium mortalium, & magis hominũ quàm beſtiarum: quædam verò angelorum: ſed omnia maximè Dei voluntati ſubdita ſunt. Cui etiam voluntates omnes ſubiiciuntur: quia non habent poteſtatem niſi quam ille concedit. Cauſa itaque rerũ quæ facit, nec fit, Deus eſt. Aliæ verò cauſæ, & faciunt, & fiunt: ſicut ſunt omnes creati ſpiritus, & maximè rationales. Corporales autem cauſæ, quæ magis fiunt, quàm faciunt, non ſunt inter cauſas efficientes annumerandę, quoniam hoc poſſunt, quòd ex ipſis faciunt ſpirituũ volũtates. Quomodo igitur ordo cauſarum qui præſcienti certus eſt Deo, id efficit, vt nihil ſit in noſtra voluntate, cùm in ipſo cauſarum ordine magnum habeant locum noſtræ voluntates? [k] Contendat ergo Cicero cum eis qui hunc cauſarum ordinem dicunt eſſe fatalem, vel potius ipſum fati nomine appellãt, quod nos abhorremus: præcipuè propter vocabulum, quod nõ in re veracõſueuit intelligi. Quòd verò negat ordinem omnium cauſarum eſſe certiſſimum, & Dei præſcientiæ notiſſimum, plus eum quàm Stoici deteſtamur. Aut enim Deũ eſſe negat, quod quidem

quidem inducta alterius perſona in libris De deorum natura facere molitus eſt: aut ſi eſſe cõfitetur Deũ quem negat præſcium futurorum, etiam ſic dicit nihil aliud quàm quod ille dixit inſipiens in corde ſuo, non eſt Deus. Qui enim non eſt præſcius omnium futurorum, non eſt vtique Deus. [l] Quapropter & voluntates noſtræ tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque præſciuit: & ideo quicquid valent: certiſſimè valent: & quod facturæ ſunt ipſæ, omnino facturæ ſunt: quia valituras atque facturas ille præſciuit, cuius præſcientia falli non poteſt. Quapropter [m] ſi mihi fati nomen alicui rei adhibendum placeret, magis dicerem fatum eſſe infirmioris, potentioris voluntatẽ qui eum habet in poteſtate, quàm illo cauſarum ordine, quem non vſitato, ſed ſuo more Stoici fatum appellant, arbitrium noſtræ voluntatis auferri.

L. VIVES.

a VEl in Deo, vel in homine. } *Libro De diuinat. 2. vbi cum Q. fratre diſputans diuinationem omnem conatur tollere, quam Q. ſuperiore libro aſſeruerat. Ait enim: Nihil eſt enim tam contrarium rationi & conſtantiæ, quàm fortuna, vt mihi ne in Deum quidem cadere videatur, vt ſciat quid caſu & fortuitu futurum ſit. Si enim ſcit, certè illud eueniet: ſin certè eueniet, nulla fortuna eſt. Eſt autem fortuna: rerum igitur fortuitarum nulla præſenſio: hæc ibi, & alia quæ ad intelligendum hoc caput faciunt, nos locum ceu digito indicaſſe fuerit ſatis.*

b Qui ſyderea fata. } *Omnes illi ponunt ſyderea fata: ſed alij tanquã prima, & quæ ſuis legibus trahunt omnia, nulli Deo pareant.*

c Et pro Lucilio Balbo. } *Sic enim in fine vltimi libri pronunciat: Hæc cùm eſſent dicta ita diſceſſimus, vt Velleio Cottæ diſputatio verior, mihi Balbi ad veritatis ſimilitudinem videretur eſſe propenſior.*

d Ex ſeipſo. } *Nam lib. ſecundo ſeipſum facit loquentem, confutantémque quæ frater dixerat de diuinatione.*

e Et Stoici. } *De hoc proximo capite.*

f Niſi fortè vt fatum à fando. } *Varro lib. De lingua Latina 5. Quod Parcæ conſtituerunt naſcenti à fando fatum dictum. Lucanus in nono:*

Non vocibus vllis
Numen eget, dixítque ſemel naſcentibus autor,
Quicquid ſcire licet.

Quod videtur mutuatus ex illo dicto Pſalmi, quod Auguſtinus hic

citat, vel ex illo Iob. 33. Semel locutus eſt Deus, & ſecũdo id ipſum non repetit. Vtroque loco vnica illa Dei locutione ſtabilitas definitæ eius ſcientiæ ſignificatur, vt vulgò interpretantur: illud verò in Pſalmo: Duo hæc audiui: ſunt qui referant ad hæc duo quæ ſequuntur: Quia poteſtas Dei eſt: &, Tibi domine miſericordia. Alij de duobus teſtamentis intelligunt. Targum Chaldæum cum his videtur nonnihil ſentire, in quo ſic eſt, legem vnam locutus eſt Deus, & bis illam audiuimus de ore Moſis ſcribæ magni, quoniam virtus coram Deo noſtro: tu verò Deus: vt benefacias iuſtis.

g Nam & illud quod idem concedit.} *Alibi contendit. In libello De fato ex ſententia Carneadis in tres ſpecies partitur cauſas: in naturales, quæ ex rerum naturis proficiſcuntur, vt deſcendere lapidem, calfacere ignem. Voluntarias, quæ ſitæ ſunt in liberis hominum voluntatibus, quarum non neceſſe eſt eſſe cauſas externas & antecedentes, ſatis eſt libere. Et fortuitas, quæ obſcuræ ſunt, & ignoratæ nonnullæ: qua in re conſentit cum omnibus phyſicis, quibus nihil fieri placet ſine cauſa.*

h Ipſáſque naturales.} *Non eſt alia natura ignis cur caleat, aut ſaxi cur deſcendat, aut hominis cur ratione: ur, & viuat, & generet ex ſe ſimilem, & aliarum rerum, quàm quòd ita iuſsit parens naturæ: ſi contrarium iuſsiſſet: & frigeret ignis, & aſcenderet lapis, & brutum ſtupidum eſſet homo, nec viueret, nec gigneret.*

i Si tamen appellandæ voluntates ſunt.} *Ariſtoteles libro De anima tertio, voluntatem ſolis rationalibus ineſſe dicit: appetitum eſſe in beluis, qui eſt inſtinctus à natura datus aliquid perſequendi aut fugiendi. Volũtas in rationalibus ducem habet rationem, comitem electionem, ſiue eſt electio ipſa.*

Deus quomodo videt futura

k Contendat ergo Cicero.} *Diſputet ſanè Cicero cum Stoicis.*

l Quapropter & voluntates noſtræ tantum valent.} *Creauit Deus voluntates noſtras liberas: quæ ideo liberæ ſunt, quia ille voluit, & vtrumlibet poſſunt facere ex contrariis, aliud tamen facturæ non ſunt, quàm quod Deus præſciuit, quia aliud haud dubiè nunquam facient, tametſi poſſunt. Certum eſt enim fieri pleraque poſſe, quæ nunquam fient: ita non res futuræ ex ſcientia Dei manant: ſed ſcientia potius Dei ex illis, quæ tamen futuræ non ſunt Deo, in quo eſt error multorum, ſed præſentes. Quocirca non rectè dicitur præſcire, niſi relatũ ad actiones noſtras dicendus eſt ſcire, videre, cernere. Quod ſi indignum videtur à fluxa caducáque rerum natura ſempiternam ſcientiam generari, dicamus à prouidentia voluntatéque Dei cognitionem eius proficiſci, voluntatem ſtatuere quid futurum ſcit: ſcientiam, quid*

voluntas ſtatuerit, noſſe. Origenes ſuper Geneſin: Quod futurum eſt, ait cauſam eſſe cur id euenturum præuiderit Deus. Itaque non id fieri, quia præſcitur: potius contrà præſciri, quia futurum eſt.

h Si mihi fati nomen.} *Sic ſæpe autores Latinæ linguæ, velut poetæ & hiſtorici, & oratores, Fata dicunt hominum, & voluntatem deorum. Bœotius tale diſcrimen facit inter fatum & prouidentiam, quale hic Auguſt. inter fatum & voluntatem. Apuleius in Dogmate Platonis: Prouidentiam eſſe diuinam ſententiam conſeruatricem proſperitatis eius, cuius cauſa tale ſuſcipit officium. Diuinam legem eſſe fatum, per quod ineuitabiles cogitationes Dei atque incepta complentur. Vnde ſi quid prouidentia agitur, id agitur etiam fato: & quod fato terminatur, prouidentia debet ſuſceptum videri. Sed eſſe aliquid in nobis, & in fortuna nonnihil, & fortunæ improuidos caſus ignorari à nobis fatetur: inſtabile enim & incurrens intercedere ea ſolere, quæ conſilio fuerunt & meditatione ſuſcepta, quæ non patiantur meditata ad finem venire: & tunc quidem cùm impedimentum illud vtiliter prouenit, res illa fælicitas nominatur. At vbi repugnationes iſtæ nociuæ erunt, infœlicitas dicitur. Sic ille.*

An voluntatibus hominum aliqua dominetur neceſſitas.

CAP. X.

a VNde nec illa neceſſitas formidanda eſt, quam formidando Stoici laborauerunt: cauſas rerum ita diſtinguere, vt quaſdam ſubtraherent neceſſitati, quaſdam ſubderent: atque in his, quas eſſe ſub neceſſitate noluerunt, poſuerunt etiam noſtras voluntates, ne videlicet non eſſent liberę, ſi ſubderentur neceſſitati. Si enim neceſſitas noſtra illa dicenda eſt, quæ non eſt in poteſtate, ſed etiã ſi nolumus, efficit quod poteſt, ſicut eſt neceſſitas mortis: manifeſtum eſt voluntates noſtras, quibus rectè, vel perperam viuitur, ſub tali neceſſitate non eſſe. Multa enim facimus, quæ ſi nollemus, non vtiq; faceremus. Quò primitus pertinet ipſum velle: nam ſi volumus, eſt: ſi nolumus, nõ eſt. Non enim vellemus, ſi nollemus. Si autem illa definitur eſſe neceſſitas, ſecundum quam dicimus neceſſe eſſe, vt ſit aliquid, vel ita fiat, neſcio cur eam timeamus, ne nobis libertatem auferat voluntatis.[b] Neque enim & vitã Dei & præſcientiam Dei ſub neceſſitate ponimus, ſi dicamus, neceſſe eſſe Deum ſemper viuere, & cuncta præſcire: ſicut nec poteſtas eius minuitur cùm dicitur, mori fallíque nõ poſſe. Sic enim hoc non poteſt, vt potius ſi poſſet, minoris eſſet vtiq; poteſtatis. Rectè quippe omnipo-

tens dicitur:qui tamen mori & falli non poteſt. Dicitur enim omnipotens faciendo quod vult,non patiendo quod nó vult. Quod ſi ei accideret,nequaquã eſſet omnipotens. Vnde propterea quædam non poteſt,quia omnipotens eſt. Sicut etiam cùm dicimus,neceſſe eſt eſſe,vt cùm volumus,libero velimus arbitrio:& verum proculdubio dicimus: & nó ideo ipſum liberum arbitrium neceſſitati ſubiicimus, quæ adimit libertatem.Sunt igitur noſtræ voluntates, & ipſæ faciunt quicquid volendo facimus,quod non fieret ſi nollemus.Quicquid autẽ aliorum hominum voluntate nolens quiſque patitur, etiã ſic voluntas valet:etſi non illius tamen hominis voluntas, ſed poteſtas Dei eſt. Nam ſi volũtas tantũ eſſet,nec poſſet quod vellet,potentiore volũtate impediretur. Nec ſic tamen volũtas, niſi volũtas eſſet,nec alterius,ſed eius eſſet,qui vellet: etſi nó poſſet implere quod vellet. Vnde quicquid pręter ſuã voluntatem patitur homo,non debet retribuere humanis,vel angelicis,vel cuiuſquam creati ſpiritus voluntatibus, ſed eius potius qui dat poteſtatem volentibus,[c] Non ergo propterea nihil eſt in noſtra voluntate, quia Deus præſciuit quid futurum eſſet in noſtra voluntate. Non enim qui hoc præſciuit: nihil præſciuit.Porrò ſi ille qui præſciuit, quid futurum eſſet in noſtra voluntate,non vtique nihil,ſed aliquid præſciuit: profecto & illo pręſciente,eſt aliquid in noſtra voluntate.Quocirca nullo modo cogimur:aut retenta præſcientia Dei, tollere voluntatis arbitrium,aut retento voluntatis arbitrio, Deum, quod nefas eſt, negare præſcium futurorum, ſed vtrunque amplectimur, vtrunque fideliter & veraciter confitemur. Illud, vt bene credamus: hoc, vt bene viuamus. Malè autem viuitur, ſi de Deo non bene creditur. Vnde abſit à nobis eius negare præſcientiam, vt liberi eſſe velimus, quo adiuuante ſumus liberi,vel erimus.[d]Proinde non fruſtra ſunt leges, obiurgationes, exhortationes, laudes, & vituperationes: quia & ipſas futuras eſſe præſciuit, & valent plurimum quantum eas valituras eſſe præſciuit: & preces valent ad ea impetranda,quæ ſe precantibus conceſſurum eſſe præſciuit: & iuſta præmia bonis factis, & peccatis ſupplicia conſtituta ſunt. [e]Neque enim ideo peccat homo, quia Deus illum peccaturum præſciuit: imò ideo non dubitatur ipſum peccare, cùm peccat:quia ille,cuius præſcientia falli non poteſt,non fatum, non fortunam,non aliquid aliud, ſed ipſum peccaturum eſſe

præſci-

præſciuit, qui ſi nolit omnino, non peccat: ſed ſi peccare noluerit, etiam hoc ille præſciuit.

L. VIVES.

a VNde nec illa neceſſitas.} *Cicero libello De fato: Ac mihi quidem videtur, cùm duæ ſententiæ fuiſſent veterum philoſophorum, vna eorum qui cenſerent omnia ita fato fieri, vt id fatum vim neceßitatis afferret. In qua ſententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Ariſtoteles fuit. Altera eorum quibus viderentur ſine vllo fato eſſe animorum motus voluntarij. Chryſippus tanquam arbiter honorarius medium fieri voluiſſet: ſed applicat ſe ad eos potius, qui nec ßitate motus animi liberatos volunt. Hæc & alia Cicero. Idcirco Oenomaus Cynicus Democritum dixit ſeruos feciſſe animos noſtros: Chryſippum verò ſemiſeruos, vt eſt apud Euſebium libro 6. Euang. præpar. Quo loco diſputant de fato quamplurima. Itaque fato cùm ſubdant animos Stoici, non tamen neceßitatem illis concedunt, nec ſinunt, vt cogere nos poßint. Fato enim fiunt omnia cauſis antecedentibus & proximis, ſed non principalibus & perfectis, quarum illæ priores iuuant tantum quæ in noſtra poteſtate non ſunt: hæ verò efficiunt quæ ſunt in manu noſtra. Plutarchus in Placitis philoſophorum ſententiam Stoicorum referens dicit, apud illos variè euentus rerum proficiſci, alios ex neceßitate illa prima, & maxima: alios ex fato, alios ex libertate animorum alios ex fortuna, alios caſu quodam. Stoici, vt ſumma dicam, in tractanda ratione fati Platoni ſunt ferè ſuffragati. Quod cùm Plutarchus teſtatur, tum verò res ipſa indicat. At cum fato fieri omnia, & in fato ineſſe neceßitatem aiunt, de mente illa & prouidentia Dei loquuntur. Nam & Iouem ex eorum placitis diximus fatum eſſe, & ipſi rationem pronœ ạn que illam, id eſt prouidentiam, à qua adminiſtrantur omnia fatum nominant.*

b Neque enim vitam Dei & præſcientiam.} *Platonici aiunt neceſſe eße deos ita ſe habere, vt ſunt, non neceßitate extrinſecus illata, ſed naturali optimáque ipſis, ideóque maximè voluntaria, cùm & nollent vnquam optione propoſita aliter ſe habere. Quo magis miror Plinium Secundum hominem & ingenio & eruditione tantùm, ſic contra omnipotentiam Dei cauillari, ne Deum quidem poße omnia. Namque nec ſibi mortem conſciſcere, ſi velit, quod homini dedit. Optimum in tantis vitæ pœnis exiſtimauit, ita deos calamitatibus miſeriiſque premi, vt homines optare aliquos mortem, nec conſequi poſſe. Deceperant videlicet eum fabulæ, quæ Plutonem dilata morte mærere faciunt, ſicut Lucanus inquit:*

Et rector terræ, quem longa in ſecula torquet

Mors dilata Deum.

c Non ergo propterea nihil eſt in noſtra voluntate.} *Ardua quæſtio, & variè à multis tractata, An præſcientia Dei neceſſitatem aliquam afferat rebus. Attigi ſuperiore capite hac de re nonnulla, multi de ſchola recentiore ob igationum arte accedunt ad diſputationem muniti, vt ſi aliquid tibi ſumpſeris, ipſis quod ſibi retineant non deſit, vt ſi hoc ceperis, contrarium ſit tibi relinquendum: atque adeo, vt magis irretita magíſque inuiſcata tota re diſcedatur, quàm cùm accederetur: ponis Deum ſcire me curſurum cras, aufer ergo me non curſurum, ponis hoc, aufer illud. Quid erat tricis illis & verborum laqueis opus, niſi ſimpliciter loqui, vt hic Auguſtinus, non ideo peccare hominem, quòd Deus præſciuit eum peccaturum, qui ſi nolit, poteſt omnino non peccare, idque ſi fiat, hoc præſciuit Deus: vel vt dicit Chryſoſtomus ſuper Epiſtola Pauli ad Corinthios: Enimuero Chriſtus inquit, neceſſe eſt vt veniant ſcandala, non ideo arbitrij libertatem corrumpens, aut vitæ vim, & neceſsitatem imponens, ſed prædicens id quod ex mala hominum voluntate omnino futurum eſt: quod ſanè futurum eſt, non quia id Deus præuiderit, ſed hominum voluntas immedicabilis fuerit. Non enim quia prædixit Deus, hæc facta ſunt, ſed quia omnino ex mala hominum voluntate ventura erant, ipſe prædixit. Hæc Chryſoſtomus interprete homine docto Hieronymo Donato. Ac profectò non plus addit neceſsitatem rebus venturis præſcientia Dei, quàm præſentibus ſpectator cùm fiunt: ita cùm video te ſcribere, potes ipſe quidem non ſcribere: quod ſi non ſcribas, iam te non videbo ſcribentem. Porrò Deo futura tam præſentia ſunt, atque adeò magis, quàm nobis quæ vocamus præſentia. Nam quò capacior eſt mens, hoc illi tempus præſens eſt latius: Deo verò infinitæ capacitatis infinitum tempus eſt præſens: tota ergo æternitas quæ ſola eſt infinita. Hæc res difficiliorem efficit hanc diſputationem, quòd ſic imaginantur quidam futura eſſe Deo, vt nobis.*

d Proinde non fruſtra ſunt leges.} *Hoc obiiciebatur ijs, qui neceſſario fato dicebant omnia fieri. Quod cùm neceſſe eſſet hunc eſſe malum, illum bonum, cur malus ſupplicium, bonus præmium merebatur, cùm neceſſaria nec vitio dentur, nec laudi: tum etiam nec exhortari ad virtutem, carperéque vitia prodeſſet: cùm fieri aliter non poſſet, quin malus eſſet, quem fatum eſſet eſſe malum. Manilius hoc quoque ex fato eſſe concludit. Sic enim ait:*

Hominum menti tanto ſit gloria maior,
Quod cælo gaudente venit, ruſúſque nocentis
Oderimus magis in culpam pœnáſque creatos.

Nec

Nec refert ſcelus vnde cadat, ſcelus eſſe fatendum eſt.
Hoc quoque fatale eſt, ſic ipſum expendere fatum.

Nos verò, & bonis paratum præmium, parata merito eſt laus, malis vituperium, pœnáque quòd libera voluntate & ille bene fecit, & hic malè, ídque ſpectante Deo non cogente.

e Neque enim ideo peccat homo. } *A præſcientia Dei non proficiſcitur peccatum huius, ſed noſtra potius de peccato huius ſcientia. Nam ſicut à voluntate Dei noſtra voluntas, ita & à ſcientia Dei noſtra ſcientia demanat. Hæc de fato expoſitis aliorum ſententiis, quo facilius intelligeretur Auguſtini mens.*

De vniuerſali prouidentia Dei, cuius legibus omnia continentur. CAP. XI.

DEus itaque ſummus & verus cum verbo ſuo, & ſpiritu ſancto, quæ tria vnum ſunt, Deus vnus omnipotens, creator & factor omnis animæ atque omnis corporis: cuius ſunt participatione fœlices quicunque ſunt veritate,[a] non vanitate fœlices: qui fecit hominem rationale animal ex anima & corpore; qui eum peccãtem nec impunitum eſſe permiſit, nec ſine miſericordia derelinquit: qui bonis & malis eſſentiam etiam cum lapidibus, vitam ſeminalem etiã cum arboribus, vitam ſenſualem etiam cum pecoribus, vitam intellectualem cum ſolis angelis dedit; à quo eſt omnis modus, omnis ſpecies, omnis ordo: à quo eſt menſura, numerus, pondus: à quo eſt quicquid naturaliter eſt, cuiuſcunque generis eſt, cuiuſcunque æſtimationis eſt: à quo ſunt ſemina formarum, formæ ſeminum, motus ſeminũ atque formarum. Qui dedit & carni originem, pulchritudinem, valetudinem, propagationis fœcunditatem, membrorũ diſpoſitionem, ſalutem, concordiam: qui & animæ irrationali dedit memoriã, ſenſum, appetitum, rationali autem inſuper mentem, intelligentiam, voluntatem: qui non ſolùm cœlum & terram, nec ſolum angelum & hominem, ſed nec exigui & contemptibilis animantis viſcera, nec auis pennulam, nec herbæ floſculum, nec arboris folium ſine ſuarum partium cõuenientia, & quadam veluti pace dereliquit, nullo modo eſt credendus regna hominum eorúmque dominationes & ſeruitutes, à ſuæ prouidentiæ legibus alienas eſſe voluiſſe.

L. VIVES.

a NOn vanitates fœlices. } *Sic legitur in omnibus codicibus, mihi tamen aptius videtur legi fideles.*

Quibus moribus antiqui Romani meruerunt vt Deus verus, quamuis non eum colerent, eorum augeret imperium.

CAP. XII.

PRoinde videamus quos Romanorũ mores, & quàm ob cauſam Deus verus ad augendum imperium adiuuare dignatus eſt, in cuius poteſtate ſunt etiam regna terrena. Quòd vt abſolutius diſſerere poſſemus, ad hoc pertinẽtem & ſuperiorem librum ſcripſimus, quòd in hac re poteſtas nulla ſit eorum deorum, quos etiam rebus nugatoriis colendos putarunt, & præſentis voluminis partes ſuperiores. quas hucuſque perduximus, de fati quæſtione tollenda, ne quiſquam cui iam perſuaſum eſſet non illorum deorum cultu Romanum imperium propagatum atque ſeruatum, neſcio cui fato potius id tribueret, quàm Dei ſummi potentiſſimæ voluntati. Veteres igitur primíque Romani, quãtum eorũ docet & commendat hiſtoria, quanuis vt aliæ gentes, excepta vna populi Hebræorum deos falſos colerent, & non Deo victimas, ſed dæmoniis immolarent, tamen laudis auidi, pecuniæ liberales erant, gloriã ingentem, diuitias honeſtas volebant: hanc ardentiſſimè dilexerunt, propter hanc viuere voluerunt, pro hac & mori non dubitauerunt. Cæteras cupiditates huius vnius ingenti cupiditate preſſerunt. Ipſam denique patriam ſuam, quoniam ſeruire videbatur inglorium, dominari verò atque imperare glorioſum, prius omni ſtudio liberam, deinde dominam eſſe concupierunt. Hinc eſt quòd regalem dominationem nõ ferentes, annua imperia binóſque imperatores ſibi fecerunt, [a] qui conſules appellati ſunt à conſulendo, non reges, aut domini à regnando atque dominando, cùm & reges vtique à regendo dicti melius videantur, vt regnum à regibus, reges autem, vt dictum eſt, à regendo: ſed faſtus regius non diſciplina putata eſt regentis, vel beneuolentia conſulentis, ſed ſuperbia dominantis. Expulſo itaque rege Tarquinio, & conſulibus inſtitutis, ſecutum eſt, [b] quod idem autor in Romanorum laudibus poſuit, quòd ciuitas incredibile memoratu adepta libertate, quantum breui creuerit, tanta cupido gloriæ inceſſerat. Iſta ergo laudis auiditas, & cupido gloriæ, multa illa miranda fecit laudabilia, ſcilicet atque glorioſa ſecundum hominum exiſtimationem. Laudat idem Saluſtius temporibus ſuis magnos & præclaros viros, Marcum Catonem, & Caium

Caium

Caium Cæſarem, dicens quòd diu illa reſpublica non habuit quenquam virtute magnum, ſed ſua memoria fuiſſe illos duos ingenti virtute, diuerſis moribus. In laudibus autem Cæſaris poſuit, quòd ſibi magnum imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, vbi virtus eniteſcere poſſet: ita fidebat in votis virorum virtute magnorum, vt excitaret in bellum miſeras gentes & flagelle agitaret Bellonam ſanguineo, vt eſſet vbi virtus eorum eniteſceret. Hoc illa profectò laudis auiditas, & gloriæ cupido faciebat. Amore itaque primitus libertatis, pòſt etiam dominationis, & cupiditate laudis & gloriæ, multa magna fecerunt. Reddit eis vtriuſque rei teſtimonium etiam poëta inſignis eorum. Inde quippe ait:

Necnon Tarquinium eiectum Porſenna, iubebat
Accipere, ingentiq; vrbem obſidione premebat
Aeneadæ in ferrum pro libertate ruebant.

Tunc itaque magnum illis fuit aut fortiter emori, aut liberos viuere. Sed cùm eſſet adepta libertas, tanta cupido gloriæ inceſſerat, vt parum eſſet ſola libertas, niſi & dominatio quæreretur, dum pro magno haberetur, quod velut loquente Ioue idem poëta dicit:

Quin aſpera Iuno,
Quę mare nunc, terraſq; metu, cælumq; fatigat,
Conſilia in melius referet mecúmque fouebit
Romanos rerum dominos [c] gentémque togatam.
Sic placitum. veniet luſtris labentibus ætas,
Cùm [d] domus Aſſaraci [e] Phthiam claraſque Mycenas
Seruitio premet, ac victis dominabitur Argis.

Quæ quidem Vergilius Iouem inducens tanquã futura prædicentem; ipſe iam facta recolebat, cernebátq; præſentia. Verùm propterea commemorare illa volui, vt oſtenderem dominationem poſt libertatem ſic habuiſſe Romanos, vt in eorum magnis laudibus poneretur. Hinc eſt & illud eiuſdem poëtæ: quòd cùm aliarum gentium artibus eas ipſas proprias Romanorum artes regnandi atque imperandi, & ſubigendi ac debellandi populos anteponeret, ait:

Excudent alij ſpirantia mollius æra:
[f] Credo equidem viuos ducent de marmore vultus:
Orabunt cauſas melius, cæliq; meatus
Deſcribent radio, & ſurgentia ſydera dicent:
Tu regere imperio populos Romane memento.

Hæ tibi erunt artes, paciq; imponere morem:
Parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos.

Has artes illi tantò peritius exercebant, quantò minus ſe voluptatibus dabant, & eneruatione animi & corporis in concupiſcendis & augendis diuitiis, & per illas moribus corrumpendis, rapiendo miſeris ciuibus, largiendo ſcenicis turpibus. Vnde cùm tales iam morum labes ſuperabant, atque abundabant, quando ſcribebat iſta Saluſtius, canebátq; Vergilius, non illis artibus honores & gloriam, ſed dolis atque fallaciis ambiebant. Vnde idem dicit: Sed primò magis ambitio quàm auaritia animos hominum exercebat, quod tamen vitiũ propius virtuti erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus & ignauus æquè ſibi exoptant. Sed ille, inquit, vera via nititur, huic quia bonæ artes deſunt; dolis atque fallaciis contendit. Hæ ſunt illæ bonæ artes, per virtutem ſcilicet, nõ per fallacem ambitionem ad honorem, & gloriam, & imperium peruenire, quæ tamen bonus & ignauus æquè ſibi exoptant. Sed ille, id eſt bonus, vera via nititur. Via virtus eſt, qua nititur, tanquã ad poſſeſſionis finem, id eſt, ad gloriam, honorem, imperium. Hoc inſitum habuiſſe Romanos etiam deorum apud illos ædes indicant, [g]quas coniunctiſſimas conſtituerunt Virtutis & Honoris, pro diis habẽtes quæ dantur à Deo. Vnde intelligi poteſt quem finem volebant eſſe virtutis, & quò eam referebant, qui boni erant, ad honorem ſcilicet. nam mali nec habebant eam, quanuis honorem habere cuperent, quem malis artibus conabantur adipiſci, id eſt, dolis atque fallaciis. Melius laudatus eſt Cato. De illo quippe ait: Quò minus petebat gloriam, eò magis illum ſequebatur. Quandoquidem gloria eſt, cuius illi cupiditate flagrabant, [h] iudicium hominum bene de hominibus opinantium. Et ideo melior eſt virtus quæ humano iudicio contenta non eſt, niſi conſcientiæ ſuæ. Vnde dicit Apoſtolus: Nam gloria noſtra hæc eſt, teſtimonium conſcientiæ noſtræ. Et alio loco: Opus autem ſuum probet vnuſquiſque, & tunc in ſemetipſo tantum gloriam habebit, & non in altero. Gloriam ergo & honorem & imperium quæ ſibi exoptabant: & quo bonis artibus peruenire nitebantur boni, non debet ſequi virtus, ſed ipſa virtutem. Neque enim eſt vera virtus, niſi quæ ad eum finem tendit, vbi eſt bonum hominis, quo melius non eſt. Vnde & honores quos petiuit Cato, [i] petere non debuit, ſed eos

ciuitas ob eius virtutem non petenti dare. Sed cùm illa memoria duo Romani eſſent, virtute magni, Cæſar & Cato, longe virtus Catonis veritati videtur propinquior fuiſſe, quàm Cæſaris. Proinde qualis eſſet illo tempore ciuitas, & antea qualis fuiſſet, videamus in [k] ipſa ſententia Catonis: Nolite, inquit, exiſtimare maiores noſtros armis Rempublicam ex parua magnam feciſſe. Si ita eſſet, multò pulcherrimam eam nos haberemus. Quippe ſociorum atque ciuium præterea armorum & equorum maior copia nobis quàm illis eſt. Sed alia fuere quæ illos magnos fecerunt, quæ nobis nulla ſunt: domi induſtria, foris iuſtum imperium, animus in conſulendo liber, neque libidine neque delicto obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque auaritiam, publicè egeſtatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, ſequimur inertiam: inter bonos & malos diſcrimen nullum, omnia virtutis præmia ambitio poſſidet. Neque mirum vbi vos ſeparatim ſibi quiſque conſilia capitis, vbi domi voluptatibus, hic pecuniæ aut gratiæ ſeruitutis. Eo fit vt impetus fiat in vacuam remp. [l] Qui audit hæc Catonis verba ſiue Saluſtij, putat quales laudantur Rom. veteres, omnes eos tales tunc fuiſſe vel plures. Non ita eſt, alioquin vera non eſſent quæ ipſe idem ſcribit, ea quæ commemoraui in ſecundo lib. huius operis, vbi dicit: Iniurias validiorum & ob eas diſceſſionem plebis à patribus, aliáſque diſſenſiones domi fuiſſe, iam inde à principio, neque ampliùs æquo & modeſto iure actum, quàm expulſis regibus, quandiu metus à Tarquinio fuit, donec bellum graue quod propter ipſum cum Hetruria ſuſceptum fuerat, finiretur. Poſtea verò ſeruili imperio patres exercuiſſe plebem, regio more verberaſſe, agro pepuliſſe, & cæteris expertibus ſolos egiſſe in imperio. Quarum diſcordiarum dum illi dominari vellet, iſti ſeruire nollent, finem fuiſſe bellum Punicum ſecundum. Quia rurſus grauis metus cœpit vrgere, atque ab illis perturbationibus alia maiore cura cohibere animos inquietos, & ad concordiam reuocare ciuilem. Sed per quoſdam paucos, qui pro ſuo modo boni erãt, magna adminiſtrabantur, atque illis toleratis ac temperatis malis, paucorũ bonorum prouidentia res illa creſcebat, ſicut idem hiſtoricus dicit, multa ſibi legẽti, & audiẽti, quæ po. Ro. domi miliæq mari atque terra præclara facinora fecerit, ſe libuiſſe attendere, quæ res maximè tãta negotia ſuſtinuiſſet: quoniam ſciebat ſæpenumero parua

manu cum magnis legionibus hoſtium contendiſſe Ro. cognouerat paruis copiis bella geſta cum opulentis regibus: ſibique multa agitanti conſtare dixit, paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauiſſe, eóque factũ vt diuitias paupertas, multitudinem paucitas ſuperaret. Sed poſtquam luxu atque deſidia, inquit, ciuitas corrupta eſt, rurſus reſp. magnitudine ſui imperatorum atque magiſtratuum vitia ſuſtentabat. Paucorum igitur virtus ad gloriam, honorem, imperium, vera via, id eſt virtute ipſa nitentium etiam à Catone laudata eſt. Hinc erat domi induſtria: quam commemorauit Cato: vt ærarium eſſet opulentum, tenues res priuatæ. [m]Vnde corruptis moribus vitiũ eſſe cõtrarium poſuit, publicè egeſtatem, priuatim opulentiam. Quamobrem cùm diu fuiſſent regna Orientis illuſtria, voluit Deus & Occidentale fieri, quod tempore eſſet poſterius, ſed imperij latitudine & magnitudine illuſtrius. Idque talibus potiſſimum conceſſit hominibus ad domanda grauia mala multarum gentium, qui cauſa honoris, laudis & gloriæ cõſulerent patriæ, in qua ipſam gloriam requirebant, ſalutémque eius ſaluti ſuæ præponere non dubitarent, pro iſto vno vitio, id eſt, amore laudis, pecuniæ cupiditatem, & multa alia vitia comprimentes.

L. VIVES.

a QVi conſules appellati ſunt à conſulendo.} *A conſulendo dictos eſſe conſules ſatis inter omnes conſtat: ſed cùm conſulere ſignificet multa, dubium eſt à qua mente ſit dictus conſul. Quintilianus lib. 1. Sitne conſul à conſulendo, an à iudicando. nam & hoc conſulere veteres vocauere: vnde adhuc remanet illud, rogat boni conſulas, id eſt, bonum iudices Quin. & Liu. conſulem olim iudicem eſſe dictum tradit. Sed ego cum Varrone nomen miniſterij puto eſſe conſul: vt admoneretur nihil eum habere in repub. virium poteſtatiſque, ſed admonitorem ſolum poſitum ſenatus & po. vt eos quid fieri placeret conſuleret. Nihil enim in ſenatu antiquitus fieri ſolebat, niſi conſulente & referente conſule. vnde illa tam crebra apud rerum ſcriptores: petiit à conſ. vt de hoc aut illo referret Cæſar 1. Comment. belli ciuilis Pompeiani: Literis à Fabio C. Cæſaris conſulibus redditis ægrè ab illis impetratum eſt, ſumma trib. pleb. contentione vt in ſenatu recitarentur: vt verò ex literis ad ſenatum referretur, impetrari non potuit. Quibus verbis ſatis apparet non dici ſententias a ſenatoribus, niſi à conſ. referretur, quod maximè priſcis temporibus ſeruabatur. Nam poſteris ius quoque aliis nonnullis magi-*

magiſtratibus fuit & cogere ſenatum, & ad eum referre, ſi quid vellent. Porrò Varronis verba, ſi quis requirit, hæc ſunt ex lib. De Lingua Lat. 4. Conſul nominatus, quòd conſuleret po. & ſenatum, niſi illinc potius vnde Actius ait in Bruto, qui rectè conſulat, conſul fiat.

b Quod idem autor.} *Saluſt. in bello Catil.*

c Gentémque togatam.} *Bene, inquit Seruius, togatam, quoniam omnis ſexus & conditio toga vtebatur.*

d Domus Aſſaraci } *Rom. Aſſaracus auus fuit Anthiſæ, Capys pater, à quo Aeneas. Porrò ab Aenea Iulus, ab hoc reges Albani, & hinc Ro. profecti.* Aſſaracus

e Phthiam claráſque Mycenas.} *Hoc ſpectat ad vindictã incenſionis Ilij, quod patriæ eorum qui Troianos vicerant eſſent à nepotibus Troianorum ſubigendæ. Sic in 6. Aeneid. Eruet ille Argos, Agamemnoniáſque Mycenas: Ipſúmq. Aeacidem genus armipotentis Achilli Vltus auos Troiæ, templa & temerata Mineruæ. Phthia verò patria eſt Achillis in Phthiade regione Macedoniæ, educatus tamen eſt Achilles Lariſſæ Theſſaliæ, ideo Lariſſæus dicitur, quanquam & Phthia & Lariſſa ſunt in Achaia: Nam arx Argiua dicta eſt Lariſſa, vt alias declarabo. Phthiam Macedoniæ L. Aemilius Paulus Ro. ſubdit, victo Perſeo. Mycenæ in Argolide ſunt, teſte Mela, ad quas ab Argis eſt regnum tranſlatum. Eas cum reliqua Achaia cepit L. Mumius. Argi ſunt prope Mycenas. Mela. Argis ab Inacho ad Pelopem regnatũ eſt annos d.lxiij Euſebius Iulius Hyginus erratum dicebat eſſe à Vergilio his verſibus in hiſtoria. nam non idem eruit Argos, & vicit Pyrrhum: ideo eximendum verſum illum cenſebat, ipſúmque Aeacidem. Sed Seruius illéque ſubaudiendum eſſe ait: vt de Curio intelligatur.* Phthia Mycenæ Argi

f Credo equidem } *Antiqua exemplaria Auguſtini habent, Cedo equidem, ſed apud Verg. eſt Credo.*

g Quas coniunctiſſ } *Imò eadem erat ædes Virtutis & Honoris, quam fecit Marius Cimbris deuictis: ſed quia canalis erat medius, duæ eſſe videbantur.*

h Iudicium hominum bene.} *Hæc eſt in vniuerſum gloria, ſed de vera gloria Cic. 3. Tuſcul. quæſt. ſic inquit: Eſt gloria ſolida quædam res & expreſſa, non adumbrata, ea eſt conſentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de excellente virtute: ea virtuti reſonat tanquam imago.*

i Petere non debuit. } Cato *Vticenſis, de quo hic loquitur, petiit trib. pleb. & adeptus eſt. petiit præturam, factus eſt prætor, ſed paſſus prius repulſam prælato Vatinio homine impuriſſ. diis & hominib. inuiſo: petiit conſulatũ, tulit repulſam. Homo, vt Plutarch. inquit, qui*

pretio comparandus erat ad gerendos magiſtratus, dignior qui cogeretur accipere honores, quàm qui peteret.

k Ipſa ſententia Catonis. } *In oratione quam habuit in ſenatu trib. pleb. deſignatus contra coniuratos. Saluſt. in Catil.*

l Qui audit hæc. } *Semper Romani poſteriores priorum virtutes in ore habuerunt, & in cælum tollebant: vel quia perpetuò res vergebat in deterius, vel quod ſemper præterita tempora videntur meliora.*

m Vitium eſſe contrarium. } *Antiqui libri. Vitium econtrario poſuit.*

De amore laudis, qui cùm ſit vitium, ob hoc virtus putatur: quia per ipſum vitia maiora cohibentur.

CAP. XIII.

NAm ſanius videt, qui & amorem laudis vitium eſſe cognoſcit, quod nec poëtam fugit Horatium, qui ait.

[a]*Laudis amore tumes, ſunt certa piacula quæ te*
[b]*Ter purè lecto poterunt recreare libello.*

Idémque in carmine Lyrico, ad reprimendam dominandi libidinem ita cecinit:

[c]*Latius regnes auidum domando*
Spiritum, quàm ſi Lybiam remotis
[d]*Gadibus iungas,* [e]*& vterque Pœnus*
Seruiat vni.

Veruntamen qui libidines turpiores fide pietatis, impetrato ſpiritu ſancto, & amore intelligibilis pulchritudinis non refrænant, melius ſaltem cupiditate humanæ laudis & gloriæ, non quidem iam ſancti, ſed minus turpes ſunt. Etiam Tullius [f]hinc diſſimulare non potuit, in iiſdem lib. quos De rep. ſcripſit, vbi loquitur de inſtituendo principe ciuitatis: quem dicit[g] alendum eſſe gloria, & conſequenter commemorat maiores ſuos multa mira atque præclara gloriæ cupiditate feciſſe. Huic ergo vitio non ſolùm non reſiſtebant, verumetiã id excitandum & accendendum eſſe cenſebant: putantes hoc vtile eſſe reip. Quãquam nec in ipſis philoſophiæ lib. Tullius [h]ab hac peſte diſſimulet, vbi eam luce clarius cõfitetur. Cùm enim de ſtudiis talibus loqueretur, quæ vtique ſectanda ſunt fine veri boni, non ventoſitate laudis humanæ, hanc intulit vniuerſalem generalémque ſententiam: [i]Honos alit artes, omnéſque accenduntur ad ſtudia gloria, iacéntque ea ſemper quæ apud quoſque improbantur.

L. VI-

L. VIVES.

a Laudis amore tumes } *Ad Mecænatem* 1.*lib. Epiſt:*
b Ter purè lecto } *Legendi ſunt philoſophorum lib. De moribus purè, non aduerſis animis, ſed ſecundis, ita vt prodeſſe nobis cupiamus quæ dicunt. nam tunc demum proſunt. Porphyrio interpres Horatij ait, velut ad ſacrificandum caſtè ac lotis manibus accedendum putat.*
c Latius regnes. } *Carminum libro* 2. *ad Saluſt:*
d Gadibus. } *Hæc inſula eſt Hiſpaniæ nobilis peregrinatione Herculis.*
e Et vterque Pœnus. } *Acron & Porphyriō per alterum Pœnum intelligunt Afros in Lybia, per alterum Gaditanos, qui à Pœnis ſunt conditi, vt intelligat poeta coniunctionem regni per terras mari diſtinctas, quod antea in eodem carmine dixerat.*
f Inde ſilere non potuit. } *Antiqua volumina diſsimulare pro ſilere habent. & hinc pro inde.*
g Alendum eſſe gloria. } *Sic plerique Stoicorum ſapientem ſuum animal eſſe gloriæ dicunt. Simonides poeta inductus à Xenophonte in Hierone, hominem à cæteris animantibus hoc potiſsimum ſeiungit, quòd honore ac gloria tangatur.*
h Ab hac peſte } *Melius legeretur, hanc peſtem.*
i Honos alit artes. } *In proœmio Tuſcul. quæſtionum.*

De reſecando amore laudis humanæ, quoniam iuſtorum gloria omnis in Deo ſit.

CAP. XIIII.

Hvic igitur cupiditati melius reſiſtitur ſine duditatione, [a] quàm ceditur. Tantò enim quiſque eſt Deo ſimilior, quantò ab hac immunditia mūdior. Quæ in hac vita, etſi nō funditus eradicatur ex corde, quia etiā bene proficientes animos tentare non ceſſat, ſaltem cupiditas gloriæ ſuperetur dilectione iuſtitiæ. Vt ſi alicubi iacent, [b] quæ apud quoſque improbātur: ſi bona, ſi recta ſunt, etiam amor humanæ laudis erubeſcat, & cedat amori veritatis. Tam enim eſt hoc vitium inimicū piæ fidei, ſi maior in corde ſit cupiditas gloriæ, quàm Dei timor vel amor, vt dominus diceret: Quomodo poteſtis credere gloriam ab inuicem expectantes, & gloriam quæ à ſolo Deo eſt, non quærentes? item de quibuſdam qui in eum crediderant, & verebantur palàm confiteri, ait Euangeliſta: Dilexerunt gloriam hominum magis quàm Dei. Quod ſancti Apoſtoli non fecerunt. Qui cùm in his locis prædicarent Chriſti nomen, vbi nō ſolùm impro-

babatur:ſicut ille ait,iacéntque ea ſemper,quæ apud quoſque improbantur:verumetiam ſummæ deteſtationis habebatur, tenentes quod audierant à bono magiſtro, eodémque medico mentium. Si quis me negauerit coram hominibus, negabo eum[c] coram patre meo,qui in cælis eſt,[d]& corã angelis Dei: inter maledicta & opprobria,inter grauiſſimas perſecutiones crudeléſque pœnas non ſunt deterriti à prædicatione ſalutis humanæ tanto fremitu offenſionis humanæ. Et quod eos diuina facientes atque dicentes, diuinéque viuentes debellatis quodammodo cordibus duris, atque introducta pace iuſtitiæ, ingens in eccleſia Chriſti gloria conſecuta eſt: non in ea tanquam in ſuæ virtutis fine quieuerunt, ſed eam quoque ipſam ad Dei gloriam referentes,cuius gratia tales erant. Iſto quoque fomite eos quibus conſulebant, ad amorem illius à quo & ipſi tales fierent accendebant. Namque ne propter humanam gloriam boni eſſent,docuerat eos magiſter illorum: dicens: Cauete facere iuſtitiam veſtram coram hominibus, vt videamini ab eis:alioquin mercedem non habebitis apud patrem veſtrum qui in cælis eſt.Sed rurſus ne hoc peruersè intelligentes hominibus placere metuerent,minúſque prodeſſent latendo,quòd boni ſunt:demõſtrans quo fine innoteſcere deberent.Luceant,inquit, opera veſtra coram hominibus, vt videant bona facta veſtra, & glorificent patrem veſtrum, qui in cælis eſt.Non ergo vt videamini ab eis,id eſt, hac intẽtione vt eos ad vos conuerti velitis, quia non per vos aliquid eſtis, ſed vt glorificent patrem veſtrum qui in cælis eſt, ad quem conuerſi,fiant quod eſtis.Hoc ſecuti ſunt martyres,qui Scæuolas,& Curtios,& Decios non ſibi inferendo pænas, ſed illatas ferendo,& virtute vera,quoniam vera pietate & innumera multitudine ſuperarent. Sed cùm illi eſſent in ciuitate terrena, quibus propoſitus erat omnium pro illa officiorum finis,incolumitas eius,& regnum non in cælo,ſed in terra: non in vita æterna, ſed in deceſſione morientium,& ſucceſſione moriturorum: quid aliud amarent quàm gloriam, qua volebant etiam poſt mortem[e] tanquam viuere in ore laudantium?

L. VIVES.

a QVàm ceditur. } *Legendum cùm ceditur, & ſic expoſcit ſenſus. Reſiſtendum eſt enim gloriæ cupidini, non cedendum.*

b Vbi non ſolùm improbantur, } *Sic arbitror legendum, Vbi non*

ſolùm

ſolùm improbabantur, iacéntque illa ſemper, ſicut ille ait, quæ apud quoſque etiam, &c.

c Coram patre meo.} *Sic Matth.10.*

d Et coram angelis Dei.} *Sic Lucæ 12.*

e Tanquam viuere.} *Ennius: Viuus volito per ora virum.*

De mercede temporali, quam Deus reddidit bonis moribus Romanorum. CAP. XV.

QVibus ergo non erat Deus daturus vitam æternam cum ſanctis angelis ſuis in ciuitate ſua cæleſti, ad cuius ſocietatem pietas vera perducit, quæ non exhibet ſeruitutem religionis, [a] quam latriam Græci vocant: niſi vni vero Deo, ſi neque hanc eius terrenam gloriam excellentiſſimi imperij concederet, nó redderetur merces bonis artibus eorum, id eſt virtutibus, quibus ad tantam gloriam peruenire nitebantur. De talibus enim, qui propter hoc boni aliquid facere videntur, vt glorificentur ab hominibus: etiam dominus ait: Amen dico vobis, pepercerũt mercedem ſuam. Sic & iſti priuatas res ſuas pro re cõmuni, hoc eſt republica, & pro eius ærario contempſerunt, auaritiæ reſtiterunt: conſuluerunt patriæ conſilio libero: neq; delicto ſecundùm ſuas leges, neq; libidini obnoxij: his omnibus artibus tanquam vera via niſi ſunt ad honores, imperium, gloriam honorati ſunt in omnibus ferè gentibus: imperij ſui leges impoſuerũt multis gentibus: hodiéque literis & hiſtoria glorioſi ſunt penè in omnibus gentibus. Nó eſt, quod de ſummi & veri Dei iuſtitia conquerantur: perceperunt mercedem ſuam.

L. VIVES.

a QVam λατρείαν} Α' λατρεύω, quod eſt colo, ſeruio.

De mercede ſanctorum ciuium ciuitatis æternæ, quibus vtilia ſunt Romanarum exempla virtutum.

CAP. XVI.

MErces autem ſanctorum longè alia eſt etiam hic opprobria ſuſtinentium pro ciuitate Dei, quæ mundi huius dilectoribus odioſa eſt. Illa ciuitas ſempiterna eſt. [a] Vbi nullus oritur, quia nullus moritur. Vbi eſt vera & plena fœlicitas, non dea, ſed donum Dei. Inde fidei pignus accipimus, quandiu peregrinantes eius pulchritudini ſuſpiramus. Ibi non oritur Sol ſuper bonos & malos, ſed

ſol iuſtitiæ ſolos protegit bonos. Ibi nõ erit magna induſtria ditare ærarium publicum priuatis rebus anguſtis, vbi theſaurus communis eſt veritatis. Proinde non ſolum vt talis merces talibus hominibus redderetur, Romanum imperium ad humanam gloriam dilatatum eſt, verumetiam vt ciues æternæ illius ciuitatis, quandiu hîc peregrinantur, diligenter & ſobriè illa intueantur exempla, & videant quãta dilectio debeatur ſupernæ patriæ propter vitam æternam, ſi tantum à ſuis ciuibus terrena dilecta eſt propter hominum gloriam.

L. VIVES.

a VBi nullus oritur.} *Hoc eſt, nullus nouus accreſcit: vt neque ex aſcitu decreſcat vllus, cùm omnes numerati & conſtituti ſint, æterna Dei & præſcientia & ſelectione.*

Quo fructu Romani bella geſſerint, & quantum his quos vicere contulerint. CAP. XVII.

QVantum enim pertinet ad hanc vitam mortalium, quæ paucis diebus ducitur & finitur, quid intereſt, ſub cuius imperio viuat homo moriturus, ſi illi qui imperãt, ad impia & iniqua non cogant? An verò aliquid nocuerunt Romani gentibus, quibus ſubiugatis impoſuerunt leges ſuas, niſi quia id factum eſt ingenti ſtrage bellorum? Quod ſi concorditer fieret, idipſum fieret meliore ſucceſſu: ſed nulla eſſet gloria triumphantium. Neque enim & Romani non viuebant ſub legibus ſuis, quas cæteris imponebant. a Hoc ſufficeret Reipublicę, niſi Marti & Bellonę diſplicebat, vt nec victoria locum haberet, nemine vincente, vbi nemo pugnauerat. Nónne Romanis & cæteris gentibus vna eſſet eadémque conditio? Præſertim, ſi mox fieret, quod poſtea grauiſſimè atque humaniſſimè factum eſt: b vt omnes ad Romanum imperium pertinentes, ſocietatem acciperent ciuitatis, & Romani ciues eſſent: ac ſi eſſet omnium quod erat antè paucorum: tantum, quòd plebs illa quæ ſuos agros non haberet, de publico viueret: qui paſtus eius per bonos adminiſtratores reipublicæ gratius à concordibus præſtaretur, quàm victis extorqueretur. Nam quid interſit ad incolumitatem, bonóſque mores, & ipſas certè hominum dignitates, quod alij vicerunt, alij victi ſunt, omnino non video, præter illum gloriæ humanæ inaniſſimum faſtum, in quo perceperunt mercedem ſuam, qui eius ingenti cupidine arſerunt, & ingentia bella geſſerunt. Nunquid enim illorum agri

tributa

tributa nō ſoluunt? Nunquid eis licet diſcere, quod aliis non licet? [c] Nunquid non multi ſenatores ſunt in aliis terris, qui Romam nec de facie quidem norūt? Tolle iactantiam, & omnes homines quid ſunt, niſi homines? Quod ſi peruerſitas ſeculi admitteret, vt honoratiores eſſent quique meliores: nec ſic pro magno haberi debuit honor humanus, quia nullius eſt ponderis fumus. Sed vtamur etiam in his rebus beneficio Domini Dei noſtri: conſideremus quanta contempſerint, quæ pertulerint, quas cupiditates ſubegerint pro humana gloria, qui eam tanquam mercedem talium virtutum accipere meruerunt: & valeat nobis etiam hoc ad opprimendam ſuperbiam. vt cùm illa ciuitas, in qua nobis regnare promiſſum eſt, tantum ab hac diſtet, quātum diſtat cælū à terra, à temporali lætitia vita ęterna: ab inanibus laudibus ſolida gloria: à ſocietate mortalium, ſocietas angelorum: à lumine ſolis & lunæ, lumen eius qui fecit ſolem & lunam: nihil ſibi magnum feciſſe videantur tantæ patriæ ciues, ſi pro illa adipiſcenda fecerint boni operis aliquid, vel mala aliqua ſuſtinuerint: cùm illi pro hac terrena iam adepta tanta fecerint, tanta perpeſſi ſint: præſertim, quia remiſſio peccatorum, quæ ciues ad æternam colligit patriam, habet, aliquid, cui per vmbram quandam ſimile fuit aſylum illud Romuleum, quo multitudinem, qua illa ciuitas conderetur, quorumlibet delictorum congregauit impunitas.

L. VIVES.

a Hoc ſufficeret reip. } *In veteribus codicibus habetur ſic: Hoc ſi fieret ſine Marte & Bellona, vt nec victoria locum haberet, &c.*

b Vt omnes ad Rom. imperium pertinentes. } *Olim populi Latij ſolebant in ciuitatem aſciſci. Hinc ventum ad alios Italiæ populos, & trans Padum itum, & trans Alpes, & trans mare. Claudius Cæſar multas barbaras gentes donauit ciuitate Romana, dicens nihil magis fuiſſe Lacedæmoniis & Athenienſibus exitio, quàm quòd in ſocietatem ciuitatis nunquam recepiſſent quos viciſſent armis. Mox ſub Hiſpanis & Afris & Tracibus & aliarum nationum Cæſaribus paulatim integræ prouinciæ, & totum denique imperium donatum eſt iure ciuitatis Romanæ. Et cùm initio reliqui omnes præter Græcos dicerentur Barbari, etiam Romani ipſi iam domini, poſt Latini & Itali ea ſunt nota exempti, donatis prouinciis omnibus ciuitate, illi ſoli nomine barbarei ſunt notati, qui ſub Romano imperio non* *Barbaræ gentes quæ*

eſſent: & hic eſt ſenſus Herodiani, Spartani, Eutropij, & recentiorum hiſtoricorum, cum de Barbaris loquuntur. Ita Rhenus duas dicebatur habere ripas hanc citeriorem Romanam, illam vlteriorem, Barbaram. Claudian.

O quoties doluit Rhenus, qua barbarus ibat,
Quòd te non geminis frueretur iudice ripis.

c Nunquid non multi ſenatores.} *Donatis ciuitate multis gentibus, etiam in ſenatum ex illis complures ſunt aſſcripti, fuerúntque ſenatores, tametſi Romam nunquam veniſſent, vt ciues alij, qui Romam nunquam viderunt.*

Quàm alieni à iactantia debeant eſſe Chriſtiani, ſi aliquid fecerint pro dilectione æternæ patriæ, cùm tanta Romani geſſerint pro humana gloria, & ciuitate terrena.

CAP. XVIII.

QVid ergo magnum eſt pro illa æterna cæleſtíque patria, cuncta ſeculi huius quamlibet iucunda blandimenta contemnere, ſi pro hac temporali atque terrena filios Brutus potuit & occidere, quod illa facere neminem cogit? Sed certè difficilius eſt filios interimere, quàm quod pro iſta faciendum eſt, ea quæ filiis congreganda videbantur, atque ſeruanda, vel donare pauperibus, vel ſi exiſtat tentatio, quæ id pro fide atque iuſtitia fieri compellat, amittere. Fœlices enim vel nos vel filios noſtros, non diuitiæ terrenæ faciunt, aut nobis viuentibus amittendæ, aut nobis mortuis à quibus neſcimus, vel fortè à quibus nolumus poſſidendæ. Sed Deus fœlices facit, qui eſt mentium vera opulentia. Bruto autem quia filios occidit, infœlicitatis perhibet teſtimonium etiam poeta laudator. Ait enim:

Natóſque pater noua bella mouentes,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit
Infœlix, vtcunque ferent ea facta minores.

Sed verſu ſequenti conſolatus eſt infœlicem:

Vicit amor patriæ, laudúmque immenſa cupido.

Hæc ſunt duo illa libertas & cupiditas laudis humanæ, quæ ad facta compulere miranda Rom. Si ergo pro libertate moriturorum & cupiditate laudum, quæ à mortalibus expetuntur, occidi filij à patre potuerũt, quid magnum eſt ſi pro vera libertate, quę nos ab iniquitatis & mortis & diaboli dominatu liberos facit, nec cupiditate humanarũ laudum, ſed charitate liberandorum hominum; non à Tarquinio rege, ſed à dæmo-

dæmonibus & dæmonum principe: non filij occiduntur, ſed Chriſti pauperes inter filios cõputantur? Si alius etiam Rom. princeps cognomine Torquatus filiũ, nõ quia cõtra patriam, ſed etiam pro patria, tamen quia contra imperiũ ſuum, id eſt contra quod imperauerat pater imperator, ab hoſte prouocatus iuuenili ardore pugnauerat, licet viciſſet, occidit: ne plus mali eſſet in exẽplo imperij contempti, quàm boni in gloria hoſtis occiſi: vt quid ſe iactant, qui pro immortalis patriæ legibus omnia quæ multò minus quàm filij diliguntur, bona terrena contẽnunt? Si Furius Camillus etiã ingratam patriã, à cuius ceruicibus acerrimorũ hoſtium Veientium iugum depulerat, damnatúſq; ab æmulis fuerat, à Gallis iterum liberauit, quia non habebat potiorem vbi poſſet viuere glorioſius: cur extollatur velut grãde aliquid fecerit, qui fortè in eccleſia ab inimicis carnalibus grauiſſimã exhonorationis paſſus iniuriam, non ſe ad eius hoſtes hæreticos tranſtulit, aut aliquã contra illã ipſe hæreſim condidit, ſed eam potius quantũ valuit ab hæreticorũ pernicioſiſſima prauitate defendit: [a] cùm alia non ſit, non vbi viuatur in hominum gloria, ſed vbi vita acquiratur æterna? Si Mutius vt cũ Porſenna rege pax fieret, qui grauiſſimo bello Romanos premebat, quia Porſennam ipſum occidere non potuit, & pro eo alterum deceptus occidit, in ardentem aram ante oculos eius dexteram extendit, dicens, multos tales, qualem illum videret, in eius exitium coniuraſſe: cuius ille fortitudinem & coniurationem talium perhorreſcens, ſine vlla dilatione ſe ab illo bello facta pace compeſcuit. Quis regno cælorũ imputaturus eſt merita ſua, ſi pro illo non vnam manum neque hoc ſibi vltro faciens, ſed perſequente aliquo patiens totum flammis corpus impenderit? Si Curtius armatus equo concito in abruptũ hiatum terræ ſe præcipitem dedit, deorum ſuorum oraculis ſeruiens, qui iuſſerant, vt illuc id quod Romani haberent optimum mitteretur: nec aliud intelligere potuerint, quàm viris armíſque ſe excellere, vnde videlicet oportebat, vt deorum iuſſis in illum interitum vir præcipitaretur armatus. Quid ſe magnum pro æterna patria feciſſe dicturus eſt, qui aliquem fidei ſuæ paſſus inimicum, non ſe vltro in talem mortem mittens, ſed ab alio miſſus obierit, quandoquidem à domino ſuo eodémque rege patriæ ſuæ certius oraculum accepit: Nolite timere eos, qui corpus occidunt, animam autem non poſſunt

occidere. Si ſe occidendo certis verbis quodammodo conſecrantes Decij deuouerunt, vt illis cadētibus & iram deorum ſanguine ſuo placantibus, Rom. liberaretur exercitus, nullo modo ſuperbiant ſancti martyres, tanquam dignum aliquid pro illius patriæ participatione fecerint, vbi æterna eſt & vera fœlicitas, ſi vſque ad ſui ſanguinis effuſionem non ſolùm ſuos fratres pro quibus fundebatur, verùm & ipſos inimicos, à quibus fundebatur, ſicut eis præceptum eſt, diligentes, charitatis fide, & fidei charitate certarunt? [b] Si Marcus Puluillus dedicans ædem Iouis, Iunonis, Mineruæ, falsò [c] ſibi ab inuidis morte filij nunciata, vt illo nuncio perturbatus abſcederet, atque ita dedicationis gloriam collega eius conſequeretur, ita contempſit, [d] vt eum etiam proiici inſepultum iuberet: & ſic in eius corde orbitatis dolorem, gloriæ cupiditas vicerat: quid magnum ſe pro Euangelij ſancti prędicatione, qua ciues ſupernæ patrię de diuerſis liberantur & colliguntur erroribus, feciſſe dicturus eſt, cui dominus de ſepultura patris ſui ſolicito ait: Sequere me, & [e] ſine mortuos ſepelire mortuos ſuos? Si M. Regulus ne crudeliſſimos hoſtes iurando falleret, ad eos ab ipſa Roma reuerſus eſt, quoniam ſicut Romanis eum tenere volentibus reſpondiſſe fertur, poſteaquàm Afris ſeruierat, dignitatem illic honeſti ciuis habere non poſſet: eúmque Carthaginienſes, quoniam contra eos in Romano ſenatu egerat, grauiſſimis ſuppliciis necauerunt, qui cruciatus non ſunt pro fide illius patriæ contemnendi, ad cuius beatitudinem fides ipſa perducit? Aut quid retribuetur domino pro omnibus quæ retribuit, ſi pro fide quæ illi debetur, talia fuerit homo paſſus, qualia pro fide, quam perniciosiſſimis inimicis debebat, paſſus eſt Regulus? Quomodo autem ſe audebit extollere de voluntaria paupertate Chriſtianus, [f] vt in huius vitæ peregrinatione expeditior ambulet viā, quæ perducit ad patriam, vbi verę diuitiæ ipſe Deus eſt, cùm audiat [g] vel legat L. Valerium, qui in ſuo defunctus eſt conſulatu, vſque adeò fuiſſe pauperem, vt nummis à populo collatis, eius ſepultura curaretur? Audiat vel legat [h] Q. Cincinnatum, cùm quatuor iugera poſſideret, & ea ſuis manibus coleret, ab aratro eſſe abductum vt dictator fieret: [i] maior vtique honore quàm conſul: [k] victíſque hoſtibus, ingentem gloriam conſecutum, in eadem paupertate manſiſſe? Aut quid ſe magnum feciſſe prædicabit, qui nullo præmio mundi huius

fuerit ab æternæ illius patriæ ſocietate ſeductus, cum [l] Fabritium didicerit tantis muneribus Pyrrhi regis Epirotarũ, promiſſa etiam quarta parte regni à Rom. ciuitate non potuiſſe diuelli: ibíque in ſua paupertate priuatum manere voluiſſe? Nam illud quod remp. id eſt rem populi, rem patriæ, rem cõmunem cùm haberent opulentiſſimam atque ditiſſimam, ſic ipſi in ſuis domibus pauperes erant, [m] vt quidam eorum qui iam bis conſul fuiſſet: [n] ex illo ſenatu pauperum hominum pelleretur notatione cenſoria, quòd decem pondo argenti in vaſis habere compertus eſt: ſi ita iidem ipſi pauperes erant, quorũ triumphis publicum ditabatur ærarium, nónne omnes Chriſtiani, qui excellentiore propoſito diuitias ſuas communes faciunt, ſecundum id quod ſcriptum eſt in Actib. Apoſtolorum, Vt diſtribuatur vnicuiq;, ſicut cuique opus eſt: & nemo dicat aliquid proprium, ſed ſint illis omnia communia: intelligunt ſe nulla ob hoc ventilari oportere iactantia: id faciendo pro obtinenda ſocietate angelorum, cùm penè tale aliquid illi fecerint pro conſeruanda gloria Romanorum? Hæc & alia, ſi qua huiuſmodi reperiuntur in literis eorum, quando ſic innoteſcerent, quando tanta fama prædicarentur, niſi Rom. imperium longè latéque porrectũ, magnificis ſucceſſibus augeretur? Proinde per illud imperium tam latum támque diuturnum, virorúmque tantorum virtutibus pręclarum atque glorioſum, & illorum intentioni merces, quam quærebant, eſt reddita, & nobis propoſita neceſſariæ commonitionis exempla: vt ſi virtutes, quarum iſtæ vtcunque ſunt ſimiles, quas iſti pro ciuitatis terrenæ gloria tenuerunt, pro Dei glorioſiſſima ciuitate nõ tenuerimus, pudore pũgamur: ſi tenuerimus, ſuperbia non extollamur. Quoniam ſicut dicit Apoſtolus, Indignæ ſunt paſſiones huius tẽporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. Ad humanã verò gloriam præſentíſque tẽporis ſatis digna vita exiſtimabatur illorum. Vnde etiam Iudæi qui Chriſtum occiderunt, reuelante teſtamento nouo, quod in veteri velatum fuit, vt non pro terrenis & temporalibus beneficiis, quæ diuina prouidentia permixtè bonis malíſque concedit, ſed pro æterna vita muneribúſque perpetuis & ipſius ſupernæ ciuitatis ſocietate colatur Deus vnus, & verus: rectiſſimè iſtorum glorię donati ſunt: vt hi qui qualibuſcunque virtutibus terrenam gloriam quæſierunt & acquiſierunt, vincerent eos qui magnis vitiis datorem veræ

gloriæ & ciuitatis æternæ occiderunt, atque reſpuerunt.

L. VIVES.

a CVm alia non ſit vbi viuatur.} *Deeſt vna negatio. ſic legendum, Cùm alia non ſit, non vbi viuatur in hominum gloria.*

b Si M. Puluillus.} *Liuius lib. 2. & Valer. lib. 5. Plutar. in Publicola, Dionyſius & alij. Templum Ioui, Iunoni, & Mineruæ votum eſt à Tarquinio Priſco, extructum à Superbo: quo expulſo, dedicatio ad conſules ſpectabat, ſortito dedicatio Capitolij obtigit M. Horatio Pulullo, cui contigit quod Auguſti narrat.*

c Sibi ab inuidis.} *A. M. Val. P. Valerij conſulis fratre, qui ægrè ferebat non ab homine ſuæ familia dicari tã magnificum templũ, nũciauit ergo filium obiiſſe, vt funeſta familia Horat. à dedicatione abſiſteret.*

d Vt eum etiam proiici inſepultum.} *Sic Plutar. nam Liuius efferri eum iuſſiſſe ſcribit.*

e Sine mortuos.} *Sine homines mundo viuos, ſed reuera mortuos, quia Deo mortuos, ſepelire eos quos ipſi mortuos arbitrantur.*

f Vt in huius vitæ pereg.} *Prorſus vt in via, ſic in vita, vt quiſque eſt expeditiſſimus, minimiſq; onerib. grauatus, ita facillimè iter conficit.*

g Vel legat Lucium Valerium.} *Valerium Publicolam ſcribunt Liu. Valer. Plutarch. Dionyſ. Eutropius, & alij ob tenuitatem cenſus funere publico eſſe elatum. Plutar. collatam ab vnoquoque ſcribit certam ſummam ad expenſam funeris. Apuleius in Apologia de magia, ſextantes dicit collatos. ſed Auguſt. hic vt aliud agens hiſtoriam ſummo tenus attigit, ita nec prænomen, nec annum mortis exactè attendit. dicebatur enim P. non L. & non in ſuo quarto conſulatu obiit, ſed anno poſt. Verginio & Caßio Coſ. ſexto anno poſt expulſos reges. Liu. & Dionyſ.*

h Quintium Cincinnatum.} *Liuius lib. 3. & Valer. lib. 4.*

Dictatura i Maior vtiq; honore quàm conſul.} *Dictatura magiſtratus erat regius, à quo non erat prouocatio, cui conſules cæteríque magiſtratus dicto audientes erant. ſex mẽſibus lege finiebatur, & in ſolis periculis reip. creabatur à conſule, in terra Italia, ſilentio noctis populi magiſter nominabatur, ſibíque magiſtrum equitum aſciſcebat. Anno Vrbis con. cclij. hic magiſtratus in vrbem eſt inductus, poſt Cæſaris mortem lege M. Antonij conſulis propter inuidiam Cæſaris perpetui dictatoris, in perpetuum ſublatus.*

k Victíſque hoſtibus.} *Equis, de quibus triumphauit.*

Fabritius l Fabritium.} *Hic pauper fuit & diuitiarum contemptor, inſectatórq; miſſus legatus de captiuis redimendis ad Pyrrhum regem Epirotarum, rogatus eſt ab eo vt in Epirum ſecum iret, daturum illi ſe quar-*

tam

tam regni ſui partem: cui Fabritius reſpondit, hoc regi non expedire: Epirotas enim Fabritium ſi viderent & noſſent, libentius ipſi parituros, quàm Pyrrho. quod Pyrrhus non ægrè tulit ſed ſimplicem magnanimitatem Fabritij admiratus eſt. Pecuniam etiam ab eodem rege oblatam amicitiæ nomine, repudiauit.

m Vt quidam eorum qui iam bis conſul.} *Valer lib.2. de Cornelio Ruffino iſtud narrat, qui motus eſt ſenatu ab hoc ipſo Fabritio cenſore, quòd decem pondo argenti facti haberet. Idē Liuius lib.14 & Gell. lib.4. qui eum dictatorem quoque fuiſſe narrat. Hic eſt Cornelius, qui Sibylla prius, deinde Sylla primus Corneliorum eſt dictus. Macrobius. Corn. Priorem conſulatum geſſit cum Man. Curio Dentato: poſteriorem xiij. Sylla anno pòſt cum C. Iunio.*

n Ex illo ſenatu pauperum hominum.} *Nulla ætas feracior fuit continentium & ſanctorum hominum Romæ, quàm illa belli Pyrrhi.*

Quomodo inter ſe differant cupiditas gloriæ & cupiditas dominationis.

CAP. XIX.

INtereſt ſanè inter cupiditatem humanę glorię, & cupiditatem dominationis. Nā licet procliue ſit, vt qui humana gloria nimium delectatur, etiam dominari ardēter affectet, tamen qui verā licet humanarū laudum gloriam concupiſcunt, dant operā bene iudicantibus non diſplicere. Sunt enim multa in moribus bona, de quibus multi bene iudicant: quamuis ea multi non habeant, & per ea bona morum nituntur ad gloriam, & imperium, vel dominationem, de quibus ait Saluſtius: Sed ille vera via nititur. Quiſquis autem ſine cupiditate gloriæ, qua veretur homo bene iudicantibus diſplicere, dominari atque imperare deſiderat, etiā per apertiſſima ſcelera quęrit plerunq; obtinere quod diligit. Proinde qui gloriam concupiſcit, aut vera via nititur, aut certè dolis atque fallaciis contendit, volens bonus videri, quod non eſt. Et ideo virtutes habēti magna virtus eſt contēnere gloriam, quia contēptus eius in conſpectu Dei eſt: iudicio autem non aperitur humano. Quicquid enim fecerit ad oculos hominum, quo glorię contemptor appareat, ad maiorem laudem, hoc eſt, ad maiorē gloriam facere ſi credatur, nō eſt vnde ſe ſuſpicātium ſenſib. aliter eſſe, quàm ſuſpicātur oſtēdat. Sed qui contemnit iudicia laudantium, contemnit etiā ſuſpicātium temeritatem, quorum tamen, ſi verè bonus eſt, non contemnit ſalutem: quoniā tantę iuſtitię eſt, qui de ſpiritu Dei virtutes habet, vt etiam ipſos diligat inimicos, & ita diligat, vt ſuſurrones, vel detra-

ctores velit correctos habere cóſortes:non in terrena patria, ſed ſuperna. In laudatoribus autem ſuis,quamuis paruipédat, quod eum laudant,non tamen paruipendit, quod eum amant: nec eos vult fallere laudantes,ne decipiat diligentes. Ideóque inſtat ardenter, vt potius ille laudetur, à quo habet homo, quicquid in eo iure laudatur. Qui autem cóntemptor gloriæ dominationis eſt auidus, beſtias ſuperat: [a]ſiue crudelitate vitæ, ſiue fluxu luxuriæ. Tales quidam Romani fuerunt. Non enim cura exiſtimationis amiſſa, dominationis cupiditate caruerunt. Multos tales fuiſſe prodit hiſtoria. Sed huius vitij ſummitatem, & quaſi arcem quandam [b]Nero Cæſar primus obtinuit: cuius fuit tanta luxuries, vt nihil ab eo putaretur virile metuendum: tanta crudelitas, vt nihil molle habere crederetur, ſi neſciretur. Etiam talibus tamen dominãdi poteſtas non datur, niſi ſummi Dei prouidentia, quando res humanas iudicat talibus dominis dignas. Aperta de hac re vox diuina eſt, loquente Dei ſapientia: Per me reges regnant, & tyranni per me tenent terram. [c] Sed ne tyranni non peſſimi atque improbi reges, ſed veteri nomine fortes dicti exiſtimentur:vnde ait Vergilius:

[d]*Pars mihi pacis erit dextram tetigiſſe tyranni:*

Apertiſſimè alio loco de Deo dictũ eſt:Qui regnare facit hominẽ hypocritam propter peruerſitatẽ populi. Quamobrem, quanuis, vt potui, ſatis expoſuerim qua cauſa Deus vnus verus & iuſtus, Romanos ſecundùm quandam formam terrenæ ciuitatis bonos adiuuerit ad tanti imperij gloriam conſequendã: poteſt tamen & alia cauſa eſſe latẽtior,propter diuerſa merita generis humani, Deo magis nota quàm nobis: dũ illud cóſtet inter omnes veraciter pios, neminẽ ſine vera pietate, id eſt, veri Dei vero cultu, verã poſſe habere virtutem: nec eam veram eſſe,quãdo gloriæ ſeruit humanæ. Eos tamen qui ciues nó ſunt ciuitatis æternę,quæ in ſacris literis noſtris dicitur ciuitas Dei,vtiliores eſſe terrenę ciuitati, [e]quãdo habẽt virtutẽ, vel ipſam,quàm ſi nec ipſam.[f]Illi aũt qui vera pietate prẹditi, bene viuũt, ſi hãc ſcientiã regẽdi populos cóſectati ſunt, nihil eſt fœlicius rebus humanis, quàm ſi Deo miſerãte habeãt poteſtatem. Tales aũt homines,virtutes ſuas, quãtaſcunq; in hac vita poſſunt habere, nó tribuunt niſi gratiæ Dei:[g]quòd eas volẽtibus,credentibus,petentibúſq; dederit,ſimúlq; intelligunt, quãtum ſibi deſit ad perfectionẽ iuſtitiæ: qualis eſt in illorum

ſanctorum

ſanctorum angelorũ ſocietate, cui ſe nituntur aptare. Quantumlibet autem laudetur atque prædicetur virtus, quæ ſine vera pietate ſeruit hominum glorię, nequaquam ſanctorum e iguis initiis comparanda eſt, quorum ſpes poſita eſt in gratia & miſericordia veri Dei.

L. VIVES.

a Siue crudelitate vitæ. } *Alibi, ſiue crudelitatis vitiis ſiue luxuriæ.*

b Nero Cæſar primus. } *Hic fuit filius Domitij Aenobarbi & Agrippinæ Germanici filiæ, adoptatus à Clau. Cæſare vitrico. vnde & Claudius Nero Cæſar eſt dictus. Patri ſucceßit vltimus principum, domum Cæſarum cognatione attingens: homo incredibilis crudelitatis, & ignauiæ, hiſque vitiis ad poſteros nobilitatus. Et erat alioqui, ſicut Tranquillus narrat, æternitatis, perpetuæque famæ cupidus. Aprilem menſem Neroneum appellauit. Romam Neropolim nuncupare deſtinarat.* Nero

c Sed ne tyranni non peſſimi. } *Dixi alias de tyranno. Olim nihil inter regem & tyrannum intererat. à τυραννίω ducitur, quod eſt impero. Verg. iiij. Aeneid.* Tyrannus

Te propter Libycæ gentes Numadúmque tyranni
Odêre infenſi.

Et Horat. libro iij. Carm.

Princeps & innantem Maricæ littoribus tenuiſſe Lyrim, late tyrannus.

Acron: Tyrannus alibi pro domino, alibi pro crudeli, alibi pro potenti. Ita Auguſtinus fortem hic poſuit pro potente: vt apud Græcos δύναμις & potentia eſt, & fortitudo, quemadmodum apud Homerum ſæpe, & Pindarum: vt in Nemeis de Hercule: εἰ δὲ γὰρ ἐκνέμιον λῦμά τε καὶ δύναμιν ἰῶ.

d Dextram tetigiſſe tyranni. } *Aeneæ, quem Latinus virum bonum eſſe exiſtimabat.*

e Quando habent virtutem vel. } *Mendoſus locus. ſenſus eſt, vtiliores eſſe terrenæ ciuitati: cùm habent gloriæ cupidinem, quàm cùm nec ipſam.*

f Illi autem qui vera pietate. } *Iſti ſunt illi veri philoſophi, qui ſi dominarentur, vel domini eorum eſſent ſimiles, beatas fore reſpub. Plato dixit:*

g Quod eas volentibus. } *Ex Epiſt. catholica Iac. 1. cap. Si quis veſtrum indiget ſapientia, poſtulet à Deo, qui dat omnibus ſimpliciter, nec improperat: & dabit ei. poſtulet autem fide, nihil hæſitans.*

Tam turpiter ſeruire virtutes humanæ gloriæ, quàm corporis voluptati. CAP. XX.

[a] SOlent philoſophi, qui finem boni humani in ipſa virtute conſtituunt, ad ingerendum pudorem quibuſdam philoſophis, qui virtutes quidem probant, ſed eas voluptatis corporalis fine metiuntur, & illam per ſeipſam putant appetendã, iſtas propter ipſam, tabulã quandam verbis pingere, vbi voluptas in ſella regali quaſi delicata quædam regina conſidat: eíque virtutes famulæ ſubiiciantur, obſeruantes eius nutũ: vt faciant, quod illa imperauerit. Quæ prudentiæ iubeat: vt vigilanter inquirat, quomodo voluptas regnet, & ſalua ſit. Iuſtitiæ iubeat, vt præſtet beneficia quę poteſt ad comparandas amicitias corporalibus commodis neceſſarias: nulli faciat iniuriam, ne offenſis legibus voluptas viuere ſecura nó poſſit. Fortitudini iubeat, vt ſi dolor corpori acciderit, qui non compellat in mortem, teneat dominam ſuam, id eſt, voluptatem fortiter in animi cogitatione, vt per priſtinarum deliciarum ſuarum recordationem mitiget pręſentis doloris aculeos. Temperantiæ iubeat, vt tantum capiat alimentorum: & ſi qua delectãt, ne per immoderationem noxium aliquid valetudinem turbet: & voluptas, quam etiam in corporis ſanitate Epicurei maximam ponunt, grauiter offendatur. Ita virtutes cum tota ſuæ gloriæ dignitate, tanquã imperioſæ cuidã & inhoneſtæ mulierculæ ſeruiẽt voluptati. Nihil hac pictura dicunt eſſe ignominioſius, & deformius, & quod minus bonorum ferre poſſit aſpectus: & verum dicunt. Sed non exiſtimo ſatis debiti decoris eſſe, picturã, ſi etiã talis fingatur, vbi virtutes humanæ gloriæ ſeruiant. Licet enim iſta gloria [b] delicata mulier non ſit, inflata tamen eſt, & multum inanitatis habet. Vnde non ei dignè ſeruit ſoliditas quædam firmitáſque virtutum, vt nihil prouideat prudentia, nihil diſtribuat iuſtitia, nihil toleret fortitudo, nihil temperãtia moderetur, niſi vnde placeatur hominibus, & ventoſæ glorię ſeruiatur. Nec illi ſe ab iſta defenderint fœditate: qui cũ aliena ſpernant iudicia velut gloriæ contemptores, ſibi ſapientes videntur, & ſibi placent. Nam eorum virtus, ſi tamen vlla eſt, alio modo quodam humanæ ſubditur laudi. Neque enim ipſe qui ſibi placet, [c] homo non eſt. Qui autem vera pietate in Deum quem diligit credit, & ſperat, plus intendit in ea, in quibus ſibi diſplicet, quàm in ea, ſi qua in illo ſunt, quæ non tam

tam ipſi quàm veritati placent. Neq; id tribuit, vnde iam poteſt placere, niſi eius miſericordiæ, cui metuit diſplicere. De his ſanatis gratias agens, de illis ſanandis preces fundens.

L. VIVES.

a Solent philoſophi.} *Stoici, vt Cleãthes. Cicero ſecundo De finibus meminit tabellæ huius & picturæ.*

b Delicata mulier non ſit.} *Nam ſudore & laboribus quæritur.*

c Homo non eſt.} *Id eſt, humana, & humanè ſapit.*

Romanum regnum à Deo vero eſſe diſpoſitum, à quo eſt omnis poteſtas, & cuius prouidentia reguntur vniuerſa.

CAP. XXI.

QVæ cùm ita ſint, non tribuamus dandi regni atque imperij poteſtatem, niſi Deo vero, [a]qui dat fœlicitatem regnum cælorum ſolis piis: regnum verò terrenum & piis & impiis: ſicut ei placet, cui nihil iniuſtè placet. Quanuis enim aliquid dixerimus, quod apertum nobis eſſe voluit, tamen multum eſt ad nos, & valde ſuperat vires noſtras, hominum occulta diſcutere, & liquido examine merita diiudicare regnorum. Ille igitur vnus verus Deus, qui nec iudicio, nec adiutorio deſerit genus humanum, quando voluit, & quantum voluit Romanis regnum dedit: qui dedit Aſſyriis, vel etiam Perſis: [b]à quibus ſolos duos deos coli, vnũ bonum, alterum malum continent literæ iſtorum, vt taceam de populo Hebræo, de quo iam dixi, quantum ſatis viſum eſt: qui præter vnum Deum non coluit, & quando regnauit. Qui ergo Perſis dedit ſegetes, ſine cultu deæ Segetiæ: qui alia dona terrarũ ſine cultu tot deorum, quos iſti rebus ſingulis ſingulos, vel etiam rebus ſingulis, plures præpoſuerunt: ipſe etiã regnum dedit ſine cultu eorum, per quorum cultũ ſe iſti regnaſſe crediderunt. Sic etiam hominibus, [c]qui Mario, ipſe Caio Cæſari: qui Auguſto, ipſe & Neroni: qui Veſpaſianis, vel patri, vel filio [d]ſuauiſſimis imperatoribus, ipſe & Domitiano crudeliſſimo. Et ne per ſingulos ire neceſſe ſit, qui Cõſtãtino Chriſtiano, [e]ipſe apoſtatę Iuliano, cuius egregiã indolem decepit amore dominãdi ſacrilega & deteſtãda curioſitas, cuius vanis deditus oraculis erat, quando fretus ſecuritate victoriæ naues quib. victus neceſſarius portabatur, incẽdit. Deinde feruidè inſtãs immodicis auſibus & mox merito temeritatis occiſus, in locis hoſtilib. egenũ reliquit exercitũ, vt aliter inde

non poſſet euadi, niſi cōtra illud auſpicium Dei Termini, de quo ſuperiore libro diximus, Romani imperij termini mouerentur. Ceſſit enim Terminus deus neceſſitati, qui non ceſſerat Ioui. Hæc planè Deus vnus & verus regit & gubernat, vt placet. Et ſi occultis cauſis, nunquid iniuſtis?

L. VIVES.

a QVi dat fœlicitatem in regno cælorum. } *Sunt quædam exemplaria, quæ ſic hab.nt. Qui dat fœlicitatem regnum cælorum ſolis piis. Alia ſic: Qui dat fœlicitatem in regno cælorum ſolis piis. Vtroque modo melius quàm in excuſis.*

b A quibus ſolos duos deos coli. } *Perſæ Magi, quorum princeps Zoroaſtres, duo principia ponebant: vnum bonum, alterum malum. Numen bonum cæli, malum verò inferorum deum arbitrantes. Hunc Plutonem & Arimanium dixerunt dæmonem malum, illum verò dæmonem bonum Iouem & Horoſmadem. Autores Hermippus, Eudoxus, & Theopompus apud Laertium Diogenem. Magos videtur ſecutus Plato libro decimo Legum, cùm animas ponit in mundo geminas: alteram vnde proficiſcantur bona, alteram vnde mala: niſi potius Pythagoræ ſententiæ aſſenſus eſt, qui principiorum vnitatem Deum eſſe ait mentem, vniúſque naturam, & bonum: Diada verò infinitam, materialem, circá quam eſt multitudo, genius, & malum. Manichæi quoque hæretici, vt Auguſtinus libro De hæreſibus ſcripſit, duo principia ponebant inter ſe diuerſa & aduerſa, eadémque æterna & coæterna: duáſque naturas atque ſubſtantias, boni ſcilicet & mali, qua opinione antiquos alios hæreticos ſunt ſecuti.*

Zoroaſtres — *Manichæi*

c Qui Mario, ipſe Caio. } *Binos coniungit alterum bonum, alterum malum, crudelis Marius, clementiſsimus C. Cæſar: optimus princeps Auguſtus, peſsimus Nero.*

Veſpaſianus

d Suauiſſimis imperatoribus. } *T. Veſpaſianus duos habuit filios, alterum ſibi cognominem, alterum Domitianum. Pater fuit vir multorū ſalium, & iucundiſsimus. Filius Titus tam humanus, vt amor & delitiæ generis humani ſit nominatus. Suetonius. Plinius Secundus in præfatione Naturalis hiſtoriæ ad Titum Veſpaſianum filium: Narrare tibi conſtitui iucundiſsime imperator: ſit enim hæc tui præfatio veriſsima, dum maximo conſeneſcit in patre. Domitianus patri & fratri diſsimilis, ſæuus & inimicus omnium fuit.*

Iulianus.

e Ipſe apoſtatæ Iuliano. } *Quaſi deſertori & transfugæ Iuliano: qui cùm eſſet prius Chriſtiana pietate imbutus, deſciuit ab ea inductus à Libanio ſophiſta, dediditque ſe totum oraculis, ſortibus, dictíſque & factis magorum ac diuinaculorum, quorum inanibus fraudulentíſque*

tiſq. reſponſis & promiſsis præceps iuit. vir cætera egregij animi, regendique imperij callentiſsimus.

Tempora exitúſque bellorum ex Dei pendere iudicio.

CAP. XXII.

SIc etiam tempora ipſa bellorũ ſicut in eius arbitrio eſt, iuſtóque iudicio & miſericordia vel atterere, vel conſolari genus humanum, vt alia citius, alia tardius finiantur:[a] bellum Piratarum à Pompeio, [b] bellum Punicum tertium à Scipione incredibili celeritate, & tẽporis breuitate confecta ſunt. Bellum quoque fugitiuorum gladiatorum, [c] quamuis multis Romanis ducibus & duobus conſulibus victis, Italiáque horribiliter contrita atque vaſtata, tertio tamen anno poſt multa conſumpta conſummatũ eſt. Picentes, Marſi, & Peligni gentes non exteræ, ſed Italicæ poſt diuturnam & deuotiſſimam ſub Romano iugo ſeruitutem, in libertatem caput erigere tentauerunt: iam multis nationibus Romano imperio ſubiugatis, deletáque Carthagine. In quo bello Italico Romanis ſæpiſſimè victis, [d] vbi & duo conſules perierunt, & alij nobiliſſimi ſenatores. Nõ diuturno tamen tempore tractũ eſt hoc malum. Nam quintus ei annus finem dedit, ſed bellum Punicum ſecundum cum maximis detrimentis & calamitate reip per annos decem & octo Romanas vires extenuauit, & penè conſumpſit: [e] in duobus præliis fermè ſeptuaginta Romanorum milia ceciderunt. Bellum Punicum primùm per viginti & tres annos peractum eſt: [f] bellum Mithridaticũ quadraginta annis. Ac ne quiſquam arbitretur rudimenta Romanorũ fuiſſe fortiora ad bella citius peragẽda, ſuperioribus temporibus multũ in omni virtute laudatis, bellum Samniticum [g] annis tractũ eſt fermè quinquaginta, in quo bello ita Romani victi ſunt, vt ſub iugum etiam mitterentur. Sed quia non diligebãt gloriam propter iuſtitiam, ſed iuſtitiã propter gloriam diligere videbãtur, [h] pacem factam, fœdúſq; ruperũt. Hæc ideo cõmemoro, quoniam multi præteritarum rerũ ignari: quidam etiam diſſimulatores ſuæ ſcientiæ, ſi temporibus Chriſtianis aliquod bellũ paulò diutius trahi vident: ilico in noſtram religionẽ proteruiſſimè inſiliunt, exclamantes: quod ſi illa non eſſet, & vetere ritu numina colerentur, iam Romana illa virtute, quæ adiuuante Marte & Bellona, tanta celeriter bella confecit, id quoque celerrimè finiretur. Recolant igitur qui legerũt quã diuturna bella, [i] quàm variis

euentibus,quàm luctuoſis cladibus à veteribus ſint geſta Romanis,ſicut ſolet orbis terrarum velut procelloſiſsimum pelagus varia talium malorum tempeſtate iactari: & quod nolunt aliquando fateantur: nec inſanis aduerſus Deum linguis ſe interimant,& decipiant imperitos.

L. VIVES.

a BEllum Piratarum.} *Intra quadrageſimum diem poſtquam Brunduſio Pompeius ſoluit. Florus & Cicero pro lege Manilia.*

b Bellum Punicum tertium.} *Intra tres annos ſuſceptum & confectum.*

c Quàm multis Romanis ducibus.} *Arius prætor & conſules duo Gn. Lentulus, & L. Gellius ab Sparthaco ſunt victi.*

d Vbi & duo conſules perierunt.} *L. Iulius Cæſar, & P. Rutilius. Liuius.*

e In duobus præliis.} *Ad Thraſimenum lacum, & ad Cannas.*

f Bellum Mithridaticum quadraginta annis.} *Sic Florus: ſed intermiſſum eſt pace cum Sylla facta: repetitum à L. Lucullo: perfectum à Gn. Pompeio Magno.*

g Annis fermè quinquaginta.} *Eutropius, & Oroſius vndequinquaginta annos in hoc bello numerant, Florus quinquaginta, Appianus octoginta, quod eſt Liuij computationi vicinius, qui lib. xxiij. per centum propè annos bellum dicit geſtum inter Romanos & Samnites, variante fortuna euentum. Quod ſi bellum Samniticum Fabio Gurgite conſule finitur, non ſunt plures quàm anni quinquaginta à M. Valerio Coruino, & à Cornelio Coſſo coſſ. ſed iunxerunt ſe Samnitium arma etiam cum Pyrrho, & iam antea cum Dentato conſeruerant manus, poſt Gurgitem conſulem, & ante quàm in Italiam tranſiret Pyrrhus.*

h Pacem factam fœdúſque.} *Satis hoc obliquè ſignificat Liuius lib. nono, quum verbis Pontij Samnitium ducis eludi fidem, fœdera, ſacráque à Romanis puerilibus interpretamentis dicit, quod re vera ita erat: nam in verbis pueriliter plerunque cauillabantur ad ſuum commodum.*

Euentus. i Quàm variis euentibus.} *Alij codices euentis. Non diſputo an dici poſsit euentus, plurali numero. quod rarum eſſe Valla ait: dici tamen poſſe certum eſt, & inueniri ille non negat.*

De bello in quo Rhadagaiſus rex Gotthorum dæmonum cultor, vno die cum ingentibus copiis ſuis victus eſt. CAP. XXIII.

QVod tamen noſtra memoria recentiſſimo tempore Deus mirabiliter & miſericorditer fecit, non cum gratiarum actione commemorant, ſed quantum in

ipſis

ipſis eſt,omnium ſi fieri poteſt hominum obliuione ſepelire conantur:quod à nobis ſi tacebitur, ſimiliter erimus ingrati. Cùm[a] Rhadagaiſus rex Gotthorum agmine ingenti,& immani iam in vrbis vicina conſtitutus,Romanis ceruicib.immineret:vno die tanta celeritate ſic victus eſt, vt ne vno quidem non dicam extincto, ſed nec vulnerato Romanorum, multo amplius quàm centũ milium proſterneretur eius exercitus, atq; ipſe cum filiis mox captus pœna debita necaretur.Nam ſi ille tam impius, cum tantis & tam impiis copiis Romã fuiſſet ingreſſus,cui peperciſſet?quibus honorem locis martyrũ detuliſſet?In qua perſona Deum timeret? cuius non ſanguinem effuſum,cuius pudicitiam vellet intactã? Quas autem iſti pro diis ſuis voces haberẽt,quãta inſultatione iactarẽt, quod ideo ille viciſſet, ideo tanta potuiſſet, quia quotidianis ſacrificiis placabat,atq; inuitabat Deos,quod Romanos facere Chriſtiana religio non ſinebat. Nam propinquante iam illo his locis, vbi nutu ſummæ maieſtatis oppreſſus eſt, cùm eius fama vbique crebreſceret,nobis apud Carthaginẽ dicebatur:hoc credere,ſpargere,iactare Paganos, quòd ille diis amicis protegentibus & opitulantibus,quibus immolare quotidie ferebatur,vinci omnino non poſſet ab eis qui talia diis Romanis ſacra nõ facerent,nec fieri à quoquã permitterent.Et nõ agunt miſeri gratias tantæ miſericordiæ Dei, qui cùm ſtatuiſſet irruptione barbarica grauiore dignos mores hominum caſtigare indignationem ſuam tanta manſuetudine temperauit, vt illum primo faceret mirabiliter vinci, ne ad infirmorum animos euertendos gloria daretur dæmonibus, quibus eum ſupplicare conſtabat.Deinde cũ ab his barbaris Roma caperetur,qui contra omnem conſuetudinem bellorum antè geſtorum ad loca ſancta cõfugientes, Chriſtianæ religionis reuerentia tuerentur,ipſíſq; dæmonibus atque impiorũ ſacrificiorum ritibus,de quibus ille præſumpſerat, ſic aduerſarẽtur pro nomine Chriſtiano,vt lõgè atrocius bellũ cum eis quàm cum hominibus gerere viderentur:ita verus dominus gubernatórq; rerum & Romanos cum miſericordia flagellauit: & tamen incredibiliter victis ſupplicatoribus dæmonũ, nec ſaluti rerum præſentium neceſſaria eſſe ſacrificia illa mõſtrauit,vt ab his qui nõ peruicaciter cõtendunt,ſed prudenter attendũt:nec ꝓpter præſentes neceſſitates religio vera deſeratur, & magis æternæ vitæ fideliſſima expectatione teneatur.

L. VIVES.

a RHadagaiſus rex Gothorum.} *Hoc ſub Honorio Cæſare, de quo in præfatione diximus.*

Quæ ſit Chriſtianorum imperatorum, & quàm vera fœlicitas.

CAP. XXIIII.

NEque enim nos Chriſtianos quoſdam imperatores ideo fœlices dicimus, quia vel diutius imperarunt, vel imperantes filios morte placida reliquerunt, vel hoſtes reipub. domuerunt, vel inimicos ciues aduerſus ſe inſurgentes, & cauere & opprimere potuerũt. Hæc enim & alia vitæ huius ærumnoſæ, vel munera, vel ſolatia, quidam etiam cultores dæmonũ accipere meruerunt, qui non pertinent ad regnum Dei, quò pertinẽt iſti. Et hoc ipſius miſericordia factum eſt, ne ab illo iſta, qui in eũ crederent, velut ſumma bona deſiderarent. Sed fœlices eos dicimus, ſi iuſti imperant, ſi inter linguas ſublimiter honorantium, & obſequia nimis humiliter ſalutantium non extolluntur, ſed ſe homines eſſe meminerũt: ſi ſuam poteſtatem ad Dei cultum maximè dilatandum, maieſtati eius famulam faciũt: ſi Deum timent, diligũt, colunt: ſi plus amant illud regnum, [a] vbi non timent habere conſortes: ſi tardius vindicant, facilè ignoſcũt: ſi eandem vindictam pro neceſſitate regendæ tuendæque reip. nòn pro ſaturandis inimicitiarum odiis exerunt: ſi eandem veniam non ad impunitatem iniquitatis, ſed ad ſpem correctionis indulgent: ſi quod aſperè coguntur plerunque decernere, miſericordiæ lenitate & beneficiorum largitate compẽſant: [b] ſi luxuria tanto eis eſt caſtigatior: quãto poſſet eſſe liberior: ſi malunt cupiditatibus prauis, quàm quibuſlibet gentibus imperare. Et ſi hęc omnia faciunt, nó propter ardorem inanis gloriæ, ſed propter charitatem fœlicitatis æternæ, ſi pro ſuis peccatis humilitatis, & miſerationis, & orationis ſacrificiũ, Deo ſuo vero immolare non negligunt. Tales Chriſtianos imperatores dicimus eſſe fœlices: interim ſpe, poſtea re ipſa futuros, cùm id quod expectamus aduenerit.

L. VIVES.

a VBi non timent habere conſortes.} *Hic in mundo reges omnes timent habere conſortem. Omnis enim poteſtas impatiens eſt conſortis, ſicut inquit Lucanus: at in fœlicitate Dei æterna, cùm plures ſunt conſortes, non minus eſt gaudium, imò quodam modo maius.*

b Siluæ

b Si luxuria tanto in eis.} *Iuxta bonum Mimum: Quo plus licet: eo libeat minus.*

De proſperitatibus, quas Conſtantino Imperatori Chriſtiano Deus contulit.

CAP. XXV.

NAm bonus Deus, ne homines, qui eum crederēt propter æternam vitam colendum, has ſublimitates & regna terrena exiſtimarēt poſſe neminem conſequi, niſi dæmonibus ſupplicaret, quòd hi ſpiritus [a] in talibus multum valerent: [b] Conſtantinum imperatorem non ſupplicantem dæmonibus, ſed ipſum verum Deum colentem, tantis terrenis impleuit muneribus, quanta optare nullus auderet. [c]Cui etiam condere ciuitatem[d]Romano imperio ſociam, velut ipſius Romæ filiam, ſed ſine aliquo dæmonum templo ſimulachróque conceſſit. Diu imperauit, [f] vniuerſum orbem Romanum vnus Auguſtus tenuit & defendit: in adminiſtrandis & gerendis bellis victorioſiſſimus fuit:[g]in tyrannis opprimendis per omnia proſperatus eſt. Grandæuus ægritudine & ſenectute defunctus eſt,[h] filios imperantes reliquit. Sed rurſus ne Imperator quiſquam ideo Chriſtianus eſſet, vt fœlicitatem Conſtantini mereretur, cùm propter vitam æternam quiſque debeat eſſe Chriſtianus, [i] Iouinianum multò citius quàm Iulianum abſtulit:[k]Gratianum ferro tyrannico permiſit interimi, lōgè quidem mitius, [l] quàm Magnū Pompeium, colentem videlicet Romanos deos. Nam ille vindicari à Catone non potuit, quem ciuilis belli quodammodo heredem reliquerat. Iſte autem, quanuis piæ animæ ſolatia talia non requirant, [m] à Theodoſio vindicatus eſt: quem regni participem fecerat,[n]cùm paruulum haberet & fratrem: auidior fidę ſocietatis, quàm nimiæ poteſtatis.

L. VIVES.

a IN talibus multum valerent.} *Non eſt poteſtas, inquit Iob, quæ cùm dæmonica ſuper terram conferatur. Sciunt enim vbi lateant opes, norunt artes, fraudéſque, quibus ad imperium poſſit homo euehi, & hoſtes vincere.*

b Conſtantinum imperatorem.} *Hic filius Conſtantij & Helenæ in Britannia natus, primus poſt Philippum fuit princeps Romanus Chriſtianus, partibúſque expugnatis ſolus fœliciſſimè obijt, naturali morte Nicomediæ, anno imperij altero & triceſimo.* *Conſtantinus*

c Cui etiam condere ciuitatem.} *Imitatio Vergiliana:*

O regina nouam cui condere Iuppiter vrbem.

Porrò Conſtantinus iam bellis omnibus defunctus, ſolutúſque grauioribus curis, animum ad nouam vrbem condendam, & de ſuo vocandam nomine adiecit. Primum in Sardico agro Aſiæ deſtinarat, pòſt ad Sigæum Troadis fundamenta ſunt iacta: tertiò tranſlatæ operæ. Chalcedonem, erectíque ibi muri: cúmque fabriles funiculos aues corripuiſſent, tranſtuliſſéntque Byzantium, quæ eſt vrbs Thraciæ, vbi velut ita iubente Deo condita eſt vrbs, quæ dicta Conſtantinopolis: quod nomen adhuc retinet. Byzantium verò etiam dicitur, quòd ibi fuerit id oppidũ à Pauſania Spartanorum rege conditum: quod Seuerus imperator propemodum euertit, milites autem Galieni principis funditus deleuere.

Byzantiũ

d Romano imperio ſociam. } *Illuc enim magnam & ſenatus & totius nobilitatis partem Rom. Conſtantinus tranſtulit, principéſque ferè omnes Conſtantinopoli magis quàm Romæ habitarunt: ita opibus & claritate ciuium certauit cum vrbe Rom.*

e Sine aliquo dæmonum templo. } *Diuæ enim Mariæ virgini vrbem Conſtantinus dicauit.*

Orbis Ro. f Vniuerſum orbem Rom. } *Sic dicitur orbis Romanus, id quod ex orbe poßidebant Rom. vt orbis Chriſtianus, quod Chriſtiani habemus: orbis Hiſpanus, quod Hiſpani. Lucan. orbem Hiberum dixit pro Hiſpania, & orbem Arctoum pro Gallia & Germania. Et cùm ex Hiſpania in Italiam, & inde in Græciam tranſiturus eſſet Cæſar, inquit: Victrices aquilas alium laturus in orbem. Marcellinus Romani orbis crebrò meminit. Aurelianus, vt autor eſt Trebellius Pollio, ſcribens ad Zenobiam ſic exorſus eſt: Aurelianus Imperator Romani orbis. Stultum eſt affirmare Imperatorem Romanum ius habere in totum orbem terrarum, cuius nunquam fuit dominus: nec in ea quidem ius habet, quorum aliquando fuit dominus, & iam amiſit: quoniam quo iure quæſierat, eodem perdidit, ſtrage ſcilicet hominum & bellicis furiis. Accenduntur principes iſtis fictitiis titulis, qui aliud nihil ſunt, quàm faces orbis terrarum, peſtíſque totius generis humani. In culpa eſt impia & indocta iuriſconſultorum argutatio.*

g In tyrannis opprimendis. } *Maxentio & Licinio.*

h Filios imperantes. } *Conſtantium, Conſtantinum, & Conſtantem: tametſi non ſatis conuenit, diuiſerítne ipſe heredibus imperium, an ipſi poſt eius mortem ſorte id fecerint.*

Iouinianus i Iouinianum. } *Septimo menſe imperij Dadaſcanæ in Aſia obiit*
Gratianus *crudelitate ſtomachi, ipſo eodem & Varroniano coſ. Chriſtianus fuit, & à Valentiniano in numerum diuorum relatus.*

k Gratianum ferro tyrannico. } *Hæc de principibus Rom. apud*

Eutro-

Eutropium, Paulum Diaconum, Oroſium, & Pomponium Lætum. Gratianus Valentiniani fuit filius: in hunc Treueris agentem legiones Romanæ coniurarunt, electo Maximo quodam duce, qui Gratianum in Italiam iter molientem, dolo circumuentum interfecit: fuit princeps religioni noſtræ deditiſſimus.

l Quàm Magnum Pompeium.} *Quem ſatellites pueri Ptolemæi in cymba cuncto Alexandrino populo ſpectante obtruncarunt: mórſque illa fuit viro tanto indigniſſima. Liuius, Florus, Plutar. Lucanus, Appian.*

m A Theodoſio vindicatus eſt.} *Gratianus Theodoſium Hiſpanum magna omnium approbatione conſortem imperij apud Syrmium fecerat: virum & virtutibus omnibus, & ſtrenuitate inſignem, è Traiano genus ducentem, cui & perſimilis ferebatur: ab hoc Maximus Aquileiæ agens captus & interemptus eſt.* *Theodoſius*

n Cùm paruulum haberet & fratrem.} *Valentinianum.*

De fide & pietate Theodoſij Augusti. CAP. XXVI.

VNde & ille non ſolùm viuo ſeruauit quam debebat fidem, verumetiam poſt eius mortē pulſum ab eius interfectore Maximo, Valentinianu eius paruulum fratrem, in ſui partes imperij tanquā Chriſtianus excepit pupillū: paterno cuſtodiuit affectu, quem deſtitutū omnibus opibus nullo negotio poſſet auferre, ſi latius regnandi cupiditate magis quàm benefaciendi charitate flagraret. Vnde potius eum ſeruata eius imperatoria dignitate ſuſceptum, ipſa humanitate & gratia cōſolatus eſt. [a] Deinde cùm Maximum terribilem faceret ille ſucceſſus, hic in anguſtiis curarū ſuarū nō eſt lapſus ad curioſitates ſacrilegas atque illicitas, [b] ſed ad Ioannem in Ægypti eremo cōſtitutū: quem Dei ſeruum prophetandi ſpiritu prǽditū fama crebreſcente didicerat, miſit: atque ab eo nuntium victoriæ certiſſimū accepit. Mox tyranni Maximi extinctor, [c] Valentinianum puerum in imperij ſui partibus vnde fugatus fuerat, cum miſericordiſſima veneratione reſtituit: eóq;, ſiue per inſidias, ſiue quo alio pacto vel caſu proximè extincto, alium tyrannū Eugenium, qui in illius imperatoris locum non legitimè fuerat ſurrogatus, accepto rurſus prophetico reſponſo, fide certus oppreſſit, cōtra cuius robuſtiſſimū exercitum magis orando, quàm feriendo pugnauit. Milites nobis qui aderant, retulerunt, extorta ſibi eſſe de manibus quæcunq; iaculabātur, cùm à Theodoſii partibus in aduerſarios vehemens ventus iret, & non ſolùm quæcunq; in

eos iaciebantur concitatiſſimè raperet, verumetiam ipſorum tela in eorũ corpora retorqueret.[d] Vnde & poeta Claudianus quãuis à Chriſti nomine alienus, in eius tamen laudibus dixit:

O nimium dilecte Deo cui militat æther,
Et coniurati veniunt ad claſsica venti.

Victor autẽ ſicut crediderat, & prædixerat, Iouis ſimulachra, quæ aduerſus eum fuerant, neſcio quibus ritibus, velut conſecrata: & in Alpibus conſtituta, depoſuit: eorúmque fulmina, quòd aurea fuiſſent iocãtibus, quod illa lætitia permittebat, [e] curſoribus, & ſe ab eis fulminari velle dicentibus, hilariter benignéque donauit. Inimicorũ ſuorũ filios, quos non ipſius iuſſus, ſed belli abſtulerat impetus: etiam nondum Chriſtianos ad eccleſiam cõfugientes, Chriſtianos hac occaſione fieri voluit, & Chriſtiana charitate dilexit: nec priuauit rebus, ſed auxit honoribus. In neminem poſt victoriam priuatas inimicitias valere permiſit. Bella ciuilia non ſicut Cinna, & Marius, & Sylla, & alij tales, [f] qui nec finita finire voluerunt, ſed magis doluit exorta quàm cuiquam nocere voluit terminata. Inter hæc omnia ex ipſo initio imperij ſui non quieuit iuſtiſſimis & miſericordiſſimis legibus aduerſus impios laboranti eccleſiæ ſubuenire:[g] quam Valens hæreticus fauens Arrianis vehementer affixerat, cuius eccleſiæ ſe membrũ eſſe, magis quàm in terris regnare gaudebat. Simulachra gentilium vbique euertenda pręcepit, ſatis intelligens nec terrena munera in dæmoniorũ, ſed in Dei veri eſſe poſita poteſtate. [h] Quid autem fuit eius religioſa humilitate mirabilius, quando in Theſſalonicenſium grauiſſimum ſcelus, cui iam epiſcopis intercedentibus promiſerat indulgentiam, tumultu quorundam qui ei cohærebant, vindicare compulſus eſt, & eccleſiaſtica coërcitus diſciplina, ſic egit pœnitentiam, vt imperatoriam celſitudinem pro illo populus orans, magis fleret videndo proſtratam, quàm peccando timeret iratam? Hæc ille ſecum, & ſi qua ſimilia, quæ commemorare longum eſt, bona opera tulit: ex iſto temporali vapore cuiuſlibet culminis & ſublimitatis humanæ, quorum operũ merces eſt æterna felicitas: cuius dator eſt Deus, ſolis veraciter piis. Cætera verò vitæ huius vel faſtigia vel ſubſidia: ſicut ipſum mundum, lucem, auras, terras, aquas, fructus, ipſiúſque hominis animam, corpus, ſenſus, mentem, vitam bonis malíſq; largitur. In quibus eſt etiam quælibet imperij magnitudo, quàm pro temporum

porum gubernatione diſpenſat.

L. VIVES.

a DEinde cùm Maximũ.} *Adminiſtrabatur bellum ab Andragatio comite Maximi, homine in bellis exercitato & calidiſsimo duce: cuius artibus in magnas difficultates Theodoſius adducebatur.*

b Sed ad Ioannem in Ægypti eremo.} *Ioannes Anachoreta* **Ioannes Anachoreta**
ſpiritu vaticinij afflatus, cùm alijs permultis pleraque prædixit, tum verò Theodoſio victoriam Dei verbis eſt pollicitus. Proſper. Aquitanus. ad hunc in dubiis rebus conſilij gratia confugiſſe Theodoſium narrat Diaconus.

c Valentinianum puerum.} *Gratiani fratrem Occidentis imperio præfecit, quem Arbogaſtes comes Viennæ dolo peremit, Eugeniúmque creauit tyrannum, & ingentibus barbarorum coactis copiis Alpium tranſitum obſederunt, vt ab eo Theodoſium arcerent. Princeps pientiſsimus totam noctem, quæ pugnæ diem præceſsit, ſine cibo potúque precibus ac meditationi ſacræ intentus, poſtridie prælium commiſit, cùm exercitu eſſet hoſtibus longè impar, vbi diuina ope palàm adiutus hoſtium exercitum proſtrauit. Eugenius captus & cæſus eſt, Arbogaſtes ſibi manum intulit.*

d Vnde poeta Claudianus.} *Hunc Aegyptium fuiſſe vulgatior* **Claudianus**
eſt opinio, & ſic tradit Poſsidonius, qui fuit eius familiaris: non Rhodius ille philoſophus, ſed præſul quidam Afer. Ad carmen natus fuit, quod elegantiſsimè ſcripſit poetico vir ingenio, & ad ſuperſtitionem propenſior: tametſi de Chriſto extat carmen eius nomine inſcriptum, quod credo ab eo in Honorij gratiam compoſitum, vt fuit aſſentator maximus. Hi verſus quos Auguſtinus citat, ſunt in Panegyrico de tertio Honorij conſulatu, quos in Honorij potius, quàm Theodoſii laudem ſcripſit, & ſi de hac ipſa Alpina victoria loquens, quam fatis & fælicitati Honorij citius, quàm Theodoſii pietati per aſſentationem plus quàm ſcurrilem adſcribit. Sic enim ait:

Victoria velox
Auſpiciis effecta tuis: pugnaſtis vterque.
Tu fatis, genitórque manu: te propter & Alpes
Inuadi faciles: cauto nec profuit hoſti
Munitis haſiſſe locis: ſpes irrita valli
Concidit: & ſcopulis patuerunt clauſtra reuulſis.
Te propter gelidis Aquilo de monte procellis
Obruit áduerſas acies, reuolutáque tela
Vertit in autores, & turbine reppulit haſtas.

O nimium dilecte Deo, cui fundit ab antris
Aeolus armatas hyemes, cui militat æther:
Et coniurati veniunt ad claſsica venti.

Sic in codicibus Claudiani legitur: apud Auguſtinū aliter. Fortaſſe ad eum tunc ferebantur modum, quo Auguſtinus ſcripſit, qui fuit illorum temporum æqualis. Tametſi in vetere lib. Colonienſi ſic habetur:

O nimium dilecte Deo, cui militat æther:
Et coniurati veniunt ad claſsica venti.

Eodem modo apud Oroſium, & Diaconum.

Curſores e Curſoribus.} *Nomen eſt officij in aula principali à currendo dictum, quòd celeriter aliquò mitterentur. Non videntur iſti abſimiles noſtris pueris à pedibus, quos etiam ſic vocarunt priſci, vt Cicero: & recentiores, vt Martialis. Suetonius curſorum meminit in Nerone: Nunquam, inquit, carrucis minus mille feciſſe iter traditur, ſoleis mularum argenteis, canuſinatis mulionibus, armillata & phalerata cum hamaxochorum turba atque curſorum. Et in Tito: Confeſtim ad alterius matrem, quæ procul aberat, curſores ſuos miſit, qui anxiè filium ſaluum nunciarent. Romani principes cùm ſe totos in Græciam tranſtuliſſent, Græcis nominibus miniſteria omnia nuncuparunt. Itaque inter hæc legimus δρομεῖς, id eſt curſores. Veteres quoque curſores habuerunt, vt Alexander Macedo Philonydem, qui mille & ducenta ſtadia vno die confecit, vt ſcribit Plinius.*

f Qui nec finita finire voluerunt.} *Hoc eſt, qui etiam finitis bellis nondum finem imponere voluerunt: & cùm nulli iam ſupereſſent hoſtes, ipſi ſibi, quos iugularent, hoſtes faciebant.*

Valens g Quam Valens hæreticus.} *Valens princeps ſectæ fuit Arrianæ, epiſcopos & monachos verè Chriſtianos miſeris modis obtriuit & conculcauit: multos eorum cecidit. Gotthis petentibus Chriſtianam religionem, epiſcopos miſit Arrianos.*

Theſſalonicenſium clades h Quid autem fuit eius religioſa humilitate.} *Theſſalonicæ, quæ ciuitas eſt in Macedonia, cùm tumultu theatrali quidam & ductores ordinum, & in exercitu magiſtratus eſſent à ciuibus pulſati, grauiter hoc ferens Theodoſius, atrociter in eam ciuitatem iuſſit animaduerti: precibus tamen epiſcoporum Theſſalonicenſibus noxam condonauerat. Sed cùm potentium in interiore aula amici iniuria eſſent affecti, illi Theodoſii animum multa ſuadendo tundendóque, ad vindictam impulerunt, exercitus à principe in vrbem immiſſus, multa ciuium millia obtruncauit. Ob quod facinus Ambroſius Mediolanenſis pontifex, imperatorem feriis dominicæ reſurrectionis ſacris interdixit, quoad indictam publicam pœnam exolueret. Imperator pontifi-*

pontifici dicto audiens fuit, modeſtéque proſtratus atque abiectus more ac inſtituto veterum pœnitere ſe commiſsi profeſſus, veniámque à Deo & cœlitibus primùm, deinde ab epiſcopo, poſtremò à tota eccleſia petijt, ad hunc modum expiatus redditus eſt eccleſiæ ſacriſq;.

Contra inuidos inuectio Auguſtini, qui ſcripſerunt contra editos iam libros.

CAP. XXVII.

PRoinde iam etiam illis reſpondendum eſſe video, qui manifeſtiſſimis documentis, quibus oſtenditur quòd ad iſta temporalia, quæ ſola ſtulti habere concupiſcunt, nihil deorum falſorum numeroſitas proſit, confutari atque conuicti conantur aſſerere: non propter vitæ præſentis vtilitatem, ſed propter eam quæ poſt mortem futura eſt, eſſe colendos deos. Nam iſtis qui propter amicitias mundi huius volunt vana colere, & non ſe permitti puerilibus ſenſibus conqueruntur, his quinque libris ſatis arbitror eſſe reſponſum. Quorum tres priores cùm ædidiſſem, & in multorum manibus eſſe cœpiſſent, audiui quoſdam, neſcio quam aduerſus eos reſponſionem ſcribendo præparare. Deinde ad me perlatum eſt, quod iam ſcripſerint, [a] ſed tempus quærãt, quo ſine periculo poſſint ædere. Quos admoneo, non optent, quod eis non expedit. [b]Facilè eſt enim cuiquam videri reſpondiſſe, qui tacere noluerit. Aut quid eſt loquacius vanitate? Quæ non ideo poteſt quod veritas: quia ſi voluerit etiam, plus poteſt clamare quàm veritas. Sed conſiderent omnia diligenter: & ſi fortè ſine ſtudio partium iudicantes talia eſſe perſpexerint, quæ potius exagitari, quàm conuelli poſſint garrulitate impudentiſſima, & quaſi Satyrica vel mimica leuitate, cohibeant ſuas nugas: & potius à prudentibus emendari, quàm laudari ab imprudentibus eligant. Nam ſi non ad libertatem vera dicendi, ſed ad licentiam maledicendi tempus expectant: abſit vt eis eueniat quod ait Tullius de quodam, qui peccandi licentia fœlix appellabatur: [c] O miſerum cui peccare licebat. Vnde quiſquis eſt, qui maledicendi licẽtia fœlicem ſe putat, multò erit fœlicior, ſi hoc illi omnino non liceat, cùm poſſit depoſita inanitate iactantię etiã iſto tempore tanquam ſtudio conſulendi quicquid voluerit, contradicere: & quantũ poſſit ab eis, quos cõſulit amica diſputatione, hoc eſt honeſtè, grauiter, liberè, quod oportet audire.

L. VIVES.

a Sed tempus quærant, quo ſine periculo.} *Multi aduerſus alios ſcribunt, qui occaſionem aliquam expectant ædendi, cum ſua vtilitate, & inimici damno: qui cùm vt lædant, ſolùm ſcribant: magnopere ad bona doctáque iudicia tanquam publici omnium hoſtes execrabiles ſunt. Cui enim non ſit perfacile lædere: aut quis eſt animus ille, qui ſibi eruditionem facultatéſque vel mentis vel corporis tributas putat in perniciem aliorum? Quòd ſi prodeſſe aliis ſtudent, tunc demum proferant ſcripta ſua, cùm & alios plurimum iuuare & aduerſarios minimum lædere ſeſe arbitrentur poſſe. Aedant dum viuit, dum viget, ac valet, dum reſpondere, ac ſe tutari poteſt. Plinius in præfatione Hiſtoriæ mundi ſcribit Aſinium Pollionem paraſſe in Plancum orationes quas poſt mortem eius eſſet æditurus, ne reſpondere poſſet. Plancum vbi hoc reſciſſet, cum mortuis non niſi laruas luctari dixiſſe: quo dicto ita eſſe orationes illas repercuſſas, vt apud eruditos nihil impudentius haberetur.*

b Facilè eſt enim cuiquam videri reſpondiſſe.} *Imperitum vulgus, quod non ſpectatorem modò, ſed iudicem quoque cauſarum magnorum virorum vltro ſe facit; etiam ſpretum ac reiectum incognita cauſa illum victum pronunciat, qui tacet: illum reſpondiſſe, qui non tacuerit. Litem eſſe ambiguam & amplius pronunciat, ſi vterque ex æquo multa dixerit: vter meliora, nec attendit, ac ne ſi velit quidem poteſt, cùm non intelligat: cúmque, vt hic dicit Auguſtinus, loquacior ſit vanitas veritate, imperiti ſæpe, ac vtinam non ſemper, pro vana loquacitate ferunt ſententiam.*

c O miſerum cui peccare.} *Cic. 5. Tuſcul. de Cinna loquens: Beatúſne igitur, qui hos interfecit? Mihi contrà non ſolùm eò videtur miſer, quòd ea fecit, ſed etiam quòd ita ſe geſſit, vt ea facere ei liceret. Et ſi peccare nemini licet, ſed ſermonis errore labimur. Id enim licere dicimus, quod cuique conceditur.*

DIVI

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER SEXTVS.

De his qui dicunt deos à ſe,non propter præſentem vitam coli,ſed propter æternam.

CAP. I.

QVinque ſuperioribus libris ſatis mihi aduerſus eos videor diſputaſſe, qui multos deos & falſos, quos eſſe inutilia ſimulachra, vel immundos ſpiritus, & perniciosa dęmonia,vel certè creaturas, non creatorem veritas Chriſtiana conuincit,propter vitæ huius mortalis rerúmque terrenarum vtilitatem,eo ritu ac ſeruitute quæ Græcè latria dicitur,& vni vero Deo debetur,venerandos & colendos putant. Et nimiæ quidem ſtultitiæ vel pertinaciæ,nec iſtos quinque,nec vllos alios , quanticunque numeri libros ſatis eſſe poſſe,quis neſciat? Quando ea putatur gloria vanitatis,nullis cedere viribus veritatis , in perniciem vtique eius , cui vitium tam immane dominatur. Nam & contra omnem curantis induſtriam , non malo medici,ſed ægroti inſanabilis morbus inuictus eſt. Hi verò,qui ea,quæ legunt, vel ſine vlla,vel non cum magna ac nimia veteris erroris obſtinatione intellecta & conſiderata perpendunt,facilius nos iſto numero terminatorum quinque voluminum,plus quàm quæſtionis ipſius neceſſitas poſtulabat, ſatis feciſſe,quàm minus diſſeruiſſe iudicabunt. Totámque inuidiam quam Chriſtianæ religioni de huius vitæ cladibus, terrenarúmque cõtritione ac mutatione rerum, imperiti fa-

cere conantur, non ſolùm diſſimulantibus, ſed contra ſuam conſcientiam fauentibus etiam doctis, quos impietas veſana poſſedit, omnino eſſe inanē rectæ cogitationis atq; rationis, plenámq; leuiſſimæ temeritatis, & pernicioſiſſimæ animoſitatis, dubitare non poterunt. Nunc ergo quoniam deinceps, vt promiſſus ordo expetit, etiam hi refellendi & docēdi ſunt: qui non propter iſtam vitam, ſed propter illam quę poſt mortem futura eſt, deos gentium, quos Chriſtiana religio deſtruit, colendos eſſe contendūt: placet à veridico oraculo ſancti Pſalmi ſumere exordium diſputationis meæ: [a] Beatus cuius eſt dominus Deus ſpes ipſius, & non reſpexit in vanitates, & inſanias mendaces. Veruntamen in omnibus vanitatibus inſaniiſque mendacibus, longè tolerabilius philoſophi audiendi ſunt, quibus diſplicuerunt iſtæ opiniones erroréſque populorum: qui populi conſtituerunt ſimulachra numinibus, multáque de eis quos deos immortales vocāt, falſa atque indigna ſiue finxerunt, ſiue ficta crediderunt: & credita eorum cultui, ſacrorúmque ritibus miſcuerunt. Cum his ergo hominibus, [b] qui etſi non liberè prædicando, ſaltem vtcunque in diſputationibus muſſitando, talia ſe improbare teſtati ſunt, non vſque adeò inconuenienter quæſtio iſta tractatur: Vtrum nō vnum Deū, qui fecit omnem ſpiritualem corporalémque creaturam, propter vitam, quæ poſt mortē futura eſt, coli oporteat: ſed multos deos, [c] quos ab illo vno factos, & ſublimiter collocatos, quidam eorūdem philoſophorum cæteris excellentiores nobilioréſque ſenſerunt. Cęterum quis ferat dici atque contendi, deos illos, quorū in quarto libro quoſdam commemoraui, quibus rerum exiguarum ſingulis ſingula diſtribuuntur officia, vitam æternam cuiquam præſtare? An verò illi peritiſſimi & acutiſſimi viri, qui ſe pro magno beneficio conſcripta docuiſſe gloriantur: vt ſciretur, quare cuique deorum ſupplicandū eſſet, quid à quoquam eſſet petendum, ne abſurditate turpiſſima, qualis iocnlariter in Mimo fieri ſolet peteretur à Libero aqua, à Nymphis vinum: autores erunt cuipiam hominum diis immortalibus ſupplicanti: vt cum à Nymphis petierit vinum, eíque reſponderint: nos aquam habemus, hoc à Libero pete: poſſit rectè dicere: ſi vinum non habetis, ſaltem date mihi vitam æternam? Quid hac abſurditate monſtruoſius? Nónne illæ cachinnantes, [d] ſolent enim eſſe ad riſum faciles, ſi non affectent fallere vt dæmones,

ſupplici

ſupplici reſpondebunt:O homo, putáſne in poteſtate nos habere vitam, quas audis non habere vel vitem? Impudentiſſimæ igitur ſtultitiæ eſt, vitam æternam à talibus diis petere vel ſperare, qui vitæ huius erumnoſiſſimæ atque breuiſſimę, & ſi qua ad eam pertinent adminiculandã atque fulciendam, ita ſingulas particulas tueri aſſeruntur:vt ſi id quod ſub alterius tutela ac poteſtate eſt,petatur ab altero,tam ſit inconueniens & abſurdum,vt mimicæ ſcurrilitati videatur eſſe ſimillimum. Quod cùm fit à ſcientibus mimis, dignè ridentur in theatro: cùm verò à neſcientibus ſtultis, dignius irridentur in mundo.Cui ergo deo vel deæ, & propter quid ſupplicaretur,quantum ad illos deos attinet,quos inſtituerunt ciuitates: à doctis ſolerter inuentum,memorięque mandatum eſt:quid à Libero,verbi gratia,quid à Nymphis,quid à Vulcano,ac ſic à cæteris, quos partim commemoraui in quarto libro, partim prætereundos putaui.Porrò ſi à Cerere vinum,à Libero panem, à Vulcano aquam, à Nymphis ignem petere erroris eſt:quantò maioris deliramenti eſſe intelligi debet, ſi cuiquã iſtorum pro vita ſupplicetur æterna? Quamobrem ſi cùm de regno terreno quęreremus,quoſnam illud deos vel deas hominibus credendum eſſet poſſe conferre: diſcuſſis omnibus, longè alienum à veritate monſtratum eſt, à quoquam iſtorum multorum numinum atque falſorum ſaltem regna terrena exiſtimare conſtitui:nónne inſaniſſimæ impietatis eſt,ſi æterna vita,quæ terrenis omnibus regnis ſine vlla dubitatione vel comparatione præferenda eſt, ab iſtorum quoquam dari cuiquam poſſe credatur?Neque enim propterea dij tales vel terrenum regnum dare non poſſe viſi ſunt: quia illi magni & excelſi ſunt, hoc quiddam paruum & abiectum, quod non dignarentur in tanta ſublimitate curare.Sed quantalibet conſideratione fragilitatis humanæ caducos apices terreni regni meritò quiſque contemnat:illi dij tales apparuerunt vt indigniſſimi viderentur, quibus danda atque ſeruanda deberent vel iſta committi. Ac per hoc, ſicut ſuperiora proximis duobus libris pertractata docuerunt, nullus Deus ex illa turba,vel quaſi plebeiorum,vel quaſi procerũ deorum, idoneus eſt regna mortalia mortalibus dare,quanto minus poteſt immortales ex mortalibus facere?His accedit, quia ſi iam cum illis agimus qui non propter iſtam, ſed propter vitam quæ poſt mortem futura eſt, exiſtimant colendos deos: iam nec

propter illa ſaltem quæ deorum talium poteſtati tanquam diſpartita & propria, non ratione veritatis, ſed vanitatis opinione tribuuntur, omnino colendi ſunt: ſicut credunt hi, qui cultum eorum vitæ huius mortalis vtilitatibus neceſſarium eſſe contendunt: contra quos iam quinque præcedentibus voluminibus ſatis, quantum potui, diſputaui. Quæ cùm ita ſint, ſi eorum qui colunt deam Iuuentatem, ætas ipſa floreret inſignius: contemptores autem eius, vel intra annos occumberent iuuentutis, vel in ea tanquam ſenili corpore frigeſcerēt: ſi malas cultorum ſuorū ſpecioſius & feſtiuius Fortuna barbata veſtiret: à quibus autem ſperneretur, glabros aut malè barbatos videremus: etiam ſic rectiſſimè diceremus, hucuſque iſtas deas ſingulas poſſe ſuis officiis quodammodo limitari: ac per hoc, nec à Iuuētate oportere peti vitam æternam, quæ non daret barbam: nec à fortuna barbata boni aliquid poſt hanc vitam eſſe ſperandum, cuius in hac vita poteſtas nulla eſſet, vt eandem ſaltem ætatem, quæ barba induitur, ipſa præſtaret. Nunc verò cùm earum cultus, nec propter iſta ipſa quæ putant eis ſubdita, ſit neceſſarius: quia & multi colentes Iuuentatem deam, minimè in illa ætate viguerunt: & multi non eam colentes, gaudent robore iuuentutis: itémque multi Fortunæ barbatæ ſupplices, ad nullam, vel deformem barbam peruenire potuerunt: & ſi qui eam pro barba impetranda venerantur, à barbatis eius contemptoribus irridentur. Itáne deſipit cor humanum, vt quorum deorum cultū propter iſta temporalia, & cito prætereuntia munera, quibus ſingulis ſinguli præeſſe perhibentur, inanem ludibrioſúmque eſſe cognoſcit, propter vitam æternam credat eſſe fructuoſum? Hāc dare illos poſſe, nec hi dicere auſi ſunt, qui eis, vt ab inſipientibus populis colerentur, iſta opera temporalia, quoniam nimis multos putauerunt, ne quiſquam eorum ſederet otioſus, minutatim diuiſa tribuerunt.

IOAN-

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SEXTVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

a Beatus cuius eſt dominus Deus. } *Septuaginta verterunt: Beatus cuius eſt nomen domini ſpes eius.* τὸ ὄνομα κυρίου ἐλπὶς αὐτοῦ. *In Hebraica veritate ſic habetur, vt citat Auguſtinus, nec multum refert, vtrolibet legatur modo.*

b Qui & ſi non liberè prædicando. } *Timebant enim publica iudicia, vt Athenis Areopagum: quemadmodum Cicero dicit de Epicuro.*

c Quos ab illo vno factos } *Sic ſenſit Plato in Timæo.*

d Solent enim eſſe ad riſum faciles. } *Alluſit ad Vergilij dictum, in Palæmone:*

Et quo, ſed faciles Nymphæ riſere, ſacello.

Tametſi non dixit faciles Vergilius, quòd riderent facilè, ſed quòd eſſent facilè exorabiles, & placabiles: ſicut in quarto Georgicorum:

Faciles venerare Napæas.

Et faciles etiam homines dicuntur eadem mente.

Quid Varronem de diis gentium ſenſiſſe credendum ſit, quorum talia & genera detexit & ſacra, vt reuerentius cum eis ageret, ſi de illis omnino reticeret

CAP II.

Quis Marco Varrone curioſius iſta quæſiuit? Quis inuenit doctius? Quis conſiderauit attentius? Quis diſtinxit acutius? Quis diligentius, pleniúſque conſcripſit? Qui tametſi minus eſt ſuauius eloquio, doctrina tamẽ atque ſententiis ita refertus eſt, vt in omni eruditione, quam nos ſecularem illi autem liberalem vocant, ſtudioſum rerum tantum iſte doceat, quantum ſtudioſum verborum Cicero delectat.[a] Denique & ipſe Tullius huic tale teſtimonium perhibet: vt in libris Academicis dicat eam quę ibi verſatur diſputationem, ſe habuiſſe cum Marco Varrone: homine, inquit omnium facilè acutiſſimo, [b]& ſine vlla dubitatio-

ne doctiſſimo.[c] Non ait eloquentiſſimo, vel facũdiſſimo: quoniam re vera in hac facultate multum impar eſt, ſed omniũ, inquit, facile acutiſſimo. Et in eis libris, id eſt, Academicis, vbi cuncta dubitanda eſſe contendit, addidit: ſine vlla dubitatione doctiſſimo. Profectò, de hac re ſic erat certus, vt auferret dubitationem, quam ſolet in omnibus adhibere, tanquam de hoc vno etiam pro Academicorum dubitatione diſputaturus, ſe Academicum fuiſſet oblitus. In primo autem libro cùm eiuſdem Varronis literaria opera prædicaret:[d] Nos, inquit, in noſtra vrbe peregrinantes errantéſque tanquam hoſpites, tui libri quaſi domum reduxerunt, vt poſſemus aliquando qui & vbi eſſemus agnoſcere. Tu ætatem patriæ, tu deſcriptiones temporum, tu ſacrorum iura, tu ſacerdotum, tu domeſticam, tu publicam diſciplinam, tu ſedium, regionũm, locorum, tu omnium diuinarum humanarúmque rerum nomina, genera, officia, cauſas aperuiſti. Iſte igitur vir tam inſignis excellentíſque peritiæ,[e] & quod de illo etiam Terentianus elegantiſſimo verſiculo breuiter ait: Vir doctiſſimus vndecunque Varro: qui tam multa legit, vt aliquid ei ſcribere vacaſſe miremur:[f] tam multa ſcripſit, quàm multa vix quenquam legere potuiſſe credamus. Iſte, inquam, vir tantus ingenio, tantúſque doctrina, ſi rerum velut diuinarum, de quibus ſcripſit, oppugnator eſſet atque deſtructor: eáſque non ad religionem, ſed ad ſuperſtitionem diceret pertinere, neſcio vtrum tam multa in eis ridenda, contemnenda, deteſtandáque conſcriberet. Cùm verò deos eoſdem ita coluerit, colendóſque cenſuerit, vt in eo ipſo opere literarum ſuarum dicat ſe timere ne pereant: non in curſu hoſtili, ſed ciuium negligentia: de qua illos velut ruina liberari à ſe dicit, & in memoria bonorum per huiuſmodi libros recondi atque ſeruari vtiliore cura, quàm Metellus de incendio ſacra Veſtalia, & Æneas de Troiano excidio Penates liberaſſe prædicatur. Et tamẽ ea legenda ſeculis prodit, quæ à ſuperioribus & inſipientibus merito abiicienda, & veritati religionis inimiciſsima iudicentur: quid exiſtimare debemus, niſi hominem acerrimum ac peritiſſimum, non tamen ſancto ſpiritu liberum, oppreſſum fuiſſe ſuæ ciuitatis conſuetudine ac legibus: & tamen ea quibus mouebatur ſub ſpecie commendandæ religionis tacere noluiſſe?

L. VIVES.

a Denique & ipſe Tullius. } *Conſilium de his, quos eſſet in Dialogos Academicos incluſurus Cicero, qui vult copioſè cognoſcere, habeat libros Epiſtolarum ad Atticum 13. epiſtola prima, quæ eſt primum potius volumen, quam epiſtola Cicer. lib. De diuinat. ſecundò ſcribit, ſe quatuor volumina De quæſt. Acad. addidiſſe. Et quanquam ad Atticum ſuum ſcribens quatuor illa volumina ad duo contraxiſſe ſcribat, conſtat tamen multa deeſſe: & ex duobus libris quos modò habemus, poſterior tanquam quartus ſubinde à Nonio Marcello citatur. locus qui ab Auguſtino adducitur non extat in his libris quos legimus.*

b Et ſine vlla dubitatione doctiſſ. } *Varronem etiam viuentem, cùm multum valet inuidia, doctiſſ. omnium togatorum appellarunt: viuentíque, quod nemini antea, ſtatua poſita eſt in bibliotheca, quæ prima eſt in publicata ab Aſinio Pollione Romæ.* Varro.

c Non agit eloquentiſſ. } *Cultum verborum vel non curaſſe, vel aſſequi nequiſſe, certè non præſtitiſſe Varronem ex reſiduis eius libris liquet.*

d Nos, inquit, in noſtra vrbe. } *Verba ſunt Ciceronis ex primo lib. qui adhuc extat. Simile teſtimonium eſt de eo 2. Antoniana.*

e Et de illo etiam Terentianus. } *Hic fuit Carthaginienſis, vixitque temporibus Diocletiani: ſcripſit opus carmine, quod adhuc extat, De literis, ſyllabis, & metris: cuius autoritate Seruius & Priſcianus ſæpe vtuntur. Hic verſiculus quem Auguſtinus citat, eſt in capite De Phaleuciis verſibus.* Terẽtianus

f Qui tam multa ſcripſit. } *Gellius lib. 3. ex ipſius Varronis primo Hebdomadum libro refert, Varronem anno octogeſimoquarto ſcripſiſſe quadringentos nonaginta libros, è quibus aliquot cùm proſcriptus eſſet, direptis bibliothecis ſuis non comparuiſſe.*

Quæ ſit partitio Varronis librorum ſuorum, quos De antiquitatibus rerum humanarum diuinarúmque compoſuit.

CAP. III.

Qvadraginta & vnum libros ſcripſit Antiquitatum: hos in res humanas diuináſque diuiſit, rebus humanis vigintiquinque, diuinis ſedecim tribuit: iſtam ſecutus in ea partitione rationem, vt rerum humanarum libros ſenos,[a] quatuor daret partibus. Intendit enim, qui agant, vbi agant, quando agant, quid agant. In ſex itaque primis de hominibus ſcripſit, in ſecũdis ſex de locis, ſex tertios de temporibus, ſex quartos eoſdémque poſtremos de rebus abſoluit,

Quater autem ſeni, viginti & quatuor fiunt. Sed vnum ſingularem, qui communiter prius de omnibus loqueretur, in capite poſuit. In diuinis [b] identidem rebus, eadem ab illo diuiſionis forma ſeruata eſt, quantum attinet ad ea quæ diis exhibenda ſunt. Exhibentur enim ab hominibus in locis & temporibus ſacra. Hæc quatuor, quæ dixi, libris complexus eſt ternis: nam tres priores de hominibus ſcripſit, ſequentes de locis, tertios de temporibus, quartos de ſacris, etiam hic qui exhibeant, vbi exhibeant, quando exhibeant, quid exhibeant, ſubtiliſſima diſtinctione commendans. Sed quia oportebat dicere, & maximè id expectabatur, quibus exhibeant, de ipſis quoque diis tres cōſcripſit extremos, vt quinquies terni quindecim fierent. Sunt autem omnes, vt diximus, ſedecim, quia & iſtorum exordio vnum ſingularem, qui prius de omnibus loqueretur, appoſuit: quo abſoluto, conſequenter ex illa quinq; partita diſtributione, tres præcedētes, qui ad homines pertinent, ita ſubdiuiſit, vt primus ſit de pontificibus, ſecundus [c] de auguribus, tertius [d] de quindecimuiris ſacrorum. Secundos tres ad loca pertinentes: ita, vt in vno eorum de ſacellis, altero de ſacris ædibus diceret, tertio de locis religioſis. Tres porrò qui iſtos ſequuntur, ad tempora pertinent, id eſt ad dies feſtos: ita vt vnum faceret de feriis, alterum de ludis Circenſibus, de ſcenicis tertium. Quartorum trium, ad ſacra pertinentium, vni dedit conſecrationes, alteri ſacra priuata, vltimo publica. Hanc velut pompam obſequiorum in tribus, qui reſtant, dij ipſi ſequūtur extremi, quibus iſte vniuerſus cultus impenſus eſt. In primo dij certi, in ſecundo incerti, in tertio cuncti, nouiſſimo dij præcipui, atque ſelecti. In hac tota ſerie pulcherrimæ ac ſubtiliſſimæ diſtributionis & diſtinctionis, vitam æternam fruſtra quæri, & ſperari, impudentiſſimè vel optari, ex his quæ iam diximus, & quæ deinceps dicenda ſunt, cuiuis hominum, qui corde obſtinato ſibi non fuerit inimicus, facillimè apparet. Vel hominum enim ſunt iſta inſtituta, vel dæmonum, non quales vocant illi dæmones bonos: ſed, vt loquar apertius, immundorum ſpiritum, & ſine controuerſia malignorum, qui noxias opiniones quibus anima humana magis magíſque vaneſcat, & incommutabili æternæq; veritati coaptari atque inhærere non poſſit, inuidentia mirabili & occultè inſerunt cogitationibus impiorum: & apertè aliquando ingerunt ſenſibus: & qua poſſunt, fallaci atteſtatio-

teſtatione confirmant. Iſte ipſe Varro, propterea ſe prius de rebus humanis, de diuinis autem poſtea ſcripſiſſe teſtatur, quòd prius extiterint ciuitates, deinde ab eis hæc inſtituta ſint. Vera autem religio nõ à terrena aliqua ciuitate inſtituta eſt: ſed planè cæleſtem ipſa inſtituit ciuitatem. Eam verò inſpirat & docet verus Deus, dator vitæ æternæ, veris cultoribus ſuis.

L. VIVES.

a Quatuor daret partibus.} *Hoc eſt in quatuor ſecaret partes, ne quis de partibus aliquarum rerum putet.*

b Identidem rebus.} *Sic etiam in antiquis, ſed erratum puto ignoratione librarij. Eſt enim identidem, crebro idem. Legendum autem itidem, quaſi ſimiliter, pari modo.*

c De auguribus.} *Augurum diſciplina antiquiſſima eſt, ex Aſia in Græciam: hinc in Ethruriam allata, & ad Aborigenes Latij, inde Romam. Romulus augur fuit, & tres augures inſtituit, vt Dionyſius perhibet. Idem Liuius, qui vnicuique tribuum ſuum augurem datum ſcribit. Additus eſt quartus procedente tempore. Pòſt quinque adiecti, vt eſſent nouem. Idem de pontificibus factum M. Valerio, Q. Apuleio Coſſ.* *Augures*

d De quindecimuiris.} *Quum libros Sibyllinos emiſſet Tarquinius Superbus rex, duos viros illis inſpiciendis præfecit, qui ſoli eos adirent, cùm eſſet opus, dictique ſunt duumuiri ſacrorum. Poſt auctus numerus facti decemuiri ſacrorum lege Sextia Licinia in contentione ordinum accepta, duobus annis antequam conſulatus communicaretur plebi, multò deinde pòſt additi quinque, qui numerus poſtea manſit.* *Quindecimuiri*

Quod ex diſputatione Varronis apud cultores deorum antiquiores res humanæ quàm diuinæ repetiantur.

CAP. IIII.

Varronis igitur confitentis ideo ſe prius de rebus humanis ſcripſiſſe, poſtea de diuinis: quia diuinæ iſtæ ab hominibus inſtitutæ ſunt, hæc ratio eſt: Sicut prior eſt, inquit, pictor, quàm tabula picta: prior faber, quàm ædificium: ita priores ſunt ciuitates, quàm ea, quæ à ciuitatibus ſunt inſtituta. Dicit autem ſe prius ſcripturum fuiſſe de diis, poſtea de hominibus, ſi de omni natura deorum ſcriberet. quaſi hic de aliqua ſcribat, & nõ de omni: aut verò etiam aliqua, licet non omnis deorum natura, nõ prior debeat eſſe, quàm hominum? Quid quod in illis tribus nouiſſimis libris,

deos certos,& incertos, & ſelectos diligenter explicās,nullā deorū naturam prætermittere videtur? Quid eſt ergo, quod ait,ſi de omni natura deorū & hominum ſcriberemus, prius diuina abſoluiſſemus, quàm humana attigiſſemus? Aut enim de omni natura deorum ſcribit,aut de aliqua, aut omnino de nulla. Si de omni: præponenda eſt vtique rebus humanis. Si de aliqua:cur non etiam ipſa res præcedat humanas? An indigna eſt præferri etiā vniuerſæ naturæ hominum pars aliqua deorum? Quòd ſi multum eſt,vt aliqua pars diuina præponatur vniuerſis rebus humanis, ſaltem digna eſt vel Romanis. Rerum quippe humanarum libros, non quantum ad orbem terrarum, ſed quantum ad ſolam Romam pertinet, ſcripſit. Quos tamen rerum diuinarum libris ſe dixit ſcribēdi ordine merito prætuliſſe:ſicut pictorem tabulæ pictæ: ſicut fabrum ædificio,apertiſsimè confitens,quod etiam iſtę res diuinæ, ſicut pictura,ſicut ſtructura,ab hominibus inſtitutæ ſint. Reſtat vt de nulla deorum natura ſcripſiſſe intelligatur: neque hoc apertè dicere voluiſſe,ſed intelligentibus reliquiſſe. [b] Vbi enim dicitur,non omnis, vſitatè quidem intelligitur aliqua. Sed poteſt intelligi & nulla:quoniā quæ nulla eſt,nec omnis, nec aliqua eſt. [c] Nam vt ipſe dicit:ſi omnis eſſet natura deorum de qua ſcriberet, ſcribendi ordine rebus humanis præponenda eſſet. Vt autem & ipſo tacēte veritas clamat,præponenda eſſet certè rebus Romanis,etiamſi non omnis,ſed ſaltem aliqua eſſet. Rectè autem poſtponitur,ergo nulla eſt. Nō itaque rebus diuinis anteferre voluit res humanas, ſed rebus veris noluit anteferre res falſas. In his enim quæ ſcripſit de rebus humanis, ſecutus eſt hiſtoriam rerum geſtarum: quæ autem de his, quas diuinas vocat, quid niſi opiniones rerum vanarum? Hoc eſt nimirum,quod voluit ſubtili ſignificatione monſtrare:non ſolùm ſcribens de his poſterius,quàm de illis, ſed etiam rationem reddēs,cur id fecerit. Quam ſi tacuiſſet, aliter hoc factū eius ab aliis fortaſſe defenderetur. In ea verò ipſa ratione quam reddidit, nec aliis quicquam reliquit pro arbitrio ſuſpicari, & ſatis probauit homines ſe præpoſuiſſe inſtitutis hominum,non naturam hominum naturæ deorum. Ita ſe libros Rerum diuinarum non de veritate,quæ pertinet ad naturā,ſed de falſitate quæ pertinet ad errorem,ſcripſiſſe confeſſus eſt. Quod apertius alibi poſuit,ſicut in quarto lib. commemoraui,ex naturæ formula ſe ſcripturū fuiſſe, ſi no-

uam

uam ipſe conderet ciuitatem:quia verò iam veterem inuenerat,non ſe potuiſſe niſi eius conſuetudinem ſequi.

L. VIVES.

a Aut verò etiam aliqua.} *Nulla eſt natura deorum, tametſi non omnis ea ſit,ſed exigua aliqua pars, quæ non toti humano generi præſtet.*

b Vbi enim dicitur non omnis.} *Mirum eſt hoc loco nihil attuliſſe commentatores noſtros de æquipollentiis dialecticorum: nullas maximas, nullas dignitates ex Petro Hiſpano ſodale ſuo:nihil mobilitatum,nihil immobilitatum. Aug. hic ex præceptis dialecticorum eſt locutus, quibus Non omnis homo diſputat, & Aliquis homo non diſputat in contrarium recurrunt, non omne verò nihil æſtimat: ſed ſiue aliquid ſit, modo aliquid non ſit, ſiue nihil, non omne verum efficitur. Nam ſi nullus homo eſt, & non omnem eſſe neceſſe eſt, quippe aliquis non eſt, cùm falſum ſit omnem eſſe: ex rationibus contrariarum contradicentiúmque iſta naſcuntur. Si enim verum eſt nullum hominem eſſe, & falſum eſt aliquem non eſſe, verum profecto erit omnem eſſe, quod eſt alicuius non repugnans: ita nullus & omnis ſimul in veritate congruerent, quod fieri nequit. Hæc inquirendi de vero & falſo præcepta Ariſtoteles, & eum ſecuti Græci dialectici docuerunt, ex iis quoque qui Latini nominari poſſunt, Apuleius περὶ ἑρμηνείας, Martianus Capella & Boetius Seuerinus.*

c Nam vt ipſe dicit, ſi omnis eſſet.} *Auguſtinus ſublato connexo, aufert & id cui eſt connexum: noſtri dicunt reiecta concluſione conditionalis,reiici quod præcedit:ſic ſi aliqua eſſet natura deorum, de qua ſcribit, ea præponenda eſſet rebus humanis: at non eſt præponenda ea natura de qua ſcribit rebus humanis: non eſt ergo illa natura vlla diuina. Si enim aliter fieret, conſecutio eſſet mala, cùm fieri poſſet vt quod antecedit eſſet verum, falſum verò quod ſequitur. Repugnans enim conſequentis enunciati verum eſſet cum antecedente. Hæc quæ modo dixi dialectica eſſent, ſi verbis dialecticis ſcriberentur, hoc eſt ſcholaſticis fœtoris & ſqualoris plenis: ſed quia grammaticis, hoc eſt paulo Latinioribus, etiam ſi non exactè Latinis, grammatica ſunt,non dialectica.*

De tribus generibus theologiæ ſecundum Varronem,ſcilicet vno fabuloſo,altero naturali, tertio ciuili.

CAP. V.

DEinde illud quale eſt,quod tria genera theologiæ dicit eſſe,id eſt,rationis quæ de diis explicatur,eorúmque vnum mythicon appellari, alterum phyſicon,

tertium ciuile? Latinè ſi vſus admitteret, genus quod primum poſuit [a] fabulare appellaremus, ſed fabuloſum dicamus: à fabulis enim mythicon dictum eſt: quoniam μῦθος Græcè fabula dicitur. Secundum autem, vt naturale dicatur iam & conſuetudo locutionis admittit. Tertium etiam ipſe Latinè enunciauit, quod ciuile appellatur. Deinde ait: Mythicō appellant, quo maximè vtuntur poetæ: phyſicon, quo philoſophi: ciuile, quo populi. Primum, inquit, quod dixi, in eo ſunt multa contra dignitatem & naturā immortalium ficta. In hoc enim eſt, vt Deus alius ex capite, alius ex femore ſit, alius ex guttis ſanguinis natus: in hoc vt dij furati ſint, vt adulterauerint, vt ſeruierint homini. Deniq; in hoc omnia diis attribuuntur, quæ non modo in hominem, ſed etiam quæ in contemptiſſimum hominem cadere poſſunt. Hic certè vbi potuit, vbi auſus eſt, vbi impunitum putauit, quanta mendaciſſimis fabulis naturæ deorū fieret iniuria ſine caligine vllius ambiguitatis expreſſit. Loquebatur enim, non de naturali theologia, non de ciuili, ſed de fabuloſa, quam liberè à ſe putauit eſſe culpandam. Videamus quid de altera dicat: [b] Secundum genus eſt, inquit, quod demonſtraui, de quo multos libros philoſophi reliquerunt. In quibus eſt: dij qui ſint, vbi, quod genus, quale, ex quónam tempore, an à ſempiterno fuerint, an ex igne ſint, [c] vt credit Heraclitus: [d] an ex numeris, vt Pythagoras: [e] an ex atomis, vt Epicurus. Sic alia, quæ facilius intra parietes in ſchola, quàm extra in foro ferre poſſunt aures. Nihil in hoc genere culpauit, quod phyſicon vocauit, & ad philoſophos pertinet: tantùm quod eorum inter ſe controuerſias commemorauit, per quos facta eſt diſſidētium multitudo ſectarum. Remouit tamen hoc genus à foro, id eſt, à populis: ſcholis verò & parietibus clauſit. Illud autem primum mendaciſſimum atque turpiſſimum à ciuitatibus non remouit. O religioſas aures populares, atque in his etiam Romanas. Quod de diis immortalibus philoſophi diſputant ferre non poſſunt: quod verò poetæ canunt, & hiſtriones agunt, quia contra dignitatem ac naturam immortalium ficta ſunt: quia non modò in hominem, ſed etiam in contemptiſſimum hominem cadere poſſunt, non ſolùm ferunt, ſed etiam libenter audiunt. Neque id tantum, ſed diis quoque ipſis hęc placere: & per hęc eos placandos eſſe decernunt. Dixerit aliquis hęc duo genera mythicon & phyſicon, id eſt, fabuloſum atq; naturale, diſcernamus

namus ab hoc ciuili,de quo nunc agitur : vnde & illa ipſe diſcreuit.Iámq; ipſum ciuile videamus, qualiter explicet. Video quidẽ,cur debeat diſcerni fabuloſum:quia falſum, quia turpe,quia indignũ eſt.Naturale autem à ciuili velle diſcernere,quid eſt aliud,quàm etiam ipſum ciuile fateri eſſe mendoſum?Si enim illud naturale eſt,quid habet reprehenſionis, vt excludatur? Si autem hoc quod ciuile dicitur, naturale non eſt,quid habet meriti,vt admittatur?Hæc nẽpe illa cauſa eſt,quare prius ſcripſerit de rebus humanis, poſterius de diuinis: quoniam in diuinis rebus non naturam deorum, ſed hominum inſtituta ſecutus eſt. Intueamur ſanè & ciuilem theologiam:Tertium genus eſt,inquit,quod in vrbibus ciues, maximè ſacerdotes,noſſe,atque adminiſtrare debent.In quo eſt,quos deos publicè colere, quæ ſacra & ſacrificia facere quémque pàr ſit. Adhuc quod ſequitur attendamus: Prima, inquit,theologia maximè accommodata eſt ad theatrum:ſecunda ad mundum: tertia ad vrbem. Quis non videat, cui palmam dederit? Vtique ſecundæ,quam ſuprà dixit eſſe philoſophorum.Hanc enim pertinere teſtatur ad mundum,[f] quo iſti nihil eſſe excellentius opinantur in rebus.Duas verò illas theologias, primam & tertiam theatri ſcilicet atque vrbis diſtinxit ac ſeiunxit. Videmus enim non continuò quod eſt vrbis,pertinere poſſe ad mundum, quanuis vrbes eſſe videamus in mundo. Fieri enim poteſt, vt in vrbe ſecundum falſas opiniones, ea colantur & credantur, quorum in mundo vel extra mundum natura ſit nuſquam. Theatrum verò vbi eſt, niſi in vrbe? Quis theatrum inſtituit, niſi ciuitas? Propter quid inſtituit, niſi propter ludos ſcenicos?Vbi ſunt ludi ſcenici, niſi in rebus diuinis, de quibus hi libri tanta ſolertia conſcribuntur?

L. VIVES.

a FAbulare appellaremus.} *Suetonius in Tyberio hac voce eſt vſus: Maximè,inquit,curauit notitiam hiſtoriæ fabularis, vſque ad ineptias,& deriſum.*

b Secundum genus eſt.} *Platonici,ſed Stoici maximè omnia illa commenta de diis ad mundi cauſas naturáſque principes retulerunt. vt Plato attigit in Cratylo,& perſona hominis Stoici Cic. 2. De natura deorum, Phurnutus,& alij permulti.ſed plurima ita coacta & abſurda,vt planè ludere eos appareat.*

c Vt credit Heraclitus.} *Heraclitus Epheſius,qui librum ſcri-*

Heraclitus

pſit Delio natatore indigentem, ideóque cognominatus eſt σκοτινός. Ex igne cuncta naſci, ínque ignem reſolui dixit, animarum dæmonúmque referta eſſe omnia. Huius de igne opinionem ſecutus eſt Hippaſus Metapontinus.

Pythagoras d An ex numeris, vt Pythagoras.} *Hic & deum, & animas noſtras, & cuncta quæ ſunt in mundo numeris conſtare aſſeruit, ex eorúmque concentu & harmonia vniuerſa progigni, quos numeros poſtea Plato ab Italicis philoſophis qui Pythagoreæ præceptorum ſectatores erant, edoctus, & clariores & apertiores reddidit, tametſi non ita aperuit, quin à maxima eorum parte lectorem excludat. Vnde illud de re obſcura apud Ciceronem ad Atticum ſcribentem, numeri Platonis.*

Epicurus e An ex atomis, vt Epicurus.} *Hic Democritum æmulatus, omnia fieri conſtaréque dixit ex corpuſculis ramentíſque munitiſſimis, & inſecabilibus, quas ideo ἀτόμους nominauit, quibus tamen formam, magnitudinem, & pondus non adimebat.*

f Quo iſti nihil eſſe excellentius.} *Nihil enim nouit natura vel maius, vel pulchrius, vt inquit Seneca: idem Plato in Timæo, idem Cic. 2. De natura deorum, idem alij omnes philoſophi.*

De theologia mythica, id eſt, fabuloſa, & de ciuili, contra Varronem.

CAP. VI.

O Marce Varro, cùm ſis homo omnium acutiſſimus, & ſine vlla dubitatione doctiſſimus, ſed tamen homo, non Deus, nec ſpiritu Dei ad videnda & annuncianda diuina in veritatem libertatémque ſubuectus, carnis quidem quàm ſint res diuinę ab humanis nugis atque mendaciis dirimendæ: ſed vitioſiſſimas populorum opiniones, & conſuetudines in ſuperſtitionibus publicis vereris offendere, quas à deorum natura abhorrere, vel talium quales in huius mũdi elementis humani animi ſuſpicatur infirmitas, & ſentis ipſe, cùm eas vſquequaque conſideras, & omnis veſtra literatura circumſonat. Quid hic agit humanum quamuis excellentiſſimum ingenium? Quid tibi humana licet multiplex ingénſq; doctrina in his anguſtiis ſuffragatur? Naturales deos colere cupis: ciuiles cogeris. Inueniſti alios fabuloſos, in quos liberius quod ſentis euomas, [a] vnde & iſtos ciuiles velis nolíſve perfundas. Dicis quippe fabuloſos accommodatos eſſe ad theatrũ, naturales ad mundũ, ciuiles ad vrbem, cùm mundus opus ſit diuinum, vrbes verò & theatra opera ſint hominum: nec alij dij rideantur in theatris, quàm qui adorantur in templis, nec aliis ludos exhibeatis, quàm quibus victimas immolatis.

latis. Quantò liberius ſubtiliúſque iſta diuideres dicens, alios eſſe deos naturales, alios ab hominibus inſtitutos? Sed de inſtitutis aliud habere literas poetarum, aliud ſacerdotum, vtraſque tamen ita eſſe inter ſe amicas conſortio falſitatis, vt gratæ ſint vtræq; dæmonibus, quibus inimica eſt doctrina veritatis. Sequeſtrata igitur paululum theologia, quam naturalem vocant, de qua poſtea diſſerendum eſt, placétne tandem vitam æternam peti, aut ſperari à diis poëticis, theatricis, ludicris, ſcenicis? Abſit. Imò auertat Deus verus tam immanem ſacrilegámque dementiam. Nunquid ab eis diis, quibus hæc placent, & quos hæc placant, cùm eorum illic crimina frequentantur, vita æterna poſcenda eſt? Nemo vt arbitror, vſque ad tantum præcipitium furioſiſſimæ impietatis inſanit. Nec fabuloſa igitur, nec ciuili theologia ſempiternam quiſquam adipiſcitur vitam. Illa enim de diis turpia fingendo ſeminat, hæc fauendo metit. Illa mendacia ſpargit, hæc colligit. Illa res diuina falſis criminibus inſectatur, hæc eorum criminum ludos in diuinis rebus amplectitur Illa de diis nefanda figmenta hominum carminibus perſonat, hæc ea deorum ipſorum feſtiuitatibus conſecrat. Facinora & flagitia numinum illa cantat, hæc amat. Illa prodit, aut fingit, hæc autem aut atteſtatur veris, aut oblectatur & falſis. Ambæ turpes, ambæq; damnabiles. Sed illa quæ theatrica eſt, publicam turpitudinem profitetur: iſta quæ vrbana eſt, illius turpitudine ornatur. Hínccine vita æterna ſperabitur, vnde iſta breuis temporaliſque polluitur? An verò vitam polluit conſortium nefariorum hominum, ſi ſe inſerũt affectionibus & aſſenſionibus noſtris, & vitam non polluit ſocietas dæmonum, qui coluntur criminibus ſuis? Si veris, quam mali: ſi falſis, quàm malè? Hæc cùm dicimus, videri fortaſſe cuipiam nimis harũ rerum ignaro poteſt, ea ſola de diis talibus indigna maieſtate diuina, & ridicula deteſtabiliaq; celebrari, quæ poëticis cantantur carminibus, & ludis ſcenicis actitantur: ſacra verò illa, quæ non hiſtriones, ſed ſacerdotes agunt ab omni eſſe dedecore purgata & aliena. Hoc ſi ita eſſet, nunquam theatricas turpitudines in eorum honorem quiſquam celebrandas eſſe cenſeret, nunquam eas ipſi dij præciperent ſibimet exhiberi. Sed ideo nihil pudet ad obſequium deorum talia gerere in theatris, quia ſimilia geruntur in templis. Denique commemoratus autor cùm ciuilem theologiam à fabuloſa &

naturali,tertiam quandam ſui generis diſtinguere conaretur, eã magis ex vtraq; temperatã, quàm ab vtraq; ſeparatam intelligi voluit. Ait enim ea quę ſcribũt poëtæ minus eſſe,quàm vt populi ſequi debeant.quæ autem philoſophi,plus quàm,vt ea vulgum ſcrutari expediat.Quæ ſic abhorrent,inquit,vt tamen ex vtroque genere ad ciuiles rationes aſſumpta ſit non pauca.Quare quę ſunt communia cum poëtis,vnà cum ciuilibus ſcribemus. E quibus maior ſocietas debet eſſe nobis cum philoſophis,quàm cum poëtis:non ergo nulla cum poëtis. Et tamen alio loco dicit de generationibus deorum magis ad poëtas quam ad phyſicos fuiſſe populos inclinatos. Hîc enim dixit, quid fieri debeat, ibi quid fiat. Phyſicos dixit vtilitatis cauſa ſcripſiſſe, poëtas delectationis. Ac per hoc ea, quæ à poëtis conſcripta,populi ſequi non debent,crimina ſunt deorum,quæ tamen delectant & populos & deos. Delectationis enim cauſa,ſicut dicit,ſcribũt poëtæ,non vtilitatis: ea tamen ſcribunt quæ dij expetant,populi exhibeant.

L. VIVES.

a VNde & iſtos ciuiles velis noliſve profundas.} *In Colonienſi exemplari perfundas legitur, & rectius. Ex iis enim quæ Varro euomit in deos fabuloſos, neceſſe eſt etiam perfundantur dij ciuiles,qui ex fabuloſis manarunt: & ſine dubio iidem ſunt.*

De fabuloſæ & ciuilis theologiæ ſimilitudine atque concordia.

CAP. VII.

REuocantur igitur ad theologiam ciuilem, theologia fabuloſa, theatrica, ſcenica, indignitatis & turpitudinis plena. Et hæc tota quæ merito culpanda & reſpuenda iudicatur, pars huius eſt, quæ colenda & obſeruanda cenſetur, non ſanè pars incõgrua ſicut oſtendere inſtitui: & quę ab vniuerſo corpore aliena importunè illi cõnexa atque ſuſpenſa ſit, ſed omnino conſona, & tanquam eiuſdem corporis membrum conuenientiſſimè copulata. Quid enim aliud oſtendunt illa ſimulachra,formæ,ætates, ſexus, habitus deorum? Nunquid barbatum Iouem, imberbem Mercurium poetæ habent, pontifices non habent? Nunquid Priapo Mimi, non etiam ſacerdotes enormia pudenda fecerunt? An aliter ſtat adorandus in locis ſacris, quàm procedit ridendus in theatris? [a]Num Saturnus ſenex, Appollo ephebus,ita perſonæ ſunt hiſtrionum, vt non ſint ſtatuæ delubrorum? Cur Forculus qui foribus præeſt, & Limentinus qui limini, dij

ſunt

ſunt maſculi, atque inter hos Cardea fœmina eſt, quæ cardinem ſeruat? Nónne iſta in rerum diuinarum libris reperiuntur, quæ graues poetæ ſuis carminibus indigna duxerunt? Nunquid Diana thetrica[b] portat arma, & vrbana ſimpliciter virgo eſt? Nũquid ſcenicus Apollo cithariſta eſt, & ab hac arte Delphicus vacat? Sed hæc honeſtiora ſunt in cõparatione turpiorum. Quid de ipſo Ioue ſenſerũt, qui eius nutricem in Capitolio poſuerunt? Nónne atteſtati ſunt [c] Euemero, qui omnes tales deos non fabuloſa garrulitate, ſed hiſtorica diligentia homines fuiſſe mortaleſque conſcripſit? [d] Epulones etiam deos paraſitos Iouis ad eius menſam, qui conſtituerunt, quid aliud quàm [e] mimica ſacra eſſe voluerũt? Nam paraſitos Iouis ad eius conuiuium adhibitos, ſi minus dixiſſet, riſum vtiq; quæſiſſe videretur. Varro dixit. Nõ cùm irrideret deos, ſed cùm commendaret, hoc dixit: diuinarum non humanarum rerum libri hoc eum ſcripſiſſe teſtantur. Nec vbi ludos ſcenicos exponebat, ſed vbi Capitolina iura pandebat. Denique à talibus vincitur, & fatetur, ſicut forma humana deos fecerũt, ita eos delectari humanis voluptatibus credidiſſe. Non enim & maligni ſpiritus ſuo negotio defuerunt, vt has noxias opiniones humanarum mentium ludificatione firmarent. [f] Vnde etiam illud eſt, quòd Herculis ædituus, otioſus atque feriatus luſit teſſeris ſecum vtraque manu alternante, in vna conſtituens Herculem, in altera ſeipſum: ſub ea conditione, vt ſi ipſe viciſſet, de ſtipe templi ſibi cœnam pararet, amicámque cõduceret: ſi autem victoria Herculis fieret, hoc idem de pecunia ſua voluptati Herculis exhiberet: deinde cùm à ſeipſo tanquam ab Hercule victus eſſet, debitam cœnam & nobiliſſimam meretricem [g] Laurentinam deo Herculi dedit. At illa cùm dormiuiſſet in templo, vidit in ſomnis Herculem ſibi eſſe commixtum, ſibíque dixiſſe, quod inde diſcedẽs cui primum iuueni obuia fieret, apud illum eſſet inuentura mercedẽ, quam ſibi credere deberet ab Hercule perſolutam. Ac ſic abeunti cùm primus iuuenis ditiſſimus Tarutius occurriſſet, eámq; dilectam ſecum diutius habuiſſet, illa herede relicta, defunctus eſt. Quę ampliſſimam adepta pecuniam, ne diuinæ mercedi videretur ingrata, quod acceptiſſimum putauit eſſe numinibus, populum Romanũ etiam ipſa ſcripſit heredem: atque illa non comparente inuentum eſt teſtamentũ, quibus meritis eam ferunt etiam honores meruiſſe diuinos. Hæc ſi

poetæ fingerent, ſi mimi agerent, ad fabuloſam theologiam dicerentur proculdubio pertinere, & à ciuilis theologiæ dignitate ſeparanda iudicarentur. Cùm verò hæc dedecora, nõ poetarum, ſed populorum:non mimorum, ſed ſacrorum: non theatrorum, ſed templorum, id eſt, non fabuloſæ, ſed ciuilis theologiæ, à tanto autore produntur, non fruſtra hiſtriones ludicris artibus fingunt deorum, quæ tanta eſt, turpitudinem, ſed planè fruſtra ſacerdotes velut ſacris ritibus conantur fingere deorum, quæ nulla eſt, honeſtatem. Sacra ſunt Iunonis, & hæc[h] in eius dilecta inſula Samo celebrantur, vbi nuptum data eſt Ioui. Sacra ſunt Cereris, vbi à Plutone rapta Proſerpina quæritur. Sacra ſunt Veneris, [i]vbi amatus eius Adonis aprino dente extinctus iuuenis formoſiſſimus plangitur. Sacra ſunt matris deûm, vbi Atys pulcher adoleſcens ab ea dilectus & muliebri zelo abſciſſus, etiam hominum abſciſſorum, quos Gallos vocant, infœlicitate deploratur. Hæc cùm deformiora ſint omni ſcenica fœditate, quid eſt, quod fabuloſa de diis figmenta poetarum ad theatrum videlicet pertinentia velut ſecernere nituntur à ciuili theologia, quam pertinere ad vrbem volunt: quaſi ab honeſtis & dignis indigna & turpia? Itaque potius eſt, vnde gratiæ debeantur hiſtrionibus, qui oculis hominum pepercerunt, nec omnia ſpectaculis nudauerunt, quæ ſacrarum ædium parietibus occuluntur. Quid de ſacris eorum boni ſentiendum eſt, quæ tenebris operiuntur, cùm tam ſint deteſtabilia, quæ proferũtur in lucem? Et certè quid in occulto agãt per abſciſſos & molles, ipſi viderint. Eoſdem tamen homines infœliciter ac turpiter eneruatos atque corruptos minimè occultare potuerũt. Perſuadeant cui poſſunt, ſe aliquid ſanctum per tales agere homines: quos inter ſancta ſua numerari atque verſari negare non poſſunt. Neſcimus quid agant. ſed ſcimus per quales agant. Nouimus autem, quæ agantur in ſcena, quæ nunquam vel in choro meretricum, quo nemo abſciſſus aut mollis intrauit, & tamen etiam ipſa turpes & infames agunt, neque enim ab honeſtis agi debuerunt. Quæ ſunt ergo illa ſacra quibus agendis tales elegit ſanctitas, quales[k] nec thymelica in ſe admittit obſcœnitas?

L. VIVES.

a NAm Saturnus ſenex.} *Per interrogationem figuratè, non ſciſcitandi gratia, ſed inſtandi: vt quod negari non poteſt, ardentius*

dentius inſigatur: ſicut Quintilianus docet libro nono: aut legendum, num Saturnus. Nam res ſic habet, quòd Saturnus ſenex, & Apollo Ephebus in templis viſitur: vnde eſt ille Dionyſii Syracuſii iocus, cùm barbam auream Aeſculapio ademiſſet, non decere patre imberbi filium eſſe barbatum. Apollinis ſimulacrum Deli dextra manu arcum tenebat, ſiniſtra verò tres Gratias, quarum vna citharam, altera tibias, media fiſtulam habebat.

b Portat arma.} *Arcum & pharetram.*

c Euemero.} *Hic fuit Siculus, è ciuitate Meſſana, qui Iouis & cæterorum deorum hiſtoriam veram ſcripſit ex titulis & inſcriptionib. ſacris, quæ in antiquiſsimis templis habebãtur: quam Græci ſacram vocãt. Ennius interpretatus eſt, vt ſcribit Cicero. Meminerunt huius ſcriptoris, cùm Græci frequentes, tum ex Latinis Cicero, Varro, Lactantius, Macrobius, Seruius, & alij permulti. Hunc Euemerum, quòd veram hiſtoriam ſcripſiſſet de diis, Sextus Empiricus ἄθεον, id eſt impium & ſine deo, vocatum eſſe ait: cui Theodoricus Cyrenenſis ſuffragatur, illum inter Diagoras & Theodoros numerans. Timon in Syllis γέροντα ἀλαζόνα nominat, id eſt, ſenem inſolentem, & qui libros ædat iniquiores.*

d Epulones etiam.} *Collegio pont. triumuiri additi ſunt, qui ſacra* **Epulones**
conuiuia, hoc eſt, qui in deorum ludis exhibebantur, curarent: dictíque ſunt triumuiri epulones. Sequenti tempore additi ſunt duo: ita fuerunt quinque viri: poſtremò per ambitionem duo alij adiecti, & hic numerus manſit ſeptem virorum epulonum, qui curant publicum epulum, ipſis menſa parabatur ante Iouis ſimulachrum, ibique epulabantur. Cic. in Aruſp. reſp. epulones Iouis opt. max. appellat. Paraſitos nominauit, quòd horum mos eſt, alienas ſectari menſas, vt nomen ipſum ex Græco oſtendit. Ita Varro ex naturali ſignificatu epulones illos paraſitos voca **Paraſitus**
uit, quaſi conuiuas Iouis. Hoc enim eſt παράσιτος à παρασιτεῖν.

e Inimica ſacra.} *Legendum mimica.*

f Vnde etiam illud eſt.} *Hanc meretricem quidam putant fuiſſe Floram, alij Accam Larentiam, cuius feriæ Larentinalia: ſed de hoc multa Macrobius primo Saturn. Attingit etiam Lactant. ſed paucis. Verrius Flaccus Flauam cognominatam eſſe hanc ſcribit. Plutarch. quoque de hac ipſa re in Problem.*

g Laurentiam.} *Alibi Larentinam, Larentiam vulgatius nominãt: nam Accam Laurentiam, Romuli nutricem ferunt, ciúſque putant eſſe feſta Laurentalia, huius verò ſcorti feſta eſſe Floralia.*

h In eius dilecta inſula Samo.} *Samos inſula eſt in mari Icario,* **Samos**
à ſummitate & aſperitate ſic dicta. Lactant. lib. 1. Inſulam Samum ſcribit Varro prius Partheniam nominatam, quòd ibi Iuno adoleuerit,

ibiq. etiã Ioui nupſerit. Itaq. nobiliſsimum & antiquiſsimum templum eius eſt Sami: ſimulachrum in habitu nubentis figuratum, & ſacra eius anniuerſaria nuptiarum ritu celebrabantur. Hæc Lactant. Erat chara Samos Iunoni, nempe natale Solum. Sic Verg. 1. Aeneid.

Adonis i Vbi amatus eius Adonis.} *Cinara ex Myrrha filia ſua aſtutia nutricis genuit Adonim formoſiſsimum iuuenem, qui Cypri regnauit. Valer. Probus in Gallum Vergilij ſcribit ex ſententia Heſiodi, hunc Phœnicis fuiſſe filiũ, ex Philoſtephano verò genitum à Ioue ſine vllius fœminæ accubitu. Hunc Venus adamauit: cúmque venandi eſſet ſtudioſiſsimus, ab apro ferociſsimo dilaniatus eſt. Fabulantur aprum hunc à zelotypo Marte eſſe immiſſum, Veneremq mœſtiſsimam multum luxiſſe Adonim, vertiſſéq. eum in florem ſui nominis. Simulachrũ Veneris dicit Macrobius fingi in mõte Libano, capite obnupto, ſpecie triſte, faciẽ manu læua intra amictum ſuſtinens: lachrymæ viſione conſpicientium manare creduntur. Phœnices Adonim γίγγραν nominabant, vt autor eſt Pollux lib. 4. ideo mœſtas illas tibias, quibus in luctu Adonis vti ſolebãt, γίγγρους appellarunt, tametſi Feſtus genus putat exiguarum tibiarum gin-*

Gingrire *grinas de voce anſerum appellatas, qui gingrire dicuntur. Porrò quòd Adonis flore iuuentæ eſt ſubreptus, ideo Veneri orti dicabãtur, qui ſine fructu ſpeciem quandam præberent florum foliorúmque: vnde prouerbiũ apud Græcos natũ, ἀδώνιδος κῆποι: quod vt reliqua alia ita & hoc accuratiſsimè explicat Eraſmus noſter in Adagiis ſuis, ſiue, vt Budæus vocat, in ſalino Mercurij, & logotheca Mineruæ.*

Thymelici k Nec Thymelica in ſe admittit obſcœnitas.} *Thymelicorum & Thymeles meminerunt Græci crebrò. Et ex Latinis Vitruuius lib. De architectura quinto. ſed obſcurè mea ſententia: quæ ego vel explicabo, vel certè explicandi cauſam incitamentúmque dabo eruditioribus. In theatro erat ſcena inter duo theatri cornua extenſa, in qua agebant*

Orcheſtra *hiſtriones tragici & comici. Erat & Orcheſtra ſenatorem locus inter cuneos & ſcenam, in qua pulpitum quinque pedibus altum, quod Græci Thymelem dicebãt, & Logeũ, in quo & chorus tragœdiarum ſaltabat: Comœdiarum quoq. cũ habebant comœdiæ chorum, modò ad hiſtriones verſus, modò ad populum hiſtrionibus in ſcena abditis: ibi & citharœdi, & aulœdi, & quotquot perſonam ex fabula non agentes, actioni fabulæ ſubſeruiebant, noménque loco in quo ſaltarent, dederũt: nam orcheſtra eſt appellata ab ὀρχεῖσθαι, ſalto: & thymelem αὐλητικὴν interpretantur Græci, & illos omnes artifices muſices thymelicos putant Thymelem dictam ab aris quæ ibi erant extructæ Apollini & Baccho: nã & θυμέλη pro ara ponitur: de quibus Donatus cenſet Terentium in Andria locutum, Sume verbenas ex ara. Apuleius in Apologia priore. Thymelicum*

licum choragium poſuit pro apparatu hiſtrionum & ornatu illo ſcenæ. Fuit & Thymele Latini hiſtrionis, vt quidam putant, vxor, vt alij ſocia, eiuſdémque artis mimicæ. Ambobus Domitianum Cæſarem impenſe delectatum. Martialis lib. I. ad Domitianum declarat:

Qua Thymelem ſpectas, deriſorémque Latinum,
Illa fronte precor carmina noſtra lege.

De interpretationibus naturalium rationum, quas doctores pagani pro diis ſuis conantur oſtendere.

CAP. VIII.

AT enim habent iſta phyſiologicas quaſdã, ſicut aiunt, id eſt, naturalium rationũ interpretationes. Quaſi verò nos in hac diſputatione phyſiologiam quæramus, & non theologiã, id eſt, rationem non naturæ, ſed Dei. Quanuis enim qui verus Deus eſt, nõ opinione, ſed natura ſit Deus, nõ tamen omnis natura Deus eſt, quia & hominis, & pecoris, & arboris, & lapidis vtiq; natura eſt, quorũ nihil eſt Deus. Si autem interpretationis huius, quando agitur de ſacris matris deûm, caput eſt certè, quòd mater deorũ eſt terra, quid vltra quærimus, quid cætera perſcrutamur? Quid euidẽtius ſuffragatur eis qui dicũt omnes iſtos deos homines fuiſſe? Sic enim ſunt terrigenæ, ſicut terra eis mater eſt. In vera autẽ theologia opus Dei eſt terra, non mater. Verũtamen quoquo modo ſacra eius interpretentur, & referãt ad rerum naturam, [a] viros muliebria pati non eſt ſecundũ naturam, ſed cõtra naturam. Hic morbus, hoc crimen, hoc dedecus habet inter illa ſacra profeſſionem, quod in vitioſis hominum moribus vix habet inter tormẽta confeſſionem. Deinde ſi iſta ſacra quæ ſcenicis turpitudinib. conuincuntur eſſe fœdiora, hinc excuſantur, atq; purgantur quod habent interpretationes ſuas, quibus oſtendantur rerũ ſignificare naturã: cur nõ etiam poetica ſimiliter excuſentur atque purgentur? Multa enim & ipſi ad eundem modũ interpretati ſunt, vſqueadeò, vt quod ab eis immaniſsimum & infandiſsimũ dicitur: Saturnum filios ſuos deuoraſſe. ita nonnulli interpretentur, [b] quòd longinquitas temporis, quæ Saturni nomine ſignificatur, quicquid gignit ipſa conſumat. Vel ſicut idem opinatur Varro, quòd pertineat Saturnus ad ſemina, quæ in terram de qua oriuntur, iterum recidunt. Itémq; alij alio modo, & ſimiliter cætera. Et tamẽ theologia fabuloſa dicitur, & cum omnibus huiuſcemodi interpretationibus ſuis reprehenditur, abiicitur, improbatur: nec ſolùm

à naturali,quæ philoſophorũ eſt , verum etiam ab iſta ciuili, de qua agimus,quæ ad vrbes populóſque pertinere aſſeritur: eo quòd de diis indigna cõfinxerit, merito repudiãda diſcernitur.Eo nimirũ conſilio,quoniam acutiſſimi homines atque doctiſsimi,à quibus iſta cònſcripta ſunt , ambas improbandas intelligebant,& illam ſcilicet fabuloſam,& iſtam ciuilem. Illam verò audebant improbare,hanc nõ audebant. Illam culpandam propoſuerunt,hanc eius ſimilem comparandam expoſuerunt,non vt hæc præ illa tenenda eligeretur, ſed vt cũ illa reſpuenda intelligeretur : atque ita ſine periculo eorum qui ciuilem theologiam reprehendere metuebant , vtraque contempta,ea quam naturalem vocant apud meliores animos inueniret locum. Nam & ciuilis & fabuloſa ambæ fabuloſæ ſunt,ambæque ciuiles:ambas inueniet fabuloſas, qui vanitates & obſcœnitates ambarum prudẽter inſpexerit , ambas ciuiles,qui ludos ſcenicos pertinẽtes ad fabuloſam in deorum ciuilium feſtiuitatibus , & in vrbium diuinis rebus aduerterit. Quomodo igitur vitæ æternæ danda poteſtas cuiquam deorum iſtorum tribuitur : quos ſua ſimulachra & ſacra conuincunt,diis fabuloſis apertiſsimè reprobatis, eſſe ſimillimos formis , ætatibus, ſexu,habitu,coniugiis,generationibus,ritibus,in quibus omnibus aut homines fuiſſe intelliguntur , & pro vniuſcuiuſque vita vel morte ſacra eis , & ſolennia cõſtituta,hunc errorem inſinuãtibus firmantibúſque dæmonibus, aut certè ex qualibet occaſione immundiſsimi ſpiritus fallendis humanis mentibus irrepſiſſe?

L. VIVES.

a Viros muliebria pati.} *Galli matris deûm, cùm non poſſent facere quæ viri,patiebantur quæ fœminæ.*

b Quod longinquitas temporis.} *Interpretatio Cic.2. De natura deorum,nam κρόνος eſt Græcè quaſi χρόνος,de hoc alibi.*

De officiis ſingulorum deorum. CAP. IX.

QVid ipſa numinum officia tam viliter minutatímque conciſa,propter quod eis dicunt pro vniuſcuiuſque proprio munere ſupplicari oportere?Vnde non quidem omnia,ſed multa iam diximus. Nónne ſcurilitati mimicæ magis quàm diuinæ conſonant dignitati ? Si duas quiſquã nutrices adhiberet infanti: quarũ vna nihil niſi eſcam , altera nihil niſi potũ daret:ſicut iſti ad hoc duas adhibuerunt deas,

Educam & Potinam: nempe deſipere, & aliquid mimo ſimile in ſua domo agere videretur, Liberum à liberamento appellatum volunt, quòd mares in coëundo per eius beneficium emiſsis ſeminibus liberētur. Hoc idem in fœminis agere Liberam, quam etiam Venerem putant, [a] quòd & ipſas perhibeāt ſemina emittere, & ob hoc Libero eandem virilem corporis partē in templo poni, fœmineam Liberæ. [b] Ad hæc addunt mulieres attributas Libero & vinum, propter libidinem concitādam. Sic Bacchanalia ſumma celebrãtur inſania. Vbi Varro ipſe cõfitetur à Bacchãtibus talia fieri non poſſe, [c] niſi mente commota. [d] Hæc tamen poſtea diſplicuerunt ſenatui ſaniori, & ea iuſsit auferri. Saltem hic tandem forſitan ſenſerunt quid immundi ſpiritus, dum pro diis habentur, in hominum poſsint mentibus. Hæc certè non fierent in theatris. Ludunt quippe ibi, non furunt, quanuis deos habere, qui etiam ludis talibus delectentur, ſimile ſit furoris: Quale autem illud eſt, quod cùm religioſum à ſuperſtitioſo ea diſtinctione diſcernat, vt à ſuperſtitioſo dicat timeri deos: à religioſo autem tantum vereri vt parentes, non vt hoſtes timeri, atque omnes ita bonos dicat, vt facilius ſit eos nocentibus parcere, quàm lędere quẽquam innocentem? Tamen mulieri fœtę poſt partum tres deos cuſtodes commemorat adhiberi, ne Syluanus deus per noctem ingrediatur & vexet, eorúmque cuſtodum ſignificandorum cauſa tres homines noctu circumire limina domus, & primo limen ſecuri ferire, poſtea pilo, tertio deuerrere ſcopis: vt his datis culturæ ſignis, deus Syluanus prohibeatur intrare: quia neq; arbores cæduntur ac putantur ſine fero: neq; far cõficitur ſine pilo: neq; fruges coaceruantur ſine ſcopis. Ab his autē tribus rebus tres nuncupatos deos: [e] Intercidonam à ſecuris interciſione: [f] Pilumnum à pilo: Deuerram à ſcopis: quibus diis cuſtodibus contra vim dei Syluani, fœta conſeruaretur. Ita contra Dei nocentis ſæuitiam nõ valeret cuſtodia bonorũ, niſi plures eſſent aduerſus vnũ: eíque aſpero, horrendo, inculto, vtpote ſylueſtri ſignis culturæ tanquam contrariis repugnarent. Iſtáne eſt innocentia deorum; iſta concordia? Hæccine ſunt numina ſalubria vrbium, magis ridenda quàm ludibria poetarum & theatrorum? Cùm mas & fœmina coniunguntur, adhibetur deus Iugatinus. ſit hoc ferendum. Sed domum eſt ducenda quæ nubit, adhibetur deus Domiducus. Vt in domo ſit, adhibetur deus Domitius.

Vt maneat cum viro, additur dea Manturna. Quid vltra quæritur? Parcatur humanæ verecundiæ: peragat cætera cõcupiſcentia carnis & ſanguinis procurato ſecreto pudoris. Quid impletur cubiculum turba numinum: [h] quando & paranymphi inde diſcedunt? Et ad hoc impletur: non vt eorum præſentia cogitata maior ſit cura pudicitiæ, ſed vt fœminæ ſexu infirmæ nouitate pauidæ, illis cooperantibus ſine vlla difficultate virginitas auferatur. Adeſt enim dea Virginenſis, & deus pater Subigus, & dea mater Prema, & dea Partunda, & Venus, & Priapus. Quid eſt hoc? Si omnino laborãtem in illo opere virum ab diis adiuuari oportebat: non ſufficiebat aliquis vnus, aut aliqua vna. Nunquid Venus ſola parum eſſet, quæ ob hoc etiam dicitur nuncupata, quòd ſine eius vi fœmina virgo eſſe non deſinat? Si vlla eſt frõs in hominibus, quæ non eſt in numinibus? nónne cùm credunt coniugati tot deos vtriuſque ſexus eſſe præſentes, & huic operi inſtantes, ita pudore afficiuntur, vt & ille minus moueatur, & illa plus reluctetur? Et certè ſi adeſt [i] Virginenſis dea, vt virgini zona ſoluatur: ſi adeſt deus Subigus, vt viro ſubigatur: ſi adeſt dea Prema, vt ſubacta non ſe commoueat cùm prematur, dea Partunda ibi quid facit? Erubeſcát, eat foras, agat aliquid & maritus. Valde inhoneſtum eſt, vt quod vocatur illa, impleat quiſquam niſi ille. Sed fortè ideo toleratur, quia dea dicitur eſſe, non deus. Nam ſi maſculus crederetur, & Partundus vocaretur, maius contra eum pro vxoris pudicitia poſceret maritus auxilium, quàm Fœta contra Siluanum. Sed quid hoc dicam, cùm ibi ſit & [k] Priapus nimis maſculus, ſuper cuius [l] immaniſsimum & turpiſsimum faſcinum ſedere noua nupta iubebatur more honeſtiſſimo & religioſiſsimo matronarum? Eant adhuc, & ciuilem theologiam à theologia fabuloſa, vrbes à theatris, templa à ſcenis, ſacra pontificum à carminibus poetarum, velut res honeſtas à turpibus, veraces à fallacibus, graues à leuibus, ſerias à ludicris, appetendas à reſpuendis, qua poſſunt quaſi conentur ſubtilitate diſcernere. Intelligimus quid agant, qui illam theatricam & fabuloſam theologiam ab iſta ciuili pendere nouerunt, & ei de carminibus poetarum tanquam de ſpeculo reſultare: & ideo iſta expoſita, quam damnare non audent: illam eius imaginem liberius arguunt & reprehendunt, vt qui agnoſcunt quid velint, & hanc ipſam faciem cuius illa imago eſt, deteſten-

deteſtentur,quam tamen ipſi dij tanquam in eodem ſpeculo ſe intuentes ita diligunt,vt qui qualeſque ſint in vtraque melius videantur. Vnde etiam cultores ſuos terribilibus imperiis compulerunt,vt immunditiam Theologiæ fabuloſæ ſibi dicarent,in ſuis ſolennitatibus ponerent,in rebus diuinis haberent: atque ita & ſeipſos immundiſſimos ſpiritus manifeſtius eſſe docuerunt,& huius vrbanę Theologiæ velut electę & probatæ illam theatricam, abiectam, atque reprobatam, membrum partémque fecerunt, vt cùm ſit vniuerſa turpis & fallax, atque in ſe contineat commentitios deos, vna pars eius ſit in literis ſacerdotum, altera in carminibus poëtarum. Vtrum habeat & alias partes,alia quæſtio eſt. Nunc propter diuiſionem Varronis, & vrbanam & theatricā Theologiam ad vnam ciuilem pertinere ſatis,vt opinor, oſtendi. Vnde quia ſunt ambæ ſimilis turpitudinis, abſurditatis, indignitatis,falſitatis: abſit à viris religioſis,vt ſiue ab hac, ſiue ab illa vita ſperetur æterna. Denique & ipſe Varro cõmemorare & enumerare deos cœpit à conceptione hominis, quorum numeros exorſus eſt à Iano, eámque ſeriem perduxit vſque ad decrepiti hominis mortem:& deos ad ipſum hominem pertinentes clauſit [m] ad Næniam deam quæ in funeribus ſenum cantatur. Deinde cœpit deos alios oſtendere,qui pertinerent non ad ipſum hominem, ſed ad ea quæ ſunt hominis, ſicuti eſt victus, veſtitus, & quæcunque alia quæ huic vitæ ſunt neceſſaria, oſtendens in omnibus quod ſit cuiuſque munus, & propter quid cuique debeat ſupplicari: in qua vniuerſa diligentia nullos demonſtrauit vel nominauit deos, à quibus vita ęterna poſcenda ſit,propter quam vnam propriè nos Chriſtiani ſumus. Quis ergo vſque adeò tardus ſit, vt non intelligat iſtum hominem ciuilem Theologiam tam diligenter exponendo & aperiendo, eámque illi fabuloſæ indignæ atque probroſæ ſimilem demonſtrando,atq; ipſam fabuloſam partem eſſe huius ſatis euidenter docendo, non niſi illi naturali, quam dicit ad philoſophos pertinere, [n] in animis hominum moliri locum,ea ſubtilitate vt fabuloſam reprehendat, ciuilem verò reprehendere quidem non audeat, ſed prodendo reprehenſibilem oſtendat, atque ita vtraque iudicio rectè intelligentium reprobata, ſola naturalis remaneat eligenda? De qua ſuo loco in adiutorio Dei veri diligentius diſſerendum eſt.

L. VIVES.

a QVod & ipſam perhibeant.} *Alibi ipſas, quaſi fœminas, de qua eſt magna controuerſia inter philoſophos. Plato & Ariſtoteles non ſemen exclamant emittere, ſed humorem quendam ſudori non diſsimilem, qui ad generationem nihil faciat. Pythagoras & Democritus ſemen contendunt emitter. Epicurus Democritum ſequitur, vt ſolet. Hippo. quaſi inter hos medius ſemen eſſe ait, ſed generationi nihil conferre: quippe quod exeat, non maneat in vaſe generationis.*

Bacchus b Ad hæc addunt mulieres.} *Bacchum ſequebantur Satyri & mulieres furentes, quæ bacchæ dicebantur vlulantes. Vnde Euſtathius deum Bacchum dictum eſſe ab incondito illo clamore quaſi à βαχεῖν, deinde interpoſito elemento κ dictum Bacchum: nominatæ & Mimallónides à Mimante monte minoris Aſiæ, & Baſſarides, & Thyiades, à Thyia, quæ prima ſacris Liberi patris initiata eſt. Plutarchus in libello De cupiditate opum, in antiquis Bacchi ſacris hanc fuiſſe pompam dicit, Amphoram vini cum palmite, hinc hircum quem trahebat aliquis, poſt ciſtam nucum & phallum, quæ poſtea obſoleuerunt, & precioſiora ſunt inducta. Erat etiam & vannus ſicut Vergilius inquit: hoc eſt, cribrum cereale: vt exponit Seruius. Varro vallum poſuit, quod nihilo minus ſignificat, & conus: id eſt, nux pinea, ad ſimilitudinem thyrſorum, quos ipſæ Bacchæ, quæ in Indiam ſecutæ ſunt Bacchum, geſtabãt. Erant*

Thyrſi *enim thyrſi haſtæ præpilatæ pampinis & hederis circunueſtitæ. Ad-*

Hedera *debatur hedera, quòd ſit quædam eius ſpecies, quæ furorem concitat: vt Plutarchus in Problem. ait, & ebrios faciat abſque vino: & in furorem procliues leniat ac manſuefaciat: & ipſa hedera in vinum ſum ἀπὸ τοῦ κισσᾶν, quod eſt, in Venerem trahere, deducitur. eſt etiam thyrſis corona nuptialis: eſt & lampas quam in Dionyſij honorem præferebant, ſed cùm corona eſt, dicunt in vltima eſſe acutum tonum, ſi θυρσός. In his ſacris, furor ſacrificantibus incutiebatur: vnde Bacchum nominatum ait Valerius Probus. Eſt enim bacchari idem quod furere: & bacchæ*

Mænades *appellatæ, quæ per furorem ſacra Liberi patris celebrarent. Ideo Mænades quoque dictæ, & Bacchus ipſe Mænoles, quaſi totus furens, vt ſcribit Clemens. Euſebio citante.*

c Niſi mente cõmota.} *Nam ſi quieta eſſent tranquilláque mente, nunquam talia facerent: partim inepta, ſtultáque, partim abominandæ fœditatis, partim crudelia atque inhumana. Multæ enim cædes per eiuſmodi ſacrificiorum furorem committebãtur. Sic occiſi ſunt Pentheus, & Ninus Indiæ rex, & Lycurgus Thrax, & Orpheus.*

d Hæc tamen poſtea diſplicuerunt ſenatui} *De Bacchanalium nefariis ſceleribus, eorúmque ab Italia expulſione per ſenatuſconſul-*

conſultum. Liuius abundè libro 39.

e Intercidonem.} *Vetera exemplaria Intercidonam habent.*

f Pilumnum à pilo.} *Seruius nono Aeneid. Pilumnus & Picumnus fratres fuerunt dij: horum Picumnus ſtercorandorum agrorum inuenit vſum: vnde & Sterquilinus dictus eſt: Pilumnus verò, pilendi frumenti: vnde à piſtoribus colitur, & ab ipſo pilum dictum eſt. Seruius hæc. Capella lib 2. comminuendæ frugis farríſque fragmenta Pilumno ſignat Italia. Pilum verò eſt & telum Romanum, pedum quinque & ſemis, vt ſcribit Modeſtus: ferro trigono, vnciarum nouem: & inſtrumentum quo quid in mortario frangitur conteritúrque. Antiqui Ethruriæ & Latij populi fruges concidebant pani conficiendo pilis: ídque opus erat manuum. Molæ deinde ſunt inuentæ commodiore rerum vſu, in quibus etiam non deeſt ſuum pilum rudo, vt vocat Plinius lib 18. Marcellus Pilumnum & Picumnum, deos vocat, Præſides auſpiciis coniugalibus, Varro De vita pop. Rom. libro 2. Natus ſi erat vitalis ac ſublatus ab obſtetrice ſtatuebatur in terra, vt auſpicaretur rectus, diiſque coniugalibus, Pilumno & Picumno in ædibus lectus ſternebatur.* Pilumnus Pilum

g Domiducus.} *Capella domiducam Iunonem vocat lib. 2 his verbis: Interducam & Domiducam Vnxiam, Cinthiam, mortales puellæ debent in nuptias conuocare, vt earum & itinera protegas, Iunoni loquitur, & in optatas domos ducas, & cùm poſtes vngent, fauſtum omen affigas, & cingulum ponentes in thalamis, non relinquas.* Iuno domiduca

h Quando & paranymphi.} *Paranymphus à Hieronymo dicitur pronubus: auſpex quoque à Latinis nominatur: nam auſpicari ſolebant, vt ſcribit Cic. Hi à marito mittebantur ad fœminam: ab hac ad illam pronubæ. Tacitus de Nerone: Ipſe per licita atque illicita fœdatus, nil flagitij reliquerat, quo corruptior ageret, niſi paucos poſt dies vni ex illo contaminatorum grege, cui nomen Pythagoræ fuit, in modum ſolennium coniugiorum denupſiſſet. inditum imperatori flammeum, miſit auſpices duos, & genialis thorus, & faces nuptiarum.* Paranymphus

i Virginenſis dea, vt virgini zona ſoluatur.} *Hanc Capella Cinthiam Iunonem videtur appellare. Vetuſtis temporibus puellæ quandiu erant virgines, faſciam virginalem perpetuò geſtabant. Cuius meminit Homerus 11. Odyſſeæ: qui mos ad Romanos poſtea manauit, durauítque vſque ad caſum imperij. Martialis: Qui Zonam ſoluit diu ligatam. Vtuntur & in Hiſpania virgines faſciis.*

k Priapus nimis maſcul.} *Hunc Seruius ſcribit pulſum è Lampſaco, vbi erat natus, propter nimiam virilis membri magnitudinem. Lactantius ſcribit inter Priapum & Aſinum Sileni, qui omnes erant* Priapus

in comitatu Bacchi, ortum certamen de membri virilis magnitudine, Priapúmque ab aſino victum, interemiſſe victorem. Ideóque Columella Priapum vocat deum terribilis membri. Ouidius in Priapeia de pene Priapi plurima, quæ pudoris cauſa tranſeo.

l Immaniſſimum & turpiſſimum,} *Faſcinum Priapi penem eſſe oſtendit Ouidius in poëmate obſcœno:*

Priape quòd ſis faſcino grauis tento.
Et pòſt paulùm:
Soles ſacrum reuinctus pampino caput,
Ruber ſedere, cum rubente faſcino.

Horatius faſcinum eandem rem nominat. Cauſam adducit Porphyrio, quòd faſcinandis rebus hæc membri deformitas adderetur. Ego potius ab auertendo faſcino dictũ eſſe puto, quòd in ſacris Dionyſii ritè propiciato Priapo, & impoſita illi corona à matrona honeſtiſſima, faſcinum à frugibus auerteretur, vt Auguſtinus proximo lib. ex Varrone narrat. Ad faſcinum ergo amoliendum iubebatur ſuper id ſedere: nam & Pompeius Feſtus verſus feſcenninos, qui in nuptiis dicebantur, etiam inde videri poſſe dictos ſcribit, quòd faſcinum exiſtimarentur arcere. Sicut ergo in agris ita & in nuptiis Priapus, ſeminum deus, ne fœcunditas faſcinatione impediretur, colebatur, niſi fortè illud potius ſit, quod Lactantius ait lib. 1. Mutinum eſſe deum, in cuius ſinu pudendo nubentes primùm ſedeant, vt illarum pudicitiam prior deus delibaſſe videatur. Mutinum enim Priapum eſſe diximus lib. 4. qui præſtet, vt in primo concubitu vir moueatur, virgo verò ne reluctetur: vt hic Auguſtinus ſignificat. Feſtus idem autor eſt, nouam nuptam in lanata pelle ſolitam ſedere: vel quòd his veſtiebantur veteres, vel quòd lanificium profiteretur, & eſſet præſtatura. Plutarchus in Problematis ſponſam inducentes, pellem ſubſternunt, ipſa ſecum colum & fuſum domo affert.

Mutinus

Nænia

m Ad Næniam deam.} *Nænia carmen erat lugubre, quod in laudem mortui ad tibiam cantabatur à præfica ſola cæteris flentibus, cuius inuentorem Horatius Simonidem poetam fuiſſe ſignificat. Fuit etiam dea, cuius ſacellum extra portam Viminalem: nomen fictum eſt de voce flentium. Sunt qui eo verbo finem putent ſignificari: alij ab extremi inteſtini vocabulo vocem deductam, quod Græci νέτον dicant, chordarum quoque vltima νήτη vocatur, vnde extremam cantionis vocem næniam nominari placuit. Feſtus lib. 12.*

n In animis hominum moliri locum.} *An mollire, ſed certè ſenſus eſt, Varronem clàm & paulatim hoc agere, vt excluſis duabus theologiis ſola naturalis in hominum mentibus hæreret.*

De

De libertate Senecæ, qui vehementius ciuilem theologiam reprehendit quàm Varro fabuloſam. CAP. X.

Libertas ſanè quę huic defuit, ne iſtam vrbanam theologiam theatricæ ſimillimam apertè ſicut illam reprehendere auderet, Anneo Senecæ, quem nónullis iudiciis inuenimus [a] Apoſtolorum noſtrorum claruiſſe temporibus, non quidem ex toto, verùm ex aliqua parte non defuit. Affuit enim ſcribenti, viuenti defuit. Nam [b] in eo libro quem contra ſuperſtitiones condidit, multò copioſius atque vehementius reprehendit ipſe ciuilem iſtam & vrbanā theologiam, quàm Varro theatricam atque fabuloſam. Cùm enim de ſimulachris ageret, ſacros inquit, immortales inuiolabiléſque deos in materia viliſſima atque immobili dedicant, habitus illis hominū ferarúmque & piſcium. Quidam verò mixto ſenſu diuerſis corporibus induunt: numina vocant, quæ ſi ſpiritu accepto ſubito occurrerent, mōſtra haberētur. Deinde aliquanto pòſt, cùm theologiā naturalem prædicans, quorundam philoſophorum ſententias digeſſiſſet, oppoſuit ſibi quæſtionem, & ait: Hoc loco dicet aliquis: Credam ego cælū & terrā deos eſſe, & ſupra lunam alios, infra alios? Ego feram aut Platonem, [c] aut Peripateticum Stratonem, quorum alter fecit Deum ſine corpore, alter ſine animo? Et ad hoc reſpondens, quid ergo tandem, inquit: veriora tibi videntur T. Tatij, aut Romuli, aut Tulli Hoſtilij ſomnia? Cluacinam T. Tatius dedicauit deam, Picum, Tyberinúmque Romulus: Hoſtilius pauorem atque pallorem teterrimos hominum affectus, quorum alter mentis territæ motus eſt, alter corporis, nec morbus quidem, ſed color. Hæc numina potius credes, & cælo recipies? De ipſis verò ritibus crudeliter turpibus quàm liberè ſcripſit? Ille, inquit, viriles ſibi partes amputat: ille lacertos ſecat. Vbi iratos deos timent, qui ſic propitios merentur? Dij autem nullo debent coli genere, ſi & hoc volunt. Tantus eſt perturbatæ mentis & ſedibus ſuis pulſæ furor, vt ſic dij placentur, quemadmodum [d] ne homines quidem. Sæuiunt teterrimi [e] & in fabulas traditi crudelitatis Tyranni, lacerauerunt aliquorum membra, neminem ſua lacerare iuſſerunt. In [f] regiæ libidinis voluptatem caſtrati ſunt quidam, ſed nemo ſibi ne vir eſſet iubente domino manus intulit. Se ipſi in templis contrucidant, vulneribus ſuis ac ſanguine ſupplicant. Si cui intueri vacet, quæ faciunt, quæque patiun-

tur, inueniet tam indecora honeſtis, tam indigna liberis, tam diſſimilia ſanis, vt nemo fuerit dubitaturus furere eos. Si cum paucioribus furerent, nunc ſanitatis patrocinium inſanientium turba eſt. Iam illa quæ in ipſo Capitolio fieri ſolere cõmemorat, & intrepidè omnino coarguit, quis credat niſi ab irridentibus, aut furentibus fieri? Nam cùm in ſacris Ægyptiis[f] Oſirim lugeri perditum mox autem de inuento magnũ fuiſſe gaudium deriſiſſet, cùm perditio eius inuentióque fingatur, dolor tamen ille atque lætitia ab eis qui nihil perdiderunt, nihilq; inuenerunt, veraciter exprimatur: Huic tamen, inquit, furori certum tempus eſt. Tolerabile eſt ſemel in anno inſanire. In Capitoliũ perueni, pudebit publicatæ dementiæ, quòd ſibi vanus furor attribuit officij: alius numina Deo ſubiicit, alius horas Ioui nunciat, alius lictor eſt, alius vnctor, qui vano motu brachiorum imitatur vngẽtem. Sunt quæ Iunoni ac Mineruæ capillos diſponant, longè à templo non tantum à ſimulachro ſtantes, digitos mouent ornantium modo. Sunt quæ ſpeculũ teneant, ſunt quæ [h] ad vadimonia ſua deos aduocent. Sunt qui libellos offerant, & illos cauſam ſuam doceant.[i] Doctus archimimus ſenex iam decrepitus, quotidie in Capitolio mimum agebat, quaſi dij libenter ſpectarent, quem homines deſierant. Omne illic artificum genus operãtium diis immortalibus deſidet. Et paulo pòſt: Hi tamen, inquit, etiãſi ſuperuacuum vſum, non turpem nec infamẽ Deo promittunt. Sedent quędam in Capitolio, quę ſe à Ioue amari putant:[k] nec Iunonis quidẽ, ſi credere poëtis velis, iracundiſſimæ reſpectu terrentur. Hanc libertatem Varro non habuit, tantummodo poëticam theologiam reprehẽdere auſus eſt, ciuilem non auſus eſt, quam iſte concidit. Sed ſi verum attendamus, deteriora ſunt templa, vbi hæc aguntur, quã theatra, vbi fingũtur. Vnde in his ſacris ciuilis theologiæ has partes potius elegit Seneca ſapienti, vt eas in animi religione nõ habeat, ſed in actibus fingat. Ait enim: Quæ omnia ſapiens ſeruabit tanquàm legibus iuſſa non tanquàm diis grata. Et paulo pòſt: Quid quòd & matrimonia, inquit, deorum iungimus, & ne piè quidem fratrum ſcilicet & ſororum? [l] Bellonã Marti collocamus: Vulcano Venerem: Neptuno Salaciam: quoſdam tamen cœlibes relinquimus,[m] quaſi conditio defecerit, præſertim cùm quædam viduæ ſint, vt Populonia, vel Fulgora, & diua Rumina, quibus non miror petitorẽ defuiſſe. Om-

ſe. Omnem iſtam ignobilem deorum turbam, quam longo æuo longa ſuperſtitio cógeſſit, ſic inquit, adorabimus, vt meminerimus cultum eius magis ad morem, quàm ad rem pertinere. Nec leges ergo illæ, nec mos in ciuili theologia id inſtituerũt, quod diis gratum eſſet vel ad rem pertineret. Sed iſte [n] quem philoſophi quaſi liberum fecerunt, tamen quia illuſtris [o] populi Romani ſenator erat, colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat: quod culpabat, adorabat: quia videlicet magnum aliquid eum philoſophia docuerat, ne ſuperſtitioſus eſſet in mundo, ſed propter leges ciuium moréſque hominum, non quidem ageret fingentem ſcenicum in theatro, ſed imitaretur in templo, eò damnabilius, quòd illa quæ mendaciter agebat, ſic ageret, [p] vt eum populus veraciter agere exiſtimaret. Scenicus autem ludendo potius delectaret, quàm fallendo deciperet.

L. VIVES.

a Apoſtolorum noſtrorum claruiſſe temporibus.} *An fortè indicio illarum epiſtolarum, quæ circunferuntur Pauli ad Senecam, & huius viciſſim ad illum, quas non credo ab illis eſſe ſcriptas. Sed conſtat principatu Neronis & Senecam claruiſſe, conſulemque fuiſſe, & Petrum ac Paulum Apoſtolos extremo ſupplicio pro Chriſti pietate cohoneſtatos. Apoſtoli namque & Seneca intra duos annos è vita migrarunt, ac neſcio an iiſdem Silio Nerua & Attico Veſtino conſulibus.*

b In eo libro quem contra ſuperſtitiones.} *Libri Senecæ nonnulli ſunt amiſſi, vt hi De ſuperſtitionibus, & De matrimonio, cuius meminit Hieronymus aduerſus Iouinianum, diſputans de matura morte, cuius Lactantius, & de terræ motu, cuius idem ipſe Seneca. Huius iacturam vt aliorum complurium veterum ſcriptorum, deplorauit Ioannes Andreas Straneus ciuis meus, in Annotationibus quas in Senecam ipſum ſcribit quarum guſtum miſit ad me epiſtola qua mecum amicitiam iniit. Homo qui vt ſummæ eruditioni ſummam quoque probitatem adiunxit, ita mirum quàm literas meliores, optimáque ſtudia adiuuare prouehereque pro virili conetur, & iis qui in hoc incumbunt candide ac toto pectore bene velit, & faueat.* Ioannes Andreas Straneus

c Aut Peripateticum Stratonem.} *Strato Lampſacenus fuit Archeſilai filius, qui Phyſicus cognominatus, quòd eo ſtudio ſit præter cætera oblectatus, auditor Theophraſti, curatórque teſtamenti, & ſcholæ ſucceſſor, Ptolemæi Philadelphi magiſter. Stratones octo ponit Laertius in Vitis.* Strato

d Ne quidem homines.} *Volunt interponi ſemper aliquid grammatici inter ne & qu dem, ſed comuncta ſine verbo aliquo interiecto ſexcenties apud Ciceronem, & Liuium & Plinium, & alios inuenias, niſi ad illa omnia vnicam dent reſponſionem librarij erratum eſſe: non quin putem elegantius interponi, nec aliter ipſe loqui velim.*

e Et in fabulas traditi crudelitatis.} *Vt Dionyſii, Phalaris, Mezentius, Tarquinius Superbus, Sylla, Cinna, Marius, Tyberius, & Claudius, & Caligula.*

f Regiæ libidinis voluptate.} *Antiqui libri, in regiæ libidinis voluptatem. Habebant veteres reges præcipuè Perſarum ſuos eunuchos, quibus multùm fidebant.*

Oſiris g Oſirim lugeri perditum.} *Cùm Oſiris à fratre Typhone eſſet laceratus, pœnáque de Typhone eſſet ab Iſide & Oro Apolline accepta, magno cum luctu corpus Oſiriaus quæſitum eſt: cúmque eſſet inuentum, etiam ſi diſperſum, tamen magno gaudio Iſis eſt affecta, idq; poſtea inſtituit, vt quotannis certo tempore cum lachrymis, & eiulatu Oſiris quæreretur, lætitia magníſque ludis celebraretur productus puer, ceu inuentus. Ideo Lucanus ait:*

Nunquámque ſatis quæſitus Oſiris.

Vadari h Ad vadimonia ſua.} *Vadari eſt aliquem ad iudicem certa die aduocare, vadimonium eſt ſponſio ipſa oſtendi ſe in iudicio. Hinc vadimonium obire apud Ciceronem, eſt ſe ſiſtere, & non obire contrà, quod eſt deſerere, ſicut Plinius ait in præfatione hiſtoriæ naturæ, niſi cùm vadimonium eſt dilatum à prætore. exemplorum pleni ſunt autores. Faciebant ergo deos vt homines aduocatos, cùm cauſam eſſent dicturi.* *Vadimoniũ.*

Archimimus i Doctus Archimimus.} *Mimi à μιμέομαι dicuntur, quaſi imitatores, qui in ſcena geſtus actúſque eorum, quos irridere volunt, imitantur: tum etiam mores, qui ethologi nominantur, & ethopœi, vnde ethopœia apud Quintilianum. Pantomimi ſunt rerum omnium imitatores. Archimimi præcipui & ceu Mimorum principes, qualis erat ille Fauo temporibus Veſpaſiani, quis verò fuerit hic, cuius meminit Seneca non temerè affirmarim.* *Pantomimus*

Iuno k Nec Iunonis quidem.} *Hæc enim zelotypa erat, & vehemens ſæuaq; in priuignos omnes & pellices, quæ ne Dædalæ quidem illi ignouit, hoc eſt, ſtatuæ ligneæ, quam ſe Iupiter iratus finxit ducere in Bœotia. Nam reconciliata coniugi Ioui ſtatuam cremari iuſſit, vt Plutarchus narrat. Hinc lex Numæ vetuſtiſſima, Pellex aram Iunonis ne tangito: ſi tanget, Iunoni crinibus dimiſſis agnum fœminam cædito.*

l Bellonam Marti.} *Alij Bellonam matrem eſſe volunt, non vxorem. Nerionem verò, ſeu, vt Varro dixit, Nerienem eius eſſe coniugem.*

quod

quod verbum, ſicut Gellius tradit, Sabinum eſt, eóque ſignificatur virtus & fortitudo. vnde Nerones dicti à præſtāti fortitudine. ſed Sabini à Græcis mutuati ſunt, qui vincula & firmamenta membrorum νεῦρα nominant, vnde Latini neruos. Plautus in Truculen. Mars peregrè adueniens ſalutat Nerienem vxorem ſuam, Gell lib x. Noct.

m Quaſi conditio defecerit.} *Conditio in fœminis eſt coniugium: vnde quærere conditionem, & inuenire conditionem, filiæ. Quærendam conditionem filiæ dixit Liuius lib. 4. & Cic. in Philippicis. Hinc apud iuriſconſultos in verbis repudij erant & illa: Conditione tua non vtar.*

n Quem philoſophi quaſi liberum }*Idem Seneca philoſophiæ ſeruiendum eſſe dicit, ſi liberi eſſe velimus, quaſi liberum dixit argutè. q. non exactè liber abſolutéque fuerit, ſed propemodum liber.*

o Populi Ro. ſenator.} *Exulauit Seneca ſub Claudio principe: ſed cùm Claudius ſublata Meſſalina Agrippinam duxiſſet, hæc Senecæ reditum, & ſenatum, & præturam à Claudio impetrauit, vt Neronem filium inſtitueret. Hinc factus eſt poſtea conſul cum Trebellio Maximo, quemadmodum Vlpianus inquit lib. xxxvj. Pandect. iuris ciuilis, ingentes & inuidioſiſſimas opes poſſedit. Tranquillus & Tacitus. Iuuenalis: Senecæ prædiuitis orti.*

p Vt eum populus veraciter.}*Ideo nocebat exemplo, quod ne committeret, Eleazarus maluit mortem obire. 2. Machab. 6. quantum hic ſanctius & verius philoſophicè.*

Quid de Iudæis Seneca ſenſerit. CAP. XI.

HIc inter alias ciuilis theologiæ ſuperſtitiones reprehendit etiam ſacramenta Iudæorum, & maximè ſabbata, inutiliter, id eos facere affirmans, quòd per illos ſingulos ſeptem interpoſitos dies, ſeptimam ferè partem ætatis ſuæ perdant vacando, & multa in tempore vrgentia non agendo lædantur. Chriſtianos tamen iam tunc Iudæis inimiciſſimos, in neutram partem commemorare auſus eſt, ne vel laudaret contra ſuæ patriæ veterem conſuetudinem, vel reprehenderet [a] contra propriam forſitan voluntatem. De illis ſanè Iudæis cùm loqueretur, ait: Cùm interim vſque eò ſceleratiſſimæ gentis conſuetudo conualuit, vt per omnes iam terras recepta ſit, victi victoribus leges dederunt. Mirabatur hæc dicens, & quid diuinitus ageretur, ignorans. Subiecit planè ſententiam, qua ſignificaret, quid de illorum ſacramentorum ratione ſentiret. Ait enim: Illi tamen cauſas ritus ſui nouerunt, & maior pars po-

puli facit, quod cur faciat, ignorat. Sed de ſacramētis Iudæorum, vel cur, vel quatenus inſtituta ſint autoritate diuina, ac poſtmodum à populo Dei, cui vitæ æternæ myſterium reuelatum eſt, tēpore quo oportuit eadem autoritate ſublata ſint, & aliàs diximus: maximè cùm [b] aduerſus Manichæos ageremus: & in hoc opere loco opportuniore dicendum eſt.

L. VIVES.

a Contra propriam forſitan voluntatem.} *Incenſa à Nerone Roma, cùm rei facinoris multi per impudentiſsimam calumniam ab emiſſariis principis ſubiiceremur, Chriſtiani ſunt quæſiti, quorum ſupplicia non dubitabat Nero, quin futura eſſent popularia ob nouum religionis genus, quorum pœnæ tam exquiſitæ, omnémque humanitatem ſuperantes fuere, vt ſpectanti populo miſericordiam mouerent. Seneca à principe petiit, vt in rus aliquod ſecedere valetudinis cauſa liceret. quod cùm non impetraſſet, domi atque adeò in cubiculo multos menſes ſe continuit. Tacitus ad euitandam inuidiam ſacrilegiorum Neronis hoc interpretatur. Ego verò quòd lanienam inſontium ſpectare non ſuſtineret.*

b Aduerſus Manichæos.} *Qui vetus inſtrumentum legémque Iudaicam calumniabantur, vt Auguſtinus narrat libro De hæreticis, ad Quod vult deum, eáſque ſanctas ſcripturas, non à Deo, ſed ab vno ex principibus tenebrarum dictatas eſſe affirmabant. Contra hoc genus hominum variis diſputat Auguſtinus.*

Quòd gentilium deorum vanitate detecta, nequeat dubitari æternam eos vitam nemini poſſe præſtare, qui nec ipſam adiuuant temporalem.

CAP. XII.

Nunc autem propter tres theologias, quas Greci dicunt mythicen, phyſicen, politicen: Latinè autem dici poſſunt, fabuloſa, naturalis, ciuilis: quod neque de fabuloſa, quam & ipſi multorum falſorúmque deorum cultores liberrimè reprehenderunt: neque de ciuili, cuius illa pars eſſe conuincitur, eiúſque & iſta ſimillima vel etiam deterior inuenitur, ſperanda eſt æterna vita: ſi cui ſatis non ſunt, quæ in hoc volumine dicta ſunt, adiungat etiam illa, quæ in ſuperioribus libris, & maximè quarto de fœlicitatis datore Deo plurima diſputata ſunt. Nam cui niſi vni fœlicitati propter æternam vitam conſecrandi homines eſſent, ſi dea Fœlicitas eſſet? Quia verò non dea, ſed munus eſt Dei: cui Deo niſi fautori fœlicitatis conſecrandi ſumus, qui æternam vitam

vitam vbi vera eſt,& plena fœlicitas,pia charitate diligimus? Non autem datorem eſſe fœlicitatis quenquam iſtorum deorum,qui tanta turpitudine coluntur : & niſi ita colantur,multo turpius iraſcuntur , atque ob hoc ſe ſpiritus immundiſſimos confitentur:puto ex his quæ dicta ſunt, neminem dubitare oportere.Porrò qui non dat fœlicitatem,vitam quomodo poſſit dare æternam?Eam quippe vitã æternam dicimus, vbi eſt ſine fine fœlicitas. Nam ſi anima in pœnis viuit æternis,quibus & ipſi ſpiritus cruciabuntur immundi , mors illa potius æterna dicenda eſt quàm vita. Nulla quippe maior & peior eſt mors,quàm vbi non moritur mors Sed quod animę natura, per id quod immortalis creata eſt , ſine qualicunque vita eſſe non poteſt , ſumma mors eius eſt alienatio à vita in æternitate ſupplicij.Vitam igitur æternam,id eſt ſine vllo fine fœlicem,ſolus ille dat,qui dat veram fœlicitatem. Quam quoniam illi , quos colit theologia iſta ciuilis dare non poſſe cõuicti ſunt:non ſolùm propter iſta temporalia atque terrena , quod ſuperioribus quinque libris oſtendimus , ſed multò magis propter vitam æternam , quæ poſt mortem futura eſt: quod iſto vno etiam illis cooperantibus egimus,colendi non ſunt.Sed quoniam veternoſæ conſuetudinis vis nimis in alto radices habet , ſi cui de iſta ciuili theologia reſpuenda atque vitanda parũ videor diſputaſſe,in aliud volumen, quod huic, opitulante Deo,ſubiungendum eſt,animum intendat.

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER SEPTIMVS.

An cùm in theologia ciuili diuinitatem non eſſe conſtiterit, in ſelectis dijs eam inueniri poſſe credendum ſit.

CAP. I.

DIligentius me prauas & veteres opiniones veritati pietatis inimicas, quas tenebroſis animis altius & tenacius diuturnus humani generis error infixit, euellere atque extirpare conantem: & illius gratiæ, qui hoc vt verus Deus poteſt, pro meo modulo in eius adiutorio cooperantem, ingenia celeriora atque meliora, quibus ad hanc rem ſuperiores libri ſatis ſupérque ſufficiunt, patienter & æquanimiter ferre debebunt: & propter alios non putare ſuperfluum, quod iam ſibi ſentiunt non eſſe neceſſarium. Multum magna res agitur, cùm vera & veré ſancta diuinitas, quanuis ab ea nobis etiam huic quam nunc gerimus, fragilitati neceſſaria ſubſidia præbeantur: non tamen propter mortalis vitæ tranſitorium vaporem, ſed propter vitam beatam, quæ non niſi æterna eſt, quærenda & colenda prædicatur. Hanc diuinitatem, vel, vt ſic dixerim, deitatem: [a]nam & hoc verbo vti iam noſtros non piget, vt è Græco expreſſius transferant, id quod illi θεότητα appellant. Hanc ergo diuinitatem ſiue deitatem non eſſe in ea theologia, quam ciuilem vocant, quæ à M. Varrone ſedecim voluminibus explicata eſt, id eſt, non perueniri ad æternæ vitæ fœlicitatem talium

talium deorum cultu, quales à ciuitatibus qualitérque colendi inſtituti ſunt: cui nondum perſuaſit ſextus liber, quem proximè abſoluimus: cùm iſtum forſitan legerit, quid de hac quæſtione expedienda vlterius deſideret, non habebit. Fieri enim poteſt, vt ſaltem deos ſelectos atque præcipuos, quos Varro volumine complexus eſt vltimo: de quibus parum diximus, quiſquam colendos propter vitam beatam. quæ non niſi æterna eſt, opinetur. Qua in re non dico [b]quod facetius ait Tertullianus fortaſſe quàm verius, ſi dij ſeliguntur vt [c] bulbi, vtique cæteri improbi iudicantur. Non hoc dico, video enim etiam ex electis ſeligi aliquos ad aliquid maius atque præſtantius, ſicut in militia cùm tyrones electi fuerint, ex his quoque eliguntur ad opus aliquod maius armorum. Et cùm eliguntur in eccleſia, qui fiant præpoſiti, non vtique cæteri reprobantur, cùm omnes boni fideles electi meritò nuncupentur. Eliguntur in ædificio lapides angulares, non reprobatis cæteris qui ſtructuræ partibus aliis deputantur. Eliguntur vuæ ad veſcendum, nec reprobamus alias, quas relinquimus ad bibendum. Non opus eſt multa percurrere, cùm res in aperto ſit. Quamobrem nõ ex hoc, quod dij ex multis quidem ſelecti ſunt, vel is, qui ſcripſit, vel eorum cultores, vel dij ipſi vituperandi ſunt: ſed animaduertendum potius quinam iſti ſint, & ad quam rem ſelecti videantur.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN SEPTIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

a NAm & hoc verbo vti iam noſtros.} *Hieronymum, Lactantium, Fulgentium, Græci olim à θεῖος, hoc eſt, diuinus, ſubſtantiuum deriuabant θειότης, diuinitas: quæ vox Chriſtianis hominibus tam latè patere viſa eſt, quàm nomen ipſum diuinus. Idcirco cùm propriam illam Dei naturam appoſitiore voca-* *Deitas*

bulo ſignificare vellent, θεότητα nominarunt, Athanaſius, vterque Gregorius, & alij Græci, quod ipſis magis permittebatur, vt Quintilianus inquit, quàm Latinis. Sed nec Latini deterriti ſunt arctis linguæ, rigidiſque præceptis, quominus & ipſi deitatem dicerent, naturam illam Dei ſignificantes, quæ Deo propria eſt, nec ad alia egreditur, ad quæ diuinus & diuinitas. Nam diuinitas dicitur orationis, libri, rei geſtæ, hominis, & aliarum rerum. Deitas non dicitur, ſicut nec illa ſunt dij, licet eſſe diuina poßint. Quocirca Latinos Chriſtianæ pietatis ſcriptores immeritò mihi Laurentius Val. in Dialectica ſua videtur arguere, quòd deitate vtantur nouo quidem vocabulo, ſed in re prius non vſu trita. Nam Græcos reprehendere, quòd verba ſuo ſibi fingant arbitratu, hoc eſt, antiquam Græciæ libertatem opprimere.

Diuinitas

Tertullianus

b Quod facetius ait Tertullianus. } *De hoc in ſcriptoribus eccleſiaſticis Hieronymus: Tertullianus presbyter prouinciæ Africæ, ciuitatis Carthaginienſis, patre Centurione proconſulari, hic acris & vehementis ingenij ſub Seuero principe & Antonino Caracalla floruit, multáque ſcripſit volumina, quæ quia nota ſunt pluribus, prætermittimus. Cyprianus martyr abſque Tertulliani lectione, ne vnam quidem diem præterijſſet, quem magiſtrum ſolitus erat vocare. Delapſus eſt Tertullianus ad Montani dogma, inuidia & contumeliis Romanæ eccleſiæ clericorum impulſus. Hæc Hieronymus. Huius libri cùm multis ætatibus latuiſſent, anno quo hæc ædebamus, ſunt reperti in Germania, & cura Beati Rhenani Seletſtadienſis, hominis eruditiſſimi, apud Frobenium typis æneis cuſi.*

Bulbi

c Bulbi. } *Bulbi in vniuerſum dicuntur omnes eæ radices, quæ ſunt in modum cæparum. Nam & bulbos liliorum dicit Palladius: ſed peculiariter ſunt bulbi, quos mergarides vocant Arabes, Venerem excitantes. Quod oſtenditur diſticho Martialis. Plinius libro decimonono, nobiliſſimam inter bulbos ait eſſe ſcyllam, quæ eſt ceu ſylueſtris cæpe, & hanc comprehendere Epimenidiam, quam ſolam radicem in eſum venire ex ſcylleis, teſtatur Theophraſtus libro 7. nam aliæ non eduntur.*

Qui ſint dij ſelecti, & an ab officiis viliorum deorum habeantur excepti.

CAP. II.

a HOs certè deos ſelectos Varro vnius libri cõtextione commẽdat, Ianum, Iouem, Saturnum, Genium, Mercurium, Apollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem, Tellurem, Cererem, Iunonem, Lunam, Dianã, Mineruam, Venerem, Veſtam; in quibus omnibus fermè viginti, duode-

duodecim mares, octo ſunt fœminæ. [b] Hæc numina vtrum propter maiores in mundo adminiſtrationes ſelecta dicuntur: an quòd populis magis innotuerunt, maiórque eſt eis cultus exhibitus? Si propterea quia opera maiora ab his adminiſtrantur in mundo, non eos inuenire debuimus inter illam quaſi plebeiam numinum multitudinem, minutis opuſculis deputatam. Nam ipſe primùm Ianus, cùm puerperium concipitur, vnde cuncta opera illa ſumunt exordium, minutatim minutis diſtributa numinibus, aditum aperit recipiendo ſemini. [c] Ibi eſt & Saturnus propter ipſum ſemen. [d] Ibi Liber, qui matrem effuſo ſemine liberat. Ibi Libera, quam & Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat fœminæ, vt etiam ipſa emiſſo ſemine liberetur. Omnes hi ex illis ſunt, qui ſelecti appellantur. Sed ibi eſt & [e] dea Mena, quæ menſtruis fluoribus præeſt, quanuis Iouis filia tamen ignobilis. [f] Et hanc prouinciam fluorum menſtruorum: in libro ſelectorum deorum ipſi Iunoni idem autor aſsignat, quæ in diis ſelectis etiam regina eſt: & hic tanquam Iuno Lucina cum eadem Mena priuigna ſua eidem cruori præſidet. Ibi ſunt & duo, neſcio qui, obſcuriſsimi, Vitumnus & Sentinus, quorum alter vitam, alter ſenſus puerperio largiuntur. Et nimirum multò plus præſtant, cùm ſint ignobiliſsimi, quàm illi tot proceres & ſelecti. Nam profectò ſine vita & ſenſu quid eſt illud totum quod muliebri vtero geritur, niſi neſcio quid abiectiſsimum [g] limo ac pulueri comparandum.

L. VIVES.

a HOs certè deos ſelectos.} *Duodecim dijs Conſentibus, de quibus alibi ſumus locuti, adduntur octo velut patricij, ſed non ſenatores, qui etiam magnos in mundi adminiſtratione gerunt magiſtratus, & interſunt certis generibus conciliorum: quod & faciunt interdum reliqui dij. Seneca in Ludicro libello, Ianum dicit ſententiam à Ioue rogatum in numero patrum conſcriptorum, & quidem conſulem pomeridianum: ſed ibi ludit, & allegoricè loquitur. Tamen ſi hæc omnia de diis ludi ſunt, & ineptiæ meræ. Itaque hoc modò coniunguntur, Iupiter & Iuno, Saturnus & Tellus, Mercurius & Minerua, non coniugio, ſed communitate artium: ſicut Liber pater & Ceres, tum fratres Apollo & Diana: hinc amaſij Mars & Venus: tum duo ignes, Vulcanus & Veſta: & duo lumina mundi, Sol ac Luna, Ianus, Neptunus, Genius, & Orcus, ſunt ſine paribus ob ignobilitatem fœminarum.* *Dij ſelecti*

b Hæc numina vtrum.} *Figura loquendi in problematis frequens.*
c Ibi eſt & Saturnus.} *Varro libro quarto De lingua Latina: Saturnus, inquit, à ſatu dicitur.*
d Ibi Liber, &c. ibi Libera.} *Cicero ſecundo De natura deorum, alium eſſe dicit Liberum Bacchum, Semele & Ioue natum, quàm Liberum quem Romani auguſtè ſanctéque cum Libera & Cerere colerent: qui duo Liber & Libera filij fuerunt Cereris, ideo Liberos dictos. Idem in Verrem actione ſexta, Liberam dicit fuiſſe Proſerpinam Cereris filiam. His tribus diis templum erat iuxta Circum maximum ab A. Poſthumio dictatore votum, à Tiberio Cæſare renouatum. Tacitus libro ſecundo.*

Mena. e Dea Mena.} *Hæc Luna eſt, quæ Græcè μήνη dicitur, quæ illa menſtrua profluuia temperat, quæ ad eius rationem vel mouentur, vel quieſcunt: vt Ariſtoteles libro De anima ſcribit, quæ etiam eſt Iouis & Latonæ filia. ideo priuignam eam Iunonis vocat, ignobilis tamen eſt illo nomine apud Latinos.*
f Et hanc prouinciam fluorum.} *Iunonem Fluonam mulieres colebant, quòd eam ſanguinis fluorem in conceptu retinere dicerent. Feſtus.*
g Limo ac pulueri.} *Ex principio Geneſeos, vbi hominis corpus ſumptum de limo ſcribitur, & abiturum in puluerem.*

Quàm nulla ſit ratio, quæ de ſelectione quorundã deorũ poſſit oſtendi, cùm multis inferioribus excellentior adminiſtratio deputetur.

CAP. III.

QVæ igitur cauſa tot ſelectos deos ad hæc opera minima compulit, vbi à Vitumno & Sentino, quos fama obſcura recondit, in huius munificentiæ partitione ſuperentur? Confert enim ſelectus Ianus aditum & quaſi ianuam ſemini: confert ſelectus Saturnus ſemen ipſum: confert ſelectus Liber eiuſdem ſeminis emiſſionem viris: [a] confert hoc idem Libera, quæ Ceres ſeu Venus eſt fœminis: confert ſelecta Iuno, & hæc non ſola, ſed cum Mena filia Iouis, fluores menſtruos [b] ad eius quod conceptum eſt incrementum. Et confert Vitumnus obſcurus & ignobilis vitam: confert Sentinus obſcurus & ignobilis ſenſum. Quæ duo tanto illis rebus præſtantiora ſunt, quanto & ipſæ res ab his intellectu ac ratione vincuntur. Sicut enim quæ ratiocinantur & intelligunt, profectò potiora ſunt his, quæ ſine intellectu atque ratione vt pecora

cora viuunt & ſentiũt:ita & illa quæ vita ſenſúque ſunt prædita,his qui nec viuunt nec ſentiunt meritò præferuntur. Inter ſelectos itaq; deos Vitumnus viuificator, & Sentinus ſenſificator magis haberi debuerũt, quàm Ianus ſeminis admiſſor,& Saturnus ſeminis dator vel ſator,& Liber & Libera ſeminum commotores vel emiſſores : quæ ſemina indignũ eſt cogitare,niſi ad vitam ſenſúmque peruenerint. Quę munera ſelecta nó dantur à diis ſelectis, ſed à quibuſdam incognitis, & pre iſtorum dignitate neglectis.Quòd ſi reſpondetur,omnium initiorum poteſtatem habere Ianum, & ideo illi etiam quod aperitur,conceptui non immerito attribui : & omnium ſeminum Saturnum, & ideo ſeminationem quoque hominis non poſſe ab eius operatione ſeiungi : & omnium ſeminum emittendorum Liberum & Liberam, & ideo his etiam præeſſe,quæ ad ſubſtituendos homines pertinent : omnium purgandorum & pariendorum Iunonem,& ideo eam non deeſſe purgationibus fœminarum,& partubus hominum. Quærant quid reſpondeant de Vitumno & Sentino, vtrum & ipſos velint habere omniũ quæ viuunt & ſentiunt,poteſtatem. Quod ſi concedunt, attendant, quàm eos ſublimius locaturi ſint. Nam ſeminibus naſci in terra, & ex terra eſt. viuere autem atque ſentire,etiam deos ſydereos opinantur. Si autem dicũt Vitumno atque Sentino hæc ſola attributa, quæ in carne viuiſcunt,& ſenſibus adminiculantur,cur non Deus ille qui facit omnia viuere atque ſentire, etiam carni vitam præbet & ſenſum, vniuerſali opere hoc munus etiam partubus tribuens? Et quid opus eſt Vitumno atque Sentino? quòd ſi ab illo qui vitæ & ſenſibus præeſt vniuerſaliter cuncta regũtur, & his quaſi famulis iſta carnalia velut extrema & ima commiſſa ſunt : itáne ſunt illi ſelecti deſtituti familia, vt non inuenirent quibus etiam ipſi iſta committerent, ſed cum tota ſua nobilitate qua viſi ſunt ſeligendi, opus facere cum ignobilibus cogerentur? Iuno ſelecta & regina,[c] Iouíſque ſoror & coniunx, hæc tamen Iterduca eſt pueris, & opus facit cum deabus ignobiliſsimis Abeona & Adeona. Ibi poſuerunt & Mentem deam, quæ faciat pueris bonam mentem, & inter ſelectos iſta non ponitur, [d] quaſi quicquam maius præſtari homini poſſit.Ponitur autem Iuno,quia Iterduca eſt, & Domiduca,quaſi quicquam proſit iter carpere, & domum duci, ſi mens nó eſt bona. Cuius muneris deam ſelectores iſti inter

ſelecta numina minimè poſuerunt. Quæ profecto & Mineruæ fuerat præferenda,[e] cui per iſta minuta opera puerorum memoriam tribuerunt. Quis enim dubitet multo eſſe melius habere bonam mentem, quàm memoriam quantumlibet ingentem? Nemo enim malus eſt, qui bonam habet mentem. [f] Quidam verò peſſimi, memoria ſunt mirabili, qui tanto peiores ſunt, quanto minus poſſunt, quod malè cogitant, obliuiſci. Et tamen Minerua eſt inter ſelectos deos. Mentem autem deam turba vilis operuit. Quid de Virtute dicam? quid de Fœlicitate? de quibus in quarto libro multa iam diximus: quas cùm deas haberent, nullum eis locum inter ſelectos deos dare voluerunt, vbi dederũt Marti & Orco: vni effectori mortium, alteri receptori. Cùm igitur in his minutis operibus, quæ minutatim diis pluribus diſtributa ſunt, etiam ipſos ſelectos videamus, tanquam ſenatum cum plebe pariter operari: & inueniamus à quibuſdam diis, qui nequaquam ſeligendi putati ſunt, multò maiora atque meliora adminiſtrari, quàm ab illis qui ſelecti vocantur: reſtat arbitrari non propter præſtantiores in mundo adminiſtrationes, ſed quia prouenit eis vt populis magis innoteſcerent, ſelectos & præcipuos nuncupatos. Vnde dicit etiam ipſe Varro, [g] quòd diis quibuſdam patribus, & deabus matribus, ſicut hominibus ignobilitas accidiſſet. Si ergo Fœlicitas ideo fortaſſe inter ſelectos deos eſſe non debuit, quòd ad iſtam nobilitatem non merito, ſed fortuitu peruenerunt ſaltem inter illos, vel potius præ illis Fortuna poneretur, quam dicunt deam non irrationabili diſpoſitione, ſed vt temerè acciderit ſua cuique dona conferre. Hæc in diis ſelectis tenere apicem debuit, in quibus maximè quid poſſet, oſtendit: quando eos videmus, non præcipua virtute, non rationabili fœlicitate, ſed temeraria, ſicut eorum cultores de illa ſentiunt, Fortunæ poteſtate ſelectos. Nam & vir diſertiſſimus Saluſtius etiam ipſos deos fortaſſis attendit, cùm diceret: Sed profecto Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex libidine magis quàm ex vero celebrat obſcurátque. Non enim poſſunt inuenire cauſam, cur celebrata ſit Venus, & obſcurata ſit Virtus, cùm ab iſtis ambarum conſecrata ſint numina, nec comparãda ſint merita. Aut ſi hæc nobilitari meruit, quòd plures appetũt Venerem, quàm Virtutem, cur celebrata eſt dea Minerua, & obſcurata eſt dea Pecunia: cùm in omni genere humano

mano [h]plures alliciat auaritia, quàm peritia? & in eis ipſis qui ſunt artificioſi, rarò inuenies hominem, qui non habeat artem ſuam pecuniaria mercede venalem: pluríſque pendatur ſemper propter quod aliquid fit, [i] quàm id propter quod illud fit. Si ergo inſipientis iudicio multitudinis facta eſt deorum iſta ſelectio, cur dea Pecunia Mineruæ prælata non eſt, cùm propter pecuniam ſint artifices multi? Si autem paucorum ſapientium eſt iſta diſtinctio, cur non prælata eſt Veneri Virtus, cùm eam longe ratio præferat? Saltem certè, vt dixi, ipſa Fortuna, quæ, ſicut putant qui ei plurimum tribuunt, in omni re dominatur, res cunctas ex libidine magis quàm ex vero celebrat obſcurátque: ſi tantum & in deos valuit, vt temerario iudicio ſuo quos vellet celebraret, obſcurarétque quos vellet, præcipuum locum haberet in ſelectis, quæ in ipſos quoque deos tam præcipuæ eſt poteſtatis. An vt illic eſſe non poſſet, nihil aliud etiam ipſa Fortuna, niſi aduerſam putanda eſt habuiſſe Fortunam? Sibi ergo aduerſata eſt, quæ alios nobiles faciens, nobilitata non eſt.

L. VIVES.

a Confert hoc idem Libera, quę Ceres ſeu Venus eſt.} *Liberam ſororem Dionyſii diximus, Solémque & Lunam per eos ſignificari, qui ſeminibus omnis generis præſunt, Lunam & Venerem eſſe oſtendemus, & Cererem eſſe Apuleius lib. 11. Aſini ſignificat. & Macrobius libro 1. Saturnalium, & Valerius Probus, Seruiúſque primo Georgicôn Vergilij. Porphyrius fructuum generatiuam virtutem in Luna Cererem nominari perhibet. Vergilius Liberum & Cererem coniungit, Varronem ſecutus, ex quibus datur facilè intelligi Liberam quoque dici Cererem.*

b Ad eius quod conceptum eſt incrementum. } *De menſtruo Plinius libro 7. hæc eſt generando homini materia, ſemine è maribus coaguli modo hoc in ſeſe glomerante, quod deinde tempore ipſo animatur corporatúrque. Ergo quum grauidis fluxit, inualidi aut non vitales partus eduntur, aut ſanioſi: vt autor eſt Nigidius. Porrò menſtruo ipſo nihil fieri poteſt magis vel tetrum, vel ſpurcum, vel etiam noxium, vt vel hoc vnum ſatis ſit ad pudefaciendam hominis ſuperbiam.* *Menſtruũ*

c Iouíſque ſoror & coniunx. } *Vergilius: Et ſoror & coniunx. De Iunone frequens hoc eſt.*

d Quaſi quicquã maius. } *Vetus eſt omnium philoſophorum nihil in orbe melius aut maius homine, nec in homine quicquam ipſa mente.*

e Cui per iſta minuta opera puerorum.} *Quinquatribus Mineruæ pueri apophoreta magiſtris ferebant, vacabántque & illis diebus à diſcendo, vt Mineruæ operarentur, quæ præeſt memoriæ, qua vna continentur omnes diſciplinæ, & quæ in pueris ingenij eſt ſignum præcipuum, vt Quintilianus ait præeſt etiam ingeniis, quæ de Iouis capite putatur nata. Ouidius tertio Faſtorum:*

Pallas *Pallada nunc pueri, teneræq; ornate puellæ:*
Qui bene placarit Pallada, doctus erit.

Et alia de Pallade eodem loco.

f Quidam verò peſſimi.} *Plato iracundos homines & contentioſos multum memoria valere ſcribit in Theæteto: quod haud dubie ex ſiccitate & ſoliditate cerebri colligi poteſt.*

g Quod diis quibuſdam patribus.} *Iupiter clarior eſt Saturno patre, hic Cælo: huius parentes omnino ignorantur, etſi Phurnutus patrem Cæli Acmonem nominat penitus ignotum. Iuno etiam illuſtrior Ope, & hæc matre ſua.*

h Plures alliciat auaritia.} *Quærenda pecunia primum eſt, Virtus poſt nummos: hæc Ianus ſummus ab imo Perdocet: hæc recinunt iuuenes dictata ſenéſque, vt ait Horatius. Apud Euripidem eſt quidam qui nihil curat quòd peſſimus vocetur, modò etiam ditiſſimus, addens cauſam, ſolitos omnes quærere num quis ſit diues? non an bonus? tantíque vnunquenque eſſe, quantum poſſideat.*

i Quàm id propter quod illud fit.} *Legendum: quàm id quod propter aliud fit. hoc ſenſus expoſtulat, & ſic eſt in veteribus libris. ἀξίωμα eſt Ariſt. primo Poſteriorum. Propter quod aliquid ſit, id magis eſſe: cùm probat non modò prius, ſed magis etiam principia cognoſci, quàm quæ ex iis manant. quanquam hic non tam de cauſa finali loquitur, quàm efficiente: ſed in primo Ethicorum docet ea, quorum gratia alia fiant, eſſe iis quæ fiunt præſtantiora.*

Melius actum eſt cum diis inferioribus, qui nullis infamantur opprobriis, quàm ſelectis, quorum tantæ turpitudines celebrantur.

CAP. IIII.

GRatularetur autem diis iſtis ſelectis quiſquam nobilitatis & claritudinis appetitor, & eos diceret fortunatos, ſi non eos magis ad iniurias, quàm ad honores ſelectos videret. Nam illam infimam turbam ipſa ignobilitas texit, ne obrueretur opprobriis. Ridemus quidē cùm eos videmus figmētis humanarum opinionum partitis inter ſe ope-

ſe operibus diſtributos, [a] tanquàm minutularios vectigalium conductores, [b] vel tanquàm opifices in vico argentario, vbi vnum vaſculum vt perfectum exeat, per multos artifices tranſit, cùm ab vno perfecto perfici poſſet. Sed aliter nō putatum eſt operantium multitudini conſulendum, niſi vt ſingulas artis partes citò ac facilè diſcerent ſinguli, ne omnes in arte vna tardè & difficilè cogerētur eſſe perfecti. Veruntamen vix quiſquam reperitur deorum non ſelectorum, qui aliquo crimine famam traxit infamē: vix autem ſelectorum quiſpiam, qui non in ſe notam contumeliæ inſignis acceperit. Iſti ad iſtorum humilia opera deſcenderunt, illi in illorum ſublimia crimina non peruenerunt. [c] De Iano quidem non mihi facilè quicquam occurrit quod ad probrum pertineat. Et fortaſſis talis fuit, vt innocentius vixerit, [d] & à faſcinoribus flagitiiſque remotius. Saturnum fugientem benignus excepit, cum hoſpite partitus eſt regnum, vt etiam ciuitates ſingulas conderent: iſte Ianiculum, ille Saturniam. Sed iſti in cultu deorum omnis dedecoris appetitores, cuius vitam minus turpem inuenerunt, eum ſimulachri monſtruoſa deformitate turparunt, nunc eum bifrontem, nunc etiam quadrifrontem, tanquam geminum facientes. An fortè voluerunt, vt quoniam plurimi dij ſelecti erubeſcenda perpetrando [e] amiſerant frontem: quantò iſte innocentior eſſet, tantò frontoſior appareret.

L. VIVES.

a Tanquàm munuſcularios vectigalium cōductores.} *In antiquis libris varie legitur, in aliis munuſcularios, in aliis minicularios: eſt vbi minutularios, nec omnino malè. Nam ſignificantur tenues quidam publicani, qui nec per ſe, nec ſocietate magna ilia reipublicæ vectigalia redimunt, ſed portiunculas exiguas.*

b Vel tanquàm opifices in vico argētario.} *Alius enim cælat vas, alius inaurat, alius indit, vel labra, vel anſam, vel naſum: tametſi argentarij non ſunt qui argentea vaſa cælant, condūntque ſed menſarij, quos Græci trapezitas vocant, apud quos pecuniæ deponuntur. & horum tabernæ argentariæ vocantur, quæ erant circum forum, vt Vitruuius libro 5. & Liuius libro 26. ſignificat. hinc eſt cedere foro Plauto in Perſa. vicum tamen argentarium hic Auguſtinus poſuit pro eo vbi ſunt officinæ aurifabrorum.* Trapezitæ

c De Iano quidem.} *Ianus indigena Italiæ regnauit in ea cum Cameſe etiam indigena, ita vt regio vocaretur Cameſena, vrbs verò* Ianus

Ianiculum: ſed illo mortuo, omnia in ditionem Iani conceſſerunt. Hic Saturnum arma filij ex Creta fugientẽ excepit: quem, cùm ab eo edoctus eſſet artem agri colendi, in partem regni accepit, tradito Tarpeio colle, vbi arx cum oppidulo Saturnia eſt dicta, quæ poſtea cùm Aeniopolis eſſet ab Aenea nuncupata, vetus tamen nomen retinuit, & Saturnia dicta eſt: cuius aliquot poſteris quoque ætatibus manſerunt veſtigia, quod Saturni fanum in faucibus, quod Saturnia porta, quæ poſtea Pandana, quod in muro ſcriptura hoc teſtatur: poſtea Tarpeia, & condito templo, ac velut Saturno illinc quoque à filio pulſo, Capitolium Iouis Optimi Maximi nominatum eſt. Vergil. lib. 8. & Seruius eodem loco. Ouidius primo Faſtorum. Eutropius, Solinus, Macrobius, Dionyſius, Prudentius. Libellus circumfertur nomine Beroſi Babylonici, qui Ianum dicit fuiſſe Noam. eum libellum ego mera ſomnia narrare puto, digna profectò commentis Anianis. De Iano hoc eodem libro paulò pòſt plura.

d Et à faſcinoribus flagitiiſq;.} *Ouidius ſexto Faſtorum ſtupraſſe Ianum ſcribit Cranem nympham, quæ poſtea Carna eſt dicta, iúſque habet cardinis. Sed Auguſtinus vel huius facti non meminit, cùm hæc ſcriberet, vel commentitium prorſus & fabuloſum putauit.*

Frons e Amiſerant frontem.} *Os, & facies, & frons, pro pudore capitur. Hinc perfricare faciem apud Plinium, & frontem apud Quintilianum ex Caluo, pro excutere pudorem. Lucanus:*

Nec color imperij, nec frons erit vlla ſenatus.

Et Perſius:

Exclamet Melicerta periſſe
Frontem de rebus.

De paganorum ſecretiore doctrina, phyſicíſque rationibus.

CAP. V.

SEd ipſorum potius interpretationes phyſicas audiamus, quibus turpitudinem miſerrimi erroris, velut altioris doctrinæ ſpecie colorare conãtur. Primùm, eas interpretationes ſic Varro commendat, vt dicat antiquos ſimulachra deorum, & inſignia, ornatúſque confinxiſſe, quæ cùm oculis animaduertiſſent hi, qui adiſſent doctrinæ myſteria poſſent animam mundi ac partes eius, id eſt, deos veros animo videre: quorum qui ſimulachra ſpecie hominis fecerunt, hoc videri ſecutos, quòd mortalium animus, qui eſt in corpore humano, ſimillimus eſt immortalis animi: tanquàm ſi vaſa ponerentur cauſa notandorum deorum, & in Liberi ædem [a] œnophorum ſiſteretur, quòd ſignificaret vinum

num per id quod continet, id quod continetur: ita per ſimulachrum, quod formam habet humanam, ſignificari animam rationalem, eo quòd velut vaſe natura iſta ſoleat contineri, cuius naturæ Deum volunt eſſe, vel deos. Hæc ſunt myſteria doctrinæ, in quæ iſte vir doctiſſimus penetrauerat, vnde in lucem iſta proferret. Sed dic homo acutiſſimè, num in iſtis doctrinæ myſteriis, illam prudentiam perdidiſti, qua tibi ſobriè viſum eſt, quòd hi qui primi populis ſimulachra conſtituerunt, & metum dempſerunt ciuibus ſuis, & errorem addiderunt, caſtiúſque deos ſine ſimulachris veteres obſeruaſſe Romanos? Hi enim tibi fuerunt autores, vt hæc contra poſteriores Romanos dicere auderes? Nam etſi illi antiquiſſimi ſimulachra coluiſſent, fortaſſis totum iſtum ſenſum de ſimulachris non conſtituendis, interim veri timoris ſilentio premeres, & in huiuſcemodi pernicioſis vaniſque figmentis myſteria iſta doctrinæ loquacius & elatius prædicares. Anima tamen tua tam docta, & ingenioſa, (vbi te multum dolemus, per hæc myſteria doctrinæ ad Deum ſummum, id eſt, à quo facta eſt, non cum quo facta eſt: nec cuius portio, ſed cuius conditio eſt: nec qui eſt omnium anima, ſed qui fecit omnem animam, quo ſolo illuſtrante fit anima beata, ſi eius gratiæ non ſit ingrata) nullo modo potuit peruenire. Verùm iſta myſteria doctrinæ, qualia ſint quantíque pendenda, quæ ſequuntur oſtendent. Fatetur interim vir iſte doctiſſimus, animam mundi ac partes eius eſſe veros deos: vnde intelligitur totam eius theologiam eam ipſam ſcilicet naturalem, cui plurimum tribuit, vſque ad animæ rationalis naturam ſe extendere potuiſſe. De naturali enim pauciſſima præloquitur in hoc libro, in quo videbimus vtrum per interpretationes phyſiologicas ad hãc naturalem poſſit referre ciuilem, quam de diis ſelectis vltimam ſcripſit: quòd ſi potuerit, tota naturalis erit. Et quid opus erat ab ea ciuilem tanta cura diſtinctionis abiungere? Si autem recto diſcrimine ſeparata eſt, quando nec iſta vera eſt, quæ illi naturalis placet: peruenit enim vſque ad animam, nón vſque ad verum Deum, qui fecit & animam: quanto eſt & abiectior & falſior iſta ciuilis, quæ maximè circa corporum eſt occupata naturam, ſicut ipſæ interpretationes eius, ex quibus quædam neceſſario commemorare me oportet, tanta ab his exquiſitæ & enucleatæ diligentia demonſtrabunt.

L. VIVES.

a OEnophorum ſiſteretur.} *Quaſi οἶνυ φόρον, vinum ferens. vas eſt vinarium. Iuuenalis Satyra ſexta vtitur hoc vocabulo. Idem Apuleius lib. 2. & 8. Aſini. & Martialis. Plinius inter opera Praxitelis recenſet œnophoron, qui non tam vas, quàm puer eſſet vinum ferẽs. Ex hoc loco Beroaldus colligit œnophoron poni ſolitum in tẽplo Bacchi, non ſatis acutè: ceu verò hoc fieri ſolere Auguſtinus his verbis ſignificet.*

De opinione Varronis, quæ arbitratus eſt Deum eſſe animam mundi, qui tamen in partibus ſuis habeat animas multas, quarum diuina natura ſit.

CAP. VI.

DIcit[a] ergo idem Varro adhuc de naturali theologia preloquens, Deum ſe arbitrari eſſe animam mundi, quem Greci vocant κόσμον, [b] & hunc ipſum mundum eſſe deum. Sed ſicut hominem ſapientem cùm ſit ex corpore & animo, tamen ab animo dici ſapientem: ita mundum deum dici ab animo, cùm ſit ex animo & corpore. Hic videtur quoquo modo confiteri vnum Deum, ſed vt plures etiam introducat, adiungit mundum diuidi in duas partes, cælum & terram: & cælum bifariam in æthera, & aëra: terram verò in aquam & humum. [c] E quibus ſummum eſſe æthera, ſecundum aëra, tertiam aquam, infimam terram. Quas omnes quatuor partes animarũ eſſe plenas, in æthere & aëre immortalium, in aqua & terra mortalium: à ſummo autem circuitu cæli vſque ad circulum lunæ, æthereas animas eſſe aſtra ac ſtellas, eóſq; celeſtes deos non modo intelligi eſſe, ſed etiam videri. [d] Inter lunæ verò gyrum & nimborum ac ventorum cacumina aëreas eſſe animas, ſed eas animo non oculis videri, & vocari heroas, & lares, & genios. Hæc eſt videlicet breuiter in iſta prælocutione propoſita theologia naturalis, quæ nõ huic tantùm, ſed & multis philoſophis placuit: de qua tunc diligentius diſſerendum eſt, cùm de ciuili quantum ad deos ſelectos attinet, opitulante Deo vero, quod reſtat impleuero.

L. VIVES.

a DIcit ergo idem Varro.} *Platonici, Stoici, Pythagorici, & his antiquiores Ionici philoſophi, mentem dicunt eſſe Deum, ſed non eodem omnes modo. Nam Plato animatum dicit mundum eſſe animámque illam & mundum eſſe deum: ſed alium deum, quem mentem vocat, hoc ipſo priorem facit, & animæ mundi parentem. Stoicis*

ferè

ferè cum Platone congruit, niſi quòd non omnes idem ſentiunt. Thales Mileſius, & Democritus non alium putant maiorem Deum anima mundi. Pythagoræ ſententiam alibi expoſui.

b Et hunc ipſum mundum.} *Platonicè & Stoicè, & ex ſententia plurimorum philoſophorum.*

c E quibus ſummum eſſe æthera.} *Ariſtoteles ſupra hunc noſtrum aerem ignis elementum locat, hunc cælum. Platonici cælum putant eſſe igneum, ætheráque appellant. Tum & eam partem aeris, quam incendit vicinus cæleſtis ignis, flammam dicunt eſſe innoxiam & puram. quam multi affirmant Platonis fuiſſe ſententiam, Pythagoram ſecuti, qui globo vniuerſi quatuor addit corpora. Verùm hic Varro aerem facit cælo proximum, ſecutus multorum opinionem, maximè Stoicorum: tametſi non multum iſti à Platonicis & Peripateticis abſunt ſi rectè intelligantur: aut certè ſi diſertius ipſi eloquantur ſua. Sed æther non modò cælum & ignis, ſed aer quoque dicitur, ſicut & Latinè cælum: velut apud Vergilium:*

Illa leuem fugiens raptim ſecat æthera pennis.

d Inter lunæ vero gyrum.} *Ea eſt prima regio aeris, ex Ariſtotelis diuiſione, in libris ſublatorum, qui primum aeris tractum eſſe dicit vſque ad locum in quo nubes, niues, grãdines, fulgura, & tonitrus fiunt: ſecundum vbi hæc fiunt: tertium vſque ad ignis elementum.*

An rationabile fuerit Ianum & Terminum in duo numina ſeparari.

CAP. VII.

IAnus igitur, à quo ſumpſit exordium, quæro quis nam ſit? [a]Reſpondetur: Mundus eſt. Breuis eſt hæc planè atque aperta reſponſio. Cur ergo [b]ad eum dicuntur rerum initia pertinere: fines verò ad alterum, quem Terminum vocant? Nam propter initia & fines duobus iſtis diis, [c]duos menſes perhibent dedicatos, præter illos decem, quibus vſque ad Decembrem caput eſt Martius: Ianuarium Iano, Februarium Termino. [d]Ideo terminalia eodem menſe Februario celebrari dicunt, [e] cùm ſit ſacrum purgatorium, quod [f]vocant Februum: vnde menſis nomen accepit. Nunquid ergo ad mundum, qui Ianus eſt, initia rerum pertinent, & fines non pertinent, vt alter illis Deus præficeretur? Nónne omnia quæ in hoc mundo fieri dicunt, in hoc etiam mundo terminari fatentur? Quæ eſt iſta vanitas in opere illi dare poteſtatem dimidiam, in ſimulachro faciem duplam? [g]Nónne iſtum bifrontem multò elegantius interpretarentur, ſi eundem, & Ianum, & Terminum dicerẽt: atque initiis vnam

faciem, finibus alteram darẽt: quoniam qui operatur, vtrunque debet intendere? In omni enim motu actionis ſuæ, qui non reſpicit initium, non proſpicit finem. Vnde neceſſe eſt, vt memoriæ reſpicienti, proſpiciens connectatur intentio. Nam cui exciderit, quod cœperit, quomodo finiat, non inueniet. Quòd ſi vitam beatam in hoc mundo inchoari putarent, extra mũdum perfici, & ideo Iano, id eſt, mundo, ſolam initiorum tribuerent poteſtatem: profectò ei præponerent Terminum, eúmq. à diis ſelectis non alienarent. Quanquam etiam nũc, cùm in iſtis duobus diis initia rerum temporalium, finéſque tractãtur. Termino dari debuit plus honoris. Maior enim lætitia eſt, cùm res quæque perficitur: ſolicitudinis autem plena ſunt cœpta, donec perducãtur ad finem: quem qui aliquid incipit, maximè appetit, intendit, expectat, exoptat: nec de re inchoata, niſi terminetur, exultat.

L. VIVES.

a Reſpondetur, mundus eſt.} *Macrobius 1. Saturn.*

b Ad eum dicuntur rerum initia pertinere.} *Xenon hanc adducit cauſam, quòd primus in Italia deos coli docuerit Ianus: idcirco in ſacrificiis, initia & præfationem meruiſſe. Qui plura cupit de hoc legere, habet apud Macrobium autorem ſatis vulgarem.*

c Duos menſes.} *Ante Numam annus Rom. more Albanorum decem erat menſium, à Marcio ad Decembrem. Numa duos menſes addidit vltimos anno, Ianuarium & Februarium. Varro & Plutarchus. Ouidius verò 2. Faſt. putat Ianuarium, olim initium fuiſſe anni, Februarium verò finem, cuius vltimæ feriæ eſſent Termini, poſtea x. viros in xij tab. Februarium Ianuario iunxiſſe.*

d Ideo Terminalia.} *Vltimus feſtus dies Februarij ante fugam Tarquinij nam poſt Terminalia regifugium eſt celebratum parta libertate. Terminalia verò fuerunt xxiij. die Feb. Beda lib. De nat. rerum.*

e Cùm ſit ſacrum.} *Non quod Terminalibus fiat expiatio illa ſed quòd eo menſe.*

f Vocant Februum.} *Ouidius ſecundo Faſtorum.*

Februa Romani dixere pia mina patres. *Et pòſt:*
Denique quocunque eſt, quo corpora noſtra piantur.
Hoc apud intonſos nomen habebat auos.
Menſis ab his dictus.

g Nónne iſtum bifrontem.} *Cicero ſecundo De natura deorum, Ianum primis & extremis videtur præficere. Idem Macrobius ex ſententia multorum,*

Ob quam cauſam cultores Iani, bifrontem imaginem ipſius finxerunt, quàm tamen etiam quadrifrontem videri volunt.

CAP. VIII.

a SEd Iani bifrōtis ſimulachri interpretatio proferatur. Duas enim facies ante & retro habere dicitur, quòd hiatus noſter cùm os aperrimus mundo ſimilis videatur: vnde[b] & palatum Græci οὐρανὸν appellant. Et nonnulli, inquit, poëtæ Latini cælum vocauerunt palatum: à quo hiatu oris, & foras eſſe aditum ad dentes verſus, & introrſus ad fauces. Ecce, quò perductus eſt mundus propter palati noſtri vocabulum, vel Græcum, vel poëticum. Quid autem hoc ad animam, quid ad vitam æternam? Propter ſolas ſaliuas colatur hic Deus, quibus partim glutiendis, partim expuendis ſub cælo, palati vtraque panditur ianua. Quid eſt porrò abſurdius, quàm in ipſo mundo non inuenire duas ianuas ex aduerſo ſitas, per quas, vel admittat ad ſe aliquid intro vel emittat à ſe foras: & de noſtro ore & gutture, quorum ſimilitudinem mundus non habet, velle mundi ſimulachrum componere in Iano, propter ſolū palatum,[c] cuius ſimilitudinem Ianus non habet? Cùm verò eum faciunt quadrifrontem, & Ianum geminum appellant, ad quatuor mūdi partes hoc interpretantur, quaſi aliquid ſpectet mūdus foras, ſicut per omnes facies Ianus. Deinde ſi Ianus eſt mundus, & mundus quatuor partibus conſtat,[d] falſum eſt ſimulachrum Iani: quia Ianus & ſi quadrifrons legitur, nunquam tamen quadriianus inuenitur. Aut ſi propterea verum eſt, quia etiam nomine orientis & occidentis totus ſolet mundus intelligi, nunquid cùm duas partes alias nominamus ſeptentrionis & auſtri, ſicut illum quadrifrontem dicunt geminum Ianum, ita quiſquam geminum dicturus eſt mundum? Non habent omnino vnde quatuor ianuas quæ intrantibus & exeuntibus pateant? interpretentur ad mundi ſimilitudinem: ſicut de bifronte, quod dicerent ſaltem in ore hominis inuenerunt,[e] niſi Neptunus fortè ſubueniat & porrigat piſcem, qui præter hiatum oris & gutturis etiam dextra & ſiniſtra fauces paterent. Et tamen hanc vanitatem per tot ianuas nulla effugit anima, niſi quæ audit veritatem dicentem: Ego ſum ianua.

L. VIVES.

a SEd ſani bifrontis.} *Alij hunc regem bifrontem fuiſſe referunt, quòd fuerit prudentiſſimus, viderítque procul ventura,*

& reſpexerit prateri̅ta.ſi ut de cordato Homerus inquit : ἅμα πρόσσω καὶ ὀπίσσω λεύσσει. Plutarchus in Problematis duas cauſas affert :alteram, quòd Ianus fuerit Perrhæbus Græcus, ſic eſſe literis mandatum: qui poſtea quàm in Italiam veniſſet, linguam ſimul cum moribus mutarit. Altera cauſa eſt: quòd Italos populos Ianus & agros colere docuerit, & rempublicam adminiſtrare: Alij, ut Ouidius, quod hic Auguſtinus attingit, quòd Ianus ſit mundus gemina facie, hac ortum ſpectante, illa occaſum. Sunt qui Ianum ſolem velint, cuius eſt quotidie ortus & occaſus. Nigidius eſt autor, colique à Græcis ἐπιπύλαιον θυραῖον & ἀγυιέα quaſi ianitorem & vijs præfectum. Tametſi non crediderim eadem forma cultum, qua Ianus apud Romanos. Nam Ouidius inquit:

Quem tamen eſſe deum dicam te Iane biformis?
Nam tibi par nullum Græcia numen habet.

Pingebatur & quadriformis. C. Baſſus de dijs apud Macrobium: Ianus bifrons pingitur, quaſi inferûm & ſuperûm ianitor. Idem quadriformis, quaſi vniuerſa climata maieſtate ſua complexus. Hic Ianus eſt is quem geminum in ſacrificiis vocabant : nam ſimplex duplici tantum eſt fronte, & Ianus geminus, cuius porta claudebatur pace, bello patebat,

b Palatum Græci οὐρανόν.} *Vt Ariſtoteles in lib. De partibus animalium. Plinium exiſtimant hunc imitatum etiam cæli vocabulo vſum eodem ſignificatu libro vndecimo. nam de cerebro loquens : Hoc, inquit, eſt viſcerum excelſiſſimum proximúmque cælo capitis.*

c Cuius ſimilitudinem.} *Alibi, cuius ſimilitudine* Ianus *nomen habet.*

d Falſum eſt ſimulachrum Iani.} *In aliis ſic : falſum eſt ſimulachrum Iani bifrontis, vt reliqua ſuppoſititia ſint: vſq. Aut ſi propterea, quod non videtur admodum abſurdum ex iis quæ adduntur.*

e Niſi Neptunus.} *Quandoquidem id in hominibus non eſt inuenire.*

De Iouis poteſtate, atque eiuſdem cum Iano comparatione.

CAP. IX.

IOuem autem, [a] qui etiam Iupiter dicitur, quem velint intelligi, exponant. Deus eſt, inquiunt, habens poteſtatem cauſarum, quibus aliquid fit in mundo. Hoc quàm magnum ſit, nobiliſſimus [b] Vergilij verſus ille teſtatur:

Fœlix qui potuit rerum cognoſcere cauſas.

Sed cur ei præponitur Ianus, hoc nobis vir ille acutiſſimus doctiſſimúſque reſpondeat. Quoniam penes Ianum, inquit, ſunt

ſunt prima,penes Iouem ſumma. Merito ergo rex omnium Iupiter habetur:Prima enim vincuntur à ſummis : quia licet prima præcedant tempore,ſumma ſuperant dignitate.Sed rectè hoc diceretur, ſi factorum prima diſcernerentur & ſumma.Sicut enim initium facti eſt proficiſci , ſummum peruenire : initium facti inceptio diſcendi, ſummum perceptio doctrinæ:ac ſic in omnibus prima ſunt initia,ſummáque ſunt fines.Sed iam hoc negotium inter Ianum Terminúmque diſcuſſum eſt.Cauſæ autem quæ dantur Ioui efficientia ſunt, nõ effecta:neque vllo modo fieri poteſt, vt vel tempore præueniantur à factis vitiiſue factorum. Semper enim prior eſt res quæ facit,quàm illa quæ fit. Quapropter ſi ad Ianum pertinent initia factorum,non ideo priora ſunt efficientibus cauſis,quas Ioui tribuunt. Sicut enim nihil fit, ita nihil inchoatur vt fiat, quod non faciens cauſa præceſſerit. Hunc ſanè deum penes quem ſunt omnes cauſæ factarum omnium naturarum , naturalíúmque rerum,ſi Iouem populi appellant, & tantis contumeliis, támque ſceleſtis criminationibus colunt, tetriore ſacrilegio ſeſe obſtringunt , quàm ſi prorſus nullum putarent Deum. Vnde ſatius eſſet eis alium aliquem Iouis nomine nuncupare , dignum turpibus & flagitioſis honoribus, ſuppoſito vano figmento, quod potius blaſphemarent, Sicut Saturno dicitur ſuppoſitus lapis, quem pro filio deuoraret: quàm iſtum deum dicere,& tonantem, & adulterantem, & totum mundum regentem, & per tot ſtupra diffluentem,& naturarum omnium naturaliúmque rerum cauſas ſummas habentem, & ſuas cauſas bonas non habentem. Deinde quæro,quem iam locum inter deos huic tribuat Ioui, ſi Ianus eſt mudus: Deos enim veros animã mundi ac partes eius iſte definiuit,ac per hoc quicquid hoc nõ eſt, non eſt vtiq; ſecundũ iſtos verus Deus. Num igitur ita dicturi ſunt, Iouem animam mũdi,vt Ianus ſit corpus eius. id eſt iſte viſibilis mundus? Hoc ſi dicunt,non erit quemadmodum Ianum deum dicant, quoniam mundi corpus non eſt Deus, vel ſecundum ipſos , ſed anima mundi ac partes eius. Vnde idem Varro apertiſſimè dicit,Deum ſe arbitrari eſſe animam mundi,& hunc ipſum mundum eſſe Deum : ſed ſicut hominem ſapientem,cùm ſit ex animo & corpore,tãtum ex animo dici ſapientem:ita mundum Deum dici ab animo , cùm ſit ex animo & corpore. Solum itaque mundi corpus non eſt Deus:

ſed aut ſola anima eius, aut ſimul corpus & animus: ita tamen, vt non ſit à corpore, ſed ab animo deus. Si ergo Ianus eſt mũdus, & deus eſt Ianus, nunquid Iouem vt deus eſſe poſsit aliquam partem Iani, eſſe dicturi ſunt? Magis enim Ioui vniuerſum ſolent tribuere, vnde eſt illud: Iouis omnia plena. Ergo & Iouem, vt deus ſit, & maximè vt rex deorum, non alium poſſunt exiſtimare, quàm mundum: vt in diis cæteris ſecundum iſtos ſuis partibus regnet. In hanc ſententiam etiam quoſdam verſus [c] Valerij Sorani exponit idem Varro, in eo libro, quem ſeorſum ab iſtis de cultu deorum ſcripſit, qui verſus hi ſunt.

[d] Iuppiter omnipotens regum rex ipſe, deúſque
Progenitor, genitríxque deûm, deus vnus & omnis.

Exponuntur autem in eodem libro, ita vt eum [e] marem exiſtimarẽt, qui ſemen emitteret, fœminã quæ acciperet: Iouémq; eſſe mũdum, & eum omnia ſemina ex ſe emittere, & in ſe recipere, qua cauſa, inquit, ſcripſit Soranus: Iupiter progénitor genitríxq;: nec minus cũ cauſa vnum & eundem omnia eſſe. [f] Mundus enim vnus, & in eo vno omnia ſunt.

L. VIVES.

a QVi etiam Iupiter dicitur. } *Nam duos rectos habet, Iupiter, & Iouis, & ex vtroque obliquos Iouis & Iupitris: quanquam vſus alterius rectum, alterius obliquos reiecit, ſicut in Græco ζεὺς & διός.*

b Vergilij verſus ille. } *Secundo Georgicorum, vbi eos fœliciſſimos putat, qui rerum cauſas inquirunt, & conſequuntur, ex ſententia Peripateticorum & Academicorum, quam Ariſt. lib x. Ethicorum, & Cicero quinto De finibus fuſè perſequitur.*

c Valerij Sorani } *Huius Valerij Sorani meminerunt Cicero primo De oratore, Plin lib 3. Solinus in Polyhiſtore, Plutarch. in Problem. Macrobius lib. 1. Saturnalium, & Seruius 1. Greg. Fuit Latinus homo doctiſſimus togatorum, vt Craſſus dicit in primo De oratore Cic. Tributum hoc eſt Varroni, ſed ante Varronem Sorano: ſicut Poetæ nomen Ennio ante Vergilium. Functus eſt Romæ honoribus, præcipuè tribunatu plebis: & quod nomen illud arcanum vrbis Romæ, quod euulgari eſt nefas, auſus eſſet enunciare, pœnas luit. Plinius, Solinus, Macrobius, Plutarchus in Problematis. tametſi Plutarchus in Pompeio Q. Valerium philoſophum, quod multi non dubitant de Sorano dici, à Pompeio narrat occidi iuſſum: ſed autorẽ dicit huiuſce rei Oppiũ eſſe, cui cauendum, ne credulè aſſentiamur de Pompeio narranti, nempe*

homini

homini Cæſaris amico. Sunt qui putent hunc ſubita morte corruiſſe: alij ſuffixum eſſe cruci, vt Seruius.

d Iupiter omnipotens. } *In antiquis codicibus verſus prior ſic legitur.*

Iuppiter omnipotens regum, rerúmque, deûmque.

e Marem, &c. fœminam. } *Ex Orpheo in Hymnis, ex quo ſunt ipſi verſus:*

Ζεὺς ἄρσην γένετο, ζεὺς ἄμβροτος ἔπλετο νύμφη.

f Mundus enim vnus. } *Ex ſententia optimi cuiuſque philoſophi contra Anaximandrum, & Anaximenem, & Ariſtarchum, & Xenophanem, & Diogenem, & Leucippum, & Democritum, & Epicurum, qui plures conſtruebant.*

An Iani & Iouis recta diſcretio ſit. CAP. X.

CVm ergo & Ianus mundus ſit, & Iupiter mundus ſit, vnúſque ſit mundus, quare duo dij ſunt Ianus & Iupiter? Quare ſeorſum habent templa, ſeorſum aras, diuerſa ſacra, diſsimilia ſimulachra? Si propterea, quia alia vis eſt primordiorum, alia cauſarum, ex illa Iani, ex iſta Iouis nomen accepit: nunquid ſi vnus homo in diuerſis rebus duas habeat poteſtates, aut duas artes, quia ſingularum diuerſa vis eſt, ideo duo iudices, aut duo dicuntur artifices? Sic ergo & vnus deus cùm ipſe habeat poteſtatem primordiorum, ipſe cauſarum, num propter hoc duos deos eſſe neceſſe eſt putari, qui primordia cauſæque res duæ ſunt? Quòd ſi hoc iuſtum putant, etiam ipſum Iouem tot deos eſſe dicant, quot ei cognomina propter multas poteſtates dederunt: quoniam res omnes ex quibus illa cognomina ſunt adhibita, multæ atque diuerſæ ſunt, ex quibus pauca commemoro.

De cognominibus Iouis, quæ non ad multos deos, ſed ad vnum eundémque referuntur. CAP. XI.

a DIxerunt eum victorem, inuictum, opitulum, impulſorem, ſtatorem, [b] centupedam, ſupinalem, tigillum, [c] almum, ruminum, & alia [d] quæ perſequi longum eſt. Hæc omnia cognomina impoſuerunt vni Deo propter cauſas poteſtatéſque diuerſas, non tamen propter tot res etiam tot deos eum eſſe coëgerunt: quòd omnia vinceret, quòd à nemine vinceretur, quòd opem indigentibus ferret, quòd haberet impellẽdi, ſtatuendi, ſtabiliendi, reſupinandi poteſtatem, quòd[e] tanquam tigillus mundum contineret ac ſuſtineret, quòd aleret omnia, quòd ruma, id eſt mam-

ma aleret animalia. In his vt aduertimus, quædam magna ſunt, quædam exigua, & tamen vnus [f] vtraq; facere perhibetur. Puto inter ſe propinquiora eſſe cauſas rerũ, atq, primordia, propter quas res vnum mũdum, duos deos eſſe voluerũt, Iouem atq; Ianum, quem continere dicunt mundũ, & mammam dare animalibus: nec tamẽ propter hæc duo opera tam longè inter ſe vi & dignitate diuerſa, duo dij eſſe compulſi ſunt, ſed vnus Iupiter, propter illud Tigillus, propter hoc Ruminus appellatus eſt. Nolo dicere, quòd animalibus mãmam prębere ſugẽribus magis Iunonẽ potuit dicere quàm Iouem: præſertim cùm eſſet diua Rumina, quæ in hoc opus adiutorium illi famulatúmq; præberet. Cogito enim poſſe reſponderi, & ipſam Iunonem nihil aliud eſſe quàm Iouem, ſecundùm illos Valerij Sorani verſus, vbi dictum eſt.

Iupiter omnipotens regum rerúmque deûmque
Progenitor genitríxque deûm.

Quare ergo dictus eſt & Ruminus, cùm diligentius fortaſſè quærentibus ipſe inueniatur eſſe etiam illa diua Rumina? [g] Si enim maieſtate deorum rectè videbatur indignum, vt in vna ſpica alter ad curam geniculi, alter ad folliculi pertineret, quãto eſt indignius vnã rem infimam, id eſt, vt mammis alantur animalia, duorũ deorũ poteſtate curari, quorum ſit vnus Iupiter rex ipſe cunctorum: & hoc agat non ſaltem cum coniuge ſua, ſed cum ignobili neſcio qua Rumina, niſi quia ipſe eſt etiam ipſa Rumina, ipſe Ruminus: Ruminus fortaſſe pro ſugentibus maribus: Rumina pro fœminis? [h] Dicerem quippe noluiſſe illos Ioui fœmininum nomen imponere, niſi & in illis verſibus progenitor genitríxque diceretur: & inter alia eius cognomina legerem, quòd etiam pecunia vocaretur, quam deam inter illos minuſcularios inuenimus, vt in quarto libro iam commemorauimus. Sed cùm & mares & fœminæ habeant pecuniam: cur nõ & Pecunia & Pecunius appellatus ſit, ſicut Rumina & Ruminus, ipſi viderint.

L. VIVES.

Iouis cognomina

[a] DIxerunt eum victorem.} *Iouis plurima fuerunt apud Græcos & Latinos cognomina, quorum pleraque ex Græcis perſequitur inſtituto ſuo Orpheus in Hymnis, & ſparſim Homerus in vtroque poemate & Hymnis: velut quòd ſit φίλιος, id eſt amicitiæ præſes, & ξένιος, hoſpitalis, & ἑταιρεῖος ſocius, & ὅρκιος iuriſiurandi præſes, & alia*

& alia quæ ad naturam eius potius pertinent, quàm ad vſum hominum. Præter hæc erat & Iupiter Anxurus Terracinæ, quaſi ἄνευ ξυροῦ, ſine nouacula imberbis, vnde & Anxur olim dictæ Terracinæ, Seruius. Erat & ἀπομυίας in Olympia, quem ſacrauit Hercules, quaſi muſcarum abactorem, cùm illis inter ſacrificandum infeſtaretur: & Athenis Iupiter φράτριος, quaſi tribulis, cuius feſtum ſecundo die τῶν ἀπατουρίων, hoc eſt, deceptoriorum, iſque dies ab effluxu cruoris hoſtiarum ἀνάρρυσις dicebatur. & in Caria λαβραδεύς, quaſi ſecurarius, in cuius dextra non fulmen, ſed ſecuris erat, quam Lydi λάβρυν dicunt, apud Plutarchum in Prob. Erat etiam in Græcia ἐλευθέριος, quaſi liberator, quòd ab armis Perſarum liberaſſet: in Aſia minore Mileſius: in Chaonia, Dodonæus: Ammonius in Africa: Athenis μειλίχιος, cui nullum ſacrificabatur animal, ſed frugibus placabatur & pomis, Thucydides. Erat & ἀφέσιος, quaſi dimittens, & κόκκυξ Argis, hoc eſt, cuculus, & φύξιος à Phryxo ſacratus, quaſi fugæ comes, vbi & vellus aureum, apud Apollonium: & Aratrius apud Phœnices, Cœli filius Saturni frater, cui fuit Dagoni nomen, aratri inuentor, vnde cognominatus Iupiter Aratrius: & πανελλήνιος toti Græciæ communis. In Sicilia ἀγοραῖος, forenſis, quòd foro præeſſet, eíque ſtatua eo loco erigebatur: Herodotus. Erat Romæ præter ea nomina quæ commemorat Auguſtinus, Iupiter Feretrius, de ferẽdis ſpoliis opimis, ſacratus à Romulo: Capitolinus, à loco: Elicius, quem ſacrauit Numa in Auentino ab eliciendo è mentibus diuinis, quomodo procuranda eſſent fulmina & prodigia: Piſtor, à panibus, quos de Capitolio iactarunt obſeſſi Roma capta, cuius feſtum ſexto Idus Iunij: Viminius, in colle Viminali: Prædator, prædæ adiutor, cui & aliquid debebatur de præda, Seruius: Vltor, quem ſacrauit Agrippa: Tonans, quem Auguſtus poſt bellum Cantabricum: Cuſtos à Domitiano in Capitolio: Latialis, à Tarquinio Superbo in monte Albano: Inuictus, cuius feſtum Idibus Iunij: Inuentor, cuius ara prope portam Trigeminam, ſacratus ab Hercule inuentis bobus, cui iuuencus immolabatur: Adultus, cui ſacrificabatur in nuptiis. Liuius, Dionyſius, Plutarchus, Suetonius, Lactantius, qui libro primo ſcribit Iouem de nominibus hoſpitum ſuorum eſſe plerunque cognominatum, velut Athabyrium, Lapriandum, à quibus in bello eſt adiutus, tum Laprium, & Molionem, & Caſsium. Theſeus Hecaleſium Iouem, & eius ſacra inſtituit in Attica terra de nomine Hecales vetulæ hoſpitæ ſuæ. Ariſtoteles in libello De mundo, cuius iam aliàs mentionem fecimus, cùm Deus ſit vnus, multinominus eſt ab effectionibus omnibus, nempe Iupiter & ἀστραπαῖος, id eſt fulgurator, & βρονταῖος, tonans, & αἴθριος, ſerenator, & αἰθέριος, cæ-

leſtis, & κεραύνιος fulminator, & ὑέτιος pluuius, & ἐπικάρπιος frugifer, & πολιεὺς vrbicus, & γενέθλιος natalitius, & ἕρκιος vallaris, & ὁμόγνιος cognatus, & πάτριος patrius: ipſe eſt eti[illegible]ata & omnia quæ de fato & parcis dicuntur, nempe ἀνάγκη, καὶ μοῖραι, καὶ νέμεσις, καὶ ἀδράστεια. Sic ille.

b Centumpedam.} *Ab ſtabilitate ſic eſt dictus, vt idem Auguſtinus explicat: nam firmius res conſiſtit, quo pluribus innititur pedibus, & velut fulcris. Eſt & vermis centipeda.*

c Almum.} *Alij codices alumnum, ſed Almum melius vt arbitror. nam alma & almus ab alendo dicuntur: vnde Venus alma, & Ceres, & terra alma. Alumnus verò non facilè eſt is qui alit, quod quidam putant.*

d Quæ per ſe proſequi longum eſt.} *Antiqui codices habent: Quæ perſequi longum eſt. Commentatores verbi ſignificationem parum intelligentes, per ſe proſequi deprauarunt, rati perſequi ſolum dici de inſectatione inimica.*

e Tanquam tigillus mundum contineret.} *Tignus. vnde tigillus trabs, cui tectum innititur. Ariſtot. περὶ τοῦ κόσμου, vmbilicis quibus fornix continetur & ſiſtitur, Deum eſſe in mundo ſimilem ait, qui ſi abſit vel momentum, corruat protinus naturæ ædificium neceſſe eſt, vt ablato vmbilico fornicis ſtructura tota diſſoluta conciderit. Non eſt ab hoc propoſito diſſonum, quod Orpheus in Hymnis de Ioue inquit:*

Ζεὺς πυθμὴν γαίης τε, καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος. *Et poſt.*
Ζεὺς πόντου ῥίζα.

f Vtraque facere.} *Et magna & parua.*

g Si enim maieſtate deorum.} *Libro 4. Deriſa eſt opinio eorum, qui alium Deum curæ geniculi, alium folliculi tribuebant.*

h Dicere quippe voluiſſe.} *In antiquis melius: Dicerem quippe noluiſſe.*

Quòd Iuppiter etiam pecunia nuncupetur.

CAP. XII.

QVàm verò eleganter rationem huius nominis reddiderunt, & pecunia, inquiunt, vocatur, quòd eius ſint omnia. O magnam rationem diuini nominis, imò verò ille cuius ſunt omnia, viliſsimè & contumelioſiſsimè pecunia nuncupatur. Ad omnia enim quæ cælo & terra continentur, quid eſt pecunia in omnibus omnino rebus, [a] quæ ab hominibus nomine pecuniæ poſsidentur? Sed nimirum hoc auaritia Ioui nomen impoſuit, vt quiſquis amat pecuniam, non quemlibet deum, ſed ipſum regem omnium ſibi amare

amare videatur. Longè autem aliud eſſet ſi diuitiæ vocaretur. aliud nanque ſunt diuitiæ, aliud pecunia.[b] Nam dicimus diuites, ſapientes, iuſtos, bonos, quibus pecunia vel nulla, vel parua. Magis enim ſunt virtutibus diuites: per quas eis etiam in ipſis corporalium rerum neceſſitatibus ſatis eſt quod adeſt: pauperes verò auaros dicimus ſemper inhiantes, & egẽtes. Quamlibet enim magnas pecunias habere poſſunt, ſed in earum quantacunque abundantia non egere non poſſunt. Et Deum ipſum verum rectè dicimus diuitem, non tamen pecunia, ſed omnipotentia. Dicuntur itaque & diuites pecunioſi, ſed interius egeni, ſi cupidi. Item dicuntur pauperes pecunia carentes, ſed interius diuites, ſi ſapientes. Qualis ergo iſta theologia debet eſſe ſapienti, vbi rex deorum eius rei nomẽ accepit,[c] quam nemo ſapiens concupiuit? Quantò enim facilius ſi aliquid hac doctrina, quod ad vitam pertineret æternam, ſaluoriter diſceretur, Deus mundi rector non ab eis pecunia, ſed [d] ſapientia vocaretur, cuius amor purgat à ſordibus auaritiæ, hoc eſt, ab amore pecuniæ?

L. VIVES.

a QVæ ab hominibus nomine pecuniæ. } *Omnia quæ poſſidentur, nomine pecuniæ ſunt comprehenſa: vnde peculium dicitur à pecude deducta appellatione, vt aiunt Columella, Feſtus, & Seruius, quòd hæ veterum eſſent vnicæ diuitiæ, ſicut adhuc ſunt multarum gentium. Erant enim ferè paſtores, à quibus manaſſe vocabulum hoc etiam Varro confirmat lib. De Lat. lin. 4. poſtea ad opes vrbanas ſe extendit.*

b Nam dicimus diuites. } *Paradoxum Stoicum,* ὅτι οἱ σοφοὶ μόνοι πλούσιοι. *Quod Cicero ita eſſe multis magniſque rationibus ſuadet. Idem magnis ingeniis philoſophorum eſt diſputatum, qui ſæpiſſimè contra pecuniam perorarunt.*

c Quam nemo ſapiens concupiuit. } *Saluſt. in Cat. Auaritia pecuniæ ſtudium habet, quam nemo ſapiens concupiuit: ea quaſi venenis malis imbuta corpus animúmque virilem effœminat, ſemper infinita, inſatiabilis eſt, neque copia, neque inopia minuitur.*

d Sapientia vocaretur. } *Vt nos vocamus.*

Quòd dum exponitur quid Saturnus, quídve ſit Genius vterque vnus Iupiter eſſe doceatur. CAP. XIII.

SEd quid de hoc Ioue plura, ad quem fortaſſe cæteri referendi ſunt, vt inanis remaneat deorum opinio plurimorum, cùm hic ipſe ſit omnes: ſiue quando

partes eius, vel poteſtates exiſtimantur: ſiue cùm vis animæ, quam putant per cuncta diffuſam ex partibus molis huius, in quas viſibilis mundus iſte conſurgit, & multiplici adminiſtratione naturæ quaſi plurium deorũ nomina accepit? Quid eſt enim Saturnus? Vnus, inquit, de precibus deus, penes quem ſationum omnium dominatus eſt. Nónne expoſitio verſuum illorum Valerij Sorani ſic ſe habet: Iouem eſſe mundum, & eum omnia ſemina ex ſe emittere & in ſe recipere? Ipſe eſt igitur penes quem ſationum omnium dominatus eſt. [a] Quid eſt Genius? Deus eſt, inquit, qui præpoſitus eſt, ac vim habet omnium rerum gignendarum. Quem alium hanc vim habere credunt, quàm mundum cui dictum eſt:

Iupiter omnipotens progenitor genitríxque?

Et cùm alio loco [b] genium dicit eſſe vniuſcuiuſq; animũ rationalem, & ideo eſſe ſingulos ſingulorũ: talem autem mundi animum Deum eſſe, ad hoc idem vtiq; reuocat, vt tanquã vniuerſalis genius ipſe mundi animus eſſe credatur. Hic eſt igitur quem appellant Iouem. [c] nam ſi omnis genius Deus, & omnis viri animus genius, ſequitur vt ſit omnis viri animus deus: quòd ſi & ipſos abhorrere abſurditas ipſa compellit, reſtat vt eum ſingulariter & excellẽter dicant deum genium, quem dicunt mundi animum, ac per hoc Iouem.

L. VIVES.

a QVid eſt Genius.} *Feſtus Põpeius: Genium appellabant deũ, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum. Auguſtinus: Genius, inquit, eſt deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur, propterea Genius meus nominatur, quia me genuit. Quæſitum apud eruditos, quis deus eſſet Genius, inuentúmque non ſimpliciter id dici. Nam Genius naturæ eſt deus parens illius, & Genij ſunt cælorum multi quorum meminit Capella in Nuptiis: & Martis Genius Melicerta, vt ait Parthenius: & corporalium rerum Genij ſunt elementa quatuor, ignis, aër. aqua, & terra. Quæ Græci cùm ςοιχεῖα vocent, γενέτειρας quoque θεοὺς dicunt. cui non abſimile eſt quod Macrobius adducit de penatibus naturæ, quòd ſint medius aer Iupiter, & infimus Iuno, & ſupremus æther Minerua, quis tribus ſub vno tecto Tarquinius Priſcus templum vouit. Duodecim cæli ſigna cum ſole & luna ſunt qui Genios aiant, & hi quidem Genij vniuerſaliores. Nam ſuus eſt cuique loco Genius, quem faciunt ei præſidere. Quin & vnicuique hominum ſuus ſic dictus, vt Cenſorinus inquit, ſiue quòd in eius tutela, vt quiſque natus eſt, viuit: ſiue quòd vt*

gene-

generemur, curet: ſiue quòd vnà gignatur nobiſcum: ſiue etiam, quòd nos genitos ſuſcipiat, ac tueatur. Eundem eſſe Genium & Larem multi prodiderunt veterum, in quis & C. Flaccus in libro quem ad Cæſarem De indigitamentis reliquit. Porrò Lares, quemadmodum eſt apud Ouidium, gemini fuerunt filij Mercurij & Laræ ſiue Larundæ nymphæ. Ideo veterum plerique, inter quos Euclides, geminos ſingulis hominum addunt Lares, alterum bonum, alterum malum: qualis ille fuit, quem Plutarchus, Florus, & Appianus ſcribunt oblatum M. Bruto media nocte ad tenuem lucernam de bello cogitanti.

b Genium dicit eſſe vniuſcuiuſque animum rationalem.} *De hoc copioſius proximo libro.*

c Nam ſi omnis Genius deus.} *Concluſio primæ formæ primi ordinis ſyllogiſmorum, vulgo barbara dicunt.*

De Mercurii, & Martis officiis. CAP. XIIII.

MErcurium verò & Martem, quomodo referrent ad aliquas partes mundi, & opera Dei quæ ſunt in elementis, non inuenerunt, & ideo eos ſaltem operibus hominum præpoſuerunt, ſermocinandi & belligerandi miniſtros. [a] Quorum Mercurius ſi ſermonis etiam deorum poteſtatem gerit, ipſi quoque regi deorum dominatur, ſi ſecundum eius arbitrium Iupiter loquitur, aut loquendi ab illo accipit facultatem, quod vtique abſurdum eſt. Si autem illi humani tantum ſermonis poteſtas tributa perhibetur, non eſt credibile ad lactandos mamma, non ſolùm pueros, ſed etiam pecora, vnde Ruminus cognominatus eſt, Iouem deſcendere voluiſſe, & curam noſtri ſermonis, quo pecoribus antecellimus, ad ſe pertinere noluiſſe: ac per hoc idem ipſe eſt Iouis atque Mercurius. [b] Quòd ſi ſermo ipſe dicitur eſſe Mercurius, ſicut illa quæ de eo interpretantur oſtendunt. [c] Nam ideo Mercurius, quaſi medius currens dicitur appellatus, quòd ſermo currat inter homines medius, [d] ideo ἑρμῆς Græcè, quòd ſermo vel interpretatio, quæ vtique ad ſermonem pertinet ἑρμηνεία dicitur: [e] ideo & mercibus præeſſe, quia inter vendentes & ementes ſermo fit medius: [f] ideo alas ei in capite & pedibus ponunt, volentes ſignificare volucrem ferri per aëra ſermonem: [g] ideo nuncium dictum, quoniam per ſermonem omnia cogitata enunciantur. Si ergo Mercurius ipſe ſermo eſt, etiam ipſis confitentibus deus non eſt: ſed cùm ſibi deos faciunt eos, qui dæmones ſunt, immundis ſupplicando ſpiritibus, poſſidetur ab eis qui non dij, ſed dæmones ſunt.

Item quia nec Marti aliquod elementum vel partem mundi inuenire potuerunt, vbi ageret opera qualiacunque naturæ, deum belli eſſe dixerunt, quod opus eſt hominum, & optabile nō eſt. Si ergo pacem perpetuā Fœlicitas daret, Mars quid ageret nō haberet. Si autem ipſum bellum eſt Mars, ſicut ſermo Mercurius, vtinam quàm manifeſtum eſt, quòd non ſit Deus: tam non ſit & bellum, quòd vel falſò vocetur Deus.

L. VIVES.

a QVorum Mercurius ſi ſermonis. } *Mercurios quinque fuiſſe narrat apud Ciceronem Cotta: primum, Cælo patre & Die matre natum: ſecundum, Valentis & Pheronidis filium, eum qui ſub terris habetur, idem Tryphonius eſt. Tertium, Ioue tertio natum & Maia. Quartum, Nilo patrem, quem Aegyptij nefas habebant nominare. Quintum, quem colunt Pheneatæ, qui Argum dicitur intereniſſe, ob eámque cauſam Aegypto præfuiſſe, atque Aegyptiis leges & literas tradidiſſe: hunc Aegyptij Theut appellant. Hæc Cicero. Eius Theut meminit in Phædro Plato & Euſebius libro 1. Præparationis Euangelicæ, qui eum ab Aegyptiis tradit vocari Thoyth, ab Alexandrinis Thot, Græcos ἑρμῆν dicere, qui & literas primus docuit, & de theologia altius arcaniúſque ſcripſerit. Diodorus etiam lib. 1. redegiſſe hunc Mercurium narrat voces in ordinem, ac pleriſque rebus indidiſſe nomina, ſacráque permulta & ceremonias tradidiſſe. De vocibus confirmat Horatius ex Alcæo poeta, quibus de cauſis Aegyptij inuentorem & Deum ſermonis illum putauerunt, interpretem quoque & nuntium dixere hominum ac deorum. Cùm quòd ſacra velut à diis ad homines pertulerit, tum vel maximè, quod ſermo ab hominibus ad homines & ad deos tranſcurrat, ſine quo nullum conſtat commercium. vnde illa apud Ariſtidem Rhetorem fabella, nullum commercium, concordiam in genere humano nullam fuiſſe, prius quàm ſermonem Mercurius in eo ſparſiſſet, & inuentio literarum paratiſſima fuit commento occaſio, quòd procul diſsitos literis alloqueremur, vnde inuentor earum Mercurius vltrò citróque commeare exiſtimatus eſt, & mandata diligentiſſimè exequi.*

b Quòd ſi ſermo ipſe dicitur. } *Porphyrius in Phyſiologia: Orationis interpretandi vim Mercurium dixerunt, qui tenſus rectúſque fingitur propter orationis vigorem: cæterùm, quòd oratio compoſita eſt, aliam ſolarem volunt, quæ ſit Mercurius, aliam lunarem, quæ Hecatæ: aliam vniuerſalem, quæ Hermopis. Feſtus Pomp. vnam ex cauſis cur Mercurius ſit Cyllenius nuncupatus eſſe dicit, quòd ſermo ſine manibus omnia conficiat, quibus partibus corporis egeni κυλλοὶ vocantur,*

cantur, tametſi hoc nomen ad omnes mutilatos patet: alij de loco Cyllenium nuncupant.

c Nam ideo Merc. quaſi med. currens.} *At Feſtus ait, à mercibus eſſe dictum. Ego enim nomen à mercor deriuatum puto, vnde ſunt mercatus & mercatura, & merx, quibus omnibus præeſt Mercurius.*

d Ideo ἑρμῆς Græcé.} ἀπὸ τοῦ ἑρμηνεύεσθαι, *id eſt interpretari. Hoc idem eſt eſſe nuncium deorum, non quòd dicta interpretetur, ſed quòd diligentiſſimè, & optima fide peragat, quæ ſunt mandata, quod eſt munus ſermonis, perferre ab animis ad animos ſenſa quæ aliter patefieri & edoceri nequeunt: cumq; animi pro dijs putarentur, ideo interpres diuûm, & nuncius eſt appellatus. Plato in Cratylo:* ὃς τὸ εἴρειν ἐμήσατο δικαίως ἂν καλοῖτο ὑπὸ ὑμῶν εἰρέμης. νῦν δὲ ἡμεῖς, ὡς οἰόμεθα, καλλωπίζοντες τὸ ὄνομα ἑρμῆν καλοῦμεν. καὶ ἥ γε ἶρις ἀπὸ τοῦ εἴρειν ἔοικε κεκλημένῃ ὅτι ἄγγελος ἦν. *Qui irin, inquit, hoc eſt loqui commentus eſt meritò vocetur à vobis iremes. Nunc verò nos elegantius rati nomen proferre, Hermam vocamus. Ipſa etiam Iris à dicendo videtur nominata, quoniam nuncia quoque eſt. Porrò omnis qui alicui negotio conficiendo ſe interponit, dicitur interpres, conciliator quoque & medius, ſicut Seruius inquit 4. Aeneid vt apud Ciceronem, qui interpretes corrumpendi iudicij eſſe ſolent. Et Verg. ipſe verbis Didonis Iunonem alloquentis, quæ conciliatrix fuerat Didonis & Aeneæ:*

Tuque harum interpres curarum, & conſcia Iuno.

e Ideo & mercibus præeſſe.} *Sine ſermone perit commercium mortalium. Diodorus perhibet exiſtimatum à quibuſdam Mercurium menſuram, pondus, & mercaturæ quæſtum inueniſſe. Extat & apud Græcos prouerbium* κοινὸς ἑρμῆς.

f Ideo alas.} *Mercurius alatus fingitur, non modò in pedibus, quæ vocant talaria, & apud Homerum* πέδιλα, *ſed etiam in temporibus: vtrinque enim ei prominent pinnulæ pares, vt Apuleius deſcribit in Apologia. Fingitur enim deus ille petaſatus, hoc eſt galero tectus, extantibus ſupra galerum pinnis, quod in Amphy. ſignificauit Plautus verbis ipſius Mercurij: Ego has habeo vſque in petaſo pinnulas. Hanc annotationem acceptam refero Beroaldo in Comment. Auguſti Suetonij.*

h Ideo nuncium.} *Hoc idem, vt dixi, interpres ex Diodore Siculo lib. 6. & ſic exponit Acron libro 1. Carm Horatij.*

De ſtellis quibuſdam, quas pagani deorum ſuorum nominibus nuncupauerunt. CAP. XV.

NIſi [a] fortè iſtæ ſtellæ ſunt hi dij, quas eorum appellauere nominibus. Nam ſtellam quandam vocant Mercurium, quandam itidem Martem: ſed ibi eſt

& illa, quam vocant Iouem, & tamen eis mundus eſt Iouis. Ibi quam vocant Saturnum, & tamen ei præter eam dant non paruam ſubſtantiam, omnium videlicet ſeminum. Ibi eſt & illa omnium clariſſima, quæ ab eis appellatur Venus: [b]& tamen eandem Venerem eſſe etiam Lunam volunt, quanuis de illo fulgentiſſimo ſydere apud eos [c] tanquam de malo aureo Iuno Venúſque contendant. Luciferum enim quidam Veneris, quidam dicunt eſſe Iunonis: ſed vt ſolet Venus Iunonem vincit. Nam multò plures eam ſtellam Veneri tribuunt, ita vt vix eorũ quiſquam reperiatur, qui aliud opinetur. Quis autẽ nõ rideat, cùm regẽ omnium Iouem dicant, cùm ſtella eius à ſtella Veneris tanta vincatur claritate? Tantò enim eſſe debuit cæteris illa fulgentior, quãtò eſt ipſe potentior. Reſpondent ideo ſic videri, quia illa quæ putatur obſcurior, ſuperior eſt, atq; à terris longe remotior. Si ergo ſuperiorem locum maior dignitas meruit, quare Saturnus ibi eſt Ioue ſuperior? An vanitas fabulæ, quæ regem Iouem facit, non potuit vſque ad ſydera peruenire: [d]& quod non valuit Saturnus in regno ſuo neque in Capitolio, ſaltem eſt permiſſus obtinere in cælo? Quare autem Ianus non accepit aliquam ſtellam, ſi propterea quia mundus eſt, & omnes in illo ſunt, [e] & Iouis mundus eſt, & habet tamen? An iſte cauſam ſuam compoſuit vt potuit, & pro vna ſtella quam non habet inter ſydera, tot facies accepit in terra? Deinde ſi propter ſolas ſtellas Mercurium & Martem partes mundi putãt, vt eos deos habere poſſint, quia vtique ſermo, & bellum non ſunt partes mundi ſed actus hominum, cur arieti & tauro & cancro & ſcorpioni, cęteríſque huiuſmodi quæ cæleſtia ſigna numerant, & ſtellis non ſingulis, ſed ſingula pluribus conſtant, [f] ſuperiúſque iſta in ſummo cælo perhibent collocata [g] vbi conſtantior motus inerrabilem meatum ſyderibus præbet, nullas aras, nulla ſacra, nulla templa fecerunt: nec deos, non dico inter hoc ſelectos, ſed nec inter illos quidem quaſi plebeios habuerunt?

L. VIVES.

a NIſi fortè illæ ſtellæ.} *Plato in Cratylo inquit, veteres Græcos non alios pro dijs habuiſſe coluiſſéque, quàm quos etiam tum barbarorum complures, cælum, ſolem, lunam, & ſydera, quos naturales vocant deos, vt Sanchoniato Berytius ſcribit, qui autor eſt, priſcos mortales præcipuè Phœnices, & Aegyptios bene meritis de ſe hominibus, quíque aliquid in communem vitæ contuliſſent vſum, eos honores habuiſſe,*

buiſſe, vt templa illis ſtatuæque erigerentur, nominibus naturalium deorum impoſitis. Hunc enim cælum, illum ſolem, alium Iouem, alium Saturnum nuncuparunt: hæc ille. Et haud dubiè vel quòd eſſent aſtrologiæ periti dij ipſi, ea nomina ſyderum ſibi indebant, quarum virtutibus ſe crederent valere: vel poſteri ſydera nominibus eorum vocauerunt, qui eas artes attulerunt ad vitam, quarum effectricia exiſtimarent ea eſſe ſydera. Nam Mercurius ſtella homines vt putant reddit facundos, ingenio verſatili, accommodátque naturæ illius planetæ cui ſeſe addit: quam cauſam video placuiſſe Seruio, cur Mercurius deorum nuntius appellatus ſit: nam bonus benignúſque eſt cum Ioue & Sole, atrox & maleficus cũ Saturno & Marte. Mars quoque violentus eſt in cælo, & cruentus, bella motúſque terris immittit. idcirco Martem iraſcentiæ vim Porphyrius interpretatur, quæ quoniam ignea eſt, atque cruenta, bellis eſt præfecta. Hinc oritur theologia Stoicorum, referentium deorum rationes naturáſque ad corpora mundi. vnde naſcitur tanta rerum omnium obſcuritas, vt veritas altiſſ. tenebris obruta perſpici nulla arte queat: ſicut ait tum ex eodem Sanchoniathone Euſebius lib. Præp. Euang. 1. tum etiam ex ſuis ipſius argumentis ac rationibus, vti & Aug. hoc libro diſputat.

b Et tamen eandem Venerem eſſe etiam Lunam. } *Macrob. lib. Saturn. 1 & adducit Philochorum in Athide, Venerem eſſe Lunam, eíque ſacrificium facere viros cum veſte muliebri, mulieres cum virili, quòd eadem & mas exiſtimaretur, & fœmina. Apuleius libr. 11. Transfor. ad Lunam. Sed tu cæleſtis Venus, quæ primis rerum exordiis ſexuum diuerſitatem generato amore ſociaſti, & æterna ſobole humano genere propagato, nunc circunfluo Paphi ſacrario coleris.*

c Tanquam de malo aureo Iuno Venúſq; } *Fabula de aurei mali contentione inter tres deas, Iunonem, Venere, & Mineruam notior eſt, quàm vt ſit opus hìc eam explicare. Porrò de Lucifero ſic Pl. lib. 2.* *Lucifer* *Infra ſolem ambit ingens ſydus appellatum Veneris, alterno meatu vagũ, ipſiſque cognominibus æmulũ ſolis & lunæ, præueniẽs quippe & ante matutinũ exoriẽs Luciferi nomẽ accipit, vt ſol alter, diémque maturans: cõtrà ab occaſu refulgẽs nuncupatur Veſper, vt prorogãs lucẽ, vicémq. lunæ reddẽs. Quã naturã eius Pythagoras Samius primũ deprehendit Olymp. circiter 42. qui fuit vrbis Romæ annus 142. largiore magnitudini extra cũcta alia ſydera eſt, claritatis quidẽ tãtæ, vt vnius huius ſtellæ radiis vmbræ reddãtur. Itaque & in magno nominũ ambitu eſt. Alij enim Iunonis, alij Iſidis, alij Martis deũm appellauere. Hæc ibi.*

d Et quod non valuit Sat. } *Nam è Creta pulſus à filio Ioue, & è Capitolio, quæ prius erat Saturnia, poſtea collis ille ſacer fuit Ioui Capitolino.*

c Et Iouis mundus eſt.} *Veterem rectum Iouis vſurpat, ſic in ſexto De repub. Cicero. Proſperus & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis.*

f Superiúſq. iſta.} *In octauo cælo eſt ſignifer duodecim ſignis conſtãs, animalium nominibus inſignitus, dictus idcirco ζῳδιακὸς, quorum ſignorum vnumquodque multis ſtellis eſt illuſtre.*

g Vbi conſtantior motus.} *Quia vigintiquatuor horis circum terram voluitur, eundem curſum perpetuò ſeruans, vnde fiunt nox & dies, ipſáque ſigna eodem ſemper ſunt ordine, eiſdem ſita locis, cùm planetæ modò ſint inter ſe aduerſi, modò auerſi, iam alius præcurrat alium, alius ſequatur: quæ varietas motuum cauſam Græcis præbuit vocandi ſtellas illas planetas, quaſi erratiles, cùm nullus eorum erret, ſed ſimul omnes collati errare videantur difformitate motuum, quæ in octaui cæli ſtellis nõ eſt, nempe ſitis omnibus eodem cælo, quod ideo ἀπλανὴς dicitur.*

De Apolline & Diana cæteríſque ſelectis diis quos partes mundi eſſe voluerunt.

CAP. XVI.

[a] APollinem quanuis [b] diuinatorem[c] & medicum velint, tamen vt in aliqua parte mundi ſtatuerent, ipſum etiam ſolem eſſe dixerunt: Dianámque germanam eius ſimiliter lunam [d] & viarum præſidem. [e] Vnde & virginem volunt, quòd via nihil pariat, [f] & ideo ambos ſagittas habere, quòd ipſa duo ſydera de cœlo radios terras vſque pertendant. Vulcanum volunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi, Ditem patrem, hoc eſt Orcum, terrenam & infimam partem mundi. Liberum & Cererem præponunt ſeminibus, vel illum maſculinis, illam fœmininis: vel illum liquori, illam verò ariditati ſeminum. Et hoc vtique totum refertur ad mundum, id eſt, ad Iouem, qui propterea dictus eſt progenitor genitríxque, quòd omnia ſemina ex ſe emitteret, & in ſe reciperet. Quandoquidem etiam matrem magnam eandem Cererem volunt, quam nihil aliud dicunt eſſe quàm terram, eámque perhibẽt & Iunonem. Et ideo ei ſecundas cauſas tribuunt rerum, cùm tamen Ioui ſit dictum progenitor genitríxque deûm: quia ſecũdum eos totus mundus ipſe eſt Iouis. Mineruam etiam, quia eam humanis artibus præpoſuerunt, nec inuenerunt vel ſtellam vbi eam ponerent, eandem vel ſummum æthera, [g] vel etiam lunam eſſe dixerunt. Veſtam quoque ipſam propterea dearum maximam putauerunt, quòd ipſa ſit terra, [h] quanuis ignem mundi leuiorem, qui pertinet ad vſus hominum facilem, non violentiorem,

tiorem,qualis Vulcani eſt, ei deputandum eſſe crediderunt. Ac per hoc omnes iſtos ſelectos deos hunc eſſe mundum volunt, in quibuſdam vniuerſum, in quibuſdam partes eius: in vniuerſum, ſicut Iouem: partes eius, vt genium, vt matrem magnam, vt ſolem, & lunam, vel potius Apollinem & Dianam: & aliquando vnum deum res plures: aliquando vnam rem deos plures faciunt. Nam vnus deus res plures ſunt: ſicut ipſe Iupiter: & mundus enim totus Iupiter, & ſolum [i]cælum Iupiter, & ſola ſtella Iupiter habetur & dicitur. Itémque Iuno ſecundarum cauſarum domina, & Iuno aër, & Iuno terra, [k]etſi Venerem vinceret Iuno ſtella. Similiter Minerua ſummus æther, & Minerua eadem luna, quam eſſe in etheris infimo limite exiſtimant. Vnam verò rem deos plures faciũt. Et Ianus eſt mundus, & Iupiter. Sic & Iuno eſt terra, & mater magna, & Ceres.

L. VIVES.

a Apollinem.} *Apollines Cicero 3 De nat. deorum quatuor ponit: Dianas tres. Tertium Apollinem, & ſecundam Dianam filios dicit fuiſſe* Iouis *Saturnij & Latonæ.* *Apollo*

b Diuinatorem.} *Hoc vulgatiſſimum eſt tot autoribus, tum Græcis, tum Latinis, ea de re ſcribentibus. Plato in Cratylo, Theſſalos ait non* ἀπόλλωνα *dixiſſe, ſed* ἀπλοῦν*, propter diuinationem. in quo eſt,* τὸ ἀληθὲς τε καὶ ἁπλοῦν. ταὐτὸν γάρ ἐστι*: id eſt, propter verum & ſimplicitatem, quæ idem ſunt. Nicander in Aetolicis ſcribit Apollinem diuinam peritiam edoctum à Glauco, qui poſtea factus deus marinus, & Melicerta nominatus eſt.*

c Et medicum. } *Macrob. 1. Saturnal. virgines Veſtales ſic indigetant, Apollo medice, Apollo Pæan Eundem eſſe Aſculapium probat, hoc eſt, vim ſalubrem de ſubſtantia ſolis animis, & corporibus animantium ſubuenientem. Hæc & alia de Apolline plurima ibi.*

d Et viis præſidere. } *Feſtus lib. 9. Iuuenalia fingebantur Dianæ ſimulachra, quia ea ætas fortis eſt, ad tolerandam viam. Diana enim viarum putatur dea: præſidet enim ſaltibus & montibus, viáſque illuſtrat, per quas frequens ingreditur, feras perſequens, vt mox dicam.*

e Vnde & virginem volunt.} *Sic vulgò. & narrant ædem Dianæ fuiſſe Romæ, in quam viros ingredi nefas, quòd quidam ibi cùm mulieri, quæ deam ſalutatum veniſſet, vim attuliſſet, à canibus ſit continuò diſcerptus. Plato Dianam* ἄρτεμιν *vocatam docet,* διὰ τὸ ἀρτεμὲς, καὶ τὸ κόσμιον, διὰ τὴν τῆς παρθενίας ἐπιθυμίαν *: id eſt, propter integritatem & modeſtiam, quam optione virginitatis habet: aut* ὡς τὸν

ἄφοτον μισησάσης τὴν ἀνδρὸς ἐν γυναικὶ,quòd viri & fœminæ coitum oderit:tametſi fabulantur concubuiſſe cum Endymione, quod & de Pane Mercurij filio narrant, qui Lunæ concubitus meruit precio pecoris albi.Verg.3.Georg.

Munere ſic niueo lanæ,ſi credere dignum eſt.
Pan deus Archadiæ,captam te Luna fefellit,
In nemora alta vocans.nec tu aſpernata vocantem es.

f Etideo ambos ſagittas habere. } *Arcum tenet in manu Apollo,& ſagittas,quibus draconem Python confecit: inde apud Homerum frequenter ἀπόλλων ἑκηβόλος,id eſt,procul iaculans dicitur : etiam ἑκατηβόλος.q.ſupernè iaculans,& ἀεὶ βάλλων : tum Diana virginitate perpetua animo deſtinata,ſyluas & montes pererat venans,eo cultu,quo Venus Aeneæ conſpecta eſt apud Verg. cothurnata, & pharetrata, præcincta,& in curſum expedita.has ſagittas nihil aliud, quàm eorum radios putandum eſſe omnes docent,quibus ſunt illa ſydera armata:ſicut de Sole Lactantius inquit:*

Armatus radiis elementa liquentia luſtrans .

g Vel etiam Lunam eſſe dixerunt.} *Porphyrius in Naturalibus deorum interpretamentis,quod in ſole,inquit,eſt Apollo, id in Luna eſt Minerua,per quam prudentia ſignificatur.*

h Quanuis ignem mundi leuiorem.} *Nempe ad focos , & vſus hominum:tum etiam ad generationem pertinentem,vt dixi alibi:quanquam in his,vt rebus commentitiis : mira eſt ſententiarum varietas. Phurnutus enim ait,Vulcanum eſſe ignem hunc craſsiorem, quo paſsim vtimur.Ille enim ſubtilior Iupiter eſt:& idem Prudentius.Ipſe ignis,noſtrum qui ſeruit ad vſum,Vulcanus perhibetur, & in virtute ſuperna fingitur,ac delubra deus & nomine acore aſsimulatus habet : nec non regnare caminis fertur,& Aeoliæ ſummus faber eſſe,vel Aetnæ.*

i Solum cælum Iupiter.} *Vnde illud Ennij : Aſpice hoc ſublime candens,quem inuocant omnes Iouem.*

k Et ſi Venerem vinceret.} *In contentione de nomine luciferi ſtellæ.*

Quòd etiam ipſe Varro opiniones ſuas de diis pronunciauerit ambiguas.

CAP. XVII.

ET ſicut hæc,quæ exempli gratia commemoraui, ita cætera non explicant,ſed potius implicant:ſicut impetus errabundæ opinionis impulerit, ita huc atque illuc,hinc atque illinc,inſiliunt & reſiliunt:vt ipſe Varro de omnibus dubitare , quàm aliquid affirmare maluerit: nam & trium extremorum,primum cùm de diis certis abſoluiſſet librum,

librum, in altero [a] de diis incertis dicere ingreſſus, ait: Cùm in hoc libello dubias de diis opiniones poſuero, reprehendi non debeo. Qui enim putabit iudicari oportere, & poſſe, cùm audierit, faciet ipſe. Ego citius perduci poſſem, vt in primo libro quæ dixi, in dubitationem reuocem, quàm in hoc quæ perſcribam, omnia ad aliquam dirigam ſummam. Ita non ſolùm iſtum de diis incertis, ſed etiã illum de certis fecit incertum. In tertio porrò iſto de diis ſelectis, poſteaquam prꝗlocutus eſt, quod ex naturali theologia præloquendum putauit, ingreſſurus huius ciuilis theologiæ vanitates & inſanias mẽdaces, vbi eum non ſolum nõ ducebat rerũ veritas, ſed etiã maiorum premebat autoritas. De diis, inquit, po. Rom. publicis, quibus ædes dedicauerũt, eóſque pluribus ſignis ornatos, notauerunt, in hoc libro ſcribam, ſed vt [b] Xenophanes Colophonius ſcribit, quid putem, non quid contendam ponam. Hominis enim eſt hæc opinari, Dei ſcire. Rerũ igitur non comprehenſarum, nec firmiſsimè creditarũ, ſed opinatarũ, & dubitatarum, ſermonem trepidus pollicetur, dicturus ea, quę ab hominibus inſtituta ſunt. Neque enim ſicut ſciebat eſſe mundum, eſſe cælũ, & terram, cælũ ſyderibus fulgidũ, terrã ſeminibus fertilẽ: atq; huiuſmodi cætera, ſicut hanc totam molem atque naturam vi quadam inuiſibili ac præpotẽti regi, atque adminiſtrari certa animi ſtabilitate credebat: ita poterat affirmare de Iano, quòd mundus ipſe eſſet: aut de Saturno inuenire quomodo & Iouis pater eſſet, & Ioui regnanti ſubditus factus eſſet, & cætera talia.

L. VIVES.

a DE diis incertis.} *Dixi alio loco de diis incertis, quorum incerta erat diuinitas: dicam pauca de diis ignotis, ne quis eoſdem eſſe putet ignotos deos, & incertos. Erant in agro Attica multæ diis ignotis ſacræ aræ, vt Lucas attingit in Actis Apoſtol. cap. 17. & apud Pauſaniam in Attica* θεῶν ἀγνώτων βωμοί: *quæ aræ inuento Epimenidis Cretenſis ſunt erectæ: nam cùm regio peſtilentia laboraret, conſultáque Pythia reſpondiſſet, expiari oportere vrbem & agros, nec cui deo ſacrum fieri oporteret dixiſſet, Epimenides, qui tum Athenis erat, iuſsit dimitti hoſtias per agros, ſequique eas ſacrificos, & in quo loco quæque conſtitiſſet ibi mactari eam, immolaríque deo ignoto propicio. Itaque ex eo tempore etiam ad ætatem Laertij Diogenis, frequenter viſebantur per pagos Atticæ terræ ſacræ aræ ſine nomine. Hæc libenter enarraui, propter locum ſacrarum literarum.*

b Xenophanes Colophonius. } *Orthomenis filius, vt ait Apollodorus ex Colophone Ioniæ ciuitate, vbi & natus eſt Mimernus poeta elegorum ſcriptor. Sotion ſcribit putaſſe omnia eſſe incomprehenſibilia, quod Laertius improbat. Euſeb. Sotionem ſecutus, ſenſus omnes falſos eſſe, ſcribit Xenophanem ſenſiſſe, rationémque ſimul cum ſenſibus infirmaſſe: ſcripſit de diis contra Homerum atque Heſiodum. Fuit & alter Xenophanes: ſed Lesbius & poeta.*

Quæ credibilior cauſa ſit, qua error paganitatis inoleuerit.

CAP. XVIII.

DE quibus credibilior redditur ratio, cùm perhibẽtur homines fuiſſe, & [a] vnicuique eorum ab iis, qui eos adulando deos eſſe voluerunt, ex eorũ ingenio, moribus, actibus, caſibus, ſacra & ſolennia conſtituta: atque hæc paulatim per animas hominum dæmonibus ſimiles & ludicrarum rerum auidas irrependo, longè latéque vulgarũt, ornantibus ea mendaciis poetarum, & ad ea fallacibus ſpiritibus ſeducentibus. Facilius enim fieri potuit vt iuuenis impius vel ab impio patre interfici metuens, & auidus regni patrem pelleret regno, quàm id quod iſtę interpretatur: ideo Saturnum patrem à Ioue filio ſuperatum, quod ante eſt cauſa, quę pertinet ad Iouem, quàm ſemen quod pertinet ad Saturnum. Si enim hoc ita eſſet, nunquã Saturnus prior fuiſſet, nec pater Iouis eſſet. Semper enim ſemẽ cauſa præcedit, nec vnquam generatur ex ſemine. Sed cùm conantur vaniſsimas fabulas ſiue hominum res geſtas velut naturalibus interpretationibus honorare, etiam homines acutiſsimi tantas patiuntur anguſtias, vt eorum quoque vanitatem dolere cogamur.

L. VIVES.

a ET vnicuique eorum ab iis actibus. } *In antiquis libris ſic ſcribitur: Et vnicuique eorum ab iis, qui eos adulando deos eſſe voluerunt, ex eius ingenio, moribus, actibus, caſibus, ſacra & ſolennia conſtituta, atque hæc paulatim per animas hominum dæmonibus ſimiles, & cætera.*

De interpretationibus, quibus colendi Saturni cauſam ratiocinantur.

CAP. XIX.

SAturnum, inquit, dixerunt, quæ nata ex eo eſſent ſolitum deuorare, quòd eò ſemina vnde naſcerentur redirent: & quòd illi pro Ioue gleba obiecta eſt deuoranda; ſignificat, inquit, manibus humanis obrui cœptas ſerendo fruges, antequàm vtilitas arandi eſſet inuenta.

Saturnus ergo dici debuit ipſa terra, non ſemina. Ipſa enim quodammodo deuorat quæ genuerit, cùm ex ea nata ſemina, in eam rurſus recipienda redierint. Et quod pro Ioue accepiſſe dicitur glebam, quid hoc ad id valet, quod manibus hominum ſemen gleba coopertum eſt? Nunquid ideo non eſt, vt cætera, deuoratum, quod gleba coopertū eſt? Ita enim hoc dictum eſt, quaſi qui glebam oppoſuit, ſemen abſtulerit: ſicut Saturno perhibēt oblata gleba ablatum Iouem, ac non potius gleba ſemen operiendo fecerit illud diligentius deuorari? Deinde iſto modo ſemen eſt Iupiter, non ſeminis cauſa, quod paulò antè dicebatur. Sed quid faciant homines, qui cùm res ſtultas interpretantur, non inueniunt quid ſapienter dicāt? Falcem habet, inquit, propter agriculturam. [a] Certè illo regnante nondum erat agricultura, & ideo priora eius tempora perhibentur, ſicut idem ipſe fabellas interpretatur, quia primi homines ex his viuebant ſeminibus quæ terra ſponte gignebat. [b] An falcem ſceptro perdito accepit. vt qui primis temporibus rex fuerat otioſus, filio regnante fieret operarius laborioſus? Deinde [c] ideo dicit à quibuſdam pueros ei ſolitos immolari, ſicut à Pœnis, & à quibuſdam etiam maiores, [d] ſicut à Gallis, quia omnium ſeminum optimum eſt genus humanum. De hac crudeliſsima vanitate quid opus eſt plura dicere? Hoc potius aduertamus atque teneamus, has interpretationes non referri ad verum Deum, viuam, incorpoream, incommutabilémque naturam: à quo vita in æternum beata poſcenda eſt, ſed earum eſſe fines in rebus corporalibus, temporalibus, mutabilibus, atque mortalibus. [e] Quod Cælum, inquit, patrē Saturnus caſtraſſe in fabulis dicitur, hoc ſignificat penes Saturnum, non penes Cęlum ſemen eſſe diuinum: hoc propterea quantum intelligi datur, quia nihil in cælo de ſeminibus naſcitur. Sed ecce, Saturnus ſi Cæli eſt filius, Iouis eſt filius. Cælum enim eſſe Iouem immutabiliter, & diligenter affirmant. Ita iſta quæ à veritate non veniunt, plerunque, & nullo impellente, ſeipſa ſubuertunt. [f] Κρόνον appellatum dicit, quod Græco vocabulo ſignificat temporis ſpatium: ſine quo ſemen, inquit, non poteſt eſſe fœcundum. Hæc & alia de Saturno multa dicuntur. & ad ſemen omnia referuntur. Sed ſaltem Saturnus ſeminibus cum tanta iſta poteſtate ſufficeret. Quid ad hæc dij alij requirūtur, maximè Liber & Libera, quæ eſt Ceres? De qui-

bus rurſus quod ad ſemen attinet, tanta dicit, quaſi de Saturno nihil dixerit.

L. VIVES.

a Certè illo regnante, nondum erat agricultura. } *Quis inuenerit artem colendi agri, non conuenit. Alij Cereri hoc tribuunt, vt vulgaris opinio: alij Triptolemo, ſeu certè hoc eum primum feciſſe, vt Iuſtinus & Ouidius: Alij Dionyſio, vt Tibullus: quam Oſirim nominant, vt Diodorus. Atque hæc omnia poſt Saturnum. Ideo Vergilius inquit:*

Ante Iouem nulli ſubigebant arua coloni.

Sunt qui Saturnum ipſum agriculturam docuiſſe Ianum, & Italos putent: ſed poſtquam fugit è Creta adactus neceſſitate aliquid excogitãdi. Ita ſemper poſterior erit inuentio agriculturæ Saturni regno. Poetæ in ætate aurea, quæ ſub Saturno fuit, nullam ponunt culturam agri: ſed vt inquit Verg.

Ipſa tellus
Omnia liberius nullo poſcente ferebat. *Et Ouid.*
Fruges tellus inarata ferebat.

Quæ ſunt de Heſiodo ſumpta: καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρος ἄρουρα αὐτομάτη πολλόν τε καὶ ἄφθονον.

b An falcem ſceptro perdito. } *Silius Italicus lib. 14. falcem Saturni Zancli ciuitate Siciliæ repertam eſſe dicit: ideo ſic eam vrbem appellatam. nam* ζάγκλη *Sicula lingua, eſt falx, ſicut Thucydides teſtatur.*

c Ideo dicit à quibuſdam pueros. } *Oroſius lib. 4. cap. 6. & Trogus, Lactantius lib. 1. Poſcennius Feſtus in libris Hiſtoriarum, per ſatyrã refert, Carthaginenſes Saturno humanam hoſtiam ſolitos immolare. hoc Herculi à Pœnis ſacrificium fieri ſcribit Plinius lib. 36. ſed alij Saturno referunt: vt Plato in Minoe, & Dionyſius Halicarnaſſeus. Itidem Theodoritus Cyrenenſis in Sacrificiis, & Euſebius, & Tertullianus, qui addit principatu Tyberij prohibitos illos id facere, crucifixis etiam ſacerdotibus: nihilominus tamen perſeueraſſe in eo ſacrificio, etiam ſua ætate: ſed occultè. Cauſam huius immanitatis ſunt qui referant ad odium Iunonis. Sed Euſebius in Euang. præpar. ex Sanchoniathone theologiam Phœnicum recenſens ſcribit: Saturnum regionis Palæſtinæ regem, cùm hominem exuit, aſtrum illud, quod de eius nomine vocatur, induiſſe: paulò pòſt Anobreth nympham, quæ vnicum habebat ex Saturno filium, ac idcirco Leud appellatum, nam id eſt illi genti vnicus filius, coactam eum immolare quod periculoſo bello patria premeretur, eſſétque moris perueuſti, filium principi chariſſimum, per eiuſmodi diſcrimina dæmoni vlciſcenti ſacrificare, ad eius*

iram placandam. Carthaginenſes autem, cùm à Phœnicibus ſint oriundi, hominem mactabant Saturno, cuius aliquando filius ſic immolatus eſſet: vel ipſi hoc ſtatuentes in Africa, vel inſtitutum iam ex vetere patria ſecum transferentes in nouam. Quemadmodum verò ſacrificarentur hi pueri Saturno, Diodorus tradit in libro Bibliotheces 20. Erat, inquit, apud eos ahenea ſtatua Saturni, magnitudine enormi, cuius manus in terram dependebant ſic contortæ & inuolutæ, vt qui pueri admouebantur, in foueam inciderent, ignis plenam. Sic ille. Quo tempore hæc edebamus, inſula eſt à noſtris nautis inuenta, quam de principis nomine Ca olinam vocarunt. In ea frequentes viſuntur ſtatuæ deorum, quos gentes illæ colunt aheneæ, intrinſecus cauæ, manibus iunctis, paſſiſque, in quibus infantes & pueros, quos diis illis immolant, ſtatuunt, ibíque vruntur crudeliter igne in cauis ſimulachri accenſo, & ære calorem immodicum concipiente.

d Sicut à Gallis.} *Plinius lib. xxx. & Solinus, & Mela, & Cæſar, & Lucanus, & Lactantius non Saturno, ſed Eſo & Theutanti immolare eos humanam victimam ſcribunt: Tertullianus Mercurio: ſed hic eſt, Theutantes. Plinius iuſſos eos refert à Tyberio tam immani ſuperſtitione abſtinere. Suetonius hoc tribuit Claudio, cœptúmque interdici tali genere ſacrificij ab Auguſto, ſed ciuibus tantum. S. C. factum eſt anno V. C. 657. P. Licinio Craſſo, Gn. Cornelio Lentulo Coſſ. ne in toto imperio Romano hoſtia humana immolaretur. quod genus ſacrificij, toto pene orbe Hadriani principatu ceſſauit: tametſi Latialis Iupiter etiam Tertulliani, ſed & Euſebij, & Lactātij tempore ſanguine humano coleretur. Tum & ante Herculem homo Saturno immolabatur in Latio, quod ſacrum Faunus inſtituit auo ſuo Saturno, ex oraculo, cuius erat verſus, ſicut ex Varrone Lactantius & Macrobius tradūt:* καὶ κεφαλὰς ᾅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα, *hoc eſt, Diti ferte caput, patri quoque lumina ferte. Erat autem pater Plutonis Saturnus, apud Lactantium legitur,* καὶ κεφαλὰς Κρονίδῃ. φῶς *verò ambiguum eſt:* φῶς *lux eſt,* φῶς *eſt vir, vt apud Homerum:*

Αὐτίκα δὲ μνηστῆρας ἐσῴχετο ἰσόθεος φώς. *& ſæpe alibi.*

Plutarchus in libello cui titulus λάθε βιώσας, *rationem reddit, cur* φῶς *ſit & lux & vir. Verùm Hercules cùm in Italiam veniſſet, viderétque ex Græcis, qui ea in loca demigrarant paſſim ad immolandum ab indigenis Aboriginibus corripi, rogaſſétque tam immanis ritus cauſam, prolatum eſſe oraculi carmen, quod ipſe interpretatus eſt, docuítque non viros Saturno, ſed lumina debere eſſe ſacra: ita inſtitutum eſt, vt deinceps ſingulis annis Idibus Maij ex ponte Miluio per ſacerdotes & virgines Veſtales humana ſimulachra. xxx. è ſcirpeis virgultis conſtru-*

cta in Tyberim deiicerentur, qui Argæi dicerentur in memoriam vetuſti moris. nam veteres illi Latini Græcos omnes Argiuos nuncupabant: luce verò Saturnus placaretur: autores Græci, Dionyſius, & Plutarchus. Latini, Varro, Feſtus, Gellius, Macrobius, Propertius, Lactantius, Ouidius. Tametſi hic aliter narrat fabulam 5. Faſt. Manethus hiſtoricus refert ſolitos Aegyptios in Solis ciuitate tres homines Iunoni mactare: Amaſim verò regem pro hominibus cereos ſacrandos inſtituiſſe.

e Quod Cælum, inquit, patrem.} *Euſebius De theologia Phœnicum loquens, ſic ait: Poſt triginta duos annos regni Cæli Saturnus eius filius inſidiis prope fontes ac fluuios locatus, patrem captum exſecuit. vnde ſacer ſanguis in fontes ac fluuios ſtillauit: qui locus etiam his temporibus viſitur. Cælum Diodorus lib. 4. ſcribit peritiſſimum fuiſſe curſuum aſtrorum temporúmque, & annum digeſſiſſe, vnde illi Cælo nomen, rudéſque homines artes docuiſſe, & humanitatem, regnaſſe circa Septentrionem & Occidentem in Africa, genuiſſéque ex variis vxoribus liberos quinque & quadraginta.*

f Κρόνον appellatū dicit.} *Quaſi χρόνον, id eſt, tempus. Aliam Cæli, & Saturni, & Iouis interpretationem adducit Balbus Stoicus apud Cicer. 2. De nat. deorum. Saturnus verò non Chronos eſt, ſed Cronos, hoc eſt κρόνος, tempus eſt χρόνος. Romani veritatis patrem Saturnum exiſtimabant, vt ſcribit Plutarchus, quòd tempus omnia reuelet.*

De ſacris Cereris Eleuſinæ. CAP. XX.

a IN Cereris autem ſacris prædicantur illa Eleuſina. quæ apud Atheniēſes nobiliſsima fuerūt. De quibus nihil iſte interpretatur, niſi quod attinet ad frumentum, quod Ceres inuenit, & ad Proſerpinam, quam rapiente Orco perdidit. Et hanc ipſam dicit ſignificare fœcunditatem ſeminum. Quæ cùm defuiſſet quodam tempore, eadémque ſterilitate terra mœreret, exortā eſſe opinionē, quòd filiā Cereris, id eſt, ipſam fœcūditatē, quæ à proſerpēdo Proſerpina dicta eſſet, Orcus abſtulerat, & apud inferos detinuerat. Quæ res cùm fuiſſet luctu publico celebrata, quia rurſus eadem fœcūditas rediit, Proſerpina reddita, exortā eſſe lætitiā, & ex hoc ei ſolennia inſtituta. Dicit deinde multa in myſteriis eius tradi, quæ niſi ad frugū inuētionem nō pertineant.

L. VIVES.

a IN Cereris autem ſacris.} *De Cereris ſacris non fuerit vel iniucundum, vel inutile, ſi paulò plura dixero, quàm ſoleant vulgò, qui de ea re tractant. Ceres ex Ioue Proſerpinam genuit, quam Pluto rapuit*

rapuit è Sicilia, materque eam quærens magnam orbis partem peragrauit, cúmque in Eleuſin vnum ex xij. oppidis Atticæ terræ veniſſet, hoſpitio à Celeo, qui tum ibi erat princeps, eſt excepta, aluítque dea Triptolemum recens ex Hyona Celeo natum, ſeu vt Straboni placet, Iclinus. Triptolemus *Quiſquis ille fuerit tam Cereris amans, ſacra inſtituit magnis ceremoniis peragenda, quæ dicta ſunt Eleuſina, & deæ Eleuſinæ Ceres, ac Proſerpina. Sunt qui ex Aegypto per Erichtheum adducta putent. Non fit mihi admodum abſimile veri. Nam illinc maxima pars vanitatis in reliquum ſe orbe diſparſit. Ad iſta ſacra non patebat aditus niſi initiatis, præcóque abeſſe profanos iubebat: atque hinc ſumpſiſſe Verg. verſiculum illum, Procul ô procul eſte profani, autor eſt Seruius. & Alcibiadi tantum negotium faceſſitum, quòd profanus interfuiſſe ſacris Cereris diceretur. Primus qui hæc ſacra euulgauit, fuit Numerius philoſophus, quem ferunt paulò pòſt vidiſſe per quietem deas Eleuſinas habitu meretricio, quæ ſe adyto pudicitiæ ſuæ per illum extractas quærerentur, vulgóque proſtitutas. quod profectò indicium eſt meretricia illis contineri. Nam ſi honeſta & ſancta, nunquam eas puduiſſet euulgari. Obliquè hæc perſtringit Socrates, vt alia permulta apud Platonem, cùm iubet turpia fœdáque à diis commiſſa ſacris ſecretiſſimis occultari, & qui minatur ſe Iſidis, quæ eadem eſt Ceres, ſacra recondita æditurum. Quo dicto cogit Iſidem ipſam, quæ is iubeat facere, ſatis declarat nefaria illa eſſe & pudenda, Gregorius Nazianzenus in Epiphaniis,* οὐδὲ κόρη τις ἡμῖν ἁρπάζεται, καὶ δημήτηρ πλανᾶται, καὶ κελεὺς τινας ἐπεισάγει, καὶ τριπτολέμους, καὶ δράκοντας, καὶ τὰ μὲν ποιεῖ τὰ δὲ πάσχει. αἰσχύνομαι γὰρ ἡμέρᾳ δοῦναι τὴν νυκτὸς τελετὴν, καὶ ποιεῖν τὴν ἀσχημοσύνην μυστήριον. οἶδεν ἐλευσὶν ταῦτα, καὶ οἱ τῶν σιωπουμένων καὶ σιωπῆς ὄντων ἀξίων ἐπόπται. *hoc eſt: Neque nobis virgo aliqua rapitur, nec Ceres errat, nec Celeus adducit, & Triptolemos, & Dracones, partímque agit, & partim patitur: nam pudet me diem afferre ſacrificiis nocturnis, & ex myſteriis turpitudinem efficere. Scit Eleuſis hæc, & ſpectatores rerũ, quæ tacentur, & certè ſilentio dignæ ſunt. Et Theocritus in* ἀμαρυλλίδι. ζαλῶ δὲ φίλα γύναι Ἰασίωνα, ὃς τόσσων ἐκύρησεν ὅσ᾽ οὐ πευσεῖσθε βέβαλοι: *Beatum arbitrantur Iaſiona, qui tantum aſſecutus ſit, quantum prophani non facilè crediderint: in quo occultè perſtringit concubitum Cereris & Iaſionis. Quid illis ſacris contineretur ſic Euſebius docet ex Clemente: Quidam, inquit aiunt, Melampodem Amythaonis filium ab Aegypto in Græciam luctum Cereris ſolenniter celebratum reportaſſe. Ceres peperit, educatur puella, Perephattem nonnulli appellant, cui Iupiter, qui genuit, draco factus coniungitur: inde in Sauatiorum myſteriis draco in ſpiram inuolutus in ſacrificiis ad*

factorum memoriam, imò verò in teſtimonium tantæ turpitudinis, vt ego dixerim, adhibetur. Peperit & Perephatte tauriformē filium, unde poetæ quidam taurum laudant Draconis patrem, & Draconem rurſus tauri patrem, & in montem arcana hæc facta ducentes paſtoralem ſtimulum celebrabant: paſtoralem, vt puto ſtimulum, ferulam, quod genus ligni bacchantes ferunt. Nequeo latius huius Periphattæ ſacra enarrare, quaſillum, rapinam. Idoneræ terræ hiatum, ſues Eubolei, quas eodem hiatu ſimul & duas deas abſorptas aiunt fuiſſe: vnde & Megareum in Theſmophoriis ſuis immittunt, quæ ſacra variis modis mulieres, quoniam hæc fabula variè narratur, per ciuitates Græciæ celebrant, Theſmophoria, Scirophoria, Inephabiliphoria vocantes, & multis modis Perephattæ rapinam complorantes. Tantum Clemens, interprete Georgio Trapezuntio: nam codicem Græcum non habebam. Ferebantur & ciſtæ opertæ à ſacerdotibus puellis, altera florum, qua ver ſignificatur: altera ſpicarum, qua æſtas. Virgines iſtas vocabant κανηφόρους, id eſt caniſtriferas: quarum Cicero meminit in Verrem de ſignis: tametſi Porphyrio ſuper illo verſu Horatij: Velut qui Iunonis

Canephori *ſacra ferret, Canephoros Iunonis dicit eſſe Athenis. Orgia quòque hæc*

Orgia. *ſacra nominabantur, ſicut idem Clemens ait, ab ira quam aduerſus Iouem concepit Ceres. Catullus:*

Pars obſcura cauis celebrabant Orgia ciſtis:
Orgia, quæ fruſtra cupiunt audire prophani.

Strabo lib. 10. & Ser. 4. Aeneid. omnia ferè ſacra Orgia eſſe à Græcis dicta perhibent. Imagines in illis ſacris deorum hæ fuerunt, Creatoris, quam geſtabat antiſtes hierophantes: Solis, quam facifer: Lunæ, quam miniſter ad aram: Mercurij, quam præco ſacrorum: & quemadmodum in ſacris Dionyſii circumferebatur Priapus, ita in iſtis natura muliebris, vt Theodoritus teſtatur: qui etiam affirmat Iouem cum Cerere matre, & cum Proſerpina filia concubuiſſe. Et hæc erant ſacra, ad quæ non patebat aditus, præterquam initiatis, & in quæ nemini licebat penetrare, qui ſibi ſceleris perpetrati conſcius eſſet, id præcone conclamante. Quibus nec auſus eſt intereſſe Nero, quòd impius eſſet, & initiari voluit Antoninus princeps, vt probaret ſe innocentē. Tametſi neſcio, an magnis ſacris ille ſit initiatus: nam lex erat apud Athenienſes vetus, ne hoſpes vllus ad ea ſacra admitteretur: vt commentator Ariſtophanis meminit. Cúmque Hercules vellet illis initiari, & lege vetaretur, quòd tamen erat & amicus, & Iouis filius, parua ſacra Eleuſina ſunt inſtituta, quibus hoſpites reciperentur: magnáque Cereris fuerunt, parua verò Proſerpinæ, quæ ille ὥσπερ προκάθαρσιν καὶ προάγνευσιν ait eſſe τῶν μεγάλων, id eſt, purgationem & velut ſanctificationem

cationem ad magna. Et tunicam quidem quam initiationis die induerant nouam, & per quam mundam, nunquam exuebant, quoad tandem lacera geſtari amplius nequiret. Sunt qui exiſtiment ad faſcias filiorum infantum ſeruari conſueſſe. Et hæc quidem in Græcia. Romæ verò ſolebat magnum Cereris anniuerſarium quotannis celebrari, quod à lugentibus fieri nefas erat, vt ſcribit Liu. & nuptiæ Cereris ſiue Orci, quibus vinum inferri piaculum, ſed thus, & tedas, de quibus Plaut. loquitur in Aulularia: Cereri nuptias facturi eſtis, quia nihil timeti allatum video. Macrob. de vtroque ſacro in Sat. & Serui. 1. Geor. illo loco:

Cuncta tibi Cererem pubes agreſtis adoret,
Cui tu lacte fauos, & miti dilue Baccho.

Celebrabantur quoque ludi in honorē Cereris, quæ Cerealia ſunt dicta: **Cerealia** *de quibus extat caput in Miſcell. Politiani hominis excultiſſimi. Et ne quis authoritate viri fallatur, dicam quid de ea re ſentiam. Primùm, non ſunt iidem Circenſes illi veteres, iam inde à Romulo inſtituti, & hi Cereales multo recentiores: nam illi Neptuno equeſtri fuerant ſemper ſacri:* **Cereales** *deinde Cereales ludos longe ante Memmium factos fuiſſe teſtis eſt Liuius, nempe xvi anno ſecundi belli Punici ex S.C. à dictatore Gn. Seruilio Gemino, & magiſtro equitum, Aelio Pæto. Nec Tacitus & Ouidius aliud indicant, quàm in Circo celebrari ſolitos ludos Cereris: & Cereales ædiles rei frumentariæ curandæ creati erant, non ludorum ergo, tametſi ludos facerent Cereri. Tum & illud in capite miror putaſſe Politianum C. Memmium, quem Cæſar feciſſet ædilem, eſſe, cui Lucretius dicaſſet opus ſuum: vel etiam ſi diis placet filium, cùm obierit Lucretius Pompeio & Craſſo ſecundùm conſulibus, opúſque conſtet ſcriptum C. Memmio propè adoleſcente adhuc. Profectò verum eſt illud erratum vnum parentem eſſe multorum. Quæ nolim quiſquam putet eſſe à me dicta, vt aliquid detraham memoriæ clariſſimi viri: neque enim minoris eſt habendus Politianus, quòd aliquot locis ſit falſus, nempe homo & ipſe. Ita quæ dixi, non ſugillandi gratia, ſed vt proſim, ſunt dicta. Quòd ſi quis exiſtimarit me carpendi ſtudio eſſe ductum, quod non eſt ita, is quoque velim, vt ne ignoret, non eſſe piaculum, non modò Politianum, ſed ne quenquam ex ſacratiſſimis vetuſtate reprehendere: verùm de Cerealibus ſatis ſupérque.*

De turpitudine ſacrorum, quæ Libero celebrabantur.

CAP. XXI.

NAm [a] verò Liberi ſacra, quem liquidis ſeminibus, ac per hoc non ſolùm liquoribus fructuum, quorum quodammodo primatum vinum tenet: verum etiam ſeminibus animaliū præfecerunt, ad quantam turpitudinem

peruenerint, piget quidem dicere, propter ſermonis longitudinem: ſed propter ſuperbam iſtorum hebetudinem non piget. Inter cætera quæ prætermittere, quoniam multa ſunt, cogor: in Italiæ cōpitis quædam dicit ſacra Liberi celebrata, cum tanta licentia turpitudinis, vt in eius honorem pudenda virilia colerentur: non ſaltem aliquantum verecundiore ſecreto, ſed in propatulo exultante nequitia. Nam hoc turpe membrū per Liberi dies feſtos cum honore magno [b] ploſtellis impoſitū, prius per rura in cōpitis, & vſq; in vrbem poſtea vectabatur. [c] In oppido autē Lauinio vnus Libero totus menſis tribuebatur, cuius diebus omnes verbis flagitioſiſſimis vtebantur, donec illud membrū per forum tranſuectum eſſet, atque in loco ſuo quieſceret. Cui mēbro inhoneſto matremfamiliâs honeſtiſſimam, palàm coronam neceſſe erat imponere. Sed videlicet Liber deus placandus fuerat pro euētibus ſeminum: ſic ab agris faſcinatio repellenda, vt matrona hoc facere cogeretur in publico, quod nec meretrix ſi matronæ ſpectarent, permitti debuit in theatro. Propter hoc Saturnus ſolus creditus eſt nō ſufficere poſſe ſeminibus, vt occaſiones multiplicandorum deorum immunda anima reperiret, & ab vno vero Deo meritò immunditiæ deſtituta, ac per multos falſos auiditate maioris immunditiæ proſtituta, iſta ſacrilegia ſacra nominaret, ſeſéque ſpurcorum dæmonum turbis conuiolandam polluendámque præberet.

L. VIVES.

Bacchi ſacra

a IAm verò Liberi ſacra.} *A Thebanis tertio quoque anno ſacra Baccho celebrabantur in Cytherone mōte nocturna, quæ de tempore Nyctilena ſunt nominata, vt inquit Seruius, & ab annis Trieterica, ceu triennalia. In eis erant phalli, ſicut Herodotus, & Plutarchus libello De cupiditate opum perhibent, hoc eſt, mentulæ prægrandes.*

Phallus

Aegypty ſtatuas puſillas confingebant immani virilis membri mole: aliæ multæ gentes ſolam mentulā ducebant circum agros ad fertilitatem frugum. Theodoritus lib. 3. refert phallogogia dictas ferias, quibus phalli circunferebantur. Porrò Priapum Bacchi ſacris addi multa ſunt in cauſa. Primum quòd Priapus comes fuit expeditionum Bacchi: deinde quòd ſine beneficio Bacchi frigeat, ideo filius putatur Liberi & Veneris. Iam & Bacchus ſeminibus praeeſſe creditur, quorum membrum inſtrumentúmque inter omnia primum eſt Priapus, & hac de cauſa hortis præficiebatur, ciúſque ſacra per pagos villáſque à ruſticis magna lætitia riſúque celebrata ſunt. Poſtremò Diodorus Oſiridem, quem eundem

Bacchum

Bacchum fuiſſe ferunt, diſcerptum à Typhone fratre narrat, datúmque vnicuique eorum, qui cum Typhone coniurarant, partem aliquam, quo & fideliores inter ſe forent, & Oſiridis mors melius celaretur: virile membrum, cùm nemo vellet recipere, in Nilum eſt abiectum. Poſtea Iſis mariti necem vlta, membra omnia ex coniuratis recuperauit, ac vbi deeſſe mentulam intellexit, imaginem eius ſacrauit, & ad ſuam conſolationem maiore habuit honore, quàm reliquas partes, ceremoniáſque & ſacra illi inſtituit, phallúmq; dixit, cui primum initiabantur futuri ſacerdotes. Gregorius Nazianzenus phallos & ityphallos ponit dicens: οἱ δὲ φαλλοί τινες ϗ ἰθύφαλλοι αἰσχροὶ ϗ τοῖς σχήμασι ϗ τοῖς πράγμασι. Sed inter phallum & ityphallum diſcrimen nullum eſſe arbitror aliud quàm quod ityphallus à rectitudine & arrectione videtur dictus, ex Græca voce. *Ithyphallus*

b Ploſtellis.} *A ploſtris ploſtella diminutiuè Horatius lib 2. Sermonum: Ploſtello adiungere mures. Valerius Probus plauſtra dicit ab imperitis dici, ploſtra eſſe dicendum. tametſi vſus plauſtra obtinuit. Suetonius narrat admonitum Veſpaſianum à Floro vt diceret plauſtra, non ploſtra, imperatorémq; poſtridie Flaurum illum ſalutaſſe, non Florum.* *Ploſtella*

c In oppido autem Lauinio.} *Quod eſt in Latio, quod Aeneas conditum à ſe nomine vxoris appellauit. Huius colonia fuit Alba longa. Dixi de hoc alibi.* *Lauinium*

De Neptuno, & Salacia, ac Venilia.

CAP. XXII.

IAm vtique habebat Salaciam Neptunus vxorem, quam inferiorem aquam maris eſſe dixerũt, vt quid illi adiuncta eſt & Venilia, niſi vt ſine vlla cauſa neceſſariorum ſacrorum ſola libidine animæ proſtitutę multiplicaretur inuitatio dæmoniorum? Sed, proferatur interpretatio præclaræ theologiæ, quæ nos ab iſta reprehẽſione reddita ratione compeſcat. Venilia, inquit, vnda eſt quæ ad litus venit: Salacia quæ in ſalum redit. Cur ergo deæ fiunt duæ, cùm ſit vna vnda, quæ venit & redit? [a]Nẽpe ipſa eſt exæſtuans in multa numina libido veſana. Quanuis enim aqua non geminetur quæ it & redit, huius tamen occaſione vanitatis, duobus dæmoniis inuitatis, amplius anima commaculatur, [b]quæ it & non redit. Quæſo te Varro, vel vos qui tam doctorum hominum talia ſcripta legiſtis, & aliquid magnum vos didiciſſe iactatis, interpretamini hoc: nolo dicere ſecundum illam æternam incommutabilémque naturam, quæ ſolus eſt deus, ſed ſaltem ſecundum animam mũdi & partes eius, quos

deos veros eſſe exiſtimatis. Partem animæ mundi, quæ mare permeat, deum vobis feciſſe Neptunum, vtcunque tolerabilioris eſt erroris. Itáne vnda ad litus veniens, & in ſalum rediens, duæ ſunt partes mundi, aut duæ partes animæ mundi? Quis veſtrum ita deſipiat, vt hoc ſapiat? Cur ergo vobis duas deas fecerunt, niſi quia prouiſum eſt à ſapientibus maioribus veſtris: non vt dij plures vos regerẽt, ſed vt ea, quæ iſtis vanitatibus & falſitatibus gaudent, plura vos dæmonia poſſiderent? Cur autem illa Salacia per hanc interpretationem inferiorem maris partem, qua viro erat ſubdita perdidit? Nãque illam modo cùm refluentem fluctum eſſe perhibetis, in ſuperficie poſuiſtis. An quia Veniliam pellicem accepit, irata ſuum maritum de ſupernis maris excluſit?

L. VIVES.

a Nempe ipſa eſt exæſtuans.} *Alluſit ad æſtum marinum.*
b Quæ it & non redit.} *De his hoc dicitur, quæ ſempiternis addictæ ſupplicijs non redeunt, vel ad vitam, vel ad ſpem vllam. Alluſit ad verba Iob.10. Antequam vadam & non reuertar ad terram tenebroſam & opertam mortis caligine, terram miſeriæ & tenebrarum. Quod de terra inferni dici conſtat, & ex verbis, & ex ipſis interpretib.*

De Terra, quam Varro deam eſſe cõfirmat, eo quòd ille animus mũdi, quem opinatur deum, etiam hanc corporis ſui infimam partem permeet, eíque vim diuinam impertiatur.

CAP. XXIII.

Nempe vna eſt terra, quam quidem plenam videmus animalibus ſuis: veruntamen ipſam magnum corpus in elementis, mundíque infimam partem, cur eam volunt deam? An quia fœcunda eſt? Cur ergo non magis homines dij ſunt, qui eam fœcundiorem faciunt, excolendo: ſed cùm arant, non cùm adorant? Sed pars animæ mundi, inquiunt, quæ per illam permeat, deam illam facit: quaſi non euidentior ſit in hominibus anima, quæ vtrum ſit, nulla ſit quæſtio, & tamen homines dij non habẽtur. Et quod eſt grauiter dolendum, his qui dij non ſunt, & quibus ipſi meliores ſunt colendis & adorandis mirabili & miſerabili errore ſubduntur. Et certè idem Varro in eodem libro de diis ſelectis, [a] tres eſſe affirmat animæ gradus in omni vniuerſáque natura. Vnum, qui omnes partes corporis quæ viuunt, tranſit, & non habet ſenſum, ſed tantum ad viuendum valetudinem. Hanc vim in noſtro corpore permanere dicit

dicit in oſſa, vngues, capillos: ſicut in mundo arbores ſine ſenſu aluntur & creſcunt, & modo quodam ſuo viuunt. Secundũ gradum animæ dicit, in quo ſenſus eſt. Hanc vim peruenire in oculos, aures, nares, os, tactum. Tertium gradum animę eſſe ſummum, qui vocatur animus, in quo intelligẽtia pręeminet: hoc præter hominẽ [b] omnes carere mortales: in qua, quoniam homines Deo videntur eſſe ſimiles, hãc partem animæ mundi dicit Deum, in nobis autem genium* vocari. Sic ergo & in anima mundi tres gradus inſtituens, vnam partem eius lapides eſſe dicit ac ligna: & hanc terram quam videmus, quò nõ permanat ſenſus. Aliam verò, quàm ſenſum vocat eius, vt æthera. Tertiam porrò, quam & animam eius nuncupat, quæ ſcilicet peruenit in aſtra: eam quoque aſſerit facere deos, & per eam quando in terram permanat, deam Tellurem: quod autem inde permanat in mare atque Oceanum, deũ eſſe Neptunum. Redeat ergo ab hac quam theologiam naturalẽ putat, quò velut requieſcendi cauſa, ab his ambagibus atque anfractibus fatigatus egreſſus eſt. Redeat, inquam, redeat ad ciuilem, hic eum adhuc teneo, tantiſper de hac ago. Nondum dico ſi terra & lapides noſtris ſunt oſſibus & vnguibus ſimiles, ſimiliter eos intelligentiam non habere ſicut ſenſu carent. Aut ſi idcirco habere dicũtur, oſſa, & vngues noſtri intelligentiam, quia in homine ſunt, qui habet intelligentiam, tam ſtultus eſt qui hos deos in mundo dicit, quàm ſtultus eſt qui in nobis oſſa, & vngues homines dicit. Sed hæc cum philoſophis fortaſſis agenda ſunt, nunc autem iſtum adhuc politicum, id eſt, ciuilem, volo. Fieri enim poteſt vt licet in illam naturalis theologiæ veluti libertatem caput erigere paululũ voluiſſe videatur, adhuc tamen hunc librum verſans, & ſe in illo verſari cogitans: eum etiam inde reſpexerit: & hoc propterea dixerit, ne maiores eius, ſiue aliæ ciuitates, Tellurem atque Neptunum coluiſſe inaniter credantur. Sed hoc dico, pars animi mũdani, quæ per terram permeat, ſicut vna eſt terra: cur etiam non vnam fecit deam, quam dicit eſſe Tellurem? Quod ſi ita fecit, vbi erit Orcus frater Iouis atque Neptuni, quem Ditem patrem vocant? Vbi eius coniunx Proſerpina, quæ ſecundum aliam in eiſdem libris poſitam opinionem, non terræ fœcunditas, ſed pars inferior perhibetur? Quod ſi dicunt animi mundani partem cùm permeat terræ partem ſuperiorem, Ditem patrem facere deum: cum verò

Al. vocari.

Eſſe autem in mundo lapides ac terrã, quã videmus, quò nõ permanat ſenſus, vt oſſa, vngues dei. Solem verò, lunam, ſtellas, quæ ſẽtimus, quibúſque ipſe ſentit, ſenſus eſſe eius.

Aethera porrò animam eius cuius vim, quæ peruenit in aſtra ipſam quoque facere deos, & per eam quod in terram, &c.

inferiorem Proſerpinam deam, Tellus illa quid erit? Ita enim totum, quod ipſa erat, in duas iſtas partes deóſque diuiſum eſt: vt ipſa tertia quæ ſit, aut vbi ſit, inueniri non poſſit: niſi quis dicat ſimul iſtos deos Orcum atque Proſerpinam, vnam deam eſſe Tellurem: & non eſſe iam tres, ſed aut vnam, duos: & tamen tres dicuntur, tres habentur, tres coluntur aris ſuis, delubris ſuis, ſacris ſuis, ſimulachris ſuis, ſacerdotibus ſuis: & per hæc etiam fallacibus proſtitutam animam cõſtuprantibus dæmonibus ſuis. Adhuc reſpondeatur, quam partẽ terræ permeet pars mũdani animi, vt deum faciat Tellumonem? Non, inquit, ſed vna eadem terra habet geminam vim, & maſculinam quod ſemina producat, & fœmininam quod recipiat, atque enutriat: vnde à vi fœminea dictam eſſe Tellurem, à vi maſculina Tellumonem. Cur ergo pontifices, vt ipſe indicat, additis quoque aliis duobus, quatuor diis faciunt rem diuinam, Telluri, Tellumoni, [c] Altori, Ruſori? De Tellure & Tellumone iam dictum ex. Altori quare? Quòd ex terra, inquit aluntur omnia, quæ nata ſunt. Ruſori quare? Quòd rurſus, inquit, cuncta eodem reuoluuntur.

L. VIVES.

a TRes eſſe affirmat animæ gradus.} *Pythagoras & Plato tres animæ ſpecies eſſe dicunt: vegetalem, ſenſibilem, & rationis participem. In homine ipſo animam duas habere partes aiunt: alteram rationis expertem, alteram participem: & illam duplicem eſſe, Iræ & Cupidinis: quas omnes locis faciunt diſtinctas: vt Plato ipſe quarto De republica diſputat. Ariſtoteles tribus illis primus animæ formis: quartam addit ad motum ſpectantem, quam dicit progreſſibilem. Sed in anima rationali partes illas ſolis putat eſſe diſtinctas miniſteriis, non re ipſa aut loco: idcirco poteſtates nominat, quæ vt idem in Libris moralibus inquit, ad opera referuntur Alexander Aphrodiſienſis quo pacto potentiæ ſint in anima, docet: ſed hæc tractare forſan eſt huic loco alienũ. Illud conſtet modò, vnam eſſe animam, quæ officiis illis fungitur augendi capillus atque oſſa, afficiendi ſenſu neruos, ratione cor ac cerebrum inſtruendi.*

b Omnes carere mortales.} *Hic locus variè in variis codicib. habetur. Alibi enim hoc totum non ſcribitur, In qua quoniam homines non videntur eſſe ſimiles: & in eo quod ſequitur, pro genio in aliis ingenium habetur. Tum illa ſic ergo. In aliis ita leguntur, vt verba ſint multum diuerſa, ſed quoniam ſenſus eſt idem, nihil neceſſe erit annotare.*

c Altori

c Altori.} *Diſpater & Proſerpina in antiquis ſacris multi nomines erant: ille Dis pater dictus, & Tellumo, & Altor, & Rvſor, & Cocytus. Proſerpina verò Libera, & Orca, & Tellus nutrix. Sic eſt in pontificum libris. Romulus quoque Altellus eſt dictus ab alendo, quòd ipſe ſuos vicinis omnibus inuiſos admirabili aleret arte. Mercurius Triſmegiſtus in Aſclepio, Terræ verò & mari dominatur Iupiter Plutonius: & hic nutritor eſt animantium mortalium & fructiferarum.*

De Telluris cognominibus, eórumque ſignificationibus, quæ etiam ſi erant multarum rerum indices, non multorum deorum debuerunt firmare opiniones.

CAP. XIIII.

Debuit ergo vna terra propter iſtam quadrigeminā vim, quatuor habere cognomina, non quatuor facere deos: ſicut tot cognominibus vnus Iupiter, & tot cognominibus vna Iuno: in quibus omnibus vis multiplex eſſe dicitur ad vnum deum, vel ad vnam deam pertinens: non multitudo cognominum deorum etiam multitudinem faciēs. Sed profectò ſicut aliquando etiam ipſas viliſſimas fœminas earum, quas libidine quæſierunt, tædet pœnitétq. turbarū: ſic animam vilem factam, & immundis ſpiritibus proſtitutam, deos ſibi multiplicare, quibus contaminanda proſterneretur, ſicut plurimum libuit, ſic aliquando & libuit. Nam & ipſe Varro quaſi de ipſa turba verecundatus vnam deam vult eſſe Tellurem. [a]Eandem, inquit, dicunt Matrem magnam, quòd tympanū habeat ſignificari eſſe orbem terræ: quòd turres in capite, oppida: quòd ſedes fingantur circa eam, cùm omnia moueātur, ipſam nō moueri. Quòd Gallos huic deæ vt ſeruirent fecerunt, ſignificat eos qui ſemine indigeant, terram ſequi oportere, in ea quippe omnia reperiri. Quod ſe apud eum iactant: præcipitur, inquit, qui terram colunt, ne ſedeant, ſemper enim eſſe quod agant. Cymbalorum ſonitus, ferramentorum iactandorum ac manuum, & eius rei crepitus in colendo agro quid ſit, ſignificat [b] quòd ferramenta illa erant: ideo ex ære, quòd eam antiqui colebant ære, antequam ferrum eſſet inuentum. Leonem, inquit, adiungunt ſolutum ac manſuetum, vt oſtendat eſſe nullum genus terræ tam remotum ac vehementer ferum, quod non ſubigi colíque conueniat. Deinde adiungit, & dicit Tellurem matrem & nominibus pluribus, & cognominibus quod nominarunt, deos exiſtimatos eſſe complures. Tellurem, inquit, putant eſſe Opem,

quòd opera fiat melior: matrem, quòd plurima pariat: magnam, quòd cibũ pariat: Proſerpinam, quòd ex ea proſerpant fruges: Veſtam, quòd veſtiatur herbis. Sic alias deas, inquit, non abſurdè ad hanc reuocant. Si ergo vna dea eſt, quæ quidem conſulta veritate nec ipſa eſt, interim quid itur in multas? Vnius ſint iſta multa nomina, non tam deæ multæ quàm nomina. Sed errantium maiorum autoritas deprimit, & eundem Varronem poſt hanc ſententiam trepidare compellit. Adiungit enim & dicit: Cùm quibus opinio maiorum de his deabus, quòd plures eas putarunt eſſe, non pugnat. Quomodo non pugnat, cùm valde aliud ſit vnam deam nomina habere multa, aliud eſſe deas multas? Sed poteſt, inquit, fieri, vt eadem res & vna ſit, & in ea quædam res ſint plures. Concedo, vt in vno homine eſſe res plures, nunquid ideò & homines plures? Sic in vna dea eſſe res plures, nũquid ideo & deas plures? Verùm ſicut volunt, diuidant, conflent, multiplicent, replicent, implicent. Hæc ſunt Telluris, & Matris magnæ pręclara myſteria, vnde omnia referuntur ad mortalia ſemina, & exercendam agriculturam. Itáne ad hæc relata, & hunc finem habẽtia tympanum, turres, Galli iactatio inſana membrorum, crepitus cymbalorum, confictio leonum, vitam cuiquam pollicentur æternam, Itáne propterea Galli abſciſſi huic Magnæ deæ ſeruiunt, vt ſignificent qui ſemine indigeant, terram ſequi oportere: quaſi non eos ipſa potius ſeruitus ſemine faciat indigere? Vtrum enim ſequendo hanc deam, cùm indigeãt ſemen acquirãt: an potius ſequendo hanc deam, cùm habeant ſemen amittant? hoc interpretari eſt, an deteſtari? Nec attenditur quantum maligni dæmones præualuerint, qui nec aliqua magna his ſacris polliceri auſi ſunt, & tam crudelia exigere potuerunt. Si dea terra non eſſet, manus ei homines operando inferrent, vt ſemina conſequerentur per illam: non etiam ſibi ſæuiendo, vt ſemina perderent propter illam. Si dea non eſſet, ita fœcunda fieret manibus alienis, vt non cogeret hominem ſterilem fieri manibus ſuis. Iam quod in Liberi ſacris honeſta matrona pudenda virilia coronabat, ſpectante multitudine: vbi rubens & ſudans, ſi eſt vlla frons in hominibus, aſtabat forſitan & maritus: & quod in celebratione nuptiarum, [c]ſuper Priapi ſcapum noua nupta ſedere iubebatur: longè contemptibiliora atque [d]leuiora ſunt iſta pręturpitudine crudeliſſima, vel crudelitate

delitate turpiſſima. Ibi dæmoniacis artibus ſic vterque ſexus illuditur, vt neuter ſuo vulnere perimatur. Ibi faſcinatio timetur agrorum, hic membrorum amputatio non timetur. Ibi ſic dehoneſtatur nouæ nuptæ verecundia, vt non ſolùm fœcunditas, ſed nec virginitas adimatur: hic ita amputatur virilitas, vt nec conuertatur in fœminam, nec vir relinquatur.

L. VIVES.

a Eandem, inquit, dicunt matrem.} *Ouid.4. Faſt. aliam affert ſacrorum Magnæ matris rationem. nam tympana & cymbala pulſari ait ad imitationem Corybantum, qui ſonitu ſcutorum & galearũ ſeruarunt Iouem: ideo pro clypeis pulſari tympana ex membranis, pro galeis cymbala ex ære: Turritam geſtat ipſa dea coronam, quod ipſa prima turres in vrbibus erexit. Gallos ei placere propter Atym: leonibus vectari: quòd ipſa iras illorum mollierit.*

b Quòd ferramenta illa.} *Alibi hoc deeſt, & ſequens legitur, ideo ære quòd, &c.*

c Super Priapi ſcapum.} *Metaphora eſt vſus. nam ſcapus eſt caulis ſiue ſtipes herbæ apud Varronem & Plinium. Significat virile membrum, quod eſt in modum ſtipitis erectum. Sunt & ſcapi in ædificiis apud Vitruuium.*

d Confuſibiliora.} *In veteribus, leuiora legitur, & ſenſui congruentius:*

e Vt nõ ſolùm fœcunditas.} *Priapus adhibebatur, vt viro adiutor eſſet in adimenda vxoris virginitate, & fœminæ in fœcunditate prolis.*

Quam interpretationem de abſciſſione Atys Græcorum ſapientium doctrina repererit. CAP. XXV.

ET Atys ille non eſt commemoratus, nec eius ab iſto interpretatio requiſita eſt, in cuius dilectionis memoriam[a] Gallus abſcinditur. Sed docti Græci atque ſapientes, nequaquam rationẽ tam ſanctam atque præclaram tacuerunt. Propter vernalem quippe faciem terræ, quę ceteris temporibus eſt pulchrior,[b] Porphyrius philoſophus nobilis Atym flores ſignificare perhibuit: & ideo abſciſſum, quia flos decidit ante fructum. Non ergo[c] ipſum hominem, vel quaſi hominem Atym, ſed virilia eius flori comparauerunt. Ipſa quippe illo viuente deciderunt: imò verò non deciderunt, neque decerpta, ſed planè diſcerpta ſunt. Nec illo flore amiſſo, quiſquam poſtea fructus, ſed potius ſterilitas conſequuta eſt. Quid ergo ipſe reliquus, & quicquid remanſit

abſciſſo, quid eo ſignificari dicitur? Quò refertur? Quę interpretatio inde profertur: An hæc fruſtra moliendo, nihilque inueniendo perſuadent illud potius eſſe credendum quod de homine caſtrato fama iactauit, literíſq; mandatū eſt? Meritò huic aduerſatus eſt Varro noſter, neque hoc dicere voluit: nō enim hominem doctiſsimum latuit.

L. VIVES.

a Gallus abſcinditur.} *Sacerdos Gallus. Diximus alibi de his omnibus. Feſtus tamen inquit Gallos idcirco etiam ſe excidere, quòd violarint parentis nomen, ne & ipſi poſsint vnquam parentes fieri. Apud Bardeſanem Syrum legitur in Oſroëne iuſsiſſe Abgarum regem abſcindi manus eorum omnium qui ſe excidiſſent: ita ibi ritum illum ceſſaſſe. Macrobius eadem intepretatur in Magna matre, & Atyde, quæ in Venere & Adonide, quæ in Iſide & Oſiride: fœminas eſſe terram, viros ſolem.*

b Porphyrius philoſophus.} *De Porphyrio alibi. Hæc ipſe dicit in libro De ratione naturali deorum: Atys, inquit, & Adonis ad fruges fructúſque ſpectant: ſed per Atym maximè flores ſignificantur, qui prius decidunt, quàm ad fructum perueniant: idcirco exciſſum eum fabulantur: quoniam flores defluxi fructus non tulere.*

c Ipſum hominem, vel quaſi hominem.} *Alludit ad Platonis ænigma, qui 10 de rep. Homo non homo, videns non videns, percuſsit non percuſsit, lapide non lapide, auem non auem, ſuper arbore non arbore: id eſt, eunuchus luſcus percuſsit pumice veſpertilionem ſuper ſambuco.*

De turpitudine ſacrorum matris magnæ.

CAP. XXVI.

Itémque de mollibus eidem Matri magnæ contra omnem virorum mulierúmque verecundiam cōſecratis, qui vſque in heſternū diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, inceſſu fœmineo per plateas vicóſque Carthaginis, [a]etiam à populis vnde turpiter viuerent, exigèbant: nihil Varro dicere voluit, [b] nec vſpiam me legiſſe cōmemini. Defecit interpretatio, erubuit ratio, conticuit oratio. Vicit Matris magnæ omnes deos filios non numinis magnitudo, ſed criminis. [c] Huic monſtro, nec iam monſtroſitas cōparatur. Ille in ſimulachris habebat ſolam deformitatem, iſta in ſacris deformem crudelitatem. Ille membra in lapidibus addita, hæc in nominibus perdita. Hoc dedecus tot Iouis ipſius vitia, & tanta ſtupra non vincunt. Ille inter fœmineas

mineas corruptelas [d] vno Ganymede cælum infamauit, iſta tot [e] mollibus profeſsis & publicis & inquinauit terram, & cælo fecit iniuriam. Saturnum fortaſſe poſſemus huic in iſto genere turpiſsimæ crudelitatis ſiue conferre, ſiue præferre, qui patrem caſtraſſe perhibetur: ſed in Saturni ſacris homines alienis manibus potius occidi, quàm ſuis abſcidi potuerunt. Deuorauit ille filios ſuos, vt poetæ ferūt: & phyſici ex hoc interpretantur quod volunt: vt autem hiſtoria prodit, necauit. Sed quod ei Pœni ſuos filios ſacrificauerunt, nō recepere Romani. At verò iſta magna deorum mater etiā Romanis templis caſtratos intulit, atque iſtam ſæuitiam moréque ſeruauit: credita vires adiuuare Romanorum, exſecando virilia virorum. Quid ſunt ad hoc malum Mercurij furta, Veneris laſciuia, ſtupra, & turpitudines ceterorum, quę proferremus de libris, niſi quotidie cantarentur, & ſaltarentur in theatris? Sed hæc quid ſunt ad tantum malum, cuius magnitudo magnæ matri tantummodo competebat, præſertim quòd illa dicũtur à poëtis eſſe conficta: quaſi poëtæ id etiam finxerint, quòd ea ſint diis grata & accepta? Vt ergo canerentur vel ſcriberẽtur, audacia fuit, vel petulãtia poëtarum. Vt verò diuinis rebus & honoribus eiſdem imperãtibus & extorquentibus numinibus adderentur, quid eſt niſi crimen deorum, imò verò confeſsio dæmoniorum, & deceptio miſerorum? Verum illud quod de abſciſſorum conſecratione mater deorum coli meruit, non poëtæ confinxerunt, ſed horrere magis quàm canere maluerunt. His ne diis ſelectis quiſquam conſecrandus eſt, vt poſt mortem viuat beatè, quibus conſecratus ante mortẽ honeſtè non potuit viuere, tam fœdis ſuperſtitionibus ſubditus, & immundis dæmonibus obligatus? Sed hæc omnia, inquit, referuntur ad mundum: videat ne potius ad immundum. [f] Quid autem non poteſt referri ad mundum, quod eſſe demonſtratur in mundo? Nos autem animum quærimus, qui vera religione confiſus, non tanquam deum ſuum adoret mundum, ſed tãquam opus Dei propter Deũ laudet mundum, & mundanis ſordibus expiatus, mũdus perueniat ad Deum, qui condidit mundum. Iſtos verò ſelectos deos videmus quidem clarius innotuiſſe quàm cæteros: non tamen vt eorũ illuſtrarentur merita, ſed ne occultarentur opprobria: vnde magis eos homines fuiſſe credibile eſt: ſicut non ſolùm poeticæ literæ, verumetiam hiſtoricæ tradiderunt. Nam quod Vergilius ait:

g Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo,
Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis.

Et quæ ad hanc rem pertinentia ſubſequũtur, [h] totam de hoc Euhemerus pandit hiſtoriam quam Ennius in Latinum vertit eloquium. Vnde quia plurima poſuerunt, qui cõtra huiuſmodi errores ante nos vel Græco ſermone, vel Latino ſcripſerunt, non in eo placuit mihi immorari.

L. VIVES.

a Etiam à populis vnde turpiter viuerent. } *Gallis matris deûm licebat ſtipem à populo poſcere lege à Metello lata. Cauſam Ouid. ſcribit his verbis:*

Dic, inquam, parua cur ſtipe quærat opes?
Contulit æs populus, de quo delubra Metellus
Fecit, ait, dandæ mos ſtipis inde manet.

Cicero in ſeueriſsimis illis ſuis & ſanctiſſ. vt illis temporibus, legibus, ſic iubet: Præter Ideæ matris famulos, eóſque iuſtis diebus, ne quis ſtipẽ cogito. Rationẽ addens inquit: Stipẽ ſuſtulimus niſi eam quam ad paucos dies propriam Ideæ matris excepimus. Implet enim ſuperſtitione animos, & exhaurit domos. Quid ſi nunc viderent Auguſtinus & Cicero ditiſsima & ampliſsima ſodalitia ab iis poſcere ſtipem, quibus deceret potius ſua impartiri, quibus redundant & affluunt? Cùm interea qui dedit arrodat ſiccum & cibarium panem, oleribus menſam inſtruẽs, & fictilibus vaſis aquæ duntaxat plenis, liberis circunſeptus, pro quibus noctes & dies ſollicitus operi intentus agit: qui accepit opulens mendicus, candido & ſiligineo pane perdicibus capíſque, generoſo vino ac leni ſe obruat.

b Nec vſpiam me legiſſe. } *Interpretationem eorum.*

c Nec monſtroſitas cõparatur. } *De Priapo videtur intelligendũ.*

d Vno Gan. } *Ganymedes Trois Phrygij regis filius, adoleſcens fuit ſpecioſiſsima forma, quem Tantalus venantem maxima celeritate rapuit, & in Cretam perlatum Ioui dono dedit: hũc Iupiter habuit in delitiis concubinum. Fabulantur poetæ Iouem in aquilam verſum eum rapuiſſe, præfeciſſéque poculis loco Hebes, & Vulcani Iunonis libererum: vertiſſéque in ſignum cæleſte, quem nunc Aquarium dicimus.*

e Mollibus profeſsis. } *Id eſt, qui mollitiem profitebantur, & flagitia obſcœniſsima.*

f Cui enim hic mundus. } *Mirum quàm aliter alibi ſcribatur ſic. Quid autem non poteſt referri ad mundum quod eſſe demonſtratur in mundo?*

g Primus ab æthereo. } *Verg. 8. Aen. verbis Euandri ad Aeneam.*

h Totam de hoc Homerus pandit hiſtoriam.} *Euhemerus habent veteres libri, & certum eſt ſic eſſe legendum. nam hic, vt dixi, ſcripſit ſacram hiſtoriam.*

De phyſiologorum figmentis, qui nec veram diuinitatem colunt, nec eo cultu quo colenda eſt vera diuinitas CAP. XXVII.

IPſas phyſiologias cũ conſidero, quibus docti & acuti homines has res humanas conãtur vertere in res diuinas: nihil video niſi ad tẽporalia terrenáque opera, naturámque corpoream: vel etiã ſi inuiſibilem, tamen mutabilem potuiſſe reuocari, quod nullo modo eſt verus deus. Hoc autem ſi ſaltem religioſitati congruis ſignificationibus ageretur, eſſet quidem dolendum, non his verum Deum annunciari atque prædicari: tamen aliquo modo ferendum tam fœda & turpia non fieri, nec iuberi. At nunc cum pro Deo vero; quo ſolo anima ſe inhabitãte ſit fœlix, nefas ſit colere aut corpus aut animam: quãto magis nefarium eſt iſta ſic colere, vt nec ſalutem, nec decus humanũ corpus aut anima colentis obtineat? Quamobrem ſi tẽplo, ſi ſacerdote, ſi ſacrificio, quod Deo vero debetur, colatur aliquod elementũ mũdi, vel creatus aliquis ſpiritus, etiam ſi non immundus & malus, non ideo eſt malũ, quia illa mala ſunt quibus colitur, ſed quia illa ſunt talia, quibus ſolus ille colendus ſit, cui talis cultus ſeruitúſque debetur. Si autem ſtoliditate vel mõſtroſitate ſimulachrorũ, ſacrificiis homicidiorum, coronatione virilium pudendorũ, mercede ſtuprorũ, ſectione mẽbrorũ, abſciſsione genitaliũ, conſecratione molliũ, feſtis improborũ obſcœnorúmque ludorũ, vnũ verum Deum, id eſt, omnis animæ corporíſq; creatorem colere ſe quiſque contendat: non ideo peccat, quia nõ eſt colendus quem colit, ſed quia colẽdum, non vt colẽdus eſt colit. Qui verò & rebus talibus, id eſt, turpibus & ſceleſtis & non Deum verũ, id eſt animę corporíſq; factorem, ſed creaturam quanuis non vitioſam colit, ſiue illa ſit anima ſiue corpus, ſiue anima ſimul & corpus, bis peccat in Deũ, quod & prõ ipſo colit, quod nõ eſt ipſe: & talibus rebus colit, qualibus nec ipſe colendus eſt, [a] necnon ipſe. Sed hi quónam modo, id eſt quàm turpiter nefariéq; coluerint, in prõptu eſt. Quid autem, vel quos coluerint eſſet obſcurum, niſi eorũ teſtaretur hiſtoria, ea ipſa quæ fœda & turpia confitentur numinibus terribiliter exigẽtibus reddita. Vnde remotis cõſtat ambagibus, nefarios dæmones atq; immundiſsimos ſpiritus, ab omni ciuili

theologia in viſendis ſtolidis imaginibus,& per eas poſſidendis etiam ſtultis cordibus inuitatos.

L. VIVES.

a Nec ipſe colendus eſt, necnon ipſe.} *Nulla res eo genere cultus eſt colenda, neque Deus, neque aliud quicquam, quod non ſit Deus: nam cultus ille ex ſe eſt nefarius & impius.*

Quòd doctrina Varronis de theologia in nulla ſibi parte concordet.

CAP. XXVIII.

Quid igitur valet quod vir doctiſſimus & acutiſſimus Varro velut ſubtili diſputatione hos omnes deos in cælum & terram redigere ac referre conatur,& non poteſt? Fluunt de manibus, reſiliunt, labuntur,& decidunt. Dicturus enim de fœminis, hoc eſt, de deabus: quoniam, inquit, vt in primo libro dixi de locis, duo ſunt principia deorum animaduerſa de cælo & terra, à quo dij partim dicuntur cæleſtes, partim terreſtres, vt in ſuperioribus initium fecimus à cælo cùm diximus de Iano: quem alij cælum, alij dixerunt eſſe mundum: ſic de fœminis initiũ ſcribendi fecimus à Tellure. Sentio quantam moleſtiam tale ac tantum patiatur ingenium. Ducitur enim quadam ratione veriſimili, cælum eſſe quod faciat, terram quæ patiatur:& ideo illi maſculinam vim tribuit, huic fœmininam:& non attendit eum potius eſſe qui hæc facit. qui vtrunque fecit. [a] Hinc etiã Samothracum nobilia myſteria in ſuperiore libro ſic interpretatur, eáque ſe quę nec ſuis nota ſunt ſcribendo expoſiturũ, eíſque miſſurum quaſi religioſiſſimè pollicetur. Dicit enim ſe ibi multis indiciis collegiſſe in ſimulachris, aliud ſignificare cælũ, aliud terram, aliud exempla rerum, [b] quas Plato appellat ideas: cælũ Iouem, terram Iunonem, ideas Mineruam vult intelligi. Cælum à quo fiat aliquid, terrã de qua fiat: exemplum, ſecundum quod fiat. Qua in re omitto dicere, quòd Plato illas ideas tantam vim habere dicit, vt ſecundũ eas non cælũ aliquid fecerit, ſed etiã cęlum factum ſit. Hoc dico iſtum in libro ſelectorum deorum rationem illam trium deorũ, quibus quaſi cũcta cõplexus eſt perdidiſſe. Cælo enim tribuit maſculos deos, fœminas terræ. Inter quas poſuit Mineruam, quam ſupra ipſum cælũ antè poſuerat. Deinde maſculus deus Neptunus in mari eſt, quod ad terrã potius quàm ad cælũ pertinet. Dis pater poſtremò, [c] qui Gręcè πλούτων dicitur, etiã ipſe maſculus frater amborũ terrenus deus eſſe perhibetur, ſuperiorem terrã tenens,

nens,in inferiore habens Proſerpinam coniugem. Quomodo ergo deos in cælo,deas in terra eſſe perhibēt,qui rurſus deas in terram,deos ad cælum referre conantur? Quid ſolidum, quid conſtans, quid ſobriū, quid definitū habet hæc diſputatio? Illa autem eſt tellus initium dearū,mater ſcilicet magna, apud quam mollium & abſciſorum ſeſéque ſecantium atque iactantium inſana perſtrepit turpido. Quid eſt ergo quod dicitur,caput deorum Ianus,caput dearū Tellus: [d] nec ibi facit vnum caput error,nec hic ſanum furor? Cur hæc fruſtra referre nituntur ad mundum,[e] quaſi poſſit pro vero Deo mundus, vel opus pro factore coli? Et tamen eos,nec hoc poſſe veritas aperta conuincit. Referant hæc potius ad homines mortuos,& ad dæmones peſſimos, & nulla quæſtio remanebit.

L. VIVES.

a Hinc etiam Samothracum nobilia.} *Dixi alibi de his diis. Varro lib.4. De ling. Lat. magnos deos, qui & Samothraces ſunt,cælum & terram eſſe dicit, Iouem & Iunonem. Additur Minerua, quibus tribus Capitolium eſt ſacratum, excellentiſſimum in vrbe templum. Inter Græcos ipſos non ſatis conſtat, qui dicantur dij Samothraces. Adſcribam quæ memini me ſuper his apud interpretem Apollonij legiſſe:* Καβείρους τοὺς ἐν τῇ σαμοθρᾴκῃ καλοῦσι θεούς, ὧν καὶ μνασέας φησὶ τὰ ὀνόματα. Τέσσαρες εἰσὶ τὸν ἀριθμόν. ἀξίερος, ἀξιόκερσα, ἀξιόκερσος ἀξίερος μὲν οὖν ἐστὶν ἡ δημήτηρ. ἀξιόκερσα ἡ περσεφόνη. ἀξιόκερσος δὲ ὁ ἅδης. ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος κάσμιλος ὁ ἑρμῆς ἐστίν, ὡς ἱστορεῖ διονυσόδωρος. Ἀθηνίων δέ φησι ὅτι διὸς καὶ ἠλέκτρας ἐγένετο Ἰασίων καὶ δάρδανος. Καβείρους δὲ δοκοῦσι προσαγορεύεσθαι ἀπὸ καβείρων τῶν κατὰ φρυγίαν ὀρῶν, ὅτι ἐντεῦθεν μετηνέχθησαν. οἱ δὲ δύο εἶναι τοὺς καβείρους φασί, πρότερον πρεσβύτερον μὲν δία, νεώτερον δὲ διόνυσον. *Hoc eſt, Caberos vocant deos Samothraces, quorum etiam nomina Mnaſeas prodidit: quatuor ſunt, Axierus, Axiocerſa, Axiocerſus. Axierus eſt Ceres ipſa, Axiocerſa Proſerpina, Axiocerſus Dis pater: quartus his additus eſt adminiſter Mercurius, vt Dionyſodorus narrat. Athenion verò inquit hos eſſe Ioue & Electra genitos, Iaſiona & Dardanum: videntur Caberi nominati à Caberis Phrygiæ montibus, quòd illinc ſunt tranſlati. Nec deſunt qui duos tantum eſſe dicant, priorem ſeniorem Iouem,alterum Iuniorem Dionyſium. Porrò Iaſimem Cereris filium fuiſſe dicit, Caberum nominatum Dardani fratrem. Alij Iaſiona & amaſſe & concubuiſſe cum Cerere narrant, idcirco fulmine interemptum. De Caberis ſiquis deſiderat plura cognoſcere, habet apud Strab. lib.10.*

Dÿ Samothraces

b Quas Plato appellat Ideas.} *Ideæ Platonicæ ab ſpectando ſunt dictæ: quoniam qui aliquid eſt acturus, ideam inſpicit, ad quam ſuam actionem aptet, vt pictori qui de exemplari aliquid pingit, hoc exemplar eſt idea. Idcirco ſic finitur exemplar rei agendæ. Sunt omnium rerum apud deum ideæ: quas ſpectans ille fabricator mundi ſingula in lucem mundúmque ædidit. Itaque Platoni tria ſunt vniuerſorum principia: mens, quæ opus conficit Deus ipſe: materia, ex qua fabricatur: & exemplar, quod cùm aliquid agit, ſpectat. Cùm opus hoc naturæ Deus æditurus eſſet, exemplar ei adfuit, quod ſequeretur, vt in Timæo ſcribit. Non ergo ſolùm ſingulæ rerum ſpecies, ſed cælum, elementa, ipſúmque vniuerſum, quòd τὸ πᾶν dicunt, principium ſui habuit ideam. Apuleius in dogmatis Platonis: Ideas verò, id eſt formas omnium ſimplices & æternas eſſe, nec corporales tamen. Eſſe autem ex his quæ Deus ſumpſerit exempla rerum, quæ ſunt eruntve: nec poſſe amplius quàm ſingularum ſpecierum ſingulas imagines in exemplaribus inueniri, gignentiúmque omnium ad inſtar ceræ formas & ſignificationes ex illa exemplorum figuratione ſignari. Vbi verò hæ ſint ideæ, altior quæſtio, & variis ſententiis à Platonicis tractata, alibi de ea diſſeremus.*

c Qui Græcè πλούτων.} *A diuitiis ſic nominatus, qui apud illos eſt πλοῦτος: ideo Latini Ditem vocarunt, & diuites dites. Ex abditis enim terræ velut ex eius regno metalla & gemmæ opes hominum eruuntur: idcirco is Deus ſubterranea Hiſpaniæ incolere veteribus dictus eſt, vt Strabo refert: quòd ibi eſſet magna metallorum omnis generis copia. tum etiam è terra emergunt fruges, & paſcua pecorum, vnde pecunia & peculium, vt dixi.*

d Nec ibi facit vnum caput error.} *Quia Ianus biceps, & ſacerdotes magnæ matris inſani.*

e Quaſi poſ.} *Alibi ſic: quod etſi poßint, mundum nemo pius colit.*

Quòd omnia quę phyſiologi ad mundum partéſque eius retulerunt, ad vnum verum Deum referre debuerunt. CAP. XXIX.

NAnque omnia quæ ab eis ex iſtorum deorũ theologia velut phyſicis rationibus referũtur ad mundum, quàm ſine vllo ſcrupulo ſacrilegę opinionis Deo potius vero qui fecit mundum, omnis animæ & omnis corporis conditori tribuantur, aduertamus hoc modo: Nos Deũ colimus, non cælũ & terram,[a] quibus duabus partibus mũdus hic conſtat: nec animam vel animas per viuentia quæcunque diffuſas, ſed Deum qui fecit cælum & terram, & omnia quæ in eis ſunt. Qui fecit omnem animam, ſiue quocunque modo viuentem, & ſenſus & rationis expertem; ſiue etiam ſentientem,

tem,ſiue etiam intelligentem.[b] Et vt iam incipiam illa vnius & veri Dei opera percurrere,propter quæ iſti ſibi dum quaſi honeſte conantur ſacramēta turpiſſima & ſceleſtiſſima interpretari,deos multos falsóſque fecerūt. Illum Deum colimus qui naturis à ſe creatis & ſubſiſtendi, & mouendi initia finéſque conſtituit,qui rerum cauſas habet, nouit atque diſponit: qui vim ſeminum cōdidit: qui rationalem animā, quod dicitur animus,quibus voluit viuentibus indidit:qui ſermonis facultatem vſúmque donauit: qui munus futura dicendi,quibus placuit ſpiritibus impartiuit:& per quos placet futura prædicit:& per quos placet malas valetudines pellit:qui bellorum quoque ipſorū,cùm ſic emendandum & caſtigandum eſt genus humanum,exordiis,progreſſibus, finibúſque moderatur. Qui huius mundi ignem vehementiſſimū & violentiſſimum pro immenſę naturæ temperamento,& creauit, & regit: qui vniuerſarum aquarum creator,& gubernator eſt: qui ſolem fecit corporalium clariſſimū luminum, eíque vim congruam & motum dedit.[c] Qui ipſis etiam inferis dominationem ſuā, poteſtatémque non ſubtrahit:qui ſemina & alimenta mortalium, ſiue arida ſiue liquida naturis competentibus attributa ſubſtituit. Qui terram fundauit atque fœcundat: qui fructus eius animalibus, hominibúſque largitur: qui cauſas non ſolùm principales, ſed etiam ſubſequentes nouit, atque ordinat:qui lunæ ſtatuit motum ſuum:qui vias cæleſtes atque terreſtres locorū mutationibus præbet. Qui humanis ingeniis, quæ creauit,etiam ſcientias artium variarum, ad adiuuādam vitā naturámque conceſſit. Qui coniunctionem maris & fœminæ ad adiutorium propagandæ prolis inſtituit: qui hominum cœtibus,quem focis & luminibus adhiberent, ad facillimos vſus munus terreni ignis indulſit. Iſta ſunt certè quæ diis ſelectis,neſcio per quas phyſicas interpretationes,vir acutiſſimus atque doctiſſimus Varro,ſiue quæ aliunde accepit, ſiue quę ipſe coniecit,diſtribuere laborauit.

L. VIVES.

a QVibus duabus partibus. } *Sicut in exordio Geneſeos: In principio creauit Deus cælum & terram, quibus duobus mundus hic continetur, vt per cælum cæleſtia,per terram mortalia omnia intelligantur.*

b Et vt iam incipiam. } *Epilogo colligit vires deorum omnium, de quibus egit.*

c Qui ipſis etiam inferis.} *Iob 40. & 41. capit. de potentia dæmoniorum à Deo ipſis permiſſa.*

Qua pietate diſcernatur à creaturis creator, ne pro vno tot dij colantur, quot ſunt opera vnius autoris.

CAP. XXX.

HÆc autem facit, atque agit vnus verus Deus. Sed ſicut idem Deus vbique totus, nullis incluſus locis, nullis vinculis alligatus, in nullas partes ſectilis, ex nulla parte mutabilis, implens cælum & terram præſente potentia, [a] non abſente natura. Sic itaque adminiſtrat omnia quæ creauit, vt etiam ipſa proprios exercere, & agere motus ſinat. Quanuis enim nihil eſſe poſſit ſine ipſo, non tamen ſunt vlla, quod ipſe. Agit autem multa etiam per angelos, ſed nonniſi ex ſeipſo beatificat angelos. Ita quanuis propter aliquas cauſas hominibus angelos mittat: non tamen ex angelis homines, ſed ex ſeipſo, ſicut angelos beatificat. Ab hoc vno & vero Deo vitam ſperamus æternam.

L. VIVES.

a NOn abſente natura.} *In antiquis eſt: Non indigente natura, qualis eſt cæterorum deorum, qui adiutoribus indigent.*

Quibus propriè beneficiis Dei, excepta generali largitate, ſectatores veritatis vtantur.

CAP. XXXI.

HAbemus enim ab illo præter huiuſcemodi beneficia, quæ ex hac, de qua nonnulla diximus, adminiſtratione naturę bonis, maliſque largitur, magnum, & bonorum proprium magnæ dilectionis indicium. Quanquàm enim, quod ſumus, quod viuimus, quod cælum terrámque conſpicimus, quod habemus mentem atque rationem, qua eum ipſum, qui hæc omnia condidit, inquiramus, nequaquàm valeamus actioni ſufficere gratiarum: tamen quod nos oneratos obrutóſque peccatis, & à contemplatione ſuæ lucis auerſos, ac tenebrarum, id eſt iniquitatis dilectione cæcatos, non omnino deſeruit. Miſitque nobis verbum ſuum, qui eſt eius vnicus filius, quo pro nobis in aſſumpta carne nato, atque paſſo, [a] quanti Deus hominem penderet noſceremus, atque illo ſacrificio ſingulari à peccatis omnibus mundaremur, eiúſque ſpiritu in cordibus noſtris dilectione diffuſa, omnibus difficultatibus ſuperatis in æternam requiem, & contemplationis eius ineffabilem

lem dulcedinem veniremus. Quæ corda, quæ linguæ ad agẽdas ei gratias ſatis eſſe contenderint?

L. VIVES.

a QVanti Deus hominem penderet.} *Paulus ad Romanos 8. Qui proprio filio non pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit illũ.*

Quòd ſacramentum redemptionis Chriſti nullis retro temporibus defuerit, ſempérque ſit diuerſis ſignificationibus prædicatum.

CAP. XXXII.

HOc myſterium vitę æternæ iam inde ab exordio generis humani per quędam ſigna & ſacramenta temporibus congrua, quibus oportuit per angelos prædicatum eſt. Deinde populus Hebræus in vnã quandam rempublicam, quę hoc ſacramentum ageret, congregatus eſt, [a] vbi per quoſdam ſcientes, per quoſdam neſcientes, id quod ex aduentu Chriſti, [b] vſq; nunc & deinceps agitur, prænunciaretur eſſe venturum. Sparſa etiam pòſt eadem gẽte per gentes [c] propter teſtimonium ſcripturarum, quibus æterna ſalus in Chriſto futura prædicta eſt. Omnes enim non ſolùm prophetiæ, quæ in verbis ſunt: nec tantum præcepta vitę, quæ mores pietatemque conformant, atque illis literis continentur, verumetiam ſacra, ſacerdotia, tabernaculum, ſiue templum, altaria, ſacrificia, ceremoniæ, dies feſti, & quicquid aliud ad eam ſeruitutem pertinet, quę Deo debetur, & Gręcè propriè latria dicitur, ea ſignificata & prænunciata ſunt, quæ propter æternam vitam fidelium in Chriſto & impleta credimus, & impleri cernimus, & implenda confidimus.

L. VIVES.

a VBi per quoſdam ſcientes, per quoſdam neſcientes.} *Prophetæ nec omnes ſua vaticinia intelligebant: nec qui intelligebant, omnia intelligebant. Non enim ex ſe loquebantur, ſed ex ſuperiore Dei afflatu, cuius conſilia non omnia erant eis manifeſta. vtebatúrque Deus illis non velut conſultis futurorum, ſed inſtrumentis, quibus homines alloqueretur. Et ſi negandum non eſt ſummam viſionum, hoc eſt, id quod prophetiæ omnes referebantur, eſſe illis à Deo patefactum, puta de Meſsia venturo. Gentiles quoque non omnia quæ Sibyllæ & reliqui diuino furore concitati prædicebant, exiſtimabant ab eis intelligi: ſine ratione enim & mente ea fundebant, nec ſui erant compotes: quippe qui exuti actione propria animæ, pro anima Deum haberent. Idcirco Iam-*

blichus ſacerdotes, Sibyllas & prophetas ait, quo prudentiores ſunt, magíſque & ſobrij, & ſui compotes, eo minus obſcuriúſque vaticinari. Tunc demum apertiſsimè & optimè prædicere futura, cùm toti à Deo corripiuntur. Hæc & alia ipſe in myſteriis.

b Vſque nunc & deinceps agitur.} *Nōdum enim finis eſt prophetiarum: & quanquam ſumma earum abſoluebatur in Chriſto, nihilominus tamen ex eo quædam naſcuntur, ad quæ prophetarum oracula quædam peculiaria ſpectant, quale eſt illud non apud vnum prophetam de reliquiis Iſrael, quæ omnes in fine ſeculi ſeruabuntur.*

c Propter teſtimonium ſcripturarum.} *Vt ſcripturas ſuas per orbem totum cunctáſque gentes ſpargerent, quibus tam apertè quæ in Chriſto ſecuta ſunt, erunt prædicta, vt nemo eas legat, qui ſi Chriſti acta totámque vitam cognoſcat, dubitare non poſsit, quin ille ipſe ſit, de quo illa præcinuntur.*

Quod per ſolam Chriſtianam religionem manifeſtari potuerit fallacia ſpirituum malignorum de hominum errore gaudentium.

CAP. XXXIII.

PEr hanc verò religionē vnam & veram, potuit aperiri deos gentium eſſe immundiſſimos dæmones, ſub defunctarum occaſionibus animarum, vel creaturarum ſpecie mundanarum deos ſe putari cupiētes, & quaſi diuinis honorib. eiſdemq; ſceleſtis ac turpibus rebus ſuperba impuritate lætantes, atq; ad verum Deum conuerſionem humanis animis inuidentes. Ex quorum immaniſſimo & impiiſſimo dominatu homo liberatur, cùm credit in eum qui præbuit ad exurgendum tantæ humilitatis exemplum, quanta illi ſuperbia ceciderunt. Hinc ſunt non ſolùm illi, de quibus multa iam diximus: & alij atque alij ſimiles cæterarum gentium atque terrarum, ſed etiam hi, de quibus nunc agimus tanquam in ſenatu deorum ſelecti: ſed planè ſelecti nobilitate criminum, non dignitate virtutum. Quorum ſacra Varro, dum quaſi ad naturales rationes referre conatur, quęrens, honeſtare res turpes, quomodo his quadret, & conſonet, non poteſt inuenire: quoniam non ſunt ipſæ illorum ſacrorum cauſæ quas putat, vel potius vult putari. Nam ſi non ſolùm ipſæ, verumetiam quælibet aliæ huius generis eſſent, quanuis nihil ad Deum verum vitámque æternam, quæ in religione quærenda eſt, pertinerēt: tamē qualicunq; de rerū reddita ratione, aliquantulū mitigarent offenſionē, quam non intellecta in ſacris aliqua velut turpitudo aut abſurditas fecerat:

ſicut in quibuſdam theatrorum fabulis vel delubrorum myſteriis facere idem Varro conatus eſt. Vbi non theatra delubrorum ſimilitudine abſoluit, ſed theatrorum potius ſimilitudine delubra damnauit: tamen vtcunque conatus eſt, vt ſenſum horribilibus rebus offenſum, velut naturalium cauſarum ratione reddita, deliniret.

De libris Numæ Pompilij, quos ſenatus ne ſacrorum cauſæ, quales in eis habebantur innoteſcerent, iuſſit incendi.

CAP. XXXIIII.

SEd contrà inuenimus, ſicut ipſe vir doctiſſimus prodidit de Numæ Pompilij libris, redditas ſacrorum cauſas, nullo modo potuiſſe tolerari: nec dignas habitas quæ non ſolùm lectæ innoteſcerẽt religioſis, ſed ſaltem ſcriptæ reconderentur in tenebris. Iam enim dicam, quod in tertio huius operis libro, me ſuo loco dicturum eſſe promiſeram. [a]Nam ſicut apud eundem Varronem legitur in libro De cultu deorum: Terentius quidam, cùm haberet ad Ianiculum fundũ, & bubulcus eius iuxta ſepulchrũ Numæ Pompilij traiiciens aratrũ, eruiſſet ex terra libros eius, vbi ſacrorũ inſtitutorum ſcriptæ erant cauſæ,[b] in vrbem pertulit ad prętorem. At ille cùm inſpexiſſet principia, rem tantã detulit ad ſenatũ. Vbi cum primores quaſdã cauſas legiſſent, cur quidque in ſacris fuerit inſtitutũ, Numæ mortuo, ſenatus aſſenſus eſt, eóſque libros tanquã[c] religioſi patres conſcripti, prætor vt combureret, cenſuerũt. Credat quiſque quod putat, imò verò dicat quod dicendũ ſuggeſſerit veſana contentio, quilibet tantæ impietatis defenſor egregius. Me admonere ſufficiat, ſacrorũ cauſas à rege Põpilio Romanorũ ſacrorum inſtitutore cõſcriptas, nec populo, nec ſenatui, nec ſaltem ipſis ſacerdotibus innoteſcere debuiſſe, ipſúmque Numã Pompiliũ curioſitate illicita, ad ea dæmonum perueniſſe ſecreta, quę ipſe quidem ſcriberet, vt haberet vnde legendo commoneretur. Sed ea tamẽ cũ rex eſſet, qui minimè quenquã metueret, nec docere aliquem, nec delendo, nec quoquo modo conſumẽdo perdere auderet: ita quod ſcire neminem voluit, ne homines nefaria doceret: violare autem timuit, ne dęmones iratos haberet: obruit, vbi tutũ putauit,[d] ſepulchro ſuo propinquare aratrum poſſe non credẽs. Senatus autẽ cùm religiones formidaret dãnare maiorũ, & ideo Numę aſſentire cogeretur, illos tamẽ libros tã pernicioſos eſſe iudicauit: vt nec obrui rurſus

iuberet, ne humana curioſitas multò vehementius rem iam proditã quæreret, ſed flammis aboleri nefanda monimẽta, vt quia iã neceſſe exiſtimabãt ſacra illa facere, tolerabilius erraretur, cauſis eorũ ignoratis quàm cognitis ciuitas turbaretur.

L. VIVES.

a NAm ſicut apud eundem Varronem. } *Hiſtoria eſt apud Liuium, & Valerium, & Plinium, & Lactantium Liuius & hunc, vt aſſolet, ſecutus Valerius, L. Paulum dicunt inueniſſe libros, Plin. Caßi Heminæ autoritate Gn. Terentium, & vnam arcam, non duas. Liuius conſules eo anno ſcribit C. Bebium Pamphilum, & M. Aemilium Lepidum. Hemina pro hoc P. Cornelium Cethegum habet, & hos anno poſt Numæ regnum 535. De libris opiniones multorum ſcire qui cupit, Plinium adeat lib. 13 cap. 13.*

b In vrbem pertulit ad prætorem. } *Q. Petilium conuenit ſic vocatum, ſed alij petijſſe prætorem legendos aiunt, alij ſcribam ſuapte ſponte tuliſſe. Hiſtoria eſt libr. 40. Liuij, & apud Plinium & Valerium lib. 1. Satis eſt locos indicaſſe. In vrbem pertuliſſe ait, tametſi Numæ ſepulchrum in vrbe erat, nempe regione 14. in Ianiculo: ſed quod ea Transtyberina erat, qui ad forum & curiam veniebant in vrbem, rure videbantur venire.*

c Tanquam religioſi patres. } *Quaſi metu aliquo tangerentur religionis, ne illa euulgarentur, quæ ibi erant ſcripta. Quod periculum eſſet religionibus ab illis ſi notiora fierent. Alibi legitur, libros religioſos. q. religionem incutientes animis: id eſt, ſcrupulos in religione, quod vulgo dicimus perturbari conſcientias. Hoc eſt enim Latinè religionem iniicere: niſi quis malit legere irreligioſos.*

d Sepulchro ſuo. } *Sepulchrorum vetuſtißima fuit religio, ne quis violaret, deiiceret, frangeret, quæ lex non modo in xij. fuit, & in Solonianis, ſed etiam in antiquißimis Numæ, ac Latinorum Græcorúmque: quæ non tam ad ius ciuile profanum, quàm ad ſacra, religionéſque pertinere videbatur, quòd ſepulchra velut templa quædam eſſe deorum manium exiſtimarentur. Ideóque inſcribebatur in eis D. M. S. id eſt, diis manibus ſacrum, & quæ illis celebrarentur ſacra Necya ſunt dicta Cicero 2. De legibus.*

De hydromantia, per quam Numa, viſis quibuſdam dæmonum imaginibus, ludificabatur. CAP. XXXV.

NAm & ipſe Numa, ad quẽ nullus Dei propheta, nullus ſanctus angelus mittebatur, [a]hydromantiam facere compulſus eſt: vt in aqua videret imagines deorum, vel potius ludificationes dæmonum, à quibus audiret, quid

quid in ſacris conſtituere atque obſeruare deberet. Quod genus diuinationis idem Varro à Perſis dicit allatum, quo & ipſum Numã,[b] & poſtea Pythagorã philoſophum vſum fuiſſe cõmemorat: vbi adhibito ſanguine etiã inferos perhibet ſciſcitari: & νεκρομαντίαν Grȩcè dicit vocari, quȩ ſiue hydromãtia, ſiue necromantia dicatur, idipſum eſt, vbi videntur mortui diuinare. Quibus hæc artibus fiant, ipſi viderint. Nolo enim dicere has artes etiam ante noſtri ſaluatoris aduẽtum in ipſis ciuitatibus gentiũ legibus ſolere prohiberi, & pœna ſeueriſſima vindicari. Nolo inquam hoc dicere: fortaſſis enim talia tunc licebant. His tamen artibus didicit ſacra illa Pompilius, quorũ ſacrorũ facta prodidit, cauſas obruit: ita timuit, & ipſe quod didicit, quarum cauſarum proditos libros ſenatus incendit. Quid mihi ergo Varro illorum ſacrorum alias neſcio quas cauſas velut phyſicas interpretatur: quales, ſi libri illi habuiſſent, non vtique arſiſſent: aut & iſtos[c] Varronis ad Cȩſarẽ pontificem ſcriptos, atque æditos, patres conſcripti ſimiliter incendiſſent? Quod ergo aquam egeſſerit, id eſt, exportauerit Numa Pompilius. vnde hydromantiam faceret, ideo[d] nympham Ægeriam coniugem dicitur habuiſſe, quemadmodum in ſupradicto libro Varronis exponitur. Ita enim ſolẽt res geſtæ aſperſione mendaciorũ in fabulas verti. In illa igitur hydromantia curioſiſſimus ille rex Ro. & ſacra didicit, quȩ in libris ſuis pontifices haberent: & eorum cauſas, quas præter ſe neminem ſcire voluit. Itaque eas ſeorſum ſcriptas ſecũ quodammodo mori fecit, quando ita ſubtrahendas hominum notitiæ, ſepeliendáque curauit. Aut ergo dæmonum illic tam ſordidæ & noxiæ cupiditates erant conſcriptæ, vt ex his tota illa theologia ciuilis etiam apud tales homines execrabilis appareret, qui tam multa in ipſis ſacris erubeſcenda ſuſceperant: aut illi omnes nihil aliud quàm homines mortui prodebantur, quos tã prolixa temporis vetuſtate ferè omnes populi gentium deos immortales eſſe crediderant, cùm & talibus ſacris iidem illi dæmones oblectarentur, qui ſe colendos pro ipſis mortuis, quos deos putari fecerãt, quibuſdam fallacium miraculorum atteſtationibus ſupponebant. Sed occulta Dei veri prouidentia factũ eſt, vt & Pompilio amico ſuo illis conciliati artibus, quibus hydromãtia fieri potuit, cuncta illa confiteri permitterentur: & tamen vt moriturus incenderet ea potius quàm obrueret, admonere non permitterentur; qui nȩ

innoteſcerent, nec aratro quo ſunt eruta obſiſtere potuerunt, nec ſtylo Varronis, quo ea quæ de hac re geſta ſunt, in noſtrã memoriam peruenerunt. Non enim poſſunt quod non ſinuntur efficere. Sinũtur autem alto Dei ſummi iuſtóque iudicio pro meritis eorũ, quos ab eis vel affligi tantũ, vel etiã ſubiici, ac decipi iuſtum eſt. Quàm verò pernicioſæ vel à cultu veræ diuinitatis alienæ illæ literæ iudicatæ ſint, hinc intelligi poteſt, quòd eas maluit ſenatus incendere, quas Pompilius occultauit, [e] quàm timere quod timuit, qui hoc timere non potuit. Qui ergo nec fœlicem in futuro vitam, nec modo habere vult piam, talibus ſacris mortem quærat æternam. Qui autem cum malignis dæmonibus non vult habere ſocietatem, non ſuperſtitionem, qua coluntur noxiam: pertimeſcat, ſed veram religionem, qua produntur & vincuntur, agnoſcat.

L. VIVES.

Diuinationum genera.

a HYdromantiam facere.} Ὑδρομαντία *ad verbum eſt aquæ diuinatio. Multis enim modis fiebat olim diuinatio. Nam vel ex terra petebatur & erat geomantia: vel ex igne, & pyromantia, quæ eadem ignispicina: cuius autor, vt inquit Plinius, Amphiaraus. Vel ex fumo, quæ capnomantia: vel ex auibus, quæ auguria: vel ex extis, quæ aruſpicina, in qua multum Ethruſci valuerunt, & Ianus apud Heleos Apollinis filius: & poſt eum Thraſybulus, qui canem inſpiciebant ſectũ iecur oſtendentem. Vel ex cribro, quæ coſcinomantia: vel ex ſecuribus, quæ axinomantia: ex herbis, botanomantia ſagarum ars: vel ex mortuis, quæ necromantia ſeu necyomantia: vel ex aſtris, quæ aſtronomia, in qua qui peritiſſimi dicuntur Chaldæi, etiam ſi in Chaldæa non ſint nati. Ex ſortibus, cleronomantia: ex manuum lineamentis, chiromantia: ex facie ipſa & filo totius corporis, phyſiognomia: vel ex piſcibus, quæ ichthyomantia, quæ obiecta eſt Apuleio: vel ex palpitatione oculorum, quæ ſaliatio, & palmicum augurium. Tum ſomniorum coniecturæ, & omnia quæ latiſſimè patebant, ad viſa, & audita, in quis erant fulgura, & fulgetræ, monſtra, voces ſternutamenta. Iam dæmonum euocandorum mille artes, quas ſatius eſt ne nominari quidem. Hydromantiam ad vltimum reſeruaui, quoniam agimus de ipſa, ea non fit ſimpliciter. nam & in ampulla vitrea impoſita aqua, quæ à puero inſpicitur, quam gaſtromantiam dicunt, à tumore & ventricoſitate ampullæ. Tum & in peluim aqua infuſa, quæ lecanomantia. Huius peritiſſimos tradit Strabo eſſe in Aſia illa, & plurimos. Michael Pſellus de dæmonibus idem affirmat, ac quomodo fiat, docet: dæmonibus in fundo repentibus, ſonitúmque leuem exilémque emittentibus, ac obſcurum, ne plenè poſſit percipi,* nec

nec mendacia deprehendi, ſed quicquid eueniat, hoc putentur dixiſſe. Inſpectabant & in fontibus plerique, indéque imaginibus oblatis videre ſibi futura videbantur. Sic Pauſanias apud Aeginenſes Achaiæ ſcribit, templum eſſe Cereris, ac fontem proximum, in quem ægri poſt peracta ſacra deſpectantes morbi valetudiníſque exitum vident. Iamblichus Colophoni ſubterraneum fuiſſe locum narrat, in quo fons erat, de quo ſacerdos ſtatis noctibus ſacris operatus guſtabat, reddebatúrque inuiſibilis, & conſulentibus reſponſa dabat. Idem ſcribit in Branchide fatidicam mulierem ſolitam in axe ſedere, aut manu virgulam tenere ab aliquo deorum datam, aut pedem lumbúmve in aquam tingere, vel ex aqua hauſtulum ſorbere, híſque modis diuino afflatu impleri. Apuleius in Apologia de magia, Varronem ſcribit narrare, Trallibus de euentu Mithridatici belli magica percontatione conſulentibus, puerum in aqua ſimulachrum Mercurij contemplantem, quæ futura erant clx. verſibus cecinïſſe. Sed credo quatenus pueri meminit, de gaſtromantia intelligi. Hoc vltimo diuinandi genere fonte inſpecto vſus eſt Numa. Plutarch. in Cæſare mulieres fuiſſe tradit in Germania, quæ ex fluminum curſu vorticibus, & ſtrepitu futura conijcerent.

b Et poſtea Pythagoram.} *Optimè obſeruata ratione temporum. Nam multis annis obijt Numa ante Pythagoram natum. Contra quoſdam, qui Pythagoram ab illo auditum ferunt: quos ſecutus eſt Ouidius. Sed poetæ hoc dicere non erat tam turpe, quàm hiſtorico.*

c Varronis ad Cæſarem pontificem.} *C. Cæſar dictator pont. maximus fuit, ad quem Varro De antiquitatibus ſcripſit.*

d Nympham Ægeriam.} *Hanc ſunt qui putent ex Muſis vnam fuiſſe, vnde lucus ille in quo erat dea, Camœnarum dicebatur. Alij nympham fontium fuiſſe, verſámque à Diana in fontem poſt Numæ mortem, Ouidius 15. Metamorph ab egerendo eſſe dictam illud quoque eſt argumento, quòd ei prægnantes ſacrificabant, quòd facilè conceptum aluum egerere exiſtimaretur, vt ſcribit Feſtus.*

e Quam timere quod tim.} *Timere quod extimuit Numa, qui auſus non eſt ea volumina comburere, ne dæmonum iram in ſe concitaret.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER OCTAVVS.

De quæſtione naturalis theologiæ cum philoſophis excellentioris ſcientiæ diſcutienda.

CAP. I.

NVnc intentiore nobis opus eſt animo multo, quàm erat in ſuperiorum ſolutione quæſtionum & explicatione librorum. De theologia quippe, quam naturalem vocant, non cum quibuſlibet hominibus: non enim fabuloſa eſt, vel ciuilis, hoc eſt, vel theatrica, vel vrbana, quarum altera iactitat deorum crimina, altera indicat eorum deſideria crimino ſiora, ac per hoc malignorũ potius dæmonum, quàm deorum, ſed cum philoſophis eſt habenda collatio:[a] quorum ipſum nomen ſi Latinè interpretemur, amorem ſapiẽtiæ profitetur.[b] Porrò ſi ſapientia Deus eſt, per quem facta ſunt omnia, ſicut diuina autoritas veritáſq; monſtrauit, verus philoſophus eſt amator Dei.[c] Sed quia res ipſa, cuius hoc nomen eſt, non eſt in omnibus, qui hoc nomine gloriantur:[d] neq; enim continuò veræ ſapientiæ ſunt amatores, quicunq; appellantur philoſophi, profectò ex omnibus quorum ſententias ex literis noſſe potuimus, eligendi ſunt, cum quibus nõ indignè quęſtio iſta tractetur. Neq; enim hoc opere omnes omnium philoſophorum vanas opiniones refutare ſuſcepi, ſed eas tantũ quę ad theologiam pertinent,[e] quo verbo Græco ſignificari intelligimus de diuinitate rationem ſiue ſermo-

ſermonem:nec eas omnium, ſed eorũ tantũ, qui cùm & eſſe diuinitatem & humana curare conſentiant, nõ tamẽ ſufficere vnius incommutabilis Dei cultũ ad vitam adipiſcendam etiã poſt mortem beatã, ſed ab illo ſanè multos vno conditos atq; inſtitutos, ob eam cauſam colendos putant. Hi etiam iam Varronis opinionem veritatis propinquitate tranſcendunt. Siquidem ille totam theologiam naturalem vſque ad mundũ iſtũ vel eius animam extendere potuit, iſti verò ſuprà omnẽ animæ naturam confitentur Deum, qui non ſolùm mundũ iſtum viſibilem, qui ſæpe cæli & terrę nomine nuncupatur: ſed omnem etiã omnino animam fecerit. Et qui rationalẽ & intellectualem, cuius generis anima humana eſt, participatione ſui luminis incõmutabilis & incorporei beatã facit. Hos philoſophos Platonicos appellatos à Platone doctore vocabulo deriuato, nullus qui hæc vel tenuiter audiuit, ignorat.

L. VIVIS PROOEMIVM IN tres ſequentes libros.

Tribus in ſequentibus libris diſputatur cum viris acutißimis ſummáque præditis eloquentia, qui ex Platonis ſchola cæteris bonis artibus inſtructi religione ſola caruerunt, quorum ſententias ac in primis ſectæ principis Platonis fuſius forſan explicuimus, quàm inſtituti noſtri ratio videbatur poſtulare: verùm hoc conſilio, quoniam à noſtris hominibus qui in philoſophorum ſcholis theologorúmque verſantur prorſus ſunt ignoratæ, cùm ſint tamen cognoſci digniſsimæ, tum propter ſubtilitatem rerum magno ingenio curáque excuſarum, tum vel maximè quòd vicinæ ſunt noſtræ pietati. Et vt ſciretur quale philoſophorum genus Auguſtinus potißimum elegerit, cum quo de negotio religionis diſputaret, oſtenderétque bene dicta eorum cum noſtris congruere, maledicta verò à nobis corrigi & emendari. Hæc me paulò longius, quàm oportebat euexerunt, & profectò in dulcedine rerum, de quibus commentabar, difficile fuit propoſitam ſeruare breuitatem, aliàs hoc tẽporis iacturæ lectori reſarciemus: & ſi ſperet ipſum nihil ſenſurum ſe legendis iſtis tam eruditis ſanctíſque feciſſe iacturæ, niſi fortè aut indoctior ſit quàm vt intelligat, aut doctior quàm vt egeat, aut negligentior quàm vt curet, aut moroſior quàm vt perferat, quibus hominum generibus hæc non elaborantur. Neque verò ita vel obliti ſumus breuitatis, vel eam contempſimus, vt quantum potuimus, ſit à nobis de vnaquaque re diſſertum: multa ſunt prætermiſſa, plerunque Platonis contenti dictis, Platonicorum afferre ſententias ſuperſedimus, ne tanta prolixitas vel patientibus ſtomachis faſtidium páreret. Sunt tamen aliqua à nobis in-

teidum repetita, tum vt melius quid ſentiret Auguſtinus, declararetur: tum vt admoneretur lector, ne dicta exciderent, cuius cauſa fuit Auguſtinus ipſe, qui quo manifeſtius aduerſarios confutaret, eadem dogmata, placitáque illorum ſubinde retractauit.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN OCTAVVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

a QVorum ipſum nomẽ, ſi Latinè interpretemur.} φιλία σοφίας, *amor ſapientiæ, &* φιλόσοφος, *amicus ſapientiæ: cuius contrarium eſt* ἄφιλος σοφία, *quaſi ſapientiam quis & rationes auerſatur, vt Speuſippus ait.*

b Porrò ſi ſapientia Deus eſt.} *Sapientiæ 7. & Paulus ad Hebr. 1. Dei filium ſapientiam patris nominant, per quam fecit mundum vniuerſum.*

c Sed quia res ipſa.} *Lactantius lib. 3. de hoc multis rationibus contra philoſophos agit. verſus eſt Pacuuij: non minus lepidus, quàm grauis:*

Ego odi homines ignaua opera, & philoſopha ſententia.

Sed de hoc argumento à varijs ſunt multa conſcripta.

d Neque enim continuè.} *Legendum continuò. quæ eſt caſualis coniunctio, ſicut protinus, & ſtatim cum negatione.*

e Quo verbo Græco.} θεοῦ λόγος, *de Deo ſermo, ſeu diſſertio, ſiue ratio. Hæc enim omnia eſt* λόγος.

De duobus philoſophorum generibus, id eſt, Italico, & Ionico, eorúmque autoribus. CAP. II.

DE hoc igitur Platone, quæ neceſſaria præſenti quæſtioni exiſtimo, breuiter attingam, prius illos commemorans, qui eum in eodẽ genere literarum tempore præceſſerunt. Quantum enim attinet ad literas Græcas, quæ lingua inter cæteras gentium clarior habetur, [a] duo philoſophorum genera traduntur: vnum Italicum, [b] ex ea parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata eſt: [c] alterum Ionicum, in eis terris, vbi & nunc Græcia nuncupa-

nuncupatur. Italicum genus autorem habuit [d] Pythagoram Samium, [e] à quo etiam ferunt ipſum philoſophiæ nomen exortum. Nam cùm antea ſapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ aliis præſtare videbātur, iſte interrogatus, quid profiteretur, philoſophum ſe eſſe reſpōdit, id eſt, ſtudioſum, vel amatorem ſapientiæ, quoniam ſapientem profiteri, arrogantiſsimum videbatur. Ionici verò generis princeps fuit [f] Thales Mileſius, [g] vnus illorū ſeptem, qui appellati ſunt ſapientes [h] Sed illi ſex vitæ genere diſtinguebantur, & quibuſdam præceptis, ad bene viuendum accommodatis. Iſte autem Thales, vt ſucceſſores etiam propagaret, rerum naturam ſcrutatus, [i] ſuáſque diſputationes literis mandās, eminuit; maximéque admirabilis extitit, quod [k] aſtrologiæ numeris comprehenſis, defectus ſolis & lunæ etiam prædicere potuit. [l] Aquam tamē putauit rerum eſſe principium: & hinc omnia elementa mundi, ipſúmque mundum, & quę in eo gignuntur, exiſtere. [m] Nihil autem huic operi, quod mundo conſiderato, tam admirabile aſpicimus, ex diuina mente præpoſuit. Huic ſucceſsit [n] Anaximander, eius auditor: mutauítque de rerum natura opinionem. Non enim ex vna re, ſicut Thales ex humore, ſed ex ſuis propriis principiis, quaſque res naſci putauit. Quæ rerum principia ſingularum eſſe credidit infinita: & innumerabiles mūdos gignere, & quæcunque in eis oriūtur, eóſque mūdos, modò diſſolui, modò iterum gigni, exiſtimauit: quanta quiſque ætate ſua manere potuerit: [o] nec ipſe aliquid diuinæ menti, in his rerū operibus tribuens. [p] Iſte Anaximenem diſcipulum, & ſucceſſorem reliquit: qui omnes rerum cauſas [q] infinito aëri dedit: nec deos negauit, aut tacuit: non tamen ab ipſis aërem factum, ſed ipſos ex aëre ortos credidit. [r] Anaxagoras verò eius auditor, harum rerum omnium quas videmus effectorem, diuinum animum ſenſit: & dixit, ex infinita materia, [s] quæ conſtaret, diſsimilibus inter ſe particulis, rerum omnium genera pro modulis & ſpeciebus propriis ſingula fieri, ſed animo faciente diuino. [t] Diogenes quoque Anaximenis alter auditor, [u] aërem quidem dixit, rerum eſſe materiam, de qua omnia fierent: ſed eum eſſe compotem diuinæ rationis, ſine qua nihil ex eo fieri poſſet. Anaxagoræ ſucceſsit [x] auditor eius Archelaus: [y] etiam ipſe de particulis inter ſe diſsimilibus, quibus ſingula quæque fierēt: ita omnia conſtare putauit, vt ineſſe etiam mentem diceret, [z] quæ cor-

pora diſsimilia, id eſt, illas particulas coniungendo & diſsipando ageret omnia. [a] Socrates huius diſcipulus fuiſſe perhibetur, magiſter Platonis, propter quem breuiter cuncta iſta recolui.

L. VIVES.

a DVo philoſophorum genera traduntur.} *Sic olim primæ philoſophantium in Græcia hæreſes ſunt ſeparatæ, vt de terris principum nomen acciperent: alteri ab ea regione in qua philoſophatus eſt magiſter Pythagoras Italia: alteri à patria Thaletis Ionia, in qua eſt Miletos, quæ etiam vrbs Ionia eſt dicta, vt tradit Mela, quòd præcipua eſſet in ea regione. Sic Plato, ſic Ariſtoteles etiam his vetuſtiores diſtinxerunt.*

Magna Græcia b Ex ea parte Italiæ.} *A Locris, inquit Plinius, incipit Italiæ frons, quam magnam Græciam dicunt, in tres ſinus diuiſa, qua Græciam ſpectat ad mare ſuperum: in quam regionem frequentes traiecere Græci. Miror eſſe qui putent totam Italiam magnam Græciam olim nominatam, & quidem permoti dicto Plinij lib. 3. ſic ſcribentis: Quid ipſi de ea iudicauere Græci, genus in gloriam ſuam effuſiſſimum, quotam partem ex ea appellando Græciam magnam? Quibus verbis apertè oſtendit, non magnam Italiæ portionem vocatam olim magnam Græciam. In primo ex illis finibus, quos dixi, ſunt Tarentus, Metapontus, Heraclea, Croto, Thurij. Patet inter promontoria Salem & Lacinium, vt ſcribit Mela, Tarentinus vocatur. Hic docuiſſe Pythagoras fertur.*

Ionia c Alterum Ionicum.} *Ionia eſt regio in minore Aſia inter Lycaones Lydóſque & mare noſtrum lateribus cincta Aeolibus & Caribus: his à Meridie, illis à Septentrione. In ea eſt Miletos vrbs, ſicut Mela narrat, Ioniæ totius belli pacíſque artibus princeps, patria Thaletis aſtrologi, & Timothei muſici, & Anaximandri phyſici, aliorúmque ciuium inclytis ingenijs merito inclyta. Thales Anaximandrum ciuem ſuum docuit: hic Anaximenem itidem ciuem Mileſium. Ab hoc edoctus Anaxagoras Clazomenius, Periclem, Archelaum, Socratémque Athenienſes inſtituit: à Socrate philoſophia ferè tota Athenis.*

Pythagoras d Pythagoram Samium.} *Ariſtoxenus Tyrrhenum prodidit, quæ eſt vna ex illis inſulis quas Athenienſes expulſis Tyrrhenis occuparunt. Cùm ex Aegypto rediſſet, quo profectus eſt Amaſide rege, offenſus tyrannide Polycratis Samij in Italiam tranſmiſit.*

e A quo etiam ferunt ipſum philoſophiæ nomen exortum.} *Cicero 5. Tuſc. quæſt. ex Heraclide Pontico Platonis auditore narrat,*

Pytha-

Pythagoram à Leonte Phliaſiorum tyranno rogatum, quid artis profiteretur: cúmque ſuperiores qui eidem ſtudio eſſent dediti, ſapientes ſe cognominaſſent, ipſum ſe philoſophum, id eſt, ſapientiæ ſtudioſum modeſtiore nomine appellaſſe. Hinc ſophi nomen tanquam ſuperbum nimis & inuidioſum relictum, cæteróſq; philoſophos eſſe nuncupatos. Neque enim ſapiens eſt mortalium quiſquam, ſoli Deo id nominis congruit.

f Thales Mileſius.} *Hic fuit primus qui in Græcia de rebus naturalibus cœpit philoſophari, natus Olympiadis xxxv. anno primo, vt Apollodorus numerat apud Laertium.* *Thales Mileſius*

g Vnus illorum ſeptem.} *Cùm à piſcatoribus Mileſiis iuuenes quidam iactum eſſent mercati, híque menſam auream traxiſſent, contendentibus vtriſque de menſa ac ſibi vendicantibus, Apollo cõſultus iuſſit ſapienti dari. Data eſt ergo primum Thaleti, qui à multitudine Ionia ſapiens exiſtimabatur. Hic eam miſit alij ex illis ſeptem, qui alij remiſit, quoad ventum eſt ad Solonem, qui menſam iuſſit Apollini, nempe verè ſapienti dari. Atque hi ſeptem magna fama fuerunt ad poſteros ſapientiæ nomine, ſeptémque Græciæ ſapientes celebrantur.*

h Sed illi ſex vitæ genere diſtinguebantur.} *Chilo Lacedæmonius, Pithacus Mitilenæus, Bias Prienæus, Cleobulus Lindius, Periãder Corinthius, & Solon Athenienſis, de quibus lib.18 fusè diſſeram.*

i Suáſque diſputationes literis mandans.} *Nauticam aſtrologiam opus eſſe illius ferunt, alij ad Phœcum* Samium *referunt. Lobon verò Argiuus ad ducentos verſus ipſum de aſtrologia ſcripſiſſe eſt autor.*

k Aſtrologiæ numeris comprehenſis.} *Eudemus in hiſtoria aſtrologica ſolis defectus conuerſionéſque prædixiſſe illum tradit. Plin. lib. 2. de obſeruatione cœleſti loquens: Apud Græcos, inquit, inueſtigauit primus omnium Thales Mileſius, Olympiadis xlviij anno iiij. prædicto ſolis defectu, qui ſub Halyatte rege factus eſt, Vrbis conditæ anno clxx. Idem Euſebius, & Cicero libro 1. De diuinat. vbi non ſub Halyatte legitur, ſed ſub Aſtiage. Sed ambo eodem fuere tempore, & geſſerunt bellum inter ſe.*

l Aquam tamen putauit.} *Secutus Homeri opinionem, qui Oceanum omnium patrem vocat. Plutarch. in Placitis, & alij complures coniecturam Thaletis adducunt, quòd ſemen animantium omnium humidum ſit, nec alimentum ſine humido conſtet: quin & aſtra ipſa putant Oceani humoribus vegetari & ali.*

m Nihil autem huic operi.} *Tametſi Valerius apud Ciceronem Thaletem refert omnia putaſſe ex aqua fieri, mentémque quæ cuncta ſit ex humore fabricata, deum eſſe: & Laertius illum ait, plena omnia*

putaſſe dæmonibus:rogatúmque,lateret ne deos homo malè faciens: ne cogitans quidem reſpondiſſe. Hæc tamen ſcientiam Dei arguunt, non adminiſtrationem rerum.

Anaximander n Anaximander.} *Et hic Mileſius, ſed alius ab illo Anaximandro ciue ſuo,qui hiſtorias ſcripſit. Hic elementum infinitum poſuit pro rerum principio,ſed non definiens,cuius eſſet naturæ, an aereæ, an aqueæ, an igneæ:partes verò illius infiniti mutari ſubinde,ipſum verò totum immutabile eſſe, Ariſtot. Plutarch. Laert. Euſebius.*

o Nec ipſe aliquid diuinæ menti. } *In hoc reprehenditur à Plutarcho,quòd cùm materiam ſubſtituat,efficientem cauſam tollat. Infinitas enim illa materia eſt,quæ ex ſe gignere nihil valet ſine efficiente aliquo. Cic.tamen 1.De nat.deorum: Anaximandri,inquit,opinio eſt,natiuos eſſe deos longis interuallis Orientes,Occidentéſque,eóſque innumerabiles eſſe mundos:ita eundem eſſe qui faceret,& ex quo faceret,& quæ fieret contrarietates quæ in ipſo ſunt, hoc eſt per calidum & frigidum ſempiternum, vt inquit in Præpar. Euang. Euſeb.quòd & Ariſtoteles ſubindicat 1.lib.De phyſica auſcultatione.*

Anaximenes p Iſte Anaximenem.} *Euryſtrati filium itidem Mileſium, qui natus Olymp.lxiij.mortuus eſt eo anno,quo Crœſi opes ſunt euerſæ: vt Apollodorus computat.*

q Infinito aëri.} *Genere,inquit Euſeb.infinito, qualitatibus finito: cuius condenſatione & rarefactione omnia gignantur. Cicero: Anaximenes aera deum ſtatuit,eúmque gigni, eſſe immenſum, & infinitum, & ſemper in motu. Sydera autem,ſolémque, & lunam de terra natam eſſe opinatur.*

Anaxagoras r Anaxagoras.} *Clazomenis genitus, quæ ſunt etiam in Ionia. Obiit lxxviij.Olymp.lxij. ætatis anno:opus ſuum ſic tradunt Plutarchus, & Laertius Diogenes incœpiſſe: Vna res erat vniuerſa: deinde acceſſit mens,eáque diſiunxit atque compoſuit: materiam enim finxit, in qua infinitæ ineſſent,tum earundem rerum, tum diuerſarum particulæ commiſtæ,quæ ſeparantur mente diuina fiúntque res ſingulæ, velut caro ; ſi plures ſunt carnis particulæ: os,ſi oſſis,neruus, ſi nerui, pluréſque cuiuſquam alterius rei:non quin inſint in oſſe, & carnis, & nerui, & ignis, & chartæ,& ligni particulæ: quî enim fieri poſſet, vt ex pane fieret vel os,vel ſanguis,vel ſemina,& minutulæ oſſis, ſanguiniſve portiunculæ in pane ineſſent, propter exiguitatem tamen ſui, nobis imperceptæ. Ariſtot. Plutarch. Laertius.*

s Quæ conſtaret diſſimilibus inter ſe.} *In veteribus libris, ſimilibus inter ſe legitur,vtrunque rectè. nam vt Ariſtot. inquit, Anaxagoras infinitas partes in vnoquoque ponebat corpore, & ſimilia, &*

contra-

contraria, & ſimilium partium, quæ vocabat ὁμογενεῖς, *id eſt, cognatas: &* ὁμοιομερεῖς*: quod verbum ſimilaritates vertit Gaza. Sunt enim ex corporibus alia ſimilium partium, quæ inter ſe, non nomine, ſed numero diſtant, velut aqua, ignis, caro, os, medulla, ſanguis. Vnaquæque enim pars iſtorum, quæ modo materiam in ſe & formam capiat, cognominis eſt toti: & ipſæ inter ſe partes aquæ, ſunt aqua: & ſanguinis guttæ, ſanguis. Sunt alia corpora, quæ partes diuerſarum rationum & nominum capiunt: vt homo, equus, ſtirps, & omnia quæ viuunt: in quibus alia ſunt oſſa, alia medullæ, alia ſanguis, alia radix, alia caulis: tum & in artificialibus, vt in ſtatua, & menſa, & ſcamno, & libro: neque enim vnaquæuis charta eſt liber: nec quælibet menſæ pars eſt menſa. Hæ partes* ἑτερογενεῖς, *id eſt, variorum generum, ſeu, vt vertit Rodolphus Agricola, multigenæ nominantur. Anaxagoras illorum corporum ſimilarium in vnoquoque infinitas particulas eſſe aiebat: alias diſſimiles, & diuerſas, vt ligni, ſanguinis, aeri, terræ, oſſis: alias inter ſe ſimiles, vt infinitas ignis, quæ ſunt inter ſe cognatæ: & infinitas aquæ, &c. nam etſi ſegregatione generentur corpora, partes tamen diuerſæ non ita poſſunt à ſe mutuo ſeparari, quin infinitæ etiamnum relinquantur: vt ſit vnde aliud ex alio gigni queat, & nutriri animantes, ſtirpéſque, & inter ſe commutari, aliæque in aliarum locum & vicem ſuccedere: corporum verò diſſimilarium partium non ponebat infinitam multitudinem in vnaquaque re: neque enim infinitas domos, aut innumeros homines in ligno, vel igne eſſe exiſtimabat.*

t Diogenes quoque Anaximenis. } *Diogenes multi fuerunt: Sinopæus, qui Cynicus eſt dictus: & Sicyonius hiſtoricus, & Stoicus, qui legatus iuit Romam cum Carneade & Critolao, Seleuciæ natus, ſed Babylonius dictus, & Tarſenſis. Diogenes qui de quæſtionibus poeticis ſcripſit: & is ipſe Diogenes Laertius, ex quo hæc deſumimus, & qui ætate hos omnes anteceſſit, Diogenes Apolloniata, cuius meminit hic Auguſt. commentator noſter optimus plaſtes, ex duobus Diogenibus, Apolloniata, & Cynico formula nominis eadem comprehenſis vnum effinxit, non minore arte quàm qui ex ipſo eodem Thoma Valois, & Thoma Aquinate vnum confecit Thomam in commentariis ad Boetium.* **Diogenes**

v Aërem quidem dixit. } *Cic. 1. De nat. deorũ: Quid aer? quo Diogenes Apolloniata vtitur deo: mundos & hic aſſeruit innumeros in ſpatio infinito, ibíque creatum mundum, vbi ſeſe denſior aer in globi formam compreſſerit, ac conſtiparit.*

x Auditor eius Archelaus. } *Hic, vt alij putant, Mileſius: vt alij, Athenien. primus ex Ionia naturalem philoſophiam Athenas in-* **Archelaus**

uexit:idcirco & Phyſicus eſt cognominatus : tum etiam quòd moralem diſcipulus eius Socrates induxit.

y Etiam ipſe de particulis.} *Plutarchus aerem immenſum ait eum pro principio poſuiſſe,& quæ circa eum eſſent rarum ac denſum, hanc aquam,illum ignem eſſe.*

z Quæ cor.d.}*In veteribus libris eſt,non diſsimilia,ſed æterna.*

Socrates a Socrates huius diſcipulus. } *Hic eſt Socrates ille, de quo nihil ſatis poſſet pro dignitate dici,quem fuiſſe gentilium omnium ſapientiſsimum conſtat, proximéque ad Chriſtianam ſapientiam ex illis omnibus acceßiſſe. Natus eſt Athenis Sophroniſco marmorario patre, & Phanareta obſtetrice matre: vir temperans, caſtus,iuſtus,modeſtus , iniuriarum patiens: neque opum neque voluptatis, ac ne gloriæ quidem appetens:nihil enim eum ſcripſiſſe certum eſt. Hic primus,cùm cæteri nihil ſe neſcire profiterentur,nihil ſe ſcire profeſſus eſt.*

De Socratica diſciplina. CAP. III.

SOcrates [a] ergo primus vniuerſam philoſophiam ad corrigendos, componendóſque mores flexiſſe memoratur:cùm antè illũ omnes magis phyſicis,id eſt, naturalibus rebus perſcrutandis operam maximam impenderint. Non mihi autem videtur poſſe ad liquidum colligi, vtrum Socrates,vt hoc faceret,[b] tædio rerum obſcurarum,& incertarum ad aliquid apertum & certum reperiendum animum intenderit:quod eſſet beatæ vitæ neceſſarium: propter quam vnam omniũ philoſophorũ inuigilaſſe ac laboraſſe videtur induſtria. An verò, ſicut de illo quidam beneuolentius ſuſpicantur,[c] nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos ſe extendere in diuina conari: quãdoquidem ab eis cauſas rerũ videbat inquiri,quas primas atque ſummas, non niſi in vnius veri ac ſummi Dei voluntate eſſe credebat. [d] Vnde non eas putabat niſi mundata mente poſſe comprehendi : & ideo purgandæ bonis moribus vitæ cenſebat inſtandum , vt depriment̃ibus libidinibus exoneratus animus, naturali vigore in æterna ſe attolleret:naturámque incorporei & incommutabilis luminis, [e] vbi cauſæ omnium factarum naturarum ſtabiliter viuunt,intelligentiæ puritate conſpiceret.[f]Conſtat eum tamen imperitorum ſtultitiam ſcire ſe aliquid opinantium , etiam in ipſis moralibus quęſtionibus,quò totum animum intendiſſe videbatur , vel confeſſa ignorantia ſua vel diſſimulata ſcientia, lepôre mirabili diſſerendi & acutiſſima vrbanitate agitaſſe,atque verſaſſe.[g]Vnde & concitatis inimi-

citiis

citiis[h] calumnioſa criminatione damnatus, morte multatus eſt.[i]Sed eum poſtea illa ipſa,quæ publicè damnauerat Athenien. ciuitas,publicè luxit, in duos accuſatores eius vſque adeò populi indignatione conuerſa,vt vnus eorum oppreſſus vi multitudinis interiret, exilio autem voluntario atque perpetuo pœnam ſimilem alter euaderet. Tam pręclara igitur vitę mortiſq; fama Socrates [k] reliquit plurimos ſuæ philoſophiæ ſectatores, [l] quorum certatim ſtudiū fuit in quæſtionum moralium diſceptatione verſari,vbi agitur de ſummo bono, ſine quo fieri homo beatus non poteſt. [m] Quod in Socratis diſputationibus dum omnia mouet, aſſerit, deſtruit, quoniam non euidenter apparuit,quod cuique placuit, inde ſumpſerunt,& vbi cuique viſum eſt, conſtituerunt finem boni. [n] Finis autem boni appellatur quò quiſque cùm peruenerit beatus eſt. Sic autem diuerſas inter ſe Socratici de iſto fine ſententias habuerunt, vt (quod vix credibile eſt vnius magiſtri potuiſſe facere ſectatores)quidam ſummum bonum eſſe dicerent voluptatem, [o]ſicut Ariſtippus: quidam virtutem,[p]ſicut Antiſthenes. [q] Sic alij atque alij aliud atque aliud opinati ſunt: quos commemorare longum eſt.

L. VIVES.

a Socrates ergo pri.} *Cic.1.Acad quæſt. Socrates mihi videtur, id quod conſtat inter omnes,primus à rebus occultis & ab ipſa natura inuolutis, in quibus omnes ante eum philoſophi occupati fuerant auocauiſſe philoſophiam, & ad vitam communem adduxiſſe, vt de virtutibus & vitiis,omninóque de bonis rebus & malis quæreretur:cæleſtia autem vel procul eſſe à naturæ cognitione cenſeret,vel ſi maxime cognita eſſent,nihil tamen ad bene viuendum conferre.* **Socrates**

b Tædio rerū obſcu. & in. ad aliquid ap.} *Melius legitur in antiquis lib.apertum. Xenoph.in Comment.1. Rerum Socraticarū,Socratem ſcribit mirari ſolitum non deprehendiſſe iſtos, qui res naturales noctes & dies inquirunt,& tractant,nihil poſſe in eis inueniri certi atque perſpecti:quam ſententiam fuſe multis exemplis proſequitur.*

c Nolebat immund.ter.} *Lact.lib 3. Non inficior Socratem fuiſſe paulò cordatiorem,quàm cæteros, qui naturam rerū putauerunt ingenio poſſe comprehendi, in quo illos non tantum excordes fuiſſe arbitror,ſed etiam impios, quòd in ſecreta illius cæleſtis prouidentiæ curioſos oculos voluerunt immittere.& pòſt: Nimirum multò ſceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cæleſtæ templum prophanari impiis diſputationibus quærunt,quàm qui ædem Veſtæ,aut Bonæ deæ,aut Cereris intrarit.*

d Vnde non eas putabat niſi mund.m.} *Socrates de hoc copioſè diſputat moriturus apud Plat. in Phædone, vbi oſtendit philoſophari neminem rectè poſſe, niſi ſe quàm maximè fieri poſſit à conſortio corporis, id eſt, ab omnibus affectibus ſeiungat: quod tum optimè fiet, cùm animus liber erit, corporisq; carcere ſolutus: & in hac vita vt quiſque ſe maximè perturbationibus exoluit, ita liberrimè veriſſimeq; id quod eſt, verùmque ipſum, hoc eſt, Deum & diuina contemplatur: idcirco philoſophia definitur mortis meditatio, id eſt corporis animæq; ſeparatio, & ceu diuortium quoddam, vt animus purus ſit, corporis fece non contaminatus: nam puriſſimum illud diuinum verum ab impuro animo contingi nefas: ideo amicis deorum plura eſſe cognita exiſtimabat, quàm impuris hominibus, & qui Deũ non ſequũtur. In Cratylo ſolos bonos viros ſapientes eſſe dicit: & in Epinnenide peritiam rerum cæleſtium doctur ũ aliquẽ, niſi opem Deus tulerit, negat. Apul. ex Plat. & alia initia rerum inueniri forſitan poſſe, aut quæ Deo nota ſint, vel ei qui ſit diis amicus.*

e Vbi cauſæ.om.ſa.na.} *Hæc ſunt ex doctrina Plat. & Auguſt. non quid ipſe, ſed quid Socrat. ſentiat refert. Iſtud adieci, quoniã Philalethes noſter ſententiam putat eſſe Aug. cui ſtatim veritatẽ ſuam addit cum realitatibus & formalitatibus, quales nunquam ne per ſomnium quidem Auguſt. cogitauit. Plato enim in 6. De rep. deum ait lumen eſſe mentis, nõ ſecus quam ſit ſol hic, quẽ videmus, lumen oculorũ corporis, & vt beneficio huius habemus, quod cernimus: ita beneficio Dei, quod intelligimus, lumenq; illud ſacrũ & diuinũ rebus ipſis veritatẽ: nobis verò vim eius percipiendæ tenendæq; largiri, ac eſſe vt ex Plat. inquit Greg. Naz. ſolem hunc mundi viſibilis lumen, Deum verò mundi inuiſibilis.*

f Cõſtat eũ tamen.} *Eius ſermones retulerunt in Dialog. Socratici Plat. Xenoph. Aeſchin. Xenocrat. & alij, quib. ipſe mira dexteritate inſcitiam eorum, qui nihil ignorare ſibi ac multitudini perſuaſerant, detegit: velut Protagoræ, Gorgiæ, Eutydemi, Dionyſodori, & aliorum.*

g Vnde & concitatis inimicitiis.} *Plat. in Apol. ex diſp. Socrat. natas eſſe illi inimicitias narrat. idem Laert. tres Socratem accuſarunt, Anytus, Melitus, & Lycon orator, qui fuit actor, cùm Anytus opificum turbam tueretur, & reliquorum vrbanorum, quos ſæpe Socr. deriſiſſet. Melit. verò poetarum, quos Socr. dãnaſſet, & expellẽdos è ciuitate cẽſeret: de his reb. Plato, & Xenoph. in Socr. Apologiis. Sed explicatius rem omnem perſecutus eſt Laer. in Socrat. damnatus eſt 281. ſententiis.*

h Calumnioſa crim.} *Non me, inquit Socrates, vel accuſatores periment, vel crimina, ſed inuidia ſola, qua vna præclari viri quàm plurimi interierunt & interibunt.*

i Sed eum poſtea.} *Tanta cepit Athenienſes omnes ob damnatum*

Socr.

Socr. pœnitentia, vt paulò pòſt gymnaſia omnia clauderent, faciéſque iuſtitij eſſet in ciuitate: Melitum morte mulctarint, Anytum exilio, Socrati ſtatua ahenea erecta ſit, Lyſippi opus.

k Reliquit plurimos. } *Omnes ferè philoſophantium ſectæ in Socratem initium ſuæ diſciplinæ referebant. Platonici. Academici, Cyrenaici, Cynici. Peripatetici, Megarenſes, Stoici.*

l Quorum cer. ſtu. fuit. } *Hac vna quæſt. de ſummo bono ſummóque malo diſtinguebantur ſectæ.*

m Quod in Soc. diſp. } *Ita enim diſputabat ille, vt magis eliceret refutarétque ſententiam eius, qui cum diſputabat, quàm ſuam ipſe proderet aut affirmaret. Neque enim putabat eſſe eius, qui nihil ſe ſcire diceret, aliquid aſſerere, vt ipſe dicit in Theæteto Plat.*

n Finis aũt boni. } *Is eſt, in quo vt Cic. I. De fin. inquit, omnia bene viuendi, rectéque faciendi conſilia ſunt referenda. & in 3. Cùm enim hoc ſit extremũ, ſentis enim credo me iã diu, quod Græcus τέλος dicat, id dicere tum extremum, tum vltimum, tum ſummum, licebit etiam finem pro extremo, aut vltimo dicere, hic propter ſeipſum quæritur, & alia omnia propter hunc. Sicut Plato, Ariſt. & reliqui philoſophi dixerunt.*

o Sicut Ariſtippus. } *Hic Cyrenus natus eſt, primúſque ex Socraticis mercede docuit, vt etiam doceri voluit. Tametſi pretium Socr. nunquam accepit, dicẽs prohiberi ſe à dæmone, tum etiam inferiori Dionyſ. Syracuſano aſſentari & perferre ab eo contumelias ſuſtinuit quæſtus gratia. Corporis voluptatem ſummum bonum poſuit. Diogenes Laert. ab hoc philoſopho Cyrenaici ſunt conſtituti. Obiter dictum Hier. annotabo, qui in comment. in Eccleſiaſten, cùm de voluptate loquitur. Et hæc inquit, aliquis loquatur Epicur. & Ariſtippus, & Cynici, & cæteri pecudes philoſophorum. legendum & Cyrenaici. Quid enim voluptati cum inſtitutis Cynicorum?*

p Sicut Antiſthenes. } *Hic eſt autor Cynicæ ſectæ, id eſt, caninæ. Diogenem Sinopenſem Cynicum docuit, virtutem voluit ſummum eſſe bonum.*

q Sicque alij atque alij. } *Cicero opiniones multorum recenſet De finibus bonorum in 2. lib. eius argumenti. Illinc petat, qui deſiderat, & nos obiter attigimus in præfatione legum Cic.*

De præcipuo inter diſcipulos Socratis Platone, qui omnem philoſophiam triplici partitione diſtinxit. CAP. IIII.

SEd inter diſcipulos Socratis non quidem immerito excellentiſſima gloria claruit, qui omnino cæteros obſcuraret, Plato. [a]Qui cùm eſſet Athenienſis, honeſto apud ſuos loco natus: & ingenio mirabili, lõge ſuos cõ-

diſcipulos anteiret, parum tamen putans perficiendæ philoſophiæ ſufficere ſeipſum,[b] ac Socraticam diſciplinam, quam longè latéque potuit peregrinatus eſt, quaquauerſum eum alicuius nobilitatæ ſcientiæ percipiendæ fama rapiebat.[c] Itaque & in Ægypto didicit, quæcunque illic magna habebantur, atque docebãtur, & inde[d] in eas Italiæ partes veniens, vbi Pythagoreorum fama celebrabatur, quicquid Italicæ philoſophiæ tunc florebat: auditis eminentioribus in ea doctoribús, facillimè cõprehendit. Et quia magiſtrum Socratem ſingulariter diligebat, eum loquentem ferè in omnibus ſermonibus ſuis faciens,[e] etiã illa, quę vel ab aliis didicerat, vel ipſe quanta potuerat intelligentia viderat, cum illius lepôre & moralibus diſputationibus temperauit.[f] Itaque cùm ſtudium ſapientiæ in actione & contemplatione verſetur, vnde vna pars eius actiua, altera cõtemplatiua dici poteſt. Quarũ actiua ad agendam vitam, id eſt, ad mores inſtituendos pertinet, contemplatiua autem ad conſpiciẽdas naturæ cauſas, & ſynceriſſimam veritatem.[g] Socrates in actiua excelluiſſe memoratur: Pythagoras verò magis contemplatiuæ quibus potuit intelligentiæ viribus inſtitiſſe. Proinde Plato vtrunque iungendo philoſophiam perfeciſſe laudatur, quàm in tres partes diſtribuit. Vnam moralem, quæ maximè in actione verſatur. Alteram naturalem, quæ contemplationi deputata. Tertiam rationalem,[i] qua verum diſterminatur à falſo.[k] Quæ licet vtrique, id eſt, actioni & contemplationi ſit neceſſaria, maximè tamen contemplatio perſpectionem ſibi vendicat veritatis. Ideo hæc tripertitio non eſt contraria illi diſtinctioni, qua intelligitur omne ſtudium ſapientiæ in actione & contemplatione conſiſtere. Quid autem in his vel de his ſingulis partibus Plato ſenſerit, id eſt, vbi finem omnium actionum, vbi cauſam omnium naturarum, vbi lumen omnium rationum eſſe cognouerit vel crediderit, diſſerendo explicare & longũ eſſe arbitror, & temere eſſe affirmandum non arbitror.[l] Cùm enim magiſtri ſui Socratis, quem facit in ſuis voluminibus diſputantem, notiſſimum morem diſſimulandæ ſcientiæ vel opinionis ſuæ ſeruare affectat, quia & illi ipſe mos placuit, factum eſt vt etiam ipſius Platonis de rebus magnis ſententię non facilè perſpici poſſint. Et his tamen quæ apud eũ leguntur,[m] ſiue quæ dixit, ſiue quæ ab aliis dicta eſſe narrauit, atque conſcripſit, quæ ſibi placita viderentur, quædam commemorari,

rari,& huic operi inſeri oportet à nobis: vel vbi ſuffragatur religioni veræ, quàm fides noſtra ſuſcipit, ac defendit, vel vbi ei videtur eſſe contrarius: quantũ ad iſtam de vno Deo & pluribus pertinet, quæſtionem, quem propter vitam, quæ poſt mortem futura eſt veraciter beatam, colẽdum eſſe catholicæ religionis aſſerit diſciplina. Fortaſſis enim qui Platonem cæteris philoſophis gentium longè latéque prælatum acutius atque veracius intellexiſſe, atque ſecuti eſſe fama celebriore laudantur: aliquid tale de Deo ſentiunt, vt in illo inueniatur, & cauſa ſubſiſtẽdi, & ratio intelligendi, & ordo viuẽdi. Quorum trium, vnum ad naturalem, alterum ad rationalem, tertium ad moralem partem intelligitur pertinere.[n] Si enim homo ita creatus eſt, vt per id quod in eo præcellit, attingat illud quod cũcta præcellit, id eſt, vnum verum optimũ Deum, ſine quo nulla natura ſubſiſtit, nulla doctrina inſtruit, nullus vſus expedit:[o] ipſe quæratur, vbi nobis omnia ſunt ſecura: ipſe cernatur, vbi nobis certa ſunt omnia: ipſe diligatur, vbi nobis recta ſunt omnia.

L. VIVES.

a QVi cùm eſſet Athenienſis.} *Platonis parentes fuere Ariſto & Perictione. paternum genus in Codrum referebatur, qui vltimus regnum Athenis tenuit: maternum in Solonem, vnum ex ſeptem ſapientibus, inclytum legibus Athenien. latis. vtráque gens pro autorem ſuæ nobilitatis Neptunum nominat. Natus eſt Plato Athenis Olympiade lxxxviij. Huius viri vitam, actúſque præclaros multi literis mandarunt. multi illum ſupra humanum omne faſtigium de moribus & ſapientia collocant. ſed reuera tantum abeſt, vt amore longius iuſto euectos credam, vt niſi ſcirem addictiſſimos illi eſſe, qui hæc faciunt, ſubinuidiſſe laudibus illius ſuſpicarer. Fallitur mea ſententia, quiſquis Platonem non aliquantò plus quàm hominem, aut certè non ex optima illa & rariſſima hominum nota fuiſſe putat.*

b Ac Socraticam diſciplinam. } *Alibi, à Socratica diſciplina. q. poſt perceptam à Socrate diſciplinam Athenis.*

c Itaque & in Ægypto.} *Laertius poſtquam ex Italia rediit, ad Aegyptum eum profectum ſcribit cum Euripide.*

d In eas Italiæ p. v.} *In magnam Græciam, vbi Pythagoras philoſophatus, multos diſciplinæ ſuæ admiratores, ac ſectatores reliquerat. Ex eis Plato Tarenti audiuit Archytam ſeniorem, & Euritum, Locris Timæum, Crotoni Philolaum. Cicero in Catone, Platonem ſcribit*

Tarentum veniſſe L. Aemilio, Ap. Claudio Coſſ. tametſi Liuius eo tempore, id eſt, ante Caudinam ſubiugationem annis 4. & 20. non ponit Appium cum Aemilio conſulem. ſed L. Furium Camillum. Profectus eſt etiam Plato Megaram ad Euclidem mathematicum, & Cyrenas ad Theodorum itidem mathematicum, profecturus à Perſarum magos, niſi bella obſtitiſſent.

e Etiam illa quæ vel.} *Plato quæcunque ſcripſerat, Socratis dicebat eſſe, vt in Epiſtolis ait ad Dionyſium, & non ſolùm moralia, quibus Socrates plurimum valebat, ſed naturalia quædam in Dialogis ei attribuit.*

f Itaque cum.} *Plato & Ariſtot diſciplinas quaſdam ponunt, quas neque actiuas dicant, nec contemplatiuas. ſed effectrices, velut architecturam, & totam artem fabrilem.* Itaque *aliàs artes ad ſpeculationem pertinere aiunt, vt theologiam: alias ad agendum, in quibus poſt actum, opus nullum reſtat, vt rhetoricen, & muſicen: alias ad fabrefaciendum, vnde ſunt tam multa opera vitæ vtilia, ædes, naues, vrbes, menſæ, veſtes. Sed hæc diuiſio artium non ſpectat ad ſtudium ſapientiæ, de quo hìc loquimur.*

g Socrates in actiua.} *Actiuam dicit quæ ad virtutem, mores, vitámque agendam ſpectat, in qua totus fuit Socrates, cum alioqui multũ in ea contemplaretur. Adimantus enim ſic Socrati loquitur in 7. lib. De rep. Platonis: Omnem vitam nulla in re alia, quàm ſpeculatione conſumpſiſti. Idem Socrates quantum inquirendis perſpiciendiſq. rebus ad vitam pertinentibus poſuerit operæ, declarat apud Platonem in Apologia: ſed eæ res ad agendum dirigebantur: quas verò Pythagoras ſcrutabatur, cùm apertæ erant, & ad cognitionem peruenerant ſui vlterius non progrediebantur.*

h Quam in t. p. d.} *Euſeb. lib. Præpar. Euang. hanc Platonis philoſophiæ ſectionem ab Hebræis deriuatam eſſe dicit, affértque ſententiam Attici philoſophi, qua diuiſio illa declaratur apertius, docétq. Platonem coniunxiſſe partes omnes philoſophiæ in vnum velut corpus, diſperſas prius ceu membra Penthei: nam Thales & eius diſcipuli phyſicæ totos ſe tradiderant: ſex alij ſapientes, Ethicæ: Zeno & omnes Eleatici, dialecticæ. Plato hæc omnia coagmentauit. & oſtendit hominibus, non laceram philoſophiam. ſed integram atque abſolutam: cui ſuffragatur Ariſt. ipſe lib. 7. Philoſ. Laertius in Plat. Philoſophiæ ratio olim circa vnam tantùm phyſicæ ſpeciem verſabatur: acceſſit Socrates, & addidit ethicen tertiam Plato philoſophiæ dialecticen adiecit, & conſummato philoſophiæ operi extremam manum impoſuit. Apuleius in Dogmate Platonis, de ipſo loquens. Quapropter inuenta Parmenidis, ac*

Zenonis

Zenonis ſtudioſius executus, ita omnibus quæ admirationi ſunt ſingula, ſuos libros expleuit, vt primus tripartitam philoſophiam copularet, ſibique inuicem neceſſarias partes, neque pugnare inter ſe tantummodo, ſed etiam mutuis adiuuari auxiliis oſtenderit. Hæc ille. Ex Dialogis Platonis, alij ad rationem diſſerendi pertinent, vt Gorgias, & Eutydemus: alij ad mores priuatos, vt Memnon, Eutyphro, Philebus, Crito: alij ad mores publicos, vt leges, & reſpublica, alij ad res naturæ, vt Timæus: alij ad τὰ μετὰ τὰ φυσικά, vt Parmenides, & Sophiſta. tametſi cum ratione dialectica ſunt hi dialogi coniuncti.

i Qua verum determinat à falſo.} *Antiqui codices. Quæ verum diſterminat à falſo, hoc eſt, ſeparat, vt Lucanus: Qui Gallica certus Limes ab Auſoniis diſterminat arua colonis. Et Mela: Europam ab Aſia ſtadiis v. diſterminat Thracius, vt dictum eſt, Boſphorus.*

k Quę licet vtrique, id eſt, actioni, & contēplationi. } *Magnis & odioſis contentionib. noſtri philoſophi quærũt, ſit ne dialectica ſciētia practica an ſpeculatiua: quæ diſputatio inutilis mea ſententia, quales ſunt penè omnes quæ hac tempeſtate in philoſophia docentur, diſcuntúrq;, diſtinet ſtudia iuuenum, confictis miris ſomniis de ſpeculatione & praxi. Tandē ſentētia litis vulgo nũc pro praxi datur, quòd dialectica doceat argumētari: quaſi verò non magis in inſpectione naturæ argumentemur, quam in actione vitæ. Sed iſti nec quid ſit inſpicere res naturæ ſciũt, nec quid agere vitā, aut quo modo ſit agenda: Nō quòd putē eā in ſola ſpeculatione ſitam eſſe, ſed optimè hic Augu. definiſſe vtrique philoſophiæ eſſe illam neceſſariam, magis tamen ad inueſtigandum quid vbique verum, quid falſum, quid probabile, quid ſecus ſit, accommodari.*

l Cùm enim magiſtri ſui Soc.} *Ipſe Plato, vt dixi, libros ferè ſuos Socratis eſſe fatebatur & in omnibus dialogis eius quæ Socrati dantur, ea ſunt ex ſententia Plat. credenda, ſed ex verbis quoque Timæi, & hoſpitis Athenienſis, & Eleatis Plato ſententiam ſuam profert.*

m Siue quæ ab aliis. } *Alibi, ab illo, ſcilicet Socrate: ea enim ſentit Plato, quæ Socrates. quanquam & quæ alij nonnulli, vt modò dixi.*

n Si enim homo ita cr. e. v. per id. q. in eo. pr.} *Quid opus eſt tam multis clamoribus diſputare, ſítne hoc intellectus, an voluntas, cùm ſatis, vt alios prætereā, ab Ariſt. in lib. Moralib. dictum ſit, mentem eſſe in homine omnium optimũ, & præſtātiſſimum. In ea eſt, & quem vocāt intellectum, & voluntas, & memoria: verùm illa quia ſic dicuntur, vt nec vnquam fuerint, nec intelligantur, admirationi ſunt. Hæc quia intelliguntur, & propemodum prehenduntur manibus, ſordent.*

o Ipſe quęratur. } *Subinde alludit ad illam tricipitem philoſophiæ diſtributionem: & in veterib. lib. ſic legitur: ipſe quæratur, vbi nobis certa*

ſunt omnia: ipſe cernatur, vbi nobis vera ſunt omnia, &c.

Quòd de theologia cum Platonicis potiſſimum diſceptandum ſit, quorum opinioni omnium philoſophorum poſtponenda ſunt dogmata. CAP. V.

SI ergo Plato Dei huius imitatorem, cognitorem, amatorem dixit eſſe ſapientem, cuius participatione ſit beatus, quid opus eſt excutere cæteros, quorum nulli nobis, quàm iſti propius acceſſerunt? Cedat eis igitur non ſolùm theologia illa fabulóſa, deorum criminibus oblectans animos impiorum, nec ſolum etiam illa ciuilis, vbi impuri dæmones terreſtribus gaudiis deditos populos deorum nomine ſeducentes, humanos errores tanquam ſuos diuinos honores habere voluerunt: vbi ad ſpectandos ſuorum criminum ludos,[a] cultores ſuos tanquam ſuæ vanitatis adminiſtratores habuerunt: vbi per eos ad ſuum cultum ſtudiis immundiſsimis alios excitantes, & ſibi delectabiliores ludos de ipſis ſpectatoribus exhibentes. Vbi ſi qua velut honeſta geruntur in templis, coniuncta ſibi theatrorum obſcœnitate turpantur, & quæcunque turpia geruntur in theatris, comparata ſibi templorum fœditate laudantur. Et ea quæ Varro ex his ſacris, quaſi ad cælum & terram rerúmque mortalium ſemina & actus interpretatus eſt, quia nec ipſa illis ritibus ſignificantur, quæ ipſe inſinuare conatur, & ideo veritas conãtem non ſequitur. Et ſi ipſa eſſent, tamen animæ rationali ea quæ infra illam naturæ ordine cõſtituta ſunt, pro Deo ſuo colenda non eſſent: nec ſibi præferre debuit, tanquam deos eas res, quibus ipſam prætulit verus Deus, & ea quæ Numa Pompilius reuera ad ſacra eiuſmodi pertinentia ſecum ſepeliendo curauit abſcondi, & aratro eruta ſenatus iuſsit incendi. In eo genere ſunt etiam illa, vt aliquid de Numa mitius ſuſpicemur, [b] quæ Alexander Macedo ſcribit ad matrem ſibi à magno antiſtite ſacrorum Aegyptiorum quodam Leone patefacta. Vbi non Picus, & Faunus, & Aeneas, & Romulus, vel etiam Hercules & Aeſculapius, & Liber Semele natus, & Tindaridæ fratres, & ſi quos alios ex mortalibus pro diis habent,[c] ſed ipſi etiam maiorum gentium dij, quos Cic. in Tuſc. tacitis nominibus videtur attingere: Iupiter, Iuno, Saturnus, Vulcanus, Veſta, & alij plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes ſiue elementa transferre, homines fuiſſe produntur. Timens enim & ille quaſi reuelata myſteria, petens admonet Alexandrum,

vt cum

vt cum ea matri conſcripta inſinuauerit, flammis iubeat concremari. Non ſolùm ergo iſta quæ duæ theologiæ continent, fabuloſa ſcilicet & ciuilis, Platonicis philoſophis cedant, qui verum Deum, & rerum autorem, & veritatis illuſtratorem, & beatitudinis largitorem eſſe dixerunt. Sed alij quoque philoſophi, qui corporalia naturæ principia corpori deditis mentibus opinati ſunt, cedant his tantis & tanti Dei cognitoribus viris, vt Thales in humore, Anaximenes in aëre, [d]Stoici in igne, Epicurus in atomis, hoc eſt, minutiſsimis corpuſculis, quæ nec diuidi nec ſentiri queunt, & quicunque alij quorum enumerationi immorari non eſt neceſſe: ſiue ſimplicia, ſiue coniuncta corpora: ſiue vita carentia: ſiue viuentia, ſed tamen corpora, cauſam principiúmque rerum eſſe dixerunt.[e] Nam quidam eorum à rebus non viuis res viuas fieri poſſe crediderunt, ſicut Epicurei.[f] Quidam verò à viuente quædam viuentia, quædam non viuentia, ſed tamen à corpore corporea.[g] Nam Stoici ignem: id eſt, corpus vnum ex his quatuor elementis, quibus viſibilis mundus hic conſtat, & viuentem, & ſapientem, & ipſius mundi fabricatorem atque omnium quæ ſunt in eo, eúmque omnino ignem Deum eſſe putauerunt. Hi & cæteri ſimiles eorum, id ſolum cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum obſtricta carnis ſenſibus fabulata ſunt.[h]In ſe quippe habebant, quod non videbant, & apud ſe imaginabãtur, quod foris viderant, etiam quando non videbant, ſed tantũmodo cogitabãt. Hoc autem in conſpectu talis cogitationis iam non eſt corpus, ſed ſimilitudo corporis. Illud autem vnde videtur in animo hæc ſimilitudo corporis, nec corpus eſt, nec ſimilitudo corporis: & vnde videtur, atque vtrum pulchra an deformis ſit iudicatur: profectò eſt melius quàm ipſa quæ iudicatur. Hæc mens hominis & ipſa rationalis animæ natura eſt, quæ vtique corpus nõ eſt, ſi iam illa corporis ſimilitudo cùm in animo cogitantis aſpicitur atque iudicatur, nec ipſa corpus eſt. Non eſt ergo, nec terra, nec aqua, nec aër, nec ignis: quibus quatuor corporibus quæ dicuntur quatuor elementa, mundum corporeum videmus eſſe compactum. Porrò ſi noſter animus corpus non eſt: quomodo Deus creator animi corpus eſt? Cedant ergo & iſti vt dictũ eſt, Platonicis,[i] cedat & illi quos quidem puduit dicere Deum corpus eſſe, veruntamen eiuſdẽ naturæ cuius ille eſt, animos noſtros eſſe putauerunt. Ita non eos mouit tanta mutabilitas a-

nimæ,quã Dei naturæ tribuere nefas eſt.[k] Sed dicũt: corpore mutatur animæ natura:nam per ſeipſam incommutabilis eſt. Poterant iſti dicere, corpore aliquo vulneratur caro, nã per ſeipſam inuulnerabilis eſt. Prorſus quod mutari non poteſt, nulla re poteſt, ac per hoc quod corpore mutari poteſt, aliqua re poteſt, & ideo incommutabile rectè dici non poteſt.

L. VIVES.

a CVltores ſuos tanquam ſuæ. } *Alibi ſic legitur, Cultores ſuos tanquam ad ſuum cultum ſtudiis im.excitatos.*

b Quæ Alexander Macedo ſcribit ad matrem. } *Cyprianus de idolorum vanitate, vbi dicit deos omnes gentium homines fuiſſe: Hoc, inquit, ita eſſe Alexander magnus inſigni volumine ad matrem ſuam ſcribit, metu ſuæ poteſtatis proditum ſibi de diis hominibus à ſacerdote ſecretum, quod maiorum regum memoria ſeruata ſit, inde colendi & ſacrificandi ritus inoleuerit.*

Maiorum gentiũ dij c Sed ipſi etiam maiores gẽtium dij, quos Cicero in Tuſcul. tacitis nom. } *Legendum maiorum gentium dij. Tarquinius Priſcus quintus Rom.rex, veteri ſenatui centum ſenatores adiecit, vt in eo ordine maiores vires obtineret. Hi ſunt minorum gentium patres dicti, priores illi, maiorum: ita μεταφορικῶς Cicero præcipuos illos & vetuſtate confirmatos deos maiorum gentiũ vocat. Hoc dicto primo Tuſcul.quæſt. Si verò ſcrutari vetera, & ex iis, ea quæ ſcriptores Græcia prodiderunt eruere coner, illi ipſi maiorum gentium dij qui habẽtur, hinc à nobis profecti in cælum reperiantur. Hæc Cicero docens animos hominum eſſe immortales, eóſque eſſe, quos pro diis colamus, cùm corpore ſoluti in cælum euolarunt. Tales eſſe Romulum, Herculem, Liberum Semele natum, Tindaridas, hoc eſt, Caſtorem & Pollucem, matrem Matutam, ac totum propè cælum, hominibus eſſe completum. In Leg. idem Cicero deos maiorum gentium vocat eos, qui cæleſtes ſemper ſunt habiti. Adſcriptitios dicit, quos in cælum merita vocarunt.*

d Stoici in igne. } *Cic. in lib. De nat.deorum: Stoici, inquit, omnem vim dicunt eſſe ignem, Heraclitum, vt veriſimile eſt ſecuti & Zeno princeps illorum naturam, quam eandem deum putauit ſic finit: ignem artificioſum ad gignendum progredientem via.*

e Nam quidam eorum à rebus non viuis. } *Epicurei ex atomis temerè volitantibus, & fortuitu coeuntibus homines & reliqua conflari animantia dicebant.*

f Quidam verò à viuente, quædam viuentia. } *Sic eſt legendum ex Scriptura antiquorum codicum: Quidam verò à viuente quidem, & viuentia & non viuentia, ſed tamen à corpore corpora.*

g Nam

g Nam Stoici ignem.} *De hoc plurima Cic.2. De nat.deor.*

h In ſe quippe habebant.} *Animum ſuum incorporalem imaginari non poterant, ſed tantum corporalia, nec ea quæuis, ſed quæ aliquando ſub ſenſus noſtros venerunt. Decantatum illud in ſcholis etiam pueris: Nihil eſſe in mente, quod prius non fuerit in ſenſu: hoc eſt, mentem noſtram nihil cogitare poſſe, quod circum veſtitum non ſit aliqua ex his rebus, quas aliquando ſenſu percepit: ita res ex ſe incorporeas corporaliter cognoſcimus, & res corporales quas nunquam vidimus, cum animo & cogitatione intuemur, ea forma facieque inſpicimus qua erant aliæ res, quas vidimus. vt ſi quis cùm Romam nunquam viderit, de ea cogitet, muros, templa, ædificia illi affinget, quæ vel Pariſiis, vel Louanij, vel Valentiæ inſpexit. Docet dehinc Auguſtinus cogitationes hominum eſſe incorporeas, ſenſúſque internos animi à quibus cogitationes fiunt, & cogitationibus & corporibus vniuerſis anteſtare: cuius animi mentíſque cùm ſit parens ipſe Deus, colligitur non corpus eſſe Deum, ſed rem aliquam & cunctis corporibus, & animis quoque præſtantiorem.*

i Cedant & illi quos puduit dicere Deũ corpus eſſe.} *Cic.1. De nat.deor. Nam Pythagoras, qui cenſuit Deum eſſe animum per naturam rerum intentum & commeantem, ex quo noſtri animi caperentur, non vidit diſtractione humanorum animorum diſcerpi & lacerari Deum, & cùm miſeri animi eſſent, quod pleriſque contingeret, tum Dei partem eſſe miſeram, quod fieri non poteſt. Plato verò animos noſtros de ſubſtantia aſtrorum deciſos putat, & eòdem redituros, ſi puri ex hac vita diſceſſerint, vnunquenque ad aſtrum, è quo eſt deſumptus: cúmque ſydera ex elementis quatuor ſint coagmentata, & animas ipſas eiuſdem eſſe conſtitutionis ac naturæ, tametſi longe diuerſæ rationis, quàm ſit iſta corporum ex elementis compoſitio.*

k Sed dicunt corpore.} *Verg.4.Georg.& 6 Aeneid. opinionem Pythagoricam adducit, ex deo, id eſt, anima mundi canens:*

Quénque ſibi tenues naſcentem arceſſere vitas,

Et ad eam poſt mortem redire. Sed quoniam dubitari poſſet, quî fit, vt cùm omnes animæ de eodem principio ſint deriuatæ, non omnes eodem intelligant modo, & ſapiant, & ratione vtantur: idcirco à corporibus hæc manare diſcrimina oſtendit, non ab animis ipſis. ſic enim inquit:

Principio cælum & terras, campóſque liquentes,
Lucentémque globum lunæ, Titaniáque aſtra
Spiritus intus alit, totámque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.
Inde hominum pecudúmque genus, vitæq; volantum,

Et quæ marmoreo fert monſtra ſub æquore pontus.
Igneus eſt ollis vigor, & cœleſtis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terreníque hebetant artus, moribundáque membra.
Hinc metuunt, cupiúntque, dolent, gaudéntque, nec auras
Reſpiciunt: clauſæ tenebris & carcere cæco.

Quæ omnia declarat fuſè Seruius grammaticus Porphyrius 4. De ſacrificiis compati animam cum corpore ex Pythagorica diſciplina concedit, & è corpore bene aut ſecus affecto aliquid in animum redundare, permutari tamen ex hoc animæ naturam negat.

De Platonicorum ſenſu in ea parte philoſophiæ, quæ phyſica nominatur. CAP. VI.

Viderunt ergo iſti philoſophi, quos cæteris non immerito fama atque gloria prælatos videmus, [a] nullum corpus eſſe Deum, & ideo cuncta corpora tranſcenderunt, quærentes Deum, [b] Viderunt quicquid mutabile eſt, non eſſe ſummum Deum: & ideo omnem animam mutabiléſque ſpiritus tranſcenderunt, quęrentes ſummum Deum. [c]Deinde viderunt omnem ſpeciem in re quacunque mutabili, qua eſt quicquid illud eſt, quoquo modo & qualiſcunque natura eſt, non eſſe poſſe niſi ab illo, qui vere eſt, quia & incommutabiliter eſt. Ac per hoc ſiue vniuerſi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatúmque motũ, & elementa diſpoſita à cælo vſque ad terram, & quæcunque corpora in eis ſunt, ſiue omnem vitam, vel quæ nutrit, & continet, qualis eſt in arboribus: vel quæ & hæc habet, & ſentit, qualis eſt in pecoribus, vel quæ & hæc habet, & intelligit, qualis eſt in hominibus vel quæ nutritorio ſubſidio non indiget, ſed tantum continet, ſentit, intelligit, qualis eſt in angelis, niſi ab illo eſſe non poſſe, qui ſimpliciter eſt. [d]Quia nõ aliud illi eſt eſſe, aliud viuere, quaſi poſsit eſſe non viuens: nec aliud illi eſt viuere, aliud intelligere, quaſi poſsit viuere non intelligens: nec aliud illi eſt intelligere, aliud beatum eſſe, quaſi poſſit intelligere, & non beatus eſſe: ſed quod eſt illi viuere, intelligere, beatũ eſſe, hoc eſt illi eſſe. Propter hanc incommutabilitatẽ & ſimplicitatem intellexerunt eum, & omnia iſta feciſſe, & ipſum à nullo fieri potuiſſe. Conſiderauerunt enim quicquid eſt, vel corpus eſſe vel vitam, [e] meliúſque aliquid vitam eſſe, quàm corpus, ſpeciémque corporis eſſe ſenſibilem, intelligibilem vitæ. Proinde intelligibilẽ ſpeciem ſenſibili prætulerunt. Sẽſibilia

ſibilia dicimus, quæ viſu tactûque corporis ſentiri queunt: intelligibilia quæ conſpectu mentis intelligi poſſunt. Nulla eſt enim pulchritudo corporalis, ſiue in ſtatu corporis, ſicut eſt figura, ſiue in motu, ſicut eſt cantilena, de qua non animus iudicet quod profectò non poſſet niſi melior in illo eſſet hæc ſpecies, ſine tumore molis, ſine ſtrepitu vocis, ſine ſpatio vel loci vel temporis. Sed ibi quoque niſi immutabilis eſſet, nó alius alio melius de ſpecie ſenſibili iudicaret: melius ingenioſior quàm tardior, melius peritior quàm imperitior, melius exercitatior quàm minus exercitatus, & idem ipſe vnus cum proficit melius vtique poſtea quàm prius. Quod autem recipit maius & minus ſine dubitatione mutabile eſt. Vnde ingenioſi & docti & in his exercitati homines facilè collegerunt, non eſſe in eis rebus primá ſpeciem, vbi mutabilitas eſſe conuincitur. Cùm igitur in eorum conſpectu & corpus & animus magis minúſque ſpecioſa eſſent, & ſi omni ſpecie carere poſſent, omnino nulla eſſent, viderunt eſſe aliquid vbi prima eſſet incommutabilis ſpecies, & ideo nec comparabilis: atque ibi eſſe rerum principium rectiſſimè crediderunt, quod factum non eſſet, & ex quo facta cuncta eſſent. Ita quod notum eſt Dei ipſe manifeſtauit eis, cùm ab eis inuiſibilia eius, per ea quæ facta ſunt intellecta conſpecta ſunt: ſempiterna quoque virtus eius & diuinitas, à quo etiam viſibilia & temporalia cuncta creata ſunt. Hæc de illa parte, quam phyſicam, id eſt, naturalem nuncupant, dicta ſint.

L. VIVES.

a NVllum corpus eſſe Deum. } *Hoc Alcinous in doctrina Platonis ſic arguit: ſi corpus Deus eſſet, ex materia & forma componeretur. nam omne corpus ex his duobus conflatum eſt: ita ſimile ideis fit, quarum particeps eſt latenti quadam ratione & modo. Abſurdum verò eſt ex materia & ſpecie componi, quandoquidem neque ſimplex tunc eſſet, neque principium, idcirco omni corpore vacat. Accedit huc, quòd ſi corpus eſt, ex materia conſtet neceſſe eſt: quid ergo? ignis erit Deus? an aër? terra, an potius aqua? quodcunque horum ſit, principium certè non erit: quin potius minus ac poſterius quiddam materia ipſa, ex qua conſtabit: nefanda hæc ſunt, Deum ergo incorporeum eſſe dicendum eſt. Profectò ſi eſt corpus, genitus erit & corruptioni obnoxius ac morti. Sed hæc omnia quàm longiſſimè à Deo abſunt. Hæc Alcinous.* *Deus non eſt corpus*

b Viderunt quicquid mutabile. } *Platoni in Timæo Deus di-*

citur ἓν ὂν κατὰ ταῦτα, καὶ ὡς ὄντως ἔχον, id eſt, vnum idem, & ſemper ſui ſimile, vt vertit Cicero. Alcinous ex intelligibilibus ſubſtantiis vnã, Deus vt ſit neceſſe eſſe ait. Ex iſtis mentem eſſe ea, quæ mens non eſt, potiorem: at ex his mentem, quæ eſt in perpetuo actu præſtare illi, quæ in potentia: talem igitur neceſſe eſt Deum eſſe.

c Viderunt omnem ſpeciem. } *Speciem hic vocat Latino more formam, Græcè εἶδος: ſic Cicero, & alij.*

d Quia non aliud illi eſt eſſe. } *Alcinous idem Deus ipſe ſupremus, æternus, ineffabilis, ſeipſo perfectus, nullius rei indigus, ſempérque & vndique abſolutè perfectus, diuinitas, eſſentia ratio, veritas, harmonia, bonum exiſtit. Neque verò hæc ita dinumero, vt inter ſe ipſa diſiungam, imò vt vnum potius cuncta conſidero. Hæc ibi. Tametſi pòſt paulum indicibilem Deum eſſe ait, & qui ſola capi mente queat. Neque enim genere tenetur, nec ſpecie, nec differentia, nec inhæret ei quippiam: malum nefas eſt dicere, atqui ne bonum quidem, quandoquidem bonus eſſet participatione bonitatis, nec in eum cadit differentia, nec inhærens vllum. Similem opinionem ſecutus Dionyſius theologus, negat in Deo ſapientiam, vitam, & intellectum eſſe: Sunt enim hæc nomina priuatarum & particularium perfectionum, cuius modi in Deo nullam eſt reperire. Videntur hæc eſſe ex ſententia Platonis, qui in Phædone pulchrum omne participatione pulchri tale eſſe dicet: verùm ibi excipit pulchrum ipſum, per quod Deum & ideam pulchritudinis haud dubiè ſignificat, vbi pulchritudinis omnis eſt fons.*

e Meliúſque aliquid vitam eſſe. } *Animam appellat vitam ſicut Ariſtoteles ἐντελεχείαν, quaſi perfectionem, aut ἐνδελεχείαν, id eſt, perennem quendam actum. Nam vtrunque dici poſſe video. Plato autem animas cùm dicit, ſolas videtur rationales velle intelligi.*

Quanto excellentiores cæteris in logica, id eſt, rationali philoſophia, Platonici ſint habendi.

CAP. VII.

QVod[a] autem attinet ad doctrinã, vbi altera pars verſatur, quæ ab eis logica, id eſt, rationalis vocatur, abſit vt his comparandi videantur, qui poſuerunt iudicium veritatis in ſenſibus corporis, eorúmque infidis & fallacibus regulis omnia quæ dicuntur metienda eſſe cenſuerunt, [b]vt Epicurei, & quicunque alij tales, vt etiam ipſi Stoici. [c]Qui cùm vehementer amauerint ſolertiam diſputandi, quam dialecticam nominant, à corporis ſenſibus eam ducendam putarunt. Hinc aſſeuerantes animum concipere notiones, [d] quas appellant ἐννοίας, earũ rerũ ſcilicet, quas definiendo explicant, hinc

hinc propagari atque connecti totam diſcendi docendíque rationem.[e] Vbi ego multum mirari ſoleo,[f] cùm pulchros dicant non eſſe, niſi ſapientes, quibus ſenſibus corporis iſtam pulchritudinem viderint, qualibus oculis carnis formam ſapientiæ decúſque conſpexerint. [g] Hi verò quos meritò cæteris anteponimus, diſcreuerunt ea quæ mente conſpiciuntur ab iis, quæ ſenſibus attingũtur, nec ſenſibus adimentes, quod poſſunt, nec eis dantes vltra quàm poſſunt. [h] Lumen autem mentium eſſe dixerunt ad diſcenda omnia, eundem ipſum Deum à quo facta ſunt omnia.

L. VIVES.

a QVod autem attinet ad doctrinam. } *Plato orationem in quinque partes diſtribuit: in ciuilem, quo vtuntur in concionibus ij qui in repub. verſantur: oratoriam, in quo ſunt demonſtratiua ratio, & iudicialis, continétque laudem, vituperium, accuſationem, & defenſionem. Tertia ſpecies dicitur ſermo, quo priuati confabulantur. Quarta eſt artificum, cùm de ſuis rebus illi differunt. Quinta eſt dialectica, in qua ſunt altercationes & dialogiſmi reliqui, qui ex interrogatione & reſponſione conſtant. Sunt qui hoc genus orationis ad Platonem inuentorem referant, vt Fauorinus: alij, vt Ariſtoteles, ad Alexamenum Teium. Non deſunt qui ad Zenonem Eleatem. Platonem certè excoluiſſe & ornaſſe dialogos conſtat, refeciſſéque omni genere lepôrum, argutiarum, & eruditionis, in quibus & ſi formulæ dialecticæ artis non traduntur, ſunt tamen omnia præcepta illius artis re ipſa expreſſa, & quomodo vtendum ſit eis oſtenſum. Demonſtrat enim in Timæo cauillandi ſpecimina, in Eutydemo ſunt tradita, vnde Ariſtoteles non pauca in ſuos Elenchos tranſtulit. Inductio verò Socratica omnium eſt potentiſſima, à quo videtur manaſſe: nullus enim vſus eſt vnquàm ea dexterius. Vnde illam Quintil. oratori ſuo vti petat, præcipit.*

b Vt Epicurei. } *Epicurus ſolem non maiorem quàm videatur dixit, & ſi vnus ſenſus ſemel fallat, ei non amplius aſſentiendum. Cic. & Plutarch. lib 4. Placitorum. Stoici ſenſus quidem veros, viſorum autem quædam vera, quædam vana. Epicurus omnem ſenſum omne viſum verum, opinionum autem partim veras, partim falſas, & de Zenone Cic. in Acad. quæſt. inquit: Sed ad hæc quæ viſa ſunt, & quæ ſic accepta ſenſibus aſſenſionem adiungit animorum, quam eſſe vult in nobis poſitam, & voluntariam. Viſis non omnibus adiungebat fidem, ſed iis ſolum, quæ propriam quandam haberent declarationem earum rerum quæ viderentur.*

c Qui cùm vehementer amauerunt ſolertiam diſputandi.} *De Stoicis loquitur: nam Epicurei totam dialecticam tanquam inutilem & vanam repudiauerunt. Stoici ſe in dialectica acerrime exercuere. De qua multa ſunt à Zenone, Cleanthe, & Chryſippo principibus diſciplinæ conſcripta: cæterùm non in omni dialectica, ſed ea quæ eſt de iudicio: inuentionem enim magna ex parte reliquerunt, vt Cicero in Topicis inquit.*

d Concipere notiones quas appellant ἐννοίας.} *Hæ ſunt primæ rerum intelligentiæ, quas etiam καταλήψεις nominant, id eſt comprehenſiones. Hæ nanque primæ donantur homini à natura, vnde rerum multarum magnarúmque oritur cognitio, & peritia, & has notiones fieri ex viſis, quæ comprehenſa & comprobata eſſent, tenerentúrque tanquam manu, vnde non ſcientia modo manaret, ſed inſcitia quoque, & media inter ambas opinio. Inchoatas intelligentias idem dicit Cicero, & προλήψεις ait primum ab Epicuro vocatas, ceu quis dicat anteceptam animo rei quandam informationem, ſine qua nec intelligi quicquam, nec quæri, nec diſputari poſſit. Sed eo vocabulo video & Stoicos vſos, quod Cicero vertit anticipationem, quam Chriſippus, vt Laertius refert, definiuit naturalem intelligentiam earum rerum, quæ vniuerſaliter ſunt.*

e Vbi ego multum mirari ſoleo.} *Arguit Auguſtinus eos, qui iſta pepererunt, plus aſſenſos ſenſibus mentis quàm corporis.*

f Cùm pulchros dicant.} *Vnum ex paradoxis Stoicis.*

g Hi verò quos merito cæteris antep.} *Cic. 1. Acad. Platonem ita res naturæ tractaſſe ſcribit, vt ſenſibus adimeret iudicium veritatis, ſoli menti tribueret, idoneámque faceret cui crederetur, quia ſola cerneret id quod ſemper eſſet ſimplex, & vnius modi, & tale quale eſſet.*

h Lumen autem mentium eſſe dixerunt.} *Solem hunc viſibilem eſſe viſus lumen ad videndum, principem verò mundi lumen animorum mentiúmque ad intelligendum, ſciendum, ſapiendum, iudicandum: idcirco luminis vniuerſi pater eſt: nam & illius interioris intelligibilis, & huius exterioris viſibilis, ſicut antea ex Platone oſtendi. Idem Alcinous in doctrina Platonis docet.*

Quòd etiam in morali philoſophia Platonici obtineant principatum. CAP. VIII.

RElIqua eſt pars moralis, quam Græco vocabulo dicunt ἠθικὴν, vbi quæritur de ſummo bono: quò referentes omnia quæ agimus, & quod non propter aliud, ſed propter ſeipſum appetentes, ídque adipiſcentes, nihil quo beati ſimus vlterius requiramus. Ideo quippe & finis eſt

nis eſt dictus,quia propter hunc cętera volumus:ipſum autem non niſi propter ipſum. Hoc ergo beatificum bonum, [a] alij à corpore, [b] alij ab animo, [c] alij ab vtroq; in homine eſſe dixerunt. Videbant quippe ipſum hominem conſtare ex animo & corpore, & ideo ab alterutro iſtorum duum, aut ab vtroque bene ſibi poſſe eſſe credebant: finali quodam bono quo beati eſſent,quò cuncta quæ agebant referrent, atque id cùm forēt adepti quò referendum eſſet vltra non quærerent. [d] Vnde illi qui dicuntur addidiſſe tertium genus bonorum, quod appellatur extrinſecus: ſicuti eſt honor, gloria, pecunia, & ſi quid huiuſmodi, non ſic addiderunt vt finale eſſet, id eſt, propter ſeipſum appetendum,ſed propter aliud bonum,quo eſſet hoc genus bonum bonis, malum autem malis. Ita bonum hominis, qui vel ab animo,vel à corpore, vel ab vtroque expetiuerunt, nihil aliud quàm ab homine expetendum eſſe putauerunt. Sed qui id appetiuerunt à corpore, à parte hominis deteriore:qui verò ab animo, à parte meliore: qui autem ab vtroque,à toto homine. Siue ergo à parte qualibet,ſiue à toto homine, non niſi ab homine. Nec iſtæ differentiæ, quoniam tres ſunt:ideo tres, ſed multas diſſēſiones philoſophorum ſectáſque fecerunt: quia & de bono corporis & de bono animi, & de bono vtriuſq; diuerſi diuerſa opinati ſunt.Cedant igitur hi omnes illis philoſophis, qui non dixerunt beatum eſſe hominem fruentem corpore, vel fruētem animo, ſed fruentem Deo. Non ſicut corpore,vel ſeipſo animus,aut ſicut amico amicus, [e] ſed ſicut luce oculus.Si aliquid ab his ad illas ſimilitudines afferendum eſt, quod vel quale ſit ſi Deus ipſe adiuuerit,alio loco quantum per nos fieri poterit,apparebit.

L. VIVES.

a Alij à corpore.} *Vt Epicurus, & Ariſtippus, & nationes philoſophorum,quæ ab his manarunt.*

b Alij ab animo.} *Vt Stoici.*

c Alij ab vtroque.} *Vt Calipho, Polemon, & Diodorus.*

d Vnde illi qui dicuntur addidiſſe tertium genus.} *Sæpenumero locutus eſt Auguſt.de tricipiti bonorum genere,animi,corporis, & externorum:quam diuiſionem Ariſtoteles in libris Moralibus poſuit, & Peripatetici multum habent in ore. Sumpta eſt ex Platone pleriſque in locis,vt proximo libro explicabo.*

e Sed ſicut luce ocu.} *Plato in lib. De repub. & Leg. & Phædone, cognitionem veritatis ſummum hominibus bonum eſſe affirmat: quæ*

cùm perfectè contingere in hac vita nequeat, fit vt difficilè putet viuentium aliquem verè poſſe beatum dici, magnam tamen eſſe ſpem, vt eam cognitionem aſſequamur vita functi: liberi iam corporis vinculis & impedimento ad res mente comprehendendas maximo. Cùm ergo vita deceſſerimus, ſi modo purgati exe..mus, tunc vero ipſum & id quod ὄντως, id eſt verè eſt, Deum videlicet intuentes, fruemur re nobis tantopere cõcupita, hoc eſt, veritate & ſcientia rerum omnium. Itaq; ſicut oculus virtus munusq; nullum ſit, ſi lux abſit, ipſeq; in tenebris agens ſempiterno mœrore maloq; affectus deſideat: ſin verò accedat rebus ſol ipſe, fungatur vi & vita ſua, magnoq; cum gaudio ſpectet, & agat: Sic intellectus noſter corpore ſolutus, ſi deſit ei lux veritatis Dei, torpeat mœreatq; neceſſe eſt: ſi adſit, lætetur, & fruatur ea luce, in qua inſunt viuæ expreſſæq; rerum omnium ſpecies: quo fit vt nec in voluptate tantum ſic menti noſtræ gaudij ac fœlicitatis, nec cum nobis ipſi placemus, ac veluti nobis ipſi fruimur, quantum in contemplatione illius verè exiſtentis & ſummi boni, perfectáque, vt inquit Plato, puræ ſapientiæ diuini luminis aſſecutione. Ideo cùm abſolutè beata eſt anima, non primum vt pulchro & charo fruitur Deo, in quo eſt voluptas, qui actus eſt volũtatis, ſed vt vero, qui eſt intellectus. Tametſi mox pulchritudo conſequitur, & ſtatim voluptas, vt in Philebo diſtinguit, nec ſeiuncta hæc poſſunt eſſe. Nemo enim Deum nouit, qui non admiretur, & cognita pulchritudine, bonóque amet magna cum oblectatione. Hæc ex placitis Platonis, qui rerum inſpectioni ſemper primas attribuit partes, illudq; facturas dicit beatorum animas, cùm è corporibus euolauerint. Hæc eſt beatitudo, quam ijs qui ſanctè vixerint promiſit: ad hanc vocat, ad hanc cohortatur, & excitat. In quam ſententiam Academici & Peripatetici pedibus & verbis iuerunt. vt Ariſt. x. Ethic. & Cic. v. de finibus docent.

De ea philoſophia, quæ ad veritatem fidei Chriſtianæ propius acceſſit. CAP. IX.

NVnc [a] ſatis ſit cõmemorare Platonem determinaſſe finem boni eſſe ſecundum virtutem viuere, & ei ſoli euenire poſſe, qui notitiam Dei habeat, & imitationem, nec eſſe aliam ob cauſam beatum. Ideóque non dubitat hoc eſſe philoſophari, amare Deũ: cuius natura ſit incorporalis. Vnde vtiq; colligitur tunc fore beatũ ſtudioſum ſapiẽtiæ, id enim eſt philoſophus, cùm Deo frui cœperit. Quãuis enim non continuò beatus ſit, qui eo fruitur, quòd amat: multi enim amando ea quæ amanda non ſunt, miſeri ſunt, & miſeriores cùm fruuntur: nemo tamẽ beatus eſt qui eo quod amat non fruitur. [b] Nam & ipſi qui res non amandas amant,

nõ ſe beatos eſſe amando putant,ſed fruendo. Quiſquis ergo fruitur eo quod amat,verúmque & ſummu bonu amat , quis eum beatum niſi miſerrimus negat? Ipſum autem verum ac ſummum bonum Plato dicit Deum , vnde vult eſſe philoſophum amatorẽ Dei,vt quoniam philoſophia ad beatam vitã tendit,fruens Deo ſit beatus,qui Deum amauerit.Quicunque igitur philoſophi de Deo ſummo & vero iſta ſenſerunt,quod & rerum creatarũ ſit effector,& lumen cognoſcendarum, & bonum agẽdarum:quòd ab illo nobis ſit & principium naturæ,& veritas doctrinæ,& fœlicitas vitæ:ſiue Platonici accómodatius nuncupẽtur,ſiue quodlibet aliud ſectæ ſuæ nomen imponant:[c]ſiue tantummodo Ionici generis,qui in eis præcipui fuerunt,iſta ſenſerint:ſicut idem Plato , & qui eum bene intellexerunt:ſiue etiam Italici,propter Pythagoram,& Pythagoreos,& ſi qui fortè alij eiuſdẽ ſententiæ in id idẽ fuerunt:ſiue aliarum quoque gentiu , qui ſapientes vel philoſophi habiti ſunt,[d]Atlantici,Lybici,[e]Ægyptij,[f] Indi,[g] Perſæ,[h]Chaldæi,[i]Scythæ,[k],Galli,[l]Hiſpani,aliíque reperiuntur,qui hoc viderint,ac docuerint, eos omnes cæteris anteponimus, eóſque nobis propinquiores fatemur. Quamuis enim homo Chriſtianus literis tantum eccleſiaſticis eruditus, Platonicorum fortè nomen ignoret , nec vtrum duo genera philoſophorum extiterint in Greca lingua Ionicorum,& Italicorum ſciat , non tamen ita ſurdus eſt in rebus humanis , vt neſciat philoſophos,vel ſtudiũ ſapientiæ,vel ipſam ſapientiam profiteri.Cauet eos tamen,[m]qui ſecũdum elementa huius mundi philoſophantur,non ſecundum Deum , à quo ipſe factus eſt mũdus.Admonetur enim præcepto apoſtolico,fideliterq; audit quod dictum eſt : Cauete ne quis vos decipiat per philoſophiam,& inanem ſeductionem,ſecundũ elementa mundi.Deinde ne omnes tales eſſe arbitretur,audit ab eodem Apoſtolo dici de quibuſdam: [n] Quia quod notum eſt Dei, manifeſtum eſt in illis.Deus enim illi manifeſtauit. [o] Inuiſibilia enim eius à conſtitutione mundi per ea quæ facta ſunt intellecta conſpiciuntur , [p] ſempiterna quoque virtus eius & diuinitas. Et vbi Athenienſibus loquens,cùm rem magnam de Deo dixiſſet,& quæ à paucis poſſet intelligi, [q] quod in illo viuimus.mouemur & ſumus , adiecit & ait : ſicut & veſtri quidam dixerunt: Nouit ſanè etiam ipſos in quibus errant cauere. Vbi enim dictum eſt, quòd per ea quæ facta ſunt,

Deus illis manifeſtauit, intellectu conſpicienda inuiſibilia ſua, ibi etiam dictum eſt, non illos ipſum Deum rectè coluiſſe, quia & aliis rebus, quibus non oportebat, diuinos honores, illi vni tantum debitos detulerunt. Quoniam cognoſcentes Deum, non ſicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, ſed euanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum. Dicentes enim ſe ſapiētes eſſe, ſtulti facti ſunt, & immutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & ſerpentium.[r] Vbi & Romanos, & Græcos, & Ægyptios, qui de ſapientiæ nomine gloriati ſunt, fecit intelligi. Sed de hoc cum iſtis poſtmodum diſputabimus. In quo autem nobis conſentiunt, de vno Deo huius vniuerſitatis autore, qui non ſolùm ſuper omnia corpora eſt incorporeus, verumetiam ſuper omnes animas incorruptibilis, principium noſtrum, lumen noſtrum, bonum noſtrum: in hoc eos cæteris anteponimus.

L. VIVES.

Platonis ſententia de ſummo bono

a NVnc ſatis ſit commemorare Platonem determinaſſe.} *Homo venerabili & ſancta doctrina Plato, cùm in aliis penè rebus cæteros omnes philoſophos vicit, tum verò in definiendo ſummo hominis bono ſeipſum quoque ſuperauit. Diuidit in primo De legibus bona in humana & diuina. Illa expertia dicit virtutis eſſe, hæc virtute commiſta & temperata. In Gorgia ſententia Socratis eſt, in doctrina & virtute ſitam eſſe beatam vitam, pronunciátque bonos beatos, improbos miſeros. Idem in Menexeno, idem ſexcentis locis, cum illud tam perpetuum conſtánſq. ſit apud Platonem ſolum honeſtum pulchrúmque bonum eſſe Cætera quæ appellantur bona, virtute ſi careant, ingentem eſſe poſſeſſori perniciem. Sed hæc Platoni cōmunia cum quibuſdam, & hactenus æquari diſsimilibus videri poſſet. efferat ſe ipſe altius, & relinquat humi cæteras ſapientium ſcholas. Philebus eſt de ſummo bono dialogus, vel vt alij ſcribunt* περὶ τῆς ἡδονῆς, *hoc eſt, de voluptate. In eo ſex ſtatuuntur bonorum velut ordines gradúſque. In ſecundo ſunt,* σύμμετρον, καὶ καλὸν, καὶ τὸ τέλεον, καὶ ἱκανὸν. καὶ πάντα ὁπόσα τῆς γενεᾶς ταύτης αὖ ἐστιν, *id eſt, commenſuratam, & pulchrum, & perfectum, & ſufficiens & quæcunque ſunt eiuſdem velut ſtirpis. In tertio ordine,* νοῦν καὶ φρόνησιν τιθεὶς, οὐκ ἂν μέγα τι τῆς ἀληθείας παρεξέλθοις, *id eſt, ſi mentem poſueris & ſapientiam, non procul à veritate aberrabis. In quarto,* ἃ τῆς ψυχῆς ἔθεμεν αὐτῆς, ἐπιστήμας τε, καὶ τέχνας, καὶ δόξας ὀρθὰς λεχθείσας. *Quæ animæ ſunt ipſius ponimus, ſcientias, artes, & rectas*

rectas opiniones. Porrò in primo ordine locat μέτρον καὶ μέτριον, καὶ καίριον, id eſt. menſuram, & moderatum, & opportunum. quæ omnia Deum eſſe putandum commenſurationem vniuerſorum, cuius cauſa eſſe omnia, atque eum eſſe bonorum omnium cauſam, & autorem, ad Dionyſium ſcribit & in Epinomide & lib 2. De rep lib. verò 6. ſummum bonum & boni ideam vocat. Propterea in philoſophia Platonis Apuleius Deum beatum & beatificum nominat. Et Speuſippus in definitionibus Platonis Deum ait ζῷον ἀθάνατον, αὐταρκὲς πρὸς εὐδαιμονίαν, οὐσίαν ἀΐδιον, τῆς τ' ἀγαθοῦ φύσεως αἰτίαν. Viuens immortale, ad beatitudinem ſufficiens, eſſentiam ſempiternam naturæ ipſius boni cauſam huius boni contemplatione Plato beatum fieri hominem ait. In Conuiuio enim Diotima ſapientiſſima fœmina iubet Socratem totam animi intentionem ad orationem ſuam conuertere. Cùmque circa pulchrum verſari amorem docuiſſet, extrema oratione altiorem ſermonem ingreſſa, pulchrũ quoddam ſtatuit, quod ſemper eſt, nec mutatione afficitur, vel decremẽtis minuitur, vel acceſſionibus fit maius, nec aliqua ex parte pulchrum eſt, cùm aliunde ſecus habeat: aut alternante viciſſitudine pulchritudinem alias amittit, aliàs admittit: nec reſpectu aliquo pulchrum, cùm alia ratione turpe ſit, cuius pulchritudo nec locis mouetur, nec ingeniis variè iudicantium, nec vt pars pulchrum eſt, nec vt id quod alteri adhæret. Sed ipſum per ſe cùm ſeniet eiuſdem formæ ſemper ens, vnde manat cæterarum rerum, quæ pulchræ nominantur, pulchritudo, ea lege, ne vel ortum aliarum rerum, vel caſu accreſcat illi aliquid, vel decedat, neu affectum aliquem recipiat, & mutationem. Hoc igitur ſanctum pulchrum, & venerabile, cùm quis per cæterorum pulchrorum amorem ſublatus ſpectare cœperit, parum abeſt, quo minus faſtigium conſecutus ſit. Sic ad amatoria recta tenditur, hoc eſt illuc verè duci: cùm quis ab iſtis pulchris ceu per gradus ad pulchrum illud aſcendit, ab vno pulchro corpore in duo tranſiliens. Hinc in cætera pulchritudine prædita: iam ad pulchra omnia ſtudia, quibus pulchris ſuccedere diſciplinas oportet, ex quarum numerò vna illa ſit princeps vnicè complectenda, quæ ſolius eſt pulchri illius, vt eius contemplationem doceamur, hoc viuendum modo eſt homini pulchro. Hoc ſi videris, ſordebunt tibi aurum, veſtes, & formoſa hominum corpora. Age verò quantæ fœlicitatis putas eſſe plenum, dari alicui: vt pulchrum ipſum cernat ſyncerum, & purum putum, non corpore humano contectum & commiſtum, non colore nec mortalibus eiuſmodi nugis, ſed diuinum ipſum, ſui ſemper ſimile ac conforme? Quæſo te, an non admirandam eſſe vitam eiuſce hominis cenſes, qui illud ſpectet, qui, quod optat, intueatur, & cum eo habitet? O ſolidæ & germanæ competem virtutis, hàncque ob cauſam præpotenti Deo

amicum, & ſi quis eſt alius immortalem? Hæc ſunt Diotimæ ſapientiſſimæ ad Socratem verba, quibus Socrates ſe fidem habere profitetur, & laborare, vt hominum generi perſuaſum ſit, non eſſe humanæ naturæ quicquam ad poſſeſſionem pulchri huius amore conducibilius: ac ne quis ſatis ſibi putaret eſſe, ſi verbis philoſopharetur, aut ſi contemplaretur impura mente. Quanquam hoc non facile eſt factu, ac neſcio etiam an poſſibile apud Platonem, ſed tamen imitatorem Dei beatum eſſe oportere volumine De legibus quarto docet, quò loco cùm de amicis déque inuiſis Deo diſputat, ſapientem virum dies ac noctes cogitare illud debere cenſet, quemadmodum Deum ſequatur, illúmque ſibi potius quam mortalium quemuis menſuram rerum & canonem præſtituat, præſtétque ſe quàm maximè poterit illius ſimilem. Neque enim aliter amicus vnquam erit Dei. Porrò quid ſit eſſe Dei ſimilem, in Theæteto expreſſius, prudentem, iuſtum, ac ſanctum eſſe dicit. In Epiſtola verò ad Hermiã & ſocios, ſi quis verè philoſophetur, eum affirmat cognitum ire Deum, & eius patrem, quantum à fœlicibus hominibus id fieri poteſt. & in Epinomide περὶ τοῦ θεοῦ λόγου loquens: Hunc, inquit, in primis vnuſquiſque fœlix admiratur, hinc amore incenditur, vt intelligat, quantum facultas ſinit ingenij humani, perſuaſus hoc modo ſe optimam & fœliciſſimam vitam acturum, defunctum verò vita in ea venturum loca, quæ virtuti parata ſunt. Hæc Plato, qui maximam illam & conſummatam beatitudinem poſt vitam ſtatuit. In eodem nanque opere ait, fieri non poſſe vt homines in hac vita, præter admodum paucos, beati efficiantur: ſpem verò eſſe bonam, vt poſt vitam conſequatur quis ea omnia, quorum gratia vitam optimè atque honeſtiſſimè, quantum præſtari ab eo poterat, & traduxit & depoſuit. & in fine voluminis: Nefas, inquit, eſt deos negligere aperta iam & patefacta illorum omnium ratione. Hæc verò qui vniuerſa receperit. eum aſſero verè ſapientiſſimum, quem equidem & ioco & ſerio affirmo, cùm deceſſerit de hac vita, non vulgari & communi conditione, quemadmodum cùm viueret, ſed ſingulari quadam futurum, beatiſſimum & ſapientiſſimum ſimul, & fortunatum redditum: & ſi quis ſiue in inſula, ſiue in continente quapiam fortunatus ſic vixerit, eum quoque aio participem eiuſmodi ſempiternæ fœlicitatis fore, tum etiam ſeu quis hæc quæ diximus exercuerit in vita publica, ſeu in vita priuata, eadémque ſimiliter in deos egerit. Cæterùm quod initio dicebamus idem nobis nunc rurſum occurrit. dictum ſine vlla dubitatione veriſſimum, pauciſſimos ad perfectam illam beatitudinem in vita pertingere, quod à nobis non temere aſſertum eſt. Hæc in Epinomide. In extremo verò de repub. Ecce itaque tibi præmia & mercedes, quæ viro iuſto præter ea bona, quæ iuſtitia ſecum affert, à diis & hominibus

tribuun-

tribuuntur, præclara ſanè & ſtabilia. Atqui ea omnia nihil neque numero ſunt, neque magnitudine cenſenda, ſi cum iis conferantur, quæ mortuum manent. In Phædòne verò: Quocirca, inquit Socrates, interea dum in vita ſumus, ita nos ipſi parare debemus, vt quàm minimum fieri poterit, cum corpore ſit nobis commercij: ita fiet vt quadamtenus ad ſcientiam accedamus, cauebimúſque ab eius contagio, quouſque nos Deus ſoluat, vt puri & à corporis vitiis liberati cum ſimilibus, vt par eſt, verſemur: cognoſcamúſque per nos ipſos ea quæ integra & ſyncera ſunt, quod eſt verum ipſum: quæ ſi ad hunc ſe modum habent, magna ſpes eſt proficiſcentem quò nunc ego, ſi alibi vſquam, & ibi futurum compotem rei, quam vt conſequeremur, tot perpeſſi ſumus in vita labores. Et pòſt: Si verè philoſophus eſt, illa apud Deum opinio valere multum debet, vt non alibi puram ſapientiam conſequi ſe ſperet, quàm poſt vitã. Hæc nobis pauca de multis ſunt collecta ad ſententiam Platonis oſtendendam, in quis plura ad verbum conuerti, alia ſeruata ſententia poſui, quæ cùm ſint ex eodem ipſo Platone decerpta, ocioſum & ſuperuacaneũ foret ex Platonicis adferre teſtimonia.

b Nam & ipſi qui res non amandas. } *Laurentium Vallam miror in Dialectica negare eſſe aliud amorem, quàm delectationem, cùm res ipſa in vita communi contrarium apertè teſtatur: nam abſente amico, amor nobiſcum remanet, delectatio cum illo abit. Sed non eſt hoc vnicum in illo opere abſurdum. Porrò frui eſt oblectationem ex re aliqua percipere: ſeu, vt Auguſtinus libro lxxx. Quæſtionum ſcribit, fruimur illa re de qua capimus voluptatem. De fructu & vſu dicemus libro vndecimo.*

c Siue tantummodo Ionici. } *Tametſi Plato multa à Pythagoreis accepit, tamen ex philoſophis Ionicis fuit. Propterea quod Socratem magis quàm Architam vel Timæum ſecutus eſt.*

d Atlantici. } *Hi loca incolunt in Africa ad Oceanum ſita, quorum antiquiſsimus rex fuit Atlas Saturni frater, Cæli filius, qui cùm ipſe conſultiſsimus eſſet aſtrorum, & filium Heſperum inſigni humanitate & prudentia virum eam artem edocuit, & pleroſque ex generis. Nam ſeptem filiarum fuit pater, qui diis heroibúſque nupſerunt, filióſque pepererunt, & virtute & gloria non inferiores parentibus. Docuit quoque nonnullos ex populo, à quibus ea ſcientia in interiorem Lybiam manauit, ibíque philoſophatus eſt Hercules.*

e Ægyptij. } *Horum philoſophia eſt peruetus: ſed à Chaldæis magna ex parte tradita, in primíſque ab Abraham, quanuis ipſi, vt Diodorus ſcribit, ad Iſim, Oſirímque, Vulcanum, Mercurium, & Herculem referant: Vtcunque ſit, conſtat Aegyptios multa diuinitus de* Ægyptij

philoſophia præcepiſſe, multa quoque portentosè ac mendaciter.

Brachmani f Indi.} *Hi habuerunt ſuos philoſophos, quos Brachmanas appellabant: de quorum vita & inſtitutis Philoſtratus in Vita Apollonij permulta, & Strabo, & qui res geſtas Alexandri Macedonis memoriæ prodiderunt.*

Perſæ g Perſæ.} *Apud hoc fuerunt magi à Zoroaſtre inſtituti.*

Chaldæi h Chaldęi.} *Peritiſſimi aſtrorum diuinationiſque, etiam ſacris operabantur, de quibus Diodorus lib. 3.*

Scythæ i Scythæ.} *Hi quoque philoſophati ſunt olim, & de generis antiquitate cum Ægyptiis certarunt: genus hominum fortè, ſimplex, iuſtum, vitiorum & malitiæ ignarum, natum ingenio naturali, quod Græci magnificis illuſtribúſque diſciplinis nequiuerunt. De his Iuſtinus libro ſecundo.*

Druydæ k Galli.} *Fuerunt & apud Gallos Druydæ ſacerdotes, vt tradit Cæſar. lib. 6. Com. Gal. belli, tum etiam poetæ, philoſophi & theologi, quos Saronnidas dicebant. ſicut Diodorus lib. 6. docet. Habuerunt & diuinaculos, ad quos populus de ſuis negotiis referebat: nec vllum ſacrificium fiebat ſine philoſopho, hoc eſt, conſcio diuinæ naturæ: quorum conſiliis omnia domi foriſque adminiſtrabantur. Philoſophi erant Druydæ, qui vt Strabo lib. 4. narrat, præter cauſarum naturalium ſcientiam, philoſophiam quoque moralem exercebant.*

Hiſpani l Hiſpani.} *In ea terra antequam auri argentíque venæ reperirentur, & bella ſunt perpauca geſta, & multi philoſophati, & populi ſanctiſſimis moribus vixêre ſecuri quietíque. Singuli populi à magiſtratu annuo regebantur viris præſtantiſſimis eruditione & probitate: æquo & bono tranſigebantur res, non legum numero: & ſi ſcriptæ aliquot dicuntur, præcipuè apud Turdetanos magna vetuſtate temporis: lites controuerſiæque inter ciues propè nullæ. Et omnes, ſi quæ erant: de æmulatione virtutis, de natura deorum, de ratione naturæ, de moribus probis, eruditi homines ſtatis diebus publicè diſſerebant, vt fœminæ quoque intereſſent. Arſerunt verò quidam montes metallis grauidi, & auro argentóque eliquatis, cœperunt homines nouam atque inuſitatam admirari materiam. Hinc Phœnicibus, qui quæſtus gratia totum orbem nauigiis peragrabant, oſtenſis opibus cum exigui pretij rebus permutabant. Phœnices quæſtu facili magnóque domi oſtenſo, & ex ea regione, & ex reliqua Aſia Græciáque ingentem vim hominum ad cupiditatem promptam diuitiarum exciuerunt: ita modo numeroſis claſſibus, modo ſingulis, binis, terníſve onerariis nauibus Hiſpaniam ſubinde repetebant. Plures vel ſoli vel cæli bonitate capti, alij metalla patriæ penatibúſque præferentes in Hiſpania remanſere, qui ad ſe cogna-*

cognatos affinéſque alios alijs illectamentis pertraxerunt. Tum frequentes ex tota Aſia vicinisque inſulis in Hiſpaniam coloniæ miſſæ. Hi rudes malitiæ ac vitiorum populos Aſiatica Græcáque docuêre ſcelera. Hinc ſubitò exorta Hiſpanis ſuorum metallorum admiratio, & cuſtodia hinc lites, hinc rapinæ cædes primum priuatæ, & latrociniũ paucorum, demum apertum publicúmque gentium inter ſeſe concurrentium, quod vocant bellum ducibus alienigenis, & in primis Phœnicibus, tantorum non modo in præſens, ſed in poſterum quoque malorum autoribus & magiſtris: tum occurſum prauis moribus, tum deſitum æquo ac bono fidi, & leges ferri cœptæ, conuerſiſque animis ad metallorum curam & negociationem varijs gentibus belliſque in Hiſpaniã ingruentibus, omiſſum eſt ſtudium philoſophiæ, artéſque illæ, vt coli deſitæ, ita & ferè extinctæ ſunt, nam literis continebantur perpaucis: auditione magna ex parte tradebantur, percipiebantúrque, quarum reliquiæ pace à Romanis parta, per aliqua meliora ingenia renouatæ, aduentu Gotthorum, deinde Agarenorum ad vulgus perierunt. Reſtat adhuc tenuis quædam priſcorum temporum notitia Græcis literis ac Latinis conſignata, vnde ſpero me aliquando origines gentis meæ illuſtraturum.

m Qui ſecundum elementa, &c.} *id eſt, qui aliud nihil ſapiunt, quàm elementa mundi: qui ex ipſis, & ab ipſis omnia gigni, interimíq;, agi & gubernari arbitrantur, nihil aut perparum Deo relinquentes, cuius arbitrij iuriſque ſunt omnia.*

n Quia quod notum eſt Dei, &c.} διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς, *Cognobile Dei manifeſtum eſt illis. q. quod de Deo cognoſci poteſt ab homine.*

o Inuiſibilia enim eius.} *Græcè ſic,* τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις, καὶ θειότης. κτίσις *eſt creatio ipſa & res creata. Laurentius putat intelligendum inuiſibilia Dei cognoſci de factura. q. de forma, & facie vniuerſi, quale illud eſt in Pſalmo: Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum: & Ariſtotelem multóſque alios philoſophos Deum & eſſe & proſpicere mundo legimus reprehendiſſe ex cæli pulchritudine & conſtantia motus, vicibúſque temporum ac rerum, totáque ratione vitæ noſtræ, & ipſius vniuerſi, quæ omnia fieri nõ poſſe videbãt, niſi ab aliquo principe ſapientiſſimo, & optimo, qui huic vniuerſitati præſideret. Auguſtinus hic* κτίσεως *vertit conſtitutionis, vt ſit intelligi ab hominibus illa recondita ex operibus Dei, quæ cernimus, ídque iam inde, ex quo mundus eſt conditus, vt ſciamus, non iſtud vſu venire de cognoſcendo Deo per opera, ex quo Chriſtus homines docuit, aut ex quo lex eſt Moyſi data, ſed ex quo mundus eſt*

à Deo genitus. Atque hic ſenſus videtur mihi cum Pauli dictis magis congruere, qui contra philoſophos hoc loco diſputat, quos ſignificat quocunque tempore, quacunque regione mundi vixerint, potuiſſe deprehendere Deum eſſe rectorem vniuerſorum & parentem: ita id quod ſequitur per ea quæ facta ſunt ſic coniungitur, inuiſibilia Dei conſpiciuntur, intellecta per ea quæ facta ſunt.

p Sempiterna quoque virtus & eius diuinitas. } *Non modo abſtruſiora illa de ſapientia & probitate, ſed hæc quæ magis elucent diuinitas & potentia: niſi ſi quis malit auferre quoque, quemadmodum fit Græcè, vt ſit ſenſus: Hæc eſſe quæ conſpiciuntur, diuinitas & potentia: nam irrepſiſſe in Latinam interpretationem quoque in cauſa fuit particula illa τε quæ ſolet coniunctionem ſignificare.*

d Quod in illo viuimus, mouemur, & ſumus. } *Veteres enim & animam mundi per vniuerſum fuſam dixere ζῆνα, & aerem ipſum: idcirco vtrumcunque ſit, in eo nos & eſſe & moueri & viuere. Aratus quoque & vias, & fora, & portus, omnia denique Iouis eſſe plena dixit, quod interpres ad illam aeris facultatem refert.*

r Vbi & Roma. } *Romani & Græci hominum ſimulachra pro diis colebant, Aegyptij beſtias.*

Quæ ſit inter philoſophicas artes religioſi excellentia Chriſtiani.

CAP. X.

NEc ſi literas eorum Chriſtianus ignorãs, verbis quæ non didicit in diſputatione, non vtitur, vt vel naturalem Latinè, vel phyſicam Græcè appellet eam partem, in qua de inquiſitione naturæ tractatur, & rationalem ſiue logicam in qua quæritur, quonam modo veritas percipi poſsit? & moralem vel ethicam, in qua de moribus agitur bonorúmq; finibus appetendis, malorúmq; vitandis, ideo neſcit ab vno vero Deo atque optimo, & naturã nobis eſſe, qua facti ad eius imaginem ſumus: & doctrinam, qua eum nóſq; nouerimus: & gratiã, qua illi cohærendo beati ſumus. Hæc itaque cauſa eſt cur iſtos cæteris præferamus, quia cum alij philoſophi ingenia ſua ſtudiáque contriuerint in requirendis rerum cauſis, & quinam eſſet modus diſcendi atque viuendi, iſti Deo cognito repererunt, vbi eſſet cauſa cõſtitutæ vniuerſitatis, & lux percipiẽdę veritatis, & fons bibẽdæ fœlicitatis. Siue ergo iſti Platonici, ſiue quicũque alij quarumlibet gẽtium philoſophi de Deo iſta ſentiũt, nobiſcũ ſentiũt.[a] Sed ideo cum Platonicis magis placuit hanc cauſam agere, quia eorum ſunt literæ notiores. Nam & Græci, quorũ lingua in gentibus præ-

eminet,

eminet, eas magna prædicatione celebrarunt: & Latini permoti earum vel excellentia, vel gloria, ipſas libentius didicerunt, atque in noſtrũ eloquium transferendo nobiliores clarioréſque fecerunt.

L. VIVES.

a SEd ideo cum Platonicis.} *A temporibus Platonis & Ariſtotelis vſque ad Alexandrum Aphrodiſeum, qui vixit Seuero & eius filio principibus. Ariſtoteles nominabatur magis, quàm vel legebatur à doctis, vel intelligebatur. Primus ille aggreſſus eum enarrare, & adiuuit ſtudia multorum, & ad alia in eo philoſopho quærenda excitauit. manſit tamen crebrior in manibus hominum & notior Plato vſque ad ſcholas in Gallia & Italia publicè conſtitutas, id eſt, quandiu Græca & Latina lingua viguerunt, poſtea verò quàm theatricæ cœperunt eſſe diſciplinæ, omníſque earum fructus exiſtimatus eſt poſſe diſputando fucum facere, & os obturare, & puluerem ob oculos iacere, ídque imperitiſſima peritia, & nominibus ad libitum confictis, accommodatiores ad rem viſi ſunt libri logici Ariſtotelis & phyſici, relictis permultis eius præclaris operibus: Platone verò, & quod ab eis non intelligeretur, quanuis multo minus Ariſtoteles, & quod artificium non videretur docere, ne nominato quidem, non quòd minorem aut ineruditiorem putent Platone Ariſtotelem, ſed quòd ferendum non eſt Platonem ſanctiſſimum philoſophum præteriri, & Ariſtotelem ita legi, vt meliore reiecta parte quæ retinetur, id cogatur loqui, quod ipſi iubent, ſtultitias meras, quales non dico Ariſtoteles, ſed nec quiſquam illius temporis per furorem cogitarit.*

Vnde Plato illam intelligentiam potuerit acquirere, qua Chriſtianæ ſcientiæ propinquauit. CAP. XI.

MIrantur autem quidam nobis in Chriſti gratia ſociati, cùm audiunt, vel legunt Platonẽ de Deo iſta ſenſiſſe, quæ multum cõgruere veritati noſtræ religionis agnoſcunt. Vnde nonnulli putauerunt eum, quando perrexit in Ægyptum,[a] Hieremiam audiſſe prophetam, vel ſcripturas propheticas in eadem peregrinatione legiſſe: [b] quorũ quidem opinionem in quibuſdam libris meis poſui, Sed diligenter ſupputata temporum ratio, quæ chronica hiſtoria cõtinetur, Platonem indicat à tempore quo prophetauit Hieremias, centum fermè annos poſtea natum fuiſſe. Qui cùm octoginta & vnũ vixiſſet, àb anno mortis eius vſque ad tempus quo Ptolemæus rex Ægypti ſcripturas propheticas gentis Hebræorum de Iudæa popoſcit, & per ſeptuaginta viros

Hebræos, qui etiam Græcam linguam nouerant, interpretandas habendáſque curauit, anni fermè reperiũtur LX. Quapropter in illa peregrinatione ſua Plato, nec Hieremiam videre potuit tãto ante defunctũ, nec eaſdem ſcripturas legere, quæ nondum fuerant in Græcam linguam tranſlatæ, qua ille pollebat: [c] niſi fortè quia fuit acerrimi ſtudij, ſicut Ægyptias, ita & iſtas per interpretem didicit, nõ vt ſcribendo transferret, quod Ptolemęus pro ingẽti beneficio, qui regia poteſtate etiam timeri poterat, meruiſſe perhibetur, ſed vt colloquendo quid cõtinerent, quantũ capere potuiſſet, addiſceret. Hoc vt exiſtimetur, illa ſuadere vidẽtur indicia, quòd liber Geneſeos ſic incipit: In principio fecit Deus cælũ & terram. Terra autem erat inuiſibilis & incompoſita, & tenebræ erant ſuper abyſſum, & Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas. [d] In Timæo autem Plato, quem librũ de mundi conſtitutione cõſcripſit, Deum dicit in illo opere [e] terram primo ignémque iunxiſſe. [f] Manifeſtum eſt autem quod igni tribuit cæli locum. Habet ergo hæc ſentẽtia quandam illius ſimilitudinem, qua dictum eſt: In principio fecit Deus cælum & terrã. [g] Deinde illa duo media, quibus interpoſitis ſibimet hæc extrema copularentur, aquam dicit & aërem, vnde putatur ſic intellexiſſe, quod ſcriptum eſt, Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas. Parũ quippe attendens quo more ſoleat illa ſcriptura appellare ſpiritum Dei, [h] quoniam & aër ſpiritus dicitur, quatuor opinatus elementa loco illo commemorata videri poteſt. Deinde quod Plato dicit amatorem Dei eſſe philoſophum, nihil ſic in illis ſacris literis flagrat: & maximè illud, quod & me plurimum adducit, vt penè aſſentiar Platonem illorum librorum expertem non fuiſſe, quòd cùm ad ſanctum Moyſen ita verba Dei per angelum perferantur, vt quærenti quod ſit nomen eius, qui eum pergere præcipiebat ad populum Hebræum ex Ægypto liberandum, reſpondeatur: [i] Ego ſum qui ſum: & dices filiis Iſrael, Qui eſt, miſit me ad vos: tanquam in eius comparatione, qui verè eſt, quia incõmutabilis eſt, ea quæ mutabilia facta ſunt, non ſint. Vehemẽter hoc Plato tenuit, & diligentiſſimè commendauit. Et neſcio vtrum hoc vſpiam repeperiatur in libris eorum, qui ante Platonem fuerunt, niſi vbi dictum eſt: Ego ſum qui ſum, & dices eis, Qui eſt, miſit me ad vos. Sed vndecunque ille iſta didicerit, ſiue pręcedentiũ eum veterum libris, ſiue potius quomodo dicit Apoſtolus, quia

quod

quod notum eſt Dei, manifeſtum eſt in illis: Deus enim illis manifeſtauit. Inuiſibilia enim eius à conſtitutione mundi per ea quę facta ſunt, intellecta cõſpiciuntur, ſempiterna quoque eius virtus & diuinitas: nunc nõ immerito me Platonicos philoſophos elegiſſe cũ quibus agã, quòd in iſta quæſtione, quam modo ſuſcepimus, agitur de naturali theologia, vtrum propter fœlicitatẽ, quæ poſt mortẽ futura eſt, vni Deo, an pluribus ſacra facere oporteat. Nam vtrum vnus Deus, an plures, propter huius vitæ ſint bona colẽdi, ſatis vt exiſtimo expoſui.

L. VIVES.

a Hieremiam audiſſe. } *Hic cum tribu Iuda & Beniamin in Aegyptum abiit, obiítq; in Tanis Aegypti obrutus lapidibus: vbi ab indigenis colitur, ob vim præſentaneam contra ſerpentum ictus.*

b Quorum quidem opin. in quibus libris meis p. } *Lib. 2 De doct. Chriſtiana Euſeb. initium vaticinij Hieremiæ refert in primum annum xxxvi. Olympiadis ortum verò Platonis in quartum lxxxviij. Olympiadis. De ſeptuaginta duobus interpretibus alio loco*

c Niſi fortè quia fuit acerrimi ſtudij. } *Iuſtinus Martyr in Paracleſi ad gentes, & Euſeb. in Præpar. Euang. & Theocritus de Græcorum affectionibus, Platonem ex Hebræorum libris multa in ſuos trãſtuliſſe ſcribunt. Hinc Numenius philoſophus dicebat, τί ἐστι πλάτων ἢ μωϋσῆς ἀττικίζων, quid eſt Plato, niſi Moyſes Atticiſſans? Et Ariſtobulus Iudæus ad Philometora lib. 1. ſicut Euſebius citat: Legem, inquit noſtram in multis Plato ſequutus eſt: apertè nanque in multis diligenter examinaſſe ſingula videtur. Moſaica enim volumina ante Alexandrum, & ante Perſarum imperium traducta fuerant: vnde plurima, ſicut & Pythagoras philoſophus ille accepit.*

d In Timæo autem Plato. } *Hunc librum ſic appellauit, quòd inducitur Timæus Locrus, diſputans de mundo, quem Plato in Italia audierat, quíque Dorica lingua de mundo ſcripſit, ex quo lib. multa ſunt à Platone mutuata.*

e Terram primo ignémque iunxiſſe. } *Hæc ſunt Platonis verba, interprete Cicerone, corporeum & aſpectabilem, itémque tractabilem eſſe, neceſſarium eſt: nihil porrò igni vacuum videri poteſt, nec verò tangi, quod careat ſolido. Solidum autem nihil, quod terræ ſit expers: quamobrem mundum efficere moliens Deus, terram primam ignémque iungebat. Eadem eſt ipſius Timæi Locri ſententia in opere ſuo, De mundo & anima.*

f Manifeſtum autem quòd igni tribuit cæli locum. } *Plato cælum igneum eſſe putat, ſtellas verò ex quatuor elementis conflatas,*

quòd ſolidiores videantur. Neque verò cælum eiuſdem, cuius hic noſter eſt ignis naturæ credit eſſe: neque enim ſimplicem ponit ignem, ſed varij generis naturæq́;.

g Deinde illa duo media.} *Ad cohærendum, aqua & ignis neceſſe habebant vinculum. Porrò ſolida vno vinculo, parum aptè coniungi cohæreréque poſſunt: duobus ergo indigebant, quæ ex ſe, & iis quæ coniungunt, quàm commodiſsimè fieri poſſet, vnum quid redderent. Tales ſunt aër & aqua, inter ignem & terram. Qua enim ratione, proportionéque ſe habet aqua ad terram, eadem aër ad ignem, eadem aqua & aër inter ſe: quæ vincula ita copulant extrema elementa, vt ſenſim vel aſcendentibus, vel deſcendentibus, prope imperceptibilibus naturæ variationibus, vnum putetur eſſe corpus, quod vel dureſcit in terram, vel rareſcit in ignem.*

h Quoniam aër ſpiritus dicitur.} *Sed non Dei. De hoc alibi.*

i Ego ſum qui ſum.} ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. *Participium eſt* ὤν, *quaſi ego ſum, ille qui eſt. Hoc enim verbum Græcum vno Latino verti non poteſt, vt inquit Seneca libro Epiſtolarum octauo: ſed dici poteſt ens, quod à ſum protulit Cæſar, ſicut à poſſum potens. Idem Seruius Flauius fecit, vt Quintilianus inquit. Significat verò Deus ſe eſſe illum, qui ſit quoniam cæteræ res veræ & propriè non ſunt: nam ſicut Eſaias dicit, ex nihilo ſunt: & apud Iob non ſemel legitur, Deum ſolum eſſe, reliqua enim omnia manent, vt inquit Seneca, non quia æterna ſunt, ſed quia defenduntur cura regentis, futura protinus nihil, ſi manum ille tolleret. Plato in Timæo, & Sophiſta, res corporales nunquam verè eſſe, res autem ſpiritales ſolas verè eſſe affirmat. In eodem Sophiſta & in Parmenide, Deum vnum & ens appellat, à quo ſint reliqua vniuerſa, nec inueniri naturæ illi inæſtimabili nomen, quo appoſitè nominetur, nec definitione claudi, nec cogitatione teneri, nec notitia, nec verbis capi: ab hoc deos alios minores generatos eſſe, quos in Timæo fere immortales ait, non ſua ipſorum vi ac natura, ſed voluntate parentis Dei, quem* τὸ ὂν *nominat plerunque, id eſt, quod eſt, vt dixi, ſicut in Phædone de vero philoſopho loquens.* ὀρέγηται τοῦ ὄντος, *id eſt, cupit id quod eſt: & poſt,* ἆρ' οὖν οὕτως ἐστὶν, ὦ Σιμμία, εἴπερ τις ἄλλος ὁ τευξόμενος τοῦ ὄντος, *Nónne ita eſt, ô Simmia, ſi quiſquam alius, & ipſe, ipſius quod eſt, compos? & in Timæo,* τὸ ὂν μὲν ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον, *id eſt, ſemper ens inenitum. Platonicorum omnium concors eſt ſententia. Titulum Platonici Parmenidis de ente & vno rerum omnium principio, & Sophiſtæ* περὶ τοῦ ὄντος, *de Deo intelligi, qui vnus ſit ens verè: & vniuerſorum principium. Et quoniam* ὢν *participium eſt, præſens tempus ſignificat, vt videatur Deus, nec futurum habere, nec præ-*

teritum

teritum, ſed ſemper eſſe. Plato in Timæo ſic inquit: ταῦτα δὲ πάντα μέρη χρόνου, καὶ τό τ' ἦν, καὶ τό τ' ἔσται χρόνου γεγονότος εἴδη φέροντες λανθάνομεν ἐπὶ τὴν ἀΐδιον οὐσίαν, οὐκ ὀρθῶς. λέγομεν γὰρ δὴ ὡς ἦν, ἔστι τε, καὶ ἔσται. τῇ δὲ τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει. τὸ δὲ ἦν, τό τ' ἔσται περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν ἰοῦσαν πρέπει λέγεσθαι. κινήσεις γὰρ ἐστόν. τὸ δὲ ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ἔχον ἀκινήτως, οὔτε πρεσβύτερον, οὔτε νεώτερον προσήκει γίγνεσθαί ποτε, οὔτε γεγονέναι νῦν, οὐδ' εἰς αὖθις ἔσεσθαι τὸ παράπαν, οὐδὲν ὅσα γένεσις τοῖς ἐν αἰσθήσει φερομένοις προσῆψεν, ἀλλὰ χρόνου ταῦτα, αἰῶνά τε μιμουμένου, καὶ κατ' ἀριθμὸν κυκλουμένου γέγονεν εἴδη. *Porrò, inquit, hæc omnia temporis ſunt partes, & fuit, & erit: quæ ſunt temporis facti à nobis falſis ſempiternæ attribuuntur eſſentiæ, quod non decet. Ita enim ſolemus de illa loqui, erit, fuit, eſt: atqui ſolummodo eſt, ei congruit: fuiſſe verò, aut fore conuenit dicere, quæ in tempore genita cum tempore procedunt. Motus ſiquidem hæc duo ſunt: quod autem idem tota eſt æternitate, nullo mouetur motu, nec decet ſeniorem vnquam fieri, aut iuniorem, nec fuiſſe hactenus, nec fore deinceps, nec incurrit in id quicquam, quæ res corporales, & quas ſenſibus vſurpamus, patiuntur, ſed iſtæ ſunt temporis æmuli æternitatis, & ad numerum ſe conuoluentis ſpecies. hæc Plato. quæ Gregorius theologus tranſtulit in ſuam orationem De natali Chriſti, & fuſius perſecutus eſt in illo loco,* θεὸς ἦν μὲν ἀεὶ, καὶ ἔστι καὶ ἔσται. μᾶλλον δὲ ἔστιν ἀεί. τὸ γὰρ ἦν, καὶ ἔσται τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου τμήματα· καὶ τῆς ῥευστῆς φύσεως. ὁ δὲ ὢν ἀεὶ, καὶ τοῦτο αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνόματι τῷ Μωυσεῖ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους. *Deus, inquit, fuit ſemper, & eſt, & erit ſeu potius eſt ſemper. nam fuit, & erit, partes ſunt noſtri temporis, & fluxæ naturæ. Ille verò ens ſemper, & ſic ſe ipſe nominat, Moyſi interroganti. Hinc aſcendit altius, & ingenti facundia, paribúſque ſententiis, de duratione, déque æternitate principis rerum philoſophatur. Sed ſuccumbit ingenioſiſſimus alioqui vir oneri, & magnitudine vincitur, & tam immodico ſplendori conniuet. Refert Plutarchus fuiſſe poſti Apollinis Delphici aſſcriptum à ſapientiſſimis viris ex vna parte* γνῶθι σεαυτὸν, *ex altera parte* εἶ. *q. iuberet Deus, & ita ſalutantes reſalutare, noſce teipſe, nos illum ſic aggrederemur, es, quod ſoli Deo aptiſſimè congruit. nam hominibus non conuenit, eſt enim natura noſtra inſtabilis & fluxa. Dei verò fixa, & æterna. Itaque ſemper ei liceret dicere tanquam eſſentiæ immutabili, quæ futuri temporis tranſactíque mutationes non ſentiat, tu es. Quid quod illud es referendum non videtur ad tempus aliquod, ſed ad immobilem æternitatem, in quo ſenſu Plato in Parmenide, nec præſens quidem tempus dici poſſe de Deo vult, quoniam ſit tempus, nec ens illum eſſe, ſed ſupra omnia potius entia inexplicabile quiddam,*

quod ſcire quid non ſit facile eſt: quid autem ſit, impoſſibile. **Non deſunt**, *qui Parmenidem ipſum in ſuis poematis quibus philoſophiam complexus eſt, de Deo ſenſiſſe putent, cùm omnia eſſe vnum diceret, de quorum numero eſt Simplicius. Neque enim veriſimile eſt Parmenidem hominem acutum & ſapientem, diuiſionem & multitudinem in rebus non deprehendiſſe, quam diſertis verbis in ſuis carminibus poſuit. nam vbi de ente illo vnico ſatis multa cecinisſet, Hactenus, inquit, de veris illis & ſupremis, nunc de mortalibus confuſis, & in quibus multum eſt falſi erroríſque admiſtum. Ariſtotelem cupiditate reprehendendi euectum mala fide, vt in aliis multis fecit, ſententiam eius in phyſicis auditionibus retuliſſe. Quod Themiſtius etiam attingit his verbis, dicam vt eſt apud interpretem Hermolaum Barbarum: Non enim putaſſe Parmenidem vnum illud ens, quod inuexiſſet accidens eſſe, aut ex eorum numero, quæ ea re ſunt, quod aliis hærent, ſed de eo ente locutum fuiſſe, quod eſſet propriè & maximè, & verè ens. Hoc enim apud nos ſignificat verè & maximè ens, quod apud Platonem dicitur ens, vt ita loquar, ipſiſſimum. Quid quod Ariſtoteles ipſe quodam loco cùm de naturalibus diſſereret rebus, veniſſétque ad Parmenidis opinionem: ſed Parmenides, inquit, aliò videtur ſpectaſſe de vno ente rerum omnium principio: dixi quid Platonici aliquot ſentirent. Porrò ſententiam illam, quæ plerunque eſt apud Platonem, & Platonicos, quæ ſenſibus vſurpamus, non eſſe, ſola intelligibilia eſſe: Alcimus in libris quos ad Amyntham ſcripſit, & eam ipſam & de ideis opinionem ex Epicarmi libris Platonem mutuatum eſſe docet, allatis etiam verbis ipſis Epicarmi, qui Cous fuit philoſophus ex Pythagorica gente. quem olim velut ſolem inter ſydera, & mare inter amnes, ita excellere inter homines eruditione fama tenuit, ſcripſitq́; de natura rerum. Certè ipſe Plato in Sophiſta antiquiorem fuiſſe illam ſententiam indicat, qua ſola intelligibilia eſſentiæ veræ exiſtimantur, & ortas inde maximas contentiones, cum iis, qui ſola eſſe in mundo corpora putabant. De ideis quoque Timæus Locrus in libro De mundo ſcripſit. Sed hæc omnia Plato cum ingenio excultiore, & diſertiorē facundia, tum verò altiore & diuiniore adiutus doctrina auguſtiora omnia & explicatiora tradidit. Quanquam myſteria hæc Pythagoram ipſum in Aegypto ex ſacris voluminibus edoctum eſſe haud ambigam: & in eum magis congrueret congreſſus cum Hieremia quàm in Platonem.*

Quod etiam Platonici, licet de vno vero Deo bene ſenſerint, multis tamen diis ſacra facienda cenſuerunt.

CAP.

CAP. XII.

IDeo quippe hos potiſſimum elegi, quoniam de vno Deo, qui fecit cælum & terram, quanto melius ſenſerunt, tãto cæteris glorioſiores illuſtrioréſq; habentur. In tãtum aliis prælati iudicio poſterorum, [a] vt cùm Ariſtoteles Platonis diſcipulus, vir excellentis ingenij, [b] & eloquio Platoni quidẽ impar, ſed multos facilè ſuperans, cùm ſectam Peripateticam condidiſſet, quod deambulans diſputare cõſueuerat, plurimóſq; diſcipulos pręclara fama excellens, [c] viuo adhuc præceptore [d] in ſuam hæreſim congregaſſet, poſt mortem verò Platonis [e] Speuſippus ſororis eius filius, & Xenocrates dilectus eius diſcipulus, in ſcholam eius, [f] quæ Academia vocabatur, eidẽ ſucceſſiſſent, [g] atque ob hoc & ipſi & eorum ſucceſſores Academici appellarentur, recentiores tamen philoſophi nobiliſſimi, quibus Plato ſectandus placuit, noluerunt ſe dici Peripateticos, aut Academicos, ſed Platonicos. Ex quibus ſunt valde nobilitati Græci, [h] Plotinus, [i] Iamblichus, [k] Porphyrius, in vtraq; autem lingua, id eſt & Græca & Latina, Apuleius Afer extitit Platonicus nobilis. Sed hi omnes, & cæteri eiuſmodi, [l] & ipſe Plato diis plurimis eſſe ſacra facienda putauerunt.

L. VIVES.

a VT cùm Ariſtoteles Platonis diſcipulus.} *Hic Stagyræ natus eſt ex Nicomacho & Phæſtide, quorum vterque in ſtemmate Aeſculapium habebat. Eius natalis in annum primũ xcix. Olympiad. refertur. ad Platonẽ acceſſit annos natus xv. manſitq; in eius ſchola xx. annos. Hoc eſt vſque ad Platonis mortem. Hinc enim ipſe diſcipulos cæpit inſtituere, in Lycio deambulans, idcirco qui eam audiuerunt Peripatetici à* περιπατεῖν *nominati. magnus & admirabilis vir, quique ingenio diligentiaq; vinceret plurimos, nemini eſſet ſecundus: variarum rerum cognitione Platone magiſtro ſuperior, artificio verò omnes, qui ex omni memoria humanas tractauerunt artes, longo interuallo poſt ſe reliquit. Non ſunt præclaræ dotes malignè vel obſeruandæ vel interpretandæ. Fuiſſe auidiorem gloriæ, auidiorem carpendi alios, adde etiam non omnino pecuniæ contemptorem, fatendum eſt. at dexteritatem in tradendis artibus nondum eſt aliquis ab æuo condito conſecutus. Vtinam in refutandis alienis opinionibus induxiſſet in animum paulò candidius agere.* Ariſtoteles

b Et eloquio Platoni quidem impar.} *Odioſum eſt de Platonis,*

& Ariſtotelis comparatione diſſerere, quoniam ſtudiis variorum res in magnam inuidiam adducta. Haud dubiè fuit præſtantiſſimus vterque eorum, & dignus quem tota poſteritas admiretur. Græci Platonem θεῖον, id eſt diuinum, Ariſtotelem δαίμονα nominant. Eloquentia Plato fuit tanta, vt vulgatum fuerit apud veteres illud, Iouem Græce loqui ſi vellet, non aliter locuturum, quàm Platonem. Ab Ariſtotele ſcientia artis rhetoricæ propemodum dixerim Platonem vinci: tametſi vſu atque exercitatione Ariſtoteles ſit haud dubiè inferior: amauit enim ſemper Ariſtoteles breuitatem rerum ac ſententiarum, ne ſi extenderet ſingula fuſéque perſequeretur, & copioſè, res in infinitum traherentur, & artis præcepta teneri difficile poſſent. Itaque illud in primis laborauit, ne ſibi dictum vllum, ac ne verbum quidem eſſet ſuperuacaneum, quod dum conſectatur, aſſequutus eſt, vt nullus verbis figuríſque Græci ſermonis aptius, magíſque propriè ſit vſus.

c Viuo adhuc præceptore.} *Sic Laertius, qui Platonis dictum affert: Ariſtoteles in nos recalcitrauit, inquit Plato, vt in matrem pulli. Sunt tamen qui negent ipſum, viuo Platone, ſcholam inſtituiſſe.*

Hæreſis d In ſuam hæreſim.} *Hæreſis Græca vox, Latinè ſectam ſonat: ambiguum nomen, odioſum eſt vſu noſtro factum, quoniam ijs accommodatur, qui non vnam eccleſiam catholicam ſequuntur, ſed ſua iudicia, ſuáſque priuatas ſectas.*

Speuſippus e Speuſippus ſororis eius filius.} *Filius fuit Eurymedontis, ſcholæ Platonicæ ſucceſſit, quam octo annos tenuit, mercede docuit, quod ei Dionyſius exprobrauit: & Macedoniam vſque cucurrit, vt in Caſſandri nuptijs, ſpe mercedis epithalamium recitaret, quod confecerat verſibus, quemadmodum Philoſtratus in Apollonio inquit, ineptis, & frigidis. Huic adhuc viuenti, ſed ſolutis morbo membris, ſucceſſit rogatu eius* *Xenocrates* *Xenocrates Chalcedonius, chariſſimus Platoni magiſtro diſcipulus, cui & fuit comes in Siciliam tranſmittenti, hebeti ingenio, ſed ſeuero, ſanctíſque moribus. Plato hunc calcaribus, Ariſtotelem condiſcipulum fræno dicebat indigere. eum Plato ſic dilexit, vt iurantibus illum de ipſo maledixiſſe, non crediderit, fieri non poſſe reputans, quin redamaretur ab eo, quem ipſe tantum amaret. Hunc iudices pro teſtimonio iurare non ſunt paſſi, rati nefas eſſe tam probo viro fidem non habere, etiam iniurato.*

Academia f Quæ Academia vocabatur.} *Academia villa erat prope Athenas, loco nemoroſo & ſub paluſtri, ac ideo inſalubri, poſſeſſa olim ab Academo heroe, vt ait Laertius. nam Eupolis comicus Deum vocat: ſed Plutar. in Theſeo: quis hic fuerit Academus narrat. Vir, qui Tyndaridis indicauit Helenam à Theſeo raptam, Aphidnis occultari: quocirca*

honos illi, & viuo à caſtore & Polluce habitus eſt, & mortuo à poſteris Lacedæmoniis: nam quoties populabundi in Atticum agrum ſunt ingreſſi, ſemper ab Academia abſtinuerunt. Verùm Dicæarchus memoriæ prodidit ab Ecedemo, qui ſub eiſdem militauit Tyndaridis, Ecedemiam prius dictã, deinde Academiã. Hoc etiam Laertius attingit. Apuleius in Platonis vita, patrimonium qui in hortulo, qui Academiæ iunctus fuit, & in duobus miniſtris, & in patera, qua diis ſupplicabat, reliquit auri tantum, quantum puer nobilitatis inſigne in auricula geſtauit. Laertius Platonẽ ſcribit in Academia ſepultũ eſſe honorificè, regémque Ponti Mithridatem, cùm in eius poteſtate eſſent Athenæ, Muſis in Academia Platonis imaginem dicaſſe, Silanionis opus. Porrò Athenis (nam hoc prætereundum non eſt) gymnaſia fuere hæc ferè: Academia, Lyceum, Prytaneum, Canopum, Stoa, Tempe, Cynoſarges.

g Atq; ob hoc & ipſi, & eorũ ſucceſſores.} *Hæc eſt vetus Academia, quæ per Polemonẽ Xenocratis diſcipulum perducta eſt ad Archeſilam, qui rationem diſputandi ad Socratis modum morémq. reducere tentauit, nihil vt affirmaret ipſe, vel ſe ſcire diceret, quæ verò ab aliis dicerentur, eas confutaret: quæ dicta eſt noua Academia: quam Cicero perſona Varronis veterem ſibi videri ait: hinc qui lucem rebus tribuerent, certáque afferrent ac tenerent dogmata: quæ ex Platonis ſententia putarent eſſe, ij Platonici, non Academici nuncupati ſunt: credo quòd Academicum nomen nimis in ſchola Archeſilæ hæſerat.* **Gymnaſia Athenis**

h Plotinus.} *Hunc Suidas Lycopolitanum fuiſſe perhibet, quæ eſt in Aegypto ciuitas: quinquaginta quatuor libros ſcripſit, obſcuros ſanè, ne degeneraret à more ſectæ. vixit temporib. Galieni principis, & vſque ad Probum peruenit: de cuius fato multa mentitur Iulius Firmicus. Plotini vitam iuſto volumine ſcripſit Porphyrius eius diſcipulus.* **Plotinus**

i Iamblichus.} *Chalcidienſis Porphyrij auditor, non tam Platonicus fuit, quàm Pythagoricus, vt Hieronymus eſt autor: tametſi quantum ad res diuinas attinet, Platonici omnes Pythagoriſſant. Moribus atque ingenio magiſtro fuit melior.* **Iãblichus**

k Porphyrius.} *Hic prius vocatus eſt Malcus, ſed à purpuræ vſu nomen Porphyrij accepit. Tyri natus eſt, haud obſcuro loco: vir nec corpore ſatis ſanus, nec mente, iudicij inconſtantis, & odio vſque in rabiem aſpero crudelique Plotini diſcipulum ipſe ſe profitetur. Suidas, Amelij quoque dicit, cuius hæc ſunt verba:* πορφύριος κυρίως ἐκαλεῖτο βασιλεύς. τύριος φιλόσοφος μαθητὴς ἀμελίου, τοῦ πλωτίνου μαθητοῦ, διδάσκαλος δὲ ἰαμβλίχου, γεγονὼς ἐπὶ τῶν χρόνων αὐρηλιανοῦ, καὶ παρατείνας ἕως διοκλητιανοῦ τοῦ βασιλέως. *Porphyrius, inquit, proprio nomine Baſileus vocabatur. Tyrius philoſophus, diſcipulus Amelij edocti à* **Porphyrius**

Plotino,præceptor verò Iamblichi:vixit temporibus Aureliani, & peruenit vſque ad tempora Diocletiani regis. Cur verò rex appellaretur,declarat idem Porphyrius in vita Plotini magiſtri. Amelius,inquit, librum hunc dicauit mihi,méque in ipſa inſcriptione baſilea,id eſt,regē, nominauit:id enim mihi nomen erat:& patria quidem lingua nominabar Malcus,quo nomine vocabatur & pater. Malcus autem in Græcā tranſlatus linguam,rex appellatur. Hæc ille de ſe.

l Et ipſe Plato diis plurimis.} *In Timæo deos numerat Saturnum, Opem,Iunonem,reliquóſque inter ſe fratres,agnatóſque : in libris De repub.& de legibus,diis dæmonibúſque & heroibus ſacra & ceremonias fieri iubet:in octauo verò De legibus & duodecimo illos nominat, quibus ciuitatis ſtatus & fœlicitas votis comprecationibúſque commendanda eſt.*

De ſententia Platonis,qua definiuit deos non eſſe,niſi bonos amicóſque virtutum. CAP. XIII.

QVanquam ergo à nobis & in aliis multis rebus magníſque diſſentiant, in hoc tamen quod modo poſui: quia neque parua res eſt, & inde nunc quæſtio eſt, primum ab eis quæro, quibus diis iſtum cultum exhibendum arbitrentur, vtrum bonis, an malis, an & bonis & malis. [a] Sed de hoc habemus ſententiam Platonis dicentis omnes deos bonos eſſe,nec eſſe omnino vllum deorum malum. Conſequens eſt igitur, vt bonis hæc exhibenda intelligantur. Tunc enim diis exhibentur, quoniam nec dij erunt,ſi boni nón erunt. Hoc ſi ita eſt, nam de diis quid aliud decet credere? [b] illa profectò vacuatur opinio, qua nonnulli putant,deos malos ſacris placandos eſſe,ne lædant:bonos autem vt adiuuent,inuocandos. Mali enim nulli ſunt dij,bonis porrò debitus,vt dicunt,honor ſacrorum eſt deferendus. Qui ſunt ergo illi qui ludos ſcenicos amant, eóſque diuinis rebus adiungi,& ſuis honoribus flagitant exhiberi, quorum vis non eos indicat nullos , ſed iſte affectus nimirum indicat malos? Quid enim de ludis ſcenicis Plato ſenſerit notum eſt , cùm poetas ipſos quòd tam indigna deorum maieſtate atque bonitate carmina compoſuerant,cenſet ciuitate pellendos? Qui ſunt igitur iſti dij,qui de ſcenicis ludis cum ipſo Platone contendunt? Ille quippe non patitur deos falſis criminibus infamari,iſti eiſdem criminibus ſuos honores celebrari iubent. Denique iſti cùm eoſdē ludos inſtaurari præciperent, poſcētes turpia, maligna geſſerunt, Tito Latino auferētes filium,

& immittẽtes morbum,quòd eorũ abnuiſſet imperiũ, eũmq; morbum retrahentes,cùm iuſſa compleſſet. Iſte autem illos nec tam malos timendos putat,ſed ſuæ ſententię robur conſtantiſſimè retinens,omnes poetarũ ſacrilegas nugas, quibus illi per immunditię ſocietatem oblectãtur,à populo bene inſtituto remouere non dubitat. Hunc autem Platonem,quod iam in ſecundo libro commemoraui, inter ſemideos Labeo ponit.[c]Qui Labeo numina mala victimis cruentis atque huiuſmodi ſupplicationibus placari exiſtimat, bona verò ludis, & talibus,quaſi ad lætitiam pertinentibus rebus. Quid eſt ergo quòd ſemideus Plato non ſemideis ſed diis, & hoc bonis, illa oblectamenta, quia iudicat turpia tam conſtanter, audet auferre?qui ſanè dij refellunt ſentẽtiam Labeonis, nam ſe in Latino non laſciuos tantum,atque ludibundos, ſed etiam ſæuos terribiléſque monſtrarunt. Exponãt ergo iſta nobis Platonici,qui omnes deos ſecundum autoris ſui ſententiam bonos & honeſtos,& virtutibus ſapientium eſſe ſocios arbitrantur,alitérque de vllo deorũ ſentiri nefas habent.Exponimus inquiunt.Attentè igitur audiamus.

L. VIVES.

a SEd de hoc habemus ſententiam Platonis. } *In decimo De leg. deos bonos eſſe ait,& refertos omni virtute,prouidentiſſimóſque atque optimos:tametſi principem illum naturæ,quem verè eſſe dicit,verè quoque ac propriè bonum cenſet,reliquos inde velut ex fonte bonitatem haurire,quam habent. In Conuiuio verò Socrates eo probat argumento amorem deum non eſſe, quòd omnes dij boni beatique ſint, amor verò non ſit eiuſmodi. Porphyrius quoque libro De ſacrificiis tertio, Deum ait nullius eſſe rei indigum,nocere nulli. Idem Stoici ſentiebant, ex quorum dogmatis Cicero ſecundo De officiis inquit,deos nocere non putant. Sed nos ſententiam tantum Platonis tractamus,de qua loquitur Auguſtinus. nam ſi ad alia egredimur,quis erit modus aut finis?*

b Illa profectò vacuatur opinio. } *Apuleius in Deo Socratis, ex dæmonibus alios diurnis ſacrificiis gaudere ſcribit, alios nocturnis:eſſe qui lætioribus, eſſe qui triſtioribus hoſtiis,ritibus, & ceremoniis. Porphyrio in Carmen ſeculare Horatij vulgarem fuiſſe opinionem ſignificat,alios deos placandos ne lædant,alios vt proſint. Plutarchus ſcribit magnos & malos dæmonas olim ſacrificiis à regibus & principibus honeſtatos,ad eorum iram auertendam, quæ maxima damna afferebant. Porphyrius philoſophus in ſecundo libro De abſtinentia*

animatorum, ciuitatibus interdum eſſe opus ſubindicat malis dæmonibus ſacra facere, ne frugibus, ne diuitiis, ne vrbi ipſi noceant. nam rata eſt, inquit, apud omnes fides, eos læſuros genus humanum, ſi iraſcantur, propterea quòd negligantur, neque cultum legitimum nanciſcantur, nec id ſolum docet ex vulgari eſſe opinione, ſed theologorum quoque, qui malis dæmonibus mactari permittunt victimam, guſtari ex ea vetant.

c Qui labeo numina mala.} *Porphyrius eodem, quod modo citabam, opere, diis ſuperis nullum animal ſacrificari fas putat, ſed terræ fructus tantùm, & flores, & mel, vſque ad farinam, ſic veteres illi, ſic primi conſueuerunt ſacrificatores: ſic agendum eſſe docet Theophraſtus: ſic Pythagoras, qui nunquam hoſtiam immolare ſuſtinuit. dæmonibus verò cædibus litatur, & ſanguine. In opere verò De philoſophia reſponſorum, ex oraculis Apollinis, docet, quò inferiores ſunt dij, eò triſtioribus & atrioribus gaudere hoſtiis, ita vt diis terreſtribus, & infernis furuæ quadrupedes mactentur, & terreſtribus ſuper aras, infernis autem in foueis.*

De opinione eorum, qui rationales animas trium generum eſſe dixerunt, id eſt, in diis cæleſtibus, in dæmonibus aereis, & in hominibus terrenis.

CAP. XIIII.

a Omnium, inquiunt, animalium, in quibus eſt anima rationalis, tripertita diuiſio eſt: in deos, homines, dæmones. Dij excelſiſſimum locum tenent, homines infimum, dæmones medium. Nam deorum ſedes in cælo eſt, hominum in terra, in aere dæmonum. Sicut eis diuerſa dignitas eſt locorum, ita etiam naturarum. Proinde dij ſunt hominibus dæmonibúſque potiores: homines verò infra deos & dæmones conſtituti ſunt, vt elementorum ordine, ſic differentia meritorum.[b] Dæmones igitur medij, quemadmodum diis quibus inferius habitant poſtponendi, ita hominibus ſuperius, quibus præferendi ſunt. Habent enim cum diis communem immortalitatem corporum, animorum autem cum hominibus paſſiones. Quapropter non eſt mirum, inquiunt, ſi etiam ludorum obſcœnitatibus, & poetarum figmentis delectantur. Quandoquidem & humanis capiuntur affectibus, à quibus dij longè abſunt, & modis omnibus alieni ſunt. Ex quo colligitur, Platonem, poetica deteſtando, & prohibendo figmenta, non deos, qui omnes boni & excelſi ſunt, priuaſſe ludorum ſcenicorum

corum voluptate,ſed dæmones.Hæc ſi ita ſunt, quæ licet apud alios quoque reperiantur, Apuleius tamen Platonicus Madaurenſis,de hac re ſola vnum ſcripſit librum, cuius titulum eſſe voluit,De Deo Socratis: vbi diſſerit & exponit, ex quo genere numinum [c] numen ſibi Socrates habebat adiunctum,& amicitia quadam conciliatum, à quo perhibetur ſolitus admoneri,vt deſiſteret ab agendo,quando id quod agere volebat,proſperè non fuerat euenturum.Dicit enim apertiſſimè,& copioſiſſimè aſſerit,non illum Deum fuiſſe,ſed dęmonem,diligenti diſputatione pertractans iſtam Platonis,de deorum ſublimitate,& hominum humilitate,& dęmonũ medietate ſentẽtiam. Hæc ergo ſi ita ſunt,quonam modo auſus eſt Plato,etiam ſi non diis,quos ab omni humana contagione ſemouit,certè ipſis dęmonibus poetas vrbe pellendo,auferre theatricas voluptates,niſi quia hoc pacto admonuit animum humanũ,quanuis adhuc in his moribundis membris poſitum, pro ſplẽdore honeſtatis,impura iuſſa dæmonum cõtemnere, eorúmque immundiciam deteſtari? Nam ſi Plato hæc honeſtiſſimè arguit & prohibuit, profectò dæmones turpiſſimè popoſcerunt, atque iuſſerunt.Aut ergo fallitur Apuleius, & non ex iſto genere numinum habuit amicum Socrates: aut contraria inter ſe ſentit Plato,[d] modo dæmones honorando, modo eorum delicias à ciuitate bene morata remouẽdo: aut non eſt Socrati amicitia dæmonis gratulanda, de qua vſqueadeò & ipſe Apuleius non erubuit, [e] vt de Deo Socratis prænotaret librum, quem ſecundum ſuam diſputationem, qua deos à dæmonibus tam diligenter copioſéque diſcernit, non appellare de Deo,ſed de dęmone Socratis debuit.Maluit autem hoc in ipſa diſputatione,quàm in titulo libri ponere. Ita enim per ſanam doctrinam, quæ humanis rebus illuxit, omnes vel penè omnes dęmonũ nomen exhorrent, [f] vt quiſquis ante diſputationem Apuleij, qua dæmonum dignitas commendatur, titulum libri De dæmone Socratis legeret,[g] nequaquam illum hominem ſanũ fuiſſe ſentiret. Quid autem etiam ipſe Apuleius, quod in dæmonibus laudaret inuenit, præter ſubtilitatem & firmitatem corporum,& habitationis altiorem locum? Nam de moribus eorum, cùm de omnibus generaliter loqueretur,non ſolùm nihil boni dixit,ſed etiam plurimum mali.Denique lecto illo libro prorſus nemo miratur, eos etiam ſcenicam turpitudinem in rebus diuinis ha-

bere voluiſſe,& cùm deos ſe putari velint, deorum criminibus oblectari potuiſſe,& quicquid in eorum ſacris obſcœna ſolennitate ſeu turpi crudelitate, vel ridetur, vel horretur, eorum affectibus conuenire.

L. VIVES.

a OMnium, inquiunt, animalium.} *Plato in 4. De leg. & Epinon. tres ordines deorum ponit: deos, dæmones, & heroas: ſed hi poſtremi ad homines videntur pertinere, ex quibus fiunt. Plutarchus in opere, quod oracula defecerunt, laudat eos impenſè, qui genus dæmonum inter deos & homines conſtituerunt: ſiue Orpheus is fuit, ſiue Phryx aliquis, ſiue Ægyptius: vt ab vtrorumque ceremoniis conici poteſt. Modum enim excogitarunt, quo humanum genus diuino coniungatur. Ex Græcis, inquit. Homerus promiſcuè nomina hæc vſurpat: nam eoſdem modò deos appellat, modò dæmonas. Heſiodus primus omnium quatuor rationalis naturæ ordines diſtinctos poſuit, primos deos, hinc dæmones, tum heroas, infimos homines, è quibus dæmones & heroes fiant, ſi benè vixerint.*

b Dæmones igitur medij.} *In Conuiuio Platonis meminit Socrates diſputationis cuiuſdam cum Diotima habitæ, vbi dæmonis naturam ait mediam inter homines deóſque.*

c Numen ſibi Socrates habebat.} *Socrates dæmonem dicitur habuiſſe, à quo prohiberetur facere, quæ proſperè ſucceſſura non erant, incitaretur verò nunquam.*

d Modò dæmones honorando.} *Nam dæmones adorandos præcepit in Epinomide.*

e Vt de Deo Socratis.} *Quotquot antea illa de re diſputarant, dæmonem potius, quàm deum Socratis dixerunt, vt ipſe apud Platonem ſexcentis locis Socrates, & Xenophon, & Cicero, & Plutarchus, & Maximus Tyrius, qui geminam edidit de Socratis dæmone Apodixin aliíque innumeri, tum Platonici, tum aliarum quoque nationum philoſophi: quocirca ſuperuacaneum fuerit multis de eo diſſerere.*

f Vt quiſquis ante diſputationem.} *Quiſquis titulum antequam librum, ne quis putet ad ſuperiora tempora referri.*

g Nequaquam illum hominem ſanum.} *Nam dæmoniaci etiam à gentilibus iam tum mente capti, & furentes vocabantur.*

Quòd neque propter aerea corpora, neque propter ſuperiora habitacula dæmones hominibus antecellunt.

CAP. XV.

QVamobrem abſit vt iſta conſiderans animus veraciter religioſus,& vero Deo ſubditus ideo arbitretur dæmones

dæmones ſeipſo eſſe meliores,[a] quòd habeāt corpora meliora. Alioquin multas ſibi & beſtias prælaturus eſt, quæ nos & acrimonia ſenſuum,& motu facillimo atq; celerrimo, & valentia virium, & annoſiſsima firmitate corporum vincunt. Quis hominum videndo æquabitur aquilis, & vulturibus? Quis odorando canibus? Quis velocitate leporibus, ceruis, auibus omnibus? Quis multum valendo leonibus & elephantis? Quis diu viuendo ſerpentibus, [b] qui etiam depoſita tunica ſenectutem deponere, atque in iuuentam redire perhibētur? Sed ſicut his omnibus ratiocinando & intelligendo meliores ſumus, ita etiam dęmonibus bene atque honeſtè viuendo meliores eſſe debemus. Ob hoc enim & prouidentia diuina eis, quibus non cōſtat eſſe potiores, data ſunt quædam potiora corporum munera, vt illud quo eis præminemus, etiam iſto modo nobis commendaretur multò maiore cura excolendam eſſe, quàm corpus: ipſámque excellentiam corporalem, quā dæmones habere noſſemus, præ bonitate vitæ, qua illis anteponimur, contēnere diſceremus, habituri & nos immortalitatem corporum, non quam ſuppliciorum æternitas torqueat, ſed quam puritas præcedat animorum. [c] Iam verò de loci altitudine, quòd dæmones in aere, nos autem habitamus in terra, ita permoueri, vt hinc eos nobis eſſe præponendos exiſtimemus, omnino ridiculum eſt. Hoc enim pacto nobis & omnia volatilia præponemus. [d] At enim volatilia cum volando fatigantur, vel reficiendū alimentis corpus habent, terram repetunt vel ad requiem, vel ad paſtum, quod dæmones, inquiunt, non faciunt. Nunquid ergo placet eis, vt volatilia nobis, dæmones autem volatilibus antecellant? Quod ſi dementiſsimum eſt opinari, nihil eſt, quod de habitatione ſuperioris elementi dignos eſſe dæmones exiſtimemus, quibus nos religionis affectu ſubdere debeamus. Sicut enim fieri potuit, vt aereæ volucres, terreſtribus nobis non ſolùm nō præferantur, verumetiam ſubiiciantur propter rationalis animæ, quæ in nobis eſt, dignitatem: ita fieri potuit, vt dæmones, quanuis magis aerei ſint, terreſtribus nobis, non ideo meliores ſint quia eſt aer, quàm terra ſuperior: ſed ideo eis homines præferendi ſint, quoniam ſpei piorum hominum nequaquam illorum deſperatio comparanda eſt. Nam & illa ratio Platonis, qua elementa quatuor, proportione contexit, atque ordinat: ita duobus extremis igni mobiliſsimo, & terræ im-

mobili media duo aerem & aquam interſerēs, vt quanto aer eſt aquis,& aëre ignis,tanto & aquæ ſuperiores ſint terris: ſatis non admonet animalium merita, non pro gradibus elementorum æſtimare. Et ipſe quippe Apuleius cum cæteris terreſtre animal hominem dicit, qui tamen longè præponitur animalibus aquatilibus,cùm ipſas aquas terris præponat Plato:vt intelligamus,non eundem ordinem tenendum,cùm agitur de meritis animalium:qui videtur ordo eſſe in gradibus corporum: ſed fieri poſſe, vt inferius corpus anima melior inhabitet,deteriórque ſuperius.

L. VIVES.

a QVod habeant corpora meliora.} *Dæmonum corpora Apuleius media dicit inter terrenam,& æthercam naturam, multóque minus concreta,quàm nubes,& longè ſubtiliora ex puriſſimo aëris liquido & ſereno alimento coalita, nihil terrenæ ſodalitatis habentia, idcirco nec oculis humanis conſpicua, niſi illa diuinitus ſui ſpeciem offerant.*

b Qui etiam depoſita tunica.} *Serpens exuere ſenectutem incipit ab oculis,ſic vt ignari rei,cæcari putent, tum nudatur caput: atque vna ferè nocte & die tota illa tunica ponitur.vide Ariſtot. lib.8. De generatione animalium.*

c Iam verò de loci altitudine.} *Apuleius in Apodixi,de Socratis Deo ſic colligit,in aere dæmones agere: nam cùm elementum nullum ſit in mundo,quod natura vacuum animantibus crearit,in terra ſunt homines,ac quadrupedes:in mari piſces:in igne viuunt quædam animalia, vt Ariſtoteles docet,neceſſe eſt in aere aliquod animalium eſſe genus, quale id ſit niſi dæmonicum,nemo dixerit. Itaque dæmones & inferiorem diis locum ſortiti ſunt,& ſuperiorem nobis: quòd illis minores ſunt, nobis verò maiores melioréſque.*

d At enim volatilia cum volando.} *Hæc eſt Apuleij reſponſio: cuius ad hunc modum ſunt verba: Nam quòd quidem aues aeri attribuant,falſum ſentire meritiſſimò dixeris: quippe quæ aues, nulla earum vltra Olympi verticem ſublimatur:qui cùm exceliſſimus omnium perhibeatur,tamen altitudinem perpendiculo ſi metiare, vt geometræ autumant,ſtadia altitudo faſtigij non æquiparat, cùm ſit aeris augmentum immenſum vſque ad extima lunæ, cælique, porrò ætheris ſurſum verſus exordium eſt.Quid igitur tanta vis aeris,quæ ab humilibus lunæ anfractibus vſque ad ſummum Olympi verticem interiacet? vacabitne animalibus ſuis?atque erit iſta naturæ pars mortua,ac debilis? Imò enim ſi ſedulò aduertas,ipſæ aues per terreſtre animal non aerium rectè perhibeantur:*

beantur: ſemper enim illis victus omnis in terra, ibidem pabulum, ibidem cubile, tantúmque aera proximum terræ volando tranſuerberant. Cæterùm cum illis feſſa ſunt remigia pennarum, terra ceu portus eſt. Hæc ex lib. Apuleij parum caſtigato, ſed nihilominus ratio Auguſtini procedet de loco. Nam etſi aues inferiores ſunt dæmonibus, certè ſuperiores ſunt hominibus, & in cacuminibus ædium & montium & arborum plerunque morantur: ſed hîc non diſputo cum aduerſariis.

Quid de moribus dæmonum Apuleius Platonicus ſenſerit.

CAP. XVI.

DE moribus ergo dæmonum, cùm idem Platonicus loqueretur, dixit eos, eiſdem quibus homines animi turbationibus agitari, irritari iniuriis, obſequiis doníſque placari, gaudere honoribus, diuerſis ſacrorum ritibus oblectari, & in eis, ſi quid neglectum fuerit, commoueri. Inter cætera etiam dicit ad eos pertinere diuinationes augurum, aruſpicum, vatum, atque ſomniorum: ab his quoque eſſe miracula magorum. Breuiter autem eos definiens, ait: Dæmones eſſe genere animalia, animo paſsiua, mẽte rationalia, corpore aerea, tempore æterna. Horum verò quinque, tria priora illis eſſe nobiſcum communia, quartũ proprium, quintum eos cum diis habere commune. Sed video trium ſuperiorum quæ nobiſcum habent: duo etiam cum diis habere. [a]Animalia quippe eſſe dicit, & deos, qui ſua cuique elementa diſtribuens, in terreſtribus animalibus homines poſuit cum cæteris, quæ in terra viuunt, & ſentiunt: in aquatilibus piſces, & alia natatilia: in aeriis dæmones: in ætheriis deos. Ac per hoc quod dæmones genere ſunt animala, non ſolùm eis cum hominibus, verumetiam cum diis pecoribúſque cõmmune eſt quod mente rationalia, cũ diis & hominibus: quod tempore æterna, cum diis ſolis: quod animo paſsiua, cũ hominibus ſolis: quod corpore aerea, ipſi ſunt ſoli. Proinde quod genere ſunt animalia, nõ eſt magnum: quia hoc ſunt & pecora: quod mente rationalia, non eſt ſupra nos, quia ſumus & nos. Quod tempore æterna, quid boni eſt ſi non beata? [b]Melior enim tẽporalis fœlicitas, quèm miſera æternitas. Quod animo paſsiua, quomodo ſupra nos eſt? quãdo & nos hoc ſumus, nec ita eſſet niſi miſeri eſſemus. Quod corpore aerea, quanti æſtimãdum eſt, cùm omni corpori præferatur animæ qualiſcunque natura? Et ideo religionis cultus, qui debetur ex animo, ne-

quaquã debetur ei rei, quæ inferior eſt animo. Porrò ſi inter illa quæ dæmonum eſſe dicit, annumeraret virtutem, ſapiẽtiam, fœlicitatem, & hæc eos diceret habere cum diis æterna atque communia, profectò aliquid diceret exoptandum, magníque pendendum: nec ſic eos tamen propter hæc tanquam Deum colere deberemus, ſed potius ipſum à quo hæc illos accepiſſe noſſemus. Quanto minus nunc honore diuino aerea digna ſunt animalia: ad hoc rationalia, vt miſera eſſe poſſint: ad hoc paſsiua, vt miſera ſint: ad hoc æterna, vt miſeriam ſuam finire non poſsint. Quapropter vt omittam cætera, & hoc ſolum pertractem, quod nobiſcum dæmones dixit habere commune, id eſt, animi paſsiones: ſi omnia quatuor elemẽta ſuis animalibus plena ſunt, immortalibus ignis & aer, mortalibus aqua & terra: quæro cur animi dæmonum paſsionum turbellis, & tempeſtatibus agitentur? [c] Perturbatio enim eſt, quæ Græcè πάθος dicitur: vnde illa voluit vocare animo paſſiua: [d] quia verbum de verbo pathos, paſsio diceretur, [e] motus animi contra rationem. Cur ergo ſunt iſta in animis dæmonum, quæ in pecoribus non ſunt? Quoniam ſi quid in pecore ſimile apparet, [f] non eſt perturbatio, quia non eſt cõtra rationem, qua pecora carent. In hominibus autem, vt ſint iſtę perturbationes, [g] facit hoc ſtultitia, [h] vel miſeria. Nondum enim ſumus in illa perfectione ſapientiæ beati, quæ nobis ab hac mortalitate libertatis in fine promittitur. Deos verò ideo dicunt iſtas perturbationes non perpeti, quia non ſolùm æterni, verumetiam beati ſunt. Eaſdem quippe animas rationales etiam ipſos habere perhibẽt, ſed ab omni labe ac peſte puriſsimas. Quamobrem ſi propterea dij non perturbantur, [i] quòd animalia ſunt beata, non miſera: & propterea pecora non perturbantur, quòd animalia ſunt, quæ nec beata poſſunt eſſe nec miſera: reſtat vt dæmones ſicut homines ideo perturbentur, quòd animalia ſunt non beata, ſed miſera.

L. VIVES.

a Animalia quippe eſſe dicit & deos.} *Idem Plato in Timæo, qui deos viſibiles animalia eſſe vult. Apuleius in eodem libello De Socratis deo, genus quoddam dæmonum ponit, ſine corpore, vt Somnum & Amorem.*

b Melior eſt enim temporalis fœlicitas.} *Chironem Saturni filium ſcribunt repudiaſſe immortalitatem, & Vlyſſem maluiſſe in patria inter*

tria inter coniugem, & filium, & patrem ætatem finire, quàm apud deas eſſe immortalem. Plato in libris De legibus ſatius eſſe ſentit quàm minimum tempus viuere, quàm totam immortalitatem maxima bonorum externorum & corporis vbertate atque affluentia, ſine iuſtitia tamen & cæteris virtutibus. neſcio quid philoſophi nugantur, melius eſt eſſe quàm non eſſe: de quo alibi.

c Perturbatio enim eſt quæ Græcè πάθος.} *Cicero in Tuſcul. quæſt. perturbationes πάθη vertit. Quintilianus in 6. affectus, idque rectè & propriè verti dicit. Apud Plinium ſolum ex veteribus legitur paſſiones. dubitatúrque num ſatis caſtigatè lib. 20. illitum quoque paſſionibus veneri earum prodeſt.* Perturbatio.

d Quia verbum de verbo.} *Vt à πάσχω πάθος, ſic à patior paſſio.*

e Motus animi contra rat.} *Diffinitio πάθους apud Ciceronem ex Zenone, auerſa à recta ratione contra naturam animi commotio.*

f Non eſt perturbatio.} *Ex eodem Cicerone in Tuſc. quæſt. Sed corporum affectiones ſine culpa accidere poſſunt, animorum non item, quorum omnes morbi & perturbationes ex aſpernatione rationis eueniunt, itaque in hominibus ſolùm exiſtunt. Nam beſtiæ ſimile quiddam faciunt, ſed in perturbationes non incidunt.*

g Facit hoc ſtultitia.} *Opinionibus enim falſis vaniſque premimur, & nos ipſi facimus nobis affectus potius quàm ex rebus accipimus. Et, vti Seneca inquit, plura ſunt quæ nos terrent, quàm quæ premunt. Stoici perturbationes omnes ex deprauatis hominum iudiciis opinionibúſque oriri putant. nam opinio magni futuri boni eſt libido, magni futuri mali eſt metus, magni præſentis mali dolor, magni præſentis boni lætitia: quæ omnia quoniam ſtultitiis noſtrarum cogitationum metimur, citius quàm naturis rerum, idcirco tot perturbationibus, támque immoderatis rapimur.*

h Vel miſeria.} *Hoc eſt in homine miſerrimum, quod etiam ſapientiſſimus dolet tamen, & gaudet, & cæteris affectibus agitur, quamlibet prouiderit ne fiat.*

i Quòd animalia ſint non beata, ſed miſera.} *Miſeros eſſe dæmones, aut malos, non audet fateri Socrates: non eſſe autem beatos bonóſque, apertè profitetur in Conuiuio Platonis.*

An dignum ſit eos ſpiritus ab homine coli, à quorum vitiis etiam oporteat liberari. CAP. XVII.

QVa igitur inſipientia, vel potius amentia per aliquam religionem dæmonibus ſubdimur, cum per veram religionem ab ea vitioſitate, qua illis ſumus ſimiles liberemur? Cùm enim dæmones, quod & iſte Apuleius,

quanuis eis plurimum parcat, & diuinis honoribus dignos cenſeat, tamen cogitur cõfiteri vt ira inſtigentur, nobis vera religio præcipit, ne ira inſtigemur, [a] ſed ei potius reſiſtamus. [b] Cùm dæmones donis inuitentur, nobis vera religio præcipit, ne cuiquam donorum acceptione faueamus. Cùm dæmones honoribus mulceantur, nobis vera religio præcipit, [c] vt talibus nullo modo moueamur. Cùm dæmones quorundam hominum oſores, quorundam amatores ſint, non prudenti tranquillóque iudicio, ſed vt ipſe animo appellat paſſiuo, nobis vera religio præcipit, [d] vt inimicos noſtros etiam diligamus. Poſtremò omnem motum cordis & ſalum mentis, omnéſque turbellas & tempeſtates animi, quibus dæmones æſtuare atq; fluctuare aſſerit, nos vera religio deponere iubet. Quæ igitur cauſa eſt, niſi ſtultitia erróque miſerabilis, vt ei te facias venerando humilem, cui te cupias eſſe viuendo diſſimilem: & religione colas, quem imitari nolis, cùm religionis ſumma ſit imitari quem colis?

L. VIVES.

a SEd ei potius reſiſtamus. } *Chriſtus in Euangelio Matthæi iubet nullo prorſus modo iraſci. Agatho abbas iracundum hominem, etiam ſi mortuos excitaret, negabat Deo gratum fore.*

b Cùm dæmones donis inuitentur. } *Non ſolùm vltro ſibi dari dona gaudent, ſed etiam petunt. Sunt enim petaciſſimi. Quoties ferè oraculum Delphis Apollo reddebat, admonebat conſulentes, vt ſui meminiſſent, donúmque ad ſe adferrent aliquod, vbi fortunatiores eſſent facti. tametſi non tam aſtutus dæmon aurum vel argentum captabat, quo non eget, quàm mentes eorum qui dabant.*

c Vt talibus nullo modo moueamur. } *Chriſtus ſuis præcepit, ne magiſtri vocari velint, neu primos accubitus affectent, neu ſalutari in plateis. Denique vt princeps ad famulantis ſe humilitatem deiiciat. Honores enim cum gentilitate ortos eſſe, ibi ſepeliri debere: in Eccleſia viuere nefas eſt: nec magnanimitas eſt magnos petere honores, ſed contemnere.*

d Vt inimicos noſtros. } *Diligite, inquit Chriſtus, etiam inimicos veſtros, & orate pro iis, qui vobis ſunt infeſti. Matth. 5. Nec ſatis eſt inimicos non odiſſe, diligere præcipimur. & factu impoſſibile non eſt, quod ipſe Chriſtus primum, deinde Stephanus fecerunt, vt Hieron. inquit.*

e Omnéſque turbellas & tempeſtates animi. } *Alibi, omnéſq; turbidas tempeſtates animi.*

Qualis

Qualis ſit religio, in qua docetur, quòd homines, vt commendentur diis bonis, dæmonibus vti debeant aduocatis.

CAP. XVIII.

FRuſtra igitur eis Apuleius & quicunque ita ſentiunt, hunc detulit honorem: ſic eos in aëre medios inter æthereum cælum terrámque conſtituens, vt quoniã nullus Deus miſcetur homini, [a] quod Platonem dixiſſe perhibent, iſti ad deos perferant preces hominum, & inde ad homines impetrata quæ poſcunt. Indignum enim putauerunt, qui iſta crediderunt, miſceri homines diis, & deos hominibus: dignum autem miſceri dæmones, & diis & hominibus: hinc petita [b] qui allegent, inde conceſſa qui apportent: vt videlicet homo caſtus, & ab artium magicarum ſceleribus alienus, eos patronos adhibeat, per quos illum dij exaudiant, qui hæc amant: quæ ille non amando fit dignior, quem facilius & libentius exaudire debeant. Amant quippe illi ſcenicas turpitudines, quas non amat pudicitia. Amant in maleficiis magorum mille nocendi artes, quas non amat innocentia. Ergo & pudicitia & innocentia, ſi quid à diis impetrare voluerit, non poterit ſuis meritis, niſi ſuis interuenientibus inimicis. non eſt quod iſte poetica figmenta, & theatrica ludibria iuſtificare conetur. Habemus contra iſta magiſtrum eorum & tantæ apud eos autoritatis Platonem: ſi pudor humanus ita de ſe malè meretur, vt non ſolùm diligat turpia, verumetiam diuinitati exiſtimet grata.

L. VIVES.

a QVod Platonem dixiſſe perhibent.} *Platonis hæc eſt in Conuiuio ſententia, & quidem Socrati attributa. Diotima cùm Socrati amorem eſſe medium quiddam diceret inter mortale & immortale: Socratéſque quid hoc eſſet, rogaret: illa,* δαίμων μέγας, ὦ σώκρατες. καὶ γὰρ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξύ ἐστι θεοῦ τε καὶ θνητοῦ. *Dæmon magnus, ô Socrates. etenim dæmonium omne inter deos & mortales ſitum eſt. Socrates nondum id intelligens quærit, quænam ſit eius vis & natura. Tum Diotima reſpondit, interpretari vel vectare humana ad deos, diuina ad nos: ab hominibus quidem preces & ſacrificia, à diis verò præcepta & mercedem pro ſacrificiis. In medio igitur ſiti dæmones, eum locum explent, vt aptum ſecum ſit vniuerſum ipſum atque coniunctum, hac commeant vaticinia, & omnis ſacerdotum ars, quæ ad ſacrificia, teletas, & incantationes, tum & ad diuinationem & magiam ſpectat. His addit quod Aug. citat:* θεὸς δὲ ἀνθρώπῳ

οὐ μίγνυται, ἀλλὰ διὰ τούτου πᾶσά ἐστι ἡ ὁμιλία, καὶ ἡ διάλεκτος θεοῖς πρὸς ἀνθρώπους, καὶ ἐγρηγορόσι, καὶ καθεύδουσι. Deus, inquit, homini non miſcetur. ſed per dæmones omne eſt commercium, omnis collocutio deis cum hominibus, & vigilantibus, & dormientibus.

q Qui aſſignent.} *In antiquis eſt, quæ allegent, quaſi qui velut legatione ferant. Idcirco Apuleius adminiſtros eos & ſaluti gerulos vocat quorum illud pertinet ad deos, quibus dæmones miniſtrant, alterum ad nos, quibus ſalutem à diis gerunt. Angeli etiam nominantur à Capella, quaſi nuncij, quòd ſuperis noſtra nuncient acta: & præſtites, quòd gerandis rebus præſint.*

De impietate artis magicæ, quæ patrocinio nititur ſpirituum malignorum.

CAP. XIX.

PORrò aduerſus magicas artes, de quibus quoſdam nimis infœlices, & nimis impios etiam gloriari libet [a] in nomine dæmonum, ipſam publicam lucem teſtem citabo. Cur enim tam grauiter iſta plectuntur ſeueritate legum, ſi opera ſunt numinum colendorum? An forte iſtas leges Chriſtiani inſtituerunt, quibus artes magicæ puniuntur, ſecundum quem alium ſenſum, niſi quòd hęc maleficia generi humano pernicioſa eſſe non dubium eſt? Ait Poeta clariſſimus:

> [b]*Teſtor chara deos, & te germana, tuúmque*
> *Dulce caput, magicas inuitam accingier artes.*

Illud etiam quod alio loco de his artibus dicit:

> [c] *Atque ſatas aliò vidi traducere meſſes.*

Eo quòd hac peſtifera ſceleratáque doctrina, fructus alieni in alias terras transferri perhibentur, nónne in Duodecim tabulis. id eſt, Romanorum antiquiſſimis legibus Cicero commemorat eſſe cóſcriptum, & ei qui hoc fecerit ſupplicium conſtitutū? [d]Poſtremò ipſe Apuleius nunquid apud iudices Chriſtianos de magicis artibus accuſatus eſt? Quas vtique ſibi obiectas, ſi diuinas & pias eſſe nouerat, & diuinarum poteſtatum operibus congruas: non ſolùm eas confiteri debuit, ſed etiam profiteri, leges culpans potius, quibus hæc prohiberentur, & damnanda putarentur, quę haberi miranda & veneranda oporteret. Ita enim vel ſentētiam ſuam perſuaderet iudicibus, vel ſi illi ſecundum iniquas leges ſaperent, eúmque talia prædicantem atque laudantem morte mulctarent digna animæ illius dæmones dona rependerent: pro quorum

diui-

diuinis operibus prædicandis, humanam vitam ſibi adimi non timeret. Sicut martyres noſtri cùm eis pro crimine obiiceretur Chriſtiana religio, qua nouerāt ſe fieri ſaluos & glorioſiſſimos in æternum, non eam negādo temporales pœnas euadere delegerunt, ſed potius confitendo, profitendo, prædicando, & pro hac omnia fideliter fortitérque tolerando, & cum pia ſecuritate moriendo, leges quibus prohibebantur, erubeſcere compulerunt, mutarique fecerunt. Huius autem philoſophi Platonici [e] copioſiſſima & diſertiſſima extat oratio, qua crimen artium magicarum à ſe alienum eſſe defendit, ſéque aliter non vult innocentem videri, niſi ea negando quæ non poſſunt ab innocente committi. [f] At omnia miracula magorum, quos rectè ſentit eſſe damnandos, doctrinis fiunt & operibus dæmonum, quos viderit cur cenſeat honorandos eſſe, neceſſarios eos aſſerens perferendis ad deos noſtris precibus: quorum debemus opera deuitare, ſi ad Deum verum preces noſtras volumus peruenire. Deinde quæro, quales preces hominum diis bonis per dæmones allegari putat, magicas, an licitas? Si magicas, nolunt tales: ſi licitas, nolunt per tales. Si autem peccator pœnitens preces fundit, maximè ſi aliquid magicum admiſit: itáne tandem illis intercedentibus accipit veniam, quibus impellentibus aut fauentibus ſe cecidiſſe plangit in culpam? An & ipſi dæmones vt poſſint pœnitentibus mereri indulgentiam, priores agunt quod eos deceperint pœnitentiam: vt & ipſi poſtea accipiant indulgentiam? Hoc nemo vnquam de dæmonibus dixit: quia ſi ita eſſet, nequaquam ſibi auderent diuinos honores expetere, qui pœnitendo deſiderarent ad gratiam veniæ peruenire. Ibi enim eſt deteſtanda ſuperbia, hic humilitas miſeranda.

L. VIVES.

a IN nomine dæmonum.} *Aubi gloriari libet, nónne ipſam publicam lucem, & fortaſſe legem.*

b Teſtor chara deos.} *Verba ſunt Didonis poſt Aeneæ fugam. di itque hæc ex inſtitutis Romanis, qui cùm multa ſuſceperint ſacra, vt inquit Seruius, magicam ſemper damnarunt.*

c Atque ſatas aliò.} *In Pharmaceutria Vergilius. Plinius libro 28. quinetiam & legum ipſarum in duodecim tabulis verba ſunt: Qui fruges excantaſſet. Et alibi: Qui malum carmen incantaſſet. Idem autor eſt in agro Marucino Vectij Marcelli equitis Romani, Neronis Cæſaris*

procuratoris, vniuerſum oliuetum viam publicam eſſe tranſgreſſum: atque ipſa prædia ex loco in contrarias ſedes profecta. Et idem ipſe Apuleius in Apologia: Magia iſta, quantum ego audio, res eſt legibus delegata, iam inde antiquitus duodecim tabulis propter incredundas frugum illecebras interdicta.

d Poſtremò ipſe Apuleius.} *Romanis legibus multi ſunt de magia poſtulati, velut Apollonius Tyaneus apud Domitianum Cæſarem, & Apuleius apud Claudium Maximū Africæ præfectū nō Chriſtianum.*

e Copioſiſſima & diſertiſſima.} *Extant apologiæ duæ Apuleij De magia, in quibus exuit nimiam illam ſermonis laſciuiam, & antiquaria, & audacter innouata verba: accommodauitq́; ſe forenſi dicendi generi: ſed ita tamen, vt neſcio quo pacto Apuleium internoſcas temporaria perſona contectum.*

f At omnia miracula magorum.} *Vnde nam, inquit Euſebius, homines ſcire potuiſſent, quibus dæmones coguntur, niſi ab ipſis dæmonibus? Quod Porphyrius fatetur in oraculis, afferens Hecates reſponſa, quibus ipſa docet homines, qua ratione aduocari & teneri poſſit.*

An credendum ſit, quòd dij boni libentius dæmonibus quàm hominibus miſceantur.

CAP. XX.

AT enim vrgens cauſa & arctiſſima cogit dæmones medios inter deos & homines agere, vt ab hominibus afferant deſiderata, & ad eós referant impetrata. Quænam tandem cauſa eſt iſta, & quanta neceſſitas? quia nullus, inquiunt, Deus miſcetur homini? [a]Præclara igitur ſanctitas Dei, qui non miſcetur homini pœnitenti, ſupplicanti, & miſcetur dæmoni arroganti? Non miſcetur homini confugienti ad diuinitatē, & miſcetur dæmoni fingēti diuinitatem. Non miſcetur homini petenti indulgentiam, & miſcetur dæmoni ſuadenti nequitiam. Non miſcetur homini per philoſophicos libros poëtas de bene inſtituta ciuitate pellenti, & miſcetur dæmoni à principibus & pontificibus ciuitatis per ſcenicos ludos poëtarum ludibria requirenti. Non miſcetur homini deorum crimina fingere prohibenti, & miſcetur dæmoni ſe falſis deorum criminibus oblectanti. Non miſcetur homini magorum ſcelera iuſtis legibus punienti, & miſcetur dæmoni magicas artes docenti & implenti. Non miſcetur homini imitationem dæmonum fugienti, & miſcetur dæmoni deceptionem hominis aucupanti.

L. VI-

L. VIVES.

a Præclara igitur ſanctitas.} *In exemplari Brugenſi ſic legitur: Præclara igitur ſanctitas Dei,qui non miſcetur homini ſupplicanti,& miſcetur dæmoni arroganti. Non miſcetur homini pœnitenti, & miſcetur dæmoni decipienti, Non miſcetur homini confugienti ad diuinitatem,&c.*

An dæmonibus nunciis & interpretibus dij vtantur, falliſque ſe ab eis aut ignorent, aut velint. CAP. XXI.

Sed nimirum tantæ huius abſurditatis & indignitatis eſt magna neceſſitas, quòd ſcilicet deos ęthereos humana curantes, quid terreſtres homines agerent vtique lateret, niſi dæmones aerei nunciarent: quoniam æther longè à terra eſt, altéque ſuſpenſus: aer verò ætheri terræque contiguus. O mirabilem ſapientiam. Quid aliud de diis iſti ſentiunt, quos omnes optimos volunt, niſi eos & humana curare, ne cultu videantur indigni: & propter elementorum diſtantiam humana neſcire, vt credantur dæmones neceſſarij, & ob hoc etiam ipſi putentur colendi, per quos dij poſſint, & quid in rebus humanis agatur addiſcere, & vbi oportet hominibus ſubuenire? Hoc ſi ita eſt, diis iſtis bonis magis notus eſt dæmon per corpus vicinum, quàm homo per animum bonum. O multum dolenda neceſſitas, an potius irridenda vel deteſtanda vanitas, ne ſit vana diuinitas. Si enim animo ab obſtaculo corporis libero animum noſtrum dij videre poſſunt, non ad hoc dæmonibus indigent nuntiis. Si autem animorum indicia corporalia, qualia ſunt vultus, locutio, motus per corpus ſuum ætherei dij ſentiunt, & inde colligunt, quid etiam dæmones nuntient, poſſunt & mendaciis dæmonum decipi. Porrò ſi deorum diuinitas à dęmonibus falli non poteſt, ab eadem diuinitate quod agimus non poteſt ignorari. Vellem autem mihi iſti dicerent, vtrum diis dæmones nunciarint de criminibus deorum poetica Platoni diſplicere figmenta, & ſibi ea placere celauerint, an vtrunque occultauerint, deóſque eſſe maluerint totius rei huius ignaros. An vtrunque indicauerint, & religioſam erga deos Platonis prudentiam, & in deos iniurioſam libidinem ſuam. An ſententiam quidem Platonis, qua noluit deos per impiam licentiam poetarū falſis criminibus infamari, ignotam diis eſſe voluerint, ſuam verò nequitiam qua ludos ſcenicos amant, quibus illa deorum dedecora celebrantur, pro-

dere nõ erubuerint vel timuerint. Horũ quatuor quę interrogando propoſui, quodlibet eligant, & in quolibet eorum quantum mali de diis bonis opinentur, attẽdant. Si enim primũ elegerint, cõceſſuri ſunt nõ licuiſſe diis bonis habitare cũ bono Platone, quãdo eorum iniurias prohibebat, & habitaſſe cum dæmonibus malis quando eorũ iniuriis exultabant, cùm dij boni hominem bonũ longè à ſe poſitũ non niſi per malos dæmones noſſent, quos ſibi vicinos noſſe non poſſent. Si autem ſecundum elegerint, & vtrunque occultatum à dæmonibus dixerint, vt dij omnino neſcirent, & Platonis religioſiſſimam legem, & dæmonũ ſacrilegam delectationẽ quid in rebus humanis per internuncios dæmones dij noſſe vtiliter poſſunt, quando illa neſciunt, quæ in honorem deorũ bonorum per religionem bonorum hominũ contra libidinem malorũ dęmonum decernuntur? Si verò tertium elegerint, & non ſolum ſententiã Platonis deorum iniurias prohibentẽ, ſed etiam dæmonum nequitiam deorũ iniuriis exultantem, per eoſdem dæmones nuncios diis innotuiſſe reſponderint, hoc nunciare eſt, an inſultare? Et dij vtrunque ſic audiũt, ſic vtrũque cognoſcunt, vt non ſolùm malignos dæmones deorum dignitati & Platonis religioni contraria cupientes atque facientes, à ſuo acceſſu non arceant, ſed etiã per illos malos propinquos Platonis bono longinquo dona tranſmittant. Sic enim eos[a] elementorum quaſi catenata ſeries colligauit, vt illis à quibus criminantur, cõiungi poſſint, huic à quo defendutur, non poſſint, vtrunque ſcientes,[b] ſed aeris & terræ pondęra trãſmutare non valentes. Iam quod reliquum eſt, ſi quartũ elegerint, peius eſt cæteris. Quis enim ferat, ſi poetarũ de diis immortalibus crimminoſa figmenta, & theatrorum indigna, ludibria, ſuámque in his omnibus ardentiſſimã cupiditatẽ, & ſuauiſſimã voluptatẽ diis dæmones nunciauerũt: & quòd Plato philoſophica grauitate de optima reip. hæc omnia cẽſuit remouenda, tacuerunt: vt iam dij boni per tales nuncios noſſe cogãtur mala peſſimorum: nec aliena, ſed eorũdem nũciorum: atque his cõtraria non ſinantur noſſe bona philoſophorum, cùm illa ſint in iniuriam, iſta in honorem ipſorum deorum.

L. VIVES.

a Elementorum quaſi catenata ſeries colligauit. } *Coniunguntur enim inter ſe elementa, velut annuli in catena: inferius enim ſuperiori nectitur, & tã hæret, vt partes quæ ſe contingunt,*

non

non diuerſarum, ſed eiuſdem videantur eſſe naturæ: in quo elementa rationem cælorum ſequuntur, quæ apta inter ſe ſunt & complexa.

b Sed aeris & terræ.} *Vt nec nobis aſcendere liceat ſaltem cogitatione ad illos, nec illis ad nos deſcendere, vt cognoſcant, & per ſe bene faciant ſine interpretibus.*

De abiiciendo cultu dæmonum, contra Apuleium.

CAP. XXII.

QVia igitur nihil iſtorum quatuor eligendum eſt, ne in quolibet eorum de diis tam malè ſentiatur: reſtat, vt nullo modo credendum ſit, quod Apuleius perſuadere nititur. Et quicunque alij philoſophi ſunt eiuſdem ſententiæ, ita eſſe medios dæmones inter deos & homines tanquam internuncios & interpretes, qui hinc ferant petitiones noſtras, inde referant deorum ſuppetias. Sed eſſe ſpiritus nocendi cupidiſſimos à iuſtitia penitus alienos, ſuperbia tumidos, inuidentia liuidos, fallacia callidos, [a] qui in hoc quidem aere habitant: quia de cæli ſuperioris ſublimitate deiecti, merito irregreſſibilis tranſgreſſionis in hoc ſibi congruo velut carcere prædamnati ſunt. Nec tamen quia ſupra terram & aquas aereus locus eſt, ideo & ipſi ſunt meritis ſuperiores hominibus, qui eos non terreno corpore, ſed electo in auxilium Deo vero, pia mente facillimè ſuperant. Sed multis planè participatione veræ religionis indignis, tanquam captis ſubditíſque dominantur: quorum maximè parti mirabilibus, & fallacibus ſignis, ſiue factorum, ſiue prædictorum deos ſe eſſe perſuaſerunt. Quibuſdam verò vitia eorum attentius & diligentius intuentibus, non potuerunt perſuadere quòd dij ſint: atque ideo inter deos ac homines internuncios ac beneficiorum impetratores ſe eſſe finxerũt: tamen non iſtum ſaltem honorem homines eis deferendum putarũt, qui illos deos eſſe non credebant, quia malos videbant. Deos autem omnes bonos volebant, nec audebant tamen omnino indignos dicere honore diuino: maximè ne offenderent populos, à quibus eis cernebant inueterata ſuperſtitione per tot ſacra & templa ſeruiri.

L. VIVES.

a QVi in hoc quidem aere habitant.} *Veteres plerique in hoc aere totam illam inferorum fabulam conſtituerunt, Proſerpinam, & Summanum Ditẽ, & manes, & furias, vt Martianus Capella oſtendit. Chalcidius ἀδὴν merito hunc aerem vocatum eſſe ait, quaſi*

ἀειδὰν, hoc eſt, obſcurum. Petrus quoque & Iudas Apoſtoli in ſuis Epiſtolis tradunt dæmones in hac aeris caligine teneri & torqueri, & ſi alij ſunt in infimis terræ. Empedocles apud Plutarchum: Aether, inquit, dæmones à ſe reiicit, terra expellit, mare non fert: ſic ab alio in aliud elementum iactati pœnas dant.

Quid Hermes Trimegiſtus de idololatria ſenſerit, & vnde ſcire potuerit ſuperſtitiones Aegyptiacas auferendas.

CAP. XXIII.

NAm diuerſa de illis[a] Hermes Ægyptius, quem Trimegiſtum vocant, ſenſit & ſcripſit. Apuleius quidem deos illos negat, ſed cùm dicit ita inter homines deóſque quadam medietate verſari, vt hominibus apud ipſos deos neceſſarij videantur, cultũ eorum à ſupernorũ deorum religione non ſeparat. Ille autem Ægyptius alios deos dicit eſſe à ſummo Deo factos, alios ab hominibus. Hoc qui audit, ſicut à me poſitum eſt, putat dici de ſimulachris: quia opera ſunt manuum hominum. At ille viſibilia & contrectabilia ſimulachra velut corpora deorum eſſe aſſerit. Ineſſe autem his quoſdam ſpiritus inuitatos, qui valeant aliquid, ſiue ad nocendum, ſiue ad deſideria eorum nonnulla complenda, à quibus eis diuini honores, & cultus obſequia deferuntur. Hos ergo ſpiritus inuiſibiles per artem quandam viſibilibus rebus corporalis materiæ copulare, vt ſint quaſi animata corpora illis ſpiritibus dicata, & ſubdita ſimulachra: hoc eſſe dicit deos facere, eámque magnam & mirabilem deos faciendi accepiſſe homines poteſtatem. Huius Ægyptij verba[b] ſicut in noſtram linguam interpretata ſunt ponam, Et quoniam de cognatione, inquit, & conſortio hominum deorúmque nobis indicitur ſermo, poteſtatem hominis, ô Aſclepi, vímque cognoſce Dominus, inquit, & pater, vel quod eſt ſummum, Deus, vt effector eſt deorum cæleſtium, ita homo fictor eſt deorum, qui in templis ſunt humana proximitate contenti. Et paulò poſt: [c]Ita humanitas, inquit, ſemper memor naturæ & originis, ſuæ in illa diuinitatis imitatione perſeuerat: vt ſicuti pater ac dominus, vt ſui ſimiles eſſent, deos fecit ęternos, ita humanitas deos ſuos ex ſui vultus ſimilitudine figuraret. Hic cum Aſclepius, ad quem maximè loquebatur, ei reſpondiſſet atque dixiſſet: Statuas, dicis, ô Trimegiſte? Tum verò ille: Satuas, inquit, ô Aſclepi,[d] vidéſne quatenus tu ipſe diffidas, ſtatuas animatas ſenſu & ſpiritu plenas, tantáque

facient

facientes & talia:ſtatuas futurorum præſcias, [e] ea quæ fortè vates omnis ignoret in multis & variis rebus prædicentes, imbecillitates hominibus facientes, eáſque curantes, triſtitiã lætitiámque pro meritis? An ignoras, ô Aſclepi, quòd Aegyptus imago ſit cæli: aut, quod eſt verius, tranſlatio aut deſcēſio omnium quæ gubernantur atque exercentur in cælo: acſi dicendum eſt verius, terra noſtra mundi totius eſt templum? Et tamen quoniam præſcire cuncta prudentem decet, iſtud vos ignorare fas non eſt. Futurum tempus eſt, cùm appareat Aegyptios incaſſum pia mente diuinitati ſedulam religionem ſeruaſſe, & omnis eorum ſancta veneratio in irritum caſura fruſtrabitur. Deinde multis verbis Hermes hunc locum exequitur, in quo videtur hoc tempus prædicere, quo Chriſtiana religio, quantò eſt veracior atque ſanctior, tantò vehementius & liberius cuncta fallacia figmenta ſubuertit, vt gratia veriſsimi ſaluatoris liberet hominem ab his diis, quos fecit homo: & ei Deo ſubdat, à quo factus eſt homo. Sed cùm Hermes iſta prædicit, velut amicus eiſdem ludificationibus dæmonum loquitur, nec Chriſtianum nomen euidenter exprimit, ſed tanquam ea tollerentur atque delerentur, quorum obſeruatione cęleſtis ſimilitudo cuſtodiretur in Aegypto, ita hæc futura deplorans, luctuoſa quodammodo prędicatione teſtatur. Erat enim de his, de quibus dicit Apoſtolus, quòd cognoſcentes Deum, non ſicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, ſed euanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum: dicentes enim ſe eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt. Et immutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis: & cætera, quæ commemorare longum eſt. [f] Multa quippe talia dicit de vno vero Deo fabricatore mundi, qualia veritas habet, Et neſcio, quomodo illa obſcuratione cordis ad iſta delabitur, vt diis, quos confitetur ab hominibus fieri, ſemper velit homines ſubdi, & hæc futuro tempore plangat auferri. quaſi quicquam ſit infœlicius homine, cui ſua figmenta dominantur: [g] cùm ſit facilius, fieri deos colendo quos fecit, ne ipſe ſit homo, quàm vt per eius cultum dij eſſe poſsint, quos fecit homo. Citius enim fit, vt homo in honore poſitus, pecoribus non intelligens comparetur, quàm vt operi Dei ad eius imaginem facto, id eſt, ipſi homini, opus hominis præferatur. Quapropter merito homo deficit

ab illo, qui eum fecit, cùm ſibi præficit ipſe, quod fecit. Hæc vana, deceptoria, pernicioſa, ſacrilega, Hermes Ægyptius, quia tempus quo auferrentur venturum ſciebat, dolebat: ſed tam impudenter dolebat, quã imprudenter ſciebat. Non enim hoc ei reuelauerat ſpiritus ſanctus, ſicut prophetis ſanctis, qui hæc præuidentes cum exultatione dicebant: Si faciet homo deos, & ecce ipſi non ſunt dij. Et in alio loco: Erit in die illo, dicit dominus, Exterminabo nomina ſimulachrorũ à terra, & non erit eorum memoria. Propriè verò de Ægypto, quod ad hanc rem attinet, ita ſanctus Eſaias prophetat: Et mouebũtur manufacta Aegypti à facie Dei, & cor eorũ vincietur in eis: & cætera huiuſmodi. Ex quo genere & illi erant,[h] qui venturum, quod ſciebant veniſſe, gaudebant: qualis Simeon, qualis Anna, qui mox natum Ieſum, qualis Elizabeth, quæ etiam cõceptum in ſpiritu agnouit:[i] qualis Petrus, reuelante patre dicens: Tu es Chriſtus filius Dei viui. Huic autem Aegyptio illi ſpiritus indicauerant futura tempora perditionis ſuæ: qui etiam præſenti in carne trementes domino, dixerũt: Quid veniſti ante tempus perdere nos?[k] Siue quia ſubitum illis fuit, quòd futurũ quidem, ſed tardius opinabantur: ſiue quòd perditionem ſuã hanc ipſam dicebãt, qua fiebat, vt cogniti ſpernerentur. Et hoc erat ante tempus, id eſt, ante tempus iudicij, quo æterna damnatione puniendi ſunt cũ omnibus etiam hominibus, qui eorum ſocietate detinentur:[l] ſicut religio loquitur, quę nec fallit: nec fallitur, nõ ſicuti iſte qui omni vẽto doctrinæ hinc atq; inde perflatus, & falſis vera permiſcẽs, dolet quaſi perituram religionem, quem poſtea cõfitetur errorem.

L. VIVES.

a Hermes Aegyptius.} *De hoc paulo pòſt.*

b Sicut in noſtram linguam interpretata.} *Hermæ aliquot circumferuntur libri, & Græci Latinitate donati. Quæ huc adfert Auguſtinus, ſunt ex Aſclepio Mercurij, quem Apuleius Latinis vertit.*

c Ita humanitas ſemper memor naturæ.} *In exẽplari Mercurij Latino ſic legitur: Ita humanitas ſemper vicina naturæ & origini ſuæ.*

d Vidéſne.} *Sic etiam apud Mercurium: ſed in libro Brugenſi. Vides quatenus ipſe non diffidas.*

e Ea quæ fortè vates omnis ignoret.} *Sic habetur apud Aeſculapium: Eáſque fortè vates omnes ſomniis multíſque aliis rebus prædicentes, imbecillitatéſq; hominibus facientes, eáſq; curãtes, triſtitiámque*

pro

pro meritis. Et ſic ſcribebatur in exemplari Colonienſi, ſed lætitiam eſt ſuperſcriptum.

f Multa quippe talia. } *Adducerem ex eis aliqua, ſi libri non eſſent vulgares: nunc cùm ſint in manibus omnium, otioſum videatur citare huc illius dicta.*

g Cùm ſit facilius. } *In antiquis libris ad hunc modum ſcribitur: Cùm ſit facilius, vt tanquam deos colendo, quos fecit, nec ipſe ſit homo, quàm vt, &c.*

h Qui venturum quod ſciebant veniſſe. } *Qui gaudebant Chriſtum qui erat venturus, iam veniſſe is enim erat pſ tribus in lege ac Prophetis promiſſus. Sic Ioannes iuſſit rogari: Es tu ille, qui venturus eſt, an alium ſumus adhuc expectaturi?*

i Quales Petrus reuelante patre. } *Hæc eſt præcipua profeſſio, hic primus & firmiſſimus eccleſiæ nunqua n ruituræ lapis. credere ac profiteri Ieſum eſſe Chriſtum filium Dei viui. Hoc non reuelauit philoſophia humana, non aſtus, non ſagacitas, & ſapientia mundi, ſed Deus vniuerſorum parens, iis tantum quos chariſſimos habet.*

k Siue quia ſubitum. } *Declarat, cur dæmones ante tempus putent ſe à Chriſto perdi.*

l Sicut religio loquitur. } *Matthæi 25. In malos enim hæc pronunciatur ſententia: Ite in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo, & Angelis eius.*

Quomodo Hermes patenter parentũ ſuorũ ſit confeſſus errorẽ, quem tamen doluerit deſtruendum. CAP. XXIIII.

POſt multa enim ad hoc ipſum redit, vt iterum dicat de diis, quos homines fecerunt, ita loquens: Sed iam de talibus ſint ſatis dicta talia. Iterum, inquit, ad hominem rationémque redeamus, ex quo diuino dono homo animal dictum eſt rationale. Minus enim miranda, & ſi miranda ſunt quæ de homine dicta ſunt. [a] omnium enim mirabilium vicit admirationem, quòd homo diuinam potuit inuenire naturam, eámque efficere. Quoniã ergo proaui noſtri multum errabant [b] circa deorum rationem increduli, & non animaduertentes ad cultum religionémque diuinã, inuenerunt artem, qua efficerent deos. Cui inuentæ adiunxerunt virtutem de mundi natura conuenientẽ, eámque miſcentes: quoniam animas facere non poterant, euocantes animas dæmonũ, vel angelorum eas indiderũt imaginibus ſanctis diuiníſque myſteriis, per quas idola & benefaciendi & malè vires habere potuiſſent. Neſcio vtrum ſic cõfiterentur ipſi dæmo-

nes adiurati,quomodo iſte cōfeſſus eſt. Quoniam,inquit,proaui noſtri multum errabant circa deorū rationem increduli,& non animaduertentes ad cultum religionémq; diuinam, inuenerunt artem,qua efficerent deos. Nunquid nam ſaltem mediocriter eos dixit erraſſe,vt hanc artē inuenirent faciendi deos:aut cōtentus fuit dicere,errabāt, niſi adderet & diceret,multum errabant? Iſte ergo multus error & incredulitas non animaduertentium ad cultū religionémq; diuinam , inuenit artem qua efficeret deos. Et tamen quòd multus error & incredulitas,& à cultu ac religione diuina inuerſio animi inuenit,vt homo arte faceret deos:hoc dolet vir ſapiens tanquam religionem diuinam venturo certo tēpore auferri. Vide ſi non & vi diuina maiorum ſuorum errorem præteritum prodere,& etiam vi diabolica pœnam dæmonū futurā dolere compellitur. Si enim proaui eorum multum errando circa deorum rationē incredulitate & auerſione animi à cultu ac religione diuina inuenerunt artem,qua deos efficerent : quid mirum ſi hæc ars deteſtāda,quicquid fecit auerſa à religione diuina,auferetur à religione diuina, cùm veritas emēdet errorem,fides redarguat incredulitatē,cōuerſio corrigat auerſionē? Si enim tacitis cauſis dixiſſet proauos ſuos inueniſſe artem,qua deos facerēt:noſtrum fuit vtiq; ſi quid rectum piúmque ſaperemus,attendere & videre nequaquam illos ad hanc artē peruenturos fuiſſe,qua homo deos facit , ſi à veritate nō aberrarent. Si ea quæ Deo digna ſunt, crederent:ſi animum aduerterēt ad cultū religionémque diuinā. Et tamen ſi cauſas artis huius nos diceremus multum errorem hominum,& incredulitatem,& animi errātis atq; infidelis à diuina religione auerſionem,vtcunq, ferenda eſſet impudentia reſiſtentiū veritati. Cùm verò idem ipſe qui poteſtatem huius artis ſuper omnia cętera miratur in homine,qua illi deos facere cōceſſum eſt: & dolet venturum eſſe tempus , quo hæc omnia deorum figmenta ab hominibus inſtituta , etiam legibus iubeantur auferri,cōfitetur tamen atq; exprimit cauſas , quare ad iſta peruentū ſit,dicens proauos ſuos multo errore & incredulitate,& animū non aduertēdo ad cultū religionémque diuinam inueniſſe hanc artem,qua facerent deos. Nos quid oportet dicere, vel potius quid agere , niſi quantas poſſumus gratias domino Deo noſtro,qui hęc cōtrariis cauſis,quàm inſtituta ſunt,abſtulit? Nā quod inſtituit multitudo erroris, abſtulit

ſtulit via veritatis: quod inſtituit incredulitas, abſtulit fides:
quod inſtituit à cultu diuino religionis auerſio, abſtulit ad v-
num verũ Deum ſanctúmque cõuerſio. Nec in ſola Ægypto,
quam ſolam in iſto plangit dæmonum ſpiritus, ſed in omni
terra qua cantatur Domino cãticum nouum: ſicut verè ſacræ
& verè propheticæ literę prænunciauerunt, vbi ſcriptum eſt:
Cantate Domino canticum nouum, cantate Domino omnis
terra.[c] Titulus quippe Pſalmi huius eſt, quãdo domus ædifi-
cabatur poſt captiuitatẽ: ædificatur enim domus Domino ci-
uitas Dei, quæ eſt ſancta Eccleſia in omni terra: poſt eã capti-
uitatem, qua illos homines de quibus credentibus in Deum
tanquam lapidibus viuis domus ædificatur captos dæmonia
poſſidebant. Neq; enim quia homo deos faciebat, ideo nõ ab
eis poſſidebatur ipſe qui fecerat, quando in eorum ſocietatẽ
colendo traducebatur. Societatem dico, non idolorum ſtoli
dorum, ſed verſutorũ dæmoniorũ. Nam quid ſunt idola, niſi
quòd eadem ſcriptura dicit: Oculos habent, & non vident: &
quicquid tale de materiis licet affabrè effigiatis, tamen vita
ſenſúque carentibus, dicendũ fuit? Sed immundi ſpiritus eiſ-
dem ſimulachris arte illa nefaria colligati cultorum ſuorum
animas in ſuam ſocietatem redigendo, miſerabiliter captiua
uerant. Vnde dicit Apoſtolus: Scimus, quia nihil eſt idolũ: ſed
quæ immolant gentes, dęmoniis immolant, & non Deo: nolo
vos ſocios fieri dæmoniorũ. Poſt hanc ergo captiuitatem, qua
homines à malignis dæmonibus tenebantur, Dei domus ædi-
ficatur in omni terra: vnde titulũ ille Pſalmus accepit, vbi di-
citur: Cantate Domino canticum nouum, cantate Domino
omnis terra. Cantate Domino, & benedicite nomini eius,
[d] bene nũciate[e] diem ex die ſalutare eius, Annũciate in genti
bus gloriam eius, in omnib. populis mirabilia eius. Quoniam
magnus Dominus & laudabilis nimis, terribilis eſt ſuper om-
nes deos. Quoniam omnes dij gentiũ dæmonia, dominus au-
tem cælos fecit. Qui ergo doluit venturum fuiſſe tempus, quo
auferretur cultus idolorum: & in eos qui colerent, dominatio
dæmoniorum, malo ſpiritu inſtigatus ſemper volebat iſtam
captiuitatẽ manere, qua trãſacta Pſalmus canit, ædificari do-
mum in omni terra. Prę̃nũciabat illa Hermes dolendo: præ-
nunciabat hæc Propheta gaudẽdo. Et quia Spiritus victor eſt,
qui hæc per ſanctos Prophetas canebat: etiã Hermes ipſe ea
quæ nolebat, & dolebat auferri: non à prudentibus, & fideli-

bus,& religioſis,ſed ab errantibus & incredulis,& à cultu diuinæ religionis auerſis eſſe inſtituta, miris modis coactus eſt confiteri. Quĩ quanuis eos appellet deos, tamen cùm dicit à talibus hominibus factos,quales eſſe vtique nõ debemus, velit,nolit,oſtendit colendos non eſſe ab eis, qui tales non ſunt, quales fuerũt,à quibus facti ſunt:hoc eſt, à prudẽtibus, fidelibus,religioſiſque:ſimul etiam demonſtrans,ipſos homines, qui eos fecerũt,ſibimet importaſſe,vt eos haberent deos, qui dij non erant.Verum eſt quippe illud propheticum: Si faciet homo deos,& ecce ipſi non ſunt dij. Deos ergo tales, talium deos arte factos à talibus,cùm appellaſſet Hermes,id eſt,idolis dæmones, [f] per artem neſcio quam, cupiditatum ſuarum vinculis illigatos: cùm appellaret factos ab hominibus deos, non tamen eis dedit, quod Platonicus Apuleius, vnde ſatis iam diximus: & quàm ſit inconueniens abſurdúmque monſtrauimus,vt ipſi eſſẽt interpretes & interceſſores inter deos, quos fecit Deus,& homines.quos idem ipſe fecit Deus: hinc afferentes vota,inde munera referentes. Nimis enim ſtultum eſt credere deos, quos fecerunt homines, plus valere apud deos quos fecit Deus, quàm valent ipſi homines, quos idem ipſe fecit Deus.Dæmon quippe ſimulachro arte impia colligatus ab homine,factus eſt Deus: ſed tali homini, non omni homini. Qualis eſt ergo iſte Deus, quem non faceret homo niſi errans & incredulus,& auerſus à vero Deo? Porrò ſi dæmones qui coluntur in templis,per artem,neſcio quam,imaginibus inditi,hoc eſt, viſibilibus ſimulachris, ab eis hominibus,qui hac arte fecerunt deos,cùm aberrarent, auerſíque eſſent à cultu & religione diuina, non ſunt internuncij, nec interpretes inter homines& deos, & propter ſuos peſsimos ac turpiſsimos mores, ipſi etiam homines quanuis errantes, & increduli, & auerſi à cultu ac religione diuina, tamen eis ſine dubio meliores ſunt,qui deos ipſi arte fecerunt:reſtat, vt quando poſſunt,tanquã dæmones poſsint: vel quaſi beneficia præſtando magis nocentes,quia magis decipiẽtes, vel apertè malefaciendo. Nec tamen quodlibet horum,niſi quando & quantum permittuntur alta & ſecreta Dei prouidentia: non autem tanquam medij inter homines & deos, per amicitiam deorũ multum apud homines valent. His enim dij boni, quos ſanctos angelos nos vocamus, rationaléſq; creaturas ſanctæ cæleſtis habitationis,ſiue ſedes,ſiue dominationes, ſiue principatus,

cipatus, ſiue poteſtates, amici eſſe omnino non poſſunt, à quibus tam longè abſunt animi affectione, quàm longè abſunt à virtutibus vitia, [h] & à bonitate malicia.

L. VIVES.

a OMnium enim mirabilium.} *Ipſe Mercurius identidem magnum miraculum hominem vocat, animal venerandum & adorandum.*

b Circa rationem deorum increduli.} *In Mercurio habetur: contra rationem deorum, & alibi contra rationem.*

c Titulus quippe Pſalmi huius eſt.} *Græcè ſic eſt:* ᾠδὴ τῷ Δαβίδ, ὅτε ὁ οἶκος ᾠκοδομεῖτο μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν. *Hebraicè nullum præfert titulum tranſlatio Hieronymi, & Græcè ſic dicitur:* ἀνεπίγραφος παρ' ἑβραίοις.

d Bene nunciate.} *Vulgo habetur, annūciate. Græcè* εὐαγγελίσασθε. *Et pòſt eſt* ἀναγγείλατε, *quod ipſe vertit annunciate.*

e Diem ex die.} *Græca phraſi,* ἡμέραν ἐξ ἡμέρας.

f Per artem, neſcio quam. cupiditatum ſuarum} *Porphyrius in libro De philoſophia oraculorum ſcribit deos hominibus indicare non modò fœlicem conſuetudinem, & familiaritatem ſuam, ſed etiam quibus capiantur, gaudeántque rebus quibus deuinciantur, quibus cogantur, quos dies vitare oporteat, quos ſeruari, figuras ipſas ſimulachrorum cuiuſmodi eſſe deceat: vt ex oraculis Hecates oſtendit, quæ negat ſe poſſe contemnere ſignum ære, vel argento, vel auro factum. Et quo pacto ſit aliter ex abſynthio, & muris ſanguine, & myrrha, & thure, & ſtyrace conflandum docet.*

g Sed tali homine.} *Puta malo, & qualem Mercurius ipſe deſcribit.*

h Et à bonitate malitia.} *Malitiam pro omni vitio malóque poſuit, vt Græci κακίαν, quod verbum Cicero volumine tertio De finibus, vitium ſe malle interpretari dicit, quàm malitiam. Nam eſt hæc certa vitij ſpecies contraria rectæ & honeſtæ ſimplicitati, aſtutiæ fraudúmque mater.*

De his quæ ſanctis Angelis & hominibus poſſunt eſſe communia.

CAP. XXV.

NVllo modo igitur quaſi per dæmonum medietatem, ambiendum eſt ad beneuolentiam, ſeu beneficētiam deorum, vel potius bonorum angelorum, ſed per bonæ voluntatis ſimilitudinem, qua cum illis ſumus, & cum illis viuimus, & cum illis Deum quem colunt, colimus: & ſi eos carnalibus oculis videre non poſſumus, in

quantum autẽ diſſimilitudine voluntatis, & fragilitate infirmitatis miſeri ſumus, in tantũ ab eis longè ſumus vitę merito, non corporis loco. Non enim quia in terra conditione carnis habitamus, ſed ſi per immunditiam cordis terrena ſapimus, non eis iungimur. Cùm verò ſanamur, vt quales ipſi ſunt, ſimus: fide interim illis propinquamus, ſi ab illo nos fieri beatos, à quo & ipſi facti ſunt etiam ipſis fauentibus credimus.

Quòd omnis religio paganorũ circa homines mortuos fuerit impleta.

CAP. XXVI.

SAnè aduertendum eſt, quomodo iſte Ægyptius cùm doleret tempus eſſe venturum, quo illa auferrentur ex Ægypto, quæ fatetur à multum errantibus & incredulis, & à cultu diuinæ religionis auerſis eſſe inſtituta. Ait inter cætera: Tunc terra iſta ſanctiſſima ſedes delubrorum atque templorum, ſepulchrorum erit mortuorúmq; pleniſſima. Quaſi verò ſi illa non auferrentur, non eſſent homines morituri, aut alibi eſſent mortui ponendi quàm in terra. Et vtique quantò plus volueretur temporis & dierũ longitudo, tantò maior eſſet numerus ſepulchrorum, propter maiorem numerum mortuorum. Sed hoc videtur dolere, quòd memorię martyrum noſtrorum templis eorum delubríſque ſuccederent: vt videlicet qui hæc legunt animo à nobis auerſo atque peruerſo, putent à paganis deos cultos fuiſſe in templis, à nobis autem coli mortuos in ſepulchris. Tanta enim homines impij cæcitate[a] in mõtes quodammodo offendunt, réſq; oculos ſuos ferientes nolunt videre, vt non attendant in omnibus literis paganorum, aut non inueniri, aut vix inueniri deos qui non homines fuerint, [b] omnibus tamen honores ſtudeant exhibere diuinos, quaſi nihil vnquam humanitatis habuerint. Omitto quòd Varro dicit omnes ab his mortuos exiſtimari manes deos,[c] & probat per ea ſacra quæ omnibus ferè exhibentur mortuis, [d] vbi & ludos commemorat funebres, tanquàm hoc ſit maximum diuinitatis indicium, quod non ſoleant ludi niſi numinibus celebrari. Hermes ipſe de quo nunc agitur, in ipſo eodem libro, vbi quaſi futura prænunciando deplorãs ait: Tunc terra iſta ſanctiſſima ſedes delubrorũ atque templorum, ſepulchrorũ erit mortuorúmque pleniſſima: deos Ægypti homines mortuos eſſe teſtatur. Cùm enim dixiſſet proauos ſuos multum errantes circa deorum rationem incredulos, & non animaduertentes ad cultum religioném-

ligionémque diuinam, inueniſſe artem qua efficerent deos: cui inuentæ. inquit, adiunxerunt virtutem de mundi natura conuenientem, eámque miſcentes, quoniam animas facere non poterant, euocantes animas dæmonum vel angelorum, eas indiderunt imaginibus ſanctis diuiníſque myſteriis. per quas idola & benefaciendi & malè vires habere potuiſſent. Deinde ſequitur tãquã hoc exẽplis probaturus, & dicit: [e] Auus enim tuus, ô Aſclepi, medicinæ primus inuentor, cui templũ conſecratum eſt [f] in mõte Libyæ circa littus [g] Crocodilorum, in quo eius iacet mundanus homo, id eſt, corpus: reliquus enim, vel potius totus, ſi eſt homo totus in ſenſu vitæ, melior remeauit in cælum, omnia etiam nunc hominibus adiumenta præſtans infirmis numine nunc ſuo, quæ ante ſolebat medicinæ arte præbere. Ecce dixit mortuum coli pro Deo in eo loco vbi habebat ſepulchrum: falſus ac fallens, dicendo quòd remeauit in cælum, omnia etiam nunc hominibus adiumenta præſtans infirmis. Adiungens deinde aliud: [h] Hermes, inquit, cuius auitum mihi nomen eſt, nónne [i] in cognominis ſui patria conſiſtens, omnes mortales vndique venientes adiuuat atque conſeruat? Hic enim Hermes maior, id eſt, Mercurius, quem dicit auum ſuum fuiſſe, in Hermopoli, hoc eſt, in ſui nominis ciuitate perhibetur eſſe ſepultus. Ecce duos deos dicit homines fuiſſe, Æſculapium & Mercurium. [k] Sed de Æſculapio & Gręci & Latini hoc idem ſentiunt. [l] Mercurium autem multi non putant fuiſſe mortalem, quem tamen iſte auum ſuum fuiſſe teſtatur. [m] Etenim alius eſt ille, alius iſte, quanuis eodem nomine nuncupentur. Non multum pugno, alius ille ſit, alius iſte: verùm iſte ſicut Æſculapius ex homine deus, ſecundum teſtimonium tanti apud ſuos viri [n] huius Triſmegiſti nepotis ſui. Adhuc addit, & dicit: [o] Iſin verò vxorẽ Oſiris, quàm multa bona præſtare propitiam, quantis ſcimus obeſſe iratam. Deinde vt oſtenderet ex hoc genere eſſe deos, quos illa arte homines faciunt: vnde dat intelligi dæmones ſe opinari ex hominum mortuorum animis extitiſſe, quos per artem quam inuénerunt homines multùm errantes, increduli & irreligioſi, ait inditos ſimulachris: quia hi qui tales deos faciebant. animas non vtique facere poterant. Cùm de his idem dixiſſet, quod cõmemoraui, quantis obeſſe ſcimus iratam: ſecutus adiunxit, Terrenis enim diis atque mundanis facile eſt iraſci: [p] vtpote qui ſunt ab hominibus ex

vtraque natura facti atque compoſiti. Ex vtraque natura dicit,ex anima & corpore:vt pro anima ſit dæmó, pro corpore ſimulachrum.Vnde contigit,inquit, ab Ægyptiis hæc ſancta animalia nuncupari, [q] colíque per ſingulas ciuitates eorum animas,qui eas conſecrauere viuētes,ita vt eorum legibus incolantur,& eorum nominibus nũcupentur. Vbi eſt illa velut querela luctuoſa, quòd terra Ægypti ſanctiſſimas ſedes delubrorum atque templorum, ſepulchrorum futura eſſet mortuorúmque pleniſſima? Nempe ſpiritus fallax,cuius inſtinctu Hermes iſta dicebat,per eum ipſum coactus eſt cõfiteri iam tunc illam terram ſepulchrorũ & mortuorum, quos pro diis colebant, fuiſſe pleniſſimam.Sed dolor dæmonum per eum loquebatur, qui ſuas futuras pœnas apud ſanctorum martyrum memorias imminere mœrebant. In multis enim talibus locis torquentur & confitentur,& de poſſeſſis corporibus hominum eiiciuntur.

L. VIVES.

a IN montes quodammodo offendunt. } *In res magnas, & quas nemo non vitat, ipſi impingunt.*

b Omnibus t.h. } *In veteribus libris ſic legitur: Aut vix inueniri deos, qui non homines fuerint, mortuiſque diuini honores delati ſunt. Omitto quod Varro dicit,omnes ab his mortuos exiſtimari manes deos.*

Necia c Et probat per ea ſacra quæ omnibus ferè exhibētur mortuis. } *Cicero lib. De leg. 2. Nec verò tam Necia, quæ à nece appellata ſunt, quæ reſident mortui, quàm cæterorum cæleſtium quieti dies feriæ nominarentur, niſi maiores, eos qui ex hac vita migraſſent, in deorum numero eſſe voluiſſent.*

d Vbi & ludos commemorat funeb. } *In his ludis exhibebantur fabulæ. Nam ex Terentianis Adelphi, Acta eſt ludis funebribus Aemilij Pauli Macedonici, duobus eius filiis P. Cornelio Scipione, & Q. Fabio Aedil. cur gladiatores quoque depugnabant, quem morem induxerunt M. & D. Iunij Bruti ludis funebribus patris primo anno belli Punici primi, App. Clau. Caudace, & M. Fuluio Coſſ. depugnarunt in Boario foro. Liuius lib. 11. & Valerius lib. 2. & Auſonius in Gryphis:*

Tres primas Thracum pugnas, tribus ordine ſellis
Iuniadæ patri inferias miſêrere ſepulchro.
Dabatur & epulum, & viſceratio.

e Auus enim tuus, ô Aſclepi. } *Aſclepius Græcè eſt Aeſculapius. Huius Aeſculapij quem ſecum loquentem facit Mercurius auum,*

Augu-

Auguſtinus Aeſculapium medicinæ repertorem putat. Quis hic Aeſculapius ex tribus quos Cicero numerat, non conuenit. Nam vnus ex his ſepultus eſſe dicitur Cynoſuris Achaiæ fulmine ictus. Alter prope Luſium fluuium in Arcadia. Tertius fuit ſecundi Mercurij frater, qui filius fuit Valentis & Pheronidis. hunc etiam Aſculapium magno in honore habent Arcades. Aeſculapium quoque Oſiridem vocari ſolitum Tacitus ſcribit: neſcio an de hoc intelligat. Veriſimilius eſt de hoc Mercurium loqui, quàm de quouis alio.

f In monte Libyæ.} *Hic mons prælongus eſt, ab ima Aegypto ſupra Cynopolim ſe extendens. Non vnus putatur mons à Ptolemæo, qui* λιβυκὰ ὄρη *vocat.*

g Crocodilorum.} *Crocodilus ex genere ſerpentium eſt, ſed quadrupes ouiperus, creſcit ſeptemdecim cubitos & eo amplius. Mandibulam ſuperiorem contra omnium animantium naturam mouet: homines & omnia terreſtria vorat, viuitque interim in ſicco, interim in aqua. De hoc Herodotus, Ariſtoteles, Plinius, & alij. Seneca crocodilum ait fugax eſſe animal audaci, audaciſſimum timido. Crocodili vrbs prope montem Lybicum erat ſita in mediterraneis Aegypti, non longe à Ptolemaide in fine ſexti paralleli climatis tertij. Crocodilum venerationi habitum ab Aegyptiis ſcribit Porphyrius, ideo quòd Soli eſſet ſacer: ſicut etiam aries, & Cantharus & Aſtur.* *Crocodilus*

h Hermes, inquit, cuius auitum mihi eſt nomen.} *Cicero Mercurios numerat quinque, quorum duo ab Aegyptiis coluntur. priorem Nilo patre genitum, quem illi nefas habent nominare: alterum qui Argum interemit, Aegyptóque præfuit, quibus leges & literas dedit, illúmque vocat Theut. quo nomine primus anni menſis apud illos dicitur. Euſeb. lib 1 Phœnices ait in theologia ſua putaſſe Mercurium Trimegiſtum ſcribam fuiſſe Saturni Cœli filij, cuius opera vſus ſit Saturnus in tuenda matre: cumq; hic auſtrales mundi partes peteret, vniuerſum Aegyptum Mercurio reliquiſſe. Diodorus Mercurium ſcribit fuiſſe Iſidi & Oſiridi in conſilio. Cúmque in expeditionem Oſiris iret, Mercurium ceu conſiliarium Iſidis coniugis domi reliquiſſe, hominémque fuiſſe inſigni prudentia, multáſque tradidiſſe mortalibus artes ac ſcientias. Hunc exiſtimo fuiſſe auum huius Hermæ, qui ſcripſit. illúmque vocatum eſſe Theut, dæmonem, vt ait Plato in Phædro, qui artes mathematicas & literas, & aleam inuenit, detulítque ad Thamum Aegypti regem, qui rex poſtea dictus eſt Ammon.*

i In cognominis ſui patria.} *Alibi, in ſibi cognomine patria. In Mercurio verò Apuleij corruptiſſimè, ſibi cognomen patrium. Hermopolis eſt magna in Aegypto vrbs, & nomus Hermopolitana, ab occa-* *Hermopolis*

ſu fluuij, inquit Ptolemæus, mediterranea, euntibus ad mare noſtrum: ſuperior eſt Crocodilopoli, in ſeptimo parallelo climatis tertij.

k Sed de Æſculapio.} Hunc enim inter ſemideos collocant, & eos qui meritis nacti ſunt cælum, quales ſunt Hercules, Bacchus, & Romulus. Theodoritus de martyribus ſcribit, Homeri tempore Aeſculapium nondum pro deo eſſe habitum. nam ille curatorem vulnerum Martis non Aeſculapium facit, ſed Pæonem. Et cùm de Machaone Aeſculapio filio loquitur, virum eum vocat Aeſculapij abſoluti medici filium.

l Mercurium autem multi.} Nam hic ex diis eſt cæleſtibus perpetuus, vnúſque ex conſentibus.

m Etenim alius eſt ille.} Mercurius ille celebris fuit Maiæ & Iouis Saturni filius, nepos Atlantis. Nam alij duo fuerunt Aegyptij, vt dixi, alij etiam duo, quorum prior Cælo & Die eſt genitus, is quem arrecta natura fingunt propter aſpectum Proſerpinæ: poſterior Valentis & Pheronidis filius. quem Trophonij nomine colunt in antro Lebadienſes

Triſmegiſtus

n Huius Triſmegeſti.} Quaſi ter maximi. Non fuit is qui ſcripſit Triſmegiſtus ſed eius auus: vtrunque tamen nomen & Hermæ & Triſmegiſti nepos accepit. Fuit autem ille Theut & rex maximus, & ſacerdos maximus, & ſapiens maximus, vt quibuſdam lego placuiſſe.

o Iſin verò vxorem.} Alibi, Iſin verò Oſiris. apud Mercurium, Iſin verò & Oſirin quàm multa bona præſtare propitia, tantum obeſſe ſcimus irata.

p Vtpote qui ſunt.} Apud Mercurium ſic: Vtpote qui ſunt ab hominibus facti atque compoſiti, extráque naturam. ſed ex vtraque natura legit Auguſtinus.

q Colíque per ſingulas ciuitates eorum animas.} Innumeras res Aegyptij pro diis colebant, velut allia & cæpas, per quæ iurabant Plinio: & animalia complura, de quorum nominibus vrbes aliquot nominarunt, vt à crocodilo Crocodilopolim, vt diximus, à lupo Lycopolim, à leone Leontopolim, à lato piſce Latopolim, vt quoniam bouem primus inſtituit coli Apis, idcirco & ipſe bouis imagine colitur, Mercurius canis, Iſis vaccæ. Diodorus ſcribit in galeis & inſignibus principes viros alios aliòrum animalium formis vti ſolitos, velut Anubim cane, & Macedonem lupo: vnde veneratio illis animalibus nata. hinc principes vita functos eorundem animalium, quæ ipſis placuerant nominibus nuncupare, & imaginibus venerari inſtituerũt. Hoc eſt quod Mercurius dicit coli eorum animas, qui illa animalia viuentes conſecrauerunt, auguſta & plena venerationis illa effecerunt principes,

pes,cum ſuis galeis,clypeis,inſignibúſque addi voluerunt : vnde viſum eſt rudi populo non paruam victoriæ partem,iis ipſis acceptam eſſe referendam,ita in deorum numerum ſunt relata.

De modo honoris,quem Chriſtiani martyribus impendunt.

CAP. XXVII.

NEc tamen nos eiſdem martyribus tẽpla, ſacerdotia, ſacra, & ſacrificia cõſtituimus:quoniam non ipſi,ſed Deus eorum nobis eſt Deus. Honoramus ſanè memorias eorum tanquam ſanctorum hominum Dei, qui vſque ad mortem ſuorum corporum pro veritate certarunt , vt innoteſceret vera religio,falſis religionibus fictíſque cõuictis: quod etiam ſi qui antea ſentiebant , timendo reprimebant. Quis autem audiuit aliquando fidelium ſtantem ſacerdotem ad altare etiam ſuper ſanctum corpus martyris ad Dei honorem cultúmque conſtructũ,dicere in precibus:Offero tibi ſacrificium Petre, vel Paule, [a] vel Cypriane, cùm apud eorum memorias offeratur Deo,qui eos & homines & martyres fecit,& ſanctis ſuis angelis cæleſti honore ſociauit : vt ea celebritate,& Deo vero de illorũ victoriis gratias agamus,& nos ad imitationem talium coronarum atque palmarum eodem inuocato in auxilium ex eorũ memoriæ renouatione adhortemur? Quæcũque igitur adhibentur religioſorum obſequia in martyrum locis,ornamenta ſunt memoriarum, non ſacra vel ſacrificia mortuorũ tanquam deorum. [b]Quicunque etiam epulas ſuas eò deferunt,quod quidem à Chriſtianis melioribus non fit, & in pleriſque terrarum nulla talis eſt cõſuetudo: tamen quicunque id faciunt,quas cùm appoſuerint,orant, & auferũt,vt veſcantur: vel ex eis etiam indigẽtibus largiantur, ſanctificari ibi eas volunt per merita martyrũ in nomine Domini martyrum. [c]Non autem iſta eſſe ſacrificia martyrũ nouit,qui nouit vnum , quod Deo illic offertur ſacrificiũ Chriſtianorum.Nos itaque martyres noſtros nec diuinis honoribus,nec humanis criminibus colimus , ſicut colunt illi deos ſuos,nec ſacrificia illis offerimus, [d]nec deorũ probra in eorũ ſacra conuertimus.Nam de Iſide vxore Oſiris Ægyptia dea, & de parentibus eorum , qui omnes reges fuiſſe ſcribuntur: quibus parentibus ſuis illa cùm ſacrificaret , [e]inuenit hordei ſegetem,atq; indẽ ſpicas marito regi & eius conſiliario Mercurio demonſtrauit:vnde eandem & Cererem volunt, quę & quanta mala non à poetis, ſed à myſticis eorum literis me-

moriæ mãdata ſint:ſicut Leone ſacerdote prodẽte ad Olympiadem matrem ſcribit Alexander: legant qui volũt, vel poſſunt: & recolant qui legerunt : & videant quibus hominibus mortuis, vel de quibus eorũ factis tanquam diis ſacra fuerint inſtituta. Abſit vt eos, quamuis deos habeant, ſanctis martyribus noſtris, quos tamen deos non habemus, vlla ex parte audeant comparare. Sic enim non conſtituimus ſacerdotes, nec offerimus ſacrificia martyribus noſtris: quia incongruum, indebitũ, illicitum eſt, atque vni Deo tantummodo debitum: vt nec criminib. ſuis, nec ludis eos turpiſſimis oblectemus, vbi vel flagitia iſti celebrãt deorum ſuorum, ſi cùm homines eſſent talia commiſerunt, vel conficta delectamenta dęmonum noxiorum, ſi homines non fuerunt. Ex iſto genere dęmonum Socrates non haberet deum, ſi haberet deũ: ſed fortaſſe homini ab illa arte faciẽdi deos alieno & innocenti, illi importauerunt talem deum, qui eadem arte excellere voluerunt. Quid ergo plura? Non eſſe ſpiritus iſtos colendos propter vitam beatam, quæ poſt mortem futura eſt, nullus vel mediocriter prudẽs ambigit. Sed fortaſſe dicturi ſunt, deos quidem eſſe omnes bonos, dæmones autem alios bonos, alios malos: & eos, per quos ad vitam in æternum beatam perueniamus, colendos eſſe cenſebunt quos bonos opinantur. quod quale ſit, iam in volumine ſequenti videndum eſt.

L. VIVES.

Cyprianus a VEl Cypriane.} *Hic fuit epiſcopus Carthaginenſis, doctiſſimis pleriſque iuxtà ac ſanctiſſimis ingenij monumentis æditis clarus, inſignis quoque martyrio ſub Valeriano Cæſare, vt Pontius eius diaconus ſcribit.*

b Quicunque etiam epulas.} *Hic mos præcipuè valuit in Africa, ſicut Auguſt. in 6. Confeſſionum teſtatur, matrémque ſuam refert ad ad memorias ſanctorum attuliſſe Mediolani pultes, & panem, & merum, dediſſéq; oſtiario. Sed hæc Ambroſius fieri vetuit, ne vlla occaſio daretur ebrioſis ſe ingurgitandi, & quia illa quaſi parentalia ſuperſtitioni gentilium eſſent ſimillima.*

c Non autem iſta eſſe ſacrificia martyrum.} *Multi Chriſtiani in re bona plerunque peccant, quòd diuos diuáſque non aliter venerantur, quàm Deum. Nec video in multis quod ſit diſcrimen inter eorum opinionem de ſanctis, & id quod gentiles putabant de ſuis diis. Impia eſt opinio Vigilantij, qui omni honore martyres priuabat, ſtulta Eunomij, qui ne cogeretur adorare mortuum, templa martyrum non ingre-*

ingrediebatur. Venerandi ſunt martyres, non adorandi vt Deus: quemadmodum Hieronymus in Vigilantium diſſerit.

d Nec eorum probra.} *Atqui mos nunc eſt, quo tempore ſacrum celebratur Chriſti morte ſua genus humanum liberantis, ludos nihil pro à ſcenicis illis veteribus differentes populo exhibere. etiamſi aliud non dixero ſatis turpe exiſtimabit quiſquis audiet, ludos fieri in re maximè ſeria. Ibi ridetur Iudas quàm poteſt ineptiſſima iactans, dum Chriſtum prodit: ibi diſcipuli fugiunt militibus perſequentibus, nec ſine cachinnis & actorum & ſpectatorum: ibi Petrus auriculam reſcindit Malcho, applaudente pullata turba, ceu ita vindicetur Chriſti captiuitas. Et poſt paulùm, qui tam ſtrenuè modo dimicarat, rogationibus vnius ancillulæ territus abnegat magiſtrum, ridēte multitudine ancillam interrogātem, & exſibilante Petrum negantem. Inter tot ludentes, inter tot cachinnos & ineptias ſolus Chriſtus eſt ſerius, & ſeuerus. cúmque affectus conatur mæſtos elicere, neſcio quo pacto non ibi tantum, ſed etiam ad ſacra frigefacit, magno ſcelere atque impietate, non tam eorum qui vel ſpectāt, vel agunt, quàm ſacerdotum, qui eiuſmodi fieri curant. Sed hiſce de rebus loquemur forſan commodiore loco.*

e Inuenit hordei ſegètem.} *Diodorus lib. 1. triticum & hordeum ab* Iſide *inuenta perhibet: ideo in quibuſdam vrbibus inter alia quæ Iſidis ſacris inferunt, triticum & hordeum conſpiciuntur. Oſirim verò maritum earum frugum vtilitate animaduerſa oſtendiſſe mortalibus vſum: tum & ex hordeo potum fieri in his regionibus, quæ ferendis vitibus aptæ non eſſent, ceruiſiam, vt puto, qua populi Septentrionales vtuntur. Verùm antiquiſſimum fuiſſe ex hordeo cibum teſtatur Plin. lib. 18. ex Athenienſium ritu Menandro autore, antiquiorem triticeo eſſe dubitandum nō eſt. Nunquam enim homines hordeaceo pane vixiſſent, ſi nouiſſent triticum, quo reperto continuò hordeum damnatum eſt, & quadrupedum refectibus traditum, ſicut Plinius inquit.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER NONVS.

Ad quem articulum diſputatio præmiſſa præuenerit,& quid diſcutiendum ſit de reſidua quæſtione.

CAP. I.

ET bonos & malos deos eſſe quidam opinati ſunt: quidam verò de diis meliora ſentientes, tantum eis honoris laudíſquè tribuerunt, vt nullum deorum malum credere auderent. [a] Sed illi qui deos quoſdam bonos,quoſdam malos eſſe dixerūt,dæmones quoque appellauerunt nomine deorum: quanquam & deos, ſed rarius nomine dæmonum:ita vt ipſum Iouem, quem volunt eſſe regem ac principem cæterorum,[b]ab Homero fateantur dæmonem nuncupatum. Hi autem qui omnes deos non niſi bonos eſſe aſſerunt,& longè præſtātiores eis hominibus, qui boni perhibentur,meritò mouentur dæmonum factis, quæ negare non poſſunt, eáque nullo modo à diis, quos omnes bonos volunt,committi poſſe exiſtimantes, differentiam inter deos & dæmones exhibere coguntur: vt quicquid eis merito diſplicet in operibus vel affectibus prauis, quibus vim ſuam manifeſtant occulti ſpiritus id credant eſſe dæmonum non deorum. Sed quia eoſdem dæmones inter homines & deos ita medios conſtitutos putant, tanquam nullus Deus homini miſceatur,vt hinc perferant deſiderata,inde referant impetrata:atq; hoc Platonici præcipui philoſophorū ac nobiliſſimi

biliſſimi ſentiunt, cum quibus velut cũ excellentioribus placuit iſtam examinare quæſtionem, vtrum cultus plurimorum deorum proſit ad conſequendã vitam beatam, quę poſt mortem futura eſt, libro ſuperiore quæſiuimus, quo pacto ipſi dęmones qui talibus gaudent, qualia boni & prudentes homines auerſantur & damnant: id eſt, ſacrilegia, flagitioſa, facinoroſa: nõ de quolibet homine, ſed de ipſis diis figmẽta poetarum, & magicarum artium ſceleratam puniendámque violentiam, poſſint quaſi propinquiores & amiciores diis bonis cõciliare homines bonos: & hoc nulla ratione poſſe compertũ eſt. Proinde hic liber, ſicut in illius fine promiſimus, diſputationem continere debebit de differentia, ſi quam volunt eſſe: non deorum inter ſe, quos omnes bonos dicunt, nec de differẽtia deorum & dæmonum, quorum illos ab hominibus longè latéque ſeiungunt, iſtos inter deos & homines collocant, ſed de differentia ipſorum dæmonum, quod ad præſentem pertinet quæſtionem.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN NONVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

a SEd illi qui deos quoſdam.} *Plato deos omnes in Conuiuio bonos eſſe dixit: dæmones verò etſi non bonos, neque malos tamen ſed mediam quandam naturam, & neutram. Mercurius ἀγγέλους ἀγαθοὺς tum etiam πονηροὺς vocat, id eſt, bonos angelos & malos. Porphyrius in libris Sacrificiorum dæmonum duo facit genera: bonos & beneficos, malos & maleficos, quod eſt et cum Platonicis ferè commune.*

b Ab Homero fateantur.} *Plutarchus in libello, quòd ceſſarunt oracula, ait Homerum inter deos & dæmones nihil feciſſe diſcriminis: eoſdem dæmones modò, modò deos nominaſſe. Ita dæmonium nominat Iouem: quod verbum, vt interpres quidam inquit, ex mediis eſt, modò ad laudem ſpectans, modò ad vituperium. In primo verò Iliad. Iouem ait μετὰ δαίμονας ἄλλους, per quod & ipſum & alios omnes deos dæmones eſſe declarat, quo loco idem interpres ait: οὕτως δὲ δαίμονας καλεῖ τοὺς*

θεοὺς, ἤτοι δαίμονας. ἔμπειροι γὰρ, καὶ ἴδριες πάντων αὐτοί εἰσιν, ἢ ὅτι διαιτηταί εἰσι καὶ διοικηταὶ τῶν ἀνθρώπων. *Sic, inquit, dæmones vocat deos, ſeu quòd ignari ſunt, & rerum experti omnium, quòd ſapientes, ſeu quòd arbitri ſunt, & rectores hominum. Iulius Pollux.* θεός, καὶ θεοί, καὶ δαίμονες. οὕτω γὰρ ὁμήρῳ δοκεῖ δαίμονας καλεῖν τοὺς θεούς. καὶ πλάτων δὲ τὸν τοῦ παντὸς κυβερνήτην μέγιστον δαίμονα ὠνόμασεν. ἐπειδὴ τῆς αὐτῆς χρείας τὸ θεῖον καὶ δαιμόνιον. *Deus, inquit, & dij, & dæmones. Sic enim Homero placuit, deos ipſos vocare dæmones. Et Plato quoque gubernatorem omnium maximum dæmonem nuncupauit. Quandoquidem idem eſt & numinis & dæmonij vſus. Maximi dæmonis meminit in lib. De republ. Plato. Sed conſiderandum de Deo parente rerum vniuerſarum, an de principe dæmonum, qui velut diſtributi in præfecturas ſunt, ſentiat. Procli verba hæc ſunt in libro De anima & dæmone. Vbique enim quod proximè præeſt in quodam dæmonis ordine ad inferius ſe habens appellare dæmonem conſueuerunt, quo vſu Iupiter apud Orpheum Saturnum patrem dæmonem appellauit. Et ipſe Plato in Timæo dæmones nuncupauit deos illos, qui generationem è propinquo diſponunt, vbi ait: De aliis verò dæmonibus tractare, eorúmque generationem in lucem ædere, maius eſt quàm ferre humanum poßit ingenium: comparatione vtique dæmon eſt eiuſmodi, qui videlicet proximè vnicuique prouidet, etiam ſi Deus ſit, ac etiam ſi Deo ſit inferior. Hæc proclus.*

An inter dęmones, quibus dij ſuperiores ſunt, ſit aliqua pars bonorum, quorum præſidio ad veram beatitudinem poſſit humana anima peruenire. CAP. II.

APud pleroſq; enim vſitatũ eſt dici, alios bonos, alios malos dæmones, quæ ſiue ſit etiam Platonicorũ philoſophorũ, ſiue quorumlibet ſententia, nequaquam eius eſt negligenda diſcuſsio, ne quiſquam velut dæmones bonos ſequendos ſibi eſſe arbitretur, per ques tanquam medios diis, quos omnes bonos credit dum conciliari affectat & ſtudet: vt quaſi cum eis poſsit eſſe poſt mortem irretitus malignorum ſpirituum: deceptúſque fallacia, longè aberret à vero Deo, cum quo ſolo, & in quo ſolo, & de quo ſolo anima humana, id eſt, rationalis & intellectualis beata eſt.

Quæ dæmonibus Apuleius aſcribat, quibus cum rationem non ſubtrahat, nihil virtutis aſſignat.

CAP. III.

QVæ igitur eſt differētia dæmonum bonorum & malorum: quandoquidem Platonicus Apuleius de his vniuerſaliter differens, & tam multa loquens de aëreis

reis eorum corporibus,de virtutibus tacuit animorum, quibus eſſent præditi, ſi boni eſſent. Tacuit ergo beatitudinis cauſam, indicium verò miſeriæ tacere non potuit,confitens eorum mentem,qua rationales eſſe perhibuit, nõ ſaltem imbutam munitámque virtute, paſsionibus animi irrationabilibus nequaquam cedere, ſed ipſam quoque, ſicut ſtultarum mentium mos eſt,procelloſis quodammodo perturbationib. agitari.Verba nanque eius de hac re ita ſunt: Ex hoc fermè dæmonũ numero, inquit, Poëtæ ſolent haudquaquam procul à veritate, oſores & amatores quorũdam hominum deos fingere: hos proſperari & euehere, illos contra aduerſari & affligere.Igitur & miſereri,& indignari,& angi,& lęteri,omnémque humani animi faciem pati: ac ſimili motu cordis & ſalo mentis, per omnes cogitationum æſtus fluctuare, quæ omnes turbelæ tempeſtatéſque procul à deorum cæleſtium tranquillitate exulant. Num eſt in his verbis vlla dubitatio, quòd non animorum aliquas inferiores partes, ſed ipſas dæmonum mentes, quibus rationalia ſunt animalia, velut procelloſum ſalum dixit paſsionum tempeſtate turbari: vt ne hominibus quidem ſapientibus cõparandi ſunt, qui huiuſmodi perturbationibus animorum, à quibus humana non eſt immunis infirmitas: etiam cùm eas huius vitæ conditione patiuntur,mente imperturbata reſiſtunt:non eis cedentes ad aliquid approbandum vel perpetrandum, quod exorbitet ab itinere ſapientiæ & lege iuſtitiæ,ſed ſtultis mortalibus, & iniuſtis,nõ corporibus,ſed moribus ſimiles: vt non dicam deteriores,eo quòd vetuſtiores,& debita pœna inſanabiles, ipſius quoque mentis, vt iſte appellauit,ſalo fluctuãt:nec in veritate atque virtute, qua turbulentis & prauis affectionibus repugnatur,ex vlla animi parte conſiſtunt.

De perturbationibus quæ animo accidunt, quæ ſit Peripateticorum Stoicorúmque ſententia. CAP. IIII.

DVæ ſunt ſententię philoſophorum de his animi motibus, quos Græci πάθη, noſtri autem quidam, ſicut Cicero, perturbationes, quidam affectiones vel affectus,quidam verò ſicut iſte de Græco expreſsius paſsiones vocãt.Has ergo perturbationes,ſiue affectiones, ſiue paſſiones quidam philoſophi dicunt etiam in ſapientem cadere, ſed moderatas rationíque ſubiectas, vt eis leges quodammodo quibus ad neceſſarium redigantur modum domi-

natio mentis imponat. Hoc qui ſentiunt, Platonici ſunt ſiue Ariſtotelici, cū Ariſtoteles diſcipulus Platonis fuerit, qui ſectam Peripateticam condidit. Aliis autem, ſicut Stoicis cadere vllas omnino huiuſcemodi paſsiones in ſapientem nó placet. [a] Hos autem, id eſt, Stoicos, Cicero in libris De finibus bonorum & malorum, verbis magis quàm rebus aduerſus Platonicos ſeu Peripateticos certare conuincit: quandoquidem [b] Stoici nolunt bona appellare, ſed commoda corporis & externa: eo quòd nullum bonū volunt eſſe hominis præter virtutem, tanquam artem bene viuendi, quæ non niſi in animo eſt. [c] Hæc autem iſti ſimpliciter & ex communi conſuetudine loquēdi appellant bona: ſed in comparatione virtutis, qua rectè viuitur, parua & exigua. Ex quo fit, vt ab vtriſque quomodolibet vocentur, ſeu bona ſeu commoda, pari tamen æſtimatione pēſentur: nec in hac quæſtione Stoici delectentur niſi nouitate verborum. Videtur ergo mihi etiam in hoc, vbi quæritur, [d] vtrum accidant ſapienti paſsiones animi, an ab eis ſit prorſus alienus, de verbis eos potius quàm de rebus facere controuerſiam. Nā & ipſos nihil hinc aliud quàm Platonicos & Peripateticos ſentire exiſtimo, quantum ad vim rerum attinet, non ad vocabulorum ſonum. Vt enim alia omittam, quibus id oſtendam, ne longum faciam, aliquid vnum quod ſit euidentiſsimum dicam. In libris quibus titulus eſt Noctium Atticarum, [e] ſcribit A. Gellius, vir elegantiſsimi eloquij, & [f] multæ ac facundæ ſcientiæ, ſe nauigaſſe aliquando cum quodam philoſopho nobili Stoico. Is philoſophus, ſicut latius & vberius, quod ego breuiter attingam, narrat A. Gellius, cùm illud nauigium horribili cęlo & mari periculoſiſsimè iactaretur, vi timoris expalluit. Id animaduerſum eſt ab eis qui aderant: quanuis in mortis vicinia curioſiſsimè attentis, vtrúmne philoſophus animo turbaretur. Deinde tempeſtate tranſacta, mox vt ſecuritas præbuit colloquendi, vel etiam garriendi locum, quidam ex his, quos nauis portabat diues luxurioſus [g] Aſiaticus, philoſophum compellat, illudēs quòd extimuiſſet atque palluiſſet, cùm ipſe manſiſſet intrepidus in eo quod impendebat exitio. [h] At ille Ariſtippi Socratici reſponſum retulit, qui cùm in re ſimili eadem verba ab homine ſimili audiſſet: reſpondit illum pro anima nequiſſimi nebulonis merito nó fuiſſe ſolicitum, ſe autem pro Ariſtippi anima timere debuiſſe. Hac illo diuite reſponſione depulſo,

pulſo, poſtea quæſiuit A.Gellius à philoſopho nó exagitandi animo,ſed diſcendi,quænam illa ratio eſſet pauoris ſui. Qui vt doceret hominem ſciendi ſtudio gnauiter accenſum, protulit ſtatim de ſarcinula ſua [i] Stoici Epicteti librum, in quo ea ſcripta eſſent,quæ congruerēt decretis Zenonis & Chryſippi,quos fuiſſe Stoicorum principes nouimus.In eo libro ſe legiſſe dicit A.Gellius,hoc Stoicis placuiſſe,[k] quòd animi viſa,quas appellant phantaſias:necin poteſtate eſt vtrũ, & quãdo incidãt animo,cùm veniant ex terribilibus & formidabilibus rebus,neceſſe eſſe etiã ſapientis animum moueant:ita vt pauliſper vel paueſcat metu,vel triſtitia contrahatur, tanquã his paſsionibus præuenientibus mentis & rationis officium: [l] nec ideo tamen in mente fieri opinionē mali,nec approbari iſta,eiſq; cōſentiri.Hoc enim eſſe volunt in poteſtate,idq; intereſſe cenſent inter animũ ſapientis & ſtulti: quòd ſtulti animus eiſdem paſsionibus cedit,atque accommodat mentis aſſenſum: ſapientis autem quanuis eas neceſsitate patiatur, retinet tamē de his quæ appetere vel fugere rationabiliter debet,veram & ſtabilem inconcuſſa mente ſententiam. Hęc vt potui,non quidem commodius A. Gellio, ſed certè breuius, &,vt puto,planius expoſui:quę ille ſe in Epicteti libro legiſſe commemorat,eum ex decretis Stoicorũ dixiſſe atque ſenſiſſe.Quæ ſi ita ſunt,aut nihil,aut penè nihil diſtat inter Stoicorum aliorúmque philoſophorum opinionem de paſsionibus & perturbationibus animorum. Vtrique enim mentem rationémque ſapientis ab earum dominatione defendunt. Et ideo fortaſſe dicunt eas in ſapientem non cadere Stoici: quia nequaquam eius ſapientiã,qua vtique ſapiens eſt, vllo errore obnubilant, aut labe ſubuertunt. [m] Accidunt autem animo ſapientis,ſalua ſerenitate ſapientiæ,propter illa quæ commoda vel incommoda appellant, quanuis ea dicere nolint, bona vel mala. Nam profecto ſi nihili pēderet eas res ille philoſophus, quas amiſſurum ſe naufragio ſentiebat, ſicuti eſt vita iſta ſalúſque corporis: non ita illud periculum perhorreſceret,vt palloris etiam teſtimonio proderetur. Veruntamen & illam poterat permotionem pati,& fixam tenere mente ſententiam,vitam illam ſalutémque corporis, quorum amiſsionem minabatur tempeſtatis immanitas, non eſſe bona quæ illos quibus ineſſent facerēt bonos,ſicut facit iuſtitia. Quod autem aiunt ea nec bona appellanda eſſe, ſed commoda: ver-

borum certamini, nó rerum examini deputandum eſt. Quid enim intereſt, vtrum aptius bona vocentur, an commoda: dum tamen ne his priuetur, non minus Stoicus, quàm Peripateticus paueſcat & palleat: ea non æqualiter appellando, ſed æqualiter æſtimando? Ambo ſanè ſi bonorum iſtorum ſeu commodorum periculis ad flagitium vel facinus vrgeantur, vt aliter ea retinere non poſſint: malle ſe dicunt hæc amittere, quibus natura corporis ſalua & incolumis habetur, quàm illa committere, quibus iuſtitia violatur. Ita mens, vbi fixa eſt iſta ſententia, nullas perturbationes, etiam ſi accidant inferioribus animi partibus, in ſe contra rationem preualere permittit: quinimò ipſa dominatur, eíſque non conſentiendo, ſed potius reſiſtendo regnum virtutis exercet. Talem deſcribit etiam Vergilius Æneam, vbi ait:

Mens immota manet, lachrymæ voluuntur inanes.

L. VIVES.

a HOc autem Cicero.} *Libro tertio De finibus inducitur à Cicerone M. Cato minor pro Stoicis, quam ſectam ille tuebatur, de ſummo bono diſſerens. Quarto libro idem ipſe Cicero diluit argumenta omnia Stoicorum, oſtendítque ipſos non rebus à Platonicis & Peripateticis differre, ſed nouitate verborum: quorum artifex fuit princeps ipſe diſciplinæ Zenon.*

b Nolunt bona appellare, ſed commoda.} *Cic. in Finibus æſtimabilia nominauit, & primo Acad. ſic ait: Zeno igitur omnia, quæ ad beatam vitam pertinerēt, in vna virtute ponebat: nec quicquam aliud numerabat in bonis, id quod appellabat honeſtum, quod eſſet ſimplex quoddam, & ſolum, & vnum bonum. Cætera autem, etſi nec mala eſſent, tamen alia ſecundum naturam dicebat, alia naturæ contraria, iis ipſis alia interiecta & media numerabat. Quæ autem ſecundum naturam eſſent, ea ſumenda, & quadam æſtimatione dignanda docebat: contráque contraria. Neutra autem in mediis relinquebat, in quibus ponebat nihil omnino eſſe momenti: ſed quæ eſſent ſumenda, ex aliis alia pluris eſſe æſtimanda, alia minoris: quæ pluris, ea præpoſita appellabat: Reiecta autem, quæ minoris. Hæc ibi. In tertio De finibus præpoſita dicit προηγμένα eſſe dicta, contraria verò ἀποπροηγμένα.*

Bonorum tria genera c Hæc autem iſti ſimpliciter.} *Plato quarto De legibus, tria genera bonorum ponit, quæ in animo, quæ corpore, & quæ extrinſecus. Sed hæc poſteriora ſine virtute, non modò nihil iuuare, ſed eſſe quoque damnoſa,*

damnoſa, & perniciẽ plena, dicique humana, cùm illa quæ animo hærent ſint diuina, quibus ſolis diuinus ſit homo ac beatus: nec illa corporis aut externa rectè ac propriè bona eſſe nominanda ſed proportione quadam & ſimilitudine: nec omnibus, ſed ſolis iuſtis, quibus etiam quæ mala vulgus appellat, maiora & veriora ſunt bona, quàm bona illa in ſceleratis hominibus, quæ in his aliud non ſunt præter paratiſsima flagitiis magniſque malis inſtrumenta. Hæc & ſimilia multis locis Plato, à quo præclara illa & admirabilia Stoicorum dicta, quæ Græci παράδοξα vocant, & diuina, vt ſunt, exiſtimantur, propè omnia manarunt: vt quod ſolum honeſtum ſit bonum: ſolus ſapiens & diues & liber ſit, bonos beatos, improbos miſeros: fæliciorem qui accipit iniuriam, quàm qui facit: bona tamen vocauit ea, quæ fortunæ ſunt, aut corporis, quòd illis; ſicut Apuleius inquit in dogmate Platonis, ad vſum vitæ communis opus eſt: cura verò corporis ad viuendum neceſſaria, ita tamen vt hæc eadem fiant virtute meliora, eiúſque ſuffragiis beatitudinis commodis copulentur. Quocirca hæc Platoni tum demum ſunt bona, cùm in virtutis inſtrumenta & miniſterium transeunt: quæ ſi virtuti obſtrepant, & eam turbent, pernicies meræ & peſtes ſunt. Hunc Ariſtoteles eſt ſecutus.

d Vtrum accidant ſapienti paſ. } *Cic. 4. Tuſc. quæſt. quot & qui ſunt affectus, docet, quibus omnibus vacare prorſus ſapientem ſuum volunt Stoici. At Platonici, & qui in multis eidem ſunt Peripatetici, natura illos eſſe inditos aiunt: nec euelli poſſe, ſed moderari & regi.*

e Scribit A. Gellius. } *Vixit Gellius Adriano principe, ſub quo libros Noctium Atticarum ſcripſit. Vſus eſt Fauorino familiariter, & Tauro philoſophis: Apollinare & Probo grammaticis. Quis fuerit ingenio ac eruditione, habemus Auguſtini præiudicium, cui maxima, ſeu omnis potius grammaticorum manus ſuffragatur. Neſcio an quia is ὁμότεχνος, ita vt integrum iam nobis non ſit de illo aliter pronunciare, tametſi mihi pace Auguſtini dixerim, longe aliter videatur. Sed de ea re commodius alibi. Quod hic Auguſtinus citat, ſcribitur Gellio primo capite libri vndeuiceſimi.*

f Multæ ac facundæ ſcientiæ. } *Alibi, multum fæcundæ ſcientiæ.*

g Aſiaticus. } *Hoc auget etiam nomen luxuriæ. nam ibi nata & alita videtur.*

h Et ille Ariſtippi. } *Hoc Ariſtippus dixit, cum Corinthum nauigaret: Laertius.*

i Stoici Epicteti. } *Hic natus eſt Hieropoli Phrygiæ, ſeruiuit Epaphrodito cubiculario Neronis, & ætate longa pertigit tempora Antoninorum. De hoc eſt illud diſtichum:* *Epictetus*

Δοῦλος Ἐπίκτητος γενόμην, καὶ σώματι πηρὸς,
Καὶ πενίην Ἶρος καὶ φίλος ἀθανάτοις.

Seruus Epictetus fueram, qui & corpore mancus,
Paupertate Irus, diis ſed amicus eram.

Fuerat enim claudus. Eius etiam ſunt illa duo verba ἀνέχου, καὶ ἀπέχου, *contine & abſtine. autor Gell. varijs locis. Huius ſcripta fuerunt pauca, quæ tamen Suidæ memoria iam non extabant. nam enchiridion ab Arriano conſcriptum eſſe conſtat Epicteti diſcipulo: hic verò liber, quem philoſophus protulit, erat* περὶ διαλέξεων, *hoc eſt, diſputationum quintus.*

Phantaſia k Quod animi viſa, q. a. p. } φαντασία *&* φάντασμα *à* φαντάζω *ducitur, quod eſt, imaginor. Cicero, viſum transfert, éſtque illud, quod animæ pars imaginatiua videre ſibi videtur, generatúrque ex impulſu extrinſecus oblato, quã aſſenſio conſequitur, vel diſſenſio, in quibus eſt opinio. Affectus verò, quos damnare videbantur Stoici, ſunt quos ipſi nobis inuehimus ex falſis noſtris & deprauatis rerum iudiciis atque opinionibus. nam dolorem eſſe dicebant opinionem magni mali præſentis: lætitiam opinionem magni boni præſentis: libidinem opinionem magni boni futuri: metum, magni mali. Vnde eſt illud Senecæ Stoici, opinione nos ſæpius quàm re laborare, eſſéq; plura quæ nos terreant, quàm quæ præmant. De quis puto me iam alibi dixiſſe. Porrò opinionem quæ ſit*

Opinio *imbecillus aſſenſus, rebus non ſat expenſis atque examinatis in ſapientem non cadere.*

l Nec ideo tamen in mente fieri. } *In Enchiridio enim Epicteti Arrianus iubet ſapientem virum ſimul ac primum phantaſia tangitur horribili, conſiderare viſum eſſe illud, nec ita rem ſe habere vt videtur.*

m Accidunt autem animo ſapientis. } *Plato in Legibus, velut neruos eſſe dicit affectus in homine, & ceu funiculos quoſdam à natura inditos, à quibus trahamur: ac quemadmodum inter ſe contrarij ſunt ipſi ſic & nos in varias diuerſáſque partes ab illis raptari: ſed profectò qui illis dominam rationem præfecerit, & parêre coegerit, ſenſuum exiguas eſſe eorum vires.*

Quòd paſſiones quæ Chriſtianos animos afficiunt, non in vitium trahant, ſed virtutem exerceant.

CAP. V.

NOn eſt nunc neceſſe copioſè ac diligenter oſtendere, quid de iſtis paſſionibus doceat ſcriptura diuina, qua Chriſtiana eruditio continetur. Deo quippe
1 illam ipſam mentem ſubiicit regendam & iuuandam, mentíque paſſiones ita moderandas, atque frænandas, vt in vſum iuſtitiæ

iuſtitiæ conuertantur. Denique in diſciplina noſtra, non tam quæritur, vtrum pius animus iraſcatur, ſed quare iraſcatur: nec vtrum ſit triſtis, ſed vnde ſit triſtis: nec vtrum timet, ſed quid timeat. Iraſci enim peccanti, vt corrigatur: contriſtari pro afflicto, vt liberetur: timere periclitanti, ne pereat: neſcio vtrum quiſquam ſana conſideratione reprehẽdat. [a] Nam & miſericordiam Stoicorum eſt ſolere culpare. Sed quantò honeſtius ille Stoicus miſericordia perturbaretur hominis liberandi, quàm timore naufragij. Longe melius & humanius, & piorum ſenſibus accommodatius [b] Cicero in Cæſaris laude locutus eſt, vbi ait: Nulla de virtutibus tuis nec admirabilior, nec gratior miſericordia eſt. Quid eſt autem miſericordia, niſi alienæ miſeriæ quædam in noſtro corde compaſsio, qua vtique ſi poſſimus, ſubuenire compellimur? Seruit autem motus iſte rationi, quando ita præbetur miſericordia, vt iuſtitia conſeruetur: ſiue cùm indigenti tribuitur, ſiue cùm ignoſcitur pœnitenti. [c] Hanc Cicero locutòr egregius non dubitauit appellare virtutem, quam Stoicos inter vitia numerare non pudet: qui tamen, vt docuit liber Epicteti nobiliſſimi Stoici ex decretis Zenonis & Chryſippi, qui huius ſectæ primas partes habuerunt, huiuſcemodi paſſiones in animum ſapientis admittunt, quem vitiis omnibus liberum eſſe volunt. Vnde fit conſequens, vt hæc ipſa non putent vitia, quando ſapienti ſic accidunt, vt contra virtutem mentis, rationémque nihil poſſint, & vna ſit, eadémq; ſententia Peripateticorum, vel etiam Platonicorum & ipſorum Stoicorum. [d] Sed, vt ait Tullius, verbi controuerſia iam diu torquet homines Greculos, contentionis cupidiores, quàm veritatis. Sed adhuc meritò quæri poteſt, vtrum ad vitæ præſentis pertineat infirmitatem, etiam in quibuſque bonis officiis huiuſcemodi perpeti affectus. Sancti verò angeli cùm & ſine ira puniant, quos accipiunt æterna Dei lege puniendos, & miſeris ſine miſeriæ compaſſione ſubueniant, & periclitantibus eis quos diligunt ſine timore opitulentur: tamen iſtarum nomina paſſionũ conſuetudine locutionis humanæ, etiam in eos vſurpantur, propter quandam operum ſimilitudinem, non propter affectionum infirmitatem: ſicut ipſe Deus ſecundum ſcripturas iraſcitur, nec tamen vlla paſſione turbatur. Hoc enim verbum vindictę vſurpauit effectus, non illius turbulentus affectus.

L. VIVES.

a NAm & miſericordiam Stoicorum.} *Cicero pro Murena irridens paradoxa Stoicorum, ſupplices aliqui veniunt miſeri & calamitoſi. Sceleratus & nefarius fueris, ſi quicquam miſericordia adductus feceris.*

b Cice. in Cæſaris laude.} *In oratione pro Q. Ligario: Nulla de virtutibus tuis plurimis nec gratior, nec admirabilior miſericordia eſt.*

c Hanc Cicero locutor.} *Significat loquentiæ fuiſſe in Cicerone ſatis, vt Saluſtius de Catilina ſcribit, ſapientiæ illius germanæ ac veræ non multum, quæ ſolùm eſt in iis, qui vni Deo præpotenti & principi mundi ſeruiunt, eiúſque ſapientiæ filio.*

d Sed, vt ait Tullius, verbi controuerſia.} *In primo De oratore verba ſunt Craſſi afferentis, quid de oratoris nomine ſenſerint Græci.*

Quibus paſsionibus dæmones confitente Apuleio exagitentur, quorum ope homines apud deos aſſerit adiuuari. CAP. VI.

QVa interim de ſanctis angelis quæſtione dilata, videamus quemadmodum dicant Platonici medios dęmones inter deos & homines conſtitutos, iſtis paſſionum æſtibus fluctuare. Si enim mente ab his libera eíſque dominante, motus huiuſcemodi non paterentur, non eos diceret Apuleius ſimili motu cordis & ſalo mẽtis per omnes cogitationum æſtus fluctuare. Ipſa igitur mens eorum, id eſt, pars animi ſuperior, qua rationales ſunt, & in qua virtus & ſapientia, ſi vlla eis eſſet, paſſionibus turbulentis inferiorũ animi partium regendis moderandíſque dominaretur. Ipſa inquam mẽs eorum, ſicut iſte Platonicus confitetur, ſalo perturbationum fluctuat. Subiecta eſt ergo mens dæmonum paſſionibus libidinum, formidinum, irarum, atque huiuſcemodi cæteris. Quæ igitur pars in eis libera eſt, compóſque ſapientiæ, qua placeant diis, & ad horum morum ſimilitudinem hominibus conſulant, cùm eorum mens paſſionum vitiis ſubiugata & oppreſſa, quicquid rationis naturaliter habet ad fallendum & decipiendum, tantò acrius intendat, quantò eam magis poſſidet nocendi cupiditas?

Quòd Platonici figmentis poetarum infamatos deos aſſerant de contrariorum ſtudiorum certamine, cùm hæ partes dæmonum, non deorum ſint. CAP. VII.

QVòd ſi quiſquam dicit non ex omnium, ſed ex malorum dęmonum numero eſſe, quos poetæ quorundam hominũ oſores & amatores deos, non procul à

veritate confingunt. Hos enim dixit Apuleius, ſalo mẽtis per omnes cogitationum æſtus fluctuare. Quomodo iſtud intelligere poterimus, quando cùm hoc diceret, non quorundam, id eſt, malorum, [a] ſed omnium dæmonum medietatem, propter aërea corpora inter deos & homines deſcribebat? Hoc enim ait fingere poëtas, quòd ex iſtorum dæmonum numero deos faciunt, & eis deorum nomina imponunt: & quibus voluerint hominibus ex his amicos inimicóſq; diſtribuunt, ficti carminis, impunita licentia, cùm deos ab his dæmonum moribus & cæleſti loco & beatitudinis opulentia remotos eſſe perhibeant. Hæc eſt ergo fictio poëtarũ, deos dicere, qui dij non ſunt, eóſq; ſub deorũ nominibus inter ſe decertare propter homines, quos pro ſtudio partium diligunt vel oderunt. Non procul autem à veritate dicit hanc eſſe fictionem: quoniam deorum appellati vocabulis, qui dij non ſunt, tales tamen deſcribuntur dæmones, quales ſunt. [b] Deniq; hinc eſſe dicit Homericã illam Mineruã, quæ mediis cœtibus Graîum cohibendo Achilli interuenit. Quod ergo Minerua illa fuerit, poëticum vult eſſe figmentum, [c] eo quòd Mineruam deam putat, eámq; inter deos, quos omnes bonos beatóſque credit, in alta ætherea ſede collocat, procul à conuerſatione mortalium. Quòd autem aliquis dæmõ fuerit Græcis fauẽs, Troianíſq; contrarius, ſicut alius aduerſus Græcos Troianorum opitulator, [d] quem Veneris, ſeu Martis nomine idẽ poeta cõmemorat, quos deos iſte talia non agentes in cæleſtibus habitationibus ponit, & hi dæmones pro his quos amabant cõtra eos quos oderant inter ſe decertauerint: hoc non procul à veritate poëtas dixiſſe confeſſus eſt. De his quippe iſta dixerunt, quos hominibus ſimili motu cordis, & ſalo mentis, per omnes cogitationũ æſtus fluctuare teſtatur, vt poſſent amores & odia non pro iuſtitia, [e] ſed ſicut populus ſimilis eorum in venatoribus & aurigis, ſecundùm ſuarum ſtudia partium, pro aliis, aduerſus alios exercere. Id enim videtur philoſophus curaſſe Platonicus: ne cùm hęc à poëtis canerentur, non à dæmonibus mediis, ſed ab ipſis diis, quorum nomina poëtæ fingendo ponunt, fieri crederentur.

L. VIVES.

a SEd omnium dæmonum medietatem.} *Quòd medij ſint inter deos & homines, non de medietate molis intelligendum, ſed loci & naturæ.*

b Denique hinc eſſe dicit Homericam illam Mineruam.} *Apuleij ſunt verba. Homerus verò de Minerua id canit α. Iliad. quæ Achillem cohibuit, ne impetum in Agamemnonem faceret inter iurgia.*

c Eo quòd Mineruam.} *Nam vna eſt ex illis* 12. *dijs conſentibus, quos diſticho perſequutus eſt Ennius: qui ſunt ex dijs altißimi & optimi, quos natura viſibus humanis denegauit.*

d Quem Veneris ſeu Martis nomine idem poëa.} *Plutarchus in libello, quòd ceſſarunt oracula: Exiſtimant omnia bella, omnes calamitates, quæ ſcribuntur de dijs, non deorum fuiſſe, ſed magnorum quorundam dæmonum.*

e Sed ſicut populus ſimilis, &c.} *In circo quadrigæ agitabantur, & venationes exhibebantur: indutiq; erant quadrigarij panno aut albo, aut cæruleo, aut viridi, aut rufo. Hinc quatuor factiones aurigarum: alij ex populo alijs fauebant, ſuo quiſque colori. Domitianus, vt Tranq. ſcribit, duas ludis circenſibus addidit factiones, aurati panni, & purpurei.*

Colores Circenſes

Numerantur & colores inter iſtos factionum circenſium, praſinus, qui eſt viridis, & Venetus, qui eſt cæruleus: quorum meminit Martialis. Illos veteres colores quatuor anni temporibus dicatos fuiſſe, ſunt qui interpretentur. Cæruleum hybernis aquilonibus. Venetum virenti veri. Candidum autumni pruinis. Rufum æſtiuis ignibus. Plin. lib. Epiſtolarum 8. *de factionibus iſtis loquens: Quo magis miror, tot millia virorum tam pueriliter identidem cupere currentes equos inſidentes curribus homines videre. Si tamen aut velocitate equorum, aut hominum arte traherentur, eſſet ratio nonnulla: nunc fauent panno, pannum amant: & ſi in ipſo curſu, medioq; certamine, hic color illuc, ille huc transferatur, ſtudium, fauorq; tranſibit, & repente agitatores illos, illos equos, illos quos procul noſcitant, quorum clamitant nomina, relinquent. Tanta gratia, tanta autoritas, in vna viliſſima tunica. Mitto apud vulgus, quod vilius tunica, ſed apud quoſdam graues homines. Hæc Plinius.*

De diis cæleſtibus, & dæmonibus aëreis, hominibúſque terrenis Apuleij Platonici definitio.

CAP. VIII.

Quid illa ipſa definitio dæmonum? Parúmne intuenda eſt, vbi certè omnes determinando cõplexus eſt? Quod ait dæmones eſſe genere animalia, animo paſſiua, mente rationalia, corpore aërea, tempore æterna. In quibus quinq; commemoratis, nihil dixit omnino, quod dæmones cum bonis ſaltem hominibus id videretur habere cõmune, quod nõ eſſet in malis. Nã ipſos homines

mines cùm aliquantò latiùs deſcribẽdo complecteretur, ſuo loco de illis dicens, tanquam de infimis atque terrenis, cùm prius dixiſſet de cæleſtibus diis: vt commendatis duabus partibus, ex ſummo & infimo ad vltimum tertio loco de mediis dæmonibus loqueretur. Igitur homines, inquit, [a] ratione plaudentes, oratione pollentes, immortalibus animis, moribundis membris, leuibus & anxiis mentibus, brutis & obnoxiis corporibus, diſſimilibus moribus, ſimilibus erroribus, peruicaci audacia, pertinaci ſpe, craſſo labore, fortuna caduca, ſingillatim mortales, cuncti tamen vniuerſo genere perpetui, viciſſim ſufficienda prole mutabiles, volucri tempore, tarda ſapientia, cita morte, querula vita, terras incolunt. Cùm hic tam multa diceret, quæ ad plurimos homines pertinent, nunquid etiam illud tacuit, quod nouerat eſſe paucorum, vbi ait, [b] tarda ſapiẽtia? Quòd ſi prætermiſiſſet, nullo modo rectè genus humanum deſcriptionis huius tam intenta diligentia terminaſſet. Cùm verò deorum excellentiam commendaret, ipſam beatitudinem, quò volunt homines per ſapientiã peruenire, in eis affirmauit excellere. Proinde ſi aliquos dęmones bonos vellet intelligi, aliquid etiam in ipſorũ deſcriptione poneret, vnde vel cum diis aliquam beatitudinis partem, vel cum hominibus qualemcunq; ſapientiã putarentur habere communem. Nũc verò nullum bonum eorum commemorauit, quo boni diſcernerentur à malis: quanuis & eorum malitiæ liberius exprimendæ pepercit: non tam ne ipſos, quàm ne cultores eorum, apud quos loquebatur, offenderet. Significauit tamen prudentibus, quid de illis ſentire deberẽt, quandoquidem deos, quos omnes bonos beatóſq; credi voluit, ab eorum paſſionibus, atque, vt ait ipſe, turbelis omnino ſeparauit, ſola illos corporum ęternitate coniungens: animo autem non diis, ſed hominibus ſimiles dæmones apertiſſimè inculcans: & hoc non ſapientiæ bono, cuius & homines poſſunt eſſe participes, ſed perturbatione paſſionum, quę ſtultis malíſque dominatur: à ſapientibus verò & bonis ita regitur, [c] vt malint eam non habere, quàm vincere Nam ſi non corporum, ſed animorũ ęternitatẽ cum diis habere dęmones vellet intelligi, nõ vtiq; homines ab huius rei cõſortio ſepararet: quia & hominib⁹ æternos eſſe animos, proculdubiò ſicut Platonicus ſentit. Ideò cùm hoc genus animantium deſcriberet, immortalibus animis, moribundis membris dixit eſſe homines.

L. VIVES.

a Ratione plaudentes.} *In aliis gaudentes, in aliis cluentes, quòd à cluo videtur eſſe, quod eſt pugno, magis quàm à clueo, quod eſt ſum, vel nomino.*

b Tarda ſapientia.} *Sententia eſt Platonis, beatos eſſe illos, quibus vel in ſenectute veras contigit habere opiniones.*

c Vt malint eam.} *Si fieri poſſet carere vellet vir ſapiens omni animi perturbatione: ſed quandoquidem fieri illud nequit, proximum eſt anniti, vt eam ſuperet, habeátque velut in ſua poteſtate.*

An amicitia cæleſtium deorum per interceſſionem dæmonum poſſit homini prouideri.

CAP. IX.

Ac per hoc ſi propterea communem cum diis æternitatem non habẽt homines, quia corpore ſunt mortales: propterea ergo dæmones habent, quia corpore ſunt immortales: quales igitur mediatores ſunt inter homines & deos, per quos ad deorum amicitias homines ambiant, qui hoc cum hominibus habent deterius, quod eſt in animante melius, id eſt animum: hoc autem habent cum diis melius, quod eſt in animante deterius, id eſt corpus? Cùm enim animans, id eſt animal ex anima conſtet & corpore, [a] quorum duorũ anima eſt vtiq; corpore melior: & ſi vitioſa & infirma, melior certè corporè etiam ſaniſſimo atque firmiſſimo: quoniam eius natura excellẽtior, nec labe vitiorum poſtponitur corpori, ſicut aurum etiam ſordidum argento ſeu plumbo licet puriſſimo carius æſtimatur. Iſti mediatores deorum & hominum, per quos interpoſitos diuinis humana iunguntur, cum diis habent corpus æternum, vitioſum autem cum hominibus animum, quaſi religio qua volunt diis homines per dæmones iungi in corpore ſit, non in animo conſtituta. Quænam tandem iſtos mediatores falſos atque fallaces quaſi capite deorſum nequitia vel pœna ſuſpendit, vt inferiorem animalis partem, id eſt, corpus cum ſuperioribus: ſuperiorem verò, id eſt, animum cum inferioribus habeant, & cum diis cæleſtibus in parte ſeruiẽte cõiuncti, cum hominibus autem terreſtribus in parte dominãte ſint miſeri? Corpus quippe ſeruum eſt, ſicut etiã Saluſtius ait, animi imperio, corporis ſeruitio magis vtimur. Adiunxit autem ille, alterum nobis cum diis, alterum cum beluis commune eſt: quoniam de hominibus loquebatur, quibus ſicut beluis mortale corpus eſt. Iſti autem

autem quos inter nos & deos mediatores nobis philoſophi prouiderunt, poſſunt quidem dicere de animo & corpore alterū nobis cum diis, alterum cum hominibus commune eſt: ſed ſicut dixi tanquā in peruerſum ligati atq; ſuſpenſi, ſeruū corpus cum diis beatis, dominum animum cum hominibus miſeris habentes, parte inferiore exaltati, ſuperiore deiecti. Vnde etiam ſi quiſquam propter hoc eos putauerit æternitatem habere cū diis: quia nulla morte ſicut animaliū terreſtriū animi eorum ſoluuntur à corpore: nec ſic exiſtimandum eſt eorum corpus tanquam honoratorum æternum vehiculum, ſed[b] æternum vinculum damnandorum.

L. VIVES.

a QVorum duorum anima eſt vtique corpore melior.} *Inhærentia namque eſſentiales rerum perfectiones non mutant: & miror Pariſiis olim ſcholæ, tam Peripateticæ viſum eſſe inter animas diſcrimē aliquod ponere perfectionis illius, quæ ab ſpecie rei proficiſcitur.*

b Æternum vinculum damnandorum.} *Alibi damnatorum, melius. Iam inde à caſu cæleſti ſunt damnati.*

Quòd ſecundum Plotini ſententiam minus miſeri ſunt homines in corpore mortali, quàm dæmones in æterno.

CAP X.

a PLotinus certè noſtræ memoriæ vicinus temporibus, Platonē cæteris excellentius intellexiſſe laudatur. Is, cum de humanis animis ageret, [b] Pater, inquit, miſericors, mortalia illis vincula faciebat. Ita hoc ipſum quòd mortales ſunt homines corpore, ad miſericordiam Dei patris pertinere arbitratus eſt, ne ſemper huius vitæ miſeria teneantur. Hac miſericordia indigna iudicata eſt iniquitas dæmonum, quæ in animi paſſiui miſeria non mortale ſicut homines, ſed æternum corpus accepit. Eſſent quippe fœliciores hominibus, ſi mortale cum eis haberēt corpus, & cum diis beatum animū. Eſſent autem pares hominibus, ſi cum animo miſero ſaltem mortale cum eis habere meruiſſent & corpus: ſi tamē acquirerēt aliquid pietatis, vt ab ęrumnis, vel in morte requieſcerent. Nunc verò non ſolùm fœliciores hominibus non ſunt animo miſero, ſed etiam miſeriores ſunt perpetuo corporis vinculo. Nō enim aliqua pietatis & ſapientiæ diſciplina proficientes, intelligi volunt ex dęmonibus fieri deos, [c] cùm apertiſſimè dixerit dęmones æternos,

L. VIVES.

Plotinus a PLotinús certè noſtræ memoriæ. } *Paulò minus annis ducentis à Probo ad Honorium principem. In Plotino Auguſtinus lib.3. Acad. videri Platonem reuixiſſe ſcribit. Ita fuit ille os Platonis in philoſophia purgatiſſimum & lucidiſſimum, dimotis nubibus erroris. Macrobius quoque principem philoſophiæ facit Plotinum cum Platone. Scribit vitam eius diſcipulus Porphyrius, quæ eſt operibus Plotini præpoſita.*

b Pater, inquit, miſericors mortalia illis vincula. } *Plato quoque in Timæo hominum animos, mortalibus eſſe à diis minoribus vinculis illigatos ſcribit. Plotinus tamen miſericordiam ait in hoc fuiſſe patris, ne tam diu mala corporis perpetrentur. Verba eius, ſi quis fortè requirit, hæc ſunt, ex primo libro De dubiis animæ. Iupiter verò pater laborantes animas miſeratus, earum vincula, quibus laborant, ſolubilia fabricauit: atque ita intermiſſiones laborum certis temporum interuallis inſtituit, in quibus liberè viuerent à corporibus, vt ipſæ quoque ibi forent, vbi eſt mundi anima ſemper, circa hæc ſollicita nunquam. Sic ille.*

c Cùm apertiſſimè dixerit. } *Ad Apuleium refertur, qui id quod ſequitur, ſcripſit.*

De opinione Platonicorum, qua putant animas hominum dæmones eſſe poſt corpora.

CAP. XI.

DIcit [a] quidem & animas hominum dæmones eſſe, & ex hominibus fieri [b] Lares, ſi meriti boni ſunt: [c] Lemures, ſeu Laruas, ſi mali. [d] Manes autem deos dici cùm incertum eſt, bonorum eos, ſeu malorum eſſe meritorũ. In qua opinione, quantam voraginem aperiant ſectãdis perditis moribus, quis non videat, ſi vel paululum attendat? Quãdoquidẽ quamlibet nequam fuerint homines, vel Laruas ſe fieri dum opinãtur, vel dum Manes deos, tanto peiores fiunt, quanto ſunt nocendi cupidiores: vt etiam quibuſdam ſacrificiis tanquam diuinis honoribus poſt mortem ſe inuitari opinentur, vt noceant. Laruas quippe dixit eſſe noxios dæmones ex hominibus factos. Sed hinc alia quæſtio eſt. Inde autem perhibet appellari Græcè beatos εὐδαίμονας, quòd boni ſint animi, hoc eſt, boni dæmones: animos quoque hominum dæmones eſſe confirmans.

L. VIVES.

a DIcit quidem & animas. } *Quoniam ſæpe de Geniis & Laribus facta eſt mentio, feret æquus lector, ſi locum hunc paulò*

fuſius

fuſius explicuero. Apuleij verba hæc fere ſunt: Nam quodam ſignificatu, & animus humanus etiam nunc in corpore ſitus δαίμων nuncupatur.

Diine hunc ardorem mentibus addunt
Euriale? an ſua cuique Deus fit dira cupido?

Igitur & bona cupido animi deus bonus eſt. Vnde nonnulli arbitrantur, vt iam prius dictum eſt, εὐδαίμονας dici beatos, quorum dæmon bonus eſt, id eſt, animus virtute perfectus: quem noſtra lingua, vt ego interpretor, haud ſciam, an bono, certè meo quidem periculo, poteris Genium vocare, quoniam is deus, qui eſt animus ſui cuiuſque, quanquam ſit immortalis, tamen quodammodo cum homine gignitur, vt eæ preces, quibus Genium precamur ad coniunctionem noſtram. Nec deſunt, qui videantur mihi obteſtari corpus atque animum duobus nominibus comprehendentes, quorum communio & copulatio ſumus, & ſecundo ſignata ſpecies dæmonum ſit animus humanus exutus & liber ſtipendiis vitæ, corpore ſuo obiuratis. Hunc vetere Latina lingua reperio Lemurem dictatum. Ex hiſce ergo Lemuribus qui poſteriorum ſuorum curam ſortitur, pacato & quieto numine domum poßidet, Lar dicitur familiaris. Qui verò propter aduerſa vitæ merita, nullis bonis ſedibus in terra vagatione punitur, inane terriculamentum bonis hominibus, cæterùm noxium malis, hunc plerique Laruam perhibent. Cùm verò incertum eſt, quæ cuique eorum ſortitio euenerit, vtrum Lar ſit, an Larua, nomine Manium deum nuncupant, & honoris gratia, dei vocabulum additum eſt. Quippe cùm eos deos appellent, qui ex eorum numero iuſtè ac prudenter vitæ curriculo gubernato, pro nomine poſtea ab hominibus præditi, fanis & ceremoniis vulgò admittuntur, vt in Bœotia Amphiaraus, in Africa Mopſus, in Aegypto Oſiris: alius alibi gentium, Aeſculapius vbique. Verùm hæc omnis diſtributio eorum dæmonum fuit, qui quondam in corporis fuêre numero. Hactenus Apuleij verba ex codice corruptißimo, etſi excuſo in officina primi nominis. Optimam verò animi noſtri partem dæmona Plato in Timæo nominat, & in Cratylo. Eius verba ſunt hæc: Noſti quoſnam Heſiodus dæmones eſſe dicat, nempe genus illud aureum hominum: ait enim de illis:

Genius

Lemur

Larua

Mens an dæmon.

Aſt genus hoc, poſtquam fatalis condidit hora,
Dæmones, hi puri terreſtres tunc vocitantur:
Cuſtodes hominum fœlices, qui mala pellunt.

Ac puto aureum illud vocari genus, non quòd auro conſtaret, ſed quòd bonum eſſet ac pulchrum. & coniectura ducor, nos ferream gentem ab illo dici. Verùm ſi quis ex iis, qui nunc ſunt, bonus ſit, eum quoque inter aureos illos Heſiod. numerarit. Porrò quid aliud boni ſunt,

quàm prudentes? Ob hoc igitur, vt ego quidem ſentio, dæmonas vocauit, quòd prudentes extiterint, & rerum gnari: nomen quoque ipſum in vetere noſtra lingua oſtendit. Bene igitur & ab ipſo illo, & à cæteris pleriſque poetis eſt dictum, quicunque aiunt: Bonum cùm migrat è vita eſſe ſorte quadam & dignitate præſtanti, fierique dæmonem ex ſapientiæ nuncupatione. Ad hunc ergo modum aſſero equidem ſapientem, quiſquis bonus fuerit, & viuentem, & vita functum dæmonium eſſe, rectéque dæmonem vocari, cui aſſenſus Hermogenes ire ſe in eius ſententiam fatetur. Hæc apud Platonem. Ex quo non dubium quin Origenes errorem ſuum traxerit, cùm animas humanas in dæmones mutari & hos viciſſim in illas, in libro περὶ ἀρχῶν ſcribit. Porphyrius quoque dæmonem vnicuique proprium eſſe quandam animi partem, nempe mentem: Illúmque eſſe fœlicem & εὐδαίμονα, qui ſapientem ſortitus eſt mentem, infœlicem qui contrà, animas quoque vitiis infectas in malorum dæmonum naturã tranſire, reddíque illorũ ſimiles mendaciis, & impoſturis. Proclus tamen hæc omnia explicat triplicem dæmonis rationem ponẽs. Sic enim ſcribit: Iam verò & hoc manifeſtum eſt, vbi Plato in Timæo dæmonem ait animalis in nobis rationem conſtitutam eſſe. Veruntamen hoc vſque ad comparationem quandam nobis eſſe admittendum. Alius enim eſt ipſa eſſentia dæmon. Alius comparatione dæmon. Alius habitu vel habitudine dæmon. Vbique enim quod proxime præeſt in quodam dæmonis ordine ad inferius ſeſe habens, appellare dæmonem conſueuerunt. Quo vſu Iupiter apud Orpheum Saturnum patrem dæmonem appellauit. Et ipſe Plato in Timæo dæmonas nuncupauit deos illos, qui generationem è propinquo diſponunt, vbi ait: De aliis verò dæmonibus tractare, eorúmque generationem in lucem edere maius eſt, quàm ferre humanum poſſit ingenium. Comparatione vtique dæmon eſt eiuſmodi, qui videlicet proximè vnicuique prouidet, etiam ſi Deus ſit, ac etiam ſi Deo ſit inferior. Habitudine verò quadam dæmon dicitur animus, qui ſimilitudine quapiam ad genus dæmonum mirabiliores, quàm ſecundum hominem actiones edit, totámque vitam ſuam ſuſpendit ex dæmone. Hac arbitror ratione Socratem in Republica dæmonas animos appellaſſe, qui vitam bene tranſegerint, & in meliorem tranſlati ſunt ſortem, locáque auguſtiora iam colant. Ipſe denique ſecundùm eſſentiam dæmon, neque propter habitudinem ad ſequentia, neque ob aliquam ad aliud ſimilitudinem appellatus eſt dæmon, ſed hanc per ſeipſum proprietatem eſt ſortitus. Atque in exiſtentia quadam, viribúſque propriis, modíſque differentibus actionum eſt diſtinctus. Omnino verò anima quidem rationalis in Timæo dæmon animalis eſt appellata. Hæc ſunt illius verba. Sed ei parum

placet

placet animam noſtram ſimpliciter dæmonem nominari, quod anteà etiam diſertis verbis reiecit: nam dæmon ſimpliciter cum dicitur, media quædam eſt natura inter homines & deos, nec comparatione dici vult dæmonem aliud, quàm animam noſtram: non id quod præcipuè in ea operatur, velut rationem in ſanis, affectum in perturbatis, in quo ab Apuleij ſententia diſſentit. Nam quod Vergilius inquit, vel ambiguum dictum videri poteſt, & vt philoſophi loquuntur, ex problemate: aut ſimile eſt illius Platonici: Bono viro Deus eſt lex, malo verò libido: Seruiúſque ad hunc modum Vergilij verſum explicat. Apud Plotinum philoſophum & alios quæritur, Vtrum mentis noſtræ acies per ſe ad cupiditates & conſilia moueatur, an impulſu alicuius numinis: & primò dixerunt, mentes humanas moueri ſua ſponte. Deprehenderunt tamen ad omnia honeſta impelli nos genio & numine quodam familiari, quod nobis naſcentibus datur. Praua verò noſtra mente nos cupere, & deſiderare. Nec enim poteſt fieri, vt praua numinum voluntate cupiamus, quibus nihil malum conſtat placere. Vnde nunc hic ortus eſt ſenſus. hæc Seruius. Sed haud dubiè affectus etiam quibus rapimur, dæmones à Platonicis multis nominantur. At in iſtis de diis déque dæmonibus ſententiis mirum, quàm inter ſe diſcrepent homines eiuſdem hæreſis. Alia ſentit Apuleius quàm Plato, alia Plotinus quàm Apuleius, diuerſa ab iis Porphyrius, nec cum Iamblicho, aut quoquã alio in omnibus conuenit Proclo, nimirum dæmonibus ipſis pro natura ſua varia illis & fallacia dictantibus.

b Lares ſi meriti boni ſunt.} *Lares eoſdem eſſe quos genios Apuleius idem ſentit, quod facit ex multorum veterum authoritate, ſicut Cenſorinus docet in libro De die natali. Cicero in Timæo Platonis dæmones Lares vertit ſi modo, inquit, hoc rectè conuerſum videri poteſt. Hos Genios & Lares Capella etiam præſtites vocat & angelos. Manes enim ſunt qui vni uique præſunt, ſicut Seruius exponit ſexto Æneid. illo loco: Quiſque ſuos patimur manes. Volunt vnicuique Genium appoſitum dæmonem bonum & malum, hoc eſt rationem, quæ ad meliora ſemper hortatur: & libidinem, quæ ad peiora. Hic eſt Larua & Genius malus. Ille bonus Genius, & Lar. Si Larua traxerit ad ſe totum hominem, is ab ea poſt vitam damnatur, & ſuæ ſtultitiæ dat pœnas: ſin Lari fuerit audiens dicto, purgatus puruſque in beatorum loca ſedéſque remigrabit, ductus ab eo, quem in vita ſecutus eſt Lare. Eadem prope eſt ſententia Platonis in vltimo De rep. cùm animas ad iudicium ferri dicit.* — Lares

c Lemures ſeu Laruas ſi mali.} *Animæ mortuorũ ſi domi ſunt tranquillæ & quietæ Lares ſunt familiares: ſin omnia commiſcẽt terroribus,* — Lemures

& turbis, Laruæ ſiue Lemures: Vnde Laruati à Laruis territi, aut poſſeßi. Martianus Capella libro ſecundo Nuptiarum ſic inquit: Denique hæc omnis aëris à luna diffuſio ſub Plutonis poteſtate conſiſtit, qui etiam Summanus dicitur, quaſi ſummus manium. hic Luna, quæ huic aeri propior eſt, Proſerpina memoratur: verùm illi manes cum corporibus illo tempore tribuuntur, quo fit prima conceptio, & poſt vitam eiſdem corporibus delectantur, atque cum iis manentes appellantur Lemures, qui ſi vitæ prioris adiuti fuerint honeſtate, in Lares domorum, vrbiúmque vertuntur: ſi autem deprauantur ex corpore, Laruæ perhibentur, ac Maniæ. Manes *Manes igitur hic tam boni, quàm truces ſunt conſtituti, quos ἀγαθοὺς & κακοὺς δαίμονας memorat Graia diſcretio. In his etiam locis ſunt manes, eorúmque præſtites, Mana atque Maturna, dij etiam quos Aquilos dicunt. item: Fura Furináque, & mater Mania, & aliæ triptes diuorum degunt: tantum Martianus. Porphyrio lib. Epiſt. Horat. 2. Illic nocturnos lemures, vmbras, inquit, vagantes hominum ante diem mortis, & ideo metuendos: & putant Lemures eſſe dictos, quaſi Remures, à Remo. cuius occiſi vmbras frater cùm placare vellet, Lemuria inſtituit, id eſt, parentalia quæ menſe Maio per triduum celebrari ſolent ante additum anno menſem Februarium. Ob quam rem, Maio menſe religio eſt nubere. Hæc Porphyrio, quæ ſumpta ſunt ex Ouid. 5. Faſt.*

d Manes autem deos.} *Quaſi bonos eſſe dictos oſtendit Feſtus. Mana enim bona dixerunt: vnde mater & Matuta, & poma matura: colebantúrq; propter metum mortis, & Manes ſacrificantibus nominabantur, quaſi boni, quemadmodum contrà, immanes valde non boni ſunt.*

De ternis contrariis, quibus ſecundùm Platonicos dæmonum hominúmque natura diſtinguitur. CAP. XII.

SEd nunc de his agimus, quos in natura propria deſcripſit inter deos & homines genere animalia, mente rationalia, animo paſſiua, corpore aerea, tempore æterna. Nempe cùm prius deos in ſublimi cælo homines autem in terra infima diſiunctos locis, & naturæ dignitate ſecerneret, ita concluſit. Habetis, inquit, interim bina animalia: deos ab hominibus plurimũ differentes: loci ſublimitate, vitæ perpetuitate, naturæ perfectione: nullo inter ſe propinquo cõmunicatu, cùm & habitacula ſumma ab infimis tanta intercapedo faſtigij diſpeſcat: & viuacitas illic æterna & indefecta ſit, hic[a] caduca, & ſuccisiua: & ingenia illa ad beatitudinẽ ſublimata, hęc ad miſerias infimata: hic cæleſtia, ibi terrena video cõmemorata cõtraria de duab⁹ naturæ partib. vltimis,

timis,id eſt,ſummis atq; infimis. Nã tria quæ propoſuit de diis laudabilia, eadem repetiuit, aliis quidem verbis, vt eis alia tria aduerſa ex hominibus redderet. Tria deorum hæc ſunt: loci ſublimitas, vitæ perpetuitas, perfectio naturæ. Hæc aliis verbis ita repetiuit, vt eis contraria humanæ conditionis opponeret: cum & habitacula, inquit, ſumma ab infimis tanta intercapedo faſtigij diſpeſcat: quia dixerat loci ſublimitatem. Et viuacitas illic, inquit, æterna, & indefecta ſit, hic caduca & ſuccifiua, quia dixerat vitæ perpetuitatem. Et ingenia illa, inquit, ad beatitudinem ſublimata, hæc ad miſerias infimata, nullo inter ſe propinquo, inquit, communicatu, quia dixerat naturæ perfectionem. Tria igitur ab eo poſita ſunt deorum, id eſt, locus ſublimis, æternitas, beatitudo: & his contraria tria hominum, id eſt, locus infimus, mortalitas, miſeria. Inter hæc terna deorum & hominum, quoniam dæmones medios poſuit, de loco nulla eſt controuerſia. Inter ſublime quippe & infimum, medius locus aptiſsime habetur & dicitur. Cætera bina reſtant, quibus cura attentior adhibenda eſt, quemadmodum vel aliena eſſe à dæmonibus oſtẽdantur, vel ſic eis diſtribuantur, vt medietas videtur expoſcere, ſed ab eis aliena eſſe nõ poſſunt.[b] Non enim ſicut dicimus locum medium nec eſſe ſummum, nec infimum, ita dæmones cùm ſint animalia rationalia, nec beatos eſſe nec miſeros, ſicuti ſunt arbuſta vel pecora, quæ ſenſus vel rationis expertia rectè poſſumus dicere. Quorum autem ratio mẽtibus ineſt, aut miſeros eſſe, aut beatos eſſe neceſſe eſt. Item non poſſumus rectè dicere, nec mortales eſſe dæmones nec ęternos. Omnia nanque viuentia aut in æternum viuũt, aut finiũt morte, quod viuũt. Iam verò iſte tempore æternos dęmones dixit. Quid igitur reſtat, niſi vt hi medij de duobus ſummis vnum habeant, & de duobus infimis alterum? Nam ſi vtraque de imis habebunt, aut vtraque de ſummis, medij non erunt, ſed in alterutram partem vel reſiliunt, vel recumbunt. Quia ergo his binis, ſicut demonſtratum eſt, carere vtriſque non poſſunt, acceptis ex vtraque parte ſingulis mediabuntur. Ac per hoc quia de infimis habere non poſſunt æternitatem, quæ ibi non eſt, vnum hoc de ſummis habent: & ideo non eſt alterum ad complendam medietatem ſuam, quod de infimis habeant, niſi miſeriam.

L. VIVES.

a Caduca & ſuccifiua.} *Sic legitur in libris Apuleij excuſis, non malè. Nam à ſuccidendo dicitur, quod adduur, & velut amputatur. Sunt exemplaria Auguſtini in quibus ſcribitur ſuccidua ab eadem origine, atque etiam ſignificantius, & magis propriè.*

b Non enim ſicut dicimus.} *Ex oppoſitis ſunt quæ nullum medium receptant in vniuerſum, vt contradicentia, currere vel non currere: alia receptant, vt album & nigrum: ſunt enim intermedij colores. ſunt quæ certis rebus aſſignatis non admittant, vt viuens & mortuum in animalibus: itidem cæcum & videns ſtatis à natura temporibus: par & impar in numeris, vt Ariſtoteles docet in Categoriis.*

Quomodo dæmones, ſi nec cum diis beati, nec cum hominibus ſunt miſeri, inter vtranque partem ſine vtriuſque communione ſint medij. CAP. XIII.

Est itaque ſecundum Platonicos ſublimium deorum, vel beata æternitas, vel æterna beatitudo: hominum verò infirmorũ, vel miſeria mortalis, vel mortalitas miſera. dæmonum autem mediorum vel miſera æternitas, vel æterna miſeria. Nam & quinque illis, quæ in definitione dæmonum poſuit, nos eos medios, ſicut promittebat, oſtendit: quoniam tria dixit eos habere nobiſcum, quòd genere animalia, quod mente rationalia, quòd animo paſſiua ſunt: cum diis autem vnum, quòd tempore æterna, & vnum proprium quòd corpore aerea. Quomodo ergo medij, quando vnum habent cum ſummis, tria cum infimis? Quis non videat relicta medietate, quantum inclinentur & deprimantur ad infima? Sed planè ibi etiam medij poſſunt ita inueniri, vt vnum habeant proprium, quod eſt corpus aëreum, ſicut & illi de ſummis atque infimis ſingula propria dij corpus ætherum homineſque terrenum: duo verò communia ſint omnibus, quòd genere ſunt animalia, & mente rationalia. Nam & ipſe cùm de diis & hominibus loqueretur, Habetis, inquit, bina animalia. Et non ſolent iſti deos niſi rationales mente perhibere. Duo ſunt reſidua, quòd ſunt animo paſſiua, & tempore æterna. Quorum habent vnum cum infimis, cum ſummis alterum, vt proportionali ratione librata medietas, neque ſuſtollatur in ſumma, neque in infima deprimatur. Ipſa eſt autẽ illa dæmonũ miſera æternitas, vel æterna miſeria. Qui enim ait animo paſſiua, etiam miſera dixiſſet, niſi pro eorum cultoribus erubuiſſet.[a] Porrò quia prouidentia ſummi Dei: ſicut etiam

etiam ipſi fatentur, non fortuita temeritate regitur mundus, nunquam eſſet iſtorum æterna miſeria, niſi eſſet magna malitia. Si igitur beati rectè dicuntur eudæmones, non ſunt eudæmones, quos inter homines & deos iſti in medio locauerunt. Quis ergo eſt locus bonorum dæmonum, ſi ſupra homines infra deos iſtis præbeant adiutorium, illis miniſterium? Si enim boni æterníque ſunt, profectò & beati ſunt. Æterna autem beatitudo medios eos eſſe non ſinit, quia multum diis cóparat, multúmque ab hominibus ſeparat. Vnde fruſtra iſti conabūtur oſtendere, quomodo dæmones boni, ſi & immortales ſunt, & beati, rectè medij conſtituantur inter deos immortales ac beatos, & homines mortales ac miſeros. Cùm enim vtrunque habeant cum diis, & beatitudinem ſcilicet, & immortalitatem, nihil autem horum cum hominibus & miſeris & mortalibus, quomodo non potius remoti ſunt ab hominibus, diiſque coniuncti, quàm inter vtroſque medij conſtituti? Tunc enim medij eſſent, ſi haberent & ipſi duo quædam ſua, non cum binis alterutrorum, ſed cum ſingulis vtrorūque communia: ſicut homo medium quiddam eſt inter pecora & angelos: vt quia pecus eſt animal irrationale atque mortale, angelus autem animal rationale & immortale, medius homo eſſet inferior angelis, ſuperior pecoribus, habens cum pecoribus mortalitatem, rationem verò cum angelis, animal rationale mortale. Ita ergo cùm quærimus medium inter beatos immortales, miſeróſque mortales, hoc inuenire debemus, quod aut mortale ſit beatum, aut immortale ſit miſerum.

L. VIVES.

a PORrò quia prouidentia.} *Plato plurimis locis mundum à parente illo rerum omnium factum eſſe & adminiſtrari affirmat. Hîc verò iniuſtiſſimus eſſet, ſi innocentem æterno mærore ſineret affici: nam ad tempus affligi bonum hominem etiam ex benignitate eſt, vt ſit cur copioſius donetur, & beatior tanto fiat, quanto plura eſt perpeſſus aduerſa, propter ſempiternam beatitudinem.*

An homines cùm ſint mortales, poſſint vera beatitudine eſſe fœlices.

CAP. XIIII.

VTrum & beatus, & mortalis homo eſſe poſſit, magna eſt inter homines quæſtio. [a] Quidam enim conditionem ſuam humilius inſpexerunt, negauerúntque hominem capacem eſſe beatitudinis poſſe, quandiu morta-

liter viuit. Quidam verò extulerunt ſe, & auſi ſunt dicere, ſapientiæ compotes, beatos eſſe poſſe mortales. Quod ſi ita eſt, cur non ipſi potius medij conſtituuntur inter mortales miſeros, & immortales beatos: beatitudinem habentes cum immortalibus beatis, mortalitatem cum mortalibus miſeriis? Profectò enim ſi beati ſunt, inuident nemini. [b]Nam quid miſerius inuidentia? Et ideo mortalibus miſeris, quantum poſſunt, ad conſequendam beatitudinem conſulant: vt etiam immortales valeant eſſe poſt mortem, & angelis immortalibus beatíſque coniungi.

L. VIVES.

a QVidam enim conditionem ſuam humilius.} *Solon Athenienſis negat ante mortem beatum fieri quenquam poſſe. Plato paucos excipit: ſed Solon, quòd neſciretur quale hominem maneret fatum. nam quis Priamum fœlicem vocaſſet ante bellum perpeſſurum tot mœſtiſſima illo decennio? aut quis Crœſum inter illas immanes opes, quem Cyrus erat rogo viuentem admoturus? Plato verò quod difficile eſt homini diuina illa in vita conſequi, quorum cognitione beati ſimus.*

b Nam quid miſerius inuidentia? } *Illud ſolum eſt in inuidentia bonum, quod maximum eſt inuidis malum, ſicut Græco dicto fertur.*

De Mediatore Dei & hominum homine Chriſto Ieſu.

CAP. XV.

SI autem, quod multo credibilius & probabilius diſputatur, omnes homines quandiu mortales ſunt, [a] etiam miſeri ſint neceſſe eſt, quærẽdus eſt medius, qui non ſolùm homo, verumetiam Deus ſit: vt homines ex mortali miſeria ad beatam immortalitatẽ huius medij beata mortalitas interueniendo perducat: quem neque non fieri mortalem oportebat, neque permanere mortalem. Mortalis quippe factus eſt, non infirmata verbi diuinitate, ſed carnis infirmitate ſuſcepta: non autem permanſit in ipſa carne mortalis, quam reſuſcitauit à mortuis: quoniam ipſe fructus eſt mediationis eius: vt nec ipſi propter quos liberandos mediator effectus eſt, in perpetua, vel carnis morte remanerent. Proinde mediatorem inter nos & Deum, & mortalitatem habere oportuit tranſeuntem, & beatitudinem permanentem: vt per id quod tranſit, cógrueret morituris, & ad id quod permanet, transferret ex mortuis. Boni igitur angeli inter miſeros mortales, & beatos immortales medij eſſe non poſſunt:

quia

quia ipſi quoq;,& beati,& immortales ſunt. Poſſunt autẽ medij eſſe angeli mali,quia immortales ſunt cũ illis,miſeri cum iſtis. His contrarius eſt mediator bonus,qui aduerſus eorum immortalitatem & miſeriam,& mortalis eſſe ad tempus voluit,& beatus in æternitate perſiſtere potuit. Ac ſic eos & immortales ſuperbos, & miſeros noxios, ne per immortalitatis iactantiam ſeducerent ad miſeriam,& ſuæ mortis humilitate, & ſuæ beatitudinis benignitate deſtruxit in eis, quorum corda per ſuam fidem mundans, ab illorum immundiſſima dominatione liberauit. Homo itaque mortalis & miſer longè ſeiunctus ab immortalibus & beatis, quid eligat medium, per quod immortalitati & beatitudini copuletur? Quod poſſit delectare in dæmonum immortalitate, miſerum eſt, quod poſſit offendere in Chriſti mortalitate, iam non eſt. Ibi ergo cauenda eſt miſeria ſempiterna; hic mors timenda non eſt, quæ eſſe nõ potuit ſempiterna: & beatitudo amanda eſt ſempiterna. Ad hoc quippe ſe interpoſuit medius immortalis & miſer,vt ad immortalitatem beatam tranſire non ſinat, quoniam in hoc perſiſtit quod impedit , id eſt , in ipſa miſeria. Ad hoc autem ſe interpoſuit mortalis & beatus , vt mortalitate tranſacta,& ex mortuis faceret immortales , quod in reſurgendo monſtrauit , & ex miſeris beatos , vnde nunquam ipſe diſceſſit. Alius eſt ergo medius malus qui ſeparat amicos, alius bonus qui recõciliat inimicos. [b] Et ideo multi ſunt medij ſeparatores, quia multitudo quæ beata eſt , vnius Dei participatione fit beata. [c] Cuius participationis priuatione miſera multitudo malorum angelorum, quæ ſe opponit potius ad impedimentum,quàm interponit ad beatitudinis adiutorium , etiam ipſa multitudine obſtrepit quodammodo, ne poſſit ad illud vnum beatificum bonũ perueniri , ad quod vt perduceremur, non multis, ſed vno mediatore opus erat, & hoc eo ipſo cuius participatione ſimus beati,hoc eſt,verbo Dei,non facto,ſed per quod facta ſunt omnia. Nec tamen ob hoc mediator eſt , quia verbum maximè quippe immortale, & maximè beatum verbum longè eſt à mortalibus miſeris, ſed mediator per quod homo,eo ipſo oſtendens vtique ad illud non ſolum beatum, verumetiam beatificum bonum non oportere quæri alios mediatores, per quos arbitremur nobis peruentionis gradus eſſe moliendos , quia beatus & beatificus Deus , factus particeps humanitatis noſtræ compendium

præbuit participandæ diuinitatis ſuæ. Neque enim nos à mortalitate & miſeria liberans ad angelos immortales beatóſque ita perducit, vt eorum participatione etiam nos immortales & beati ſimus, ſed ad illam trinitatem, cuius & angeli participatione beati ſunt.[d] Ideo quando in forma ſerui, vt mediator eſſet, infra angelos eſſe voluit, in forma Dei ſuper angelos manſit. Idem in inferioribus via vitæ, qui in ſuperioribus vita.

L. VIVES.

a Etiam miſeri ſint.} *Homerus homines ferè vocat* δειλοὺς καὶ ἀθλίους, *hoc eſt miſeros, vt & Latini poetæ fecerunt.*

b Et ideo multi ſunt medij ſep.} *Virtus vnica eſt & ſimplex, ideo nec multæ ſunt ad eam ſemitæ. Vitium varium, multiforme, infinitis ad eum itatur viis, vt Ariſtot. inquit in libris Moralibus. Itaque dæmones multi per ſe variis rationibus à Deo abducunt, angeli boni vnica via, & per vnicum Dei filium ad Deum reducunt.*

c Cuius participationis priuatione.} *Vt priuatio lucis tenebræ, ſic priuatio beatitudinis miſeria, etſi non contrà recurritur.*

d Ideo quando in forma.} *Paulus ad Philip. 2. de Chriſto loquens: Qui cùm in forma, inquit, Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt ſe eſſe æqualem Deo, ſed ſemetipſum exinaniuit formam ſerui accipiens. Hæc ſunt Pauli verba, quibus ſignificat Chriſtum alioqui patri ſimillimum, induto corpore noſtræ mortalitatis, nunquam apud eos, qui ſolum hominem intuebantur, profeſſum Deo ſe parem eſſe, cùm tamen hoc ipſi licuiſſet, ſalua patri maieſtate: verùm abiecit ſe dominus cunctorum in ſpeciem ſerui, & excelſiſſimus æquari ſe nobis paſſus eſt, vt ſimilitudine naturæ nos omnes ad ſe attractos cognoſcentes iam quis eſſet, quid poſſet, ſublimes ſecum efferret ad patrem: ita humanitas ad ſe inuitat, ne diuinitas deterreat, & hæc inuitatos ad ſe rapit, beatóſque facit: quocirca nec vocare atque allicere nos potuiſſet, niſi noſtri ſimilis homo, nec beare, niſi fons beatitatis omnis Deus. Ad Chriſti ergo deitatem, quæ vita eſt, & beatitudo ipſa, vnica eſt, per quam tendamus via, humanitas eius.*

An rationabiliter Platonici definierint deos cæleſtes declinantes terrena contagia, hominibus non miſceri, quibus ad amicitiam deorum dæmones ſuffragentur. CAP. XVI.

Non enim verum eſt, quod idem Platonicus ait, dixiſſe Platonem, nullus Deus miſcetur homini. Et hoc præcipuum eorum ſublimitatis ait eſſe ſpecimẽ, quòd nulla attrectatione hominum cõtaminantur. Ergo dæmones

mones contaminari fatetur, & ideo eos à quibus cõtaminantur mundare non poſſunt, omnéſque immundi pariter fiunt, & dæmones contrectatione hominum,& homines cultu dæmonum. Aut ſi & contrectari miſceríque hominibus, nec tamen contaminari dæmones poſſunt, diis profectò meliores ſunt,quia illi ſi miſcerentur, cõtaminarentur. Nam hoc deorum dicitur eſſe præcipuum, vt eos ſublimiter ſeparatos humana contrectatio contaminare non poſſit. [a] Deum quidem ſummum omnium creatorem, quem nos verum Deum dicimus, ſic à Platone prædicari aſſeuerat, quòd ipſe ſit ſolus qui nõ poſſit penuria ſermonis humani quauis oratione vel modice comprehendi, vix autem ſapiẽtibus viris, cùm ſe vigore animi quantum licuit à corpore remouerunt, [b] intellectum huius Dei id quoque interdum velut in altiſſimis tenebris [c] rapidiſſimo coruſcamine lumen candidum intermicare. Si ergo ſupra omnia verè ſummus Deus intelligibili & ineffabili quadam præſentia, etſi interdum, etſi tanquã rapidiſſimo coruſcamine lumen cãdidum intermicans, [d] adeſt tamen ſapientium mentibus, cùm ſe quantum licuit à corpore remouerunt, nec ab eis cõtaminari poteſt: quid eſt quòd iſti dij propterea conſtituũtur longè in ſublimi loco, ne contrectatione contaminentur humana? Quaſi verò aliud corpora illa ætherea quàm videre ſufficiat, quorũ luce terra, quantũ ſufficit, illuſtratur. Porrò ſi non cõtaminãtur ſydera, cùm vidẽtur: quos deos omnes viſibiles dicit, nec dæmones hominum cõtaminantur aſpectu, quãuis de proximo videantur. An fortè vocibus humanis contaminarẽtur, qui acie non contaminãtur oculorũ: & ideo dæmones medios habent, per quos eis voces hominũ nuntiẽtur, à quib⁹ longè abſũt, vt incõtaminatiſſimi perſeuerent. Quid iam de cæteris ſenſibus dicam? Non enim olfaciendo cõtaminari vel dij poſſent ſi adeſſent: vel cùm adſunt dæmones, poſſunt viuorũ corporũ vaporib⁹ humanorũ, ſi tantis ſacrificiorũ cadauerinis non contaminantur nidoribus. In guſtandi autem ſenſu nulla neceſſitate reficiẽdę mortalitatis vrgẽtur, vt fame adacti, cibos ab hominibus quærant. Tactus verò in poteſtate eſt. [e] Nam licet ab eo potiſſimũ ſenſu contrectatio iſta dicta videatur, hactenus tamen ſi vellent miſcerẽtur hominibus, vt viderent, & viderentur, audirent, & audirẽtur. Tangendi autẽ quæ neceſsitas? Nam neq; homines id cõcupiſcere auderẽt, cùm deorũ vel dæmonũ bonorũ con-

ſpectu vel colloquio fruerētur. Et ſi in tantum curioſitas progrederetur, vt vellet quónam pacto quiſpiam poſſet inuitum tangere Deum, vel dæmonem, qui niſi captū non poteſt paſſerem? Videndo igitur viſibúſque ſe præbendo & loquēdo & audiendo, dij corporaliter miſceri hominibus poſſent. Hoc autem modo dæmones ſi miſcentur, vt dixi, & non contaminantur, dij autem contaminarentur ſi miſcerentur, incontaminabiles dicunt dæmones, & contaminabiles deos. Si autem contaminantur & dęmones, quid conferunt hominibus ad vitam poſt mortem beatã, quos contaminati mundare non poſſunt, vt eos mundos diis contaminatis poſſint adiungere, inter quos & illos medij conſtituti ſunt? Aut ſi hoc eis beneficij non conferunt, quid prodeſt hominibus dæmonũ amica mediatio? An vt poſt mortē non ad deos homines per dæmones tranſeãt, ſed ſimul viuant vtriq; cõtaminati, ac per hoc neutri beati? Niſi forte quis dicat more ſpongiarum vel huiuſcemodi rerum mundare dæmones amicos ſuos, vt tãto ipſi ſordidiores fiant, quanto fiunt homines eis velut tergentibus mundiores. Quòd ſi ita eſt, contaminatioribus dij miſcentur dæmonibus, qui ne contaminarentur, hominum propinquitatem contrectationémque vitarunt. An forte dij poſſunt ab hominibus contaminatos mundare dæmones, nec ab eis contaminari, & eo modo non poſſunt, & homines? Quis talia ſentiat, niſi quem fallaciſſimi dæmones deceperunt? Quid, quòd ſi videri & videre cõtaminat? Vidētur ab hominibus dij, quos viſibiles dicit, [f] clariſſima mundi lumina, & cætera ſydera, tutioréſque ſunt dæmones ab iſta hominum contaminatione, qui non poſſunt videri niſi velint? Aut ſi nõ videri, ſed videre contaminat, negent ab iſtis clariſſimis luminibus, quos deos opinãtur videri homines, cùm radios ſuos terras vſq; pertendant. Qui tamen eorum radij per quæq; diffuſi immunda inde non contaminantur, & dij contaminarentur, ſi hominibus miſcerentur, etiam ſi eſſet neceſſarius in ſubueniendo cõtactus. Nam radijs ſolis & lunæ terra contingitur, nec iſtã cõtaminat lucem. Miror autem plurimũ tam doctos homines, qui cuncta corporea & ſēſibilia, incorporalibus & intelligibilibus poſtponenda iudicauerunt, cùm agitur de beata vita, corporaliũ cõtrectationũ facere mētionē. [g] Vbi eſt illud Plotini, vbi ait: Fugiēdum eſt igitur ad clariſſimã patriam, & ibi pater, & ibi omnia? [h] Quæ igitur claſſis, inquit, aut fuga? Similem

milem Deo fieri? Si ergo Deo quantò ſimilior, tantò fit quiſque propinquior, nulla eſt ab illo tanta longinquitas, quàm eius diſſimilitudo. Incorporali verò illi æterno, & incommutabili, tantò eſt anima hominis diſſimilior, quātò rerum temporalium, mutabiliúmque cupidior.

L. VIVES.

a DEum quidem ſummum. } *Hoc in deo Socratis. Simile in dogmatis Platonis, de Deo ex Platone loquens, quem quidem cæleſtem pronunciant, indictum, innominabilem, vt ait ipſe οὐράνιον, ἀμύθητον, καὶ ἄῤῥητον. cuius naturam inuenire difficile eſt, ſi inuenta ſit, in multos eam enunciare non poſſe. Platonis hæc verba ſunt, θεὸν μὲν εὑρεῖν οὐ ῥάδιον, γνῶναι δὲ ἀδύνατον, id eſt, Deum quidem inueniſſe haud facilè eſt, intellexiſſe autem impoſſibile. Sic Apuleius.* Plato *verò in Timæo inquit, τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα, τοῦ δὲ τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. Autorem, inquit, & parentem huius vniuerſitatis inuenire operoſum eſt, & inuentum fieri non poteſt, vt in vulgus commodis verbis efferas. In Parmenide verò de vno illo diſputans ait, nullum ei nomen eſſe inditum, non definiri, non ſcientia capi, non in ſenſus incurrere, nullam de eo haberi opinionem: quocirca neque nominari, neque dici, neque cogitatione comprehendi, neque cognoſci, nec ab vllo ente ſentiri.*

b Intellectum huius Dei. } *Sunt veſtigia in rebus humanis nonnulla, ex quibus cognoſci poteſt opifex ille vniuerſitatis, tametſi procul, velut lumine quodam inter denſiſſimas tenebras intermicante: & non à quibuſlibet, ſed iis duntaxat, qui acutiſſima ingenij præditi acie, totam eius vim in eam, quam intenſiſſimè conuerterint.*

c Rapidiſſimo coruſcamine. } *Vulgo legitur rapaciſſimo, ſignificat exiſtentem ſubitò lucem illam diuinam celerrimè ſe ſubducere, & relinquere humanis mentibus, quæ eam ſpectarunt, ceu ſpeciem quandam leuem, & non altè impreſſam, ſed quæ ſatis indicet maximum quiddam illud fuiſſe, ac admirandum.*

d Adeſt tamen ſapientium mentibus. } *Ait non ita præterire notitiam illam diuinitatis, quin ſubſiſtat in mente ſapientis, quoties ac quandiu eam ſapiens purè ac ſanctè quærit.*

e Nam licet ab eo potiſſimùm ſenſu. } *Contrectatio à tractando ducitur, quod fit tangendo.*

f Clariſſima mundi lumina. } *Apuleius in deo Socratis, Nam perinde vt maieſtas poſtulabat, diis immortalibus cælum dicauit, quos quidem deos cælites partim viſu vſurpamus, vt,*

— Vos ô clariſſima mundi

Lumina, labentem cælo, quæ ducitis annum.

Verſus ſunt Verg. lib. 1. Georg. de Sole & Luna.

g Vbi eſt illud Plotini. } *In codice Colonien. legitur, Vbi eſt illud Platonis, vbi ait, fugiendum eſt igitur ad clariſſimam patriam, & ibi pater, & ibi omnia.*

h Quæ igitur claſſis, inquit, aut fuga? ſimilē Deo fieri. } *Sententia eſt hæc Platonica, quam in ſuperiore libro poſuimus. Patriam noſtram cælum appellat, quòd inde exulamus: clariſſimam quòd illic pura omnia, illuſtrata: certa: hîc turbulenta, tenebris obruta, incerta: ibi pater huius vniuerſitatis, & circa omnium regem omnia, vt ad Dionyſium Plato ſcribit. Quomodo illuc confugietur, cùm tantum abſit, nec vlla ſit eò noſtris corporibus via? reſpondit vnicam eſſe apertam & expeditiſſimam viam ſequi Deum, & eius fieri, quantum humana vis valeat, ſimilem. Hæc vna res, nos illuc ſuſtollit.*

Ad conſequendam vitam beatam, quæ in participatione eſt ſummi boni, non tali mediatore indigere hominem, qualis eſt dæmon, ſed tali, qualis eſt vnus Chriſtus.

CAP. XVII.

HOc vt ſanetur, quoniam immortali puritati, quę in ſummo eſt, ea, quę in imo ſunt mortalia & immūda cōuenire non poſſunt: opus eſt quidem mediatore, non tamen tali, qui corpus quidē habeat immortale propinquū ſummis, animū autem morbidū ſimilem infimis: quo morbo nobis inuideat potius, ne ſanemur, quàm adiuuet, vt ſanemur: ſed tali, qui nobis infimis ex corporis mortalitate coaptatus, immortali ſpiritus iuſtitia, per quam non locorum diſtantia, ſed ſimilitudinis excellentia manſit in ſummis, mundandis liberandíſque nobis verè diuinum præbeat adiutorium. Qui profectò incontaminabilis Deus, abſit vt contaminationem timeret[a] ex homine, quo indutus eſt, aut ex hominibus, inter quos in homine conuerſatus eſt. Nō enim parua ſunt hæc interim duo, quæ ſalubriter ſua incarnatione monſtrauit, nec in carne poſſe cōtaminari veram diuinitatem: nec ideò putandos dæmones nobis eſſe meliores, quia non habēt carnem. Hic eſt, ſicut eū prædicat ſancta ſcriptura, mediator Dei & hominū homo Chriſtus IESVS, de cuius diuinitate, qua patri eſt ſemper æqualis, & humanitate, qua nobis factus eſt ſimilis: non hic locus eſt vt competenter pro noſtra facultate dicamus.

L. VIVES.

a EX homine quo indutus eſt.} *Sic ſemper Auguſtinus & Hieronymus, & cæteri Latini ſcriptores noſtræ religionis. Græci ἄνθρωπον in Chriſto dicunt, id eſt, hominem: nec ferè norunt aliud loquendi genus, cum de aſſumpto à filio Dei homine loquuntur. Recentiores Theologi, vt ipſi ſoli de cælo cecidiſſe videantur, ſcrutata tota Chriſti & diuinitate & humanitate, inuenerunt non hominem aſſumpſiſſe, ſed humanitatem, & hoc dicunt eſſe aduerſum hæreticos tutiſſimum, ceu parum tuti futuri eſſemus Auguſtini & Hieronymi dictis muniti. At illi, inquiunt, humanitatem ſenſêre, cum hominem dixerunt. Loquantur ergo iſti vt illi, & ſic ſentiant. Sed iſti linguarum peritiores, & totius rationis loquendi rudem illam vetuſtatem & inſciam Latini Græcique ſermonis emendant, & expoliunt. Verùm omnium falſiſſimum eſt, quòd cum nefas putent à veteribus noſtræ pietatis ſcriptorib diſſentire, ipſi cùm diſſentiunt, acuti ſibi videntur: alios ſi à ſe diſcedant, antiquis accedentes, hæreticos continuò clament. Nam ſi quis in ſchola frequentibus Theologiæ candidatis, & præcipuè qui religioſiores videri & dici affectant, ídque iam prope obtinuerunt, ſi quis ergo apud iſtos aiat Chriſtum aſſumpſiſſe hominem, pro hæretico maximis conuitiis exceptus è conceſſu eiiceretur. At, inquiunt, homo nomen eſt ſuppoſiti, humanitas nomen eſt naturæ: quis hæreticus non ſe irridere nos putet, ſi hiſce vtatur: quis non irrideri, ſi vtamur?*

Quòd fallacia dæmonũ, dũ ſua interceſſione viam ſpõdet ad Deũ, hoc conatur, vt homines à via veritatis auertat. CAP. XVIII.

FAlſi autem illi fallacéſque mediatores dęmones, qui cùm per ſpiritus immunditiam miſeri ac maligni multis effectibus clareant, per corporalium tamen locorum interualla, & per aereorum corporum leuitatem, à prouectu animorum nos auocare atque auertere moliuntur: & non viam præbent ad Deum, ſed ne via teneatur impediunt: quandoquidem & in ipſa via corporali, quæ falſiſſima eſt, & pleniſſima erroris, qua non iter agit iuſtitia, quoniam non per corporalem altitudinem, ſed per ſpiritalem, hoc eſt incorporalem ſimilitudinem ad Deum debemus aſcendere, in ipſa tamen corporali via, quam dæmonum amici per elementorum gradus ordinant, inter æthereos deos, & terrenos homines aereis dæmonibus mediis conſtitutis, hoc deos opinantur habere præcipuum, vt propter hoc interuallum locorum contrectatione non contaminẽtur humana. Ita dæmones contaminari potius ab hominibus, quàm homines

mundari à dæmonibus credunt, & deos ipſos contaminari potuiſſe, niſi loci altitudine munirentur. Quis tam infœlix eſt, vt iſta via mundari ſe exiſtimet, vbi homines contaminantes, dæmones contaminati, dij cõtaminabiles prædicantur, & non potius eligat viam, vbi contaminantes magis dæmones euitentur, & ab incommutabili Deo ad ineundam ſocietatem incontaminatorum angelorum, homines à contaminatione mundentur?

Quòd appellatio dæmonum iam nec apud cultores eorum aſſumatur in ſignificationem alicuius boni.

CAP. XIX.

SEd ne de verbis etiã nos certare videamur, quoniam nonnulli iſtorum, vt ita dixerim, dæmonicolarum, in quibus & Labeo eſt,[a] eoſdem perhibent ab aliis angelos dici, quos ipſi dæmones nuncupant: iam mihi de bonis angelis aliquid video differendum, quos iſti eſſe non negant, ſed eos bonos dæmones vocare, quàm angelos malunt.[b] Nos autem ſicut ſcriptura loquitur, ſecundum quam Chriſtiani ſumus, angelos quidem partim bonos, partim malos, nunquam verò bonos dæmones legimus. Sed vbicunque illarum literarum hoc nomen poſitum reperitur, ſiue dæmones, ſiue dæmonia dicantur, non niſi maligni ſignificantur ſpiritus. Et hanc loquendi conſuetudinem intantum populi vſquequaque ſecuti ſunt,[c] vt eorum etiam, qui Pagani appellantur, & deos multos ac dæmones colendos eſſe contendunt, nullus ferè ſit tam literatus & doctus, qui audeat in laude vel ſeruo ſuo dicere, dæmonem habes, ſed quilibet hoc dicere voluerit, non ſe aliter accipi, quàm maledicere voluiſſe dubitare non poſſit. Quæ igitur nos cauſa compellit, vt poſt offenſionem aurium tam multarum, vt iam penè ſint omnium, quæ hoc verbum non niſi in malam partem audire conſueuerũt, quod diximus cogamur exponere, cùm poſſimus angelorum nomine adhibito, eandem offenſionem, quæ nomine dæmonum fieri poterat, euitare.

L. VIVES.

Angelus EOſdem perhibent ab aliis angelos dici. } Ἄγγελος *enim nuncius eſt. Hinc in fabulis Græcis legere frequenter eſt,* ἀγγέλου πρόσωπον, *vt apud Eurip.* ἰφιγενείᾳ*: ita cum ſint dæmones nuncij atque interpretes deorum & hominum, angeli nominantur, ſicut ab eodem munere Mercurius angelus. Sic Trimegiſtus vocat, & Martianus*

nus Capella de dæmonibus loquens,& cùm cogitationum arcana ſuperæ nunciat poteſtati, angelus poterit nominari.

b Nos autem ſicut ſcriptura loquitur.} *In Euangelio de angelis bonis crebra mentio,& Chriſtus angelos diaboli nuncupat.*

c Vt eorum etiam qui Pagani.} *Dixi antea,poſt Chriſtum natum nomen dæmonis fuiſſe ſuſpectum,& odioſum tanquam rei maleficæ atque improbæ,non vulgo magis quàm philoſophis.*

De qualitate ſcientiæ,quæ dæmones ſuperbos facit. CAP. XX.

QVanquam etiam ipſa origo huius nominis, ſi diuinos intueamur libros, aliquid affert cognitione dignisſimum. [a] δαίμονες enim dicuntur, quoniam vocabulum Græcum eſt,ob ſcientiam nominati. Apoſtolus autem Spiritu ſancto locutus ait: Scientia inflat, charitas verò ædificat. Quod rectè aliter non intelligitur, niſi ſcientiam tunc prodeſſe: cùm charitas ineſt: ſine hac autem inflare, id eſt, in ſuperbiam inanisſimæ quaſi ventoſitatis extollere. Eſt ergo in dæmonibus ſcientia ſine charitate: & ideo tam inflati, id eſt, tam ſuperbi ſunt, vt honores diuinos & religionis ſeruitutem,quam vero Deo deberi ſciunt, ſibi ſategerint exhiberi, & quantum poſſunt,& apud quos poſſunt,adhuc agunt. Contra ſuperbiam porrò dæmonum,qua pro meritis poſsidebant genus humanum,Dei humilitas,quæ in forma ſerui apparuit, quantam virtutem habeat, animæ hominum neſciunt, immunditia elationis inflatæ, dæmonibus ſimiles ſuperbia non ſcientia.

L. VIVES.

a DÆmones enim dicuntur.} *δαίμω Græcis olim fuit ἐπίσταμαι καὶ γινώσκω,ſcio & noui.inde δαίμων,quaſi δαήμων, vt inquit autor magni etymologici. πάντα ἐπιστάμενος, καὶ γινώσκων. omnia ſciens & noſcens,ab eadem mente Plato in Cratylo δαίμονες dictos, quaſi δαήμονες tradit,à prudentia & peritia rerum,quem & alij ſecuti ſunt, velut Capella,qui ait,hos omnes Græci δαίμονας dicunt ἀπὸ τοῦ δαήμονας εἶναι. & Lactantius lib.2. Dæmones,inquit,grammatici aiunt dictos, quaſi δαήμονας, id eſt,peritos,ac rerum ſcios, quibus Chalcidius in Timæum Platonis ſuffragatur.* *Dæmon*

Ad quem modum Dominus voluerit dæmonibus innoteſcere.

CAP. XXI.

IPſi autem dæmones etiam hoc ita ſciunt, vt eidem Domino infirmitate carnis induto, dixerint: Quid nobis & tibi IESV Nazarene? Veniſti ante tempus

perdere nos? Clarum eſt in his verbis quod in eis & tanta ſcientia erat, & charitas non erat. Pœnam quippe ſuam formidabãt ab illo, non in illo iuſtitiam diligebant. Tantùm verò eis innotuit, quantum voluit: tantum autem voluit, quantum oportuit. Sed ſic innotuit, non ſicut angelis ſanctis, qui eius ſecundum id quod Dei verbum eſt participata æternitate perfruuntur, ſed ſicut eis terrendis innoteſcendum fuit, ex quorum tyrannica quodammodo poteſtate fuerat liberaturus prædeſtinatos in ſuum regnum, & gloriam ſemper veracem & veraciter ſempiternam. Innotuit ergo dæmonibus nõ per id quod eſt vita æterna, & lumen incõmutabile, quod illuminat pios, cui videndo per fidem, quæ in illo eſt, corda mundantur: ſed per quædam temporalia ſuæ virtutis effecta, & occultiſsimæ ſigna præſentiæ, [a] quæ angelicis ſenſibus etiam malignorum ſpirituum, potius quàm infirmitati hominum poſſent eſſe conſpicua. Denique quando ea paululum ſupprimenda iudicauit, & aliquanto altius latuit, dubitauit de illo dæmonum princeps, eúmque [b] tentauit an Chriſtus eſſet, explorans quantum ſe tentari ipſe permiſit, [c] vt hominem quem gerebat ad noſtræ imitationis temperaret exemplum. [d] Poſt illam verò tentationem, cùm angeli ſicut ſcriptum eſt, miniſtrarent ei: boni vtique & ſancti ac per hoc ſpiritibus immundis metuendi & tremendi, magis magiſque innoteſcebat dæmonibus, quantus eſſet, vt ei iubenti, [e] quanuis in illo contemptibilis videretur carnis infirmitas, reſiſtere nullus auderet.

L. VIVES.

a QVæ angelicis ſenſibus.} *Miracula enim Chriſti admirabiliora erant angelis & dæmonibus quàm hominibus, propterea quòd illi cauſas multarum rerum cùm noſſent, videbant omnem naturæ vim ſuperare: homines verò etſi magna atque admiranda eſſe non dubitabant, tamen non deerant qui calumniarentur per Beelzebub principem dæmoniorum dæmonia eiici, non tam illud credentes ipſi, quàm conantes vt imperita turba crederet. Quin & alij poſterioribus temporibus magum fuiſſe impiè mentiti ſunt, contra quos in libro De ſapientia Chriſtiana Deo adiuuante fusè diſputabo.*

b Eúmque tentauit an Chriſtus eſſet, explorans.} *Dæmon cum homines tentat, hoc laborat tantum, vt peccent: cùm verò Chriſtum tentabat, non admodum erat de illius peccato ſolicitus. Sanctiorem enim illum ſciebat, quàm qui facilè induci poſſet vt malè faceret, cognoſcere*

ſcere tantum auebat, an lateret Deus ſub humana forma.

c Vt hominem quem gerebat.} *Ne ipſe veteri hominum conditioni videretur exemptus, quòd ſolus abiret intentatus: neu poſt illum alij, qui eum venerarentur, indignè ferrent tentari ſe, qui ſcirent inuidentiſsimum illum & confidentiſsimum humani hoſtem generis, ne à Chriſto quidem temperaſſe.*

d Poſt illam verò tentationem.} *Et hoc quoque ad exemplum ſpectat poſteritatis. nam vt nullus ſine tẽtatione præteribit, ita qui ſuperior fuerit in ea pugna, ſolatio miniſterióque fruetur angelorum, ſicut Hieronymus teſtatur.*

e Quanuis in illo contẽptibilis.} *Inops, nudus, humili loco natus, ſine oſtentatione humanæ ſapientiæ, ſimili cohorte hominum comitatus.*

Quid interſit inter ſcientiam ſanctorum angelorum, & ſcientiam dæmonum. CAP. XXII.

HIs igitur angelis bonis omnis corporalium temporaliúmque rerum ſcientia, qua inflantur dæmones, vilis eſt: non quòd earum ignarj ſint, ſed quòd illis dei, qua ſanctificantur, charitas chara eſt, præ cuius non tantum incorporali, verumetiam incommutabili & [a] ineffabili pulchritudine, cuius ſancto amore inardeſcunt, omnia quæ infra ſunt, [b] & quod illud eſt, non ſunt: ſéque ipſos inter illas cõtemnunt, vt ex toto, quod boni ſunt, eo bono, ex quo boni ſunt, perfruantur. Et ideo certius etiam temporalia & mutabilia iſta nouerunt, quia eorum principales cauſas in verbo Dei conſpiciunt, per quod factus eſt mundus, quibus cauſis quædam probantur, quædam reprobantur, cuncta ordinantur. [c] Dæmones autem non æternas temporum cauſas & quodammodo cardinales in Dei ſapientia contemplantur, ſed quorundam ſignorum nobis occultorum, maiore experiẽtia multo plura quàm homines futura proſpiciunt, diſpoſitiones quoque ſuas aliquando prænunciant. Denique ſæpe iſti, nunquam illi omnino falluntur. Aliud eſt enim temporabilibus temporalia, & mutabilibus mutabilia coniectare, eíſque temporalem & mutabilem modum ſuæ voluntatis & facultatis inſerere, quod dæmonib. certa ratione permiſſum eſt. Aliud autem in æternis atque incommutabilibus Dei legibus, quæ in eius ſapientia viuunt, mutationes temporum præuidere, Deíque voluntatem, [d] quæ tàm certiſsima, quàm potẽtiſsima eſt diuini ſpiritus eius participatione cognoſcere, quod ſanctis angelis recta diſcretione donatũ eſt.

Itaque non ſolùm æterni, verumetiam beati ſunt. Bonum autem quo beati ſunt, Deus illis eſt, à quo creati ſunt. Illius quippe [c] indeclinabiliter participatione, & contemplatione perfruuntur.

L. VIVES.

Amor circa pulchra

a INeffabili pulchritudine cuius ſancto amore. } *Amor enim ſemper eſt erga pulchra. Socrates apud Platonem in Phædro inquit, faciem honeſtatis & ſapientiæ ſi oculis corporis cerneretur, mirabiles amores excitaturam ſui. Quid ſi Deus ille maximus videretur, qui quàm ſit pulcher, vt eſt in libro Sapientiæ, vel ex hoc licet coniectari, quòd pulcherrima nobis videntur quæ ille condidit. In Conuiuio Platonis Diotima diuinam pulchritudinem vnam eſſe dicit, quæ à beato debeat homine amari, ſicut ſuperiore nobis libro explicatum eſt.*

b Et quod illud eſt. } *Cùm omnia quæcunque Deus non ſunt, præ Deo putent vilia & contemnenda, ſeipſos quoque inter cætera, quæ Deus non ſunt, habent deſpicatui. quæ cogitatio ita coniungit illos Deo, vt affixi beatitudini ipſius, ſine vlla cæterarum rerum cura ſempiternum ſint beatiſſimi.*

c Dæmones autem non æternas temporum cauſas. } *Non enim cardinem ipſum, in quo ſitæ ſunt cauſæ omnes, & in quo voluuntur, intuentur: nec fontem norunt, vnde manant, ſed quod maiore ingenio, & acutiore quàm nos præditi, tam etiam rerum vſu propter immortalitatem maximo, facilius & præſentia intelligunt, & futura coniecturis aſſequuntur, quàm nos. quo fit, vt cùm res omnes non ex principiis ſuis, ſed alienis coniecturis collectæ fallere poſſint, dæmones plerunque ab eis fallantur, & mendacia dicant, etiam cùm ſe veriſſima dicere arbitrantur, iactant tamen ſe nihil ignorare. Nec ſolùm mentiri dæmonas impuros, ſed deos quoſque ſuos Porphyrius credit.*

d Quæ tam certiſsima quàm potentiſsima. } *Certitudo voluntatis Dei eſt, quod quæcunque velit, poteſt. nam ſi aliquid eſſet. quod efficere nequiret, incerta ibi eſſet, cùm illud in eius manu non foret ſitum. nunc verò cùm omnia præſtare poſſit, quæ vult, nihil ea fieri certius poteſt, hoc eſt, nihil certius euenturum eſt, quàm quæ ipſa vult, quippe quæ nihil non efficiet, quod volet, quocirca qui voluntatem Dei ſpectant, certiſſimam originem è qua vniuerſa proficiſcuntur ſpectant. Idq; quoniam aliud non fit in mundo, quàm quod ea vult, rectè eſt igitur ab Auguſtino dictum tam eſſe voluntatem Dei certiſſimam, quàm potentiſſimam, vt potentia, certitudinis voluntatis cauſa eſſe videatur. Qui ergo voluntatem illam intuentur angeli, & fælices*

animi

animi, tantum ſciunt, quantum proportione beatitudinis videre permittuntur. Neque enim omnes eadem rerum cognitione donantur, inter quos beatitudinis quoque ſunt gradus, idcirco diſcretionem illius eſſe ait.

e Indeclinabiliter participatione. } *Semper conuerſi & intenti in Deum agunt, ne vel minima auerſione miſeri fiant, nec tamen non declinant, quòd aliquid metuant, ſed quòd beatitudo illa totos ad ſe tractos rerum omnium aliarum cogitationem & deſiderium ademit, duntaxat cùm illis ſit fons ipſe omnium, quæ excogitari poſſunt bona.*

Nomen deorum falſo aſcribi diis gentium, quod tamen & angelis ſanctis, & hominibus iuſtis ex diuinarum ſcripturarum autoritate commune eſt.

CAP. XXIII.

HOs ſi Platonici malunt deos, quàm dæmones dicere, eíſque annumerare, quos à ſummo Deo conditos deos ſcribit eorum author & magiſter Plato, dicant quod volunt: non enim cum eis de verborum cõtrouerſia laborandum eſt. Si ergo eos ſic immortales aſſerunt, vt tamen à ſummo Deo factos, etſi non per ſeipſos, ſed ei à quo facti ſunt adhærendo, beatos eſſe dicunt: hoc dicunt, quod dicimus, quolibet eos nomine appellent. Hanc autem Platonicorum eſſe ſententiam, ſiue omnium, ſiue meliorum, in eorum literis inueniri poteſt. Nam & de ipſo nomine, quo huiuſmodi immortalem beatámque creaturam deos appellant: [b] ideo inter nos & ipſos penè nulla diſſenſio eſt, quia & in noſtris ſacris literis legitur: Deus deorum dominus locutus eſt. Et alibi: Cõfitemini Deo deorum. Et alibi: Rex magnus ſuper omnes deos. Illud autem vbi ſcriptum eſt: Terribilis eſt ſuper omnes deos: cur dictum ſit deinceps oſtenditur. Sequitur enim: Quoniam omnes dij gentium dæmonia: dominus autem cælos fecit. Super omnes ergo deos dixit, ſed gentium, id eſt, quos gentes pro diis habent, quæ ſunt dæmonia, ideo terribilis, ſub quo terrore domino dicebãt: Veniſti ante tempus perdere nos? Illud verò vbi dicitur, Deus deorum, non poteſt intelligi Deus dæmoniorum: & rex magnus ſuper omnes deos, abſit vt dicatur rex magnus ſuper omnia dæmonia. Sed homines quoque in populo Dei, eadem ſcriptura deos appellat. Ego, inquit, dixi, dij eſtis, & filij excelſi omnes. Poteſt itaque intelligi horum deorum Deus, qui dictus eſt Deus deorum: & ſuper hos deos rex magnus, qui dictus

eſt rex magnus ſuper omnes deos. Veruntamen cùm à nobis quæritur, ſi homines dicti ſunt dij, quod in populo Dei ſunt, quem per angelos vel per homines alloquitur Deus: quanto magis immortales eo nomine digni ſunt, qui ea fruuntur beatitudine, ad quam Deum colendo cupiunt homines peruenire. Quid reſpondebimus, niſi non fruſtra in ſcripturis ſanctis expreſsius homines nuncupatos deos, quàm illos immortales & beatos, quibus nos æquales futuros in reſurrectione promittitur, ne ſcilicet propter illorum excellentiam aliquẽ eorum nobis conſtituere Deum infidelis auderet infirmitas? Quod in homine facilè eſt euitare. Et euidentius dici debuerũt homines dij in populo Dei, vt certi ac fidẽtes fierent, eſſe eum Deum ſuum, qui dictus eſt Deus deorum, quia etſi appellentur dij immortales illi ac beati, qui in cælis ſunt, non tamen dicti ſunt dij deorum, id eſt, dij hominum in populo Dei conſtitutorum quibus eſt dictum: Ego dixi, dij eſtis, & filij excelſi omnes. Hinc eſt quod ait Apoſtolus: Et ſi ſunt qui dicantur dij ſiue in cœlo, ſiue in terra, ſicuti ſunt dij multi, & domini multi, nobis tamen vnus Deus pater, ex quo omnia, & nos in ipſo, & vnus dominus Ieſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per ipſum. Non multum ergo de nomine diſceptãdum eſt, cùm res ipſa ita clareat, vt à ſcrupulo dubitationis aliena ſit. Illud verò quod nos ex eorum immortalium beatorum numero miſſos angelos eſſe dicimus, qui Dei voluntatem hominibus annunciarent, illis non placet, quia hoc miniſterium non per illos, quos deos appellant, id eſt, immortales & beatos, ſed per dæmones fieri credunt, quos immortales tantum non etiam beatos audent dicere, aut certè ita immortales ac beatos, vt tamẽ dęmones bonos non deos ſublimiter collocatos, & ab humana contrectatione ſemotos. Quanuis nominis controuerſia videatur, tamen ita deteſtabile eſt nomen dæmonum, vt hoc modis omnibus à ſanctis angelis nos remouere debeamus. Nunc ergo ita liber iſte claudatur, vt ſciamus immortales ac beatos, quomodolibet vocẽtur, qui tamen facti ac creati ſunt, medios nõ eſſe ad immortalitatem beatitudinémque perducẽdis mortalibus miſeris, [c] à quibus vtraque differentia ſeparantur. Qui autem medij ſunt communem habendo immortalitatem cum ſuperioribus, miſeriam cum inferioribus: quoniam merito malitiæ ſunt miſeri, beatitudinem quam non habent inuidere nobis

poſsint

poſſint potius quàm præbere. Vnde nihil habent amici dæmonum quod nobis dignum afferant, cur eos tanquam adiutores colere debeamus, quos potius deceptores euitare debemus. Quos autem bonos & ideo non ſolùm immortales, verumetiam beatos deorum nomine ſacris & ſacrificiis propter vitam beatam poſt mortem adipiſcendam colendos putant, qualeſcũque illi ſint, & quolibet vocabulo digni ſint, non eos velle per tale religionis obſequiũ niſi vnum Deum coli, à quo creati, & cuius participatione beati ſunt, adiuuante ipſo in ſequenti libro diligentius diſſeremus.

L. VIVES.

a Eiſque annumerare, quos à ſummo Deo conditos.} *Plato in Timæo Deum illum ſummum, & rerum omnium parentem creaſſe ait reliquos omnes deos.*

b Ideo inter nos & illos penè nulla diſſenſio.} *Cyprianus inquit deos participatione plures eſſe neminem negare, & Bœtius omnem beatum ait Deum eſſe, ſed natura vnicum eſſe Deum, participatione nihil prohibere plures eſſe. Ac profecto data eſt nobis per Chriſtum facultas vt filij Dei ſimus.*

c A quibus vtraque.} *Alibi à quibus vtraque differentia miſeria & mortalitate ſeparantur. Qui autem medij ſunt communem habent.*

DIVI

AVRELII AVGV-STINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER DECIMVS.

Veram beatitudinem ſiue angelis, ſiue hominibus, per vnum Deum tribui etiam Platonicos definiſſe: ſed vtrum hi, quos ob hoc ipſum colendos putant, vni tantum Deo, an etiam ſibi ſacrificari velint, eſſe quærendum.

CAP. I.

OMNIVM certa ſententia eſt, qui ratione quoquo modo vti poſſunt, beatos eſſe omnes homines velle. Qui autẽ ſint, vel vnde fiant, dum mortalium quærit infirmitas, multę magnæque cõtrouerſiæ concitatæ ſunt: in quibus philoſophi ſua ſtudia & otia contriuerunt, quas in medium adducere, atque diſcutere, & longum eſt, & nõ neceſſarium. Si enim recolit, qui hæc legit, quid in libro egerimus octauo in eligendis philoſophis, cum quibus hæc de beata vita, quæ poſt mortem futura eſt, quæſtio tractaretur: vtrum ad eam vni Deo vero, qui etiam eſt deorum effector, an plurimis diis religione ſacríſque ſeruiendo peruenire poſſimus: non etiam hîc eadẽ repeti expectet, præſertim cùm poſſit relegendo, ſi fortè oblitus eſt, adminiculari memoriam. Elegimus enim Platonicos omnium philoſophorum meritò nobiliſſimos: propterea, quia ſicut ſapere potuerunt, licet immortalem ac rationalem vel intellectualem hominis animam: niſi participato lumine illius Dei, à quo & ipſa & mundus factus eſt, beatam eſſe non poſſe. Ita illud quod omnes homines appetunt, id eſt, vitam beatam, quenquam iſti aſſecuturum negant, qui non illi vni optimo, qui eſt incõmutabilis Deus, puritate caſti amoris adhæ-

ſerit.

ſerit. Sed quia ipſi quoque ſiue cedentes vanitati erroríque populorum,ſiue vt ait Apoſtolus,Euaneſcentes in cogitationibus ſuis,multos deos colendos ita putauerunt, vel putari voluerunt,vt etiã quidam eorũ dæmonibus diuinos honores ſacrorũ & ſacrificiorum deferendos eſſe cenſerent:quibus iam non parua ex parte reſpondimus.Nunc videndũ ac differendum eſt,quantũ Deus donat immortales: ac beati in cæleſtibus ſedibus, [a] dominationibus, principatibus, poteſtatibus conſtituti,quos iſti deos,& ex quibus quoſdam vel bonos dæmones,vel nobiſcũ angelos nominant, quomodo credendi ſint velle à nobis religionẽ pietatémque ſeruari:hoc eſt,vt apertius dicã,vtrũ etiam ſibi, an tantum Deo ſuo, qui etiã noſter eſt,placeat eis vt ſacra faciamus:& ſacrificemus: vel aliqua noſtra ſeu noſipſos religionis ritibus cõſecremus.Hic eſt enim diuinitati, vel ſi expreſſius dicendũ eſt,deitati debitus cultus,propter quẽ vno verbo ſignificandum:quoniã ſatis idoneum nõ occurrit Latinũ,Græco vbi neceſſe eſt inſinuo quid velim dicere. [b] Latriam quippe noſtri vbicunq; ſanctarũ ſcripturarum poſitũ eſt, interpretati ſunt ſeruitutẽ.Sed ea ſeruitus,quæ debetur hominibus,ſecundũ quam præcipit Apoſtolus, ſeruos dominis ſuis ſubditos eſſe debere: alio nomine Græcè nuncupari ſolet.Latria verò ſecundum cõſuetudinem qua locuti ſunt,qui nobis diuina eloquia cõdiderunt,aut ſemper,aut tã frequẽter,vt penè ſemper ea dicitur ſeruitus, quæ pertinet ad colendum Deum.Proinde ſi tantummodo cultus ipſe dicatur,nõ ſoli Deo deberi videtur. [c] Dicimur enim etiã colere homines, [d] quos honorifica vel recordatione vel præſentia frequentamus.Nec ſolùm ea, quibus nos religioſa humilitate ſubiicimus, [e] ſed quædam etiam quæ ſubiecta ſunt nobis coli perhibentur.Nam ex hoc verbo agricolæ & coloni & incolæ vocantur. Et ipſos deos non ob aliud appellant cælicolas,niſi quòd cælũ colant:nõ vtiq; venerando,ſed inhabitando tanquam cæli quoſdam colonos:[f] non ſicut appellantur coloni,qui conditionẽ debent genitali ſolo propter agriculturam ſub dominio poſſeſſorum,ſed,ſicut ait quidam Latini eloquij magnus autor,

Vrbs antiqua fuit,[g] Tyrij tenuere coloni.

Ab incolendo enim colonos vocauit, non ab agricultura. Hinc & ciuitates à maioribus ciuitatibus velut populorum examinibus conditæ,coloniæ nuncupantur.Ac per hoc

cultum quidem nó deberi niſi Deo, propria quadam notione verbi huius veriſſimum eſt. Sed quia & aliarum rerum dicitur cultus, ideo Latinè vno verbo ſignificari cultus Deo debitus non poteſt. Nam & ipſa religio quanuis diſtinctius non quemlibet, ſed Dei cultum ſignificare videatur: vnde iſto nomine interpretati ſunt noſtri eam[h] quæ Græcè θρησκεία dicitur: [i] tamen quia Latina loquendi conſuetudine, non ſolùm imperitorum, verumetiam doctiſſimorum & cognationibus humanis atque affinitatibus, & quibuſque neceſſitudinibus dicitur exhibenda religio: non eo vocabulo vitatur ambiguum, cùm de cultu deitatis vertitur quæſtio: vt fidenter dicere valeamus, religionem non eſſe niſi Dei cultum: quoniam videtur hoc verbum à ſignificanda obſeruantia propinquitatis humanæ inſolenter auferri. Pietas quoque propriè Dei cultus intelligi ſolet, quam Græci εὐσέβειαν vocant. Hæc tamen & erga parentes officiosè haberi dicitur.[k] More autem vulgi hoc nomen etiam in operibus miſericordiæ frequentatur: quod ideo arbitror eueniſſe, quia hæc fieri præcipuè Deus mandat, eáque ſibi [l] vel pro ſacrificiis,[m] vel prę ſacrificiis placere teſtatur. Ex qua loquendi conſuetudine factum eſt, vt & Deus ipſe dicatur prius:[n] quem ſanè Græci nullo ſuo ſermonis vſu εὐσεβεῖν vocant: quanuis εὐσέβειαν pro miſericordia illorum etiam vulgus vſurpet. Vnde in quibuſdam ſcripturarum locis, vt diſtinctio certior appareret, non εὐσέβειαν, quod ex bono cultu, ſed θεοσέβειαν, quod ex Dei cultu compoſitum reſonat, dicere maluerunt. Vtrumlibet autem horum, nos vno verbo enunciare non poſſumus. Quæ itaque λατρεία Græcè nuncupatur, & Latinè interpretatur ſeruitus: ſed ea qua colimus Deum: vel quæ θρησκεία Græcè, Latinè autē religio dicitur: ſed ea quæ nobis eſt erga Deum, vel quam illi θεοσέβειαν, nos verò non vno verbo exprimere, ſed Dei cultum poſſumus appellare: hanc ei tātùm Deo deberi dicimus, qui verus eſt Deus, facítque ſuos cultores deos. Quicunque igitur ſunt in cæleſtibus habitationibus immortales & beati, ſi nos non amant, nec beatos eſſe nos volunt, colendi vtique non ſunt. Si autem amant, & beatos volunt, & profectò inde volunt, vnde & ipſi ſunt: an aliunde ipſi beati, aliunde nos?

IOAN-

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN DECIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

a DOminationibus, prin.} *Iamblichus in myſteriis, ex ſuperis alios angelos, alios archangelos, alios dæmones, alios heroes, alios poteſtates, alios principatus nominat, eóſque dicit variis formis rationibúſque apparere, quos omnes reliqui Platonici & deos & dæmones nuncuparunt.*

b Latriam q.n.} λατρεύω *eſt* δουλεύω, *quaſi ſeruio: ſed poſteà factum eſt vt eſſet* σέβομαι, *teſte Suida. Auguſtinus ſeruitutem hominibus debitam non latriam appellari vult, ſed alio nomine, puta* δουλείαν. *Nam ad Epheſios 6. quem locum citat, ſic eſt Græcè:* οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα. *Hinc eſt illa diſtinctio facta de adoratione latria, dulia, & hyperdulia. Valla docet* λατρείαν *&* δουλείαν *idem eſſe, & vtrunque ſignificare ſeruitutem. quod ex Suida oſtendi, qui & ait:* λατρείαν δουλείαν εἶναι ἐπὶ μισθῷ *Seruitutem eſſe mercenariam. Nam apud Xenophontem in 3. Cyripædiæ loquitur maritus:* ἐγὼ μὲν ὦ κῦρε κἂν τῆς ψυχῆς πριαίμην, ὥστε μήποτε λατρεῦσαι ταύτην. *Hoc eſt: Ego verò Cyre vel anima redemerim, ne vnquam hæc ſeruiret. Tum vxor,* ἑαυτῆς ψυχῆς ἂν πρίαιτο, ὥστε μὴ δουλεύειν, *ſua ipſius anima emerit, ne ſeruiat. Quin & in ſacris literis* λατρεύειν *de ſeruitute dicitur, vt in Leu. Omne opus ſeruile non facietis,* λάτρευτον. *Et iterum: De ſemine tuo non dabis ſeruire principi.* λατρεύειν. *Et in Iob, mendi a* λάτρις *dicitur. Sed admonendi ſunt Latini, duliam & latriam penultimam habere longam, ne breuem faciant.*

c Dicimur enim etiam c.h.} *Sic & adorare etiam in ſacris libris.*

d Quos honorificatione.} *Legendum, honorifica, vel recordatione, vel præſentia.*

e Sed quædam etiam.} *Non mirum: nam colere eſt tractare & exercere. Sic colimus omnia, quibus ſtudemus, vt literas, arma, ludos, terram, & ſimilia, & habitare.*

f Non ſicut appellantur coloni. *Qui alienũ agrum colunt conductitium, ſunt coloni. Quemadmodũ in vrbe inquilini, qui in ædibus conductis habitant: & coloni agricolæ, qui agrum colunt etiam ſuum, & qui aliò mittuntur inhabitatum. Vnde ſunt coloniæ, quas tam multas*

Romani miſère, vt de aliis taceam Græcis Aſianiſque. Illæ verò quæ mittunt metropoles vocantur ſuarum coloniarum.

g Tyrij tenuere coloni.} *Nam à Tyriis Carthago condita eſt, qui eò venerunt tanquam coloni cum Didone Eliſſa fugiente fratrem poſt Sichæi mariti cædem. Huius hiſtoriæ plena ſunt omnia.*

h Quæ Græcè θρησκεία.} *Suidas:* θρησκεία λατρεία· θρησκεύει θεοσεβεῖ, ὑπηρετεῖ τοῖς θεοῖς. λέγεται γάρ, ὡς ὀρφεὺς θρᾷξ πρῶτος ἐτεχνολόγησε τὰ ἑλλήνων μυστήρια, καὶ τὸ τιμᾶν θεὸν θρησκεύειν ἐκάλεσεν, ὡς θρᾳκῶν οὔσης τῆς εὑρήσεως, ἢ ἀπὸ τοῦ θεοῦ θρησκεύειν, ὅ ἐστιν ὁρᾶν. *hoc eſt: Threſcia latriæ idem cultus: & Threſcem venerantur Deum, ſeruit diis. Narrāt enim Orphea Thracem primum arte myſteria Græcorum tradidiſſe, & cultum deorum Threſciam nominaſſe, quòd Thracum eſſet id inuentum, aut à threſcendo deum, quod eſt videre.*

i Tamen quia Latina loquendi cõſuetud.} *Nā religio & pietas pro eodē capiuntur: at pietas patriæ, parētib. ſanguineq; iunctis debetur.*

k More autem vulgi hoc nomen etiam.} *Pios enim indoctum vulgus miſericordes vocat, & pietatem miſericordiam. Sic Hiſpani & Galli, qui Latinè loquuntur minus eruditè.*

l Vel pro ſacrificiis.} *Alibi hoc deeſt.*

m Vel præ ſacrificiis.} *Vnde eſt illud, Miſericordiam volo, & non ſacrificium.*

n Quem ſanè Græci nullo ſuo ſermonis vſu εὐσεβεῖν vocant.} *Nullo vſu eruditorum.*

De ſuperna illuminatione quid Plotinus Platonicus ſenſerit. CAP. II.

SEd non eſt nobis vllus cum his excellentioribus philoſophis in hac quæſtione conflictus. Viderũt enim, ſuiſque literis multis modis copioſiſſimè mandauerunt, hinc illos, vnde & nos fieri beatos, obiecto quodam lumine intelligibili, quod Deus eſt illis: & aliud eſt, quàm illi, à quo illuſtrantur vt clareant, atque eius participatione perfecti beatique ſubſiſtunt. [a] Sæpe multúmque Plotinus aſſerit ſenſum Platonis explanans: ne illam quidem, quam credũt eſſe vniuerſitatis animam, aliunde beatam eſſe quàm noſtram: idque eſſe lumen quod ipſa non eſt, ſed à quo creata eſt: & quo intelligibiliter illuminante, intelligibiliter lucet. Dat etiam ſimilitudinem ad illa incorporea de his cęleſtibus conſpicuis ampliſque corporibus, [b] tãquam ille ſit ſol, & ipſa ſit luna. Lunam quippe ſolis obiectu illuminari putant. Dicit ergo ille magnus Platonicus, animā rationalē, ſiue potius intelle-

tellectualis dicēda ſit,ex quo genere etiam immortaliū beatorúmq; animas eſſe intelligit,quas in cęleſtibus ſedibus habitare non dubitat,nō habere ſupra ſe naturā,niſi Dei,qui fabricatus eſt mundu,à quo & ipſa facta eſt:nec aliunde illis ſupernis præberi vitam beatam,& lumen intelligentiæ veritatis,quàm vnde præbetur & nobis,conſonans Euangelio, vbi legitur:[c]Fuit homo miſſus à Deo, cui nomen erat Ioannes: hic venit in teſtimonium,vt teſtimonium perhiberet de lumine,[d]vt omnes crederent per eum.[e]Non erat ille lumen, ſed vt teſtimonium perhiberet de lumine. Erat lumen verum, [f]quod illuminat omnem hominē [g] venientem in hunc mundum.In qua differentia ſatis oſtenditur animam rationalem, vel intellectualem,qualis erat in Ioanne,ſibi lumen eſſe non poſſe,ſed alterius veri luminis participatione lucere. Hoc & ipſe Ioannes fatetur,vbi ei perhibens teſtimonium dicit: Nos omnes de plenitudine eius accepimus.

L. VIVES.

a SÆpè multúmque Plotinus.} *Nam ex contemplatione patris illius optimi & pulcherrimi omnis beatitudo manat,vt ipſe in opere De contemplatione docet:& alio in loco animas noſtras laboribus corporis perfunctas fruituras ea beatitudinis dicit,quam ſine interpellationibus ſempiternam poßidet anima mundi.*

b Tanquam ille ſit ſol.}*Princeps mundi,vnde beatitas manat, & ipſa anima mundi ſit luna.*

c Fuit homo miſſus.}*Ne,quia angelus dicitur nuncius, qui mittitur:& Ioannes cùm ſit miſſus,angelus etiam nominatur,putaret aliquis ex cæleſtibus illum ſpiritibus vnum eſſe,præfatus eſt Euangeliſta hominem eſſe,nec à ſe vel à quoquam alio potuiſſe ad rem tantam nuntiandam mitti,quàm à Deo.*

d Vt omnes crederent per eum.}*Non in eum,inquit Beda:nam execrandus homo, qui in homine confidit: ſed per Ioannis teſtimonium crederent luci.Tametſi ambiguum poteſt eſſe apud Græcos an ſit, omnes credant per Ioannem,an per lucem:nam eſt δι' αὐτοῦ quod genere diſtingui non poteſt.*

e Non erat ille lumen.}*Græcè οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς. In articulo τὸ latere myſterium putat Theophylactus. Sancti enim lumina ſunt, etiam teſte Domino: Vos eſtis lux mundi. Et Ioannes lucerna dicitur: ſed non ſunt τὸ φῶς, id eſt,ipſum lumen:nam lumina ſunt de lumine ipſo deriuata. Hinc eſt id,quod ſequitur: Erat lux vera. Quærit Auguſtinus,cur additum ſit vera. Quoniam, inquit, illuminatus*

dicitur lux:ſed vera lux illa eſt, quæ illuminat. Seu vt articulus τὸ lumen ſignificet, de quo eſt modò locutus, quaſi non erat Ioannes illud de quo dicebam, lumen.

f Quod illuminat omnem hominem.} *Non quia nullus eſt hominum, qui non illuminetur, ſed quia niſi ab illo nullus illuminatur: vel, vt Chryſoſtomus dicit, illuſtrat vnunquenque hominem: quantum ad ipſum pertinet. Si verò aliqui mentis oculis clauſis luminis huius radios non admiſerunt, non à lucis natura tenebræ generatæ ſunt, ſed à nequitia illorum, qui vltrò ſe tanto bono fraudant, alioqui in vſum vniuerſorum per orbem ſparſo.*

g In hunc mundum.} *Græcè eſt, Εἰς τὸν κόσμον, In mundum. Origenes ἀλληγορικῶς enarrat, eos illuminari à Chriſto, qui in mundum virtutum veniunt non vitiorum.*

De vero Dei cultu, à quo Platonici quanuis creatorem vniuerſitatis intellexerint, deuiarunt colendo angelos, ſiue bonos, ſiue malos, honore diuino. CAP. III.

QVAE cùm ita ſint, ſi Platonici, vel quicunque alij ita ſenſerunt, cognoſcentes Deum, ſicut Deum glorificarent, & gratias agerent: nec euaneſcerent in cogitationibus ſuis, nec populorum erroribus partim autores fierent, partim reſiſtere non auderent: profectò confiterentur, & illis immortalibus ac beatis, & nobis mortalibus ac miſeris, vt immortales ac beati eſſe poſſimus, vnum Deum deorum colendum, qui & noſter eſt, & illorum.

Quòd vni vero Deo ſacrificium debeatur.

CAP. IIII.

HVic nos ſeruitutem, quæ latria Græcè dicitur, ſiue in quibuſque ſacramẽtis, ſiue in nobiſipſis debemus. Huius enim templum ſimul omnes, & ſinguli tẽpla ſumus, [a] quia & omnium concordiam, & ſingulos inhabitare dignatur: non in omnibus, quàm in ſingulis maior, quoniam nec mole diſtenditur, nec partitione minuitur. [b] Cùm ad illum ſurſum eſt, eius eſt altare cor noſtrum: [b b] eius vnigenito eum ſacerdote placamur: ei cruentas victimas cædimus, quando vſque ad ſanguinem pro eius veritate certamus: ei ſuauiſſimum adolemus incenſum, cùm in eius conſpectu pio ſanctóque amore flagramus: [c] ei dona eius in nobis, nóſque ipſos vouemus, & reddimus: ei beneficiorum eius ſolennitatibus feſtis & diebus ſtatutis dicamus, ſacramúſque memoriã, ne volumine temporũ ingrata ſubrepat obliuio, ei ſacri-

crificamus hoſtiā humilitatis & laudis in ara cordis igne feruidæ charitatis. Ad hunc videndū ſicut videri poterit, eíque cohærendum ab omni peccatorum & cupiditatum malarum labe mundamur,& eius nomine cōſecramur. Ipſe enim fons noſtræ beatitudinis,ipſe omnis appetitionis eſt finis. Hunc eligentes,vel potius religentes,amiſeramus enim negligentes: [d] hunc ergo religentes, vnde & religio dicta perhibetur,ad eum dilectione tendimus,vt perueniendo quieſcamus: ideo beati, quia illo fine perfecti. Bonum enim noſtrū de cuius fine inter philoſophos magna contentio eſt, nullum eſt aliud, quàm illi cohærere,cuius vnius anima intellectualis incorporeo ſi dici poteſt,amplexu,[e] veris impletur fœcundatúrq; virtutibus. Hoc enim bonum diligere,in toto corde,in tota anima,& in tota virtute præcipimur. Ad hoc bonum debemus, & à quibus diligimur duci,& quos diligimus ducere. Sic complentur duo illa præcepta, in quibus tota lex pendet & prophetæ: [f] Diliges [g] Dominū [h] Deum [i] tuum [k] in toto corde tuo,& in tota anima tua,& in tota mente tua: [l] & diliges proximum tuum tanquā teipſum. Vt enim homo ſeſe diligere noſſet,cōſtitutus eſt ei finis,quò referret omnia quæ ageret, vt beatus eſſet. Nō enim qui ſe diligit,aliud eſſe vult quàm beatus. Hic autem finis eſt,adhærere Deo. Iam igitur ſcienti diligere ſeipſum,cùm mandatur de proximo diligendo, ſicut ſeipſum: [m] quid aliud mādatur,niſi vt ei quantū poteſt,commendet diligendum Deum? Hic eſt Dei cultus,hæc vera religio,hęc recta pietas,hæc tantùm Deo debita ſeruitus. Quæcunque igitur immortalis poteſtas quātalibet virtute prædita, ſi nos diligit ſicut ſeipſam,ei vult eſſe ſubditos,vt beati ſimus, cui & ipſa ſubdita beata eſt. Si ergo non colit Deum,miſera eſt, quia Deo priuatur:ſi autem colit Deū,non vult ſe coli pro Deo. Illi enim potius diuinæ ſententiæ ſuffragatur, & dilectionis viribus fauet,qua ſcriptū eſt: Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino ſoli. Nam,vt alia nūc taceam, quę pertinent ad religionis obſequium,quo colitur Deus, ſacrificium certè nullus hominū eſt,qui audeat dicere deberi,niſi Deo ſoli. Multa deniq; de cultu diuino vſurpata ſunt,quæ honoribus deferūtur humanis:ſiue humilitate nimia,ſiue adulatione peſtifera: ita tamen,vt quibus ea deferuntur,homines haberentur, qui dicuntur colendi & venerandi:ſi autem eis multum additur, [n] & adorandi. Quis verò ſacrificandum cenſuit:niſi ei, quem

Deũ aut ſciuit,aut putauit,aut finxit? Quàm porrò antiqu⁹ ſit in ſacrificãdo Dei cult⁹,duo illi fratres Cain & Abel ſatis indicãt,quorũ maioris De⁹ reprobauit ſacrificiũ, minoris aſpexit.

L. VIVES.

a QVia & omnium concordiam.} *Quæ eſt eccleſia.*

b Cùm ad illum ſurſum.} *Hoc eſt quod in miſſa iubemur facere,cùm ad participationem ſacrorum qui interſunt,præparantur. Admonemur,cura omni & cogitatione inferiorum rerum abiecta, nos totos ad cogitationem,ad amorem Dei conuertere, illícque vti ſimus toti ceu alis quibuſdam mentis elati. Ita enim purgatur animus, qui ſe ſordibus iſtis extricat,præparátque ſemetipſum dignum Deo templum.*

bb Eius vnigenito cum ſacerdote placa.} *Locus nõ caret mendo. neſcio an ſic legendum: Eius vnigenito ſacerdote eum placamus: vt ſit placamus patrem ſacerdote filio ſacrificium offerente: an ſic, eius vnigenito cum ſacerdote placemus: vt ſit, nos cum ſacerdote agente ſacra placemus eius vnigenito.*

c Ei dona eius in nobis.} *Si quid damus Deo,non noſtrum, ſed ſuũ illi reddimus. Nec gratius quicquam poſſumus Deo facere, quàm bona noſtra in fontem illum vnde manarunt,referre. Hoc Pſalmiſta ſignificat,dicens: Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem ſalutaris accipiam,& nomen Domini inuocabo. Vnica eſt hic relatio gratiæ,ſi gratiam habeas.*

d Hunc ergo religẽtes,vnde & religio.} *Cic 2. de nat. deo. religionẽ à relegendo dictam eſſe putat. quòd ſit ceu cognitio Dei, quod cum illo Mercurij dicto conſentit: εὐσέβεια, γνῶσις τοῦ θεοῦ Religio notitia eſt Dei. Lactant lib. 4. à religando religionem mauult eſſe nominatam, quaſi Deo obſtricti & religati ſint religioſi pietatis vinculo. Augu. à religendo. Credo quòd alluſione nominis ad manum ex occaſione capta.*

e Veris impletur fœcundatúrque.} *Plato in Conuiuio, hominem beatum pulchritudinis diuinæ inſpectione ait,non ſimulachra,ſed veras & expreſſas virtutes pariturum,aliturúmque.*

f Diliges.} *Matth. 22. O quàm paucis indiget humana vita [illegible] quàm nihil opus eſt vero Chriſtiano,imò verò homini : ſed verus homo non eſt, niſi Chriſtum agnoſcat & colat. Quàm igitur nihil opus eſt digeſtis,aut codicibus,nihil gloſſis conſiliis,cautelis? vt paucis verbis magnus ille magiſter quemadmodũ vnicuique viuendum ſit, docet? Ama quàm potes maximè, qui ſupra te eſt, & non aliter qui prope te quàm te quod ſi feceris, tu ſolus leges omnes, iuráque ſcies, & ſeruabis, quæ alij magnis ſudoribus vix diſcunt, multis incitamentis & terroribus vix ſeruant, eris maior philoſophus Pythagora & Platone cum ſuis omnibus*

pere-

peregrinationibus & numeris: maior Ariſtotele cum ſuis diſputationibus libríſque conſcriptis. Diliges, inquit, Quid poteſt eſſe dulcius dilectione? Non metuere, non fugere, non horrere præciperis.

g Dominum.} *Vt ſcias illum eſſe reuerendum, nam Dominus eſt.*

h Deum.} *Qui vnus eſt.*

i Tuum.} *Et ſi multorum eſt, tamen vniuſcuiuſque fit per cultum proprius, nec deſinit tamen communis eſſe.*

k In toto corde tuo.} *Auguſt. lib. de Doct. Chriſt. Deum ex toto corde diligere præciperis: vt omnes cogitationes tuas: ex tota anima tua, vt omnem vitam tuam: ex tota mente tua, vt omnem intellectum tuum in illum conferas, à quo habes ea quæ confers. Nullam igitur vitæ noſtræ partem reliquit, quæ vacare debeat, & quaſi locum dare, vt alia re velit frui. Origenes ſic explicat, Ex toto corde, ſecundum totam recordationem, & operationem, & cogitationem. Ex tota anima, vt parati ſint eam ponere pro pietate Dei. In tota mente, nihil aliud quàm quæ Dei ſunt proferentes.*

l Et proximum tuum.} *Auguſt. primo de doct. Chriſt. vnunquenque hominem proximum eſſe alteri dicit. Et Chriſtus ſimile pronuntiat hoc mandatum eſſe ſuperiori. nam, vt Chryſoſtomus inquit, imago Dei eſt homo: quo fit, vt qui hominem diligit, Deum videatur diligere. Hoc præceptum tam eſt naturæ aptum & congruens, vt Gentiles philoſophi ſint ei ſuffragati. Nam vnunquenque hominem cuiuis alteri à natura conciliatum eſſe dicunt, ita omnes inter ſe ſunt naturâ amici. Porrò inter leges amicitiæ illam ponunt de primis, vt amicus amicum non ſecus diligat quàm ſe, nam & alterum ſe eſſe putat.*

m Quid aliud mandatur. } *Cum nihil ſit quod magis optet homo, quàm beatitudinē ſi tantū diligit fratrem, quantū ſe, eā nihilominus & illi debet optare, curaréque, vt quò ipſe contendit ire, eò & ille intendat.*

n Et adorandi.} *Nam homines etiam in ſacris literis adorantur genere quodam reuerentiæ & cultus.*

De ſacrificiis quæ Deus non requirit, ſed ad ſignificationem eorum obſeruari voluit quæ requirit. CAP. V.

QVis autem ita deſipiat, vt exiſtimet aliquibus vſibus Dei eſſe neceſſaria, quæ in ſacrificiis offerūtur? Quod cùm multis locis diuina ſcriptura teſtetur, ne longum faciamus, breue illud de Pſalmo commemorare ſuffecerit. Dixi Domino, Deus meus es tu : [a] quoniam bonorum meorum non eges. Non ſolùm igitur pecore, vel qualibet alia re corruptibili atque terrena, ſed ne ipſa quidē iuſtitia hominis Deum egere credēdum eſt, totúmq; quod rectè

colitur Deus.homini prodeſſe,nõ Deo. Neque enim fonti ſe
quiſquam dixerit profuiſſe ſi biberit,aut luci ſi viderit. Nec
quod ab antiquis patribus talia ſacrificia facta ſunt in victi-
mis pecorũ,quę nũc Dei populus [b] legitimè nõ facit, aliud in-
telligendum eſt,niſi rebus illis eas res fuiſſe ſignificatas, quæ
aguntur in nobis, ad hoc vt inhæreamus Deo, & ad eundẽ fi-
nẽ proximo cõſulamus. Sacrificiũ ergo viſibile inuiſibilis ſa-
crificij ſacramentũ,id eſt,ſacrũ ſignũ eſt. Vnde ille pœnitẽs a-
pud prophetam,vel ipſe propheta quęrens Deũ peccatis ſuis
habere propitium: Si voluiſſes,inquit,ſacrificiũ,dediſſem,vti-
Conf. Chemn. Concil. Trid. l. [illegible] p. 479. que holocauſtis nõ delectaberis. Sacrificiũ Deo,ſpiritus cõtri-
bulatus,cor contritũ & humiliatũ [c] Deus nõ ſpernet. Intuea-
mur quẽadmodũ vbi Deũ dixit nolle ſacrificiũ,ibi Deũ oſten-
dit velle ſacrificiũ. Nõ vult ergo ſacrificiũ trucidati pecoris,
ſed vult ſacrificiũ cõtriti cordis. illo igitur quod eũ nolle di-
xit,hoc ſignificatur,quod eum velle ſubiecit. Sic itaque illa
Deum nolle dixit,quomodo ab ſtultis ea velle creditur, velut
ſuæ gratia voluptatis. Nam ſi ea ſacrificia quæ vult, quorum
hoc vnum eſt,cor contritum & humiliatum dolore pœniten-
di,nollet eis ſacrificiis ſignificari, quæ velut ſibi delectabilia
deſiderare putatus eſt,non vtique de his offerẽdis in lege ve-
teri præcepiſſet:& ideo mutanda erant opportuno certóque
iam tempore,ne ipſi Deo deſiderabilia,vel certè in nobis ac-
ceptabilia,ac nõ potius quæ his ſignificata ſunt, crederentur.
Hinc & alio loco Pſalmi alterius: Si eſuriero,inquit,non dicã
tibi: meus eſt enim orbis terræ,& plenitudo eius. Nũquid mã-
ducabo carnes taurorum, aut ſanguinem hircorum potabo?
Tãquam diceret, Vtique ſi mihi neceſſaria eſſent,non à te pe
terem,quæ habeo in poteſtate. Deinde ſubiungens, quid illa
ſignificẽt. immola,inquit,Deo ſacrificiũ laudis,& redde altiſ-
ſimo vota tua. Et inuoca me in die tribulationis, & eximã te,
[d] & glorificabis me. [e] Item apud alium prophetam: In quo,
inquit,apprehendam dominum, aſſumam Deum meum ex-
celſum? Si apprehendam illum in holocauſtis in vitulis anni-
culis? Si acceptauerit dominus in milibus arietum, aut in de-
nis milibus hircorum pinguium? Si dedero primogenita mea
pro impietate mea,fructum ventris mei pro peccato animæ
meæ? Si annunciatũ eſt tibi homo bonum, aut quid dominus
exquirat à te,niſi facere iudicium,& diligere miſericordiam,
& paratũ eſſe ire cum domino Deo tuo? Et in huius prophetę

verbis

verbis vtrunque diſtinctum eſt, ſatíſque declaratũ illa ſacrificia non requirere Deum: quibus ſignificantur hæc ſacrificia quæ requirit Deus: [f] in epiſtola quæ inſcribitur ad Hebræos: Benefacere, inquit, & communicatores eſſe nolite obliuiſci. [g] talibus enim ſacrificiis placatur Deus. Ac per hoc vbi ſcriptũ eſt: Miſericordiã magis volo quàm ſacrificiũ: nihil aliud quã ſacrificio ſacrificiũ prælatũ oportet intelligi: quoniã illud quod ab hominib. appellatur ſacrificiũ, ſignũ eſt veri ſacrificij. Porrò autẽ miſericordia verũ ſacrificiũ eſt: vnde dictum eſt, quod paulò antè cõmemoraui: Talib. enim ſacrificiis placatur Deus. Quæcũq; igitur in miniſterio tabernaculi ſiue tẽpli multis modis de ſacrificiis legũtur diuinitꝰ eſſe ꝓcepta, ad dilectionẽ Dei & ꝓximi ſignificãdam referũtur. In his enim duobus præceptis, vt ſcriptũ eſt, [h] tota lex pẽdet & prophetę.

L. VIVES.

a QVoniam bonorum meorum nõ eges. } *Ille verè eſt dominus alterius, qui bonis eius non eget, cùm hic egeat illius.*

b Legitimè nõ facit. } *Melius in aliis libris habetur, legit, non facit.*

c Deus non ſpernet. } *Iuxta Lxx. ὁ θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει.*

d Et magnificabis me. } *In antiquis exemplaribus: Et glorificabis me, Vulgò: Et honorificabis me. Sed magis ad rationem verbi Auguſt. Nam Græcè καὶ δοξάσεις με. & ſic in Hebraica veritate Hieronymus interpretatur tametſi inter hæc nihil interſit.*

e Item apud alium prophetam. } *Michea 6 ex interpretatione Lxx. In Hebraico habetur, vt Hieronymus vertit. Et ſolicitum ambulare cum Deo tuo. Theodotio ſignificantius expreſſit: καὶ ἀσφαλίζου τοῦ πορεύεσθαι μετὰ τοῦ θεοῦ, id eſt, Caue diligenter, vt ambules cum Deo tuo, ita vt ſecta videatur, & æmulatio Dei.*

f In epiſtola quæ inſcribitur. } *Significat incertum eſſe áutorem.*

g Talibus enim ſacrificiis placatur Deus. } *In antiquis, Placetur Deo, vtrunque melius quàm quo modo vulgo habemus, Promeretur Deus. Græcè eſt, τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ θεός. quod etiam poſſet verti, propitiatur Deus, vel, litatur Deo.*

h Tota lex pendet. } *Ad hunc finem omnia referuntur. Hic eſt ſcopus, in quem dicta omnia coniiciuntur.*

De vero perfectóque ſacrificio. CAP. VI.

PRoinde verum ſacrificium eſt omne opus, quod agitur, vt ſancta ſocietate inhæreamus Deo, relatum ſcilicet ad illum finem boni, quo veraciter beati eſſe poſsimus. Vnde & ipſa miſericordia, qua homini ſubuenitur,

ſi propter Deum non fit, non eſt ſacrificium. Etſi enim ab homine fit vel offertur, tamen ſacrificium res diuina eſt: ita vt hoc quoque vocabulo id Latini veteres appellauerint. Vnde ipſe homo Dei nomini conſecratus, & Deo deuotus, inquantum mundo moritur vt Deo viuat, ſacrificium eſt. Nam & hoc ad miſericordiam pertinet, quam quiſque in ſeipſum facit. Propterea ſcriptũ eſt: Miſerere animæ tuæ placens Deo. Corpus etiam noſtrum cùm per temperantiam caſtigamus, ſi hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, vt non exhibeamus membra noſtra arma iniquitatis peccato, ſed arma iuſtitiæ Deo, ſacrificium eſt. Ad quod exhortans Apoſtolus ait: Obſecro itaque vos fratres per miſericordiam Dei, vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiã viuam, ſanctam, Deo placentem, rationabile obſequium veſtrum. Si ergo corpus, quo inferiore tanquam famulo, vel tanquam inſtrumento vtitur anima, cùm eius bonus & rectus vſus ad Deum refertur, ſacrificium eſt: quanto magis anima ipſa cùm ſe refert ad Deum, vt igne amoris eius accenſa, formam concupiſcentiæ ſecularis amittat, eíque tanquam incommutabili formæ ſubdita, reformetur: hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit ſacrificium. Quod idẽ Apoſtolus conſequenter adiungẽs: Et nolite, inquit, conformari huic ſeculo: ſed reformamini in nouitate mentis veſtræ, ad probãdum quæ ſit voluntas Dei, quod bonum, & beneplacitum, & perfectũ. Cùm igitur vera ſacrificia opera ſint miſericordię, ſiue in noſipſos, ſiue in proximos: quę referuntur ad Deum: opera verò miſericordiæ nõ ob aliud fiant, niſi vt à miſeria liberemur, ac per hoc vt beati ſimus: quod non fit, niſi à bono illo, de quo dictũ eſt, Mihi autem [a] adhęrere Deo bonum eſt, profectò efficitur, vt tota ipſa redempta ciuitas, hoc eſt congregatio ſocietáſq; ſanctorum, vniuerſale ſacrificium offeratur Deo per [b] ſacerdotem magnum, qui etiã ſeipſum obtulit in paſsione pro nobis, vt tanti capitis corpus eſſemus [c] ſecundùm formam ſerui. Hanc enim obtulit, in hac oblatus eſt, quia ſecundũ hanc mediator eſt: in hac ſacerdos, in hac ſacrificiũ eſt. Cùm itaq; nos hortatus eſſet Apoſtolus, vt exhibeamus corpora noſtra hoſtiam viuam, ſanctam, Deo placentẽ, rationabile obſequium noſtrum, & non conformemur huic ſeculo, ſed reformemur in nouitate mentis noſtræ: [d] ad probandum quæ ſit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum, & perfectũ, quod totum

ſacrifi-

ſacrificiũ noſipſi ſumus. Dico enim, inquit, per gratiam Dei quę data eſt mihi, omnibus qui ſunt in vobis, non plus [e] ſapere, quàm oportet ſapere. ſed ſapere [f] ad temperantiam: ſicut vnicuique Deus partitus eſt fidei menſuram. Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem mẽbra non eoſdem actus habent: ita multi vnum corpus ſumus in Chriſto: ſinguli autem, alter alterius membra, habentes dona diuerſa ſecundum gratiam quæ data eſt nobis. Hoc eſt ſacrificium Chriſtianorum, multi vnum corpus ſumus in Chriſto: quod etiam ſacramento altaris fidelibus noto frequentat Eccleſia, vbi ei demonſtratur, quod in ea oblatione quam offert, ipſa offeratur.

L. VIVES.

a Adhærere Deo bonum eſt.} *Summum bonum, & abſolutum.*

b Per ſacerdotem magnum.} *Chriſtum, non ex ordine Aaron, ſed Melchiſedech, qui ſemel tantum ingreſſus in ſancta, pacem Dei vnica hoſtia corpore ſuo immolato inuenit.*

c Secundum formam ſerui.} *Humanitas Chriſti huius eccleſiæ caput eſt. Diuinitas verò anima & vita.*

d Ad probandum quæ ſit voluntas Dei.} *Sic etiam hunc locum legit epiſtola octogeſimaſexta: quod Eraſmus in Annotationibus miratur: nam Græcè eſt, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον, καὶ τέλειον, hoc eſt, ſicut vulgò habemus, bona, & beneplacens, & perfecta, vt de voluntate intelligatur, τὸ θέλημα. Sed Auguſtinus vel ad ſacrificium refert, vel certè ſimpliciter: vt intelligatis, quæ ſit voluntas Dei, quid etiam bonum ipſum, & beneplacens & perfectum, cum quo Ambroſius conſentit.*

e Sapere.} *Cogitare, ſentire, de ſe, aliiſque, & fratribus, & rebus.*

f Ad temperantiam,} *εἰς τὸ σωφρονεῖν in quo eſt mediocritas quædam totius vitæ, ſicut etiam in temperantia. quemadmodum Cicero docet primo Offic. ex Platone, libro Tuſcul. quæſtionũ tertio, temperatum à Græcis σώφρονα vocari ſcribit. & quam illi σωφροσύνην, tum temperantiam ſe dicit vertere, tum moderationem, nonnunquam etiam modeſtiam. Et ambigit, an ea virtus frugalitas dici poſsit.*

Quòd ſanctorum angelorum ea ſit in nos dilectio, vt nos non ſuos, ſed vnius veri Dei velint eſſe cultores.

CAP. VII.

Merito illi in cæleſtibus ſedibus conſtituti, immortales & beati, qui creatoris ſui participatione congaudent, cuius æternitate firmi, cuius veritate certi, cuius munere ſancti ſunt: quoniam nos mortales & miſeros, vt

immortales beatíque ſimus, miſericorditer diligunt, nolunt nos ſibi ſacrificare, ſed ei, cuius & ipſi nobiſcum ſacrificium ſe eſſe nouerunt. Cum ipſis enim ſumus vna ciuitas Dei, cui dicitur in Pſalmo: Glorioſa dicta ſunt de te, ciuitas Dei: cuius pars in nobis peregrinatur, pars in illis opitulatur. De illa quippe ſuperna ciuitate vbi Dei voluntas intelligibilis atque incómutabilis lex eſt, [a] de illa ſuper nos quodammodo cura geritur. Nãque ibi cura de nobis ad nos adminiſtrata per angelos ſancta illa ſcriptura deſcendit, vbi legitur: Sacrificans diis eradicabitur, niſi domino ſoli. Huic ſcripturæ, huic legi, talibus præceptis tanta ſunt atteſtata miracula, vt ſatis appareat, cui nos ſacrificare velint immortales ac beati, qui hoc nobis volunt eſſe quod ſibi.

L. VIVES.

a DE illa ſuper nos quodammodo.} *Alibi ſic eſt: De illa ſuperna quodammodo curia. Gerit nanque ibi curas de nobis ad nos miniſtrata per angelos.*

De miraculis, quæ Deus ad corroborandam fidem piorum, etiam per angelorum miniſterium promiſſis ſuis adhibere dignatus eſt.

CAP. VIII.

NAm nimis vetera ſi commemorem, longius quàm ſat eſt, reuoluere videbor: quæ miracula facta ſint atteſtantia promiſſis Dei, quibus ante annorum millia prædixit Abrahæ, quod in ſemine eius omnes gentes benedictionem fuerãt habituræ. Quis enim non miretur eidem Abrahæ filium peperiſſe coniugem ſterilem, eo tempore ſenectutis, quo nec parere, nec eſſe fœcunda iam poſſet: [a] atque in eiuſdem Abrahæ ſacrificio flammam cælitus factam, inter diuiſas victimas cucurriſſe: eidémque Abrahæ prædictum ab angelis cæleſte incendium Sodomorum, quos angelos hominibus ſimiles hoſpitio ſuſceperat, & per eos de prole ventura, Dei promiſſa tenuerat, ipſóque imminente iam incendio, miram de Sodomis per eoſdem angelos liberationem Loth filij fratris eius: cuius vxor in via retro reſpiciens, atque in ſalem repente conuerſa, magno admonuit ſacramento, neminem in via liberationis ſuæ pręterita deſiderare debere. Illa verò quæ & quanta ſunt, quæ iam per Moyſen populo Dei de iugo ſeruitutis eruendo in Ægypto mirabiliter geſta ſunt, vbi magi Pharaonis, hoc eſt, regis Ægypti,

qui populum illum dominatione deprimebat, ad hoc facere quædam mira permiſſi ſunt, vt mirabilius vincerentur. Illi enim faciebant veneficiis & incantationibus magicis, quibus ſunt mali angeli, hoc eſt, dæmones dediti: Moyſes autem tantò potentius, quantò iuſtius in nomine Domini, qui fecit cælum & terram, ſeruientibus angelis, eos facilè ſuperauit. Denique in tertia plaga deficientibus magis, decem plagæ per Moyſen magna myſteriorum diſpoſitione completæ ſunt, quibus ad Dei populum dimittendum, Pharaonis & Ægyptiorum dura corda ceſſerunt. Móxque pœnituit, & cùm abſcedentes Hebræos conſequi conarentur, illis diuiſo mari per ſiccum tranſeuntibus, vnda hinc atque hinc in ſeſe redeunte cooperti & oppreſſi ſunt. Quid de illis miraculis dicam, quæ cùm in deſerto idem populus duceretur ſtupenda diuinitate crebruerunt: aquas quæ bibi non poterant, miſſo in eas ſicut Deus præceperat ligno, amaritudine caruiſſe, ſitientéſque ſatiaſſe: manna eſurientibus veniſſe de cælo: & cùm eſſet colligentibus conſtituta menſura, quicquid amplius quiſque collegerat, exortis vermibus putruiſſe: ante diem verò ſabbati duplum collectum, quia ſabbato colligere non licebat, nulla putredine violatum, deſiderantibus carne veſci, quæ tanto populo nulla efficere poſſe videbatur, volatilibus caſtra completa, & cupiditatis ardorem faſtidio ſatietatis extinctum. Obuios hoſtes tranſitúmque prohibentes atque præliantes, orante Moyſe, manibúſque eius in figuram crucis extenſis, nullo Hebræorum cadente proſtratos: ſeditioſos in populo Dei, ac ſeſe ab ordinata diuinitus ſocietate diuidentes, ad exemplum viſibile inuiſibilis pœnæ viuos terra dehiſcente ſubmerſos: virga percuſſam petram tãtæ multitudini abundantia fluenta fudiſſe: ſerpentum morſus mortiferos immiſſos, ad pœnam iuſtiſſimam peccatorum, in ligno exaltato atque proſpecto æneo ſerpente ſanatos, vt & populo ſubueniretur afflicto, & mors morte deſtructa, velut crucifixæ mortis ſimilitudine ſignaretur? Quem ſanè ſerpentem propter facti memoriam reſeruatum, cùm poſteà populus errans tanquam idolum colere cœpiſſet, Ezechias rex religioſa poteſtate Deo ſeruiens, cum magna pietatis laude contriuit.

L. VIVES.

a Atque in eiuſdem Abrahæ ſacrificio flammam cęlitus factam.} *Auguſtinus hunc locum recantat libro Retract. ſecundo. Sic enim ait, de his loquens libris, in quorum decimo libro non debuit pro miraculo poni in Abrahæ ſacrificio, flāmam cælitus factam inter diuiſas victimas incurriſſe: quoniam hoc illi in viſione monſtratum eſt. Hæc ille. Idcirco enim miraculum non fuit quod ipſi Abrahæ miranda res non erat, quippe non noua, vt quam ſciebat futuram.*

De illicitis artibus erga dæmonum cultum, in quibus Porphyrius Platonicus quædam probando, quædam quaſi improbando verſatur. CAP. IX.

HÆc & alia multa huiuſcemodi, quæ omnia commemorare nimis longum eſt, fiebant ad commendandum vnius Dei veri cultum: & multorum, falſorúmque prohibendum. Fiebant autem ſimplici fide atque fiducia pietatis, non incantationibus & carminibus nefariæ curioſitatis arte compoſitis, quam vel magiam, vel deteſtabiliore nomine [a] goëtiam, vel honorabiliore [b] theurgiam vocant qui quaſi conantur iſta diſcernere, & illicitis artibus deditos alios damnabiles, [c] quos & maleficos vulgus appellat: hos enim ad goëtiam pertinere dicunt: alios autem laudabiles videri volūt, quibus Theurgiam deputant, cùm ſint vtrique ritibus fallacibus dęmonū obſtricti ſub nominibus angelorum. Nam & Porphyrius quandam quaſi purgationem animæ per theurgiam, [d] cunctanter tamen & pudibunda quodammodo diſputatione promittit: reuerſionem verò ad Deum hāc artem præſtare cuiquam negat, vt videas eum inter vitium ſacrilegæ curioſitatis, & philoſophiæ profeſſionem ſententiis alternantibus fluctuare. Nunc enim hāc artem tanquam fallacem, & in ipſa actione periculoſam, & legibus prohibitam, cauendam monet: nūc autem velut eius laudatoribus cedens, vtilem dicit eſſe mundandæ parti animæ, non quidem intellectuali: qua rerum intelligibilium percipitur veritas, nullas habentium ſimilitudines corporum: [e] ſed ſpiritali, qua corporalium rerum capiuntur imagines. Hanc enim dicit per quaſdam cōſecrationes theurgicas, [f] quas teletas vocant, idoneam fieri, atque aptam ſuſceptioni ſpirituum, & angelorum, ad vidēdos deos. Ex quibus tamen theurgicis teletis fatetur, intellectuali animę, nihil purgationis accedere, quod eam faciat idoneam ad videndum Deum ſuum, & perſpicienda ea,

quæ

quæ vera ſunt. Ex quo intelligi poteſt, qualium deorum, vel qualem viſionem fieri dicat theurgicis conſecrationibus, in qua non ea videntur, quæ vera ſunt. Denique animam rationalem, ſiue, quod magis amat dicere, intellectualē, in ſuperna dicit poſſe euadere: etiāſi quod eius ſpiritale eſt, nulla theurgica fuerit arte purgatum. Porrò autem à theurgo ſpiritalem purgari hactenus, vt non ex hoc ad immortalitatem æternitatémque perueniat. Quanquam itaque diſcernat à dæmonibus angelos, aërea eſſe loca dæmonum, [g] ætherea vel empyrea diſſerens angelorum, & admoneat vtendum alicuius dæmonis amicitia, quo ſubuectante, vel paululum poſſit eleuari à terra quiſque poſt mortem: aliam verò viam eſſe perhibeat ad angelorum ſuperna cōſortia: cauendam tamen dęmonum ſocietatem, expreſſa quodammodo confeſſione teſtatur: vbi dicit animam poſt mortem luendo pœnas, cultum dæmonum à quibus circunueniebatur horreſcere. Ipſámque theurgiam, quam velut cōciliatricem angelorū deorúmque commendat, apud tales agere poteſtates non potuit: quæ vel ipſæ inuideant purgationi animæ, vel artibus ſeruiant inuidorum, querelam de hac re Chaldæi neſcio cuius expromēs: Conqueritur, inquit, vir in Chaldæa bonus, purgandæ animæ magno molimine, fruſtratos ſibi eſſe ſucceſſus, cùm vir ad eadem potens tactus inuidia, adiuratas ſacris precibus potentias alligaſſet, ne poſtulata concederent. Ergo & ligauit ille, inquit, & iſte non ſoluit. Quo indicio dixit apparere theurgiam eſſe, tam boni conficiendi, quàm mali, & apud deos, & apud homines diſciplinam: pati etiam deos & ad illas perturbationes paſſionéſque deduci, quas communiter dæmonibus & hominibus Apuleius attribuit. Deos tamen ab eis æthereæ ſedis altitudine ſeparans, & Platonis aſſerens in illa diſcretione ſententiam.

L. VIVES.

a GOëtiam.} *Eſt incātatio, & veneficij ſpecies. Suidas.* Γοητεία, μαγεία, φαρμακεία διαφέρουσι, ἅπερ εὗρον μῆδοι καὶ πέρσαι. μαγεία μὲν οὖν ἐστὶν ἐπίκλησις δαιμόνων ἀγαθοποιῶν δῆθεν πρὸς ἀγαθοῦ τινὸς σύστασιν, ὥσπερ τὰ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ τυανέως θεσπίσματα. γοητεία δὲ ἐπὶ τὸ ἀνάγειν νεκροὺς δι' ἐπικλήσεως, ὅθεν εἴρηται ἀπὸ τῶν γόων καὶ τῶν θρήνων τῶν περὶ τοὺς τάφους γενομένων. φαρμακεία δὲ ὅταν διὰ τινὸς σκευασίας θανατηφόρου πρὸς φίλτρον δοθῇ τινὶ διὰ στόματος. μαγεία δὲ καὶ ἀστρολογία ἀπὸ μαγουσαίων ἤρξατο. οἱ γὰρ τοι πέρσαι μάγους ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ὀνομάζονται, *Goëtia.*

καὶ μαγουσαῖοι οἱ αὐτοί. Goetia, Magia, Pharmacia differunt, quæ ſunt Perſarum inuenta. Magia quidem eſt inuocatio dæmonum, ſcilicet beneficorum ad aliquid conficiendum bonũ, cuiuſmodi erant Apollonij Tyanei prædictiones. Goetia verò fit per coactionem mortuorum etiam inuocatione: hinc enim dicta eſt à planctu qui fit circa ſepulchrum. Pharmacia verò fit, cùm aliquid alicui porrigitur ſumendum ore, quod mortem ſit allaturum certis incantamentis præparatum. Magia & aſtrologia à Maguſis originem duxerunt. Perſæ verò Magi ab indigenis quibuſdam nominantur, idem & Maguſii.

Theurgia b Theurgiam.} *Hæc eſt operatio diuina, quæ erat ſuperiorum deorum, in qua cùm erratur, vt inquit Iamblichus, non tunc bona numina quæ optantur, occurrunt, ſed deteriora, & planè mala prætextu bonorum. Idcirco oportet cumprimis in ea, ne à ritu vetere ſacerdotum latam vnguem diſcedatur.*

c Quos & mal.} *Plerique veterum exiſtimarunt incantationes naturaliter non obeſſe, ſed vnumquenque cogitatione & imaginatione ſua ſemetipſum incantare. Plato lib. 11. De leg. corporibus lædi corpora, hoc ex natura ipſa eſſe dicit: ſed veneficiis quibuſdam magicis, & incantamẽtis, vinculis quoq;, vt vocant, & his qui nocere tentant perſuaſum eſt, id ſe poſſe, & aliis lædi ſe quoque poſſe goetia. Naturâ verò quemadmodum iſta ſe habeant, non facilè eſt cognoſcere, nec perſuaderi vulgo, etiam ſi quis norit animis hominum opinione illa imbutis ineſſe vim imaginibus occultã. Quocirca hanc legem fert?* Ὃς ἂν φαρμακεύσῃ τινὰ ἐπὶ βλάβῃ, μὴ θανασίμῳ, μήτε αὐτοῦ, μήτε ἀνθρώπων τῶν ἐκείνου. βοσκημάτων δὲ ἢ σμηνῶν, εἴτ᾽ ἄλλην βλάβην, εἴτε οὖν θανασίμῳ, ἐὰν μὲν ἰατρὸς ὢν τυγχάνῃ καὶ ὄφλῃ δίκην φαρμάκων, θανάτῳ ζημιούσθω. ἐὰν δὲ ἰδιώτης, ὅ, τι χρὴ παθεῖν, ἢ ἀποτίσαι τιμάτω περὶ αὐτοῦ τὸ δικαστήριον. ἐὰν δὲ καταδέσεσιν, ἢ ἐπαγωγαῖς, ἤ τισιν ἐπῳδαῖς, ἢ τῶν τοιούτων φαρμακειῶν, ὧν τινων οὖν δόξῃ ὅμοιος εἶναι βλάπτοντι. ἐὰν μὲν μάντις ὤν, ἢ τερατοσκόπος τεθνάτω. ἐὰν δὲ ἄνευ μαντικῆς ὢν τῆς φαρμακείας ὄφλῃ, ταυτὸν καὶ τοῦτο γιγνέσθω. περὶ γὰρ αὖ καὶ τούτου τιμάτω τὸ δικαστήριον, ὅ, τι ἂν αὐτοῖς δεῖν αὐτὸν πάσχειν, ἢ ἀποτίνειν, *hoc eſt. Quiſquis aliquem venenis læſerit, ſi non letaliter, neque eum ipſum, nec quenquam de eius familia, ſed vel pecus, vel aluearia, ſeu neci dederit, ſeu aliter affecerit quàm morte: ſi medicus ſit, & veneficij fuerit conuictus, extremo ſupplicio pœnã luito: ſin inſcius ſit, iudices quid ipſum aut pati ergo aut ſoluere par ſit, æſtimanto. Si quis verò vinculis, aut illectamentis, vel incantationibus, aut eiuſmodi quibuſcunque veneficiis nocenti ſimilis iudicatus fuerit: ſi vates ſit, aut prodigiorũ conſultus, morte plectitor: ſin earum artium expers, veneficiũ feciſſe pronũciatũ ſit, & de hoc quoq; cõſiliũ iudicũ, qua pœna vel mulcta afficiẽdus ſit, cẽſeto. Porphyr, lib. De ani-*

anim.abſtin.2.ſic inquit: Per contrarios verò dæmones vniuerſum efficitur veneficiũ. Hos nãq;,maximè horumq; ducẽ, honorare ſolẽt,qui mala veneficiis inferunt. Hi ſanè dæmones omniformibus figuris,imaginibúſq; abundant, prodigiorúmq; machina ſtrenuè fallunt. Horùm opera infœlices φίλτρα amatoriáque maleficia machinantur. Omnis enim intemperantia, ſpéſq; diuitiarum atq; gloriæ per hos inualeſcit, præcipuè verò deceptio. Mendacium enim proprium eſt eiuſmodi dæmonum.

d Cunctanter tamen.} *Nam vidit non deeſſe his ſacris ſuas fallacias dæmonum,qui ſe nobis oſtentant,venditántq;,fraudántq; votis,qui ritè ſunt eis operati. Sed Iamblichus, homo initiatus, & vt ipſe putat religioſior, non oportere artem totam damnari, inquit, tot ſeculis vſu & magno labore comprobatam, quod interdum imponat vtentibus. Quocirca ſacerdotes diſtinguere ſpiritus decere regulis ordinis, & meminiſſe iactantiam in bonis ſpiritibus nullam eſſe.*

e Sed ſpiritali.} *In qua ſunt imagines ab externis ſenſibus ad interiores profectæ, in quibus eſt primus ſenſus communis, deinde phantaſia, tum æſtimatio, & memoria,quæ nobis cum brutis communia ſunt: receptacula prima eorum, quæ per ianuas ſenſuum ſunt admiſſa, quibus accedit mens, & exactum illud rationis iudicium, quæ ſcrutatur, perpendítque ſingula: vbi ſunt duo intellectus,recipiens, qui dicitur poßibilis,& agens,voluntas deinceps ſequitur.*

f Quas teletas voc.} *Dixi alibi teletas eſſe perfecta ſacrificia, & τέλεια,quibus nihil deeſt.*

g Ætherea vel emp.} *Plato in Epinomide, vt à principe gentis illius philoſophorũ exordiar, primũ genus diuerũ facit illud inuiſibile: ſecũdũ,quod cælo toto ſparſum eſt,oculíſq; vſurpatur. Tertiũ eſt dæmonũ, neq; eſt ſimplex. nã alios dæmonas æthereos,qui ſunt ex puriore quadam ſubſtantia ponit. Alios aëreos ex craßiore, nec illos nec hos eſſe in totum aſpectabiles. Eſſe quoq; aqueos,quos ſemideos vocari placet hi aliàs cernũtur, aliàs aciẽ noſtri obtutus fraudant:nam & cùm ſpectãtur,exiliter cogniti admiratiõnẽ pectoribus intuentiũ incutiũt. Pſellus ex Marco homine in dæmonũ cultu peritißimo ſcribit,ſex eſſe dæmonum genera. Primũ lingua barbara nominari batleliurem,id eſt,igneũ: quod circa ſublimiorẽ aërẽ peruagari dicit. Omne nãq; dæmonũ ex lunaribus regionib9 velut ex tẽplo pphanũ aliquid exterminari. Secũdũ verò genus,quod in aëre ppinquo nobis oberrat, quod & à multis propriè aëreũ nominatur. Tertiũ terrenũ,quod plurimũ circa terrã verſatur,terreniſq; aduerſatur multis rationibus atq; machinis. Quartum aquatile & marinũ,quod humoribus ſe immergit, ac libẽter circa lacus & fluuios habitat,multóſque perdit aquis, & in mari fluctus excitat, ac tempeſtates nauigiaq; viris*

onuſta funditus ſubmergit, multosq́; vndis obruit. Quintũ ſubterraneũ, quod habitat ſub terra, inuaditq́; qui puteos effodiũt, & metalla efficit, hiatus terræ & fundamẽta concutit, flãmiuomos ventos ſuſcitat. Sextum & vltimũ eſt lucifugũ, imperſcrutabile, ac penitus tenebroſum, paſsionibusq́; frigidis violẽter res perdẽs. Eſſe verò dicebat hæc omnia dæmonum genera ſic affecta, vt & deos oderint, & hominib. aduerſentur, ſed aliud alio peius. Hæc Pſellus, qui quemadmodum dæmones hominum generi & imponant, & noceant, pluribus explicat. Nobis deſtinatam egredi breuitatẽ non eſt animus. Porphyr. in lib. Reſponſ. ex Apollinis oraculis, alios deos cæleſtes ponit, alios æthereos, quoſdam aëreos, nõnullos aqueos, terreſtres quoq; & infernos: docetq́; quib. quiſq; ſit hoſtiis placãdus. Terreſtres furuis quadrupedib[9] ſuper aras: inferni furuis quoq;, ſed in cauernis terræ: marini, volatilibus furuis in mare proiectis: aërei, volatilibus itidem, ſed cæſis & candidis. Cæleſtes & ætherei, candidis victimis, quæ non ſunt abſumendæ, & alia inſana eodem ſpectantia. Neque hæc ſunt recentiorũ, ſed iam inde ab Orpheo quoq;, & etiam Mercurio deriuata. Iamblichus enim ſcribit Mercurium de empyreis diis libros centum reliquiſſe, de æthereis totidem, de cæleſtibus verò mille. Proclus dæmones diuidit in quinque nõ diuerſas ſpecies, ſed velut præfecturas: nã ex muneribus, quæ gerunt diſtinguit: & de his quidem rebus ſatis, vt puto. Aug. itaque ex Porphyrio diuos empyreos, igneos vocat, quos nec ipſe Porph. nec Plato à cæleſtibus videtur ſeparare, qui igneæ ſunt naturæ.

De theurgia, quæ falſam purgationem animis dæmonum inuocatione promittit. CAP. X.

ECce nunc alius Platonicus, quem doctiorem ferunt, Porphyrius, neſcio per quam theurgicam diſciplinam etiã ipſos deos obſtrictos paſsionibus & perturbationibus dicit. Quoniam ſacris precibus adiuuari, terreríque potuerunt, ne præſtarent animæ purgationem: & ita terreri ab eo qui imperabat malum, vt ab illo qui poſcebat bonum, per eandem artem theurgiam ſolui illo timore nõ poſſent, & ad dandum beneficium liberari. Quis non videat hæc omnia fallaciũ dęmonum eſſe cõmenta, niſi eorũ miſerrimus ſeruus, & à gratia veri liberatoris alienus? Nam ſi hæc apud deos agerentur bonos, plus ibi vtique valeret beneficus purgator animæ, quàm maleuolus impeditor. Aut ſi diis iuſtis, homo pro quo agebatur, purgatione videbatur indignus, non vtique ab inuido territi, nec, ſicut ipſe dicit, per metum valentioris numinis impediti, ſed iudicio libero id negare debuerunt. Mirum eſt autem, quòd benignus ille Chaldæus, qui theu-

theurgicis ſacris animam purgare cupiebat, non inuenit aliquem ſuperiorem Deum, qui vel plus terreret, atque ad benefaciẽdum cogeret territos deos, vel ab eis terrentem compeſceret, vt liberè benefacerẽt: ſic tamẽ theurgo bono ſacra defuerunt, quibus ipſos deos quos inuocabat, animæ purgatores prius ab illa timoris peſte purgaret. Quid enim cauſæ eſt, cur Deus potentior adhiberi poſſit, à quo terreantur, nec poſſit à quo purgẽtur? An inuenitur Deus, qui exaudiat inuidum, & timorem diis incútiat, ne benefaciant: nec inuenitur Deus qui exaudiat beneuolũ, & timorẽ diis auferat, vt benefaciant? O theurgia præclara, ô animæ prædicanda purgatio, vbi plus imperat immũda inuidẽtia, quàm impetrat pura beneficentia: imò verò malignorũ ſpirituũ cauenda & deteſtanda fallacia, & ſalutaris audiẽda doctrina. Quod enim, qui has ſordidas purgationes ſacrilegis ritibus operantur, quaſdam mirabiliter pulchras, ſicut iſte commemorat, vel angelorum imagines, vel deorũ, tanquam purgato ſpiritu vidẽt: ſi tamen vel tale aliquid vidẽt, illud eſt quod Apoſtolus dicit: [a] Quoniam ſatanas transfigurat ſe velut angelum lucis. Eius enim ſunt illa phantaſmata, qui miſeras animas multorum, falſorúmque deorũ fallacibus ſacris cupiens irretire, & à vero Dei cultu, quo ſolo mundantur & ſanantur, auertere: [b] ſicut de Proteo dictum eſt, Formas ſe vertit in omnes, hoſtiliter inſequens, fallaciter ſubueniens, vtrobique nocens.

L. VIVES.

a QVoniam ſatanas } *Hoc idem nec Porphyrius, nec Iamblichus potuerunt diſsimulare. Porphyrius in 2. lib. De ſacrificiis: Mendacium enim proprium eſt eiuſmodi dæmonũ: dij enim videri volunt, ac poteſtas ipſa eis præſidens Deus maximus vult haberi. Et antè: Aſſumunt, inquit, ſibi aliorum deorum facies. Et Iamblichus: Mali enim ſpiritus in ſimilitudinem bonorum ſe ſæpe transformant, iactabundique veniunt, & ſupra quàm ſunt, ſibi arrogant.*

b Sicut de Proteo dictum eſt. } *Quarto Georg. Verg. Proteum Heſiodus filium facit Oceani & Thetidis, maximum vatem: & ſicut de illo Verg. inquit,*

Nouit omnia quæ ſunt,
Quæ fuerant, quæ mox ventura trahantur.

Ab Homero coactus fingitur, vt ventura Agamemnoni caneret, ſicut à Verg. Ariſteo. Valerius Probus Aegyptium fuiſſe ſcribit, & propter crudelitatem Buſirim dictum, etſi Vergilius Pallenium facit, quæ

eſt vrbs in Macedonia. Seruius hic natum eſſe, cæterũ in inſula Carpatho regnaſſe putat ex Verg. ſententia. Herodotus in Euterpe Mẽphitẽ ſcribit, quo rege Alexander & Helena in Aegyptũ venerunt, eóſq. ille quòd adulteri eſſent, ſuprà tres dies in regno ſuo eſſe vetuit. Diodorus lib. 2. quem Græci Protea, Aegyptios Cætea dixiſſe tradit, regnaſſéq. in Aegypto tempore belli Troiani, peritum ſyderum, & multarum artium. Fingitur ſolitus mutare ſe in omnes animantium, ſtirpiúmque formas, quòd earũ naturas facilè tum aſtrorũ ſcientia, tũ etiã vſu & conſuetudine ſacerdotum didicerit. His etiam accedit, quòd cùm Aegypti reges in capite pro inſignibus priorem vel leonis, vel tauri, vel draconis partem geſtarent, interdum arborem, aut ignem, locum dedit Græcis hominibus commento. Suſpicor illum hæc ſubinde inſignia mutaſſe.

De epiſtola Porphyrij ad Anebuntem Aegyptium, in qua petit de diuerſitate dæmonum ſe doceri.

CAP. XI.

Melius ſapuit iſte Porphyrius, [a] cum ad Anebuntem ſcripſit Ægyptium, vbi conſulenti ſimilis & quærenti, & prodit artes ſacrilegas, & euertit. Et ibi quidem omnes dæmones reprobat, quos dicit ob impudentiam trahere [b] humidũ vaporem, & ideo nõ in æthere, ſed in aere eſſe ſub luna atq; in ipſo lunę globo. Verũtamen nõ audet omnes fallacias, & malitias, & ineptias, quibus merito mouetur, omnibus dęmonibus dare. Quoſdam namque benignos dęmones more appellat aliorum, cùm omnes generaliter imprudentes eſſe fateatur. Miratur autem quòd non ſolùm dij alliciantur victimis, ſed etiam compellantur, atque cogantur facere quod homines volũt, & ſi corpore & incorporalitate dij à dæmonibus diſtinguũtur, quomodo deos eſſe exiſtimandum ſit ſolem & lunã, & viſibilia cætera in cælo, quæ corpora eſſe nõ dubitat. Et ſi dij ſunt, quomodo alij benefici, alij malefici eſſe dicantur, & quomodo incorporalibus cùm ſint corporei coniungantur. Quærit etiam veluti dubitans, vtrum in diuinantibus, & quædam mira facientibus animæ ſint potẽtiores: an aliqui ſpiritus extrinſecus veniant, per quos hæc valeãt. Et potius venire extrinſecus cõiicit, [c] eo quòd lapidibus, & herbis adhibitis, & alligẽt quoſdam, & aperiant clauſa hoſtia, vel aliquid eiuſmodi mirabiliter operẽtur. [d] Vnde dicit alios opinari eſſe quoddã genus, cui exaudire ſit propriũ, natura fallax, omniforme, multimodum, ſimulans deos & dæmones, & animas defunctorũ, & hoc eſſe quod efficiat hæc omnia, quæ

videntur

videntur bona eſſe vel praua:cæterũ circa ea quæ bona ſunt, nihil opitulari,imò verò iſta nec noſſe,ſed & malè cõciliare, & inſimulare atque impedire nonnunquam virtutis ſedulos ſectatores,& plenũ eſſe temeritatis,& faſtus,gaudere nidoribus,adulationibus capi,& cætera quæ de hoc genere fallaciũ malignorúmq. ſpirituum,qui extrinſecus in animam veniunt, humanóſq; ſenſus ſopitos vigilantéſve deludũt,non tanquam ſibi perſuaſa confirmat,ſed tam tenuiter ſuſpicatur,aut dubitat,vt hęc alios aſſerat opinari. Difficile quippe fuit tãto philoſopho cũctam diabolicam ſocietatem vel noſſe,vel fidẽter arguere,quam quęlibet anicula Chriſtiana nec noſſe cũctatur,& liberrimè deteſtatur.Niſi fortè ille , & ipſum ad quem ſcribit Anebuntem,tanquam taliũ ſacrorum pręclariſſimum antiſtitem,& alios taliũ operum tãquam diuinorũ,& ad deos colendos pertinentiũ[e]admiratores verecundatur offendere. Sequitur tamẽ & ea velut inquirẽdo cõmemorat, quæ ſobriè cõſiderata tribui nõ poſſunt,niſi malignis & fallacibus poteſtatibus.[f]Quærit enim cur tãquam melioribꝰ inuocatis, quaſi peioribus imperetur , vt iniuſta hominis pręcepta exequantur:cur attrectatũ re venerea nõ exaudiãt imprecantem, cùm tamen ipſi ad inceſtos quoſque concubitus quoſlibet ducere non morentur : cur ab animantibus ſuos antiſtites oportere abſtinere denuncient,ne vaporibus profectò corporeis polluantur:ipſi verò & aliis vaporibus illiciãtur,& nidoribus hiſtoriarum:cúmque à cadaueris contactu [g] prohibeatur inſpector,plerunque illa cadaueribus celebrentur: quid ſit, quod non dæmoni vel alicui animæ defuncti, [h]ſed ipſi ſoli & lunæ aut cuicunque cæleſtium , homo cuilibet vitio obnoxius intẽdit minas,eóſq; territat falſo, vt eis extorqueat veritatem. Nam & cælũ ſe collidere cõminatur,& cætera ſimilia homini impoſſibilia,vt illi dij tanquam inſipientiſſimi pueri, falſis & ridiculis cõmminationibus territi,quod imperatur efficiãt. Dicit etiam ſcripſiſſe Chæremonem quendam talium ſacrorum,vel potius ſacrilegiorũ peritum, ea quæ apud Ægyptios ſunt celebrata rumoribus,[i]vel de Iſide,vel de Oſiride marito eius, maximam vim habere cogendi deos , vt faciant imperata, quando ille qui carminibus cogit ea ſe prodere vel euertere comminatur:vbi ſe etiam Oſiridis membra diſſipaturum terribiliter dicit,ſi facere iuſſa neglexerint.Hæc atque huiuſmodi vana & inſana diis hominem minari, nec quibuſli-

bet,ſed ipſis cęleſtib.& ſyderea luce fulgẽtibus,nec ſine effectu,ſed violẽta poteſtate cogentẽ, atque his terroribus ad facienda quę voluerit perducentẽ,merito Porphyrius admiratur:imò verò ſub ſpecie admirantis,& cauſas rerũ talium requirẽtis,dat intelligi,illos hæc agere ſpiritus,quorum genus ſuperius ſub aliorũ opinatione deſcripſit, non vt ipſe poſuit natura,ſed vitio fallaces,qui ſimulant deos & animas defunctorũ,dęmones autẽ nõ,vt ait ipſe, ſe ſimulãt,ſed planè ſunt. Et quod ei videtur herbis & lapidibus & animãtibus & ſonis certis quibuſdã,ac vocibus,ac figurationibus , atque figmentis, [k] quibuſdam etiam obſeruatis in cęli cõuerſione motibus ſyderum,fabricari in terra ab hominibus poteſtates idoneas variis effectibus exequendis,totum hoc ad eoſdem ipſos dæmones pertinet ludificatores animarũ ſibimet ſubditarum,& voluptaria ſibi ludibria de hominum erroribus exhibentes. Aut ergo reuera dubitans & inquirens iſta Prophyrius,ea tamẽ commemorat,quibus conuincantur & redarguantur : nec ad eas poteſtates : quæ nobis ad beatam vitam capeſſendam fauent , ſed ad deceptores dęmones pertinere monſtrentur. aut vt meliora de philoſopho ſuſpicemur : eo modo voluit hominẽ Ægyptium talibus erroribus deditum, & aliqua magna ſe ſcire opinantẽ,non ſuperba quaſi authoritate doctoris offendere , nec apertè aduerſantis altercatione turbare,ſed quaſi quærentis & diſcere cupientis humilitate ad ea cogitanda cõuertere, & quàm ſint contẽnenda vel etiã deuitanda monſtrare.Denique propè ad epiſtolæ finẽ petit ſe ab eo doceri,quę ſit ad beatitudinẽ via ex Ægyptia ſapiẽtia.Cæterùm illos quibus cõuerſatio cum diis ad hoc eſſet , vt ob inueniendum fugitiuum , vel prædium comparandũ, vel propter nuptias,vel mercaturam,vel quid huiuſmodi, mentem diuinam inquietarent,fruſtra eos videri dici coluiſſe ſapientiam. Illa etiam ipſa numina cum quibus conuerſarentur,& ſi de cæteris rebus vera prædicerẽt,tamen quoniam de beatitudine nihil cautum nec ſatis idoneum monerent,nec deos illos eſſe, nec benignos dæmones,ſed aut illum,qui dicitur fallax , aut humanũ omne commentũ.Verùm quia talia & tanta geruntur his artibus, vt vniuerſum modũ humanæ facultatis excedãt,quid reſtat,niſi vt ea quæ mirificè tanquã diuinitus prædici vel fieri videntur,nec tamen ad vnius Dei cultũ referuntur,cui ſimpliciter inhęrere fatentibus quoque Platonicis, &

per

per multa teſtantibus ſolum beatificum bonum eſt,malignorum dæmonum ludibria & ſeductoria impedimenta, quę vera pietate cauenda ſunt,prudenter intelligantur.

L. VIVES.

a CVm ad Anebuntem.} *Aliter,ad Anebonem.*

b Humidum vaporem.} *Delectari quoque dicit libamine nidoréque carnium,quibus ſpiritale corpus ſolet pingueſcere. viuit nanque vaporibus,& fumigationibus,variéq. admodum,vt par eſt,per varia nidoréque ſanguinis & carniũ vires aſſumit.Iamblichus verior dæmonum cultor,cùm hæc omnia videret ad declarandam dæmonum naturã tendere,omnia negauit.Nam Porphyrius apertè erat teſtatus , hos qui victimis cæſis delectantur,malos eſſe dæmones,& mendaces:quocirca& in libris Reſponſorum illos omnes diuos,tum cæleſtes,tum æthereos, aereos,marinos,terreſtres,inferos,quibus ſacra fieri Apollo ex animantibus iuſſerat,bonos eſſe deos negat,ſed nefarios dæmones , qui ſanguine & cadaueribus teneantur.Ita vt manifeſto appareat,iactari eum inter veritatem & receptam conſenſu hæreſis opinationem, vt nec bonos affirmare poßit,nec malos omnes audeat,veritus condiſcipulos , & autoritatem diſciplinæ,ipſúmque nigrum Plutonem.*

c Eo quod lapidibus & herbis.} *Miratur Porphyrius deos vſque adeò inſeruire hominibus,vt vates etiam per farinam vaticinentur.Cui admirationi,quæſtioníque reſpondet,vt cæteris facit* Iamblichus *magnificorum verborum contextu:quæ facilè eſt vnicuique colligere , ſed quid dicat intelligere,vel qua ratione dicat,probabiliter ſuadere, non facilè, nec ipſi quidem Iamblicho,nec omnibus Aegyptiis impoſtoribus. Exceſſu,inquit,poteſtatis,& bonitatis,& cauſa continente in ſe omnia, miſera poteſtas deorum,ſi farina ducitur:inepta bonitas,ſi aliam rationem benignitatis non inuenit:abiecta & obnoxia naturis ,ſi ita rerum cauſis comparatum eſt,vt farinam nequeat contemnere : quod ſi poſſunt , cur non malunt bonam mentem,quàm bonam farinam; aut cur non potius indicant ſe farina non moueri & ea poſita non venire, remota venire?*

d Vnde dicit alios opinari.} *Ipſe idem Porphyrius lib.2. De abſtinen.animalium , à prauis dæmonibus non modo vulgus eſſe deceptum ſcribit , ſed philoſophos quoque eruditos & diſertos , qui eloquentia ſua multos alios in ſimilem errorem pertraxerunt. Violenti enim ſunt dæmones , & fallaces,ſimulatores,diſsimulatoréſque , cultúmque deorum ad ſeipſos transferre ſtudent. Nam nullum eſt malorum genus, quo non delectentur : & deorum induti perſonam in errorem ac ſtultiam impuliſſe nos gaudent, Tales ſunt & animæ mortuorum,*

quæ vitiis oppletæ, è corpore migrarunt. Aſſlictantur enim adhuc iræ & concupiſcentiæ perturbationibus, & in naturam conuerſæ dæmonum ſimiles illorum redduntur, noxiæ & turbulentæ. In varias quoque ſeſe vertunt formas, ac modo conſpicuas ſe oculis præbent, modo recondunt. Ita eludunt aciem, tum intuentium, tum etiam cogitantium. Vtrique dæmones plebem ducunt cupidine opum, potentiæ, voluptatum, & inanis gloriæ. Hinc ſeditiones naſcuntur, hinc rixæ, hinc bella. Et quod omnium ſceleſtiſſimum eſt, hiſce rebus optimos quoſque deos oblectari perſuadere vulgò connituntur. Quibus aſſenſa poëſis dulcedine ſermonis multos mortales cepit. Hæc & alia ibidem complura, non quærens iam, & ſubdubitans, vt in Epiſtola ad ſacerdotem, ſed tanquam in opere doctrinæ ſuæ, quid ſentiat, aperiens.

e Admiratores verecundatur offendere.} *Philoſophos in opinionibus de nat. deorum falſos eſſe ait, alios aliorum gratia, nonnullos multitudinis opinione ductos.*

f Quærit enim cur tanquam.} *Atqui de his locuturus diſertis verbis præfatur deos vocari, malos autem eſſe dæmonas. Sic enim orditur:* περὶ τῶν θεῶν μὲν καλουμένων, πονηρῶν δὲ ὄντων δαιμόνων.

g Prohibeatur inſpector.} Ἐπόπτης. *Vocabulum eſt ad initiatos rebus ſacris pertinens.*

h Sed ipſi ſoli & lunæ.} *Sic illa maga Theſſalis apud Lucanum in 6. iactat ſe poſſe quoſcunque velit in actus inuitos præbere deos.*

i Vel de Iſide, vel de Oſiride.} *Et hi ſol & luna ſunt. Sacra illa recondita & arcana veneranda cùm ſint turpiſſima flagitiorum ac ſcelerum plena, aut timent dæmones euulgari, qualia ſunt Cereris: nam Iſis eſt Ceres: aut certe ficto timore bellè animis hominum imponunt, & miſerandi erroris fructum capiunt. Atque hæc de Iſide & Oſiride ad inferna quoque ſacra ſpectant. Nam Porphyrius ipſe in libro Reſponſorum maximum dæmonem Serapim nominari dicit, qui eſt Oſiris apud Aegyptios, & apud Græcos Pluto, cuius ſymbolum eſſe dicit tricipitem canem, hoc eſt malum dæmonem, qui inuenitur tribus elementis, aere, aqua, & terra. Eius Iſis eſt Proſerpina, & Hecate: vnde manifeſtum eſt de arcanis Erebi hæc intelligi, quæ magnam vim in magicis & excantationibus habent. Has minas & lunæ, & diis inferis, & ſacris deæ Eleuſinæ intentatas Lucanus attingit libro ſexto verbis Erichthûs:*

Miratur Erichthò
Has fatis licuiſſe moras, iratáque morti
Verberat immotum viuo ſerpente cadauer.
Pérque cauas terræ, quas egit carmine rimas,
Manibus illatrat, regníque ſilentia rumpit:

Tiſiphone,

Tiſiphone, vocíſque meæ ſecura Megæra,
Non agitis ſæuis Erebi per inane flagellis
Infœlicem animam? iam vos ego nomine vero
Eliciam, Stygiáſque canes in luce ſuperna
Deſtituam, per buſta ſequar: per funera cuſtos
Expellam tumulis, abigam vos omnibus vrnis.
Téque deis, ad quos alio procedere vultu
Ficta ſoles Hecate, pallenti tabida forma
Oſtendam, faciémque Erebi mutare vetabo,
Eloquar immenſo terræ ſub pondere, quæ te
Contineant Ennæa dapes, quo fœdere mœſtum
Regem noctis ames, quæ te contagia paſſam
Noluerit reuocare Ceres: tibi peſſime mundi
Arbiter immittam ruptis Titana cauernis,
Et ſubito feriere die.

Porphyrius idem in Reſponſis Hecaten inducit coactam reſpondentem mago:

Τινὸς δὴ χατίζων
Θειοδάμας ἑκάτην με θεὴν ἐπέδησας ἀνάγκαις.
Dic tibi quid nobis opus eſt, cur vincla neceſſi
Theodame iecisti.

Et Apollo in eandem ſententiam vinctum ſe neceſſitate confitetur, & dicturum inuitum.

Κλῦθι μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεί με ἐπέδησας ἀνάγκῃ.

Et pòſt paulùm ſolui clamat:

Λύετε λοιπὸν ἄνακτα.

Iamblichus in Myſteriis ſcribit narrare Porphyrium ſacerdotes conſueuiſſe violentis quibuſdam minis aduerſum ſuperos vti: veluti niſi vos ita feceritis, vel contrà, ſi feceritis aliquid cælos confringam, vel occulta Iſidis patefaciam, vel arcanum in abyſſo reconditum diuulgabo: aut ſiſtam barim, id eſt, nauem quandam apud Aegyptios ſacram, aut membra Oſiris Typhoni diſpergam: Ipſe verò Iamblichus negat in deos cæleſtes eiuſmodi minas dirigi, ſed eſſe in mundo genus quoddam poteſtatū valde diuiſum, & indiſcretum, & inconſideratum, quod accipit quidem ab alio rationem ſiue ſermonem, exaudítque, ſed propria intelligentia nequaquā neque verum à falſo, neque poſſibile diſcernit ab impoſſibili. Hoc itaque genus minitationibus laceſſitum protinus irritatur & efficit quod iubetur. Forſitan hoc iſtud eſt, quod per imprudentiam Porphyrius aliquid velle ait. Iamblichus perſequitur, quid illæ minæ ſibi velint: ex eo petat, qui deſiderat.

k Quibuſdam etiam obſeruatis in cæli conuerſione. } *Nam ipſe Porphyrius etiam ex Chæremone res aſtronomiæ incomprehenſibiles eſſe dicit humanis mentibus. Traduntur ergo à malis dæmonibus, vt reliqua omnia vaticinia ſicut Porphyrius inquit, in quo aduerſus eſt ei Iamblichus, vt in hac ferè tota de ratione dæmonum diſputatione. Conatur enim pro Anebone Porphyrio reſpondere homo prodigioſæ ſuperſtitionis & diſciplinæ.*

De miraculis, quæ per ſanctorum angelorum miniſterium Deus verus operatur. CAP. XII

PORrò autem quæcunque miracula, ſiue per angelos, ſiue quocunque modo ita diuinitus fiunt, vt Dei vnius, in quo ſolo beata vita eſt, cultũ religionémque commendent, ea verè ab eis, vel per eos, qui nos ſecũdum veritatem pietatémque diligunt, fieri ipſo Deo in illis operãte credendum eſt. Neque enim audiendi ſunt, qui Deum inuiſibilem viſibilia miracula operari negant, cùm ipſe etiam ſecundùm ipſos fecerit mundum, quem certè viſibilem negare non poſſunt. Quicquid igitur mirabile fit in hoc mundo, profectò minus eſt, quàm totus hic mundus, id eſt, cælum, & terra, & omnia quę in eis ſunt, quæ certè Deus fecit. Sicut autem ipſe qui fecit, ita modus, quo fecit occultus eſt, & incomprehenſibilis homini. Quanuis itaq; miracula viſibilium naturarum videndi aſsiduitate viluerint, tamen cùm ea ſapienter intuemur, inuſitatiſsimis rariſsimíſque maiora ſunt. Nam & omni miraculo, quod fit per hominem, [a] maius miraculum eſt homo. Quapropter Deus qui fecit viſibilia cælum & terrã, nõ dedignatur facere viſibilia miracula in cælo, vel in terra, quibus ad ſe inuiſibilem colendum excitet animam adhuc viſibilibus deditam: vbi verò & quando faciat, incommutabile conſilium penes ipſum eſt, [b] in cuius diſpoſitione iam tempora facta ſunt, quęcunq; futura ſunt. Nam temporalia mouens, temporaliter non mouetur: nec aliter nouit faciẽda, quàm facta: nec aliter inuocantes exaudit, quã inuocaturos videt. Nam & cùm exaudiunt angeli eius, ipſe in eis exaudit, tanquam in vero, non manufacto templo ſuo, ſicut in omnibus ſanctis eius, quæ temporaliter fiunt iuſſa, æterna eius lege conſpecta.

L. VIVES.

a MAius miraculũ eſt homo. } *Apud Mercurium verbum eſt frequenter repetitum, Magnum miraculum hominem eſſe.*

b In cuius diſpoſitione. } *De ſcientia Dei, inquit Paulus, omnia eſſe*

eſſe oculis eius aperta, & nuda. Tempora enim omnia ſunt præſentia Deo, nihil venturum, nihil tranſactum. De rebus ergo vniuerſis ita ſtatuit, ac de præſentibus, ſic agit, ſic cognoſcit: neque ille vt nos ab heſterno die tranſit in hodiernum, ab iſto in craſtinum veniet. Non recipit has anguſtias vel illa potentia, vel illa eſſentia. Præſens illi eſt tota ſua æternitas, quanto magis hæc noſtra perexigua tempora: & tamen qui mentes creauit noſtras, tempus etiam condidit noſtris captibus aptum, & qui quemadmodum nos videmus videt, non tamen ſicut nos videt, aut nouit. Præſtabit in hac tanta materia philoſophari non deficiente argumento, an cum Paulo in admirationem exclamare: O altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei!

De inuiſibili Deo, qui ſe viſibilem ſæpe præſtitit, non ſecundum quod eſt, ſed ſecundum quod poterant ferre cernentes.

CAP. XIII.

NEc mouere debet, quòd cum ſit inuiſibilis, [a] ſæpe viſibiliter patribus apparuiſſe memoratur. Sicut enim ſonus, quo auditur ſententia in ſilentio, intelligentiæ conſtituta, non eſt hoc quod ipſa, ita & ſpecies, qua viſus eſt Deus in natura inuiſibili conſtitutus, non erat quod ipſe. Veruntamen ipſe in eadem ſpecie corporali videbatur, ſicut illa ſententia in ipſo ſono vocis auditur, nec illi ignorabant inuiſibilem Deum in ſpecie corporali [b] nequaquam ſe poſſe videre. Nam & loquebatur cum loquente Moyſe, & ei tamen dicebat: [c] Si inueni gratiam ante te, oſtende mihi [d] temetipſum ſcienter vt videam te. Cùm igitur oporteret Dei legem in edictis angelorum terribiliter dari, non vni homini paucíſve ſapientibus, ſed vniuerſæ genti & populo ingenti, coram eodem populo magna facta ſunt in monte, vbi lex per vnum dabatur, conſpiciente multitudine metuenda ac tremenda, quæ fiebant. Non enim populus Iſrael ſic Moyſi credidit, quemadmodum ſuo Lycurgo Lacedæmonij, quòd à Ioue ſeu Apolline leges quas condidit, accepiſſet. Cùm enim lex dabatur populo, qua coli vnus iubebatur Deus, in conſpectu ipſius populi, quantum ſufficere diuina prouidentia iudicabat, mirabilibus rerum ſignis ac motibus apparebat, ad eandem legem dandam creatori ſeruire creaturam.

L. VIVES.

a SÆpe viſibiliter patribus.} *Ioannes in Euangelio Deum à Deus an nemine vnquam viſum ſcribit. Idem Apoſtolus Paulus con viſus à pa- firmat. ſed Iacob ſe vidiſſe dominum facie ad faciem aſſeuerat: & de tribus*

Moſe ſcriptum eſt Exodi 33. quod loquebatur cum domino facie ad faciem, ſicut amicus cum amico ſuo ſolet loqui: quod & multa alia ſacrorum librorum loca videntur teſtari. Verùm naturam Dei eſſe homini viuenti inuiſibilem ita conſtat, vt fuerint plerique, qui ne angelos quidem & archangelos, eam cernere exiſtimarint, & prodiderint, vt docent Chryſoſtomus, & Gregorius. Viderunt igitur ſancti patres angelos tanta maieſtate formæ, vt facilè diuinam eſſe intuentibus perſuaderetur: nam angelos patribus locutos, & per illos datam eſſe legem, Paulus eſt autor ad Hebræos. Si enim ſermo qui per angelos dictus eſt, factus eſt firmus, &c. Et Actuum ſeptimo, ait Stephanus, Iudæos legem accepiſſe per diſpoſitionem angelorum. Et ſpecies illa Dei non erat, qui ſpeciem nullam habet, quod Chryſoſtomus intelligi vult, cùm dominus Iudæis negat eos vel ſpeciem Dei vidiſſe, vel audiuiſſe vocem, qui ſpeciem ſe putabant vidiſſe Dei, vt Exo. 19. ſcribitur: ſed viſibilis illa erat, & ſub ſenſus cadebat ſpecies iuſſu Dei ab angelo confecta, tam ſuperans ſolitas à nobis ſpectari, vt diuina crederetur, & erat ad diuinitatem cernendam gradus.

b Nequaquam ſe.} *Alibi, in ſpecie corporali quod ipſe non erat ſe videre.*

c Si inueni gratiam ante te.} *Greg. lib. 7. Moraliũ in Iob: Sed patẽter, inquit, datur intelligi, quòd quandiu hîc mortaliter viuitur, videri per quaſdam imagines poteſt Deus. ſed per ipſam naturæ ſuæ ſpeciem non poteſt: vt anima gratia ſpiritus afflata per figuras quaſdã Deũ videat, ſed ad ipſam vim eius eſſentiæ non pertingat. Hinc eſt enim quod Iacob, qui Deum ſe vidiſſe teſtatur, non niſi angelum vidit. Hinc eſt quod Moſes, qui cum Deo facie ad faciem loquitur, dicit: Oſtende mihi temetipſum manifeſtè, vt videam te. Ex qua eius petitione colligitur, quod eum ſitiebat per incircunſcripta naturæ ſuæ claritatem cernere, quem iam cœperat per quaſdam imagines videre. tantum ille. Angelus verò domini legatus verbis eius à quo mittebatur, Moyſi talia multum oranti reſpondet: Non poteris videre faciem meam: non videbit me homo, & viuet. Ac paulùm pòſt: Videbis poſteriora mea, faciem autem meam videre non poteris. Itaque veſtigia à Deo relicta in creaturis licet videre, & ex eis inuiſibilia Dei cognoſcere: vt ille ſit eo amicior Deo, cui maiora & præſtantiora intueri detur. Facies autem ipſa domini amplior, & celſior eſt, quàm vel in anguſtias noſtras poſſit intrare, vel in tantam humilitatem ſe demittere. Multo eſt aliud de colloquio Dei: nec puto eſſe impium, aut abſurdum exiſtimare & olim cum patribus, & poſt Chriſtum natum cum multis ſanctorum locutum eſſe Deum ipſum dominum & autorem cæli ac terræ: nihil enim*

in hoc

in hoc affirmatur incongruum immenſæ maieſtati, & eſt congruum infinitæ bonitati. Facies verò ita potuit videri, vt Auguſtinus exponit.

d Temetipſum ſcienter.} *Ex Lxx.* γνωστῶς ἴδασι.

e Suo Lycurgo Lacedæmonij.} *Lycurgus Eunomi Spartiatarum regis & Dionaſſæ filius, Polybutæ, ſeu vt eſt apud Plutarchum, Polydectæ regis frater fuit, quo mortuo regnauit, quoad compertum eſt fratris coniugem vterum ferre. Tunc enim regno ceſſit infanti nondum nato ſi mas foret, quo in lucem edito prodicum eius, hoc eſt, tutorem egit. Legéſque Lacedæmoniis tulit, ſanè quàm ſeueras & duras: eámque ob cauſam Delphicum Apollinem autorem earum finxit. De Ioue ſunt etiam qui putent: propterea quòd Lycurgus ſuſpiciones omnes & iurgia deuitans è patria diſceſſiſſet in Cretam, vbi aliquandiu egit vitam, conſuluiſſéque putatur de legibus Iouem, in ea natum inſula, vbi & interiſſe Lycurgum ſcribit Iuſtinus, tametſi nec de origine, nec de peregrinatione, nec de ratione legum ferendarum, nec de morte ſatis inter rerum ſcriptores conueniat, vt Plutarchus inquit. De tempore quoque ambigitur, & fuerítne vnicus Lycurgus. Timæus enim duos ponit, & quidem apud Lacedæmonios: nam de Thrace conſtat ac vtriuſque res geſtas in alterum congeri, antiquiorémque vel vixiſſe cum Homero, vel non longè fuiſſe poſt eius tempora. De legibus atque inſtitutis Lycurgi nihil dicam, quoniam & hoc loco videtur alienum, & apud Xenophontem & Plutarchum ſunt quàm plurima, qui libri ſunt ferè in manibus.*

De vno Deo colendo, non ſolùm propter æterna, ſed etiam propter temporalia beneficia, quæ vniuerſa in ipſius prouidentiæ poteſtate conſiſtunt. CAP. XIIII.

SIcut autem vnius hominis, ita humani generis, quod ad Dei populum pertinet, recta eruditio, per quoſdam articulos temporum tanquam ætatum profecit acceſſibus, vt à temporalibus ad æterna capienda, & à viſibilibus ad inuiſibilia ſurgeretur, ita ſanè vt etiã illo tẽpore quo viſibilia promittebantur diuinitus præmia, vnus tantum colẽdus commendaretur Deus, ne mens humana vel pro ipſis terrenis vitæ trãſitoriæ beneficiis, cuiquã niſi vero animæ creatori ac domino ſubderetur. Omnia quippe quæ præſtare hominibus, vel angeli, vel homines poſſunt, in vnius eſſe omnipotentis poteſtate, quiſquis diffitetur, inſanit.[a] De prouidentia certè Plotinus Platonicus diſputat, eámq; à ſummo Deo, cuius eſt intelligibilis atque ineffabilis pulchritudo, [b] vſque ad hæc terrena & ima pertingere [c] floſculorũ atque foliorum

pulchritudine comprobat, quæ omnia quaſi abiecta & velociſſimè pereuntia decentiſſimos formarum ſuarum numeros habere non poſſe confirmat,niſi inde formentur,vbi forma intelligibilis, & incõmutabilis ſimul habens omnia perſeuerat. Hoc dominus Ieſus ibi oſtendit,vbi ait: Conſiderate lilia agri,quomodo creſcunt,non laborant,neque nent. Dico autem, [d] quia nec Salomon in omni gloria ſua ſic amictus eſt,ſicut vnum ex his. Quòd ſi fœnũ agri, quod hodie eſt, & cras in clibanum mittitur,ſic Deus veſtit, quantò magis vos modicæ fidei? Optimè igitur anima humana adhuc terrenis deſideriis infirma,ea ipſa quæ temporaliter exoptat bona infima atque terrena vitæ huic tranſitoriæ neceſſaria, & pręillius vitæ ſempiternis beneficiis contemnenda,non tamen niſi ab vno Deo expectare conſueuit, vt ab illius cultu etiam in iſtorum deſiderio non recedat, adquem contemptu eorum, & ab eis auerſione perueniat.

L. VIVES.

a DE prouidentia certè Plotinus.} *Libri ſunt De prouidentia Plotini quatuor,in quis oſtendit maxima & minima à Deo principe naturæ adminiſtrari.tum etiam ab illo mundo intelligibili,qui eſt apud Deum:hunc ſenſibilem eſſe procreatum, ſed ab origine ſua degenerantem magis,quò inferius deſcendit, eſſéque ab vno generatum non verè vnum,à ſimplici multiplicem, & diſperſum.*

b Vſque ad hæc terrena.} *Nam non defuerunt,qui è cælis non deſcendere Dei prouidentiam exiſtimarent,quam opinionem video à quibuſdam Ariſtoteli attribui: de qua re quid ſentiam aliàs aperiam. Alij ſi quid in terris curant dij,non niſi maxima putent. Quemadmodum maximi reges non ad quæuis ſe demittunt. Vnde ſunt illi verſus apud Lucanum Cæſaris ad milites tumultuantes:*

Nunquam ſe cura deorum
Sic premit,vt veſtræ vitæ veſtræq; ſaluti
Fata vacent,procerum motus hæc cuncta ſequuntur.
Humanum paucis viuit genus.

c Floſculorum atque foliorum. } *Quorum vnumquodque tanta eſt forma,tam decenter aptum & coagmentatum,ita erumpit,ita adoleſcit,ita viuit,vt ab alio artifice fieri non poſſe, quam à diuino res ipſa clamet, Proclus. Primum per omnia deſuper prouidentiam ad vltimum vſque procedere,ac ne minimum quidem ſui expers alicubi prætermittere. Sed cùm habeamus ſententiam principis diſciplinæ Platonis, indigere non videmur ſectatorum dictis. Is ergo in Epinomide illud tenendum*

dum eſſe ante alia dicit, prouidentiam diuinam, & maxima quæque & minima curare, qua de re ipſe diſputauerat in lib. De legibus 10. copioſius. Eius diſputationis ſumma hæc eſt, Cùm dij ſint, non conuenit eos eſſe ocioſos, curant ergo res humanas: cùmque omniſcij ſint, etiam minima vident, & norunt: procul autem ab eis abeſt, & deſidia, & inertia, & ignauia, nec imbecilliores ſunt in paruis, nec putant indignum ſua maieſtate illa curare: nam ea ceu gradus ſunt ad maxima. Curant igitur vniuerſa, & parua, & magna.

d Quia nec Salomon.} *Hieronymus hoc loco: Reuera, inquit, quod ſericum, quæ regum purpura, quæ pictura textricum, poteſt floribus comparari? quid ita candet, vt lilium? Violæ verò purpuram nullo ſeperari murice oculorum magis, quàm ſermonis iudicium eſt. Sic Hieronymus. Et profectò imitatrix naturæ ars nunquam illius perfectionem conſequitur, tametſi æſtimationibus noſtris pretium vincat, quia aliquo vſque æmulando progreſſa multum putatur effeciſſe.*

De miniſterio ſanctorum angelorum, quo prouidentiæ Dei ſeruiunt. CAP. XV.

SIc itaque diuinæ prouidentiæ placuit ordinare temporũ curſum, vt quemadmodum dixi, & in Actibus Apoſtolorum legitur,[a] lex in edictis angelorum daretur de vnius veri Dei cultu: in quibus & perſona ipſius Dei, non quidem per ſuam ſubſtantiam, quæ ſemper corruptibilibus oculis inuiſibilis permanet: ſed certis indiciis per ſubiectam creatori creaturam, viſibiliter appareret, & ſyllabatim per tranſitorias temporum morulas, humanæ linguæ vocibus loqueretur, qui in ſua natura, non corporaliter, ſed ſpiritaliter: non ſenſibiliter, ſed intelligibiliter: nõ temporaliter, ſed, vt ita dicam, æternaliter: nec incipit loqui, nec deſinit: quod apud illum ſyncerius audiunt, non corporis aure, ſed mentis miniſtri eius, & nuncij, qui eius veritate incommutabili perfruuntur immortaliter beati: & quod faciendum modis ineffabilibus audiunt, & vſque in iſtà viſibilia atque ſenſibilia perducendum incunctanter atque difficulter efficiunt. Hæc autem lex cum diſtributione temporum data eſt, quæ prius haberent, vt dictum eſt, promiſſa terrena, quibus certè ſignificarentur æterna, quæ viſibilibus ſacramentis celebrarent multi, intelligerent pauci. Vnius tamen Dei cultus aperttiſſima illic & vocum & rerum omnium conteſtatione præcipitur, non vnius de turba, ſed eius, qui fecit cælum & terram, & omnem animam, & omnem ſpiritum, qui nõ eſt, quod

ipſa. Ille enim fecit, hęc facta ſunt, atque vt ſint & bene ſe habeant, eius indigent, à quo facta ſunt.

L. VIVES.

a Lex in edictis angelorum.} *Vulgo legimus: In diſpoſitionem: miniſtri enim fuerunt ſancti angeli illorum mirabilium. De hoc alibi.*

An de promerenda beata vita, his angelis ſit credendum, qui ſe coli exigunt honore diuino, an verò illis qui non ſibi, ſed vni Deo ſancta præcipiunt religione ſeruiri. CAP. XVI.

Quibus igitur angelis de beata & ſempiterna vita credendum eſſe cenſemus? Vtrum eis, qui ſe religionis ritibus coli volunt, ſibi ſacra & ſacrificia flagitantes à mortalibus exhiberi: an eis, qui hunc omnem cultum vni Deo creatori omnium deberi dicunt, eíque reddendum vera pietate præcipiunt, cuius & ipſi contemplatione beati ſunt, & nos futuros eſſe promittunt? Illa nanque viſio Dei, tantæ pulchritudinis viſio eſt, & tanto amore digniſſima,[a] vt ſine hac, quibuſlibet aliis bonis præditum atque abundantem, non dubitet Plotinus infœliciſſimum dicere. Cùm ergo ad hunc vnum quidam angeli, quidam verò ad ſeipſos latria colendos ſignis mirabilibus excitent: & hoc ita, vt illi iſtos coli prohibeant: iſti autem illum prohibere non audeant, quibus potius ſit credendum, reſpondeant Platonici, reſpondeant quicunq; philoſophi, reſpondeant theurgi, vel potius[b] periurgi. Hoc enim ſunt illæ omnes artes vocabulo dignæ. Poſtremò reſpondeant homines, ſi vllus naturæ ſuæ ſenſus, quoquo rationales creati ſunt, ex aliqua parte viuit in eis. Reſpondeant, inquam, eíſne ſacrificãdum ſit diis, vel angelis, qui ſibi ſacrificari iubent, an illi vni, cui iubent hi, qui & ſibi & iſtis prohibent. Si nec iſti nec illi vlla miracula facerent, ſed tantum præciperent: alij quidem vt ſibi ſacrificaretur, alij verò id vetarent, ſed vni tantum iuberent Deo, ſatis deberet pietas ipſa diſcernere quid horum de faſtu ſuperbiæ, quid de vera religione deſcenderet. Plus etiam dicam, ſi tantum hi mirabilibus factis humanas animas permouerent, qui ſacrificia ſibi expetunt: illi autem, qui hoc prohibent, & vni tantũ Deo ſacrificari iubent, nequaquam iſta viſibilia miracula facere dignarentur, profectò non ſenſu corporis, ſed ratione mẽtis præponenda eorum eſſet autoritas. Cùm verò Deus id egerit ad commendanda eloquia veritatis ſuæ, vt per iſtos immortales

tales nuncios, non ſui faſtum, ſed maieſtatem illius prædicantes, faceret maiora, certiora, clariora miracula, ne infirmis piis illi qui ſacrificia ſibi expetunt, falſam religionem facilius perſuaderēt, eò quòd ſenſibus eorum quædam ſtupenda monſtrarent: quem tandem ita deſipere libeat, vt nō vera eligat, quæ ſectetur, vbi & ampliora inuenit, quæ miretur? Illa quippe miracula deorum gentilium quæ cómendat hiſtoria, non ea dico quæ interuallis temporū occultis ipſius cauſis mundi, veruntamen ſub diuina prouidentia conſtitutis & ordinatis monſtruoſa contingunt: quales ſunt inuſitati partus animalium, & cælo terráq; rerum inſolita facies: ſiue tantum terrens, ſiue etiam nocens [c] quæ procurari, atq; mitigari dæmoniacis ritibus fallaciſſima eorum aſtutia perhibentur. Sed ea dico, quæ vi ac poteſtate eorum fieri ſatis euidenter apparet, vt eſt [d] quod effigies deorū penatum, quos de Troia Æneas fugiens aduexit, de loco in locum migraſſe referuntur: [e] quòd cotem Tarquinius nouacula ſecuit: [f] quod Epidaurius ſerpens Æſculapio nauiganti Romam [g] comes adhæſit: [h] quòd nauim qua ſimulachrum matris Phrygiæ vehebatur, tantis hominum boúmq; conatibus immobilem redditam, vna muliercula zona alligatam, ad ſuæ pudicitię teſtimonium mouit & traxit: [i] quòd virgo Veſtalis, de cuius corruptione quęſtio vertebatur, [k] aqua impleto cribro de Tyberi neq; perfluente, abſtulit controuerſiā. Hæc ergo atq; alia huiuſcemodi nequaquam illis quæ in populo Dei facta legimus, virtute ac magnitudine conferenda ſunt: quantò minus ea, quæ illorum quoque populorum, qui tales deos coluerūt, legibus iudicata ſunt prohibenda atq; plectenda magica ſcilicet vel theurgica? [l] quorum pleraq; ſpecietenus mortalium ſenſus imaginaria ludificatione decipiunt, [m] quale eſt lunam deponere, [n] Donec ſuppoſitas, vt ait Lucanus, propior deſpumet in herbas. Quędam verò etſi nonnullis piorum factis videantur opere coæquari, finis ipſe quo diſcernuntur, incomparabiliter hæc noſtra oſtēdit excellere. Illis enim multi tāto minus ſacrificiis colendi ſunt, quanto magis hæc expetunt: his verò vnus commendatur Deus, qui ſe nullis talibus indigere, & ſcripturarum ſuarum teſtificatione, & eorūdem poſtea ſacrificiorum remotione demonſtrat. Si qui ergo angeli ſibi expetunt ſacrificium, præponendi eis ſunt qui non ſibi, ſed Deo creatori omnium cui ſeruiunt. Hinc enim oſtendunt

quàm ſyncero amore nos diligunt, quando per ſacrificiũ non ſibi, ſed eis nos ſubdere volunt, cuius & ipſi contemplatione beati ſunt, & ad eum nos peruenire quærunt, à quo ipſi non receſſerunt. Si autem angeli, qui non vni, ſed plurimis ſacrificia fieri volunt, non ſibi, ſed eis diis volunt, quorum deorum angeli ſunt, etiam ſic eis præponendi ſunt illi, qui vnius Dei deorum angeli ſunt: cui ſacrificari ſic iubent, vt alicui alteri vetent, cùm eorum nullus huic vetet, cui vni iſti ſacrificari iubent. Porrò ſi quod magis indicat eorum ſuperba fallacia, nec boni nec bonorum deorũ angeli ſunt, ſed dæmones mali, qui non vnum ſolùm, ac ſummum Deum, ſed ſeipſos ſacrificiis coli volunt, quod maius quàm vnius Dei contra eos eligendum eſt præſidium, cui ſeruiunt angeli boni, qui non ſibi, ſed illi iubent vt ſacrificio ſeruiamus, cuius nosipſi ſacrificium eſſe debemus?

L. VIVES.

a VT ſine hac quibuſlibet aliis bonis.} *Hoc non vno loco affirmat Plato ſine virtute, & illius quod verè eſt cognitione reliqua eſſe abiectiſsima, & miſeriam meram.*

b Periurgi.} *A perurgendo, an perurgi à perurendo.*

c Quæ procurari.} *Sacrificio, inquit Valerius, ſolenni ritu oſtentorum ac fulgurum, denunciationes procurantur. Hanc artem Ethruſci multum exercuerunt, & Romanis Numa rex tradidit. De procuratione fulgurum & oſtentorum crebra mentio apud ſcriptores Latinos, vt apud Ciceronem, Senecam, Liuium, & alios. Eſtq; procurare, ſacrum facere ei Deo cui oportet in tali re fieri, vt numen ſecundet.*

d Quod effigies deorum penatum.} *Valerius lib primo: Penates deos Aeneam Troia aduectos Lauinij collocaſſe, inde ab Aſcanio filio eius Albam, quam ipſe condiderat, tranſlatos priſtinum ſacrarium repetiſſe. Et quia id humana manu facta exiſtimari poterat, relatos Albam voluntatem ſuam altero tranſitu ſignificaſſe.*

e Quod cotem Tarquinius.} *Cùm Centuriarum equitum numerum vellet rex Tarquinius Priſcus ampliare, Actius Nauius augur, negauit id fieri debere, niſi conſultis auibus. Rex vt artem eluderet, diuina, inquit, ex arte, an fieri poſſit quod cogito: cùm ille ex arte reſpondiſſet poſſe, Seca, inquit, nouacula cotem, qua acuitur. Ille, præſente & inſpectãte populo, regéque, hoc fecit. Ita deinceps magno in honore fuit Actius quandiu vixit, & ſtatua ei eodem loco quo id contigerat, in comitio ſcilicet, poſita, & cos ibi, nouaculaq; locata, monumentum rei. Liuius libro primo, & Cicero primo De diuin. ſed cotem à Na-*

nio

uio diſciſſam ſcribunt, non à rege Tarquinio.

f Quod Epidaurius ſerpens.} *Hic eſt Aeſculapius, de quo diximus alibi, qui ſpecie ſerpentis Romam eſt à templo ſuo, quod erat quinq. millibus ab Epidauro paſſibus, trallatus. Dæmonarches, inquit Lactantius, in figura ſua ſine diſsimulatione perductus eſt. nam diuinæ literæ, ſerpentem eſſe dæmonem perhibent, & Pherecides Scyrus ſerpentinis illos pedibus eſſe ſcribit.*

g Comes adhæſit.} *Imò ipſe draco erat Aeſculapius, niſi putent Aeſculapio inuiſibili comitem eius draconem conſpici. Nam & Aeſculapius cum baculo ſerpente inuoluto pingebatur, & in cælo Ophiuchus creditur, id eſt anguitenens, & ſtatutum vt medici anguibus vterentur. Sic ſcribit Hyginus in hiſtoria cæleſti. Plinius anguem putat dicatum Aeſculapio, quòd in eo inſint multa remedia: Macrobius, quia acutè cernit. Vnde eſt illud apud Horatium,*

Cur in amicorum vitium tam cernis acutum,
Quàm aut aquila, aut ſerpens Epidaurius?

h Quod nauim qua ſimulachrum.} *Cùm nauis, qua mater Deum ex Peſsinunte Phrygiæ Romam aduehebatur, hæſiſſet in Tyberi, nec vi virûm boûmque moueri poſſet, Q. Claudia Veſtalis, quæ aduerſo pudicitiæ rumore laborabat, quòd cultus eſſet ſtudioſior, diſcincta zona & naui alligata, precata deam, vt ſi caſtam ſe noſſet, volens ſequeretur, nauem duxit: cui poſtea ſtatua eſt erecta ante ædem magnæ matris, quæ in ſua baſi ſemper ſtetit, cùm bis fanum illud conflagrarit. Liu. 2. de bello Punico, Ouidius in Faſtis, & Valerius Maximus.*

i Quòd virgo Veſtalis.} *Hæc erat Tucia, vt Valerius ſcribit lib. 8.*

k Aqua impleto cribro.} *Alibi, aqua impletum cribrum neque perfluente.*

l Quorũ pleraq; ſpecietenus.} *Multa ſibi homines cogitatione fingunt, quæ ſibi viſi ſunt videre, cũ nihil viderint, idque phantaſmate aliquo oblato tam fit facilè, vt nihil crebrius contingat. Vnde maxima pars eorum, quæ de ſpectris & viſione dæmonum narrantur, eſt orta: tum etiam dæmones oculis noſtris illudunt. Nec mirum eſt hæc fieri poſſe dæmonibus, & falli ab eis obtutus noſtri aciem, cùm à circulatoribus nobis ſic imponatur, oſtendatúrque, quæ niſi à tali hominum genere agerentur, pro miraculis qui caperent, non deeſſent: etiam ſic facta admirationi ſunt, & vix acumen ingenij rationem illorum conſequitur. Súntque, qui credant ſine dæmoniaca vi non perfici, artis tamen ſunt exercitatiſsimæ. quæ celeri motu atque agitatione defixum in res obtutum præſtigiis fruſtratur. Ita qui edit panem, ſpuere cernitur farinam ſiccam: qui bibit vinum, per frontem id, aut etiam per iugulum remittit. Magno ſpectato-*

rum metu ac horrore gladij vorantur, & ingens vis euomitur acuum, zonularum, numorum. Tranſeo quæ ex magia naturali fiunt, ſubito apparere conuiuas omnes truncos, aut aſininis capitibus, extendi per triclinium vitem. Quorum rationem plurimi norunt: nam libris his de rebus ſunt conſcripti, & factu facilia ſunt: quanto magis dæmones, qui nobis & agilitate præſtant, & peritia rerum naturæ? Gentilibus ſuorum deorum quæ narrabantur miracula fuiſſe ſuſpecta, & imaginatione quorundam commenta, vulgatáque ſatis Valerius indicat lib. 1. Nec me præterit, inquit, de motu & voce deorum immortalium, humanis oculis auribúſque percepto, quàm ancipiti opinionum æſtimatione verſetur: ſed quia non noua dicuntur, ſed tradita reperiuntur, fidem autores vendicent, nec noſtrum ſit inclytis literarum monumentis conſecrata, perinde ac vana, refugiſſe. Hæc Valerius. Liuius quoque non vno loco, verſis in religionem periculoſis temporibus animis, multa viſa creditáque prodigia, quæ non erant.

III Quale eſt lunam deponere.} *Lucanus libro ſexto, de magorum vi loquens:*

Illis & ſidera primùm
Præcipiti deducta polo, Phœbéque ſerena,
Non aliter diris verborum obſeſſa venenis
Palluit, & nigris, terrenisque ignibus arſit,
Quàm ſi fraterna prohiberet imagine tellus,
Inſereretque ſuas flammis cæleſtibus vmbras.
Et patitur tantos cantu depreſſa labores,
Donec ſuppoſitas propior deſpumet in herbas.

Maga apud Vergilium profitetur ſe poſſe vertere ſidera retro, quarto Aeneidos: & illa Apuleiana potens erat deos infirmare & ſidera extinguere. Ouidius de Medea:

Illa reluctantem curſu deducere lunam
Nititur, & tenebras addere ſolis equis.

Hoc enim erat perſuaſum illis magicis incantamentis detrahi cælo lunam ſicut ait Verg. in Pharmaceutria:

Carmina vel cælo poſſunt deducere lunam.

Idcirco nutrix illa apud Senecam in Hippolyto, cùm lunam veneratur, ad hunc loquitur modum:

Sic te lucidi vultus ferant,
Et nube rupta cornibus puris eas.
Sic te gerentem fræna nocturni ætheris
Detrahere nunquam Theſſali cantus queant.

Adiuuari putabant lunam ſic laborantem ſonitibus permagnis, ne

voces incantantium eò poſſint peruenire, vt ab ea exaudirentur: idcirco pelues, & tympana, & cymbala pulſabantur. Hoc enim prodeſſe plurimum exiſtimabant. Propert.

Cantus, & è curru lunam deducere tentant:
Et facerent, ſi non æra repulſa ſonent.

Iuuenalis de fœmina loquaciſſima Satyra ſexta:
Vna laboranti poterit ſuccurrere lunæ.

Fiebat enim idē cum luna deficeret, aut oto ſole interiectu terræ: nam rationem ignorabant. Plin. lib. 2. de his qui cauſas defectuum ſolis lunæque prodiderunt loquens: Viri, inquit ingentes, ſupráque mortalium naturam tantorum numinum lege deprehenſa, & miſera hominum mente abſoluta in defectibus ſtellarum ſcelera aut mortem aliquam ſiderum pauentes: quo in metu fuiſſe Steſichori & Pindari vatum ſublimia ora palàm eſt, deliquio ſolis & in luna veneficia arguēte mortalitate, & ob id crepitu diſſono auxiliante. Nec mirum eſt creditum olim rudi hominum generi lunam cælo auferri, cùm noſtra memoria ſit populus, qui lunā ab aſino epotā crediderit, cùm is aſinus de fluuio biberet, qui lunæ ſpeciem, vt fit, reddebat, illáque obtectu nubis ſubito ſe condidiſſet, aſinúſque in carcerem coniectus, & poſt legitimam quæſtionem ſectus eſt, vt lunam mundo redderet.

n Donec ſuppoſitas. } *Hæc ſpuma Cerberi exiſtimabatur, qui eſt Hecates ſeu Proſerpinæ, id eſt lunæ, canis qua magæ in veneficiis ſuis vtebantur.*

De arca teſtamenti miraculiſque ſignorum, quæ ad commendandam legis ac promiſſionis autoritatem diuinitus facta ſunt.

CAP. XVII.

PRoinde lex Dei, quæ in edictis data eſt angelorū, in qua vnus Deus deorum religione ſacroru iuſſus eſt coli, alij verò quilibet prohibiti, in arca erat poſita, quæ arca teſtimonij nuncupata eſt. Quo nomine ſatis ſignificatur, non Deum qui per illa omnia colebatur, circuncludi ſolere, vel contineri loco, cum reſponſa eius, & quædam humanis ſenſibus darentur ſigna ex illius arcæ loco: ſed voluntatis eius hinc teſtimonia perhiberi, quod etiam ipſa lex erat in tabulis conſcripta lapideis, & in arca vt dixi poſita; quam tēpore peregrinationis in eremo cū tabernaculo, quod ſimiliter appellatum eſt tabernaculum teſtimonij, cum debita ſacerdotes veneratione portabant. Signúmque erat, quod per diem nubes apparebat, quæ ſicut ignis nocte fulgebat. Quæ nubes cùm moueretur, caſtra mouebātur, & vbi ſtaret caſtra

ponebantur. Reddita ſunt autem illi legi magni miraculi teſtimonia, præter iſta quæ dixi, & præter voces quæ ex illius arcæ loco ædebantur. Nam cũ terram promiſſionis intrantibus eadem arca tranſiret Iordanẽ, fluuius ex parte ſuperiore ſubſiſtens, & ex inferiore decurrens, & ipſi, & populo ſiccum præbuit tranſeundi locum. Deinde ciuitatis, quę prima hoſtilis occurrit, more gentium deos plurimos colens, ſepties eadẽ arca circumacta, muri repente ceciderunt, nulla manu oppugnati, nullo ariete percuſſi. Poſt hoc etiam cùm iam in terra promiſſionis eſſent, & eadem arca propter eorũ peccata fuiſſet ab hoſtibus capta, hi qui eam ceperant, in templo Dei ſui, quem prę cæteris colebãt, honorificè collocauerunt, abeuntéſq; clauſerunt, apertóq; poſtero die, ſimulachrum cui ſupplicabãt, inuenerũt collapſum, deformitérque cõfractum. Deinde ipſi prodigiis acti, deformiúſque puniti, arcam diuini teſtimonij populo vnde ceperant reddiderũt. Ipſa autem redditio qualis fuit? Impoſuerunt eam plauſtro, eíque iuuencas à quibus vitulos ſugentes abſtraxerant, ſubiunxerunt, & eas quò vellent ire ſiuerunt, etiam hinc vim diuinam explorare cupientes. At illæ ſine homine duce atque rectore, ad Hebræos viam pertinaciter gradientes, nec reuocatę mugitibus eſurientium filiorum, magnum ſacramentum ſuis cultoribus reportarunt. Hæc atque huiuſcemodi Deo parua ſunt, ſed magna terrendis ſalubriter erudiendíſque mortalibus. Si enim philoſophi, præcipuéque Platonici, rectius cęteris ſapuiſſe laudantur, ſicut paulò antè cõmemoraui, quòd diuinam prouidentiã hęc quoque rerũ infima atque terrena adminiſtrare docuerint numeroſarum teſtimonio pulchritudinum, quæ nõ ſolùm in corporibus animalium, verumetiam in herbis, fœnóque gignuntur, quanto euidentius hæc atteſtantur diuinitati, quæ ad horam prædicationis eius fiunt, vbi ea religio commendatur, quę omnibus cæleſtibus, terreſtribus, inferníſque ſacrificari vetat, vni Deo tantum iubens, qui ſolus diligens & dilectus, beatos facit, eorúmque ſacrificiorum præfiniens tempora imperata, eáque per meliorem ſacerdotem in melius mutanda prædicens, non iſta ſe appetere, ſed per hæc alia potiora ſignificare teſtatur, non vt ipſe his honoribus ſublimetur, ſed vt nos ad eum colendum, eíque cohærendum igne amoris eius accenſi, quod nobis, nõ illi, bonum eſt excitemur.

Contra

Contra eos qui de miraculis,quibus Dei populus eruditus eſt,negant eccleſiaſticis libris eſſe credendum.

CAP. XVIII.

AN dicet aliquis,iſta falſa eſſe miracula, nec fuiſſe facta,ſed mendaciter ſcripta? Quiſquis hoc dicit,ſi de his rebus negat omnino vllis literis eſſe credendum, poteſt etiam dicere,nec deos vllos curare mortalia. Non enim ſe aliter colendos eſſe perſuaſerunt, niſi mirabilibus operum effectibus,quorum & hiſtoria gentium teſtis eſt, quarum dij ſe oſtentare mirabiles potius quàm vtiles oſtendere potuere. Vnde hoc opere noſtro, cuius hunc iam decimum librum habemus in manibus,non eos ſuſcepimus refellendos, qui vel vllam eſſe vim diuinam negant, vel humana non curare contendunt,ſed eos qui noſtro Deo conditori ſanctæ & glorioſiſsimæ ciuitatis,deos ſuos præferunt, neſcientes eum ipſum eſſe & iam mundi huius viſibilis, & mutabilis,inuiſibilem & incommutabilem conditorem, & vitæ beatæ non de his,quæ condidit, ſed de ſeipſo veriſsimum largitorem. Eius enim propheta veraciſsimus ait: Mihi autem adhærere Deo bonum eſt. De fine nanque boni inter philoſophos quæritur, [a] ad quod adipiſcendum omnia officia referenda ſunt. Nec dixit iſte: Mihi autem nimis diuitiis abundare bonum eſt,aut inſigniri purpura & ſceptro,vel diademate excellere, aut quod nonnulli etiam philoſophorum dicere non erubuerunt, mihi voluptas corporis bonum eſt:aut quod melius velut meliores dicere viſi ſunt, Mihi virtus animi mei bonum eſt:ſed mihi,inquit,Deo adhærere bonum eſt. Hoc eum docuerat, cui vni tantummodo ſacrificandum ſancti quoque angeli [b] legalium ſacrificiorum etiam conteſtatione monuerunt. Vnde etiam ipſe ſacrificium eius factus fuerat, cuius igne intelligibili correptus ardebat, & in eius ineffabilem incorporeúmque complexum ſancto deſiderio ferebatur. Porrò autem ſi multorum deorum cultores, qualeſcunque deos ſuos eſſe arbitrentur, ab eis facta eſſe miracula, vel ciuilium rerum hiſtoriæ, vel libris magicis, ſiue quod honeſtius putant,theurgicis credunt,quid cauſæ eſt,cur illis literis nolint credere, iſta facta eſſe: quibus tanto maior debetur fides, quanto ſuper omnes eſt magnus, cui vni ſoli ſacrificandum præcipiunt?

L. VIVES.

a AD quod adipiſcendum omnia officia referenda ſunt.} *Officiorum Cicero, Stoicos ſecutus, duo facit genera: alterum abſolutum, quod pertinet ad virtutes illas abſolutas, id eſt ad ſapientiam & proinde ad finem bonorum, idq; Graeci κατόρθωμα vocant. Latini rectum, aut rectè factum, omnes numeros virtutis continens. Alterum officij genus poſitum eſt in praeceptis vitae communis, cuius probabilis ratio reddi poteſt, cur ſic factum ſit potius, quàm aliter. Medium & commune hoc nominant, quod in vtranque partem, & ſapientiae, & ſtultitiae natura ſua verti poteſt ab vtente: qualia ſunt quae in rep. & vita priuata circa opes, honores, gloriam, & ſimilia facimus.*

b Legalium ſacrificiorum.} *In antiquis exemplaribus legitur: Legalium miraculorum. alibi, angeli eius miraculorum.*

Quae ratio ſit viſibilis ſacrificij quod vni vero & inuiſibili Deo offerri docet vera religio. CAP. XIX.

QVi autem putant haec viſibilia ſacrificia diis aliis cõgruere, illi verò tanquam inuiſibili inuiſibilia, & maiori maiora, melioríque meliora, qualia ſunt purae mentis & bonae voluntatis officia, profectò neſciunt haec ita eſſe ſigna illorum, ſicut verba ſonantia ſigna ſunt rerum. Quocirca ſicut orantes atque laudantes ad eum dirigimus ſignificantes voces, cui res ipſas in corde quas ſignificamus offerimus: ita ſacrificantes non alteri viſibile ſacrificium offerendum eſſe nouerimus, quàm illi, cuius in cordibus noſtris inuiſibile ſacrificium noſipſi eſſe debemus. Tunc nobis fauent, [a] nobíſque congaudent, atque ad hoc ipſum nos pro ſuis viribus adiuuant angeli, quique virtutéſque ſuperiores, & ipſa bonitate, ac pietate potentiores. Si autem illis haec exhibere voluerimus, non libenter accipiunt, & cùm ad homines ita mittuntur, vt eorum praeſentia ſentiatur, apertiſsimè vetant. [b] Sunt de his exempla in literis ſanctis. Putauerunt quidam deferendum angelis honorem, vel adorando, vel ſacrificando, qui debetur Deo, & eorũ ſunt admonitione prohibiti, iuſsíque ſunt haec ei deferre, cui vni fas eſſe nouerunt. Imitati ſunt Angelos ſanctos etiam ſancti homines Dei. [c] Nam Paulus & Barnabas in Lycaonia facto quodam miraculo ſanitatis, putati ſunt dij, eíſque Lycaonij immolare victimas voluerunt, quod à ſe humili pietate remouentes, eis, in quem crederent, annunciauerunt Deũ. Sed nec ob aliud fallaces illi ſuperbè ſibi hoc exigunt, niſi quia

vero

vero Deo deberi ſciunt. Non enim reuera, vt ait Porphyrius, & nonnulli putant, cadauerinis nidoribus, ſed diuinis honoribus gaudent. Copiam verò nidorum magnam habent vndique, & ſi amplius vellent, ipſi ſibi poterãt exhibere. Qui ergo diuinitatem ſibi arrogant ſpiritus, non cuiuſlibet corporis fumo, ſed ſupplicantis animo delectantur. cui decepto ſubiectóq; dominentur, intercludentes iter ad Deum verum, ne ſit homo illius ſacrificium, dum ſacrificatur cuipiam præter illũ.

L. VIVES.

a Nobiſque congaudent. } *Gaudere angelos Dei, cùm homines ſancte viuunt, etiam Chriſtus teſtatur in Euangelio Luc.15.*

b Sunt de his exempla in literis ſanctis. } *Ioannes angelum ad ſe miſſum voluit adorare, & inhibitus eſt ab eo iubente Deum potius adorari, cuius ipſe eſſet ſeruus conſeruus Ioannis. Apocalypſis 19.*

c Nam Paulus & Barnabas. } *Hi cùm in Lycaonia, quæ eſt Aſiæ regio, legem domini populo docerent, claudo virtute Dei erecto, pro diis ſunt habiti. Barnabas pro Ioue, & Paulus qui concionabatur pro Mercurio, qui ſermoni præeſſe creditus eſt. Ita immolare eis parabant tanquam diis: quod Paulus & Barnabas magna indignatione prohibuerunt, veriti ne in ſe transferretur, quod vnius eſt Dei. Actuum 14.*

De ſummo veróque ſacrificio, quod ipſe Dei & hominum mediator effectus eſt. CAP. XX.

Vnde verus ille mediator, inquantum formam ſerui accipiẽs mediator effectus eſt Dei, & hominum homo Chriſtus Ieſus, cùm in forma Dei ſacrificium cum patre ſumat, cum quo & vnus Deus eſt, tamen in forma ſerui ſacrificium maluit eſſe, quàm ſumere, ne vel hac occaſione quiſquam exiſtimaret cuilibet ſacrificandum eſſe creaturæ. Per hoc & ſacerdos eſt, ipſe offerẽs, ipſe & oblatio. Cuius rei ſacramentum quotidianum eſſe voluit eccleſiæ ſacrificium: [a] cùm ipſius corporis ipſe ſit caput, & ipſius capitis ipſa ſit corpus, tam ipſa per ipſum, quàm ipſe per ipſam ſuetus offerri. Huius veri ſacrificij multiplicia variáque ſigna erant ſacrificia priſca ſanctorum, cùm ob hoc vnum per multa figuraretur, tanquam verbis multis res vna diceretur, [b] vt ſine faſtidio multum commendaretur. Huic ſummo veróque ſacrificio cuncta ſacrificia falſa ceſſerunt.

L. VIVES.

a Cum ipſius corporis ipſe ſit caput. } *In lib. Colonienſi & Brugenſi ſic legitur: Quæ cum ipſius capitis corpus ſit, ſeipſam*

per ipſum dicit offerre. tametſi non diſplicet, quod vulgo legitur.

b Vt ſine faſtidio.} *Varietas enim adimit faſtidium: quod etiam in loquentibus contingit, qui ſi idem bis eodem repetant modo, faſtidio ſunt, vt crambe repetita, ſi centies, ſed variè, gratiam non amittunt. De quo præcepta ſunt in rhetoricis. Ac ſimile eſt, quod de conuiuio ſibi exhibito ſuillis carnibus variè conditis narrat Q. Flamminius apud Liuium: itaque diuerſa erant quæ rem eandem in lege vetere ſignificarent, vt ſine faſtidio & intelligentes magis meliúſque venturæ ſalutis admonerentur, & rudes inter tot ſigna vnum ſaltem aliquod inuenirent, quo quid futurum promitteretur intelligerent.*

De modo poteſtatis dæmonibus datæ ad glorificandos ſanctos, qui pertulerunt iam paſsionem, qui aereos ſpiritus non placando ipſos, ſed in Deo permanendo vicerunt. CAP. XXI.

MOderatis autem præfinitíſq; temporibus, etiam poteſtas permiſſa dæmonibus, vt hominibus quos poſſident excitatis, inimicitias aduerſus Dei ciuitatem tyrannicè exerceant, ſibíque ſacrificia non ſolùm ab offerentibus ſumant, & à nolentibus expetant, verumetiam ab inuitis perſequendo violenter extorqueant, non ſolùm pernicioſa non eſt, ſed etiam vtilis inuenitur Eccleſiæ, vt martyrum numerus impleatur, quos ciuitas Dei tãto clariores & honoratiores ciues habet, quanto fortius aduerſus impietatem poteſtatum, etiam vſq; ad ſanguinẽ certant. Hos multò elegantius ſi eccleſiaſtica loquendi conſuetudo pateretur, noſtros [a] heroas vocaremus. Hoc enim nomen à Iunone dicitur tractum, quòd Græcè Iuno ἥρα appellatur: & ideo [b] neſcio quis filius eius ſecundum Græcorum fabulas Heros fuerit nuncupatus, hoc videlicet veluti myſticũ ſignificante fabula, quòd aer Iunoni deputetur, vbi volunt cum dæmonibus heroas habitare, quo nomine appellant alicuius meriti animas defunctorum. Sed à contrario martyres noſtri heroes nuncuparentur, ſi, vt dixi, vſus eccleſiaſtici ſermonis admitteret: nõ quòd eis eſſet cum dæmonibus in aere ſocietas, ſed quòd eoſdem dæmones, id eſt, aereas vincerent poteſtates: & in eis ipſam quicquid putatur ſignificare Iunonem, quæ nõ vſquequaque inconuenienter à poetis inducitur inimica virtutibus, [c] & cælum petentibus viris fortibus inuida. Sed rurſus ei ſuccumbit infœliciter, cedítque Vergilius, vt cùm apud eum illa dicat,

Vincor ab Aenea,

ipſum

ipſum Æneam admoneat Helenus, quaſi conſilio religioſo, & dicat:

Iunoni cane vota libens,[d] *dominámque potentem*
[e] *Supplicibus ſupera donis.*

Ex qua opinione Porphyrius, quamuis non ex ſua ſententia, ſed ex aliorum, bonum dicit Deum vel genium nó venire in hominem, niſi malus fuerit antè placatus: tanquam fortiora ſint apud eos numina mala quàm bona: quandoquidem mala impediunt adiutoria bonorum, niſi eis placata dent locum, maliſque nolentibus bona prodeſſe non poſſunt: nocere autem mala poſſunt, non ſibi valẽtibus reſiſtere bonis. Non eſt iſta veræ veracitérque ſanctæ religionis via: nó ſic Iunonem, hoc eſt, aereas poteſtates, piorum virtutibus inuidentes noſtri martyres vincunt. Non omnino, ſi dici vſitatè poſſet, heroes noſtri ſupplicibus donis, ſed virtutibus diuinis Heram ſuperant.[f] Commodius quippe Scipio Africanus eſt cognominatus, quòd virtute Africam vicerit, quàm ſi hoſtes donis placaſſet, vt parcerent.

L. VIVES.

a HEroas vocaremus.} *Plato in Epinomide inter ordines deorum, quoſdam ſtatuit dæmonibus aereis minores, hominibus maiores: quos ἡμιθέους vocat, eóſque heroes eſſe non dubitant: nam ſemideos illos nominant, generatóſque altero parente Deo, altero mortali, vt ait idem Plato in Cratylo, quales ſunt Hercules, Dionyſius, Aeneas, Tyndaridæ, Aeſculapius, Romulus: quo fit, vt cùm parente altero ſint Deo, multi nolint eos homines dici, ſed plus quàm homines, & minus quàm dæmonas. cuius ſententiæ eſt Iamblichus Pythagoricus. Hierocles Stoicus carmina, quæ Pythagoræ nomine circunferuntur, alij Philolai Pythagorici eſſe tradunt: illa igitur carmina enarrans ex Platonis, vt ait, ſententia genere dæmonum & angelos & heroes comprehendit: vt quantum ad cæleſtes ſpectat, dicantur angeli: quantum ad terreſtres, heroes: quantum ad medios, dæmones. Alios dicit indifferenter omnes illos angelos, dæmones & heroes nuncupare. Sed ex ſententia Pythagoræ, inquit, heroes dæmones dici deorum filios. Et profectò ita ſunt heroes dæmones, vt genus illud aureum dæmones terreſtres vocauit Heſiodus in ἔργοις. Nam quartum genus hominum peius quidem illo aureo, ſed tertio tamen præſtantius heroes nominauit. homines autem tam hos quàm illos, & ſemideos nominat. dicens:*

Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται
Ἡμίθεοι.

Heroes & ſemidei

Heros Diuinum genus heroum, cognomine dicti Semidei.

Vt appareat eoſdem eſſe de quibus Plato loquitur. Hi enim ſunt veteres illi venerabiliores & excellentiores hominibus, qui fatidica naue cum Iaſone nauigarunt, & qui militarunt ad Troiam. Nam Heſiodus ipſe bellaces fuiſſe dicit: idcirco iracundi & violenti ſunt crediti, ſicut Menander inquit, quod ſi quis tranſiret templum herum alicui

Heroum ſacrum, quod ἡρῷον dicebant, ſilentio, ac veneratione id fieri oportebat, ne in ira accenderetur heros, tumultúmque aliquem moueret. Erant enim heroa per Græciam frequentia, id eſt, eximia virtute viris ædes erectæ. Cuiuſmodi permultarum Pauſanias meminit, vt Ulyſſi, & Tantalo, & Acriſio. Latini quoque vt Plin. lib xix. de heroo Seſtico. Nomen herois Plato in Cratylo ab ἔρωτος deductum exiſtimat, id eſt, ab amore: quod ex amore immortalis Dei aduerſus mortalem fœminam, aut immortalis fœminæ aduerſus mortalem virum genitus videatur. Aut ab εἴρειν quòd eſt dicere, quòd oratores diſerti fuerunt, rexeríntque populos. Hierocles ab amore quidem, cæterùm non quòd amore ſic geniti, ſed quòd amore pleni ſint, & electi amatores Dei, nóſque ad ſimilem amatorem erigunt. Nam præfecti ſunt hominibus, vt Iamblichus ait itidem Pythagoricus, eorúmque munus eſt viuificare, ratiocinari, cuſtodire animas, & eas è corporibus ſoluere. Sed has eſſe vires animi noſtri, ideo illum eſſe ſuum vnicuique dæmonem oſtendimus. Alij ab ἔρας, quæ eſt terra, heroas dictos exiſtimant, quaſi terreſtres dæmones. Sic enim animas optimorum virorum corporibus functas nominauit Heſiodus. Et Pythagoras, cùm iubet τοὺς τε καταχθονίους σέβε δαίμονας, Terrenos venerare dæmonas. Interpres Homeri ab ἔρας mauult nominari, ἡ δὲ γῆ κατὰ διάλεκτον, ἐκ γῆς ἐπλάσθη τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Eſt, inquit, Era terra ſecundùm quandam linguam. Porrò è terra humanum genus eſt fictum. Capella lib. Nuptiarum 2. hoc totum quicquid inter nos & lunam interpatet, locum eſſe ait deorum manium, & regnum Ditis. Sed ſuperiorem partem eſſe heroum, inferiorem manium: heroéſque qui ἡμίθεοι dicuntur, animas gerere, & ſacras mentes, indutos humana forma, magníſque mundi commodis procreari, vt Herculem, Dionyſium, Triptolemum. Hinc ab ἥρα, id eſt, Iunone poſſunt videri nominati, quòd eius regnum eſt aer, quò animas fœlicium ire Pythagoricos credere Hierocles teſtatur, illis verſiculis Pythagoræ ſiue Philolai:

Ἢν δ᾽ ἀπολείψας σῶμα ἐς αἰθέρ᾽ ἐλεύθερον ἔλθῃς,
Ἔσσεαι ἀθάνατος θεὸς ἄμβροτος, οὐκ ἔτι θνητός. hoc eſt:
Corpore depoſito liberam ſi ſcandis in æthram,
Tunc Deus æternus fies, mortalia linquens.

Verùm

Verùm à Platone marini diui nominantur, credo quòd cùm craſsiores illos putaret dæmonibus, hóſque verè dixiſſet aëreos, par eſſe exiſtimauit, eorum naturam rei craſsiori, quàm ſit aër attribuere, commodiorem aqua nullam inuenit. Eſt quoque ἥρα regina, & regnorum dea, dominámque ſæpe Latini interpretantur, vt Vergil. in 3. ita heroes, ſi ab hera ſint nuncupati, quaſi principales & regij poſſunt intelligi.

b Neſcio quis filius eius.} *Videor mihi de hoc in Græcorum commentariis legiſſe, nec ſatis tamen apud quem memini. Fortunæ plerunque hæc ſunt, potius quàm vel eruditionis, vel diligentiæ, vt in præfatione dixi.*

c Et cælum petentibus viris fortibus.} *Vt Dionyſio, Herculi, Aeneæ.*

d Dominámque potentem.} *Vertit id quod modo dicebã de hera. Nam illa etiam inferna Proſerpina, quæ à Charonte apud Verg. li. 6. domina nuncupatur, Iuno eſt inferna. Iuno enim ſuperna eſt quæ dicitur magna: & inferna, vt tradit Seruius. nam & ipſe Dis pater Iupiter infernus nominatur. Sic in nuptiis Orci & Proſerpinæ turba illa vmbrarum ſilentium canit apud Claud. lib. 2. raptus Proſerpinæ:*

Noſtra parens Iuno, túque ô germane tonantis
Et gener vnanimis conſortia discite ſomni,
Mutuáque alternis innectite colla lacertis.

Et apud Lucianum Proteſilaus Diti ὦ ἡμέτερε Ζεῦ, ô noſter Iupiter.

e Supplicibus ſupra do.} *Oſtendit poeta, inquit Donatus, maioris potentiæ inimicos obſequendo potius quàm reſiſtendo poſſe ſuperari.*

f Commodius quippe Scipio.} *Primus imperator qui ex prouincia à ſe deuicta cognomen reportauit fuit P. Cornelius Scipio P. filius, qui Hannibale victo, & Africa ſubacta, Africanus eſt cognominatus. Mox eius frater Lucius Antiocho ſuperato, Aſiaticus eſt dictus. Et loquor de imperatoribus: nam Cn. Martius à Coriolis expugnatis appellatus eſt Coriolanus: & de prouinciis, quoniam Sergius qui Fidenates vicit, dictus eſt Fidenas.* *Scipio Africanus*

Vnde ſit ſanctis aduerſum dæmones poteſtas, & vnde cordis vera purgatio. CAP. XXII.

VEra pietate homines Dei aeream poteſtatem inimicam contrariámque pietati [a] exorcizando eiiciunt, non placando: omnes tentationes aduerſitatéſque eius vincunt orando non ipſam, ſed ſuum Deum aduerſus ipſam. Non enim aliquem vincit, aut ſubiugat, niſi ſocietate peccati. In eius ergo nomine vincitur, qui hominem aſſumpſit egítque ſine peccato:

vt in ipſo ſacerdote ac ſacrificio fieret remiſſio peccatorum: id eſt, per mediatorem Dei & hominum, hominem Chriſtum Ieſum: per quem facta peccatorũ purgatione reconciliamur Deo. Non enim niſi peccatis homines ſeparantur à Deo, quorum in hac vita non fit noſtra virtute, ſed diuina miſeratione purgatio: per indulgentiam illius, nõ per noſtram potentiam: quia & ipſa quantulacunque virtus, quæ dicitur noſtra, illius eſt nobis bonitate conceſſa. Multum autẽ nobis in hac carne tribueremus, niſi vſque ad eius depoſitionem [b] ſub venia viueremus. Propterea ergo nobis per mediatorem præſtita eſt gratia, vt polluti carne peccati, carnis peccati ſimilitudine mundaremur. Hac Dei gratia, qua in nos oſtendit magnam miſericordiam ſuam, & in hac vita per fidem regimur, & poſt hanc vitam per ipſam ſpeciem incommutabilis veritatis ad perfectionem pleniſſimam perducemur.

L. VIVES.

Exorcizare a EXorcizando eiiciunt. } Ἐξορκίζω, *adiuro. Sic Auguſtinus* ἐξορκισμὸν, *adiurationem vertit: & exorciſtam adiuratorem, qui immundum ſpiritum adiurationibus pellit à catechumeno, antequàm ſacræ aquæ admoueatur: vt ipſe docet in Symbolo. Et eſt inter initiationes tertia, quæ dicitur exorciſtarum. Ordo eſt enim ex ſeptem. De hoc & exorciſmo ante baptiſmum tractat Petrus Lombardus libro 4. Sententiarum theologicarum, ſectione 8. & 24.*

b Sub venia viueremus. } *Quia ſemper ſub lege peccati, & obnoxij infirmitatibus, vitiiſque, ne quis ſe efferat. Nam quicquid bene agitur, aliunde eſt, nempe ex Deo, cuius venia peccatum eximus, & beneficio rectè viuimus.*

De principiis, in quibus Platonici purgationem animę eſſe profitẽtur.

CAP. XXIII.

DIcit etiam Porphyrius diuinis oraculis fuiſſe reſponſum, non nos purgari lunæ teletis atque ſolis: vt hinc oſtenderetur nullorum deorum teletis hominem poſſe purgari. Cuius enim teletæ purgãt, ſi lunæ ſoliſque non purgant, quos inter cæleſtes deos præcipuos habent? Denique eodem dicit oraculo expreſſum, principia poſſe purgare, ne forte cùm dictum eſſet non purgare teletas ſolis, & lunæ, alicuius alterius Dei de turba valere ad purgandũ teletæ crederẽtur. Quæ autem dicat eſſe principia tãquam Platonicus, nouimus. [a] Dicit enim Deum patrem [b] & Deum filium, quem Græcè appellat paternum intellectum, vel paternam mentẽ: de ſpi-

de ſpiritu autem ſancto, aut nihil, aut nõ apertè aliquid dicit: quanuis quem alium dicat horum medium, non intelligo. Si enim tertiam, [c] ſicut Plotinus vbi de tribus principalibus ſubſtantiis diſputat, animæ naturam etiam iſte vellet intelligi, nõ vtique diceret horum medium, id eſt, patris & filij medium. Poſtponit quippe Plotinus animæ naturam paterno intellectui: iſte autem cùm dicit medium, nõ poſtponit, ſed interponit. Et nimirum hoc dixit vt potuit, ſiue vt voluit: quod nos ſpiritum ſanctum, nec patris tantum, nec filij tantum, ſed vtriuſque ſpiritum dicimus. Liberis enim verbis loquuntur philoſophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offenſionem religioſarũ auriũ pertimeſcunt. Nobis autem [d] ad certam regulam loqui fas eſt, ne verborum licentia etiam de rebus, quę his ſignificãtur, impiã gignat opinionem. Nos itaque ita non dicimus duo vel tria principia, cùm de Deo loquimur: ſicut nec duos deos, vel tres nobis licitũ eſt dicere: quanuis de vnoquoq; loquẽtes, vel de patre, vel de filio, vel de ſpiritu ſancto, etiam ſingulũ quẽque Deum eſſe fateamur. [e] Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani, eundem eſſe patrẽ, qui eſt & filius: & eundem eſſe ſpiritũ ſanctum, qui eſt & pater & filius: ſed patrem eſſe filij patrem, & filium patris filium, & patris & filij ſpiritum ſanctum, nec patrem eſſe, nec filium. Verùm itaque dictum eſt, non purgari hominem niſi principio, quanuis pluraliter apud eos ſint dicta principia.

L. VIVES.

a DIcit enim Deum patrem.} *Torquent ſe anxiè permulti diſputatione illa, nouerintne philoſophi rationem aliquam diuinæ trinitatis. Principio ne nobis quidem, quibus eſt myſterium regni apertum, illuxit niſi radius quidam perexiguus illius immenſæ lucis. Philoſophi verò priſci ſi quid dixerunt quod ad hanc rem faceret, tam obſcurum id fuit, vt locutos potius eos, quàm intellexiſſe exiſtimare par ſit. Arcana enim illa nihil eis retegi attinebat. Satis videtur fuiſſe ad vnitatem Dei, & cuncti potentiam nocendam perueniſſe: ſi quid de trinitate ſunt locuti in teſtimonium venturæ pietatis dixiſſe ad ſectatores ſuos magiſtrorum ſententia premendos. Ariſtoteles ſcribit primo lib. De cælo & mundo. Pythagoricos in tribus poſuiſſe perfectionem rerum, velut principio, medio, & fine: & in deorum ſacris hunc numerum ſolitum vſurpari. Vnde putantur eſſe illa verba magæ apud Theocritum, εἰς τρὶς ἀποσπένδω, καὶ τρὶς τάδε πότνια φωνῶ, Sed Verg. expreſſius:*

Trinitatẽ an norint philoſophi.

Terna tibi hæc primum triplici diuerſa colore.
Licia circundo, térque hæc altaria circum
Effigiem duco, numero Deus impare gaudet.

Et princeps diſciplinæ ſuæ Zeno λόγον *dicit fatum, & neceſſitatem, & Deum, & animũ Iouis.* Sed *Plato apertius videtur locutus. Nam in ſexto De republ. Socrates cùm ſatis ſibi de ipſius boni natura videretur diſputaſſe, putarétque maiorem eſſe rem, quàm vt poſſet dicendo explicare, inquit:* Ἀλλ᾽ ὦ μακάριοι αὐτὸ μὲν τί ποτ᾽ ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν, ἐάσωμεν τὸ νῦν εἶναι. πλέον γάρ μοι φαίνεται ἢ κατὰ τὴν παροῦσαν ὁρμὴν ἐφικέσθαι τοῦ γε δοκοῦντος ἐμοὶ τὰ νῦν. ὡς δὲ ἔκγονός τε τοῦ ἀγαθοῦ φαίνεται καὶ ὁμοιότατος ἐκείνῳ λέγειν ἐθέλω. εἰ καὶ ἡμῖν φίλον, εἰ δὲ μὴ, ἐᾶν. *Verùm quid ipſum bonum ſit, beati viri, in aliud tẽpus differamus. Maius enim mihi videtur, quàm vt hac intentione animi conſequi poſſimus. Quod verò hoc tempore malim explicare, illud eſt quid ſit boni ipſius filius, ſimillimus illius. Si modo id quoque nobis libet. nam alioqui relinquamus. Hoc loco Glauco velle ſe declarat: nam dicendi de patre aliud futurum dicit commodius tempus. Tum Socrates de partu & filio boni diſputaturum ſe præfatur, & poſt paucas interrogationes ait, bonum eſſe ſolem quendam, filium eius eſſe velut vim videndi, quàm à ſole habemus, & in epiſtola ad Hermiam:* Ἐπομνύντας σπουδῇ τε ἅμα μὴ ἀμούσῳ καὶ τῇ τῆς σπουδῆς ἀδελφῇ παιδείᾳ καὶ τὸν τῶν πάντων θεὸν ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον ἐπομνύντας. *Iurantes, inquit, ſtudio Muſis apto & ſorore ſtudij eruditione, per Deum ducem omnium, quæ ſunt, quæq; futura ſunt. Itidem per ducis & cauſæ omnium patrem dominum. Et in Epi omide* λόγον τῶν πάντων θειοτάτου *meminit, id eſt, ſermonis omnium diuiniſſimi, à quo dicit mundum eſſe conſtitutum. De quo ſunt ea quæ ſequuntur. Hunc ſermonem vir ſapiens cùm eſt admiratus, accenditur amore, vt intelligat, quomodo futurus eſt beatus, & viuens, & poſt vitam. Nam illud* ὂν *non ad mundum referunt multi, ſed ad* λόγον. *Et ſic nos vertimus lib. 8. De beatitudine ſecundum Platonem diſſerentes. Plato igitur patrem apertis poſuit verbis, filium quoque: ad tertium illud nulla ratione vocis putauit poſſe enunciari. Et ſi in ordine gradibúſque diuinitatis mundi animam, quæ eſt tertia & poſtrema, à principio & filio principij mente profectam exiſtimat. Animam verò mundi ſi quis impenſius Platoni faueret, poſſet facile defendere illum eſſe ſpiritum, qui ferebatur ſuper aquas: quem videntur illi facere fuſum per molem vniuerſitatis omnibus vitam eſſentiámque impartientem. Et hæc ſunt in diuinitate terna, de quîs ad Dionyſium* αἰνιγματικῶς, *vt præfatur, ſcribit. Circa omnium regem cunctá ſunt,*

ſunt, & illius cauſa ſunt omnia: eáque cauſa eſt bonorum omnium, ſecunda verò circa ſecunda, tertia circa tertia. Prætereo quæ ſunt apud Mercurium, & ex hoc collecta apud Iamblichum: nam res nobis tota eſt cum Platonicis. Non poſſum tamen reſponſum Sarapidis præterire, qui conſulenti Thuli, qui in Aegypto regnauit bello Troiano, quiſnam eſſet ſe beatior, fertur dixiſſe:

Πρῶτα θεὸς, μετέπειτα λόγος καὶ πνεῦμα σὺν αὐτοῖς.
Σύμφυτα δὲ τρία, πάντα καὶ εἰς ἓν ἰόντα.

Principio Deus eſt, tum ſermo & ſpiritus iſtis
Additur, æquæua hæc ſunt & tendentia in vnum.

b Et Deum filium.} *Porphyrius ſententiam Platonis explicans, vt Cyrillus contra Iulianum refert, tres ſubſtantias in eſſentia diuinitatis ſtatuit, Deum omnium maximum atque optimum, deinde creatorem, tertium animam mundi: nec vlterius deitatem progredi. creatorem Plato & Porphyrius* πατρικὸν νοῦν *vocant: quod quamuis in tenebris videntur tamen poetæ attigiſſe cùm Mineruam ſuam* διὸς νοῦν *faciunt, ſine matre, de illius vertice ac capite productam ſapientiam ipſam.*

c Sicut Plotinus.} *Hic ſcripſit librum De tribus perſonis ſiue ſubſtantiis, in quo primum ſtatuit æternum illud atque perfectum, quod ſecundum generauit & mentem æternam itidem & perfectam. Alio in loco patrem mentem nominat, vt interdum Plato fecit: ſed ab eo manaſſe verbum: à quibus vniuerſa ſunt condita. Ita enim ait in principio libri De prouidentia:* Οὕτω δὴ ἐκ τοῦ νοῦ, καὶ ἀπ᾽ αὐτοῦ λόγου ἀνέστη τόδε τὸ πᾶν, καὶ διέστη. *Itaque à mente ipſa, & ab eius ſermone natum hoc vniuerſum & digeſtum eſt.*

d Ad certam regulam loqui fas eſt.} *Quaſi ex religione, ex pietate eſt certo genere vti verborum, nec aliis.*

e Nec dicimus tamen quod hæretici Sabelliani.} *Hi dicebant eandem eſſe patris & filij perſonam, fulti dicto illo Chriſti: Pater & ego vnum ſumus.*

De vno veróque principio, quod ſolam naturam humanam purgat atque renouat.

CAP. XXIIII.

Sed ſubditus Porphyrius inuidis poteſtatibus, de quibus & erubeſcebat, & eas liberè redarguere formidabat, noluit intelligere Dominum Ieſum Chriſtum eſſe principium, cuius incarnatione purgamur. Eum quippe in ipſa carne contempſit, quam propter ſacrificium noſtræ purgationis aſſumpſit, magnum ſcilicet ſacramentum ea ſuperbia non intelligens, quam ſua ille humilitate deiecit, ve-

rus benignúſq; mediator: in ea ſe oſtendẽs mortalitate mortalibus, quã maligni fallacéſq; mediatores nó habendo ſe ſuperbius extulerunt, miſeríſque hominibus adiutorium deceptorium velut immortales mortalibus promiſerunt. Bonus itaque verúſque mediator oſtendit peccatum eſſe malum, non carnis ſubſtantiam, vel naturam, quæ cum anima hominis & ſuſcipi ſine peccato potuit, & haberi, & morte deponi, & in melius reſurrectione mutari; nec ipſam mortẽ, quanuis eſſet pœna peccati, quã tamẽ pro nobis ſine peccato ipſe perſoluit, peccando eſſe vitandã, ſed potius ſi facultas datur, pro iuſtitia perferendã. Ideo enim ſoluere potuit moriendo peccata: quia & mortuus eſt, & non pro ſuo peccato. Hunc ille Platonicus non cognouit eſſe principium, nã agnoſceret purgatoriũ. Neq; enim caro principium eſt, aut anima humana, ſed verbũ per quod facta ſunt omnia. Non ergo caro per ſeipſam mundat, ſed per verbum à quo ſuſcepta eſt, cùm verbũ caro factum eſt, & habitauit in nobis. Nam de carne ſua manducanda myſticè loquens, cùm hi qui nó intellexerunt offenſi recederent, dicẽtes: Durus eſt hic ſermo, quis eum poteſt audire? Reſpondit manentibus cæteris. Spiritus eſt qui viuificat, caro nó prodeſt quicquam. Principium ergò ſuſcepta anima & carne, & animam credentium mundat & carnem. Ideo quærentibus Iudæis quis eſſet, [a] reſpondit ſe eſſe principium. Quod vtiq; carnales infirmi peccatis obnoxij, & ignorantiæ tenebris obuoluti, nequaquam percipere poſſemus, niſi ab eo mundaremur atq; ſanaremur, per hoc quod eramus, & non eramus. Eramus enim homines, ſed iuſti non eramus. In illius autem incarnatione natura humana erat, ſed iuſta, nó peccatrix erat. Hæc eſt mediatio, qua manus lapſis iacentibúſque porrecta eſt: hoc eſt ſemen diſpoſitum per angelos, in quorum edictis & lex dabatur, qua & vnus Deus coli iubebatur, & hic mediator venturus promittebatur.

L. VIVES.

a Reſpódit ſe eſſe principium.} *Græcè eſt, τὴν ἀρχήν. Auguſtinus principium vult eſſe filium, ſed non aliud principium quàm patrem, vt nec alium Deum: idq; putat ſignificari per τὴν ἀρχήν. De qua re Laurentius & Eraſmus ex ratione vocis diſputant, non poſſe τὴν ἀρχὴν eſſe nomen, ſed aduerbiũ: vt ſit primũ, vel principio. Et profectò, vt quod ipſe ſentio, paucis dicam: tametſi obſcura eſt hæc loquendi formula, ac neſcio an ex hebraiſmo petita, vt alia in nouo inſtrumento complura,*

complura,tamen non videtur Chriſtus ſignificare ſe principium eſſe. Sed cùm rogatus quis eſſet,nulla ſe nominis ratione poſſet ad captum duntaxat illorum explicare, conſiderandum vniuſcuiuſque animo reliquit, qualem exiſtimaret eſſe,non quem videret,ſed cuius verba audiret:qualem illum,qui corpore,quem cerneret,contectus talia proferret. Erat enim Deus humana facie latens qui loquebatur,à quo magna illa proficiſcebantur,& admirabilia. Itaque ait: Principio ego ſum ille, qui mortali corpore velut inſtrumento vtens loquor vobis:non iam per angelum iubens,ſed per meipſum. Itaque hæc reſponſio non eſt illius olim exhibitæ Moyſi abſimilis,ἐγώ εἰμι ὤν. Ego ſum ens. niſi quòd illa erat maieſtatis Dei,& eſſentiæ eius ſimplicis:hæc recentior Dei,qui humanam ſibi formam adiunxerat.

Omnes ſanctos & ſub legis tempore,& ſub prioribus ſeculis in ſacramento & fide Chriſti iuſtificatos fuiſſe.

CAP. XXV.

HVius ſacramẽti fide etiam iuſti antiqui mundari piè viuendo potuerũt:non ſolùm antequam lex populo Hebręo daretur, neq; enim eis prædicator Deus vel angeli defuerunt,ſed ipſius quoque legis temporibus,quanuis in figuris rerum ſpiritalium habere viderentur promiſſa carnalia,propter quod vetus dicitur teſtamentum. Nam & Prophetæ tunc erant,per quos ſicut,& per angelos eadem promiſſio prædicata eſt, & ex illorum numero erat, cuius tam magnam diuinámque ſententiam de boni humani fine paulò antè commemoraui: Mihi autem adhærere Deo bonum eſt. [a]In quo planè Pſalmo duorum teſtamentorum,quæ dicuntur vetus & nouum,ſatis eſt declarata diſtinctio. Propter carnales enim terrenáſque promiſſiones,cùm eas impiis abundare conſpiceret,dicit[b]pedes ſuos penè fuiſſe commotos, & effuſos in lapſum propemodũ greſſus ſuos, tanquam fruſtra Deo ipſe ſeruiſſet,cum ea fœlicitate,quam de illo expectabat, cõtemptores eius florere perſpiceret, ſéque in rei huius inquiſitione laboraſſe,volentem cur ita eſſet apprehẽdere, donec intraret in ſanctuarium Dei, & intelligeret in nouiſſima eorum,qui fœlices videbantur errare. [c] Tunc eos intellexit in eo quòd ſe extulerũt,ſicut dicit, fuiſſe deiectos & defeciſſe, ac periſſe propter iniquitates ſuas, totúmque illud culmen temporalis fœlicitatis ita eis factum tanquam ſomnium euigilantis,qui ſe repente inuenit ſuis quæ ſomniabat fallacibus gaudiis deſtitutum. Et quoniam in hac terra vel ciuitate ter-

rena,magni ſibi videbantur:Domine, inquit, in ciuitate tua imaginem illorũ ad nihilũ rediges. Quid huic tamẽ vtile fuerit,etiã ipſa terrena nõ niſi ab vno vero Deo quęrere,in cuius poteſtate ſunt omnia,ſatis oſtẽdit,vbi ait: Velut pecus factus ſum apud te,& ego ſemper tecum. Velut pecus dixi,vtique nõ intelligens. Ea quippe à te deſiderare debui,quæ mihi cũ impiis non poſſunt eſſe cõmunia:quibus eos cùm abundare cernerem,putaui me incaſſum tibi ſeruiſſe,quãdo & illi hæc haberẽt,qui tibi ſeruire noluiſſent. Tamen ego ſemper tecũ,qui etiã in taliũ rerũ deſiderio deos alios nõ quæſiui. Ac per hoc ſequitur: Tenuiſti manũ dexteræ meæ,& in volũtate tua deduxiſti me,& cum gloria aſſumpſiſti me:tãquam ad ſiniſtram cũcta illa pertineãt,quæ abundare apud impios cùm vidiſſet, penè collapſus eſt. Quid enim mihi eſt,inquit,in cælo, & à te quid volui ſuper terram? Reprehẽdit ſeipſum,iuſtéque ſibi diſplicuit:quia cùm tam magnũ bonum haberet in cælo , quod pòſt intellexit,rem trãſitoriam,fragilem, & quodãmodo luteam fœlicitatem à ſuo Deo quæſiuit in terra.[d] Defecit , inquit,cor meũ,& caro mea Deus cordis mei : defectu vtiq. bono ab inferioribus ad ſuperna. Vnde in alio Pſalmo dicitur: Deſiderat & deficit anima mea in atria Domini. Item in alio: Defecit in ſalutare tuũ anima mea. Tamen cùm de vtroq; dixiſſet,id eſt,de corde & carne deficiẽte,nõ ſubiecit:Deus cordis mei & carnis meæ,ſed Deus cordis mei. Per cor quippe caro mũdatur. Vnde dicit Dominus: Mundate quæ intus ſunt, & quæ foris ſunt munda erunt. Partem deinde ſuã dicit ipſum Deũ non aliquid ab eo,ſed ipſum. Deus,inquit, cordis mei,& pars mea Deus in ſecula. Quod inter multa quę ab hominibus eligũtur ipſe illi placuerit eligendus.[e] Quia ecce,inquit, qui ſe lõgè faciũt à te,peribũt:[f] perdidiſti omnem qui fornicatur abs te:hoc eſt,qui multorũ deorũ vult eſſe proſtibulum. Vnde ſequitur illud,propter quod & cætera de eodem Pſalmo dicenda viſa ſunt. Mihi autem adhærere Deo bonũ eſt : nõ longe ire,non per plurima fornicari. Adhęrere autem Deo tunc perfectũ erit,cùm totum quod liberãdũ eſt,fuerit liberatum. Nunc verò fit illud,quod ſequitur: Ponere in Deo ſpẽ meam. Spes enim quæ videtur,non eſt ſpes. Quod enim videt quis, quid ſperat? ait Apoſtolus. Si autem quod non videmus ſperamus, per patientiam expectamus. In hac autem ſpe nunc conſtituti agamus quod ſequitur: & ſimus nos quoque pro

modulo

modulo noſtro angeli Dei, id eſt, nuncij eius, annunciantes eius volũtatem: & gloriam gratiámque laudantes. Vnde cùm dixiſſet: Ponere in Deo ſpem meam: addidit, vt annunciem omnes laudes tuas in portis filiæ Sion. Hæc eſt glorioſiſſima ciuitas Dei, hęc vnum Deum nouit & colit: hanc angeli ſancti annunciauerunt, qui nos ad eius ſocietatem inuitauerunt, ciuéſque ſuos in illa eſſe voluerũt: quibus non placet, vt eos colamus tanquam noſtros electos deos, ſed cum eis & illorũ & noſtrum Deum: nec eis ſacrificemus, ſed cum ipſis ſacrificiũ Deo ſimus. Nullo itaque dubitante, qui hæc depoſita maligna obſtinatione conſiderat, omnes immortales beati, qui nobis nõ inuidẽt: neq; enim ſi inuiderẽt, eſſent beati, ſed potius nos diligunt, vt & nos cum ipſis beati ſimus: plus nobis fauẽt, plus adiuuãt, quãdo vnũ Deũ cum illis colimus, patrem & filiũ & ſpiritũ ſanctũ, quã ſi eos ipſos ꝑ ſacrificia coleremus.

L. VIVES.

a IN quo planè Pſalmo.} *Hic eſt Pſalmus lxxij. ſublimis diuinúſque ſolutione veteris philoſophorum quæſiti, cur præſidente vniuerſitate mundi Deo ſapientiſſimo & optimo, malis bona, & contra bonis mala contingunt? Vnde eſt illud dilemma Epicureorum: Si Deus eſt, vnde mala? Si non eſt, vnde bona? Auguſt aliquot eius verſus enarrat: nos ſeruata inſtituta breuitate nonnulla interdum adduciemus.*

b Pedes ſuos penè fuiſſe commotos.} *Vel concuſſos indignitate rei, & commotione animi, vel ad tranſeundum in alteram viam, cùm ſuſpicaretur parum ſe hac profeciſſe.*

c Tunc eos intellexit.} *Omnia in futurum ſeruantur operta, inquit Sapiens. Tunc bonis proderit bene vixiſſe, malis oberit vixiſſe malè: tunc bonis euenire bona, malis mala liquebit. nam ea demum vera ſunt, & bona & mala.*

d Defecit, inquit, cor meum.} *Hoc eſt optimi & ſanctiſſimi viri, vt deficientibus in eo corpore, viribus, robore, conſilio, ſuperſit tamen ſemper religio, & ſit pars eius Deus in æternum: abeuntibúſque cæteris rebus ſolus Deus in eo remaneat. Hoc quantum nobis videtur Auguſtinus loquitur de defectu animæ, & velut exanimatione, quæ ex deſiderio rerum cæleſtium naſcitur. Languet enim animus amans, & ſubinde linquitur virtute ſua: cùm de re quam amat, impenſe cogitat. aliter quoque ſic, vt vires & conſilium circa res ſeculi deſtituant bonum virum, hæreat tamen ſemper illius menti Deus, & ſpretis contemptíſq. omnibus, tum corporis dotibus, tum fortuitis, vnica hereditas, & ſolæ illius opes ſint Deus.*

e Quia ecce,inquit,qui ſe longè faciunt } *Bonum eſt ergo hærere illi,à quo ſi quis abſceſſerit,perit.*

f Perdidiſti omnem qui fornicatur abs te. } *Debet eſſe anima noſtra vni Deo dicata,& illius ſponſa:quòd ſi adulteretur, vt ſe ad curas cupiditatéſque rerum mundi abiectet,Deo neglecto,tanquam impudica mulier à viro reiicitur,& repudiatur.hic eſt interitus animæ, cùm à vita ſua diſcedit.*

De inconſtantia Porphyrij inter confeſſionem veri Dei & cultum dæmonum fluctuantis. CAP. XXVI.

NEſcio quomodo, quantum mihi videtur, pro amicis ſuis theurgis erubeſcebat Porphyrius. Nam iſta vtcunque ſapiebat,ſed contra multorum deorum cultum Deum verum non liberè defendebat. Et angelos quippe alios eſſe dixit,qui deorſum deſcendentes, hominibus theurgicis diuina pronuncient: alios autem qui in terris ea quæ patris ſunt, & altitudinem eius profunditatémque declarent. Num igitur hos angelos, quorum miniſterium eſt declarare voluntatem patris,credẽdum eſt velle nos ſubdi, niſi ei,cuius nobis annunciant voluntatem? Vnde optimè admonet etiam ipſe Platonicus imitandos eos potius,quàm inuocandos. Non itaque debemus metuere, ne immortales & beatos vni Deo ſubditos,non eis ſacrificando offendamus. Quod enim non niſi vni vero Deo deberi ſciunt, cui & ipſi adhærendo beati ſunt: proculdubio neque per vllam ſignificantem figuram, neque per ipſam rem,quę ſacramentis ſignificatur, ſibi exhiberi volunt. Dæmonum eſt hæc arrogantia ſuperborũ atque miſerorum,à quibus longè diuerſa eſt pietas ſubditoru Deo, nec aliunde quàm illi adhęrendo beatorum. Ad quod bonum percipiendum, etiam nobis ſyncera benignitate oportet vt faueant:neque ſibi arrogent,quo eis ſubiiciamur: ſed eũ annunciẽt,ſub quo eis in pace ſociemur. Quid adhuc trepidas, ô philoſophe aduerſus poteſtates,& veris virtutibus, & veri Dei muneribus inuides habere liberam vocem?[a] Iam dixiſti angelos,qui patris annũciant voluntatem,ab eis angelis eſſe diuerſos,qui ad theurgicos homines, neſcio qua deducti arte deſcendunt. Quid adhuc eos honoras,vt dicas pronunciare diuina? Quæ tandem diuina pronũciant,qui non voluntatem patris nunciant?[b] Nempe illi ſunt, quos ſacris precibus inuidus alligauit,ne pręſtarẽt animæ purgationem: nec à bono, vt dicis, purgare cupientes ab illis vinculis ſolui, & ſuæ poteſtati

poteſtati reddi potuerunt. Adhuc dubitas hæc maligna eſſe dæmonia: vel te fingis fortaſſe neſcire, dum non vis theurgos offendere, à quibus curioſitate deceptus, iſta pernicioſa & inſana pro magno beneficio didiciſti. Audes iſtam inuidiam, nõ potentiam, ſed peſtilentiam, & non dicam dominã, ſed quod tu fateris ancillam potius inuidorum, iſto aere tranſcenſo leuare in cælum, & inter deos veſtros etiam ſydereos collocare, vel ipſa quoque ſydera his opprobriis infamare.

L. VIVES.

a IAm dixiſti angelos.} *In antiquis codicibus ſic habetur: Iam diſtinxiſti angelos, qui patris annunciant voluntatem, ab eis angelis qui ad theurgicos: & idem vtrobique ſignificatur.*

b Nempe illi ſunt, quos ſacris precibus.} *Nam antea dictum eſt impediri bonum dæmonem à malo: nec venturum hunc, niſi prius ille propitiatus diſcedat. Et de Chaldæo narrauit, cuius purgationem inuidus quidam impediuit.*

De impietate Porphyrij qua etiam Apuleij tranſcendit errorem.

CAP. XXVII.

QVanto humanius & tolerabilius conſectaneus tuus Platonicus Apuleius errauit, qui tantummodo dæmones à luna, & infra ordinatos agitari morbis paſſionum mẽtiſque turbelis, honorans quidem eos; ſed volens nolénſq; cõfeſſus eſt: deos tamen cæli ſuperiores ad æthereã ſpatia pertinentes: ſiue viſibiles, quos conſpicuos lucere cernebat, ſolem, ac lunam, & cætera ibidem lumina: ſiue inuiſibiles, quos putabat ab omni labe iſtarum perturbationũm alienos, quanta potuit diſputatione diſcreuit. Tu autem didiciſti hoc non à Platone, ſed à Chaldæis magiſtris tuis, vt in æthereas vel empyreas mundi ſublimitates, & firmamẽta cæleſtia extolleres vitia humana, vt poſſent dij veſtri theurgis prõnunciare diuina: quibus diuinis te tamen per intellectualem vitam facis altiorem, vt tibi videlicet tanquam philoſopho theurgicæ artis purgationes nequaquam neceſſariæ videantur, ſed aliis eas tamen importas: vt hanc veluti mercedem reddas magiſtris tuis, quòd eos qui philoſophari non poſſunt ad iſtas ſeducis, quæ tibi tanquam ſuperiorum capaci eſſe inutilia confiteris, vt videlicet quicunque à philoſophiæ virtute remoti ſunt, quæ ardua nimis, atque paucorum eſt, te authore theurgicos homines, à quibus non quidem in ani-

ma intellectuali,verùm ſaltem in anima ſpiritali purgentur, inquirant. Et quoniam iſtorum quos philoſophari piget, incomparabiliter maior eſt multitudo,plures ad ſecretos & illicitos magiſtros tuos, quàm ad ſcholas Platonicas venire cogantur. Hoc enim tibi immundiſsimi dæmones, deos æthereos ſe eſſe fingẽtes,quorum prædicator & angelus factus es, promiſerũt:quod in anima ſpiritali theurgica arte purgati, ad patrem quidem non redeunt,ſed ſuper aereas plagas inter deos æthereos habitabunt.Non audit iſta hominum multitudo,propter quos à dæmonum dominatu liberandos Chriſtus aduenit.In illo enim habent miſericordiſsimã purgationem, & mentis,& ſpiritus,& corporis ſui. Propterea quippe totum hominem ſine peccato ille ſuſcepit, vt totum, quo cõſtat homo,à peccatorũ peſte ſanaret. Quem tu quoque vtinam cognouiſſes,eíque te potius,quàm vel tuæ virtuti,quæ humana, fragilis,& infirma eſt,vel pernicioſiſsimæ curioſitati ſanandum tutius commiſiſſes.Non enim te decepiſſet, [a] quem veſtra,vt tu ipſe ſcribis,oracula ſanctum immortalémque confeſſa ſunt.De quo etiam poeta nobiliſsimus,poeticè quidem, quia in alterius adumbrata perſona: veraciter tamen,ſi ad ipſum referas,dixit:

[b]*Te duce,ſi qua manent ſceleris veſtigia noſtri,*
Irrita perpetua ſoluent formidine terras.

Ea quippe dixit,quæ etiam multum proficientium in virtute iuſtitiæ poſſunt,propter huius vitæ infirmitatẽ, & ſi non ſcelera,ſcelerum tamen manere veſtigia,quæ nõ niſi ab illo ſaluatore ſanantur, de quo iſte verſus expreſſus eſt. [c] Nam hoc vtique non à ſeipſo dixiſſe Vergilius in Eclogæ ipſius quarto fermè verſu indicat,vbi ait:

Vltima Cumæi venit iam carminis ætas.

Vnde hoc à Cumæa Sibylla dictũ eſſe incunctanter apparet. Theurgi verò illi,vel potius dæmones, deorum ſpecies figuráſque fingentes,inquinant potius, quàm purgant humanum ſpiritum falſitate phantaſmatum, & deceptoria vanarum ludificatione formarum. Quomodo enim purgẽt hominis ſpiritum,qui immundum habẽt proprium? Alioquin nullo modo carminibus inuidi hominis ligarentur: ipſúmque inane beneficium quod præſtaturi videbãtur, aut metu premerent, aut ſimili inuidentia denegarent. Sufficit, quòd purgatione theurgica, neque intellectualem animam, hoc eſt mentem noſtram,

noſtram,dicis poſſe purgari.& ipſam ſpiritalem,id eſt,noſtrę animę partem,mẽte inferiorem,quam tali arte purgari poſſe aſſeris,immortalem tamẽ,ęternámque non poſſe hac arte fieri confiteris.Chriſtus autẽ vitam promittit ęternam: vnde ad eum mundus, vobis quidem ſtomachantibus, mirantibus tamen ſtupentibúſque cõcurrit. [d] Quid prodeſt quòd negare non potuiſti errare homines theurgica diſciplina, & quamplurimos fallere per cæcam,inſipientémque ſententiam, atque eſſe certiſsimum errorem,agẽdo & ſupplicando ad principes,angelóſq; decurrere? Et rurſum quaſi ne operam perdidiſſe videaris iſta dicendo,mittis homines ad theurgos, vt per eos animæ ſpiritales purgentur illorum, qui non ſecundum intellectualem animum viuunt.

L. VIVES.

a QVem veſtra,vt tu ipſe ſcribis,oracula.} *De hoc lib.xx.*

b Te duce, ſi qua manent.} *De Aſinio Pollione conſule ad bella ciuilia refert Seruius,vt futurus ſit illo conſule finis eorum, ſoluantúrque terræ perpetua eorum formidine. ſed diuturna fuerunt poſt eum qui fuit conſul cum Gn. Domitio Aenobar.iiij.anno triumuiratus.*

c Nam hoc vtique.} *Tota illa Ecloga ſumpta eſt de carminibus Sibyllinis,quæ cùm eſſent de Chriſto dicta,tempúſque eſſet ænigmatis quibuſdam ſubſignificatum,eáque intelligeret Vergil. & videret aduentare,de aliquo ex principibus Rom.exiſtimabat eſſe dicta,& huius Pollionis filio Salonino attribuit.*

d Quid enim prodeſt.} *Alibi ſic:quod quia negare non potuiſti errare homines etiam. ſed ſic melius. Quod quia negare non potuiſti, in tantum à teipſo diſſentis vt primum doceas.*

Quibus perſuaſionibus Porphyrius obcæcatus non potuerit veram ſapientiam,quæ eſt Chriſtus,agnoſcere.

CAP. XXVIII.

MIttis ergo homines in errorem certiſsimum. [a] Neque hoc tantum malum te pudet, cùm virtutis & ſapientiæ te profitearis amatorem. Quam ſi verè ac fideliter amaſſes, Chriſtum Dei virtutem & Dei ſapientiam cognouiſſes: [b] nec ab eius ſaluberrima humilitate tumore inflatus vanæ ſcientiæ reſiluiſſes. Confiteris tamen etiam ſpiritalem animam ſine theurgicis artibus & ſine teletis,quibus fruſtra diſcendis elaboraſti: [c] poſſe continentiæ virtute pugari. Aliquando etiam dicis quòd teletæ non

poſt mortem eleuant animam vt iam : nec eidem ipſi, quam ſpiritalem vocas, aliquid poſt huius vitæ finem prodeſſe videantur : [d] & tamen verſas hæc multis modis, & repetis, ad nihil aliud, quantum exiſtimo, niſi vt talium quoque rerum quaſi peritus appareas, & placeas illicitarum artium curioſis, vel ad eas facias ipſe curioſos. Sed bene eſt, quòd metuendam dicis hanc artem [e] vel legum periculis, [f] vel ipſius actionis. Atque vtinam hoc ſaltem abs te miſeri audiant, & inde ne illic abſorbeantur abſcedant, aut eò penitus non accedāt. Ignorantiam certè & propter eam multa vitia per nullas teletas purgari dicis, ſed per ſolum πατρικὸν νοῦν, id eſt, paternam mētem ſiue intellectum, qui paternæ eſt volūtatis cōſcius. Hunc autem Chriſtum eſſe non credis, contemnis enim eum propter corpus ex fœmina acceptum, & propter crucis opprobrium, excelſam videlicet ſapientiam, ſpretis atque abiectis infimis, idoneus de ſuperioribus carpere. At ille implet, quod Prophetæ ſancti de illo veraciter prædixerūt: Perdam ſapiētiam ſapientium & prudentiam prudentium reprobabo. Non enim ſuam in eis perdit & reprobat, quam ipſe donauit, ſed quam ſibi arrogant, qui non habent ipſius. Vnde commemorato iſto prophetico teſtimonio, ſequitur & dicit Apoſtolus: Vbi ſapiens? vbi ſcriba? [g] vbi conquiſitor huius ſeculi? Nónne ſtultam fecit Deus ſapientiam huius mundi? Nam quoniam in Dei ſapientia non cognouit mundus per ſapientiam Deū, placuit Deo per ſtultitiam prædicationis ſaluos facere credentes. Quoniam quidem Iudæi ſigna petunt, & Græci ſapiētiam quærunt. Nos autem prædicamus, inquit, Chriſtum crucifixum: Iudæis quidem ſcandalum, gentibus autem ſtultitiam, [h] Ipſis verò vocatis Iudæis & Græcis, Chriſtum Dei virtutem & Dei ſapientiam: [i] quoniam quod ſtultum eſt Dei, ſapientius eſt hominibus: & quod infirmum eſt Dei, fortius eſt hominibus. Hoc quaſi ſtultum & infirmum tanquam ſua virtute ſapientes fortéſque contemnunt. Sed hæc eſt gratia, quæ ſanat infirmos, non ſuperbè iactantes falſam beatitudinem ſuam, ſed humiliter potius veram miſeriam confitentes.

L. VIVES.

a NEque hoc tantum malum te pudet. } *Vetus loquendi mos, ſed quem etiam recentiores vſurparunt.*

b Nec ab eius ſaluberrima humilitate. } *Fuit enim prius imbutus*

tus pietate noſtra, à qua poſtea deſciuit, magnáque rabie in eam inuectus eſt.

c Poſſe continentiæ virtute purgari. } *In libris de abſtinentia animalium ſcribit, continentia & frugalitate vitæ mentem humanam efferri, ac Deo coniungi. Sed hæc elegantius Plato & doctius in Charmide: quo loco docet, curationem animæ temperantia fieri, eámque vnicam eſſe animi affecti medelam, nec aliis incantationibus ſordes animi elui.*

d Et tamen verſas hæc multis modis & repe. } *Ea eſt Porphyrij* ταυτολογία *pleniſsima faſtidij & nauſeæ, quam licet vel ex quinque eius vocibus intelligere quæ ſunt in omnium manibus.*

e Vel legum periculis. } *Nam & Plato de ea cauit. Et leges ciuiles pœnas illi conſtituerunt.*

f Vel ipſius actionis. } *Nam periculoſa res eſt, niſi ritè exerceatur. Irritantur enim dæmones, & magna inferunt mala imperitè excantanti: quod multis horrẽdis exemplis oſtenderunt, quippe amant perfectam impietatem, à qua difficilis ſit ad pietatem recurſus, ideo terroribus ad eam homines impellunt.*

g Vbi conquiſitor huius ſeculi. } *De philoſophis intellige, qui maximo ſtudio res naturæ conquiſierunt. Græcè eſt,* συζητητὴς, *quod etiam diſputatorem ſonat, vt ad moleſtas illas & immodicas philoſophorum diſputationes referatur.*

h Ipſis verò vocatis. } *Vocatis ad pietatẽ, & deſtinatis ciuib. regni.*

i Quoniam quod ſtultum eſt Dei. } *Vulgatius crucem appellat inſipientem, vtpote quæ inſipiens ſit, viſa, hæc tamen eſt hominibus ſapientior. Siquidem philoſophos conſtat frigidis & inutilibus rebus vacaſſe, crucem verò mundo peperiſſe ſalutem. Et quod Dei eſt, eo videtur infirmius: quia ex impotentia quadam viſus ſit cruci affixus, ſed id longè eſt hominibus fortius. Nec ob id ſolum, quia quo magis annitentibus multi huius nomen extinguere, eo plurimum pollet & floret, ſed quia per hunc, qui viſus infirmior, fortis dæmon ille vinctus eſt & coercitus.*

De incarnatione domini noſtri Ieſu Chriſti, quam confiteri, Platonicorum erubeſcit impietas. CAP. XXIX.

PRædicas patrem & eius filium, quem vocas paternum intellectum, ſeu mentem: & horum medium, quem putamus te dicere ſpiritum ſanctum, & more veſtro appellas tres deos. Vbi, etſi verbis indiſciplinatis vtimini, videtis tamen qualitercunque, & quaſi per quædam tenuis imaginationis vmbracula, quo nitendum ſit: ſed in-

carnationem incommutabilis filj Dei, qua ſaluamur, vt ad illa quæ credimus,vel ex quantulacũque parte intelligimus, peruenire poſſimus, non vultis agnoſcere.Itaque videtis vtcunque,etſi de longinquo,etſi acie caligante,patriam, in qua manendum eſt, ſed viam qua eundum eſt,non tenetis.Confiteris tamen gratiam,quandoquidem ad Deum per virtutem intelligentiæ peruenire, paucis dicis eſſe conceſſum. Non enim dicis,paucis placuit, vel pauci voluerunt, ſed cùm dicis eſſe conceſſum,proculdubio Dei gratiam,non hominis ſufficientiam confiteris. Vteris etiam hoc verbo apertius, [a] vbi Platonis ſententiam ſequens. nec ipſe dubitas,in hac vita hominem nullo modo ad perfectionem ſapiētiæ peruenire, ſecundum intellectum tamen viuentibus omne quod deeſt, prouidentia Dei, & gratia poſt hanc vitam poſſe compleri. O ſi cognouiſſes Dei gratiam per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum,ipſámque eius incarnationem,qua hominis animam corpúſque ſuſcepit,ſummum eſſe exemplum gratiæ videre potuiſſes.Sed quid faciam? Scio me fruſtra loqui mortuo:ſed quantum ad te attinet.Quantum autem ad eos,qui te magnipendunt,& te vel qualicunque amore ſapientiæ,vel curioſitate artium, quas non debuiſti diſcere, diligunt:quos potius in tua compellatione alloquor, fortaſſe non fruſtra.Gratia Dei non potuit gratius commendari, quàm vt ipſe vnicus Dei filius in ſe incommutabiliter manens, indueretur hominem,& ſpem dilectionis ſuæ daret hominibus, homine medio: qua ad illum ab hominibus veniretur, qui tam longe erat immortalis à mortalibus, incommutabilis à commutabilibus: iuſtus ab impiis,beatus à miſeris. Et quia naturaliter indidit nobis,vt beati immortaléſque eſſe cupiamus, manens beatus ſuſcipiénſque mortalem, vt nobis tribueret quod amamus, perpetiendo docuit contemnere quod timemus.Sed huic veritati,vt poſſetis acquieſcere,humilitate opus erat, quæ ceruici veſtrę difficillimè perſuaderi poteſt.Quid enim incredibile dicitur, præſertim vobis qui talia ſapitis, quibus ad hoc credēdum voſipſos admonere debebatis? quid inquam vobis incredibile dicitur,cùm Deus dicitur aſſumpſiſſe humanam animam,& corpus? Vos certè tantum tribuitis animæ intellectuali,quæ anima vtique humana eſt,vt eam conſubſtantialem paternæ illi menti, quem Dei filium confitemini, fieri poſſe dicatis? Quid ergo incredibile eſt,ſi aliqua vna intelle-

ctualis anima modo quodam ineffabili & ſingulari, pro multorum ſalute ſuſcepta eſt? Corpus verò animæ cohærere, vt homo totus & plenus ſit, natura noſtra ipſa teſte cognoſcimus. Quod niſi vſitatiſſimum eſſet, hoc profectò eſſet incredibilius. Facilius quippe in fidem recipiendum eſt: etſi humanum diuino, etſi mutabile incommutabili, tamen ſpiritum ſpiritui, aut vt verbis vtar quæ in vſu habetis, incorporeū incorporeo, quàm corpus incorporeo cohærere. An forte vos offendit inuſitatus corporis partus ex virgine? Neque hoc debet offendere, imò potius ad pietatem ſuſcipiendam debet adducere, quod mirabilis mirabiliter natus eſt. An verò, quòd ipſum corpus morte depoſitum, & in melius reſurrectione mutatum, iam incorruptibile atque immortale in ſuperna ſubuexit? Hoc fortaſſe credere recuſatis, intuentes Porphyrium in his ipſis libris, ex quibus multa poſui, quos De regreſſu animę ſcripſit, tam crebrò præcipere, omne corpus eſſe fugiendum, vt anima poſſit beata permanere cum Deo. Sed ipſe potius iſta ſentiens corrigēdus fuit, præſertim cùm de anima mundi huius viſibilis, & tam ingentis corporeæ molis, cum illo tam incredibilia ſapiatis. [b] Platone quippe autore, animal eſſe dicitis mundum, & animal beatiſſimum, quod vultis eſſe etiam ſempiternum. Quomodo ergo nec vnquam ſoluetur à corpore, nec vnquam carebit beatitudine, ſi vt anima beata ſit, corpus eſt omne fugiēdum? Solem quoque iſtum & cætera ſidera, non ſolum in libris veſtris corpora eſſe fatemini, quod vobiſcum omnes homines & conſpicere non cunctantur, & dicere: verumetiam altiore, vt putatis peritia, hæc eſſe animalia beatiſſima perhibetis, & cum his corporibus ſempiterna. Quid ergo eſt quòd cùm vobis fides Chriſtiana ſuadetur, tunc obliuiſcimini, aut ignorare vos fingitis, quid diſputare aut docere ſoleatis? Quid cauſæ eſt cur propter opiniones veſtras, quas voſipſi oppugnatis, Chriſtiani eſſe nolitis, niſi quia Chriſtus humiliter venit, & vos ſuperbi eſtis? Qualia ſanctorum corpora in reſurrectione futura ſint, poteſt aliquanto ſcrupuloſius inter Chriſtianarum ſcripturarum doctiſſimos diſputari, futura tamen ſempiterna minimè dubitamus: [c] & talia futura, quale reſurrectionis ſuæ Chriſtus demonſtrauit exemplo. Sed qualiacunque ſint, cùm incorruptibilia prorſus & immortalia nihilóque animæ contemplationem qua in Deum figitur, impedientia prædi-

centur: vóſq; etiam dicatis eſſe in cęleſtibus immortalia corpora immortaliter beatorum: quid eſt quòd vt beati ſimus omne corpus fugiendum eſſe opinamini, vt fidem Chriſtianam quaſi rationabiliter fugere videamini, niſi quia illud eſt, quod iterum dico, Chriſtus eſt humilis, vos ſuperbi? An forte corrigi pudet? Et hoc vitium non niſi ſuperborum eſt. Pudet videlicet doctos homines [d] ex diſcipulis Platonis fieri diſcipulos Chriſti, qui piſcatorem ſuo ſpiritu docuit ſapere ac dicere: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbū. hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipſum facta ſunt, [e] & ſine ipſo factum eſt nihil. Quod factum eſt in ipſo, vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt. [f] Quod initium ſancti Euangelij, cui nomen eſt ſecundum Ioannem, quidam Platonicus, [g] ſicut à ſancto ſene Simpliciano, qui poſtea Mediolanēſi eccleſię pręſedit epiſcopus, ſolebamus audire, aureis literis conſcribendum, & per omnes eccleſias in locis eminentiſſimis proponendum eſſe dicebat. Sed ideo viluit ſuperbis Deus ille magiſter: quia verbum caro factum eſt: & habitauit in nobis: vt parū ſit miſeris quod ægrotant, niſi ſe in ipſa ægritudine etiam extollant, & de medicina qua ſanari poterāt, erubeſcant. Non enim hoc faciunt vt erigantur, ſed vt cadendo grauius affligantur.

L. VIVES.

a VBi Platonis ſententiam.} *In Phædone & Epinomide, quam nos libro 8 expoſuimus.*

b Platone quippe autore.} *In Timæo mundum animantem, ſidera quoque animantia eſſe & beata ſcribit.*

c Et talia futura, quale ſua reſurrectione Chriſtus.} *Nullis morbis, nullis vitiis, nulli morti obnoxium, agile particeps beatitudinis animæ. Sic Apoſtolus ad Philippenſes 3. Seruatorem expectamus dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, qui reformabit corpus humilitatis noſtræ, vt configuretur corpori claritatis ſuæ.*

d Ex diſcipulis Platonis fieri diſcipulos Chriſti.} *Quæ eſt iſta tam inſolens iactatio ſapientiæ? Ceu verò erubuerit Plato magiſtrum habere Socratem, qui nihil ſe ſcire profitebatur, & non per totam vitam gloriatus ſit diſcipulum ſe fuiſſe marmorarij, totámque ſuam illam tam latè patentem ſapientiam præceptoris eſſe: & non ipſe Socrates apud Platonem & Xenophontem principes ſcholæ illius multa referat in Aſpaſiam, & Diotimam magiſtras.*

e Et ſine ipſo factum eſt nihil. } *Græci ſic diſtinguunt: Et ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt. quaſi redit in nihilum, niſi conſeruetur cura regentis. Quod etiam philoſophi ſenſerunt, & ſic diſiunctum legi in exemplari Colonien. de qua re nihil nunc pronuncio.*

f Quod initium ſancti Euangelij. } *Auguſt. lib. Confeſſ. 8. ait, ſe in libris Platonicorum legiſſe, etſi non eiſdem verbis ſententiam Euangelij diui Ioannis: In principio erat verbum. Amelius autem Platonicus ſic inquit: Atque hoc erat illud verbum, per quod ea quæ facta ſunt, fiebant: Cùm tamen ſemper eſſent, quemadmodum & Heraclitus voluit, & per Iouem barbarus ille cenſet in ordine dignitatéque principij conſtitutum apud Deum eſſe, & Deum eſſe, & per ipſum omnia facta eſſe: & in ipſo quod factum eſt, viuum & vitam & ens fuiſſe. Barbarum verò Ioannem dicit. Porrò nos ex Platone docuimus, verbo Dei omnia eſſe facta: & ex Plotino filium Dei eſſe creatorem. Numenius quoque non vult Deum primum creatorem eſſe, ſed ſecundum.*

g Sicut à ſancto ſene Simpliciano. } *Simplicianus Mediolanenſis epiſcopus, amicus fuit Auguſtini, multæq; inter eos miſſitatæ ſunt literæ? iſque presbyter adhuc nondum epiſcopus hortatus eſt Auguſtinum, vt ingenium exerceret. & expoſitionibus ſacrarum literarum operam daret. Gennadius in Catalogo illuſtrium virorum.*

Quanta Platonis dogmata Porphyrius refutauerit, & diſſentiendo correxerit. CAP XXX.

SI poſt Platonem aliquid emendare exiſtimatur indignum, cur ipſe Porphyrius nonnulla & non parua emendauit? [a] Nam Platonem animas hominum poſt mortem reuolui vſque ad corpora beſtiarum ſcripſiſſe certiſſimum eſt. [b] Hanc ſentẽtiam Plato doctor tenuit, & Platonis diſcipulo Porphyrio tamen iure diſplicuit. In hominum ſanè non ſua quæ dimiſerant, ſed in alia noua corpora redire humanas animas arbitratus eſt. Puduit ſcilicet, illud credere, ne mater fortaſſe filium in mulam reuoluta vectaret: & non puduit hoc credere, ne reuoluta mater in puellam filio forſitan nuberet. Quanto creditur honeſtius, quod ſancti & veraces angeli docuerunt: quod prophetæ Dei ſpiritu acti locuti ſunt: quod ipſe, quem venturum ſaluatorem præmiſſi nuncij prædixerunt: quod miſſi Apoſtoli, qui orbem terrarum Euangelio repleuerunt. Quanto, inquam, honeſtius creditur, reuerti ſemel animas ad corpora propria, quàm reuerti toties ad diuerſa. Veruntamen, vt dixi, ex magna parte, in

hac opinione correctus eſt Porphyrius: vt ſaltem in ſolos homines humanas animas præcipitari poſſe ſentiret: beluinos autem carceres euertere, minimè dubitaret. Dicit etiã Deũ, ad hoc animam mundo dediſſe, vt materiæ corporalis cognoſcens mala ad patrem recurreret: nec aliquando iam talium polluta contagione teneretur. Vbi etſi aliquid inconuenienter ſapit, magis enim data eſt corpori, vt bona faceret: non enim mala diſceret, ſi non faceret: in eo tamen aliorum Platonicorum opinionem, & non in re parua emendauit, quod mũdatam ab omnibus malis animam, & cum patre conſtitutam, nunquam iam mala mundi huius paſſuram eſſe confeſſus eſt. Qua ſententia profectò abſtulit, quod eſſe Platonicum maximè perhibetur, vt mortuos ex viuis, ita viuos ex mortuis ſemper fieri: falſúmque eſſe oſtendit, quod [c] Platonicè videtur dixiſſe Vergilius: in cãpos Elyſios purgatas animas miſſas. Quo nomine tanquam per fabulam videntur ſignificari gaudia beatorum, ad fluuium Letheum euocari, hoc eſt, ad obliuionem præteritorum:

Scilicet immemores ſupera vt conuexa reuiſant,
Rurſus & incipiant in corpora velle reuerti.

Merito diſplicuit hoc Porphyrio: quoniam reuera credere ſtultum eſt, ex illa vita, quæ beatiſſima eſſe non poterit, niſi de ſua fuerit æternitate certiſſima, deſiderare animas corporum corruptibilium labem, & inde ad iſta remeare, tanquam hoc agat ſumma purgatio, vt inquinatio requiratur. Si enim quòd perfectè mundantur, hoc efficit, vt omnium obliuiſcantur malorum: malorũ autem obliuio facit corporum deſiderium, vbi rurſus implicentur malis: profectò erit infœlicitatis cauſa, ſumma fœlicitas & ſtultitiæ cauſa, perfectio ſapientiæ: & immunditiæ cauſa, ſumma munditia. Nec veritate ibi beata erit anima quandiucunque erit, vbi oportet fallatur, vt beata ſit. Nõ enim beata erit, niſi ſecura. Vt autem ſecura ſit, falſo putabit, ſemper ſe beatam fore: quoniam aliquando erit & miſera. Cui ergo gaudendi cauſa falſitas erit, quomodo de veritate gaudebit? Vidit hoc Porphyrius, purgatámque animam, ob hoc reuerti dixit ad patrem, ne aliquando iam malorum polluta contagione teneatur.

L. VIVES.

Tranſanimatio a NAm Platonem animas hominum poſt mortem.} *Plato Pythagoræ opinionem ſecutus, animas poſt mortem in corpora*

pora redire exiſtimauit, ſic in Timæo, ſic in extremo De Republ. ſic in Phædro ſcribit. In hoc enim libro quem poſtremum nominaui, legem Adraſtiæ illius neceſſariæ refert, qua iubetur, vt quæcunque anima Deum ſecuta, aliquid veri inſpexerit, ea ſine vlla pœna, ad circum alterū perueniat. Quòd ſi & in illo idem fecerit, vacet quoq; pœna, ſemper beata ſi ſemper ſic faciat: quòd ſi verum non fuerit conſecuta, & caſu preſſa pœnas obtinuerit, in corpus abeat. His gradibus, vt quæ plurima viderit, philoſophum induat: hinc proxima legitimum regem, aut imperatorem, ac ſtrenuum virum: ex tertio ordine fiant magiſtratus in republ. & patres familiâs: ex quarto aliptæ & medici: ex quinto vates & myſtæ: de ſexto poëtæ: de ſeptimo opifices, & agricolæ: ex octauo ſophiſtæ, & auarij: ex nono tyranni. Sic proficiſcuntur animæ in vita n: quam qui rectè tranſegerit, is ad meliorem conditionem remigrabit: qui iniquè, ad peiorem. In eum enim locum, vnde quæque anima diſceſſerat annis x. milibus non redit. nam alas confractas ante id tempus non recuperat, præter illius animam, qui ſimpliciter & ſine dolo philoſophatus eſt, nam huic ſi ter ad eum vixerit modum, ter milleni ſufficiunt anni. Ex aliis animabus, vbi de eis pronunciatum eſt, hæ quidem ſub terram ad ſupplicia coniiciuntur, illæ in cælum ſublatæ vitam agunt beatam, pro ratione eius quam in terris egerunt. Poſt mille autē annos, vtræq; ad ſecundā redeunt vitam, optione vnicuiq; propoſita, vt quod velit, eligat. Itaq; aliæ quæ prius fuerant hominum, in beſtias diſcedunt: aliæ quæ prius beſtiarū, in homines, ſi modo hominum quoque aliquando fuerant. nam quæ veritatem nunquam eſt intuita, in humanam formam non tranſibit. Hæc eſt ſententia Platonis in Phædro. In vltimo verò de rep. de huiuſmodi vitæ optionibus loquens ait, electionem magna ex parte iuxta vitæ prioris mores fieri. Sic Orphei animam cygni corpus elegiſſe, nec voluiſſe in fœminam tranſire odio illius ſexus: Animam Thameris philomelæ, cygni quoque animam in hominem demigraſſe: Aiacis animam leonem optaſſe, Agamemnonis aquilam, Therſitis ſimiam.

b Hanc ſententiam Plato doctor.} *Alibi legitur, Plotinus doctor. Ipſe Porphyrius ſcribit ſe decimo Galieni imperatoris anno Romam è Græcia veniſſe, cùm Plotinus ageret ferè quinquageſimum nonum annum, audiſſéque illum quinque annos. Plotinus verò Platonis opinionem de reditu animarum in quæuis corpora ſecutus eſt. itaque ſic videtur legendum, Hanc ſententiam Plato doctor tenuit, & Plotinus, diſcipulo tamen Porphyrio etiam.*

c Quod Platonicè videtur dixiſſe Vergilius.} *Plato libro De rep. x. animas dicit ad Letheum campum proficiſci ſtirpibus omnino vacuum, & ex Amelita fluuio pronas bibere: quæ largius hauriunt, obli-*

uiſci penitus omnium. Hoc facto dormire omnes, & media nocte tonitru ingenti excitari, venireque ad vitam. Amelita autem eſt ceu rerum omnium obliuio, quaſi nullius rei cura & cogitatio. Apud Verg. autem ſic loquitur Anchiſes de animabus corporibus defunctis:

Has omnes, vbi mille rotam voluêre per annos
Lethæum ad fluuium, Deus euocat, agmine magno:
Scilicet immemores, &c.

Obliuiſcuntur itaque præteritorum, & qualis futura ſit ſequens vita non recogitant: nec tamen voluntate huc inducuntur, ſed neceſſitate.

Contra argumentum Platonicorum, quo animam humanam aſſerunt Deo eſſe coæternam.

CAP. XXXI.

FAlſo igitur à quibuſdã Platonicis eſt creditus, [a]quaſi neceſſarius orbis ille ab eiſdem abeundi, & ad eadem reuertendi. Quod etiã ſi verum eſſet, quid hoc ſcire prodeſſet, niſi forte inde ſe nobis auderẽt præferre Platonici, quia id nos in hac vita iam neſciremus, quod ipſi in alia meliore vita purgatiſſimi & ſapientiſſimi fuerant naſcituri, & falſum credendo beati futuri? Quod ſi abſurdiſſimum & ſtultiſſimum eſt dicere, Porphyrij profectò eſt præferenda ſententia, his qui animarum circulos alternante ſemper beatitudine & miſeria ſuſpicati ſunt. Quod ſi ita eſt, ecce Platonicus in melius à Platone diſſentit: ecce vidit hic, quod ille non vidit, nec poſt talem, ac tantum magiſtrum refugit correctionem, ſed homini præpoſuit veritatẽ. Cur ergo non potius diuinitati credimus de his rebus quas humano ingenio perueſtigare non poſſumus, quæ animam quoque ipſam non Deo coæternam, ſed creatam dicit eſſe, quæ non erat? Vt enim hoc Platonici nollent credere, hanc vtique cauſam idoneam ſibi videbantur afferre, quia niſi quod ſemper antea fuiſſet, ſempiternum deinceps eſſe non poſſet. Quãquam & de mundo, & de his quos in mundo deos à Deo facto ſcribit Plato, apertiſſimè dicat eos eſſe cœpiſſe, & habere initiũ, finem tamen non habituros, ſed per conditoris potentiſſimam voluntatem in æternum permanſuros eſſe perhibeat. Verùm id quomodo intelligant, inuenerunt, non eſſe hoc videlicet temporis, ſed ſubſtitutionis initium. [c]Sicut enim, inquiunt, ſi pes ex æternitate ſemper fuiſſet in puluere, ſemper ei ſubeſſet veſtigium: quod tamen veſtigium à calcante factum nemo dubitaret, nec alterũ altero prius eſſet, quanuis

uis alterum ab altero factum eſſet. Sic, inquiunt, & mundus atque in illo dij creati, & ſemper fuerut, ſemper exiſtente qui fecit, & tamen facti ſunt. Nunquid ergo ſi anima ſemper fuit, etiam miſeria eius ſemper fuiſſe dicenda eſt? Porrò ſi aliquid in illa, quod ex æterno non fuit, eſſe cœpit ex tempore, cur non fieri potuit, vt ipſa eſſet ex tempore, quæ anteà non fuiſſet? Deinde beatitudo quoq; eius poſt experimentũ malorum firmior, & ſine fine manſura, ſicut iſte confitetur, proculdubiò cœpit ex tempore, & tamen ſemper erit, cùm anteà non fuerit. Illa igitur omnis argumentatio diſſoluta eſt, qua putatur nihil eſſe poſſe ſine fine temporis, niſi quod initium non habet temporis. Inuenta eſt enim animæ beatitudo, quæ cùm initium temporis habuerit, finem temporis non habebit. Quapropter diuinæ autoritati humana cedat infirmitas, eiſq; beatis & immortalibus de vera religione credamus, qui ſibi honorem non expetunt, quem Deo ſuo, qui etiam noſter eſt, deberi ſciunt: nec iubent, vt ſacrificium faciamus, niſi ei tantummodo, cuius & nos cũ illis, vt ſæpè dixi, & ſępe dicendũ eſt, ſacrificium eſſe debemus, per eum ſacerdotem offerẽdi, qui in homine quem ſuſcepit, ſecundũ quem & ſacerdos eſſe voluit, etiam vſque ad mortẽ ſacrificiũ pro nobis dignatus eſt fieri.

L. VIVES.

a QVaſi neceſſarius orbis ille. } *Plato volui à Parcis omnia ſcribit, & vitas noſtras, & tempus quo anima corpore vacat: ita cùm conuerſio vitæ perfecta eſt, ſequi mortem, cùm purgationis animæ redire eam animam ad nouũ corpus, vitæ incertum eſſe nobis, animæ corpore liberæ mille eſſe annos. Hunc orbem neceſſarium putabant illi, ne cùm certus eſſet animarum numerus, à Deo cùm mundum hunc architectaretur, creatus, deeſſent, qui terram incolerent homines, mundo æterno, & hominibus morti ſubditis. Hunc orbem, hanc vertiginem expreſſius Vergilius rotam nominauit, quæ vbi in ſe conuoluta, circulum ſuum confecit, vitam reddit, quam ademerat: vt illa altera vitæ finem facit, quam attulerat, vtraque cum eodem vnde diſceſſerat, redit. Hæc à morte in mortem, illa contrà, à vitæ in vitam: ſed hæc per mortem, illa per vitam.*

b Verùm id quomodo intelligant. } *Mundum à Deo creatum eſſe, id exiſtimaſſe Platonem conſtat. Cæterùm in controuerſia eſt, an in tempore aliquo incœperit eſſe aliquot annos ab hinc, an nullum habeat in tempore principatum. Nam Plutarchus, Atticus, Seuerus, crediderunt* Platoni*, mundum aliquando eſſe cœpiſſe, nunquam ta-*

men interiturum. Crantori verò, Plotino, Porphyrio, Iamblicho, Proculo, Macrobio, Platonicis viſum eſt: mundum Platonicum æternum fuiſſe, & fore. Iſtis Cenſorinus adſtipulatur, qui eam de mundo ſententiam Pythagoræ, & Pythagoricorum eſſe tradit: quos Plato in ratione naturæ præ cæteris ſecutus eſt. Eiuſdem rei autores ſunt Cicero: Iuſtinus martyr, & Bæotius. Apuleius in Deo Socratis ſic inquit: Quos deos Plato exiſtimat veros incorporales, animales, neque vllo fine, neque exordio, ſed prorſus retro æuiternos. In dogmate tamen Platonis, Platonem indicat, de origine mundi non ſatis ſibi conſtitiſſe. Ait enim, & hūc quidem mundum, nunc ſine initio eſſe dicit, aliàs originem habere, natúmque eſſe.

c Sicut enim inquiunt } *Noſtri cùm de effectu cauſæ coæuo loquuntur, de ſole, & eius ſplendore exemplum afferunt.*

De vniuerſali via animæ liberandæ, quam Porphyrius malè quærendo non reperit, & quam ſola gratia Chriſtiana reſerauit. CAP. XXXII.

HÆc eſt religio, quæ vniuerſalem continet viam animæ liberandæ, quoniam nulla niſi in hac liberari poteſt. Hæc eſt enim quodammodo [a] regalis via, quæ vna ducit ad regnum, non temporali faſtigio nutabundum, ſed æternitatis firmitate ſecurum. Cùm autem dicit Porphyrius in primo iuxta finem de regreſſu animæ libro: nondum receptam vnam quandam ſectam, quæ vniuerſalem viam animæ contineat liberandæ: vel à philoſophia veriſſima aliqua, [b] vel ab Indorum moribus, ac diſciplina, aut inductione Chaldæorum, aut alia qualibet via, nondúmque in ſuam notitiam eandem viam hiſtoriali cognitione perlatam, proculdubio confitetur eſſe aliquam, ſed nondū in ſuam veniſſe notitiam. Ita ei non ſufficiebat quicquid de anima liberanda ſtudioſiſſimè didicerat, ſibique vel potius aliis noſſe, ac tenere videbatur. Sētiebat enim adhuc ſibi deeſſe aliquam præſtātiſſimam autoritatem, quam de re tanta ſequi oporteret. Cùm autem dicit, vel à philoſophia veriſſima, aliquam nondum in ſuam notitiam perueniſſe, ſectam, quæ vniuerſalem contineat viam animæ liberandæ, ſatis, quantum arbitror, oſtendit, vel eam philoſophiam in qua ipſe philoſophatus eſt, non eſſe veriſſimā, vel ea non contineri talem viam. Et quomodo iam poteſt eſſe veriſſima, qua nō continetur hæc via? Nam quæ alia via eſt vniuerſalis animæ liberandæ, niſi qua vniuerſæ animę liberātur, ac per hoc ſine illa nulla an-

la anima liberatur? Cùm autem addit & dicit, vel ab Indorum moribus & diſciplina, vel ab inductione Chaldæorũ, vel alia qualibet via: manifeſtiſſima voce teſtatur, neque illis quæ ab Indis, neque illis quę à Chaldæis didicerat, hanc vniuerſalem viã animæ liberãdæ contineri, & vtiq; ſe à Chaldæis oracula diuina ſumpſiſſe, quorum aſſiduam cõmemorationem facit, tacere non potuit. Quam vult ergo intelligi animę liberandę vniuerſalem viam nondum receptam, vel ex aliqua veriſſima philoſophia, vel ex earum gentium doctrinis, quæ magnę velut in diuinis rebus habebantur: quia plus apud eos curioſitas valuit, quorúmque angelorũ cognoſcendorũ & colendorum, nondúmque in ſuam notitiam hiſtoriali cognitione perlatã? Quænam iſta eſt vniuerſalis via, niſi quæ non ſuæ cuiq; genti propria, [c] ſed vniuerſis gentibus quæ communis eſſet, diuinitus impertita eſt? Quam certè iſte homo non mediocri ingenio præditus, eſſe non dubitat. Prouidentiam quippe diuinam ſine iſta vniuerſali via liberandæ animę genus humanum relinquere potuiſſe nõ credit. Neque enim ait nõ eſſe, ſed hoc tantùm bonũ, tantúmque adiutoriũ nondũ receptũ, nondũ in ſuam notitiã eſſe perlatũ. Nec mirum. [d] Tunc enim Porphyrius erat in rebus humanis, quãndo iſta liberandę animæ vniuerſalis via, quæ non eſt alia quàm religio Chriſtiana, oppugnari permittebatur ab idolorũ dæmonúmq; cultoribus regibúſque terrenis, propter aſſerendũ & cõſecrandũ martyrũ numerum, [e] hoc eſt, teſtium veritatis, per quos oſtenderetur omnia corporalia mala pro fide pietatis & cõmendatione veritatis eſſe toleranda. Videbat ergo iſta Porphyrius, & per huiuſmodi perſecutiones citò iſtam viam periturã & propterea non eſſe ipſam liberãdæ animæ vniuerſalem putabat, non intelligens hoc, quod eum mouebat; & quod in eius electione perpeti metuebat, ad eius confirmationẽ robuſtiorémq; commendationẽ potius pertinere. Hæc eſt igitur animæ liberãdæ vniuerſalis via, id eſt, vniuerſis gentibus diuina miſeratione conceſſa, cuius profectò notitia ad quoſcunq; iam venit, & ad quoſcunque vẽtura eſt: nec debuit, nec debebit ei dici [f] quare modò, & quare ſerò, quoniam mittentis conſilium nõ eſt humano ingenio penetrabile. Quod ſenſit etiam iſte cùm dixit nondum receptum hoc donum Dei, & nondum in ſuam notitiam fuiſſe perlatum. Nec enim propterea verum non eſſe iudicauit, quia nondum in ſuam fidem receptum fuerat, vel

in notitiam nondum peruenerat. Hæc eſt, inquam, liberandorum credentium vniuerſalis via, de qua fidelis Abraham diuinum accepit oraculum. In ſemine tuo benedicentur omnes gentes. Qui fuit quidem gēte Chaldæus, ſed vt talia promiſſa perciperet, quòd ex illo propagaretur ſemē diſpoſitum per angelos in manu mediatoris, in quo eſſet iſta liberandæ animæ vniuerſalis via, hoc eſt omnibus gentibus data, iuſſus eſt diſcedere de terra ſua, & de cognatione ſua, & de domo patris ſui. Tunc ipſe primitus à Chaldæorum ſuperſtitionibus liberatus, vnum verum Deum ſequendo coluit, cui hoc etiam promittenti fideliter credidit. Hæc eſt vniuerſalis via, de qua in ſancta prophetia dictum eſt: Deus miſereatur noſtri, & benedicat nobis: illuminet vultum ſuum ſuper nos, & miſereatur noſtri. Vt cognoſcamus in terra viam tuam: in omnibus gentibus ſalutare tuum. Vnde tanto pòſt ex Abrahæ ſemine carne ſuſcepta, de ſeipſo ait ipſe ſaluator: Ego ſum via, & veritas & vita. Hæc eſt vniuerſalis via, de qua tātò antè prophetatum eſt: Erit in nouiſſimis diebus manifeſtus [g] mons domus Domini paratus in cacumine montium, & extolletur ſuper colles, & venient ad eum vniuerſæ gentes, & ingredietur nationes multæ, & dicent: Venite aſcendamus in montē Domini, & in domum Dei Iacob, & annunciabit nobis viā ſuam, & ingrediemur in ea. Ex Sion enim prodiet lex, & verbum Domini ab Hieruſalem. Via ergo iſta non eſt vnius gētis, ſed vniuerſarum gentium. Et lex verbúmq; Domini non in Sion & Hieruſalem remanſit, ſed inde proceſſit, vt ſe per vniuerſa diffunderet. Vnde ipſe mediator poſt reſurrectionem ſuam diſcipulis trepidantibus ait: Oportebat impleri quæ ſcripta ſunt in lege & prophetis & pſalmis de me. Tunc aperuit illis ſenſum vt intelligerent ſcripturas, & dixit eis: Quia oportebat Chriſtum pati, & reſurgere à mortuis tertio die, & prędicari in nomine eius pœnitētiam & remiſſionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hieruſalem. Hæc eſt igitur vniuerſalis animæ liberandæ via, quam ſancti angeli ſanctiq; prophetæ prius in paucis hominibus, vbi potuerunt Dei gratiam reperientibus & maximè in Hebræa gente, [h] cuius erat ipſa quodammodo ſacrata reſpublica, in prophetationē & prænunciationem ciuitatis Dei ex omnibus gentibus congregādæ, & tabernaculo, & tēplo, & ſacerdotio, & ſacrificiis ſignificauerunt, & eloquiis quibuſdam manifeſtis pleriſque myſti-

myſticis prædixerunt. Præſens autem in carne ipſe mediator, & beati eius apoſtoli , iam teſtamenti noui gratiam reuelantes apertius indicarunt, quæ aliquantò occultius ſuperioribus ſunt ſignificata temporibus. pro ætatum generis humani diſtributione, ſicut eam Deo ſapienti placuit ordinare, mirabilium operum diuinorum , quorum ſuperius pauca iam poſui conteſtantibus ſignis. Non enim tantummodo apparuerunt viſiones angelicæ, & cęleſtiũ miniſtrorũ ſola verba ſonuerũt, verumetiã hominibus Dei verbo ſimplicis pietatis agentibus, ſpiritus immundi de hominum corporibus , ac ſenſibus pulſi ſunt: vitia corporis, lãguoréſq; ſanati. fera animalia terrarum, & aquarũ, volatilia cæli, ligna, elementa, ſidera,[i] diuina iuſſa fecerunt, inferna ceſſerunt, mortui reuixerũt: exceptis ipſius ſaluatoris propriis ſingularibúſq; miraculis , maximè natiuitatis & reſurrectionis : in quorum vno [l] maternæ virginitatis tantummodo ſacramentum, in altero autem etiam eorum qui in fine reſurrecturi ſunt demonſtrauit exemplũ. Hæc via totum hominem mundat, & immortalitati mortalem ex omnibus quibus conſtat partibus. præparat. Vt enim nó alia purgatio ei parti quæreretur, quam vocat intellectualẽ Porphyrius, alia ei, quam vocat ſpiritalem, alia quæ ipſi corpori, propterea totum ſuſcepit veraciſſimus potentiſſimúſq. mundator atque ſaluator. Præter hãc viam, quæ[l] partim cùm hęc futura pręnunciantur,[m] partim cùm facta nunciãtur, nunquam generi defuit humano , nemo liberatus eſt , nemo liberatur, nemo liberabitur. Quod autem Porphyrius vniuerſalẽ viam animæ liberãdæ nondum in ſuam notitiam hiſtoriali cognitione dicit eſſe perlatam: quid hac hiſtoria, vel illuſtrius inueniri poteſt, quæ vniuerſum orbem tãto apice autoritatis obtinuit: vel fidelius , in qua ita narrantur præterita , vt futura etiam prædicantur, quorũ multa videmus impleta : ex quibus ea quæ reſtant ſine dubio ſperemus implenda. Non enim poteſt Porphyrius , vel quicunque Platonici, etiam in hac via quaſi terrenarum rerum, & ad iſtam vitam mortalem pertinentium, diuinationem, prædictionémque contemnere; quod meritò in aliis vaticinationibus , & quorumlibet modorum vel artium diuinationibus faciunt. Negant enim vel magnorum fuiſſe hominum, vel magni eſſe pẽdenda Et rectè Nam, vel inferiorum fiunt præſenſione cauſarum. ſicut arte medicinæ quibuſdam antecedentibus ſignis plurima[n] venturæ va-

letudini præuidentur,vel immūdi dæmones ſua diſpoſita facta prænunciant, ° & in quorumuis mentibus atque cupiditatibus iniquorum congrua factis dicta,vel dictis facta, compenſant:vt ſibi ius quodammodo vendicent in materia infirma fragilitatis humanæ. Non talia ſancti homines in iſta vniuerſali animarum liberandarum via gradientes, tanquam magna prophetare curarūt: quanuis & iſta eos non fugerint, & ab eis ſæpe prædicta ſint, ad eorum fidem faciendam, quæ mortalium ſenſibus non poterant intimari:nec ad experimētum celeri facilitate perduci. Sed alia erant verè magna, atq; diuina,quæ quantum dabatur, cognita Dei voluntate, futura nunciabant. Chriſtus quippe in carne venturus, & quæ in illo tam clara perfecta ſunt,atque in eius nomine impleta, pœnitentia hominum,& ad Deum conuerſio voluntatum,remiſsio peccatorum, gratiæ iuſtitiæ, fides piorum, & per vniuerſum orbem in veram diuinitatem multitudo credentium,culturæ ſimulachrorum,dæmonúmque ſubuerſio, & à tentationibus excitatio,proficientium purgatio, & liberatio ab omni malo,iudicij dies, reſurrectio mortuorum, ſocietatis impiorum æterna damnatio,regnúmque æternæ glorioſiſsimę ciuitatis Dei conſpectu eius immortaliter perfruentis: in huius vitæ ſcripturis,prædicta,atque promiſſa ſunt: quorum tam multa impleta conſpicimus,vt recta pietate futura eſſe cætera confidamus. Huius vitæ rectitudinem vſque ad Deum videndum, eíque in æternum cohærendum, in ſanctuario ſcripturarum eſſe locatam,qua prædicatur atque aſſeritur veritate, quicūque non credunt, & ob hoc nec intelligunt, oppugnare poſſunt,ſed expugnare non poſſunt. Quapropter in decem libris iſtis, & ſi minus quam nonnullorum de nobis expectabat intentio,tamen quorundam ſtudio,quantum verus Deus & dominus adiuuare dignatus eſt,ſatisfecimus, refutando contradictiones impiorum, qui conditori ſanctæ ciuitatis, de qua diſputare inſtituimus,deos ſuos præferunt. Quorum decem librorum quinque ſuperiores aduerſus eos conſcripti ſunt, qui propter bona vitæ huius deos colendos putant: quinque autem poſteriores aduerſus eos qui cultum deorum propter vitam, quæ poſt mortem futura eſt, ſeruandum exiſtimant. Deinceps itaque, vt in primo libro polliciti ſumus, de duarum ciuitatum, quas in hoc ſeculo perplexas diximus, inuicémque permiſtas, exortu & procurſu & debitis finibus, quod

quod dicendum arbitror, quantum diuinitus adiuuabor expediam.

L. VIVES.

a Regalis via.} *Lata, publica: quæ regia, & conſularis, & prætoria, militaris dicitur legibus ſacra.*

b Vel ab Indorum moribus ac diſciplina.} *Gymnoſophiſtarum & Brachmanarum, qui multa admirabiliter & egiſſe, & docuiſſe memorantur.*

c Sed vniuerſis gentibus.} *Hæc eſt pietas noſtra, quæ ideo catholica nominatur, quòd non certo alicui populo tradita eſt, vt Iudaica, ſed toti generi humano, nec vllum excludit, omnibus per hanc ſaluis eſſe licet, & ſine hac nulli: nec religiones in hac ſunt ſuæ cuique genti, ſicut apud Gētiles. Alij enim dij & alio modo apud Romanos colebātur, quàm Græcos: alij apud hos, quàm apud Gallos, Hiſpanos, Scythas, Indos, Perſas. Omnes gentes, quæ Chriſtum profeſſæ ſunt, eundem colunt Deum, & eodem ſacrificij genere.*

d Tunc enim Porphyrius erat in rebus humanis.} *Vixit enim Diocletiano principe, qui Chriſtianos iniquiſſimo inſectatus eſt odio.*

e Hoc eſt teſtium veritatis.} *Μάρτυρ enim eſt teſtis.*

f Quare modò & quare ſerò.} *Q. cur nunc mittitur, cur non ante?*

g Mons domus domini.} *Alibi non adſcribitur, domus, lxx. ſic τὸ ὄρος κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ θεοῦ, mons domini, & domus Dei.*

h Cuius erat ipſa quodammodo.} *Hoc enim erat initium & velut propago & ſeminarium eccleſiæ Dei.*

i Diuina iuſſa fecerunt, mortui reuixerunt.} *Alibi ſic, diui. iuſ. f. inferna ceſſerunt, mortui reuixerunt.*

k Maternę virginitatis tantummodo ſacramentum.} *Hoc eſt, ſacramentum nihil pollui, nihil frangi, aut corrumpi, quod ille inſtaurator omnium attigerit.*

l Partim cùm hæc futura prænunciantur.} *In lege Moſaica per Prophetas.*

m Partim cùm facta nunciantur.} *In noſtra per Apoſtolos, & reliquos ſacros concionatores.*

n Vēturę valetudini.} *Alibi euenturæ: melius euentura valetudini.*

o Et in quorumuis mentibus.} *Alibi, quorumuis & in mentibus atque cupiditatibus iniquorum ad congruentia facta ducendis quodammodo ſibi vendicant. Poſſunt enim ad morbum vel ad ſanitatem corpori humana naturæ viribus afficere, quas habent, quàm nos longè notiores.*

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER VNDECIMVS.

De ea parte operis,qua duarum ciuitatum,id eſt cæleſtis, ac terrenæ initia & fines incipiunt demonſtrari.

CAP. I.

CIVITATEM Dei dicimus, cuius ea ſcriptura teſtis eſt, quæ non fortuitis motibus animorum, ſed planè ſummæ diſpoſitione prouidentiæ ſuper omnes omnium gentium literas, omnia ſibi genera ingeniorum humanorum diuina excellens autoritate ſubiecit. Ibi quippe ſcriptum eſt: Glorioſa dicta ſunt de te, ciuitas Dei. Et in alio Pſalmo legimus: Magnus dominus, & laudabilis nimis: in ciuitate Dei noſtri, in monte ſancto eius, dilatans exultationes vniuerſæ terræ. Et paulo pòſt in eodem Pſalmo: Sicuti audiuimus, ita & vidimus, in ciuitate domini virtutum, in ciuitate Dei noſtri, Deus fundauit eam in æternum. Item in alio: Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei, ſanctificauit tabernaculum ſuum altiſsimus, Deus in medio eius non commouebitur. His atque huiuſmodi teſtimoniis,quæ omnia commemorare nimis longum eſt, didicimus eſſe quandam ciuitatem Dei, cuius ciues eſſe concupiſcimus, illo amore, quem nobis illius conditor inſpirauit. Huic conditori ſanctæ ciuitatis, ciues terrenæ ciuitatis deos ſuos præferunt,ignorãtes eum eſſe Deum deorum, non deorum falſorum, hoc eſt, impiorum, & ſuperborum,

qui

qui eius incommutabili, omnibúſque communi luce priuati, & ob hoc ad quandam egenam poteſtatem redacti, ſuas quodammodo priuatas potentias conſectantur, honoréſque diuinos à deceptis ſubditis quærunt, ſed deorum piorum, atque ſanctorum, qui potius ſeipſos vni ſubdere, quàm multos ſibi, potiúſque Deum colere, quàm pro Deo coli delectantur. Sed huius ſanctæ ciuitatis inimicis, decem ſuperioribus libris quantum potuimus domino & rege noſtro adiuuante reſpondimus. Nunc verò quid à me expectetur agnoſcens, meíque non immemor debiti, de duarum ciuitatum, terrenæ ſcilicet & cæleſtis, quas in hoc interim ſeculo perplexas quodammodo diximus inuicémque permixtas, exortu & excurſu & debitis finibus quantum valuero diſputare, eius ipſius domini, & regis noſtri vbique opitulatione fretus aggrediar: primúmque dicam quemadmodum exordia duarum iſtarum ciuitatum in angelorum diuerſitate præceſſerint.

De cognoſcendo Deo, ad cuius notitiam nemo hominum peruenit, niſi per Mediatorem Dei & hominum, hominem Ieſum Chriſtum, CAP. II.

MAgnum eſt & admodum rarum, vniuerſam creaturam corpoream & incorpoream conſideratam compertámque mutabilem intentione mentis excedere, atque ad incommutabilem Dei ſubſtātiam peruenire, & illic dicere ex ipſo, quod cunctā naturam quæ non eſt, quod ipſe, non fecit niſi ipſe. Sic enim Deus cum homine, non per aliquam creaturam loquitur corporalem, corporalibus inſtrepens auribus, vt inter ſonantem & audientem aerea ſpatia verberentur. neque per eiuſmodi ſpiritalem quæ corporum ſimilitudinibus figuratur, ſicut in ſomnis, vel quo alio tali modo. Nam & ſic velut corporeis auribus loquitur, quia velut per corpus loquitur, & velut interpoſito corporalium locorum interuallo. Multum enim ſimilia ſunt talia viſa corporalibus. Sed loquitur ipſa veritate, ſi quis ſit idoneus ad audiendum mente non corpore. Ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine cæteris, quibus homo conſtat eſt melius, & quo ipſe Deus ſolus eſt melior. Cùm enim homo rectiſsimè intelligatur, vel ſi hoc non poteſt, ſaltem credatur factus ad imaginem Dei: profectò ea ſui parte eſt propinquior ſuperiori Deo: qua ſuperat inferiores partes ſuas, quas etiam cum pecoribus communes habet.[a] Sed quia ipſa mēs,

cui ratio & intelligẽtia naturaliter ineſt, vitiis quibuſdã tenebroſis & veterib. inualida eſt, nõ ſolùm ad inhærendũ fruẽdo, [b] verumetiam ad perfruendũ merendo incõmutabile lumen, donec de die in diem renouata atq; ſanata fiat tantæ fœlicitatis capax, fide primum fuerat imbuenda atq; purganda. In qua vt fidentius ambularet ad veritatẽ, ipſa veritas Deus Dei filius homine aſſumpto, nõ tamen Deo cõſumpto, eandẽ conſtituit atq; fundauit fidem, [c] vt ad Deum iter eſſet homini per hominem Deũ. Hic eſt enim mediator Dei & hominũ homo Chriſtus Ieſus. [d] Chriſtus per id quod eſt mediator, eſt homo, & via perueniendi ad Deu. Per hoc enim mediator, per quod & homo, per hoc & via Quia ſi inter eum qui tendit, & illud quò tendit, via media eſt, ſpes eſt perueniendi. Si autem deſit, aut ignoretur quà eundũ ſit, quid prodeſt noſſe quò eundum ſit? Sola eſt autẽ aduerſus omnes errores via munitiſſima, vt idem ipſe ſit Deus & homo, quò itur Deus, quà itur homo.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN VNDECIMVM LIBRVM DE ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

a SEd quia ipſa mens. } *Mentem hominis præſtantiſsimam & puriſsimam in animo partem vocamus, qua intelligimus, qua etiam arguimus, colligimus, ratiocinamur, ita vt per eam tum ſimplices ſolæq; res accipiantur, tum conferantur, ac velut comparentur, vnde artes omnes, diſciplinæ, ac totus vitæ vſus conſtat, inuentaque ſunt, quæcunque in vita ſunt admirabilia.*

b Verumetiam ad perfruendum merendo. } *Alibi, ad perferendum incommutabile lumen.*

c Vt ad Deum. } *Alibi, vt ad hominis Deum iter eſset homini per hominem Deum, hoc eſt figuratius & elegantius.*

d Chriſtus per id quod eſt media. eſt hom. & via peruen. ad Deum. } *Totum hoc eſt addititium.*

De autoritate canonicæ ſcripturæ, diuino ſpiritu conditæ. CAP. III.

HIc prius per Prophetas, deinde per ſeipſum, poſtea per Apoſtolos quantum ſatis eſſe iudicauit locutus, etiam ſcripturam condidit, quæ canonica nominatur

tur eminentiſſimæ autoritatis, cui fidem habemus de his rebus, quas ignorare non expedit, nec per noſmetipſos noſſe idonei ſumus. Nam ſi ipſa ſciri poſſunt teſtibus nobis, quæ remota nõ ſunt à ſenſibus noſtris,[a] ſiue interioribus, ſiue etiam exterioribus: vnde & præſentia nuncupãtur,[b] quod ita ea dicimus eſſe præſentibus, ſicut præ oculis quæ præſto ſunt oculis: profectò ea quę remota ſunt à ſenſibus noſtris, quoniam noſtro teſtimonio ſcire non poſſumus, de his alios teſtes requirimus, eiſque credimus, à quorum ſenſibus remota eſſe vel fuiſſe non credimus. Sicut ergo de viſibilibus, quę non vidimus, eis credimus qui viderunt, atque ita de cæteris quæ ad ſuum quenque ſenſum corporis pertinent: ita de his quæ animo ac mente ſentiũtur, quia & ipſe rectiſſimè dicitur ſenſus, vnde & ſententia vocabulum accepit,[c] hoc eſt, de inuiſibilibus, quæ à noſtro ſenſu exteriore remota ſunt, iis nos oportet credere,[d] qui hæc in illo incorporeo lumine diſpoſita didicerunt,[e] vel manentia contuentur.

L. VIVES.

a Siue interioribus, ſiue etiam exterioribus. } *Quicquid in homine aut in animali alio eſt, quo aliquid percipitur ſentitúrque, eſt ſenſus. Hinc ſenſus illi exteriores quinque & interiores mens animúſque, vnde eſt ſenſus doloris, ſenſus rei viſæ vel auditæ, de exterioribus, tum lætitiæ, laudis, gloriæ, virtutis, vitij, ſpei, metus: ſenſus de interioribus, ecquid de hoc vino ſentis? quid de cantu, quid de ornatu, ſplendoréque cultus? quide etiam quid de prudentia, & iudicio illius, quid de philoſophia, quid de theologia, quid de reipublicæ adminiſtratione? Quæ paulò pluribus dixi verbis, quoniam Philoſophi noſtrates mentem dici ſenſum non patiuntur, cùm Auguſtinus diſertè ſenſum eſſe dicat, tametſi quid philoſopho noſtri temporis cum notitia ſermonis, hoc eſt, vt ipſi interpretantur, cum Grammatica?* Sensus

b Quod ita ea dicimus eſſe præſentibus. } *Potius legendum eſt, præ ſenſibus.*

c Hoc eſt de inuiſibilibus. } *Videre ad omnes ſenſus pertinet, vt apud Græcos ἰδεῖν, vt, Vidiſti quàm incondita eſt hæc oratio, quàm inſuaue hoc vinum. Sic inuiſibile hic Auguſtinus pro eo quod ſub nullum exteriorem cadit ſenſum poſuit.* Videre

d Qui hæc in illo incorporeo lumine diſpoſita. } *Sancti viri præceptore vſi Deo ipſo.*

e Vel manentia. } *Angeli Dei.*

De conditione mundi, quòd nec intemporalis ſit, nec nouo Dei ordinata conſilio, quaſi poſteà voluerit quod anteà noluerit.

CAP. IIII.

Viſibilium omnium maximus eſt mundus, inuiſibilium omniũ maximus eſt Deus. Sed mundũ eſſe conſpicimus. Deum eſſe credimus. Quod autem Deus mundum fecerit, nulli tutius credimus quàm ipſi Deo. Vbi eũ audiuimus? Nuſquam interim nos melius quàm in ſcripturis ſanctis, vbi dixit propheta eius: In principio fecit Deus cælum & terram. Nunquid nam ibi fuit iſte propheta, quando fecit Deus cælum & terram? Non. Sed ibi fuit ſapientia Dei, per quam facta ſunt omnia, quæ in animas etiam ſanctas ſe transfert, amicos Dei & prophetas conſtituit, eíſque opera ſua ſine ſtrepitu intus enarrat. Loquuntur eis quoque angeli ſancti Dei, qui ſemper vident faciem patris, voluntatémque eius, quibus oportet annunciãt. Ex his vnus erat iſte propheta, qui dixit & ſcripſit: In principio fecit Deus cælum & terram. Qui tam idoneus teſtis eſt, per quem Deo credendum ſit, vt eodem ſpiritu Dei quo hæc ſibi reuelata cognouit, etiam ipſam fidem noſtram futuram tanto antè prædixerit. [a]Sed quid placuit Deo æterno tunc facere cælum & terram, quæ anteà non feciſſet? [b] Qui hoc dicunt, ſi mundum fuiſſe æternum ſine vllo initio, & ideo nec à Deo factum videri volunt, nimis auerſi ſunt à veritate, & lethali morbo impietatis inſaniunt. Exceptis enim propheticis vocibus, [c] mundus ipſe ordinatiſſima ſua mutabilitate & mobilitate, & viſibilium omnium pulcherrima ſpecie quodammodo tacitus, & factum ſe eſſe, & non niſi à Deo ineffabiliter atque inuiſibiliter magno, & ineffabiliter atque inuiſibiliter pulchro fieri ſe potuiſſe proclamat. Qui autem à Deo quidem factum fatentur, non tamen eum volunt temporis habere, ſed ſuæ creationis initium, vt modo quodam vix intelligibili ſemper ſit factus, dicunt quidem aliquid, vnde ſibi Deum videntur velut à fortuita temeritate defendere, ne ſubitò illi veniſſe credatur in mẽtem, quod nunquam ante veniſſet facere mũdum, & accidiſſe illi voluntatem nouam, cùm in nullo ſit omnino mutabilis. Sed non video quomodo eis poſſit in cæteris rebus ratio iſta ſubſiſtere, [d] maximéque in anima, quam ſi Deo coæternam eſſe contẽderint, vnde illi acciderit noua miſeria, quæ nunquam anteà per æternum, nullo modo poterunt

runt explicare. [e] Si enim alternaſſe ſemper eius miſeriam & beatitudinem dixerint, neceſſe eſt dicãt etiam ſemper alternaturam, vnde illa eos ſequetur abſurditas, vt etiã cùm beata dicitur, in hoc vtiq; non ſit beata, ſi futurã ſuam miſeriam & turpitudinem præuidet. Si autem non præuidet, nec ſe turpem ac miſeram fore, ſed beatam ſemper exiſtimat, falſa opinione fit beata: quo dici ſtultius nihil poteſt. Si autem ſemper quidẽ per ſecula retro infinita cũ beatitudine alternaſſe animæ miſeriam putant: ſed nunc iam de cætero cùm fuerit liberata, ad miſeriam non eſſe redituram, nihilominus conuincuntur nunquam eam fuiſſe verè beatam, ſed deinceps incipere eſſe noua quadam nec fallaci beatitudine, ac per hoc fatebuntur accidere illi aliquid noui, & hoc magnum atq; præclarum, quod nunquam retro per ęternitatem accidiſſet. Cuius nouitatis cauſam ſi Deum negabunt in æterno habuiſſe conſilio, ſimul eum negabunt etiam beatitudinis eius autorem, quod nefandæ impietatis eſt. Si autem dicent ipſum nouo conſilio excogitaſſe, vt de cætero ſit anima in æternum beata, quomodo eum alienum, ab ea, quæ illis quoque diſplicet, mutabilitate mõſtrabunt? Porrò ſi ex tempore creatam, ſed nullo vlterius tempore perituram, [f] tanquam verum habere initium, ſed non habere finem fatentur, & ideo ſemel expertam miſerias, ſi ab eis fuerit liberata, nunquam miſerã poſteà futuram, non vtique dubitabunt hoc fieri, manente incommutabilitate conſilij Dei. Sic ergo credant & mundum ex tempore fieri potuiſſe, nec tamen ideo Deum in eo faciendo æternum conſilium voluntatémque mutaſſe.

L. VIVES.

a Sed quid placuit Deo.} *Quæſtio Epicuri, quam Cicero Velleij verbis primo De natura deorum tractat.*

b Qui hoc dicunt ſi mundum fuiſſe æternum. } *Dubitatio hæc eſt multorum diſputationibus ſcriptíſque exagitata, variáſque in partes magnis ingeniorum viribus conuerſa atque iactata, quibuſdam mundum neque genitum vnquam, neque interiturum affirmantibus, vt Peripateticis, quibus Latini multi ſuffragãtur, vt Plinius & Manilius. Cato ſenior opinionem Aegyptiam eſſe hanc dicit alius genitum quidem affirmantibus ſed negantibus interiturũ vnquã: cuius ſententiæ ſunt qui volunt Platonem fuiſſe, vt ſuperiore libr. dixi. Sunt quibus nunquam inceperit mundus, deſinet tamen aliquando. Sunt qui genitum à Deo corruptibilémq; aſſerant, ſed nunquam tamen interiturum. Nam diuina*

naturæ vi continetur atque ſeruatur. Ex horum numero ſunt Pythagorici. Alij & initium accepiſſe, & finem habiturum autumant, vt Epicurei. Anaxagoras, Empedocles, & Stoici. de quis omnibus Plutarchus in Placitis natura ibus. Galenus in Hiſtoria philoſophi, modò eius ſit is liber, Cenſorinus in Natali die, Macrobius, ac plerique alij. Alexander Aphrodiſieus Ariſtoteli accedit, quòd eius ſententia minus diſputantium ictibus ſit expoſita. Galenus ex ſenſuum teſtimonio de tota lite pronunciari debere aſſeu.rat, qui cùm eundem & eodem modo procedere ſemper mundum cernant, ingenitum, & æternum fat. ri par eſt. Nam vt Manlius inquit, Non alium videre patres, aliúmve nepotes Aſpicient. Et inter eos qui æternum faciunt mundum, alij à Deo genitum volunt, alij nullam eius cauſam ponunt, ſed ipſum potius ſui & cæterorum cauſam eſſe, quod Ariſtoteli placuit libro primo De cælo & mundo.

c Mundus ipſe ordinatiſſima. } *Caſu aut fortuito credibile non eſt factam eſſe rem maximi ordinis, & rationis, nec alium quàm ſummum potuiſſe ſummi operis, aut alium, quàm pulchrum pulcherrimi parentem eſſe. Omnes philoſophorum ſcholæ quæ diuinius aliquid ſapuerunt, nihil eſſe quod tam arguat & factum eſſe à Deo mundum, & eius cura adminiſtrari, conſenſu vnico affirmant, quàm aſpectum ipſum mundi totius conſiderationémque decoris eius atque ordinis. Plato, Stoici, Cicero, Plutarchus, & Ariſtotelis hac de re argumentum refertur à Cicerone 2. De natura deorum.*

d Maximéque in anima. } *Plato animas hominum æternas eſſe voluit detruſas in corpus humanum, hoc eſt, in carcerem, propter ſcelera ab ipſis commiſſa.*

e Si enim alternaſſe. } *Neque enim aliter dici poteſt, quàm quod fuerint æternum, aut beatæ, aut miſeræ, vel certè alternis beatæ miſeræq;. quod ita ſi fiat, ex varietate quadam & alternatione naturæ animæ proficiſci neceſſe eſt. Quæ enim poſſet iſta eſſe in tot animarum millibus infinita æternitate tam conſtans facinorum admiſſionis, expiationiſque viciſſitudo, vnde modò beatæ eſſent, modò miſeræ.*

f Tanquam verum habere initium. } *In alijs exemplaribus legitur, Tanquam numerum habere initium. Numerus enim ab vnitate incipit, nec eſt vbi ſiſtat: nam quantocunque addito numero, maior adhuc adiici poteſt, nec finis erit, etiam vbi iam finis non poterit inueniri, quod infinitum dicitur.*

Tam non eſſe cogitandum de infinitis temporum ſpatiis ante mundum, quàm nec de infinitis locorum.

CAP.

CAP. V.

DEinde videndum eſt, iſtis qui Deum conditorem mundi eſſe conſentiunt, & tamen quærunt de mundi tempore quid reſpondeamus, quid ipſi reſpondeant de mundi loco. Ita enim quæritur cur potius tunc & nō anteà factus ſit, quemadmodum quæri poteſt, cur hîc potius vbi eſt, & non alibi? Nam ſi infinita ſpatia temporis ante mundum cogitant: in quibus eis non videtur Deus ab opere ceſſare potuiſſe, ſimiliter ergo cogitent extra mundum infinita ſpatia locorum: in quibus ſi quiſquam dicat non potuiſſe vacare omnipotentem, nónne conſequens erit, vt innumerabiles mundos [a] cum Epicuro ſomniare cogatur: ea tantum differētia, quòd eos ille [b] fortuitis motibus atomorum gigni aſſerit, & reſolui, iſti autem opere Dei factos dicturi ſunt, ſi eum per interminabilem immēſitatem locorum extra mundum circunquaque patiētium vacare noluerint, nec eoſdem mundos, quod etiam de iſto ſentiūt, vlla cauſa poſſe diſſolui? [c]Cū his enim agimus qui & Deum incorporeum, & omnium naturarum, quæ non ſunt, quod ipſe creatorem nobiſcū ſentiūt. Alios autē nimis indignū eſt ad iſtam diſputationem religionis admittere, [d] maximè quod apud eos, qui multis diis ſacrorum obſequiū deferendū putāt. Iſti Philoſophi cæteros nobilitate atq; authoritate vicerūt, nō ob aliud, niſi quia longo quidē interuallo: veruntamen reliquis propinquiores ſunt veritati. An fortè ſubſtantiam Dei, quam nec includunt, nec determinant, nec diſtendunt loco, ſed de ea ſicut de Deo ſentire dignum eſt fatentur, incorporea præſentia vbique totam à tantis locorum extra mundum ſpatiis abſentem eſſe dicturi ſunt, & vno tantùm, atque in comparatione illius infinitatis tam exiguo loco in quo mundus eſt occupatam? Non opinor eos in hæc vaniloquia progreſſuros. Cùm igitur vnum mundum ingenti quidem mole corporeo, finitum tamen & loco ſuo determinatum, & operante Deo factum eſſe dicant, quod reſpondent de infinitis extra mundum locis: cur in eis ab opere Deus ceſſet, hoc ſibi reſpondeant, de infinitis ante mundum temporibus, cur in eis ab opere Deus ceſſauerit. Et ſicut non eſt conſequens, vt fortuitu potius, quàm ratione diuina Deus non alio, ſed iſto in quo eſt loco mundum conſtituerit, cùm pariter infinitis vbique patentibus nullo excellentiore merito poſſet hic elegi, quanuis eandem diuinam

rationem, qua id factum eſt, nulla poſſit humana comprehendere mens: ita non eſt conſequens, vt Deo aliquid exiſtimemus accidiſſe fortuitum, quod illo potius quàm anteriore tempore condidit mundum, cùm æqualiter anteriora tempora per infinitum retro ſpatium præteriſſent, nec fuiſſet aliqua differentia vnde tempus tempori eligendo præponeretur. Quòd ſi dicunt, inanes eſſe hominum cogitationes, quibus infinita imaginantur loca, cùm locus nullus ſit præter mundum, reſpondetur eis, iſto modo inaniter homines cogitare præterita tempora vacationis Dei, cùm nullum tempus ſit ante mundum.

L. VIVES.

a CVm Epicuro.} *Hic non multos modò mundos, ſed infinitos quoque eſſe voluit, vt alibi oſtendi. Metrodorus ſic abſurdum eſſe ait, ſi vnicus in infinito mundus ſit genitus, ac ſi vnica in latifundio ſpica naſceretur. Hunc errorem & Ariſtoteles & Stoici multis argumentis retuderunt, vnicumq; cum Platone cæteriſque ſapientibus poſuere mundum, quod τὸ πᾶν dixere, hoc eſt, vniuerſum.*

b Fortuitis motibus atomorum.} *De principiis rerum naturæ magna & permoleſta eſt inter Philoſophos diſceptatio. Democritus corpuſcula dixit eſſe per inane infinitum temere volitantia, quibus ineſſet forma & magnitudo, eſſéntque inſecabilia, ideo ἀτόμους dicta. Epicurus hunc ſecutus pondus addidit. Ita indiuidua illa ramenta variis formis prædita, variis magnitudinibus tum etiam ponderibus multum diuerſis, iactatione fortuita per vacuum immenſum agitata, non ſimplici caſu inter ſe commiſta & coagmentata, infinitos ſubinde mundos progignere, infinitos interimere arbitratus eſt: ſine certa cauſa, ſine conſilio vllo natos, auctos, extinctos: & cùm de loco extra cælum loquimur, non ſic locus eſt intelligendus, vt hic noſter, qui corpore definitur & terminatur: ſed quemadmodum durationem quandam ante mundum genitum animo comprehendimus, in qua res multæ & creari, & viuere potuerunt: ita extra mundum hunc etſi nihil eſt, mens tamen ſpatium quoddam intelligit, in quo à Deo non modò multi, ſed infiniti quoque mundi locari poſſunt.*

c Cum his enim agimus.} *Cum Platonicis.*

d Maximè quòd apud eos.} *Maxima erat Platonicorum & Stoicorum autoritas apud veteres etiam vulgo. Cicero verbis Catonis & Lælij.*

Crea-

Creationis mundi & temporum vnum eſſe principium, nec aliud alio præueniri. CAP. VI.

SI enim rectè diſcernũtur æternitas & tempus, [a]quod tempus ſine aliqua mobili mobilitate non eſt, [b]in æternitate autem nulla mutatio eſt, quis non videat quòd tempora non fuiſſent, niſi creatura fieret, quæ aliquid aliqua motione mutaret, cuius motionis & mutationis cùm aliud atque aliud, quæ ſimul eſſe non poſſunt, cedit atque ſuccedit in breuioribus vel productioribus morarum interuallis tempus ſequeretur? Cùm igitur Deus, in cuius æternitate nulla omnino eſt mutatio, creator ſit temporum & ordinator, quomodo dicatur poſt temporum ſpatia mundum creaſſe, non video: niſi dicatur ante mundum iam aliquam fuiſſe creaturam, cuius motibus tempora currerent. Porrò ſi literæ ſacræ, maximéque veraces ita dicunt, in principio feciſſe Deũ cælum & terram, vt nihil antea feciſſe intelligatur, quia hoc potius in principio feciſſe diceretur, ſi quid feciſſet ante cætera cuncta quæ fecit, proculdubiò non eſt mundus factus in tempore, ſed cum tempore. Quod enim fit in tempore & poſt aliquod fit, & ante aliquod tempus, poſt id quod præteritum eſt, ante, id quod futurum eſt. Nullum autem ante mũdum poſſet eſſe præteritum, quia nulla erat creatura, cuius mutabilibus motibus ageretur. Cum tempore autem factus eſt mundus, ſi in eius conditione factus eſt mutabilis motus, ſicut videtur ſe habere etiam ordo ille primorum ſex vel ſeptem dierum, in quibus mane & veſpera nominantur, donec omnia quæ his diebus Deus fecit, ſexto perficiantur die, ſeptimóque in magno myſterio Dei vacatio commendetur. Qui dies cuiuſmodi ſunt, aut perdifficile nobis, aut etiam impoſſibile eſt cogitare, quantò magis dicere.

L. VIVES.

a QVod tempus ſine aliqua mobili. } *Ariſtoteles menſuram motus dixit eſſe tempus: ita vt ſine motu tempus non percipi vllum exiſtimet. Sunt ex philoſophis, qui motum ipſum tempus eſſe definiant, ſunt Stoici.*

b In æternitate autẽ nulla mutatio eſt. } *Sic Auguſtinus multis locis, ſic Bœotius, ſic Gregorius Nazianzenus, ſic alij permulti: & quoniam hi omnes ex Platone hoc ſumpſerunt, afferam Platonis verba ex Timæo: Vbi verò mobile vivénſq. æternum hoc deorum ſimulachrũ*

is parens qui fabricatus eſt, conſiderauit, lætitia perfuſus ſimilius adhuc exemplari facere conſtituit. Ita quemadmodum hoc animal eſt ſempiternum, ſic & mundum ille quantum eius natura capere ac ſuſtinere poſſet, ſempiternum eſt aggreſſus efficere: at illius natura æterna eſt, idcirco facto id operi congruere non poterat. Imaginem verò commentus eſt mobilem æternitatis, & ſimul cæli ſtructuram adornans, in vno eodémque manētis æui progredientem ſuis numeris imaginem gignit, ſed æternam. Hanc nominauit tempus, partéſque huius dies, noctes, menſes & annos, cùm antè cælum nullæ fuiſſent, vnà cum cælo prodire iubet. Sic Plato: niſi quis eam ſententiam mauult Apuleij verbis audire. Is enim ſic inquit in dogmate Platonis: Tempus verò æui eſſe imaginem, ſiquidem tempus mouetur, & perennitas fixa & immota eſt natura, & ire in eā tempus & in eius magnitudinem finiri ac diſſolui poſſe, ſi quando hoc decreuit fabricator mundi eius.

De qualitate primorum dierum, quia antequam ſol fieret, veſperam & mane traduntur habuiſſe.

CAP. VII.

Videmus [a] quippe iſtos dies notos non habere veſperam, niſi de ſolis occaſu: nec mane, niſi de ſolis exortu. Illorum autem priores tres dies ſine ſole peracti ſunt qui quarto die factus refertur. Et primitus quidem lux verbo Dei facta, atque inter ipſam & tenebras Deus ſeparaſſe narratur, & eādem lucem vocaſſe diem tenebras autem noctem. Sed qualis illa ſit lux, & quo alternante motu, qualémq; veſperam & mane fecerit, remotum eſt à ſenſibus noſtris: nec ita vt eſt, intelligi à nobis poteſt, quod tamen ſine vlla hæſitatione credendum eſt [b] Aut enim aliqua lux corporea eſt, ſiue in ſuperioribus mundi partibus longè à conſpectibus noſtris, ſiue vnde ſol poſtmodum accēſus eſt. [c] Aut lucis nomine ſignificata eſt ſancta ciuitas, in ſanctis angelis & ſpiritibus beatis, de qua dicit Apoſtolus: Quę ſurſum eſt Hieruſalem, mater noſtra æterna in cælis. Ait quippe & alio loco: Omnes enim vos filij lucis eſtis, & filij diei, non ſumus noctis neque tenebrarum. [d] Fit tamen & veſpera diei huius & mane aliquatenus, [e] quoniam ſcientia creaturæ in comparatione ſcientiæ creatoris quodammodo veſperaſcit. Itemque luceſcit, & mane fit, cùm & ipſa refertur ad laudem dilectionémque creatoris. Nec in noctem vergitur, vbi non creator creaturę dilectione relinquitur. Denique ſcriptura cùm illos dies dinumeraret ex ordine, nuſquam interpoſuit vocabulum

lum noctis. Nō enim ait alicubi, facta eſt nox, ſed facta eſt veſpera, & factū eſt mane dies vnus. Ità dies ſecundus, & cæteri. Cognitio quippe creaturæ in ſeipſa decoloratior eſt, vt ita dicam, quàm cùm in Dei ſapientia cognoſcitur, velut in arte qua facta eſt. Ideo veſpera congruentius quàm nox dici poteſt, quę tamen, vt dixi, cùm ad laudandū & amandum refertur creatorē, recurrit in mane. Et hoc cùm fit in cognitionē ſuiipſius, dies vnus eſt. Cùm in cognitionē firmamenti, quod inter aquas inferiores & ſuperiores cælum appellatum eſt, fit dies ſecūdus. Cùm in cognitionem terræ ac maris omniúmque gignentium quæ radicibus continuata ſunt terræ, dies tertius. Cùm in cognitionem luminarium maioris & minoris omniúmque ſyderum, dies quartus. Cùm in cognitionem omnium ex aquis animalium natatilium atque volatilium, dies quintus. Cùm in cognitionem omnium animalium terrenorum, atque ipſius hominis, dies ſextus.

L. VIVES.

a Videmus quippe iſtos dies notos non habere veſperum.} *In Colonienſi libro legitur: Noctis non habere veſperam.*

b Aut enim aliqua lux corporea.} *Super hac quæſtione diſputantur à recentioribus theologis complura, libro Sententiarum ſecundo, diſtinctione decimaquarta. Et hic non ſignificat Auguſtinus lucem eſſe corpus: ſed ait, vel creatum à Deo corpus aliquod illuſtre, qualis eſt ſol, vel lucem aliquam ſine corpore fuiſſe, quæ extenſa diem faceret, contracta noctem, vt Baſilius ait, viáque ſolis progrederetur, & cùm accederet matutinum eſſet tempus, decedens veſperum relinqueret, vt imaginatur Hugo ſancti Victoris, libro de ſacramentis primo.*

c Aut lucis nomine ſignificata eſt ſancta ciuitas.} *Sic primo ſuper Geneſin ad literam idem Auguſtinus.*

d Fit tamen & veſpera.} *Alibi ſic: ſi tamen & veſper diei huius & mane aliquatenus congruenter intelligere valeamus, quoniam, &c.*

e Quoniam ſcientia creaturæ.} *De his ipſe libro quarto de Geneſi ad literam, quo loco mane appellat, cùm angeli ex creatarum rerum in eis ipſis cognitarum aſpectu, vbi tenebræ ſunt & nox altiſſima, ad charitatem Dei ſe ſuſtollunt: quòd ſi Deum diligentes & ſpectantes omnia in ipſo noſcant, quæ eſt certior rerum omnium ſcientia, quàm ſi ipſæ penitus perſpicerentur, tunc dies eſt. Vergit autem in ſerum, cùm à Deo ſe conuertit angelus ad res creatas, intuetúrque illas non in Deo, ſed in ipſis: nec tamen hic veſper in noctem abit,*

quoniam nunquam angeli artifici ſuo præponunt opus ac potius habent, quæ eſſet obſcuriſſima nox. Tantum ex Auguſtino, qui primus ſcientias matutinas & veſpertinas induxit.

Quæ qualíſve intelligenda ſit Dei requíes, qua poſt opera ſex dierum requieuit in ſeptimo. CAP. VIII.

Cvm verò in die ſeptimo requieuit Deus ab omnibus operibus ſuis, & ſanctificauit eũ, nequaquam eſt accipiendum pueriliter, tanquam Deus laborauerit operando, qui dixit, & facta ſunt[a] verbo intelligibili & ſempiterno, non ſonabili & temporali. Sed requies Dei requiem ſignificat eorum qui requieſcũt in Deo, ſicut lætitia domus lætitiam ſignificat eorum qui lætantur in domo, etiamſi non eos domus ipſa, ſed alia res aliqua lætos faciat. Quantò magis ſi eadem domus pulchritudine ſua faciat lætos habitatores, vt non ſolùm eo loquendi modo læta dicatur, quo ſignificamus per id quod continet id quod continetur, ſicut theatra plaudunt, prata mugiunt, cùm in illis homines plaudant, in his boues mugiant: ſed etiam illo quo ſignificatur per efficientem id quod efficitur, ſicut læta epiſtola dicitur, ſignificans eorum lætitiam, quos legentes efficit lætos. Conuenientiſſimè itaque cùm Deum requieuiſſe prophetica narrat authoritas, ſignificatur requies eorum, qui in illo requieſcunt, & quos facit ipſe requieſcere. Hoc etiam hominibus quibus loquitur, & propter quos vtique conſcripta eſt, promittente prophetia, quod etiam ipſi poſt bona opera, quæ in eis, & per eos operatur Deus, ſi ad illum prius in iſta vita per fidẽ quodammodo acceſſerint, in illo habebunt requiem ſempiternam. Hoc enim & ſabbati vacatione ex præcepto legis in vetere Dei populo figuratum eſt, vnde ſuo loco diligentius arbitror differendum.

L. VIVES.

VErbo intelligibili & ſempiterno.} *Vocem illam voluntatis momentum dicit eſſe Baſilius, quo melius nos intelligamus.*

De angelorum conditione, quid ſecundum diuina teſtimonia ſentiendum ſit.

CAP. IX.

NVnc quoniam de ſanctæ ciuitatis exortu dicere inſtitui, & prius quod ad ſanctos angelos attinet dicendũ putaui, quæ huius ciuitatis & magna pars eſt, & eò beatior, [a] quòd nunquam peregrinata, quæ hinc diuina

uina teſtimonia ſuppetant, quantum ſatis videbitur, Deo largiente explicare conabor. Vbi de mundi conſtitutione ſacræ literæ loquuntur, non euidenter dicitur vtrum vel quo ordine creati ſint angeli; ſed ſi prætermiſsi non ſunt, vel cæli nomine, vbi dictum eſt: In principio fecit Deus cælum & terram, vel potius lucis huius, de qui loquor, ſignificati ſunt. Non autem prætermiſſos eſſe hinc exiſtimo, quod ſcriptum eſt, requieuiſſe Deum in ſeptimo die ab omnibus operibus ſuis quæ fecit, cùm liber ipſe ita ſit exorſus: In principio fecit Deus cælum & terram, vt ante cælum & terram nihil aliud feciſſe videatur. Cùm ergo à cælo & terra cœperit, atque ipſa terra quam primitus fecit, ſicut ſcriptura conſequenter eloquitur, inuiſibilis & incompoſita, nondúmque luce facta, vtique tenebræ fuerint ſuper abyſſum, id eſt, ſuper quãdam terræ & aquæ indiſtinctam confuſionem: vbi enim lux non eſt, tenebræ ſint neceſſe eſt: deinde cùm omnia creando diſpoſita ſint, quæ per ſex dies conſummata narrãtur, quomodo angeli prætermitterentur, tanquam nó eſſent in operibus Dei, à quibus die ſeptimo requieuit? Opus autem Dei eſſe angelos: hic quidem etſi non prætermiſſum, non tamen euidenter expreſſum eſt: ſed alibi hoc ſancta ſcriptura clariſsima voce teſtatur. Nam & in hymno trium in camino virorum cùm prædictum eſſet: Benedicite omnia opera Domini Dominum: in executione eorundem operum, etiam angeli nominati ſunt. Et in Pſalmo canitur, Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelſis. Laudate eum omnes angeli eius, laudate eum omnes virtutes eius. Laudate eum ſol & luna, laudate eum omnes ſtellæ & lumen. Laudate eum cæli cælorum, & aquæ quæ ſuper cælos ſunt, laudent nomen Domini. Quoniam ipſe dixit & facta ſunt, ipſe mandauit & creata ſunt. Etiam hic apertiſsimè à Deo factos eſſe angelos diuinitus dictum eſt, cùm eis inter cætera cæleſtia commemoratis, infertur ad omnia: Ipſe dixit, & facta ſunt. Quis porrò audebit opinari, poſt omnia iſta, quæ ſex diebus enumerata ſunt, angelos factos? Sed & ſi quiſquam ita deſipit, redarguit iſtam vanitatem illa ſcriptura paris autoritatis, vbi Deus dicit: [b] Quando facta ſunt ſydera, laudauerunt me voce magna omnes angeli mei. Iam ergo erant angeli quando facta ſunt ſydera. Facta ſunt autem quarto die. Nunquid nam ergo die tertio factos eſſe dicemus? Abſit.

In promptu eſt enim, quid illo die factum ſit. Ab aquis vtique terra diſcreta eſt, & diſtinctas ſui generis ſpecies duo iſta elementa ſumpſerunt: & produxit terra quicquid ei radicitus inhæret. Nunquid nam ſecundo? Nec hoc quidem. Tunc enim firmamentum factum eſt inter aquas ſuperiores & inferiores, cælúmque appellatum eſt: in quo firmamento facta ſunt ſydera quarto die. [c] Nimirum ergo ſi ad iſtorum dierum opera Dei pertinent angeli, ipſi ſunt lux illa, quę diei nomen accepit, cuius vnitas vt commendatur, non eſt dictum dies primus, ſed dies vnus. Nec alius eſt dies ſecundus, aut tertius, aut cæteri, ſed idem ipſe vnus ad implendum ſenarium vel ſeptenarium numerum repetitus eſt, propter ſenariam vel ſeptenariam cognitionem: ſenariam ſcilicet operum quæ fecit Deus, & ſeptenariam quietis Dei. Cùm enim dixit Deus: fiat lux, & facta eſt lux, ſi rectè in hac luce creatio intelligitur angelorum, profectò facti ſunt participes lucis æternæ, quæ eſt ipſa incommutabilis ſapientia Dei, per quam facta ſunt omnia, quem dicimus vnigenitum Dei filium, vt ea luce illuminati, qua creati fierent lux, & vocaretur dies participatione incommutabilis lucis & diei, quod eſt verbum Dei, per quod & ipſi, & omnia facta ſunt. Lumen quippe verũ quod illuminat omnem hominem in hũc mundum venientem, hoc illuminat & omnem angelum mũdum, vt ſit lux non in ſeipſo, ſed in Deo, à quo ſi auertitur angelus fit immũdus, ſicut ſunt omnes, qui vocantur immundi ſpiritus, nec iam lux in domino, ſed in ſeipſis tenebrę, priuati participatione lucis æternæ. Mali enim nulla natura eſt, ſed amiſſio boni, mali nomen accepit.

L. VIVES.

a QVod nunquam peregrinata.} *Semper enim in patria fuit, Angeli enim ſemper vident faciem patris, qui in cælis eſt.*

b Quando facta ſunt ſydera.} *Iob.38.* ὅτε ἐγενήθησαν ἄστρα, ᾔνεσάν με φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἄγγελοί μου.

c Nimirũ ergo ſi ad iſtorum.} *Theologi Græci res ſpiritales præceſſiſſe corporeas volunt, eiſque veluti miniſtris vſum eſſe mundi genitorem in reliquis procreandis: quam opinionem Plato in opificio mundi ſecutus eſt. Diuus Hieronymus, Gregorium magiſtrũ, ſuóſque ſecutus Græcos, ſpiritalia corporalibus priora fuiſſe cenſuit. Baſilius verò & Dionyſius Græci, & Latini prope omnes, Ambroſius, Beda, Caſſiodorus, & hîc Auguſtinus, cuncta ſimul à Deo progenita eſſe perhibent,*

bent, quod cum illo congruere videtur Eccleſiaſtici decimooctauo: Qui viuit in æternum, creauit omnia ſimul.

De ſimplici & incommutabili trinitate, patris, & filij, & ſpiritus ſancti, vnius Dei: cui non eſt aliud qualitas, aliud ſubſtantia.

CAP. X.

EſSt itaque bonum ſolum ſimplex, & ob hoc ſolum incommutabile, quod eſt Deus. Ab hoc bono creata ſunt omnia bona, ſed non ſimplicia, & ob hoc mutabilia. Creata ſanè, inquam, id eſt, facta, non genita. Quod enim de ſimplici bono genitum eſt, pariter ſimplex eſt: & hoc eſt quod illud de quo genitum eſt, quæ duo patrem & filium dicimus, & vtrunque hoc cum ſpiritu ſuo vnus eſt Deus: qui ſpiritus patris & filij, ſpiritus ſanctus propria quadam notione huius nominis in ſacris literis nuncupatur. [a] Alius eſt autem quàm pater & filius, quia nec pater eſt, nec filius: ſed alius dixi, non aliud: quia & hoc pariter ſimplex paritérq; bonum eſt incõmutabile & coæternum. Et hęc trinitas vnus eſt Deus: nec ideo non ſimplex, quia trinitas. Neq; enim propter hoc naturam iſtam boni ſimplicem dicimus, quia pater in ea ſolus, aut ſolus filius, aut ſolus ſpiritus ſanctus. Non enim ſola eſt iſta nominis trinitas ſine ſubſiſtentia perſonarum, [b] ſicut Sabelliani hæretici putauerunt. [c] Pater qui genuit, ſimplex eſt, & filius qui genitus eſt, pariter ſimplex eſt: & hoc eſt illud de quo genitus eſt. Sed ideo ſimplex dicitur, quoniam quod habet, hoc eſt: excepto quod relatiuè quæque perſona ad alteram dicitur. Nam vtique pater habet filium, nec tamen ipſe eſt filius: & filius habet patrem, nec tamen ipſe eſt pater. In quo ergo ad ſeipſum dicitur, non ad alterum, hoc eſt quod habet. ſicut ad ſeipſum dicitur viuens, habendo vtique vitam, & eadem vita ipſe eſt. Propter hoc itaq; natura dicitur ſimplex, cui nõ ſit aliquid habere, quod vel poſsit amittere: vel aliud ſit habens, aliud quod habet: ſicut vas aliquem liquorem, aut corpus colorem, aut aer lucem ſiue feruorem, aut anima ſapientiam: nihil enim horum eſt id, quod habet. Nam neque vas liquor eſt, nec corpus color, nec aer lux ſiue feruor, neque anima ſapientia eſt. Hinc eſt quod etiam priuari poſſunt rebus quas habent, & in alios habitus, vel qualitates verti atque mutari, vt & vas euacuetur humore, quo plenum eſt, & corpus decoloretur, & aer tenebreſcat ſiue frigeſcat, & anima deſipiat. [d] Sed ſi ſit corpus incorruptibile, quale

ſanctis in reſurrectione promittitur, habet quidem ipſius incorruptionis inamiſsibilem qualitatem, ſed manente ſubſtãtia corporali,nõ hoc eſt,quod ipſa incorruptio.Nã illa etiam per ſingulas partes corporis tota eſt,nec alibi maior,alibi minor.Neque enim vlla pars eſt incorruptior,quàm altera.Corpus verò ipſum maius eſt in toto, quàm in parte: & cùm alia pars eſt in eo amplior,alia minor,non ea quæ amplior eſt incorruptior, quàm ea quæ minor. [e] Aliud eſt itaque corpus, quod non vbique ſui totum eſt: alia incorruptio, quæ vbique eius tota eſt: quia omnis pars incorruptibilis corporis etiam cæteris inæqualis æqualiter incorrupta eſt. Neq; enim, verbi gratia, quia digitus minor eſt quàm tota man⁹, ideo incorruptibilior manus quàm digitus. Ita cùm ſint inæquales manus & digitus, æqualis eſt tamen incorruptibilitas manus & digiti. Ac per hoc quanuis à corpore incorruptibili inſeparabilis incorruptibilitas ſit,aliud tamen eſt ſubſtantia, qua corpus dicitur,aliud qualitas eius, qua incorruptibile nuncupatur. Et ideo etiam ſic hoc non eſt, quod habet anima quoque ipſa,etiam ſi ſemper ſit ſapiens, ſicut erit cùm à pręſenti miſeria liberabitur in æternum:quia licet tunc ſapiens ſit in æternum,participatione tamen incommutabilis ſapientiæ ſapiens erit,quæ non eſt quod ipſa.Neque enim ſi aer infuſa luce vnquam deſeratur,ideo non aliud eſt ipſe, aliud lux qua illuminatur. Neque hoc ita dixerim, [f] quaſi aer ſit anima: quod putauerunt quidam, [g] qui non potuerunt incorporeã cogitare naturam.Sed habent hæc ad illa etiam in magna diſparilitate quandam ſimilitudinẽ,vt non inconuenienter dicatur,ſic illuminari animam incorpoream luce incorporea ſimplicis ſapientiæ Dei,ſicut illuminatur aeris corpus luce corporea, & ſicut aer tenebreſcit iſta luce deſertus. Nã nihil ſunt aliud [h] quę dicuntur locorũ quorumcunque corporalium tenebræ, quàm aer carẽs luce,ita tenebreſcere animam ſapientię luce priuatam. Secundùm hoc ergo dicuntur illa ſimplicia, quæ principaliter veréque diuina ſunt,quod [i] non aliud eſt in eis qualitas,aliud ſubſtantia, nec aliorum participatione, vel diuina,vel ſapientia,vel beata ſunt. Cæterùm dictus eſt in ſcripturis ſanctis,ſpiritus ſapientia multiplex, eo quòd multa in ſe habeat:ſed quę habet,hæc & eſt & ea omnia vnus eſt.Neq; enim multæ,ſed vna ſapientia eſt, in qua ſunt immenſi quidem atque infiniti [k] theſauri rerum intelligibilium: in quibus

ſunt

ſunt omnes inuiſibiles atque incõmutabiles rationes rerum, etiam viſibilium & mutabiliũ, quæ per iſtam factæ ſunt: quoniam Deus non aliquid neſciens fecit, [l] quod nec de quolibet homine artifice recte dici poteſt. Porrò ſi ſciẽs fecit omnia, ea vtique fecit quæ nouerat. Ex quo occurrit animo quiddã mirum, ſed tamen verum, quod iſte mundus nobis notus eſſe nõ poſſet, niſi eſſet: [m] Deo autem niſi notus eſſet, eſſe non poſſet.

L. VIVES.

a Alius eſt autem quàm pater & filius. } *Haud equidem verba permultum ad rationis pietatem facere crediderim, ſed illud tamen ſeruandum eſt in primis, ne à receptis vſu autorum, conſenſúque eccleſiæ, illius præſertim veteris, formulis recedatur. Nam cùm diuinæ res ſupra humanum omnem ſint captum ſitæ, ne verbis quidem propriis poſſunt à nobis enunciari. Sunt enim verba omnia & ab hominibus, & ad humana explicanda inuenta, quominus confingere ſibi quenque, aut noua inducere, aut abuſu trita atque approbata repudiare aſcitis alijs decet. Nam cùm propria nulla poßint ingenij humani vi excogitari, illa erunt maximè ad rem eloquendam accommodata, quæ ab illis tradita fuerint, quorum ſcriptis magna pars pietatis noſtræ conſtat: quæ dixi propter impiam quorundam argutulorum temeritatem, qui contemptis ſpretíſque veterum loquendi formulis, oſtentandi ſui cauſa periculoſo exemplo, noui verborum magiſtri videri affectant, quum ſint cum rerum aliarum omnium, tum verò verborum ſermoníſque vniuerſi imperitißimi: & volunt licere ſibi arbitratu ſuo atque adeò libidine, veterum ſcriptorum de religione loquendi leges, ceu mollem quampiam & ductilem ceram, modò in arctum, modò in extenſum fuſúmque difformare.* Verba religioſè ſeruanda

b Sicut Sabelliani. } *Dixi de hæreſi iſtorum, qui perſonas in trinitate nullas ponebant.*

c Pater qui genuit, ſimpl. eſt, & filius qui genitus eſt, pari. ſimp. eſt: & hoc eſt illud de quo genitus eſt. } *Hoc totum in codice Brugen. deeſt.*

d Sed & ſi ſit corpus. } *Non modò quod ſeiungi ab alio probat non illud eſſe, à quo ſeparatur, ſed quod affixum illi eſt hæréntque perpetuo.*

e Aliud eſt itaq; corpus. } *Fuſa eſt corporis ratio per partes omnes: nec ipſa conſtat, niſi partes tum adſint, tum coniunctæ coagmentatæq; ſint. Nec manus ſuum corpus eſt, vel ei magnitudine par: at incorruptio, quæ eſt in manu, non pars eſt incorruptionis corporis: neque enim ſparſa hæc eſt ita per corpus, vt modo corporis liceat eam metiri:*

ſed ſic inſectili conſideratione attributa, vt cùm in toto ſit corpore tota, in quauis etiam corporis parte non pars aliqua eſſe intelligatur, ſed ipſa quoque tota, quæ natura eſt rerum ſpiritalium: velut animæ, angeli, Dei, qui non ſic locum tenent, vt aliquid prius, aliud poſterius, dextrum hoc, illud ſiniſtrum ſit: aut inferius quicquam, cuius ſuperius ſit è regione ſitum: ſed in ſingulis quamlibet minutis locis tenuibúſque particulis ſint toti: nec tamen loco ipſi toti deſint, quæ dictúne an intellectu faciliora ſint, dubites.

f Quaſi aer ſit anima.} *Hoc dixit Anaximenes Mileſius, & eiuſdem philoſophiæ Diogenes Apolloniates. Anaxagoras ceu aerem quendam eſſe vult animam Heraclitus à reſpiratione animam viuentium progigni cenſebat. Vnde dicta ſit ψυχὴ, vt inquit Plato in Cratylo, ἀπὸ τῦ ψύχω, quod eſt refrigero. Veteres aerem illum, qui eſt in anhelitu, videntur animam putaſſe: vnde eſt apud Poetam, fœtere vxoris animam, quin & aerem omnem animam dixerunt. Verg. Semina terrarum animæq; mariſq; fuiſſent*

g Qui non potuerunt incorpoream cogitare naturam.} *Cicero primo Tuſc. quæſt. Animos enim per ſeipſos viuentes non poterant mente complecti, formam aliquam figurámque quærebant.*

h Quæ dicuntur, &c. tenebræ.} *Sic ab Ariſtotele tenebræ finiuntur ſecundo libro de Anima, abſentia lucis ex diaphano corpore, quod eſt luminis capax, & per quod cernimus.*

i Non aliud eſt in eis qualitas, aliud ſubſtantia.} *Qualitates vocat, quas Græci ποιότητας. Tametſi hæ pro corporibus accipi à Cicerone videntur in Academicis Hic videtur Auguſtinus qualitates dicere, quicquid ſubſtantiæ adhæret: quod philoſophi recentiores accidens nominant, & qualitatis generale nomen, cùm Quintilianus alijq; permulti oſtendunt, tum quale ipſum declarat, quod ad omne accidentis genus accommodatur.*

k Theſauri.} *Reconditiora, aut ipſæ opes reconditæ.*

l Quod nec de quolibet.} *Quamlibet inſcio & abiecto, hoc enim eſt quodlibet, vt alibi dixi.*

m Deo autem niſi notus eſſet.} *Cura Dei ſtat mundus, alioqui ſtatim ruiturus. Atqui quod neutiquam Deus noſſet, curare non poſſet, neque enim artifex opus vel facit vel ſuſtinet, quod ignorat.*

An eius beatitudinis, quam ſancti angeli ab initio ſui ſemper habuerunt, etiam illos ſpiritus qui in veritate non ſteterunt, participes fuiſſe credendum ſit. CAP. XI.

QVæ cùm ita ſint, nullo quidem modo ſecundùm aliquod temporis ſpatium prius erant illi ſpiritus tenebræ,

nebræ,quos angelos dicimus. [a] Sed ſimul vt facti ſunt,lux facti ſunt,non tamen ita tãtum creati, vt quoquo modo eſſent, & quoquo modo viuerent, ſed etiam illuminati vt ſapienter beatéque viuerent. Ab hac illuminatione auerſi quidã angeli, non ſolùm non obtinuerunt excellentiam ſapientis beatæque vitæ,quæ proculdubio non niſi æterna æternitatíſque ſuæ eſt certa atque ſecura: [b] ſed & rationalem vitã licet inſipientem ſic habent,vt eam non poſſint amittere,nec ſi velint. Quatenus autem antequam peccaſſent,illius ſapientiæ fuerint participes,definire quis poteſt? In eius tamẽ participatione æquales fuiſſe iſtos illis,qui propterea verè plenéq; beati ſunt:quoniam nequaquam de ſuæ beatitudinis æternitate falluntur, quomodo dicturi ſumus:quandoquidem ſi æquales in ea fuiſſent,etiã iſti in eius æternitate manſiſſent pariter beati, quia pariter certi? Neque enim ſicut vita quãdiucunque fuerit, ita æterna vita veraciter dici poterit,ſi finem habitura ſit.Siquidem vita tantummodo viuendo, æterna verò finem non habendo nominata eſt.Quapropter quanuis non quicquid æternum continuò beatum ſit, dicitur enim etiam pœnalis ignis ęternus:tamen ſi verè perfectéque beata vita non niſi æterna eſt,nó erat talis iſtorum vita beata,quia quandoque deſitura, & propterea nõ æterna,ſiue id ſcirent,ſiue neſciẽtes aliud putarent:quia ſcientes timor,neſcientes error beatos eſſe vtiq; non ſinebat. Si autem hoc ita neſciebant, vt falſis incertíſve non fiderent,ſed vtrum ſempiternũ, an quandoque finem habiturum eſſet bonum ſuum,in neutram partem firma aſſenſione ferrentur,ipſa de tanta fœlicitate cunctatio eam beatæ vitæ plenitudinem, quam in ſanctis angelis eſſe credimus, non habebat. [c] Neque enim beatæ vitæ vocabulum ita contrahimus ad quaſdam ſignificationis anguſtias, vt ſolum Deum dicamus beatum:qui tamen ita vere beatus eſt, vt maior beatitudo eſſe non poſſit In cuius comparationem quòd angeli beati ſunt, ſua quadam ſumma beatitudine, quanta eſſe in angelis poteſt,quid aut quantum eſt?

L. VIVES.

a SEd ſimul vt facti. } *Hic ſtatim ne mutæ videantur ſcholæ inſtantibus & tricis horrentes adſunt, magníſque clamoribus velut æs ſuum efflagitant reſponderi ſibi,potuerintne angeli bene de Deo mereri in primo illo momento, quo ſunt ab opifice rerum omnium progeniti:an potuerunt vt ipſi dicunt, demereri,Nam niſi impropriè dica-*

tur, non conſtabit Theologica proprietas, quòd inſtans fuerit creationis quòd in quo manſerunt, quòd in quo ceciderunt alij, alij ſteterunt. Et hîc multa ceu in conſilio fuerint naturæ principi, cùm mundum hunc conderet, magno ſupercilio definiunt, tantò, tam aſſeueranter, vt iures illos ſeriò dicere & aliquid omnino dicere, nec nugas eſſe meras. Vix humana ipſa plenè vti cognoſceremus ingratis mortalibus permiſit Deus. Neſcimus quid illud erat, quod habebat ante principem noxam homo ille hominum parens: neſcimus quando peccarit, vbi, qua ratione totam illam humanæ gentis tragœdiam inuexerit: initium, & ſeminarium malorum omnium celatum eſt: quia ſcire non meremur: & iam iſti quaſi humanis omnibus exploratis, negotiis ſeſe angelorum ardeliones immiſcent: non quibuſlibet, nec quæ vulgari ſapientiæ magiſter iuſsit, ſed quæ veriſimile eſt, ne angelos quidem ipſos noſſe. Nam origines rerum, & quid in illis ſit factum, autor nouit, non id quod gignitur. Accedit his, quòd cùm de inſtantibus magna ſit inter homunculos controuerſia, vtraque factione rem totam pertumultuosè ad ſe ſuóſque vindicante: iſti per hoc tanquam rem apertam iam & certam de incertiſſimis & altiſsima caligine merſis inquirunt. Quantum ergo & ex ipſius ſapientiæ ſchola licet colligere, & ex diſcipulis eius ſanctis illis autoribus, qui non contentioſa diſputatione ex pertinacia humaníſque affectibus de ſacroſanctis definière rebus, ſed modeſtè ac verecundè: quæ vel in libro vitæ legerunt, vel à patribus per manus tradita acceperunt, reliquêre: vel ipſi certè eodem ſpiritu aliqua ſunt libris auſi mandare, quo innocenter ac piè viuebant. Hoc enim modo tractari myſteria illa diuina debent, adorata potius ſilenter, quàm raptata & diſcerpta clamoribus ad rauim contentioſis: nec exiſtimare nihil referre, ſiue de humana philoſophia ſit ſermo ſiue de rebus non ad diſquiſitionem mortalium à Deo ſobriè reuelatis, ſed ad admirationem venerationémque.

Angelorũ conditio

Ex his igitur ſic opinor, angeli omnes, & hi qui perpetuò ſunt boni beatíque, & hi qui perpetuò mali & miſeri, ſimul ſunt à Deo generati, atque illuſtrati luce quadam, qua facilè tum ſeipſi poſſent cognoſcere, tum res alias: ipſum verum Deum, quantum rei creatæ per Deum liceret, gradatim tamen. Non enim omnes paribus ſunt ingenij potentiæq; viribus prædit. Tum illis propoſita eſt optio, vtrum mallent iuſſis parere architecti omnium & parentis, nec latum vnguem ab illis diſcedere, an potius facere ipſos ſibi viam, qua inſiſterent. Momenta temporum qualia ſint apud angelos, humana mens capere nequit, multo minus qualia apud Deum: qualia tamen cumque ſint, quod modeſtè piéque ſemper dictum velim, prius ſeipſos ſuúmque inſpexere patrem, prius ſuo ingenio arbitratuíque relicti ſunt, & velut emancipati, quàm à par-

à partibus Dei vel defecerint, vel ſteterint. Fieri quid potuerit, in neutram partem habeo quod credam, iſtud certè factum ita credo. Simul & illud credo, vbi excellentiſſimam ſuæ naturæ partem omnes cognouerunt, quantáque ſibi ad inæſtimabilem beatitudinem aperta eſſet ianua, ſpe ac fiducia tantæ beatitudinis præcipientes iam tum gaudia lætos fuiſſe: & quanuis tenuiter, prægustaſſe tamen venturam fœlicitatem, & quadam tenus beatos fuiſſe. Cæterùm, vt euentus docuit, ſceleſtos nefariósque ductos falſo gaudio: bonos autem piósque vero. Immodicè enim ac inſolenter ſuam tulere ſortem: & quaſi parum fuiſſet in partem poſſeſſionis admitti, ex æquo diuidi totam voluerunt. Quod fuit inſipientiæ caput, neque ſe, neque patrem Deum bene agnoſcere, ac inter ſeſe comparare. Orbati ergo ſapientia, vana ſpe aliquandiu ſunt acti, & ſtulta lætitia fatui inſanique perfuſi, quòd de regno cum Deo contenderent: quoad nulla iam amplius in eis melioris mentis ſpe reſidua de patria ſua ingratiſſimi atque impientiſſimi deturbati ſunt: quæ omnia non aſſeueranter velim à me putari dicta, tranſituro facilè in ſententiam veriſimilius dicentis.

b Sed & rationalem vitam licet inſipientem.} *Habent quidem dæmones acuta ingenia & vafra, ſapientes tamen non ſunt. Nam neque ſeipſos, nec parentem ſuum vt oportebat norunt, & mens eorum inuidia & ſuperbia occæcata præceps in mille ſcelera inſipientiſſimè fertur. Denique ſi ſapientes eſſent, eſſent & boni. Nec vllus eſt malus, in quo ignorantia non dominetur: ſicut Plato, & eum ſecutus Ariſtoteles, docent.*

c Neque enim beatæ vitæ vocabulum.} *Beatitudinem definiere veteres ſtatum perfectum, & numeris omnibus bonorum abſolutum, qui in ſolum videtur Deum cadere, cuius participatione & angeli beati ſunt, & homines ſancti.*

De comparatione beatitudinis iuſtorum, necdum tenentium promiſſionis diuinæ præmium, & primorum in paradiſo hominum ante peccatum.

CAP. XII.

NEc [a] ipſos tantùm, quod attinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, beatos nuncupandos putamus. Quis enim primos illos homines in paradiſo negare audeat beatos fuiſſe ante peccatum: quanuis de ſua beatitudine quàm diuturna, vel vtrum æterna eſſet incertos? Eſſet autem æterna niſi peccaſſent, cùm hodie non imprudenter beatos vocemus, [b] quos videmus iuſtè ac piè cum ſpe futuræ immortalitatis hanc vitam ducere [c] ſine crimine vaſtante conſcientiam,

facilè impetrantes peccatis huius infirmitatis diuinam miſericordiam. Qui licet de ſuæ perſeuerantiæ prœmio certi ſint, de ipſa tamē perſeuerātia ſua reperiuntur incerti. Quis enim hominum ſe in actione profectúque iuſtitiæ perſeueraturum vſq; in finem ſciat, niſi aliqua reuelatione ab illo fiat certus, qui de hac re iuſto latentíq; iudicio, nó omnes inſtruit, ſed neminem fallit. Quantum itaque pertinet ad delectationē præſentis boni, beatior erat primus homo in paradiſo, quàm quilibet iuſtus in hac infirmitate mortali: quantū autem ad ſpem futuri boni, beatior quilibet in quibuſlibet cruciatibus corporis, cui non opinione, ſed certa veritate manifeſtum eſt, ſine fine ſe habiturum omni moleſtia carentem ſocietatem angelorum in participatione ſummi Dei, quàm erat ille homo ſui caſus incertus in magna illa fœlicitate paradiſi.

L. VIVES.

a Nec ipſos enim huic tātæ beatitudini.} *In alio exemplari legitur: Nec ipſos tantùm beatos, quod attinet ad rationalem vel intellectualem creaturam, nuncupandos putamus. melius ſic, aliter nullus conſtare poteſt ſenſus. ſignificat Auguſtinus angelos omnes, etiam cùm nondum de ruina vel confirmatione ſui certi eſſent, quodammodo fuiſſe beatos, vel eo ſolo quòd tam præſtanti eſſent ſublimíque natura conditi, quemadmodum & Adam ipſe tot muneribus animi corporíſque ante crimen à Deo cumulatus.*

b Quos videmus iuſtè ac piè.} *Chriſtus huiuſmodi homines beatos appellat, Matth. 8.*

c Sine crimine vaſtante.} *Nulla eſt hìc maior beatitudo, quàm mens ſibi conſcia recti. Et vt Horatius inquit:*

Nil conſcire ſibi, nulla palleſcere culpa.

Vt contrà, nulla eſt maior crux, quàm conſcientia ſcelerum. Has Cicero contra Piſonem, & pro Roſcio furias dicit à poetis nominatas eſſe.

An ita vnius fœlicitatis omnes angeli ſint creati, vt neque lapſuros ſe poſſent noſſe, qui lapſi ſunt: & poſt ruinam labentium perſeuerantiæ ſuæ præſcientiam acceperint, qui ſteterunt. CAP. XIII.

Quocirca cuiuis iam nó difficulter occurrit vtroq; coniuncto effici beatitudinem, quam recto propoſito intellectualis natura deſiderat: hoc ēſt, vt bono incommutabili, quod Deus eſt, ſine vlla moleſtia perfruatur, & in eo ſe in æternum eſſe manſurum, nec vlla dubitatione cunctetur, nec vllo errore fallatur. Hāc habere angelos lucis, pia fide credimus: hanc nec antequam cade-

caderent habuiſſe angelos peccatores, qui ſua prauitate illa luce priuati ſunt conſequenti ratione colligimus: habuiſſe tamen aliquam etſi non præſciam beatitudinem,[a] ſi vitam egerunt ante peccatum, profectò credendi ſunt. Aut ſi durum videtur, quando facti ſunt angeli: alios credere ita factos, vt non acciperent præſcientiam vel perſeuerãtiæ vel caſus ſui: alios autem ita factos, vt veritate certiſſima æternitatem ſuæ beatitudinis noſſent: ſed æqualis fœlicitatis omnes ab initio creati ſunt: & ita fuerũt, donec iſti qui nunc mali ſunt ab illo bonitatis lumine ſua voluntate cecidiſſent. proculdubio multò eſt durius nunc putare angelos ſanctos æternæ ſuæ beatitudinis incertos, & ipſos de ſemetipſis ignorare, quod nos de illis per ſcripturas ſanctas noſſe potuimus. Quis enim catholicus Chriſtianus ignorat nullum nouum diabolum ex bonis angelis vlterius futurum: ſicut nec iſtum in ſocietatem bonorum angelorum vlterius rediturum? Veritas quippe in Euangelio ſanctis fidelibus promittit, quòd erunt æquales angelis Dei: quibus etiã promittitur, quòd ibunt in vitã æternã. Porrò autem ſi nos certi ſumus, nunquã nos ex illa immortali fœlicitate caſuros: illi verò certi non ſunt, iam potiores nõ æquales eis erimus: ſed quia nequaquam veritas fallit, & æquales eis erimus, profectò etiã ipſi certi ſunt ſuæ fœlicitatis æternæ. Cuius illi alij, quia certi non fuerunt: non enim erat eorum æterna fœlicitas, cuius certi eſſent, quæ finẽ fuerat habitura: reſtat vt aut impares fuerint, aut ſi pares fuerunt, poſt iſtorum ruinam illis certa ſcientia ſuę ſempiternæ fœlicitatis acceſſerit. Niſi fortè quis dicat id quod Dominus ait de diabolo in Euangelio: Ille homicida erat ab initio, & in veritate non ſtetit: ſic eſſe capiendum, vt nõ ſolùm homicida fuerit ab initio, id eſt, in initio humani generis: ex quo vtique homo factus eſt, quẽ decipiendo poſſet occidere: verumetiã ab initio ſuæ conditionis in veritate non ſteterit: & ideo nunquã beatus cũ ſanctis angelis fuerit, ſuo recuſans eſſe ſubditus creatori,[b] & ſua per ſuperbiam velut priuata poteſtate elatus, ac per hoc falſus & fallax: quia nec vnquam poteſtatem omnipotentis euadit. Et qui per piam ſubiectionem noluit tenere quod verè eſt, affectat per ſuperbiæ elationem ſimulare quod non eſt: vt ſic intelligatur etiam quod beatus Ioannes Apoſtolus ait: Ab initio diabolus peccat, hoc eſt, ex quo creatus eſt iuſtitiam recuſauit, quam niſi pia Deóque ſubdita

voluntas habere non poſſit. Huic ſententiæ quiſquis acquieſcit,[c]non cum illis hæreticis ſapit,id eſt Manichæis: & ſi quæ aliæ peſtes ita ſentiunt, quòd ſuam quandam propriam tanquam ex aduerſo quodam principio diabolus habeat naturam mali, qui tanta vanitate deſipiunt, vt cùm verba iſta Euangelica in autoritate nobiſcum habeant: non attendant non dixiſſe Dominum, à veritate alienus fuit, ſed, in veritate non ſtetit: vbi à veritate lapſum intelligi voluit, in qua vtique ſi ſtetiſſet, eius particeps factus, beatus cum ſanctis angelis permaneret.

L. VIVES.

a SI vitam egerunt ante peccatum.} *Tam exiguum illud tempo-rus fuit,quod prius quam à Deo deficerent, interfluxit,vt nihil eſſe videatur.*

b Et ſuperbia ſua.} *In aliis codicibus, Et ſua per ſuperbiam velut priuata poteſtate elatus ac per hoc falſus & fallax.*

c Non cum illis hæreticis ſapit,id eſt Manichæis.} *Cùm audirent dæmonem ab initio peccaſſe, exiſtimarunt malum eſſe dæmonem à Deo progenitum,idcirco natura potius eſſe malum,quàm voluntate:nam id in vnoquoque naturale eſt,non voluntarium, quod in eo creauit rerum conditor,cùm id in mundum proferret.*

Quo genere locutionis dictum ſit de diabolo,quòd in veritate non ſteterit:quia veritas non eſt in eo.

CAP. XIIII.

SVbiecit autem iudicium,quaſi quæſiſſemus, vnde oſtendatur,quòd in veritate non ſteterit,atq; ait:Quia non eſt veritas in eo. Eſſet autem in eo,ſi in illa ſtetiſſet.Locutione autem dictum eſt minus vſitata. Sic enim videtur ſonare:In veritate non ſtetit, quia non eſt veritas in eo: tanquam ea ſit cauſa,vt in veritate non ſteterit,quòd in eo veritas non ſit: cùm potius ea ſit cauſa, vt in eo veritas non ſit, quòd in veritate non ſtetit. Sed iſta locutio eſt & in Pſalmo, vbi ait:Ego clamaui, quoniam exaudiſti me Deus:cùm dicendum fuiſſe videatur, Exaudiſti me Deus, quoniam clamaui. Sed cùm dixiſſet, Ego clamaui: tanquam ab eo quæreretur, vnde ſe clamaſſe monſtraret,ab effectu exauditionis Dei clamoris ſui oſtendit affectum, tanquam diceret: Hinc oſtendo clamaſſe me,quoniam exaudiſti me.

Quid

Quid ſentiendum ſit de eo quod ſcriptum eſt, Ab initio diabolus peccat. CAP. XV.

Illud etiam quod ait de diabolo Ioannes: [a] Ab initio diabolus peccat:[b] non intelligunt ſi naturale eſt, nullo modo eſſe peccatum. Sed quid reſpondetur propheticis teſtimoniis, ſiue quod Eſaias ait ſub figurata perſona principis Babyloniæ, dialolum notans: Quomodo cecidit Lucifer, qui mane oriebatur. Siue quod Ezechiel: In delitiis paradiſi Dei fuiſti omni lapide precioſo ornatus? Vbi intelligitur fuiſſe aliquando ſine peccato. Nam expreſſius ei paulò pòſt dicitur: Ambulaſti in diebus tuis ſine vitio. Quæ ſi aliter conuenientius intelligi nequeunt, oportet etiam illud quod dictum eſt, In veritate non ſtetit, ſic accipiamus, quòd in veritate fuerit, ſed non permãſerit. Et illud, quòd ab initio diabolus peccat, non ab initio ex quo creatus eſt, peccare putandus eſt, ſed ab initio peccati, quod ab ipſius ſuperbia cœperit eſſe peccatum. Nec illud quod ſcriptum eſt in libro Iob, cùm de diabolo ſermo eſſet: [c] Hoc eſt initium figmenti Domini, quod fecit ad illudendum ab angelis ſuis. Cui conſonare videtur etiam Pſalmus, vbi legitur: Draco hic quē finxiſti ad illudendum ei: ſic intelligendum eſt, vt exiſtimemus talem ab initio creatum, cui ab angelis illuderetur, ſed in hac pœna poſt peccatum ordinatum. Initium ergo eius figmentum eſt Domini. Non enim eſt vlla natura etiam in extremis infimíſque beſtiolis, quam non ille conſtituit: à quo eſt omnis modus, omnis ſpecies, omnis ordo: ſine quibus nihil rerum inueniri vel cogitari poteſt: quanto magis angelica creatura, quæ omnia cætera, quæ Deus condidit, naturæ dignitate præcedit.

L. VIVES.

a AB initio diabolus. } *Non ſunt ad anxias illas morularum inquiſitiones ſacra hæc Euangelij reuocanda verba, ſeu trahenda potius. Vnum aut alterum momentum non impedit, quo minus ab initio aliquem aliquid feciſſe pronunciemus, vt ſi quis dicat ab initio mundi fuit fratrum inuidia, pauxillum temporis impedimento non eſt, quo minus effatum hoc ſit verum.*

b Qui inde volunt aſſerere peccati naturam. } *Tales ſunt Manichæi. D. Thomas, & qui cum eo negant in momento, quo angelus conditus eſt, potuiſſe peccare, hac ratione vtuntur, quòd id crimen non tam operi imputandum eſſet, quàm autori, qui tale opus produxit.*

Quod ſentire videtur Origenes ſuper Ezechielem, dicens: Serpens hoſtis contrarius veritati non à principio, nec ſtatim ſupra pectus & ventrem ſuum ambulauit. Sicut Adam & Eua non ſtatim peccauerunt, ita & ſerpens aliquando non fuit ſerpens, cùm in paradiſo delitiarum moraretur. Deus enim malitiam non fecit: nec Auguſtinus aliud ſentit, qui docet, non ſimul ac primùm creati fuerunt peccaſſe.

c Hoc eſt initium figmenti Domini. } *Iob quadrageſimo vulgò habemus: Ipſe eſt principium viarum Domini. Nec legimus, quòd fecit ad illudendum angelis ſuis: ſed hæc ex interpretatione Lxx.*

De gradibus & differentiis creaturarum, quod aliter pendet vtilitatis vſus, aliter ordo rationis.

CAP. XVI.

IN his enim quæ quoquo modo ſunt, & nō ſunt quod Deus eſt, à quo facta ſunt, præponuntur viuentia non viuētibus: ſicut ea quæ habent vim gignendi vel etiā appetēdi his, quæ iſto motu carent. Et in his quę viuūt, pręponūtur ſentientia nō ſentientibus: ſicut arboribus animalia. Et in his quæ ſentiunt, præponuntur intelligentia non intelligentibus, ſicut homines pecoribus. Et in his quæ intelligunt, pręponuntur immortalia mortalibus: ſicut angeli hominibus, ſed iſta præponuntur naturæ ordine. Eſt autem alius atque alius pro ſuo cuiuſque vſu æſtimationis modus: quo fit, vt quædam ſenſu carentia, quibuſdam ſentientibus præponamus, intantum, vt ſi poteſtas eſſet, ea prorſus de natura rerum auferre vellemus: ſiue quem in ea locum habeant ignorantes, ſiue etiam ſi ſciamus, noſtris ea commodis poſtponentes. Quis enim non domi ſuæ panem habere quàm mures, nummos quàm pulices malit? Sed quid mirum, cùm in ipſorum etiam hominum æſtimatione, quorum certè natura tantæ eſt dignitatis, plerūque carius comparetur equus, quàm ſeruus gemma quàm famula? Ita in tali libertate iudicādi plurimum diſtat ratio conſiderantis à neceſſitate indigentis, ſeu voluptate cupientis, cùm iſta quid per ſeipſum in rerum gradibus pendat; neceſſitas autem quid propter quid expetat, cogitet: & iſta quid verum luci mentis appareat, voluptas verò quid iucundum corporis ſenſibus blandiatur, exquirat. Sed tantum valet in naturis rationalibus quoddam veluti pondus voluntatis & amoris, vt cum ordine naturæ angeli hominibus tamen lege iuſtitiæ boni homines malis angelis præferantur.

Vitium malitię non naturam eſſe,ſed contra naturam,cui ad peccandum non conditor cauſa eſt,ſed voluntas. CAP XVII.

PRopter naturam igitur,nō propter malitiam diaboli,dictum recte intelligimus. Hoc eſt initium figmēti domini: quia ſine dubio vbi eſſet vitium malitiæ, natura non vitiata præceſſit.[a] Vitium autem contra naturam eſt,vt non poſſit niſi nocere naturæ. [b]Non itaque eſſet vitiū, recedere à Deo,niſi naturæ,cuius id vitium eſt, potius competeret eſſe cum Deo.[c]Quapropter,etiā voluntas mala grande teſtimonium eſt naturæ bonæ. Sed Deus ſicut naturarum bonarum optimus creator eſt , ita malarum voluntatum iuſtiſſimus ordinator , vt cùm malè illæ vtuntur naturis bonis, ipſe bene vtatur etiam voluntatibus malis. Itaque fecit, vt diabolus inſtitutione illius bonus, voluntate ſua malus, in inferioribus ordinatus illuderetur ab angelis eius , id eſt, vt proſint tentationes eius ſanctis , quibus eas obeſſe deſiderat. Et quoniam Deus cùm eum conderet,futuræ malignitatis eius non erat vtique ignarus, & præuidebat quæ bona de malo eius eſſet ipſe facturus : propterea Pſalmus ait, Draco hic,quem finxiſti ad illudendum ei:vt in eo ipſo , quod eum finxit,licet per ſuam bonitatem bonum, iam per ſuam præſcientiam præparaſſe intelligatur,quomodo illo vteretur & malo.

L. VIVES.

a VItium autem contra naturam.} *Virtutem Socrates & Stoici ex natura dicebant eſſe,vitium verò contra naturam. Nunquā enim peccaremus , ſi naturam ſequeremur ducem illam puram rectámque,nec prauis opinionibus corruptam,& detortam.*

b Non itaque eſſet vitium. } *Nam ſi vtilius id eſſet naturæ eius, qui vitium committit,non vitium eſſet,nec error, ſed potius ſapienter electum, & rectè executum.*

c Quapropter etiam voluntas mala. } *Ex voluntate mala vitia proficiſcuntur:quæ quoniam naturæ obſunt,iis natura contrà nititur, quo fit,vt voluntatem iuuet malè facere,naturam lædat,voluntas ſua ſponte ſit mala,natura ad malum inuita trahatur, & reluctans, quæ ſi ſuo relinqueretur arbitratui,optima quæque ſemper ſequeretur:nam his demùm delectatur,& ea ingrederetur via,qua ad autorem ſuum tenderet,& aliquando perueniret.*

De pulchritudine vniuerſitatis, quæ per ordinationem Dei etiam ex contrariorum fit oppoſitione luculentior.

CAP. XVIII.

NEQVE enim Deus vllum, non dico angelorum, ſed vel hominum crearet, quem malum futurum eſſe præſciſſet, niſi pariter noſſet, quibus eos bonorum vſibus commodaret, atque ita ordinem ſeculorum tanquam pulcherrimum carmen etiam ex quibuſdam quaſi antithetis honeſtaret.[a] Antitheta enim quæ appellantur in ornamentis elocutionis ſunt decentiſſima, quæ Latinè appellantur oppoſita: vel quod expreſſius dicitur, contra poſita. Non eſt apud nos huius vocabuli conſuetudo, cùm tamen eiſdem ornamentis locutionis etiam ſermo Latinus vtatur, imò linguæ omnium gentium.[b] His antithetis etiam Paulus Apoſtolus in ſecunda ad Corinthios epiſtola illum locum ſuauiter explicat, vbi dicit: Per arma iuſtitiæ à dextris & à ſiniſtris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam, vt ſeductores & veraces: vt qui ignoramur & cognoſcimur, quaſi morientes & ecce viuimus: vt coerciti, & non mortificati: vt triſtes, ſemper autem gaudentes: ſicut egeni multos autem ditãtes: tanquam nihil habentes, & omnia poſſidentes. Sicut ergo iſta contraria contrariis oppoſita ſermonibus pulchritudinẽ reddunt: ita quadam non verborum, ſed rerum eloquentia, contrariorum oppoſitione ſeculi pulchritudo componitur. Apertiſſimè hoc poſitum eſt in libro Eccleſiaſtico, hoc modo: Contra malum bonum eſt, & contra mortem vita: ſic contra pium peccator. Et ſic intuere in omnia opera altiſſimi, bina & bina, vnum contra vnum.

L. VIVES.

a ANtitheta enim quæ appellantur. } *Hæc ad verbum contrapoſita dicuntur, quæ & in verbis ſunt, & in ſententia: vt docet autor Rhetoricorum ad Herennium lib. 4. cámque figuram contentionem nominat. Sed præſtabit Quintiliani verba ex lib. 9. adſcribere: Contrapoſitum autem, vel vt quidam vocant, contentio, ἀντίθετον dicitur, non vno fit modo. nam & fit, ſi ſingula ſingulis opponuntur, vt in eo quod modo dixi: Vicit pudorem libido, timorem audacia: & bina binis, non noſtri ingenij, veſtri auxilij eſt: & ſententiæ ſententiis, dominetur in concionibus, iaceat in iudiciis. Hæc ibi, & alia eadem de re. quare neſcio cur Auguſtinus dicat non eſſe apud nos huius vocabuli conſuetudinem.*

b His

b His antithetis etiam Paulus.} *Auguſtinus aliquid ex arte rhethorica eſſe in Paulo ait. Tolerabile eſt, quia Auguſtinus dicit. Si quis noſtrùm diceret, non flagitium tantùm, ſed hæreſim clamarent, tam ſunt illis hæreſes ad manum. nihil citius iaculantur, neque facilius, nempe illarum referti.*

Quid ſentiendum videatur de eo quod ſcriptum eſt: Diuiſit Deus inter lucem & tenebras. CAP. XIX.

QVanuis itaque diuini ſermonis obſcuritas etiam ad hoc ſit vtilis, quòd plures ſententias veritatis parit, & in lucem notitiæ producit, dum alius eũ ſic, alius ſic intelligit: ita tamen vt quod in obſcuro loco intelligitur, vel atteſtatione rerum manifeſtarum, vel aliis locis minimè dubiis afferatur: ſiue cùm multa tractãtur, ad id quoque perueniatur, quod ſenſit ille qui ſcripſit: ſiue id lateat, ſed ex occaſione tractandæ profundæ obſcuritatis, alia quædam vera dicantur, non mihi videtur ab operibus Dei abſurda ſententia. Si cùm lux illa prima facta eſt, angeli creati intelligantur, & inter ſanctos angelos & immundos fuiſſe diſcretum, vbi dictum eſt: Et diuiſit Deus inter lucem & tenebras: & vocauit Deus lucem diem, & tenebras vocauit noctem. Solus quippe ille iſta diſcernere potuit, qui potuit etiã prius quàm caderent præſcire caſuros, & lumine priuatos veritatis in tenebroſa ſuperbia remanſuros Nam inter iſtum nobis notiſſimum diem & noctem, id eſt, inter hãc lucem & has tenebras, vulgatiſſima ſenſibus noſtris luminaria cæli, vt diuiderẽt, imperauit. Fiant, inquit, luminaria in firmamento cæli, vt luceãt ſuper terram, & diuidant inter diem & noctẽ. Et paulò poſt: Et fecit, inquit, Deus duo luminaria magna:[a] luminare maius in principia diei, & luminare minus in principia noctis, & ſtellas: & poſuit illa Deus in firmamẽto cæli, [b]lucere ſuper terrã, & præeſſe diei & nocti, & diuidere inter lucem & tenebras. Inter illam verò lucem, quæ ſancta ſocietas angelorum eſt, illuſtratione veritatis intelligibiliter fulgens, & ei contrarias tenebras, id eſt, malorum angelorum auerſorum à luce iuſtitiæ teterrimas mentes, ipſe diuidere potuit: cui etiam futurũ non naturæ, ſed voluntatis malum occultum, aut incertum eſſe non potuit.

L. VIVES.

a LVminare maius in principia diei.} *Lxx. ſic verterunt:* καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους. τὸν φωστῆρα τὸν

μεγάλον εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσω εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, καὶ τοὺς ἀστέρας. Et fecit Deus duo illa luminaria magna. Luminare magnum in principatum diei. nam ἀρχὴν & principium vertimus, & principatum: & principium pro initio, & interim vertunt pro principatu, vt in Pſalmo centeſimonono: Tecum principium in die virtutis tuæ. μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου. quaſi, tuus erit principatus in die fortitudinis tuæ.

b Lucere ſuper terram.} *Græcè eſt infinitiuus Græcus: ὥς τε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς. ſed per ſubiunctiuum venit ad Latinos, vt luceant. Ea eſt enim natura τοῦ ὥς. Latinorum quidam infinito ſunt uſi abſq; vt, quemadmodum Verg. Peſtis acerba boum pecoríque aſpergere virus.*

De eo quod poſt diſcretionem lucis atque tenebrarum, dictum eſt: Et vidit Deus lucem, quia bona eſt. CAP. XX.

DEnique, nec illud prętereundum eſt ſilẽtio, quòd vbi dixit Deus: Fiat lux, & facta eſt lux: [a] continuò ſubiunctum eſt: Et vidit Deus lucem, quia bona eſt: non poſtea quàm ſeparauit inter lucem, & tenebras, & vocauit lucem diem, & tenebras noctem, ne ſimul cum luce, etiam talibus tenebris teſtimonium placiti ſui perhibuiſſe videretur. Nam vbi tenebræ inculpabiles ſunt, inter quas & lucem iſtam his oculis conſpicuam luminaria cæli diuidunt, non ante, ſed poſt infertur: Et vidit Deus, quia bonum eſt: & poſuit, inquit, illa in firmamẽto cæli lucere ſuper terram, & præeſſe diei & nocti, & ſeparare inter lucem & tenebras. Et vidit Deus, quia bonum eſt. Vtrunque placuit, quia vtrunque ſine peccato eſt. Vbi autem dixit Deus: Fiat lux, & facta eſt lux: ſtatim ſequitur, Et vidit Deus lucem, quia bona eſt. Et poſtmodũ infertur: Et ſeparauit Deus inter lucem & tenebras: vocauítque Deus lucem diem, & tenebras noctem, non hoc loco additum eſt, Et vidit Deus quia bonum eſt: ne vtrunque appellaretur bonum, cùm eſſet horũ alterum malum, vitio proprio, non natura. Et ideo ſola ibi lux placuit conditori: tenebrę autem angelicæ, & ſi fuerant ordinandæ, non tamen fuerant approbandæ,

L. VIVES.

a COntinuò ſubiunctum eſt.} *Cùm de luce illa ſpiritali, hoc eſt angelis ſcriptura loqueretur, antequam pars lucis, hoc eſt, pars angelorum in tenebras abiret, lucem approbauit Deus, angelos ſcilicet omnes, quos ipſe bonos crearat, ac lucem. Cùm verò de luce noſtra corporibus ſubſiſtente iiij. die loqueretur, & lucem probari à Deo fecit,*

&

& tenebras. quippe cùm tenebræ, quas Deus tales fecit, non malè ſint, vt ſunt dæmones poſtquam in tenebras ſunt verſi, ideo illas tenebras primi diei non comprobauit, vt tenebras quarti.

De æterna & incommutabili ſcientia Dei, ac voluntate, qua ſemper illi vniuerſa quæ fecit, ſic placuerunt facienda, quemadmodum facta. CAP. XXI.

QVid eſt enim aliud intelligendum in eo quod per omnia dicitur, Vidit Deus, quia bonũ eſt: niſi operis approbatio ſecundùm artem facti, quæ ſapientia Dei eſt? Deus autem vſque adeò non cùm factum eſt, tunc dicit bonum, vt nihil eorum fieret, ſi ei fuiſſet incognitum. Dum ergo videt, quia bonum eſt, quod niſi vidiſſet, antequam fieret, non vtique fieret: docet bonum eſſe, non diſcit. [a]Et Plato quidem plus auſus eſt dicere: elatum eſſe, ſcilicet, Deum gaudio, mundi vniuerſitate perfecta. Vbi & ipſe non vſque adeò deſipiebat, vt putaret Deum ſui operis nouitate factum beatiorem: ſed ſic oſtendere voluit, artifici ſuo placuiſſe iam factum, quod placuerat in arte faciendum: non quòd vllo modo Dei ſciẽtia varietur, vt aliud in eo fiant, quæ nõdum ſunt, aliud quæ iam ſunt, aliud quæ fuerunt. Non enim more noſtro ille, vel quod futurum eſt proſpicit, vel quod præſens eſt aſpicit, vel quod pręteritum eſt reſpicit: ſed alio modo quodam à noſtrarum cogitationum conſuetudine longè latéque diuerſo. Ille quippe, non ex hoc in illud, cogitatione mutata, ſed omnino incõmutabiliter videt: ita, vt illa quidẽ quæ tẽporaliter fiunt, & futura nondũ ſint, & præſentia iã ſint, & præterita iã non ſint: ipſe verò hæc omnia ſtabili, ac ſempiterna præſentia cõprehẽdat: nec aliter oculis, aliter mente: non enim ex animo conſtat & corpore. Nec aliter nunc, & aliter antea, & aliter poſtea: quoniã non ſicut noſtra, ita & eius quoque ſcientia trium temporum, præſentis videlicet, & præteriti, vel futuri varietate mutatur: [b] apud quem nõ eſt immutatio, nec momenti obũbratio. Neque enim eius intentio de cogitatione in cogitationem tranſit, in cuius incorporeo contuitu ſimul adſunt cuncta quæ nouit. Quoniam tempora ita nouit nullis ſuis temporalibus notionibus, quemadmodum temporalia mouet nullis ſuis temporalibus motibus. Ibi ergo vidit bonum eſſe, quod fecit, vbi bonũ eſſe vidit, vt faceret. Nec quia factum vidit, ſcientiam duplicauit,

vel ex aliqua parte auxit, tanquã minoris ſciẽtię fuerit priuſquam faceret, quod videret, qui tã perfectè non operaretur, niſi tam perfecta ſcientia, cui nihil ex eius operibus adderetur. Quapropter, ſi tantummodo nobis inſinuandum eſſet, quis fecerit lucem, ſufficeret dicere: Fecit Deus lucem. Si autem nõ ſolùm quis fecerit, verùm etiam per quid fecerit, ſatis eſſet ita enunciari. Et dixit Deus, Fiat lux, & facta eſt lux: vt non tantùm Deum, ſed etiam per verbum lucem feciſſe noſſemus. Quià verò tria quædam maximè ſcienda de creatura nobis oportuit intimari, quis eam fecerit, per quid fecerit, quare fecerit: Deus dixit, inquit: Fiat lux, & facta eſt lux: & vidit Deus lucẽ, quia bona eſt. Si ergo quærimus, quis fecerit, Deus eſt. Si per quid fecerit, dixit fiat, & facta eſt. Si qua re fecerit, quia bona eſt. Nec autor eſt excellentior Deo, nec ars efficacior Dei verbo, nec cauſa melior, quàm vt bonum crearetur à bono Deo. [c] Hanc etiam Plato cauſam condendi mundi iuſtiſsimam dicit, vt à bono Deo bona opera fierent: ſiue iſta legerit, ſiue ab his qui legerant forte cognouerit, ſiue acerrimo ingenio inuiſibilia Dei per ea quæ facta ſunt, intellecta cõſpexerit, ſiue ab his qui iſta conſpexerant, & ipſe didicerit.

L. VIVES.

a Et Plato quidem auſus eſt dicere. } *Platonis in Timæo hæc ſunt verba:* Ὡς δὲ κινηθέν τε αὐτὸ καὶ ζῶν ἐνενόησε τῶν ἀϊδίων θεῶν γεγονὸς ἄγαλμα ὁ γεννήσας πατὴρ, ἠγάσθη τε, καὶ εὐφρανθείς. *Cùm verò mobile viuénſque æternorum deorum ſimulachrum animaduertit, is pater qui fecerat approbauit, & lætatus eſt.*

b Apud quem. } *Iacobi* 1. παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγὴ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα: *hoc eſt, Nihil ei conuerſione aliqua abſconditur, & tenebris operitur atque ignoratione* παραλλαγὴν *Hieron. contra Iouinianum differentiam vertit:* τροπὴν *verò momentum Auguſt. transfert, quod haud ſcio ad tempus referat, an ad rei exiguitatem. Nec enim vllo vel minimo tempore tranſit ad vmbram ex ſplendore Deus, nec eius luci aliqua admiſcetur vmbella. Eſt etiam momentum, conuerſio, mutatio, à mouendo: vnde & inclinatio: vt in ſtateris. Intelligi quoque poteſt, non eſſe obſcurationem quampiam viciſsitudinis & conuerſionis à contrario in contrarium, qualis eſt in nobis.*

c Hanc enim Plato cauſam. } *Plato in Timæo, Cicerone interprete; Quæramus igitur cauſam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus ſit, vt originem rerum, & molitionem nouam quæreret: probitate videlicet*

delicet præſtabat, probus autem inuidet nemini. Itaque omnia ſibi ſimilia generauit, hæc nimirum gignendi mundi cauſa iuſtiſsima.

De his, quibus in vniuerſitate rerum à bono creatore bene conditarum quædam diſplicent, & putant nonnullam eſſe naturam malam. CAP. XXII.

HAnc tamen cauſam, id eſt, ad bona creãda bonitatẽ Dei. Hanc inquam cauſam tam iuſtam atque idoneam, quæ diligenter conſiderata & piè cogitata, omnes controuerſias quærentium mundi originem terminat, quidam hæretici non viderunt: quia egenam carnis huius fragilémque mortalitatem, iam de iuſto ſupplicio venientem, dum ei non conueniunt plurima, offendunt: ſicut ignis, aut frigus, aut fera beſtia, aut quid huiuſmodi. Nec attendunt, quàm vel in ſuis locis naturíſque vigeant, pulchróque ordine diſponantur: quãtúmque vniuerſitati rerum pro ſuis portionibus decoris tanquam in communem rempubl. conferant, vel nobiſipſis ſi eis congruenter atque ſcienter vtamur, commoditatis attribuant: ita vt venena ipſa quæ per inconuenientiam pernicioſa ſunt, conuenienter adhibita in ſalubria medicamenta vertãtur: quámque à contrario etiam hęc quibus delectantur, ſicut cibus & potus & iſta lux immoderato & importuno vſu noxia ſentiantur. Vnde nos admonet diuina prouidentia, non res inſipienter vituperare, ſed vtilitatem rerum diligenter inquirere, & vbi noſtrum ingenium vel infirmitas deficit, ita credere occultã, ſicut erant quædam quæ vix potuimus inuenire: quia & ipſa vtilitatis occultatio, aut humilitatis exercitatio eſt, aut elationis attritio, [a] cùm omnino natura nulla ſit malum, noménque hoc non ſit niſi priuationis boni: ſed à terrenis vſq; ad cæleſtia, & à viſibilibus vſque ad inuiſibilia ſunt aliis bonis alia bona meliora, ad hoc inæqualia vt eſſent omnia. Deus autẽ ita eſt artifex magnus in magnis, [b] vt minor non ſit in paruis: quæ parua non ſua granditate, nam penè nulla eſt, ſed artificis ſapientia metienda ſunt, ſicut in ſpecie viſibilis hominis, ſi vnũ radatur ſuperciliũ, quàm propemodum nihil corpori, & quàm multum detrahitur pulchritudini: quoniam non malè conſtat, ſed parilitate ac dimenſione membrorum. [c] Nec ſanè multum mirandum eſt, quòd hi qui nonnullam malam putant eſſe naturam ſuo quodam cõtrario exortam, propagatámque principio: nolũt accipere iſtam cauſam creationis rerum, vt bonus

Deus conderet bona, credentes eum potius ad hæc mundana molimina rebellantis aduerſum ſe mali extrema neceſſitate perductũ, ſuámq; naturam bonam malo coercendo ſuperandóque miſcuiſſe, quam turpiſſimè pollutam & crudeliſſimè captiuatã, & oppreſſam labore magno vix mundet, ac liberet: non totam tamen, ſed quod eius non potuerit ab illa inquinatione purgari, tegmen, ac vinculum futurum hoſtis victi & incluſi. Sic autem Manichæi non deſiperẽt, vel potius inſanirent, ſi Dei naturam, ſicuti eſt, incõmutabilem, atque omnino incorruptibilẽ crederent, cui nocere nulla res poſſit: animam verò quæ voluntate mutari in deterius & peccato corrumpi potuit: atque ita incommutabilis veritatis luce priuari, non Dei partem, nec eius naturæ quæ Dei eſt, ſed ab illo conditam longe imparem conditori, Chriſtiana ſanitate ſentirent.

L. VIVES.

a CVm omnino natura nulla ſit malum.} *Sæpe hoc, Auguſtinus rep tit, nullam eſſe naturam malam, omnia eſſe bona. In quo & conſentiunt cum eo ſcriptores noſtræ religionis omnes, & ipſe Platoni, Ariſtoteli, Ciceroni, multíſque aliis philoſophis ſuffragatur. Plato in Timæo, cùm omnia ſint ab optimo Deo facta, nefas exiſtimari putat aliquid malum eſſe. Probus enim inuidet nemini, idcirco omnia ſui ſimilia generauit. Et in 2. De repub. Deum bonum eſſe ait, nullius mali, nullius noxiæ rei cauſam, ſed tantum rerum bonarum: idcirco Heſiodum, & Homerum vituperat, qui Iouem fecerint malorum cauſam. Cúmque vniuerſitatis parentem, & cauſam Deum eſſe fateatur, fit, vt nihil in ea malum eſſe putet. Ego, vt paucis quid ſentio aperiam, bonum eſſe dico, vt Ariſtoteles in Rhetoricis, quod vel propter ſeipſum, vel in vſum alterius volumus, malum quod vel propter ipſum, vel propter aliud fugimus, & aduerſamur. Itaque in mundo iudiciis humanis alia bona ſunt, vt quæ nobis proſunt: alia mala, quæ obſunt: neutra, quæ nec proſunt, nec obſunt. & inter homines alia aliis mala, aliis bona ſunt: & eidem homini variis temporibus, locis, rationibus, idem & bonum eſt, & malum, & neutrum. Hæc omnia ex opinionibus noſtris, & imbecillitate iudiciorum, cúmque ad noſtra commoda cuncta referimus, fiunt. Eſt autem mens, ac iudicium vnum diuinum illud, quod ſic res vniuerſas ſtatuit, vt omnes ſibi in adminiſtratione mundi ſint vſui. Ille ergo omniſcius, qui falli non poteſt, omnia videt eſſe bona, quod ſuis locis, opportunitatibúſque ſint vtilia. Idq; ſapiens ſignificat, inquiens, omnia eſſe à Deo, ſuo quodque tempore bona creata. Hæc eſt cauſa, cur omnia ſacrarit, cur creſcere augeríque iuſſerit. Nam ſi aliquid*

eſſet

eſſet parum ſibi per occaſionem vtile, id ne punctum quidem temporis duraret, ſed nec eſſet progenitum.

b Vt minor non ſit in paruis } *Ariſt. ait, non minus eſſe naturam in minutiſſimis animalculis, velut formicis, culicibus, apibus, araneolis, quàm in maximis equis, bobus, cetis, elephantis admirabilem. Eſt & caput apud Plin. lib. 11 De ſubtilitate naturæ in exiguis beſtiolis.*

c Nec ſanè multum mirandum. } *Hunc Manichæorum errorem Auguſtinus explicat in hæreſibus, ad Quodvultdeum, & contra Fauſtum Manichæum, & de Geneſi aduerſus Manichæos.*

De errore, in quo Origenis doctrina inculpatur.

CAP. XXIII.

SEd multò eſt mirãdum amplius, quòd etiam quidam qui vnum nobiſcum credunt, omnium rerũ eſſe principium, nullámque naturam, quæ non eſt quod Deus eſt, niſi ab illo conditore eſſe non poſſe: noluerunt tamen iſtam cauſam fabricandi mundi, tam bonam ac ſimplicem bene ac ſimpliciter credere, vt Deus bonus conderet bona, & eſſent poſt Deum, quæ non eſſent, quod eſt Deus. bona tamen quæ non faceret, niſi bonus Deus. [a] Sed animas dicunt, non quidem partes Dei, ſed factas à Deo: peccaſſe à conditore recedẽdo, & diuerſis progreſſibus pro diuerſitate peccatorum, à cęlis vſq; ad terras, diuerſa corpora quaſi vincula meruiſſe. Et hunc eſſe mundum, eámque cauſam mundi fuiſſe faciendi, non vt códerentur bona, ſed vt mala cohiberẽtur. Hinc Origenes iure culpatur. In libris enim quos appellat περὶ ἀρχῶν, id eſt, de principiis, hoc ſenſit, hoc ſcripſit. Vbi plus quàm dici poteſt, miror hominem in eccleſiaſticis literis tam doctũ & exercitatũ, non attẽdiſſe, primùm quàm hoc eſſet cõtrarium ſcripturæ huius tantæ autoritatis intentioni, quæ per omnia opera Dei ſubiungẽs. Et vidit Deus, quia bonum eſt: complectíſque omnibus, inferens: Et vidit Deus omnia quæ fecit, & ecce bona valde: nullam aliam cauſam faciendi mundi intelligi voluit, niſi vt bona fierẽt à bono Deo. Vbi ſi nemo peccaſſet, tantummodo [b] naturis bonis eſſet mũdus ornatus, & plenus. Et quia peccatũ eſt, nó ideo cũcta ſunt impleta peccatis, cùm bonorũ longè maior numerus in cæleſtibus ſuæ naturæ ordinem ſeruet. Nec mala volũtas, quia naturæ ordinem ſeruare noluit, ideo iuſti Dei leges omnia bene ordinantis effugit. Quoniam ſicut pictura cum colore nigro, loco ſuo poſito, ita vniuerſitas rerum, ſi quis poſſit intueri, etiam cum pec-

catoribus pulchra eſt, quãuis per ſeipſos cõſideratos ſua deformitas turpet. Deinde videre debuit Origenes, & quicunq; ita ſapiũt, ſi hęc opinio vera eſſet, mundũ ideo factum vt animæ pro meritis peccatorum ſuorum tanquam ergaſtula quibus pœnaliter includerentur, corpora acciperẽt, ſuperiora & leuiora quæ minus, inferiora verò & grauiora quæ amplius peccauerunt: dæmones, quibus deterius nihil eſt, terrena corpora, quibus inferius & grauius nihil eſt, potius quàm homines etiã malos habere debuiſſe. Nunc verò vt intelligeremus animarum merita nõ qualitatibus corporum eſſe penſanda, [c] aereum poſſidet peſſimus dæmon: homo autem & nunc licet malus, longè minoris mitioríſque malitiæ, & certè ante peccatum tamẽ luteum corpus accepit. Quid autem ſtultius dici poteſt quàm iſtum ſolẽ, vt in vno mundo vnus eſſet, non decori pulchritudinis, vel etiam ſaluti rerum corporalium cõſuluiſſe artificem Deum, ſed hoc potius eueniſſe quia vna anima ſic peccauerat, vt tali corpore mereretur includi? Ac per hoc ſi contigiſſet, vt non vna ſed duæ, imò nõ duæ ſed decem, vel centum, ſimiliter æqualitérque peccaſſent, centũ ſoles haberet hic mundus. Quod vt non fieret, non opificis prouiſione mirabili ad rerum corporalium ſalutem decorémq; conſultũ eſt, ſed contigit potius tanta vnius animæ progreſſione peccantis, vt ſola corpus tale mereretur. Non planè animarum, de quibus neſciunt quid loquantur, ſed eorum ipſorum qui talia ſapiunt, multum longè à veritate & merito eſt coërcẽda progreſſio. Hæc ergo tria, quæ ſuperius cõmendaui, cùm in vnaquaq; creatura requirũtur, quis eã fecerit, per quid fecerit, quare fecerit, vt reſpondeatur Deus, per verbũ, quia bonus eſt, vtrum altitudine myſtica nobis ipſa Trinitas intimetur, hoc eſt, Pater & Filius & Spiritus ſanctus, an aliquid occurrat, quod hoc loco ſcripturarum id accipiendum eſſe prohibeat, multi ſermonis eſt quæſtio, nec omnia vno volumine vt explicemus vrgendum eſt.

L. VIVES.

a SEd animas dicunt non quidem partes Dei.} *Origenes Adamantius in 1. lib. Principiorum, quem* περὶ ἀρχῶν *inſcripſit, incorporalia primum à Deo facta eſſe putat, quæ ſignificantur per ea nomina, quæ poſtea corporeis ſunt rebus attributa, cælum videlicet, & terram: inter eas ſubſtantias ſpiritales mentes quoque noſtras eſſe creatas, quæ de ſtatu & dignitate ſua declinantes, vtar enim*

Rufini

Rufini interpretatione, effectæ vel nuncupatæ ſunt animæ, quarum nomen ψυχὴ Græcè ſonat à frigeſcendo de ſtatu diuiniore & meliore: dictum & tranſlatum inde quòd ex calore illo naturali & diuino refrixiſſe mens videatur, & ideo in hoc quoque nunc & ſtatu & vocabulo ſita eſt, quæ ſi reparata fuerit & correcta, redit in hoc vt ſit mens. Quod ſi ita eſt, deceſſus ipſe mentis ac deuolutio videtur mihi non æqualis omnium ſentiendus, ſed vel plus vel minus in animam verti, & aliquas quidem mentes ſeruare aliquid etiam prioris vigoris, aliquas verò aut nihil, aut exiguum aliquid. Hæ animæ propter nimios defectus mentis craſsioribus & ſolidioribus indiguere corporibus propter quas etiam mundus iſte viſibilis conſtitutus eſt, tantus vt omnes facilè caperet, quas in eo exerceri ſtatutum erat. Cùmque non omnes æquè à bono receſsiſſent, ſemina quædam & cauſas varietatis & diuerſitatis ille omnium conditor cepit, vt pro diuerſitate peccatorum varium ac diuerſum mundum efficeret. Hæc ſententia Origenis, quam eandem Hieronymus ad Auitum ponit.

b Naturis bonis. } *Nulli malo, nulli incommodo nobis futuris Deo gratis.*

c Aëreum poſſidet peſſimus dæmon. } *De hoc loquar pòſt.*

De Trinitate diuina, quæ per omnia opera ſua ſignificationis ſuæ ſparſit indicia.

CAP. XXIIII.

Credimus[a] & tenemus, & fideliter prædicamus, [b]quòd pater genuerit verbum, hoc eſt, ſapientiam, per quã facta ſunt omnia, vnigenitum filium, vnus vnum, æternus coæternum, ſummè bonus æqualiter bonum, & quòd ſpiritus ſanctus ſimul & patris & filij ſit ſpiritus, & ipſe conſubſtantialis & coæternus ambobus. Atque hoc totum & trinitas ſit propter proprietatem perſonarum, & vnus Deus propter inſeparabilem diuinitatem, ſicut vnus omnipotens propter inſeparabilem omnipotentiam: ita tamen vt etiam cùm de ſingulis quæritur, vnuſquiſque eorum & Deus & omnipotens eſſe reſpondeatur: cùm verò de omnibus ſimul, non tres dij vel tres omnipotentes, ſed vnus Deus omnipotens: tanta ibi eſt in tribus inſeparabilis vnitas, quæ ſic ſe voluit prædicari. Vtrum autem boni patris, & boni filij, ſpiritùs ſanctus, quia communis ambobus eſt, rectè bonitas dici poſſit amborum, [c]non audeo temerariam præcipitare ſententiã. Veruntamen amborũ eum dicere ſanctitatem, facilius auſus

fuero, non amborum quaſi qualitatem, ſed ipſum quoque ſubſtantiam, & tertiam in trinitate perſonam. Ad hoc enim me probabilius ducit, quòd cùm ſit & pater ſpiritus, & filius ſpiritus,& pater ſanctus,& filius ſanctus, propriè tamen ipſe vocatur ſpiritus ſanctus tanquam ſanctitas ſubſtantialis & conſubſtantialis amborum. Sed ſi nihil aliud eſt bonitas diuina quàm ſanctitas, profectò & illa diligentia rationis eſt, non præſumptionis audacia, vt in operibus Dei ſecreto quodam loquendi modo,quo noſtra exerceatur intentio, eadem nobis inſinuata intelligatur trinitas, vnamquanque creaturam quis fecerit,per quid fecerit, propter quid fecerit.Pater quippe intelligitur verbi, qui dixit vt fiat. Quod autem illo dicẽte factum eſt,proculdubio per verbum factum eſt. In eo verò quod dicitur, vidit Deus quia bonum eſt:ſatis ſignificatur Deum nulla neceſſitate, nulla ſua cuiuſquam vtilitatis indigentia, ſed ſola bonitate feciſſe quod factum eſt, [d] id eſt, quia bonum eſt. Quod ideo poſteaquam factũ eſt dicitur, vt res quæ facta eſt congruere bonitati,propter quam facta eſt, indicetur. Quæ bonitas ſi ſpiritus ſanctus rectè intelligitur, vniuerſa nobis trinitas in ſuis operibus intimatur.Inde eſt ciuitatis ſanctæ,quæ in ſanctis angelis ſurſum eſt, & origo, & informatio,& beatitudo.Nam ſi quæratur vnde ſit,Deus eam condidit. Si vnde ſit ſapiens, à Deo illuminatur. Si vnde ſit fœlix, à Deo quo fruitur, ſubſiſtens modificatur,contemplãs illuſtratur,inhærens iucundatur,eſt,videt,amat,in æternitate Dei viget,in veritate Dei lucet,in bonitate Dei gaudet.

L. VIVES.

a CRedimus,& tenemus,& fideliter prędicamus.} *Credamus ergo & taceamus, teneamus,non inquiramus, fideliter prædicemus,non contentiosè diſputemus.*

b Quod pater genuerit.} *Quid hìc ego aliud poſſum facere, quàm adorare: quid dicere conuenientius, quàm per ſilentium admirabundè dictum illud Pauli recolere:O altitudo diuitiarum, ſapientia & ſcientia Dei?*

c Non audeo temerariam præcipitare ſententiam.} *Neque nos audebimus, & ſi bona theologorum manus patris bonitatem eſſe contendat,vt filium patris ſapientiam.Sed quis auſit de tam arcanis rebus intrepidus aliquid pronunciare?*

d Id

d Id eſt, quia æqualiter.} *Alibi, quia bonum eſt. Quod ideo, &c.*

De tripertita totius philoſophiæ diſciplina.

CAP. XXV.

QVantum intelligi datur hinc philoſophi ſapientiæ diſciplinam tripertitam eſſe voluerũt, imò verò tripertitam eſſe animaduertere potuerunt. Neque enim ipſi inſtituerunt, vt ita eſſet, ſed ita eſſe potius inuenerunt, cuius vna pars appellaretur Phyſica, altera Logica, tertia Ethica. Quarum nomina Latina iam multorum literis frequentata ſunt, vt naturalis, rationalis, moraliſque vocarentur, quas etiam in octauo libro breuiter perſtrinximus. Non quòd ſit conſequens, vt iſti in his tribus aliquid ſecundum Deum de Trinitate cogitauerint. Quanuis Plato primus iſtam diſtributionem reperiſſe, & commentaſſe dicatur, cui neque naturarum omnium autor, niſi Deus viſus eſt, neque intelligentiæ dator, neque amoris, quo benè beatéque viuatur inſpirator. Sed certe cùm de natura rerum, & de ratione indagandæ veritatis, & de fine boni ad quem cuncta quæ agimus referre debemus, diuerſi diuerſa ſentiant, in his tamen tribus magnis & generalibus quęſtionibus, omnis eorum verſatur intentio. Ita vt cùm in vnaquaque earum quid quiſque ſectetur, multiplex ſit diſcrepantia opinionum, eſſe tamen aliquam naturæ cauſam, ſcientiæ formam, vitæ ſummam nemo cunctetur. Tria etiam quæ ſunt in vnoquoque homine artifice ſpectãtur, vt aliquid efficiat, natura, doctrina vſus. Natura ingenio, doctrina ſcientia, [a] vſus fructu diiudicandus eſt. [b] Nec ignoro quòd propriè fructus fruentis, vſus verò vtentis ſit: atque hoc intereſſe videatur, quòd ea re frui dicimur, quę nos non ad aliud referenda per ſeipſam delectat: vti verò ea re, quam propter aliud quærimus. vnde temporalibus magis vtendum eſt, quàm fruendum, vt frui mereamur æternis. Non ſicut peruerſi qui frui volunt nummo, vti autem Deo: quoniam non nummum propter Deum impendunt, ſed Deum propter nummum colunt. Veruntamen eo loquendi modo, quem plus obtinuit conſuetudo, & fructibus vtimur, & vſibus fruimur. Nã & fructus iam propriè dicuntur agrorum, quibus vtique omnes temporaliter

vtimur. Hoc itaque more vſum dixerim in his tribus, quæ in homine ſpectanda cómonui, quæ ſunt natura, doctrina, vſus. Ex his propter obtinendam beatam vitam, tripertita, vt dixi, à philoſophis inuenta eſt diſciplina, naturalis propter naturam, rationalis propter doctrinam, moralis propter vſum. Si ergo natura noſtra eſſet à nobis, profectò & noſtram nos genuiſſemus ſapientiam, nec eam doctrina, id eſt, aliunde diſcendo percipere curaremus, & noſter amor à nobis profectus, & ad nos relatos, ad beatè viuendum ſufficeret, nec bono alio, quo frueretur vllo, indigeret. Nunc verò quià natura noſtra, vt eſſet, Deum habet autorem, proculdubiò vt vera ſapiamus ipſum debemus habere doctorem, ipſum etiam vt beati ſimus, ſuauitatis intimæ largitorem.

L. VIVES.

a VSus fructu diiudicandus eſt.} *Abuſus videtur vſus, vocabulo. nam cùm dicitur tribus rebus conſtare artificium, natura, doctrina, vſu, vſus conſuetudo eſt: detorſit ergo ad rem ſuam, vt ſit ſenſus, pretium & æſtimationem aſſuefactionis in quaque arte ex fructu atque vtilitate illius attendi ac conſiderari.*

b Nec ignoro, &c.} *Quoniam frui dicimur re, qua propter ipſam delectamur, vti quam in aliud referimus: idcirco Auguſt. Deo ſolo nos debere frui dicit, rebus aliis vti. De hac re multa Auguſt. idē in libro de Doctr. Chriſt. & 80. quæſt. & de tri. vbi frui ſempiternæ fœlicitati attribui vult, vti verò rebus huius vitæ. Ex Auguſt. Petrus Lombar. in Centonibus theologicis vol. primo ſat multa, & quæſtionarij ad ſatietatem, propemodum ad faſtidium dixeram.*

De imagine ſummæ trinitatis, quæ ſecundum quendam modum in natura eſt, nec dum beatificati hominis.

CAP. XXVI.

ET nos quidem in nobis tametſi non æqualem, imò valde longéq; diſtantem, neq; coæternã, & quo breuius totum dicatur, non eiuſdem ſubſtantiæ cuius eſt Deus, tamē qua Deo nihil ſit in rebus ab eo factis natura propius imaginē Dei, hoc eſt, ſummę illius trinitatis agnoſcimus, adhuc reformatione perficiendã, vt ſit etiã ſimilitudine proxima. Nã & ſumus, & nos eſſe nouimus, & noſtrũ eſſe ac noſſe diligimus. In his autem tribus quæ dixi, nulla nos falſitas veriſimilis turbat. Nõ enim ea ſicut illa, quæ foris ſunt, vllo ſenſu corporis tãgimus, velut colores videndo, ſonos audiendo, odores olfaciẽdo, ſapores guſtãdo, dura & mollia cótrectãdo ſenti-

ſentimus, [a] quorum ſenſibilium etiam imagines eis ſimillimas, nec iam corporeas cogitatione verſamus, memoria tenemus, & per ipſas in iſtorum deſideria concitamur, [b] ſed ſine vlla phantaſiarum, vel phantaſmatum imaginatione ludificatoria, mihi eſſe me, ídque noſſe & amare certiſſimũ eſt Nulla in his veris [c] Academicorum argumenta formido, dicentium: Quid ſi falleris? [d] Si enim fallor, ſum. Nam qui non eſt, vtique nec falli pót, ac per hoc ſum, ſi fallor. Quia ergo ſum, qui fallor, quomodo eſſe me fallor, quãdo certum eſt me eſſe ſi fallor? Qui igitur eſſem qui fallerer, etiam ſi fallar proculdubio in eo quòd me noui eſſe, non fallor. Conſequens eſt autem, vt etiam in eo quod me noui noſſe, non fallar. Sicut enim noui me eſſe, ita noui etiam hoc ipſum noſſe me. Eáque duo cùm amo, eũdem quoque amorem quiddam tertium nec imparis æſtimationis eis, quas noui rebus adiungo. Neque enim fallor amare me, cùm in his quę amo non fallar. quanquam etſi illa falſa eſſent, falſa me amare verum eſſet. Nã quo pacto rectè reprehenderer, & rectè prohiberer ab amore falſorum, ſi me illa amare falſum eſſet? Cùm verò illa vera atque certa ſint, quis dubitet quin eorum quæ amantur, & ipſe amor verus & certus eſt? Tam porrò nemo eſt qui eſſe ſe nolit, quàm nemo eſt, qui non beatus eſſe velit. Quomodo enim poteſt beatus eſſe, ſi nihil ſit?

L. VIVES.

a QVorum ſenſibilium etiam imagines.} *Nam cuiuſmodi vel album ſit vel dulce, cogitatione comprehendimus etiam clauſis oculis, & nihil guſtantes. vnde & de illis multa per quietem occurrunt viſa, & cùm procul dulcia omnia candidáque abſint, de illis iudicamus. Sed hæc ſunt in iis partibus animæ quos noſtri ſenſus exteriores vocant, vt quem ſenſum communem dicunt, & quam imaginatiuam, tum etiam æſtimatiuam, & memoriam, quæ omnes nobis ſunt cum beluis cõmunes, & in quibus multa temerè obuerſantur, quibus ſi aſſentiamur, nos fallunt. Magiſtris enim ſenſibus non aliter omnia cognoſcunt: qui cùm imbecilli ſint & hebetes, facilè eis imponitur hi diſcipulos ſuos partes illas quas modò percenſui falſa, quæ pro veris acceperunt, docent. At in mente ratio eſt vnius hominis propria, quæ omnia expendit, & quantum cauere poteſt præſtat, ne adhibita in conſilium fucata, ſimulata, falſa pro verisq́; et manis, expreſſis ſinat obrepere, ſed admoneat nos omniũ, & quale quidque ſit ſcrutetur, atque iudicet.*

b Sine vlla phantaſiarum.} *Dixi alibi quid ſit phantaſia.*

c Academicorum arg. } *Hi fidem ſenſuum eleuabant, ſeu potius tollebant, nihílque ſciri arbitrabantur. quòd ſi te diceres ſcire hunc lapidem moueri, quòd id videas, vel tangas, ſcrupum iniiciebant, quid ſi falleris? an non vnquam viſus tibi es aliquid videri moueri, quod ſtaret, vt cum vehiculo aut naui veherere, & tactui aſſenſus putaſti aliquid concitari, quod quieſceret? vt ergo alias es falſus, ita & nunc falli potes. Cohibe aſſenſum, nam nihil eſt minus hominis ſapientis, quàm aſſentiri, vbi certum aliquid & perfectè exploratum non habes.*

d Si enim fallor ſum } *Idcirco certiſſimum eſſe hoc pronunciatum philoſophi noſtri aiunt in Poſteriora Ariſtotelica, & euidens euidentia, ſicuti vocant, ſumma.*

De eſſentia & ſcientia, & vtriuſque amore.

CAP. XXVII.

a ITa verò vi quadam naturali ipſum eſſe iucundum eſt, vt non ob aliud & hi qui miſeri ſunt nolint interire. Et cum ſe miſeros eſſe ſentiant, non ſeipſos de rebus, ſed miſeriam ſuam potius auferri velint. Illis etiam qui & ſibi miſerrimi apparent, & planè ſunt, & non ſolùm à ſapientibus [b] quoniam ſtulti, verumetiam ab his qui ſe beatos putant miſeri iudicantur, quia pauperes atque mendici ſunt, ſi quis immortalitatem daret, quia nec ipſa miſeria moreretur, propoſito ſibi, quòd ſi in eadem miſeria ſemper eſſe nollent, nulli & nuſquam eſſent futuri, ſed omni modo perituri, profectò exultarent lætitia, & ſic ſemper eligerent eſſe quàm omnino non eſſe. Huius rei teſtis eſt notiſſimus ſenſus eorum. Vnde enim mori metuunt & malunt in illa ærumna viuere, quàm eam morte finire, niſi quia ſatis apparet quàm refugiat natura non eſſe? Atq; ideo cum ſe nouerint eſſe morituros, pro magno beneficio ſibi hanc impendi miſericordiã deſiderant; vt aliquanto productius in eadem miſeria viuãt, tardiúſque moriantur. Proculdubio ergo indicant immortalitatẽ, ſaltem talẽ quæ non habeat finem mendicitatis, quanta gratulatione ſuſciperẽt. Quid animalia etiã irrationalia, quibus datum nõ eſt iſta cogitare, ab immenſis draconibus vſq; ad exiguos vermiculos? Nõne ſe eſſe velle, atq; ob hoc interitum fugere omnibus quibus poſſunt motibus indicant? Quid arbuſta omnéſque frutices, quibus nullus eſt ſenſus ad vitandam manifeſta motione perniciẽ, nónne vt in auras [c] tutum culminis germẽ emittãt, † aliud terræ radices affigũt, quò alimentum trahant, atq; ita ſuũ quodammodo eſſe conſeruent?

† *Alias altius*

Ipſa

Ipſa poſtremò corpora,quibus nō ſolum ſenſus, ſed nec vlla ſaltē ſeminalis eſt vita:ita tamen vel exiliūt in ſuperna,vel in ima deſcendūt,vel librātur in mediis, vt eſſentiā ſuam vbi ſecundū naturam poſſunt eſſe,cuſtodiāt. Iam verò noſſe quantū ametur,quámq; falli nolit humana natura,vel hinc intelligi poteſt,[d] quòd lamētari quiſq; ſana mente mauult,quàm lętari in amētia. Quæ vis magna atq; mirabilis mortalib. præter homines animantibus nulla eſt, licet eorū quibuſdam ad iſtā lucē contuendā,multò quàm nobis ſit acrior ſenſus oculorum:ſed lucem illam incorpoream cōtingere nequeūt,qua mēs noſtra quodāmodo irradiatur,vt de his omnibus rectè iudicare poſſimus.[e] Nam inquantū eam capimus, intantum id poſſumus. Veruntamen ineſt ſenſibus irrationaliū animantiū, etſi ſciētia nullo modo,at certè quædam ſcientiæ ſimilitudo: cætera autē rerū corporaliū non quia ſentiunt,ſed quia ſentiūtur,ſenſibilia nuncupata ſunt. Quorū in arbuſtis hoc ſimile eſt ſenſibus,quòd aluntur & gignuntur. Veruntamen & hęc & omnia corporalia latentes in natura cauſas habent, ſed formas ſuas varias quibus mūdi huius viſibilis ſtructura formoſa eſt,ſentiendas ſenſibus præbēt,vt pro eo quod noſſe non poſſunt:quaſi innoteſcere velle videantur. Sed nos ea ſenſu corporis ita capimus,vt de his non ſenſu corporis iudicemus. Habemus enim alium interioris hominis ſenſum iſto longè pręſtantiorem,quo iuſta & iniuſta ſentimus, [f] iuſta per intelligibilem ſpeciem,iniuſta per eius priuationem, ad huius ſenſus officium,non acies pupillæ,nō foramen auriculæ, non ſpiramen narium,non guſtus faucium,non vllus corporeus tactus accedit. Ibi me & eſſe,& hoc noſſe certus ſum, & hoc amo, atque amare me ſimiliter certus ſum.

L. VIVES.

a ITa verò vi quadam.} *Diſputatio ex Academicis & Stoicis deſumpta,quam Cicero in primo Off.& iij. De fin. Stoicè,& v. De fin. Academicè perſequitur.*

b Quoniam ſtulti.} *Hæc eſt ſumma miſeria,vt ſummum bonum ſapere,vt Stoici dicebant.*

c Tutum culminis.} *Alibi totum cacuminis germen emittatur altius terræ.*

d Quod lamentari quiſq; ſana mente.} *Sic Antiſthenes Cynicæ ſectæ autor mœrere ſe malle dicebat, quàm voluptate affici. Propterea quòd hoc turpe exiſtimabat, & quòd mentem de ſtatu dimo-*

ueret ſuo. Alcibiadi Socrates apud Platonem manifeſtò declarat poſſeßionum omnium rerum ſine prudentia non modò nihil prodeſſe, ſed eſſe quoque noxiam.

e Nam inquantum eam capimus.} *Non ergo vel ſtudiis vel acumine naturæ contingit nobis cognitio maximarum rerum, & iudiciū illud acre, atque exactum, ſed illuſtratione Dei: quam cùm boni viri maiorem habeant, quàm mali, profectò eos ſapientiores quoque eſſe neceſſe eſt, quātumuis mali literati ſint, & ad popularem ſententiam acuti. Hoc eſt, quod ſapiens dicit: In malam animam non intraturam ſapientiam. Hoc quod Socrates ſemper affirmauit, Solos bonos viros eſſe ſapientes.*

f Iuſta per intelligibilem ſpeciem.} *Per formam quandam & imaginem in mente mea, ex iuſtitia ipſa impreſſam, quod vidi æquitatem, & congruentiam rerum, qualis debet eſſe in virtute illa, quæ ſi abſit, quocunque modo id fiat, iniuſtitiam intelligo, quoniam temperatum illud magna pulchritudine concinnum abeſſe video: nec tam expulſatione hominis, aut ereptione pecuniæ, aut cōuitiis, aut raptatione víque alia ſimili & iniuria in iuſtitiam intelligo, quæ certè priuationes non ſunt, ſed iuſtè etiam fieri poſſunt, vt ſi magiſtratus iubeat, vel bona mente, fiant, quàm quod cerno decentiam illam & concinnitatem abeſſe virtutis pulcherrimæ. Porrò Species hic aliud eſſe exiſtimare, quàm formas, facies, imagines, ſimulachra rerum in anima, quas notitias vocant, videtur mihi hominum vel ingenio defectorum, vel ſcientia. & quoniam ex rebus, quæ ſunt admirationem ſibi parare nequeant, res quæ nuſquam ſunt, quærere, vt earum nouitate audientes in ſe conuertant: quod fit paßim in ſcholis hac tempeſtate.*

An etiam ipſum amorē, quo & eſſe & ſcire diligimus, diligere debeamus, quo magis diuinæ trinitatis imagini propinquemus.

CAP. XXVIII.

SEd de duobus illis, eſſentia ſcilicet & notitia quantum amentur in nobis, & quemadmodū etiam in cæteris rebus quæ infra ſunt, eorum reperiatur etſi differens quædam tamen ſimilitudo, quantum ſuſcepti huius operis ratio viſa eſt poſtulare, ſatis diximus. De amore autem quo amantur, vtrum & ipſe amor ametur, non dictum eſt. Amatur autem. Et hinc probamus, quòd in omnibus quæ rectius amātur, ipſe magis ametur. Neque enim vir bonus merito dicitur qui ſcit quod bonum eſt, ſed qui diligit. Cur ergo & in nobiſipſis non & ipſum amorē nos amare ſentimus, quo amamus, quicquid boni amamus? a Eſt enim & amor, quo amatur, quod amandū nō eſt, & iſtū amorē odit in ſe, qui illum

diligit

diligit, quo id amatur, quod amandum eſt. Poſſunt enim ambo eſſe in vno homine, & hoc bonum eſt homini, vt illo proficiẽte quo bene viuimus, iſte deficiat quo malè viuimus, donec ad perfectum ſanetur, & in bonum commutetur omne quod viuimus. Si enim pecora eſſemus, carnalem vitam, & quod ſecundum ſenſum eius eſt amaremus, ídque eſſet ſufficiens bonum noſtrum, & ſecundum hoc[b] cum eſſet nobis bene, nihil aliud quęreremus. Itẽ ſi arbores eſſemus, nihil quidem ſentiente motu amare poſſemus, veruntamen id quaſi appetere videremur, quo feracius eſſemus vberiúſque fructuoſæ. Si eſſemus lapides, aut fluctus, aut ventus, aut flammá, vel quid eiuſmodi, ſine vllo quidem ſenſu atque vita, non tamen nobis deeſſet quaſi quidam[c] noſtrorum locorum atque ordinis appetitus. Nam velut amores corporum[d] momenta ſunt ponderum, ſiue deorſum grauitate, ſiue ſurſum leuitate nitantur Ita enim corpus põdere, ſicut animus amore fertur quocũque fertur. Quoniam igitur homines ſumus, ad noſtri creatoris imaginem creati, cuius eſt vera æternitas, æterna veritas, æterna & vera charitas, eſtque ipſe æterna & vera & chara trinitas, neque confuſa, neque ſeparata, in iis quidem rebus quæ infra nos ſunt, quoniam nec ipſa nec aliquo modo eſſent, nec aliqua ſpecie cõtinerentur, nec aliquem ordinem vel appeterẽt, vel tenerent, niſi ab illo facta eſſent qui ſummè eſt, qui ſummè ſapiens eſt, qui ſummè bonus eſt: tanquam per omnia quæ fecit mirabili ſtabilitate currẽtes,[e] quaſi quædam eius àlibi magis, àlibi minus impreſſa veſtigia colligamus: in nobis autem ipſis eius imaginem contuentes, [f] tanquam minor ille Euangelicus filius, ad noſmetipſos reuerſi ſurgamus, & ad illum redeamus, à quo peccando receſſeramus. Ibi eſſe noſtrum non habebit mortem, ibi noſſe noſtrum nõ habebit errorem, ibi amore noſtrum non habebit offenſionem. Nunc autẽ iſta tria noſtra quanuis certa teneamus, nec aliis ea credamus teſtibus, ſed noſipſi præſentia ſentiamus, atq; interiore veraciſſimo cernamus aſpectu, tamen quandiu futura, vel vtrum nunquam defutura: & quò ſi bene, quò autem ſi malè agantur peruentura ſint, quoniam per noſipſos noſſe nõ poſſumus, alios hinc teſtes vel quærimus, vel habemus, de quorum fide cur nulla debeat eſſe dubitatio, non eſt iſte, ſed poſterior erit diligentius diſſerẽdi locus. In hoc autem libro De ciuitate Dei, quæ nõ peregrinatur in huius vitæ mortalitate,

ſed immortalis ſemper in cælis eſt, id eſt, de angelis ſanctis Deo cohærentibus, qui nec fuerunt vnquam, nec futuri ſunt deſertores, inter quos & illos qui ęternam lucem deſerentes, tenebræ facti ſunt, Deum primitus diuiſiſſe iam diximus, illo adiuuante quod cœpimus, vt poſſumus explicemus.

L. VIVES.

a EST enim & amor quo amatur.} *Eſt in nobis ex ſarcina & fece corporis voluntas quædam, quam ratio non tam ducit, vt illam meliorem, quàm trahit & raptat: hæc bona ſemper auerſatur, mala expetit, vt delitias corporis, & voluptates, quas duas Paulus vocat legem carnis, & legem mentis, interim carnem & ſpiritum: illa ut fœdam, tetram, brutalem boni homines oderunt: & cùm expellere nequeant, coercent quantum poſſunt: atque illi ſuperiori ſanctiorique dicto audientem eſſe, licet reluctantem & reclamantem, cogunt: nam ex ea oritur amor, quo amamus quod minimè oportet.*

b Cùm eſſet nobis bene.} *Aut eſſet in hac vita, aut nobis, hoc eſt corpori.*

c Noſtrorum locorum atque ord.} *Imitatio Terentiana in Eunucho, mei loci atque ordinis, per ordinem intellige res eiuſdem generis & naturæ, quarum conſeruationem omnia expetunt, ita vt cùm vis ſit, ſubueniant, ſi non impediantur.*

d Momenta ſunt pon.} *Dicebam paulò antè de momentis librarũ, quæ vocantur ῥοπαὶ, quibus in alterutram partem prępendit libra.*

e Quaſi quædam eius alibi magis.} *Mens & ratio in nobis præſtat, vt imago ſit potius in nobis Dei quàm veſtigium. Homini enim recto cælum intueri eſt datum, & Deum noſſe, cætera in terram abiecta iacent. Quocirca percurrens diuinus ſpiritus cuncta, quæ creauit, in nobis erectis ſublimioribúſque imaginem ſui reliquit: in cæteris rebus quas velut pedibus contigit, nempe proſtratas, veſtigia tantum impreſſit: ſit hoc velut figura quadam dictum.*

f Tanquam minor ille Euangelicus filius.} *Nota eſt hiſtoria ex Euangelio Lucæ 15.*

De ſanctorum angelorum ſcientia, qua trinitatem in ipſa eius deitate nouerunt, qua operum cauſas prius in operantis arte quàm in ipſis operibus artificis intuentur.

CAP. XXIX.

ILli quippe angeli ſancti non per verba ſonantia Deũ diſcunt, ſed per ipſam præſentiam immutabilis veritatis, hoc eſt, verbum eius vnigenitum. Et ipſum verbum & patrem & eorum ſpiritum ſanctum, eámque eſſe inſeparabilem trinitatem, ſinguláſque in ea perſonas eſſe ſubſtantiam:

ſtantiam:& tamen omnes non tres deos eſſe,ſed vnum Deum ita nouerunt, [a] vt eis magis iſta ſint nota, quàm noſipſi nobis cogniti ſumus. [b] Ipſam quoq, creaturam melius ibi, hoc eſt, in ſapientia Dei tanquam in arte qua facta eſt, quàm in ea ipſa ſciũt,ac per hoc & ſeipſos ibi melius,quàm in ſeipſis. Veruntamen & in ſeipſis ſciunt. Facti ſunt enim, & aliud ſunt quàm ille qui fecit. Ibi ergo tanquam in cognitione diurna, in ſeipſis autem tanquam in veſpertina, ſicut ſuprà iam diximus.Multum autem differt, vtrum in ea ratione cognoſcatur aliquid ſecundum quam factum eſt,an in ſeipſo. [c] Sicut aliter ſcitur rectitudo linearum ſeu veritas figurarum cùm intellecta conſpicitur,aliter [d] cùm in puluere ſcribitur.Et aliter iuſtitia deſcribitur in veritate incommutabili, aliter in anima iuſti Sic deinde cætera, ſicut firmamentum inter aquas ſuperiores & inferiores,quod cælum vocatum eſt:ſicut deorſum aquarum congeries terræque nudatio, & herbarum inſtitutio atque lignorum,ſicut ſolis & lunę ſtellarúmque conditio: ſicut ex aquis animalium,volucrum ſcilicet atque piſcium beluarúmque natantium: ſicut quorumcunque in terra gradientium atque repentium, & ipſius hominis, qui cunctis in terra rebus excelleret. Omnia hæc aliter in verbo Dei cognoſcuntur ab angelis,vbi habent cauſas rationéſque ſuas, id eſt,ſecundum quas facta ſunt incommutabiliter permanentes,aliter in ſeipſis,illic clariore, hic obſcuriore cognitione, velut artis atque operũ:quę tamen opera cùm ad ipſius creatoris laudem venerationémque referuntur, tanquam mane luceſcit in mentibus contemplantium.

L. VIVES.

a VT eis magis iſta ſint.} *Et ſunt illi acutioribus, quàm nos ingenus & lux,qua id cognoſcendam ſacroſanctam trinitatem illuminantur, [illegible] multò eſt quàm qua nos,vt nos norimus.*

b Ipſam quoque creaturam melius ibi.} *Nempe effectum in cauſa expreſſum,melius quàm in ſeipſo.*

c Sicut aliter ſcitur rectitudo.} *Certius meliúſque ſcitur tota ratio linearum, ſuperficierúmque ex dogmatis mathematicis, quàm ex pictura, quæ nunquam tam exacta eſt, vt ante oculos rem ipſam, vt ſe habet, exponat: meliúſque intelligitur rectam eſſe lineam, quæ à nota in notam eſt breuiſſima, vt inquit Euclides. Aut lineas omnes à centro ad circum eſſe pares. Et præceptis geometriæ,quàm ex deſcriptione non modò pulueris, ſed ne Parrhaſij quidem aut Apellis. Nulla*

enim perfectè recta linea pingi poteſt, nullus circulus exactè rotundus, qui nihil habeat recti.

d Cùm in puluere ſcribitur.} *Olim mathematici figuras in puluere radio deliniabant, vt facilè quæ vellent, deſcribere, & delere poſſent. Sic Archimedes, cùm Syracuſæ caperentur, in puluere deſcriptas conſiderabat formas. Apud Liuium in ſecundo bello Punico. Et Cicero puluerem illum eruditum vocat ſecundo De natura deorum. Et Perſius Sat. 1.*

-Et ſecto in puluere metas.

De ſenarij numeri perfectione, qui primus partium ſuarum quantitate completur. CAP. XXX.

a HÆc autem propter ſenarij numeri perfectionem, eodem die ſexies repetito, ſex diebus perfecta narrantur: nõ quia Deo neceſſaria fuerit mora temporum, quaſi qui non potuerit creare omnia ſimul, quæ deinceps congruis motibus peragerent tempora: ſed quia per ſenarium numerum eſt operum ſignificata perfectio.[b] Numerus quippe ſenarius primus completur ſuis partibus, id eſt, ſexta ſui parte, & tertia, & dimidia: quæ ſunt vnum, & duo, & tria: quæ in ſummam ducta, ſex fiunt. Partes autem in hac conſideratione numerorum illæ intelligendæ ſunt,[c] quæ quotæ ſint, dici poteſt: ſicut dimidia, tertia, quarta: & deinceps ab aliquo numero denominatæ. Neque enim exempli gratia, quia in nouenario numero quatuor pars aliqua eius eſt, ideo dici poteſt, quota eius ſit: vnum autem poteſt, nam nona eius eſt: & tria poteſt, nam tertia eius eſt, Coniunctę verò iſtæ duæ partes eius, nona ſcilicet atque tertia, id eſt, vnum & tria, longè ſunt à tota ſumma eius. quod eſt nouem. Itémque in denario quaternarius eſt aliqua pars eius: ſed quota ſit, dici non poteſt. vnum autem poteſt, nam decima pars eius eſt. habet & quintam, quæ ſunt duo: habet & dimidiam, quæ ſunt quinque. Sed hæ tres partes eius decima & quinta, & dimidia, id eſt, vnum, & duo, & quinque ſimul ductæ non complent decem, ſunt enim octo. Duodenarij verò partes numeri in ſummam ductæ, tranſeunt eum: habet enim duodecimam, quod eſt vnum: habet ſextam, quæ ſunt duo: habet & quartam, quæ ſunt tria: habet tertiã, quæ ſunt quatuor: habet & dimidiã, quæ ſunt ſex: vnum autem, & duo, & tria, & quatuor, & ſex: nõ duodecim, ſed amplius, id eſt, ſedecim fiũt. Hoc breuiter commemorandum putaui ad commendãdam ſenarij numeri

meri perfectionem:qui primus , vt dixi, partibus ſuis in ſummam redactis ipſe perficitur:in quo perfecit Deus opera ſua. Vnde ratio numeri contemnenda non eſt,quæ in multis ſanctarum ſcripturarum locis,quàm magni ęſtimanda ſit,elucet diligenter intuentibus. Nec fruſtra in laudibus Dei dictum eſt:Omnia in menſura,& numero,& pondere diſpoſuiſti.

L. VIVES.

a HÆc autem propter ſenarij numeri perfectionẽ.} *Omnia numeris conſtare exiſtimauit Pythagoras Samius, quem Plato ſecutus eſt. Numero itaque myſteria tam myſteriosè tradiderunt , vt etiã initiatos ipſos videãtur voluiſſe celare,nedũ profanũ vulgus. Scriptores noſtræ pietatis,Græci Latiniq; ſacramenta in numeris eſſe permulta exiſtimarũt. Hieronymus inter omnes plurimum tribuit religioni numerorum,qui etiam nonnullos progenitores eſſe in ſtẽmate Chriſti ab Euangeliſta prætermiſſos ait,vt ad numerum omnia congruerent.*

b Numerus quippe ſenarius p.c.ſ. p.} *Hæc eſt perfectio numeri, vt ſuis omnibus partibus compleatur. Quales arithmetici pauciſſimos inuenerunt,talis eſt ſenarius intra x & xxviij. intra centum. Hic enim conſtat xiiij.& vij.& iiij.& ij.& vnitate Hieronym.in Ezechielem ſenarium numerum ſacramentum creaturarum continere ſcribit.*

c Quæ quotæ ſ.d,p. } *Medietas , an quarta, an tertia,an quinta, ſexta ſeptima,&c. Quatuor enim ex nouem,neque medietas eſt , neque tertia,neque quarta & ſic vſq; ad nonam,quò vlterius nonarius numerus non progreditur. Minima enim pars,quæ quota ſit,dici poteſt , eſt de nomine ipſius numeri dicta , vt duodecima in xij. viceſima in xx. & ea ſemper eſt vnitas. Hoc genus partis,aliquotam noſtri vocant. Euclides lib. 7.ſic diſtinguit,vt partem aliquotam partem tantum nominet , non aliquotam verò partes. Duæ enim eius definitiones hæ ſunt, tertia,& quarta. Pars eſt numerus numeri minor maioris,quãdo dimetitur maiorem. Partes autẽ,quãdo nõ metitur. Sic ſunt vſi veteres his nominibus.*

De die ſeptimo,in quo plenitudo & requies commendatur.

CAP. XXXI.

IN ſeptimo autem die,[a] id eſt eodem die ſepties repetito , qui numerus etiam ipſe alia ratione perfectus eſt,Dei requies commendatur,in qua primum ſanctificatio ſonat. Ita Deus [b]noluit iſtum diem in vllis ſuis operibus ſanctificare , ſed in requie ſua, quæ non habet veſperam. Neque enim vlla creatura eſt , vt etiam ipſa aliter in Dei verbo , aliter in ſe cognita , faciat aliam velut diurnam,aliam velut veſpertinam notitiam. De ſeptenarij porrò

numeri perfectione dici quidē plura poſſunt, ſed & liber iſte iam prolixus eſt, & vereor ne occaſione comperta, ſcientiolā noſtram leuiter magis quàm vtiliter iactare velle videamur. Habēda eſt itaq; ratio moderationis atq; grauitatis, ne forte cùm de numero multum loquimur, [b] menſurā & pondus negligere iudicemur. [c] Hoc itaque ſatis ſit admonere, [d] quòd totus impar primus numerus ternarius eſt, totus par quaternarius, ex quibus duobus ſeptenarius cōſtat. [e] Ideo pro vniuerſo ſæpe ponitur, ſicuti eſt: Septies cadet iuſtus, & reſurget: id eſt, quotieſcūq; ceciderit, nō peribit. Quod non de iniquitatibus, ſed de tribulationibus ad humilitatem perducentibus intelligi voluit. Et ſepties in die laudabo te: quod alibi alio modo dictū eſt, Semper laus eius in ore meo. Et multa huiuſmodi in diuinis autoritatibus reperiuntur, in quibus ſeptenarius numerus, vt dixi, pro cuiuſq; rei vniuerſitate poni ſolet. Propter hoc [f] eodē ſæpe numero ſignificatur ſpiritus ſanctus, de quo dominus ait: Docebit vos omnē veritatē. Ibi requies Dei, qua requieſcitur in Deo. In tota quippe, id eſt, in plena pfectione requies, in parte autē labor. Ideo laboramus, quandiu ex parte ſcimus: ſed cū peruenerit quod perfectū eſt, quod ex parte eſt euacuabitur. Hinc eſt quod etiā ſcripturas iſtas cum labore rimamur. Sācti verò angeli, ad quorū ſocietatē & cōgregationē in hac peregrinatione laborioſiſsima ſuſpiramus, ſicut habēt permanēdi æternitatem, ita cognoſcēdi facilitatem, & requieſcēdi fœlicitatē. Sine difficultate quippe nos adiuuant, quoniam ſpiritalibus motibus puris & liberis non laborant.

L. VIVES.

a ID eſt, eodem die ſepties repetito. } *Significat omnia ſimul fuiſſe creata*

b Menſuram & pondus negligere iud. } *Luſit in eo quod prius dictum eſt, Deum omnia feciſſe numero, pondere, & menſura: quòd ſi nimis multa dicat de numero, neglexiſſe videbitur & pondus ac menſuram ſuam, & pondus ac menſuram de quis ſapiens loquitur.*

c Hoc itaq; ſatis ſit adm. } *Numerum ſeptenarium magnæ religionis myſteriiq; fuiſſe oſtendunt Iudæi, qui propter diem ſabbati multum eum venerabantur: vt Hiero. ſcribit in Eſaiam. Et gentiles, cuius potentiam A. Gell. lib 3 & æmulus eius Macrobius lib. 1. in Somnium Scipionis perſecuti ſunt, quantum in cælo, quātum in mari, quantum in hominibus valeat. Pythagorici hunc numerum, vt Chalcidius inquit, laudabāt tanquā optimum & naturaliſſimū, & ſufficientiſſimum: & in* Chriſtia-

Chriſtiana religione magna ſunt myſteria ſeptenario numero concluſa.

d Quod totus impar primus nu.} *Par numerus, inquit Euclides, eſt qui bifariam diuiditur, impar qui bifariam non diuiditur. Ternarius non modo non bifariam, ſed nec in vllos poteſt numeros diuidi. Vnitas enim numerus non eſt. Quaternarius in geminos diſtinguitur, qui etiam per vnitatis ſectionem recipiunt: & primus quaternarius duas medietates nactus eſt, vt ait Macrobius, qui eadem ratione ſeptenarium commendat, qua Auguſt. ex duabus partibus.*

e Ideo pro vniuerſo ſæpe ponitur.} *Idem in Epiſt. ad Galat.*

f Eodem ſeptenario numero ſignificatur ſpiritus ſanctus.} *Idem dicit in ſermone De verbis domini in monte. Hoc ex donis oſtenditur, quorum Eſaias meminit quarto capite.*

De opinione eorum qui angelorum creationem anteriorem volunt eſſe quàm mundi. CAP. XXXII

NE quis autem contendat, & dicat non ſanctos angelos eſſe ſignificatos, in eo quod ſcriptū eſt: Fiat lux, & facta eſt lux, ſed quamlibet [a] lucem tunc primum factam eſſe corpoream, aut opinetur, aut doceat: angelos autem prius eſſe factos, non tantum ante firmamentum, quod inter aquas & aquas factum, appellatum eſt cælum, ſed ante illud quod dictum eſt, In principio fecit Deus cælum & terram: atque illud quod dictum eſt in principio, non ita dictum tāquam primū hoc factum ſit, cùm ante fecerit angelos, ſed quia omnia in ſapientia fecit, quod eſt verbū eius, [b] & ipſum ſcriptura principium nominauit, ſicut ipſe in Euangelio Iudæis quærentibus quis eſſet, reſpondit ſe eſſe principium: non econtrariò referam cōtentionem, maximè quia hoc me delectat plurimum, quod etiam in ſummo exordio ſancti libri Gen. trinitas commendatur. Cùm enim ita dicitur: In principio fecit Deus cælum & terram: vt pater feciſſe intelligatur in filio, ſicut atteſtatur Pſalmus, vbi legitur: Quàm magnificata ſunt opera tua, domine, omnia in ſapientia feciſti: conuenientiſsimè paulò pòſt cōmemoratur etiam ſpiritus ſanctus. Cùm enim dictū eſſet, qualem terrā Deum primitus fecerit, vel quam molem materiámve futuræ conſtructionis mundi cæli & terræ nomine nuncupauerit ſubiiciendo & addendo: Terra autem erat inuiſibilis & incompoſita, & tenebræ ſuper abyſſum: mox vt trinitatis commemoratio compleretur, [c] & ſpiritus, inquit, Dei ferebatur ſuper aquas. Proinde vt volet vnuſquiſque accipiat, quod ita profundū eſt, vt ad exercita-

tionem legentium à fidei regula non aberrãtes plures poſſit generare ſententias:dum tamen angelos ſanctos in ſublimibus cæli ſedibus,nõ quidẽ Deo coæternos, ſed tamen de ſua ſempiterna & vera fœlicitate ſecuros & certos eſſe,nemo ambigat. Ad quorum ſocietatem pertinere paruulos ſuos dominus docens,non ſolum illud ait: Erunt æquales angelis Dei: verùm ipſi quoque angeli qua contemplatione fruantur oſtẽdit,vbi ait:Videte,ne contemnatis vnum ex puſillis iſtis.Dico enim vobis,quia angeli eorum in cælis ſemper vident faciem patris mei,qui in cælis eſt.

L. VIVES.

a LVcem,&c.corpoream.} *Quæ corpori adhæreat.*

b Et ipſum ſcriptura principium nominauit.} *Non reprobo ſententiam theologorum dicentium Chriſtum eſſe principium. Nam is eſt,per quem facta ſunt ſecula, & caput omnium,quæ pater progenuit. Sed id ex reſponſione Chriſti ad Iudæos, parum mihi videtur aptè colligi. Satius eſt dicere, ſic eſt, quia verum eſt,quàm quia Ioannes ſcripſit, cùm hoc non ſenſerit. Nam hæc genera argumentorum expoſita ſunt doctis hæreticis ad ſubſannationem, quibus anſam, vel calumniandi noſtri vel deridendi non præberi oportet. Quid verò de loco illo: In principio creauit Deus cælum & terram, Hieronymus ſentiat, homo circumſpecta & libera pietate, adſcribam. Plerique exiſtimant, ſicut in altercatione quoque Iaſonis, & Papiſci ſcriptum eſt,& Tertul. in lib.contra Praxeam diſputat, necnon Hilarius in expoſitione cuiuſdam Pſalmi affirmat, in Hebræo haberi: In filio fecit Deus cælum & terram,quod falſum eſſe,ipſius rei veritas comprobat.Nam & lxx. interpretes, & Symmachus & Theodotion in principio tranſtulerunt, & in Hebræo ſcriptum eſt Breſith, quod Aquila interpretatur, in capitulo. Et non habem, quod interpretatur in filio. Magis itaque ſecundum ſenſum,quàm ſecundum verbi tranſlationem de Chriſto accipi poteſt, qui tam in ipſa fronte Geneſeos, quæ caput librorum omnium eſt, quàm etiam in principio Ioannis Euangeliſtæ, cæli & terræ conditor approbatur.Vnde & in Pſalterio de ſeipſo ait: In capite libri ſcriptum eſt de me: id eſt, in principio Geneſeos. & in Euangelio: Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil. Sed & hoc ſciendum, quòd apud Hebræos liber hic Breſith vocatur, hanc habentes conſuetudinem, vt voluminibus ex principiis eorum, nomina imponantur. Tantum Hieronymus,ad verbum tranſcriptum.*

c Et ſpiritus, inquit, Dei ferebatur ſuper aquas.} *Huic loco multum congruent Hieronymi verba, pro eo quod in noſtris, inquit, codicibus*

codicibus ſcriptum eſt, ferebatur, in Hebræo habetur merahefet, quod nos appellare poſſumus incubabat, ſiue confouebat, in ſimilitudinem volucris oua calore animantis. Ex quo intelligitur non de ſpiritu mundi dici, vt nonnulli arbitrantur, ſed de ſpiritu ſancto, qui & ipſe viuificator omnium à principio dicitur. Si autem viuificator, conſequenter: & conditor: quòd ſi conditor, & Deus: Emitte enim, ait, ſpiritum tuum, & creabuntur.

De duabus angelorum ſocietatibus, diuerſis, atque diſparibus, quæ non incongruè intelliguntur lucis & tenebrarum nominibus nuncupatæ. CAP. XXXIII.

PEccaſſe autem quoſdam angelos, & in huius mundi ima detruſos, qui eis velut carcer eſt, vſq; ad futurã in die iudicij vltimã damnationem, Apoſtolus Petrus apertiſſimè oſtendit, dicens, quòd Deus angelis peccantibus non pepercerit,[a] ſed carceribus caliginis inferni detrudens tradiderit in iudicio puniendos reſeruari. Inter hos ergo & illos, Deum, vel præſcientia, vel opere diuiſiſſe quis dubitet, illóſque lucem merito appellari, quis cõtradicat? Quãdoquidem nos adhuc in fide viuentes, & eorum æqualitatem adhuc ſperantes, vtique nondum tenentes, iam lux dicti ab Apoſtolo ſumus? Fuiſtis enim, inquit, aliquando tenebræ, nũc autem lux in domino. Iſtos verò deſertores, tenebras apertiſſimè nuncupari, profectò aduertunt, qui peiores eſſe eos hominibus infidelibus ſiue intelligũt, ſiue credunt. Quapropter etſi alia lux in iſto huius libri loco intelligenda eſt, vbi legimus: Dixit Deus, fiat lux, & facta eſt lux, & alię tenebræ ſignificatæ ſunt in eo quod ſcriptum eſt: Diuiſit Deus inter lucem & tenebras: nos tamen has duas angelicas ſocietates, vnam fruentem Deo,[b] alteram tumentem typho: vnam cui dicitur: Adorate eum omnes angelici eius: aliã cuius princeps dicit: Hæc omnia tibi dabo, ſi proſtratus adoraueris me: vnam Dei ſancto amore flagrantẽ, alterã proprię celſitudinis immundo amore fumantẽ: & quoniam, ſicut ſcriptum eſt, Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autẽ dat gratiam: Illam in cælis cælorum habitantẽ, iſtam inde deiectam in hoc infimo aereo cælo tumultuantẽ. Illam luminoſa pietate tranquillã: iſtam tenebroſis cupiditatibus turbulentã. Illam Dei nutu clementer ſubuenientem,[c] iuſtè vlciſcentem: iſtam ſuo faſtu ſubdendi & nocendi libidine exęſtuantem. Illã, vt quantũ vult conſulat, Dei bonitatis miniſtrã:[d] iſtam, ne quantũ vult, noceat Dei pote-

ſtate frænatã. Illam huic illudentem, vt nolens proſit perſecutionibus ſuis, hanc illi inuidentem cum peregrinos colligit ſuos. Nos ergo has duas ſocietates angelicas inter ſe diſpares atq; contrarias: vnam & natura bonam, & voluntate rectam: aliam verò natura bonã, ſed voluntate peruerſam, aliis manifeſtioribus diuinarũ ſcripturarũ teſtimoniis declaratas, quod in hoc libro, cui nomen eſt Geneſis, lucis tenebrarúmq; vocabulis ſignificatas exiſtimauimus, etiam ſi aliud ſenſit hoc loco forte qui ſcripſit, nõ eſt inutiliter obſcuritas huius pertractata ſententiæ, quia etſi voluntatẽ autoris libri huius indagare nequiuimus, à regula tamen fidei quæ per alias eiuſdem autoritatis ſacras literas ſatis fidelibus nota eſt, non aberrauimus. Etſi enim corporalia hic cõmemorata ſunt opera Dei, habent proculdubio nonnullam ſimilitudinem ſpiritalium, ſecundum quam dicit Apoſtolus: Omnes enim vos filij lucis eſtis, & filij diei, non ſumus noctis neq; tenebrarum. Si autem hoc ſenſit etiam ille qui ſcripſit, ad perfectiorẽ diſputationis finem noſtra peruenit intentio, vt homo Dei tã eximiæ diuinæque ſapiẽtiæ, imò per eum ſpiritus Dei in cõmemorandis operibus Dei, quæ omnia ſexto die dicit eſſe perfecta, nullo modo angelos prætermiſiſſe credatur, ſiue in principio, quia primo fecit: ſiue quod conueniẽtius intelligitur in principio, quia in verbo vnigenito fecit, ſcriptum ſit, In principio fecit Deus cælum & terrã: quibus nominibus vniuerſalis eſt ſignificata creatura, vel ſpiritalis & corporalis, quod eſt credibilius vel magnæ duæ mundi partes, quibus omnia quæ creata ſunt cõtinentur, vt primitus eam totã proponeret, ac deinde partes eius ſecundum myſticũ dierum numerũ exequeretur.

L. VIVES.

a SEd carceribus caliginis inferni. } *Græcè ſic eſt in Epiſtola Petri 2, εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρημένους. Si enim Deus angelis qui peccarunt, culpam non remiſit, ſed vinculis caliginis in tartaros coercitos dedit in iudicium aſſeruatos: vel, vt alij legunt, aſſeruandos, τηρουμένους. Simile eſt quod Iudas ait in Epiſtola ſua: Angelos verò qui non ſeruauerunt primigeniam ſuam naturam ſed dereliquerunt ſuum domicilium, in iudicium magni diei vinculis æternis ſub caligine reſeruauit. Auguſtinus hic carceres pro clauſtris poſuit, quibus exire prohibentur, quales erant illi in circo, quibus equi antequàm currerent, coercebantur.*

b Al ter

b Alteram tumentem typho.} *τῦφος ſuperbia eſt. & Typhonem pro dæmone ignito vſurpant Græci à τυφόομαι ſuperbio, & τύφομαι comburo, fumo: qualem fuiſſe Typhonem illum Oſiridis fratrem ſcribit Plutarchus, dæmonem, qui actus inuidentia terras ac maria turbarit, grauéſque luerit pœnas, maluit Græco verbo Auguſtinus vti quàm Latino ſuperbiæ & arrogantiæ & iactantiæ. ſed generalius eſt Græcum illud, & multum habet virium. erat etiam vocabulum illius ſeculi, quo vtitur Philippus presbyter in Commentarijs lib. Iob.*

c Iuſtè vlciſc.} *Per angelos enim bonos velut miniſtros exequitur Deus iuſtas vindictas cui in Pſalmo 103. dicitur: Qui facis angelos tuos ſpiritus, & miniſtros tuos ignem vrentem.*

d Iſtam ne quantum vult, noceat.} *Non eſt poteſtas quæ comparetur diabolicæ ſuper terram, teſtatur Iob. quòd ſi quantum oderunt, quantumq; poſſunt nocere, ſinerentur, incenderent vrbes, vaſtarent agros, flumina & maria in regiones immitterent, venena cibis poculiſque diffunderent, homines & beſtias torquerent, ac interimerent & tametſi homini cognitu difficile eſt, quanta poſſint natura ſua dæmones liberi ac ſoluti, quantum non poſſint: magnas tamen inferre humano generi clades poſſe irreparabilia noſtris viribus damna certum eſt. De potentia angelorum diſputat Auguſt. lib. 3. De trin.*

De eo quod quidam putant in conditione firmamenti aquarum diſcretarum nomine angelos ſignificatos, & quod quidam aquas exiſtimant non creatas.

CAP. XXXIIII.

QVanquàm [a] nonnulli putauerint aquarũ nomine [b] ſignificatos quodammodo populos angelorũ, & hoc eſſe quod dictum eſt: Fiat firmamẽtum inter aquam & aquã, vt ſupra firmamentum angeli intelligantur, infra verò vel aquæ iſtæ viſibiles, vel malorum angelorũ multitudo, vel omnium hominũ gentes. Quòd ſi ita eſt, non illic apparet vbi facti ſunt angeli, ſed vbi diſcreti. [c] Quanuis & aquas, quod peruerſiſſimè atque impiæ vanitatis eſt, negent quidam factas à Deo, quoniam nuſquam ſcriptum eſt, dixit Deus fiant aquæ. Quod poſſunt ſimili vanitate etiam de terra dicere, nuſquam enim legitur: Dixit Deus, fiat terra. Sed, inquiunt, ſcriptum eſt: In principio fecit Deus cælũ & terram. Illic ergo & aqua intelligenda eſt, vno enim nomine vtrunque cõprehẽſum eſt. Nã ipſius eſt mare, ſicut in Pſalmo legitur: Et ipſe fecit illud, & aridã, id eſt, terrã man⁹ eius finxerũt. Sed hi qui in nomine aquarum quæ ſuper cælos ſunt angelos

intelligi volunt, [d]ponderibus elementorũ mouentur, & ideo non putant aquarum fluidam grauémq; naturam in ſuperioribus mundi locis potuiſſe cõſtitui, qui ſecundùm rationes ſuas ſi ipſi hominem facere poſſent, non ei pituitam, quòd Græcè φλέγμα dicitur [e] & tanquàm in elementis corporis noſtri aquarum vicem obtinet, in capite ponerent. [f] Ibi enim ſedes eſt phlegmatis, ſecũdùm Dei opus vtiq; aptiſſimè: ſecundùm iſtorum autẽ coniecturàm tam abſurdè, vt ſi hoc neſciremus, & in hoc libro ſimiliter ſcriptum eſſet, quòd Deus humorem fluidum & frigidum, ac per hoc grauẽ in ſuperiore omnibus cæteris humani corporis parte poſuerit, iſti trutinatores elemẽtorum nequaquã crederent. Et ſi autoritati eiuſdem ſcripturæ ſubditi eſſent, aliquid aliud ex hoc intelligendum eſſe cenſerent. Sed, quoniam ſi diligenter ſingula ſcrutemur, atq; tractemus, quæ in illo diuino lib. De conſtitutione mũdi ſcripta ſunt, & multa dicenda, & à propoſito inſtituti operis longe digrediendum eſſet. Iámque de duabus iſtis diuerſis inter ſe atq; contrariis ſocietatibus angelorum, in quibus ſunt quædam exordia duarum etiam in rebus humanis ciuitatum, de quibus deinceps dicere inſtituti, quantum ſatis eſſe viſum eſt, diſputauimus, hunc quoque librum aliquando claudamus.

L. VIVES.

a QVanquam nonnulli putauerint aquarum nomine.} *Hoc putauit Origenes. Epiphanius ad Io. Hieroſolymitanum epiſcopum, dicente Origene, de aquis, quæ ſuper firmamentum ſunt, non eſſe aquas, ſed fortitudines quaſdam angelicæ poteſtatis: & rurſum aquas quæ ſuper terram ſunt, hoc eſt ſub firmamento, eſſe virtutes contrarias, id eſt dæmones.*

b Significatos quodammodo populos angelorum.} *Iuxta illud Apoc. Populi ſicut aquæ multæ. Et de his aquis exiſtimabant illud eſſe dictum: Et aquæ quæ ſuper cælos ſunt, laudent nomen domini. nam hoc ad creaturas rationales pertinet.*

c Quanuis & aquas q. per. a. im. v. e. negent quidam factas à Deo.} *Inter hæreſes numerat Auguſt. & hanc dicentium, aquas eſſe Deo coæternas, ſed autores non nominat. Credo ex illo chao Heſiodico, & ex Homeri de aquis omnium rerum parentibus natam.*

d Ponderibus elementorum mouentur.} *Omnia hæc video in controuerſiam trahi, ſint ne aquæ ſuper cælos, ſint ne elementares, ſint eadem, qua inter nos ratione. De primo minus dubitatur. Nam & ſi per firmamentum aërem poſſe intelligi credant nonnulli, ita vt cum dicitur:*

ſeparauit

ſeparauit aquas, quæ ſunt ſub firmamento, ab iis quæ ſuper firmamentũ ſunt: ſeparatum putent, à nubibus mare. Sanctiorum tamen hominum opinio obtinuit, conformior dictis ſacrarum literarum, ſuper firmamẽtum, in quo ſunt ſydera, aquas eſſe ſublatas. Equidem coniectura in re tanta ducor, craſſiorem nebulam inter cælum & terram circunfuſam fuiſſe, aeri commiſtam, atque complexam, quæ obſcurius redderet medium iſtud ſpatium inter ſuperos & nos, partémque eius quandam denſatam ad id marinæ molis, quod nunc cernimus, ſeiunctam ab ea parte terræ, quam terreſtribus animantibus parens vniuerſitatis relinquebat, cæteram partem ſublatam, incognita nobis mente ad extima mundi. Hinc factum, vt cùm ſuperius elementum vndique inferius ambiat, & complectatur, cælum ignem, ignis aerem, hic aquam, hæc non totam capiat terram, & obruat, quoniam non tota eſt in ſublunari mundo aqua, vt totus aer, totus ignis. Iam cuius ſint naturæ, Origenes, vt ab antiquiſſimis incipiam, reſolutas cenſet in tenuiſſimas auras. quod D. Thomæ parum probatur: nam corpora tam tenuia, nec ignis ſphæram, nec cæleſtem potuiſſent penetrare. Nimis eſt Ariſtotelicus, & res omnem naturæ vim captúmque excedentes cogit naturalibus parere legibus. Ceu verò opus id fuerit huius naturæ certis limitibus arctæ & conſtitutæ, & non potius illius omnipotentiæ Dei, nullis terminis, finibúſque cõcluſæ: ceu verò quamlibet denſæ ſua vi & natura, ignem euaſiſſent, cælos perrupiſſent. Aliis elementum eſſe ſupra cælos, abſurdum videtur, ideò cryſtallinum cælum ponunt, quod ſit aquarum. ſed diuerſæ quàm elementum naturæ, alterius ingenij, & ſi nonnulla ſimilitudine teneantur. perſpicuæ ſunt aquæ iſtæ noſtræ, & illæ cæleſtes: frigidæ vtræque: at graues hæ, non illæ. Baſilius feruorem cæli frigiditate harum aquarum temperari putat. Ex noſtris qui deditiores ſunt noſcendis aſtris. Saturni ſydus frigeſieri arbitrantur aquis ſuperioribus. ridiculum, tanquam non magis aſtra omnia quæ ſunt in octaua ſphæra frigeſierent, & gelidioris eſſent, quàm Saturnus naturæ Beda in lib. De nat. rer. Aquas ſuper firmamentum poſitas cælis quidem ſpiritalibus humiliores, ſed tamen omni creatura corporali ſuperiores quidam ad minitationem diluuij ſeruatas: alij verò rectius ad ignem ſyderum temperandum ſuſpenſas affirmant. ſic ille. Sed nec eſt admodum firma coniectura hæc. Verùm ſententia Auguſt. ſuper Gen. pro clauſula addatur, quomodo & quales ibi aquæ ſint, incertum, eſſe tamen non dubitamus, quia maior eſt huius ſcripturæ autoritas, quàm omnis ingenij humani capacitas.

c Et tanquam in elementis cor.} *Altera quæſtio, nõ minus priore ambigua, & variè tractata, quemadmodum corpora noſtra elementis conſtentur, & componantur. Nam alij tenuiſſimas vniuſcuiuſque elemen-*

ti particulas, & velut ramenta compingunt, dum corpus conſtituunt. Quam opinionem ſecuti ſunt veteres, Anaxagoras, Democritus, Empedocles, Plato, Cicero: & ex recentioribus Peripatetici complures, Arabibus, Auerroi, & Auicennæ aſſenſi: alij non venire particulas cenſent in corpus, ſed naturas tantùm, quod nunc vulgò ſchola cum principibus ſuis Ioanne Scoto, & Gulielmo Occamo ſentit. Nam Ariſtotelis opinio incerta, vt ferè eſt, quanuis eſſe in miſtis elementa dicat. & ex iis, qui crebros illos velut cuneolos infarciunt, ſunt qui confundi omnia, & vnū ex illis corpus conſurgere dicant, ſolis reſiduis inhærentibus. alij manere ſubſtantias vniuſcuiuſque volunt: vtcunque ſit, in corpore humano vires elemētorum ſentimus, calorem ſicco miſtum in flaua bili, quod eſt ex igne: humido in ſanguine, quod eſt ex aere: frigus humido adiunctum, aqueæ vis in pituita: ſicco terrenæ in atra bili, & partes ipſæ in corpore oſſium, & neruorum ſoliditas terrea eſt: cerebrum & medullæ aqueæ: ſanguis aereus: tenuiſſimi ſpiritus, præcipuè illi circa cor, ignei: tametſi hæc quoque licet ex vno aliquo plus quàm ex aliis, ex omnibus tamen elementis aliquid habent.

f Ibi enim ſedes eſt phlegmatis.} *Atque hinc omnis per reliquum corpus defluit pituita, qua vexamur, artificioſè, vt reliqua, ſitum eſt ibi cerebrum, quo calor ſemper aſpirat. Nam ſi in imis eſſet locatum partibus, quò non peruadit tantus calor, torperet breui atque concreſceret: nunc verò agitatur ſemper vi temporis, vegetatúrque. & ſic viuit.*

DIVI

DIVI

AVRELII AVGVSTINI EPISCOPI AD MARCELLINVM DE ciuitate Dei

LIBER DVODECIMVS.

De vna bonorum malorúmque angelorum natura.

CAP. I.

ANtequam de inſtitutione hominis dicam, vbi duarum ciuitatum quantum ad rationalium mortaliúmque genus attinet, apparebit exortus: ſicut ſuperiore libro apparuiſſe in angelis iam videtur, prius mihi quædam de ipſis angelis video eſſe dicenda: quibus demonſtretur quantum à nobis poteſt, quàm non inconueniens neque incongrua dicatur eſſe hominibus angelíſque ſocietas: vt non quatuor, duæ ſcilicet angelorum, totidémque hominum, ſed duæ potius ciuitates, hoc eſt, ſocietates, meritò eſſe dicantur, vna in bonis, altera in malis, non ſolùm angelis, verumetiam hominibus conſtitutæ. Angelorum bonorum & malorum inter ſe contrarios appetitus non naturis principiíſque diuerſis, cùm Deus omnium ſubſtantiarum bonus autor & conditor vtroſque creauerit: ſed voluntatibus & cupiditatibus extitiſſe, dubitare fas non eſt: dum alij conſtantes in communi omnibus bono, quod ipſe illis Deus eſt, atque in eius æternitate, veritate, charitate perſiſtunt. Alij ſua poteſtate potius delectati, velut bonum ſuum ſibiipſi eſſent, à ſuperiore communi omnium beatifico bono ad propria defluxerunt: & habentes elationis faſtum, pro excelſiſſima æternitate vanitatis aſtum, pro

certiſſima veritate ſtudia partium, pro indiuidua charitate ſuperbi, fallaces, inuidi effecti ſunt. Beatitudinis igitur illorum cauſa eſt, adhærere Deo. Quocirca iſtorum miſeriæ cauſa ex contrario eſt intelligenda, quod eſt non adhærere Deo. Quamobrem ſi cùm quæritur, quare illi beati ſint, rectè reſpondetur, quia adhærent Deo. Et cùm quæritur, cur iſti ſint miſeri: rectè reſpondetur, quia non adhærent Deo. Non eſt creaturæ rationalis vel intellectualis bonum, quo beata ſit, niſi Deus. Itaque quanuis non omnis beata poſſit eſſe creatura, neque enim hoc munus adipiſcuntur, aut capiunt feræ, ligna, ſaxa, & ſi quid huiuſmodi eſt: ea tamen quæ poteſt, non ex ſeipſa poteſt, quia ex nihilo creata eſt, ſed ex illo, à quo creata eſt. Hoc enim adepto beata eſt, quo amiſſo miſera eſt. Ille verò qui non alio, ſed ſeipſo bono beatus eſt, ideò miſer non poteſt eſſe, quia non ſe poteſt amittere. Dicimus itaque immutabile bonum non eſſe, niſi vnum verum Deum beatum: ea verò quæ fecit bona quidem eſſe quòd ab illo: veruntamen mutabilia, quòd non de illo, ſed de nihilo facta ſunt. Quanquam ergo ſumma non ſint, quibus eſt Deus maius bonum: magna ſunt tamen ea mutabilia bona, quæ adhærere poſſunt, vt beata ſint, immutabili bono: quod vſq; adeò bonum eſt eorum, vt ſine vllo miſera eſſe neceſſe ſit. Nec ideò cætera in hac creaturæ vniuerſitate meliora ſunt: quia miſera eſſe non poſſunt: neque enim cætera membra corporis noſtri, ideò dicendum eſt oculis eſſe meliora, quia cæca eſſe non poſſunt. Sicut autem melior eſt natura ſentiens, & cùm dolet, quàm lapis, qui dolere nullo modo poteſt: ita rationalis natura præſtantior eſt etiam miſera, quàm illa quæ rationis ſenſus eſt expers: & ideò in eam non cadit miſeria. Quod cùm ita ſit, huic naturæ quæ in tanta excellentia creata eſt, vt licet ipſa ſit mutabilis, inhærendo tamen incommutabili bono, id eſt ſummo Deo, beatitudinem conſequatur: nec expleat indigentiam ſuam, niſi vtique beata ſit: eique explendæ non ſufficiat. niſi Deus: profectò non illi adhærere vitium eſt: Omne autem vitium naturæ nocet, ac per hoc contra naturam eſt. Ab illa igitur quæ adhæret Deo, non natura differt iſta, ſed vitio, quo tamen vitio etiam valde magna multûmque laudabilis oſtenditur ipſa natura. Cuius enim rectè vituperatur vitium, proculdubio natura laudatur. Nam recta vitij vituperatio eſt, quòd illo dehoneſtatur natura

tura laudabilis. Sicut ergo cùm vitium oculorum dicitur cæcitas, id oſtenditur quod ad naturam oculorum pertinet viſus: & cùm vitium aurium dicitur ſurditas, ad earum naturam pertinere demonſtratur auditus. Ita cùm vitium creaturæ angelicæ dicitur, quod non adhæret Deo: hinc apertiſsimè declaratur, eius naturæ vt Deo adhęreat, conuenire. Quàm porrò magna ſit laus adhærere Deo, vt ei viuat, inde ſapiat, illo gaudeat, tantóque bono ſine morte, ſine errore, ſine moleſtia perfruatur, quis cogitare dignè poſsit aut eloqui? Quapropter etiam vitio malorum angelorum, quo non adhærent Deo: quoniam omne vitium naturæ nocet, ſatis manifeſtatur Deum tam bonam eorum creaſſe naturam, cui noxium ſit, non eſſe cum Deo.

Nullam eſſentiam Deo eſſe contrariam, quia ab eo qui ſummè eſt, & ſemper eſt, hoc totum videtur diuerſum eſſe quod non eſt. CAP. II.

HAec dicta ſint, ne quiſquam [a] cùm de angelis apoſtatis loquimur, exiſtimet eos aliam velut ex alio principio habere potuiſſe naturam, [b] nec eorum naturæ autorem Deum. Cuius erroris impietate, tanto quiſque carebit expeditius & facilius, quanto perſpicacius intelligere potuerit, quod per angelum dixit Deus, quando Moyſen mittebat ad filios Iſrael, [c] Ego ſum qui ſum. Cùm enim Deus ſumma eſſentia ſit, hoc eſt, ſummè ſit, & ideo immutabilis ſit, rebus quas ex nihilo creauit, eſſe dedit, ſed non ſummè eſſe ſicut ipſe eſt, [d] & aliis dedit eſſe amplius, aliis minus, atque ita naturas eſſentiarum gradibus ordinauit. Sicut enim ab eo quod eſt ſapere vocatur ſapientia, ſic ab eo quod eſt eſſe vocatur eſſentia: [e] nouo quidem nomine, quo vſi veteres non ſunt Latini ſermonis autores, ſed iam noſtris temporibus vſitato, ne deeſſet etiam linguæ noſtræ, quod Græci appellant οὐσίαν. hoc enim verbum è verbo expreſſum eſt, vt diceretur eſſentia. Ac per hoc ei naturæ, quæ ſummè eſt, qua faciente ſunt quæcunque ſunt contraria natura non eſt, niſi quæ non eſt. [f] Ei quippe quod eſt, non eſſe contrarium eſt. Et propterea Deo, id eſt, ſummæ eſſentiæ, & autori omnium qualiumcunque eſſentiarum eſſentia nulla contraria eſt.

IOANNIS LODOVICI VIVIS VALENTINI IN DVODECIMVM LIBRVM DE

ciuitate Dei, D. Aurelij Auguſtini Commentaria.

a CVm de angelis apoſtatis.} *ἀποστάτης, defector. ab ἀφίστημι. Dæmones tales ſunt, qui à Deo defecerunt. Theodoritus de diis & angelis, Satan Hebraicè, ἀποστάτην Gracè dici tradit. Hieronymus aduerſarium ſiue tranſgreſſorem vertit.*

b Nec eorum naturæ.} *Nec exiſtimet quis eorum naturæ non eſſe autorem Deum.*

c Ego ſum qui ſum.} *De hoc lib. 8.*

d Et aliis dedit eſſe amplius aliis minus.} *Sic veteres, Ariſt. lib. De mundo, dicam verbis Apuleij. Denique propiores quoſque de poteſtate eius amplius trahere corpora cæleſtia. illa quanto finitima ſunt ei, tanto amplius de Deo capere, multóque minus quæ ab illis ſunt ſecunda. Et ad hæc vſque terrena pro interuallorum modo indulgentiam Dei ad nos vſque beneficiáque peruenire. Sed cùm credamus Deum per omnia permeare, & ad nos & vltra poteſtatem ſui nominis tendere, quantum abeſt, vel imminet, tantùm exiſtimandum eſt eum amplius minúſve rebus vtilitatis dare, quibus verbis oſtendit philoſophus, quid intelligatur, cùm dicimus, variè rebus gradatímque communicatam eſſentiam Dei. Nam in libris Categoriarum docet, in eſſentiis non eſſe magis aut minus. Nec minus dicitur eſſe lapis, quàm angelus. Itaque hoc ad præſtantiam eſſentiæ muneráque illi addita referendum eſt. ſecundùm quæ aliud alio magis eſſe videatur, aut minus.*

e Nouo quidem nomine.} *Non ita nouo, quin ante Quintilianum Flauius Sergius dixerit: ſed receptum non eſt vſque ad poſteros, cùm Latinis literis plura ſunt de philoſophia ſcribi cœpta.*

f Ei quippe quod non eſt eſſe.} *Subſtantiæ, inquit Ariſtoteles, nihil eſt contrarium: ſed contraria putat, quæ ſub eodem genere maximè diſtant, velut album, & nigrum ſub colore: nam priuantia, vel contradicentia inter contraria non numerat, vt liquet ex diuiſione oppoſitorum in quatuor formas.*

De inimicis Dei, non per naturam, ſed per contrariam voluntatem: quæ cùm ipſis nocet, bonæ vtique naturæ nocet: quia vitium, ſi non nocet, non eſt.

CAP

CAP. III.

DIcuntur autem in ſcripturis inimici Dei, qui non natura, ſed vitiis aduerſantur eius imperio nihil ei valentes nocere, ſed ſibi. Inimici enim ſunt reſiſtendi voluntate, non poteſtate lædendi Deus namque immutabilis eſt, & omni modo incorruptibilis. Idcirco vitium quo reſiſtunt Deo, qui eius appellantur inimici, non eſt Deo, ſed ipſis malum. neque hoc ob aliud niſi quia corrumpit in eis naturæ bonum. Natura igitur non eſt contraria Deo, ſed vitium: quia quod malum eſt, contrarium eſt bono. Quis autem neget Deum ſummè bonum? Vitium ergo contrarium eſt Deo, tanquam malum bono. Porrò autem bonum eſt, & natura quam vitiat: vnde & huic bono vtique contrarium eſt: ſed Deo tantummodo tanquam bono malum, naturæ verò quam vitiat, non tantum malum, ſed etiam noxium. Nulla quippe mala Deo noxia, ſed mutabilibus corruptibilibúſque naturis, bonis tamen ipſorum quoque teſtimonio vitiorum. Si enim bonæ non eſſent, eis vitia nocere non poſſent. Nam quid eis nocendo faciunt, niſi adimunt integritatem, pulchritudinem, ſalutem, virtutem, & quicquid boni naturæ per vitium detrahi ſiue minui conſueuit? Quòd ſi omnino deſit, nihil boni adimẽdo non nocet, ac per hoc nec vitium eſt. Nam eſſe vitium, & non nocere non poteſt. vnde colligitur quanuis non poſsit vitium nocere incommutabili bono, non tamen poſſe nocere niſi bono: quia non ineſt, niſi vbi nocet. Hoc etiam iſto modo dici poteſt, vitium eſſe, nec in ſummo poſſe bono, nec niſi in aliquo bono. Sola ergo bona alicubi eſſe poſſunt, ſola mala nuſquam: quoniam naturæ etiam illæ quæ ex malæ voluntatis vitio vitiatæ ſunt, inquantum vitiatæ ſunt, malę ſunt: inquantum autem naturæ ſunt, bonæ ſunt. Et cùm in pœnis eſt natura vitioſa, excepto eo quòd natura eſt, etiam hoc ibi bonum eſt, quòd impunita non eſt. Hoc enim eſt iuſtum, & omne iuſtum proculdubio bonum. [a] Non enim quiſquam de vitiis naturalibus, ſed de voluntariis pœnas luit. Nam etiam quod vitium conſuetudine nimióve progreſſu roboratum, [b] velut naturaliter inoleuit, à voluntate ſumpſit exordium. De vitiis quippe nunc loquimur eius naturæ, cui mens ineſt capax intelligibilis lucis, qua diſcernitur iuſtum ab iniuſto.

L. VIVES.

a NOn enim quiſquam de vitiis naturalibus. } *Vitium eſt in vniuerſum omnis aberratio à rectitudine. Vnde ſunt vitia naturæ, cùm ab illa recta ſui generis ſpecieíque ratione, & natura aliquid diuerſum naſcentes traximus, vt plura, vel pauciora habere membra quàm eſt opus. Tarditatem linguæ, cæcitatem, ſurditatem, aliquid abſonum, & à perfectis diſcrepans: quod non modo in hominibus contingit, ſed in cæteris quoque animantibus, ſtirpibus, lapidibus, & quicquid in mundum natura producit. Eſt vitium morum, eſt vitium artis, cùm ab artis præceptis reguliſque deflectimus.*

b Velut naturaliter inoleuit. } *Adoleuit & confirmatum eſt: vnde iam propemodum in naturam verſum violentam poſsidet in homine tyrannidem, ac cogere quadam tenus videtur. Vnde multi non poſſe ſe ibi obniti queruntur, ceu excuſationem vitio prætendentes, cùm tamen & arbitrio ſumptum & fotum ibi ſit: & poni poſsit, ſi annitiris. Et quanquam non adeò facilè, vt cùm admittebas, ita eijcias pellas, tamen impoſsibile non eſt; ac niſi pellas quoniã potes, culpa non vacabis.*

De natura irrationalium, aut vita carentium, quæ in ſuo genere atque ordine ab vniuerſitatis decore non diſcrepat.

CAP. IIII.

CAeterum vitia pecorum & arborum, aliarúmque rerum mutabilium atque mortalium, vel intellectu, vel ſenſu, vel vita omnino carentium quibus eorum diſſolubilis natura corrumpitur, damnabilia putare ridiculum eſt, cùm iſtæ creaturæ eum modum nutu creatoris acceperint, vt [a] cedendo, ac ſuccedendo peragant infimam pulchritudinem temporum in genere ſuo iſtius mundi partibus congruentem. Neque enim cæleſtibus fuerant terrena coæquanda: aut ideo vniuerſitati deeſſe iſta debuerunt, quoniam ſunt illa meliora. Cùm ergo in his locis vbi talia eſſe competebat, aliis alia deficientibus oriuntur, & ſuccumbunt minora maioribus: [b] atque in qualitates ſuperantium ſuperata vertuntur, rerum eſt tranſeuntium. Cuius ordinis decus propterea nos non delectat: quoniam parti eius pro conditione noſtræ immortalitatis intexti: vniuerſum cui particulæ quæ nos offendunt, ſatis aptè decentérque conueniunt, ſentire non poſſumus. Vnde nobis in quibus eam contemplari minus idonei ſumus, rectiſsime credenda præcipitur prouidentia conditoris, ne tanti artificis opus in aliquo reprehẽdere vanitate humanæ temeritatis au-

deamus. Quanquam & vitia rerum terrenarum non voluntaria neque pœnalia: naturas ipſas, quarum nulla omnino eſt, cuius non ſit autor & cõditor Deus, ſi prudenter attendamus, eadem ratione commendant: quia & in eis hoc nobis per vitium tolli diſplicet, quod in natura placet: niſi quia hominibus etiam ipſę naturæ plerunque diſplicent, cùm eis fiunt noxiæ: non eas conſiderantibus, ſed vtilitatem ſuam:[c] ſicut illa animalia, quorum abundantia Ægyptiorum ſuperbia vapulauit. Sed iſto modo poſſunt ipſi & ſolem vituperare: [d] quoniam quidam peccantes, vel debita non reddentes, poni à iudicibus iubentur ad ſolem. Non itaque ex commodo vel incommodo noſtro, ſed per ſeipſam conſiderata natura dat artifici ſuo gloriam. Sic eſt & natura ignis ęterni ſine vlla dubitatione laudabilis, quamuis damnatis impiis futura pœnalis. Quid enim eſt igne flammante, vigente, atque lucente pulchrius? Quid calefaciente, curante, coquente vtilius? quamuis eo nihil ſit vrente moleſtius? Idem igitur ipſe [e] pœnaliter appoſitus pernicioſus eſt, qui cõuenienter adhibitus commodiſſimus inuenitur. [f] Nam eius in vniuerſo mundo cõmoda verbis explicare quis ſufficit?[g] Nec audiendi ſunt, qui laudant in igne lucem, ardorem autem vituperant: videlicet non ex ſui natura, ſed ex ſuo commodo, vel incõmodo. Videre enim volunt: ardere nolunt. Sed parum attendunt eam ipſam lucem, quæ certè & illis placet, oculis infirmis per inconuenientiam nocere: & in illo ardore, qui eis diſplicet, nonnulla animalia per conuenientiam ſalubriter viuere.

L. VIVES.

a Cedendo.} *Alia aliis, vt hæ habeant, illæ ſuccedant.*

b Atque in qualitates ſuperantium.} *Tangit perpetuas elementorum, & eorum quæ ex his fiunt pugnas: vbi in eodem genere, & ſunt quæ ad contraria tranſeant ipſa victa, & quæ ad ſedem contrariis trahant vincentia. Aliquid ſemper aqua demit aeri, hic viciſſim aquæ, & aer igni, & hic aeri, ſed aliis atque aliis locis.*

c Sicut illa animalia.} *Ranæ & cyniphes.*

d Quoniam quidam peccantes, vel debita nõ reddẽtes poni à iudicibus iubẽtur ad ſolem.} *Genus hoc eſt pœnæ, quod ad infamiam ſpectat potius, quàm ad cruciatum ſupplicij, etſi nec deeſt ſuus cruciatus. Eo afficiuntur in Hiſpania lenæ numellis affixæ, & perunctæ melle, quò muſcæ, & apes, & veſpæ aduolant.*

e Pœnaliter appoſitus pernicioſus eſt.} *In vetuſtis libris legi-*

tur: Alter appoſitus.

f Nam eius in vniuerſo mundo commoda. } *Vnde prouerbium dere, quæ in vſus venit frequentiſſimos, non aqua & igne pluribus locis vtimur: quod Cicero ad amicitia n accommodat in Lælio. Vnde eſt etiam interdicere aqua & igne, duabus rebus in primis neceſſariis vitæ, quaſi ex conſortio generis humani eijcere. Vitruuius lib. 2 ex acceſſu ad ignem cœpiſſe homines inter ſe colloqui, & communicare ſcribit, natáque eſſe commercia, conuictus, & ciuitates. Lactantius diuinum animal probat eſſe hominem, quòd ſolus inter omnia animalia igne vtatur.*

g Nec audiendi ſunt, qui laudant in igne lucem, ardorem autem vituperant. } *Edocti videlicet à Satyro illo, quem Plutarchus ſcribit tantopere delectatum recens à Prometheo inuento igne, vt complexus ſit, & oſculatus: cúmque combureretur, abieciſſe illum protinus & fugiſſe. Simile quiddam Mela tradit de gentibus in ima Africæ ora ad Oceanum, quibus ignem Eudoxus inuexit.*

h Nonnulla animalia per conuenientiam ſalubriter viuere. } *Ariſtoteles lib. De hiſtoria animalium 5. ſcribit in Cypro inſula in ærariis fornacibus, vbi calcites lapis ingeſtus compluribus diebus crematur, beſtiolas naſci pennatas, magnis muſcis paulò grandiores, quæ in igne victitant. Salamandram ferunt in igne viuere, & non modo non abſumi ab eo, ſed ignem potius ab illa extingui contactum.*

Quòd in omni naturæ modo ac ſpecie laudabilis ſit creator.

CAP. V.

NAturę igitur omnes quoniam ſunt, & ideo habēt modum ſuum, ſpeciem ſuam, [a] & quādam ſecum pacem ſuam, profectò bonæ ſunt. Et cùm ibi ſunt, vbi eſſe per naturæ ordinem debent, quantum acceperunt, ſuum eſſe cuſtodiunt. Et quæ ſemper eſſe non acceperunt, pro vſu motúque rerum quibus creatoris legi ſubduntur, in melius deteriúſve mutātur, in eū diuina prouidentia tendētes exitum, quem ratio gubernandę vniuerſitatis includit: ita vt nec tanta corruptio, quanta vſque ad interitū naturas mutabiles mortaléſque perducit: ſic faciat non eſſe quod erat, vt non inde fiat conſequenter, quod eſſe debebat. Quæ cùm ita ſint, Deus qui ſummè eſt, atque ob hoc ab illo facta eſt omnis eſſentia, quæ non ſummè eſt: quia neque illi æqualis eſſe deberet, quæ de nihilo facta eſſet, neque vllo modo eſſe poſſet, ſi ab illo facta non eſſet: nec vllorum vitiorum offenſione vituperandus, & omnium naturarum conſideratione laudandus eſt.

L. VIVES.

a ET quandam ſecum pacem ſuam.} *Vt ſecum vnaquæq; & inter ſe omnes non diſſidant, & pugnent, interitúmque ſibi afferant: ideo veteres multi amore conſtare mundum dixerunt.*

Quæ cauſa ſit beatitudinis angelorum bonorum, & quæ cauſa ſit miſeriæ angelorum malorum. CAP. VI.

PRoinde cauſa beatitudinis angelorum bonorum ea veriſſima reperitur, quòd ei adhærét, qui ſummè eſt. Cùm verò cauſa miſeriæ malorum angelorum quęritur, ea meritò occurrit, quòd ab illo qui ſummè eſt auerſi, ad ſeipſos conuerſi ſunt, qui non ſummè ſunt: & hoc vitium a quid aliud quàm ſuperbia nuncupatur? Initiũ quippe omnis peccati ſuperbia. Noluerunt ergo ad illum cuſtodire fortitudinem ſuam: & qui magis eſſent, ſi ei qui ſummè eſt, adhærerent: ſe illi præferendo, id quod minus eſt, prætulerunt. Hic primus defectus, & prima inopia, primúmque vitium eius naturæ, quæ ita creata eſt, vt nec ſummè eſſet: & tamen ad beatitudinẽ habendam eo qui ſummè eſt, frui poſſet: à quo auerſa nõ quidem nulla, ſed tamen minus eſſet, atque ob hoc miſera fieret. Huius porrò malę voluntatis cauſa efficiẽs ſi quęratur, nihil inuenitur. Quid eſt enim quod facit voluntatem malam, cùm ipſa faciat opus malum? Ac per hoc mala volũtas efficiens eſt operis mali: malæ autem voluntatis efficiens eſt nihil. Quoniam ſi res aliqua eſt, aut habet, aut non habet aliquam volũtatem. Si habet, aut bonam profectò habet, aut malam: ſi bonam, quis ita deſipiat vt dicat, quòd bona voluntas faciat voluntatem malam? Erit enim, ſi ita eſt, bona voluntas cauſa peccati, quo abſurdius putari nihil poteſt aut dici. Si autem res iſta quæ putatur facere volũtatem malam, ipſa quoque habet volũtatem malam: etiam eam, quæ fecerit res, conſequenter interrogo: atque vt ſit aliquis inquirendi modus, cauſam primæ volũtatis malæ inquiro. Non eſt enim prima voluntas mala, quam nulla fecit voluntas etiam mala: ſed illa prima eſt, quam nulla fecit. nam ſi præceſſit à qua fieret, illa prior eſt, quę alteram fecit. Si reſpõdeatur, quòd eam nulla res fecerit, & ideo ſemper fuerit, quęro vtrum in aliqua natura fuerit. Si enim in nulla fuit, omnino non fuit: ſi autem in aliqua vitiabat eam & corrumpebat, erátque illi noxia, ac per hoc bono priuabat. Et ideo in mala natura voluntas mala

eſſe non poterat, ſed in bona mutabili tamen, cui vitium hoc poſſe nocere. Si enim non nocuit, non vtique vitium fuit: ac per hoc nec mala voluntas fuiſſe dicenda eſt. Porrò ſi nocuit, bonum auferendo vel minuendo vtique nocuit. Non igitur eſſe potuit ſempiterna voluntas mala ea in re, in qua bonum naturale præceſſerat, quòd mala voluntas nocẽdo poſſet adimere. Si ergo non erat ſempiterna, quis eam fecerit quæro? Reſtat, vt dicatur, quòd ea res fecerit malam voluntatem, in qua nulla voluntas fuit. Hæc vtrum ſuperior ſit, requiro: an inferior, an æqualis? Sed ſi ſuperior, vtique melior: quomodo ergo nullius ac non potius bonæ voluntatis? Hoc idem profectò, & æqualis ſi fuerit, dici poteſt. Duo quippe quandiu ſunt pariter voluntatis bonæ, non facit alter in altero voluntatem malam. Relinquitur vt inferior res cui nulla voluntas eſt, fecerit angelicæ naturæ, quæ prima peccauit, voluntatem malam. Sed etiam res ipſa quæcunque eſt inferior vſque ad infimam terram, quoniam natura & eſſentia eſt: proculdubio bona eſt, habens modum & ſpeciem ſuam in genere atque ordine ſuo. Quomodo ergo res bona efficiens eſt voluntatis malæ? Quomodo inquam bonum eſt cauſa mali? Cùm enim ſe voluntas relicto ſuperiore ad inferiora conuertit, efficitur mala: non quia malum eſt, quò ſe cõuertit, ſed quia peruerſa eſt ipſa conuerſio. Idcirco non res inferior voluntatem malã fecit, ſed rem inferiorem prauè atq; inordinatè ipſa quæ facta eſt appetiuit. Si enim aliqui duo æqualiter affecti animo & corpore, videant vnius corporis pulchritudinem, qua viſa vnus eorum ad illicitè perfruendum moueatur, alter in voluntate pudica ſtabilis perſeueret, quid putamus eſſe cauſæ, vt in illo fiat, in illo non fiat voluntas mala, quæ illam res fecit, in quo facta eſt? Neque enim pulchritudo illa corporis, nam eam non fecit in ambobus: quãdoquidem amborum nó diſpariliter occurrit aſpectibus. An caro intuẽtis in cauſa eſt? Cur non & illius? An verò animus? Cur nó vtriuſque? Ambos enim & animo & corpore æqualiter affectos fuiſſe prædiximus. An dicendum eſt alterum eorum occulta maligni ſpiritus ſuggeſtione tẽtatum, quaſi non eidem ſuggeſtioni & qualicunque ſuaſioni propria voluntate conſenſerit? Hanc igitur conſenſionem, hanc malam quam malè ſuadẽti adhibuit volũtatem, quæ in eo res fecerit, quærimus. Nam vt hoc quoq; impedimentum ab iſta quæſtione tollatur, ſi eadem tentatione

ne

ne ambo tententur,& vnus ei cedat,atque conſentiat:alter idem qui fuerat,perſeueret:quid aliud apparet, niſi vnum voluiſſe,alterum noluiſſe à caſtitate deficere?Vnde niſi propria voluntate,vbi eadem fuerat in vtroque corporis & animę affectio, amborum oculis pariter viſa eſt eadem pulchritudo: ambobus pariter inſtitit occulta tentatio?Propriam igitur in vno eorum voluntatem malam,quę res fecerit ſcire volentibus,ſi bene intueātur,nihil occurrit.Si enim dixerimus,quod ipſe eam fecerit, quid erat ipſe ante voluntatem malam niſi natura bona:cuius autor Deus, qui eſt incōmutabile bonum? Qui ergo dicit eum qui conſenſit tentanti atque ſuadenti: cui non conſenſit alius,ad illicitè vtendū pulchro corpore,quod videndum ambobus pariter affuit, cùm ante illam viſionem ac tētationem ſimiles ambo animo & corpore fuerint: ipſum ſibi feciſſe voluntatem malam,qui vtique bonus ante voluntatem malam fuerit:quærat cur eam fecerit, vtrum quia natura eſt,an quia ex nihilo facta eſt:& inueniet volūtatem malam non ex eo eſſe incipere, quia natura eſt, ſed ex eo quòd de nihilo natura facta eſt. Nam ſi natura cauſa eſt voluntatis malæ,quid aliud cogimur dicere, niſi à bono fieri malum, & bonum eſſe cauſam mali: ſiquidem à natura bona fit voluntas mala?Quod vnde fieri poteſt, vt natura bona,quanuis mutabilis, antequam habeat voluntatem malam faciat aliquid mali,hoc eſt,ipſam voluntatem malam?

L. VIVES.

a QVid aliud quàm ſuperbia.} *Scoto non placet peccatum angelorum fuiſſe ſuperbiam: credo ob id ſolum, quòd D. Thomæ placuerat,ſequenti veterum ſcriptorum ſententiam.*

b Et qui magis eſſent.} *Præſtantiores & perfectiores eſſent.*

Cauſam efficientem malæ voluntatis non eſſe quærendam.

CAP. VII.

NEmo ergo quærat efficientem cauſam malæ voluntatis. Non enim eſt efficiens,ſed deficiens: quia nec illa effectio eſt, ſed defectio, deficere nanque ab eo quod ſummè eſt, ad id quod minus eſt, hoc eſt, incipere habere voluntatem malam.Cauſas porrò defectionum iſtarum cùm efficientes non ſint, vt dixi, ſed deficientes velle inuenire, tale eſt,ac ſi quiſquam velit videre tenebras, vel audire ſilentium,quod tamen vtrunque nobis notum eſt, [a] neque illud niſi per oculos, neque hoc niſi per aures, non ſanè in ſpecie,

ſed in ſpeciei priuatione. Nemo ergo ex me ſcire quærat, quod me neſcire ſcio, niſi fortè vt neſcire diſcat, quod ſcire non poſſe ſciendum eſt. Ea quippe quæ non in ſpecie, ſed in eius priuatione ſciũtur, ſi dici aut intelligi poteſt, quodammodo neſciendo ſciuntur, vt ſciendo neſciãtur. Cùm enim acies etiam oculi corporalis currit per ſpecies corporales, nuſquã tenebras videt niſi vbi cœperit non videre. Ita etiam non ad aliquem alium ſenſum, ſed ad ſolas aures pertinet ſentire ſilentium, quod tamen nullo modo niſi non audiẽdo ſentitur. Sic ſpecies intelligibiles mens quidem noſtra intelligendo conſpicit, ſed vbi deficiunt, neſciendo cõdiſcit. Delicta enim quis intelligit? Hoc ſcio, naturam Dei nunquam, nuſquam, nulla ex parte poſſe deficere, & ea poſſe deficere, quæ ex nihilo facta ſunt. Quæ tamen quãto magis ſunt, & bona faciunt, tunc enim aliquid faciunt, cùm cauſas habent efficientes: inquantum autem deficiunt, & ex hoc mala faciunt, quid enim tunc faciunt niſi vana cauſas habent deficientes.

L. VIVES.

a NEque illud niſi per oculos.} *Contrariorum idem eſt ſenſus & eadem diſciplina, vt eſt in philoſophorum ſcholæ: neque aliter priuans cognoſcitur, quàm ſemota ponentis cognitione.*

De amore peruerſo, quo voluntas ab incommutabili bono ad bonum commutabile deficit. CAP. VIII.

ITémque ſcio in quo fit mala voluntas, id in eo fieri: quod ſi nollet, nõ fieret: & ideo non neceſſarios, ſed voluntarios defectus iuſta pœna conſequitur. [a] Deficitur enim non ad mala, ſed malè: id eſt, non ad malas naturas, ſed ideo malè, quia cõtra ordinem naturarum ab eo quod ſummè eſt ad id quod minus eſt. Neque enim auri vitium eſt auaritia, ſed hominis peruersè amantis aurum, iuſtitia derelicta, quę incomparabiliter auro debuit anteponi. Nec luxuria eſt vitium pulchrorum ſuauiúmq; corporum, ſed animæ peruersè amantis corporeas voluptates: neglecta temperantia, qua rebus ſpiritaliter pulchrioribus & incorruptibiliter ſuauioribus coaptamur. Nec iactantia vitium eſt laudis humanæ, ſed animæ peruersè amantis laudari ab hominibus, ſpreto teſtimonio conſcientiæ. Nec ſuperbia vitium eſt dantis poteſtatem, vel ipſius etiam poteſtatis, ſed animæ peruersè amantis poteſtatem ſuam, potentioris iuſtitia contempta. Ac per hoc qui peruersè amat cuiuſlibet naturæ bonum,

etiam

etiam ſi adipiſcatur, ipſe ſit in bono malus, & miſer meliore priuatus.

L. VIVES.

a Deficitur enim nó ad mala, ſed malè.} *Hoc eſt quod Plato dicebat, in actionibus non eſſe vitium, ſed in earum ratione ac qualitate.*

An ſancti angeli quem habent creatorem, naturæ eundem habeant bonæ voluntatis autorem per ſpiritum ſanctum in eis charitate diffuſa. CAP. IX.

Cvm ergo malæ voluntatis efficiens naturalis,[a] vel, ſi dici poteſt, eſſentialis nulla ſit cauſa: ab ipſa quippe incipit ſpirituum mutabilium malum, quo minuitur atque deprauatur naturæ bonum: nec talem voluntatem facit niſi defectio, qua deſeritur Deus: cuius defectionis etiam cauſa vtique deficit, ſi dixerimus nullam eſſe efficiétem cauſam etiam voluntatis bonæ, cauendum eſt ne voluntas bona bonorum angelorum non facta, ſed Deo coæterna eſſe credatur. Cùm enim ipſi facti ſint, quomodo illa non eſſe facta dicetur? Porrò quia facta eſt, vtrum cum ipſis facta eſt, an ſine illa fuerunt prius? Sed ſi cum ipſis, non dubium quòd ab illo facta ſit, à quo & ipſi: [b] ſimúlque vt facti ſunt, ei à quo facti ſunt, amore cum quo facti ſunt, adhæſerunt. Eóque ſunt iſti ab illorum ſocietate diſcreti, quòd hi in eadem voluntate bona manſerunt, illi ab ea deficiendo mutati ſunt, mala ſcilicet voluntate: hoc ipſo quòd à bono defecerunt, à quo non defeciſſent, ſi vtique voluiſſent. Si autem boni angeli fuerunt prius ſine bona voluntate, cámque in ſeipſis Deo non operante fecerunt: ergo meliores à ſeipſis, quàm ab illo facti ſunt? Abſit. Quid enim erant ſine bona voluntate, niſi mali? Aut ſi propterea non mali, quia nec mala voluntas eis inerat: neq; enim ab ea, quam nondum cœperant habere, defecerant, certè nondum tales, nondum tam boni, quàm eſſe cum voluntate bona cœperunt. At ſi non potuerũt ſeipſos facere meliores, quàm eos ille fecerat, quo nemo melius quicquam facit: profectò & bonam voluntatem, qua meliores eſſent, niſi operante adiutorio creatoris, habere non poſſent. Et cùm id egit eorum voluntas bona, vt non ad ſeipſos, qui minus erant, ſed ad illum qui ſummè eſt, conuerterentur, eíque adhærentes magis eſſent, eiúſque participatione ſapienter, beatéque viuerent: quid aliud oſtenditur, niſi vo-

luntatem quamlibet bonam inopem fuiſſe in ſolo deſiderio remanſuram: niſi ille, qui bonam naturam ex nihilo ſui capacem fecerat, [c] ex ſeipſo faceret implendo meliorem, prius faciens excitando auidiorem? Nam & hoc diſcutiendum eſt, ſi boni angeli ipſi in ſe fecerunt voluntatem bonam, vtrum aliqua eam, an nulla voluntate fecerunt? Si nulla, vtique nec fecerunt. Si aliqua, vtrum mala, an bona? Si mala, quomodo eſſe potuit mala voluntas bonæ voluntatis effectrix? Si bona, iam ergo habebant. Et iſtam quis fecerat, niſi ille, qui eos cũ bona voluntate, id eſt, cum amore caſto, quo illi adhærent, creauit, ſimul in eis & condens naturam, & largiens gratiam? Vnde ſine bona voluntate, hoc eſt, Dei amore, nunquam ſanctos angelos fuiſſe credendum eſt. Iſti autem qui cùm boni creati eſſent, tamen mali ſunt, mala propria voluntate, quam bona natura non fecit, niſi cùm à bono ſponte defecit, vt mali cauſa non ſit bonum, ſed defectus à bono: [d] aut minorem acceperunt amoris diuini gratiam, quàm illi, qui in eadem perſtiterunt: aut ſi vtrique boni æqualiter creati ſunt, iſtis mala voluntate cadentibus, illi amplius adiuti, ad eam beatitudinis plenitudinem, vnde ſe nũquam caſuros certiſſimi fierent, peruenerunt: ſicut iam etiam in libro, quem ſequitur iſte, tractauimus. Confitendum igitur cum debita laude creatoris, non ad ſolos ſanctos homines pertinere, verumetiã de ſanctis angelis poſſe dici, quòd charitas Dei diffuſa ſit in eis per ſpiritum ſanctum, qui datus eſt eis: nec tantum hominum, ſed primitus, præcipuéque angelorum bonum eſſe, quod ſcriptum eſt: Mihi autem adhærere Deo bonum eſt. Hoc bonum, quibus commune eſt, habent & cum illo cui adhærent, & inter ſe ſocietatem ſanctam, & ſunt vna ciuitas Dei, eadémque viuum ſacrificium eius, viuúmque templum eius. Cuius pars quæ coniungenda immortalibus angelis ex mortalibus hominibus congregatur, & nunc mortaliter peregrinatur in terris, vel in eis, qui morte obierunt, [e] ſecretis animarum receptaculis, ſedibúſque requieſcit, eodem Deo creante, quemadmodum exorta ſit, ſicut de angelis dictum eſt, iam video eſſe dicendum. Ex vno quippe homine, quem primum Deus condidit, genus humanum ſumpſit exordium, ſecundum ſanctæ ſcripturæ fidem, quæ mirabilem autoritatem non immeritò habet in orbe terrarum: atque in omnibus gentibus, quas ſibi eſſe credituras

inter

inter cætera quæ dixit, vera diuinitate prædixit.

L. VIVES.

a Vel ſi dici poteſt eſſentialis. } *Quaſi ens & eſſentiam habens.*

b Simúlque vt facti ſunt, ei à quo facti ſunt, amore cum quo facti ſunt, adhæſerũt. } *Aperte fatetur angelos omnes creatos eſſe in gratia gratum faciente. quod idem ait lib. De correptione & grat. Antequam caderent, inquit, gratiam habuerunt. Conſentit & Hieronymus ſuper Oſee, qui dæmonas ſcribit in magna pinguedine ſpiritus ſancti creatos eſſe. Aliter ſentire idem Auguſtinus videtur de Geneſi ad literam, cùm angelicam naturam primo informem creatam dicit. Secuit ſe familia theologorum in duas, ceu factiones, & alij aſſenſi Petro Lombardo diſt. 5. libri ſecundi, & Alexandro Halen. & Bonauenturæ, in gratia creatos angelos negant. D. Thomas contrarias partes ducit. Ego nec inter tantos, nec de tanta re quid pronunciem, habeo. Auguſtinus certè pluribus in locis, verbiſque diſertioribus, in gratia conditos videtur affirmare, cui dictum illud Ezechielis creditur ſuffragari: Plenus ſapientia ad dæmonem loquitur & perfectus decore in delicijs paradiſi Dei fuiſti.*

c Ex ſeipſo faceret implendo meliorem. } *Oſtendit copioſius illis refuſam gratiam, cùm ſe Deos parituros profeſſi ſunt, quod non video dubitari. Et fuit tanta illa gratia, vt firmos, certóſque de tanta fœlicitate redderet.*

d Aut minorem acceperunt amoris diuini gratiam. } *Si data eſt gratia angelis omnibus, reſpectus eſſet perſonarum, alijs maiorem, alijs duntaxat ex eodem ordine minorem dare. Gradatim ergo diſtinctéque data eſt gratia, non per ſingulos angelorum, ſed per ordines. Vt cùm ex eodem ordine alij præcipites abierint, ſteterint alij, nihilominus tamen parem acceperint vtrique gratiam.*

e Secretis animarum receptaculis. } *Non dubitat de earum gloria etiam ante iudicium, ſed de loco gloriæ. nam vbique poſſunt beatæ eſſe, cùm vbique ſit Deus, cuius fruitione fiunt beatæ.*

De falſitate eius hiſtoriæ, quæ multa millia annorum præteritis temporibus adſcribat. CAP. X.

Omittamus igitur coniecturas hominum neſciẽtium quid loquantur de natura vel inſtitutione generis humani. Alij nanque ſicut de ipſo mundo crediderunt, ſemper fuiſſe homines opinãtur. Vnde & Apuleius, cùm hoc animantium genus deſcriberet: [a]Sigillatim, inquit, mortales, cunctim tamen vniuerſo genere perpetui. [b]Et cùm illis

dictum fuerit, ſi ſemper humanũ genus fuit: quónam modo verum eorum loquatur hiſtoria, narrãs qui fuerint, quarúmque rerum inuentores, qui primi liberalium diſciplinarum aliarúmque artium inſtitutores, vel à quibus primùm illa vel illa regio párſque terrarum illa atque illa inſula incoli cœperit. Reſpõdent diluuiis & conflagrationibus per certa interualla temporum, non quidem omnia, ſed plurima terrarum ita vaſtari, vt redigãtur homines ad exiguam paucitatem: ex quorum progenie rurſus multitudo priſtina reparetur: ac ſic identidem reparari & inſtitui, quaſi prima cùm reſtituantur potius quæ fuerant illis nimiis vaſtationibus interrupta & extincta, ceterùm hominem niſi ex homine exiſtere omnino non poſſe. Dicunt autem quod putant, non quod ſciunt. Fallunt etiam eos quædam mendaciſſimæ literæ, quas perhibẽt in hiſtoria temporum multa annorum milia continere. Cùm ex literis ſacris ab inſtitutione hominis [c] nondum completa annorum ſex milia computemus. Vnde ne multa diſputem, quemadmodum illarum literarum, in quibus longè plura annorum milia referuntur, vanitas refellatur: & nulla in illis rei huius idonea reperiatur autoritas, [d] illa epiſtola Alexandri Magni ad Olympiadem matrem ſuam, quam ſcripſit, narrationem cuiuſdam Ægyptij ſacerdotis inſinuãs, quam protulit ex literis quæ ſacræ apud illos haberentur: continet etiam regna, quæ Græca quoque nouit hiſtoria. [e] In quibus regnum Aſſyriorum in eadem epiſtola Alexandri quinque milia excedit annorum. In Græca verò hiſtoria, millè fermè & trecẽtos habet ab ipſius Beli principatu: quem regem & ille Ægyptius in eiuſdem regni ponit exordio. Perſarũ autem & Macedonum imperium, vſque ad ipſum Alexandrum cui loquebatur, plus quàm octo milium annorum ille conſtituit, cùm apud Græcos Macedonum vſque ad mortem Alexandri quadringenti octoginta quinque reperiãtur anni: Perſarum verò donec ipſius Alexandri victoria finiretur, ducenti & triginta tres computentur. Longè itaque hi numeri annorum illis Ægyptiis ſunt minores: nec eis etiam ſi ter tantùm computarentur, æquarentur. [f] Perhibentur enim Ægyptij quondam tam breues annos habuiſſe, vt quaternis menſibus finirentur. Vnde annus plenior & verior, qualis nunc & nobis & illis eſt, tres eorum annos cõplectebatur antiquos. Sed ne ſic quidem, vt dixi, Græca Ægyptiæ numero temporum concordat hiſtoria,

ria. Et ideò Græcæ potius fides habenda eſt : quia veritatem non excedit annorum, qui literis noſtris, quę verè ſacræ ſunt, continentur. Porrò ſi hæc epiſtola Alexandri, quæ maximè innotuit, multum abhorret in ſpatiis temporum à probabili fide rerum : quanto minus credendum eſt illis literis, quas plenas fabuloſis velut antiquitatibus proferre voluerunt contra autoritatem notiſſimorum diuinorúmque librorum, quę totum orbem ſibi crediturum eſſe prædixit, & cui totus orbis, ſicut ab ea prædictum eſt, credidit: quæ vera ſe narraſſe præterita, ex his quæ futura prænuntiauit, cùm tanta veritate implentur, oſtendit.

L. VIVES.

a Sigillatim, inquit, mortales, cuncti tamen vniuerſo genere.} *Legendum, cunctim. Et ſic apud eum libello De Socratis deo: aduerbium eſt à cunctis ſicut à ſingulis ſigillatim: multitudinem totam ſimul capit: vt in 2. Florid. Non ſingulatim, ac diſcretim, ſed cunctim & concertatim.*

b Et cùm illis dictum fuerit, ſi ſemper humanum genus fuit.} *Argumentum hoc multis verbis perſequitur Macrobius in Somnium Scipionis: quod eo modo quo Auguſtin. recenſet. depellere ſe putat: atque huic reſponſioni originem dediſſe videtur Plato, qui in Timæi initio collocutionem Solonis & Aegyptij ſacerdotis referre faciens Critiam, ait, ea quæ multis annis anteà fuerunt, ignorari ab hominibus, quòd in nouas regiones tranſeant, prioribus qui illas incolebant, incendiis, aut illuuionibus partim pulſis, partim abſumptis: quas humani generis pernicies, certis euenire temporibus neceſſe eſt. Quam reſponſionem confutare non eſt difficile. Nam cùm vniuerſalis terrarum, vel conflagratio, vel aquarum demerſio contingere non queat, vt Ariſtoteles in libris Meteororum docet, profectò reliquiæ nominis vetuſtiſſimorum hominum vnius gentis ſaltem apud aliam ſeruatæ eſſent incolumes: atque in hunc modum ad nos perductæ, quod Ariſtoteles, vt eſt in præcipiendo vafer, ſemper ſui memor, ſibíque conſtans, libro Primæ philoſophiæ duodecimo, reliquias antiquiſſimæ illius philoſophiæ manere adhuc dicit. Cur igitur nulla eſt memoria rerum, tribus ante memoriam tuam annorum millibus?*

c Nondum completa annorum ſex milia.} *Euſebius, quem in digeſtione temporum Auguſtinus ſequitur, à condito mundo, ad Romam à Gotthis captam, quinquies mille ſexcentos vndecim annos computat, ídque ex ſupputatione Septuaginta interpretum. Nam*

ex Hebræa Beda vſque ad principatum Honorij & Theodoſii iunioris, quo tempore vrbem ceperunt Gotthi, quater mille trecentos ſeptuaginta ſeptem annos ponit. De hac annorum diſcrepantia loquar in ſequentibus libris.

d Illa epiſtola Alexandri Magni.} *Libro octauo meminimus.*

e In quibus regnum Aſſyriorum.} *De his regnis lib.18. commodius. in numerandis tamen annis mira apud veteres libertas, & liberalitas. Plin.lib.11. ex Eudoxo, Zoroaſtrem tradit ſex milibus annorum ante Platonis mortem fuiſſe: cui Ariſtoteles eſt aſſenſus, Hermippus quinque milibus annorum ante bellum Troianum tradit Zoroaſtrem fuiſſe. Chaldæos ſcribit Cicero* 1. *De diuin. ccccl xx M. ann. vt ipſi dicũt, monumentis comprehenſa continere. Idem ferè Diodorus lib. 3. refert, Chaldæos, ex quo aſtra obſeruant, vſque ad Alexandrum quadraginta tria annorum millia chronicis numerare.*

f Perhibentur enim Ægyptij quondam.} *Et hi non pauca de annis ſuis mentiti. Plato ex narratione Aegyptij ſacerdotis res geſtas Sais Aegyptiis octo millia annorum literis eſſe mandatas inquit: Atticas verò Athenas mille annis ante Aegyptias illas Saias eſſe conditas. Diogenes Laertius Nili Aegyptij filium Vulcanum fuiſſe ſcribit, ab eo ad Alexandrum Macedonem interceſſiſſe annorum quadraginta octo millia octingentos ſexagintatres. Quo toto tempore ſolis defectus contigerunt trecenti & ſeptuagintatres: Lunæ verò octingenti trigintaduo. Mela modeſtius eſt mentitus. Sic enim ait de Aegyptiis: Ipſi vetuſtiſſimi, vt prædicant, hominum, trecentos triginta rege ante Amaſim, & ſupra tredecim milium annorum ætates, certis annalibus referunt. Sed hoc quod ſequitur deerat mendacio: mandatúmque literis ſeruant, dum Aegyptij ſunt, quater curſus ſuos vertiſſe ſydera, ac ſolem bis iam occidiſſe, vnde nunc oritur. Diodorus quoque lib.1 inter Oſirim & Iſim Alexandrúmque Macedonem, qui ibi Alexandriam condidit, ab aliis annorum decem millia, ab aliis tria & viginti millia numerari ſcribit, nonnullóſque fabulari deos primùm & heroas, in Aegypto paulò minus decem & octo milia regnaſſe annos, deorúmque poſtremum Orum Iſidis regno potitum: homines verò paulò minus annorum quindena milia, vſque ad centeſimam octuageſimam Olympiadem, quo tempore in Aegypto regnauit primus Ptolemæus. Sed vanitas & iactantia Aegypti fuit incredibilis. Cúmque ſtudent ſe primos mortalium omnium videri, annos innumeros comminiſcuntur. Quæ cauſa fuit multis, in originibus mundi, & falli, & fallere ſcriptis ſuis alios. Nam Cicero innumerabilia ſecula tribuit Aegypto. ſecutus Platonem. Eandem famam ſecutus eſt Ariſtoteles ſeptimo De repub.*

g Per-

g Perhibentur enim Ægyptij quondam.} *Plinius libro ſeptimo annum menſtruum Aegyptiis fuiſſe ait, ſic ſcribens: Annum alij vnum æſtate determinabant, & alterum hyeme: alij quadripertitis temporibus, ſicut Arcades, quorum anni trimeſtres fuêre: quidam lunæ ſenio, vt Aegyptij. Itaque apud eos aliqui & ſingula milia annorum vixiſſe produntur. Hæc ille. Cenſorinus in die natali, in Aegypto quidem, antiquiſſimum, inquit, ferunt annum bimeſtrem fuiſſe. Poſt deinde à Piſone rege quadrimeſtrem factum, nouiſſimò ad tredecim menſes & dies quinque produxiſſe. Diodorus narrat, cùm traditum à veteribus eſſet, regnaſſe priſcos illos reges, deóſque mille & ducentis annis ſingulos, fidémque ſumma non admitteret, pro certo habitum eſſe à pleriſque curſus lunares ſolaribus nondum plenè inuentis, annos confeciſſe. Ita mirabiles non erunt veteres fabulæ, alios quatuor anni temporibus, quatuor annos definiſſe, ſicut à nonnullis eſt Græcis factitatum. Idem autor, Chaldæos annos menſtruos olim fuiſſe perhibet. Sed vt ego coniecturam quoque meam de tanto annorum apud gentes illas numero non celem, exiſtimo homines motibus cælorum, ſyderúmque deditiſſimos vniuſcuiuſque erronis aſtri conuerſionem pro anno computaſſe, ita, vt in triginta annis ſolaribus ſit vnus Saturni, quinque Iouis, ſex Martis, plures triginta Mercurij & Veneris, Lunares ferè quadringenti. Ita ſunt plus minus quingentis.*

De his, qui hunc quidem mundum non ſempiternum putant, ſed aut innumerabiles, aut eundem vnum certa concluſione ſeculorum ſemper naſci & reſolui, opinantur.

CAP. XI.

ALij verò qui mundum iſtum non exiſtimant ſempiternum: [a] ſiue non eum ſolum, ſed innumerabiles opinantur: [b] ſiue ſolum quidem eſſe, ſed certis ſeculorum interuallis innumerabiliter oriri & occidere, neceſſe eſt fateantur hominum genus prius ſine hominibus gignentibus extitiſſe. [c] Neque enim vt alluuionibus incendiiſque terrarum, quas illi non putant toto prorſus orbe contingere: & ideo paucos homines ex quibus reparetur multitudo priſtina, ſemper remanere contendunt: ita & hi poſſunt putare, quod aliqui hominum pereunte mundo relinquantur in mundo, ſed ſicut ipſum mundum ex materia ſua renaſci exiſtimant, ita in illo ex elementis eius genus humanum, ac deinde à parentibus progeniem pullulare mortalium ſicut aliorum animalium.

L. VIVES.

a Siue non eum ſolum.} *Dixit hoc eſſe opinionis Democriti & Epicuri.*

b Siue ſolum quidem.} *Vt Heraclitus, Hippaſus, & Stoici, qui conflagratione periturum arbitrabantur mundum: qui cùm deflagrarit, denuo condetur.*

c Neque enim vt alluuionibus.} *Plato & Ariſtoteles negant vniuerſale ſiue incendiũ, ſiue diluuium contingere vnquam poſſe. Stoici verò euenturum putabant, ſicut inquit Cicero, vt ad extremum omnis mundus igneſceret, cùm humore conſumpto neque terra ali poſſet, neque remeare aer: cuius ortus, aqua omnis exhauſta eſſe non poſſet. Itaque Plato & Ariſt. aliquos ſemper homines in perpetuitatem mundi relinquebant ad ſemen: alij cuncta abſumebant, vt noua procrearentur.*

Quid reſpondendum ſit his, qui primam conditionem hominis tardam eſſe cauſantur. CAP. XII.

QVod autem reſpondimus, cùm de mundi origine quæſtio verteretur, eis qui volunt credere non eum ſemper fuiſſe, ſed eſſe cœpiſſe: ſicut etiã Plato apertiſsimè confitetur: quanuis à nonnullis contra quàm loquitur, ſenſiſſe credatur: hoc etiam de prima hominis conditione reſponderim, propter eos qui ſimiliter mouẽtur: cur homo per innumerabilia, atque infinita retro tempora creatus non ſit, támque ſero ſit conditus, vt minus quàm ſex milia ſint annorum, ex quo eſſe cœpiſſe in ſacris literis inuenitur? Si enim breuitas eos offendit tẽporis, quod tam paucis eis videntur anni ex quo inſtitutus homo in noſtris autoritatibus legitur: [a] conſiderent nihil eſſe diuturnum, in quo eſt aliquid extremum, & omnia ſeculorum ſpatia definita, ſi æternitati interminæ comparentur, non exigua exiſtimanda eſſe, ſed nulla. Ac per hoc, ſi non quinque vel ſex, verumetiam ſexaginta milia, vel ſexcenta, aut ſexageſies aut ſexcenties milies dicerentur annorum, aut itidem per totidem toties multiplicaretur hæc ſumma, vbi iam nullum numeri nomen haberemus, ex quo Deus hominem fecit: ſimiliter quæri poſſet, cur antè non fecerit. Dei quippe ab hominis creatione ceſſatio retrorſus æterna, ſine initio tanta eſt, vt ſi ei conferatur quamlibet magna & ineffabilis numeroſitas temporum, quæ tamen ſine cõcluſa certis ſpatiis terminetur: nec ſaltem tanta videri debeat, quanta ſi humoris breuiſsimam guttam vniuerſo mari, etiam quantum Oceanus circumfluit, comparemus:

mus : quoniam iſtorum duorum vnum quidem perexiguum eſt, alterum incomparabiliter magnum, [b] ſed vtrūq; finitum. Illud verò temporis ſpatium quod ab initio aliquo progreditur, & aliquo termino coercetur, magnitudine quantacunque tendatur cōparatum illi quod initium non habet, neſcio vtrum pro minimo an potius pro nullo deputādum eſt. Huic enim ſi à fine vel breuiſsima ſigillatim momenta detrahātur, decreſcente numero, licet tam ingenti, vt vocabulum non inueniat retrorſum redeundo: tanquam ſi hominis dies ab illo, in quo nunc viuit, vſque ad illum, in quo natus eſt detrahas: quandoque ad initium illa detractio perducetur. Si autem detrahātur retrorſus in ſpatio, quod à nullo cœpit exordio: non dico ſigillatim minuta momenta vel horarum: aut dierum, aut menſium, aut annorū etiam quantitates: ſed tam magna ſpatia, quanta illa ſumma cōprehendit annorum, quæ iam dici à quibuſlibet computatoribus non poteſt: quæ tamen mometorum minutatim detractione conſumitur: & detrahantur hæc tanta ſpatia, non ſemel atque iterum ſæpiúſq;, ſed ſemper, quid ſit, quid agitur, quando nunquam ad initium, quod omnino nullum eſt, peruenitur? Quapropter quod nos modò quęrimus poſt quinque milia, & quod amplius excurrit annorum, poſſent & poſteri etiam poſt annorū, ſexcenties milies eadem curioſitate requirere, ſi in tantum hæc mortalitas hominum exoriendo, & occumbendo, & imperita perſeueraret infirmitas. Potuerunt & qui fuerunt ante nos, ipſis recentibus hominis creati temporibus, iſtam mouere quæſtionem. Ipſe denique primus homo, vel poſtridie, vel eodem die poſtea quàm factus eſt, potuit inquirere, cur non antè ſit factus. Et quandocunque antea factus eſſet, non vires tunc alias, & alias nunc, vel etiam poſtea iſta de initio rerum temporalium controuerſia reperiret.

L. VIVES.

a Conſiderent nihil eſſe diuturnum. } *Dictum Ciceronis in Catone Maiore. Quando enim extremum aduenit, inquit, tum illud quod præterijt, effluxit.*

b Sed vtrunque finitum. } *Ideo inter ea eſt aliqua proportio, cùm inter finitum & infinitum nulla ſit.*

De reuolutione ſeculorum, quibus certo fine concluſis vniuerſa ſemper in eundem ordinem eandémque ſpeciem reditura, quidam philoſophi crediderunt.

CAP. XIII.

HAnc autem ſe philoſophi mūdi huius non aliter putauerūt poſſe vel debere diſſoluere, niſi vt[a] circumitus temporum inducerent, quibus eadem ſemper fuiſſe renouata, atque repetita in rerum natura: atque ita deinceps fore ſine ceſſatione aſſeuerarent [b] volumina venientium, prætereuntiúmque ſeculorum: ſiue in mundo permanente iſti circumitus fierent: ſiue certis interuallis oriens & occidens mundus eadem ſemper quaſi noua, ea quæ tranſacta & quæ ventura ſunt exhiberet. A quo ludibrio prorſus immortalem animam, etiam cùm ſapientiam perceperit liberare non poſſunt, euntem ſine ceſſatione ad falſam beatitudinem, & ad veram miſeriam ſine ceſſatione redeuntẽ. Quomodo enim vera beatitudo eſt, de cuius nunquam æternitate confiditur, dum anima venturam miſeriam, aut imperitiſſimè in veritate neſcit, aut infælicisſimè in beatitudine pertimeſcit? At ſi ad miſerias nunquam vlterius reditura ex his ad beatitudinem pergit: fit ergo aliquid noui in tempore, quod finem non habet temporis. Cur non ergo & mundus? Cur nō & homo factus in mundo? Vt illi, neſcio qui, falſi circumitus à falſis ſapientibus fallacibúſque comperti, in doctrina ſana tramite recti itineris euitentur. [c] Nam quidam & illud quod legitur in libro Salomonis, qui vocatur Eccleſiaſtes: Quid eſt, quod fuit? Ipſum quod erit. Et quid eſt, quod factum eſt? Ipſum quod fiet, [d] & non eſt omne recens ſub ſole, nec quiſquam loquitur, & dicit: ecce hoc nouum eſt, iam fuit in ſeculis quę fuerunt ante nos. Propter hos circumitus in eadem redeuntes, & in eadem cuncta reuocantes, dictum intelligi volunt, quod ille, aut de his rebus dixit, de quibus ſuperius loquebatur: hoc eſt, de generationibus aliis euntibus, aliis venientibus: de ſolis anfractibus, de torrentium lapſibus: aut certè de omnium rerum generibus, quæ oriuntur, atque occidunt. Fuerunt enim homines ante nos, ſunt & nobiſcum, & erunt poſt nos: ita quoque animantia, vel arbuſta. Monſtra quoque ipſa, quæ inuſitata naſcuntur, quanuis inter ſe diuerſa ſint, & quædam eorum ſemel facta narrentur, tamen ſecundum id quod generaliter miracula & monſtra ſunt, & vtique fuerunt, & erunt: nec recens & nouum eſt, vt monſtrū ſub ſole naſcatur, Quanuis hæc verba quidam ſic intellexerint, tanquam in prędeſtinatione Dei iam facta fuiſſe omnia,

ſapiens

ſapiens ille voluiſſet intelligi, & ideo nihil recens eſſe ſub ſole. Abſit autem à recta fide, vt his Salomonis verbis illos circumitus ſignificatos eſſe credamus, quibus illi putant, ſic eadem temporum, temporaliúmque rerum volumina repeti: vt, verbi gratia, ſicut in iſto ſeculo Plato philoſophus in vrbe Athenienſi, in ea ſchola quo Academia dicta eſt, diſcipulos docuit, ita per innumerabilia retro ſecula, multum prolixis quidem interuallis, ſed tamen certis, & idem Plato, & eadem ciuitas, eadémque ſchola, iidémque diſcipuli repetiti, & per innumerabilia deinde ſecula repetendi ſint. Abſit, inquam, vt nos iſta credamus. Semel enim Chriſtus mortuus eſt pro peccatis noſtris: reſurgens autem à mortuis iam non moritur, & mors ei vltra non dominabitur, & nos poſt reſurrectionem ſemper cum domino erimus, cui modo dicimus, quod ſacer admonet Pſalmus: Tu domine ſeruabis nos, & cuſtodies nos à generatione hac in æternũ. Satis autem iſtis exiſtimo conuenire quod ſequitur: In circumitu impij ambulant, non quia per circulos quos opinantur eorũ vita eſt recurſura, ſed quia modo talis eſt erroris eorum via, id eſt, falſa doctrina.

L. VIVES.

a Circumitus temporum inducerent. } *Platonici hæc, qui redeuntibus eiſdem cauſis, eoſdem quoſque redituros effectus arbitrantur: confectiſque curſibus omnibus ſiderum cælorúmque, cùm ad idem ex quo diſceſſerant punctum ſint reuerſi, annus ille vertens expletus erit, rurſúſque eadem producentur.*

b Volumina venientium } *Apertiſsimè volumina dixit, ceu inuoluerent modo ſeſe, modo euoluerent ſecula.*

c Nam quidam. } *Origenes lib. 2. περὶ ἀρχῶν, vtar interpretatione Hieronymi, quem in citandis opinionibus ex eiſdem libris περὶ ἀρχῶν ſequar potius, in epiſtola ad Auitum, quàm Ruffinum interpretem, nec ſine magna cauſa. Nobis autem, inquit, placet & ante hunc alium fuiſſe mundum, & poſt iſtum alium futurum. Vis diſcere quòd poſt corruptionem huius mundi alius ſit futurus? Audi Eſaiam loquentem: Erit cælum nouum, & terra noua, quæ ego facio permanere in conſpectu meo. Vis noſſe quòd ante fabricam huius mundi alij mundi in præterito fuerint? auſculta Eccleſiaſten: Quid eſt, quod non fuit? ipſum quod erit: & quid eſt, quod factum eſt? ipſum quod futurum eſt. & non eſt omne nouum ſub ſole, quod loquatur & dicat, ecce hoc nouum eſt. Iam enim fuit in ſeculis priſtinis, quæ fuerunt ante nos. Hæc ille. Dubitabat tamen an iſti mundi futuri ſint inter ſe omnia ſimiles,*

an aliqua erit inter eos diff rentia.

d Et non eſt omne recens ſub ſole. } *Hieronymus ſuper eo loco: Et non eſt omne recens ſub ſole. Eſt ne verbum de quo dicatur, vide hoc nouum eſt? iam fuit in ſeculis, quæ fuerunt a te nos. Aptius hoc Symmachus tranſtulit, putáſne quis poſſit dicere, vide hoc nouum eſt? at iam factum eſt in ſeculo, quod fuit ante nos. qui rem ad præſcientiam Dei refert, vt omnia iam antea fuerint in mente & notitia rectoris mundi, tametſi paulò antea, vt hic Auguſtinus, de gen r alitate rerum cenſet intelligi, & tangit hanc quoque Hieronymi expoſitionem.*

De temporali cond tione generis humani, quam Deus nec nouo conſilio conſtituerit, nec mutabili voluntate.

CAP. XIIII.

QVid autem mirum eſt, ſi in his circumitibus errantes, nec aditum, nec exitum inueniunt, quia genus humanum atque iſta noſtra mortalitas, nec quo initio cœpta ſit ſciunt, nec quo fine claudatur: quandoquidem altitudinem Dei penetrare non poſſunt, quia cum ipſe ſit æternus & ſine initio, ab aliquo tamen initio exorſus eſt tempore, & hominem quem nunquam antè fecerat, fecit in tempore, non tamen nouo & repentino, ſed immutabili æternóque cõſilio. Quis hanc valeat altitudinem inueſtigabilem inueſtigare, & inſcrutabilem perſcrutari, ſecũdum quam Deus hominem temporalem, antè, quam nemo vnquam hominum fuit, non mutabili voluntate in tempore condidit, & genus humanum ex vno multiplicauit? Quandoquidem Pſalmus ipſe cùm præmiſiſſet, atq; dixiſſet: Tu Domine ſeruabis nos, & cuſtodies nos à generatione hac in æternum: ac deinde repercuſſiſſet eos, in quorum ſtulta impiáq; doctrina nulla libe rationis & beatitudinis animæ ſeruatur æternitas, continuò ſubiiciens: In circumitu, inquit impij ambulant. Tanquam ei diceretur: Quid ergo tu credis, ſentis, intelligis? Nunquid nam exiſtimandum eſt ſubito Deo placuiſſe hominem facere, quem nunquam antea infinita retro æternitate feciſſet, cui nihil noui accidere poteſt, in quo mutabile aliquid non eſt? Et ne nos hæc audientes aliqua fortè turbaret ambiguitas, continuo reſpondit ad ipſum Deum loquens: Secundum altitudinem tuam multiplicaſti filios hominum. Sentiant, inquit, homines quod putant, & quod eis placet opinentur, & diſputent ſecundum altitudinem tuam quam nullus poteſt noſſe hominum, multiplicaſti filios hominum. Valde quippe

altum

altum eſt,& ſemper Deum fuiſſe,& hominem,quē nunquam antè fecerat,ex aliquo tempore primum facere voluiſſe, nec conſilium voluntatémque mutaſſe.

L. VIVES.

a Altitudinem inueſtigabilem inueſtigare. } *Inueſtigabilem pro contrario poſuit, hoc eſt, minimè inueſtigabilem, id eſt, non veſtigabilem dixit. Sicut indolere & inuocare, vtrunque eſt ſine dolere, & non dolere, vocare & non vocare.*

An vt Deus ſemper, etiam dominus fuiſſe ſemper intelligatur, credendum ſit creaturam quoque nunquam defuiſſe, cui dominaretur, & quomodo dicatur ſemper creatum, quod dici non poteſt coæternum.

CAP. XV.

Ego quidem ſicut dominum Deum, [a] aliquando dominum non fuiſſe dicere non audeo , ita hominem nūquam antea fuiſſe, & ex quodam tempore primū hominem creatum eſſe, dubitare nó debeo. Sed cùm cogito, cuius rei dominus ſemper fuerit, ſi ſemper creatura non fuit, affirmare aliquid pertimeſco : quia & meipſum intueor , & ſcriptum eſſe recolo: Quis hominum poteſt ſcire conſilium Dei? aut quis poterit cogitare, quid velit dominus? Cogitationes enim mortaliū timidæ, & incertæ adinuentiones noſtræ. Corruptibile enim corpus aggrauat animā, & deprimit terrena inhabitatio ſenſum multa cogitantē. Ex his igitur , quæ in hac terrena inhabitatione multa cogito : ideo vtique multa, quia vnum quod ex illis vel pręter illa, quod fortè nó cogito, verū eſt inuenire nó poſſum. Si dixero, ſemper fuiſſe creaturā, cuius dominus eſſet, qui dominus ſemper eſt, nec dominus vnquam nó fuit, ſed nunc illā, nunc aliam per alia atque alia temporum ſpatia, ne aliquā creatori coæternā eſſe dicamus, quod fides, ratioq; ſana condemnat: cauendū eſt , ne ſit abſurdum, & à luce veritatis alienum, mortalem quidem per vices temporū ſemper fuiſſe creaturam decedentem aliam, aliam ſuccedentem : immortalē verò non eſſe cœpiſſe, niſi cùm ad noſtrum ſeculum ventum eſt, quando & angeli creati ſunt, ſi eos rectè lux illa primū facta ſignificat, aut illud potius cælū, de quo dictum eſt: In principio fecit Deus cælum & terram: cùm tamen nó fuerint , antequam fierent : ne immortales ſi ſemper fuiſſe dicantur, Deo coæterni eſſe credantur. Si autē dixero, nō in tēpore creatos eſſe angelos, ſed ante omnia tē-

pora & ipſos fuiſſe, quorũ Deus dominus eſſet, qui nunquam, niſi dominus fuit: quæritur à me etiam, ſi ante omnia tempora facti ſunt: vtrum ſemper potuerint eſſe, qui facti ſunt? His reſpondendum fortè videatur, quomodo non ſemper, cùm illud quod eſt omni tempore non inconuenienter ſemper eſſe dicatur. Vſque adeò autẽ iſti omni tempore fuerunt, vt etiam ante omnia tẽpora facti ſint, ſi tamen à cælo cœpta ſunt tempora, & illi iam erant ante cælum. At ſi tempus, non à cælo, verùm ante cælum fuit, nõ quidẽ in horis, & diebus, & menſibus, & annis: nam iſtæ dimẽſiones temporalium ſpatiorum quæ vſitatè ac propriè dicuntur tempora, manifeſtũ eſt quòd à motu ſyderũ cœperint: vnde & Deus cùm hæc inſtitueret, dixit: Et ſint in ſigna, & in tempora, & in dies, & in annos: ſed in aliquo mutabili motu, cuius aliud anterius præterierit, aliud poſterius ſucceſſerit, eo quòd ſimul eſſe non poſſunt. Si ergo ante cælum in angelicis motibus tale aliquid fuit, & ideo tempus iam fuit, atque angeli, ex quo facti ſunt temporaliter mouebãtur, etiam ſic omni tempore fuerunt, quandoquidem cum illis facta ſunt tempora. Quis autem dicat, non ſemper fuit, quod omni tempore fuit? Sed ſi hoc reſpondero, dicetur mihi: Quomodo ergo non ſunt coæterni creatori, ſi ſemper ille, ſemper illi fuerunt? Quomodo etiam creati dicendi ſunt, ſi ſemper fuiſſe intelliguntur? Ad hoc quid reſpõdebitur? An dicendum eſt, & ſemper illos fuiſſe, quoniam omni tempore fuerunt, qui cum tempore facti ſunt: aut cum quibus facta ſunt tempora, & tamen creatos? Neque enim & ipſa tempora creata eſſe negamus, quanuis omni tempore tempus fuiſſe nemo ambigat. Nam ſi non omni tempore fuit tempus, erat ergo tempus, quando nullum erat tempus. Quis hoc ſtultiſſimus dixerit? Poſſumus enim rectè dicere: erat tempus, quando non erat Roma: erat tempus, quando non erat Hieruſalem: erat tempus, quãdo nõ erat Abraham: erat tempus, quando non erat homo: & ſi quid huiuſmodi. Poſtremò ſi non cum initio temporis, ſed poſt aliquod tempus factus eſt mundus, poſſumus dicere: erat tempus, quando non erat mundus. At verò erat tempus, quando nullum erat tempus: tam inconuenienter dicimus, ac ſi quiſquã dicat: erat homo quando nullus erat homo: aut, erat iſte mundus, quando non erat iſte mundus. [b] Si enim de alio atque alio intelligatur, poteſt dici aliquo modo: hoc eſt, erat alius homo quando

non

nō erat iſte homo. Sic ergo erat aliud tempus quãdo nõ erat hoc tempus, rectè poſſumus dicere. At verò erat tẽpus quando nullum erat tempus, quis vel inſipientiſſimus dixerit? Sicut ergo dicimus creatum tempus, cùm ideo ſemper fuiſſe dicatur, quia omni tempore tempus fuit: ita non eſt conſequens, vt ſi ſemper fuerunt angeli, ideo nõ ſint creati, vt propterea ſemper fuiſſe dicantur, quia omni tempore fuerunt: & propterea omni tempore fuerunt, quia nullo modo ſine his ipſa tẽpora eſſe potuerunt. Vbi enim nulla creatura eſt [c] cuius mutabilibus motibus tempora peragantur, tempora omnino eſſe nõ poſſunt. Ac per hoc etſi ſemper fuerũt, creati ſunt nec ſi ſemper fuerunt, ideo creatori coæterni ſunt. [d] Ille enim ſemper fuit æternitate immutabili, iſti autem facti ſunt. Sed ideo ſemper fuiſſe dicuntur, quia omni tempore fuerunt, ſine quibus tempora nullo modo eſſe potuerunt. Tempus autem quoniam mutabilitate tranſcurrit, æternitati immutabili non poteſt eſſe coæternum. Ac per hoc etiam ſi immortalitas angelorum non tranſit in tempore, nec præterita eſt quaſi iam non ſit, nec futura quaſi nondum ſit, tamen eorum motus quibus tempora peraguntur ex futuro in præteritum tranſeunt, & ideo creatori, in cuius motu dicendum non eſt vel fuiſſe quod iam non ſit, vel futurum eſſe, quod nondum ſit, coæterni eſſe nõ poſſunt. Quapropter ſi Deus ſemper dominus fuit, [e] ſemper habuit creaturam ſuo dominatui ſeruientem, veruntamen non de ipſo genitam, ſed ab ipſo de nihilo factam, nec ei coæternam. Erat quippe ante illam, quãuis nullo tempore ſine illa, non eam ſpatio tranſcurrente, ſed manente perpetuitate præcedens. Sed hoc ſi reſpondero eis, qui requirũt quomodo creator ſemper fuit dominus, ſi creatura ſeruiens non ſemper fuit, aut quomodo creatura creata eſt, & non potius creatori coæterna eſt ſi ſemper fuit, vereor ne facilius iudicet affirmare quod neſcio, quàm docere quod ſcio. Redeo igitur ad id quod creator noſter ſcire nos voluit: illa verò quæ vel ſapientioribus in hac vita ſcire permiſit, vel omnino perfectis in alia vita ſciẽda ſeruauit, vltra vires meas eſſe profiteor. Sed ideo putaui ſine affirmatione tractanda, vt qui hæc legunt, videant à quibus quæſtionum periculis debeant temperare, nec ad omnia ſe idoneos arbitrentur, potiúſque intelligant, quàm ſit Apoſtolo obtemperandum præcipienti ſalubriter, vbi ait: Dico autem per gratiam quæ data

eſt mihi omnibus qui ſunt in vobis, non plus ſapere, quàm oportet ſapere, ſed ſapere ad temperantiam, ſicut vnicuique Deus partitus eſt [f] menſuram fidei. [g] Si enim pro viribus ſuis alatur infans, fiet vt creſcendo plus capiat: ſi autem vires ſuæ capacitatis excedat, deficiet antequam creſcat.

L. VIVES.

a Aliquando dominum non fuiſſe dicere non audeo.} *Nam ſeruos non habuit, quorum relatione dominus dicitur. Eſt enim ex numero eorum, quæ ſunt πρός τι, vt Ariſtot. inquit, nam filij & ſpiritus ſancti dominum vocare non conuenit.*

b Si enim de alio atque alio intelligatur.} *Si Auguſtinus legiſſet parua Logicalia, non id diceret. certæ enim ſunt ſuppoſitiones & diſtributiones, quas illi doctiſsimi magiſtri in ea lingua finxerunt, cuius erant ignariſsimi. Satis oſtendit hic Auguſt. ſermonem ad captum eſſe populi attemperandum. quidni? cùm dominus ſit populus ſermonis.*

c Cuius mutabilibus motibus.} *Quod aliquid præterijt, aliud ſequetur vel in actionibus, vel in eſſentia.*

d Ille enim ſemper fuit æter.} *Eius duratio, in qua ſemper propriè eſſe dicitur: ſed nos abutētes nominibus, & fuiſſe & fore dicimus: æternitas illa eſt, quæ vt infinita capi à finitis noſtris cogitationibus nequit.*

e Semper habuit creaturam.} *Cauillatur hic Auguſtinus, mea ſententia. nam cùm ſemper ſic explicetur omni tempore, ipſe omni tempore fuiſſe creaturam ait, quia cum tempore & illa ſit facta. Porrò quæſtio eſt, an etiam ante conditum mundum fuerit dominus. At paulò pòſt quanto verius theologatur, cum mauult verecundè dicere, quàm imprudenter de tantis rebus affirmare, quæ nec capit, & dubitat: ſatiúſque cenſet eſſe de illis loqui, quæ nos ſcire rerum parens noluit. Atque vtinam quæ nos ille docuit boni conſuleremus, ac eis contenti non curaremus ſcrutari maieſtatem, ne opprimeremur à gloria: ea recoleremus ſubinde, in eis noſcendis nos exerceremus, adorantes quæ accepimus, non ingerentes nos arcanis temerè ac odioſè.*

f Menſura fidei.} *Alibi menſuram fidei: & ſic vulgò legimus ad Rom. 12 Græcè eſt ὡς ὁ θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως: vt Deus diſtribuit menſuram fidei. ſed accuſatiui Græci ſæpe pro noſtris ablatiuis ſeu potius pro ſeptimo caſu ponuntur: vt fortaſſe Pau. velit intelligi diſtributionē illam ſapientiæ vniuſcuiuſque factā à Deo ex fidei cuiuſq; mēſura.*

g Si enim pro viribus.} *Similitudo apud Quintil. aptiſsima libr. I. Inſtit. quæ aptari huic quoque rei poteſt. Vaſcula, inquit, oris anguſti ſuperfuſam humoris copiam reſpuunt, ſenſim autem influentibus, vel etiam inſtillantibus complentur.*

Quo-

Quomodo intelligendum ſit, promiſſa homini à Deo vita æterna ante tempora æterna. CAP. XVI.

Qvae ſecula præterierint antequam genus inſtitueretur humanum, me fateor ignorare, non tamen dubito nihil omnino creaturæ creatori eſſe coæternum. Dicit etiam Apoſtolus tempora æterna, nec ea futura: ſed quod magis eſt mirãdum præterita. Sic enim ait: In ſpem vitæ æternæ, quam promiſit non mendax Deus[a] ante tempora æterna: manifeſtauit autẽ temporibus ſuis verbum ſuum. Ecce dicit retrò quòd fuerint tempora æterna, quæ tamen non fuerunt Deo coæterna. Siquidem ille ante tẽpora æterna non ſolùm erat, verumetiam promiſit vitam æternam, quam manifeſtauit tẽporibus ſuis, id eſt, congruis, quid aliud quàm verbum ſuum? Hoc eſt enim vita æterna. Quomodo autem promiſit, cùm hominibus vtique promiſerit, qui nondum erant ante tempora æterna: niſi quia in ipſius æternitate, atque in ipſo eius verbo eidem coæterno, iam prædeſtinatione fixum erat, quod ſuo tempore futurum erat?

L. VIVES.

a Ante tempora æterna.} *Primo cap. Epiſt. ad Titum, quem locum ſic Hieronymus enarrat: Sed nec hoc ſilentio prætereundum puto, quomodo non mendax Deus ante æterna ſecula ſpoponderit vitam. Ex quo, iuxta hiſtoriam Geneſeos, factus eſt mundus, & per vices noctium ac dierum, menſium pariter & annorum, tempora conſtituta ſunt. In hoc curriculo & rota, mundi tempora labuntur, & veniunt, & aut futura ſunt, aut fuerunt. Vnde quidam philoſophorum non putant eſſe tempus præſens: ſed aut præteritum, aut futurum: quia omne quod loquimur, agimus, cogitamus, aut dum fit, præterit: aut ſi nondum factum eſt, expectamus. Ante hæc igitur mundi tempora, æternitatem quandam ſeculorum fuiſſe credendum eſt, quibus ſemper cum filio & ſpiritu ſancto fuerit pater: &, vt ita dicam, vnum tempus Dei eſt omnis æternitas: imò innumerabilia tempora ſunt, cùm infinitus ſit ipſe, qui ante tempora, omne tempus excedit. Sex milia necdum noſtri orbis implentur anni, quantas prius æternitates? quanta tempora, quantas ſeculorum origines fuiſſe arbitrandum eſt? in quibus angeli, throni, dominationes, cæteræq; virtutes ſeruierint Deo, & abſque temporum vicibus, atque menſuris, Deo iubente, ſubſtiterint. Ante hæc itaque omnia tempora, quæ nec ſermo eloqui, nec mens comprehendere, nec cogitatio tacita audet attingere, promiſit Deus pater ſapientiæ ſuæ verbum ſuum, & ipſam ſapientiam ſuam, & vitam eorum qui credituri erant mundo eſſe venturam.*

Ita Hieron. Huius ſententiæ partem contra ſe adducens Petrus Lombardus lib.2. ſic repellit, ut dicat, Hieronymum id ſcripſiſſe, non quod ſic ſentiat, ſed aliorum opinionem recenſentem. Idem in multis quoque Auguſtini dictis reſpondet: quod facile dictu eſt, quoties aliquid ex magnis autoribus contra noſtra placita affertur. Auguſtinus contra Priſcillianiſtas hunc locum citans dicit tempora æterna illa vocari, ante quæ nullum fuerit tempus, quaſi à conſtitutione mundi. Vulgò legimus, ante tempora ſecularia. Græcè eſt πρὸ τῶν χρόνων αἰωνίων, ante tempora æterna: tameiſi αἰὼν interim æuum, ſæpe æternitas, & aliàs ſeculum, vertatur.

Quid de incommutabili conſilio aut voluntate Dei fides ſana defendat contra ratiocinationes eorum, qui opera Dei ex æternitate repetita per eoſdem, ſemper volunt ſeculorum redire circumitus.

CAP. XVII.

Illud quoque non dubito, antequàm primus homo creatus eſſet, nunquam quenquam hominem fuiſſe: nec eundẽ ipſum, neſcio quib. circumitibus, neſcio quoties reuolutum: nec aliũ aliquem natura ſimilem. Neque ab hac fide me philoſophorũ argumenta deterrent, quorum acutiſſimum illud putatur, [a] quod dicunt nulla infinita vlla ſcientia poſſe comprehendi. Ac per hoc Deus, inquiunt, rerum, quas fecit, omnium finitarum omnes finitas apud ſe rationes habet, bonitas autem eius nunquã vacua fuiſſe credẽda eſt, ne ſit temporalis eius operatio, cuius retro fuerit æterna ceſſatio, quaſi pœnituerit eũ prioris ſine initio vacationis, ac propterea ſit operis aggreſſus initiũ. Et ideo neceſſe eſt, inquiunt, eadem ſemper repeti, eadémque ſemper repetenda tranſcurrere: vel manente mundo mutabiliter, qui licet nunquã nõ fuerit, & ſine initio temporis tamen factus eſt: vel eius quoq; ortu & occaſu, ſemper illis circumitibus repetito, ſempérq; repetendo, ne videlicet, ſi aliquãdo primum Dei opera cœpta dicantur, priorem ſuam ſine initio vacationẽ tanquam inertẽ, ac deſidioſam, & ideo ſibi diſplicentẽ dãnaſſe quodãmodo, atq; ob hoc mutaſſe credatur. Si autẽ ſemper quidem tẽporalia, ſed alia atq; alia perhibetur operatus: ac ſi aliquando etiam ad hominẽ faciendum, quem nunquã antea fecerat, perueniſſe, non ſcientia, qua putant nõ poſſe quęcunq; infinita comprehendi, ſed quaſi ad horam, ſicut veniebat in mentem,

fortui-

fortuita quadam inconſtantia videatur feciſſe,quæ fecit.Porrò ſi illi circumitus admittantur,inquiunt,quibus vel manente mundo, vel ipſo quoque reuolubiles ortus ſuos & occaſus eiſdem circumitibus inſerente, eadem temporalia repetuntur,nec ignauum otium præſertim tam longè ſine initio diuturnitatis Deo tribuitur, nec improuida temeritas operum ſuorum.Quoniam ſi non eadem repetantur, non poſſunt infinita diuerſitate variata vlla eius ſciētia vel præſcientia cōprehendi. Has argumentationes quibus impij noſtram ſimplicem pietatē,vt cum illis in circumitu ambulemus, de via recta conantur auertere,ſi ratio refutare non poſſet, fides irridere deberet. Huc accedit quod in adiutorio Domini Dei noſtri hos volubiles circulos,quos opinio cōfingit, ratio manifeſta cōfringit.Hinc enim maxime iſti errāt, vt in circumitu falſo ambulare,quàm vero & recto itinere malint, quod mentem diuinam omnino immutabilem cuiuſlibet infinitatis capacē, & innumera omnia ſine cogitationis alternatione numerantem, de ſua humana mutabili anguſtáq; metiuntur.Et fit illis quod ait Apoſtolus:[b] Cōparantes enim ſemetipſos ſibimetipſis,ſemetipſos non intelligunt. Nam quia illis quicquid noui faciendum venit in mentem,nouo conſilio faciunt,mutabiles quippe mentes gerunt,profectò non Deum, quem cogitare nō poſſunt,ſed ſemetipſos pro illo cogitātes, nō illum.ſed ſeipſos,nec illi,ſed ſibi comparant.Nobis autem fas non eſt credere aliter Deum affici,cùm vacat, aliter cùm operatur:quia nec affici dicendus eſt, tanquam in eius natura fiat aliquid quod non antè fuerit.Patitur quippe qui afficitur, & mutabile eſt omne,quod aliquid patitur. Non itaq; in eius vacatione cogitetur ignauia,deſidia,inertia, ſicut nec in eius opere labor, conatus, induſtria. Nouit quieſcens agere, & agens quieſcere. Poteſt ad opus nouum, non nouum, ſed ſempiternum adhibere conſilium,nec pœnitendo, quia prius ceſſauerat,cœpit facere,quod non fecerat.Sed & ſi prius ceſſauit,& poſterius operatus eſt, quod neſcio quemadmodum ab homine poſſit intelligi, hoc proculdubiò quod dicitur prius & poſterius, in rebus prius non exiſtentibus,& poſterius exiſtentibus fuit. In illo autem non alteram præcedentem altera ſubſequens mutauit aut abſtulit voluntatem, ſed vna eadémque ſempiterna & immutabili voluntate res, quas condidit, & vt prius non eſſent, egit,quandiu non fuerunt

& vt poſterius eſſent, quando eſſe cœperūt: hinc eis qui talia videre poſſunt mirabiliter fortaſſis oſtendens, quàm non eis indiguerit, ſed eas gratuita bonitate condiderit, cùm ſine illis ex æternitate initio carente in non minore beatitudine permanſit.

L. VIVES.

a Qvod dicunt nulla. } *Ariſtoteles libro primæ philoſophiæ ſecundo, negat mente ac cogitatione capi infinitum poſſe: & primo Poſteriorum reſolutiuorum cùm dixiſſet, tum demum nos exactè ſcire, cùm ad vltimum rei peruenimus ſingularia accedere ad infinitatem, vniuerſalia ad ſimplicitatem docet. inde ait quatenus ſint aliqua infinita ſciri non poſſe, ſed quæ ſunt finita poſſe. Plato quoque cùm in diuidendo ad ſingularia deuentum eſſet, progredi vetabat vlterius, quòd hæc forent infinita, & teneri animo ac ſcientia nequirent.*

b Comparantes enim. } *Secundæ ad Corinthios. In hunc ſenſum his locus plerunque Auguſtino citatur, vt Eraſmus annotauit.*

Contra eos qui dicunt ea quæ infinita ſunt nec Dei poſſe ſcientia comprehendi. CAP. XVIII.

ILLVD autem aliud quod dicunt, nec Dei ſcientia quæ infinita ſunt poſſe comprehendi, reſtat eis vt dicere audeant, atque huic ſe voragini profundę impietatis immergant, quòd non omnes numeros Deus nouerit. Eos quippe infinitos eſſe certiſſimum eſt, quoniã in quocunque numero finem faciendum putaueris, idem ipſe non dico vno addito augeri, ſed quàmlibet ſit magnus, & quàmlibet ingentem multitudinem continens, in ipſa ratione atque ſcientia numerorum, non ſolùm duplicari, verumetiam multiplicari poteſt. Ita verò ſuis quiſque numerus proprietatibus terminatur,[a] vt nullus eorum par eſſe cuiquam alteri poſſit. Ergo & diſpares inter ſe, atque diuerſi ſunt, & ſinguli quique finiti ſunt, & omnes infiniti ſunt. [b] Ita nec numeros propter infinitatem neſcit omnipotens Deus, & vſque ad quandam ſummam numerorum ſcientia Dei peruenit, cæteros ignorat? Quis hoc etiam vel dementiſſimus dixerit? Nec audebunt iſti contemnere numeros, & eos dicere ad Dei ſcientiam non pertinere: apud quos Plato Deum magna autoritate commendat mundum numeris fabricantem: & apud nos Deo dictum legitur, Omnia in menſura, & numero, & pondere diſpoſuiſti. De quo dicit Propheta: Qui profert numero ſeculum. Et ſaluator in Euangelio: Capilli, inquit, veſtri

ſtri omnes numerati ſunt. Abſit itaq;, vt dubitemus, quòd ei notus non ſit omnis numerus, cuius intelligẽtię, ſicut in Pſalmo canitur, non eſt numerus. Infinitas itaq; numeri, quamuis infinitorũ numerorum nullus ſit numerus: non eſt tamen incõprehenſibilis ei, cuius intelligentiæ nõ eſt numerus. Quapropter, ſi quicquid ſcientia comprehenditur, ſcientis comprehenſione finitur: profectò & omnis infinitas quodã ineffabili modo Deo finita eſt, quia ſciẽtię ipſius incõprehenſibilis non eſt. Quare ſi infinitas numerorum ſcientiæ Dei, qua cõprehenditur, eſſe non poteſt infinita, qui tandem nos ſumus homunculi, qui eius ſcientię limitem figere præſumamus: dicentes, quòd niſi eiſdem circuitibus temporum, eadẽ tẽporalia repetantur, non poteſt Deus cuncta quæ fecit vel præſcire vt faciat, vel ſcire cùm fecerit: cuius ſapientia ſimpliciter multiplex, & vniformiter multiformis, tam incõprehenſibili comprehenſione omnia incomprehenſibilia comprehendit, vt quæcunque noua & diſſimilia conſequantur præcedentibus, ſi ſemper facere vellet, inordinata & improuiſa habere non poſſet: nec ea præuideret ex proximo tempore, ſed æterna præſcientia contineret.

L. VIVES.

a VT nullus eorum. } *Nam duo homines, & duo equi, etſi diuerſi, idem tamen numerus dicuntur. Nec illud quæro, differátne numerus ab iis rebus, quas numeramus, an idem ſit cum illis, quod in ſcholis magnis vtrinque ani . is, & clamoribus d pugna ur.*

b Ita nec. } *Legendum ſic : Itáne numeros propter infinitatem neſcit omnipotens Deus, & vſque ad quandam. &c.*

De ſeculis ſeculorum. CAP. XIX.

QVOD vtrum ita faciat, & continuata ſibi connexione copulentur, [a] quæ appellantur ſecula ſeculorum; alia tamen atque alia, ordinata diſſimilitudine procurrentia, eis duntaxat qui ex miſeria liberantur, in ſua beata immortalitate ſine fine manentibus. an ita dicantur ſecula ſeculorum, vt intelligantur ſecula in ſapientia Dei inconcuſſa ſtabilitate manentia, iſtorum quæ cum tempore tranſeunt tanquam efficientia ſeculorum, definire non audeo. Fortaſſis enim poſſit dici ſeculum, quæ ſunt ſecula: vt nihil aliud perhibeatur ſeculum ſeculi, quàm ſecula ſeculorum: ſicut nihil aliud dicitur, cælum cæli, quàm cæli cælorum. Nam cælum Deus vocauit firmamentũ ſuper quod ſunt aquæ: & tamen in

Pſalmo:Et aquæ,inquit,quæ ſuper cælos ſunt,laudent nomen Domini.Quid ergo iſtorum duûm ſit,an præter hæc duo aliquid aliud de ſeculis ſeculorũ poſſit intelligi, profundiſſima quæſtio eſt.Neq; hoc quod nũc agimus impedit, ſi indiſcuſſa interim differatur:ſiue aliquid in ea definire valeamus, ſiue nos faciat cautiores diligentior ipſa tractatio, ne in tanta obſcuritate rerũ,affirmare aliquid temerè audeamus.Nũc enim contra opinionem diſputamus,qua illi circumitus aſſeruntur, quibus ſemper eadẽ per interualla temporũ neceſſe eſſe repeti exiſtimantur. Quælibet autem illarum ſententiarum de ſeculis ſeculorum vera ſit, ad hos circumitus nihil pertinet: quoniam ſiue ſecula ſeculorum ſint,non eadem repetita, ſed alterũ ex altero cõnexione ordinatiſſima procurrentia,liberatorum beatitudine ſine vllo recurſu miſeriarum certiſſima permanente:ſiue ſecula ſeculorum æterna ſint temporalium,tanquam dominantia ſubditorum circumitus illi eadem reuoluentes locum non habent,[b]quos maximè refellit æterna vita ſanctorum.

L. VIVES.

a QVæ appellantur ſecula ſeculorum.} *Sæpe in ſacris literis hæc duo nomina leguntur coniuncta ſecula ſeculorum. Quid ea ſignificent Hieronymus in Epiſtolam ad Galatas ſic definit: Quærendum,inquit,quoque quid ſit inter ſeculum,& ſeculum ſeculi, ſiue ſecula ſeculorum,Et vbi pro breui temporis ſpatio, vbi pro æternitate ponatur:quia in Hebræo ſeculum, id eſt* עולם *vbi* ו *literam præpoſitam habuerit: æternitatem ſignificat: vbi verò ſine* ו *ſcribitur, annum quinquageſimum, quem illi Iobileum vocant. Ob hanc cauſam & ille Hebræus,qui propter vxorem & liberos amans dominum ſuum aure pertunſa ſeruitio ſubiugatur.ſeruire iubetur in ſeculum,hoc eſt, vſque ad annum quinquageſimum:& Moabitæ & Amonitæ non ingrediuntur eccleſiam Domini,vſque ad quintam & decimam generationem & vſque in ſeculum: quia omnis dura conditio Iobilei ſoluebatur aduentu. Quidam dicunt eundem eſſe ſenſum in ſeculis ſeculorum, quem in ſanctis ſanctorum, in cælis cælorum,in operibus operum, in canticis canticorum:& quam habent differentiam cæli ad eos quorum cæli ſunt, & ſancta quæ ſanctorum comparatione ſunt ſanctiora, & opera quæ operum prælatione meliora ſunt, & cantica quæ inter cantica vniuerſa præcellunt,eandem habere & ſeculum,quæ ſeculorum collatione ſunt ſecula.Præſens itaque ſeculum ita ediſſerunt,vt dicant ex eo tempore illud eſſe numerandum,ex quo cælum & terra ſunt condita, & currere vſq. ad con-*

ad conſummationem mundi, quo Chriſtus iudicaturus eſt omnia. Reuocant quoque vltra, & in priora promouent gradum de præteritis & futuris ſeculis diſputantes, bona an mala fuerint ſeu futura ſint, & in tam profundas incidunt quæſtiones, vt libros quoque & infinita volumina ſuper hac diſſertione condiderint. Hæc ille.

b Quos maximè refellit æterna vita ſanctorum.} *Qui ad miſeriam non relabuntur: neque beatitudo eſſet, ſi certum non haberent ſe ibi ſemper futuros, nec æterna vita ſi morte finiretur.*

De impietate eorum qui aſſerunt animas ſummæ veræque beatitudinis participes, iterum atque iterum per circumitus temporum ad eaſdem miſerias laboréſque redituras. CAP. XX.

QVorum [a] enim aures piorum ferant, poſt emenſam tot tantíſque calamitatibus vitam, ſi tamen vita iſta dicēda eſt, [b]quę potius mors eſt, [c] ita grauis vt mors quæ ab hac liberat mortis huius amore timeatur, poſt tam magna mala, támq; multa & horrenda, tandem aliquādo per veram religionem atque ſapientiam expiata atque finita ira peruenire ad conſpectum Dei, atque ita fieri beatum contēplatione incorporeæ lucis per participationem incómutabilis immortalitatis eius, cuius adipiſcendæ amore flagramus, vt eā quandoque neceſſe ſit deſeri, & eos qui deſerunt ab illa æternitate, veritate, fœlicitate deiectos, tartareæ mortalitati, turpi ſtultitiæ, miſeriis execrabilibus implicari: vbi Deus amittatur, vbi odio veritas habeatur, vbi per immūdas nequitias beatitudo quæratur: & hoc itidē atq; itidem ſine vllo fine priorū & poſteriorū certis interuallis & dimēſionibus ſeculorū factū & futurū: & hoc propterea, vt poſſint Deo circumitibus definitis, euntibus ſemper atq; redeūtibus per noſtras falſas beatitudines & veras miſerias alternatim quidem, ſed reuolutione inceſſabili ſempiternis nota eſſe opera ſua, quoniā neque à faciendo quieſcere: neque ſciendo poſſit ea quæ infinita ſunt indagare. Quis hæc audiat? Quis credat? Quis ferat? Quæ ſi vera eſſēt nō ſolū tacerētur prudētius, verūetiam (vt quomodo valeo dicā quod volo) doctius neſcirētur. [d]Nam ſi hæc illic in memoria non habebimus, & ideò beati erimus, [e]cur hic per eorū ſcientiā grauatur amplius noſtra miſeria? Si autē ibi ea neceſſariò ſcituri ſumus, hic ſaltē neſciamus, vt hic fœlicior ſit expectatio, q̄ illic adeptio ſummi boni, quando hic æterna vita cóſequenda expectatur, ibi autē beata, ſed

nō æterna,quandoq; amittenda cognoſcitur Si autem dicunt neminem poſſe ad illā beatitudinem peruenire , niſi hos circumitus,vbi beatitudo & miſeria vicisſim alternant , in huius vitæ eruditione cognouerit,quomodo ergo fatentur, quantò plus quiſq; amauerit Deum , tantò eum faciliusad beatitudinem peruenturū , qui ea docent quibus amor ipſe torpeſcat? Nam quis non remisſius & tepidius amet eum,quē ſe cogitat neceſſario deſerturū, & cōtra eius veritatē ſapientiámq; ſenſurū,& hoc cùm ad eius plenā pro ſua capacitate notitiā,beatitudinis perfectione peruenerit , [f] quando nec hominē amicum posſit quiſque amare fideliter, cui ſe futurum nouerit inimicum?Sed abſit vt vera ſint,quæ nobis minantur verā miſeriam nunquam finiendam,ſed interpoſitionibus falſæ beatitudinis ſæpe ac ſine fine rumpendā.Quid enim illa beatitudine falſius atque fallacius,vbi nos futuros miſeros,aut in tāta veritatis luce neſciamus,aut in ſumma fœlicitatis arce timeamus.Si enim futuram ibi calamitatem ignoraturi ſumus , peritior eſt hic noſtra miſeria,vbi futuram beatitudinem nouimus. Si autem nos illic clades imminens non latebit, [g] beatius tempora trāſigit anima miſera,quibus tranſactis ad beatitudinem ſubleuetur, quam beata quibus tranſactis in miſeriā reuoluatur.[h] Atq; ita ſpes noſtræ infœlicitatis eſt fœlix,& fœlicitatis infœlix.Vnde fit,vt quia hic mala præſentia patimur, ibi metuimus imminentia,verius ſemper miſeri , quàm beati aliquādo eſſe posſimus.Sed quoniam hæc falsa ſunt clamante pietate,cōuincente veritate.Illa enim nobis veraciter promittitur vera fœlicitas,cuius erit ſēper retinenda,& nulla infœlicitate rumpenda certa ſecuritas,viā rectā ſequentes,quæ nobis eſt Chriſtus , eo duce ac ſaluatore à vano & inepto impiorū circūitu iter fidei mētémq; auertamus. Si enim de iſtis circūitibus, & ſine ceſſatione alternantibus itionibus & reditionibus animarū,Porphyrius Platonicus ſuorū opinionē ſequi noluit,ſiue ipſius rei vanitate permotus,ſiue iam tempora Chriſtiana reueritus.Et quod in lib. x.commemoraui, dicere maluit,animā propter cognoſcenda mala traditā mūdo,vt ab eis liberata atq; purgata,cū ad patrem redierit,nihil vlterius tale patiatur, quāto magis nos iſtam inimicā Chriſtianæ fidei falſitatē deteſtari ac deuitare debemus? His aūt circumitibus euacuatis atq; fruſtratis,nulla neceſsitas nos cōpellet,ideo putare non habere initiū tēporis,ex quo eſſe cœperit genus hu-

manum

manũ, quia neſcio per quos circũitus nihil ſit in rebus noui, quod non & antea certis interuallis temporũ fuerit,& poſtea ſit futurum.Si enim liberatur anima nõ reditura ad miſerias, ſicut nunquam antea liberata eſt,fit in illa aliquid quod antea nunquam factũ eſt,& hoc quidem valde magnum, id eſt,quæ nunquam deſinat æterna fœlicitas. Si autẽ in natura immortali ſit tãta nouitas futura,nullo repetita, nullo repetẽda circumitu,cur in rebus mortalibus fieri non poſſe contenditur? Si dicunt nõ fieri in anima beatitudinis nouitatem, quoniam ad eã reuertitur in qua ſemper fuit, ipſa certè liberatio noua fit,cũ de miſeria liberatur,in qua nunquam fuit, & ipſa miſeriæ nouitas in ea facta eſt,quæ nunquam fuit.Hæc autẽ nouitas ſi nõ in rerum,quæ diuina prouidentia gubernantur,ordine venit, ſed caſu potius euenit, vbi ſunt illi determinati dimenſiq; circumitus, in quibus nulla noua fiũt, ſed repetuntur eadẽ quę fuerũt?Si autẽ & hæc nouitas ab ordinatione diuinæ prouidentiæ non excluditur, [i] ſiue data ſit anima, ſiue lapſa ſit,poſſunt fieri noua, quæ neq; antea facta ſint, nec tamen à rerũ ordine aliena ſint. Et ſi potuit anima facere per imprudentiã ſibi nouã miſeriã,quę non eſſet improuiſa diuinę prouidẽtię,vt hãc quoq; in rerũ ordinẽ includeret,& ab hac eam non improuidè liberaret,qua tãdem temeritate humanæ vanitatis audemus negare diuinitatem facere poſſe res non ſibi ſed mũdo nouas, quas neq; antea fecerit, nec vnquã habuerit improuiſas?Si autem dicũt liberatas quidẽ animas ad miſeriã non reuerſuras,ſed cum hoc fit in rebus nihil noui fieri, quoniam ſemper aliæ atque aliæ liberatæ ſunt,& liberãtur,& liberabuntur.Hoc certè concedũt,ſi ita eſt nouas animas fieri, quibus ſit & noua miſeria, & noua liberatio. Nam ſi antiquas eas dicũt eſſe, & retrorſum ſempiternas, ex quibus quotidie noui fiũt homines,de quorũ corporibus ſi ſapienter vixerint, ita liberentur,vt nunquã ad miſerias reuoluãtur, conſequenter dicturi ſunt infinitas. Quãtumlibet nanque finitus numerus fuiſſet animarum,infinitis retro ſeculis ſufficere non valeret, vt ex illo ſemper fierent homines, quorum eſſent animæ ab iſta ſemper mortalitate liberandæ,nũquam ad eam deinceps rediturae. Nec vllo modo explicabunt [k] quomodo in rebus quas Deo notas eſſe,eo quòd ſint infinitæ,non volunt, infinitus ſit numerus animarum.Quapropter quoniam circũitus illi iã exploſi ſunt,quibus ad eaſdẽ miſerias neceſſario putabatur

anima reditura, quid reſtat conuenientius pietati, quàm credere nõ eſſe impoſsibile Deo, & ea quæ nunquã fecerit, noua facere, & ineffabili præſcientia voluntatem mutabilem non habere? Porrò autem vtrum animarum liberatarũ, nec vlterius ad miſerias rediturarum numerus poſsit ſemper augeri, ipſi viderint, qui de rerũ infinitate cohibenda, tam ſubtiliter diſputant: nos verò ratiocinationem noſtram ex vtroq; latere terminamus. Si enim poteſt, quid cauſæ eſt, vt negetur creari potuiſſe, quod nunquam antea creatum eſſet? Si liberatarum animarum numerus, qui nunquam antea fuit, non ſolùm factus eſt ſemel, ſed nunquam fieri deſinet? Si autem oportet vt certus ſit liberatarum aliquis numerus animarum, quæ ad miſeriam nunquam redeant, neque iſte numerus vlterius augeatur, etiam ipſe ſine dubio quicunq; erit, antè vtique nunquam fuit. Qui profectò creſcere, & ad ſuæ quãtitatis terminum peruenire, ſine aliquo non poſſet initio. Quod initium quoniam antea nunquam fuit, hoc ergo vt eſſet, creatus eſt homo ante quem nullus fuit.

L. VIVES.

a QVorũ autem aures piorum ferant poſt. } *Nõ parua eſt inter Plotonicos diſſenſio, an anima ita aliquando ad ſuũ aſtrũ, vnde ſumpta eſt redeat, vt ibi æternum ſit beata, an infinitis reuolutionibus & ad corpus deſcendat, & è corpore alio migret. Plato enim in Phædro & Rep. ſempiternam fœlicitatem animis tribuit. Idcirco Porphyrius & Iamblichus expurgatum omnino animum nolunt corpori reddi. Plotinus & Proclus quamlibet defecatum & purum finita periodo huc reducunt: cúmque Plato ſempiternum nominat, intelligunt non æternitatem temporum, ſed magni anni ſpatium.*

b Quæ potius mors eſt. } *Cicero in ſexto De repub. ex ſententia Platonis vitam noſtram potius mortem eſſe appellandam dicit, in qua iugi malorum fonte circumſepti, ſingulis propè momentis necamur.*

c Ita grauis vt mors, quæ ab hac liberat. } *Inter omnia mala, quæ vita hæc corporalis ſecum adfert, illud eſt de primis, quòd abſumpto ferè rationis omnis & conſily vigore ſui dulcedinẽ charitatémq; immodicam ingerit affectibus. Contrary verò horrorem ac odium, cùm è diuerſo ſi mente & iudicio valeremus, neque hæc duo obruta eſſent corporis mole, liberari à morte hac, quam nos vitam vocamus, deberemus velle, & cum illo apud Apoſtolum ingemiſcere: Me miſerum, quis me liberabit de corpore mortis huius?*

d Nam ſi hæc illic in memoria non habet. } *Bibemus enim de*

fluuio

fluuio Lethæo, vt dicunt.

e Cur hic per eorum ſciētiam.} *Timor enim malorum permagna eſt miſeria, ſatiuſq; eſt multò mori ſecurum, quàm viuere metuentem.*

f Quando nec hominem amicum poſsit quiſquam amare fideliter.} *Cicero in Lælio: Negabat Scipio vllam vocem inimiciorem amicitiæ potuiſſe reperiri, quàm eius, qui dixiſſet ita amare oportere, vt aliquando eſſet oſurus: nec verò ſe adduci poſſe, vt hoc, quemadmodum putaretur, à Biante eſſe dictum crederet, qui habitus eſſet ſapiens, & vnus ex ſeptem, ſed impuri potius cuiuſquam & ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam reuocantis eſſe ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus eſſe poterit eius, cui ſe putabit inimicum eſſe poſſe? Quare hoc quidem præceptum cuiuſcunque eſt, ad tollendam amicitiam valet: illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, vt ne eum amare inciperemus, quem aliquando odiſſe poſſemus.*

g Beatius tempora tranſigit.} *Quanto melior eſt fœlicitas poſt miſeriam, quàm miſeria poſt fœlicitatem. Senſus enim miſeriæ, quàm fœlicitas manet, ſpe fit minor, vt magna pars fœlicitatis adimitur miſeriæ ſecuturæ metu. Puerulo mihi Blancha mater matronarum omnium, niſi me pietas fallit, pudiciſsima narrare ſolebat, Sirenes per tempeſtatem cantare ſuauiter conſueſſe, contrà lamentari ſereno cælo, quieto mari: quòd nunc immutationem in peius metuerent, tunc verò tranquillitatem ſperarent.*

h Spes noſtræ fœlicitatis eſt fœlix.} *Non ſpes de infœlicitate, ſed quæ eſt in infœlicitate præſenti de fœlicitate ventura.*

i Siue elata ſit ani.} *Legendum, Siue data ſit anima, ſiue lapſa ſit, & ſic eſt in veteribus libris. Attingit duas opiniones Platonicorum, quorum alij animas corporibus à Deo datas volunt, & miſſas, alij ſuapte culpa, & inde pondere per culpam contracto delapſas eſſe de cælis in corpora, ad luendas pœnas.*

k Quomodo in rebus.} *In aliis libris aliis verbis, ſed idem valente ſententia: quomodo in rebus, quas vt Deo notæ eſſe poſsint, finitas volunt, infinitus ſit numerus animarum.*

De conditione vnius primi hominis atque in eo generis humani.

CAP. XXI.

Hac igitur queſtione difficillima, propter æternitatē Dei noua creantis ſine nouitate aliqua voluntatis, quantum potuimus explicata, non eſt arduū videre multò fuiſſe melius quod factū eſt, vt ex vno homine quem primum condidit, multiplicaret genus humanum, quàm ſi

id inchoaſſet à pluribus. Nã cùm animãtes alias ſolitarias, & quodammodo ſoliuagas, id eſt, quæ ſolitudinem magis appetant, ſicuti ſunt aquilæ, milui, leones, lupi, & quæcunque alia ita ſunt: alias verò congreges inſtituerit, quæ cógregatæ atq; in gregib⁹ malint viuere, vt ſunt colubi, ſturni, cerui, [a] damulæ, & cætera huiuſmodi: vtrunque tamen genus non ex ſingulis propagauit, ſed plura ſimul iuſsit exiſtere. Hominẽ verò, cuius naturam quodammodo mediam inter angelos beſtiáſque condebat, vt ſi creatori ſuo tãquam vero domino ſubditus præceptum eius pia obedientia cuſtodiret, in cóſortium trãſiret angelicũ ſine morte media, beatam immortalitatem ſine vllo termino cóſecuturus: ſi autem dominũ Deum ſuum libera voluntate ſuperbè atque inobediẽter vſus offenderet, morti addictus beſtialiter viueret, libidinis ſeruus, æternóq; poſt mortem ſupplicio deſtinatus, vnum ac ſingulum creauit, non vtique ſolum ſine humana ſocietate deſerendum, ſed vt eo modo vehementius ei commendaretur ipſius ſocietatis vnitas vinculúmque concordiæ, ſi non tantum inter ſe naturæ ſimilitudine, verumetiam cognationis affectu homines nectereutur, quando nec ipſam quidem fœminam copulandam viro ſicut ipſum creare illi placuit, ſed ex ipſo, vt omne ex homine vno diffunderetur genus humanum.

L. VIVES.

a DAmulæ.} *Sic diminutiuè dixit, quia meticuloſum eſt animal, quum nec ferum ſit, nec manſuetum.*

Quòd præſcierit Deus hominem quem primum cõdidit, peccaturum: ſimúlque præuiderit quantum piorum populum ex eius genere in angelicum conſortium ſua eſſet gratia tranſlaturus.

CAP. XXII.

NEc ignorabat Deus hominem peccaturum, & morti iam obnoxiũ morituros propagaturum, eóque progreſſuros peccandi immanitate mortales, [a] vt tutius atque capacius inter ſe rationalis voluntatis expertes beſtiæ ſui generis viuerẽt, quarum ex aquis & terris plurimũ pullulauit exordium: quàm homines, quorum genus ex vno eſt ad commendandam concordiam propagatum. Neque enim vnquam inter ſe leones, aut inter ſe dracones, qualia homines bella inter ſe geſſerũt. Sed præuidebat etiam Deus gratia ſua populum piorum in adoptionem vocãdum, remiſsíſque peccatis

catis

catis iuſtificatum ſpiritu ſancto ſanctis angelis in æterna pace ſociandum, nouiſſima inimica morte deſtructa cui populo eſſet huius rei conſideratio profutura, quòd ex vno homine Deus ad commẽdandum hominibus quàm ei grata ſit etiam in pluribus vnitas, genus inſtituiſſet humanum.

L. VIVES.

a VT tutius atque capacius. } *Alibi, pacatius. Hæc facilius beſtias eiuſdem generis capiat aliquis locus ſine diſsidio & pugna; quàm homines. Lupus enim eſt homini homo, ſicut Græco prouerbio dicunt. Plin. lib. 7. Denique cætera animantia in ſuo genere probè degunt. Congregari videmus, & ſtare contra diſsimilia. Leonum feritas inter ſe non dimicat, ſerpentum morſus non petit ſerpentes, ne maris quidem belluæ ac piſces niſi in diuerſa genera ſæuiunt. At hercle homini plurima ex homine ſunt mala. Eſt Dicæarchi liber, inquit Cicero, de interitu hominum, Peripatetici magni & copioſi qui collectis exteris cauſis eluuionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta. Deinde comparat quanto plures deleti ſunt homines hominum impetu, id eſt, bellis, ſeditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Hoc bellum inter homines volebat auferre Chriſtus, & ardorem alium ſerere non diſcordiæ ſed concordiæ & mutuæ charitatis. Hoc prædicandum, hoc conſulendum eſſet, homines Chriſto initiatos pugnare inter ſe non debere, ſed amare inuicem, ferre inuicem, nec irritandi & accendendi ſunt humani animi ſatis ex ſe procliues in cædes & facinora.*

De natura humanæ animæ creatæ ad imaginem Dei.

CAP. XXIII.

FEcit [a] ergo Deus hominem ad imaginem & ſimilitudinem ſuam. Talem quippe illi animam creauit, qua per rationem atque intelligentiã omnibus eſſet præſtantior animalibus terreſtribus, & natatilibus, & volatilibus, quæ mẽtem huiuſmodi nõ haberẽt. Et cùm virũ terreno formaſſet ex puluere, eiq; animã qualem dixi,[b] ſiue quã iam fecerat ſufflando indidiſſet: ſiue potius ſufflando feciſſet, eúmq; flatũ quẽ ſufflãdo fecit: nã quid eſt aliud ſufflare, quàm flatum facere, animã hominis eſſe voluiſſet,[c] etiã coniugẽ illi in adiutoriũ generandi ex eius latere oſſe detracto fecit, vt Deus. Neq; enim hæc carnali cõſuetudine cogitãda ſunt, vt videre ſolemus opifices ex materia quacũq; terrena corporalib. mẽbris, quod artis induſtria potuerunt fabricãtes: manus Dei potentia Dei eſt, qui etiã viſibilia inuiſibiliter operatur. Sed hæc

fabuloſa potius quàm vera eſſe arbitrantur, qui virtutē ac ſapientiam Dei, quæ nouit & poteſt etiam ſine ſeminibus ipſa certè facere ſemina, ex his vſitatis & quotidianis metiuntur operibus: ea verò quæ primitus inſtituta ſunt, quoniam non nouerunt, infideliter cogitant: quaſi non hæc ipſa quæ nouerunt de humanis conceptibus atque partubus, ſi etiam inexpertis narrarentur, incredibiliora viderentur: quanuis & ea ipſa plerique magis naturæ corporalibus cauſis, quàm operibus diuinæ mentis aſſignent.

L. VIVES.

a Fecit ergo Deus hominem ad imaginē & ſimilitudinem ſuam. } *Imaginem Chriſti putat Origenes eſſe hominem: ideo dictum eſt ad imaginem Dei: nam imago Dei filius eſt. Alij per ſimilitudinem ſpiritum ſanctum putant intelligi: ſed profectò ad imaginē & ſimilitudinem nihil aliud ſunt, quàm vt ſit homo imago & ſimilitudo Dei. Vir, inquit Paul. ad Cor. imago eſt Dei: idque ad naturam poteſt referri: ſimilitudo verò, ad ea, quibus eſt dotata natura: immortalitatem, virtutes, ſapientiam, quibus homo ſimilis eſt Dei.*

b Siue quam iam fecerat. } *Dubium eſt, fecerítne antea, & indiderit poſtea, an crearit cum corpore: nam Auguſt. in Geneſi ad literam lib. 7. progenitam hominis animam cum cæteris ſpiritalibus rebus ait, deinde corpori infuſam. Atque hoc eſſe, quod ſcribitur inſufflauit in faciem eius ſpiraculum vitæ. Quod alij ad diuerſum trahunt ſenſum, nempe tum ibi eſſe factam, vt hic quoque Auguſt. docet.*

c Etiam coniugem illi in adiutorium. } *De creatione fœminæ cur poſt virum, cur de coſta dormientis, quomodo de coſta, diſputat Magiſter lib. 2. diſt. 18.*

An vllius vel minimæ creaturæ poſſunt dici angeli creatores.

CAP. XXIIII.

Sed [a]cum his nullum nobis eſt in his libris negotium, qui diuinam mentem facere vel curare iſta non credunt. [b]Illi autem qui Platoni ſuo credunt, nō ab illo ſummo Deo qui fabricatus eſt mundū, ſed ab aliis minoribus quos quidē ipſe creauerit, permiſſu ſiue iuſſu eius animantia facta eſſe cūcta mortalia, in quibus homo præcipuum diiſque ipſis cognatū teneret locum, ſi ſuperſtitione careāt, qua quærunt, vnde iuſtè videātur ſacra & ſacrificia facere, quaſi conditoribus ſuis, facilè carebūt etiam huius opinationis errore. Neque enim fas eſt vllius naturæ quamlibet minimæ mortaliſque, creatorē niſi Deū credere, ac dicere, etiam antequam poſſit

poſſit intelligi. Angeli autem quos illi deos libẽtius appellãt, [c] etiamſi adhibent vel iuſſi vel permiſſi operationem ſuam rebus quæ gignũtur in mundo, tam non eos dicimus creatores animalium, quàm nec agricolas frugum atque arborum.

L. VIVES.

a SEd cum his nullum nobis eſt.} *Vt cum Epicureis, qui omnia fortuito & temerario fieri caſu putant, aut qui naturam ſolam ſine Deo præficiunt huic inferiori mundo & ſublunari, quam opinionem Ariſt. fuiſſe multi prodiderunt: vel qui res corporales à dæmonibus factas eſſe putant, vt quidam hæretici.*

b Illi autem qui Platoni ſuo credunt.} *Plato in Timæo inducit Deum maximum minorum deorum patrem iis vt animalia minora facerent, nam & ipſi quoque ſunt animalia, præcipientem: ita ipſos accepiſſe ex aſtris immortale principium, mortalis animantis videlicet animam, imitatos genitorem & effectorem ſui, particulas & terræ & aquæ & aeris à mundo quas rurſum redderent, mutuatos eas inter ſe copulaſſe. Haud iiſdem vinculis, quibus ipſi erant colligati, ſed talibus, quæ cerni non poſſent propter tenuitatem hærentibus crebris quaſi cuneolis iniectis, inde vnum corpus effeciſſe. Menander quidam Simonis Magi diſcipulus mundum ab angelis factum aſſeuerebat: Saturninus verò ab angelis ſeptem præter conſcientiam patris.*

c Etiamſi adhibent vel iuſſi vel permiſſi.} *Præfecti ſunt angeli ipſius Dei & adminiſtri, ſicut inquit Paul. Itaque iuſſu illius multas res in hoc mundo gerunt: nam, vt Aug. inquit, vnaquæque res huius mundi viſibilis habet angelicam poteſtatem ſibi præpoſitam. & Gregorius, in hoc mundo viſibili nihil niſi per creaturam viſibilem diſponi poteſt. Excipiam miracula, ſi quis pergat contentioſè moleſtus eſſe. Verùm Plato vt in Geneſi mundi Geneſim Moſis eſt ſecutus, ſic hunc locum de animalium creatione ex loco ſacrarum literarum traxit. nam cùm legiſſet dixiſſe architectum illum nouæ molitionis Deum, faciamus hominem ad imaginem & ad ſimilitudinem noſtram: ad angelos putauit eum loqui, quibus adminiſtris creatum cenſuit hominem. at indignum videbatur miniſterio angelorum vſum illum in nobiliſſimo animante gignendo: & alios per ſe velut ſuis manibus fabricatum: ideo de reliquis etiam idem quod de hominibus cenſuit. Cuius verba ſi quis vt citaui expendat: vſus enim ſum Ciceronis interpretatione, inueniet nec animam conditam niſi à Deo, nempe ex aſtris deſumptam. Quod & Cicero ex Platonicis confirmat in 1. De legib. inquiens animum ingeneratum eſſe à Deo, nec corpus quod ex elementis captum, quæ Deus fecit, minoréſque deos aliud nihil egiſſe, quàm ſubſer-*

uire creatori in copulandis coagmentandíſque iam creatis in formam & rationem animalis. Seneca paulò apertius Platonis ſententiam poſuit. Hic cùm prima fundamenta molis pulcherrimæ iaceret, & hoc ordiretur, quo neque maius nouit natura, nec melius, vt omnia ſub ducibus ſuis irent, ſtatuit, & quanuis ipſe per totum ſe corpus intenderat, tamen miniſtros regni ſui deos genuit.

Omnium naturam & omnium ſpeciem vniuerſæ creaturæ non niſi opere Dei formari. CAP. XXV.

CVm enim alia ſit ſpecies quæ adhibetur extrinſecus cuicunque materiæ corporali, ſicut operantur homines figuli & fabri, atque id genus opifices, qui etiam pingunt & effingunt formas ſimiles corporibus animalium: alia verò quæ intrinſecus efficientes cauſas habēt de ſecreto & occulto naturæ viuentis atque intelligentis arbitrio, quæ non ſolùm naturales corporum ſpecies, verumetiam ipſas animantium animas dum non ſint, facit, ſupradicta illa ſpecies artificibus quibuſque tribuatur. Hæc autem altera nō niſi vni artifici creatori & conditori Deo, qui mundum ipſum & angelos ſine vllo mūdo, & ſine vllis angelis fecit.[a] Ab illa enim vi diuina, quæ omniū rerum diuiſiua, & vt ita dicam effectiua eſt, quæ fieri neſcit, ſed facere: à qua accepit ſpeciē cùm mundus fieret & rotunditas cæli, & rotunditas ſolis, eadem vi diuina & effectiua quæ fieri neſcit ſed facere, accepit ſpeciem rotunditas oculi, & rotūditas pomi, & cæteræ figuræ naturales, quas videmus in rebus quibuſque naſcentibus, non extrinſecus adhiberi, ſed intima creatoris potentia, qui dixit: Cælū & terram ego impleo: & cuius ſapientia eſt quę attingit à fine vſque ad finem fortiter, & diſponit omnia ſuauiter. Proinde facti primitùs angeli cuiuſmodi miniſteriū præbuerint creatori cætera facieti, neſcio, nec tribuere illis audeo quod fortè nō poſſunt, nec debeo derogare quod poſſunt. Creationem tamen conditionémque omniū naturarum, qua fit, vt omnino naturæ ſint, eis quoque fauentibus illi Deo tribuo, cui ſe etiam ipſi debere, quod ſunt, cum gratiarū actione nouerunt. Non ſolùm igitur agricolas, non dicimus fructuum quorumque creatores, cùm legamus: Neque qui plantat eſt aliquid, neque qui rigat, ſed qui incremētum dat Deus: ſed ne ipſam quidem terram, quanuis mater omnium fœcunda videatur, quæ germinibus erumpētia permouet, & fixa radicibus continet, cùm itidē legamus: Deus illi dat corpus, quomodo voluerit,

luerit,& vnicuique ſeminū proprium corpus. Ita nec fœminam ſui puerperij creatricem appellare debemus, ſed potius illum qui cuidam ſuo famulo dixit. Prius quàm te formarem in vtero,noui te. Et quāuis anima ſic vel ſic affecta prægnantis valeat aliquibus velut induere qualitatibus fœtum, [b] ſicut de virgis variatis fecit Iacob, vt pecora colore varia gignerentur:naturam tamen illam, quæ gignitur,tam ipſa nō fecit, quàm nec ipſa ſe fecit. Quælibet igitur corporales vel ſeminales cauſæ gignendis rebus adhibeantur, ſiue operationibus angelorum aut hominum, aut quorumcunque animalium, [c] ſiue marium fœminarúmque miſtionibus: [d] quælibet etiam deſideria motúſve animæ matris valeāt aliquid lineamentorum aut colorū aſpergere, teneris mollibúſque conceptibus, ipſas omnino naturas,quæ ſic vel ſic in ſuo genere efficiātur, non facit niſi ſummus Deus. Cuius occulta potentia cuncta penetrans incontaminabili præſentia facit eſſe quicquid aliquo modo eſt,in quantuncunque eſt: [e] quia niſi faciente illo, vt tale vel tale eſſet,prorſus eſſe non poſſet.Quapropter ſi in illa ſpecie quam forinſecus corporalibus opifices rebus imponunt,vrbem Romam,& [f] vrbem Alexandriam nō fabros & architectos,ſed reges quorum voluntate,conſilio,& imperio fabricatæ ſunt:illam Romulum, illam Alexandrum habuiſſe dicimus conditores: quanto potius non niſi Deum debemus conditorem dicere naturarum: qui neque ex ea materia facit aliquid,quam ipſe non fecerit, nec operarios habet, niſi quos ipſe creauerit: & ſi potentiam ſuam, [g] vt ita dicam,fabricatoriam rebus ſubtrahat: ita non erunt, ſicut antequam fierent, non fuerunt.Sed antè dico,æternitate, non tempore. Quis enim alius creator eſt tēporum, niſi qui fecit ea, quorum motibus currerent tempora?

L. VIVES.

a AB illa enim vi.} *Alibi, Qua enim vi diuina. & vt ita dicam, effectiua quæ fieri neſcit.ſed facere, accepit ſpeciem etiam: nam illa,quæ omnium rerum diuiſiua,ſuppoſititium videri poſsit.*

b Sicut de virgis variatis fecit Iacob.} *Plinius lib. 8. ſcribit in arietibus ſpectari ora maximè: quia cuius coloris ſub lingua habuere venas,eius & lanitium eſt in fœtu,variumq́; ſi plures fuere. & mutatio aquarum potúſque variat. Poſſunt igitur arte lanitia, qualia velimus in pecore effici:quod Iacob non ignarus eſt expertus. Nam cùm verſicolor*

pecus elegiſſet, coitúſque tempore candidas viridéſque virgas illis in flumine quo potabantur, obiecit, vt cùm eo viſu concipientes ſimilium colorum æderent fœtus: quod ita ſecutum eſt. Gen. 30.

c Siue marium fœminarúmque miſtionibus.} *Plinius idem lib. 7. ſimilitudinum quidem in mente reputatio eſt: in qua credantur multa fortuita pollere, viſus, auditus, memoriáque. Hauſtæ imagines ſub ipſo conceptu, cogitatio etiam vtriuſlibet animo ſubito trãſuolãs effingere ſimilitudinẽ aut miſcere exiſtimatur. Ideóq; plures in homine quàm in cæteris animãtib. differẽtiæ: quoniam velocitas cogitationũ, animiq; celeritas, & ingenij varietas multiformes notas imprimit. Cùm cæteris animãtibus immobiles ſint animi, & ſimiles omnibus ſingulíſq; in ſuo cuiuſq; genere. Hæc ille. Pleni ſunt philoſophorum libri viſa per conceptũ magnã in partu vim habere. Vnde coniugibus præcipitur, vt elegãtes habeãt circa lectũ genialem imagines. Vrbs eſt in Brabantia Buſcũducis, in qua vt in alijs eiuſdem terræ ſtato anni die, quo ferũt maximũ vrbis tẽplum dedicatum, publicè ſupplicatur, ludíq; varijs diuis exhibentur. Sunt qui tunc perſonas diuorum induãt: ſunt qui dæmonũ. Ex his vnum cùm viſa puella exarſiſſet, domum ſaltando ſe recepiſſe, & correpta vt erat perſonatus vxorem ſuam in lectum coniecit, ſe ex ea dæmoniũ velle gignere dicens, concubuit, concepit mulier: & infans quem peperit, ſimul primùm æditus eſt, ſaltari cœpit, forma quali dæmones pinguntur.*

Hæc Margarita Auguſta, Maximiliani filia, huius Caroli amita narrauit Ioanni Lamuzæ, homini prudentia incredibili, qui tum erat hic legatus à Ferdinando rege: nunc eſt huius Cæſaris præfectus in Aragonia, vir qui non modò præfecti nomen & perſonam, ſed regis quoq; poſſet ſuſtinere. **Ioãnes Lamuza**

d Quælibet etiam deſideria.} *Mulieres prægnantes multarum rerum deſiderijs tenentur: ſæpe carbones appetunt & cineres. Vidi, quæ morſum ceruicis iuuenis cuiuſdam, & correpta magnis doloribus abortum feciſſet, ni momordiſſet exanimato penè iuuene, tam auidè infixis dentibus. De his tam abſurdis appetentiis ciborum medici quidem plurima, ſed & apud Philoſophos nonnulla: velut Ariſt. in lib. de animalibus. ídque fieri dicunt ex humore in ſtomacho vitioſo: qui ſi viris quoque contingat, non diſsimilia expetent.*

e Quia niſi faciente illo, vt tale vel tale eſſet.} *In antiquis libris ſic legitur, Quia niſi faciente illo, non tale vel tale eſſet, ſed prorſus eſſe non poſſet.*

Alexandria f Vrbem Alexandriam.} *Alexandriæ multæ ſunt: & in Aria, & ad Sogdianos, & in Troade, & in Cilicia, & in India, & in Aegypto, omnes à Macedone Alexandro nominatæ. Hic de Alexandria*

dria Aegyptia loquitur, quæ eſt omnium celeberrima ad littus noſtri maris, iuxta Canopicum Nili oſtium ſita, in Africam vergens.

g Vt ita dicam fabricatoriam. } *Quæ ad iungendas materias, ad ſecandum addendúmque aliquid pertinet, quæ ex rebus ab ipſo creatis fiunt. Neque hæc ſunt creationis opera, quæ & ab angelis & hominibus cæteríſque tum animatis fiunt, tum etiam animæ expertibus.*

De Platonicorum opinione, qua putauerunt angelos quidem à Deo conditos, ſed ipſos eſſe humanorum corporum conditores. CAP. XXVI.

ITa ſanè Plato minores & à ſummo Deo factos deos effectores eſſe voluit animalium cęterorum, vt immortalem partem ab ipſo ſumerent, ipſi verò mortalem attexerent. Proinde animarum noſtrarum eos creatores eſſe noluit, ſed corporum. Vnde quoniā Porphyrius propter animæ purgationem dicit omne corpus fugiendum, ſimúlque cum ſuo Platone aliíſque Platonicis ſentit eos, qui immoderatè ac inhoneſtè vixerint, propter luendas pœnas ad corpora redire mortalia. Plato quidem etiam beſtiarum, Porphyrius tantummodo ad hominum: ſequitur eos vt dicant deos iſtos quos à nobis volunt quaſi parentes & conditores noſtros coli, nihil eſſe aliud, quàm fabros compedum carcerúmve noſtrorum: nec inſtitutores, ſed incluſores alligatoréſque noſtros ergaſtulis ærumnoſis, & grauiſſimis vinculis. Aut ergo deſinant Platonici pœnas: animarum ex iſtis corporibus comminari: aut eos nobis deos colendos non prædicēt, quorum in nobis operationem, vt quantum poſſumus, fugiamus, & euadamus, hortantur: cùm tamen ſit vtrunque falſiſſimum. Nam neque ita luunt pœnas animæ, cùm ad iſtam vitam pœnalem denuò reuoluuntur, & omnium viuentium ſiue in cælo, ſiue in terra, nullus eſt conditor niſi à quo facta ſunt cælum & terra. Nam ſi vlla cauſa eſt viuendi in hoc corpore, niſi propter pendenda ſupplicia:[a] quomodo dicit idem Plato aliter mundum fieri non potuiſſe pulcherrimum atque optimum, niſi omnium animalium, id eſt, immortalium & mortalium generibus impleretur? Si autem noſtra inſtitutio, qua vel mortales conditi ſumus, diuinum munus eſt: quomodo pœna eſt ad iſta corpora, id eſt, ad diuina beneficia remeare?[b] Et ſi Deus, quod aſſiduè Plato cōmemorat ſicut vniuerſi mūdi, ita cunctorum animalium ſpecies æterna intelligentia continebat, quomodo non ipſe cuncta condebat? An ali-

quorum eſſe artifex nollet, quorum efficiendorum artem ineffabilis eius, & ineffabiliter laudabilis mens haberet! Meritò igitur vera eſt religio, quæ mundi vniuerſi eum animalium quoque vniuerſorum, hoc eſt, & animarum & corporum conditorem agnoſcit & prædicat. In quibus terrenis præcipuus ab illo ad eius imaginem homo propter eam cauſam quam dixi, & ſi qua fortè alia maior latet, factus eſt vnus, ſed non relictus eſt ſolus. Nihil enim eſt quàm hoc genus tam diſcordioſum vitio, tam ſociale natura. Neque commodius contra vitium diſcordiæ vel cauendum, cùm nondum extiteret, vel ſanandum cùm extitiſſet, natura loqueretur humana quàm recordationem illius parentis, quem propterea Deus creare voluit vnum, de quo multitudo propagaretur: vt hac admonitione etiam in multis cõcors vnitas ſeruaretur. Quod verò fœmina illi ex eius latere facta eſt, etiam hinc ſatis ſignificatum eſt, quàm chara mariti & vxoris debeat eſſe coniunctio. Hæc opera Dei propterea ſunt vtique inuſitata, quia prima. Qui autem iſta non credunt, nulla facta prodigia debent credere. Neq; enim & ipſa ſi vſitato naturę curriculo gignerentur, prodigia dicerentur. Quid autem ſub tanta gubernatione diuinæ prouidentiæ, quamuis eius cauſa lateat, fruſtrà gignitur? Ait quidam Pſalmus ſacer: Venite & videte opera Domini, quæ poſuit prodigia ſuper terram. Cur ergo ex latere viri fœmina facta ſit, & hoc primum quodammodo prodigium quid præfigurauerit, alio loco quantum me Deus adiuuerit, dicam.

L. VIVES.

a QVomodo dicit idem Plato.} *Verba Platonis hæc ſunt, ſi quis fortè requirat:* Νῦν οὖν ὃ λέγω πρὸς ὑμᾶς ἐνδεικνύμενος μάθετε: θνητὰ ἔτι γένη λοιπὰ τρία γενητά. τούτων δὲ μὴ γενομένων, οὐρανὸς ἀτελὴς ἔσται: τὰ γὰρ ἅπαντα ἐν αὐτῷ γένη ζώων οὐχ ἕξει. δεῖ δὲ, εἰ μέλλει τέλεος ἱκανῶς εἶναι *Loquitur maximus Deus minoribus diis: Quid ſententiam igitur, cognoſcite: tria nobis genera reliqua ſunt, eáque mortalia, quibus prætermiſſis cæli abſolutio profecta non erit Omnia enim genera animalium complexus non tenebit: teneat autem oportet, ſi quantum ſat eſt, perfectus eſt futurus.*

b Et ſi Deus, quod aſſiduè Plato commemorat.} *In eodem Timæo ait, penes Deum eſſe æternarum & mortalium omnium rerum exemplaria, quæ inſpexit artifex mundi. æterna, cùm res nunquam interituras: temporalia, cùm res ſine caſuras eſſet aditurus: Non diſputo,*

ſitne Deus ipſe ſuæ ideæ, an aliquid ſint aliud hæ, quàm Deus, quòd inter Platonicos non ſatis conſtat.

c Quàm chara mariti & vxoris.} *Quoniam fœmina non de aliena parte ſumpta eſt, ſed de ipſo viro ceu filia, vt vir in vxorem affectu ſit paterno. Hæc in illum filiæ pietate, & de latere ſumpta ceu ſocia: non de capite vt domina, nec de pedibus vt ancilla.*

In primo homine exortam fuiſſe omnem plenitudinem generis humani, in qua præuidit Deus, quæ pars honoranda eſſet præmio, quæ damnanda ſupplicio.

CAP. XXVII.

NVnc quoniam liber iſte claudendus eſt, in hoc primo homine, qui primitus factus eſt: nondum quidem ſecundum euidentiam, iam tamen ſecundum Dei præſcientiam exortas fuiſſe exiſtimemus in genere humano ſocietates tanquam ciuitates duas. Ex illo enim futuri erant homines: alij malis angelis in ſupplicio, alij bonis in præmio ſociandi: quanuis occulto Dei iudicio, ſed tamen iuſto. Cùm enim ſcriptum ſit: Vniuerſæ viæ Domini, miſericordia & veritas: nec iniuſta eius gratia, nec crudelis poteſt eſſe iuſtitia.

FINIS.

IN DIVI AVRELII AVGVSTINI PRIMOS DVODECIM LIBROS

de ciuitate Dei, tam eorum, quæ in Auguſtino, quàm Lodouici Viuis Commentariis tractantur,

Index.

ABeona dea 249
Abrahã nõ fuit homicida, quòd filiũ mactare voluit, pagina 41
viſio eius de cõſummatione ſacrificij exponitur myſticos 42
Academia quid 480
vetus & noua 481
academici vnde dicti 479
academici nihil certò poſſe ſciri opinantur 674
nihil affirmant, & omniũ dicta refellunt 267
Acies inter ſe concurrentes auditæ 125
Actius Nauius cotem ſecuit nouacula 592
Actores qui 93
Adamo quidam hic ſunt beatiores 654
Adeona dea 249
Adonis formoſiſsimus iuuenis, pag. 356
duo ſunt, & adulterium vnus committit 37
adulterium Cæſaris tempore Romæ puniri cœptum 143
Aer anima dictus 650
ἄδης 499
ſpiritus 294
cur Iunoni tribuatur 226.600
locus dæmonum eſt 488
Affectus, vnde ſint 524
dæmones dicti 535
affectus in Chriſtianis nõ quærimus an ſint, ſed quare ſint, pag. 525
affectus nec Deo, nec angelis ineſſe 524
Ad tempus hic affligi, bonum eſſe dixit Plato 539
Agamemnõ Iphigeniam filiam Dianæ ſacrificauit 42
Agenoria dea 232.241
ἀγοραῖος Mercurius dictus 234
Agriculturam, quis primò inuenerit 408

Alba ab Aſcanio condita 159
à Romanis euerſa 161
Albæ ciuitates multæ 162
Albula qui Tyberis flu. 255
Alcibiades taxatus Eupolim poetam ſubmergit 79
Alecto infernalis furia, & eius officium 158
Aleæ ludus à Mercurio inuentus 511
Alexander Magnus, ſex annis Aſiæ imperat 219
fœlix prædo dictus, & feſtiuum in illum piratæ cuiuſdam dictum 214
deorum ſacra à ſacerdote Ægyptio accipiens comburit, pag. 455
Alexāder Aphrodiſeus Ariſtot. interpres 473
Alexandriæ opp. multæ 736
Almon flu. prope vrbē Tyberi miſcetur 89
Almus, quid 394
Altare Dei, cor noſtrum 562
Altellus Romulus dictus 419
Alter deus ibid.
Ambroſius Theodoſium ſacris interdicit 334
Amelita quid 624
Ammon rex Ægyptij, qui Thamus 511
circa pulchra verſatur 552
amor ſanctus, verum incenſum, pag. 562
amorē, an in nobis ſentiamus, pag. 677
Amphiaraus, Pyromātię autor, pag. 436
Amphitheatrum quid 162
Ἀνάρρυσις, dies feſtus Athenienſium 393
Anaxagoras philoſophus 441
Anaximāder philoſophus ibid.
anaximandri duo 444
Anaximenes philoſophus 441
Andromache Hectoris cõiunx pag. 158
Angelorum voluntas quę 294
locus empyreus, ſecūdùm Porphyrium 573
natura qualis mox ab initio fuerit 651
fœlicitas, qualis ante caſum 665
Angelis quādo ſimiles erimus, & propinqui 508
Angelorū beatitudo firmata, vt ab ea nunquam excidant 655
an angelis bonis bona voluntas ſit concreata 703
Angeli an caſum ſuum prius nouerint 651. 654. & ſeq.
propter ſuperbiam cælo pulſos pag. 699
Angeli quando ſint creati 645 & 661
& quod ſint opus Dei 645. & ſeq.
an ſint in gratia creati diſſentiunt theologi 705
quando inter bonos, & malos ſit diſcretum 661
angelorum creatio 654. & ſeq.
poſt creationem conditio 652
Angelos ſemper fuiſſe, quomodo intelligatur 716
Angeli quantum ſciant in cælo 553. & ſeq.
quomodo futura ſciant 548
beatum facere non poſſunt 5
cognitio perfectima 678 & ſeq.

Scientia angelorũ quantum diſtet à ſciẽtia dæmonum 551
Angelos non eſſe creatores rerum 733
non poſſe eſſe mediatores noſtros 540
nolunt ſibi ſacrificari 570
Angelus nuntius dicitur 549
ſine affectibus, affectuum nomina habent 528
angelos quidam dæmones vocant 548
Angerona dea, & eius ſimulachrum 221
Anguis cur dicatus Æſculapio, pag. 593
anguitenens in cælo Æſculapius eſt ibid.
animę partes tres & illarum ſedes 419
gradus habere tres ſecundum Varronem 416
animas intellectuales à ſolo Deo illuſtrari Platonicorum ſententia 558.562
contra animarum tranſmigrationem 737
Anima corpore exutã, quò migret ſecundũ Platonem 624
quæ poſt exutum corpus habebit, participatione accipiet, pag. 648
Animæ mortuorũ peccatis oppletæ noxiæ ſunt viuentibus, & turbulentæ 586.& ſeq.
Anima primi hominis, quando creata 731
cum omnes ex eadem ſint ſubſtantia, quia fiat vt non omnes eodem modo intelligant 458
etiam peſsima melior optimò corpore 530
anima non eſſe Deo coæternã, pag. 624
Animę liberãdę vniuerſalis via, eſt ipſa Chriſtiana religio 626. & ſeq. copioſè
animarum purgatio vera 604. & ſeq.
ſecundum Porphyrium 572
Anima, quid ſit, variæ philoſophorum opiniones 650
animam quidam Deo coætérnam arbitrantur 637
animam rationalem, animaliũ tria genera habẽt, dij dęmones & homines 484
in hunc mundum traditam, vt mala cognoſcat, dixit Porphyrius 727
de anima Origenis error 667
de animarum in corpora reditu, opiniones variæ 728
tranſanimatio ſecundum philoſophos 623.& ſeq.
propter peccata corporibus, quaſi vinculis incluſas, quidã dixere 667
in dæmones conuerti Platonicorum opinione 532
poſt mortem in beſtias migrare docuit Plato 622
animum noſtrum de ſubſtantia aſtrorum decíſum putat Plato pag. 457
Animalia omnia domeſtica ſubitò Romæ efferata 209
animalia ſuperfœtantia 286
cur pro diis coluerint veteres, pag. 512

animalia bruta qualem habeãt ſcientiam 675
animalia quæ in igne victitant pag. 698
animalium voluntas quæ 294
animalium creatores angelos eſſe dixit Plato 737
Annonæ præfectus primus Romæ creatus 170
Annulus equeſtris ordinis inſigne 180
anni Ægyptiorum breues 706
Et quod Græcorũ annis plus ſit credendum 707
diuerſos diuerſi habuere 708. & ſequenti
Anſeres capitolini, Iunoni ſacri 120
anſerum feſta, & honor apud Romanos 118.120
Anticatones duos ſcripſit Cæſar 46
Antiphanes Lariſęus comicorũ primus 79
Antiſthenes Cynicę ſectę autor pag. 449
Antitheſis vſus 660
M. Antonius ab Octauio victus in Galliam fugit 201
Antoniani belli hiſtoriã, Cicero in Philippicis conſcripſit 202
Anubis Deus 95
Apex flaminis quid 98
Et quibus datus à Romanis ibi.
Aphrica à locuſtis vaſtata 204
Apis in bouis ſpecie colitur 512
Apollo cur ſagittas habeat 402 & ſequenti
Laomedonti, cõductus mercede 137
ephebus pingitur 351
eius ſimulachrum Deli ibid.
Apollinis Delphici oracula quo modo inuenta 233. & ſeq.
oracula qualia 174
templi inſcriptio 477
Apollinis Cumani ſimulachrũ quatriduo fleuit 151. & ſeq.
in prædicando euangelio conſtantia 309. & ſeq.
Aprilis mẽſis Neroneus dictus pag. 321
Veneri ſacer 256
Apuleius de magicis artibus accuſatus 495
Apuleij eloquentia 211
Gn. Apuleius Saturninus occiſus 192
Aqua cur non totã ambiat terram 689
Aquam principium omniũ rerũ poſuit Thales Mileſius 441
ſíntne aquæ ſuper cælos 688
Aquas, quę ſupra cęlũ ſunt, quidam angelos eſſe putant ibid.
Aquas quidã negãt à Deo creatas 687. & quomodo quædam ſupra cælos eſſe poſſunt ibid.
Arbores vitam habent 40
etiam natura vitam tueri, pagina 674. & ſeq.
Arca teſtimonij cur dicta 595
Et quæ per illam facta ſunt miracula 596
Archadius Imp. Byzantinus 8. in præfat.
Archelaus philoſophus 441
Archimedes Syracuſis captis, in puluere figuras mathematicas obſeruat 680

Archi-

Archimini qui 368
ἀρχὴν principium & principatū dicimus 662
Ariſtoteles Platonis diſcipulus, pag. 479
δαίμων dictus 480
libri eius quando cœperint legi 689
Ariſt. natiuitas & parentes 479
Argentinus Deus 249
Argentum quando primum cœptum ſignari 251
Argentarij qui 381
Arietes, quales ſint generaturi fœtus prænoſcere 735. & ſeq.
Arimanius deus Perſarum 324
Arion Methymnęus citharœdus Delphino euectus 30. & ſeq.
Ariſtodemus 86
Ariſtippus Socratis diſcipulus, pag. 449
Ariſto Platonis pater 451
Ariſtocratia quid 115
Ariſtonicus à Romanis victus, pag. 152
Ariſtophanes veteris comœdię ſcriptor 79
Ariſtophanis equites 83
ἁρμοσταὶ qui 20
Arrepticij qui 69
Ars vnde dicta 250
in Artificibus tria eſſe quæ ſpectantur 671
Artemis Diana dicta 403
Aruſpicina quid 436
Aſclepius qui Æſculapius 510
Aſclepijpater, medicinę primus inuentor pro Deo habitus, 509
de Aſinio Pollione carmē Vergilij 615
Aſperitas quid 74
Aſſaracus auus Anchiſæ 307
Aſſyriorū reges, quot fuerint, pag. 218
Aſſyriorum regnum, quandiu durarit 217.706
Aſtronomiam docuit Atlas 469
Aſtrologia à Maguſiis inuenta, pag. 574
Aſtrologiam Nauticā quis primus conſcripſerit 443
Aſylum vnde dictum, & quādo ſua illis autoritas adempta ſit, pag. 60
à Romulo, & Remo conſtructum ibid.
Iunionis in Troia 10
Athalaricus Gotthorum rex 27. in præfat.
Atlantici philoſophi qui 469
Attalus rex Aſiæ 152
Attellanæ fabulæ 90
M. Attilij Reguli, fides & mors, pag. 32
laus præclara 46
Atys deus 68
quis & quid ſignificet 421
Auari ſemper pauperes 395
Auentinus mons, Murcius dictus 242
Auerruncus deus 222
Auguria quid 436
Auguria etiam pagani irrident, pag. 266
Augurij diſciplina antiquiſſima pag. 345
Auguſtinus ipſe ſpectaculis & ſacris deorum interfuit 67
eius commēdatio 5. in epiſtol. auguſtinum, amicis aliis, emē-

dandum tradidit Eraſmus 7. in præfat.
Auguſtus Cereri ſacer 256
Cæſ. Auguſti tempora 199
Auguſti geſta, ſub quo natus eſt Chriſtus 201. & ſeq.
Aureæ bullæ vſus 237
Autumnus candido dicatus colori 528
Axierus deus 427
Axinomantia, quid 436
Axiocerſa dea 427
Bacchus vnde dictus 362
Mænoles dictus 362
415. & ſeq. Oſiris
Bacchi ſacra, vbi & quibus temporibus conſecrata 414
Bacchi feſtum, & cæremoniæ, pag. 362
Bacchanalia feſta 359
Bacchanalium turpitudo 81
Bacchæ, quæ & qualibus vocatę nominibus 362
Balthorũ familia 28. in prępfat.
Baptizandi ritus vetuſtus 51
Barba, magna olim viris gloria, pag. 341
Barbarum primitias, veteres Apollini ſacrabant 237
Barbaræ gentes, quæ 314
Baris nauis Ægyptia ſacra, pagina 583
Baſſarides quæ 362
Batleliureon, genus dæmonum pag. 575
Beatitudo quid, ſecundum veteres 653
ſecundum Platonem 464
quæ hic maxima 654
Beatitudo vera nó eſt, de cuius æternitate dubitatur 712
vera, quæ 655
verã ab vno ſolo vero Deo largiri Platonis ſententia 557
Beatitudinis cauſa bonis eſt, adhærere Deo 692. 697
Beatus hic nemo eſt 464
nemo eſſe poteſt, quandiu mortalis eſt 539. & ſeq.
nemo eſſe poteſt ex ſeipſo 692
Beatum reddere ſolus Deus poteſt 430
Beatos quos in hac vita vocamus 653
quoſdam beatiores in hac vita eſſe, quàm Adam in paradiſo, pag. 654
Bebius à carnificibus diſcerptus 195
Bebij duo, vno mortis genere, & acerbiſsimo moriuntur 197
Bellona dea 249
pallas dicta 234
Bellũ à belluis nomẽ habet 214
Bellum primum Aphri, & Aegyptij inter ſeſe habuere 217
quando primum cœpta 151
Bella primus Ninus finitimis intulit 216
ante ciuile bellũ acies pugnantes in agro Cãpaniæ viſæ ſunt pag. 126
Bellorum ciuilium, malum ibi.
Bellum ciuile primum Romæ, pag. 118
Bellum ciuile Marianum, & Syllanum 194
eius origo 119
Bella ciuilia Rom, ordine recitata 199. & ſeq.

Bello-

Bellorum ciuilium apud Rom. cauſa 56.289
Bellum ſociale Romæ 188
ſeruile Romæ 193
piraticum 193
titanorum & gigantum 267
Belli leges, victores aliqui, remiſere 12
Belli Antoniani hiſtoriā Cicero in Philippicis conſcripſit 202
in bello quæ captis vrbibus fieri ſoleant 15
Bella cum ſui generis animalibus, animalia non gerunt 731
nequaquam peccare, qui bella gerunt, Deo & magiſtratu iubente 41
Bella nulla, niſi per Chriſtianos geſta propter deorum nomen vlli pepercere 4
Bella punica tria 107.& ſeq.
Bellorum cauſam Chriſtianam religionē eſſe dixere quidā 64
Bellorum tempora & exitus à Deo pendent 325
Bellis corruptos mores hominū Deus emendat 2
Berecynthia mater deûm, & eius ſacra Beroſ9.352. 67.& ſeq.
Βαίτυλος, quid 257
Bætylum deglutire quid ibid.
Bibliotheca prima, ab Aſinio Pollione impublicata 343
Bigati nummi qui 251
Bilis feruens venenum eſt 77
Biſſus genus lini delicatiſſimi, pag. 25
Bonum & æquum 101
Bonum quid 666
Bonum eſt quod poſſidentem bonum reddit 24
Bonum ſimplex & incommutabile, ſolus Deus 647
Boni gradus ſex ſecundum Platonem 466
triplicia ſecundum Platonicos 36
Bonorum genera tria, corporis animi, & externorū 463.467
Boni finis, quid 447
Summum bonum quod dixere plerique 447
eſſe veritatem 464
vnde petendum 463
Bonum nullum eſſe externum, dixerūt Stoici, ſed ſolam virtutem 520
Bona temporalia cur mali quęritant 54
Bonorum temporaliū amiſſio, quid nos doceat 21
Bonis & malis temporalibus, quomodo vtendum hic 16
Bonus ſi ſeruit liber eſt 213
Boni & mali ſemper commixti, pag. 61
Solos bonos beatos eſſe 523
Bona cur malis contingant, pagina 16.18
Boues loquutos eſſe 204.& ſeq.
Botanomantia quid 436
Brachmanæ Indorum Philoſophi 470
Bulbi quid 374
Bullæ aureæ vſus 237
Buſiris qui Proteus, vates, pagina 577
Byzantium, quæ nunc Conſtantinopolis à Conſtātino ædifi-

catum, pag. 330
CAberi vnde dicti 427
Calamitates vtriſq;, & ipſis qui perferunt & ſpectatoribus vtiles 60
Camœnæ deæ 232
vnde dictæ 237
Cameſena regio 382
M. Camillus, propter vrbis ingratitudinem ſponte in exilium abiit 100. & ſeq.
Camilli erga patriam integritas 218
Canephori virgines 412
Cannæ dictæ, quæ nunc canellæ 179
Cannenſis clades 179. & ſeq.
Canticum nouum, quod Deo canitur 505
Capitolium à Tarquinio parricida, ædificatum 125.165.166
à ſeruis & exulibus incẽſum 170
diis tribus ſacrum 427
à capite dictum: & quando cœptum ædificari 227
per anſeres ſeruatum 118
Capitolij nomina vetera 382
Capitolinus lapis 134
Capnomantia 436
Capitis diminutio 85
Capite cenſi qui 173
Carbones familia Ro. 1:9
Cardea dea 221
Cardines cęli ſecũdum Mathematicos 285
Carmentes deæ 232
Carmenæ deæ 236
Carna nympha, quę prius Cranis 382
Carneades Romę pro iniuſtitia dicit 114
Carthago Rom. Imp. terror 186
à Tyriis condita 560
Carthaginis diruptio, Romæ perditio 57
Carthaginẽ Naſica deleri prohibuit 105
Caſtitas ab omnibus laudatur, pag. 128
violentia non corrumpitur 35
Caſtor & Pollux penates Ro. 9
Catholica fides quare dicta 631
Cati qui veteribus 250
Catilinæ ſæuitia & interitus, pag. 200
Coniuratio, quales habuerit ſocios 137
Catina vrbs 206
Catius deus 250
Cato 84
ſeipſum occidens, imprudenter fecit 44. & ſeq.
eius vita 46
M. Catonis laus 303.308
Catonis filius à Cęſare vita donatur 45
Catones vnde nati, & quare ſic dicti 44
Catonum ſanctitas in prouerbium abiit 45
Cauea Theatri, quid 57
Cauſarum diuerſa genera, pagina 294.296
Cæcilius Statius Comicus, pagina 84
Cælius mons, Romæ vnde dictus 103
C. Cæſar libros duos Anticatones ſcripſit 46
Cenſorum officium 83

Cen-

Centuriata comitia quæ 39
Cælum rex pater Saturni 410
Cælum eſſe igneum putant Platonici 385
Cælicolæ quare dicti 557
Ceres vnde dicta 228
axierus dicta 427
mater magna, terram eſſe 402
Cereales ludi 413
Ceruiſiæ vſum, quis inuenerit, pag. 515
Ceruleus color, qui venetus dictus 528
Chiromantia quid 436
Chriſtus nulla cauſa, malorum, pag. 203
quale ſit principium 609
quomodo dæmonibus innotuerit 550
cur ſibi noluerit viuens ſacrificari 597
vt homo, mediator noſter 634
Chriſti humanitas, Eccleſiæ caput, diuinitas ipſa vita eſt 569
Chriſti incarnatio Dei gratiam maximè nobis commendat, pag. 618
ad Chriſtum vnica eſt via ipſa humanitas 542
vnicus mediator noſter 540. & ſeq.
ſacerdos magnus 568
Chriſtus factus mortalis, vt mediator noſter eſſet 540. & ſeq.
totum hominem ſuſcepit, vt tum liberaret 629
Chriſtus quo anno natus in Bethleem 202
Cur Chriſtum tentarit diabolus, pag. 550
Chriſti paſſio longo antè tẽpore dicta 431
de Chriſto Virg. carmina 615
Chriſtum Porphyrius contempſit, quod de fœmina natus ſit, pag. 616
Chriſtianus quos Philoſophos potiſſimũ ſequatur 465. & ſeq.
quidã tormentis excruciati, vt bona ſua hoſtib. proderent 22
Chriſtiani nominis cauſa multis pepercere Gotthi 2. & ſeq.
Deus Chriſtianorum quis 21
ſub Nerone perſequutio 370
in Chriſtianorum conuentu olim quæ fiebant 131
Chriſtianos taxare, non eſt auſus Seneca 369
nec captiuitas Chriſtianis nocet, quoniam & illic Deum ſuum inueniunt 29
quid reſpondendum ſit, exprobrantibus præſentis vitæ aduerſitates 53
ab Hermete Trimegiſto prædicta 501
ſalubritas 131
Chriſtianæ religioni imputantibus quæ Deus immittit mala, quid reſpondendum 61
ad Chriſtianam religionem adhortatio 133. & ſeq.
vnam Chriſtianam religionem liberandæ animę eſſe veram viam 626. & ſeq.
cauſam malorum omnium quidam dixere 64. & ſeq.
cur pleriq; incuſent 109. & ſeq.
In Chriſtiana religione, quę futura ſunt quibus argumentis

eſſe ventura probentur 630
Chriſtiana religione ſola, gentilium errores poſſe vinci 432
Chryſus bellum excitat ſeruile, pag. 193
dux fugitiuorum 215
Cibus ad martyrum ſepulchra oblatus 518
Ciceronis eloquentia 202
ætas 116
interitus 199.202
Cic. locus lib. tertio Offi. emendatur 246
Ciceronis de Repub. libri 82
lib. de Fato mutilus 279
Hortenſius amiſſus 166
de Academicis libris mutili 343
Cice. error de præſcientia & li. arb. taxatur 293
Cilices piratę mare infeſtāt 195
Q. Cincinnatus, à ſtiua ad conſulatum raptus 316
Cinthia dea 363
Circe Marica dicta poſt deificationem 98.123
Circenſes ludi 103
primus Romæ Romulus fecit, pag. 58
vnde nomen hoc habeant ibid.
Circulatorum illuſiones vnde, pag. 593
Ciues boni, qui aliquando Romæ habiti ſunt 170
eſt concors hominum multitudo 31
optimè quæ ſit munita, pag. 99. & ſeq.
Ciuitatis regimen triplex, pagina 115
Ciuitati nihil tam inimicum, quàm iniuſtitia 112
in ciuitate concordia eſt, quod harmonia in muſica 112
Ciuitates coloniæ quæ 557
Ciuitates quædam veluti villæ ſubhaſtatæ à Sylla 196
Ciuitatum euerſio, eſt morum non murorum caſus 64
Ciuitas Dei, quæ 632
origo eius informatio & beatitudo 670
pars eius maior ſunt angeli, pag. 645
commoditates eius 310
de ciuitate Dei libros, qua ratione ſcripſerit Auguſtinus 5. in epiſt.
in lib. de Ciuitate Dei qui ſcripſere 16. & ſeq.
Ciuitates duæ, bonorum & malorum mixtæ 61
duas tantum eſſe, bonorum ſcilicet & malorum 692
Q. Claudia veſtalis nauem alioquin immobilem zona ducit, pag. 593
Claudiæ gentes duæ 13
Clauus latus quid 237
Cleombrotus ob vitam futuram acquirendam ſibi mortem conſciuit 42
Cleon byrſopola homo ſeditioſus 83
Cleon Cilix bellum excitat ſeruile 195
Cleophon ſeditioſus 83
Cleromantia quid 436
Cloacina dea 221 253
cloacinæ deæ ſimulachrum à T. Tatio inuentum 221

Clua-

Cluacinam deam. T.Tati⁹ dedicauit 365
Cluere,id eſt pugnare 221.530
Clueo,id eſt ſum 530
Cocytus deus 419
Codrus vltimus Athenienſium rex 451
Colere non tantum Deum, ſed etiam homines dicimur 557
Collatina dea 220
Coloniæ ciuitates,quæ 557
Coloni qui ibid.
colóres Circenſes 528
colores quibus anni temporibus tribuantur ibid.
Comites qui 286
Comitia magna centuriata dicta 39
Comœdia quid contineat 80
Comœdiæ tres, vetus, media,& noua 79
Comœdiarum origo 78
& vnde nomen habeant ibid.
Comœdiarum licentiam,deteſtati ſunt Romani 81.& ſeq.
Cõtra actores comędiarũ 87.& ſeq.copioſè ĩ comędiis cur crimina taxari paſſi ſint Gręci 85
Concordia ſine iuſtitia eſſe non poteſt 111
in vnius hominis creatione commendata 730
in ciuitate eſt , quod harmonia in muſica 112
Cõcordię ędes pluresRomę 191 ædificatæ 190
Conditio in fœminis 369
Coniugia ſua prima , quo iure habuerint Romani 156
Conſcientia mille teſtes 109
Conſentes dij 253.256
Conſentibus diis, menſes ſacri, pag. 256
Conſiliorum ara ſub terra 103
Conſtãtini Imp. in hoc mundo fœlicitas 329
Conſtãtinopolis,quæ prius Byzantium condita 329. & ſeq.
Conſualia feſta 103
Conſulere multa ſignificat 306
Conſules primi Romæ 103
vnde dicti 306
Cur creauerĩt Romani,& quod ſit illorum officium 302.306
Conſulatum qui collegæ abrogauit,annum non vixiſſe 169
Conſus Deus 59.103 232
Neptunus equeſtris dictus 59
Cõtẽtio ſchema rhetoricũ 660
Corpora continentium quare Deus permittat peccare cõtra votum pag. 51
Contrariorũ eundem eſſe ſenſum & diſciplinam 702
contrariorũ quædam medium admittunt, quædam non admittunt 538
Cornelij Cinnę crudelitas 118. & ſeq.
Corpus ſpirituale quibus rebus pingueſcat 581
Corpus mortale quãdo fiat ſacrificium Dei 568
corporis bona , propriè bona non eſſe— 523
Corpora noſtra quomodo ex elementis conflata 689.690
Corpora omnia reſurgẽt, quacunque hinc morte deceſſerint,pagina 24

quod ſcrupuloſius diſputatur, pagina 619
corporum noſtrorum poſt reſurrectionem incorruptibilitas 648
quòd corpora nulla grauitate impediente in cęlo eſſe poſſint 358. & ſeq. copioſé.
Corripiant boni malos, ne cum eis hic flagellentur 18
Coſcinomantia quid 436
Cotem nouacula ſecuit Tarquinius 591
Crane dea 223
Cranes nympha, quæ poſtea Carna 382
Craſſi duo, pater & filius occiſi, pagina 194
Creator rerum vnus & ſolus Deus 733.734
De creatura tria nobis maximè ſcienda 664
non creaturæ, ſed earũ abuſus vituperandus 665
creaturas qualiter angeli cognoſcant 678
creaturas omnes in ſuo genere eſſe bonas 696
quæ ex creaturis primò ſint creatæ 646
in omnibus creaturis laudãdus Deus 698
Crocodilus ſerpens 511
Crux maxima, mens ſcelerum conſcia 664
Crucem inſipiẽtiam vocari 617
Cuba dea 236
Culpa abeſt, ſi abfuerit cõſil. 36
Cultus verus & falſus 425
verus quis 558.562
quem Deo exhibet homo, non Deo, ſed ipſi homini prodeſt, pagina 566
Cumę vnde nomen habeant 153
Cunina dea 221.232
Cupiditas venerea nimium tenaciter viſcerib⁹ inhæret 20
cupiditas gloriæ & dominandi, quid inter ſe differant 319
curiarum numerus Romæ vnde manarit 103
Curiatiorum cum Horatiis pugna 159
Curſores qui 334
M. Curtij factum 247
cynicæ ſectæ autor Antiſthenes 449
cynocephalus deus 96
Cybele dea, quas artes inuenerit 68
ſimulachrũ eius per Scipionem Naſicam vrbi infertur 70
Cyllenius cur dictus Mercurius 399
Cyprianus martyr 514
Cyprij virgines ſuas ante nuptias proſtituebant 230
Cyrus Medorũ regnũ vicit 219
cyri duo, maior & minor 162
DAnæ à Ioue corrupta, pagina 77
December Veſtæ ſacer 256
Decemuiri ſacrorum qui 345
Decius gloria militari magnus, pagina 247
Definitionis vtilitas 115
Delphinus Arionẽ cytharœdũ dorſo excepit 30
Democratia quid 115
δαίω, id eſt ſcio 549

Dæmo-

Dæmon animus dicitur humanus 533
dæmonis natura media quædã inter deos & homines 486
dæmonem eſſe, multis modis dicitur 534
dæmones quid, & quibus ſint affecti moribus, ſecundum Apuleium 489
dæmones à ſcientia nominati pag. 549
dicti tenebræ 685
bona præcepta, non niſi decipiendi animo, nonnunquam dare 128
non ſunt timendi propter bona aut mala terrena 122
quibusmediis futura cognoſcant 551
quomodo vera prædicant 124
alios aliis eſſe peiores 9
aerem inhabitare 488
dæmones quidam affectus vocant 535
à quibuſdã angelos vocari 548
animas habere rationales, & hominibus eſſe ſuperiores 484
non eſſe meliores hominibus, pag. 487
non eſſe ſuperiores hominibus propter loci excellentiã 488
in quo hominibus miſeriores, pag. 532.& ſeq.
quid cum diis & hominibus commune habeant 530
quid à diis diſtent 516
immundos eſſe ſpiritus ex eorũ voluptatibus diſcitur 128
quibus ſacrificiis delectentur, pag. 483.& ſeq.581
quibus vincantur à nobis armis 604
ipſa humilitate potiſſimum vincuntur 549
dæmonibus cur tantaconcedatur poteſtas 600.& ſeq.
in dæmonibus quid laudarint pagani 485
dæmonibus hic mundus carcer eſt vſque ad diem iudicij 685
dæmonibus non diis animalia ſacrificãda eſſe dicit Porphyrius 88
dæmones cur munera petant, pag, 492
& cur falſa crimina de ſe narrari velint 85
præ hominibus colendos ſe proponunt 85
vafros,non ſapientes eſſe 653
nihil aliud poſſe, quàm quod à Deo ſinuntur 436
imperita incantatione irritari, pag. 617
hominum preces ad deos referre,& rurſus impetrata ad homines,dixit Apuleius 493
ex animabus hominum fieri, pag. 532.& ſeq.cop.
Platonici aereos eſſe dicũt 178
ſerpentinis eſſe pedibus 593
dæmonum origo, & genera duo 575
ſex item eſſe genera ſecundum alios. ibid.
natura ex Platone 517
natura eorum tribus contrariis ab hominum diſtinguitur 536.& ſeq.
ſcire illorum quantum diſtet

ab angelorum 551
dæmonum princeps Ophionius dictus 7
dæmonum corpora qualia 488
diſtributio,& nomina 533
inuidia & poteſtas maxima, pagina 329.687
deceptiones & impoſturæ, pagina 577. & ſeq.cop.
malitia 499
dæmonum acies in agro Campaniæ viſæ ſunt pugnare 126
dæmoniaci qui apud Gentiles, pagina 486
Deus qui ſit ſecundum Varronem 269
quorum deorum Deus 632
cuius rei dominus fuerit ante omnium creationem 715
vmbilico fornicis ſimilis 394
Deo inimici qui 695
quid ſit contrarium 695
Deum multi philoſophorũ per creaturas cognouêre 471
non eſſe animam mundi 238
de Deo ſatius eſt pleraque ignorare, quàm periculoſius ſcrutari 717
Deum vnum eſſe, eúmque in omnibus diffuſum dixêre Gentilium quidam 233
numerum eſſe dixit Plato 276
Deus incomprehenſibilis 145
ſæpe in aliena, quæ ipſe non eſt forma viſus 585.& ſeq.
nullo ſermone comprehendi poteſt 543
Deum nulla ſpecie aut forma poſſe effingi Gentiles dixêre, pag. 270
ſolus verè eſt 476
ὤν dictus ibid.
ſolus bonum hoc ſimplex & incommutabile 647
non minuitur Dei poteſtas cùm dicitur, quòd mori non poſſit 297
Deum eſſe incorporeum viderunt philoſophi 458
Deus quomodo futura præſciat pag. 296
non eſt, ſi futurorum non eſt præſcius 295
omnia à Deo eſſe quomodo ſenſerint philoſophi 458
in Dei manu omnia eſſe, pagina 587
Deus qualiter futura, præſentia & præterita videt 663
Dei voluntas certa, & rerum omnium fons & origo 552
cur Deus bonos ſimul cum malis hic affligat, pagina 17. & ſequenti
Deus in creaturis omnibus laudandus 698
Deo cultus nihil prodeſt, ſed homini 566
deitatis debitus cultus 557
Deus quomodo loquatur homini 634
poſteriora Dei ſunt creaturæ, pagina 586
operare & vacare 721
quidam animam mundi eſſe putant 384
dij vnde ſint, opiniones variæ, pag. 348
dij ſancta animalia ab Ægyptiis dicti. 510

vxor

vxores ſuas non zelant 140
dij falſi quare falſa crimina de ſe narrari velint. 85
hominum opprobriis delectantur 82
quomodo Romam tranſlati, pagina 153.& ſeq.
boni quomodo à malis diſtinguantur 87
deæ, quæ hominibus nupſerunt 263
deorum mater terra 357
deorum duo ſunt principia 426
dij alij à ſummo Deo, alij ab hominibus facti 500
genera tria, & ad quæ ordinata 261.350.575
ordines 94
euocationes 119
ſexum quare excogitarit vetuſtas 271
matrimonia & inceſta 367
deorum & dæmonum differentiæ 516
deorum eligendorum quæ fuerit Romanis ratio 96
multitudo illorum Romanis nihil profuit. 154
pluralitas vna Chriſtiana religione vinci poteſt 432
deorum quorundam ſimulachra 352
deos ſuos pagani dona deorum eſſe dicunt, & cur hæc illis dedêre nomina. 258
deos ocioſos non eſſe 589
omnes bonos dicunt Platonici, pag. 88.482
cum hominibus non miſceri ſecundum Platonem 493.542
maſculos cælo, fœminas terræ tribuunt 426
de diis quid ſenſerit Plato 276
ex diis exiſtimare ſe natum eſſe vtile eſt 142
diis non Chriſto huius mundi mala aſcribenda ſunt 203
dij falſi beneficia dare nulla poſſunt. 148
dij gentium, nullas vnquam leges ad bene viuendum cultoribus ſuis dederunt 66
dij gentium flagitiorum patroni 117
quibus rebus ſe colendos eſſe perſuaſerint 597
deos paganorũ nihi vnquam bene ſanxiſſe 71
cur veteres in animalium ſpecie coluerint 512
nec dare nec tueri regna poſſunt 217
dij falſi propter vitam æternam culti 337
& quòd illam dare non poſſunt 338.& ſeq.
bella & calamitates excitantes dæmones non deos eſſe 528
annos pluſquã 170. deos ſine ſimulachris Rom. coluêre 267
deorum cultum primus Orpheus inuenit 560
quæ turpiter in eorum templis fiant 75
cultus turpiſſimus Romæ 365
deorũ ſuperum ſacrificia 484
terreſtrium ſacrificia ibid.
diis animalia non eſſe ſacrificanda dixit Porphyrius 88
dij etiam homines dicti 553

dij Gentilium homines mortui 508.& ſeq.
deos omnes fuiſſe homines, pag. 357.406
deos quare fecerint antiqui, pag. 503
deos ſemper fuiſſe,& tamen factos eſſe Platonici dicunt, pagina 624.& ſeq.
Deus Socratis 485
dij maiorum gentium qui 456
dij gentium peccatorum autores,non vltores ſunt 140
deorum multitudo apud Romanos 220
deorum ſingulorum officia, pag. 359.& ſeq.
Deus altor 419
anubis 95
arimanius 324
argentinus 249
auerrunculus 222
axierus 427
Dea Abeona 249
adeona 249
agenoria 232.241
angenora 221
axiocerſa 427
Bellona 249
dij conſentes 253.256
catius 250
cocythus 419
conſus 103.232
cynocephalus 96
camœna 232
carmentes 232
carmenæ 236
cardea 221
cinthia 363
cloacina 221.253
collatina 220
çrane 223
cuba 236
cunina 221
dieſpiter 231
diuerra 258
domitius 359
domiducus ibid.
educa 232
ægeria 437
æſculanus 249
februus 155
forculus 221
febris 96
fœlicitas 243
feſſonia 249
fides 246
flora 220
fortuna 232.243
fortuna barbata 232
fugia 72
fulgora 367
Glaucus 403
honor 249
horoſmades 324
hymenæus 250
hora 241
horta ibid.
hoſtilina 220
dij ignoti qui 405
Ianus 234
Iugatinus 220.232.359
iupiter indiges 98
ilythia 235
intercidona 359
iuuentas 232
lepos 250
liber 377
liberus 559
limentinus 221

lactſurcia 220
leuana 232
leucothea 222
libentina 221
lucina 231
dij magni qui 9
Melicerta 223
mercurius 231
mutinus 232.364
manturna 360
marica 98.123
matuta 220.98
mena 232
mens 378
murcia 241
dij naturales qui 400
dij nuptiales quinque 249
neptunus equeſtris 237
nodotus 220
nixidi 236
nemeſis 98
numeria 232
Opis 231
orcus 378
dij puerperiorum 375
Pallor 253
pilumnus 359
picumnus 363
partunda 360
patelena 220
pauentia 232
pecunia 249
pellonia 249
σειθὼ 83
pomona 97
populonea 367
potina 232
prema 360
proſerpina 222
Quies 130
quirinus 98
Ruſor 418
rumina 232.367
runcina 220
ruſina 220
dij ſelecti viginti numero, pagina 375
dij ſamothraces 427
ſentinus 375
ſerapis 582
ſtatilinus 249
ſterquilinus 363
ſubigus 360
ſummanus 254
ſentia 232
ſegetia 221
ſtimula 232.241
ſtrenua 232.241
Terminus 265
tellumo 228
tutanus 221
tutilina ibid.
Vaticanus 221.232
vitumnus 376
vallonia 220
victoria 72
virginenſis 232.360
virtus 246
vitula 72
vnxina 363
volupia 221.232
volutina 220
de diabolo quo genere loquutionis dictum ſit, & in veritate non ſtetit, pagina 656
Diabolus homicida ab initio, pag. 655
cur Chriſtum tentarit, pagina 551

ſit ne dialecticapractica vel ſpe culatiua 453
quidam à corporis ſenſu ducendam putant 461
tanquam inutilem Epicurei repudiarunt 462
Diales flamines Ioui inſtituti 96.& ſeq.
Diana dea 235
viarũ dea, & cur ſimulachrum eius iuuenile fingitur 403
dianæ Epheſię tẽpiũ flagrat 235
nulli viro intrare licebat 403
dianam lunam eſſe 402
& cur virgo fingatur ibid.
Διαυλοδρόμοι 73
Dictator die quo lectus, Veſtæ ſacra faciebat 9
dictatores Romæ in extremis creati periculis 171
dictatura qualis poteſtas 318
Dies primi ſex ſpiritualiter 643
ſeptem primi quales fuerint, difficile eſt exponere 642
diei ſeptimi ſanctificatio 681. & ſeq.
dierũ electio mathematica ſtulta 287
Dieſpiter Deus 231
δήμους veteres villas vocauêre, pag. 78
Diffamare quid 117
Dilemmatum ſolutio 40
dilectionis vtriuſque præceptũ 564
ſeipſum diligere, quomodo quiſque debeat 564
Diogenes Cynicus ſepeliri noluit 27
Diogenes plures fuere 445
Dionyſij Siracuſij iocus, cùm Æſculapio barbam auream detraxiſſet 355
Ditis nomina diuerſa 419
Ditis & Proſerpinæ ara ſub terra reperta 177
Diſputandum tot tantíſque rationibus cũ pleriſq; cur ſit 63
Diues pauper qui 395
diuitiarum gratia multi grauiter excruciati 22
in diuitiis cupiditas, non facultas, reprehenditur 21
diuitiæ veræ 21.22
diuitiæ veterũ fuere pecora 395
diuitię aliud, aliud pecunia ibi.
Diuerra dea 359
Diuinationũ genera plura 436
diuinationem nihil eſſe cõtendit Cicero 291
Diuinitas quid 374
Docere mercede Socratici noluerunt 449
δολιχοδρόμοι qui 73
Domiducus deus 359
domiduca quæ Iuno 363
dominandi libido Ro. immodica 303
beſtia peſsima 160.320
Domitius deus 359
Domus Dei ſpiritalis 505
Dona Dei in nobis Deo reddenda 564
Dryades arborum nymphę 252
Druidæ qui 470
Duumuiri ſacrorum qui 345
EAnus Ianus dictus 234
Eccleſia ciuitas vna ex angelis & hominib⁹ cõllecta 570
eccleſiarum præpoſiti ad quid con-

conſtituti 19
eccleſię caput humanitas Chriſti, anima & vita ipſa diuinitas 563
Eccleſię nunquam ruiturę lapis primus 503
Ecedemia olim, nũc academia, pag. 480
Eclipſes Solis, & Lunæ, primus Thales Mileſius prędixit 441
eclipſium rationes olim ignoratæ 164
eclipſim paſsionis Chriſti tempore non fuiſſe naturalem ib.
Ædilium curulium officium 131
Æduca dea 232
Ægeria dea 437
Aegyptus cæli eſt imago 501
ægypti flumen quid 306
ægyptiorum dij belluini 120. & 512
ægypti philoſophi 469
Eleemoſyna pietatis opera, cur dicta 558
Eleemoſynę quanta ſit remuneratio 28
Elementa mundi quatuor 455
quomodo ſunt in miſto 689
elementorum catenata ſeries, 498
ordo vt & quæque ſe ambiant, 688
ordo ſecundum quoſdam 385
tranſmutatio 697
ex elementis multæ ſunt hominibus pernicies 210
Eleuſinia ſacra 411
Electi fideles, boni rectè nominantur 373
Emathia quæ poſtea Macedonia 157
Aeneas Anchiſæ, & Veneris filius 141
cum Achille pugnans à Neptuno liberatur 137. & ſeq.
hoſtem ſua manu occiſum doluit 160
Εννοίαι quid 461
Aeneopolis quæ prius Saturnia 382
Ennius poeta 116
Oenophorum quid 384
Epiſcopus, id eſt ſpeculator 16
Epicurus ex atomis & rameptis omnia dixit conſtare 350
epicurei veritatis indicium in corporis ſenſu ponunt 460. & ſeq.
Epictetus 523
Epidaurius ſerpẽs Aeſculapiũ nauigãtem Romam ſequitur, pag. 591
epidaurus quæ ante Epitaurus oppidum Achaiæ 154
Epulas quo animo ad martyrũ ſepulchra olim obtulerint 514
epulorum publicorum curatores 355
Aeſchines Athenienſis 86
Aeſculanus deus 249
Aeſculapius aſclepidus dictus, pag. 511
ab Epidauro Romam migrat, pag. 153
ophiuchus creditur in cælo 593
æſculapium Rom. nauigantem ſerpens ſequitur 591
æſculapij tres 154
Eſſe naturas omnes appetere 674. & ſeq.

Nihil eſt iucundius quàm eſſe, pag. 674
ego ſum qui ſum, exponitur, pag. 476
eſſentia ab eſſe deductũ nouũ eſt nomen 693
Aeſtas ruffo dicatur colori 528
Aetates hominum quinque 151
æternum non continuo beatum 651
æternitas quid diſtet à tempore 641
æternitati Dei nihil comparari poteſt 711
Eterogenia quæ 445
Aethera cælum vocant Platonici 385
Aetna mons Siciliæ & eius incendium 205. & ſeq.
ætnæ montis incendium 204
conflagratio prima 212
ab Aetna monte flammarum flumina cucurrere 210
Ethologi qui 368
Ethopei qui ibid.
Initium Euãgelij Ioannis à Platonico quodam maximo loco habitum 520
Eudæmon quid 534
Eudoxus poëta, & mathematicus 302
Euemerus Siculus hiſtoricus, pag. 355
Eunuchi cur Magnæ matri ſeruiant 419
Eunus Syrus bellum excitat ſeruile 193
Euocationes deorum 119
Eupolis poëta in mare merſus, pag. 79
Europa ab Aſia Thracio Boſphoro diſterminata 453
Εὐσέβεια quid 558
Exactores qui 109
Exequiarũ pompa viuorũ ſolatium, mortuorũ ſubſidium 26
Exorciſtæ qui 604
Fabius Tarentinæ vrbis euerſor 12.14
Fabricij integritas 133.317
Fabulã primam Romę luſit Liuius Andronicus 80
fabularum varia genera ibid.
fabularum theatri origo 78
Factio quid 112
Falacer quis falacris flamen 86
Falcẽ cur geſtet Saturnus 407
Fames grauis Romæ 170
Saguntinorum horrenda 181. & ſeq.
famis bona 24
famoſa carmina Romæ lege prohibita 88
Fana à fauno dicta 255
Faſcinum quid 364
Fatum quid 274.276
quid Stoicis 290
Et quod quatuor de fato ſint veterum ſententiæ ibid.
à fando dictum 295
nonnulli Dei dicunt eſſe volũtatem 289
fatum, & prouidentia quomodo diſtent 296
de fato Platonis opinio 276
ſẽtẽtię philoſophorũ duæ 299
& quomodo fato omnia fieri dixerunt ibid.
fatalia quæ 274
Fatua fauni vxor 237

faunus Pici filius Faunorum & Satyrorum pater 255
Fauo Archimimus 368
Febris dea 96
Februarius Termino dicat[s] 385
& februum ſacrũ dictũ purgatorium ibid.
februarius à Numa anno additus 386
februarius Neptuno ſacer 256
februs deus qui Pluto 155
Fercula quid 70
Fœlicitas vera imperantiũ 328
fœlicitas dea nõ eſt, ſed Dei donum: non igitur colenda, ſed à Deo petenda eſt 254
dea 243
cur tam ſerò Romanis culta, & quis primus ædem illi conſtituit 253
vbi habitet 213
ſolis bonis dat Deus 271
qualem habuere angeli ante caſum 654
vtrum propter fœlicitatẽ, quæ poſt mortem futura eſt, vni Dei an pluribus ſacra facere oporteat 475.&copiosè ſeq.
Fœmina cur ex latere mariti facta 738
fœmina vbi cõceperit, alterum concipere non poteſt 738
fœminam heredem facere, lege prohibitum 185
fœminæ in viros mutatæ 203
apud Augilas proſtitutæ 230
fœminæ etiam de brutis dicuntur animalibus 205.& ſeq.
Feſcenini qui 79
Feſſonia dea 249
Feſta vera quę domino celebramus 562
Fœtus ſimiles naſci imaginibus ſub ipſo conceptu hauſtis 736
Fides dea 246
fidei conſeruatio & Regulum, & Saguntinos perdidit 183
fide mens ante Dei cognitionẽ purganda eſt 634
fide in Deũ angelis appropinquamus 508
Fides Chriſtiana nullius mali cauſa 203
ad fidem Chriſtianam adhortatio 132.& ſeq.
in partibus iuſtitiæ cõprehenditur 246
Fideles bõni electi nominati 373
Fimbria homo perditiſsimę audaciæ 146
C.Fimbria 194.& ſeq.
Flamines genus ſacerdotij 96
flaminum inſigne, & vnde dicti ſint 97
Flameum tegminis capitis genus ibid.
Fletus ſimulachrorum mali aliquid iis portendunt, quibus fauent 153
Flora dea 220.222
Floralis floræ deæ flamen 97
fioralium turpitudo,& à quibus celebrata 81
Fluentia ciuitas ſubhaſtata 198
Flumen Aegypti quod 306
Forculus deus 221
Fortitudo cur dea non ſit 246
Fortis viris non eſt dicere, hoc nõ patiar: ſed hoc nõ faciam, pag. 36

Fortuna vnde dicta 244
Fortuna dea 232.243
dearum ſelectiſſima 379
fortuna muliebris & ædes eius, pag. 245
fortuna barbata dea 232
in quibus rebus conſiſtat 276. & ſeq.
in omni re dominatur 115
fortunæ ſimulachrũ loquutum pag. 245
ædes plures 244
Fortuitum quid 274
Franciſcus de Maronis minorita commentatur lib. de Ciuit. Dei 17. in præfat.
Fratres ciuili bello mutuis concidunt vulneribus 128
Frons pudoris inſigne 382
Fructeſcea dea 249
Fructus proprie fruentis eſt 671
fruges magicis artibus tranſlatæ 495
frumenta quibus diis Romani dicarint 220
Frui quid 469
frui & vti in quo differant 671
Fugia dea & illius feſta 72
vitula dicta ibid.
Fugalia feſta 71. & ſeq.
Fulgora dea vidua 367
fulgurum genera tria 258
fulmina diis quibus aſſignata, pag. 254
fulmina Iouis à Vulcano & Minerua curantur 230
Fumus pro re vana 156
funeris curatio, conditio ſepulturæ, & exequiarum pompa mortuis nihil proſunt 26
Furiæ tres infernales 158
Furinalis furidæ flamen 97
furius Camillus Romam ingratam defendit 171
Fuſidius Syllæ aſſentator 197
Fuſtuarium ſupplicium autori carminum infamium conſtitutum 85
Futura variis modis prænoſci, pag. 627
quomodo videt Deus 663
quomodo ſciant dæmones & angeli 550
apud Deum ſunt præſentia 300
G
Gades inſula 39
Galatarum origo 186
Galli ſacerdotes, & illorum furor 68
in memoriam dilectionis Atys caſtrabantur 421
& cur matri magnæ ſeruiant, pag. 419
galli ſenatum omnem Romanum trucidant 198
galliam decennio ſubegit Cæſar 201
Gallogræci minoris Aſiæ pop. pag. 196
Ganymedes in ſignum cæleſte aquarium mutatus 423. & ſeq.
Gaſtromantia quid 436
A. Gellius elegantiſſimi eloquij pag. 520
Gellius ſcriptor quidam antiquus 103
Geminos ſub vno cõceptos horoſcopo diuerſas habere naturas 285
Geneſis Iudęis Breſith vocatur, pag. 684

Genius deus quid 396.397.533
Geomantia quid 436
Germanum quid 90.& ſeq.
Getulia Aphricæ pars 167
Genius quid dicatur 533
Gigantes nati ex angelis 142
Gingrire & gingrinę quid 356
Gladiatores ſeditioſi Italiam vaſtant 215
gloriæ cupiditas piæ fidei inimica 309
nonnunquam bona 308
gloriæ contemptus virtus maxima 319
Gluma quid 222
Γνῶθι σεαυτὸν & εἰ Delphici tẽpli inſcriptio 477
Goetia quid 572.573
Gotthi à Romanis mirabiliter victi 28.in præfat. 327
à Theodoſio victi 27.in præfat.
mitius cũ Ro.egerunt, quàm Sylla ciuis 198
Chriſtiani nominis veneratores 2.& ſeq.
gratiam Dei in Chriſti incarnatione maximè commendari 618
gratiæ tres quomodo pingebãtur 355
Gratianus Imperator 331
Gracchorum ſeditio bellorum ciuilium initium fuit 189
C.Gracchi caput auro repẽſum à L.Opimio 190
Græcia magna Italię pars 440
Græciæ magnæ fines 442
Græci leues 11
Græca lingua clariſſima 440
Gulielmus Croius Cardinalis moritur 8.in præfat.
Gulielmi Budæi laus 101
Gymnaſia Athenis quot 481
HAdrianus xiiij.Ro.Imp. 265
Halaricus Gotthorum rex, pag. 29.in pręfat.
Haliætus ex aquila generatur, pag. 93
Hamadryades arborum nymphæ 252
Hannibal ex cæde Cannenſi annulorum modios tres mittit Carthaginem 179
Hannibalis ſęuitia 179
Herbas & frutices viuere 40
Hederę ſpecies quædã inebriãs & furorem inducens 362
Heraclia victoria 174
Hercules deus cum Laurentina meretrice congreditur 353
Herculis æditiuus 353
hæreſis quid 484
Hermes Ægyptius Triſmegiſtus 500
Hermopolis vrbs Ægypti 512
heroes dij qui 94
heroes Chriſtianorum 600
heroum officium quod 602
Heroum quid 602
Herſilia vxor Romuli 241
Hieremias in Ægypto mortuus, ab indigenis colitur, pagina 475
Hieronymus ſcriptorum omniũ optimus 10.in præfat.
Hiſpanorum veterum mores, pag. 470
& quod aurifodinis Hiſpania ſcateat ibid.
Hiſtrionum infamia 90

Homo, magnum eſt miraculum pag. 584
Dei nomini conſecratus eſt ſacrificium 568
hominem aſſumpſit Deus, quomodo intelligatur 547
hominum ſolum animum eſſe dixerunt Platonici, corpus autem hominis carcerem 29
hominum ad prædicata ex Apuleio 529
Homo etiam miſer cũctis creaturis melior 693
diuinum animal, quia ſolum igne vtitur 698
quanti habeatur apud Deum, pag. 430
qua parte Deo propinquior, pag. 634
natura hominis Deo proxima, pag. 671
hominem partem eſſe Dei dixere nonnulli 239
homines dæmonibus meliores pag. 487
dij dicti 553
Homo an mortalis eſſe poſſit & beatus 539
cur mortalis, ſecundum Philoſophorum opinionem 532
homines quæ animalia ſenſibus ſuperent 487
Homo, homo non eſt, niſi colat Chriſtum 594
cur non citius creatus 710
hominem vnum tantum cur creauerit Deus 730.738
fuiſſe ab æterno opinantur quidam 705.& ſeq.
conditionem eius ante lapſum prorſus ignoramus 652
Humanitatis ſignificationes variæ 94
Homicida eſt, qui ſeipſum occidit 34.41
homicida quis 52.& ſeq.
Honor Deus 249
honor verus in futura vita 121
humanus nihil niſi fumus 313
honoris templum & ſacra 259
honores cum gentilitate orti ſunt, & illic ſepeliri debent, pag. 412
Honorius Imp. Ro. 28. in præfa.
Hora dea prouidentiæ 241
Horatiorum cum Curiatiis pugna 159
Hordei ſegetem Iſis inuenit, pag. 513.515
Horomaſdes deus Perſarũ 324
Horoſcopus quid 280
Horta dea quæ ſtimula 241
Hortẽſius Ciceronis amicus 166
Horti Veneri cur ſacri 356
Hoſtem etiam à ſe victum nonnulli defleerunt 160
hoſtis ab hoſtire dictus 222
hoſtium in victos cõſuetudo 11
Hoſtire quid 222
Hoſtilina dea 220
Hoſtilius Mancinus à Numantinis victus 186
Humilitas credenti valde eſt neceſſaria 618
humilitate dęmones vincimus 549
Hydromantia quid, & quomodo fiat 436
Hydromantiã Numa exercuit, pag. 434

Hyems

Hyems cæruleo dicata colori, pag. 528
horribilis Romæ 172
Hymenæus deus 250
Hyperboli Athenienſis improbitas 138
Hypocrita pro hiſtrione ſumitur 86
Hyſtriones qui & vnde dicti 79
IAcobus de Paſſauant cómentator lib. de ciuitate Dei 17. in præfat.
Iactantiam tolle, & patres erimus omnibus omnes 313
Iamblichus philoſophus 481
Ianus Italiæ rex 381
Ianus deorum ſelectorum primus 276
deorum vetuſtiſſ. 234
initiorum omnium deus 376
ipſe mundus eſt 385
geminus quis 388
bifrons & quadrifrons cur 381. 387.
Saturnum recepit hoſpitio 381
Iani portæ bello patent 148
Ianũ quidã ſolẽ eſſe dicunt 388
Ianuarius Iunoni ſacer 256
à Numa anno additus 386
Ianiculum oppidum Ianus condidit 382
Ianua ab eundo dicto 234
Ibis apud Ægyptios cur colatur 205
ἰχὼ quid 257
Ichthyomantia quid 436
Ideæ Platonis, & vnde dictę 428
Ideas Platonis, Mineruam eſſe contendit Varro 426
Ignis multa genera 476
artium omnium eſt inſtrumentum 231
in quo Veſtæ cultus 178
quibus diis aſſignatus 404
commoditas & vtilitas 697
ignem cur Veſtam deam putarit antiquitas, & virgines quare illi in miniſterio adhibitę, pag. 228
animalia quædam in igne victitare 698
Igniſpicina quid 436
Ignoſcẽdo creſcere elogium 13
Ilythia dea 235
Ilium à Fimbria euerſum 145. & ſeq.
Immũdos ſpiritus ipſis voluptatibus ſeſe eſſe cõfitentur 128
Imperatores Rom. ius non habent in totum orbem 330
ſatius eſt imperiũ habere paruum cum quiete, quàm amplum irrequietum 149
Imperatorũ fœlicitas vera 328
Impiorum regna etiam deus iuuat 62
Incẽſum verũ amor ſanctus 563
Indoles quid ſignificet 95
Infamium carminũ autori qualis pœna conſtituta 85
de vtero matris voces dediſſe, pag. 203
& quod nunc habent poteſtate, ſi viuunt adepturi ſunt 366
Inferorum circuli nouem 39
Infernalis ignis, item bonus 697
Infinitũ mẽte nõ poſſe capi 731
Deus nouit ibid.
Ingenioſum naſci eſſe fœlicitatis 248

Inimici Dei qui 695
fœlicior eſt qui iniuriam patitur quàm qui facit 523
Iniuſta quomodo ſentiamus 585
Ino dea facta, & Matuta dicta 98
Inquilini qui in ædibus conductis habitant 559
Inſpectio virginum 35
Intelligibilia quæ 459
intelligentię lumen à ſolo Deo infundi tradunt Platonici 560 & ſeq.
Intercidona dea 359
Interpres quis dicatur 399
Inuidia nil miſerius 540
Inuiſibiliū omnium maximum Deus 636
Ioannes Andreas Stranneus 367
Ioannes Heremita Ægyptius, pag. 331
Ionia regio 442
Ionia op. quod Miletos 442
Iouianus Imp. 330
Iouianus Pannonius 266
Iraſci poteſt Chriſtianus, & quomodo 525
Iracundi & contentioſi plurimū valent memoria 380
ἔραν veteres terram dixere 94
Iſis eadem quæ Ceres 411
hordei ſegetem inuenit 515
tempus ſeruitutis Iſraelis in Ægypto 304
Italia Græcia magna 442
à gladiatoribus fugitiuis vaſtata 215
Iterduca dea 378
Ithyphallus quid 415
deus Priapus 95
ſuſpendium, eſt homicidium 34
Iudæi duce Saulo, à Gotthis victi 14
Iudæorum regnū vni ſoli Deo innixum 272
cur diſperſi per oēs terras 273
de Iudæorum ritibus quid ſenſerit Seneca 369
iudicium humanum 20
iudices Romani qui 139
Iugatinus deus 220. 232. 359
Iulianus Imperator 266
apoſtata 323
Iulius menſis Ioui ſacer 256
Iulius Firmicus nugatoriæ loquacitatis autor 282
C. Iulius Cæſar Galliam vicit decennio 201
C. Iulij Cæſaris laus 303
genus 141
mors 202
Iunius Brutus Lucium Tarquinium collegam reſpuit 100
Iunij Bruti in filios, & affines auſteritas 167
Iunius mēſis Mercurio ſacer 256
Iuno purgandorū & pariēdorū omniū poteſtatem habet 377
cur Iouis vxor & ſoror 224
domiduca dicta 363
iterduca pueris 377
opigena dicta 235
fluona quæ 376
Troianis infeſta 6
quare 7
zelotypa 368
Iunonis ſacra in Samo inſula celebrata 354
Iunonis aſylum Troianum 10
Iupiter ſumus deorū, & quod ab his itē coli creditur, qui Deū ſine

ſine ſimulachris colunt 223
Iupiter an deos alios, vt rex, mittat mortalibus 243
Deus vnus in diis omnibus 227 & ſeq.
cur cælum habitare dictus 226
à iuuando dictus 223
diuerſa habet cognomina, nec in ſe diuerſus eſt 392.& ſeq.
pecunia dicitur 395
Iupiter Luccius 255
vnde ſtator dictus 157.& ſeq.
Iupiter indiges Æneas dict⁹ 98
Iouis poteſtas, & eius cum Iano comparatio 393. & ſeq
capitis eius tegmen igneũ 230
adulteria 260
cultura Athenis 393
Ioui cur Iuno vxor & ſoror aſcribatur 224
Ius quid 101
& q͛d bonũ ſit iuris origo ibid.
Iuris prudẽtia per Budæum reſtitui cœpta 103
Iuſiurandũ Romanorũ per Iouem lapidem ſanctiſſimũ 134
ſine iuſtitia ne Iupiter quidem principem agere poteſt 115
Iuſtitia ſola reſpublica ſuſtẽtatur 112
& Iuſtitia in quibus ſit verè 94
Iuſti nõ vt puniãtur, ſed vt examinentur, affliguntur 213
Iuſtin⁹ parũ fidelis hiſtoric⁹ 216
Iuuentas dea 232.257
Κακίαν vitiũ potius quàm malitiam interpretatur 507
Καταλήψεις quid 462
Κρόνος, id eſt, Saturnus 407
Κρόνος Iupiter dictus 227
Κόλλους, mutilos vocari Græcè, pagina 399
LAbeones tres 87
Lacheſis parcarum vna, & quod illius ſit officium 276
Lacturcia dea 220.222
Lacus Curtius vnde dictus 247
Laomedon diis negabat mercedem 136.& ſeq.
Lar quid 533.535
Lares fieri animas ſi bonæ ſunt dicunt Platonici 532 535
Lares gemini filij Mercurij & Laræ 397
Lariſſa arx Argiua 307
Larua quid 533.535
Laruas fieri animas, ſi malę ſint pag. 532
Latinus Italiæ rex Circes & Vlyſſis filius 123
Latria quid 557
Latrocinia ſũt parua regna 214
Latus clauus quid 237
Lauinium ab Troianis conditum 10.415
Laurentina meretrix Herculis, pag. 353
Lecanomantia quid 437
Lectiſternium quid 173
Leda mulier Nemeſis dicta dea facta 98
Lemur quid 533.535
Lemures animas fieri, ſi malæ ſint 532.535
Lemuria feſta 536
Lenacũ pœna in Hiſpania 697
Lepidus M. Æmilius à Põpeio & Catulo victus 200
Lepos deus nuptialis 250
Lætitiæ domus, lętantium in ea

eſt 644
Leuana Dea 232
Leucothea dea 222
Lex in arca poſita quid ſignificet 598
promiſſionem habuit terrenã 588
an per Deum vel angelos ſit data 586
Lex Plautia de iudiciis 139
Sempronia de iudiciis 139
Aurelia de iudiciis ibid.
Cornelia de iudiciis ibid.
Voconia lata 185.& ſeq.
Leges duodecim tabularũ quãdo latæ 99
Agrariæ nunquam ſine tumultibus agitatæ 107
Lycurgi æquiſſ. 99
Leges ſuas Romani ab Athenienſibus mutuarunt 98
Libentina dea 221
Librorum de ciuitate Dei diſtinctio & ordo 630
Liber deus ſeminis humani 377
Liberus deus vnde dictus 359
Libera dea Luna dicta 379
Liberum arbitrium Ciceroni quid 292.& ſeq.
libido dormientium abſq; culpa 48
aliena non eſt, aut non polluit, pag. 34
feruenti tincta veneno 75
Libyæ mons prælongus 511
Limentinus deus 221
Linea recta quæ 679
Linternenſe oppidum Campaniæ 186
Liparæ inſulæ Ætnæ incendio vaſtatio 206
Liuius primus Poëta Latinus 84
T. Liuij librorum pars magna periit 208
Liuius Andronicus primam fabulam Romæ luſit 80
M. Liuij Druſi ſuperbia 193
Locuſtarum multitudo infinita in Aphrica 204
Loquatur Deus qualiter 634
Loth vxor in ſalis ſtatuam conuerſa quid ſignificet 570
luciferi ſydus 401
luciferum quidam Iunoni quidam Veneri tribuunt 400
Lucina dea 231.235
Lucretiæ ſtuprum 164
factum eius examinatur 37
L. Luctatius Catulus veneno hauſto moritur 195
Ludorũ ſecularium origo, ritus, & celebratio 177.& ſeq.
ludi inferorum tauri dicti 178
ludi ſacri inferis Romæ renouati 175
Scenici in diuinis poſiti rebus, pag. 208
Chriſtianorum taxati 514
per miraculum dæmonum inſtaurati 260
in rebus tantum diuinis extant 349
ſeculares Romæ inſtaurati 175
Circenſes 103
Magni ibid.
Romani ibid.
Conſualia ibid.
Ludis in funebribus fabulæ actæ 510
Lumen verum Deus vnus 561

Lumen mentiũ ad diſcenda omnia eſt ipſe Deus 461
Luna varia nomina habuit 235
lunæ deliquium quid 165
lunam quidam Venerem putant. Et ei ſacrificandi mos, pag. 401
laborãtem magnis vocibus, iuuari credidit vetuſtas 594
ab aſino epotam 595
lunaribus incremẽtis & decrementis variari plurima 286
Lux bona dicta 662
lux, quam principio creauit Deus, angeli ſunt 646
& angeli & ſancti dicuntur 686
Luxũ cauere Naſica Scipio docuit Romanos 57
Lycopolis Ægpti ciuitas 48
Lycurgus Lacedæmoniis leges tradidit 98.587
Lycurgi leges quales 99
MAcedonũ regnum quãto durarit tempore 706
Magia quid 574
magicis artibus fruges, & agri tranſlata 495
magi miraculis illudunt 593
magis Pharaonis cur ſit permiſſum facere miracula 571
Magiſtratus Ro. quo die lectus Veſtæ ſacra faciebat, pagina 8.& ſeq.
Magna mater, id eſt Cybele dea pag. 68
magnæ matris ſacra 421
Maguſij Aſtrologiæ & Magiæ inuentores 574
Maius Apollini ſacer 256
Malcus, id eſt, rex 482
Malefici qui vulgò dicti 572
malus & ſi regnat, ſeruus eſt, pag. 213
mali item pacem quærunt 145
malorum cauſa perditionis eſt, non adhærere Deo 693.699
malis cur benefaciat Deus 15
Malos cur creauerit Deus pagina 660.665
Malum quid 666
non eſſe naturam, ſed boni amiſſionem 646
Mala duplicia morum corporum 135
quæ iuſtis accidunt, non pœna criminis, ſed virtutis examen ſunt 213
Chriſtianæ imputantibus religioni quid reſponendum 61
malorum omniũ cauſa eſt mala voluntas 699
Mammam veteres ruminam dixêre 232
Mammona Syra vox diuitias ſignificat 24
Mane primum quale 642
Manes animę dicuntur, cùm incertum ſit bonæ an malæ ſint. 532.536
Manius deus quid 533.536
Manlius Torquatus filium proprium percuſſit ſecuri, quòd contra edictum pugnauerat, pag. 45
Manubiæ quid 258
Marcellinus tribunus Africanus pag. 3
M. Marcellus Syracuſas defleuit antequam cepit 12
vita eius 13

Marcellus Syracuſam à ſe delectam doluit 160
Mariani belli origo 119
Marica dea, quæ prius Circe, pag. 98.123
Marius capite cenſus dictus 174
Marius Arpinas 118
marij hominis perditiſſimi fœlicitas 120
crudelitas 121.& ſeq.
in ciues Rom. ſæuitia 194
tyrannis 197
M. Marij Gratidiani mors horrenda ibid.
Martis officium 397
Martis ſydus 278
ſtella natura 389
Martiales flamines Marti inſtituti 120.& ſeq.
Martyres quomodo Chriſtiani honorent 513
martyrum conſtantia 310.495
martyrum templa delubra paganorum ſequuta 508
martyribus non templa, nec ſacrificia ſtatuuntur, ſed memoriæ, ſicut hominibus mortuis, pag. 358
Martius Mineruæ ſacer 256
Maſſiniſſæ regnum peſtilentia vaſtatum 204
Mathematici olim figuras in puluere delineabant 680
Mathematicæ artes à Mercurio inuentæ 511
Mathematicæ orationes certiſſimæ 679
Matrimonia deorum inceſta, pag. 367
Mater magna terra dicta 420
Matuta dea 220.222.98
vnde dicta 536
prius 198
Leucothea 222
Matutinum à Matuta dictum, pag. 222
Medi in Aſia regnant annis 350 pag. 219
Mediator verus vnus Chriſtus eſt, & nemo alius 540.& ſeq.
per quid 635
Medioximi dij qui 94
Megaleſia ludi 68.& ſeq.
Melicerta deus marinus 223
prius Glaucus 403
C. Melius Spoletanus comœdiarum Trabeatarum inuentor, pag. 80
Memoriam optimam iracundi & contentioſi habent 380
Mena dea 232.376
Menades quæ 362
Menãder comicorum princeps, pag. 79
Menippus Phœnix Cynicus, pagina 27
Mænoles Bacchus dictus 362
Mens dea 247.378
quid propriè 634
etiam ſenſus dicitur 635
in homine, optimum omnium pag. 453
mens bona in rebus omnibus optima 378
fide purganda, priuſquam Deo fruatur 634
an per ſe ad cupiditates moueatur, an alterius impulſu, pagina 535
mentis deæ, ædes & feſtum 250

nihil

nihil eſt in mente, quod non prius fuerit in ſenſu 457
Menſes duos anno addidit Numa 386
menſes, diis duodecim ſacri, pag. 256
Menſtrui vtilitas, & detrimentum 379
Mercurius quis fuerit 511
Hermetis Trimegiſti auus, pagina 509.512
mercium deus 231
deus ſermonis eſt 234
quaſi medius currens dicitur, pag. 397 398
cur Cyllenius dictus 399
Mercurij Salinum quid 356
Mercurij officium 397
& cur alatus pingatur & nuncius 397.399
Mercurij furta 263
ſtellæ natura 401
Mercurij quinque fuerunt 398
Mercurios duos colunt Ægyptij. 511
Mergarides.Bulbi dicti 374
Q. Metellus, & eius laus, pagina 178.& ſeq.
Romanorũ laudatiſſimus, pagina 121
fœlicitas eius 122
Metæ in circo quid 73
Metropoles ciuitates quæ 560
Micipſę regnum 206
Miletos, Ionia dicta 442
Militum in bello ferocitas 15
militia immunes erãt apud Romanos proletarij & capite cenſi 173
Mimallonides quæ 362
Mimi qui 80
& vnde dicti 368
Minerua è Iouis capite nata 224
Mineruæ quinque 226
Mineruæ ſimulachrũ in incendio Ilij ſeruatum 146
Mineruæ logotheca quid 356
Mineruam quidam ſummum æthera ducunt 402
Minutularij qui 381
Miracula quæ veriora 591
& quid de illis ſit ſentiendum, ibid.
inuiſibilium naturarũ, aſſiduitate viluiſſe, quæ tamen rariſſimis ſunt maiora 585
quæ Deus olim fecit, ad comprobandas promiſſiones facta eſſe 570
Miracula Chriſti angelis & dæmonibus fuiſſe admirabiliora, quàm hominibus 550
miracula magorum, dæmonum operibus fieri 495
nihil niſi illuſio, ſicut & dæmonum 593
Miſeria ſumma eſt ipſa ſtultitia, pag. 675
Miſeri cur interire nolunt 674
Miſericordia quid, & quòd eam culparint Stoici 725
miſericordiæ opera, cur pietatem vocamus 558
Mithridates magnus 187
ciues Romanorum omnes, qui in Aſia inuenti ſunt, occidi iuſſit 187
à Romanis victus 125
Mithridatem vicit Pompeius, cum toto Oriente 201.&ſeq.

Mithridaticũ bellum annis durauit quadraginta 325
Monarchia quid 116
Monogramma quid ibid
Mons ſacer Romæ 107
Moralis philoſophia 463
Mori commune omnibus 24
mortuorum manes omnes dij putantur à paganis 508
mors ſumma hominis 371
an ad declinandũ peccata, mors ſpontanea ſit appetenda, pag. 49.& ſeq.
mortum ſibi conſciſcere, non eſſe magnanimi 42.& ſeq.
in eos qui ſibi mortem conciſcunt, Platonis ſententia 43
qui morte voluntaria interiere, quomodo colat eccleſia, pag. 48.& ſeq.
Mortium genera diuerſa, in Romanos ciues à Sylla excogitata 196
nihil intereſſe quo mortis genere vita finiatur 24
Mors nec fugienda, nec mala putanda, quàm bona vita pręceſſit 25
Mortem ſibi conſciuit Cleombrotus propter animę immortalitatem 42
Morem imponere, id eſt, morẽ gerere 4
Mulier an ſemen coeũdo emittat 362
mulieribus quę peperiſſent, tres olim dij cuſtodes aſſignabãtur 359
Mundus omniũ viſibilium maximum 636
cum tempore, non in tempore cœpit 641
cur tunc, & non anteà ſit conditus 639
mũdi partes quatuor, & animæ earum 384
ſol mundi mens & animus 233
ante mundum conditum quæ fuerint ſecula 719
mundum factum eſſe ex ipſo Deo diſcimus 636
mundũ non eſſe corpus Dei 238
mundum non poſſe totum perire 707. 709.& ſeq.
liber de mundo num ſit Ariſtotelis 211
anni ab Adam vſque ad Abrahã ſex milia 706
de ætate opiniones variæ 708
de æternitate opiniones variæ, pag. 638
mundũ ſemper fuiſſe, ſed tamẽ factum eſſe dixit Plato 625
Mũdi animam quid dixerit Plato 606
mũdo cur dederit animam dominus ſecundum Platonem, pag. 622
eſſe animal beatiſſ. dicunt Platonici 619
ab angelis factum quidam dixêre 389.& ſeq.
Deum eſſe, & animum & mentem habere, nonnulli opinantur 233
quæ cauſam condendi mundum ſecundum Platonem, pagina 664
mundum, ex terra & igne effectum 475

mun-

mundos innumeros naſci & interire dixit Anaximander, pagina 441
Mundatur per cor caro 610
Murci qui dicti 242
Murcia dea 241.& ſeq.
Muſæ animorum tranquillitate gaudent 14.in præfat.
Mutica ſpica quid 222
Mutinus deus, qui Græcis Priapus 232.364
C.Mutius Scæuola 247
apud aram Veſtæ occiſus 196
Myoparo nauicula eſt piratica, pag. 214
Mythicon theologiæ genus 347
NAiades nymphæ fontium, pag. 252
Napeæ florum nymphæ ibid.
Natura quid ſecundum Zenonem 456
ſua vnde ſit rebus omnibus, pagina 296
non minus eſt in paruis, quàm in magnis animalibus 665
naturã nullam malam eſſe 665
Nauem quę matris deûm ducebat ſimulachrum, aliâs immobilem mulier caſta zona duxit 591
Neceſsitas dicitur, quæ in poteſtate noſtra non eſt 296
extrinſeca & naturalis 299
Necya feſta 510
Necyomantia 435
Necia ſacra quæ 434
Necyomantia quid 436
Nemeſis dea, quę prius Leda dicebatur 98
Nænia dea 361
quid & vnde dicta 364
Neptunus de ſtirpe Aeneę prędicit apud Homerum 136
Neptunus equeſtris Cõſus dictus 237
à Laomedonte mercede cõductus 137
Neptuni officium myſticè 415
vxor Salacia dicta 224
Nereides nymphæ quæ 252
Nerione Martis 369
Neronis luxuria & ſæuitia 320
Nerones à fortitudine dicti 367
Neropolis Roma dicta 321
Νίτη quid 364
Næuius ſecũdus Latinus poëta, 164
Νόθεα quid 369
Nic. Triuet comm. lib. de ciuit. Dei 17.in præfat.
Nicoſtrata Carmenta dicta 236
Nigidius mathematicus Figulus dictus 280
Nympharum quæ humoribus præſunt varia genera 252
Ninus primus finitimis intulit bella 216
regnũ quãto durarit tẽpore ib.
Nixidi tres in Capitolio 236
Nodotus deus 220
Nola à Vandalis capta 23
Noſſe ab omnibus amatur 675
Nouember Dianæ ſacer 257
Noxia cur Deus crearit 665
noxiorum ſupplicia Romæ 107
Numa Pompilius Romanis leges tradidit 98
cur cum nympha Ægeria loquutus fingatur 435
regnãte eo quadraginta nouem

annorum pax Romæ fuit 148
hydromanticus 434
menſes duos addidit anno 386
eius libri de ratione ſacrorum inuēti, & combuſti 433. & ſeq.
Numātia terror Rom. Imp. 186
Numeria dea 232
Numer⁹ natura infinit⁹ 639. 722
quadratus quis 656
pars numerus quis 683
primus impar tria, par quatuor pag. 682
numeri ratio cōtemnenda non eſt in ſacris literis 681
in numeris, pars quota, quę 680
numeris omnia conſtare, dixit Pythagoras 350. 629
Numina bona quomodo à malis diſtinguantur 87
Numitoris liberi 142
Nummus aſper quid 74
nummus aureus quando primò percuſſus 251
nummi argentei ſignatura prima 251
nuptiarum dij quinque 249
nuptiis quinq; cerei nec plus, nec minus accendebantur 250
nuptæ nouæ olim, in lanatis ſedebant pellibus 364
nuptiales dij deæque 360
Nictilena Bacchi ſacra dicta, pag. 414
OBſtetrix virginē inſpiciens corrupit 35
Occentare quid 85
Occidere filios nō ideo neo gratum, quia Abrahamo iuſsit 49
occidere beſtias & pecora quidam peccatū eſſe putant, quoniam dicitur, Non occides 40
Oceani æſtus 287
Oceanum patrem rerū omniū dixit Homerus 443
Ocio perit Roma perdita Carthagine 54
C. Octau. Auguſt. & ei⁹ geſta 201
Gn. Octauij à Mario occiſi, caput in roſtris ponitur 194
October Marti ſacer 257
Officiorum genera 623
Oligarchia quid 115
Olympi montis altitudo 488
Omnipotēs verè Deus dicitur, etiāſi quędā nō pōt 297. & ſeq.
Omogenia quæ 445
ὤν quid Græcis 476
Opes non eſſe bonas 24
opes faciles magis optādas eſſe. quàm immodicas 74
opes Chriſtianorum 21
Ophiuchus cęleſte ſignū Æſculapius creditur 593
Opigena Iuno dicta 235
Opinio quid 491. 524
Opis deus 231
Optimates qui dicantur 115
Opera Dei in ſex dieb⁹, cur ſint completa 680
opera noſtra quomodo oſtendenda, & celanda 310
opera bona, malis mercede tēporali repenſat Deus 311
Orandum quid potiſsimum 74
Orationis genera quinq; ſecundùm Plat. 461
Oratio funebris prima 168
Orcheſtra quid 356
Orchus quietalis dictus 242
Orcus deus 378

per-

per ordinem quid intelligendum 678
Oreades nymphæ 252
Orgia feſta Cereris 412
Origenes hominum animas in dæmones dixit mutari 534
Oriētis & Occidētis nominibus totus mundus ſignificatur 387
Orpheus trax deorum cultum primus inuenit 560
Oſiris ſacra 366.368
Oſiris, Bacchus dictus 415
Serapis dictus 582
PAgani qui 4
Palatum Græci appellant οὐρανόν 388
Palatualis, Palatij deę flamē 97
Palemon Melicerta dictus 222
Pallas Bellona & Duellona dicta 234
Palladium ſimulachrum Palladis 5
palladium quo loco habitum, pag. 147
palliatæ fabulæ quæ 80
Pallor deus 253
pallorem deum Hoſtilius dedicauit 365
Palmicum augurium quod 436
Pantomimi qui 368
Paranymphi qui 363
Parcæ tres, & officium earum, pag. 276
parcis omnia uolui docet Plato 625
Paridis adulterium 140
Parricidium quid 144
Pars quota in numeris quæ 680
Parthenia inſula quæ nunc Samos 356
Partunda dea 360
Partus ſimiles imaginibus ſub conceptum inſpectis edi 736
Paſsiones eſſe in Chriſtianis, ſed vnde ſit multum intereſſe 524
paſsiones potius nobiſipſis facimus, quàm ex affectibus accipimus 491
Patelena dea 220
Πάθος quid 490
Patientia Dei ad pœnitentiam nos vocat 16
Patricij omnes Romę iuſſu Marij vno die occiſi 197
patrueles qui 197
Pauentia dea 232
Pauli Apoſtoli rhetorica 661
Paulinus Nolanus epiſcopus, pagina 22.23
pauper diues qui 395
paupertas Attilij Reguli 47
L. Valerij 316
Q. Cincinnati ibid.
Pauor deus 253
Pauorem deum Hoſtilius dedicauit 365
Pax, cū bello ſub Sylla, de crudelitate certat & vincit 196
pacem, cùm ſolius ueri Dei donum ſit, dij falſi dare non poſſunt 148
Homines peccaturos deus pręſciuit 730
non ideo peccat homo, quia præſcit Deus 299
Peccatum per peccatum declinari non debet 47 48. & ſequenti
propter peccati declinationem non eſſe mortem ſpontaneam

appetendam 50.&ſeq.
à peccatis vno Chriſti ſacrificio liberati ſumus 430
Pecccatorum purgatio in hac vita tantùm ſit miſericordia Dei 604
peccatores nō Deo, ſed ſibi peccando nocent 695
Peculium vnde dictum 395
Pecunia dea 209.249
pecunia primo ærea poſtea argentea excuſa 249
prima bigis & quadrigis ſignata 251
pecuniæ nomine omnia ſignificari quæ poſsidentur 395
eius gratia omnia fieri 379
pecuniam nemo ſapiens concupiſcit 395
Pelagia mater ſeipſam in flumē proiicit 49
Pellonia dea 249
pœnas eſſe poſt mortem purgādi gratia dicunt quidam 290
pœnates qui, vnde dicti, & qui cuiuſuis rei proprij 8
penates dij 5. & quàm prudenter Rom. vrbem ſuam illis tuendam commendarint 6
qui fuere quos Æneas è Troia aduexit 8
penatum Troianorum tranſlatio 592
Penus omne eſt, quo veſcuntur homines 8
Perephatte Cereris filia 411.& ſequenti
Pericles eloquentiſsimus 83
Peryxione Platonis mater 451
Peripatetica ſecta à deambulādo dicta 479
Perſephone dea quę Proſerpina 222
PerſequutioChriſtianorum ſub Nerone 370
Perſę duos deos tātùm colūt 222
Perſarum regnum quanto durarit tempore 706
Perſius morum pręcepta ex Platone deſumpſit 74
Perturbatio quid & cur ſit in homine non in aliis animalibus, pag. 490
Peſtis maxima Vticæ 204
Peſtilētia ex locuſtarum multitudine orta ibid.
Romæ ſuborta, quòd ædes ſacras priuati tenerent 172
magna Romæ 170.171.& ſeq.
Phalangas ſudes vocant, quibus pugnatur 217
Phallogogiæ feriæ 414
Phallus quid 414.&ſeq.
Phallus deus qui Priapus 95
Phantaſia quid & vnde dicta 524
Pharmacia quid propriè 574
Phœnicum in Hiſpaniam tranſmigratio 470
φύλακες qui 20
Philonides Alexādri curſor 334
Philoſophia à Pythagora exortum habuit 441
cur tripartita 671. Et quis eam primo inuenerit ibid.
Amor ſapientiæ 450
mortis eſt meditatio 449
Philoſophiæ partes tres 75
Parium philoſophiæ ad Dei cognitionem applicatio actiua philoſophiæ pars 451

studi

ſtudium eius in actione & contemplatione exiſtit 450.& quod partes eius tres ſint ibid
Partes ipſius Plato omnes coniunxit 452.& ſeq.
Philoſophiam ſolus adit fœliciter, qui libero eſt animo 448
Vere Philoſophari eſt amare Deum 465
Philoſophi vtilitatis cauſa ſcripſere 352
Pythagoręauditores quas partes philoſophiæ ſint ſequuti 452
qui Chriſtiano potiſſimum ſint ſequendi 465.& ſeq.
Philoſophorum libri purè & attentè legendi 309
genera duo Italicum & Ionicū, pag. 440.441.& ſeq.
de circulorum circuitu opinio confutata 720
diſputationes 74
Phyſicon genus Theologię 348
Phlegma cur ſuperiores hominis partes occupet 690
Phthia ciuitas Macedoniæ 307
Phyſiognomia quid 436
Picumnus deus 363
Saturni filius in auem mutatus pag. 255
Picum deum Romulus dedicauit 365
Pietas quid 9.256.558
Pietatis templum Romæ 256
Pilumnus deus 359
Pilum quid 363
Piratarum bellum intra quadrageſimum diem cōſumptū 326
πεῖθω dea 250.83
Planetæ ab errore dicti 402
Plato quando natus, & quo vixerit tempore 473
θεῖος dictus 480
Moſes Atticiſſans 475
an ſcripturas legerit propheticas 473
poetas tanquam aduerſarios vrbe pellendos eſſe cenſuit 92
animum noſtrum ex aſtrorum putat eſſe ſubſtantia 457
cur mundum animam habere docuerit 622
Platonis parentes, & genus 451
laus, & illius ſtudiorum gratia peregrinatio 450.& ſeq.
ſcripta quando cœperint contemni 473
diuitiæ 481
eloquentia 48
ænigma 422
de diis opinio 276
de animarum migratione error 621
Plat. tria eſſe rerū principia 428
Platonē Labeo inter ſemideos memorandum putauit 92
Platonici deos omnes eſſe bonos dicunt 88
Platonici Ioan. Euangelium cōmendant 620
Platonicos philoſophos omnes in omnibus ſuperare 450
Patriam in qua manendum eſt videre, ſed viam ignorare, pagina 618
Plauſtrum, an ploſtrum ſit dicendum 415
Plautus comicus lepidiſſimus, pag. 84
Plautinæ comœdię palliatæ di-

ctæ 80
Ploſtella quid 415
Plotinus philoſophus 531
Plotinus Ægyptius 481
Pluto vnde dictus,& quod illius domicilium 428
Tellumo dictus 228
Axiocerſus 427
cur dictus dominari inferis 227
Plutonis vxor Proſerpina 224
Pluiſſe terram,cretam,lapides, pag. 204
Pluuia defecit cauſa Chriſtiani, prouerbium 66
Poeta Latinus primus Liuius fuit 84
Poetæ nō vtilitatis,ſed delectationis cauſa ſcripſerunt 352
Poetas noluit in ſua ciuitate habere Plato 76.92.93.94 482
Poetarum figmēta reiiciūt Romani 263
de Poetica licētia quid ſēſerint Romani 81
Politiani error de Cerealibus ludis 413
Poma Sodomitici agri, intrinſecus fuliginoſa 108
Pompeius Syllæ ſectator 199
Piratas Cilices vicit 193
Pompeij magni mors 331
victoria & triumphi 201
Pomona dea 97
Pomponij multi 242
Pontificum Ro. in flamines autoritas 97
Populus quid 112
olim magnus erroris magiſter dicebatur 43
Populonia dea vidua 367
Porphyrius prius Malchus dictus 481
quo vixerit tempore 631
ex Chriſtiano factus Platonicus 617
contra Porphyrium Platonicū diſputatio longa 612. & ſeq.
Poſidonius Stoicus Aſtrologiæ deditus 278
Potentia ſoror Victoriæ 240
Potina dea, quæ portionem prębet 232
Praſinus color, id eſt viridis 528
Pręſcientia Dei lib.arb, nō tollit 293
Et quæ fortuito fiunt, ſuas cauſas habent ibid.
Præſciētiam Dei negat Cicero 291
Pręgnantes mulieres variis deſideriis cur teneantur 736
Prema dea 360
Præneſte ſubhaſtata 198
Pręſtites Genij & Lares dicti 536
Præterita quō videt Deus 664
Prætexta veſtis genus 237
Prætexatæ fabulæ quæ 80
Priamus ad aras Mineruę occiſus 5
Priapus hortorum cuſtos,& eius patria 95
Deus & illius ſacra quādo cœpta ibid.
Phallus & ithyphallus à Græcis dictus ibid.
Mutinus dictus 232.364
cur ſacris Bacchi interſit 414
Priapi turpitudo 363.& ſeq.
Principiū quod eſt Chriſt⁹ 608
Pro verbo Dei 683

de re

de rerum principiis opiniones variæ 441.& ſeq.
copioſè 641
Probitas laudata ab omnib. 128
Procurare quid ſit 596
Prophanorũ autorũ vſus in ſcriptura 9.& ſeq.in præfat.
Proletarij qui 171.173
Περιήψεις quid 462
Pronubi qui 363
Prophetas non omnia, quæ prędixerunt, intellexiſſe 431
Proſerpina Plutonis vxor 224
dea Perſephone victa 222
Axiocerſa 427
hemiſphærium inferius 229
Proſerpinę& ditis ara ſub terra inuenta 177
raptus& nominis interpretatio, pag. 226.410
nomina plura 419
Proſcriptionis tabulæ quando primùm Romæ viſæ 197
Proſcriptos olim licebat occidere ibid.
Proteus vates 577
Prouidentia quid, & quomodo à fato differat 297
de Prouidentia, Philoſophorũ ſententiæ 587
Φρύκτες quid 156
Ψυχὴ cur dicta anima 650
Pudicitia virtus animi eſt, & comitem habet fortitudinem 34
nec corrumpitur aliena libidine 35
violata non obeſt, niſi animus conſentiat 33
pudicitiæ ædes 248
pudenda quare dicãtur, & quòd ante peccatum fuerant incognita 662
Puer dæmonis ſpecie in Brabantia natus 736
pueri olim Saturno oblati 407
puerperiorum dij deæque 375
Pugnare cum multis non eſſe gloriæ 161
vere Pulchrũ quod ſemper eſt, nunquam mutatur 467.468. & ſeq.
M.Puluillus dedicans Iouis ædẽ filij morte non mouetur 316
Pullarius quis 188
Pulli olim in auſpicio ibid.
Punica bella tria 106. & ſeq.
Punicum bellum primum quando cœptum 251
tertiũ intra tres annos pfectũ 326
ſecundum 18.durauit an. 326
primum 23. an. ibid.
punici belli ſecundi clades 179 & ſeq.
cauſa 55
punicis bellis quanta ſint paſſi Rom. 175
Pyrrhus Romanos vicit 174
reſponſum dubium ab Apolline tulit 171.172.& ſeq.
Pyromantia quid 436
Pythagoræ tempora 266
Pythagorã poſt Numã natũ 437
Pythia quid 234
ſacerdos quæ ibid.

QVadrigati nummi qui 251
Qualitates quid ſint 697
Quaternarius numerus primus par totus 683
Quæſtor primus dignitatis gradus 55

Quies

Quies dea & illius templum Romæ 130
Quindecimuiri ſacrorum qui, pag. 344
Quiris olim haſta dicebatur 98
Quirinus Romulus dictus 97. & ſeq.
Quirinales flamines inſtituti 97
RAtionalis naturæ ordines quatuor 486
Rhadagaiſus Gothorũ rex cum toto exercitu victus à Rom. 327, & ſeq.
Redemptio per Chriſti ſanguinem lõgè anteà prædicta 431
non regnat, ſed ſeruit, qui malus eſt 213
regnandi cupido quibus gradibus apud Rom. aucta ſit 56
à bonis procul abeſt 240
quæ cauſa regnandi olim 217
regna ſine iuſtitia ſunt magna latrocinia 214
regna Deus etiam impiis diſtribuit 323
diuina conſtituuntur prouidentia 274
etiam malis concedit Deus 271
à diis falſis non adminiſtrari, pag. 217
Rex primus 150
regis nomen imperij primum eſt 149
reges primi ſingulis imperitabant familiis 217
boni & mali 110
regum Romanorũ prȩter duos nemo morbo periit 164
Regulare quid 166
Regulus vir opt. & eius infœlicitas, pag. 110
reguli integritas & cur victus, pag. 176. 316
Rhea ſiue Ilia Numitoris filia, pag. 142
Rheni ripæ duȩ Barbara & Romana 314
Rhetorica Paulus vſus eſt 661
Religio Dei cultũ ſignificat 558
vnde dicta 564
pietas eſt erga Deum 256
religioni deditus Puluillus, filij mortem contemnit 316
religioſi qui 268
Remus occiſus 145
Repudij verba apud Iuriſc. 369
Requies Dei 644
Res factæ ex tribus ſunt diiudicandæ 671
Reſpub. quid 112
& quòd ſine iniuria nulla eſſe poteſt 115
qualem incorruptibilitatẽ corpora noſtra habebunt 647
Rhadagaſus Gothorum dux 28. in præfat.
Rhodium dicendi genus 86
Robigus 251
Rodolphi Agricolæ laus 117
quando ædificari cœpta 103
ab Albanis condita 11
quando 138
Neropolis dicta 321
quo ſemper fuerit ſtatu 105. & ſeq.
quibus aucta & parta ſit laboribus 65
Carthagine diruta ocio periclitatur 54
quando, & ob quam rationem

quietem egit 167
quibus temporibus, & à quibus potiſsimū vaſtata 198.& ſeq.
à Gallis capta 119.171
à Gothis anno ab ea condita MCLXIII. 30. in præfat.
quanta humanitate Chriſti beneficio à Gothis expugnata 13 & ſeq. copioſè
quibus malis interius laborarit. pag. 188
incendio perit 176
peſtilentiis vaſtatur 170
Luxuria corrupta 184
Romæ animalia domeſtica omnia efferata ſubito 188
Romæ ordines tres 91
Romæ pars magna Tiberis inundatione perdita 176
pop. Romani claſſes ſex 173
de capite Ro. ciuis non niſi magnis comitiis iudicabatūr 39
Romani ciues in Aſia oēs vno die Mithridatis iuſſu cęſi 187
Romani quos ciuitate donarint, pag. 313
quirites dicti 98
à Troianis ducunt originem, pag. 8.136
Chriſtiani nominis inſectatores 2
laudis auidi 40
vnde deorum multitudinem acceperunt 154
leges ſuas ab Athenienſibus mutuarunt 98
contra Albanos 159
Romanorum ſuperbia 3
laus præcipua 12
ſub conſulibus vita 167
ſub regibus 161
Romanos libertas & cupiditas ad facta ſua compulere 314
Romanis ſuſcipiendi belli quæ cauſa potiſſima 150
Rom. Reſp. Cannenſi clade exhauſta 179.& ſeq.
Rom. Reſp. ante Chriſti aduentum corrupta 108
Rom. Senatores multi Romam nunquam viderunt 314
diſceſſiones Rom. plebis à patribus 106.& ſeq.
Romanos ſæpius victos terminos ſuos retraxiſſe 264.& ſeq.
Rom. Imp. cur Deus auxerit infidelibus 302
Rom. Imp. nō eſt Ioui aſcribenda amplitudo 223
terrores duo, Numantia & Carthago 186
Rom. Imp. infauſtum Euphratē tranſire 265
quibus artibus regnum ſuum dilatarint 302.& ſeq.
Romanorum regum vita qualis, & exitus 163
Romulus deus factus 98
Altellus dictus 419
Quirinus 96.98
Augur fuit 345
Romuli vxor Herſilia 241
pater 141
parricidium 144
mors & exitus 163
Rota mūdi quid ſecūdū Ver. 625
Rubigo ſegetum quid 251
Rudij Salentinorum vrbs 116
Ruffinus tutor Archadij 28. in præfat.

Rumam veteres mammam dixere 232
Rumina dea vidua 232.267
Ruminus Iupiter dictus 392
Runcare, id eſt euellere 222
Runcina dea 220
Ruſor deus 418
Rei ruſticæ ſcriptores 289
SAbæi populi 204
Sabinarũ raptus deſcriptio, pag. 100.102
Sacerdos noſter magnus, Chriſtus ipſe 568
Sacerdotes Galli caſtrati 422
Sacerdotum Ægyptiorum iuramentum 583
ſacra vnde didicerit Numa Põpil. 435
ſacrorum præfecti qui Romæ, pag, 345
Sacramentum altaris 569
Sacrificia non ſanctis martyribus, ſed vni Deo offerẽda 513
nec angelis eſſe ſacrificãdũ 570
Christo viuenti cur non ſit ſacrificatum 597
Sacrificia Deum non requirere, ſed quod ſacrificiis ſignificatur 565.& ſeq.
Sacrificia viſibilia, cur Deo inuiſibili offeramus 598
Sacrificia iſta quę ſint vera, quæ Deo debemus 562
Sacrificium iuge Eccleſiæ 599
Sacrificio Chriſti omnia noſtra peccata deleta eſſe 430
SacrificiumChriſtianorũ quod, pag. 328
vnum tantum eſſe Chriſtianorum 513
Sacrificia vera quibus delectatur Deus 566.& ſeq, copioſè.
Sacrificiis quibus dij delectentur 484
Sacrificatum olim humanis victimis diis, & quando prohibitum 409
Sacrificia triſtia 88
Sacrificia veterum quid ſignificarint 566
Sais op. quando conditum 676
Salacia quid 415
Neptuni vxor 224
Saliatio diuinationis genus 436
Saluſtius nobilis hiſtoricus 12
Saluſtij eloquentia 108
libri quidam amiſſi 106
Salutationes inter magnos honores Romę habebantur 110
Samniticum bellum annis durauit 50 325
Samos inſula vnde dicta, & quod prius Parthenia vocata ſit 355. & ſeq.
Samſon ſeipſum interficiens nõ peccauit 41
Samus inſula à Iunone dilecta, pag. 354
Sancti dij dicti 553
quæ ſciant & vnde in cælo 552
Sanctis nihil perit in amiſſione temporalium 21
Sancti mortui quomodo honorandi 513
Sanctorum cultus & veneratio, pag, 513.& ſeq.
& quod memoriam quidẽ illorum celebremus, non inuocemus ibid.
ſanctos eſſe lumina 561

Sanctitas corporis non amittitur animi ſanctitate manēte 35
Sapientia ipſe Deus eſt 438
Sapientiam veram Deus nō reprobat 616
Sapientis nomen in Pythagora abolitum 443
Sapienti an animi paſſiones accidant 519
quid in affectibus deceat 530
res decem eſſe in quibus ſapiētes verſantur 179
Sapientes ſeptem Græciȩ vnde nomen hauſere 443
eorum nomina ibid.
Sardanapalus Thonos concoloros dictus, & eius epitaphium, pag. 110
ab Arbace victus 111
Sardanapali libido 110
Saronidæ qui 470
Saturnus homo ſummé impius, pag. 227
ſeminum omnium poteſtatem habet 357
quid ſit 396
à ſatu dictus 227.376
χρόνος vocatus 407
ſenex pingitur 355
& quæ illius natura ibid.
temporis eſt longitudo 225
patrē ſuū dicitur caſtraſſe 423
cur filios proprios comedere dictus 357
Saturni officium myſticè interpretatum 406.& ſeq.
filij tres 226
ſimulachrū æneū in Africa 409
Saturno olim pueri oblati 407
Saturni ſydus aquas eſſe quȩ ſuper cælos ſunt opinātur quidam 689
Saturnalium turpitudo & à quibus celebrata 80
Saturniam opp. Saturnus condidit 382
Satyri cur Liberi comites 235
Satyrarum origo 80
Satyra quid contineat ibid.
Scapus quid 421
Scenarum ornatus 80
Scenici magno olim dignati apud Græcos honore 85 87
Sceleribus non innocentia, ſed ſæuitiæ magnitudo, impunitatem parit 214
Scenici ludi in diuinis poſiti rebus 208
propter peſtilentiam primitus inſtituti 77.& ſeq.
diabolicum inuentū, & eorum vanitas 57.& ſeq.
Scenicorum ludorum inſtauratio 260
Scenici ludi diu Romanis ignoti, pag. 90
Scenicorum ludorum turpitudo, pag. 129.& ſeq.
Scæuolæ multi 262
Scipiones vnde dicti 82
Scipiones fratres duo belli fulmina 83
Scipio Aphricanus Imperator primus cui ex prouincia nomen datum 603
Scipio Naſica Charthaginem noluit dirui 54
eius integritas 56
Scipio Naſica ſimulachrum matris Deum in vrbem tulit 70

Hannibalis victor & domitor Linternẽſi oppido exulaui 184
Scipionis Aphricani mors 114
Scientiam ſine charitate plurimum obeſſe 549
ſcientia angelorum 679
qualis inſit brutis 675
inter angelorum & dæmonum ſcientiam quid interſit 551
Scire oẽs deſiderãt 674.& ſeq.
nihil poſſe certò ſciri dixêre Academici 674
in ſcripturis numerorũ rationem nó eſſe contẽnendã 681
Scripturæ autoritas 634
ſcripturas nemo intelligit, qui linguam, qua ſcriptæ ſunt, ignorat 90
ſcriptura in conuentibus Chriſtianorum olim publicè legebatur 131
ſcripturarum ſuarum qualem velit habere iudicem Auguſtinus 64
Scripturæ obſcuritas ad quid vtilis, pag. 661
Scythæ philoſophantes genus hominum ſimplex 470
Seculum quid 177.724
ſecula ſeculorũ quę 724.& ſeq.
ſeculorum reuolutionem non eſſe, ſicut ſomniant philoſophi 712.& ſeq.
ſecularium ludorum ritus 176
ſecundis rebus mala quæ exoriri ſoleant 105
Segetia dea 221
Segetibus quos deos præfecerint Romani 220
Semidei qui 601
Senarij numeri perfectio 680
Seneca an apoſtolorũ contemporaneus 365
Senecę de Iudęorũ & Chriſtianorũ ritib. ſentẽtia 369.& ſeq.
Senectutem quomodo ſerpẽtes exuant 488
Senſus etiam de interioribus dicitur 635
qui & quomodo falluntur in homine 673
ſenſus imus ſi fallit non eſt ei amplius aſſentiendum ſecundum Epicurum 461
Senſibilia quæ 459
vnde dicta 675
Sentia dea 232
Sentinus deus 376
Sepeliendi ſanctórum corpora ratio habenda eſt 26.27
Et quod ſepelitio fidem reſurrectionis aſtruat 28
ſepulchrorum religio vetuſtiſſima 434
ſepulturæ curam etiam Philoſophi contempſerunt 26
nullam habebit Chriſtianus, pag. 25.& ſeq.
inſepultos pleroſque abiici leges iubent 26
ſepulturã renuit Diogenes ib.
Septenarius numerus ſuo modo perfect. 681
& quid ſignificet 682.& ſeq.
September Vulcano ſacer. 256
Septem viri epulones qui 355
Serapis Oſiris dictus 582
L. Sergius Catilina 122
Serpens quando ſuper pectus cœperit ambulare 658

ſerpentem ęneum cum magna laude contriuit Ezechias rex 571
ſerpentesquomodo ſenectutem exuant 488
Serpentes volaſſe 203.205
ſerpentum ætas diuturna 478
Sertorij geſta & mors 200
Seruitus boni eſt libertas 213
C.Seruilius Glaucia 192
P.Seruilius piratas Cilices vicit 193
Sexus fœmininus in maſculinũ mutatus 203
Sibyllę libros,adire nemini,niſi ordinatis licebat 345
Sicilia Ætnæ montis incendio periclitata 204
Siluanus Deus noctiuagus 359
ſilentium ſentitur non audiẽdo 701.702
Silueſcere quid 108
Siluia ſacerdos Veſtalis 143
Simplex natura quæ 647
Simplicianus Mediolanenſis epiſcopus 620
Simulachrum ApollinisCumani fleuit quatriduo 501.& ſeq.
ſimulachrũ Fortunæ Romę loquitur 245
ſimulachra diis ponere primus Tarquinius Priſc⁹ docuit 270
deorum quare primitus conſtituta 383
deorum eſſe corpora dixit Trimegiſtus 500
magica quomodo facienda 507
ſimulachrareprehendit Seneca 365
Per ſimulachra dęmones in ſuã nos trahunt captiuitatem 505
ſimulachrorum vſum etiã Pagani deteſtantur 266
ab eorum deprædatione abſtinuit Fabius 12
ſine ſimulachris deos ſuos diu coluêre Romani 269
& quod ſimulachrorum inuentio mala multa attulerit ibid.
Socrates philoſophus 446
inter cæteros philoſophos cordatior 447
innocentiſſimus ab Ariſtophane irriſus 82
Soc.Philoſophia 446
accuſatores tres 448
& quod omnes ob damnatũ Socratẽ multati ſint ibid.& ſeq.
Solis defectus quid 165
bis occidiſſe, vnde nunc oritur mentiuntur Aegyptij 708
non eſſe maiorem, quàm appareat dixit Epicurus 461
eſſe animal Platonicorum ſententia 620
Soliſtimum quid 186
Sophronea morte ſpõtanea interiit ne à Maxentio corrumperetur 49
Σαφρσσιων quid 569
Spartacus bellum excitat ſeruile 193
fugitiuorum dux 216
Spectaculis deorum Auguſtinus iuuenis interfuit 67
Speuſippus philoſophus 480
Spiritus qui ferebatur ſuper aquas 606
ſpiritus pro aëre 294
Spiritus ſanctus an rectè patris

& filiis bonitas dicatur 669
ſpiritus ſapiētię quomodo multiplex dicatur 648
Spiritus malignos falſis notari delectat criminibus 85
Spoletum ſubhaſtatum 198
Spurius Æmilius primus annonæ præfectus 170
Statilinus deus 249
Stellę nō faciūt, ſed ſignificāt 278
Stellarū virtutes & effectus 401
poteſtas qualis, & vnde 274
Stellis ſacrificant gentes 233
Stellas vanè deorū nomina accepiſſe 399
Sterquilinius deus 263
Stilico tutor Honorij. 18. in pref.
in foro pacis Romæ cum filio obtruncatur 30. in pręfat.
Stimula dea 232.241
Stoici cuiuſdam philoſophi de perturbationibus animi reſpōſio 520.521. & ſeq.
Stoicorum principes Zenon & Chryſipp. 521
de affectibus opinio 80. & ſeq.
Stoicam ſectā Chriſtianę ſimillimam religioni cenſet Hieronymus 214
Strato Lampſacenus 367
Strenua dea 232.241
Studiorum gratia Aegyptum & Italiam peruagatur Plato 451. & ſeq.
Stultitia ſumma eſt miſeria 675
Stuprari inuitas cur Deus patiatur 51
Stupratę violēter cur nō ſeipſas exemplo Lucretiæ occidant 38.47. & ſeq.
Stuprum violentum animum non commaculare 33
Subigus deus 360
Summanus deus 254.258.536
Subhaſtare 198
Superbia angelos è cælo deiecit 699
Superbus ſpiritus quod Dei eſt affectat 1
Superbis nomen cur Tarquiniis additum 165
Superſtitioſi qui propriè 267
Superfœtantia animalia 386
Supplicia noxiorum Romę 107
Surſum corda in miſſa 164
Sydera quarto die facta 645
Iouis eſſe partes dicunt Pagani 233
animalia eſſe Platonicorū ſententia 619
omnia de terra nata eſſe dixit Anaximenes 445
an ſyderum influxui res omnes ſubiiciantur 288
eorum vis 275
Sylla Tarenti ſacrificans coronam auream in capite iecoris vitulini inuenit 124
Syllæ crudelitas 125
vita perdita 117.119
ſepultura 201
in Rom. ciues ſæuitia 196
facta eius dęmones ſibi aſcribebant 121
Syllanæ victoriæ crudelitas 195 & ſeq.
Syllogiſmi partes tres 91
Symphoniaci qui 69
Syracuſæ prius defletæ, antequam victæ 13

expugnatæ 14
TAbernariæ comœdiæ 80
Tabulę proſcriptionis, quã do primum Romæ viſæ 197
Tarpeia virgo ſcutis enecata 158
Tarpeia porta quæ prius Pandana 382
L. Tarquinius Collatinus à Bruto collega reſpuitur 100
Tarq. cotẽ ſecuit nouacula 591
Tarquinij quare Superbi cognominati 165
Tarq. mors 106 exitus 166
Tatius Sabinorum rex à Rom. occiſus 159
Tauri ludi, inferorum dicti. 172
Teletæ ſacrificia 572
Telon exactores dicti 109
Tellumo Pluto dictus 228
Tellus & terra differunt ibid.
Temperantia cur non meruerit eſſe dea 242
Templum Dei nos ſumus 562
templa primò hominibus bene meritis ædificata 400
templa apoſtolorum aſylum facta 2
quæ turpiter in Paganorum tẽplis fiant 75
Tempus quid 641
tempus & æternitas, in quo differant 641
tempus cum creaturis cœpiſſe. ibidem
tempora à motu ſyderum 716
temporũ momenta qualia ſint apud angelos, ignoramus 653
circuitus & reuolutio ſecundum philoſophos 712
temporalibus magis vtendum, quàm fruendum 671
Tenebræ dæmones dicti 685
tenebrę ſunt aër carẽs luce. 648
non videndo videntur 701
tenebras non eſſe bonas 35
Cur tẽtarit diabolus Chriſtũ 550
Terẽtius Scipioni familiaris 89
Terentij Adelphi in ludis funebribus acta 510
Terentianæ comœdiæ palliatę dictæ 80
Terentianus Carthaginẽſis poëta 343
Terentius locus 177
Terminus deus & eius ſacrificia 256
Termino Deo Februarius dedicatus 385
Terra & tellus differunt 222
Terra deorum mater 357
& ſi rerum omnium ſit mater, nullius tamẽ eſt creatrix 735
cur non tota aqua circũdetur, vt reliqua elementa reliquis 688. & ſeq.
terrę nomina diuerſa & eius ſimulachri ſpecies 419. & ſeq.
terræ hemiſpherium ſuperius Venus dicitur, inferius Proſerpina 229
Terripauium quid 186
Tertullianus 373
quicquid in Vet. teſt. dicitur, futuri Chriſti eſt indicium 431
Teſtamenti noui & veteris differentia 608
Teſt. vet. & no. vnde dicta 607
teſtimonium falſum nemo contra ſeipſum dicere poteſt 40
Thalaſſus quid 193

Thales Mileſi⁹ philoſoph⁹ 441
Thalia ætna dicta 205
Thamus Ægypti rex Ammon dictus 511
Theatrum quid 162
in vrbe ædificari Naſica prohibuit 71
Theatra inſtituta Romæ 57
Theodoſius Imper. 331. & ſeq.
Gothos vicit 27. in præfat.
Theodoſij pœnitentia 332
pietas 333
Theologia quid 438
naturalis ibid.
theologiæ genera tria 347
ciuile genus theologiæ quod 349
θειότης quid 373
Theſſalonicenſes à Theodoſio interfecti 334
Theſaurus tam bonorum quàm malorum eſt congregatio 17
Theſpiodos dea, quę carmentis 236
Theurgia quid 572. 575
Theut Mercurius dictus 398
theut menſis primus Ægyptiis 511
Thoir qui theut, id eſt Mercurius 398
Thomas Valois comment. libro de ciuitate Dei 17. in præfat.
Thomæ Mori laus 76
Θρησκεία quid 558
Thonos concoloros Sardanapalus dictus 110
Thyiades quæ 362
Thymele & Thymelici quid. 356
Thyrſis quid 362
Tiberis à Tiberino nomẽ accepit prius Albula dictus 255
glacie duratus 172
Tiberis inũdatione fere Roma periit 176. 178
Tiberinum Deum Romulus dedicauit 365
Tiberinus Albanorum rex latro inſignis 255
Tibias inuenit Cybele dea 68
Tigillus Iupiter dictus 392
Titanes qui 267
Togati 307
Togatæ comœdiæ 80
Trabeatæ comœdiæ à quo inuentæ 80
Tragœdia quid contineat ibid.
tragœdiæ vnde dictæ, & quæ illarum origo 78
Trapezitæ qui 385
tribulationes præſentes obiicientibus piis, quid ſit reſpondendum 53
tribulationibus erga bonos & malos vtitur Deus 16. & ſeq.
Tribulum quid 17
Tribuni creati 105. & ſeq.
tribunorum poteſtas & immunitas 107
tribus Rom. 35. 181
Trieterica Bacchi ſacra 414
Trinitas vna ſimplex deitas. 647
in operibus ſuis indicatur. 670
vnde dicta, & eius inſeparabilis vnitas 669
trinitatis imago in homine. 671
à Platonicis inſinuata 604
an norint philoſophi 605
Tripodes Apollinis 234
Trogus nõ verax hiſtoricus. 216
trogi Põpeij hiſtorias non extare

tare 217.& ſeq.
Troglodytæ vnde vocati 62
Troia cur à Græcis victa & capta ſit 136
non ideo periit, quia Mineruam perdidit 4
à Fimbria euerſa 145
Troiam Apollo, & Neptunus mercede conducti ædificarunt 137
Troiani belli initiũ fuit diſcordia 190
Triumuiri epulones qui 355
Tullus Hoſtilius tertius à Romulo rex fulmine abſumptus 163
Tutanus deus 221
Tutilina dea ibid.
Tyberius Gracchus occiſus 114
Typho quid 687
tyrannus quis 112.116
tyranni nomen quãdo cœperit adduci in odium 116
tyranno omnes alij ſeruiunt, ipſe verò ſuis libidinibus 4
tyrannos fortes vocabant veteres 320
VAdari & Vadimoniũ quid 368
Vagina in ſpicis quid 222
Vagire vnde dictum 221
Valens Imper. Arrianus 334
viuus à Gotthis crematus 27 in præfat.
Valentinianus Imp. ab Arbogaſte occiſus 333
Vallonia dea 220
L.Valerius vſque adeò pauper, vt ſepulturę impendiis caruerit 316
P.Valerius Flaccus occiſus 146
Valerius Soranus homo doctiſſimus 391
Vanitas vbi habitet 213
M.Varronis ſcripta 342
eruditio, doctrina, & qid de diis gentiliũ ſenſerit 28.341
eius ſtatua in bibliotheca poſita 343
M.Varronis antiquitates periiſſe 209
Vaticanus deus 221.232
Veientes cum Ro. decennali bello certant 103
Venenum quare Deus crearit, & quid commodet 665
Veneficij pœna 574
de veneficiis quando quæſtio prima habita ſit 173
Venetus color, id eſt, cæruleus 528
Venilia dea 10.232
Venus verticordia quæ 229
Venus vnde dicta 360
luna putatur à quibuſdam 401
libentina & libitina dicta 221
Cluacina 221
terræ hemiſpherium ſuperius dicitur 229
ſimulachrum quale 356
clariſſima omnium 400
veneres duæ, cæleſtis & inferior 229
Ver Veneto dicatur colori 528
Verbum quo facta ſunt omnia 644
Verba religioſa non facilè mutanda 649
iudicium in corporis ſenſu ponunt Epicurei 460

veritaem ſummū eſſe bonum Planuiſ ſententia 465.& ſeq.
Veſpaiani ſuauiſſimi principes 324
Veſpeumprimum,quale 642
Veſta dea multis rebus tribuitur 225
quid in humanis teneat 402
Iliaci dicta 228
veſtæ deæ tēplum exūſtum 176
veſtæ deæ cur virgines dicatæ 228
in veſtæ tēplo ignis cultus 178
veſtas multas eſſe,& quid ſint 8
Veſtalium caſtitas 229
ſtupra morte vindicabant Romani 177
ſupplicia ibid.
Veſtalis in ſuæ pudicitiæ teſtimonium aquam cribro hauſit 191
Veteres vna fide in Chriſtum ſaluati 609
videre, ad omnes ſenſus,tam interiores quàm exteriores pertinet 636
Viſio Dei omnium pulcherrima 590
ſæpe in aliena Deus viſus eſt forma 585
viſibilium omnium maximum eſt mundus 636
Vitium quid & quàm ſit multiplex 696
vitij vituperatio ſumma 693
vitia vnde mala dicantur 692
quæ punienda 695
in vitia multis viis itur 542
Victoria dea,vitula dicta 72
Victoriȩ ȩdes& ludi Romȩ 240
Vicos veteres δήμους dixere 78
Victorum in victos mos 11
Vindicta tarda fit in regibus 328
Vir bonus quis 676
vir regens vxorem,animo ſimulis regenti carnem viri præſtantes diis aſſimilati 58
Virginem obſtetrix explorans corrupit 35
virgines ante nuptias pro dotali pecunia proſtitutæ 229
olim faſciis cinctæ 363
Veſtæ deæ cur dicatæ 228
Virginenſis dea 232.360
Virgilius vnam tantum egit cauſam 39
cur paruulis legendus 6
Virgilij de Chriſto carmina 604
Viridis color Praſinus 528
Virtus dea 246
virtutis ædes Romæ ibid.
definitio ſecundum veteres 248
ſolam virtutem bonum eſſe dixerunt Stoici 520
virtutes habenti virtus maxima gloriam contemnere 319
olim artes dictæ 250
voluptati corporali ſeruire philoſophi quidam pictura oſtendunt 322
Virtus via vera , ad regnandum 304
& virtus quæ optima ibid.
virtus ex animi ſede, corpori imperat 33
ad Virtutē vnica & ſimplex eſt via 542
Virtutis ſpecies quatuor 246
Vis victoriæ frater 240

Vitu-

Vitula dea 72
Vitumnus deus 376
Viuentia cuncta fugere interitum 674.& ſeq.
Vita potius mors dicenda 725
tota pœna eſt, quia tota tentatio 108
huius vitæ malum primũ quod 729
in vita hac quos vocemus beatos 653
beata non dicitur, niſi ſit æterna 651
Vita æterna quæ 371
ab vno vero Deo, nõ à diis multis quærenda eſt 344.& ſeq.
Vnxina dea 363
Volones ſerui ad bellum manumiſſi 181
Volumnus deus 249
Volũtas angelorum hominum & animalium 294
Voluntatem ſolis rationalibus tribuit Ariſt. 296
Voluntas Dei omnium rerum fons & origo 552
an Voluntas noſtra ſubſit neceſſitati 287
tantum valuit quantum eam Deus valere voluit 295
Volũtas mala, malorũ omnium eſt cauſa, ipſius auten cauſa nulla eſt 699
vnde mala fiat 702
bona voluntate deorum beneuolentiam acquirimus 507
Volupia dea 221.232
Volutina dea 220
Vrbibus quæ captis fieri ſoleant 15
Vrna quid 27
Vti à frui quid differat 671
vſque ad decem cõſumpti 204
Vulcanus Iouis & Iunonis filius 230
Iouis cooperarius 230
artium deus 231
Vulgi iudicium errore plenum 42
XAntippus in bello exercitatiſſimus 32
Xenocrates Chalcedonius Plat. diſcipulus 4̇0
Xenophanes Colophonius 406
ZAncle ciuitas Siciliæ 408
Zelus victoriæ frater 240
Zephyrus Floræ deæ maritus 222
Zodiacus circulus in octauo cælo 402

FINIS.